

ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҶИ ОМУЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории
Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

*Издание Таджикского государственного педагогического университета
имени Садриддина Айна*

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University
named after Sadriiddin Aini

№ 6-1 (101)

Душанбе – 2022

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст

Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву наирияҳои илмӣ пешбари тақризишаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмӣ номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 январи соли 2022 таҳти № 230/ЖР – 97 аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айни

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:

vestnik.tgpi@gmail.com

Сомонаи маҷалла:

<http://vestnik.tgpi.tj>

Сармуҳаррир: *Ибодуллозода Аҳлиддин Ибодулло* – доктори илмҳои таърих, профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айни

Муовини сармуҳаррир: *Сангинов Дониёр Шомаҳмадович* – доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, муовини ректор оид ба корҳои илмӣ ДДОТ ба номи С. Айни

Котиби масъул: *Холов С.С.*

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмӣ Русия» (НИИР) шудааст, ки дар сомонии Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст. <http://elibrary.ru>

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор

Пирумшоев Ҳ. П.- доктори илмҳои таърих, профессор

Салимӣ Н. Ю. - доктори илмҳои филологӣ, академик

Солеҳов Ш. А.- доктори илмҳои филологӣ, профессор

Худойдодов А. О.- доктори илмҳои филологӣ, профессор

Ҷаматов С. С. - доктори илмҳои филологӣ, профессор

Убайдуллоев Н. К.- доктори илмҳои таърих, профессор

Саидов. А. С.- доктори илмҳои таърих, профессор

Журнал основан в 1978 году

Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.

Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 27 января 2022 года за № 230/ЖР-97

ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:

vestnik.tgpi@gmail.com

Сайт журнала:

<http://vestnik.tgpi.tj>

Главный редактор: *Ибодуллозода Ахлиддин Ибодулло* - доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни

Зам. главного редактора: *Сангинов Дониёр Шомахмадович* - доктор юридических наук, профессор, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни

Ответственный редактор: *Холов С.С.*

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. <http://elibrary.ru>

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Косимов О. Х.- доктор филологических наук, профессор

Салими Н. Ю. - доктор филологических наук, академик

Солехов Ш. А. - доктор филологических наук, профессор

Худойдодов А. О.- доктор филологических наук, профессор

Джаматов С.С. - доктор филологических наук, профессор

Убайдуллоев Н. К.- доктор исторических наук, профессор

Пирумшоев Х. П. - доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ

Саидов А. С.- доктор исторических наук, профессор

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan from January 27, 2022 under No. 230 / JR-97

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com

Journal website: <http://vestnik.tgpu.tj>

Editor-in-chief: *Ibodullozoda Ahliddin Ibodullo* - Doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni

Deputy Editor-in-chief: *Sanginov Doniyor Shohmamadovich* - Doctor of Law sciences, professor, scientific Affairs of TSPU named after S. Ayni

Executive Editor: *Kholov S.S.*

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. <http://elibrary.ru>

THE EDITORIAL BOARD:

Jamatov S. S. - doctor of philological Sciences, Professor

Khudoyadodov A.O.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Qosimov O. H.- Doctor of Philology Sciences, Professor

Salimi N. U. - Doctor of Philology Sciences , academic

Solehov Sh. A. - Doctor of Philology Sciences, Professor

Pirumshoyev H. P. - Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT

Ubaydulloev N.K. - Doctor of Historical Sciences, Professor

Saidov A. S - - Doctor of Historical Sciences, Professor

МУНДАРИЧА / СОДЕРЖАНИЕ
ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Шокиров Т. С. Истилоҳоти ҳуқуқшиносии даврони қадим ва вижагиҳои маъноии онҳо	8
Солеҳов Ш., Ҳалимзода Ш.А. Вазъи рушди забони тоҷикӣ дар ибтидои асри XX (дар мисоли “Таърихи ҳумоюн”-и Муҳаммад Содикҷочаи Гулшанӣ)	15
Салимов Р.Д., Маликов А. Р. Сходство, различие и место прилагательных в таджикском и французском языках	19
Соҳибназарова Х.Т. Разновидность тропов и их общелингвистическая классификация в таджикском и английском языках	24
Раҳмонов Б.Н. Таҳаввули истилоҳот ва луғоти соҳавӣ дар раванди ҷаҳонишавӣ	31
Расулов С.М., Зокиров Х Ҷ. Ибораҳои номӣ бо ҷузъи исм ва шумора	36
Амлоев А. Я. Калимасозии пасвандии исм дар "Фарҳанги ҷаҳонгирӣ"	40
Ҷурақулов Б.Р. Таснифи вожаҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ	47
Маҳадова Г.Х. Определение и исследование понятия «неологизм» в таджикской и зарубежной лингвистике	58
Азимова С.Р. Мафҳум ва хусусиятҳои луғавии феълҳои иборавӣ дар забони англисӣ	63
Элназарова Х.А. Истилоҳоти динии то исломӣ ва давраи исломӣ дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ	67
Насимов Н. Антропонимҳо дар фолклори Сари Хосор	71
Шоева Н.А. Корбурди ҷойномҳо дар «Мактубот» ва «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ	77
Соҳибназарова Х.Т. Ташбеҳ ва нақши он дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)	81
Насруллоев М.Н. Корбасти калимаҳои мураккаб дар осори Убайди Зоконӣ	86
Турды-Аханова И.А. Лексические средства вербализации концепта «человек» в фразеологической системе русского языка	93
Сабирова С.Г. Когнитивно-прагматические свойства детерминов экономического дискурса таджикского, английского и русского языков	97
Ғуломова Ф.А. Вижагиҳои маъноию луғавии истилоҳи ифодагари рутбаҳои ҳарбии забонҳои олмонӣ, тоҷикӣ ва русӣ	102
Каримова М.Д. Важность изучения синонимии в исследование лексики и терминологии акушерство и гинекологии в таджикском и английском языках	108
Султонова Ш.Б. Мавқеи ибораҳои рехта ва нақши онҳо дар повести “Марги судхӯр”-и Садриддин Айни дар забони франсавӣ ва тоҷикӣ	112
Ҳалимова Р.А. Масъалаи омӯзиши муқоисавии воҳидҳои фразеологии забони тоҷикӣ ва тарҷумаи онҳо ба забони франсавӣ	116
Хоркашова З.Х. Выражение косвенных дополнений местоимениями в таджикском и немецком языках	120

Насимова П.А. Классификация терминов дикорастущих лекарственных растений в таджикском и их аналоги в английском языке на основе ботанических свойств.....	123
Мадиева У.М. О фразеологических единицах в немецкой и русской языковой картине мира	128
Сохибова А. Н. Понятийные терминологические поля сферы туризма	130
Рахимджонова З. К. Классификация сложных слов таджикского и английского языков и сопоставительный анализ их переводных эквивалентов (на основе «Воспомянай» С. Айни)	135
Мохшарифи Ё.В. Терминосистемы в системе образования в таджикском, русском и английском языках	140
Умедҷони Л. Диалектизмҳои луғавӣ дар романи «Талош»-и Шоҳмузаффар Ёдгорӣ	144
Каримова Д.Э. Функционально - семантические разряды наречий как средство выражения темпоральных значений в русском и узбекском языках (на материале романа Чингиза Айтматова «И дольше века длится день»)	148
Нигораи С. Значение и концепт. различные подходы в изучение концепта.....	154
Саидзода Х., Сабуров А.С. Герундий английского языка и его эквиваленты в таджикском языке	158
Қудратова Б. А. Ҳамзистии забонҳо ва фарҳангҳо дар микротопонимияи Тоҷикистон	163
Зиёева М.Б. Лексико-семантические варианты слова гул/flower (цветок) в таджикском и английском языках	166
Нозимова М.А. Формирование творчества Н. А. Некрасова и их переадачи на таджикский язык.....	170
Ахмади А. Т. Суффиксальный способ образования терминов гидротехники в таджикском и английском языках.....	173
Икромова Г.Х. Ҳикматов Қ.Қ. Аллегоричные метафорические выражения в газелях Бадриддина Хилоли.....	179

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Восиева Р.Қ., Сайфуллоев М.Ҳ. Эҷодиёти Илём Абумозӣ ва хусусиятҳои он	184
Боқиев. Ҳ.О., Боронов У.Х. Вижагиҳои сабки тарҷумаи тоҷикӣ ва нақши Ҳасан Ирфон дар таҳаввули он	190
Афсаҳзод А.А. Андарзҳои паҳлавӣ дар боби дӯстиву майгусорӣ.....	199
Ҳудойодов А.О., Абдурахмонов М.С. Ақидаҳои адабӣ-эстетикӣ Абдурауфи Фитрат	203
Элбоев В. Ширинова Б.Б. Мавқеи ҳоб ва рӯё дар достони “Юсуф ва Зулайҳо”-и Абдурахмони Қомӣ	211
Ҳошимова Х. А. Мавзуъ ва ғоя дар насри Сорбон	215
Муборакиён С.М. «Меъёр-ул-ашъор»-и Насируддини Тӯсӣ ва зарурати тасҳеҳи мучаддади он	222
Олимӣ Х.Ҳ. Адибони маорифпарвар ва ҷаридаҳои замони	227
Очилова М.И. Кодикология, издания и переводы комментария «ал-Кашшаф» Махмуда Замахшари	232
Набиев А., Муҳаммадохир Ҳ. Тасвири мавзуи ахлоқи иҷтимоӣ дар қиссаҳои Сорбон.....	236
Ҳошимова Х.А. Поэтикаи сабки Сорбон.....	242

Афсаҳзод А.А. Андарзҳои паҳлавӣ дар гиromидошти оиладорӣ	247
Шодиева Ф. Т. Нигоҳе ба гузингӯяҳои Аҳмади Шомлу	251
Сатторов Ҳ.А. Шеваҳои истифодаи ашъор, амсол ва ҳикоёти тамсилӣ дар осори насрии Насафӣ	257
Забирова М.Э. Талмеҳ аз устураи пайгамбарон бо корбурди “боди сабо” дар ғазалҳои шоирони асри XIV	263
Раҳимӣ М.Р. Тасвири зан-модар дар ашъори Муъмин Қаноат	267

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ / ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Ҳусайнов А.К., Мирзоев Ф.А. Сотрудничество Республики Таджикистан и Российской Федерации в строительстве Сангтудинского ГЭС-1	274
Ганҷақова М. Г. Таърихнигории маорифи халқи ҶШС Тоҷикистон дар солҳои 1929-1941	278
Саидасанов Ю., Сафаркулова Г. Развитие образования мусульманского востока периода IX- XII веков.....	282
Айнуллозода Н. Первые шаги Таджикистана по выходу из внутренней и внешней коммуникационной изоляции в годы независимости	286
Ғуломшоев С. Китоб ва китобдорӣ дар замони Сомониён	289
Алимардонов Б.М. История изучения энергетических ресурсов и энергообеспечения горных районов Таджикистана.....	295
Шерматов Г.А. Кавалерия из Таджикистана: поход на Альпы через Кавказ и Карпаты	301
Раҳматова Р.Б. Саҳми академик П.Б.Бобочонов дар омода намудани мутахассисони баландхатисоси илмӣ ва таҳкими базаҳои моддӣ-техникии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар солҳои 1971-1982	308
Назаров У.Қ. Хурофот ва таассуб ҳамчун омилҳои боздорандаи инкишофи ҷомеаи Афғонистон.....	312
Каримзода Ҳ.И. Нақши истиқлоли давлатӣ дар таҳкими давлатдорӣ навин	319
Маҳмудов Д.Х. Саҳми Нусратулло Махсум дар бартараф намудани ихтилофҳои дохилии Тоҷикистон дар солҳои 20-уми асри XX	323
Наботов Ф. С., Алимов Д. Х. Историография проблемы миграции в Таджикистане в период независимости.....	328
Сайнаков С. П., Исӯфов Ш. В. Ҳоҷагии дехоти вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистон дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ (1941-1945)	334
Шерхонов Б.У. Заминаҳо ва марҳилаҳои ташаккули раванди ҳамгироӣ дар Аврупо баъди Ҷанги дуҷонибаи ҷаҳон: таҳлили сохторӣ ва функционалӣ	340
Негматов Д.Н., Шамсиддинова Г.С. Инъикоси баъзе масъалаҳои таърихи Бухоро ва Афғонистон дар асарҳои А. Бёрнс	344
Шоинбеков А.А., Айдаров Ҳ.С. Омӯзиши силсилаоинҳои қабл аз тӯйи сокинони Шугнони ВМКБ дар асоси назарияи Арнольд ван Геннеп.....	350

ИСТИЛОҲОТИ ҲУҚУҚШИНОСИИ ДАВРОНИ ҚАДИМ ВА ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИИ ОНҲО

Шокиров Т.С.

Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон

Истилоҳ яке аз унсурҳои вежаи забон маҳсуб ёфта, барои рушду такмили он саҳми назаррас дорад. Забон ва истилоҳ мафҳумҳои ба ҳам вобаста ва такмилдиҳандаи ҳамдигаранд. Аз қадимулайём вожаҳои забон аз ҷиҳати ифодаи маъноиашон ба ду ҷудо мешаванд. Гурӯҳи аввалро шартан ифодагари мафҳумҳои хубиву накӯӣ; гурӯҳи дуюмро ифодагари мафҳумҳои бадиву зиштӣ, гандагӣ, зарароварӣ, осеб, газанд, шарр, муқобили некӣ ҳисобидан равоӣ, зеро тавре ки ишора гардид, тамоми тафаккур, гуфтор ва рафтори инсон чунин аст ва сабаби маъмул гардидану ҳазорҳо сол боқӣ мондани шиори зардуштиён «Пиндори нек, гуфтори нек, рафтори нек» ҳам ҳамин будааст. Бояд қайд кард, ки ҳамаи мафҳумҳои мазкур чун ҳазорҳо вожаҳои дигар таърихи мушаххасу қадимадоранд. Масалан, ҳуди ҳамин «пиндори нек...» мафҳуми ҳуқуқӣ буда, пайдоиши ориёӣ дорад: *humat*- пиндори нек, *huxat*- гуфтори нек, *hvarzt*-рафтори нек. Он дар забони авестой *humata*, *huxta*, *hvarzta* будааст [14, с. 418]. Яъне дар ин мафҳуми фалсафӣ ахлоқӣ вожаи нек (*hu*) калидӣ буда, пиндор, гуфтор ва рафтор муайянкунандаи он мебошанд. Профессор А. Ҳасанов ақидаи олимони пешинро тасдиқ карда мегӯяд, ки ду вожаи *hu* мустақим будааст [14, с. 418]. Дар таркиби *hu kəgəta* ҷузъи *hu* чун калимаи мустақил ба маънои хуш, хуб, нек, писанд, нағз омадааст. Дар калимаи *hū-ašī* (бо ҷашми нек, ҷашми ё назари нек) ҷузъи *hū*- пешванди мусбат, ифодагари ҳар чизи неку некӣ мебошад [7, т. 3, с. 415]. *Mat*(авестой-*mata*) пиндор, гумон, фикр, андеша; *xat* – сухан, гап, гуфтор; *varzta*- варзидан. Машғул шудан, ҳаракат кардан бо ҷузъи *hū* пиндери нек, гуфтори нек, рафтори некро ташкил додаанд. Мафҳуми хуб бо вожаҳои *vañu*, *hvarz* низ ифода мешавад [6, с. 292]. Некиву бадӣ асоситарин мафҳуми ҳуқуқ ва маҳсусан ҳуқуқи ҷиноятист. Он мафҳуми баръакс низ дорад, ки бо калимаҳои бад, бадӣ, гандагӣ, нохуб ифода гардида, муродифи вожаи ориёии *duš*, *dauš* мебошад. Калимаи душман, ки имрӯз яке аз серистеъмолтарин вожаҳо, аз калимаи ориёии *duš// dauša, doša, duš* (ҳиндӣ қадим - *dur, duh, dus, duś*)-зишт, бад, ганда – бад, ганда нохуб, шарр ва унсур *mana* (*man*; < *manišh* – *маниш*, *ботин*, *ниҳод* сохта шуда, *бадкор* *бадрафтор*, *агёр*, *зайридӯст* ро ифода менамудааст [7, т. 3, с. 415-416; 15, с. 19]. Дар «Авесто» бо гунаи «*dušmanah// daušmanah*», ба маънои *рақиб*, *ҳариф*, *душман*, *бадқирдор*, *мунофиқ* дучор меояд. Ҷузъи *duš* дар калимасозии *dušvār* (*душвор*), *dušzah* (*дӯзах*, *чаҳаннам*) низ иштирок кардааст.

Маъмулан вақте сухан аз таърихи истилоҳот меравад, таҳлилро аз «Авесто» шурӯъ менамоянд. Вале ин ҳаргиз маънои онро надорад, ки ҳама аз он оғоз гирифтааст. То арзи вучуди ин китоби пурарзиш ва муқаддас ҳам, ки дар рушди тамаддуни ҷаҳонӣ саҳми боризе дорад, истилоҳоту истилоҳгунаҳо буданд, вале бенизому номуташаккилу пароканда.

«Авесто» омили ташаккулу танзими бисёр қазияву масоил, аз ҷумла истилоҳот низ гардид. Бинобар он ҳар гоҳ зикри ёдгориҳои қадим мекунем, ибтидо аз он менамоем. Аммо аз давраҳои қадимтар низ истилоҳгунаҳо маълуманд. Вале дар замони таълифи Гоҳон ё Готҳои Зардушт, ки нахустин осори забонҳои эронӣ маҳсуб гашта, садаҳои 12-10-и то м. падид омада, қариб 300 сол пеш аз милод поён пазируфтааст, вожаҳои ифодагари ҳуқуқ андаке ба низом даромадааст [4, с. 9].

Бояд таъкид кард, ки аз сарчашмаҳои он даврон ҷустани сирф истилоҳоти ҳуқуқи имрӯза қобили қабул нест, зеро аксари онҳо омехтаи дини ниёиш ва ҳуқуқу идоравианд. Аммо ба ҳар ҳол ҳини корбасти аносири луғавие чун доду додварӣ бо эътимоди комил метавон онҳоро истилоҳоти ҳуқуқ номид. Зеро оид ба доду додварӣ дар «Авесто» ҳатто баҳши алоҳида бо номи «Вандидод» ҷой дода шудааст. Шакли қадимтарини он *dāta* (*dātā*) буда, аслан зарфи маънӣ (ғайримоддӣ) будаасту дорои маънои луғавӣ гашта, тобишҳои мухталиф пайдо кардааст. Маъмулан чун ифодагари *муқаррарот*, *дастур*, *нишондод*, *оиннома* корбаст мешудааст. Дар забонҳои форсии қадим, авестой ва форсии миёна *қонун*, *адл*, *адолат*, *ҳақиқат*, *нидои мададҷӯӣ*, *доду фиғон*, *афгон*, *фарёд* низ аз ҳамин вожа будааст. Вале дод асосан ҳамчун муродифи адолат роиҷ гаштааст.

Кайдаш бамаврид аст, ки калимаи решагии До (dā-da-dī) бино ба ташреҳи В.С. Расторгуева ва Д.И. Эделман *офаридан, барқарор кардан,*

муқаррар сохтан, гузоштан, ниҳодан, бунёд кардан, сохтан, кордон, кореро ба сомон расонидан, додан, задан буда, онро решаи асосӣ вожаҳои адо, адодо, додо, дод, дад, додан, додвар (довар), дод, додвоҳ, додво, дох (дах), дадта- даста ва ғ. гаштаанд. Вожаи дод (dād, dāta) бошад, бо шакли қадимаи калимаҳои dāti; datai; dāt-ia(dātik; dādīg; a-dāt; a-dād); dāitya – и «Авесто»-ӣ, dādīstān; dāta- йага (dātavar, dādvar, dāvar), dāta-kara (dāta-karāka), *додгустар(ӣ), додрас, додгоҳ, додо, доднигар, доднигоҳ, додталаб, додар, додгир, додбахш, додшикан* ва ғ. паҳн гаштааст.

Dād (dāt, dātak) дар «Авесто» бино бар шарҳи Чалили Дӯстхоҳ, «қонун, додгарӣ, инсоф ва номи изади намоянда ва ниғаҳбони додгарӣ ва қонун аст» [1, с. 635].

Дар «Авесто» вожаи Ода ба кор рафтааст, ки коршиносон аз он «подоши менуи некӯкорон ва подафраи гуноҳкорон» маънӣ баровардаанд. Ин вожа дар банди 1-уми ҳоти 49, банди 21-уми ҳоти 68-уми «Ясно» ва банди 1-уми кардаи 4-уми «Виспарад»-и «Авесто» ба кор рафтааст. Гоҳе чун ифодагари номи худое низ омадааст. Бинобар он баъзеҳе бар онанд, ки вожаи мазкур номи худост. Гурӯҳе дар пиндори онанд, ки Ода номи дигари тавоноии подош-- Аши мебошад. Воқеан, ин вожа бо гунаҳои Ода, Одон, Адо, Азов ва мувозиҳои дигар корбаст шудааст, вале асоси ҳамаи онҳоро масдари до ба маъноии додан, супоридан, бахшидан ташкил медиҳад [1, с. 676].

Дод муродифҳо низ доштааст, ки гату яке аз онҳост. Гату дар забони паҳлавӣ шакли gat ва дар форсии қадим gad-ро дошта, дар «Авесто» ба маъноҳои замону вақту хангом ва доду додхоҳӣ омадааст. Дар бандҳои 2 ва 6-и Ясно, 29 ва банди 2-юми ҳоти 31-уми Ясно ба маъноии *додвар, додгустар ва сардор, нақӯ, одил* ба гунаи рад омадааст. Он вожаи сифатии ратумандро (родмард аз ҳамин ҷост) низ сохтааст, ки ба маъноии соҳиби сарварию бузургӣ, шахси додхоҳу додгустар ва маъмулан чун сифати Ахурамаздо ва ҳамрадифи ахумант (ахуманд) корбаст мегардад. Ахурамаздо бошад, таҷассумгари доду адолат мебошад.

Ба маънии дод вожаи растотат низ дучор меояд, ки чун додгарию чавонмардӣ мазмункушоӣ шудааст [1, с. 691]. Он вожа баробари ерета (irita) , Арт ё Аша ва Чиста мебошад. Ерета шакли паҳлавӣ ва «Авесто»-и рас (ras)- ро дошта, ифодагари ростӣ, покӣ, дурустӣ будааст [1, с. 69]. Чиста- гунаи чистиро низ дошта, аслану маъмулан муродифи донишгоҳиву фарзонагӣ ва ҳамчунин ҳаммаънии ростӣ, росттарин, поктарин, беолоишу бегуноҳ будааст. Дар «Диняшт»-и «Авесто» чун худоии донишу фарзонагӣ ситоишу ниёиш гаштааст.

Дод бунвожаи худро дорад, ки дар форсии қадим dāta, авестой dāta, форсии миёна dāt, баъдан dād мебошад [6, с. 428].

Аз ин вожа dāt шаклу гунаҳои мухталифи дигар ба мисли dāti, dātai (*оиннома, мақом, қавоид, дастурамал, мазмуни асосӣ, мурамтабсозӣ, низом, қонун*) дар «Авесто» dātau; dāiti, дар форсии миёна аввал dātiha, баъдтар dātihā пайдо шудааст.

Шакли dāt-ia , ки дар «Авесто» гунаи daitia (мутобиқи қонун, бо қонун муқарраркардашуда), дар форсии миёна ба намуди dātik – dādīg қонунӣ интишор ёфта, шакли инкории adāt – adād-ро (беқонун, ғайриқонунӣ, ғайриодил, бедод, ноинсоф) дорост.

Вожаҳои форсии миёнаи dādīstān аз вожаи dād ва istān таркиб ёфта, ба маъноҳои *одил, ҳаққонӣ, адолатнок, боинсоф, дуруст, адлия, адолат, одилона, қонун, парвандаи ҷиноятӣ, муурофия, прокурор* истифода шудааст.

Ҳоло вожаи додистон тағйири маъно карда, чун муродифи прокуратура истеъмол мегардад. Шакли инкориаши a-dādīstān, dādīstān, a-dādīstānihā; a-dādīstānēhā; ва ham-dādīstān – hamdādīstān қарори ҳамдодӣ, ҳамҷиноятӣ низ мавриди истифода будааст [6, с.425].

Додор ба маъноии додбахш, оваранда ё офарандаю диҳандаи дод, бо шакли қадимааш dātar маъмул будааст [1, с. 437]. Дар «Авесто» вожаи додор чун яке аз сифатҳои хуби Ахурамаздо ва худоёни додиву покӣ, ростӣ ва нақӯкорӣ мустаъмал гаштааст.

Чалили Дӯстхоҳ вожаи чистаро, ки дар таркиби номи духтари хурдии Зардушт меорад (Пуручиста) аз ҳамин чистаи болоӣ маънидод мекунад [1, с. 744]. Вожаи ҳаммаъно ё наздикмаъноии дигари дод рото (rātā) буда, он тобиши маъноии дод, диҳишу бахшандагиро доштааст. Он шаклои рот, ротйаро дошта, дар паҳлавӣ чун род, дар форсӣ родӣ бино ба эзоҳи Чалили Дӯстхоҳ ба маънии фидя ва ниёзу диҳишу бахшиш интишор ёфтааст [1, с. 649].

Дар «Авесто» дод сифатҳои гуногун гирифтааст, ки номи яке аз бобҳои асосиаш «Видасвадота» аз он ҷумла буда, чун доди девситез маънидод шудааст. Шакли тахрифёфтаи маъмулаш «Вандидод» мебошад.

Додвар аввало дар забони паҳлавӣ ба шакли *dāta-iara*, дар форсии миёна *dātavar*, баъдтар *dādvār* ва ниҳоят *dāvar* интишор ёфта, тағйири маъно низ кардааст (баранда, офаранда, дорандаи дод; ҳакам ва ғ.). Ин вожа ба маънии зайл ва шакли *dāta-kāra* (аз *dāta-kāra*) низ маълум аст [6, с. 425-426]. Ин ҳама мафҳумҳои хубиву некӣ ва ифодагари ҷилавгирии бадию амали номақбуланд. Вале забон танҳо аз чунин мафҳумҳо иборат буда наметавонад, зеро он ифодагари тафаккур ва ва фаъолияти инсон аст. Истилоҳ бошад воситаи унсури танзими он мебошад.

Дар сарчашмаҳои ҳуқуқии қадим, аз ҷумла дар «Матақдони ҳазор додистон» ин вожа дар сохтани калимаҳои *duškartan*, *duškāk/ duškun*-нопоқӣ кардан, зишт кардан, *dušman*- ҳариф, рақиб, *dušnīrmat*-- барзарар, *dušpatixšāu*- ношоиста, ғайриқонунӣ, худсарона [6, с. 468] ба қор рафтааст.

Мафҳуми «*dušman*» бо вожаи *hamara* низ ифода мегардаст. Мураттиби «Ғиёс – ул - луғот» бо тақя ба «Баҳори Аҷам » менигорад, ки аслан дар таркиби душман ҳарфи «т» ҳам (душман) будааст. Вале дар сарчашмаҳои дигар чунин нест. Ӯ ҳамчунин афзудааст: «душман мураккаб аз лафзи душ, ки ба маънии бад ва зишт аст ва лафзи ман, ки ба маънии нафс ва зот аст. Пас душман ба маънии баднафс бошад; ва ин лафз гоҳе ба маънии муфрад ояд ва гоҳе ба маънии ҷамъ... пас маънии таркибии он баддил ва зишттабъ бошад» (8, ҷ.1, 337). Дар охир меорад, ки маънии ин вожа дар ҳиндӣ форсӣ фарқ дорад. Аз ин тафсир бармеояд, ки эзоҳи мусанниф маънии ҳиндӣ.

Дар луғати «Деххудо» низ ҳамон маънии «Ғиёс – ул - луғот» кӯчонида шудааст. Мураттибони ФЗТ чун хасм, адӯ, бадхоҳ; муҳолиф ва ба маънои маҷозии рақибу рақобаткунанда [10, ҷ. 1, с. 408] тафсир кардаанд.

Дар ФТЗТ муқобили дӯст буданаш ва ба маънои маҷозии рақибу рақобаткунанда омаданаш дида нашуд [11, ҷ.1, с. 484]. Вожаи мазкур дар «ФТР враг, неприятель, противник [12, с. 218] тарҷума шудааст.

Дар сарчашмаҳои қадима бо ҷузъи душ (*duš*) *dušxvartan*, *duškar*, *duškun*- бад кардан зарар расонидан, *dušnīrmat*-барзарар, бефоида, беманфиат, *dušpatixšāu*- ғайриимкон, номумкин ва ғ. мустаъмал будааст. Дар калимаҳои боло ҷузъи *xvartan*-кардан, *kar*-қор, *kun*-феъли фармоишро *nīrmat*-манфиат, фоида, муқофот, *patixšāu*-соҳибҳуқуқ, комилҳуқуқ, имконпазирро ифода мекунад. Умуман, вожаи душ бештар аз 50 калимаи нави аз ҷиҳати сохтасохтору мураккабро бунёдгузори кардааст.

Мафҳумҳои манфиву ҷиноятӣ бо калимаҳои *kaina*-кафорат, ҷуброн, қасос [7, т. 4, с.176-177], *mār*- куштан, *masta* – ғазабӣ, қаҳрӣ, *arfkanišnih* - беэбу баднамо кардани рую намуд, расонидани зарари ҷисмонӣ ба рую намуди зоҳирӣ, зӯроварӣ- зарари ҷисмонӣ расонидан, яке аз намудҳои зӯроварӣ, арақан-вайрон, хароб кардан, *arātixšāihā*-ғайриқонунӣ, бесалоҳият, *arēdastaβar*- рад, инқор кардан, мунқир шудан; мафҳуми хубӣ бо калимаҳои *sati*- шодӣ, хурсандӣ, бахт, хушбахтӣ, *andocak* –исбот, далел, шаҳодат, *arēziyān kartan*- безарар кардан(гардондан), *ruṅnāuīh*-болиғ, *aruṅnāuīh*-антоним, *āšnāk*-маълум, муайян, аниқ, шинохташуда, *āšnākīh*-шинохтан [6, с.431-441] ва ғ. ифода гардидааст.

Батуфайли дар шакли китоб то замони мо расиданаш «Авесто» яке аз муҳимтарину ўтамадтарин сарчашмаҳои ниёгонӣ маҳсуб меёбад. Сабаби асосии ба сабт гирифтани «Авесто» он буд, ки хавфи аз байн рафтани ва мухталиф шудани мазмуну мӯҳтавои ривоятҳои шифоҳии он торафт бештар мегардид. Бинобар он нусхаи матни «Авесто» таълиф гардид ва то имрӯз дар шакли мазмуни муайяне боқӣ мондааст. Оид ба таълифи ин асар донандагони таърихи забонҳои эронӣ Жолаи Омӯзгор, Аҳмади Тафаззулӣ менависанд, ки «миёни замони таълифи қадимтарин бахши Авесто, яъне Гоҳон, то замони тадвин ва ба нигориш даровардани маҷмуаи Авесто(эҳтимолан дар садаи ҷаҳонӣ милодӣ) қарнҳо фосила аст ва дар ин муддат ин китоб ҳифз мешуд» [4, с. 9].

Вожаҳои ифодагари мафҳумҳои марбути давлату давлатдорӣ ва ҳуқуқ аз даврони Куруш маълум аст. Баъди вафоти Куруш, ки ба сари ҳокимият писараш Камбуҷия (с. 529-522 то м.) меояд, мисли падараш бо кишваркушоӣ машғул мешавад ва дар ҷанги тӯлонӣ барои ба даст овардани Миср заифӣ карда, ҷилави идораи давлатро суғуст менамояд. Аз ин истифода бурда,

писараш Говмата(Гаумата) ҳокимиятро соҳибӣ мекунад. Говмата чанд ислоҳоти давлатию сиёсӣ гузаронида, баъзе табақаҳои аҳолиро аз пардохти андоз то се сол озод менамояд. Дар як муддати кӯтоҳ ҷонибдорони шоҳ Камбучияро аз вазифаҳо озод намуда, ба ҷои онон мӯбадон ва наздикони худро таъин мекунанд. Камбучия табаддулоти писарашро дар кишвар шунида, омада фарзандашро ҷазо доданӣ мешавад, аммо дар роҳ вафот мекунад. Ақидае ҳаст, ки ҳангоми бозгашт дар роҳ Камбучия аз ҷониби тарфдорони Говмата кушта мешавад. Говмата ҳамагӣ 7 моҳ кишварро идора мекунад, табаддулоти ташкилнамудаи ӯ норозигии аҳли дарбор мегардад ва аз ҷониби ҳафт авлоди бузурги Форс кушта мешавад ва ислоҳоти ҳуқуқиаш нотаом мемонад. Баъд аз ӯ ба сари ҳокимият шоҳаншоҳ Дорой Кабир (солҳои ҳукмронӣ 522 – 486 то м.), намояндаи сулолаи Ҳахоманишиён, меояд. Аз аҳди ӯ низ катибасарчашмаҳои нодир мондаанд. Масалан, дар Катибаҳои кӯҳи Бесутан, ки аз аҳди шоҳ Дорой I (522-486 то м.) ба мерос монда, тақрибан 100 км ғарбтар аз шаҳри Ҳамадони Эрони имрӯза воқеъ аст, яке аз куҳантарин асноди сиёсӣ давлатии Шарқи қадим маҳсуб меёбад. Зеро дар он болои матнҳои порсии он манзараи бузурги раванди мувофиқи суди Дорой ва душманони мағлубшудааш- Гаумата ва дигарон кашаида шудааст. Баъдтар ба он муҷассамаи асири Осиёимиёнагӣ, пешвои сақоиёни масагетӣ - Скунх афзуда гардид. Нахусткатибаи он аз се матн бузурги ҳаммаъно иборат буда, бо забонҳои порсии қадим (5 сутун), эламӣ (3 сутун), бобули катиба шудааст. Катибаҳои мазкур танҳо баъди солҳои 1835-1847 аз тарафи Г. Роулинсон рамзкушоӣ карда шуданашон дастраси илм гардиданд. Дар он вожаҳои *dātik*; *dādīg*; *a-dāt*; *a-dād*(дод), *dāta-vaṛa—dātavar—dādvar*(додвар-судя, суд), *dādār*(додор), *gaustara*(густар), *vandak*|| *vanda* (ғулум, тобеъ мутеъ), *arāh*(*мубориза, муҳориба, ҳарб, муқобилат*), *duš*//*dauš* (бад,) *duškama*(бадхоҳ, бадандеш, бадкеш), *rīti*(*дарафтшии, таҷовуз, зарар расонидан, поймол кардани ҳуқуқ*), *arāh*, *arāhka*(рафтор, амал, ҳаракат, кор), *čāka* ва ғ. истифода шудаанд(санғнабиштаҳои), ки минбаъд дар сарчашмаҳои дигар, ба вежа «Авесто» ба назар мерасанд.

Ба ҷуз «Авесто» фарҳангномаҳо, вожаномаҳо ва донишномаҳои қадиме аз асрҳои 3-4 то ин замон расидаанд, ки фарогири вожаҳои ифодагари ҳуқуқи инсонӣ ва соҳаҳои онанд.

Баъди аз байн рафтани забони авестой луғатнигорӣ роиҷ гардид. Дар ибтидо бештар таҳияи фарҳангҳои тарҷумавии авестойю форсӣ, оромӣю форсӣ, сурғдию форсӣ, баъдтар фарҳангномаҳои тафсирий, луғати асарҳои алоҳида, луғати истилоҳот маъмул гардид. Яке аз аввалин ва машҳуртарин луғатҳои дузабона “*Frahang-i oim evak*”буд, ки дар бораи маълумоти муҳтасар дода шуд. Он барои зардуштиёне муқаррар гардида будааст, ки майли омӯختани забони авестой доранд.

Ба фарҳангнома исму сифатҳо, шумораҳои миқдориву тартибӣ, ҷонишинҳои шахси дуҷуми шумораи ҷамъ, ҳиссаҳо; мисолҳои гуногун, фожаҳои ифодагари ҷинсият, узви бадан, ҳислатҳои инсонӣ, соҳаҳои воҳидҳои ченак, вақту замон, номи гуноҳу ҷазо, расму одат ва ғ. фаъолияти он ворид карда шудаанд.

Дар “*Frahang-i pahlavik*” низ истилоҳвожаҳои соҳаи ҳуқуқ фаровон буданд. Дар он муодилои форсии миёна ва оромӣ бо ҳетерограммаҳо гирд оварда шудаанд. Ин китоб низ барои кӯмаки зардуштиёне таҳиё гардида буд, ки забони авестоиро фаромӯш карда, арабиро қабул намудаанду ҳанӯз мусулмон нашудаанд. Дар ин давра забони авестой аллақай аз истифода монда, ба қатори забонҳои мурда гузашта буд. Баъдтар фарҳангнома, ки тарҷумаи вожаҳои паҳлавиро дабар мегирифт, тарҷумаи форсии нав ва гучаротӣ илова карда шуд. Дар садаи ХХ бошад, яке аз забонҳои аврупоӣ бештар англисӣ низ замима мегардад.

Луғат ҳамагӣ 1000 воҳиди луғатии заруриву 31 мавзӯӣ ва матнҳои зардуштиро дарбар мегирад.

Яке аз осори боқимондаи аҳди қадим «*Škand-gumānig-wizār*»(Шканд гумониг визор-Гузориш (ё шарҳи) гумоншикан), таҳияи Мардонфаррухи Урмаздод(тақр. охири садаи сеюми ҳиҷрӣ) буда, аз ду қисм иборат аст. Фаслҳои 2-10-и нахустбахш маҷмуаи пурсишу посухҳои писари Меҳродро оид ба ақоиди зардуштӣ аз назари хайр(Урмузд) ва шарр(Аҳриман) дарбар гирифтааст. Бахши дигар(фаслҳои 11-16) ҷанбаи раддия дошта, ду фасли аввал бар радди ақоиди мусулмонӣ, фаслҳои 13-14 зидди диди яҳудиён, фасли 15 инқори назари масеҳиён ва фасли 16 зидди монавият мебошад. Масъалаҳо бо суолу ҷавоб бо матолиби фалсафӣю каломии зардуштӣ баррасӣ гардиданд, ки бархе аз истилоҳвожаҳои зардуштии «Авесто» мустаъмаланд. Оид ба ин китоб муаллифони «Забони паҳлавӣ» чунин навиштаанд:

«Дар «Шканд гумониг визор» бар хилофи бештари китобҳои паҳлавӣ дар мубориза бо динҳои дигар аз салоҳи истидлоли мантикиву ҳуқуқ истифода шуда ва дар он кам тар ба устура ва афсона бармехӯрем. Матни паҳлавии «Шканд гумониг визор» аз миён рафтааст ва таҳрири Позанд ва тарҷумаи санскрити он дар даст аст [4, с. 27-28].

Масъалаи ҳуқуқии хайр ва шарр дар «Pusī dānišn-kāmag» (Пуси дониши комаг-Писархоҳони дониш) ва «Gujastag Abāliš» (Гучастаг Аболиш), «Zandi vahman-ysn» (Тафсири баҳманянс ё баҳманяшт), «Jāmāspnāma» (Чомоспнома), «Aēdgāri Jāmāspīg» (Ўдгори Чамоспӣ), «Raymānī kadag- xwadāyīh» (Паймони заносӯӣ) ва ғ. низ мавриди таваҷҷуҳи мусаннифон қарор гирифтааст.

Дар даврони сонӣ низ истилоҳоти зиёде ба қор рафтаанд. Дар ин давра яке аз мафҳумҳои маъмулу машҳур вожаи дабир будааст. Дабир салоҳияти васеи маъмурӣ ва полисро дошт. Ҳамчунин аз болои душманон ва муҳолифони шоҳ назорат намуда, салоҳияти додраси сиёсиро дошт. Идораҳои соҳавӣ дар кишвар аз ҷониби дабирон амалӣ мегардид. Ба вазифаи вазир намояндаи табақои низомӣ ва ё рӯҳонӣ таъин карда мешуд.

Дабир дар «Бурҳони қотей» чун нависанда ва муншӣ, дар «Баҳори Аҷам» муншӣ ва муҳосиб, дар «Сироч-ул-луғот» муншӣ ва муҳосиб маънидод гардида, муаллифи охири таъкид доштааст, ки оид ба пайдоиши вожа андешаи ягона нест ва баъзе форсиву гурӯҳе арабӣ мепиндоранд. Ин ҳамаро оварда, Муҳаммад Ғиёсиддини Ромпурӣ афзудааст, ки “дар яке аз рисолаи муътабар ба назар омада, ки дабир дар асл дубир буд (ба замми дол), чи бир ба маънии ҳофиз аст. Ва муншӣ ҳам соҳиби ду ҳофиз—назм ва наср мебошад. Ва назди баъзе дабир (ба фатх) муарраби ҳамин дубир аст” [8, ҷ.1, с.327]. Мураттибони ФЗТ ин вожаро ба се маънӣ тафсир кардаанд: Дабир 1. *таър.* мирзо, муншӣ, иншоқунанда ва таҳриркунандаи мактубҳо ва ҳуҷҷатҳои давлатӣ. 2. *таър.* муҳосиб, ҳисобчӣ, ҳисобгир, дафтардори махсуси дарбор, ки ба ҳисобу китоби пул ва қоғазҳои пулии давлат маъмур буд. 3. муаллим; *киноя* аз сайёраи Аторуд [10, ҷ. 1, с.310]. Дар ФЗТ ҳарчанд, ки барои далели маъниҳои 2 ва 3 аз Низомии Ганҷавӣ мисол овардаанд, маънии дуҷумро таъриҳӣ нишон додаанду сеюмро не. Ҳамчунин дар ин фарҳанг вожаҳои *дабиристон* ва *дабирӣ* низ ҷой дода шудааст, ки бунёдаш аз калимаи мазкур аст: Дабиристон 1. мактаб, мактабхона. 2. *таър.* дафтархона, мирзохона (дар даргоҳи подшоҳ). Дабирпеша дабир, мирзо, муншӣ. Дабирӣ амал ва машғулияти дабир [10, ҷ. 1, с.310]. Дар ФТЗТ низ вожа ба се маънӣ шарҳ дода шудааст, вале маънии сеюми он аз фарҳангҳои пешин фарқ мекунад: Дабир 1. нависанда ва таҳриркунандаи мактубу ҳуҷҷатҳои давлатӣ, мирзо, муншӣ, қотиб. 2. муаллим, мактабдор, омӯзгор. 3. қотиби созмони иҷтимоӣ, ҳизбӣ ва ғ.: дабири кулли Созмони Милали Муттаҳид.

Дар ин китоб чанд калимаи бо ин вожа сохташуда низ оварда шудааст: Дабирвор *ниг.* дабирона. Дабиристон 1. мактаби миёна. 2. *ниг.* дабирхона.

Дабиристонӣ марбут ба дабиристон; он ки дар дабиристон таҳсил мекунад ё қор мекунад. Дабирӣ амал ва шуғли дабир; марбут ва мансуб ба дабирӣ: либоси дабирӣ. Дабирона бо шева ва сабку услуби дабирон, монанди дабирон. Дабирпеша он ки шуғли дабирӣ дорад, дабир.

Дабирхона идорае, ки дар як созмон вазифаи қабул қардан ё фирсистодани номаҳои расмиро ба ўҳда дорад; дафтархона [11, ҷ. 1, с. 395]. Маводи фарҳангҳои баъдина далели онанд, ки вожаи дабир бо мурури замон инкишофи маънӣ карда, доираи истеъмолаш низ фарох гаштааст.

Оид ба пайдоиши ин вожа бояд афзуд, ки он дар бисёр сарчашмаҳои тоарабӣ дучор меояд, ва қоршиносон бар онанд, ки вай баромади паҳлавӣ дошта, ба забони арабӣ гузашта, тавассути он забон дубора вориди забонамон гардидааст. Масалан, академик Б. Ғафуров низ зимни таҳқиқи ҳуҷҷатҳои Қалъаи Муғ бо таъя ба ақидаи олимони Боголюбов М.Н. [2], Ғафуров Б. [3] Семёнов А.А. [9], Хромов А. Л. [13], Гудкова А.В., Лившиц В. А., Смирнова О. И. [5] миёни суғдиён мавҷуд будани мансаби дабир ва дабирпатро ишора мекунад.

Ба ҷуз ин вожаҳо калимаҳои низ ҳастанд, ки таъриҳи хеле қуҳантар дошта, барои ифодаи вазифаю мансабҳо истифода шудаанд: Вазирони соҳавӣ: шоҳомордабир (вазири дороии кишвар), ганҷомордабир (вазири ҳазина, ҳазинадорӣ), ирондабирбад (вазири қорҳои хориҷӣ ё алоқа бо кишварҳои дигар), доддабир (вазири додгустарӣ), оташомордабир (вазири муҳосиботи оташқадаҳо), равангондабир (вазири авқоф), эрондабирбад (вазири муросилот ва муншот) ва ғайраҳо.

Шоҳомордабир вазири молия, ба ҳисобгирандаи дахлу харчи кишвар, андоз, таъмини сиёсати давлатӣ бо воситаҳои пулӣ буда, дар рафти ўҳдадориаш бо ганҷомордабир (ҳазинадор) ҳамкорӣ менамояд.

Ҳазинадор барои ба ҳисобгирии даромади буҷа, ҷобачогузорӣ ва нигоҳдории онҳо масъул буд. Дар ин калима вожаи шоҳ ба ду маънӣ—дабири омили шоҳигарӣ ва асосӣ(дабири асосии омор) гирифта шудааст.

Фаъолияти пурсамари адолати судӣ ба зиммаи доддабир буд. Доддабир мушовири шоҳ дар масоили ташкили додрасӣ, ташкилу гузаронидани мурофиаҳои додрасӣ буда, дар ҷашни Наврӯзу Меҳргон додрасҳоро ба вазифа таин ва аз он озод мекард. Фаъолияти рӯзмарра ва шикоят аз болои фаъолияти додрасҳоро доддабир назорат мекард. Ин вожаи мураккаби тобеъӣ аз ибораи дабири дод ба калима табдил ёфтааст.

Ирондабирбад яке аз амалдорони бонуфузи кишвар маҳсуб ёфта, масъули ба роҳ мондани алоқа бо кишварҳои ҳамсоя ва сатрапияҳо буд. Истилоҳи мазкур аз лиҳози сохтор мураккаби тобеи сечуза буда, аз номи кишвар+ дабир(пешбару сарвари коре) ва +бад(пайкор, қору машғулият) сохта шудааст.

Ба ҷуз ин калимаҳо додвар, додварз, додгустар низ дар “Авесто” фаровон мустаъмал будаанд. Зардуштиён барои сабти матнҳои “Авесто” ҳуруфи оромиясос ихтироъ намуда, ин китоби муқаддаси зардуштиёнро бо он навиштаанд.

Роҷеъ истилоҳоти замони суғдӣ таҳқиқи ҳуҷҷатҳои Қалъаи Муғ маводи зиёд дод ва академик Б. Ғафуров қайд менамояд, ки “ба туфайли ҳуҷҷатҳои Қалъаи Муғ мо дар бораи тартиби маъмурии Суғд тасаввуре ҳосил мекунем” [3, с. 404].

Ба ҳайъати маъмурияти марказии мулкҳои калони Осиёи Миёна тудун ном яке аз мансабҳои олитарин, ки, эҳтимол, сардори маъмурияти граждани буд ва инчунин тархон дохил мешуд. Мансаби олии дигар n' ztγuw, n' ztγ' uw («наздикон», «ёрдамчи») буд. Мақоми др' угрт - дапирпат (яъне «саркотиб», «сардори дабирон») низ хеле баланд будааст. Коргузори хоҷагии дарбор – framandār (фрамандор) ба дахлу харчи маҳсулоти зироат, маснуоти косибон ва масолеҳи ҷанг мутасаддӣ буд, вай фармон мебаровард, молу ашёро ба рӯихат мегирифт ва харчи онро қайд мекард. Ғайр аз ин мансабҳо соҳибони мансаби «мири соқӣ», «мири шифо», «мири охур», «мири чорбоғ» “ҷаллод” вазифаҳои махсусро иҷро мекарданд. Дар ҳуҷҷати таҳти рақами В-4 сабтшудаи Қалъаи Муғ бо истилоҳи 'wγnyk'm амалдоре зикр шудааст, ки вазифаи политсияро бачо меовард. Идораи лашкар низ вазифаи муҳим доништа мешуд. Сарлашқарро š'ukn меномидаанд.

Дар баробари маъмурияти марказӣ маъмурияти маҳаллӣ ҳам вучуд дошт. Маъмурияти маҳаллӣ сардорони деҳа ва заминҳои атрофи он (ба истилоҳ онҳоро «деҳхудо» гуфтаанд), «арбобони деҳа», «арспона» ва «соҳиб»-ро дар бар мегирифт. Гершевич И. ва Лившиц В. А. дар асоси таҳлили истилоҳоти ҳуҷҷатҳои Қалъаи Муғ тахмин мекунанд, ки дар Суғди асри VII ва ибтидои асри VIII чанд тоифа ғуломон ва бандагон вучуд доштанд – масалан, ғуломони муқаррарӣ (βntk ё σyh), ғуломони гаравӣ (np'k), асирони ғуломшуда (wn'k') ва «ба васигӣ додашудагон» (γγрс) [5, с. 34-37]. Деҳқонон (синфи ҳукмрон озодҳо) дар ҳуҷҷатҳо mrtymkt («мардум») номида шудаанд. Тоифае 'rkr'kt (корманди маҷбури) ном доштааст. Вожаи mγ'z кироҷкорро ифода менамудааст [2, с. 9; 3, с. 42-43].

Аксари қулли истилоҳоти даврони қадими тоисломӣ бинобар ҷорӣ гардидани дини Ислому шариати мусулмонӣ бо мурури замон аз истифода баромаданд ё доираи қорбасташон маҳдуд гардид ва бархе бо тифири шаклу маъно то ба имрӯз расидаанд.

АДАБИЁТ

1. Авесто / Гузориш ва пажӯҳиши Ҷалили Дӯстхоҳ, Таҳиягар Муаззами Диловар.-Душанбе: Қонуният, 2001.-792 с.
2. Боголюбов М.Н. Согдийские документы с горы Муг. Чтение, пер. и коммент. Хозяйственные документы / М. Н. Боголюбов, О. И. Смирнова – М.: Восточная литература, 1963.-132 с.
3. Ғафуров Б. Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Монография / Б. Ғ. Ғафуров - Душанбе: Ирфон, 1987.- 418 с.
4. Жолаи Омӯзгор Забони паҳлавӣ. Воситаи таълим. Баргардон аз забони форсӣ ва муаллифи сарсухан-номзади илмҳои филологӣ Шарифова Ф. Х./Жолаи Омӯзгор, Тафаззулӣ Аҳмад-Душанбе: ДМТ, 2011.-140 с.
5. Лившиц В.А. Юридические документы и письма. Чтение, перевод и комментарии В. А. Лившица. / Лившиц В.А. //Согдийские документы с горы Муг, вып. II.- М.: Наука, 1962.- С. 37-69.
6. Периханян А.Г. Сасанидский судебник. Книга тысячи судебных решений. Монография / А. Г. Периханян - Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1973.- 576 с.

7. Расторгуева В. С., Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков. Т. 3. / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман – М.: Восточная литература, 2007.- 493 с.
8. Ромпурӣ Муҳаммад Ғиёсуддин Ғиёс-ул-луғот (Таҳияи матн бо пешгуфтор, мулҳақот, тавзеҳот ва феҳристи А. Нуров). ҷилди 1 / Муҳаммад Ғиёсуддин Ромпурӣ. - Душанбе: Адиб, 1987.-460 с.
9. Семенов А.А. Очерк устройства центрального административного управления Бухарского ханства позднейшего времени / А. А. Семенов. Изд-во АН Тадж. ССР, 1954.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1, - М.: СЭ, 1969.-951 с.; Ҷ.2, 952 с.
11. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.-Душанбе: Пажӯҳишгоҳи забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣ, Душанбе, 2008, ҷ. 1.- 950 сах.; ҷ. 2.- 1095 с.
12. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006.- 813 с.
13. Хромов А.Л. О роли экстралингвистических факторов в процессе взаимодействия ягнобского и таджикского языков. Монография / А. Л. Хромов.– М.: Язык и общество, 1968.- 196 с.
14. Ҳасанов А. Хучанд // Донишномаи Сомониён. Ҷ. 2 (Н-Я)/А.Ҳасанов.- Хучанд: Нури маърифат, 2009.-С.418
15. Шокиров Т. С. Инкишофи истилоҳоти ҳуқуқшиносӣ тоисломӣ дар забони тоҷикӣ. Монография-Хучанд: Хуросон, 2008.-118 с.

ДРЕВНИЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Термин как особый элемент лексического состава языка занимает особое место в его развитии. В этом смысле он является неотъемлемой частью богатства языка. Поэтому с давних времен в таджикском языке как и любом другом языке встречаются термины, каждый из которых имеет свою историю. Термины таджикского языка можно разделить на две группы. Первую группу можно рассматривать как условные выражения понятий добра и блаженности(ху-хороший, ахур-добрый, дод-справедливость, додвар-правосудия, хуш-приятный, писанд- приемлимый,угодный, нагз- хорошо), вторую группу можно рассматривать как выражения дурных понятий (ганда- безобразия, зисит- уродство, зарар-ушерб, осеб- вред, газанд- вред, душ- газ, душ-плохо). Некоторые из этих терминов дошли до нас без изменений, другие подверглись семантическим и структурным изменениям, а третьи по разным причинам оказались в числе архаизмов, которые составляют темы данной статьи.

Ключевые слова: язык, слово, лексика, термин, значение, древний, лексический состав, добро, зло, право.

ANCIENT LAW TERMS AND THEIR SEMANTIC FEATURES

The term as a special element of the lexical composition of the language occupies a special place in its development. In this sense, it is an integral part of the richness of the language. There fore, since ancient times, in the Tajik language, like in any other language, there are terms, each of which has its own history. The terms of the Tajik language can be divided into two groups. The first group can be considered as conditional expressions of the concepts of goodness and bliss (hu-good, ahur-kind, dod-justice, dodvar-justice, hush-pleasant, pisand-acceptable, pleasing, nagz-good), the second group can be considered as expressions of bad concepts (ganda - disgrace, zisht - ugliness, zarar - damage, oseb - harm, gazand - harm, shower - gas, shower - bad). Some of these terms have come down to us unchanged, others have undergone semantic and structural changes, and the third, for various reasons, was among the archaisms that make up the topics of this article.

Key words: language, word, vocabulary, term, meaning, ancient, lexical composition, good, evil, right.

Сведения об авторе:

Шокиров Туграл Сироджович – доктор филологических наук, профессор кафедры таджикского языка Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики, академик Академии Естественных Наук Российской Федерации. Тел.: (+992) 92 634 51 00, E-mail: shokirov1953@mail.ru

About the author:

Shokirov Tugral Sirodzhovich - doctor of Philology, Professor of the Tajik Language Department of the Tajik State University of Law, Business and Politics, Academician of the Academy of Natural Sciences of the Russian Federation. Phone: (+992) 92 634 51 00, E-mail: shokirov1953@mail.ru

**ВАЗЪИ РУШДИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ДАР ИБТИДОИ АСРИ ХХ
(ДАР МИСОЛИ “ТАЪРИХИ ҲУМОӢОН”-И МУҲАММАД
СОДИҚХОҶАИ ГУЛШАНӢ)**

Солеҳов Ш., Ҳалимзода Ш.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Забон муҳиматарин рӯки давлатдорӣ ҳар миллат ва воситаи асосии баёни фикр мебошад. Ҳар қавм новобаста аз наҷод ва давлат забони асосии гуфтугӯи ва корбурдии хешро дорад. Дар ин баробар миллати тоҷик низ дорои забони муайян ва дар тӯли таърих инкишофёфтаи хеш мебошанд. Забони тоҷикӣ дар давоми таърих ҳодиса ва марҳилаҳои санҷиши басо душворро аз сар гузаронидааст. Забоншиносон барои инкишофи забони тоҷикӣ марҳила ва давраҳои таърихии муайяно таҳқиқ намуда, ҳамчунин ҳар яки онро номгузорӣ кардаанд. Мо инҷо зарур донистем марҳилаи дуум, зинаи дууми инкишофи забони адабии тоҷикро мавриди таҳқиқ қарор дода, вазъи забон, калимасозӣ ва истилоҳоти забони тоҷикиро дар ибтидои садаи ХХ баррасӣ намоем.

Барои миллати тоҷик ва махсусан забоншиносон маълум аст ки ин рӯки миллӣ дар ин давра шароити басо мураккаб ва сангинро аз сар гузаронидааст. Дар аввал аз як тараф ба Осиёи Миёна ворид шудани ҳокимияти Россияи подшоҳӣ, тезу тунд шудани авзои сиёсӣ, ба берун роҳ ёфтани мунавварфикрон, ворид шудани сайёҳону тоҷирони гуногунмиллат ба шаҳрҳои бузурги Бухорову Самарқанд, пайдо шудани ҳаракати “Маорифпарварӣ”, интишор гардидани китобу рӯзномаҳои хориҷиву дохилӣ, ва дар ин замина ба вучуд омадани ҳаракатҳои ислохотхонаии “Ҷадидия” ва “Пантуркизм” ба инкишофи забони тоҷикӣ таъсири амиқ гузошт. Дар муддати ҳамагӣ 20-25 сол марҳилаи сода ва оммафаҳм баён кардани фикру ақида дар забони тоҷикӣ, ки бештар хоҳиши ислохотхоҳон буд забони тоҷикиро ба инкишофи мақсадноку ба низоми муайяни хеш оварда расонд.

Рӯйдодҳои фавқулодаи иҷтимоиву сиёсӣ, ҷудо шудани навоҳии дурдаст дар ибтидо ва баъдан шаҳрҳои алоҳида аз аморати Бухоро, сар даровардани Русияи подшоҳӣ ва рақиби таслимнашавандаи ҳукумати подшоҳии Англия, ҳамчунин ташаққулёфтани амалҳои истихборотӣ ва ҷосусӣ пеш аз ҳама таъсири худро ба забон фарҳанг ва тамаддун расонд, умуман афкор ва диди мардумро дигар кард, ки дар натиҷа забони адабӣ ва гуфтугӯи низ таҳаввул ёфт. Вобаста ба ин масъала забоншинос С. Ҳочиев дар китоби хеш “Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри ХХ” чунин қайд кардааст: “Шароити зиндагии мардум дар ибтидои асри ХХ нисбат ба давраҳои пешин хеле мураккабу мухталиф будааст. Вале ин давра дар инкишофу тараққии минбаъдаи забони адабии тоҷик ва ҳаракати пешравандаи сода кардани забону услуб марҳилаи муҳим ва фарқкунанда ба ҳисоб мерафт” [18, с. 7].

Ҳаракати маорифпарварӣ заминаи устувор ва муосиде гашт барои ҳамаи ҳаракатҳои ислохотхоҳӣ дар Аморати Бухоро. Саркардаи ин ҳаракат, Аҳмади Дониш маҳсуб меёбад. Ӯ ба сифати котиби сафорати амир се маротиба (1857, 1869, 1874) ба Петербург сафар карда бо маданияти пешқадами Россия шиносӣ пайдо кардааст, ки ин ҳама ба ӯ таъсири сахт гузошт. Аз ҳама муҳим ин ки Аҳмади Дониш тавонист ба афкори ҷамъият дигаргунӣ ворид созад. Муҳаққиқи барҷаста Р. Ғаффоров дар китоби худ “Революцияи Октябр ва инкишофи забони адабии тоҷик”, саҳми Аҳмад Махдумро дар инкишофи забони адабӣ ва демократӣ кунонидани он нишон дода, қайд менамояд, ки “Аҳмади Дониш на фақат барои соддагии забон саъй менамуд, балки истифодаи унсурҳои халқиро аз санъатҳои бадеии шеър дониста, дигаронро низ талқин менамуд, ки аз ин манбаи боигарии сухан баҳраманд шаванд” [26, с.9]. Лек ҳамоно забони адабиаш мураккабу арабзада боқӣ монд. “Аммо баъд чунин гӯяд банди “заиф-ал-муфтақуру ило афон раббихи-л-бори” [5, с. 20].

Бо вучуди ҳамаи ин дар охириҳои нимаи дууми асри XIX ва ибтидои асри ХХ дар натиҷаи таъсири ҳаракатҳо ба ҷамъият марҳилаи содагардонӣ ва оммафаҳм кардани забони халқ чараён ёфт, ки сабаби асосиаш баъдтар яъне дар ибтидои асри ХХ ба вучуд омадани ҳаракати Ҷадидия ва Пантуркизм гашт. Саркардагони ҳар дуи ин ҳаракат бозмонда ва таълимгирандагони ҳаракати маорифпарварӣ бошанд ҳам дар ин миён нафаҳмида бо мақсадҳои ба худашон маълум ин ду равияро ба вучуд оварданд, ки хоҷагонашон хориҷӣ буданд.

Чадидон пеш аз ҳама барои он ки мақсадашон ба омма фаҳмотар бошад кӯшиш мекарданд, ки хангоми сухан гуфтан аз калимаву ибораҳои нав ва нисбатан тозаву ба дарди мардуми авом меҳурдагӣ кор фармоянд. Масалан барои он ки мардум махсусан аҳли авом онҳоро фаҳманд китобу дастурамалҳои онро хонда мисли кӯдак аз сари нав боз хондаширо сабӯктар коркард карда ба сомеъон пешкаш менамуданд. Барои қисми зиёди чамъият фаҳмонидани мақсад ба мисли гуфтор ва ақидаи Аҳмади Дониш дӯшвор буд. Аз ҳамин рӯ чадидон ва равшанфикрони Бухоро кӯшиш мекарданд, ки ба хориҷа роҳ ёфта аз он ҷо ба Бухоро газету журнал, китобу мақола ва дастурамалҳои содаву фаҳмои худро нашр карда, ворид созанд. Яъне аввалан мураккабӣ дар котибот мушоҳида карда шуд чи гунае, ки М. Шукуров қайд мекунад: “Душворписандӣ ва печидагӣ дар асри XIX ва оғози асри XX тамоми забони адабии тоҷикиро не, балки фақат як шоҳаи забон хуччатҳои расмиро фаро гирифта буд” [25, с. 19].

“Чадид кист? Ҳар касе, ки писарашро барои хондан дар мактабҳои нав дода бошад, ё ин ки барои хондан ба Россия ва ё Истамбул фиристода бошад, ё ки ҳудаш газета хонда бошад, ё ин ки ба газетаҳои ошноӣ дошта бошад албатта чадид аст” [1, с. 6]. Бояд аз ёд набароварда бошем, ки барои табақоти поёнии чамъият ҳатто калимаи Россия ва ба забон овардани ин исми хос худ як дигаргунӣ буд. Навгонӣ пеш аз ҳама ба забон овардани исмиҳои нав буд. Албатта вақте ки толибилм ба мактаби усули нав ва ё мактаби русӣ қадам менамуд дар он ҷо хоҳ ноҳ хоҳ калимаҳои ғайритоҷикиро истеъмол менамояд.

Чараёни дигаре ки дар боло зикр гардид Пантуркизм мебошад, пайравонаш аҳли илму адаб ва зиёиёни ҷавони Бухороӣ буданд. Эшон дар ибтидо миёни ғояи пантуркизм ва маорифпарварӣ фарқ гузошта натавонистанд, ки дар натиҷа ба онҳо хоҷагони хориҷӣ дар мисоли Туркия сарварӣ мекард. Оқибатҳои нуговори ин ҳаракат ба чунин шароити танг забонро оварда расонд, ки ҳатто дар ҷойҳои чамъияти ҳарф занандаи ин забонро ба ҷавобгарӣ мекашидаанд. “Касе, ки дар идорае ба тоҷикӣ гап занад, аз ӯ ҷарима меситониданд” [24, с. 72-73]. Ба ҳамаи ин нигоҳ накарда, шахсоне пайдо шуданд, ки барои зинда нигоҳ доштани забони адабии тоҷикӣ дар як давраи муайян ва дар гирдоби ҳаракатҳои таърихӣ-инқилобӣ-ислоҳотӣ забони адабию нисбатан раван, сода ва калимаву ибораҳои, ки дар сабки Хуросонӣ кор фармуда мешуд оҳиста-оҳиста дар асарҳо ва гуфторҳои онҳо кор баранд ва он калимаву ибораҳо дар забони мардум роҳ ёфта ҳазм шаванд. Умуман дар бораи сабки ин давра метавон гуфт, ки сабки Бозгашт бо навоғонҳои бештаре аз ҳамин давра шурӯъ гардид.

“Ин чараён боиси он шуд, ки аз солҳои 1905 сар карда дар забони тоҷикӣ як идда истилоҳоти нав пайдо шуданд, ки аз забони туркии усмонӣ омадаанд: анъана, маданият, чамъят, ҷумҳурият (на ҷумҳурӣ), санъат (ба маънои ҳунар, искусство), саноат, эҳтирос, зиёӣ, вергул, обуна, танқид, фоиз, фирқа (партия, ҳизб, гурӯҳ), шарқӣ (суруд), синф, инчунин калимаҳои аз қабилҳои ашаддӣ, оид ба ба воситаи ҷавононе ки дар Туркия таҳсилдидаанд ба мо ворид шудаанд. Дар ин давра низ як чанд калима ва истилоҳи нав ба монанди газета, журнал ба навишту гуфтори русӣ ба забони тоҷикӣ гузаштаанд” [24, с. 49].

“Ин тағйирот, бахусус, дар ибтидои аср XX хеле босуръат будааст” [17, с. 376]. Ин тағйироти босуръат боис шуд, ки ба арсаи адабиёт ва сиёсат ашхосе қадам ниҳанд. Сабки гуфторашон аз ҳар ҷиҳат содаву раван ва дар осорашон калимаҳои наву иқтибосӣ ба назар мерасид. Ин зумра ашхос аз ҷумла Абдуррауфи Фитрат муаллифи “Роҳбари начот”, “Оила ё худ вазиғаи хонадорӣ”, “Мавлуди шариф”, “Таърихи мухтасари ислом” таълиф мешаванд, ки забони онҳоро баъдан “ранги адабиёти нав” ҳисобидаанд. Мирзо Сирочиддини Ҳаким муаллифи “Туҳафи аҳли Бухоро”, ки дар ҳамин тасвири забони адабии ибтидои асри XX мадорики тасдиқкунанда за он оварда шудааст, ки маҳсули эҷоди ҳамон замон аст. Дар ҳамин айём “Таҳзиб-ус-сибён”-и С. Айнӣ ба вучуд меояд, ки он бо як забони ниҳоят содаи тоҷикӣ навишта шудааст. Ҳамчунин яке аз намояндагони бонуфузи ин давр устои бархе аз адибони номбурда ва пушту паноҳи онҳо Садри Зиё китобҳои хеш “Латоиф-ул-мутоибот”, “Тазкират-ул-хумако”, “Тазкори ашъор”-ро таълиф намудааст.

Яке аз намояндагони бонуфуз ва аҳли илми ин давра Мулло Муҳаммадсодиқ валади Муҳаммад Мирсайиди муфтии мударрис, мутахаллис ба Гулшании Бухороӣ мебошад. Ӯ соли 1861 дар Бухоро таваллуд ёфта соли 1910 дар зодгоҳаш аз дунё гузаштааст. Гулшанӣ яке аз олимону зиёиёни машҳури давр ба ҳисоб меравад. Асари таърихиву ҷуғрофӣ ӯ

“Таърихи ҳумоюн” буда, эшон ба муносибати ҷашни 25-умин солгарди тахтнинишнии Амир Абдулаҳад китоби ҷуғрофиву таърихии худро иншо мекунад. Дар ин асар муаллиф аз дидаву мушоҳидаҳояш дар ибтидои асри ХХ, вазъи сиёсии ҳамон давраро иншо карда аз калимаву ибороти нав ва иқтибосшудаи қисман туркӣ ва русӣ истифода мебарад. Барои муаяйн кардани вазъи забони ҳамон давра ва қорбурди забон миёни мардум яке аз материалҳои асосӣ ба ҳисоб меравад. Гарчанде то имрӯз бархе аз муҳаққикон дар осори хеш аз Гулшанӣ ёд овардаанд, лек то замони ба даст омадани матни комили “Таърихи ҳумоюн” тарафдори андешаи устод Айнӣ буданд. Хушбахтона солҳои 1959 матни аслии “Таърихи ҳумоюн” пайдо гашт ва дар Ганҷинаи дастнависҳои шарқии институти шарқшиносӣ ва мероси хаттии АМИТ нигоҳ дошта мешавад. Аз забон ва услуб умуман аз ҳуди асар муҳаққик С. Ҳочиев дар китоби хеш “Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри ХХ” ҳанӯз соли 1987 ишораҳо бурдааст. “Баъди А. Дониш дар охири асри XIX ва ибтидои асри як гурӯҳ нависандагону адибон пайдо шуданд, ки ба содданависӣ моил буданд, аз ҷумла Муҳаммадсодиқхоҷаи Гулшанӣ” [16, с. 93]. Баъдтар матни “Таърихи ҳумоюн” диққати А. Алимардоновро ба худ ҷалб намуд, ки эшон қисмате аз матнро баргардон карда, бо шарҳу тафсир ва чанд сухане перомуни ин дастхат дар маҷалаи “Мероси ниёгон”, 1995, №2, саҳ. 16. Пешкаши ҳаводорон ва муҳаққикон намуда буданд. “Таърихи ҳумоюн” ба қалами надиму қаровулбекии Амир Абдулаҳад, Муҳаммад Содиқхоҷаи Гулшанӣ таалуқ дорад” [3, с. 17]. Баъдтар қисмате аз баргардони матн дар иҷрои Ҷ. Назриев соли 2018, №9, саҳ. 105, бо унвони “Қисмате аз китоби “Таърихи ҳумоюн” мавриди ҷоп қарор гирифт, матншинос чунин қайд кардааст: “Бо дарназардошти таваҷҷуҳи рӯзафзуни ҷомеа ба иттилооти таърихи миллий ва фарҳанги миллий “Садои Шарқ”, қисмате аз ин китобро, ки асосан махсуси ҳудуди Тоҷикистони кунунӣ мебошад, ба хонандагон пешкаш менамоем” [16, с. 105]. баъдан бо кушишу ғайрати Ҷ. назриев матни комили ин асар соли 2006 тариқи ҷопхонаи “Пайванд” бо дақиқназарии комил мавриди ҷоп бо алифбои кириллӣ ва форсӣ пешкаши ҳаводоронаш гардид. “Барои нишон додани асолати матни “Таърихи ҳумоюн” ба хатти кириллӣ акси комили дастнависи форсӣ низ оварда мешавад” [11, с. 40]. Бояд қайд кард, ки ҷӣ мақола ва қорҳои таҳқиқотие, ки даврони Истиқлол доир ба матни ин асар ва бевосита ҳуди Гулшанӣ сураат гирифтааст, бевосита саҳми ин китоб басо бузург аст. Ҳамин буд, ки Амирхон А. дар “Паёми ДМТ”, 2019, №1, Шодипур Ю., Юсуфӣ Р., “Маорифи Тоҷикистон”, 2020, №9, Муродиён Ҳ. “Мактаб”, 2020, №11, мақолаҳои хешро таълиф намудаанд. Аз ҳама мӯҳим як нуктаро бояд қайд кард, ки рисолаи номзадии н.и.ф. Рано Б. “Хусусияти луғавию семантикии услуби “Таърихи ҳумоюн”-и Муҳаммад Содиқхоҷаи Гулшанӣ” бевосита аз рӯи матни Душанбе: “Пайванд”. 2006., ҷопшуда таҳқиқ карда, шудааст.

Н. Маъсумӣ дар “Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик” вобаста ба аҳамияти адабиёти бадеӣ дар омӯзиш ва пешрафти забоншиносӣ чунин мефармояд: “Омӯхтани забон ва услуби адабиёти бадеӣ барои пурраю равшантар нишон додани моҳият ва хусусиятҳои ҳамин просесси таърихии инкишофот ва тақомулоти забони адабӣ ва забони адабиёти бадеӣ имконияти калон медиҳад” [13, с. 15]. Вобаста ба инкишофи марҳилаи дуюми забони адабӣ ва осори хаттии ин давра М. Н. Қосимова чунин қайд менамояд: “Осори хаттии забони адабиёро аз асри XVI то ибтидои асри XX дарбар мегирад. Дар осори ин давра лексикаи адабӣ-китобӣ фаровон истифода мешуд” [25, с. 41].

Забони асар нисбат ба забони асарҳои давраи Аҳмади Дониш ва ҳамзамонону пешинагонаш хеле сода ва раван аст. Махсусан қасидае ки дар мадҳи амир сароидааст.

Эй табораат бар шаҳаншоҳӣ ба олам номдор,

В-эӣ туй дар мулки Тӯрон Хусрави олитабор [10, с. 16].

Хулоса, Гулшанӣ ва ҳамасрони равшанфикраш аз як тараф идомадиҳандаи суннати Аҳмади Дониш буда, аз тарафи дигар дар осорашон луғатҳои халқии гуфтугӯиро бештар истеъмол карда, тамоюли услуби содданависиро тақвият додаанд. Забони асарҳои ин адибон, махсусан Гулшанӣ аз ҷиҳати тарзи ифода ва услуби анъанавии адибони пеш як андоза фарқ дорад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Ҷаллодони Бухоро / С. Айнӣ. - Душанбе: Адабиёти бачагона, 2017. - 96 с.
2. Айнӣ. С. Намунаи адабиёти тоҷик / С. Айнӣ. - Душанбе: Адиб, 2010. - 447 с.
3. Алимардонов А. Мероси ниёгон / А. Алимардонов. - Душанбе: 1995, - №2. - С. 16.
4. Амирхон А. Паёми ДМТ / А. Амирхон, 2019, - №1.

5. Аҳмади Дониш. Наводир-ул-вақоеъ. Китоби I / Дониш Аҳмад. - Душанбе: Дониш, 1988. - 287 с.
6. Бобокалонова Р. Хусусияти луғавию семантикии услуби “Таърихи ҳумоюн”-и Муҳаммадсодики Гулшанӣ / Р. Бобокалонова. - Душанбе, 2019.
7. Гафоров Р. Революцияи Октябрь ва инкишофи забони адабии тоҷик / Р. Гафоров.-Душанбе: Ирфон, 1979.
8. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми I. - Душанбе: Маориф, 1982. - 465 с.
9. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. Ҷилди I / М.Н. Қосимова. - Душанбе, 2012. - 568 с.
10. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди I / М. Мачидов. - Душанбе: Деваштич, 2007. - 242 с.
11. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди I / Н. Маъсумӣ. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 364 с.
12. Маъсумӣ Н. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии тоҷик/Н.Маъсумӣ.-Душанбе: Пайванд, 2011.-385с.
13. Муродиён Ҳ. Мактаб / Ҳ. Муродиён, 2020, - №11.- С. 44.
14. Муҳаммад Содикхоҷаи Гулшанӣ. Таърихи Ҳумоюн/Гулшанӣ Содикхоҷаи Муҳаммад.-Душанбе: Пайванд, 2006.-168 с.
15. Назарзода С. Имло ва забони адабӣ / С. Назарзода. - Душанбе: Андалеб-Р, 2015. - 320 с.
16. Назриев Ҷ. Садои Шарқ / Ҷ. Назриев, 2018, - №9. - С. 105.
17. Раҳмон Э. Забони миллат-ҳастии миллат/Э.Раҳмон. Китоби II.-Душанбе: Нашриёти “Муосир”, 2020.-432 с.
18. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш, 1981. - 215 с.
19. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ҷилди 1). А-Н. - Душанбе, 2008.
20. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ҷилди 2). О-Я. - Душанбе, 2008.
21. Хоркашев С. Ташаккули таркиби луғавӣ ва калимасозӣ / С. Хоркашев. - Душанбе, 2014. - 106 с.
22. Ҳалимов С., Шукурова К. Забони ҳозираи тоҷик (ҳиссаҳои номии нутқ) / С. Ҳалимов, К. Шукурова. - Душанбе, 1988. - 100 с.
23. Ҳочиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX / С. Ҳочиев. - Душанбе: Дониш, 1987.-166 с.
24. Шакурӣ М. Фитнаи инқилоб дар Бухоро / М. Шукуров. - Душанбе, 2010. - 140 с.
25. Шодипур Ю., Юсуфӣ Р. Маорифи Тоҷикистон / Ю. Шодипур, Р. Юсуфӣ. 2020, - №9. - С. 37.
26. Шукуров М. Забони мо-ҳастии мост / М. Шукуров. - Душанбе: Маориф, 1991. - 232 с.

ВАЗЪИ РУШДИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ДАР ИБТИДОИ АСРИ XX (ДАР МИСОЛИ “ТАЪРИХИ ҲУМОЮН”-И МУҲАММАД СОДИҚХОҶАИ ГУЛШАНИӢ)

Калимасозӣ аз умдатарин василаи бойшаваии таркиби луғавии забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Тағйиру тақомулоти калимасозӣ тибқи сохти грамматикӣ ва қонуниятҳои дохилии инкишофи забон ба амал меоянд. Ин аст, ки таҳқиқи осори нависандагон яке аз масоили мубрам мебошад. Забони тоҷикӣ дар ибтидои асри XX марҳилаи басо мураккаб ва душвореро аз сар гузаронд, ки он заминаи мусоиде барои ташаккул, пешрафт ва муҳимтар аз ҳама, раванди содагардонии забонро фароҳам овард. Муҳаққиқ дар мисоли иттилооти “Таърихи ҳумоюн”-и Гулшанӣ ва соири сарчашмаҳои хаттӣ марбут ба ибтидои асри XX тарафҳои гуногуни инкишофи забони тоҷикӣ ва заминаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ рушди онро дар давраи таҳқиқшаванда таҳлилу таҳқиқ намудааст.

Калидвожаҳо: *Муҳаммадсодиқхоҷаи Гулшанӣ, “Таърихи ҳумоюн”, забони адабии тоҷикӣ, истилоҳот, ибтидои асри XX.*

СОСТОЯНИЕ РАЗВИТИЯ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЕ XX ВЕКА (НА ПРИМЕРЕ “ТА’РИХИ ХУМОЮН” МУҲАММАДСОДИҚХОҶАИ ГУЛШАНИ)

Словообразование является одним из основных средств обогащения словарного запаса таджикского языка. Изменения и улучшения в словообразовании происходят в соответствии с грамматической структурой и внутренними законами развития языка. Таджикский язык в начале XX века пережил весьма сложный и трудный период который создал благоприятное условие для формирования, развития и, прежде всего, процесса упрощения языка. Исследователь на примере информации “Та’рихи Ҳумоюн” Муҳаммадсодиқхоҷаи Гулшанӣ и других письменных источников подвергает всестороннему анализу различные аспекты развития таджикского языка и политические, экономические и социальные почвы его преобразования.

Ключевые слова: *Муҳаммадсодиқхоҷаи Гулшанӣ, “Таърихи Ҳумоюн”, литературного языка, терминология, терминология.*

STATE OF DEVELOPMENT OF THE TAJIK LANGUAGE AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTRY (ON THE EXAMPLE OF “TA’RIHI KHUMYOYUN” BY MUHAMMADSODIKHODZHI GULSHANI)

Word formation is one of the main means of enriching the words of the Tajik language. Changes and improvements in word formation occur according to the grammatical structure and

the internal rules of language development. The Tajik language at the beginning of the twentieth century experienced a very difficult and difficult period, which created a favorable condition for the formation, development and, above all, the process of simplifying the language. The researcher, using the example of the information "Ta'rihi Khumoyun" by Muhammadsodikhodzhi Gulshani and other written sources, makes a comprehensive analysis of various aspects of the development of the Tajik language and the political, economic and social grounds for its transformation.

Keywords: *Muhammadsodikhodzhy Gulshani, -"Ta'rikhi Khumoyun", Terminology, literary language, twentieth century.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Солеҳов Шамсиддин - доктори илми филология, профессор, мудири кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: (+992) 987650043

Ҳалимзода Шохруҳ Абдунаим - магистранти соли дуюми факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Телефон: (+992) 550751575

Сведения об авторах:

Солехов Шамсиддин - доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории литературы. Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ. Телефон: (+992) 987650043

Халимзода Шохруҳ Абдунаим - магистрант второго курса факультета таджикской филологии. Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айнӣ. Телефон: (+992) 550751575

About the authors:

Solehov Shamsiddin - doctor of philology, professor, head of the Department of theory and history of literature of Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone: (+992) 987650043

Halimzoda Shohrukh Abdunaim - is a fourth-year student at the tajik philology faculty of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone: (+992) 550751575

СХОДСТВО, РАЗЛИЧИЕ И МЕСТО ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

Салимов Р.Д.

Российско-Таджикский славянский университет

Маликов А. Р.

Таджикский государственный педагогический университет им. С.Айнӣ

Прилагательное в таджикском и французском языках является самостоятельной частью речи, имеет семантико-смысловые, морфологические и синтаксические особенности. Прилагательное тесно связано с существительным, если существительное обозначает предмет, вещь или лицо, то прилагательное выражает их свойства.

Ряд отечественных и зарубежных ученых высказали свое мнение о согласовании прилагательного в таджикском и французском языках. Автор книги «Современный таджикский литературный язык (лексикология, фонетика и морфология часть 1)» Ниёзмухаммадов Б. о согласованности прилагательного отмечает следующее: «Образование множественного числа не свойственно прилагательному. Следовательно, в каком бы числе не находилось существительное в описательном изафетном словосочетании - в единственном или множественном, прилагательное всегда остается в единственном числе»: манзараи зебо-манзараҳои зебо, абри сафед-абрҳои сафед [5, с. 183].

Вместе с тем, в книге Ш. Ниязи «Имена существительные и прилагательные в таджикском языке» наблюдаются интересные заметки о существительных и прилагательных как самостоятельных частях речи в таджикском языке. В данной книге автор, отмечая о средствах выражения характерных синтаксических связей существительного, утверждает, что атрибутивный изафетный оборот может выразиться в другой форме, то есть определение не может предшествовать определяемому: Падар мезад нишаста назди фарзанд-варак заррин

китоби хикмату панд [4, с. 4-5]. Автор, описывая прилагательные, в части их выступления в роли атрибутивного определения, отмечает, что в изафетном атрибутивном обороте определение следует после определяемого [4, с. 5]. Далее Ш. Ниязи, отмечая сочетание прилагательных, как правило, с существительными, подтверждает определяемость существительных прилагательными. Автор, указывая на то, что в таджикском языке определение (прилагательное) следует за определяемым им существительным, считает данное явление общим и установившимся правилом. Тем не менее, Ш. Ниязи утверждает, что иногда, особенно в поэзии, определение предшествует определяемому.

Авторы «Грамматики современного таджикского литературного языка» последующих изданий: [Шарофиддин Рустамов, Дододжон Тоджиев и Раззок Гаффоров-1985], с некоторыми изменениями повторяя представленные предыдущими авторами сведения о прилагательном, указывают на место прилагательного только в сравнительной форме. Они отмечают, что прилагательное сравнительной степени в предложении следует за описываемым: Агар дар *ҷойи озодатар* хобиданро хоҳед, ҷомаи худро дар зери худатон паҳн мекунад, хӯрчинатонро болин мекунад ва хобидан мегиред (Айнӣ) - *Если хотите спать в более свободном месте, расстелите под собой свой халат, сделайте свой хурджин подушкой и спите* [6, с. 136].

Рубинчик Ю. А., приводя достаточные сведения о следовании прилагательного перед или за существительным, отмечает, что прилагательное в форме превосходной степени всегда может предшествовать существительному и сочетаться с существительным посредством или без изафетного окончания.

Из вышесказанного следует, что в таджикском языке прилагательное положительной степени часто идет после определяемого существительного. Вместе с тем не следует забывать, что прилагательные в таджикском языке по роду и числу с существительными не согласуются. Независимо от того, находится ли существительное в единственном или множественном числе, прилагательное остается в форме единственного числа. К тому же прилагательное в форме превосходной степени, по общему правилу, следует перед определяемым существительным.

Вопрос о согласовании прилагательного и его месте в предложениях французского языка привлекал внимание ряда лингвистов, поэтов и писателей. В частности, известная французская писательница Valérie Valère в своем произведении «Obsession blanche» пишет следующее:

Il cherche l'adjectif, s'énerve, inverse la phrase. Où est cet adjectif?

Que fait-il de son temps, de sa nuit et de cet adjectif?

Il ne trouve pas, allume une cigarette, se lève.

Revient s'asseoir, aspire nerveusement une bouffée.

L'adjectif est parti. Il est seul dans le noir de ses mots"[13, с.24-25].

Автор статьи «La place de l'adjectif épithète en français (Место прилагательного как определения во французском языке)» Reiner, E. отмечает так: «*Dans sa lettre à Balzac Stendhal écrivait «Parfois je réfléchis pendant un quart d'heure avant de mettre l'adjectif avant ou après le substantif», что переводится следующим образом: «В письме к Бальзаку Стендаль пишет так: Иногда я думаю четверть часа о расположении прилагательного до или после существительного».*

Из вышесказанного выясняется, что изучение прилагательного во французском языке создало серьезные трудности.

По сравнению с таджикским языком во французском прилагательное согласуется в роде и числе с определяемым существительным. То есть, прилагательное выступает в той же форме, какую имеет существительное.

Автор «Le Bon Usage» Морис Гревис (Maurice Grevisse), представив подробную информацию о прилагательном, также приводит примечательные сведения о согласовании прилагательного с существительным: *les chats puissants et doux, les amoureux fervents* [10, с.820].

Последующие авторы книги «Grammaire méthodique de français» Riegel Martin, Pellat Jean-Christophe, Rioul René, вторично представив сведения предыдущих грамматиков о согласовании прилагательного с существительным, вместе с тем, отметили согласование

прилагательного с другими частями речи, особенно с местоимением. Они также указывают на то, что если прилагательное следует за местоимениями «ses, aucun, quelque chose, rien» то оно употребляется в сочетании с предлогом «de» [12, с.354]. То есть выясняется, что прилагательное может согласоваться не только с существительным, но и с другими частям речи.

О месте качественного прилагательного во французском языке опубликовано немало научных работ. Среди французских лингвистов и грамматистов вопрос о качественном прилагательном (как определение) и его месте в предложениях французского языка изучался Жан Клод-Шевалье (Jean Claude-Chevalier) и другими в 1960-х годах. Чуть позже, точнее, в 1968 году, известный французский грамматист и педагог Гастон Може (Gaston Mauger) вторично представив сведения, переданные более ранними лингвистами, особенно Шевалье, внес в них некоторые изменения и дополнения и более подробно осветил вопрос о прилагательном.

Упомянутые авторы и грамматисты, представив подробные сведения о прилагательном и его месте, указали на употребление прилагательного в качестве определения, отметив о его семантическом изменении при перемещении определяющего прилагательного.

Делая интересные заметки об употреблении прилагательного в качестве определения, указанные авторы подтверждают примерами постпозицию почти всех прилагательных, которые имеют при себе дополнение.

В группу постпозиционных прилагательных (положение после существительного) авторы также включают прилагательные, следующие после наречия: *un vigoureux cheval – un cheval remarquablement vigoureux* [9, с.205].

Прилагательные, следующие после косвенных дополнений (дополнение с предлогом), всегда ставятся после существительного: *un amusant spectacle-un spectacle amusant à voir*.

В сравнительной форме постпозиция качественного прилагательного необходима только в том случае, когда его дополнение реализовано посредством другого прилагательного: *Nous n'avons jamais fait un aussi long travail que ce mois-ci; - Nous avons fait un travail aussi long que difficile*.

В форме превосходной степени качественные прилагательные ставятся (перед или после существительного) только по ритмическим или семантическим факторам: *le jour le plus long – le plus gros dictionnaire* [9, с.205].

Факторы порядка постановки прилагательных по ритмическим группам включают следующие три части:

1. Односложные (с одним слогом) прилагательные, которые ставятся перед многосложными существительными: *le vieux français, un gros travail, de faux policiers* и др.

2. Многосложные прилагательные, ставящиеся после односложных существительных: *un cas curieux, un film éprouvable*.

3. Односложные прилагательные, ставящиеся после односложных существительных: *un lit dur, la vie chère* и др.

Из-за отсутствия в таджикском языке категории множественного числа, независимо от того встречается ли существительное во множественном, либо в единственном числе, прилагательное непременно сохраняет форму единственного числа. Как правило, в таджикском языке прилагательное ставится после существительного: *Фирӯза медонад, ки мардҳои ганда дар гирду атроф бисёранд...* [3, с.12]. - *Firouza savait bien qu'elle était entourée de méchantes gens* [11, 13]., *Ман гумон мекунам, ки баъд аз тӯй ахволи зиндагони хонадони мо хеле танг шуда буд* [1, с.19]. - *La vie devint difficile à la maison après le festin donné en l'honneur de notre circoncision* [7, с.23].

Если в предложении имеются два или более разнородных (мужского и женского) существительных, то прилагательное ставится во множественном числе мужского рода, что из-за отсутствия рода в таджикском языке, не характерного данному языку:

Ahmad et Fatima sont gentils. Аҳмад ва Фотима меҳрубон ҳастанд.

Fatima et Zuhra sont gentilles. Фотима ва Зухро меҳрубон ҳастанд.

Дословный перевод данного предложения на таджикском будет: «Фотима ва Зухро меҳрубонҳо ҳастанд».

Таджикский: *Пас аз як сол ба қадам фарзанд шуд. Аз ин кор ману Иброҳим ҳам хурсанд будем, ҳам гамгин* [3, с.71].

Французский: *Au bout d'un an, je fus enceinte. Ibrahim et moi étions tout heureux à la pensée de notre futur enfant, mais nous étions aussi inquiets pour lui* [11, с.90].

Французский: *Les femmes étaient belles et j'ai demandé à Marie si elle le remarquait* [8, с.65-66].

Таджикский: *Баъзан аз пешамон занҳои соҳибҷамол мебаромаданд ва ман аз Мари нурсидам, ки оё ӯ инро пайҳас мекунад* [2, с.61]?

В данных предложениях наблюдаются значительные изменения. Как упоминалось выше о разнородных существительных, во французском предложении речь идет о Ибрагиме и его супруге - двух разнородных существительных (*мужском и женском*). Следовательно, прилагательные «*heureux*» и «*inquiet*» употреблены для обозначения мужского рода множественного числа. В другом предложении прилагательное «*belle*» праведено в форме женского рода множественного числа, несмотря на то, что существительное находится во множественном числе, оно относится к женскому роду. В переводе данного предложения просматривается еще одно изменение. Например, если мы посмотрим на первую часть французского предложения, там приведено «*les femmes étaient belles*», что означает «*занҳо зебо буданд*» - *женщины были красивыми*, где переводчик перевел эту часть предложения на таджикский язык как: «*баъзан аз пешамон занҳои соҳибҷамол мебаромаданд*» - *иногда перед нами появлялись красивые женщины*, однако во французском предложении не употреблены слова «*баъзан*» - *иногда* и «*пешамон*» - *перед нами*.

Если прилагательное происходит от существительного и обозначает цвет, то оно остается неизменным:

un chapeau marron-des chapeaux marron-кӯлоҳи (кӯлоҳҳои) ҷигарӣ (дорчинранг) - коричневая шляпа - коричневые шляпы.

un ruban cerise-des rubans cerise-лентаи (лентаҳои) олуболуранг - вишнёвая лента-вишнёвые ленты.

Французский: *Derrière eux, une mère énorme, en robe de soie marron, et le père, un petit homme assez frêle que je connais de vue* [8, с.35].

Таджикский: *Аз паси онҳо модари фарбеҳу калонҷуссашон, ки куртаи зарди шохӣ дошт ва падари логари онҳо, ки ман ӯро аз наздик мешиносам, рафон буданд* [2, с.33].

Как упоминалось выше, с. прилагательное «*marron*» не согласовано с существительным «*robe*», с. поскольку данное прилагательное, с. указывая на цвет, с. означает «*ҷигарӣ ва дорчинранг*» - *коричневый и каштановый*, с. а на таджикский язык переводчик перевел это прилагательное как «*зард*» - *желтый*. Вместе с тем для образности перевода переводчик включил прилагательное «*фарбеҳ*» - *полная*, с. чего нет во французском предложении.

Пример: *Холо дар рӯ ба рӯи ӯ, с. дар поёни хона Фирӯза менишаст ва рӯймоли фаранги сурхранге, с. ки ҳадяи Асо буд, с. сари ӯро зинат меод, с. дигар куртаи ҷити гуланори базоб, с. камзӯлчаи сатини сиёҳ, с. ки аз махмали сурх лабӯла дошт, с. орошии тани ӯ буд* [3, с. 136].-*En face d'elle, c. au bout de la pièce, c. se trouvait Firouza. Vêtue d'une robe de couleur grenat, c. elle portait une camisole en satin noir décorée de velours rouge, c. sa tête était couverte du foulard en soie rouge offert par Asso* [11, с.164].

Во французском предложении прилагательное «*grenat*», с. обозначающая цвет, с. не совпадает с существительным женского рода «*la couleur*». Поскольку при совпадении было бы «*grenate*». Хотя прилагательное «*rouge*» имеет общую форму в мужском и женском родах, с. но по правилу следует знать, с. что в данном предложении оно не согласуется и данное прилагательное выступает в форме мужского род.

Во французском языке прилагательные «*demi (нисф, с. ним)*» - *половинный* и «*nu (бараҳна, с. луч, с. урён)*» - *голый, с. обнаженный, с. нагой* в положении перед существительным пишутся через дефис и не согласуются с существительным по роду и числу, с. но если эти прилагательные следуют после существительного, с. то прилагательное «*demi*» согласуется только в роде, с. а прилагательное «*nu*» и в роде, с. и в числе. Сравните:

une demi - heure-une heure et demie - нимсоат-якуним соат - половина-полтора часа
nu-tête - tête nue - сари луч (бо сари луч) – обнаженная голова (с обнаженной головой)
французский: *Vers sept heures et demie Catherine sert le petit déjeuner*

таджикский: *Тақрибан соати 7:30 дақиқа Катрин хурокро ба рӯи миз мегузорад.*

Как мы отметили, с. исходя из правила, с. в предложении на французском языке прилагательное «*demi*» согласуется с приведенным существительным только по роду, с. а по числу остается неизменным.

Заключение. Прилагательное в обоих языках, с. прежде всего, с. выполняют функцию определения. О выполнении функции определения прилагательными в таджикском и французском языках и в учебниках для средних школ, с. и в учебниках для вузов высказаны идеи и соображения лингвистов. Когда прилагательные в рассматриваемых языках встречаются в функции определения, с. они часто следуют за своим определяемым, с. а иногда могут находиться перед ним. В случае постановки прилагательного перед определяемым значение прилагательного во французском языке может измениться, с. что не типично для таджикского языка, с. где в случае следования прилагательного и после существительного, с. и перед ним значение прилагательного не меняется. Кроме того, с. при сравнении предложений в таджикском языке, с. где прилагательное, с. к примеру, с. является определением, с. во французском переводе, с. такое прилагательное может быть обстоятельством образа действия или именным сказуемым.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни С. Ёддоштҳо, с. қисми 1, с. 2./ С. Айни. – Душанбе: Адиб, 1990. – 352 с.
2. Албер Камю. Бегона. – Душанбе: Деваштич, 2007. 150 с.
3. Икромӣ Ч, Духтари Оташ / Ч. Икромӣ. – Душанбе: Адиб, с. 2009. – 557 с.
4. Ниёзӣ, с. Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ / Ш. Ниёзӣ. – Сталинобод: Нашр. АФ РСС Тоҷ., 1954.-50 с.
5. Ниёзмӯхаммадов Б. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. (лексикология, с. фонетика ва морфология) / Б.Ниёзмӯхаммадов. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 396 с.
6. Рустамов Ш., с. Гаффоров Р., с. Тоҷиев Д. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 1 / Ш.Рустамов, с. Р. Гаффоров, с. Д. Тоҷиев – Душанбе: Дониш, 1985. – 353 с.
7. Aïni S. Boukhara. Traduit du tadjik par S. Borodine et P. Korotkine. Nrf: Gallimard, 1956.-310 page.
8. Albert Camus. L’Etranger. – France: Gallimard, 1942. – 145 с.
9. Chevalier Jean – Claude, с. Claire Blanche – Benveniste, с. *Grammaire du français contemporain*. – Paris: Larousse, 1964. – 495 p.
10. Grevisse, с. M. Le bon usage. Grammaire française refondue par André Goosse. – Paris – Louvain – la – Neuve 1993. – 1762 p.
11. Ikrami Dj. La Fille du Feu/ Dj. Ikrami. – Moscou: Édition progrès, 1966. – 608 с.
12. Riegel, с. Martin, с. Pellat, с. Jean – Christophe, с. Rioul, с. René. Grammaire méthodique du français. – Paris, с. PUF; 5e éd. 1999; coll. Quadrige, с. 2e éd. 2002.-1152 p.
13. Valérie Valère. Obsession blanche, с. Stock, с. 1981, с. 242 p. (réédité en 1981 par France Loisirs ; en 1992 par La Librairie générale française).

СХОДСТВО, РАЗЛИЧИЕ И МЕСТО ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ТАДЖИКСКОМ И ФРАНЦУЗСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье авторы конкретно определяют согласование прилагательных с существительными и их место в предложениях французского и таджикского языков. Авторы также определяют, что кроме того во французском языке существуют прилагательные, которые в положении перед или те после существительных теряют своё основное значение.

Рассматриваемая научная статья также охватывает долгое историческое прошлое, статус таджикского языка и его совместимость с другими иностранными языками, особенно французским языком. Поэтому в данной статье было проведено исследование сочетаемости и значения прилагательных в упомянутых языках.

Результаты исследования показали, что таджикский и французский языки входят в группу индоевропейских языков, а иногда, хотя и относятся к одной языковой семье, в них происходят радикальные серьезные изменения частей речи.

Ключевые слова: *прилагательное, согласование, исключение, род, определение, предложение, форма.*

SIMILARITY, DIFFERENCE AND PLACE OF ADJECTIVES IN TAJIK AND FRENCH LANGUAGES

In the given article, the authors specifically define the agreement of adjectives with nouns and their place in the sentences of the French and Tajik languages. In addition, the authors also

determine that, there are adjectives in French which change their position before or after nouns, lose their basic meaning.

The scientific article under consideration also covers the long historical past, the status of the Tajik language and its compatibility with other foreign languages, especially French. Therefore, in this article, a study was made of the compatibility and meaning of adjectives in the mentioned languages.

The results of the study showed that Tajik and French are included in the group of Indo-European languages, and sometimes, although they belong to the same language family, radical serious changes in parts of speech occur in them.

Keywords: adjective, agreement, exclusion, gender, attribute, sentence, form.

Сведения об авторах:

Салимов Рустам Давлатович - доктор филологических наук, профессор кафедры современного русского языка Российско - Таджикского (славянского) университета Адрес: 734000, г. Душанбе, ул. М.Турсун-заде, 30, Тел: (+992) 934789676

Маликов Абдулвохид Расулджонович – старший преподаватель, с. зав. кафедрой стилистики и теории перевода иностранных языков (французский и немецкий язык) Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айна. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Фирдавси 28/2. кв 17, тел.: (+992) 935115335, E-mail: kafedra.usnt@mail.ru

About the authors:

Salimov Rustam Davlatovich - Doctor of Philology, Professor of the Department of Modern Russian Language, Russian - Tajik - (Slavic) University Address: 734000, Dushanbe, c. str. M. Tursun-zade, 30, Phone: (+992) 934789676

Malikov Abdulvohid Rasuldzhonovich - senior lecturer, head. Department of Stylistics and Theory of Translation of Foreign Languages (French and German) of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Address: Republic of Tajikistan, c. Dushanbe, c. Firdavsi street 28/2. kv 17, tel.: (+992) 935115335, E-mail: kafedra.usnt@mail.ru

РАЗНОВИДНОСТЬ ТРОПОВ И ИХ ОБЩЕЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Сохибназарова Х.Т.

Таджикский государственный институт языков имени С. Улугзода

Троп используется для сопоставления двух понятий, которые тесно связаны друг с другом [8, с. 353] и имеют стилистические функции, которые изучались еще древнеиндийскими философами. Их называли *украшением речи*, они широко использовались в художественных произведениях, ораторском искусстве и в разговорной речи, как литературные и речевые выразительные приёмы.

Говоря о «тропе» и «его разновидности» многие ученые отмечают, что: «общепринятой классификации тропов не существует, однако общая тенденция в развитии теории тропов — это сокращение их числа, наряду с упорядочиванием понятийной системы и терминологии. Отграничение тропов от фигур не всегда однозначно, классификация некоторых фигур речи (таких как эпитет, сравнение, перифраз, гипербола, литота) вызывает в этом вопросе разногласия» [7].

Тропы делятся на поэтические и языковые. Поэтические тропы («дастони тиллой» (золотые руки) «golden hands», «нигохи тез» (проникающий взгляд) «a penetrating look», «табассуми тез» (острая улыбка) «a sharp smile») выступают как художественные приемы выполняя изобразительную, экспрессивно-эмоциональную функцию, активизируя восприятие слушателя или читателя, дешифрует речевой оборот, одновременно оценивая его выразительность. Языковые тропы («ғуруби офтоб» (закат солнца) «sunset», «мизи чубин» (деревянный стол) «a wooden table», «дастони сафед» (белые ручки) «white hands») представляют собой устойчивые сочетания языка, фиксируемые толковыми словарями, где не ощущаются переносные значения при употреблении. В поэтических тропях

предусматривается замена с прямым значениям предмета, в языковых тропах новое значение предмета вытесняет старое и не заменяет его одним словом.

Например, если в английском языке выражение «sunset» - «ғуруби офтоб» (закат солнца) как языковой троп употребляется в виде обычных слов, то «the sunset of life» в таджикском языке имеет несколько стилистических вариантов, такие как: «заволи умр», «дар айёми пирӣ», «дар фасли хазони умр» (закат дней (жизни), имеющие стилистическую окраску и употребляются более выразительно и такое выражение уже является поэтическим тропом.

Итак, в таджикском и английском языках слова или словосочетания могут одновременно употребляться в прямом и переносном смысле выражая стилистический оттенок для окраски художественного образа.

Обычно существует много групп тропов, и они делятся на нескольких разновидностей, которые указываются в научно-исследовательских работах.

По мнению Т. Зехни художественная выразительность делится на две большие группы, такие как *санъатҳои маънавӣ* (смысловая выразительность), которое создаётся на основе значения слова, словосочетания и предложения; *санъатҳои лафзӣ* (речевая выразительность), основывается на структуре слова, словосочетания и предложения и он выделил много групп выразительности: ташбеҳ (эпитет), истиора (метафора), муболиға (гипербола), киноя (аллегория), тазод ва муқобила (антитеза) и другие [5, с.61].

В стилистическом энциклопедическом словаре русского языка даётся классификация тропов: «Количество тропов существенно колеблется в зависимости от тех критериев, по которым они выделяются. У Квинтилиана их семь: метафора, метонимия, синекдоха, ирония, эмфаза, гипербола, перифраза. У М.В. Ломоносова – одиннадцать: добавлены, катахреза, эллипсис, аллегория и антономазия. А.А. Потебня выделяет лишь три основных тропов: метафору, метонимию, синекдоху. Для Р. Якобсона же существуют всего два базовых тропов: метафора и метонимия, наличие которых обусловлено, по его мнению, самой природой языка. Шофер и Райс особое значение придавали синекдохе, которую многие исследователи, в свою очередь, вовсе не считали самостоятельным тропом, а определяли, как разновидность метонимии» [9, с. 559].

Согласно точке зрения всех лингвистов, который упомянуты в словаре, следует отметить, что: «корни тропеичности следует искать в двупланности самой структуры языка как знаковой системы и в асимметрии плана содержания и плана выражения и что троп – это отклоняющийся элемент от нормы средства, реализующий «вторые» (переносные) смыслы, а тропеический текст – это деформированный (по сравнению с нормой) текст, «непрямая» речь, наиболее проявляющий «парадоксы тождества и различия в языке» [Там же].

Л.А. Вельчева предполагает 11 видов изобразительно- выразительных средств: эпитет, метафора, метонимия, синекдоха, сравнение, олицетворение, гипербола, литота, аллегория, оксюморон и перифраз (перифраза) [4, с. 35].

Следует отметить, что в стилистике между тропами и стилистическими приемами, нет жесткого ограничения, в ряде случаев они тесно связаны друг другом. Тропы употребляются для усиления эмоционально-экспрессивного значения и выразительности речи для создания образности и могут употребляться в форме одного слова. В художественном произведении одновременно используются несколько тропов в составе слов предложений.

Е.А. Берецкая акцентировала самую болееупотребительную классификацию языковых средств художественной выразительности, связанной с проблемой тропов и их разновидности. Согласно её точке зрения, «в риторической теории и практике к числу языковых средств выразительности традиционно относят: *тропы* – поэтические обороты, употребление слов, фраз, выражений в переносном, образном смысле и *фигуры речи* – особые формы синтаксических конструкций, усиливающие выразительность речи, силу ее воздействия на адресата» [3, с. 142-145]. Далее она выдвигает 9 больших групп: метафора, метонимия, сравнение, эпитет, гипербола, литота, перифраза, ирония, парадокс [Там же], но спор об классификации троп до сих пор продолжается.

Хотя в «Glossary of Literary Term» (Иллюстрированный словарь литературоведческих терминов) дается значение, виды художественной выразительности, но про слово «троп» ничего не сказано [11].

Однако, в русско-таджикском, русско-английском, таджикско-русском, в толковых и терминологических словарях понятие и значение выразительных средств в русском, таджикском и английском языках имеют разные тенденции и это неправильно, так как даётся несколько переводов для одного и того же средства выразительности, которые трудны для сопоставления, и поэтому возникают преграды для перевода.

Например, следует сравнивать некоторые толковые и терминологические словари и научные работы с русского на таджикский язык и с таджикского на русский:

1) В русско-таджикском словаре С.Д. Арзуманова на таджикском языке даётся следующее значение:

Троп м. лит. маҷоз, истиора [2, с. 1120].

Метафора ж лит. маҷоз, истиора (с. 478)

Аллегория ж лит. маҷоз, рамз, киноя, истиора, аллегория (с. 30)

Метонимия ж лит. киноя (с. 479)

Эпитет м лит. тавсиф, ташибеҳ (с. 1234)

Сравнение муқоиса, қиёс, ташибеҳ (с. 1058)

Синекдоха ж лит. маҷозии мурсал (с. 1010)

Притча ж книжн. масал, матал, тамсил (с. 863)

Символ м рамз, аломат, нишона (с. 1010)

Ирония ж истехзо, тамасхӯр, ҳазл, ришханд (с. 358)

Перифраз ж лит. перифраза (с. 722)

Олицетворение лит. таиҳис (с. 624)

Гипербола ж лит. муболига, игроқ (с. 172)

2) В толковом словаре русского языка С.И. Ожегова (2010) понятие о разновидностях тропов другое:

Метафора, -ы, ж. 1. Вид тропа – скрытое образное сравнение, уподобление одного предмета, явления другому, а также вообще образное сравнение в разных видах искусств; 2. В лингвистике: переносное употребление слова, образные такого значения [6, с. 353].

Аллегория, -и, ж. (книжн.). Иносказание, выражение чего-н. отвлечённого, какой-н. мысли, идеи в конкретном образе [стр. 353].

Метонимия, -и, ж. 1. Вид тропа – употребление одного слова, выражения вместо другого на основе близости, сопредельности, смежности понятий, образов 2. В лингвистике: оборот речи – употребление слов и выражений в переносном смысле на основе аналогии, сходства, сравнения [с. 354].

Эпитет -а, м. В поэтике: образное, художественное определение [с. 912].

Сравнение -я, ср. 1. Установить черты сходства или различия, сопоставить. 2. Слово или выражение, содержащее уподобление одного предмета другому, одной ситуации другой [стр. 759].

Синекдоха -и, ж. (спец.) Вид метонимии – название части вместо названия целого, частного вместо общего и наоборот [с. 718].

Притча -и, ж. 1. В религиозной и старой дидактической литературе: краткий иносказательный поучительный рассказ. 2. О непонятном, труднообъяснимом явлении события (разг.) [с. 601].

Символ -а, м. 1. То, что служит условным знаком какого-н. понятия, явления, идеи. 2. Принятое в науке условное обозначение какой-н. единицы, величины [стр. 717].

Ирония -и, ж. Тонкая, скрытая насмешка (перен.: странная случайность) [стр. 251].

Перифраз -а, м. и Перифраза, -ы, ж. (спец.). Выражение, описательно передающее смысл другого выражения или слова [стр. 513].

Олицетворение -я, ср. 1. Выразить, представить в образе живого существа. 2. О живом существе: воплощение каких-н. черт, свойств [стр. 452].

Гипербола -ы, ж. В поэтике: слово или выражение, заключающее в себе преувеличение для создания художественного образа; вообще – преувеличение [стр. 130].

В таджикско – русском словаре данные понятия даются таким образом:

Маҷоз – 1. лит., лингв. метафора; аллегория; иносказание; 2. кн. надуманность, нереальность [10, с. 342].

Истиора – 1. заимствование; 2. *лит.* метафора, переносное выражение; иносказание; аллегория [с. 254].

Киноя – 1. намёк; иносказательность; выражаться иносказательно; 2. *лит.* аллегория; метонимия [с. 276].

Ташбеҳ – 1. подобие, сходство; 2. *лит.* аллегория, сравнивать, уподоблять, отождествлять [с. 596].

Қиёс – сравнение, сопоставление, уподобление, сравнивать, сопоставлять, проводить аналогию *с чем-л.* [стр. 304].

Тамсил – 1. притча; басня; 2. уподобление, сравнение [с. 579].

Истеҳзо – осмеяние, насмешка; ирония; насмеяться *над кем-л.*, иронизировать *над кем-л.* [с. 252].

Таиҳис – 1. определение; различие; распознавание; дифференциация; 2. *лит.* олицетворение; 3. *распознавать, узнавать, различать, определять.* [с. 597].

Муболиға – 1. преувеличение; преувеличивать; 2. *лит.* гипербола [с. 358].

В других источниках даётся такой перевод данных тропов:

Маҷоз – троп;

Маҷоз ба алоқаи ҷузъу кул (куллу ҷузъ) – синекдоха;

Маҷоз ба алоқаи ҳоллу маҳал (маҳаллу ҳол) – метонимия;

Маҷоз ба алоқаи ҷинсият – метонимия;

Маҷоз ба алоқаи зарфу мазруф (мазруфу зарф) – метонимия;

Истиора – метафора;

Истиораи макния (кинояғӣ) – метафора;

Киноя – намёк, двусмысленность;

Ташбеҳ – аллегория;

Ташбеҳи балиғ – метафора;

Муболиға (иғрок, ғулӯв) – гипербола (*бузургнамой*) *ва литота (хурднамой)* [1, с.133].

Данные понятия исследуются в статье С.С. Абророва «Проблемы выбора терминов и их перевод в языкознании». Следует отметить, что слово *троп* имеет правильный перевод в статье, но в монографии идёт совсем другой перевод – выявляется как *метафора* и они употребляются в одинаковом значении имеют одну цель, но не соответствия. Здесь появляется вопрос, что если троп и метафора имеют одинаковый смысл и способы выражения и входят в синонимический ряд, то в чем их разница и почему в их употреблении разные значения? Дело в том, что *троп* с русского языка на таджикский язык переводится как *маҷоз*, а *метафора* как *истиора*. Далее слово *метонимия* имеет перевод как *маҷоз ба алоқаи ҳоллу маҳал (маҳаллу ҳол)*, *маҷоз ба алоқаи ҷинсият* и *маҷоз ба алоқаи зарфу мазруф (мазруфу зарф)*. Если они все имеют одни и тот же перевод, то в чем разница их употребления? Троп как метафора в данной статье имеет перевод как *истиора*, *истиораи макния (кинояғӣ)* и *ташбеҳи балиғ*, но *ташбеҳ* и *истиора* в таджикском языкознании и стилистике – это большая разница.

На практике взгляды ученых о классификации тропов не соответствуют теории и практики перевода, так как они все употребляются в одном и том же названии. Например, слово троп в словарях имеет перевод как *маҷоз*, так и *истиора*, но на практике употребляется как метафора или аллегория. В таджикском языке «истиора» имеет перевод в русском как троп, метафора, аллегория и др. Если аллегория в русском языке выражает все значения тропов, то как в таджикском языке они употребляются? Исходя и этого можно констатировать, что тропы в художественной литературе имеют особые значения и не употребляются как синонимический ряд.

Следует отметить, что тропы имеют значение переноса, и охватывают все разновидности, такие как: метафора, метонимия, аллегория, эпитет, сравнение, синекдоха, литота, олицетворение, притча, перифраз и гипербола.

Следует обратить внимание на значение в разновидности тропов научных исследованиях Е.А. Березцкой:

а) метафора (от греч. *meta* – пере-через и *phoro* –несу; калька от греческого –«перенос»): основана на переносе наименования по сходству [3, с. 142];

б) метонимия (от греч. *meta* –пере- *numia*-именование): основана на переносе наименования по смежности (близости) [Там же, с.143];

в) сравнение –образное выражение, построенное на сопоставлении одного предмета (состояния) с другим [Там же, с.143];

г) эпитет (от греч. *epitheton* –приложение): образное определение предмета (действия); позволяют более ярко характеризовать свойства, качества предмета (явления), тем самым обогащая высказывание [Там же, с.144];

д) гипербола (от греч. *hyperbole* –преувеличение, излишек): образное выражение, состоящее в преувеличении размеров, силы, красоты, значения описываемого [Там же, с.144];

е) литота (от греч. *litotes* –простота): образное выражение, преуменьшающее размеры, силу, значение описываемого и ее также называют обратной гиперболой [Там же, с.144];

ж) перифраза (от греч. *periphrasis* -пересказ): описательный оборот, употребляемый вместо какого-либо слова или словосочетания [Там же, с.144];

з) ирония (от греч. *eironia* -притворство): риторический троп, который одновременно вызывает и удерживает в сознании говорящего и адресата сразу два значения слова или выражения –прямое (буквальное) и переносное (противоположное первому) [Там же, с. 144];

и) парадокс (от греч. *paradoxos* – неожиданный, странный): утверждение, изречение, на первый взгляд противоречащее здравому смыслу, однако таящее в себе более глубокое значение, нежели то общепринятое, банальное высказывание, которое служит в парадоксе предметом иронии [Там же, с.144].

Анализ понятий показывает, что значения данных тропов даются в разных вариантах, и во время перевода предложения значение искажается. Из этого следует, что все нормы и их значения в трех языках выглядят таким образом:

Троп м. лит. маҷоз – trop;

Метафора ж лит. истиора – metaphor;

Аллегория ж лит. рамз, киноя – allegory;

Эпитет м лит. таибех – epithet;

Сравнение муқоиса, қиёс – simile;

Синекдоха ж лит. маҷози мурсал (ба ҷойи кулл ҷузъ ва ба ҷойи том ҳисса) – synecdoche;

Притча ж книжн. тамсил – parable;

Ирония ж истеҳзо – irony;

Перифраз ж лит. перифраза – periphrasis;

Олицетворение лит. таиҳис – personification;

Гипербола ж лит. муболига –hyperbole;

Литота ж лит. хурднамой – litote.

Итак, можно отметить, что художественные средства выразительности, то есть тропы употребляются для украшения речи и при неправильном употреблении появляются речевые ошибки в оригинале, а соответственно и в переводе они даются неправильно только в тех случаях, когда:

-автор неправильно употребляет их;

-срывается объективное сходство роднимых в тропинке объектов;

-обращение к тропам никак не считается риторически мотивированным;

-злоупотребление тропами со стороны автора;

-писатель объединяет двойственные фигуры;

-неправильное использование лексических замен и т. д.

Проанализировав и исследовав эту тему, стало ясно, что перевод тропов - один из самых сложных способов перевода, который создает множество преград для переводчика и затрудняют его работу, чтобы найти правильное соответствие в оригинале и переводе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аброров, С.С. Мушкилоти истилохгузини ва тарҷумаи онҳо дар забоншиносӣ / С.С. Аброров // Паёми ДОТ дар ноҳияи Рашт– Душанбе, 2019. №1 (1). –С. 131-135.
2. Арзуманов, С.Д., Ахрори Х.А. Бегбуди М. и др. Русско-таджикский словарь: Свыше 72 000 слов / С.Д. Арзуманов, Х.А. Ахрори, М. Бегбуди и др. Под. ред. М.С. Асимова.–М.: Рус. яз., 1985.–1280 с.

3. Березкая, Е.А. Основы культуры речи: Учебное пособие /Е.А. Березкая. –Новокузнец, 2003. -185с.
4. Вельчева, Л.А. Стилистика и культура речи: Учебное пособие в двух частях // Част 1. Теоретические основы /Л.А. Вельчева. –Ставрополь: Графа, 2013. -208с.
5. Зехнӣ, Т. Санъати суҳан /Т. Зехнӣ. -Душанбе: Маориф, 1992. -397с.
6. Ожегов, С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова // Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. –4-е изд., дополненное. –М.: ООО «А ТЕМП», 2010. – 874с.
7. Панов, М. И. Тропы. Педагогическое речеведение // Словарь-справочник / М.И. Панов. –М.: Флинта; Наука, 1998.
8. Розенталь, Д.Э., Теленкова М.А. Практическая стилистика русского языка / Д.Э. Розенталь. –М.: Прогресс, 1972. -383с.
9. Стилистический энциклопедический словарь русского языка [электронный ресурс]/ М.Н. Кожиной. –М.: ФЛИНТА. Наука, 2016. – 696с.
10. Таджикско – русский словарь: 70 000 слов и выражений / сост. В.А. Капранов, А. Отахорова и др. //Академия наук РТ. –2-е изд., дополненное. –Душанбе, 2006. – 784с.
11. Glossary of literary terms [электронный ресурс].

РАЗНОВИДНОСТЬ ТРОПОВ И ИХ ОБЩЕЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ КЛАССИФИКАЦИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена разновидностям тропов, их общелингвистическим классификациям и их общностям, различиям и способам их передачи в таджикском и английском языках. В ней также автор показывает конкретными примерами способы трансформации тропов.

Автор излагает, что троп используется для сопоставления двух понятий, которые тесно связаны друг с другом и имеют стилистические функции, которые изучались еще древнеиндийскими философами. Их называли украшением речи, они широко использовались в художественных произведениях, ораторском искусстве и в разговорной речи, как литературные и речевые выразительные приемы.

В таджикском и английском языках слова или словосочетания могут одновременно употребляться в прямом и переносном смысле выражая стилистический оттенок для окраски художественного образа.

Обычно существует много групп тропов, и они делятся на нескольких разновидностей, которые указываются в научно-исследовательских работах.

В статье анализируются слова и словосочетания в английском и таджикском языках показано, что в языке слова употребляются по-разному и имеют научный и литературный стиль, то есть художественные окраски, которые в языке перевода в некоторых случаях не нашли свои отражения. С точки зрения стилистики и речевой специфики использованные писателем выделенные слова в оригинале отличаются большим разнообразием, чем в переводе и в основном можно сказать, что качества перевода зависят от переводчика. Указанные переводимые слова показывают, что их смысловое значение частично соответствует в оригинале и переводе. Очевидно, в таких ситуациях трудности перевода в достижениях стилистической и семантической эквивалентности или соотношения между языком оригинала и языком перевода –это создание в художественных словах образов.

В статье ясно выражает, что перевод тропов - один из самых сложных способов перевода, который создает множество преград для переводчика и затрудняют его работу, чтобы найти правильное соответствие в оригинале и переводе.

Согласно этому, оно содержит в слове информацию и основную роль в передаче коннотативного смысла слова языка оригинала играет его эмоционально-экспрессивные, стилистические и образные компоненты.

Ключевые слова: *троп, классификация, правильное соответствие, затруднение, оригинал, перевод, метафора, классификация тропов, стилистические компоненты, аллегория.*

НАМУДҶОИ МАҶОЗ ВА ТАСНИФОТИ УМУМИФИЛОЛОГИИ ОНҶО ДАР ЗАБОНҶОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба масъалаи намудҳои маҷоз ва танифоти умумифилологии онҷо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шуда, дар он доир ба умумият, тафовут ва роҳҳои

тарҷумаи онҳо сухан меравад. Муаллиф дар мақола бо мисолҳои мушаххас роҳҳои интиқоли маҷозро нишон додааст Ҳамчунин, дар он ҷо сухан дар бораи истифодаи маҷоз дар раванди муқоисаи ду мафҳум меравад, ки ба ҳам робитаи зич дошта, вазифаҳои услубиро ифода мекунанд, ки аллакай аз ҷониби файласуфои ҳинди қадим омӯхта мешуд. Онро зебогии сухан меномиданд ва онҳо дар асарҳои бадеӣ, санъати наattoқӣ ва нутқи шифоҳии адабию гуфтугӯӣ васеъ истифода мебуданд.

Дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ калима ё ибора метавонад ҳамзамон ба маънои аслӣ ва маҷозӣ ифода шавад, ки барои обурани образи бадеӣ вазифаи тобиши услубиро ифода мекунанд.

Одатан якчанд гуруҳҳои маҷоз вучуд доранд ва онҳо ба якчанд намудҳо ҷудо мешаванд, ки дар қорҳои илмӣ-таҳқиқотӣ нишон дода шудаанд.

Дар мақола таҳлили калима ва ибораҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишон медиҳанд, ки дар забон калимаҳо гуногун истифода шуда, тобишҳои илмию адабӣ, яъне бадеӣ доранд, ки ҳангоми тарҷума дар баъзе мавридҳо инъикос намегарданд. Аз нуқтаи назари услуб ва воситаи баёни муаллиф калимаҳои дар мақола ифодаёфта дар матни асл аз матни тарҷумавӣ фарқ мекунанд ва ин аз он шаҳодат медиҳад, ки сифати тарҷума аз ҳуди тарҷумон вобастагии комил дорад. Калимаҳои тарҷумашудаи нишондодашуда собит месозанд, ки мазмуни онҳо қисман дар матни аслӣ ва матни тарҷумавӣ нигоҳ дошта шудаанд. Эҳтимолан, дар ин гуна мавридҳо мушиклоти тарҷума барои ноил шудан ба муодилҳои услубӣ ва маъноӣ ё мувофиқати байни забони матни аслӣ ва матни тарҷумавӣ – ин сохтани калимаҳои бадеии образнок аст.

Дар мақола дуруст нишон дода шудааст, ки тарҷумаи маҷоз – яке аз усулҳои тарҷумаи мушикл маҳсуб меёбад, ки барои тарҷумон монеа эҷод карда, барои ёфтани мутобиқати комил дар матни аслӣ ва матни тарҷумавӣ кори ӯро душвор мегардонад.

Дар робита ба ин, вай дар калима чун иттилоот ҳангоми интиқоли мазмуни коннотативии матни аслӣ ҷузъҳои образии ҳиссӣ – экспрессивӣ ва услубӣ нақши асосиро мебозад.

Ключевые слова: маҷоз, таснифот, мутобиқати комил, мушиклӣ, матни аслӣ, матни тарҷумавӣ, истиора, таснифоти маҷоз, ҷузъҳои услубӣ, киноя.

VARIETY OF TROPES AND THEIR GENERAL LINGUISTIC CLASSIFICATION IN THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article is devoted to the issue of types of metaphors and their general philological distinction in Tajik and English languages, it talks about their similarities, differences and ways of translation. In the article, the author shows with concrete examples the ways of transferring metaphors. Also, there it is about the use of metaphors in the process of comparing two concepts that are closely related to each other and represent stylistic functions, which were already studied by ancient Indian philosophers. It was called the beauty of speech, and they used it widely in works of art, oratory, and literary and colloquial speech. In the Tajik and English languages, a word or phrase can be expressed in a literal and figurative sense at the same time. Usually there are several virtual groups, and they are divided into several types, which are shown in scientific-research works. In the article, the analysis of words and phrases of English and Tajik languages show that different words are used in the language and have scientific and literary, i.e. artistic, shades that are not reflected in translation in some cases. From the point of view of the author's style and means of expression, the words expressed in the article differ in the original text from the translated text, and this indicates that the quality of the translation is completely dependent on the translator himself. The indicated translated words prove that their meaning is partially preserved in the original text and the translated text. Perhaps, in such cases, the problem of translation is to achieve stylistic and semantic equivalents or compatibility between the language of the original text and the translated text - this is the creation of figurative artistic words. The article correctly shows that figurative translation is one of the most difficult translation methods, which creates an obstacle for the translator and makes it difficult for him to find a perfect match between the original text and the translated text. In this regard, he plays the main role in the word as information when conveying the connotative content of the original text, emotional-expressive and stylistic components.

Key words: trope, classification, correct correspondence, difficulty, source language, target language, metaphor, the classification of trope, stylistic components, allegory.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна-номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Суроға: 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, тел. (+992)882891717, e-mail: havas3001@mail.ru

Сведения об авторе:

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна-кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (+992)882891717, e-mail: havas3001@mail.ru

About author:

Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna- Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6, tel. (+992)882891717, E-mail: havas3001@mail.ru

ТАҲАВВУЛИ ИСТИЛОҲОТ ВА ЛУҒОТИ СОҲАВӢ ДАР РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ

Раҳмонов Б.Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни

Калимаҳои байналмилалӣ калимаҳои мебошанд, ки дар як забон пайдо шуда, баъдан бо сабабҳои гуногун барои ифодаи он мафҳум ба аксари забонҳои дигар ба қор гирифта шудаанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳо пеш аз ҳама истилоҳоти илмӣ, номи дастгоҳҳои техникӣ (микроскоп, телефон, моҳвора, интернет), муассисаҳои ҷамъиятӣ-давлатӣ (полис, ҷумҳурӣ, академия), луғоти варзишӣ (гол, ҷудо) ва ғайра дохил мешаванд.

Аз асри XIX сар карда додугирифт ва рафтуомад дар байни мардумони Русия ва Осиёи Марказӣ авҷ мегирад ва ин боис мегардад, ки саноати сармоядорӣ ба Осиёи Марказӣ роҳ ёфта, дар ин ҷо заводҳо, роҳҳои оҳан, бонк, почта ва монанди инҳо сохта шаванд ва ҳамаи ин навгониҳо ба ҳаёти маданият аҳоли ва ба ин восита дар забон таъсир гузоранд. Аз ин ҷиҳат, маҳз аз ин давра ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз забони русӣ як қатор калимаҳои нав иқтибос шуданд.

Раванди нуфузи калимаҳои русӣ-аврупоӣ дар забону ғуишҳои мардумони маскунӣ Осиёи Миёна бевосита ба ҳодисаҳои сиёсӣ рабт дошта, ин ҳодиса, яъне, раванди нуфузи калимаҳои русӣ-аврупоӣ пас аз лашкаркашиҳои ҳукумати шоҳии Рус дар нимаи дувуми асри XIX, ки дар натиҷаи он хонигариҳои Осиёи Марказӣ ҳам ба он давлат ҳамроҳ карда шуданд, оғоз мешавад. Ин ҳодисаи сиёсӣ омили он шуд, ки аз асри XIX сар карда истеъмоли калимаҳои русӣ ба сабаби “байналмилалӣ” будан дар забони тоҷикӣ беш аз пеш роиҷ гарданд.

Дар натиҷаи ба шаҳру деҳоти Осиёи Марказӣ роҳ ёфтани муносибатҳои капиталистӣ ва ба вучуд омадани дастгоҳҳои китобчопкунӣ ва мактабҳои русӣ (оғози асри XX) дар забон низ тадриҷан навгониҳо ва тағйирот ба амал омад.

То асри XX дар осори хаттии забони тоҷикӣ усули мураккаббаёнӣ роиҷ буд ва ин амал барои омма номақбул воқеъ мешуд. Бар асоси мутолиа ва муҳокимарониҳое, ки бар рӯи осори бозмондаи асри XIX сурат гирифтааст, метавон гуфт, ки забони баёнӣ ин аср бо мураккабии тарзи ифода ва печдарпечии таркиби луғавӣ, аз ҳад зиёд оро додани фикр ва пургӯйи шуҳрат дорад. Аввалин нафаре, ки ин мушкилиро ҳис кард ва иқдоми амалии ислоҳкоронаро дунбол кард, маорифпарвари халқи тоҷик Аҳмади Дониш буд. Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ майли соддакунонии забон ва ба фаҳму завқи авом наздик намудани гуфторро ё ба таъбири дигар “демократикунони забон”-ро пайгирӣ мекарданд. Аҳмади Дониш дар навишт маъниҳои баланди иҷтимоиро соддатар ва ба фаҳми омма наздиктар баён

кард, ӯ калима ва таъбироти нави мардумӣ, аз чумла русиро дар осораш истифода кард, ки мувофиқ ва муносиб ба замони ӯ буд.

Дар “Тухфаи аҳли Бухоро”-и Мирзосирочи Ҳаким, ки ин адиб намояндаи асри XIX мебошад, беш аз дусад адад калима ва ибораи русиасл истифода шудааст, аз чумлаи онҳо, ки аҳаммияти байналмилалӣ низ доранд: комиссар, театр, командир, полковник, биржа, лимонад, император, полис, губернатор, бонк, вагон, трамвай, телефон, диплом ва ғ. мебошанд.

То нимаи дувуми асри XIX калима ва ибораҳои русии байналмилалӣ дар забони адабии тоҷик хеле кам истифода мешуд. Аз охири асри XIX сар карда, калима ва ибораҳои русӣ ба таври мунтазам ба забони тоҷикӣ ворид шуданд ва ин ҳодисаро мувофиқ ба замон яке аз сарчашмаҳои ғанӣ гардидани таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳисобиданд [5, с. 71].

Чунин вазъият фақат махсуси форсигӯни Осиеи Марказӣ набуда, дар Эрону Афғонистон низ вазъи забон чунин ранг дошт. Аз ин ҷиҳат аст, ки адиби машҳур Маликушшуаро Баҳор вазъи дар муҳити забонӣ баамаломадаро “фасоди наср” унвон карда, иллати воқеӣ ва ҳақиқии фасоди наср аз ин таърих, яъне, қарни чаҳордаҳуми ҳиҷрӣ (XIX мелодӣ)-ро дар он мебинад, ки “чароиди муҳимму умдаи ин аср, аз қабилӣ «Ҳабл-ул-матин»-и Калкутта ва рӯзномаи «Эрони нав» ва «Шарк»-у «Барк»-у «Шуро» ва ғайра, ки дар Техрон мунташир мешуд, ғолибан явмия [рӯзмарра] буд. Нависандагони он чароиду рӯзномаҳо чандон маҷоли диққати комил дар таҳрир намеёфтанд ва қадре тақлид аз туркҳо ва аврупоиён ҳам дар қор даҳолат дошт, бино бар ин, як даста луғоти арабии сохтагӣ ва форсию тозӣ ва мураккаб ба вучуд омад, ки собиқа надошт. Мутобиқати сифату мавсуф ҳам қувват гирифт, феълҳои қадимӣ фаромӯш шуд, луғоти фарангӣ ба зарурат вориди забон гардид, тақлидҳои аз забони фаронса, аз қабилӣ чамъ овардани замир дар мавриди чамъҳои ғайризируҳ ва ё чамъ овардани замоири афъол дар мавриди асоси муффрадаи завиларвоҳ... ривоч гирифт, масодир ва афъоли арабии маҷхул ва таркиботе аз ин гурӯҳ ба василаи туркӣ вориди забони форсӣ шуд, аз қабилӣ: эҷоб, вазъият, ишғол, иъзом, иъоша, султа, сафолат, танқид, тамаддун, мушаъшаъ, арзи андом, арзи вучуд, мунавварулфиқр, мухаййирукул, фавқуззикр ва ғайраву ғайра ва масдарҳои зиёд дар боби истеъмол, монанди: истикмол ва истирхом ва ғ. ба вучуд омад ва луғоти аврупоӣ ҳам даста-даста вориди забони форсӣ гардид. Ин фасод рафта-рафта қувват гирифт ва ҳанӯз дунболаи он боқист ва ҳарчанд аз тарафи ҳаводорони шеваи қадим ва муътақидин ба ҳифзи усул интиқодоти шадидуллаҳн ва гоҳе тавҳинomez аз нависандагони қадим шудааст ва қор ба ҷое расида, ки гоҳе фарангиён низ ба тақлиди ҳаводорони шеваи қадим бар мутаҷаддидин тохтаанд, аммо номуси татаввур ҳеҷ вақт аз ин садҳо ва ҳадҳо аз ҳаракат бознамеистад ва ҳанӯз бисёре аз ағлоти сарфию наҳвӣ дар мақолоту рисолат ва навиштаҳои нависандагони муосир боқист ва танҳо аз чанд тани ангуштшумор, ки бигзарем, ғолиби нависандагон имрӯз эътинои дурусте ба муруоти усул надоранд” [1, с. 566].

Вале инро бояд донист, ки шароити кунунӣ (раванди чаҳонишавӣ), моро водор менамояд, ки ба ин раванд яксӯ оем, зеро бо зиёд гардидани васоили иртиботӣ дар байни мардумон, раванди ба ҳам наздик шудани забонҳо ва аҳаммияти байналмилалӣ касб кардани хеле аз калима ва истилоҳот табиӣ аст. Бештари калима ва истилоҳоти байналмилалӣ, ки имрӯз мушоҳида мешавад, аз ҳисоби забонҳои серистеъмол ва паҳншудатарини олам ва забонҳои, ки дар густариши маданияти моддию маънавӣ, илму фарҳанг саҳми зиёдтар доранд, мебошанд. Аз ин ҷост, ки баромади бештари луғот ва истилоҳоти байналмилалӣ бевосита ё бавосита ба забонҳои лотинӣ, юнонӣ, англисӣ, арабӣ, хитой, русӣ доранд.

Ҳолати ба сохтмони забонҳои миллӣ таъсири манфӣ расонидани чаҳонишавии луғавиро дар назар гирифта, забоншиносони муҳофизакор дар муқобили байналмилалишавии луғоти забонҳои дигар ҷабҳа гирифтаанд. Чунончи, М. Баҳор таъкид кардааст: “Агар танҳо бино бошад аз лиҳози сарфу наҳв ба адабиёт нигоҳ карда шавад, шояд ҳақ ба ҳаводорони шеваи қадим бошад, аммо бояд донист, ки мақсуди дигаре низ дар байн аст ва он баёни мақсуд ва ба қор андохтани илҳомути қувваи фаҳм ва тахайюлот ё адои ҳаяҷонзову инфийлооти дарунист, ки дигар рабте ба лафз баҳусус надорад ва ҳамин қадар, ки хонанда муроди нависандаро дарк кунад, барои нависандагон кофист, ҷӣ расад, ба ин ки муроди ӯро дарк карда ва аз тарзи таҳрири ӯ ҳам розӣ бошад. Пас, агар нависандагон алфозе ё таркиботе менавиштанд, ки хонандагон онро фаҳм намекарданд, ҳаққи эътироз боқӣ буд, аммо

иттифоқан ин калимоти тоза чи форсӣ ва чи арабӣ ва чи фарангӣ, чун батадрич вориди забон шуда буд, батадрич низ фаҳм мешуд ва ҳар нависанда аз дигаре тақлид мекард ва ҳама кас онро мефаҳмиданд; бино бар ин, мақолоти хубе, ки дар асри худ муассиру зебо ва муфид ташхис дода мешуд, агарчи пур буд аз ҳамин истилоҳоту луғот аз ҳайси маънӣ ва зараре ба ҷое намезад, мақбул афтод» [1, с. 567].

Забони тоҷикӣ, ки бо зарфияти бузурги маънавии хеш хосияти муттаҳидкунанда ва фарогирандагии оммаи васеъро дар қаламрави Мовароуннаҳр ва Хуросон дар худ нигоҳ медошт, дар асри XIX-XX ба раванди ҷаҳонишавии луғоти русӣ ва ҳаракатҳои антитоҷикӣ мувочех шуд.

Новобаста аз ин, забони тоҷикӣ (форсӣ) аҳаммияти таърихии худро аз даст надодааст, чуноне ки дар ҷараёни истилои арабӣ, ки мақсад аз он тавассути ақидаҳои динӣ забт кардани қаламрави сарзаминҳои бегона буд, аҷнабиён на танҳо ба муқовимати шадиди мардумони Мовароуннаҳр дучор шуданд, балки баъди расидан ба мақсад ҳам наметавонистанд танҳо тавассути забону фарҳанги хеш нақшаҳои стратегии худро ба пуррагӣ роҳандозӣ намоянд. Онҳо маҷбур мешуданд, аз забони дарӣ ҳамчун воситаи сиёсӣ истифода баранд. «Мувофиқи ривояти ҳадисҳо, забони форсӣ дар ҳамон давраҳо ва зотан дар давраҳои сонитар ҳам, василаи муҳими тарғиби дини ислом буд. Ба қавли Наршаҳӣ (асри X) дар як масҷиди Бухоро, ки соли 713 бино шуда буд, Қуръонро ба забони форсӣ кироат мекардаанд». Чунин вазъият аз шуҷоат, мардонагӣ ва рӯҳи шикастнопазири аҷлоди миллати тоҷик ва қудрати забони модарии мо шаҳодат медиҳад. Дар идомаи сухан аллома Бобочон Ғафуров бо ифтихор менависад: «Ҳодисае маълум аст, ки соли 728 яке аз воизони дини ислом аз тарғиби дин дар Самарқанд фақат ба ҳамин асос даст кашадааст, ки забони форсиро ба хубӣ намедонистааст» [6].

Сарвари мамлакат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар бораи қудрати забони модарӣ сухан ронда, ба нақши байналмилалӣ он ишора мекунад. Таъкид месозад, бо вучуди он ки забони тоҷикӣ дар таъсири мутақобил бо дигар забонҳои минтақа қарор дошт, моҳияти вазифовии худро ҳимоя карда тавонист ва бегазанд монд: «Забони мо дар тули садсолаҳо аз баҳри Миёназамин то Ҳинду Чин ҳамчун забони муоширати байни халқҳои гуногун хизмат намуда, дар осори хаттӣ онҳо ҳам нақши зиёде гузоштааст. Ин ҳақиқати таърихӣ мебошад» [6].

Бузургии забон маҳз дар фонди асосии луғавии забон, ки тақягоҳ ва шахсути забон аст, ифода меёбад. Таҳқиқоти гениалогӣ, ҳамчунон, қудрати таъсири этимологӣ он нисбат ба дигар забонҳо дар шаклигирии лексика, тобишҳои семантикӣ, полисемӣ ва категорияҳои грамматикӣ нишон медиҳад, ки ин ё он забон дар гурӯҳ ва оилаи забонҳои дунё чӣ манзалатро касб кардааст. Дар набардҳои беҳири забонӣ чӣ бурду бохтҳо доштааст.

Таҳлили одӣ ва нигоҳи холисона ба забони тоҷикӣ (форсӣ), ки ба гурӯҳи забонҳои эронӣ оилаи забонҳои ҳиндуаврупой дохил мешавад, нишон медиҳад, ки чӣ гуна забони модарии мо дар «бурриши якдигарии забонҳо» на танҳо ҳувияти хешро нигоҳ дошта, нақши сохториву вазифовии худро ҳифз намудааст, балки бо дигар забонҳои муассири дунё вориди муносибат гашта, аз лиҳози луғавӣ ва грамматикӣ ба онҳо таъсир расонидааст.

Бисёре аз воҳидҳои луғавии динии арабиасл тавассути Қуръон ва забони тоҷикӣ (форсӣ) ба сатҳи байналмилалӣ расиданд: *азон, ҳаҷ, маданият, салом, муҳаббат, ислом, калима...* Дар байни мардумони пайрави дини ислом аксари истилоҳоти коргузорӣ ва илмиву фанӣ иқтибосоти арабиасл мебошанд.

Ҳамчунин, бисёре аз луғоти байналмилалӣ мансуб ба соҳаи илму техника ва технология аз тариқи русӣ ба забони тоҷикӣ ворид шуданд: *мошин, техника, институт, конституция, телефон, телеграф, трамвай, такси, телевизор, радио...*

Баъзе аз унсурҳои луғавии аслии тоҷикӣ низ тавассути тамаддуни оламгир доштани ақвоми ориё (бавижа, тоҷикон) ва ҳамчунин, ба воситаи муаррабшавӣ ба сатҳи луғати байналмилалӣ расидаанд, ки мисоли он вожаҳои *дин, абад, Наврӯз, айвон, фил, хандақ...*

Баъди ғалабаи арабӣ ва муслимин бар давлати Сосониён ва махлутияти фарҳангу маданияти маҳаллӣ бо исломӣ забони арабӣ чун забони дин ба забони расмӣ давлатӣ ва адабии халқҳои бисёри эронӣ мубаддал мегардад. Давраи нави ташаккули забони муосири форсӣ-тоҷикӣ дар шакли имрӯзиаш маҳз аз ҳамин марҳала шурӯъ мегардад ва то ба ҳол рушду такомул ёфта истодааст.

Албатга, ҳангоми муқоисаи калимаҳо, сатҳу дараҷаи корбурд тавассути аломатҳои зоҳирӣ, ҳосияти фонетикӣ ва дигар ҷузъиёти шаклии (омонимии) маводи забонӣ, ҳулоса баровардан дар бораи ҳамаҷониби калимаҳо, таъсири якҷониба ва ё мутақобилаи забонҳо кофӣ набуда, коркарди фарзияи таъсири забоне (тоҷикӣ) ба дигар забонҳо калимот ва истилоҳоте пешниҳод мегарданд, ки мансуб ба захираи асосии луғавии забони тоҷикӣ ё шеваҳои он ҳамчун пояҳои асосии забони адабӣ мебошанд. Дар ин маврид, хусусияти семантикӣ, моҳияти лексикӣ ва грамматикӣ ин ё он калима ё истилоҳ низ ба эътибор гирифта мешаванд.

Дар мавриди ба сатҳи вожаҳои байналмилалӣ расидани калимаҳои як забон нуфузи илмӣ-фарҳангӣ, маданӣ, геополитикӣ, мазҳабӣ ва ҳатто сиёсӣ-иқтисодӣ аҳаммияти бориз дорад. Чунончи, дар садаи охир иқтисоди оламгир ва сиёсати геополитикии қавии Амрико ва Инглистон сабаб шудааст, ки мақому мартабаи забони англисӣ боло равад ва мавриди таваҷҷуҳи бештари оламиён қарор гирад.

АДАБИЁТ

1. Баҳор М. Сабқиносии (талхиси Сайидабутолиб Миробидинӣ) / М. Баҳор. – Душанбе: Бухоро, 2012. – 570 с.
 2. Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с.;
 3. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ / А. Мирбобоев. – Душанбе, 2015. – 342с.
 4. Мачидов Ҳ. Забони адабии муосири тоҷик. Ҷилди I. Луғатшиносӣ / Ҳ. Мачидов. – Душанбе: Деваштиҷ, 2007. – 242 с.
 5. Ҳоҷиев С. Забони адабии тоҷик дар ибтидои асри XX (дар асоси материали “Тухафи аҳли Бухоро”-и Мирзосироҷи Ҳақим / С. Ҳоҷиев. – Душанбе: Дониш, 1987. – 166с.
 6. Ятимов С. Масъалаҳои забоншиносии миллӣ дар таълимоти пешвои миллат / С. Ятимов. – Сомонаи <http://javonon.tj>, 3.01.2022
7. ممدوحى مهندس احمدرضا. پديده اسپرانتو، راه حل زبان بين المللى / مهندس احمدرضا ممدوحى. – تهران: نشر آروىچ، ۱۳۸۴.

ТАҲАВВУЛИ ИСТИЛОҲОТ ВА ЛУҒОТИ СОҲАВӢ ДАР РАВАНДИ ҶАҲОНИШАВӢ

Калимаҳои байналмилалӣ калимаҳои мебошанд, ки дар як забон пайдо шуда, баъдан бо сабабҳои гуногун барои ифодаи он мафҳум ба аксари забонҳои дигар ба кор гирифта шудаанд. Ба ин гурӯҳ калимаҳо пеш аз ҳама истилоҳоти илмӣ, номи дастгоҳҳои техникӣ (микроскоп, телефон, моҳвора, интернет), муассисаҳои ҷамъиятӣ-давлатӣ (полис, ҷумҳурӣ, академия), луғоти варзишӣ (гол, ҷудо) ва ғайра дохил мешаванд. Вале инро бояд донист, ки шароити кунунӣ (раванди ҷаҳонишавӣ), моро водор менамояд, ки ба ин раванд яксӯ оем, зеро бо зиёд гардидани васоили иртиботӣ дар байни мардумон, раванди ба ҳам наздик шудани забонҳо ва аҳаммияти байналмилалӣ касб кардани хеле аз калима ва истилоҳот табиӣ аст. Бештари калима ва истилоҳоти байналмилалӣ, ки имрӯз мушоҳида мешавад, аз ҳисоби забонҳои серистеъмол ва паҳншударини олам ва забонҳои, ки дар гузашти маданияти моддӣ маънавӣ, илму фарҳанг саҳми зиёдтар доранд, мебошанд. Аз ин ҷост, ки баромади бештари луғот ва истилоҳоти байналмилалӣ бевосита ё бавосита ба забонҳои лотинӣ, юнонӣ, англисӣ, арабӣ, хитойӣ, русӣ доранд.

Баъзе аз унсурҳои луғавии аслии тоҷикӣ низ тавассути тамаддуни оламгир доштани ақвоми ориёӣ (бавижа, тоҷикон) ва ҳамчунин, ба воситаи муаррабшавӣ ба сатҳи луғати байналмилалӣ расидаанд, ки мисоли он вожаҳои дин, абад, Наврӯз, айвон, фил, хандақ...

Калидвожаҳо: *Калимаҳои байналмилалӣ, мафҳум, забон, истилоҳоти илмӣ, дастгоҳҳои техникӣ, муассисаҳои ҷамъиятӣ-давлатӣ, иқтибос, форсизабонон, луғоти аврупоӣ.*

THE EVOLUTION OF SECTORAL TERMS AND DICTIONARY IN THE GLOBAL PROCESS

International words are words that originated in one language and then for various reasons were used to express that concept in many other languages. This group of words includes, first of all, scientific terms, names of technical devices (microscope, telephone, satellite, Internet), public-state institutions (police, republic, academy), sports vocabulary (goal, separation), etc. However, it should be known that the current conditions (the process of globalization) forces us to join this process, because with the increase in means of communication among people, the process of convergence of languages and the international importance of acquiring a lot of words and terms it is natural. Most of the international words and terms that are observed today are due to the most

widely used and widespread languages of the world and languages that have a greater contribution to the expansion of material and spiritual culture, science and culture. It is from here that most international dictionaries and terms are directly or indirectly related to Latin, Greek, English, Arabic, Chinese, and Russian languages.

Some of the original Tajik vocabulary elements reached the level of the international vocabulary through the globalization of the Aryan people (Bavija, Tajiks) and also through Arabization, such as the words religion, forever, Nowruz, aiwan, elephant, ditch... **Keywords:** International words, concepts, language, scientific terms, technical devices, public-state institutions, quotations, Persian speakers, European vocabulary.

Keywords: International words, concepts, language, scientific terms, technical devices, public institutions, quotations, Persian, European dictionary.

ЭВОЛЮЦИЯ ОТРАСЛЕВЫХ ТЕРМИНОВ И СЛОВАРЕЙ В ГЛОБАЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Международные слова—это слова, которые появляются в одном языке, а затем используются по разным причинам для выражения концепции в большинстве других языков. К этой группе слов относятся, в первую очередь, научные термины, названия технических устройств (микроскоп, телефон, спутник, Интернет), государственных учреждений (милиция, республика, академия), спортивных словарей (гол, дзюдо) и так далее. Однако следует отметить, что современная ситуация (процесс глобализации) вынуждает нас включиться в этот процесс, так как увеличиваются средства общения между народами, происходит процесс сближения языков и приобретения международного значения словами и терминами, естественно. Большинство наблюдаемых сегодня интернациональных слов и терминов относятся к числу наиболее распространенных и широко употребляемых языков в мире и языков, вносящих значительный вклад в развитие материальной и духовной культуры, науки и культуры. Следовательно, большинство международных словарей и терминов доступны прямо или косвенно на латинском, греческом, английском, арабском, китайском и русском языках.

Некоторые элементы исконно таджикской лексики достигли уровня интернациональной лексики благодаря общечеловеческой цивилизации арийских народов (особенно таджиков), а также благодаря введению таких слов, как религия, абад, Навруз, айван, фил, хандак...

Ключевые слова: Международные слова, понятия, язык, научные термины, технические устройства, общественные учреждения, цитаты, персидский, европейский словарь.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Раҳмонов Бахтиёр Нурмуҳмадҷович - номзади илми филология, дотсенти кафедраи назария ва амалияи забониносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ. Тел: (+992) 938701720; zobit@list.ru

Сведения об авторе:

Раҳмонов Бахтиёр Нурмуҳмадҷович - кандидат филологических, наук, доцент кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета имени С. Аини. Тел: (+992) 938701720 zobit@list.ru

About the author:

Rahmonov Bakhtiyar Nurmuhamadovich – candidate of philology, docent of the Department of theory and Practice of Linguistics of Tajik State Pedagogical University by named after S. Aini. Phone: (+992) 938701720, zobit@list.ru

ИБОРАҲОИ НОМӢ БО ҶУЗЪИ ИСМ ВА ШУМОРА

Расулов С.М., Зокиров Х.Ҷ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Ибораҳои намунаи исм + шумора дар эҷодиёти шоирони давраи таҳқиқотӣ нисбатан кам вомехӯранд ва ба мо муяссар гашт ин намунаро фақат дар якчанд ҳолат дарёбем. Масалан, дар эҷодиёти Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ, Нақибхон Туғрал ва бисёр ҳамасронии онҳо тибқи маводи дар даст доштаамон чунин намуди ибораҳоро ошкор накардем. Дар як байти Садриддин Айнӣ ба мо дарёфтани ибораҳои «моҳи чордах» ва «рӯи чордах» муяссар шуд:

Карда зор ҳоли ман зулфу хатту холи ту,

Моҳи чордах рӯят, рӯи чордах солат. [8, с. 140]

Дар байти зерини Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ низ ин конструкция истифода мешавад:

То рӯи ту моҳи чордах дид,

Ниме чу турунҷ пора гардид. [19, с. 358]

Ҳосилшавии иборати «моҳи чордах» ва раванди ташаккули маъноӣ маҷозӣ дар ин ибора ба лингвистикаи когнитивӣ (маърифатӣ ва таъсирбаёнӣ) чунон зич алоқаманд аст, ки конструкцияи синтаксисӣ дар натиҷаи сермаҳсул истифодашавӣ, хусусан дар матни манзум ва умуман каломии бадеӣ ба ҳаракати муайяни семантикӣ дучор мешавад. Дар ин бора забоншиноси тоҷик М.К. Саломов дар монографияи худ қисмати алоҳидаро ба масъалаҳои таркиби синтаксисии ифодаҳои маҷозӣ бахшида, қайд мекунад, ки ифодаҳои маҷозӣ бо таркиби синтаксисии худ ба ибораҳои синтаксисии озод комилан монанд ва якхела мебошанд. Хусусиятҳои фарқкунандаи ифодаҳои маҷозиро омӯхта, ин олим ба чунин хулоса меояд, ки ҷиҳатҳои семантикӣ, услубӣ ва экспрессивию эҳсосотиини ин воҳидҳои забонро омӯختан лозим аст, то ин ки аломатҳои фарқкунанда ва нотақрори ифодаҳои маҷозӣ, хусусан дар матни каломии манзум муайян карда шаванд [3, с. 46 – 47].

Чун аънаа дар назми классикии тоҷик ишора кардани моҳ дар як вақт ҳам бо солшуморӣ, ҳам бо ҳусн, инчунин бо мафҳумҳои динӣ, тасаввуфӣ ва дигари муаммой алоқаманд аст. Далели аҷоиб боз ин аст, ки чунин ҳолатҳо хеле зуд-зуд дар матни манзум рӯй медиҳанд.

Дар байти зерини Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ иборати намунаи исм + шумора истифода шудааст, ки аз исми иқтибосшуда ва шумораи тартибӣ иборат аст:

Он яке меҳру дувум моҳу савум маҳтоби нав,

Аз сипехри ҳал ато қутби чаҳорум дода зу. [19, с. 321]

Дар ин байт сухан дар бораи чаҳор муқарраби пайғамбар Муҳаммад (с) – Абубақр, Умар, Усмон ва Алӣ меравад, ки ба ақидаи шоир баъд аз пайғамбар ситораҳои ислом буданд. Тавре аён аст, иборати «қутби чаҳорум» муқарраби чоруми пайғамбар (с) – Алии Абутолибро мефаҳмонад ва дар иборати додашуда калимаи «қутб» иқтибос аз забони арабӣ ва «чаҳорум» шумораи тартибӣ мебошад.

Дар баробари ин, ба мо муяссар гашт ибораҳои «банди яке (ширинмақол)», «даргоҳи яке (тозаҷавон)»-ро ёбем, ки дар онҳо шумора якҷоя бо артикли номуайяни истифода мешавад ва ҳамзамон ин конструкция ба ақидаи мо баҳсталаб боқӣ мемонад, зеро ин ибораро ҳамчунин ба конструкцияи омехтаи намунаҳои N+Nu (исм + шумора) ва Nu+Ad (шумора + сифат) низ мансуб доништан мумкин аст. Агар конструкцияи ниҳой, мукаммали ибораро дар ин сатрҳо гирем, пас конструкцияи изофии пешояндии «дар банди яке ширинмақол» ва «ба даргоҳи яке тозаҷавон» ҳосил мешавад, чуноне дар байти зерини Садриддин Айнӣ:

Зи шӯри шиқи Айнӣ метавон ёфт,

Ки дар банди яке ширинмақол аст. [8, с.38]

Дар ин байт мо мебинем, ки иборати «дар банди яке ширинмақол»-ро дар шакли паҳнғашта баррасӣ намудан мумкин, аммо ин ибораро дар шакли бештар фишурда ва сохтаи «дар банди яке» ва ҳатто «банди яке» баррасӣ намудан мумкин аст, ки дар тамоми вариантҳои ин ибора шумораи «яке» ба сифати ҷузъи тобеъӣ асосӣ, аниқтараш дар нақши муайянкунандаи асосӣ истифода мешавад. Аз тарафи дигар, агар ба таркиби ин ибора калимаи «ширинмақол»-ро орем, пас шумораи «яке» дар нақши артикли номуайяни исм мешавад.

Ё дар байти дигари Садриддин Айнӣ ҳамин ҳолатро баррасӣ намудан мумкин, ки дар он ибораи «ба даргоҳи яке тозаҷавон» дар нақши ибораи субстантивӣ бо шумораи «як» мебошад:

*Айнӣ ба раҳи ишқ, вале рӯи иродат,
Оварда ба даргоҳи яке тоза ҷавонем.*

Тавре мебинем, дар мисолҳои овардашуда шумораи «яке» ҳамчунин дар нақши артикли категорияи номуайяни меояд, ки ба исм хос аст ва дар чунин ҳолат он якҷоя бо сифатҳои субстантивии «ширинмақол» ва «тозаҷавон» истифода мешавад. Бояд қайд кард, ки калимаҳои дар боло номбаршуда пеш аз ҳама ба сифат тааллуқ доранд, аммо дар ҳолати додашуда исмро мефаҳмонанд ва барои ҳамин бо шумораи «яке» дар нақши артикли номуайян истифода шудаанд.

Бояд қайд кард, ки конструксияи «ба даргоҳи яке тозаҷавон» аз ибораи шуморагии конструксияи пешоянди «яке аз ҳозирон» бо он фарқ мекунад, ки дар конструксияи якум артикли номуайян нақши таъкидкунандаи ҳамон як объектро мебозад ва барои ҳамин ба конструксияи ибораҳои субстантивӣ мансуб буда, конструксияи дуюм бошад, ба ибораи пешоянди шуморавӣ мансуб аст, зеро бо ёрии артикл интихоби якто аз якчанд мешавад, аниқтараш аз миқдори умумӣ ҳисоб карда мешавад, ки дар он нақши муҳими чудокунандаро пешоянди «аз» мебозад. Оид ба ин конструксия боз дар боби алоҳида, ки дар он масъалаҳои ибораҳои шуморавӣ баррасӣ мешаванд, муфассал сухан меронем.

Дар эҷодиёти шоирон ибораи «ду» якҷоя бо нумеративи «-то» ба маънои одами аз вазнинии зиндагӣ ва чудой аз маҳбубааш истифода шуда, «дуто» навишта мешавад ва бояд қайд кард, ки ин ибора дар шакли якҷоя бо нумератив тадричан маънои сифатро мегирад ва дар ибораҳо ҳамчун муайянкунанда мешавад. Масалан, дар ғазали Фориг мо ин байтро мебинем:

*Бори ҳичронат чунин бошад гар, эй гул баъд аз ин,
Пайкари гамдидаам қадди дуто хоҳад шудан. [12, с.120]*

Ибораи «қадди дуто» ҳамчунин дар якчанд ғазали Нақибхон Туғрал, аз ҷумла дар таркиби ибораҳои изофӣ дар ду ҳолати зерин воমেҳӯрад:

*Асои қомати пирист ёди сарви озодат,
Чу ман ҳар кас ба ёди абруят қадди дуто дорад. [15, с.249]*

Ва:

*Бо захми тагофул зила биёр даво пурс,
3-абруи қаҷаи воқеаи қадди дуто пурс. [15, с.237]*

Дар эҷодиёти Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ ҳам метавонем чунин ибораҳоеро дарёбем, ки аз се чузъ иборатанд, дар онҳо чузъҳои якум ва асосӣ исм буда, чузъҳои дуюм ва сеюм ба сифати муайянкунанда ба шумора ва исм тааллуқ доранд, тавре дар байти зерин ибораи «суккони ҳафт кох»:

*Суккони ҳафт кохи чархи давор,
Зи лутфу шафқатаи гаитанд саршор. [19, с.409]*

Бояд қайд кард, ки аз ин конструксия инчунин ибораи шуморавии «ҳафт кохи чарх»-ро чудо кардан мумкин, ки дар он нақши чузъи асосиро шумораи «ҳафт» мебозад ва дар бораи онҳо дар қисматҳои мувофиқи таҳқиқоти диссертатсионӣ сухан меравад.

Ба мо имконпазир гашт, ки истифодабарии шумораҳои тартибиро дар эҷодиёти шоирони давраи таҳқиқотӣ тибқи маводи матнии забонӣ дар миқдори нисбатан маҳдуд дарёбем. Масалан, дар эҷодиёти Нақибхон Туғрал мо натавонистем ибораҳои субстантивии намунаи «исм + шумора»-ро ёбем, дар эҷодиёти Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ якчанд вариантҳои бакорбарии шумораҳои тартибӣ дар таркиби намунаи баррасишавандаи ибораҳои субстантивӣ ёфт шуданд, масалан, дар байти зерин:

*Найири аъзам андар чархи чорум,
Зи баҳри нуру саршори талотум. [19, с.409]*

Далели аҷиб боз ин мебошад, ки дар алоҳида ибораҳои субстантивии намунаи «исм + шумора» нақши воситаи пайвастуниро пасоянди «-ро» мебозад, ки дар борааш дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» чунин қайд шудааст: «Ибораҳои субстантивӣ метавонанд на танҳо бо ёрии пасояндҳои «барин» ва «ном» ҳосил шаванд, балки бо ёрии пасоянди «-ро» низ баъзе намудҳои ибораҳои субстантивиро дарёфтанд мумкин, мисол,

«Темурмаликро ақида» ва ин конструкция бештар ба забони адабии давраи классикӣ хос аст ва дар забони адабии муосири тоҷик ин конструкцияҳо хеле кам вомехӯранд» [19, 49-50]. Чунин конструкцияро дар байти зерини Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ дидан мумкин:

*Раҷабро бистухафтум қавли ашҳар,
Маҳи савму рабиъин гуфта дигар. [19, с.411]*

Умуман истифодабарии шумораҳо дар таркиби ибораҳои изофӣ ҳам дар забони адабиёти классикӣ, ҳам дар забони адабии муосири тоҷик дар муқоиса бо дигар намудҳои ибораҳои изофӣ кам вомехӯрад ва ҳамаи ин ба омилҳои муайян алоқамандӣ дорад. Яқум ин, ки аз ҷиҳати таркиб дар забони адабии ҳозираи тоҷик шумораҳо асосан дар аввали ибораҳо истифода мешаванд ва яқоя бо нумератив ҳам дар ибораҳо, ҳам дар таркиби ҷумлаҳо дар нақши муайянкунанда меоянд, масалан, 20 (нафар) одам, 10 (дона) китоб. Дуюм ин, ки истифодабарии шумораҳо ҳамчун унсури андешаи далелнок ба назм, ки дар он ҳама чиз образноку рамзнок баён мешавад, хос нест ва табиатан маҷозу образ ба рақамҳо хос намебошанд.

Шумораҳои аз забони араби иқтибосшудаи «аввал» (яқум), «аҳад» (як), «сонӣ» (дуюм), «солис» (сеюм), робӣ (чорум), «хамса» (панҷ), «сабъа» (ҳафт) ва дигар низ баъзан дар назми шоирони таҳқиқшаванда вомехӯранд, вале онҳо ҳам дар таркиби ибораҳои изофӣ хеле кам вомехӯранд. Масалан, иборҳои субстантивии изофӣ бо шумораи аз забони араби иқтибосшудаи «аввал» дар осори Нақибхон Туғрал як маротиба дар байти зерин вомехӯрад:

*Мухаббат бо чунун якранг созад ақли аввалро,
Ба фикри шолпӯшӣ афканад тасвири махмалро! [15, с.408]*

Ҳамчунин дар эҷодиёти Нақибхон Туғрал шумораи арабии «сонӣ» (дуюм) дар ин шакл истифода шудааст:

*Меҳрсифат гар бикунанд тарбият,
Осафи сонӣ, ки вазоратпаност. [15, с.366]*

Дар манзумаҳои Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар се ҳолат ба мо муяссар гашт бақорбарии шумораи аз забони араби иқтибосшудаи «аввал»-ро дар байтҳои зерин дарёбем:

*Назму наски мулкро в-амру наҳӣи шаръро,
Равнақафзо шуд фузунтар аз шаҳони аввалин. [19, с.340]*

Ё ин ки:

*Подшаҳ бо дод рафт аз тахт, боз омад амир,
Ҳам ба ту раҳмат худо букнад ба шоҳи аввалин. [19, с.340]*

Дар байти дигар:

*Ки будӣ ёри гору маҳраи роз,
Имоми аввалу сихри расул аст. [19, с.402]*

Шумораи аз забони араби иқтибосшудаи «сонӣ» (дуюм) дар таркиби намунаи ибораҳои баррасишаванда дар назми Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар се ҳолат истифода шудааст:

*То кунун бар сари ҷаҳонбинист,
Кисри вақту Хусрави сонист. [19, с.370]*

Дар байти дигар:

*Чунки он шоҳ қасди уқбо кард,
Шоҳи сонии рутба боло кард. [19, с.374]*

Ҳамчунин дар назми Ҳочӣ Ҳусайн як ҳолати бақорбарии шумораи аз забони араби иқтибосшудаи «хамса»-ро дар байти зерин вохӯрдём:

*Зи сайъи он ҷамоат ёфт итмом,
Ҳисори хамса андар шаҳри ислом. [19, с.404]*

Тавре мебинем, дар ин байт иборҳои «ҳисори хамса» рукни панҷуми исломро мефаҳмонад, гарчанде ин ибораро сатр ба сатр ҳамчун «сутуни панҷум» тарҷума кардан мумкин аст, вале шоир бо ёрии маҷоз ин ибораро ба маънои рукни панҷуми ислом ба қор бурдааст.

Шумораи аз забони араби иқтибосшудаи «ашр» (дах) низ дар назми Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ дар таркиби иборҳои субстантивии изофӣ истифода шудааст, масалан, дар байти зерин:

*Ҳамчу мазлумони дашти Карбало аз хуни ӯ,
Дидаи ашири муҳаррамро намуданд хунфишон. [19, с.378]*

Шоир дар байти дигар шумораи «ашр»-ро дар таркиби ду ибораи субстантивии изофӣ ба маънои вақт истифода мебарад:

Пас гадои ашри ошуро дар сооти ашр,

Аз ду маъшар маъшаре бархост дар шаҳри Бухор. [19, с.379]

Ҳамин тавр, шумора дар таркиби ибораҳои субстантивии изофӣ хеле сермаҳсул истифода мешавад ва нақши муайянкунандаро мебозад. Дар эҷодиёти шоирони давраи таҳқиқотӣ мо метавонем гуногуншаклии калони тарзҳои бақорбарии шумораро дар таркиби ибораҳо барои ифода кардани образҳои гуногуну нотақрор бинем.

АДАБИЁТ

1. Винокур Г.О. Понятие поэтического языка// Избранные работы по русскому языку.-М., 1959.-С. 388-393.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ибора ва синтаксиси ҷумлаҳои содда. Китоби 2. – Душанбе, 1986. – 371 с.
3. Камолов Х.М. Изафетные словосочетания в «Та’рихи Табарӣ» Бал’ъами». Автореф. дисс. канд. филол. наук: 10.02.22 – Языки народов зарубежных стран Европы, Азии, Африки, аборигенов Америки и Австралии (таджикский язык). /Хуршед Махмадисоқович Камолов. – Душанбе, 2007. –22 с.
4. Қосимова М. Н. Мухтасар оид ба ибораҳои изофии номӣ // Ганчи сухан. Маҷмӯаи мақолаҳо. - Душанбе, 2013. - С. 46 - 82.
5. Мирзоев А. Масъалаҳои ибора дар забони тоҷикӣ. – Душанбе: Деваштич, 2002. 320 с.
6. Мухторов З.М. Лексикаи ирфонии ғазалиёти Саной. -Душанбе, 2001. 127 с.
7. Таджикиев Д.Т. Об определительных словосочетаниях типа «Ахмада китобаш», «гапа камаш» //Ученые записки Таджикского государственного университета: Серия гуманитарных наук. Том 2. -Душанбе, 1954. - С.34 - 43.

Маъхаз

8. Айнӣ, С. Куллиёт. Ҷилди 8. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 521 с.
9. Аҳманова, О.Х. Словарь лингвистических терминов. - М., 1966. – 598 с.
10. Бобомуродов, Ш., Мухторов, З. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ / Ш. Бобомуродов, З. Мухторов. – Душанбе, 2016. 428 с.
11. Ганчи Зарафшон. Тартибдиханда / А.Абибов. – Душанбе, 1991. – 544 с.
12. Гулшани адаб. Намунаҳои назми тоҷикӣ асрҳои XVIII – XX. Ҷилди V. – Душанбе: Ирфон, 1980. - 461 с.
13. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.1. / Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1987. – 480 с.
14. Муҳаммад Ғиёсуддин. Ғиёс-ул-луғот. Ҷ.2. / Ғиёсуддин Муҳаммад. – Душанбе: Адиб, 1988. – 416 с.
15. Туғрали Ахрорӣ. Навоӣи кибриё. Куллиёти ашъор. – Душанбе: Адиб, 2014. - 440 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. -М.: Сов. энциклопедия, 1969. -951 с.
17. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. -М.: Сов. энциклопедия, 1969. -950 с.
18. Ҳайрат. Ашъори мунтахаб. – Душанбе, 1964. – 253 с.
19. Ҳочӣ Ҳусайни Кангуртӣ. Куллиёт. - Душанбе: Ирфон, 1998. - 524 с.
20. Шамсиддини Шоҳин. Мунтахабот. – Душанбе: Адиб, 2016. – 320 с.

ИЗАФЕТНЫЕ СУБСТАНТИВНЫЕ СЛОВСОЧЕТАНИЯ МОДЕЛИ «ИМЯ СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ +ИМЯ ЧИСЛИТЕЛЬНОЕ»

В статье рассматриваются вопросы структурно-семантических особенностей субстантивных словосочетаний таджикского языка с пространственным отношением в поэтическом контексте поэзии конца XIX и начала XX вв. на материале творчества Накибхона Туғрала и его современников. При рассмотрении данного вопроса также проводится анализ и интерпретация взаимоотношений составных компонентов данной группы словосочетаний в поэтическом контексте с учетом грамматических и других языковых особенностей данной языковой конструкции. Отмечается, что особенно в творчестве Накибхона Туғрала субстантивные словосочетания с пространственными отношениями употребляются продуктивно, и тематика содержания субстантивных словосочетаний сравнительно шире, чем другие группы словосочетаний исследуемой модели.

Ключевые слова: язык, поэзия, словосочетание, составные компоненты, структура, синтаксис, средство связи, компоненты, соотношение слов, субстантивные словосочетания.

IZAFET SUBSTANTIVE TERMS OF THE MODEL "NOUNAL NAME + NUMBER"

The article deals with the issues of structural and semantic features of substantive phrases of the Tajik language with a spatial relationship in the poetic context of poetry of the late 19th and early 20th centuries based on the creative work of Nakibkhon Tugral and his contemporaries. When considering this issue, the analysis and interpretation of the relationship between the constituent

components of this group of phrases in a poetic context is also carried out, taking into account the grammatical and other linguistic features of this language construction. It is noted that, especially in the work of Nakibkhon Tugral, substantive phrases with spatial relations are used productively, and the content of substantive phrases is relatively wider than other groups of phrases in the model under study.

Keywords: poetry, phrase, compound components, structure, syntax, means of communication, components, ratio of words, substantive phrases.

Сведения об авторах:

Расулов Сухайли Миркозиевич - доктор филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни, тел.: (+992)939255703

Зокиров Хусрав Джобирович - старший преподаватель кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни

About the authors:

Rasulov Suhaili Mirkozievich - Doctor of Philology, Associate Professor of the Tajik Language Department of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini, tel.: (+992) 939255703

Zokirov Khusrav Jobirovich - senior teacher of the Tajik language department of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini

УДК: 491.550-2

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИИ ИСМ ДАР "ФАРҲАНГИ ҶАҲОНГИРӢ"

Амлоев А. Я.

Донишгоҳи Славянии Россияву Тоҷикистон

Калимасозӣ яке аз роҳҳои муҳимми такмили таркиби луғавии забони адабӣ маҳсуб меёбад. Маҳз бо ҳамин роҳ таркиби луғавӣ инкишоф меёбад. Мардум дар тӯли асрҳо барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоти худ бо истифода аз қолабҳои гуногун калимаҳои зиёде сохтаанд, зеро дар натиҷаи дигаргуниҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ, илмӣ, маданӣ ва умуман, дар пешрафти ҷомеа забон низ ҳамзамон рушду такомул меёбад.

Доир ба нақши калимасозӣ дар забони тоҷикӣ профессор Д. Хоҷаев чунин қайд кардааст: «Таркиби луғавии забон, ки бойгарии ҳар як забон аст, бо ду роҳ такмил меёбад: яқум аз ҳисоби имкониятҳои дохилӣ, пеш аз ҳама, усули калимасозӣ; дуюм бо роҳи иқтибоси вожаҳо аз забонҳои дигар.

Барои забон, аз ҷумла забони тоҷикӣ низ, манфиатбахшу муҳим роҳи аввал, яъне усули калимасозӣ, маҳсуб мешавад, зеро ин усул имконияти фаъолияти забонро бештар месозад. Аз ин ҷост, ки дар асосҳои дастурии забони тоҷикӣ ба ин манбаи инкишофи забон аҳамияти хосса дода мешавад» [16, с. 73].

Бояд зикр намуд, ки масъалаи калимасозӣ дар баробари дигар масъалаҳои мубрами илми забоншиносӣ, ба монанди луғатшиносӣ, сарфу наҳв ва услубшиносӣ таваҷҷуҳи шоирону нависандагон, луғатнигорону олимону ҷи дар гузашта ва ҷи имрӯз ҷалб намудааст. Махсусан, муаллифони фарҳангномаҳо дар баробари шарҳу тавзеҳи калимаву ибораҳо дар мавриди усули созмонёбии калимаҳо маълумоти муътамад додаад.

Гузашта аз ин дар луғатномаҳо доир ба таърихи пайдоиш ва мафҳуму ба қадом вазифаи дастурӣ қорбаст шудани пешванду пасвандҳои калимасоз тавзеҳоти муфассалро дучор шудан мумкин аст.

Яке аз чунин фарҳангҳои, ки дар он масъалаҳои калимасозии забони тоҷикӣ диққати махсус дода шудааст, "Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ"-и Ҷалолиддин Ҳусайни Инҷу мебошад. Ҷамолиддин Ҳусайн бинни Фаҳриддин Ҳасани Инҷӯи Шерозӣ аз донишмандони маъруфи садаи XVII Ҳиндустон буда, дар замони ду шоҳ – Акбар ва Ҷаҳонгир зиндагӣ кардааст.

Ҷамолиддин Ҳусайни Инҷӯ дар замони Акбаршоҳ ба таълифи луғате шуруъ мекунад ва онро дар замони ҳукмронии Ҷаҳонгир ба итмом расонида, бо исми «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ» номгузорӣ мекунад.

Аз диди забоншиносӣ арзиши «Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ», пеш аз ҳама, дар он аст, ки муаллиф дар муқаддима бо исми «ойин» шарҳу тавзеҳи муфассали дастурӣ меорад, ки имрӯз ҳам қиммати баланди назарӣ ва амалӣ дорад.

Дар ин фарҳанг дар шарҳи тобишҳои маъноӣ, муштакоту муродифоти вожаҳо, муайян кардани этимологияи баъзе калимаҳо муаллиф ба сифати як муҳаққиқи лексиколог ва донандаи илми сарфу наҳв муносибат кардааст, ки дар натиҷа бисёр муносибатҳои грамматикӣ калимасозро ошкор ва саҳми воситаҳои калимасозро равшан намудааст [14, с.4].

Муаллифи "Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ" дар муқаддимаи китоб якҷанд фаслро бо номи "ойин" ҷой кардааст, ки қоида ва қонунҳои асосҳои дастури забони форсии тоҷикӣ дарбар мегирад.

Қайд қаран ба маврид аст, ки доир ба вазъи қоида ва қонунҳои асосҳои забони форсии тоҷикӣ дар асри XIII дар китоби муътабарии Шамси Қайси Розӣ "Алмуъҷам" ва дар асри XVI дар китоби "Ҷаҳор гулзор"-и Хоҷа Ҳасани Нисорӣ маълумоти саҳеҳу арзишманд дода шудааст. Аз ин хотир гуфтан мумкин аст, ки "Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ" пас аз китобҳои дар ҷаҳр зикршуда дар муайян сохтани муҳимтарин қоида ва қонунҳои асосҳои дастурии забони форсии дарӣ заминаи мусоидро фароҳам овардааст. Роҷеъ ба ин масъала профессор Д. Хоҷаев дар яке аз мақолаҳои таҳти унвони "Афкори забоншиносии тоҷик дар асрҳои XVII - XVIII " чунин зикр менамоянд: "Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ" як навъ дастур аз асосҳои забони форсии тоҷикӣ буда, вазъи афкори забоншиносии форсу тоҷикӣ дар асри XVII нишон медиҳад" [14, с.5].

Муқаддимаи "Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ" аз 12 ӯйин, яъне фасл иборат буда, дар хусуси масъалаҳои луғатшиносӣ ва сарфу наҳв баҳс мекунад.

Азбаски мо дар мақолаамон дар бораи калимасозии сарфии исм дар мисоли "Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ" тавачҷӯх хоҳем кард, танҳо дар хусуси ӯйини нухуми фарҳанг, ки муаллифи асар дар он ба масъалаи калимасозии забони тоҷикӣ диққати махсус додааст, маълумот хоҳем дод. Дар фарҳанг доир ба пешванду пасванди миёновандҳои забони тоҷикӣ маълумоти дақиқи дастурӣ дода шудааст.

Аз миёни унсурҳои номбаршудаи забон мо дар хусуси калимасозии пасвандии исм аз назари муаллифи асар Ҷалолиддин Ҳусайни Инҷу суҳан хоҳем кард.

Дар "Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ" доир ба вазифаҳои дастурии пасвандҳои исмсоз, сифатсоз ва зарфсоз суҳан меравад. Зимни таҳлилу баррасии фарҳанг чунин пасвандҳои исмсозро мушоҳида кардем: -бон, -бор, -вар, -гар, -гор, -дон, -зор, -истон, -лох, -ор, -сор.

Гуфтан ба маврид аст, ки муаллифи ин фарҳангбо ҳар як пасванд мисолҳои муҳталиф оварда, бо ин роҳ маъноҳои дастурӣ ва вазифаҳои калимасозии онҳоро шарҳу эзоҳ додааст, ки дар забоншиносии имрӯза низ ҷойгоҳи ҳосаеро дороанд ва зикри онҳо аз манфиат холи нест.

Барои исботи фикрамон пасвандҳои дар боло зикршударо дар асоси маълумоти мисолҳои дар фарҳанг овардашуда дар муқоиса бо дигар сарчашмаҳои илмӣ баррасӣ менамоем.

Пеш аз он ки доир ба вазифаҳои дастурии пасвандҳо дар "Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ" ишора намоем, қаблан меҳоҳем, ки доир ба мавқеи истеъмол ва ба қадом маъноӣ дастурӣ қорбаст шудани унсурҳои калимасоз дар осору луғатномаҳои ниёгонамон сайри таърихӣ намоем.

Масалан, пасванди -бон дар забони форсии миёна дар шакли -rān ифода ёфта, аз рӯи этимология, яъне таърихи баромад, ба қисмати дуҷуми калимаҳои мураккаби форсии миёна - rāna рафта мерасад [10, 210].

Пасванди -бон ба маъноӣ томи калимасозии ифодагари маъноӣ «нигаҳбон» аст, ки аз феъли эронии қадим бау- «муҳофизат қардан» маншаъ мегирад [9, с.78].

Дар «Алмуъҷам» Шамси Қайси Розӣ дар бораи хусусият ва вазифаҳои морфемаи -бон чунин менависад: «Ва он «бо»-ю «алиф»-у «нун»-е аст, ки дар авоҳири асмоъ (номҳо) маънии нигоҳ доштани он чиз диҳад, чунон ки «ғалабон»-у «боғбон»-у «дарбон» [16, с.190]. Хоҷа Ҳасани Нисорӣ низ ҳангоми гурӯҳбандии исми фоили таркибӣ, ки онро муносиб ба ҳашт қисм медонад, роҷеъ ба калимасозии пасванди -бон чунин мефармояд: «... Ҳаштум, «бон» ва он сивои маънии фобилият, маънии муҳофизат низ пайдо намояд, чун «филбон» ва «шутурбон» ва «меҳрубон» ва ғайра. Ба маънии нигаҳдорандаи фил, нигаҳдорандаи шутур ва нигаҳдорандаи меҳр» [13, с.54]. Дар «Бурҳони қотей» роҷеъ ба вожаи -бон чунин нигошта

шудааст: «Бон -ба маънии бом аст, ки тарафи беруни сақфи хона бошад ва муҳофизаткунанда ва ниғаҳдорандаро низ гӯянд, вақте ки ба калимае таркиб шавад, ҳамчу: боғбон ва дарбон ва ниғаҳбон ва амсоли он»...[3, с.150].

Пасванди –бон дар «Ғиёсуллуғот» ба маънои номи дарахт, ранг ва лавн, тир ва ҳамзамон ҳамчун морфемаи маъносоз, ба маънии доранда ояд, чун филбон[6, с.113].

Чи тавре ки аз маълумотҳои асарҳои илмӣ бармеояд, морфемаи -бон дар давраҳои гузашта дар баробари пасванди калимасоз буданаш, ҳамзамон ҳамчун калимаи дорои маънои мустақили луғавӣ истеъмом мешудааст. Аммо бо мурури замон ва гузашти айём пасванди мазкур маънои луғавии худро аз даст дода, имрӯз ҳамчун унсури калимасоз мустаъмал аст.

Дар "Фарҳанги Чаҳонгирӣ" низ пасванди -бон ба ҳамон вазифаи дастуриё, ки дар луғатномаҳову асарҳои ниёномамон зикр шудааст, қорбааст шудааст. Муаллифи фарҳанг барои мисол вожаи филбон ва дарбонро ба маънои ниғаҳдорандаи фил ва нигоҳдорандаи дар овардааст.

Дар баробари ин дар фарҳанг дар радифи морфемаи -бон бо маънои ниғаҳдоранда ва муҳофиз калимаи мураккаби пардадор ва роҳдорро дучор шудем, ки ҷузъи дуҷоми калима вожаи дор, ки аз ҷиҳати грамматикӣ асоси замони ҳозираи феъл аст, вазифаи дастурии пасванди -бонро ифода кардааст. Масалан, дар вақти баён кардани калимаи пардадорупардабон ва роҳдоруоҳбон дар ҳар ду маврид ҳам як маъно, ниғаҳдорандаи парда ва роҳ фаҳмида мешавад. Муаллиф асоси замони ҳозираи феъл калимаи дорро ба маънои аслиаш - доранда дар таркиби калимаҳои зардор ва молдор истеъмом кардааст.

Ҷолиби диққат аст, ки муаллиф дар баробари пасванди -бон вожаи -вонро ба маънои нигоҳдоранда овардааст. Мисол: уштурвон ва устурвон. Дар забони адабии имрӯза бошад, калимаи вон ҳамчун шакли лаҳҷавии пасванди -бон дар шакли хонавон, кӯдаквон, ки дар асл хонабон ва кӯдакбон аст, истифода мешавад. Дар сарчашмаҳои илмӣ ҳам дар қатори пасвандҳои калимасозии исм вожаи "вон"-ро вонахӯрдём.

Дар сарчашмаҳои илмӣ унсури калимасозии -бор ҳамчун пасванди бемаҳсул ба қалам дода шудааст. Ин пасванд таърихан аз калимаи паҳлавии -bare, ки маънои дарё, қанорро дорӣ мебошад, сарчашма мегирад [9, с.179].

Калимаи борбо мурури замон ҳамчун пасванди калимасоз мавриди истифода қарор гирифтааст. Пасванди мазкур исмҳои месозад, ки маконро мефаҳмонад.

Шамси Қайси Розӣ ҳангоми таҳлилу баррасии пасванди мавзъеъсозии -зор ба ҳамин вазифаи дастурӣ (ҳамчун пасванди мавзъеъсоз) қорбааст шудани унсури калимасозии «-бор»-ро қайд карда, калимаҳои «ҳиндубор», «дарёбор»-ро мисол овардааст[16, с.182].

Дар «Бурҳони қотей» доир ба ин пасванд чунин нигошта шудааст: «Ва калимаоте, ки ғоидаи бисёрӣ ва анбӯҳӣ диҳад, яке+бор аст, ҳамчу дарёбор ва рӯдбор...»[3, с.31].

Муҳаммад Ғиёсуддин дар «Ғиёсуллуғот» 19 маънои луғавии пасванди «бор»-ро возеҳу равшан нишон дода, аз ҷумла, чунин таъкид кардааст: «...бисёрии ҳар чиз ва ҷойи анбӯҳӣ ҳар чиз чун зангбор ва дарёбор» [5, с.110].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» бо ин пасванд ду мисол оварда шудааст. Чунончи: ҷӯйбор (рӯдбор, калимаи кӯҳнашуда) [1, с.115].

Дар фарҳанги мавриди таҳқиқ низ муаллиф ин морфемаро ба ҳамон маънои дастуриаш, яъне маънии бисёрӣ ва анбӯҳӣ қор фармуда, вожаи ҳиндбор ва рӯдборро ҳамчун намуна мисол овардааст.

Пасванди -вар дар асарҳои илмӣ [8, с.220; 9, с.189] ҳамчун пасванди сифатсоз дарҷ шудааст. В.С. Растаргуева ҳамчун пасванди муштарак дар калимасозии исм ва сифат истифода шудани ин пасвандро зикр кардааст: «Дар забони форсии миёна ин пасванд дар шакли - var//ovar мавҷуд буда, барои калимасозии исму сифат хизмат мекунад» [11, с.36].

Пейсиков Л. С. қайд мекунад, ки ин пасванд ҳамчун морфемаи калимасоз хусусияти калимасозӣ дошта, маънии соҳибият ва соҳиб будан ба чизеро ифода мекунад [9, с.189].

Дар «Алмуъҷам» доир ба хусусият ва вазифаҳои калимасозии пасванди -вар чунин маълумот оварда шудааст: «Ва он «вов»-у «ро» аст, ки дар авоҳири баъзе асомӣ (номҳо) маънии худованди чизе диҳад, чунон ки «пешавар»-у «хунарвар»-у «тоҷвар» ва ба ҳамин маънӣ «франҷур»-у «муздар»-у «дастур» яъне худованди ранҷ мустаҳқиқи (муҳтоҷи) музду худованди дасту мансаб ва он чи иҷозатро дастуре хонанд, аз ин аст, яъне ўро соҳиби як (даст) гардонндааст ба он қор» [16, с.181].

Хоча Ҳасани Нисорӣ роҷеъ ба вазифаи дастурии ин унсури калимасоз чунин нигоштааст: ««вар», чун «точвар» ва «хунарвар» ба маънои дорандаи тоҷ ва дорандаи хунар. Ва гоҳе барои фасохат ва касрат истеъмоли «вов»-ро сокин кунанд ва моқаблаш мазмум хонанд, чун «муздвар» ва «ранчвар», ки дар асл «муздур» ва «ранчур» бувад [13, с.54].

Чунон ки аз маълумоти муътамади ин сарчашмаҳо маълум мешавад, морфемаи -вар дорои муродифи -ур ҳам будааст. Дар «Ғиёсуллуғот» пасванди-вар дар таркиби калимаи кадевар (деҳқон) шарҳу эзоҳ дода шуда, чунин маънидод шудааст: «...кидевар имолаи кадовар, ки мураккаб аст аз кад, ки ба маънии хона ва деҳ бошад ва калимаи вар ба маънии соҳиб ва алифи миёни ҳар ду калима зоида аст; чи ҳар гоҳ, ки калимаи духарфино бо калимаи вар таркиб диҳанд, алиф дар миён зоида кунанд, чунончи дар тановар ва кадовар» [6, с.163].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» дар қолаби исмҳои муздур, муздвар, суханвар, шиновар оварда шудааст [1, с.112].

Доир ба ин пасанд муаллифи фарҳанг чунин маълумотро пешкаш кардааст: «Калимоте, ки ифодаи маънии худованд менамоянд: ... -вар боб "вов"-и мафтӯҳ мисли тоҷвар ва хунарвар ва гоҳ ин "вов"-ро ба чихати таҳфиф сокин созанд ва гӯянд ганчур ва ранчур ва муздур ва дастур» [17, с.54].

Чунон ки аз шарҳи муаллиф бармеояд, маълумоти дар фарҳанг додашуда доир ба вазифаи дастурии унсури калимасози -вар бо дигар сарчашмаҳои илмӣ баробар аст. Пасванди -гар яке аз пасвандҳои серистеъмол буда, дар адабиёти классикӣ ба воситаи он калимаҳои зиёд сохта шудааст. Заминаи асосии калимасозии ин унсури калимасоз исм ба шумор меравад [9, с.182-183].

Тазаккур бояд дод, ки морфемаи -гар аз исмҳои модӣ ва маънии ғайришаҳс исми шаҳс месозад. Ин исмҳои сохташуда касбу хунар ва хулқу атвори шаҳсро ифода мекунанд. Хоча Ҳасани Нисорӣ дар «Чаҳор гулзор» ҳангоми муайян намудани қисматҳои исми фоили таркибӣ доир ба боби калимасозии пасванди -гар ду мисол овардааст. Чунончи: ситамгар, оҳангар. Муаллиф калимаҳои мазкурро ба маънои ситамкунанда ва оҳансозанда шарҳу эзоҳ додааст [13, с.53-54].

Дар «Бурҳони қотеъ» ва «Ғиёсуллуғот» пасванди -гар бо ҳамин вазифаи дастуриаш омадааст [3, с.31, 6, с.190].

Аз баррасии сарчашмаҳои илмӣ маълум шуд, ки пасванди -гар ифодакунандаи хулқу атвор ва фаъолияти инсон мебошад. Аммо дар "Фарҳанги Чаҳонگیرӣ" танҳо ба маънои ифодакунандаи касбу қори инсон зикр шудааст. Ба ин маънӣ муаллиф чунин фармуда: "Калимоте, ки фоидаи маънии фаъолият диҳад: -гар монанди косагар ва шишгар" [17, с.67].

Морфемаи -гор дар форсии миёна шакликӯб ва дар форсии қадим намуди кӯба доштааст [9, 182]. Ин пасванд дар асарҳои илмӣ ҳамчун пасванди исмсоз таъкид шудааст. Аз рӯи доираи фарогирии истеъмол ба гурӯҳи пасвандҳои бемаҳсул дохил мешавад. Рустамов Ш., ба ин маънӣ чунин ишора кардааст: «Пасванди -гор дар забони адабии ҳозираи тоҷик бемаҳсул аст» [12, с.128].

Дар «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» бо ин пасванд калимаҳои рӯзгор, ёдгор, рафтагор мисол оварда шудааст [1, с.116]. Унсури калимасози -гор аз исмҳои маънӣ ва асосҳои феълӣ (замони ҳозира ва гузашта) исми фоил месозад.

Дар «Алмуъҷам» дар хусуси вазифаҳои дастурии пасванди -гор чунин омадааст: «Ва он «коф»-у «алиф»-у «ро» аст, ки он дар авоҳири афъол (феълҳо) маънии фоилият диҳад, чунон ки «кирдгор»-у «офаридгор» -у «омӯзгор» ва дар авоҳири асмову (исмҳо) сифот (сифатҳо) маънии наът (ситоиш) диҳад, чунон ки «созгор»-у «комгор»-у «омӯзгор» ва наздик ба ин маънӣ «ёдгор»-у «рӯзгор» [16, с.180].

Хоча Ҳасани Нисорӣ дар «Чаҳор гулзор» бо ин пасванд ду калима «хидматгор» ва «парҳезгор»-ро оварда, ба маънии хизматкунанда ва парҳезкунанда шарҳу эзоҳ додааст [13, с.54].

Дар «Бурҳони қотеъ» чунин омадааст: «Калимоте, ки ифодаи маънии худовандӣ ва соҳибӣ намоянд, яке манд аст, ҳамчу: хирадманд ва донишманд ва дигаре «гор» ҳамчу омӯзгор ва ситамгор ва созгор ва ба маънии фоил ҳам ҳаст, ҳамчу: хидматгор» [3, с.30].

Муҳаммад Ғиёсиддин бошад, роҷеъ ба ин унсури калимасоз менависад: ««Гор» лафзест, ки ба маънии кунанда меояд, чун ситамгор ва гунаҳгор ва хидматгор ва ба маънии лоиқ ояд, чун растагор, ай лоиқи растан; ва ба маънии сабаб, чун: рӯзгор ба маънии сабаби рӯзу шаб ва

ёдгор, ба маънии сабаби ба ёд омадани касе» [6, с.187]. Бо ин морфема дар фарҳанг ду калима зикр шудааст, ки ба фаъолияти инсон далолат мекунад. Ба мисли омӯзгор ва созгор, ки яке маъноӣ омӯзанда ва дигаре маъноӣ созишкунандаро доро мебошад.

Морфемаи -дон яке аз пасвандҳои сермаҳсул маҳсуб шуда, аз исмҳои мушаххас исми зарфият месозад.

Пасванди -дон низ аз назари олимону донишмандони гузаштаи мо дур намондааст. Шамси Қайси Розӣ ва Хоҷа Ҳасани Нисорӣ дар китобҳои пурарзишашаон доир ба хусусиятикалимасозӣ ва вазифаи дастурии ин пасванд фикрҳои ҷолибро баён кардаанд [16, с.188; 13, с.54].

Инчунин дарфарҳанги мавриди таҳқиқ морфемаи -дон низ ба ҳамон вазифаи дастурие, ки дар сарчашмаҳои илмӣ зикр шуда, калимаҳои қаламдон ва сурмадон оварда шудааст.

Унсӯри калимасозии -зор таърихан аз забони форсии миёна, ки шакли -сӓг дошт, сарчашма мегирад. Дар адабиёти классикӣ ва забони адабии ҳозираи тоҷик пасванди -зор яке аз пасвандҳои сермаҳсул ба ҳисоб меравад.

Шамси Қайси Розӣ оид ба вазифаи дастурӣ ва хусусиятҳои калимасозии пасванди -зор чунин ишора кардааст: «Ва он «зо» ва «алиф»-у «ро» аст, ки дар авоҳири наботҳо (рустаниҳо) маънии ихтисоси мавзъ диҳад бад-он, чунон ки «киштзор»-у «лолазор» ва ба ҳамин маънӣ «ҳиндбор»-у «дарёбор» [16, с.181].

Хоҷа Ҳасани Нисорӣ роҷеъ ба қорбурди морфемаи -зор дар вақти ба қисматҳо ҷудо кардани исми зарф дар қисмати чорум (шаш қисм аст) чунин нигоштааст: «Зор», чун «намакзор» ва «корзор» ва «лолазор» ва ғайри он» [13, с.53-54].

Муҳаммад Ҳусейн Бурҳон дар фарҳанги машҳури худ «Бурҳони қотей» дар хусуси пасванди -зор чунин менависад: « «Зор» ба маънии рӯйдан бошад, ҳамчу «гулзор» ва «лолазор» ва «ғаллазор» ва «алафзор» ва ба маънии анбӯҳӣ ва бисёрӣ ҳам омадааст...» [4, с.88].

Дар «Ғиёсуллуғот» ин унсӯри калимасоз чунин шарҳу эзоҳ дода шудааст: « «Зор» макони рӯйдан ва ба маънии анбӯҳӣ ва бисёрӣ ҳар чиз ва маънии заифу хор ва нолон (аз «Бурҳон») ва дар «Латоиф» ба маънии аҷз ва андӯҳ ва дар «Сироч» навишта, ки «зор» ба маънии макон ва қасрат ва анбӯҳӣ чизе, чунон ки лолазор, гулзор ва бозор, ки ба маънии ҷойи қасрати «бо»-ст, ки муҳаффафи аҳо, ба маънии таом бошад. Ва ҳамчунин корзор ба маънии ҷанг, ки маҳалли қасрати қор аст...» [5, с.386].

Дар "Фарҳанги Ҷаҳогирӣ" пасванди -зор дар радифи пасвандҳои ифодакунандаи маънии бисёрӣ ва анбӯҳӣ омада, бо ин пасванд дар фарҳанги маъмур се калима, ба монанди гулзор, лолазор ва сабззор, ки макони фаровонии гиёҳҳои ифода мекунад.

Пасванди калимасозии -истон яке аз морфемаҳои сермаҳсули забони тоҷикӣ маҳсуб меёбад. Ин пасванд бо исмҳои гуногуни модӣ омада, макон ва фаровонии шайро (предметро) ифода мекунад. Дар форсии миёна ин пасванд шакли -stan ва istan доштааст [11, с.34].

Шамси Қайси Розӣ дар охири исмҳои омадану маънии маҳсули мавзъ додани пасванди «-истон»-ро қайд кардааст. Аз ҷумла мефармояд: «Ва он «син»-у «то» ва «алиф»-у «нун» аст, ки дар авоҳири асмо (номҳои) маънии таҳсиси (маҳсули) мавзъ диҳад, бад-он чиз, чунон ки «Туркистон»-у «Кӯҳистон»-у «Бемористон» [16, с.190].

Хоҷа Ҳасани Нисорӣ низ дар хусуси вазифаи дастурӣ ва калимасозии ин пасванд ишора карда, чунин мисолҳои ҳамчун намуна овардааст: гулистон, бӯстон, найистон, шабистон, дабистон [13, с.54].

Муҳаммадхусейни Бурҳон дар баробари морфемаҳои -бор, -зор, -сор ва -лох пасванди «-истон»-ро низ ба гурӯҳи калимаҳои, ки бисёрӣ ва ба қавли худ муаллиф анбӯҳиро ифода мекунад, дохил кардааст [3, с.30-31].

Муҳаммад Ғиёсиддин пасванди «-истон»-ро ба маънии остон ва ҷойи анбӯҳӣ чизҳо шарҳ додааст [5, с.413-414].

Ин унсӯри калимасоз дар фарҳанги мавриди таҳқиқ низ ба маъноӣ макони фаровонӣ зикр шуда, муаллифи фарҳанг вожаҳои гулистон, бӯстон ва сангистонро мисол овардааст.

Пасванди -лох яке аз морфемаҳои қаммаҳсул буда, танҳо дар таркиби якҷанд калимаи дида мешавад. Ин пасванд аз рӯи таърихи баромад туркӣ мебошад [8, с.216].

Ин пасванд бо исмҳои омада, макон ва фаровонии онҳоро нишон медиҳад.

Шамси Қайси Розӣ дар бораи вазифаҳои дастурӣ ва хусусиятҳои калимасозии ин пасванд чунин маълумот додааст: «Аз ин ҳарф илло ҳарфи мавзеъ (ҷой) наёфтам, чунон ки «санглох» ба маънии сангистон ва «девлох», яъне ҷойи хонаҳои харобу ҷойи назехи (тозаю босафои) бисёробу гиёхро гӯянд, ки дар шаоби дараҳою тангноҳои) кӯҳҳо ва мавзеи (ҷойҳои) ғайри моҳул бошад» [16, с.178].

Дар луғати «Бурҳони қотеъ» дар вақти таҳлили калимаҳои, ки бисёрӣ ва анбӯхиро ифода мекунад, бо пасванди -лох ду мисол оварда шудааст. Чунончи: девлох ва санглох[3, с.31]. Муҳаммад Ғиёсуддин бошад, дар хусуси калимасозии ин пасванд чунин маълумот додааст: ««Лох» ба маънии ҷой ва мақом, магар бидуни таркиб гуфта нашавад, ҳамчун санглох ба маънии ҷое, ки дар он сангҳо бошад ва девлох ба маънии ҷойи девон ва «лох» ба маънии бисёрӣ ва анбӯҳӣ низ меояд» [6, с.203].

Муаллифи «Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ» ин пасавандро, чунонки дар сарчашмаҳои илмӣ зикр гардид, ҳамчун пасванди ифодакунандаи макони фаровонӣ зикр намуда, ишора кардааст, ки истеъмоли ин унсурӣ калимасоз ба ғайр аз се маҳал дар ҷойи дигар дида нашуд. Ҳамчун намуна бо инпасванд калимаҳои санглох, девлох ва ва рудлохро овардааст. Муаллиф қайд мекунад, ки калимаи санглох ва девлох дар шеър ва ғайри шеър низ бисёр ба назар расида, вожаи рӯдлохбошад, ба ғайри «Ҷомосбнома» ҷойи дигаре дида нашуд.[17, с.65]

Пасванди -ор бо асоси замони гузаштаи феъл омада, исми маънӣ месозад, ки амалу ҳолат, натиҷаи амал ва ё ба амале дучор шуданро ифода менамояд.

Шамси Қайси Розӣ роҷеъ ба вазифаҳои дастурӣ ва хусусиятҳои калимасозии ин морфема чунин маълумот додааст: «Ва он «коф»-у «ро» аст, ки дар авоҳири баъзе афъол (феълҳо) маънои масдарӣ диҳад, чунон ки «рафтор»-у «гуфтор»-у «кирдор» ва дар баъзе калимот маънии сифат диҳад, чунон ки «куштор»-у «мурдор»-у «харидор»-у «гирифтор»-у «хостор»-у «фурӯшор» [16, с.181].

Хоҷа Ҳасани Нисорӣ ҳангоми тавзеҳи исми масдар, ки онро ба ду гурӯҳ тақсим намудааст, чунин қайд кардааст: «Аввал баъди сифаи мозии мутлақ лафзи -ор дароранд, чун «гуфтор» ва «рафтор...» [13, с.54].

Дар «Бурҳони қотеъ» дар радифи пасвандҳои, ки исми шахс месозанд, морфемаи «ор» низ зикр ёфтааст [3, с.31].

Муҳаммад Ғиёсуддин ҳангоми тафсири вожаи кирдор ҳамзамон дар бораи вазифаҳои дастурии унсурӣ -ор маълумоти муфассал додааст [6, с.164].

Пасванди -ор дар ин фарҳанги муътамад ҳамчун ифодакунандаи маънии масдар зикр шуда, мисолҳои зерин ҳамчун намуна оварда шудааст: рафтор, гуфтор ва кирдор [17, с.68].

Унсурӣ калимасозӣ - сор дар сарчашмаҳои илмӣ ҳамчун пасванди бемаҳсул [13, с.135] ва камистеъмол[7, с.23] дарҷ шудааст. Пейсиков Л. С. мавҷуд будани ду пасванди сор-ро таъкид кардааст, ки аз рӯи таърихи баромад ба сарчашмаҳои гуногун тааллуқ доранд. Якум – ба маънии макон ва фаровонӣ (кӯҳсор, сангсор), ки бо пасванди -зор муродиф мебошад. Дуюм – аз калимаи мустақилмаъноӣ форсии миёна -sār, ки ифодагари маъноӣ «сар» аст, (девсор, шерсор, гургсор) маншаъ мегирад [9, с.186].

Дар «Бурҳони қотеъ» ва «Ғиёсуллуғот» пасванди -сор бо чунин маънӣ шарҳу эзоҳ ёфтааст [4, с.122, 5, с.405].

Дар "Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ" пасванди - сор ҳамчун морфемаи ифодакунандаи маъноӣ шабеҳу монандӣ зикр шуда, вожаҳои хоксор ва сангсор зикр шудааст [17, с.70].

Бояд қайд намоем, ки дар раванди таҳқиқ муайян гардид, ки ҳама он маълумотҳо ва қайдҳои тавзеҳоти дастуриӣ, ки Шамси Қайси Розӣ дар «Алмуъҷам» овардааст, дартаълифи фарҳангҳои минбаъдаи форсу тоҷик таъсири пурбаракате гузоштааст, ки дар фарҳанги мавриди таҳқиқ бараъло равшану возеҳ аст ва бештари маълумотҳоро муаллифони дигари давраҳои алоҳидаи таърихи афкори забоншиносӣ аз "Ал-муъҷам"-и Шамси Қайси Розӣ истифода намудаанд.

Хулоса, дар "Фарҳанги Ҷаҳонگیرӣ" вазифаҳои дастурии пасвандҳои исмсоз возеҳу равшан ва бо далелҳои муътамад зикр шуда, муаллиф қӯшидааст, ки дар бораи хусусияти маъноӣ ва грамматикӣ ҳар як пасванд маълумоти дақиқи илмӣ диҳад.

АДАБИЁТ

1. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (нашри академӣ). Ҷ. 1.– Душанбе, 1985.- 356 с.
2. Жирков Л. Персидский язык. (Элементарная грамматика) / Л.Жирков -М., 1927. -С. 1959-1960.

3. Муҳаммадхусейн Бурхон. Бурхони қотеъ. Ҷ. 1. / Бурхон Муҳаммадхусейн - Душанбе, 1993. - 416 с.
4. Муҳаммадхусейн Бурхон. Бурхони қотеъ. Ҷ. 2. / Бурхон Муҳаммадхусейн - Душанбе, 2004. - 424 с.
5. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёсуллоғот. Ҷ. 1. / Муҳаммад Ғиёсиддин - Душанбе, 1987. - 480 с. 82.
6. Муҳаммад Ғиёсиддин. Ғиёсуллоғот. Ҷ. 2. / Муҳаммад Ғиёсиддин - Душанбе, 1988. - 416 с.
7. Ниёзӣ Ш. Исм ва сифат дар забони тоҷикӣ. / Ш. Ниёзӣ - Сталинобод, 1954. - 50 с.
8. Основы иранского языкознания. Новоперсидские языки. - М., 1982. - 527 с.
9. Пейсиков Л.С. Очерки по словообразованию персидского языка. Л.С. Пейсиков - М., 1973. - 210 с.
10. Потиха З.А. Современное русское словообразование / З.А. Потиха - М., 1970. - 384 с.
11. Расторгуева В.С. Среднеперсидский язык. / В.С. Расторгуева - М., 1966. - 160 с.
12. Рустамов Ш. Исм / Ш. Рустамов - Душанбе, 1981. - 220 с.
13. Хоча Ҳасани Нисорӣ. Чаҳор гулзор. / Хоча Ҳасани Нисорӣ - Душанбе, 1998. - 116 с.
14. Хочаев Д. Забон - рукни тоат. / Д. Хочаев - Душанбе, 2013. - 240 с.
15. Хочаев Д. Гуфтори накӯ кӯҳан нагардад. / Д. Хочаев - Душанбе, 2011. - 229 с.
16. Шамси Қайси Розӣ. Алмуъҷам. / Шамси Қайси Розӣ - Душанбе, 1991. - 232 с.

Манбаъ:

17. Фарҳанги Чаҳонگیرӣ. Таълифи Мир Ҷамолиллин Ҳусайн бинни
18. Фаҳриддин Ҳасан Инҷӯи Шерозӣ. Ҷилди аввал, чопи дуввум.
19. Веростаи дуктур Раҳими Афифӣ, устои донишгоҳи Машҳад,
20. чопхонаи Донишгоҳи Машҳад, 1351-и хичрӣ. - С. 13-65

КАЛИМАСОЗИИ ПАСВАНДИИ ИСМ ДАР "ФАРҲАНГИ ЧАҲОНГИРӢ"

Калимасозӣ яке аз роҳҳои сермаҳсули ба вуҷуд омадани калимаҳои нави гуногунмаъно мебошад. Калимасозии исм бо роҳҳои гуногун сурат мегирад. Яке аз онҳо калимасозии пасвандӣ мебошад. Дар «Фарҳанги Чаҳонگیرӣ» ҳамин масъаларо муаллифи луғат хеле возеҳу равшан матраҳ кардааст.

Дар мақола муаллиф доир ба имконоти калимасозии пасвандҳои исмсоз маълумот дода, нақши ин гурӯҳи пасвандҳоро аз дидгоҳи муаллифи «Фарҳанги Чаҳонگیرӣ» шарҳ додааст.

Натиҷаи таҳқиқ аз он иборат аст, ки муаллиф дар хусуси таърихи пайдоиш, таҳаввул ва ташаккули ҳар як пасванд маълумоти судманд дода, аз асарҳои илмиву адабии кӯҳан роҷеъ ба масъалаи мазкур маълумотҳои муътамаду боварибахш додааст. Дар баробари ин вазифаҳои дастурӣ ва махсусиятҳои калимасозии пасвандҳои исмсозро дар «Фарҳанги Чаҳонگیرӣ» ба таври густурда таҳлилу баррасӣ намудааст.

СУФФИКСАЛЬНЫЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В "ФАРХАНГИ ДЖАХОНГИРИ"

Словообразование - один из самых продуктивных способов создания новых слов с разными значениями. Словообразование существительного осуществляется по-разному. Одним из них является словообразование. В «Культуре Джахангири» автор словаря очень четко поставил этот вопрос.

В статье автор дал информацию о возможностях словообразования именообразующих суффиксов и разъяснил эту группу суффиксов с точки зрения автора данного словаря.

Результатом исследования является то, что автор предоставил полезную информацию об истории происхождения, эволюции и формирования каждого существительного суффикса, а также привел достоверную и убедительную информацию из старых научных и литературных работ. В то же время он обсудил грамматические функции и особенности словообразования существительных суффиксов в «Культуре Джхангри».

Ключевые слова: *объяснение словообразования, культура, словообразование, мнение, лингвист, приставка, суффикс, научные источники, грамматика, литературный язык.*

SUFFIXED WORD FORMATION OF NOUNS IN "FARKHANGI JAHONGIRI"

Word formation is one of the most productive ways of creating new words with different meanings. Wordization of the noun is done in different ways. One of them is word formation. In "Culture of Jahangiri" the author of the dictionary raised this issue very clearly.

In the article, the author gave information about the possibilities of word formation of noun-forming suffixes and explained the role of this group of suffixes from the point of view of the author of "Jhangiri Culture".

The result of the research is that the author has provided useful information about the history of the origin, evolution and formation of each suffix, and has provided reliable and convincing information from the old scientific and literary works on this issue. At the same time, he has extensively analyzed and discussed the instructional functions and word formation features of noun-forming endings in "Jhangiri Culture".

Keywords: explanation of word formation, culture, word formation, opinion, linguist, prefix, suffix, scientific sources, grammar, literary language.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Амлоев Аминҷон Ятимович - номзади илмҳои филологӣ, омӯзгори калони кафедраи забонҳои тоҷикӣ факултети забони русӣ ва журналистикаи Донишгоҳи Славянии Россияву Тоҷикистон. Суроға 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон и. Душанбе кӯчаи М. Турсунзода 30, E-mail: amloev@mail.ru, тел.: (+992) 917587778

Сведения об авторе:

Амлоев Аминджон Ятимович –к.ф.н. старший преподаватель кафедры таджикского языка факультета русской филологии, журналистики и медитехнологии. Российско-Таджикский (Славянский) университет. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М. Турсунзода 30, E-mail: amloev@mail.ru, тел.: (+992) 917587778

About the author:

Amloev Aminjon Yatimovich - Senior Lecturer, Department of the Tajik Language, Faculty of Russian Philology, Journalism and Media Technology. Russian-Tajik (Slavonic) University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursunzoda 30, Email: amloev@mail.ru, tel.: (+992) 917587778

ТДУ: 811.111(2-тоҷ)

ТАСНИФИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Ҷуракулов Б.Р.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Санъати ҳамаи халқиятҳо новобаста аз якдигар, аммо дар якҷояги бо онҳо гирифтори рушди таърихӣ мегарданд. Алоқаҳо дар ҳамаи соҳаҳо руҳ медиҳанд - дар сиёсат, иқтисодиёт, санъат, дар рӯзгори ҳаррӯза ва чун натиҷа онҳо ба тағйиротҳои калон дар тарзи зиндагонӣ, ҷаҳонбинӣ, ва албатта, ки дар забон оварда мерасонанд. Санъатҳо аз якдигар падида ва зухуротҳои гуногунро иқтибос мекунанд, забонҳо бошад маънои онҳоро, ки ин протсесс ду тарафа мебошад.

Ҳамин тариқ протсесси бойшавии санъат ва забонҳои халқиятҳои гуногун рӯҳ медиҳад. Аммо набояд истилоҳи “бойшавӣ”- ро чунин фаҳмид, ки мо бояд бидуни ҷуну чаро ҳамаи вожаҳои иқтибосиро ба системаи забони худ қабул кунем, ки ин ҳолат бисёр вақт рӯҳ медиҳад ва ба аз ҳад зиёд шудани элементҳои забони ғайр дар забони модарӣ оварда мерасонад, дар он вақте ки дар ҳуди забон эквивалентҳои ҳамин вожаҳои иқтибосӣ вучуд доранд, ки метавонанд падида ва зухуротҳои зеринро маънидод кунанд. Иқтибос бояд бо мулоҳиза бошад: аз руи имконият танҳо аз калимаҳои забони модарӣ бояд истифода бурд. Аммо аз тарафи дигар набояд тамоман аз вожаҳои иқтибосӣ даст кашид ва кушиш кард, ки вожаҳои иқтибосӣ аллакай дар забон вучуд доштаре иваз кард.

Муҳимияти иваз намудани вожаҳои иқтибосӣ на танҳо баҳснок мебошад, инчунин иҷрои он низ дар гумон аст, зеро бисёре аз вожаҳои иқтибосии ҷаҳид ба забон ҳамчун ифодакунандаи падидаҳои наво меоянд, ки дар забони қабулкунанда аналогӣ онҳо вучуд надорад. Калимаҳое, ки дар бисёре аз забонҳои иқтибос шудаанд, бо мурури замон ба калимаҳои интернационалӣ мубаддал мегарданд, ки дар замони кунунии глобализатсия ин муоширати байналхалқиро хело осон мекунад. Баъзан вақт кушишҳои тағйир додани вожаҳои иқтибосӣ ба калимаҳои аслии забон ба он оварда мерасонад, ки дар забон калимаҳое ба вучуд меоянд, ки тамоман барои истеъмоли омма ноқулай мебошанд [4, с. 11-19].

А) Иқтибос аз забони лотинӣ

Вожаҳои иқтибосии лотинӣ дар таркиби луғавии забони англисӣ ҷои намоёнро ишғол мекунанд. Бисёре аз вожаҳои иқтибосии лотинии қадим, ҳамчун барвақтарин иқтибос дар забони англисӣ ба шумор мераванд. Дар миёни вожаҳои иқтибосии лотинӣ дар забони

англисӣ одатан 3- табақаро ҷудо мекунад. Онҳо аз якдигар бо хусусиятҳои гуногуни семантикии (мафҳум, маъно) калима ва замони иқтибос шуданашон фарқ мекунад [10, с. 11-19].

1. Табақаи якум

Қабилаҳои қадим, яъне гузаштагони англо-саксҳо, ки дар қисми шимолии Европайи Марказӣ зиндагӣ мекарданд ва бо Империяи Рим ҷанг мекарданд, савдо мекарданд ва бо савдогарони Римӣ алоқа доштанд, аз онҳо як қатор калимаҳои алоқаманд ба соҳаи савдо ё ин ки ифодакунандаи мафҳум ва ашёҳои барои ин қабилаҳо навро, иқтибос намуданд [4, с.80]. Масалан:

<u>Забони латинӣ</u>	<u>Забони англисии муосир</u>
vinum - вино	wine [ˈwaɪn] - вино
pondo - ченаки вазн	pound [paʊnd]- фунт
uncial - унтсия	ounce [ˈaʊns] - унтсия
moneta- пораи оҳан барои иваз	mint [mɪnt] - танга сикка задан
cista - кутгӣ	chest [tʃest] - сандук
discum - хӯрок	dish [ˈdɪʃ] - хӯрок

Чуноне ки мебинем, ин калимаҳо аз ҷиҳати шаклашон хеле содда мебошанд ва аз ҷиҳати таркибашон низ муқарарӣ мебошанд. Онҳо ба забони англисӣ бо роҳи шифоҳӣ ворид мегардиданд, яъне тавассути алоқаи бевосита. Ба ин гурӯҳ номгӯи маҳсулоти хӯрока ва растаниҳо ворид мегардиданд [10, с.22-28]. Масалан:

<u>Забони латинӣ</u>	<u>Забони англисии муосир</u>
pipere - занҷабил	pepper [ˈpepə]
persicum - шафтолу	peach [ˈpi:tʃ]
pirum - нок	pear [ˈpeə]
prunum - олӯ	plum [ˈplʌm]
butyrum - равған	butter [ˈbʌtə]
plante - растани	plant [plɑ:nt]
caseus - панир	cheese [tʃi:z]

Барои чен кардани масоҳатҳои калон, римӣҳо аз ченаки дарозие истифода менамуданд, ки он ба ҳазор қадам (≈ 1.5 км) баробар буд. Ин ченаки дарозӣ бо ҳамроҳи номаш аз ҷониби англисҳо иқтибос гардид.

<u>Забони латинӣ</u>	<u>Забони англисии муосир</u>
millia passuum	mile [ˈmaɪl] – мил

Савдогарони ва ҷанговарони римӣ тавассути киштиҳои тағпаҳн дарёҳо ва баҳрҳоро убур менамуданд. Ин намуди киштиҳоро англисҳо бо ҳамроҳи номаш иқтибос намуданд.

<u>Забони латинӣ</u>	<u>Забони англисии муосир</u>
ronto – қайиқи тағпаҳн	punt [ˈpʌnt] – қайиқи тағпаҳн

Он ҷойҳое, ки дар онҳо бандар андохтан мумкин буд, инчунин номи латиниро соҳиб гардиданд.

<u>Забони латинӣ</u>	<u>Забони англисии муосир</u>
portus – бандар	port [ˈpɔ:t] – бандар, шаҳр

Ба табақаи якум, инчунин калимаҳое, ки англо-саксҳо аллақай дар ҷазираҳои Британия иқтибос намуданд дохил мешаванд. Ин калимаҳо асосан ба техникаи сохтмони римӣҳои қадим, ки нишонаҳои онро англо-саксҳо дар ҷазираҳои Британия ёфтанд, алоқаманд ҳастанд [1, с.19-21]. Масалан:

<u>Забони латинӣ</u>	<u>Забони англисии муосир</u>
strata via - роҳи сангфарш	street [stˈri:t] - кӯча
campus - истироҳатгоҳ	camp [ˈkæmp] - истироҳатгоҳ
colonia - деҳа	colony [ˈkɒləni] - деҳа
castra - қалъа	chester [ˈtʃestə] - дар номи баъзе
vallum - истеҳком аз шаҳрҳо Manchester, Chester,	
wall [wɔ:l] - девор Winchester ва ғайра.	

2. Табақаи дуюм.

Табақаи дуюми вожаҳои иқтибосии латинӣ ба дини насронӣ алоқаманд аст, ки он аз ҷониби хатибони римӣ ба Британия оварда шуда буд ва онҳо англо-саксонӣ бутпарастро ба дини дигар нигарониданд. Забони расмӣ калисо забони латинӣ буд, бинобар ин ба забони римӣ қадим шумораи зиёди калимаҳои латинӣ, ки ифодакунандаи мафҳумҳои динӣ буданд ворид гардиданд. Бисёре аз ин калимаҳо аслан латинӣ набуд, балки забони латинӣ аз забони юнонӣ ворид гардиданд, чунки дини насронӣ дар қисми шарқии империяи Рим ба вучуд

омада буд. Китобҳои дини насронӣ ба забони лотинӣ тарҷума гардиданд. Дар инҷо якчанд калимаҳои оварда шудаанд, ки ба ин давра алоқаманд мебошанд [2, с. 13-19].

<u>Забонӣ лотинӣ</u>	<u>Забони англисии муосир</u>
<i>Episcopus</i> - епископ	<i>bishop</i> ['bɪʃəp]
<i>presbyter</i> - рӯхонӣ	<i>priest</i> ['pri:st]
<i>monachus</i> - роҳиб	<i>monk</i> [mɒnk]
<i>scrinium</i> - муқаддасот	<i>shrine</i> ['ʃraɪn]
<i>candela</i> - шамъ	<i>candle</i> ['kændl]
<i>monasterium</i> - даъир	<i>mynster (minster)</i> ['mɪnstə] - <i>Westminster</i>

Дини насронӣ ва ғаъолияти хатибон ба маданияти англо-саксҳо таъсири калон расониданд. Онҳо алифбои забони лотиниро қабул намуданд ва мактабҳои даъирӣ, асарҳои адабӣ ба забони лотинӣ ба вуҷуд омаданд. Дар ин давра калимаҳои бисёре иқтибос карда шуданд, ки аз васеъ гардидани ҷаҳонбинии англо-саксҳо дарак меоданд. Масалан:

<u>Забонӣ лотинӣ</u>	<u>Забони англисии муосир</u>
<i>Schola</i> - мактаб	<i>school</i> ['sku:l]
<i>Magister</i> - муаллим	<i>schoolmaster</i> ['sku:lma:stə]
<i>Rosa</i> - гули садбарг	<i>rose</i> ['rouz]
<i>palma</i> - нахл	<i>palma</i> ['pa:m]
<i>phoenix</i> - самандар	<i>fenix</i> [feniks]
<i>leo</i> - шер	<i>lion</i> ['laɪən]
<i>pardus</i> - паланг	<i>leopard</i> ['lepəd]

Боз дар ин давра як қатор калимаҳои алоқаманд ба соҳаҳои маориф, илм, адабиёт, таҳсил ва санъат иқтибос карда шуданд. Масалан:

<u>Забонӣ лотинӣ</u>	<u>Забони англисии муосир</u>
<i>canon</i> - қоида	<i>canon</i> ['kænən]
<i>chronica</i> - воқеанома	[k]chronical
<i>versus</i> - шеър	<i>verse</i> ['vɜ:s]
<i>grammatika nota</i> - баҳо	<i>grammar</i> ['græmə]
<i>notarius</i> - рӯйхаткунанда	<i>note</i> ['nəʊt]

3. Табақои сеюм

Бар ивази асрҳои миёна давраи Эҳё омад, ки он бо рушди босуръати илму техника, инкишофи адабиёту санъат, ихтирои китобчопкунӣ ва кашфиётҳои бузурги географӣ маънидод карда мешавад. Дар ин давра забони англисӣ шумораи зиёди калимаҳои навро аз забонҳои классикӣ иқтибос намуд. Аз дигар калимаҳо онҳо бо характери худ фарқ мекарданд, яъне ин калимаҳо чун қоида, калимаҳои илмӣ мебошанд. Онҳо ба забони англисӣ аслан бо роҳи хаттӣ ба адабиёт ворид гардидаанд, бинобар ин дар ин калимаҳо хусусиятҳои забони лотинӣ бештар боқӣ мондааст. Масалан:

<i>animal</i>	- дар забони англисӣ ['æniməl]	- ҳайвон
<i>formula</i>	- дар забони англисӣ [fɔ:'mjulə]	- формула
<i>inertia</i>	- дар забони англисӣ [ɪn'ə:ʃjə]	- инерция
<i>maximum</i>	- дар забони англисӣ [mæksɪmət]	- максимум
<i>minimum</i>	- дар забони англисӣ [mɪnɪmət]	- минимум
<i>memorandum</i>	- дар забони англисӣ [,memə'ændəm]	- меморандум
<i>veto</i>	- дар забони англисӣ ['vi:təʊ]	- вето
<i>alibi</i>	- дар забони англисӣ ['ælibaɪ]	- алиби
<i>autograph</i>	- дар забони англисӣ ['ɔ:təgrəf]	- имзо
<i>atmosphere</i>	- дар забони англисӣ ['ætmosfɪə]	- атмосфера
<i>excursion</i>	- дар забони англисӣ [ɪks'kɜ:ʃn]	- экскурсия, саёҳат
<i>jurisprudence</i>	- дар забони англисӣ ['dʒɜ:ɪs,pru:dəns]	- ҳуқуқшиносӣ

Вожаҳои иқтибосии лотинии давраи Эҳё ба мустақим, яъне бевосита аз забони лотинӣ гирифта шуда ва ғайримустақим, яъне тавассути забони фаронсавӣ ворид гардида, чудо мешаванд. Муайян намудани сарчашмаи баъзе аз калимаҳои иқтибосӣ наҷандон муҳим аст, зеро дар охир айён мегардад, ки ҳамаи онҳо аслан лотинӣ мебошанд. Масалан: калимаи лотинии *factum* – дар англисӣ *fact* (факт) – фаронсавӣ *fait* – ба забони англисӣ дар шакли *feat* (қаҳрамонӣ) иқтибос гардида буд.

Лотинӣ <i>radius</i> (радиус) – фаронсавӣ <i>ray</i> (нур)
<i>defect</i> (норасоӣ) – <i>defeat</i> (мағлубият)
<i>turris</i> (манора) – фаронсавӣ <i>tour</i> – англисӣ <i>tower</i> ['taʊə]

Бисёре аз вожаҳои иқтибосии лотинӣ ба лексикаи байналмиллалӣ тааллуқ доранд ва дар забони халқиятҳои гуногун дида мешаванд. Ҳанӯз дар асри XVII дар бисёри ҳолатҳо рисолаҳои илмӣ бо забони лотинӣ навишта мешуданд. Дар тарҷумаи англисии ин рисолаҳо калимаҳои лотинӣ хело фаровон мебошанд, зеро онҳо кушиш мекарданд, ки шакли илмӣ рисолаҳо нигоҳ доранд. Вожаҳои иқтибосии лотинии асрҳои миёна аслан исмҳои абстрактӣ ва истилоҳҳои илмиро ифода мекарданд, аммо бисёре аз онҳо дар айни замон истифода намешаванд, нигоҳ накарда ба ин шумораи калимаҳои лотинии асрҳои XIII – XVIII дар забони англисӣ хеле зиёд мебошанд. Масалан:

<i>locution</i>	[lɔ'kju:ʃn]	- идеомаи нутқ
<i>magnanimity</i>	[,mæɡnə'nɪmɪtɪ]	- олиҳимматӣ
<i>medium</i>	['mi:diəm]	- муҳит
<i>memory</i>	['meməri]	- хотира
<i>vortex</i>	['vɔ:teks]	- гирдоб
<i>to abhor</i>	[əb'hɔ:]	- нафрат доштан
<i>to absolve</i>	[əb'zɔlv]	- бахшидан
<i>to add</i>	['æd]	- илова намудан
<i>to collide</i>	[kə'laid]	- дучор шудан
<i>to discriminate</i>	[disk'rɪmɪneɪt]	- фарқ намудан
<i>accurate</i>	[ækjərət]	- дақиқ
<i>efficient</i>	[ɪ'fɪʃənt]	- таъсирбахш
<i>finite</i>	['faɪnɪt]	- ҳудуддор
<i>igneous</i>	['ɪɡniəs]	- оташӣ
<i>latent</i>	['leɪtənt]	- пинҳонӣ

Вобаста ба ин калимаҳо метавон бо бовари гуфт, ки онҳо мустақиман аз забони лотинӣ ба забони англисӣ омадаанд, бидуни забони фаронсавӣ. Бисёре аз ин калимаҳо дар забони фаронсавӣ вучуд надоштанд ва ҳоло низ надоранд, дигарашон бошад ба забони фаронсавӣ пас аз забони англисӣ иқтибос гардиданд. Аънаи иқтибос намудан аз забони лотинӣ дар забони англисӣ то асрҳои XIX ва XX боқӣ монда буд, аммо дар ин давра танҳо истилоҳҳои илмиро иқтибос менамуданд [5, с.12-18]. Масалан:

<i>detection</i>	[dɪ'tekʃn]	- пайдо намудан
<i>to emit</i>	[ɪ'mɪt]	- ҷудо намудан
<i>oscillation</i>	[,ɔsɪ'leɪʃn]	- ҷунбонидан
<i>quantum</i>	[k'wɒntəm]	- шумора, сумма (физика)
<i>ratio</i>	['reɪʃɪən]	- таносуб

Як қисми вожаҳои иқтибосии ин даврро, бо ном “вожаҳои иқтибосии пурра” меноманд, ки онҳо шакли худро пурра нигоҳ доштаанд, вале дар таркиби овозиашон дучори тағйиротҳо гардидаанд. Масалан:

<i>alibi</i>	['ælɪbaɪ]	- дар ҷои дигар будан, алиби
<i>bonus</i>	['bəʊnəs]	- мукофот
<i>dictum</i>	['dɪktəm]	- ҳикмат, панд
<i>folio</i>	['fouliou]	- китоби калон
<i>formula</i>	['fɔ:mjʊlə]	- формула, қоида
<i>minimum</i>	['mɪnɪməm]	- минимум
<i>stimulus</i>	['stɪmjʊləs]	- барангезанда
<i>superior</i>	['sjʊ:'rɪəriə]	- пирӣ даёр

Бисёре аз вожаҳои иқтибосии лотинии забони англисӣ решаи юнонӣ доранд. Ин калимаҳо дар вақташ аз забони юнонӣ ба забони лотинӣ иқтибос карда шуда, баъдан дар шакли лотинии худ ба таркиби луғавии забони англисӣ ворид гардидаанд. Масалан:

<u>Лотинӣ</u>	<u>Юнонӣ</u>	<u>Англисӣ</u>
<i>angelus</i>	<i>aggelos</i>	<i>angel</i> ['eɪndʒəl] - фиристода
<i>apostolus</i>	<i>apostolos</i>	<i>apostle</i> [ə'pɒsl] - қосид
<i>episcopos</i>	<i>episcopos</i>	<i>bishop</i> ['bɪʃəp] - епископ
<i>diabolus</i>	<i>diabolos</i>	<i>devil</i> ['devɪl] - иблис
<i>idea</i>	<i>idea</i>	<i>idea</i> [aɪ'diə] - гоя, фикр
<i>epicus</i>	<i>epikos</i>	<i>epic</i> ['epɪk] - эпикӣ, достонӣ
<i>comoedia</i>	<i>comodia</i>	<i>comedy</i> ['kɒmɪdɪ] - мазҳака
<i>trageoedia</i>	<i>tragodia</i>	<i>tragedy</i> ['trædʒɪdɪ] - фоҷиа
<i>scena</i>	<i>skene</i>	<i>scene</i> ['si:n] - сахна

Барои вожаҳои иқтибосӣ дар забони нав хеле муҳим мебошад, ки бо кадом роҳ онҳо ба ин забон ворид гардиданд. Аслан олимони ду роҳро ҷудо мекунанд. Якум, бо роҳи шифоӣ,

яъне ба воситаи муоширати бевоситаи ду халқияти гуногун ё ин ки қабул намудани номи ашӯҳои нав ба забони худ. Дуюм, бо роҳи китобӣ, яъне иқтибоси калимаҳои бегона аз матнҳои забони ғайр ҳангоми тарҷумаи онҳо ба забони модарӣ. Ба забони англисӣ, вожаҳои иқтибосии лотинӣ бо ҳардуи ин роҳҳо, ҳам шифоҳӣ ва ҳам китобӣ ворид гардиданд. Забони лотинӣ ба ҳайси забони муошират дар миёни олимони рӯҳониён, ҳуқуқшиносон, духтурон ва ғайра хизмат мекард. Як қисми вожаҳои иқтибосии лотинӣ дар забони англисӣ аз саҳифаҳои рисолаҳои илмӣ, ҳуҷҷатҳои расмӣ ва адабиёти бадеӣ ба истифодаи васеи омма ворид гардиданд [5, с. 11-13].

Рушди босуръати илму – техника ба пайдоиши даҳҳо ҳазор калимаҳои нав, ки онҳо мафҳумҳои тамоман навро ифода мекарданд асос гузошт. Бисёре аз ин истилоҳҳо ба истеъмоли омма ворид гардиданд. Қисми зиёди истилоҳоти илмӣ – техникӣ дар забони англисии муосир тавассути решаҳои лотинӣ ва юнонӣ сохта шудаанд. Онҳо дар ҳамаи соҳаҳои илм паҳн гардидаанд ва инчунин дар забони муоширати омма низ васеъ истифода мегарданд. Масалан:

- Дар соҳаи тиб: *anemia, appendicitis, bronchitis, pediatry, oncology, aspirin, insulin, antibiotics* ва ғайра.

- Ҳамаи ин калимаҳо дар асрҳои XIX ва XX ба вучуд омадаанд.

- Дар соҳаи физика: *atom, calorie, the quantum, theory, energy* ва ғайра.

- Дар соҳаи техникӣ: *radiator, transmission, engine, airplane, hydroplane, frequency, antenna, radius, radio* ва ғайра.

- Дар соҳаи сиёсӣ, фалсафӣ, иқтисодӣ – иҷтимоӣ ва санъат: *communism, socialism, imperialism, liberalism, futurism, impressionism* ва ғайра [4, с. 14].

Б) Иқтибос аз забони фаронсавӣ

Забони фаронсавӣ нисбат ба забони англисӣ дар давраи ҳукмронии Нормандиҳо мавқеи ҳукмронро соҳиб гардид. Он ҳамчун забони дарбор, феодалон ва ашрофзодагон, биноҳои ҳукуматӣ, мактаб ва дар умум забони ягонаи давлатӣ дар баробари лотинӣ истифода мешуд. Бинобар ин, калимаҳои фаронсавӣ дар қиёс бо калимаҳои скандинавӣ, дар умум ифодакунандаи мақом, тарзи ҳаёт, фаъолият ва мақсадҳои он табақаи чамъият буданд, ки танҳо ё ин ки аксари вақт бо забони фаронсавӣ сухан мегӯфтанд: *action* – “фаъолият” (англисии қадим *accion* – “фаъолият” аз фаронсавии қадим *accion*); *agreeable* – дилласанд (англисӣ *agreeable*: аз фаронсавии қадим *agreeable*); *beauty* – зебоӣ (англисӣ *beautee*: аз фаронсавии қадим *beate*); *carpenter* – дуредгар (*carpenter*: аз фаронсавии қадим *carpentier*); *duke* – гертсог (*duk*: аз фаронсавии қадим *duc*) ва ғайра.

Ҳукмронии забони фаронсавӣ дар нимаи дуҷуми асри XVI ба охир мерасад, аммо шумораи зиёди иқтибосҳо аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ маҳз ба ҳамин давра рост меоянд, зеро забони англисӣ пас аз берун кардани забони фаронсавӣ, махсусан ба ғанигардонии луғати худ бо калимаҳои фаронсавӣ буданд, эҳтиёҷ дошт. Аммо мебоҷад қайд намуд, ки аввалан забони фаронсавӣ дар Англия, асосан дар шакли диалекти нормандӣ, омехта бо элементҳои шеваҳои шимолу – шарқии фаронсавӣ паҳн гардида буд. Аллакай дар асри XIII забони фаронсавӣ дар Англия мақоми забони муоширати оммаро аз даст дода, бо мурури замон ба забони расмӣ муббадал гашт. Акнун забони фаронсавӣ ҳамчун забони расмӣ дар соҳаи ҳуҷҷатгузори байналмиллалӣ истифода мешуд (ба мисли забони лотинӣ дар соҳаи тиб). Бинобар ин, вожаҳои иқтибосии баъдина аксаран на аз ҳисоби диалекти англо-фаронсавӣ, балки аз ҳисоби диалекти фаронсавии марказӣ, яъне парижӣ сохта мешуданд.

Чуноне ки аз мисолҳои дар боло оварда мебинем, вожаҳои иқтибосии фаронсавӣ ифодакунандаи истилоҳҳо ва номҳои махсус мебошанд, ки онҳо мафҳумҳои навро ифода менамоянд ва аз ҷониби ғасбгарони нормандӣ оварда шудаанд. Ин вожаҳои иқтибосӣ гурӯҳҳои сершумори, калимаҳои серхичоро ташкил мекунанд, ки онҳо аслан ҳоси забони адабӣ ва илмӣ мебошанд. Аммо баъзе аз онҳо бо мурури замон тағйир ёфта ба забони омма ворид гардиданд. Масалан: *face* – рӯй (*la face*), *gay* – хурсанд (*gai*), *hour* – соат (*l'heure*), *ink* – ранг (*les encre*), *joy* – хурсандӣ (*la jolie*), *letter* – мактуб (*la letter*), *money* – пул (*la monnaie*), *pay* – пардохт кардан (*payer*), *river* – дарё (*la riviere*), *table* – миз (*la table*), *place* (*la place*), *large* (*large*), *change* (*changer*), *minute* (*la minute*), *second* (*la second*), *mountain* (*la montagne*), *soil* (*le sol*), *air* (*l'air*), *flower* (*la fleur*), *fruit* (*le fruit*).

Бинобар он, ки аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ шумораи зиёди воҳидҳои лексикӣ иқтибос карда шудаанд ва бисёре аз онҳо дорои сохти мушкили калимасозӣ мебошанд, онҳо таъсири худро ба сохти калимасозии забони англисӣ низ расониданд. Суффикс ва префиксҳо, ки дар вожаҳои иқтибосии фаронсавӣ вомехӯранд, бо решаҳои калимаҳои англисӣ пайваست шуда, калимаҳои навро бунёд месозанд. Масалан: суффикси –

able, ки бо ассепт – қабул намудан пайваст шуда, калимаи ассептабл – қобили қабул бунёд месозад ё ин ки суффикси –ence – дар калимаҳои difference, excellence, evidence, violence ва ғайра. Ғайр аз ин, вожаҳои иқтибосии фаронсаӣ дар забони англисӣ ҳолатҳои конверсияро (яъне калимасозӣ бо роҳи дигар кардани парадигмаи калима) зиёд намуданд. Гап дар сари он меравад, ки аз як асос аз забони фаронсаӣ якчанд калима иқтибос карда мешуд. Дар системаи забони англисӣ онҳо ҳамчун парадигмаҳои ҳиссаҳои гуногуни нутқ дохил шуданд: *honour* – *вичдон* (*honour*: аз *фаронсаи қадим honur, honour*) – *honour* – *эҳтиром кардан* (аз *фаронсаи қадим honorer*) ва ғайра. Аммо хато мебуд тахмин кардан, ки ҳама чуфтҳои калимаҳои аслашон фаронсаӣ, ки аз ҷиҳати конверсия дар забони англисии муосир мувофиқат менамоянд, вожаҳои иқтибосии мувозӣ (параллелӣ) мебошанд. Бештар аз ин ба забони англисӣ аз забони фаронсаӣ танҳо яке аз ин калимаҳо иқтибос мегардид, дигараш бошад баъдан дар асоси ин калима таввасути конверсия бунёд мегардид: *abuse* – *сӯиштифода, дашном намудан* – аз *abuse* бунёд *гардидааст* – *abuser*) ва ғайра [4, с.19-22].

Нигоҳ накарда ба ин, ҳарду намудҳои конверсия аз якдигар зоҳиран ҳеч фарқе надоранд. Масалан: аз як тараф, *honour* – (to) *honour*; *labour* – (to) *labour* – (to) *labour*; *note* – (to) *note*; *pain* – (to) *pain* ва аз тарафи дигар, *abuse* – (to) *abuse*; *act* – (to) *act*; *direct* – (to) *direct* ва ғайра.

Ин бори дигар исбот менамояд, ки тафриқа дар таркиби забони англисии муосир дар чунин ҳолатҳо, ба мисли *honour* (вичдон) – *honour* (эҳтиром кардан) ва *abuse* (дашном) – *abuse* (дашном намудан), дар мавриди пайдоиши гуногуни онҳо, дар зери худ ягон асос надорад. Ин ҳолатҳо таърихи гуногун доштанд, аммо дар айни замон онҳо дар муносибатҳои якхела қарор доранд ва бинобар ин аз нуқтаи назари забони англисии муосир онҳо бояд ҳамчун калимаҳои мушобех (якхела) доништа шаванд.

Вожаҳои иқтибосии баъдина аз забони фаронсаӣ бештар фарқ мекунанд. Пеш аз ҳама шумораи онҳо начандон зиёд аст. Вожаҳои иқтибосии фаронсаӣ то айни ҳол таркиби луғавии забони англисиро ғайб мегардонанд. Дар асри XIX ва ибтидои асри XX онҳо аслан бо роҳи китобӣ ба таркиби луғавии забони англисӣ ворид мешуданд. Аммо дар давраи пас аз Чанги дуҷуми ҷаҳонӣ, забони англисӣ калимаҳои фаронсаӣ дар натиҷаи муоширати зинда, дар миёни артиши Амрико ва мардуми Фаронса иқтибос намуданд. Таъсири вожаҳои иқтибосии фаронсаӣ ба луғати забони англисӣ дар вақти охир (охири асри XX ва ибтидои асри XXI) хело аҷиб аст. Вожаҳои иқтибосии фаронсаӣ дар бисёр соҳаҳои ҳаёт: сиёсат, маориф, варзиш, сайёҳӣ ва ғайра пайдо мешаванд. Онҳо забони англисиро бо рангҳои гуногун оро медиҳанд, онро нотакрор ва зинда мегардонанд. Нигоҳ накарда ба он ки забони англисии муосир, тахминан аз се якашро калимаҳои романи ташкил мекунанд, он хусусиятҳои хосӣ худро ҳамчун забони гурӯҳи забонҳои олмонӣ аз даст надодааст. Шумораи зиёди вожаҳои иқтибосии фаронсаӣ ва дигар забонҳо на танҳо забони англисиро бою ғайб гардониданд, балки то андозае норасогиҳои системаи калимасозии забони англисиро ҷуброн намуданд [8, с.21-28].

Вожаҳои иқтибосии фаронсаӣ аз аввали пайдоишашон дар забони англисӣ дучори таъсири фаъоли категорияҳои грамматикӣ гардиданд ва мувофиқи қоидаҳои грамматикӣ забони англисӣ истифода мешуданд. Ин калимаҳо ҳамаи шаклҳои тасрифро, ки хоси ҳиссаҳои нутқи забони англисӣ мебошанд қабул намуданд ва мувофиқи калимаҳои аслии забони англисӣ тасриф мешаванд.

Дар натиҷаи иқтибос, калимаҳои фаронсаӣ артиклҳои худро “le, la, les” , ки ифодакунандаи чинсият ва шумора буд аз даст доданд. Дар инҷо мо нестшавии категорияи грамматикӣ чинсиятро дар вожаҳои иқтибосӣ мебинем, ки он бо тамоюли умумии нестшавии чинсият дар исмҳои забони англисӣ алоқаманд аст.

Соддагардонии системаи тасрифи исмҳо дар забони англисӣ, ки ханӯз дар асрҳои миёна ба амал омада буд, ба андозаи баробар ба вожаҳои иқтибосии фаронсаӣ низ таъсир расонид. Қисми зиёди исмҳои аслашон романи ба чинси мардона тааллуқ доштанд. Дар падежи именителӣ ва радителӣ дар шумораи танҳо, онҳо одатан ба забони англисӣ дар шакли падежи нисбии забони фаронсаӣ ворид мегардиданд ва бо шаклҳои зерин ба охир мерасиданд: бо ҳамсадо (Flower, chief, staat, tur, kastel); бо садоноки дароз (citee, cri, merci, vertu) ё ин ки садоноки “e” (companionie, bataile, doute, peple).

Баъзан вақт, ҳолатҳои дида мешаванд, ки исмҳои иқтибосӣ дар шакли падежи именителӣ дар шумораи танҳо, истифода бурда мешаванд ва бо бандҳои “s” ба охир мерасанд: enemis, saas, paleis. Дар сифаи датиивӣ, дар шумораи танҳо исмҳои иқтибосӣ, чун қоида, ягон хел банди намегиранд [9, с.13-18].

Исмҳои, ки бо ҳарфи ҳамсадо ба охир мерасанд, баъзан вақт бандҳои “e”-ро мегарданд. Аммо то охири асрҳои миёна ин банди намефтад.

to curt cumen - мувофиқ омадан

ut of prisune - аз зиндон

in ture – дар қаср

Падежи радителӣ дар шумораи танҳо ва чамъ тавассути илова намудани бандаки “s” ё “es” сохта мешавад. Масалан: beornes, hostages, toures, crunes. Танҳо дар баъзе ҳолатҳо сохтани шумораи чамъ тавассути бандаки “n” ё “en” дида мешавад. Масалан: chaumbren, joyen, castlen.

Дар бисёр исмҳо ки бо ҳарфи “t” ба анҷом мерасанд, бандаки “s” ба “z” мубаддал мегардад: merchauntz, servauntz, vestimentz. Бинобар таҳфифи бандаки сиғағӣ дар асрҳои миёна, исмҳо ва сифатҳои фаронсавӣ шакли тасрифи забони англисиро соҳиб гардиданд, аммо инро дар мисоли феълҳои фаронсавӣ хело хуб дидан мумкин аст, ки онҳо аз аввали пайдоишашон дар забони англисӣ аз рӯи қонунҳои забони англисӣ тасриф мешуданд. Барои бисёре аз феълҳои иқтибосии фаронсавӣ, сиғаи феълии замони гузашта хос аст, ба мисли феълҳои забони англисӣ. Масалан: to turn, to evoke, to control, to revenge.

Хусусияти хоси сифатҳои иқтибосии фаронсавӣ дар давраи аввали пайдоишашон дар забони англисӣ, ин он буд, ки онҳо шумораи чамъи худро нигоҳ дошта тавонистанд. Мо бисёр вақт шохиди истифодаи сифатҳо дар шакли постпозитивӣ мегардем - letters patents, places delitables, lords spirituels; аммо дар натиҷаи рушди минбаъдаи забон, бандаки “s”-и шумораи чамъ аз онҳо афтид ва шакли постпозитивии истифодабари дар сифатҳои иқтибосии фаронсавӣ, танҳо дар пайвастиҳои устувор, ба мисли court martial, heir apparent, knight errant боқӣ мондааст [13, с.14-21].

Калимаҳои сохта ва мураккаби як забон бисёр вақт ҳангоми иқтибос ба дигар забон на ҳамчун калимаҳои сохта иқтибос мешаванд. Ҳамин тариқ, калимаҳои иқтибосии бегона бо асоси сохта, ҳангоми иқтибос шудан ба дигар забон дучори протсеси соддагардонӣ мегарданд. Одатан дар бораи соддагардонии калимаҳои забони модарӣ сухан мегӯянд, вақте ки як калима барои насли калонсол сохта ё мураккаб мебошад ва ба қисмҳои морфологӣ ҷудо мешавад, аммо барои насли минбаъда бо сабабҳои ноайён ин калимаҳо ба калимаҳои содда мубаддал мегарданд. Ҳамин ҳолатро, мо дар вожаҳои иқтибосии фаронсавӣ низ мебинем. Исмҳои фаронсавии control, rendez-vous, char-a-bancs, parterre дар забони англисӣ дучори протсеси соддагардонӣ гардиданд ва қисмҳои таркибии худро аз даст дода ба калимаҳои содда мубаддал гаштанд. Барои қиёс дар забони тоҷикӣ анфас, партер, рандеву. Дар бисёри ҳолатҳо онҳо якҷоя навишта мешаванд ва ҳамин тариқ таҳвили фонетикии онҳо ба амал меояд. Барои мисол, ин бо калимаи control, ки аз забони фаронсавӣ ба забони англисӣ дар шакли contre-roule (аз забони лотинӣ contra rotula) ворид гардидааст ва маънои қоғази пур аз навиштаҷотро дорад, рӯҳ додааст. Фарқият дар миёни соддагардонии калимаҳои забони модарӣ ва калимаҳои бегона дар он аст, ки ин протсес дар калимаҳои забони модарӣ хеле тӯлонӣ мегузарад, дар он вақте ки вожаҳои иқтибосӣ ҳангоми ворид гардидан ба забон дучори ин протсес мегарданд.

Бо протсеси соддагардонӣ, инчунин дигар протсес алоқаи зич дорад, ки асоси он дар ҷойивазкунии қисмҳои таркибии морфологии калима мебошад ва дар баъзе аз вожаҳои иқтибосии фаронсавӣ он дида мешавад. Масалан дар вожаҳои иқтибосии фаронсавии *avanguard* ва *avantage*, ҳарфи “a” артикли номуайянии забони англисӣ мебошад. Бинобар ин, дар забони англисӣ калимаҳои *vanguard*, *vantage* ба вучуд омаданд. Дар калимаҳои *richesse*, *cherise* суффиксҳои калимасозӣ фаронсавӣ ба бандаки шумораи чамъи исмҳо шабоҳат доштанд, ки ин дар забони англисӣ ба пайдоиши калимаҳои *riches*, *cherrus* оварда расонд [2, с.48].

В) Иқтибос аз забони русӣ

Бисёре аз муҳаққиқон таъсири забони русиро ба луғати забони англисӣ ба ду давраи калон ҷудо мекунанд: вожаҳои иқтибосии то инқилоб ва давраи советӣ. Инчунин дигар намуди тасниф вучуд дорад, ки он чор давраро дар бар мегирад.

Давраи якум: Аз давраҳои қадим тавачҷӯҳи дучониба дар миёни халқи русу англис дида мешуд. Давлати Киев алоқаҳои ниҳоят васеъ бо давлатҳои Осиё ва Аврупо дошт, аз он ҷумла бо англисҳо. Ҳанӯз дар асри XI дар Англия, Новгород ҳамчун таъминкунандаи пашм ва маҳсулоти заргарӣ машҳур буд. Дараҷаи маданияти Киеви Рус то андозае баланд буд, ки ҳатто давлатҳои ғарб Киевро рақибии Константинопол мешумориданд. Давлати Киев бо тамоми кишварҳои Аврупо равобити сиёсӣ дошт, бинобар ин мақоми забони он низ дар ин кишварҳо баланд буд, вале дар ин давра начандон калимаҳои зиёд аз забони русӣ ба дигар забонҳо, аз он ҷумла англисӣ ворид гардиданд. Бисёре аз калимаҳои русии ин давра ба забони англисӣ тавассути забони скандинавӣ ворид гардидаанд. Мувофиқи баъзе аз сарчашмаҳо аввалин калимае, ки ба забони англисӣ аз забони русӣ ворид гардид, ин калимаи

taror - *табар* мебошад. Он аввалин бор дар саҳифаҳои солномаи таърихии соли 1031 оварда шудааст. Аммо ин калима то асрҳои миёна аз истеъмоли омма берун гардид. Акнун калимаи олмонии *axe* ифодакунандаи табар мебошад. Инчунин калимаи *talk* - *сӯҳбат*; *to talk* *сӯҳбат кардан* аз калимаи скандинавии *tolk*, ки аз калимаи русии *толк* – *маънӣ* асос мегирад, иқтибос гардидааст [7, с.84].

Дар ин хусус профессор Аракин В.Д. қайд намудааст, ки аввалин калимае, ки аз забони русӣ ба забони англисӣ пеш аз асри XIV ворид гардид калимаи *sable* - *самур* мебошад. Дар забони англисӣ, ба мисли дигар забонҳои олмонӣ, ҳанӯз аз даврони қадим калимаҳои вомехӯранд, ки бо калимаҳои забонҳои славянӣ решаи умумӣ доранд ва шояд онҳо аз шеваҳои қabilaҳои славянӣ ҳанӯз дар асри XII иқтибос гардидаанд. Масалан: калимаҳои *асал*, *шир*, *бангдона*, *сипор ва ғайра*; англисии қадим *теоду*, англисии муосир *теад*; англисии қадим *һепар*, англисии муосир *һепт*; англисии қадим *теолк*, англисии муосир *milk*; англисии қадим *ploz*, англисии муосир *plough* [3, с.48].

Дар навбати худ профессор А.И. Смирницкий калимаи иқтибосии славянӣ аз ин ҳам барвақтро дар забони англисии қадим чудо намудааст, ки ин калимаи *surce* - *пироҳан*, ки аз калимаи славянӣ қадим *sork* асос мегирад, барои муқоиса дар забони русӣ - курта. Ин калима дар Беовулф ва дигар навиштаҷоти он давра вомехӯрад [13, с.55].

Давраи дуҷум: Бинобар равобитаи мустаҳкамаи иқтисодӣ дар миёни Москва ва Англия, дар асрҳои XVI – XVII калимаҳои зиёди русӣ ба таркиби луғавии забони англисӣ ворид гардиданд. Ин калимаҳо натавонанд барои ифодаи ашё ва предметҳои савдо истифода мешуданд, балки онҳо дар асарҳои драматургӣ, шеърҳо ва навиштаҷотҳои сиёсӣ истифода гардидаанд. Масалан, драматург Томас Гейвуд дар яке аз асарҳои худ аз нушокии русҳо *квас* ёдрас гардидааст: «The Russ drinks quasse», ё ин ки дар дигар асараш ӯ қайд намудааст, ки русҳо дар кӯлоҳҳои худ пӯсти самурро истифода мекунанд: «The Russ with sables furs his cap» ва ғайра.

Дигар сабаби паҳнгардии забони русӣ дар Англия дар ин давра, ин пайдоиши адабиёти дастнависи русӣ дар Англия ва тарҷумаи онҳо ба забони англисӣ мебошад. Яке аз аввалинҳо, ки ба тарҷумаи асарҳои русӣ ба забони англисӣ пардохт, ин Ричард Чонсон буд. Ӯ соли 1558 як асари этнографии русии асри XV – ро ба забони англисӣ тарҷума намуд. Китобҳои дастнависи русӣ, ки дар ин давра ба Англия оварда мешуданд, аслан ҳамчун маводи таълимӣ барои омӯхтани забони русӣ истифода мегардиданд. Мувофиқи сарчашмаҳои таърихии то даври мо расида, вожаҳои иқтибосии русии ин давр аслан ифодакунандаи ҳаёти мардуми рус ва соҳти давлатдорӣ онҳо мебошанд. Аввалин вожаҳои иқтибосии ин давр ба шакли давлатдорӣ онҳо алоқаманд буданд: *czar (tzar)*, *voivode*, *knes*, *bojar*, *moujik*, *cossack*, *opritchina*, *strelscy*, *starosta*, *ukase*, *kremlin*, *sotnia*, *Raskolnik*.

Инчунин калимаҳои ифодакунандаи масоҳат ва воҳидҳои пулӣ: *verst*, *arshin*, *pood*, *sagene*, *rouble*, *copeck*, *chervonets*.

Номгӯи либосҳо ва маводи хӯрокаи, ки барои англисҳо аҷоиб менамуданд: *shuba*, *kvass*, *morse*, *koumiss*, *shchi*, *borshch*, *mead*, *calash*, *shashlik*, *kissel*, *vodka*, *starka*, *nalivka*, *nastoika*, *bliny*, *oladyi*, *okroshka*.

Калимаҳои маишӣ: *troika*, *izba*, *telega*, *peach*, *balalaika*, *bayan*, *samovar*, *tarantass*, *droshki*, *kibitka*, *makhorka*.

Номгӯи баъзе хусусиятҳои ҳосӣ табиати Русия ва ҳайвоноти ҳосӣ ин кишвар: *steppe*, *tundra*, *taiga*, *polinia*, *suslik*, *borzoi*.

Баъдан дар забони англисӣ вожаҳои иқтибосии русии зерин ворид гардиданд: *kokoshnik*, *khovorod*, *beluga*, *obrok*, *zolotnik*, *otrezok*, *vedro*, *matrioshka*.

Қисми зиёди вожаҳои иқтибосии русии ин давр ба хусусиятҳои ҳосӣ табиати Русия алоқаманд мебошанд ва бо мурури замон онҳо маънои худро васеъ менамоянд, яъне акнун онҳоро на танҳо дар ҷумлаҳои алоқаманд бо Русия истифода мебаранд. Мисоли ин гуфтаҳо метавон калимаи *steppe* – даштро номид, ки он дар забони англисӣ аввалан ҳамчун калимаи ифодакунандаи хусусиятҳои ҳосӣ ландшафти Русия истифода мешуд. Ин калима аввалин бор дар забони англисӣ дар соли 1671 истифода мегардад. Аммо бо мурури замон он ба истилоҳи ҷуғрофӣ мубаддал мегардад ва дар адабиётҳои махсус ва ҳатто бадеӣ бисёр вақт вомехӯрад: «These great steppes which range along the feet of the Rocky Mountains» ё ин ки «These rocky steppes possess but few streams» (А.К. Jahuston Africa). Инчунин, калимаи *steppe* – ро дар ибораҳои зерин дидан мумкин аст: *steppe bird*, *steppe travelling* ва ғайра.

Давраи сеюм: Дар асри XIX аз забони русӣ ба забони англисӣ калимаҳои иқтибос мегардиданд, ки ва ифодакунандаи мафҳум, ҳодиса ва ақидаҳои гуногун буданд. Дар рӯзномаҳои машҳури Англия чандин бор мақолаҳо дар бораи Русия чоп гардида буданд, ки дар онҳо аз вожаҳои иқтибосии русӣ истифода мебаранд. Аслан ин калимаҳо ба ҳаёти

сиёсии Русия алоқаманд буданд. Дар ин давра калимаҳои зерин иқтибос гардида буданд: *nihilist, intelligentsia, narodnik, cadet, decembrists, zemstvo* ва ғайра. Калимаи *narodnik* дар забони англисӣ бинобар рушди харақати мардуми дар Русия пайдо мегардад. Калимаи *decembrists* бошад, пас аз шӯриши мусаллаҳонаи 14 – декабри соли 1825 ба забони англисӣ ворид гардид. Дар аввали асри XX, аниқтараш дар соли 1905 аз забони русӣ калимаҳои *duma - дума* ва *rogrom - тору мор* ба забони англисӣ иқтибос гардиданд.

Давраи чорум: Дар асри XX вақте ки давлати сотсиалистӣ ба вучуд омад, шумораи зиёди вожаҳои иқтибосии русӣ дар ин давр ба тамоми забонҳои дунё ворид гардиданд. Ба мисли: *bolshevik, menshevik, five-year-plan*. Калимаи *five-year-plan* – нақшаи панҷсола, ҳанӯз соли 1929 ба забони англисӣ ворид гардид, дар он вақте ки он дар забони русӣ яксол пеш, яъне соли 1928 ба вучуд омада буд.

Пайдоиши аввалин давлати сотсиалистӣ дар ҷаҳон – Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шуравии Сотсиалистӣ ба пайдоиши калимаҳои нави хоси давлати сотсиалистӣ асос гузошт. Муносибати давлати Советӣ бо дигар давлатҳо ба он оварда расонд, ки шумораи зиёди калимаҳои русӣ ба забони англисӣ ворид гардиданд: *Soviet 'совет', bolshevik 'большевик', bolshevism 'большевизм', Leninism 'ленинизм', commissar 'комиссар', Komsomol 'комсомол' kolkhoz 'колхоз', sovkhos 'совхоз'*.

Дар давраи ҷанги дуҷуми ҷаҳон шумораи зиёди истилоҳоти ҷарбӣ аз забони русӣ ба забони англисӣ ворид гардиданд. Масалан: *stormovik – тайёраи ҷарбӣ, «Stormoviks smashed up about 100 enemy»; Yak - як- тайёра, «A. S. Yakovlev who created the famous Yak fighter series during the war»; partisan - партизан.*

Г) Иқтибос аз забони олмонӣ

Дар таркиби луғавии забони англисӣ калимаҳои зиёде мавҷуданд, ки онҳо аз забони олмонӣ иқтибос гардидаанд. Аммо калимаҳои аслии олмонӣ дар таркиби луғавии забони англисӣ начандон зиёданд. Дар забони англисӣ тақрибан 820- калима ва ё истилоҳоти илмӣ – техникаӣ мавҷуданд, ки онҳо аз забони олмонӣ иқтибос гардидаанд ва аз воҳидҳои аслии олмонӣ таркиб ёфтаанд. Боқимондашон бошад, аз воҳидҳои латиниву юнонӣ таркиб ёфтаанд. Яъне дар асл ин калимаҳо калимаҳои байналмиллалӣ мебошанд, нигоҳ накарда ба он ки онҳо аз забони олмонӣ иқтибос гардидаанд.

Хулоса. Бояд қайд намоем, ки аввалин иқтибос аз забони олмонӣ ба забони англисӣ, ба асри XVI тааллуқ дорад. Дар ин давр калимаҳое, ки ба соҳаи савдо, ҷарбӣ тааллуқ доштанд, иқтибос гардиданд. Инчунин дар ин давр боз номгуӣ баъзе растаниҳо ва калимаҳои тавсифдиҳандаи одамон иқтибос гардидаанд. Масалан: *halt, lance-knight, kreuzer, junker*. Ба вожаҳои иқтибосии олмонӣ, дар навбати аввал калимаҳое дохил мешаванд, ки ифодакунандаи мафҳумҳои характери ҷамъиятӣ – сиёсӣ ва философияӣ мебошанд. Бештаре аз инҳо дар забони англисӣ дар шакли тарҷумаи ҳарф ба ҳарф, ё ин ки калка мустақкам гардиданд. Хешӣ наздики забонҳои англисӣ ва олмонӣ ба калкакунонии як қатор ибораҳо ва калимаҳои мураккаб мусоидат намуд [10, с.15].

Аллақай дар асри XVI дар натиҷаи рушди металлургия, дар Англия истихроҷи конҳои маъдан оғоз мегардад. Дар он давра Олмон яке аз давлатҳои пешсаф дар соҳаи саноати кӯҳӣ ва металлургия ба шумор мерафт. Аз ин сабаб, аз Олмон ба Англия мутахассисони саноати кӯҳӣ меоянд. Дар давраи ҳукмронии Елизаветаи I Тюдор дар Англия ду корхонаи саноати бунёд гардид, ки дар онҳо олмониҳо роҳбари мекарданд. Эҳтимолият вучуд дорад, ки маҳз дар натиҷаи муоширати бевоситаи мардуми Англия бо олмониҳо калимаҳои забони олмонӣ ба забони англисӣ бо роҳи шифоҳӣ иқтибос гардиданд. Дар ҳуҷҷатҳои расмӣ ин калимаҳо танҳо дар асри XVII воমেҳӯранд. Ин калимаҳо асосан хоси соҳаи саноати кӯҳӣ мебошанд, ки дар ин давра аз забони англисӣ ба забони олмонӣ иқтибос гардиданд: *zinc, bismuth, cobalt ва ғайра*. Инчунин дар ин давра калимаҳои нав дар соҳаи савдо ва артиш иқтибос гардиданд: *groschen, drilling, plunder, staff, fieldmarshal ва ғайра*.

Дар асри XVIII таъсири забони олмонӣ ба забони англисӣ начандон зиёд буд ба мисли асрҳои пешин. Сабабгори ин ҳодиса пастравии иқтисодиёти Олмон дар ин давра мебошад. Аммо нигоҳ накарда ба ин, дар ин давра шумораи зиёди истилоҳоти минералогӣ ва геологӣ аз забони олмонӣ ба забони англисӣ ворид гардиданд. Онҳо дар умум, нисфи вожаҳои иқтибосии асри XVIII – ро ташкил менамоянд. Масалан: *spathic, Feldspar, sinter, wolfram, hornblende, nickel, meershaum, speiss*.

Дар нимаи дуҷуми асри XVIII калимаҳои зерин иқтибос гардиданд, ки ба соҳаи геология, минералогия ва саноати кӯҳӣ тааллуқ доштанд: *iceberg, wolfram, nickel, qletscher* [10, с.21].

Дар асри XIX доираи вожаҳои иқтибосии олмонӣ васеъ мегардад. Гурӯҳи калимаҳое пайдо гардиданд, ки ба соҳаи сиёсат, ҳаёти иҷтимоӣ ва фанҳои гуманитарӣ алоқаманд буданд. Инчунин дар ин давра шумораи зиёди истилоҳот аз соҳаҳои кимиё, физика, адабиёт

ва санъат ба забони англисӣ иқтибос гардиданд. Бисёре аз онҳо дар шакли калка ба забони англисӣ ворид гардиданд ва минбаъд ба калимаҳои байналмиллалӣ мубаддал гаштанд. Масалан: *ibdogermanic (Indogermanisch), Middle English (Mittelenglisch), umlaut, ablaut, grade (Grad), breaking, folk etymology (Folksetymologie), loanword (Lehnwort)*.

Дар асри XIX калимаҳои иқтибос гардиданд, ки ифодакунандаи маҳсулоти хӯрокворӣ, нушоқӣ ва асбоби рӯзгор мебошанд: *marzipan, kohl-rabi, schnapps, kummel, kirsch, vermuth, stein, lagerbeer, sauerkrauft*. Чунин калимаҳо хело камшумор мебошанд ва нисбат ба вожаҳои иқтибосии фаронсавӣ ин давр онҳо камтар дучори ассимилятсия гардиданд. Инчунин дар ин давра аз соҳаи мусиқӣ якчанд калимаи иқтибос гардид: *leitmotiv, kapellmeister, claviatur, humovresgue* ва номи ҳайвонот: *spits, poodle* [10, с.33].

Хусусияти ҳосӣ вожаҳои иқтибосии олмонӣ дар асри XX он буд, ки онҳо то ин ё он андоза ба соҳаи ҳарбӣ алоқаманд буданд. Дар ин давр ба забони англисӣ калимаҳои ворид гардиданд, ки ифодакунандаи мафҳум ва ҳодисаҳои давраи ҳукмронии Гитлер буданд. Масалан: *Black Shirt (Schwarhemd), Brown Shirt (Braunhemd), der Fuhrer, gauleiter, Gestapo, Hitlerism, Nazi, Stormtroopers (Stumabteilung), the Third Reich, blitzkrieg, bunker, Luftwaffe, Wehrmacht*. Инчунин дар ин давра боз калимаҳои зерин иқтибос гардиданд: *rucksack, zappelin, lansquenet, plunder, hetman, jaeger* ва ғайра [10, с.33].

АДАБИЁТ

1. Амосова Н.Н. Этимологические основы словарного состава современного английского языка. / Н.Н. Амосова. - Москва: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1956. - 240 с.
2. Антрушина Г. Б., Афанасьева О. В., Морозова Н. Н. Лексикология английского языка. / Г. Б. Антрушина О. В., Афанасьева Н. Морозова Н. – М., 2000. - 320 с.
3. Аракин В.Д. История английского языка: Учебное пособие для студентов педагогических институтов по специальности "Иностранные языки". /В.Д. Аракин– М., 1985. - 460 с.
4. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова. /В.В. Виноградов, Вопросы языкознания. – 1953.-296 с.
5. Войнова Е.А. Лексикология современного английского языка. /Е.А. Войнова. – М., 1991. - 220 с.
6. Ворно Е.Ф., Кашеева М.А., Малишевская Е.В., Потапова И.А. Лексикология английского языка. /Е.Ф., Ворно М.А., Кашеева Е.В., Малишевская И.А. Потапова– Москва: Учпедгиз, 1955. 220 с.
7. Заботкина В.И. Новая лексика современного английского языка. /В.И. Заботкина– М., 1989.-180 с.
8. Ильин Б.А. История английского языка. Учебник для студентов педагогических институтов по специальности "Иностранные языки". /Б.А. Ильин– М., 1968.-209 с.
9. Ильиш Б.А. История английского языка, изд. 4. /Б.А. Ильиш - Москва: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1958. -198 с.
10. Секирин В.П. Заимствования в английском языке. /В.П. Секирин– Киев, 1964.-260 с.
11. Смирницкий А.И. Древнеанглийский язык. /А.И. Смирницкий - Москва: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1955.-206 с.
12. Смирницкий А.И. История английского языка. /А.И.Смирницкий-Москва: Высшая школа, 1965.-420 с.
13. Харитончик З.А. Лексика английского языка. /З.А.Харитончик – Минск, 1992.-208 с.
14. Хлебникова И.Б. Введение в германскую филологию и историю английского языка. /И.Б.Хлебникова – Калинин, 1972.-160 с.

ТАСНИФИ ВОЖАҲОИ ИҚТИБОСӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Дар мақола сухан аслан роҷиби тасниф ва калимаҳои иқтибосӣ дар забони англисӣ матраҳ шудааст. Дар мақолаи мазкур доираи забонҳои латинӣ, олмонӣ, фаронсавӣ ва русӣ як қатор калимаҳо ба забони англисӣ ворид гардидаанд. Сабаби асосии ворид гардидани калимаҳои иқтибосиро аз забонҳои гуногун ба забони англисӣ яз қатор забониносон бо далелу фактҳои таърихӣ ақидаҳояшонро пешниҳод намуданд.

Бояд қайд намуд, ки муҳимияти иваз намудани вожаҳои иқтибосӣ на танҳо баҳснок мебошад, инчунин иҷрои он низ дар гумон аст, зеро бисёре аз вожаҳои иқтибосии ҷадид ба забон ҳамчун ифодакунандаи падидаҳои наво меоянд, ки дар забони қабулкунанда аналогӣ онҳо вуҷуд надорад. Калимаҳои, ки дар бисёре аз забонҳои иқтибос шудаанд, бо мурури замон ба калимаҳои интернатсионалӣ мубаддал мегарданд, ки дар замонҳои кунунии глобализатсия ин муоширати байналхалқиро хело осон мекунад. Баъзан вақт кушишҳои тағйир додани вожаҳои иқтибосӣ ба калимаҳои аслии забон ба он оварда мерасонад, ки дар забонҳои калимаҳои ба вуҷуд меоянд, ки тамоман барои истеъмоли омма ноқулай мебошанд.

Калидвожа: *калимаҳои байналмилалӣ, забони олмонӣ, иқтибос, вожа, латинии қадим, таркиби лугавӣ, ифода, падида, аналогӣ, конверсия, калимаҳои мушобеҳ, парадигмаҳо, калимасозӣ, ҳукмрон, мақом, скандинавӣ, тарзи зиндагонӣ, ҷаҳонбинӣ, протсессҳои бойшавии лугатҳо.*

КЛАССИФИКАЦИЯ ЗАИМСТВОВАНИЙ СЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье речь идет о вопросе классификации и заимствования в английском языке. В данной статье в английский язык введен ряд слов из латинского, немецкого, французского и русского языков. Ряд лингвистов представили свои мнения с историческими фактами и свидетельствами как основную причину введения в английский язык заимствованных слов из разных языков.

Следует отметить, что важность изменения кавычек не только спорна, но и сомнительна ее реализация, поскольку многие новые кавычки приходят в язык как выражения новых явлений, не имеющих аналогов в принимающем языке. Слова, которые цитируются во многих языках, со временем становятся интернациональными словами, что делает международное общение очень легким в нынешнюю эпоху глобализации. Иногда попытки замены цитируемых слов исходными словами языка приводят к появлению в языке слов, совершенно непригодных для общественного употребления.

Ключевые слова: интернациональные слова, немецкий язык, цитата, слово, древняя латынь, лексика, выражение, явление, аналогия, конверсия, сходные слова, парадигмы, словообразование, правители, статус, скандинавы, образ жизни, мировоззрение, процесс пополнения словарного запаса.

CLASSIFICATION OF BORROWING WORDS IN THE ENGLISH LANGUAGE

In the article, the question of classification and quotations in English is mentioned. In this article, a number of words from the Latin, German, French and Russian languages have been borrowed into the English language. A number of linguists presented their opinions with historical facts and evidence as the main reason for the introduction of quotation words from different languages into the English language.

It should be noted that the importance of changing quotation words is not only controversial, but also its implementation is doubtful, because many new quotation words come into the language as expressions of new phenomena that have no analogues in the receiving language. Words that are quoted in many languages, over time, become international words, which makes international communication very easy in the current era of globalization. Sometimes, attempts to change the quoted words into the original words of the language lead to the emergence of words in the language that are completely unsuitable for public consumption.

Keywords: international words, German language, quote, word, ancient Latin, vocabulary, expression, phenomenon, analogical, conversion, similar words, paradigms, word formation, rulers, status, Scandinavian, way of life, worldview, vocabulary enrichment process.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҷуракулов Бозорали Раҳмоналиевич - номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назарияи тарҷума ва услубшиносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: 734003, ҶТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел: (+992)985479147, E-mail: bozfeb-05@bk.ru

Сведения об авторе:

Джуракулов Бозорали Раҳмоналиевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры теории перевода и стилистики Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. Адрес: 734003, РТ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. E-mail: bozfeb-05@bk.ru Тел: (+992)985479147

About the author:

Jurakulov Bozorali Rahmonalievich – candidate of philological sciences, dosent of the chair of Theory of translation and stylistic of Tajik State Pedagogical University named after S.Aini. Address: 734003, RT, Dushanbe, avenue Rudaki, 121. Phone: (+992) 985479147, E-mail: bozfeb-05@bk.ru

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «НЕОЛОГИЗМ» В ТАДЖИКСКОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Махадова Г.Х.

Лицей №2 для одарённых детей города Душанбе

Политические и экономические преобразования конца XX-го и начала XXI-го столетия в Республике Таджикистан характеризуются значительными модификациями, прежде всего в языке, в его словообразовательной и лексической подсистемах.

Стоит отметить, что так же, как и многие другие языки мира, таджикский язык испытывает «неологический бум». «Неологический бум» последних трех десятилетий находит четкое описание в публицистике, в литературной критике и в языке средств массовой информации, которые особенно стремительно реагируют на трансформации в общественной жизни и языке. Язык средств массовой информации стал фокусом тех процессов, которые возникают в различных областях таджикского языка – от отраслей нейтральных и высоких до сниженных, пронизанных элементами просторечия.

Следует отметить, что таджикский термин – «наввожа» является эквивалентом термина неологизм и употребляется для выражения новых значений и слов в современном таджикском языкознании. Наряду с этим, неологизмами именуется, с одной стороны, слова, безусловно, новые, заимствованные из разных языков или вновь созданные, а с другой – популярные в таджикском языке и раньше, но или использовавшиеся односторонне, вышедшие за пределы литературного языка на какое-то время или из активного употребления, а в настоящее время ставшие широко употребительными, а также производные слова, которые как бы присутствовали в языке потенциально и были созданы от давным-давно известных слов по установленным моделям только в последние годы.

Вопросы появления и использования новых слов интересовали языковедов постоянно, но особую актуальность они получили в наше время, характерной особенностью которого стали раскрепощенность носителей языка, расслабление «внутреннего цензора» и, как следствие, изобилие всевозможных новообразований. Модифицирующаяся реальность, потребовав новых названий, в свою очередь активизирует некоторые звенья словообразовательной системы языка. Своеобразный «неологический взрыв» в современных средствах массовой информации отмечают большинство учёных и исследователей. Следовательно, события второй половины 90-х годов XX века сильно повлияли на язык и общество подобно революции.

Колоссальный приток заимствованных новых слов и необходимость их очерчивания определили формирование нового раздела лексикологии – неологии – науки о неологизмах. При всем этом, проблема термина «неологизм» всё ещё остаётся одной из нерешённых. По мнению французского лингвиста Л. Дерой термин неологизм впервые появился во французском языке в 1735 году, откуда было заимствовано английским языком в значении: «Использование или привычка использования новых слов, инноваций в языке, а также новое слово или выражение» [11]. Понятие неологизм с тех пор в лингвистических источниках используется применительно к новым словам в разных языках народов мира, специальными отношениями с периодом, отношениями с традиционными каноническими словами, которые регистрируются коллективным сознанием. Отдельные лексикографы и лексикологи полагают, что неологизмы возникают позднее какого-то временного предела в языке, считаемого за исходный [Степанов Г.М., 1983; Сухоплещенко Ю.Ф., 1995; Миклашевская Г.А., 1971; Нелюбин Л.Л., 2001]. Время появления и исчезновения слово регистрируется менее или более объективно. Однако одним из нерешённых вопросов неологии также является длительность нахождения слов в «статусе новообразований».

Проблема длительности адаптации новоиспеченных слов все ещё не приобрела объективного решения в лингвистических источниках последних лет. Относительно проблемы генезиса неологизмов английского языка в русской прессе С. С. Изюмская в своей диссертационной работе считает, что: «Слова могут рассматриваться как новообразования, пока ощущается их свежесть и новизна» [17].

Некоторые из рассматриваемых нами новых слов, несмотря на то, что утратили временную коннотацию новизны, мы относим к новым, так как они возникли за последние

25 лет в таджикском и английском языках и используются носителями языка уже около трех десятков лет, что является чрезмерно кратким преходящим отрезком. В плане логического аспекта и исторического языкового формирования данная лексика ещё не потеряла свою новизну. Выбор указанного отрезка периода объясняется насыщенностью его разными историческими событиями, огромным прорывом в сфере научно-технического прогресса, что содействовало появлению колоссального числа новых слов в большинстве языков мира, в частности в таджикском и английском языках.

Бесспорно, можно с полным правом назвать периодом неологического бума вторую половину двадцатого столетия, как в таджикском, так и в английском языке как отмечают многие отечественные и зарубежные языковеды. Существенный вклад в разработку теории неологии вносят лингвисты разных школ [Котелова Н.З., 1978; Арнольд И.В., 1986, Гак В.Г., 1978; Иванов А.Н., 1983; Заботкина В.И., 1982; Музофиршоев М. О., 2012; Наджмиддинов А. 2015; Gilbert P., 1971; Goose A., 1975; Galinsky H., 1980]. Однако обусловленные трудности появляются при создании формулировки термина «неологизм».

По нашему мнению, основание заключается в отсутствии других отличий между понятиями «новообразование», «новое слово», «неологизм». Отсутствует и надёжная единая, базирующаяся на объективно регистрируемые признаки систематизация новых слов. Более того, нет абсолютно общеустановленной и окончательной дефиниции понятия лексического неологизма. Для предварительного ответа на этот вопрос считаем необходимым обратиться к определению данного понятия разными лингвистами, к их пониманию объёма и сущности термина, то есть того, что же можно считать неологизмом в языке. При ближайшем рассмотрении дефиниций понятия «неологизм» разными исследователями и учеными становятся очевидными два отношения, две точки зрения, заключающиеся в том, что термин *неологизм*, существующий в лингвистической литературе употребляется как к словам, появившимся в языке для обозначения новых слов, ранее не имевшихся понятиям, появляющимся в процессе более глубокого познания человеком объективного мира, так и к словам, по-новому обозначающим уже существующие понятия (новая форма старого понятия), и словам, приобретающим новое значение.

По мнению сторонников первой точки зрения [Ахманова О.С., 1966; Котелова Н.З., 1978; Арнольд И.В., 1986; Юшманова Е.В., 1999] неологизмами именуется слова или фразеологические обороты, входящие в язык в связи с ростом техники и культуры, изменениями социально-экономических условий, быта и обстоятельства жизни людей и чувствуемые говорящими как новые. Они определяют, прежде всего, неологизм как оборот или слово, созданные для обозначения нового, незнакомого предмета или для выражения нового понятия в языке.

Сторонники второй точки зрения [Олексененко Н.Г., 1955; Степанова М.Д, Чернышева И.И., 1986 Вакуленко О., 1987] понимают под неологизмами всякие новые словарные и фразеологические единицы, возникшие в языке на данном периоде его формирования и обозначающие новые понятия, появившиеся вследствие развития науки и техники, новых обстоятельств жизни, социально-политических изменений и т.д., или выражающие новыми словами, созданными в целях эмоционально-стилистической окраски, уже имеющиеся понятия, который отмечается. Они полагают, что новые слова или фразеологические единицы являются неологизмами, образованными собственными средствами языка, существующими или заимствованными в языке, но коренным образом поменявшими своё значение в языке в данный определенный период его формирования в связи с модификациями обстоятельств жизни общества, а также в связи с достижениями в научно-технической области. Данный процесс обусловлен необходимостью выявления новых семантических оттенков у имеющихся понятий, уточнения старых понятий в случае появления смежных значений, восстребованностью более усовершенствованной формы выражения данного понятия или выражения эмоционально-эстетической оценки уже существующего понятия. Существенная идея дефиниции такова, что к неологизмам относятся вообще все новые слова, без какого бы ни было ограничениям: «Всякое новое слово, возникшее в языке тем или иным путём, является неологизмом Лексические неологизмы – это любые новые слова и устойчивые словосочетания, появляющиеся в языке» [18].

В некоторых исследованиях авторы удовлетворяются лишь кратким дефиницией неологизма как: «новообразования, отображающего развитие во всех сферах общественной жизни» [12]. Корбейл интерпретирует неологизм следующим образом: «Неологизм – это новое слово или оборот, которые ещё не вошли в язык» [17]. Л. Дерой относит к неологизмам: «как вновь созданные слова и обороты, так и употребления старого слова в новом значении».

Рассматривая разные определения неологизма, Е.В. Розен, не соглашаясь с ними, даёт следующее определение данному понятию: «Неологизмами называются всякие вновь организованные в языке слова в течение всего времени, пока они отмечаются как новые в языковом сознании носителей языка. Неологизмами, следовательно, называются все слова на начальном этапе их существования в языке, т.е. на том этапе, когда недавнее время появления слова, его новизна и отражение этих моментов в сознании носителей языка являются релевантными».

Имеются установленные понятия неологизм, которые представляют лингвисты Хадеева и Быкова: «Под неологизмами мы понимаем слова, новые по форме и содержанию, моносемантические по значению и спорадически появляющиеся в языке». В лучшем случае такое определение могло бы быть верно, не для неологизмов, а только для терминов. Стоит отметить, что в таком случае из их числа исключаются не только новые слова по семантике и стилистике, обозначающие старые понятия (новая форма - старое содержание), заимствования, сочетания старых слов для обозначения новых понятий и т.д. Данное определение условно могло бы быть отнесено к окказиональным словам. Кроме того, введение в определение слов: «спорадически появляющиеся в языке означает, что это должны быть единичные, случайные, появляющиеся от случая к случаю лексические единицы, чего никак нельзя сказать о неологизмах, которые постоянно образуются в языке, и с этой стороны их часто не называют неологизмами».

Некоторые лингвисты предлагают разграничить понятия «новообразование» и «неологизм», указывая на наличие у них ряда дифференциальных признаков. Они полагают, что отличия между неологизмами и новообразованиями заключаются в том, что: «новообразования возникают в языке как первоначальные и единственные показания новых ранее неизвестных понятий, а неологизмы возникают как синонимы, несущие дополнительную информацию, коннотативные оттенки к уже имеющимся понятиям. Новые слова отличаются также и по причинам их появления: в возникновении новообразований важнейшая роль принадлежит экстралингвистическим факторам; интра – и экстралингвистические причины взаимодействуют в возникновении неологизмов» [20, 147-153]. Темпы перехода новых слов с периферии ближе к центру лексической системы являются разными: новообразования гораздо стремительнее проделывают этот путь в сопоставлении с неологизмами, которые медленно (и только часть из них, наиболее точно отвечающая потребностям носителей языка) передвигаются в направлении к центру лексической системы.

Из этого положения следует вывод, что в системе языка новообразования более константны, а неологизмы, напротив, неустойчивы, могут легко выпадать из языка, не успев в нём закрепиться, и переходить в архаизмы и историзмы. В языке техники, науки, политики, культуры, то есть в литературном письменном языке, появляются лексические новообразования. Неологизмы, как правило, в свою очередь, первоначально возникают в разговорной, устной речи. Различные сферы появления устанавливаются и соответственно различные сферы применения неологизмов, новых слов или новообразований, особенно в первоначальный период их существования, пока они ещё не приобрели тотального использования [3, с.150]; [7, с.46].

По мнению Б.А. Серебренников Возникновение новых слов является последствием борьбы двух тенденций: «тенденции сохранения языка и тенденции его развития языка. Это предопределено тем, что в языке имеется довольно сильная тенденция сохраняться в состоянии коммуникативной пригодности». Однако для того, чтобы более адекватно отобразить, закрепить и воспроизвести новые понятия и идеи, язык вообще, и лексика в особенности, вынуждены перестраиваться, дифференцироваться, создавать новые единицы. При этом потребности общества в новом обозначении не всегда вызвана прямым появлением

нового слова. Зачастую действуют чисто внутриязыковые стимулы при создании новой лексической единицы – это результат устранения омонимии.

Краткая интерпретация некоторых дефиниций понятия «неологизм» имела целью показать расплывчатость и неопределённость понимания этого феномена. Приведённые определения понятий «неологизм», «новое образование», «новое слово» подтверждают, что объём этого термина неоправданно большой, само понятие очень широкое, а критерии его дефиниции, с одной стороны, произволен, а с другой – объективен.

Проблемы неологии вызвали достаточно широкий интерес в отечественной и зарубежной лингвистике. Процессы словообразования, пополнения лексикографических источников изучались в работах таких известных ученых, как Е.Д. Поливанов, Л.П. Якубинский, А.А. Потемня, М.М. Покровский, Ф.И. Буслаев, В.Г. Гак, В.Г. Костомаров, А. Рея, М.Т. Кабре, Л. де Изагира, Ж.Ф. Саблейроля, Р. Дюбюка, А. Сажера, Э. Дюбуа, А. Колье, А. Кондамина, Ле Мера, Д. Миллера, Ф. Брюно, К. Вожла, Ф. Гоэна, Г. Кюно, Г. Джураев, С. Назарзода, М. Музофиршоев, А. Наджмиддинов и др. Однако до сих пор не сформулирована однозначная дефиниция понятия «неологизм», не обнаружены причины появления неологизмов в различных языках, не существует их четкой классификации.

Следует отметить, что появление новых слов в настоящее время во многом зависит от изменений, которые связаны с коренными политическими и экономическими преобразованиями в различных сферах жизни общества республики. Важные изменения в сфере функционирования таджикского языка произошли после принятия Закона о языке Республики Таджикистан. Придание таджикскому языку статуса государственного повысило его значимость в обществе. Это привело к увеличению количества периодических изданий, расширению применения таджикского языка в политической, экономической, научно-технической и других сферах жизни. В экономической области переход на рыночные отношения обусловил появление нового пласта в лексике. В политической же демократизация общества позволила открыть «железный занавес», что способствовало более близкому общению с зарубежным миром – с западными и восточными державами.

Все эти процессы поставили перед таджиковедами задачу не только фиксировать новые слова, но и исследовать их. Особую важность приобретает описание новых слов в сравнительном аспекте, что позволяет более четко определить некоторые тенденции в фиксации и научном анализе неологизмов.

Активное словопроизводство и усиленное пополнение словаря новыми словами, отмечающиеся в последнее время, являются бесспорными факторами, а необходимость их лингвистического исследования очевидна. Однако в таджикской лингвистике данной проблеме посвящены немногие работы ученых – Г. Джураева, Х. Маджидова, С. Назарзода, С. Фатхуллоева и чуть детальнее – кандидатская работа М. Музофиршоева. Сопоставительному изучению неологизмов таджикского языка посвящена всего одна диссертация А. Наджмиддинова. Тем не менее, многие проблемы, относящиеся к неологизмам в контрастивном плане, остаются всё ещё нерешенными.

В Таджикистане за последнее десятилетие был издан единственный ценный словарь Г. Джураева и С. Фатхуллоева, который охватывает 1497 новых слов и значений в таджикском языке. Как видим, практика неологии в таджиковедении только начинается.

Новое разработанное издание Большого Толкового Словаря таджикского языка, составителями которого являются С. Назарзода, А. Сангинов, С. Каримов, М.-Х. Султон, содержит 80000 слов, среди которых, также фиксируются новые слова, появившиеся в таджикском языке в конце XX и начале XXI вв. Данный словарь указывает на развитие лексической системы современного таджикского языка в 80-90 годы.

Следует отметить, что новые слова, или неологизмы, до настоящего времени не регистрируются систематически в особых словарях, хотя в таджикской лексикографической традиции имеется определенный опыт в данной сфере. Мы имеем в виду небольшой «Словарь новых слов и терминов» («Луғати калима ва истилоҳоти нав»), составителями которого являются Г. Джураев и С. Фатхуллоев [21, 192].

Заключение. Таким образом, прежде всего, необходимо провести теоретических и практических исследований в области лексикологии о неологизмах приобретенных в период бурного развития науки и техники республики. Представляется чрезвычайно важным

углубленное исследование новых слов и новых значений, а также их функциональных назначений, которое проводится впервые в таджикской лингвистике.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бацевич, Ф.С. Процесс неологизации и его влияние на системные отношения в лексике // РЯШ. – 1981. - №1. – С. 26-43.
2. Брагина, А.А. Неологизмы в русском языке. / А.А.Брагина –М.: Наука, 1973. – 224 с.
3. Будагов, Р.А. Новые слова и значения // Человек и его язык. – М., 1976. - С. 147– 153.
4. Волков, С.С., Сенько, Е.В. Неологизмы и внутренние стимулы языкового развития // Новые слова и словари новых слов. Л., 1983. – С.43-57.
5. Гуральник Т.А. Неологизмы со значением лица в американском варианте английского языка // Современные методы и технологии исследования германских языков. – Самара: Изд-во Самарский университет, 2005. – С. 185– 193.
6. Дубенец Э.М. Неологизмы в английском языке // Иностран.яз. в шк. –М., 1991. –№ 6. –С. 90– 92.
7. Жлуктенко, Ю.А. Английские неологизмы. – Киев: Наукова думка, 1983. – 164с.
8. Заболотный К.Ф. Неологизмы в словообразовательной системе английского языка. – Черновиц: Черновиц. гос. мед. ин-т., 1987. – 16 с.
9. Заботкина, В.И. Неологизмы в современном английском языке. – Калининград: Калининградский гос.ун-т, 1982. – С. 12-14.
10. Заботкина, В.И. Новая лексика современного английского языка. – М.: Высш.шк., 1989. – 126с.
11. Darbelnet, J.L. Reflections sur la neologie / J. L. Darbelnet // Meta. – 1972.– №17.– P.87.– 93.
12. Зикриёев, Ф.К., Закиров А. Роҳу омилҳои пайдоиши наввожаҳо//Актуальные вопросы филологии – Душанбе, – 2010. – С.334-339 с.
13. Степанов, Г.М. Образование новых значений в разговорных словах английского языка как следствие употребления / Г.М. Степанов // Слово и организация высказывания. – Калининград, – 1984.– С. 123–128.
14. Нелюбин, Л.Л. Терминологические неологизмы и речезыковое общение / Л.Л. Нелюбин // Сопоставительная лингвистика: теоретические и прикладные проблемы. – Ужгород, – 1991. – 94с.
15. Миклашевская, Г.А. Неологизмы в современном английском языке периода с 1946 по 1957 годы: автореф. дис. канд. филол. наук / Г.А. Миклашевская. – Киев, – 1971. – 24с.
16. Музофиршов М. О. Наввожаҳо ва усули тавлиди онҳо дар забони адабии муосири тоҷик. – Душанбе: Эр-граф, – 2013. –172 с.
17. Изюмская, С.С. Неологизмы английского происхождения в русской прессе 90-х годов. С.С. Изюмская. – Ростов н/Д, – 2000. –200с.
18. Котелова, Н.З. Первый опыт описания русских неологизмов / Н.З. Котелова // Новые словари и словари новых слов. – Л., – 1978. – 97с.
19. Соссюр, Ф. де. Труды по языкознанию / Ф.де Соссюр. – М.: Прогресс, – 1977. – 695с.
20. Тогоева, С.И. Психолингвистические проблемы неологии: автореф. дис... д-ра. филол. наук: / С.И. Тогоева. – Воронеж, – 2000. – 48с.
21. Чӯраев Ғ., Фатхуллоев С. Луғати калима ва истилоҳоти нав. – Душанбе: Ирфон, – 2003, – 192 с.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ ПОНЯТИЯ «НЕОЛОГИЗМ» В ТАДЖИКСКОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

В данной статье рассматриваются определение и исследование понятия «неологизм» в таджикской и зарубежной лингвистике. Автор подробно описывает мнение отечественных и зарубежных лингвистов по определению понятия «неологизм». Следует отметить, что из-за постоянного развития науки и современной техники число новых слов значительно возрастает и это прямо повлияет на обогащение словарного состава каждого языка. Активное словопроизводство и усиленное пополнение словаря новыми словами, отмечающиеся в последнее время, являются бесспорными факторами, а необходимость их лингвистического исследования очевидна.

Ключевые слова: слова, новые слова, неологизм, словосочетание, появление, понятие, развитие.

DEFINITION AND RESEARCH OF CONCEPT «NEOLOGISM» IN TAJIK AND FOREIGN LINGUISTICS

In this article definition and research of concept «neologism» in Tajik and foreign linguistics is considered. The author describes in detail ideas native and foreign linguists about the definition of concept neologism. It should be noted that due to the constant development of science and modern technology, the number of new words and this directly affects the enrichment of the vocabulary of each language. Active derivation and enhanced replenishment of new words, that noted last decades, are undisputed factors, and necessity of linguistic research of them are obvious.

Keywords: words, new words, word combination, concept, appearance, neologism, development.

Сведения об авторе:

Махадова Гулнисо Худойёровна - кандидат филологических наук, заместитель директора по науке и инновации Лицея №2 для одарённых детей города Душанбе. Тел.: (+992) 901220163

About the author:

Mahadova Gulniso Khudoyourovna - Candidate of Philological Sciences, Deputy Director for Science and Innovation of the Lyceum No. 2 for Gifted Children of the city of Dushanbe. Tel.: (+992) 901220163

ББК-81.2

**МАФҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ ФЕЪЛҲОИ ИБОРАВӢ
ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ**

Азимова С.Р.

Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Феълҳои иборавӣ дар системаи луғавии феълии забони англисии муосир ҷои муайянеро ишғол намуда, аз сабаби гуногунӣ, маъно идиоматикӣ ва гуногунтаркибӣ серистеъмол мебошанд. Феълҳои иборавӣ гурӯҳи феъл ва аз ҷиҳати маъно бойи фонди луғавии забони англисиро ташкил медиҳанд.

Феълҳои иборавӣ дар забони англисии гуфтугӯӣ ба таври васеъ истифода мешаванд. Аксари ин феълҳо ҷузъи таркибии забони рӯзномаҳо, ҳуқуқшиносӣ ва иқтисодро ташкил менамоянд. Ин аз он сабаб аст, ки бисёре аз феълҳои иборавӣ бо мурури замон «симои худро» иваз кардаанд, яъне аз як қабати услубӣ ба қабати дигар гузашта, маъноҳои нав пайдо кардаанд.

Феълҳои иборавӣ ҳамбастагии устувори феъл ва пешоянд (ё зарфҳо) мебошанд, ки дар он феъл амалро ва пешоянд (ё зарф) хусусият ва ё самти онро ифода мекунад. Масалан, феъли *come* маънои «омадан»-ро дорад. Он ба гурӯҳи ҷунин феълҳои иборавӣ ба монанди *come in* – «даромадан», *come back* – «баргаштан», *come out* – «баромадан», *come up* – «рӯй додан, ба вуҷуд омадан» дохил мешавад.

Забоншиноси маъруф Чейн Поуви ба феълҳои иборавӣ ҷунин таъриф дода, мегӯяд: «Феълҳои иборавӣ ин ҳамҷоягии феъли «оддӣ» (иборат аз як калима, масалан *come, put, go*) ва пасоянди зарфӣ (*in, off, up*), ки воҳиди ягонаи маъноӣ ва синтактикиро ифода мекунад, мебошад» [13, с.175].

Мисол: *come in* – даромадан
give up – даст кашидан

Феълҳои иборавӣ -ифодаҳои идиоматикӣ буда, дар худ феъл ва пасояндҳоро муттаҳид намуда, бо ин васила феълҳои нав ташкил медиҳанд, ки маънии онро аз ҷузъҳои пай бурдан ғайриимкон аст. Пешояндҳои таркиби феълҳои иборавӣ феъли асосиро муайян ё тағйир медиҳанд. Масалан, феъли иборавии "*lay into*" маънии "чанг кардан", "сарзаниш кардан"-ро дорад, ки аз феъли "*lay*" - "гузоштан", "мондан" комилан фарқ мекунад.

Феълҳои иборавӣ метавонанд аз як ва ё ду пасояндҳо иборат бошанд, ки бо ин васила ибораи хурдро ташкил мекунад. Бинобар ин, онҳо феълҳои иборавӣ номида мешаванд. Бояд гуфт, ки феълҳои иборавӣ новобаста аз мавҷудияти пешоянд дар таркиби худ вазифаи феълро иҷро мекунад. Масалан, калимаҳои "*go*", "*go off*" ва "*go in for*" вазифаи феълро иҷро намуда, онҳо феълҳои гуногунро бо маъноҳои гуногун ифода мекунад. Бинобар ин, бояд ҳар як феъли иборавиро ҳамчун феъли мустақил омӯخت.

Новобаста аз ақидаҳои гуногун оид ба хусусият ва вазифаҳои феълҳои иборавӣ онҳо комил нестанд. Аммо аломатҳои феълҳои иборавӣ баръакс муаммо нестанд.

Забоншинос Поуви ҷунин аломатҳои феълҳои иборавиро муайян кардааст:

1. имконияти ивази кардан бо феъли оддӣ,
2. идиоматикӣ,
3. қобилияти сохтани таркибҳои мафъулий [13, с. 175].

1. Ба ҳар як феъли иборавӣ муодили моноксемӣ пайдо кардан мумкин аст. Баъзе аз забоншиносон, ба монанди Д. О. Добровольский ин ақидаро нодуруст меҳисобанд, зеро ба гуфти онҳо феълҳои иборавиро бо феъли оддӣ иваз кардан ғайриимкон аст. Аммо нобоваста аз он бисёрии феълҳои иборавӣ дар ҳақиқат муодили моноксемӣ доранд.

2. Меъёри дигар - ин идиоматикии феълҳои иборавӣ, зеро идиомаҳо ҳамчоягии ду ва зиёда калимаҳоеанд, ки дорои маънои ягона мебошанд. Бисёрии забоншиносон ба монанди С. Кубрякова, И. Е. Аничков, Н. А. Лапогонова, И. В. Ногина, Дж. Несфилд, Л. Смит ва дигарон ягонагии семантикӣ ва синтактикии чузъҳои феълҳои иборавиро таъкид кардаанд.

3. Қобилияти сохтани таркибҳои мафъулӣ дар муқоиса бо дигар чузъҳо дорои мустақилият аст. Маҳз қобилияти сохтани созмонҳои мафъулӣ хусусияти асосии феълҳои иборавӣ ҳисобида мешавад. Чейн Поуви онро бо калимаи «passivization» (пассивизатсия) муайян кардааст.

Вазифаи асосии феълҳои иборавӣ аз пуробуранг кардани маънӣ иборат аст. Аз ин рӯ, Л. П. Смит феълҳои иборавиро ҳамчун яке аз хусусиятҳои барҷастаи забони англисӣ меҳисобад. Ӯ қайд мекунад, ки “дар забони англисӣ намудҳои чолиби феълҳои таркибӣ мавҷуданд, ки зарф бо феъл бе ягон хусусияти изоморфӣ истифода мешавад” [9, с. 117].

Мисол: *to boil down, to go under, to hang on, to back down, to own up, to take over, to run across* ва ғ.

Ин гурӯҳи феълҳо новобаста аз он, ки дар нутқи гуфтугӯӣ истифода мешаванд, маънои идиоматикӣ дошта, барои возеҳ баён кардани фикр хизмат мекунад. Аз ин рӯ бояд гуфт, ки нутқи англисӣ бе мавҷудияти чунин ҳамчоягиҳо тамоман дигар мебуд.

Маънии баъзе аз феълҳои иборавиро аз рӯи идрок фаҳмидан мумкин аст, зеро аз чузъҳои он маънии асосӣ ба миён меояд: *come back* — *баргаштан*, *go away* — *рафтан*, *stand up* — *аз ҷой хестан* ва ғайра.

Аммо дигар феълҳои иборавӣ хусусияти идиоматикӣ доранд ва маънии онҳоро танҳо дар хотир бояд гирифт: *take after* — *таассуб кардан*.

Дар ҳамчоягӣ бо элементҳои гуногун феъли асосӣ метавонад маъниҳои гуногун, ки дар назари аввал ба ҳамдигар алоқамандие надорад, дошта бошад. Масалан:

look — *нигоҳ кардан*

look for — *ҷустуҷӯ кардан*

look after — *нигоҳубин кардан*

look up to — *эҳтиром кардан*

Таърифи феълҳои иборавӣ байни забоншиносон мувоҳидаҳои зиёдеро ба миён овардааст. Чейн Поуви, таърифи худро нисбат ба феълҳои иборавӣ тақвият дода, чунин хусусиятҳои хоси феълҳои иборавиро муайян намудааст:

Феълҳои иборавӣ метавонанд бо феълҳои “оддӣ” иваз карда шаванд. Ин ба феълҳои иборавӣ ҳамчун ягонагии маъноӣ хусусият мебахшад:

call up - *telephone*

come by - *obtain*

put off - *postpone*

put up with - *tolerate*

Вале ин хусусият барои ҳамаи феълҳои иборавӣ хос нест, зеро муодили аксари феълҳои иборавӣ ибораҳои озод мебошанд:

break down - *stop functioning*

make up - *apply cosmetics*

take off - *of a plane* - *leave the ground*

Дигар хусусияти феълҳои иборавӣ шакли идиоматикии онҳо мебошад. Зери мафҳуми идиома ҳамчоягии ду ва зиёда калимаҳо, ки маънои аслиашон бо маънои чузъҳоиашон мувофиқат намекунад, фаҳмида мешавад. Маънои бисёрии идиомаҳоро аз маънои чузъҳои онҳо фаҳмидан ғайриимкон аст.

Мисол: *bring up* - *educate*

give up - *stop doing, using, etc.*

go off - *explode; ring*

come by - *obtain*

Бояд қайд кард, ки меъёри мазкур ба ҳамаи феълҳои иборавӣ умумӣ нест, ғайр аз он бояд гуфт, ки муайян намудани маънои идиоматикӣ феъл душвор аст. Масалан феълҳои *fall down* ва *pull off* аз як тараф маънои идиоматикӣ надоранд, *fall down* – афтидан, галтидан, *pull off* – гирифтани, кашида бурдан, аз тарафи дигар ин феълҳо маънои дигари луғавӣ низ доранд:

fall down - 1) сар ҳам кардан (to someone in power); 2) ноком шудан;

pull off - 1) муваффақ шудан, новобаста аз душвориҳо; 2) ғолиб шудан, бурд кардан (мукофот, мусобиқа)

Инак, хусусияти мазкур барои феълҳои иборавӣ асосӣ нест, зеро маънои феълро аз чузъҳои он пай бурдан имконпазир аст.

Баъзе аз феълҳои иборавӣ ду ва зиёда маънӣ доранд, ки яке аз онҳо идиоматикӣ буда, дигареро баръакс аз чузъҳои он фаҳмидан мумкин аст.

Дигар хусусияти феълҳои иборавӣ дар имконияти гузоштани пасвандҳои зарфӣ пеш аз ва баъди исмҳои бо феъли мазкур истифодашаванда зуҳур меёбад. Барои объект мавқеи охирин вазифаи муҳими маъноиро ифода мекунад, аз ин сабаб агар пурқунанда маълумоти нав ва ё муҳимро надиҳад, он одатан дар мавқеи мобайнӣ ҷойгир мешавад.

Мисол : *Call him up or call up him (not his sister)*

Агар объект бо якчанд калимаҳо ифода ёбад, он гоҳ дар мавқеи охирӣ ҷойгир хоҳад шуд.

Мисол: *He put on the coat he had bought in London.*

Агар объект бо ҷонишин ифода ёфта бошад, дар мавқеи мобайнӣ ҷойгир мешавад.

Мисол: *He took his coat and put it on.*

Феълҳои иборавиро тавсиф карда, бояд ба пешоянд ва пасояндҳои зарфӣ дар таркиби феълҳои иборавии забони англисии муосир аҳамият дод.

Муҳимияти мавқеи пешоянд ва пасояндҳо дар таркиби феълҳои иборавиро дар мисолҳои гуногун таҳлил кардан мумкин аст:

Peter came before the court last week on a charge of drunken driving - Пӯтер ҳафтаи гузашта бо иттиҳомҳои дар ҳолати мастӣ мошин рондан ба додгоҳ омад;

Peter were before the court last week- Пӯтер ҳафтаи гузашта дар назди додгоҳ ҳузур дошт;

Peter went before the court last week- Пӯтер ҳафтаи гузашта ба додгоҳ рафт.

Ҳангоме сухан оид ба иштироки шахси воқеӣ дар суд ба сифати айбдоршаванда меравад, яъне ба маънии айнан иштирок “дар назди суд”, маънии асосӣ ба пешоянди *before* равона мегардад. Аслан, барои ифодаи чараёни мазкур феълҳои гуногун истифода шуда метавонад ва пешоянди *before* чун қоида, дар таркиби феълҳои иборавӣ бетағйир мемонад.

Мисоли дигари муҳимияти пасоянд дар таркиби феълҳои иборавиро дар мисолҳои зерин мушоҳида кардан мумкин аст:

Write down the rule - Қоидаро нависед

Put down the rule - Қоидаро нависед

Get down the rule - Қоидаро нависед

Take down the rule - Қоидаро нависед

Чуноне, ки аз тарҷумаи болоӣ бармеояд, феъли *Write* бо пасояндҳои гуногун барои ифодаи ҳамин мазмун истифода шуда наметавонад.

Дар исмҳо ва сифатҳои мураккаб, ки аз феъл сохта шудаанд, пасояндҳо ба морфемаҳо - чузъҳои калимаҳои мураккаб табдил меёбанд. Дар баробари он пасояндҳо мавқеи худро дар охир нигоҳ дошта, ба шакли аффикс наздик шуда, ба як намуди пасванд табдил меёбанд, вале аффикс намешаванд. Зеро пасояндҳо ҳамчун воситаи сохтани калимаҳои нав хизмат намекунанд ва ба калимаҳои кӯҳна барои сохтани калимаи нав ҳамроҳ намешаванд.

Мисол: *an actor’s make up, a turn - up seat, a made - up story.*

Дар тавъамият бо феълҳо пасояндҳои зарфии англисӣ вазифаҳои зеринро адо мекунанд:

- вазифаи сусти ҳолиро дар феълҳои таркибӣ (*sit down, go out, come back*);

- вазифаи ҳолро (*I hope you are not going to come out in such weather. Run down and see whether the entrance door is bolted*);

- вазифаи ҳолӣ - хабарӣ дар якҷоягӣ бо феълҳои *be, stay, get*, ва баъзан бо *keep, hold, fall*. (*You had better stay away. Is he in? We fell together*).

Дар таркиби ибораҳои феълӣ, зарфӣ ва мураккаб, ки дар онҳо чузъи чудонопазири воҳидҳои синтактикӣ мебошанд, вазифаи зеринро иҷро мекунанд: дар ибораҳои феълӣ – вазифаи сусти ҳолиро, ки бо воситаи ибораҳои пешистода муайян мешавад (three miles away; ten years back).

Ҳамин тавр, дар забони англисӣ феълҳои иборавӣ бо ҳамон як пасоянд синоним шуда метавонанд, вале бо ҳамон феъл синоним шуда наметавонанд, ки он аз муҳиммиати пасояндҳо шаҳодат медиҳад.

Дар натиҷаи омӯхтани сарчашмаҳои назариявӣ оид ба мавзӯи тадқиқот, инчунин пас аз гузаронидани таҳлили амалии истифодаи феълҳои иборавӣ дар забони англисӣ мо ба чунин ҳулоса омадем: феълҳои иборавӣ ибораҳои устуворе мебошанд, ки дар нутқ ба мисли калимаҳо истифода мешаванд ва аз феъл ва пасванд иборатанд: ҳиссаҳои пешояндӣ (пешоянд) ё ҳиссаҳои ёридиҳанда (зарф), ё ҳар ду (пешоянд ва зарф). Феълҳои иборавӣ инчунин идиомаҳои феълиро дар бар мегиранд. Дар феълҳо вобастагии маъноҳои соҳти ибораеро, ки ба он дохил шудааст, возеҳ ба назар мерасад. Таҳлили семантикии феълҳои иборавӣ нишон дод, ки маънои онҳо ба омилҳои гуногун вобаста аст: маънои асосии феъл, маънои пасванд, таркиби феъл бо пасванд ва контекст. Феълҳои иборавӣ дар ҳама гуна матнҳои соҳавӣ истифода мешаванд (адабиёт, ҳуқуқ, ВАО, иқтисодиёт, илм ва маданият), ки ин аз сермаъноӣ, мухтасарӣ, имкони тағйирёбии маъно, боигарии эмотсионалӣ ва интиқоли маъно шаҳодат медиҳад. Инчунин, истифодаи густурдаи феълҳои иборавиро метавон бо маъруфияти онҳо дар байни донандагони забони англисӣ шарҳ дод.

АДАБИЁТ

1. Аничков И.Е. Труды по языкознанию. Издательство: СПб.: Наука; 1997.- 510 с.
2. Голубкова Е.Е. Глагольные комплексы типа come in, put away в современном английском языке: семантика функционирование автореферат, М., 1990.
3. Добровольский Д.О. Грамматика конструкций и фразеология.// Вопросы языкознания №3. Москва, 2016. С. 7-21.
4. Кубрякова, Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. /Отв.ред.Б.А. Серебренников, АН СССР, Ин-т языкознания.-М.: Наука, 1986. - 156с.
5. Лапогонова Н.А. Глагольное аналитическое слово в современном английском языке.//Проблемы аналитизма в лексике. Выпуск 1 – Минск, 1997. – с.27-34.
6. Ногина И.В. О номинативных единицах типа get out в современном английском языке: Дисс... канд. филол. наук / И.В.Ногина - М.:1977.-228 с
7. Расторгуева Т.А. История английского языка. Учебник. М.: Высшая школа, 1983. 347 с
8. Самигуллина, А.С. В многомерном пространстве фразовых глаголов / Статья // Вестник Башкирского университета. – Башкортостан, 2016. – №4. – С. 99 – 101.
9. Смитт Л.П. Фразеология английского языка/Л.П.Саидов. -М., Учпедгиз.1959.
10. Lindner S. A Lexico-Semantic Analysis of English Verb-Particle Constructions with UP and OUT - Trier: LAUT, 1983. - 234 p.
11. Meyer G.A. The Two-Word Verb: A Dictionary of the Verb-preposition Phrase in American English. – The Hague: Mouton, 2016. – 328 p.
12. Nesfield J. C. Manual of English grammar and composition. Publisher: Alpha Editions, 2020. – 432p.
13. Povey J. Phrasal Verbs and How to Use Them. – М., 2016. – 176 p.

МАҶҲУМ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ЛУҒАВИИ ФЕЪЛҲОИ ИБОРАВӢ ДАР ЗАБОНИ АНГЛИСӢ

Мақолаи мазкур ба омӯзиши хусусиятҳои луғавии феълҳои иборавӣ дар забони англисӣ бахшида шудааст. Муаллиф дар он роҳҳои сохтани феълҳои иборавӣ ва аломатҳои онро муайян намудааст. Феълҳои иборавӣ дар ҳама гуна матнҳои соҳавӣ истифода мешаванд (адабиёт, ҳуқуқ, ВАО, иқтисодиёт, илм ва маданият), ки ин аз сермаъноӣ, мухтасарӣ, имкони тағйирёбии маъно, боигарии эмотсионалӣ ва интиқоли маъно шаҳодат медиҳад. Дар мақола муҳиммиати мавқеи пешоянд ва пасояндҳо дар таркиби феълҳои иборавӣ таҳлил карда шудаанд.

Калидвожаҳо: феъл, феълҳои иборавӣ, ифодаҳои идиоматикӣ, ибораҳои феълӣ, ибораҳои зарфӣ.

ЗНАЧЕНИЕ И ЛЕКСИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ФРАЗОВЫХ ГЛАГОЛОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Данная статья посвящена изучению лексических особенностей фразовых глаголов в английском языке. В ней автор определил способы построения фразовых глаголов и их признаки. Фразовые глаголы используются в разных текстах (литература, юриспруденция, средства массовой информации, экономика, наука и культура), что свидетельствует о богатстве смысла, краткости, возможности изменения смысла, эмоциональной насыщенности и передаче смысла. В статье анализируется значение и роль предлогов и суффиксов в составе фразовых глаголов.

Ключевые слова: глагол, фразовый глагол, идиоматичные выражения, глагольные словосочетания, адвербиальные словосочетания

MEANING AND LEXICAL PROPERTIES OF PHRASAL VERBS IN THE ENGLISH LANGUAGE

This article is devoted to the study of lexical features of phrasal verbs in the English language. In it, the author has defined the ways of constructing phrasal verbs and their signs. Phrasal verbs are used in texts of any field (literature, law, mass media, economics, science and culture), which indicates their expressiveness, brevity, the possibility of changing meaning, emotional richness and transfer of meaning. The article analyzes the importance of the position of prefixes and suffixes in the composition of phrasal verbs.

Keywords: verb, phrasal verbs, idioms, verbal phrases, adverbial phrases

Маълумот дар бораи муаллиф:

Азимова Саноат Раҳматовна-номзади илмҳои филологӣ, дотсент, Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобоҷон Ғафуров. Email: sanoat1979@mail.ru

Сведения об авторе:

Азимова Саноат Раҳматовна-кандидат филологических наук, доцент Худжандского государственного университета имени академика Бободжон Гафурова. Email: sanoat1979@mail.ru

About the author:

Azimova Sanoat Rahmatovna-candidate of science, dosent, Khujand State University named after academician Bobojon Gafurov. Email: sanoat1979@mail.ru

ИСТИЛОҲОТИ ДИНИИ ТО ИСЛОМӢ ВА ДАВРАИ ИСЛОМӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Элназарова Х.А.

Академияи миллии илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Абулқосими Фирдавсӣ бо эҷоди «Шоҳнома»-и безаволаш сатҳи ҷаҳонӣ шӯхрати оламшумул пайдо намуда, ҷун устоди бузурги назм будани худро собит намуд ва ба инкишофи минбаъдаи забони адабӣ, ҳусусан забони назм муайян намуда, ҷун санъаткори бузург рисолати таърихӣ ҳешро иҷро намудааст.

Таҳқиқи баррасии паҳлӯҳои гуногуни забони «Шоҳнома» аҳамияти калони назариявиро қасб намудааст. Баррасии илмӣ бахшҳои гуногуни луғати «Шоҳнома» дар ҷиҳати такмили таркиби луғавии забони адабии муносири тоҷик, такмилу коркарди истилоҳоти он ва муайян намудани роҳҳои ояндаи забони адабии имрӯза муфид арзёби мегардад.

Солҳои охир омӯзиши лексикаи марбут ба динҳои гуногун тавачҷӯҳи забоншиносонро ба худ ҷалб кардааст. Таҳаввули ин бахши луғат бо таърих, фарҳанг ва ҷаҳонбинии халқҳои гуногун иртибот дошта, аз нигоҳи этнолингвистӣ, психоллингвистӣ ва фарҳангшиносӣ мавриди баррасии забоншиносон қарор гирифтааст.

Қабати қалонтарин истилоҳоти «Шоҳнома»-ро лексикаи динӣ то исломӣ ва давраи исломӣ фаро гирифтааст.

Дар «Шоҳнома» таърихи мардуми ориёинаҷод бо тамоми паҳлӯҳо тасвир ёфта, оид ба масъалаҳои гуногун маълумоти муфассал дода мешавад.

Луғату ифодаҳои, ки дар ин асари безавол истифода шудаанд, аз назари мавзӯ ва ғуруҳҳои маъноӣ ҳеле васеъ буда, мафҳумҳои гуногунро дар бар мегиранд.

Кисмати зиёди «Шоҳнома»-ро истилоҳу вожаҳои адёну кешҳои қадимаи мардуми ориёӣ ташкил медиҳанд. Дар «Шоҳнома» оид ба оини зардуштӣ оташкадаҳо, мӯбадон маълумоти зиёд дода мешавад.

Суннати зартуштиён ва навиштаи китобҳои паҳлавӣ монанди «Динкард», «Ардавиришнома», «Бундаҳишн» Искандар дар ҳамла ба Эрон Авесторо бисӯхт ва аз ин рӯ ба вай лақаби «Гучастак» доданд. Дар замони Ашкониён бори дигар Авесто аз нав барқарор шуд, шоҳи ашконӣ фармон дод то Авесторо аз навиштаҳои пароканда ва ривоятҳо гирд оваранд.

Ардашери Бобакон нахустин шоҳи Сосонӣ, ки бунёди фармонравиҳои хешро бар дини зардуштӣ ниҳода буд, таваҷҷӯҳи махсус ба Авесто дошт. Ба навиштаи «Динкард» Ардашер ба Тансар ҳирбади рӯзгори хеш фармон дод, то Авесторо гирд оварад ва сомон бахшад. Дар суннати зардуштиён низ Тансар дар гурӯҳи мӯбадон, ки дар гирдоварии Авесто саҳм гузоштанд, ҷой дорад.

Пас аз Ардашер низ ҷонишинони вай дар тақмили қори фароҳам овардани бахшҳои парокандаи Авесто кӯшидаанд, то дар рӯзгори Шопӯри дуҷум Озарбади Меҳроспандон мӯбадон мӯбади аср гузорише бар бахшҳои номафҳуми Авесто навишт ва китоби «Хурда-Авесто» ро аз саросари Авесто гирд овард.

Авестои рӯзгори сосониён аз 345.700 вожа ва «Занд» яъне гузориши паҳлавӣ он аз 2094 200 вожа иборат будаанд. Аммо имрӯзҳо ба ғайр аз «Гоҳон» ва «Вандидод», ки ҳамаи он бар ҷо мондааст ва дигар бахшҳои Авесто дастрас нест ва Авестои кунунӣ бар рӯи ҳама 83 000 вожа дорад [1, с.19].

Дар китоби паҳлавӣ «Динкард» аз Наскҳои бистуякгонаи Авестои қуҳан суҳан ба миён омада ва гузидаи аз ҳамаи онҳо аз ҷумла наскҳои аз даст рафта, ба даст дода шудааст. Наскҳои бистуякгонаи Авесто ба се қисм ҷудо карда шудаанд.

1. Наскҳои Госоник дар дониш ва қори менӯй яъне қори менӯй ба маънии ҷаҳони дигар ё ҷаҳонест, ки пеш аз ҷаҳони астуманд, яъне ҷаҳони моддӣ, гетӣ мебошад.

2. Наскҳои Дотик дар донишу дод ва қори ҷаҳонӣ.

Наскҳои Хот-монсарик - дар огоҳӣ аз ниёишҳо ва сӯрудҳои динӣ [1, с.19].

Дар омӯзишҳои Зартушт максуд аз офариниш ва натиҷаи зиндагӣ ин аст, ки одаме дар обод кардани ҷаҳон ва шодмонии худ ва дигарон бикӯшад ва бо «андешаи нек», «гуфтори нек» ва «қирдори нек» худро шоистаи расидан ба авҷи қамолу пайвастан ба беҳрӯзии ҷовидонӣ нишон диҳад.

Омӯзишҳои Зартушт одамиро офаридаи поқу беолоише Ахура-Маздо ва ҳамкору ёвари офаридгор дар гузаришҳои тақомилу офариниш ва пайкор бо нерӯҳои аҳриманӣ медонад на гунаҳкори азали, ки бояд ҳамвора рӯй аз хушӣ бигардонаду нафси хешро бикушад ва шиканҷаҳову хавлу харосҳоро бартобад, то бахшудаду растагор шавад.

Зартушт монанди Буддо намегӯяд: «Раҳиҳои ҳар қас дар нестии ӯст». Яъне одаме бояд даст аз лаззатҳои ин ҷаҳонӣ бишӯяд ва дар гӯшае ба риёзат, яъне ба ранҷу машаққат бипардозад, балки андешаи ӯ ин аст, ки «Одаме барои қомаравии фардӣ ва иҷтимоӣ офарида шуда ва зиндагӣ муборизаи миёни некиву бадӣ ва бар мост, ки ҳамвора пуштибонӣ ростиву дурустӣ ва раҳрави роҳи неке бошем ва бо зиштиву табоҳӣ ва бадӣ набард кунем» [1, с. 38].

Бунёди омӯзиши фалсафаи Зартушт бо қуҳантарин бовариҳои ориёиён, ки ба давраи зиндагии муштараки хиндувону эронӣ мепайвастан, тазоди имконнопазир дошт. Зартушт мутафаккири ҳасуру навоваре буд, ки андешаҳову бовариҳои инқилобии хешро бо диққату тезбинии файласуфе равшанос ва ҷомеашинос андешаваре баландпарвозу оянданигар ва шоире пуршӯру хунарманд дар панҷ сӯруди ҷовидони худ ба ёдгор гузошт.

Х.К Эроншаҳр мегӯяд «Қонунҳои тазоду ҷангу ситеза ва дафъу ҷазбу қашшӯ кӯшиш то ҷаҳон боқист, пойдор хоҳад буд. Муҳарриқи ҷарҳҳои гардунаи хилқат ва меҳвари инқилобу тақомилу табиат ҳамин қонун аст ва дар ҳама аз адёни маъруф ҳукмронии ин қонунҳои тазоду дӯгонагӣ ба қадри дини Зартушт таҳқиқу таҷлил нашоудааст. Метавон гуфт, ки манбаи фалсафаи ахлоқӣ ва ҳаёти дар дини Зартушт ҳамин қонунҳои ҳастӣ бас» [1, с. 42].

П.Ж. Менаш Зартуштро дар андешаву гуфтору қирдор дӯстдор ва пайрави некиву душмани бадӣ медонад ва ӯро посдори бенавоён ситамдидагон дар баробари ситами бедодгарону ниғаҳбони гов – ҳайвони деҳнишинону шаҳрнишинон дар баробари ғоратгарии ҷодарнишинон мешуморад. Вай менависад: «Паёми Зартушт бисёр сода аст ва агар ҳолати ҳашини бадавии онро қаноат бигзорем бисёр душвор менамояд, ки битавонем ӯро дар замону фазои мӯайяне қарор диҳем» [1, с. 42].

Доналд Н.Вилбер дар китоби худ ба номи «Эрон» менависад:

«Эронӣён нисбат ба ҳадафу маъноӣ зиндагӣ ҳам назаре доштаанд. Ба таври қули метавон гуфт, ки ғояти омили эронӣ дар зиндагӣ андешаи неку гуфтори нек ва қирдори нек аст, ки аз

омӯзишҳои дини Маздо ё Зардушт ба шумор меравад ва ин дин яке аз динҳои бузурги ҷаҳон аст, ки усули ақоиди лохутӣ ва ахлоқӣ амалиро бунёд намуд, ба мӯҷиби ин усул, ки баъдҳо маъмул шуд, ҳар як аз одамиён бояд ҳамвора дар роҳи ҳақ ва неқӣ ва ба зиёни тирагиву дурӯғ пайкор кунанд» [1, с. 43].

Чексон дар китоби «Пажӯҳишҳои зардуштӣ»-и хеш менависад:

«Дини Эрони қадим яке аз динҳои муҳими ҷаҳон аст, ки арзишу аҳамияти зотӣ дорад. Дар миёни китобҳои динии миллал камтар китобест, ки монанди китоби зардуштӣён дар бораи неқиву бадӣ ҳовии ҷунон назари равшане бошад ва ҷунон омӯзишҳои волои ахлоқии марбут ба вазифаи одамиро баён кунанд. Камтар дине монанди дини эронӣён дар лузуми покиза нигоҳ доштани тану равон то ин андоза таъкид кардааст» [1, с. 42].

Зардушт як шахсияти таърихӣ аст. Китоби «Готҳо», ки қуҳантарин бахши Авесто ба шумор меравад, ӯро марде таъсиркунанда ва пӯршӯр нишон медиҳад, ки ба омӯзишу раҳнамӯнии мардумон мепардозад ва ҳар кас ки ҳузури ӯро дарк мекунад, шефтаву мачзуби ӯ мешавад.

Дини Зардушт, албатта ба таври ногаҳонӣ падида наёмадааст, балки натиҷаи тақомули ақидаи динии пешин буд, ки дар Эрони қуҳан вучуд дошт. Аз манобеи зардуштӣ монанди «Динкард» бармеояд, ки Зардушт бо хурофатарастӣ ва ҷодӯӣ, ки ёдгори рӯзгорони дерина буд, мубориза бурд ва ба оини эронӣён ҷанбаи менуӣ ва поқу перостае дод ва мардумонро ба роҳи раҳӣ аз ин дини ҷодӯӣ раҳнамӯн гардид.

Омӯзишҳои Зардуштӣ, беҳтарин роҳ дар зиндагӣ, роҳи миёнаравист. Яъне бунёд ниҳодани ҳонавода ва парвариши фарзандони баруманд, пайравӣ аз ростӣ ва қору кӯшиш, пардохтан ба обёриву кишоварзӣ, парвариши ҷонварони судманд ва нобуд кардани ҷонварони зиёнманд, ҳама ва ҳама омӯзишҳои оини зардуштӣ аст. [1, с. 43]

Олмстед менависад: «Мубтақии омӯзишҳои динии зардуштӣ ҳуди Зардушт ва мардуми ориёинаҷоданд. Ин омӯзишҳо, ки аз содатарин ақидаи ориёии қуҳан моя гирифта, ба тадриҷ тақомул ёфта ва марҳалае расида, ки ҳеҷ як аз афкори динии милали ориёӣ дар волоиву латофат ба пояи он нарасидааст» [1, с. 43].

Миллз дар бораи «Гоҳон» менависад: «Зардушт барои мо суҳаноне оварда, ки ҳар ҳиҷои он аз фикр анбошта аст. Фишурдагии фикр дар он ба андозаест, ки монанд надорад. Ин дастурҳои се ҳазор сол пеш имрӯз моро аз бандҳо раҳӣ мебахшад. Ҳақношиносӣ аст, агар онҳоро ноҳида гирем ё пинҳон созем.

Ҳақ дорем ва метавонем ба озода бигӯем, ки Авесто қуҳантарин санади дини дарунист, ки ҷӯяндаву озмоюндаи манӣ ва гуфтору рафтори неқ аст.

Зардушт ҳудоеро ба мо мешиносонад, ки сифатҳои неқаш гирдогирди ӯро гирифта ва ӯро дар банд гузорида ва аз ин роҳ зоти ҳудои бузургро аз гуноҳи равон сохтани бадӣ раҳӣ додаст. Пас ҳудои неқии ӯ танҳо дар маниш аз ҳама бартар аст, на тавоноии бебанди моддӣ, ки ҳастиро дар ҳам резад ва оини ниҳодаи ҳудро табоҳ созад. Ин кӯшиши бузург барои ниғаҳдошти озарми ҳудо буд.

Агар достони андешаи одамиро арзишест, Авесто пояи баланде дар ин достон дорад. Ҳаргиз касе ба ҳеҷ забоне баландии шигарфи ин қуҳантарин тиккаҳои Авесто (Готҳо)-ро рад накардааст.

Муаррихони Шӯравӣ дар китоби «Таърихи Эрон аз даврони бостон то поёни садаи ҳаҷдахум», ҳангоми баҳс дар бораи маъхазҳои таърихӣ фарҳанги Эрон менависанд: «Аз маохизи кутубҳо бояд пеш аз ҳама Авесторо ном бурд. Ин китоб қадимтарин асар ва ёдгори ақвоми ориёӣ аст ва зиндагии эшон дар даврони бисёр қадим ва нахустин мадориҷи тақомули иҷтимоӣ дар он акс ёфтааст» [1, с. 45].

АДАБИЁТ

1. Авесто қуҳантарин сурудҳо ва матнҳои эронӣ. Гузориш ва пажӯҳиши Чалили Дӯстхоҳ Душанбе, 2001 - 428с.
2. Расторгуева В.С. Система таҷикского глагола / В.С. Расторгуева, А.О. Керимова М.1964.-291с
3. Расторгуева В.С., Эдельман Д.И. Этимологический словарь иранских языков. / В.С. Расторгуева, Д.И. Эдельман // Т.1,2000,327с., Т.2 200,502с., Т.3,2007, - 493с
4. Айни С. «Куллиёт», ҷилди 11, китоби яқум, / С. Айни - Душанбе 1969
5. Ализода И. Чанд суҳан оид ба луғати «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ/ И. Ализода -Известия отделения общественных наук №12,1957-С.53-66
6. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома», / С. Анварӣ - Душанбе «Маориф» 1994. - 118 с.
7. Андреев М.С. Об этнографии таҷиков: Некоторые сведения. / М.С. Андреев -Таджикистан. Сборник статей, Ташкент,1925.
8. Андреев М.С. Средне-Азиатская версия Золушки (Сандилони) Св. Параскева / М.С. Андреев -Пятница Деви Сафед по Таджикистану Ташкент,1927 - С.68-99

9. Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди якум, / Фирдавсӣ Абулқосими Душанбе, 1987-501с.
10. Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди дуюм, // Фирдавсӣ Абулқосими -Душанбе, 1987-318с.
11. Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди сеюм, // Фирдавсӣ Абулқосими -Душанбе, 1988-527с.
12. Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди чорум, // Фирдавсӣ Абулқосими - Душанбе, 1988 406 с.
13. Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди панҷум, / Фирдавсӣ Абулқосими- Душанбе, 1988 489 с.
14. Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди шашум, / Фирдавсӣ Абулқосими -Душанбе, 1989 550 с.
15. Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди ҳафтум, / Фирдавсӣ Абулқосими -Душанбе, 1989 651 с.
16. Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди ҳаштум, / Фирдавсӣ Абулқосими - Душанбе, 1990-611с.
17. Абулқосими Фирдавсӣ «Шоҳнома», ҷилди нӯҳум, / Фирдавсӣ Абулқосими -Душанбе, 1991 495 с.

ИСТИЛОҲОТИ ДИНИИ ТО ИСЛОМӢ ВА ДАВРАИ ИСЛОМӢ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ

Ардашери Бобакон нахустин шоҳи Сосонӣ, ки бунёди фармонравоии хеширо бар дини зардуштӣ ниҳода буд, тавачҷӯҳи махсус ба Авесто дошт. Ба навиштаи «Динкард» Ардашер ба Тансар хирбади рӯзгори хеш фармон дод, то Авесторо гирд оварад ва сомон бахшад. Дар суннати зардуштиён низ Тансар дар гурӯҳи мӯбадон, ки дар гирдовариш Авесто саҳм гузоштанд, ҷой дорад.

Пас аз Ардашер низ ҷонишинони вай дар такмили кори фароҳам овардани бахшҳои парокандаи Авесто кӯшиданд, то дар рӯзгори Шопури дуюм Озарбади Мехроспандон мӯбадон мӯбади аср гузорише бар бахшҳои номафҳуми Авесто навишт ва китоби «Хурда-Авесто» ро аз саросари Авесто гирд овард.

Калимаҳои калидӣ: Омӯзишҳои Зартуштӣ, Авесто(Готҳо), Таърихи Эрон, Зартушт, Муаррихони Шӯравӣ, Фишурдагии фикр, Эрони қуҳан, Китоби «Готҳо», ориёинажод, Ардашери Бобакон нахустин шоҳи Сосонӣ.

РЕЛИГИОЗНЫЕ ТЕРМИНЫ ДО ИСЛАМА И ИСЛАМСКОЙ ЭПОХИ В»ШАХНОМЕ " АБУЛҚОСИМА ФИРДАВСИ

Ардашер Бабакан, первый Сасанидский падишах, который основал свое правление на основе зороастризма, особый интерес проявлял к «Авесте». Ардашер, сочинив «Динкард», приказал Тансару, своему биографу, чтобы тот собрал тексты Авесты и восстановил их. В традициях зороастрийцев Тансар также находится в числе тех жрецов, которые внесли свой вклад в дело восстановления Авесты.

После Ардашера, его приемники старались собрать разбросанные тексты Авесты, до того периода, когда во время правления Шапура второго, Озарбад Мехроспандон-глава жрецов века - написал отчет о непонятных главах Авесты и собрал из всей Авесты, книгу «Хурда-Авеста».

Ключевые слова: Зороастризм, Авеста (готы), История Ирана, Заратустра, советские историки, Компрессия мысли, Старый Иран, Книга «Готов», Арьяинаджад, Ардашер Бабакан, первый сасанидский царь.

RELIGIOUS TERMS BEFORE ISLAM AND THE ISLAMIC ERA IN "SHAKHNOMA" BY ABULKOSIM FIRDAVSI

Ardasheri Bobakon, was the first king of Sassanid, who built his rule on Zoroastrian religion, paid special attention to Avesta. According to "Dinkard", Ardasher ordered Tansar to spend his life in order to collect the Avesta and give it to him. In Zoroastrian tradition, Tansar is among the group of priests who contributed to the compilation of the Avesta.

After Ardasher, his successors also tried to improve the work of publishing scattered parts of Avesta, so that in the days of the second Shapur, Azarbadi Mehrospandan wrote a report on the incomprehensible parts of Avesta and compiled the book "Khurda-Avesta" from all parts of Avesta.

Keywords: Zoroastrianism, Avesta (Goths), History of Iran, Zarathustra, Soviet historians, Compression of thought, Old Iran, The Book of Ready, Aryainajad, Ardasher Babakon, the first Sasanian king.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Элназарова Ҳабиба Абдумамадовна—номзади илми филология, докторанти кафедраи забонҳои хориҷии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. E-mail: amina-amina76@mail.ru; (+992) 934072499

Сведения об авторе:

Элназарова Хабиба Абдумамадовна—кандидат филологических наук, докторант кафедры иностранных языков при Правлении Национальной академии наук Таджикистана. E-mail: amina-amina76@mail.ru; (+992) 934072499

About the author:

Elnazarova Habiba Abdumamadovna – kandidat of philological sciences, doctoral student of the Department of Foreign Languages at the Board of the National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: amina-amina76@mail.ru; (+992) 934072499

ТДУ: 391.15 (575.3)

АНТРОПОНИМҲО ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Насимов Н.

Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд»

Антропонимика калимаи юнонӣ буда, аз **anthropos** – одам ва **onyma** – ном иборат аст ва як қисми ономастикаи илми забоншиносӣ маҳсуб ёфта, исмҳои хоси вобаста ба номи одамонро меомӯзад [17].

Бахусус дар бораи антропонимика, антропонимия ва дараҷаи омӯзишу таҳқиқи он дар забонҳои хориҷӣ ва тоҷикӣ забоншиносии тоҷик Ҷ. Алимӣ дар асари хеш «Ономастика» маълумоти таҳлилии муфассал додааст [1].

Аз ҷумла ӯ дар ибтидо аз номгузорию номшиносӣ дар давлатҳои хориҷӣ қайд намуда, менигорад, ки омӯзиш ва таҳқиқи исмҳои (номҳои) хос дар забоншиносии эронӣ (форсӣ) тайи солҳои 30-юми асри XX пас аз нашри мақолаи забоншиносии номии Шӯравӣ В.И. Абаев бо унвони «Дар бораи номҳои хоси достони Нартҳо» вусъат мегирад. Ин раванд хосатан солҳои 60-уми садаи XX то кунун рушд меёбад ва дар атрофи номҳои хос, аз ҷумла номвожаҳои ашхос, силсилаи таҳқиқотҳо ба анҷом расидаанд, ки ҳар яке дар баррасӣ ва омӯзиши ин зухуроти забонӣ саҳм гирифтаанд.

Маводи бештар оид ба ономастика, хусусан антропонимика солҳои 60-70 асри XX дар маҷмуаи мақолаҳои «Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. Проблемы антропонимики» [7] ва «Антропонимика» [3] чоп шудаанд.

Сипас ӯ дар бораи номшиносони тоҷик О.Ғ. Ғафуров, Р.Р. Раҳимов, Ш. Ҳайдарӣ (Ҳайдаров), Р. Шоев, Ф. Абдулло, Р.Т. Рӯзиева, Д.Д. Мирзоева, А. Акрамов, М. Диловаров, С. Абдуллоева, М. Аюбова, Р.Х. Додихудоев, Ш. Рустамов, О. Қосимов, О. Маҳмадҷонов, Д. Саймиддинов, Дасани Ёрзод, Н. Шарофов, Я. Калонтаров, Б. Бобохонов, Т. Ваҳҳобов, А. Ҳасанов, Д.К. Карамшоев, А. Қаландаров, Б. Тилавов, А.А. Горбачевский ва асарҳои онҳо иттилотии таҳлилий ва маводи антропонимию ироа намудааст [1, с.162-206].

Ҳамчунин Ҷ. Алимӣ нуқтаи назари олимони номшиносро оид ба аҳамият, вазифа ва давраҳои номгузорӣ мавриди таҳқиқу таҳлил қарор дода, андешаҳои И.В. Бестужев-Ладаро меорад, ки ӯ аҳамият ва вазифаҳои номгузорию ба 4 гурӯҳ, аз ҷумла фарққунонии фардиятҳо аз ҳамдигар, иҷтимоӣ, анъанавӣ ва хурофотӣ ҷудо намудааст. Пайдоиш ва рушди антропонимияро бошад, вобаста ба 3 марҳила – ибтидоӣ, ғулумдорию феодалӣ ва капиталистӣ шумурдааст [1, с.39-40].

Аз таърихи омӯзиш ва таҳқиқи антропонимия тоҷик С.М. Насруддинов низ мақолаи «К истории исследования таджикской антропонимии»-ро ба нашр расонидааст [8, с.14-22].

Дар забони тоҷикӣ даҳаи дуҷуми асри XXI оид ба номҳои хоси одамон ахиран китобҳои «Номнома» [9], «Феҳристи номҳои миллии тоҷикӣ» [16] ва «Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ» [18; 19] рӯйи чоп омаданд.

Дар доираи мавзӯи баҳси мазкур ҳамчунин Ҷ. Алимӣ ибраз меорад, ки дар ономастика равияҳои маҳсули омӯзиши исмҳои хос дар адабиёти бадеӣ, фолклор, шеваю лаҳҷаҳо ва нутқи услуби расмӣ-коргузорӣ низ мавҷуданд [1, с. 66].

Дар адабиётшиносию фолклоршиносии тоҷик «Самаки айёр» ва «Ҳазору як шаб» барин асарҳоро муҳаққиқон ба яке аз истилоҳоти «адабиёти омиёна», «китобҳои халқӣ», «наспи омиёна (ё ривоятӣ) классикӣ», «адабиёти мардумӣ», «ҳамосаи халқӣ», «наспи анъанавӣ», «наспи ривоятӣ» ворид намуда, онҳоро марбут ба жанрҳои фолклорӣ пиндошатаанд [ниг.: 10, с. 423-424].

Дар ин маврид оид ба антропонимҳои «Самаки айёр» Р. Шоев [20] ва «Ҳазору як шаб» Ҷ. Темуров [11] асарҳои илмӣ эҷод кардаанд.

Дар робита ба омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили антропонимҳои эҷодии халқи минтақаҳо аз рӯи жанрҳои фолклорӣ дар забони тоҷикӣ асарҳои илмӣ дигаре дастрас нагардиданд.

Аз ин лиҳоз, тасмим ба миён омад, ки антропонимҳои фолклори Сари Хосор аз рӯи асари Р. Амонов «Очерки эҷодии даҳанакии Кӯлоб» [2], ки бевосита аз забони сокинони мардуми Сари Хосор сабт шудааст, мавриди омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлил қарор дода шавад.

Дар фолклори Сари Хосор 52 номи одамон бо такрор 341 маротиба омадаанд: Аббос [2, с. 103], Аббоспачо [2, с. 103] Абдурахимбой [2, с. 181], Аваз [2, с. 105], Авазхон [2, с. 117], Алӣ [2, с. 30], Аҳмад [2, с. 94], Афросиёб [2, с. 275], Бағлоншо [2, с. 111], Баҳоваддин [2, с. 288], Бегавлиё [2, с. 111], Бибиноз [2, с. 116], Гагарин [2, с. 234], Гурғулисултон [2, с. 116], Гуруғлишо [2, с. 117] – Гӯрӯғлишо [2, с. 105], Ғуломшоҳ [2, с. 267], Давлатманд [2, с. 242], Давлатхотун [2, с. 240] – Давлатхотън [2, с. 322], Давлатшо [2, с. 296], Девонаҳисайнӣ – Девонаҳусейнӣ [2, с. 320], Замир [2, с. 234], Зинатгъл [2, с. 99], Кънъск [2, с. 327], Қъличпалвон [2, с. 274] – Қиличпалвон [2, с. 276] – Қиличпахлавон [2, с. 276], Қосимҷон [2, с. 264], Мирзо [2, с. 234], Мирзоқарам [2, с. 186], Муминбой [2, с. 181], Мънъск [2, с. 327], Нахът [2, с. 270] – Нахътак [2, с. 270], Нуралӣ [2, с. 117], Санифҷон [2, с. 268], Ситораҷъмур [2, с. 276], Соқимулло [2, с. 118], Соқӣ [2, с. 118], Сулаймон [2, с. 54], Султон [2, с. 110] – Султун [2, с. 94], Суфимъхаммад [2, с. 150], Сълтонхъсайн [2, с. 185], Тошӣ [2, с. 190], Фузайл [2, с. 242], Хизр [2, с. 159], Хуча [2, с. 185], Ҳасан [2, с. 109], Ҳасанак [2, с. 197], Ҳасаналӣ [2, с. 247], Чаноргардон [2, с. 275], Шералихон [2, с. 117], Ширмо [2, с. 116], Шоаншоҳ [2, с. 283], Эраҷ [2, с. 189], Юсуф [2, с. 54].

Номҳои Гуруғлишо (Гӯрӯғлишо) – 3 маротиба, Аваз ва Ҳасан – 4-маротибагӣ, Нахътак – 5, Ҳасанак – 6, Чаноргардон – 8 маротиба, Афросиёб – 9-маротиба, Санифҷон – 10 маротиба, Давлатхотън (Давлатхотун) ва Ситораҷъмур – 11-маротибагӣ, Девонаҳисайнӣ (Девонаҳусайнӣ) – 12 маротиба, Қъличпалвон (Қиличпалвон, Қиличпахлавон) – 14 маротиба, Кънъск – 21, Мънъск – 23, Нахът (Нахътак) – 30 маротиба, Қосимҷон – 61 маротиба ва Ғуломшоҳ – 63 маротиба истифода гардидаанд.

Сабаби аз ҳама бештар омадани номҳои Қосимҷон ва Ғуломшоҳ ин услуби хоси эҷоди жанри драма (намоишнома) аст.

Аз шумораи умумии 52 ном бо ҳарфҳои А ва С – 8-номӣ, Б, Д ва М – 4- номӣ, Г, Ҳ ва Ш – 3 номӣ, З, Қ, Н, ва Х – 2-номӣ, Ғ, К, Т, Ф, Ҷ, Э ва Ю – 1-номӣ оғоз шудаанд.

Аз 52 ногӯйи номҳо 5 ном – Бибиноз, Давлатхотун (Давлатхотън), Зинатгъл, Санифҷон ва Ширмо – 9,6 фоиз занона буда, 47 ном – 90,4 фоиз мардона мебошанд. Ба ғайр аз номи Санифҷон, ки дар насри драма (намоишнома) омадааст, номҳои дигари занона дар назми фолклори Сари Хосор воমেҳӯранд.

Зинатгъл хесту ай чо:

Апат бъмбъра дар чоло,

Нъх бухчама бъгӣ биё.

Либосои қиматбаъҳо... [2, с. 99]

Сифат бигирем, эй чура, боз,

Ай канизи Ширмо, Бибиноз... [2, с. 116]

Ғуломшоҳ. Пеши Санифҷон мерам. (Бо каломии шавқ) [2, с. 268].

Аз 52 ном 25 ном дар назм, 25 ном дар наср ва 2 ном – Давлатхотун ва Хизр ҳам дар назм ва ҳам дар наср омадаанд. Азбаски дар жанрҳои афсонаю драмаҳо (намоишномаҳо) низ шеърҳо, аз чумла суруду рубоӣҳо истифода гардидаанду дар онҳо номҳои дарҷ ёфтаанд, матнҳои фолклорӣ асосан бо назм ва наср ном бурда мешаванд.

Аз муқоисаи номҳои дида мешавад, ки қисме аз онҳо ҳам дар шаклҳои забони адабӣ ва лаҳҷавӣ – ҳамчун диалектизм номбар шудаанд: Гӯрӯғлишо – Гуруғлишо, Девонаҳисайнӣ – Девонаҳусейнӣ, Давлатхотун – Давлатхотън, Қиличпахлавон – Қиличпалвон – Қъличпалвон, Султон – Султун.

Ана шидай вахти дъо,

Дъо ба фотиҳа ҳаштод зебо,

Дар дъо мега Гурӯғлишо:
«Э Авазхонъм – лахти ҷигар,
Дар шикор мекънӣ ту сафар. [2, с. 105]

Растада мегиран чо,
Қисса бѣгум эй ошно,
Ай кълли сиру савдо,
Ай хоки Гуруғлишо. [2, с.117]

Баъд ҳаму писари апаши Девонаҳусайнӣ яг акахон дошт дар ҳаму
къшилоқ [2, с. 320].

Баъд ба туйхона омад, нон хурдаку съни холаи Девонаҳусайнӣ
гуфт [2, с. 320].

Давлатхотун – барги гули зардоду,
Яг буса буре дарди дилъма дору.
Яг буса наметъмът, ки ту рагузарӣ,
Шаҳрора ба шаҳр гардӣ овоза барӣ. [2, с. 240]

Давлатхотън карбос танидан гира,
Бо ҳар сари хор тороиш канидан гира. [2, с. 322]

Баъд (Қиличпаҳлавон) хамбида, шаҳрда рафт, ки як туи гъръмбай,
баъд даррав пеши ошпаз рафт... [2, с. 276]

(Қиличпалвон дар хонаи Афросиёб як косада шир монд... [2, с. 276]

Ура Қъличпалвон номъи кардан [2, с. 274].

Душмана ба овоз бѣтарсон,
Ҳам овозъта бѣшинава Султон. [2, с. 110]

Рӯи Султуна бӯ кашидак,
«Фарзардъм», – гуфтаку бусидак. [2, с. 94]

Баъзе номҳои дигар низ дар шакли лаҳҷавӣ дарҷ гардидаанд: Аббоспачо – Аббосподшоҳ,
Зинатгъл – Зинатгул, Мънъск – Мунуск, Нахът (Нахътак) – Нахӯд (Нахӯдак), Ситораашъмур –
Ситораашумур, Суфимъхаммад – Суфимуҳаммад, Султон – Султун, Сълтонҳъсайн –
Султонҳусайн, Хуча – Хӯча ва Шоаншоҳ – Шоҳаншоҳ.

Бояд ёдовар шуд, ки қисме аз номҳо, аз ҷумла Кънъск, Мънъск, Нахът (Нахътак),
Ситораашъмур ва Чаноргардон ба лақаб ё таҳаллуҷҳо монандӣ доранд. Аммо азбаски дар
баробари онҳо номҳои аслиӣ дар матнҳои фолклорӣ ном бурда нашудаанд, онҳо ҳамчун
номҳои ҳоси асосӣ пиндошта шуданд.

Бъд набъд, як Кънъск ва яг Мънъск бъд [2, с. 327].

(Зан) ночор шида, нуна дар миёни Нахътак баст. Нахът рафтан гъръфт [2, с. 270].

Қати Ситораашъмур Қъличпалвон се шаву се руз гардондан [2, с. 268].

Номҳои ҳоси одамон дар фолклори Сари Ҳосон аз рӯи сохти морфологиашон ба се
гурӯҳ: содда, сохта ва мураккаб ҷудо мешаванд. Номҳои содда аз 20 ном иборат буда, 38,4
фоиз, сохта 3 ном 5,8 фоиз ва номҳои мураккаб бо 29 ном 55,8 фоизро ташкил медиҳанд.

Аз ҷумла ба номҳои содда – Аббос, Аваз, Алӣ, Аҳмад, Афросиёб, Гагарин, Замир,
Кънъск, Мирзо, Мънъск, Нахът, Соқӣ, Сулаймон, Султон, Фузайл, Хизр, Хуча, Ҳасан, Эраҷ,
Юсуф, ба номҳои сохта – Давлатманд, Ҳасанак, Тошӣ ва ба номҳои мураккаб – Аббоспачо,
Абдурахимбой Авазхон, Бағлоншо, Баҳоваддин, Бегавлиё, Бибиноз, Гурғулисултон,

Гӯрӯғлишо, Ғуломшоҳ, Давлатхотун, Давлатшо, Девонаҳисайнӣ, Зинатгъл, Қосимҷон, Қиличпахлавон, Мирзокарам, Муминбой, Нуралӣ, Ҳасаналӣ, Санифҷон, Ситораашъмур, Соқимулло, Суфимъхаммад, Сълтонхъсайн, Чаноргардон, Шералихон, Ширмо ва Шоаншоҳ дохил мешаванд.

*Чушми душманой шум тарсидак,
Ғулғулара Аббос шунидак.* [2, с. 103]

*Эй ту Давлатманди нодон, кори расво кардай,
Дар миён халқи олам шуру гавго кардай...* [2, с. 242]

Ма мъсълмон шидъм, хъдма Суфимъхаммад ном кардъм [2, с. 150].

Аз номҳо Нахът ва Нахӯтак аз як афсона ва як номи қаҳрамон буда, ин ҷо пасванди **-ак** маънои хуридию навозишро ифода мекунад.

Аммо Ҳасан ва Ҳасанак ду ном маҳсуб ёфтаанд, зеро Ҳасан номи қаҳрамон аз эпоси «Гӯрӯғлӣ», аммо Ҳасанак номи шахси дигар аз афсонаи «Ҳасанак» аст. Дар ин ном **-ак** ҳамчун морфема, ҳисса ё форманти номсоз ба инобат гирифта шуд.

Таснифоти номҳои хоси одамон дар доираи мансубияташон ба забонҳо ҷудо карда шуданд, ки ба забони арабӣ – 16 ном (аз ҷумла Аббос, Алӣ, Аҳмад, Баҳоваддин, Замир, Соқимулло, Соқӣ, Султон, Суфимъхаммад, Сълтонхъсайн, Фузайл, Хизр, Ҳасан, Ҳасаналӣ, Юсуф), арабӣ – муғулӣ 1 ном (Давлатхотун), арабӣ-тоҷикӣ – 7 ном (Аббоспачо, Ғуломшоҳ, Давлатшо, Қосимҷон, Санифҷон), арабӣ (яхудӣ) – 1 ном (Сулаймон), арабӣ-туркӣ – 2 ном (Абдурахимбой, Муминбой), пушту-тоҷикӣ – 1 ном (Бағлоншо), русӣ – 1 ном (Гагарин), тоҷикӣ – 14 ном (аз ҷумла Бибноз, Кънъск, Мирзо, Мънъск, Нахът, Ситораашъмур, Ширмо), тоҷикӣ-арабӣ – 2 ном (Девонаҳисайнӣ, Нуралӣ), тоҷикӣ-арабӣ-туркӣ – 2 ном (Гурғулисултон, Шералихон), тоҷикӣ-туркӣ – 1 ном (Авазхон), тоҷикӣ-узбекӣ-тоҷикӣ – 1 ном (Гӯрӯғлишо), туркӣ-арабӣ – 1 ном (Бегавлиё), туркӣ-тоҷикӣ – 1 ном (Қиличпахлавон) ва узбекӣ – 1 ном (Тошӣ) рост омад.

Номи **Аваз** аз ҷиҳати баромад арабӣ гумошта шуда бошад ҳам, он бо ҳамин шакли тоҷикиаш маълуму маъмул аст.

*Овардан у қири бодпора,
Додан Авази кокулдора,
Ҷилавша даррав у қапидак,
Пои чап дар зангу шидак,
Пои ростда хестак руболо,
Руи зин Аваз гирифтун ҷо.* [2, с.105]

Номҳои хоси шахсони дар фолклори Сари Хосор зикрефта аз рӯи мавзӯ ва маъно мантиқан ба мафҳумҳои мухталиф далолат мекунанд, ки онҳоро бо фарқ аз гурӯҳбандии қайднамудаи номшиносони зикргардида шартан ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

аслӣ: Замир Мирзо;

мақому мартаба: Аббоспачо, Афросиёб, Бағлоншо, Бегавлиё, Гурғулисултон, Гурӯғлишо, Ғуломшоҳ, Давлатшо, Султон, Сълтонхъсайн, Хизр, Хуча, Шоаншоҳ;

сифату хислат: Девонаҳисайнӣ, Зинатгъл, Кънъск, Қиличпахлавон, Мирзокарам, Мънъск, Ситораашъмур, Соқӣ, Тошӣ, Чаноргардон, Ширмо;

ҳолати иҷтимоӣ: Абдурахимбой, Муминбой;

ҷусса: Нахът, Ҳасанак;

эҳтиромӣ: Аббос, Аваз, Авазхон, Алӣ, Аҳмад, Баҳоваддин, Бибноз, Гагарин, Давлатманд, Давлатхотун, Қосимҷон, Нуралӣ, Санифҷон, Соқимулло, Сулаймон, Суфимъхаммад, Фузайл, Ҳасан, Ҳасаналӣ, Шералихон, Эраҷ, Юсуф.

Метавон номҳои Бағлоншо-ро ба маконӣ, Ситораашъмур-ро ба кайҳонӣ, Нахът ва Чаноргардон-ро ба фитонимӣ ё набототӣ ва Ширмо-ро ба ғизоию сайёравӣ ворид намуд.

Дар бахше аз номҳои одамон калимаҳо ё ҳиссаҳои махсуси номсоз ба назар мерасанд. Масалан, номҳои Бағлоншо, Гурӯғлишо, Ғуломшоҳ, Давлатшо ва Шоаншоҳ бо калима ё ҳиссаҳои номсози **-шо** ва **-шоҳ**, номҳои Абдурахимбой ва Муминбой бо калимаи **-бой**, Авазхон ва Шералихон бо ҳиссаҳои **-хон** ташаккул ёфтаанд.

«Насибат бӯдаяст, амир, вахтът қазо-е,

Нав галтидай дар чанги, вой, Бағлоншо-е!» [2, с. 111]

«– Падаръм Шоаншоҳ гуфтанӣ подшо бъд» [2, с. 283].

Баъд Муминбой мегуфтан, инчунин Абдурахимбой мегуфтанд [2, с. 181].

Нуралӣ, Шералихон,

Қапидан дар биёбон,

Ҳам куҳҳой калон,

Сездахум руз кад расон. [2, с. 117]

Дар хусуси маъноҳои луғавию баромади этимологии номҳои хоси одамон ва ҳиссаҳои таркибии онҳо маълумот оварданро зарур нашумурдем, зеро китобҳои «Маъноӣ ҳазору як ном» [Ғафуров, 1987], «Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ» [Шарифзода, Матробиён, 2017] ва «Номнома» [2015] ба масъалаи мазкур бахшида шудаанд. Ҳамчунин маъноӣ бисёр номҳои одамон дар «Фарҳанги забони тоҷикӣ» [1969] ва «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» [2008], ки натиҷаи маҷмуии фарҳангҳои пешин маҳсуб меёбанд, оварда шудаанд.

Хулоса. Ба ҳамин тариқ, дар фолклори Сари Хосор, ки асосан жанрҳои гуногуни адабию бадеии то солҳои 50-уми асри XX-ро дар бар мегирад, чун асарҳои дигари адабиётӣ расмӣ хатгӣ антропонимҳо дар мавридҳои мувофиқ ба асарҳо истифода гардидаанд. Ин, новобаста аз макон ва мавқеи дурдасту кӯхистон будани Сари Хосор, бархӯрдорию оғаҳии мардуми онро аз таърихи адабиёт ва фарҳанги хеш ифода мекунад.

АДАБИЁТ

1. Алимӣ, Ҷ. Ономастика. (Назария ва амлия) / Ҷ. Алимӣ.-Душанбе, 2017. – 552 с.
2. Амонов, Р. Очерки эҷодиёти даҳанакии Кӯлоб. (Дар асоси материалҳои фолклори Сари Хосор) / Р. Амонов. – Душанбе: Нашриёти Академияи фанҳои РСС Тоҷикистон, 1963. – 347 с.
3. Антропонимика / Под редакцией В.А. Никонова, А.В. Суперанской. – М.: Наука, 1970. – 360 с.
4. Аюбова, М.Б. Антропонимия таджиков Шаартузского и Кубодиёнского районов (личные имена): автореф. дис. ... канд. филолог. наук / М.Б. Аюбова. – Душанбе, 2002. – 24 с.
5. Аюбова, М. Антропонимияи тоҷикони навоҳии Шахритузу Кубодиён (номҳои ашхос) / М. Аюбова. – Душанбе: Эр-граф, 2013. – 192 с.
6. Ғафуров, О. Маъноӣ ҳазору як ном / О. Ғафуров. - Душанбе: Маориф, 1987. -174 с.
7. Личные имена в прошлом, настоящем, будущем. Проблемы антропонимики / Ответственный редактор В.А. Никонов. – М.: Наука, 1970. – 344 с.
8. Насруллоев, М.С. К истории исследования таджикской антропонимии / М.С. Насруллоев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – Душанбе: Сино, 2012. – № 4/4 (91). – С. 14-22.
9. Номнома / Мураттиб Ашраф Акрам. – Душанбе, 2015. – 60 с.
10. Раҳмонӣ, Р. Фолклори тоҷикон: дарсҳо аз адабиёти гуфторӣ / Р. Раҳмонӣ.–Душанбе: МДМТ, 2021.-544с.
11. Темуров Ҷ. Таҳқиқи таърихию забоншиносии антропонимияи «Ҳазору як шаб» / Ҷ. Темуров. – Душанбе, 2018. – 24 с.
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 951 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 949 с.
14. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
15. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – Душанбе, 2008. – 945 с.
16. Феҳристи номҳои миллии тоҷикӣ. (Нашири 11 бо иловаҳо). – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 128 с.
17. Хусейнов, Х., Шукурова, К. Луғати тарминҳои забоншиносӣ / Х. Хусейнов, К. Шукурова. – Душанбе: Маориф, 1983. – 256 с.
18. Шарифзода, Г., Матробиён, С. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷилди 1 (номҳои духтарона) / Г. Шарифзода, С. Матробиён. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 184 с.
19. Шарифзода, Г., Матробиён, С. Фарҳанги номҳои миллии тоҷикӣ. Ҷилди 2 (номҳои писарона) / Г. Шарифзода, С.Матробиён. – Душанбе: Истеъдод, 2017. – 184 с.
20. Шоев, Р. Ономастика «Самак-айёр»: автореф. дис... канд. филолог. наук / Р.Шоев.–Душанбе, 1996.-23 с.

АНТРОПОНИМҲО ДАР ФОЛКЛОРИ САРИ ХОСОР

Дар мақолаи мазкур оид ба дараҷаи омӯзиши, таҳқиқ ва таҳлили антропонимия дар забонҳои хориҷӣ ва тоҷикӣ сухан меравад. Бахусус қайд шудааст, ки забоншиносии тоҷикӣ Ҷ. Алимӣ дар асараи «Ономастика» аз таърихи омӯзиши масъалаи мазкур то рушди ҳозираи он маълумоти муфассал додааст. Ҳамчунин мавқеи забоншиносони тоҷик вобаста ба антропонимия дар ин мақола мухтасаран баён гардидааст.

Ҳарчанд ки оид ба антропонимияи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон асарҳои алоҳидаи фолклорӣ забониносони тоҷик таҳқиқотҳо ба анҷом расонида шудаанд, вале баъзе ҷанбаҳои мавзуи мазкур ҳанӯз ба таври ҳамаҷониба таҳқиқ нашудаанд.

Аз ин лиҳоз, мақолаи мазкур истифодаи антропонимҳоро дар фолклори яке аз минтақаҳои дурдасти кӯҳистони Ҷумҳурии Тоҷикистон – Сари Хосор дар бар мегирад.

Калидвожаҳо: антропонимҳо, фолклор, Сари Хосор, номҳои хоси одамон, ономастика, исмҳои хос, номиносии, лаҳҷа.

АНТРОПОНИМЫ В ФОЛЬКЛОРЕ САРИ ХОСОР

В данной статье рассматривается уровень изучения, исследования и анализа антропонимов иностранном языке в таджикском и. Отмечено, что таджикский лингвист Дж. Алимиде в своей работе «Ономастика» дал подробные сведения об истории изучения этих вопросов до ее современного развития. В данной статье кратко изложено мнение таджикских лингвистов относительно антропонимии.

Хотя исследования антропонимии регионов Республики Таджикистан в отдельных фольклорных произведениях таджикских языковедов проводились, но некоторые аспекты этой темы до сих пор глубоко не исследованы.

В связи с этим в данной статье рассматривается использование антропонимов в фольклоре одного из отдаленных горных регионов Республики Таджикистан Сари Хосор.

Ключевые слова: антропонимы, фольклор, Сари Хосор, собственные имена людей, ономастика, собственные имена, номенология, диалект.

ANTHROPONYMS IN THE FOLKLORE OF SARI KHOSOR

This article discusses the level of study, research and analysis of anthroponyms in foreign and Tajik languages. It is noted that the Tajik linguist J. Alimide in his work "Onomastics" gave detailed information about the history of the study of these issues before its modern development. The opinion of Tajik linguists regarding anthroponymy is summarized in this article.

Although studies of the anthroponymy of the regions of the Republic of Tajikistan in individual folklore works of Tajik linguists have been carried out, but some aspects of this topic have not yet been deeply studied.

In this regard, this article discusses the use of anthroponyms in the folklore of one of the remote mountainous regions of the Republic of Tajikistan, Sari Khosor.

Keywords: anthroponyms, folklore, Sari Khosor, proper names of people, onomastics, proper names, nomenclology, dialect.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Насимов Нуриддин-номзади илмҳои филологӣ, раиси Кумитаи иҷроияи Анҷумани тоҷикон ва форсизабонони ҷаҳон – «Пайванд». Тел.: (+992) 902778899; E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

Сведения об авторе:

Насимов Нуриддин-кандидат филологических наук, председатель Исполнительного комитета Ассоциации таджиков и персоязычных народов мира – «Пайванд». Тел.: (+992) 902778899; E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

About the author:

Nasimov Nuriddin-candidate of philological sciences, chairman of the Executive Committee of the Tajik Assembly and the Persian-speaking world "Payvand". Tel.: (+992) 902778899; E-mail: nuriddin-09101958@mail.ru

КОРБУРДИ ЧОЙНОМҲО ДАР «МАКТУБОТ» ВА «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРРАҲМОНИ ЧОМӢ

Шоева Н.А.

Донишгоҳи техникаи Тоҷикистон ба номи академи М. С. Осимӣ

Мусаллам аст, ки осори зиёди таърихӣ, ҷуғрофӣ ва адабию бадеӣ дар хазинаи тамаддуни ҷаҳон маҳфузанд, ки аз онҳо рочеъ ба таъриху ҷуғрофиё ва фарҳангу тамаддуни халқамон маълумоти ҷолиб пайдо намудан мумкин аст. Асарҳои «Мактубот» ва «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ аз қабилӣ ҳамин гуна осор буда, ҳазрати Абдурраҳмони Ҷомӣ «Баҳористон»-ро соли 892 ҳиҷрӣ (баробари соли 1487-и масеҳӣ) дар пайравии «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ чун китоби дарсӣ барои писари худ Зиёуддин Юсуф ва дигар толибилмон нигоштааст. Аз он ҷиҳат он китоби ахлоқ буда, ки Ҷомӣ дар асар масъалаҳои ахлоқро на бо шеваи илмӣ, балки бо сабки бадеӣ баён месозад. Забон ва тарзи баёни асари мазкур намунаи барҷастаи насри асри XV маҳсуб ёфта, аз ҷанд ҷиҳат ҷолиб аст. Яке аз вижагиҳои забони ин асар корбурди ҷойномҳо дар он маҳсуб меёбад, ки онҳоро оёкони миз меноманд.

Як қисми мероси адабии Абдурраҳмони Ҷомиро «Руқъаот»-и ӯ ташкил медиҳад, ки бо номҳои «Рисолаи руқъаот», «Рисолаи муншаот», «Мактубот» ва «Муншаот» низ машҳуранд. Аз Мавлоно Ҷомӣ номаҳои зиёде (аз 403 то 432) боқӣ мондаанд. Бештари номаҳои адиб мансур буда, як қисми онҳо ба назм навишта шудаанд. Номаҳои Ҷомӣ аз ҷиҳати мавзӯӣ гуногун буда, ба масъалаҳои ҳифзи табиат, ободонии диёр, пешгирии хушкдани боғу дарахтон, таъмири роҳу биноҳо, муҳити адабӣ, таърихи мусофиратҳои Ҷомию Навоӣ ва Алӣ Кушҷӣ, таърихи асарҳои манзуму мансур, масъалаҳои дӯстӣ, адлу дод, шеърӯ шоирӣ бахшида шудаанд. Як қисми номаҳои шоир дар шакли дастхат боқӣ мондаанд, ки миқдори онҳоро муҳаққиқон 336-то гуфтаанд. Ҳанӯз дар замони худ Алишер Навоӣ ин номаҳо ва мактуботи ашхоси дигари давраи худро ҷамъоварӣ карда, дар «Маҷмӯаи мурассалот» ҷой дода буд. Ин маҷмӯа дар байни донишмандону муҳаққиқони илм бо номи «Албому Навоӣ» машҳур буда, ҳоло дар Ғанҷинаи дастхатҳои Институти шарқшиносии АУ Ўзбекистон нигоҳ дошта мешавад. Мувофиқи гуфтаи мураттиби мактуботи Ҷомӣ, «Номаҳои дастнависи Ҷомӣ, ки барои Алишер Навоӣ нигошта шудаанд, як навъ ҳуҷҷати нодири таъриҳанд, ки дар авроқашон аҳволи аҳли замон, руҳодҳои сиёсӣ адабӣ, вазъи бочу хироҷситонӣ, тарзи давлатдорӣ ҳукуматронӣ, ҳолати ободонии шаҳру деҳот, низоми кори идораҳои давлатӣ, оқибати ғоратгарӣ лашкаркашиҳо, симои аҳли рикобу ҳунару адаб ва паҳлуҳои дигари ҳаёту иҷтимоӣ аз забони шоҳиди зинда басо муҷаллалу муътамад ба қалам омадаанд» [4, с.302]. Ҳарчанд иншои нома ва номанигорӣ дар асри XV чун асрҳои пешин ба ҳукми анъана даромада буд, бо вучуди ин Ҷомӣ сабаби таълиф ва тартиб додани номаҳои хешро чунин шарҳ медиҳад: «Ҳарчанд ин калима бар асрори синоати иншо иттилоъ наёфта ва бар осори муншиёни фазилатинтимо (бофазилат) ба қадами итбоъ нашитофта, аммо чун ба зарурати ҳукми вақт ва иқтисоӣ (талаби) ҳол руқъае ҷанд дар муҳотабаи (гуфтугӯи) арбоби ҷоҳу ҷалол ва муҷовабаи (гуфтугӯи) асҳоби фазлу камол иттифоқ афтада буд, ба меъёри таъби салим ва зехни мустақими (дурусти) баъзе аҷаллаи (шитобкорӣ) муҳодим тамомбӣёр (баландқадр) менамуд ва дар ин авроқ ҷамъ карда шуд ва тартиб дода омад. Шояд, ки бад-ин васила бар хоҳири муқбиле убур афтад (гузарад) ва хутур (ёд) бар замири соҳибдиле сармоя ба ҷамъият ва ҳузур гардад» [4, с. 145].

Номаҳои Абдурраҳмони Ҷомиро, ки то замони мо боқӣ мондаанд, асосан ба се қисм ҷудо кардан мумкин аст. Ба қисмати якум номаҳои дохил кардан лозим аст, ки дар “Рисолаи муншаот” ҷой дода шудаанд. Қисми дуюми номаҳо ҳамонҳое мебошанд, ки аз ҷониби худӣ Ҷомӣ дастнавис шудаву то замони мо омада расидаанд. Қисмати сеюми номаҳо ҳамон номаҳои дохил кардан осори адибию таърихӣ, ҳуҷҷатҳои давлатӣ, маҷмӯаҳои муҳталифи иншо, ёддоштҳои дӯстону шогирдону алоқамандони шоир маҳфуз мондаанд.

Аз мутолааи номаҳои Ҷомӣ маълум мешавад, ки ӯ дар зиндагии шахсӣ ва дар ҳаёти нависандагии худ марди якрӯ, фарди ҳаққӯ будааст. Вай пайваста бо ғаму шодии мардуми одӣ шарик буда, мекӯшидааст, ки ба дарди мардум марҳаме бошад, ҳоҷати ҳоҷатмандонро адо кунад.

Аз мазмуни номаҳои ӯ бармеояд, ки баъзе кӯшишҳои шоир ба ҳадаф нарасидааст, аммо аксари қорафтадагонӣ, ки бо дархости ӯ мурочиат мекарданд, ба мақсади хеш мерасиданд.

а) Ҷойномҳо дар рисолаи «Мактубот». Рисолаи «Мактубот», асосан, дар охири умри шоир тахминан, солҳои 1490 хангоми тартиб додани куллиёти осораш аз тарафи худи Ҷомӣ мураттаб карда шудааст. Мувофиқи гуфтаи маҳаққикони эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ, ӯ сиёҳнавис ё нусхае аз номаҳои нигоҳ медоштааст, ки баъдан баъзе намунаҳои онҳоро бо номи “Рисолаи муншаот” мураттаб кардааст. Ба ақидаи Абдулғафури Лорӣ: “Баъзе аз афозили (донишмандони) аср, ки аз таломизаи (шогирдони) ҳазрати эшон будааст ва бузургон ба эшон навиштаанд, чамъ карда ва тартиб додаю рисолае навиштааст” [17, с.146]. Дар баъзе китобҳои адабони муосири Ҷомӣ, алалхусус, дар “Хамсат-ул-мутаҳайрин”-и Навоӣ номаҳои шоир ва ҷавобномаҳои онҳоро пайдо кардан мумкин аст. Мазмуни номаҳои Ҷомӣ ин ҳақиқатро талқин мекунад, ки ӯ дар баробари шоири олимӣ, қариб дар тамоми ҷабҳаҳои ҳаёти сиёсӣ-иқтисодӣ, муборизаҳои мафкуравӣ фаъолона ширкат варзида, дар бештари маврид аз мавқеи аҳли меҳнат баромад карда, ғояҳои пешқадами замонро ривоч медиҳад ва ҳамеша деҳқонону касибону толибилмону мазлумонро пуштибонӣ мекардааст. Ба мазмуни ин нома диққат диҳед, ки дар ҷавоби мактуби Қозӣ Исои Ироқӣ навишта шудааст:

*Килкат, ки ба коми дӯстон ком ниҳод,
Бар гурраи субҳ турраи шом ниҳод.
Не, не, ки зи ҷаъди ҳур бар сафҳаи нур,
Мургони улоҷнаҳоро дом ниҳод.*

Мактуби марғуби (писандидаи) мабнӣ (дар асоси) бар қавоиди ихлосу муҳаббат ва мубаннӣ (иборат) аз шавоҳиди (шоҳидҳои) ихтисосу муваддат фӣ (дар) аймани (мубораки) ҳолу аксари соат бад-ин залили (ҳимояти) қалилулбизоат (камбизоат) расид. Ҳар сатре бар шарте (баъзе) аз мавҷиби (воҷиботи) ҳурмату таъзим ва ҳар ҳарфе ба тарфе аз маросими убудийяту (бандагию) таслим муқобил гашт ва чун пораи такаллуф дар мурасалот (навиштаҳо) даъби (одати) муншиёну дабирон аст, на шеваи шикастагону фақирон, аз он эъроз (эътибор) намуда мегӯяд:

*Худо ёр бодат, ки то метавонӣ,
Ба неку бади халқ некӣ расонӣ.
Вассалом [17, с.400].*

Аз мазмуни номаи ғавқ маълум мешавад, ки Ҷомӣ аз ҳокимону сардорони давр фақат як чиз, ба халқ некӣ карданро хоҳиш мекунад.

Мактубҳои Ҷомӣ аз ҷиҳати ҳаҷм низ гуногунанд. Номаҳои ҳастанд, ки хеле тӯлониянд ва номаҳои низ мавҷуданд, ки хеле мухтасаранд, ҳатто номи ашхосе, ки номаҳо ба онҳо равона карда шудаанд, сабт наёфтаанд. Инчунин, номаҳои вучуд доранд, ки танҳо қисмҳои манзуми онҳо нақл шудаасту халос. Масалан номае, ки Ҷомӣ ба Султон Ҳусайни Бойқаро навиштааст, ҳамагӣ аз як рубой иборат аст:

*Файёзи карам зи файзи беандоза,
Андохт зи мақдадат ба шаҳр овоза.
Шуд боги умеди номуродон хуррам,
Шуд шохи умеди ноумедон тоза.*

Муродифоти сурию маънавӣ мутазаммини саодати динию дунявӣ муяссар бод! [16, с.428]. Баъзе мактубҳои мансури Ҷомӣ низ аз ҳад зиёд кӯтоҳанд, ҳамагӣ аз ду ҷумла иборатанд. Масалан, ин мактуб: “Баъд аз арзи ниёз маъруз (гуфтани) он, ки дорандагон мардуми ғарибу толибилму фақиранд. Агар чунончи иноят (марҳамат) намуда, нисбат ба эшон навъи эҳсонӣ воқеъ шавад, бисёр дармаҳал менамояд. Тавфиқ рафиқ бод, вассалом”.

Баъзе мактубҳои шоир хеле кӯтоҳу содаанд, аз он ҷумла, ин нома: «Баъд аз арзи ниёз (майлу хоҳиш) маъруз (арз) он ки ҷамояти ғарибзодагон тазаллуме (шикояте) доранд, ки бар эшон тааддӣ меравад (зулм мекунад). Илтимос, он ки иноят (лутф) намуда, ба ғаври (ҳақиқати) эшон бирасанд ва нагзоранд, ки бар эшон тааддӣ равад (зулм кунанд). Тавфиқ рафиқ бод, вассалом».

Хулоса, номаҳои Ҷомӣ хусусияти панду ахлоқӣ, маърифатӣ, таълимӣ дошта, барои тарбияи мардум намунаи беҳтарини осори ахлоқӣ маҳсуб меёбанд.

б) Ҷойномҳо дар «Баҳористон». Номвожаҳои ҷуғрофӣ, аз ҷумла ойконимҳо як ҷузъи таърихи миллат ва баёнгари давраҳои мухталифи рушду инкишофи забону фарҳанги ҷомеа ба шумор рафта, омӯзиши онҳо яке аз масъалаҳои мубрами илми забоншиносии муосир ба

ҳисоб меравад, зеро номҳо маълумоти гуногунрангу мухталифчанбаро аз қарри асрҳо ба мо мерасонанд [8, 3]. Топонимҳо ё номвожаҳои чуғрофӣ вобаста ба раванди инкишофи ҷомеа, дар давраҳои гуногуни таърихӣ ба вучуд меоянд ва бахшҳои муҳимтарини ҳаёти мардумро дар бар мегиранд. Аз ин рӯ, дар симои топонимҳо нақши соҳаҳои гуногуни илмҳои ҳозиразамон–забоншиносӣ, этнография, таърих, чуғрофия ва ғайраро ҷустуҷӯ намудан мумкин аст. Топонимҳо ҳамчун ҷузъи устувору камтағйирпазири воҳидҳои забонии минтақаҳои гуногун нисбат ба забони зинда дар худ марҳалаҳои гуногуни рушди инкишофи забонҳои бостониро таҷассум менамоянд. Ин хусусияти муҳими топонимҳо метавонад фаҳмиши моро дар бораи равандҳои гуногуни диахронӣ, аз ҷумла масъалаҳои таърихи забон ва ташаккули миллат дар тӯли таърих густариш диҳад ва барои пажӯҳандагон имкониятҳои васеъ ва доманадорро дар бобати таҳия ва истифодаи усулҳои нави лингвистӣ муҳайё намояд [8, 3]. Ойконим вожаи ҷунонӣ буда, маънии хона, хоҷагии хонавода, нишооти биноро дорад ва дар илми топонимика чун истилоҳ маҷмӯи номи нуқтаҳои аҳолинишин (шаҳр, шаҳрак, деҳа, гузар, маҳалла)-ро ифода менамояд. Ойкономияро низ муҳаққиқон вобаста ба нуқтаҳои маскунӣ аз нигоҳи ҳудуд ба гурӯҳҳои полионимия (маҷмӯи номҳои шаҳр), комонимия (маҷмӯи номҳои деҳот), урбонимия (маҷмӯи хиёбону кӯча, паскӯчаву гузаргоҳ), агронимия (маҷмӯи номҳои майдон ва бозорҳои шаҳр), эрготопонимия (маҷмӯи номҳои муассисаву корхонаҳо, заводу фабрика), хрематонимия (маҷмӯи номҳои марбут ба ҳаёти маданияву равшаннамоӣ), хоронимияи шаҳрӣ (маҷмӯи номҳои кӯчаю маҳалҳои марбут ба касбу кор) тақсим менамоянд [14, с.45].

Ҳадафи мо аз баррасии ойконимҳои «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ аз он иборат аст, ки ин воҳиди луғавӣ ба кадом дараҷа барои таълифи асари пурарзиши «Баҳористон» мусоидат кардааст, муайян созем. Инчунин доир ба номвожаҳои луғавӣ маълумот пайдо намуда, маъно, сохт ва баро- мади этимологии ойконимҳои асари мазкурро то андозае муайян кунем. Ҳоло чанд мисол ё намунае аз асари мавриди таҳқиқ меоварем, ки дар онҳо ойконимҳо қорбурд доранд. Бояд гуфт, ки ойконимҳое, ки дар «Баҳористон»-и Абдурраҳмони Ҷомӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд, аз нигоҳи муҳтаво, сохтор ва мазмун метавон ба чунин зергурӯҳ ҷудо намуд:

а) Ойконимҳое, ки дар асари «Баҳористон» қорбурд доранд, асосан дар қаламрави Осиёи Миёна воқеъ буда, барои ифодаи нишонӣ ё самт омадаанд: Аҷам, Бухоро, Қубод, Ҳирот.....қавми хешро бигӯй, ки подшоҳони Аҷамро бад нагӯяндӯ дашном надиханд [45, с.185]. Арқони давлатро хотири Бухорову қусур ва басотини он мекашид [104].

б) Ойконимҳое, ки дар асари «Баҳористон» қорбурд доранд, барои муайян кардани марзи давлатдорӣ омадаанд: ...ман беруни Куфа, бар боми сароӣе, ки ба саҳро мушриф буд, нишаста будам [63]. Ба дари сароӣе бузург расидам, даромадам [63]. Малики Ҳинд ба халифаи Бағдод тухфаҳо фиристод... [38]. Фароздақ малики Басраро, ки Халид ном дошт, мадҳ қард, силаи мадҳ, чандон ки мехост, наёфт [99]. Дигар бор малики Ғӯр вайро талаб қард ва малики Ҳиротро дар муқобалаи вай ҳазор гӯсфанд ваъда қард [113]. ...ҳокими Басра матое аз ман ба сад ҳазор дирам харидаасту дар адои самани он тааллул мекунад [53]. ...чун яҳудӣ он сафолро ба ҳокими Басра дод, вай савор буд, аз асп фуруд омаду замин бибӯсид... [53]. Вақте Рашид ба Куфа расид, вазири вай ба наххосӣ даромад [77]. Қозии Бағдод ба азимати масҷиди одина пиёда берун омад [82].

в) Ойконимҳо барои ифодаи таҳаллус ё унвон омадаанд: Искандари Румӣ дар овони ҷаҳонگیرӣ бо ҳилаи тамом ҳисореро бидушод ва ба вайрон кардани он фармон дод [33]. Ба қасди тазаллум рӯ ба Ғазнин, ки тахтгоҳи Султон Маҳмуди Ғазнавӣ буд, овард [107]...ва дигаре Бисотии Самарқандист ва шеъри вай холӣ аз латофате нест, аммо дар фазои муктасаба (яъне қасбӣ) оӣ будааст, ҷунончи аз ашъори вай зоҳир аст...[117]. Умуман дар раvзаи ҳафтум, ки ин бахш хусусияти тазкиравӣ дорад, таҳаллуси зиёди шоирон ба таври зерин оварда шудааст: Носири Бухорой, Ҳасани Деҳлавӣ, Адиб Собири Тирмидӣ, Фаҳрии Гургонӣ, Шоҳии Сабзаворӣ, Хаёлии Бухорой ва монанди инҳо.

г) Ойконимҳо барои муайн кардани номи сарзамину мавзеъҳои алоҳида ва ифодаи самтӣ омадаанд: Малики Ҳинд ба халифаи Бағдод тухфаҳо фиристод... [38]. Фароздақ малики Басраро, ки Халид ном дошт, мадҳ қард, силаи мадҳ, чандон ки мехост, наёфт [99]. Дигар бор малики Ғӯр вайро талаб қард ва малики Ҳиротро дар муқобалаи вай ҳазор гӯсфанд ваъда қард [113]. Пеши халифа ба пой хест, ки се чиз овардаам, ки ҷуз мулуқро набояд ва ҷуз

салотинро нашояд [38]. Дар ин асно Кубод вайро аз одоби ҳамрикобии мулук ва ҳаминони салотин суол кард [46]. ...ҳокими Басра матое аз ман ба сад ҳазор дирам харидасту дар адои самани он тааллул мекунад [53]. ...чун яҳудӣ он сафолро ба ҳокими Басра дод, вай савор буд, аз асп фуруд омаду замин бибӯсид... [53]. Вақте Рашид ба Куфа расид, вазири вай ба нахосӣ даромад [77]. Қозии Бағдод ба азимати масҷиди одина пиёда берун омад [82].

Ҳамин тавр, аз нигоштаи фишурда маълум мегардад, ки дар асари гаронмои «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ корбурди ойконимҳо хеле бамавқеъ буда, дар асоси он маълумоти аҷибу дақиқ ва муфид зикр гардидааст, ки ин маълумот аз чанд ҷиҳат ҷолиби диққатанд. Аввалан, маълумоти овардаи ӯ роҷеъ ба номҳои мавзъҳои таърихии ба ойконимҳо мансуб буда, барои харитасозону номшиносон чун сарчашмаи боэътимод хидмат хоҳад кард. Сониян, ин маълумотро муаррихону ҷуғрофиёдонон ҷиҳати муайян кардани ҳудуди таърихии номҳои ҷуғрофӣ истифода хоҳанд намуд. Савум, ин ҷойномҳо аз нигоҳи мансубият бештар мутааллиқи забонҳои эронӣ, ба хусус суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ ва тоҷикиву забонҳои помирӣ буда, ин номҳо гувоҳи онанд, ки халқу қавмҳои эронӣ дар ин сарзамин бумӣ мебошанд, яъне аз азал иқомату зиндагӣ доранд ва он идаое, ки гӯё халқи тоҷик аз халқҳои омада бошанд, ғайри воқеианд.

АДАБИЁТ

1. Алимӣ Ҷ, Ташақкул ва таҳаввули топонимияи минтақаи Кӯлоб / Ҷ. Алимӣ. – Душанбе, 1995.-198 с.
2. Донишпаҷух Манучеҳр. Сайри номанигорӣ дар адабиёти форсӣ. – Техрон, 1372. – 409 с.
3. Лившиц В.А. Согдийские слова в таджикском языке / В.А. Лившиц. – Душанбе, 1967. – 68 с.
4. Мактуботи Мавлоно / Бо кӯшиши Абдуллоқии Гулпинорлӣ. – Техрон, 1375. – 329 с.
5. Мисбоҳиддини Нарзиқул. Таърих ва назарияи номанигорӣ. Д.: Сино, 2009. – 137 с.
6. Низомии Арузии Самарқандӣ. Чаҳор мақола. Душанбе, 1986.
7. Олимҷони Мухаммадҷон. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик/О.Мухаммадҷон.–Душанбе, 2004.-68 с.
8. Офаридасев Н. Ойконимияи вилояти мухтори кӯхистони Бадахшон/Н.Офаридасев.–Душанбе, 2001. – 125 с.
9. Тӯраев Б. Аз таърихи омӯзиши микротопонимияи Яғноб / Б.Тӯраев // Забон-рукни тоат. – Душанбе, 2004. – С. 36.
10. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1 / зери таҳрири М. Шукуров ва диг. – М.: СЭ, 1969.–950 с.
11. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2 / зери таҳрири М.Шукуров ва диг. – М.: СЭ, 1969. – 910 с.
12. Хромов А. Л. Чаҳордах мақола / А.Л. Хромов.–Душанбе,2012. – 256 с.
13. Ҳомидов Д. Сарнавишти вожаҳо/Д.Ҳомидов.–Душанбе, 2008. – 146 с.
14. Ҳомидов Д. Топонимияи водии Кешрӯд / Д. Ҳомидов. – Душанбе, 2014. – 164 с.

Манбаъ:

15. Ҷомӣ Абдураҳмон. Баҳористон / Абдураҳмон Ҷомӣ. – Душанбе: Адиб, 1987. – 158 с.
16. Ҷомӣ Абдураҳмон. Осор, Ҷ. 8 // Абдураҳмон Ҷомӣ. – Д.: Адиб, 1990. – 496 с.
17. Ҷомӣ Абдураҳмон. Рисолаи муншаот / Мусаҳҳеҳ Абдулалӣ Нури Аҳрорӣ.–Техрон: Интишороти Шайхулислом Аҳмади Ҷомӣ, 1383. –292 с.

КОРБУРДИ ҶОЙНОМҲО ДАР «МАКТУБОТ» ВА «БАҲОРИСТОН»-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Дар мақолаи мазкур сухан аз бобати корбурди ҷойномҳо дар ду асари Абдураҳмони Ҷомӣ меравад ва муаллиф мекушад дараҷаи корбурди ҷойномҳоро дар робита ба масоили иҷтимоӣ дар ин асарҳо нишон диҳад. Гуфта мешавад, ки асарҳои «Мактубот» ва «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ аз қабилҳои ҳамин гуна осор буда, китоби ахлоқӣ ва корғузурӣ аст. Забон ва тарзи баёни асари мазкур намунаи барҷастаи насри асри XV маҳсуб ёфта, аз чанд ҷиҳат ҷолиб аст. Яке аз вижаҳои забони ин асар корбурди ҷойномҳо дар он маҳсуб меёбад, ки онҳоро ойконим низ меноманд. Дар асари дигар, ки «Руқъаот» ном дорад, номаҳои зиёди муаллиф ба Алишер Навоиро фаро мегирад. Бештари номаҳои адиб мансур буда, як қисми онҳо ба назм навишта шудаанд. Номаҳои Ҷомӣ аз ҷиҳати мавзӯӣ гуногун буда, ба масъалаҳои ҳифзи табиат, ободониҳои диёр, пешгирии хушкдани боғу дарахтон, таъмири роҳу биноҳо, муҳити адабӣ, таърихи мусофиратҳои Ҷомӣю Навоӣ ва Алӣ Кушчӣ, таърихи асарҳои манзуму мансур, масъалаҳои дӯстӣ, адлу дод, шеърҳои шоирӣ бахшида шудаанд.

Калидвожаҳо: забон, ҷойном, нукоти маскунӣ, таърихӣ, сохтор, нома, мактуб, ахлоқӣ, истилоҳ, услуб, марбут, луғат, маъно, баррасӣ, мардумӣ, умумихалқӣ...

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НАЗВАНИЙ В «МАКТУБОТЕ» И «БАХОРИСТАНЕ» АБДУРАХМАН ДЖАМИ

В данной статье речь идет об использовании топонимов в двух произведениях Абдурахмана Джамии, и автор пытается показать степень использования топонимов по отношению к социальным вопросам в этих произведениях. Говорят, что произведения «Письмо» и «Бахористон» Абдур Рахмана Джамии являются подобными произведениями и являются нравственно-практическими книгами. Язык и манера выражения этого произведения считаются выдающимся образцом прозы 15 века и интересны во многих отношениях. Одной из особенностей языка этого произведения является использование топонимов, которые также называются ойконим. Другая работа под названием «Рукаот» охватывает множество писем автора к Алишеру Навои. Большинство писем писателя мансуровые, а некоторые из них написаны стихами. Письма Джамии разнообразны по тематике и посвящены вопросам охраны природы, развития страны, предотвращения высыхания парков и деревьев, ремонта дорог и зданий, литературной среды, истории путешествий Джамии и Навои и Али. Кушчи, история произведений поэзии и поэзии, вопросы дружбы, справедливости, поэзии и поэзии.

Ключевые слова: язык, топоним, знак препинания, исторический, структура, письмо, письмо, мораль, термин, стиль, родственный, словарь, смысл, обзор, народный, общечеловеческий.

USE OF NAMES IN "MAKTUBOT" AND "BAHORISTAN" ABDURAHMAN JAMI

This article deals with the use of toponyms in two works of Abdurrahman Jami, and the author tries to show the degree of use of toponyms in relation to social issues in these works. It is said that the works "Letter" and "Bahoriston" by Abdur Rahman Jami are similar works and are moral and practical books. The language and manner of expression of this work is considered an outstanding example of prose of the 15th century and is interesting in many respects. One of the features of the language of this work is the use of toponyms, which are also called oikonoms. Another work called "Rukaot" covers many of the author's letters to Alisher Navoi. Most of the writer's letters are Mansur, and some of them are written in verse. Jami's letters are diverse in subject matter and are devoted to the issues of nature protection, development of the country, prevention of drying up of parks and trees, repair of roads and buildings, literary environment, travel history of Jami and Navoi and Ali. Kushchi, history of works of poetry and poetry, issues of friendship, justice, poetry and poetry.

Key words: language, toponym, punctuation, historical, structure, writing, writing, morality, term, style, related, dictionary, meaning, review, folk, universal.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шоева Назокат Ақобировна – номзади илмҳои филология, доцент кафедраи забонҳои Донишгоҳи техникии Тоҷикистон ба номи академик М. С. Осимӣ. Тел: (+992) 919026312

Сведения об авторе:

Шоева Назокат Ақобировна - кандидат филологических наук, доцент кафедры языков Технического университета Таджикистана имени М. С. Асими. Тел: (+992) 919026312

About the author:

Shoeva Nazokat Akobirovna - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Languages of the Technical University of Tajikistan named after M. S. Asimi. Tel: (+992) 919026312

ТАШБЕҲ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАРЧУМАИ АСАРҲОИ БАДЕЙ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)

Соҳибназарова Ҳ.Т.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода

Тарҷумаи бадеӣ дар фаъолияти тарҷумонӣ мақому манзалати хосаеро касб намуда, доираи истифодаи он фарох аст, ки вижагиҳои хоси худро дорад. Агар дар тарҷумаи матнҳои илмӣ -техники истилоҳот ва бештар ба назар расанд, пас дар тарҷумаи матнҳои бадеӣ воситаҳои тасвири бадеӣ (ташбеҳ, истиора, киноя, талмех, тазод, тамсил ва амсоли инҳо), дар умум, маъноӣ маҷозии калимаву ибора, зарбулмасалу мақол, воҳидҳои фразеологӣ ва амсоли инҳо вомахӯранд, ки интиқоли онҳо аз як забон ба забони дигар аз мутарҷим маҳорату истеъдоди баланд ва дониши сахехро тақозо менамояд.

Асоси матнҳои бадеиро образ ташкил медиҳад ва аз ҳамин нуқтаи назар, дар ҳамаи забонҳо роҳу воситаҳои мухталифи интиқоли образҳои бадеӣ мавҷуд аст. Чӣ тавре ки қайд намудем, образҳои бадеӣ дар ифодаи қиёс, истиора, киноя, тазод, тамсил ва амсоли инҳо мавриди истифода қарор дода мешаванд, ки ташбеҳ аз зумраи онҳост.

Дар фарҳанги тафсирии забони русӣ С.И. Ожегов (2010) мафҳуми ташбеҳ чунин ифода меёбад: «Ташбеҳ – ин барои муайян кардани образи бадеи истифода бурда мешавад» [5, с.912].

Ташбеҳ яке аз санъатҳои бадеии ҷолиб ба шумор рафта, барои сохтани образ нақши бориз ва муассир мебозад ва дар матнҳои илмӣ кам истифода бурда мешавад. «Ташбеҳ монанд кардан аст. Нависанда барои равшантар тасвир кардани чизе гоҳе ягон хусусияти онро ба ягон хусусияти чизи дигар монанд мекунад. Вале дар миёни монандшаванда ва монандкунанда аз рӯи сифат, ё хусусият, ё кирдору атвор- аз ягон ҷиҳат бояд як навъ монандие мавҷуд бошад. Ташбеҳ дар роҳи барҷаста, равшан ва зебо ифода намудани ягон лавҳаи бадеӣ хизмат мекунад. Касе ва ё чизе монанд карда мешавад, монандшаванда ё ташбеҳшаванда ном дорад. Касе ва ё чизе, ки монандшавандаро ба худ монанд кардааст, монандкунанда ё ташбеҳкунанда номида мешавад» [4, с.62]. Муаллифони мақолаҳои илмӣ-оммавӣ ташбеҳро бо мақсади он истифода менамоянд, ки бояд хонанда ба ин масъала дастрасӣ дошта бошад [14].

Ҳангоми тарҷумаи ташбеҳ тарҷумон бояд хусусиятҳои матни тарҷумавиро ба инобат гирифта, онро ба забони тарҷума мувофиқ кунанд, яъне вазифаи тарҷумон мутобиқ кунандани мазмуни ташбеҳи матни асл ба матни тарҷума маҳсуб меёбад. Ташбеҳ «аз калимаи юнонии «epitheton» –замима, илова, изофа гирифта шудааст, ки муайян намудани тасвири предметро мефаҳмонад ва барои ҷолиб баён намудани хусусият ва сифати ашё хизмат карда, нутқро ҷолиб мегардонад» [2, с.144];

Мисолҳои зерин далели ин гуфтаҳоианд:

He looked at the sky and saw the *white cumulas built like friendly piles of ice-cream* and high above were the *thin feathers of the cirrus against the high September sky* [11, с.78].

Тарҷума:

У ба осмон нигоҳ кард ва *тӯдаабрҳои сафедро дид, ки ба бастаи яхмоси дилкаш шабех буданд* ва болотар аз онҳо, *бар фарози осмони сентябрӣ пардаҳои тунуки абри пармонанд қарор доштанд* [11, с.79].

Дар матни асли ва матни тарҷумавӣ дар ду қисмати ҷумлаҳо ташбеҳро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар қисми аввали ҷумла ифодаҳои *white cumulas like friendly piles of ice-cream* чун ташбеҳ мавриди истифода қарор гирифта, дар тарҷума муодили худро дар шакли *тӯдаабрҳои сафеди ба бастаи яхмоси дилкаш шабех* пайдо намудааст. Қисмати дуюми ҷумла *thin feathers of the cirrus against the high September sky* - *бар фарози осмони сентябрӣ пардаҳои тунуки абри пармонанд* тарҷума шудааст. Қайд кардан ба маврид аст, ки дар раванди тарҷума гарчанде хусусияти маъноӣ ва сохтори воҳидҳои лексикӣ ҷумлаҳои мазкур қисман ба инобат гирифта нашудаанд, аммо калимаҳои ду ҷумлаи забонҳои мавриди назар таҳтуллафз интиқол шудаанд. Масалан, ибораи *thin feathers of the cirrus* дар матни тарҷумавӣ дар шакли *пардаҳои тунуки абри пармонанд* интиқол ёфтааст, ки мазмунан ба ҳам мутобиқат намекунад. Дар забони тоҷикӣ аслан ба ҷойи *абри пармонанд* бештар *абри тира* истифода бурда мешавад, мазмуни “*thin feathers of the cirrus*”-ро ифода карда метавонад.

Мисоли дигар: I am in the most magnificent health and spirits, eating like a bull, sleeping like a tree, yet I shall not enjoy a moment till I hear my old tarpaulins tramping round the capstan [13, с. 68].

Тарҷума:

Ман худро хеле нағз ҳис мекунам, гов барин меҳӯрам, сағ барин меҳобам. Бо вучуди ҳамаи ин, то шамоли ба бодбонҳои мо навазад, ман тамом хушбахт нахоҳам шуд [6, с. 55].

Дар ҷумлаи ҷавқ ибораҳои *eating like a bull* (*гов барин меҳӯрам*), *sleeping like a tree* (*сағ барин меҳобам*) чун ташбеҳ мавриди истифода қарор гирифтаанд. Ҳангоми тарҷума гарчанде хусусияти маъноӣ онҳо ба ҳам наздик аст, аммо аз ҷиҳати сохтор дар байни онҳо тафовут мушоҳида карда мешавад. Аслан, калимаи *bull* дар забони англисӣ маънои барзаговро ифода кунанд ҳам, дар забони тоҷикӣ чун *гов* тарҷума шудааст, ки маҷозан дуруст аст. Дар фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ калимаи мазкур чун «говӣ кории деҳқонӣ, гови ҷуфтӣ, варзгов» [8, с.138] омадааст, ки дар асл маънои «аз андоза зиёд хӯрдани хӯрок»-ро дорад. Калимаи дигари ҷумлаи мазкур *tree* аст, ки дар асари тарҷумавӣ ба маънои «даракт» бояд истифода бурда шавад, ҳол он ки воҳиди мазкур чун «сағ» тарҷума шудааст. Сохтори воҳидҳои мазкур фарқ карда, мазмунан баробаранд, яъне орому осуда ва роҳат хоб рафтани, вале аз ҷиҳати сохтор ва ҳаракат онҳо ба ҳам куллан муқобиланд. Дар забони тоҷикӣ ба ҷои ибораи «сағ барин хоб рафтани» мафҳуми дигар «хирс барин хоб рафтани», яъне орому осуда хоб рафтани истифода бурда мешавад, ки маънои *sleeping like a tree* мутобиқат мекунад. Ин гуфтаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки вазифаи тарҷумон на танҳо интиқоли мазмуни матни асл, балки ҳам

барои хонандаи забони тарҷума наздик кардани муҳтавои матн ва ҳам ба забони тарҷума мувофиқ кунонидани он унсурҳое, ки хоси ҳамон забонанд мебошад.

Мисоли дигарро баррасӣ мекунем:

The old man looked at him with his *sun-burned, confident loving eyes* [11, с. 12].

Тарҷума:

Пирамард бо *чаимони офтобхӯрда ва мутмаину бамехраш* ба ӯ нигарист [11, с.10].

Таҳлили мисолҳои дар боло овардашуда нишон медиҳад, ки дар ҷумлаҳои мазкур калимаҳои ташбеҳанд, ки ҳангоми тарҷума аз як забон ба забони дигар мазмуни онҳо тағйир наёфтааст. Дар мисоли аввал вожаҳои *sun-burned, confident loving eyes* ташбеҳ буда, *чаимони офтобхӯрда ва мутмаину бамехраш* тарҷума шудааст.

Боиси зикр аст, ки ҳангоми тарҷумаи ташбеҳ аз як забон ба забони дигар, хусусиятҳои услубӣ ва эстетикӣ экспрессивии образҳои матни асл ба инобат гирифта мешаванд, зеро дар адабиёти назариявӣ яке аз вазифаҳои асосии тарҷумон ин дуруст ва мукамал интиқол додани муҳтавои матни асл бо нигоҳ доштани хусусиятҳои услубӣ ба шумор меравад. Дар раванди тарҷумаи асарҳои бадеӣ масъалаҳои лексикӣ, грамматикӣ ва услубӣ ба ҳам робитаи зич доранд.

Яке аз масъалаҳои муҳими назарияи тарҷума масъалаи интиқоли воситаҳои услубии забон ба шумор меравад. Масъалаи мазкур диққати муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб кардааст, вале ба дараҷаи кифоя дида баромада нашудааст. Муҳимияти омӯзиши тарҷумаи воситаи услубӣ ба зарурияти интиқоли мукаммали асарҳои бадеӣ забони мақсад, инчунин мутобиқати услубии матни асли дар тарҷума вобастагии комил дорад. Тарҷумаи воситаҳои услубӣ, ки дар худ муҳимити асари бадеиро инъикос менамоянд, аксар ба тарҷумонҳо аз ҷиҳати махсусияти миллии системаи услубии забонҳои мухталиф мушкилӣ ба бор меоранд.

Баҳри бартараф намудани ин мушкилиҳо роҳи усулҳои асосии тарҷумонӣ ва воситаҳои интиқоли мазмуни мабдаъро ба мақсад доништан, яъне асос, меъёр ва усулҳои калимасозӣ ё интиқоли мазмуни матни асл дар сатҳи лексикӣ, грамматикӣ ва услубиро доништан шарт ва зарур аст:

He loved *green turtles and hawk-bills with their elegance and speed and their great value* and he had a friendly contempt for the *huge, stuped loggerheads, yellow in their armour-plating...*[11, с. 44].

Тарҷума:

Пирамард *сангпӯштони сабзро ва сангпӯштони уқобсарро дӯст медошт, ҳам барои зебову тезравиашон ва ҳам барои нархи баландашон*. Ва бо эҳсоси тақсири дӯстона ба *сангпӯшҳои харсари бузург ва аҳмақ* менигарист, ки косаи пушташон зардранг аст... [11, с. 45].

Дар ин мисол ташбеҳи равшан, яъне *green turtles and hawk-bills with their elegance and speed and their great value* - *сангпӯштони сабзу уқобсарри зебову тезрав ва нархи баланддошта* истифода шудааст.

Ғоҳи ташбеҳ аз ғайри иштироки ёридиҳанда (адоти ташбеҳ) ташкил меёбад ва беҳтарину барҷастатарини ташбеҳ ҳамон ташбеҳест, ки аз ғайри иштироки ёридиҳанда ташкил ёфтааст [4, с. 44].

Of these death-white realms I formed an idea of my own; shadowy, *like all the half-comprehended notions* that floatdim through children's brains, but strangely impressive [12, с. 8].

Алалфавр дар сари ман оид ба ин амал оламҳои сафедманзари берух як навъ тассавури вижаи худ арзи ҳасти қард: дуруст аст, ки он хира, валекин, *шобеҳи тамоми тахминҳои ҳанӯз норавшан* оид ба Коинот, ки дар ақлу ҳуши кӯдак тавлид мегарданд, фавқулода ҳаяҷонангез буд [3, с.6].

Мисоли дигар,

I heard the rain still beating contionuosly on the staircase window, and *the wind howling* in the grove behind the hall; I grew by degrees *cold as a stone*, and then my courage sank [12, с. 16].

Борон *ҳамчунон* беист шишаҳои тирезаҳои фарози зинапояро нағора мезад ва бод дар гулгашти паси ҳавлӣ ҳуввас мекашид [3, с.14].

Дар ҷумлаи забони англисӣ ибораи *cold as a stone* ташбеҳ буда, вазидани шамолро саҳт чун санг ифода кардааст, вале ҳангоми тарҷума гарчанде хусусияти семантикӣ мазмуни матни асл нигоҳ дошта шуда бошад ҳам, хусусияти сохторӣ он коста гардидааст, чунки калимаи ташбеҳқунанда дар матни тарҷума интиқол наёфтааст.

Бояд тазаққур дод, ки яке аз хусусиятҳои ташбеҳ дар раванди тарҷумаи асарҳои бадеӣ ин болотар ифода ёфтани маънои ташбеҳқунанда аз ташбеҳшаванда аст:

On the hill top above me sat *the rising moon; pale yet as a cloud*, but brightening momentarily [12, с.117].

Сари тал моҳ шаъшаапоиш менамуд; он ҳанӯз мисоли абрпорае сафедранг метобид, аммо бо тадриҷан равшантар мешуду болотар мебаромад [3, с. 108].

Дар ҷумлаи мазкур калимаи ташбеҳшаванда моҳ ва ташбеҳқунанда абрпорае сафедранг мебошанд, ки хусусияти услубии ташбеҳқунанда аз ташбеҳшаванда болотар инъикос гардидааст, ки *абрпораи сафедранг* дар забони тоҷикӣ чун *абри тира* истифода бурда мешавад. Адиб ташбеҳшаванда ва ташбеҳқунандаро муносиб истифода карда, моҳро ба абрпораи сафедранг монанд кардааст, ки яке аз роҳҳои асосии фарқ байни ташбеҳшаванда ва ташбеҳқунанда маҳсуб меёбад.

Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки тарҷумои санъатҳои бадеӣ яке аз равандҳои мураккаб маҳсуб ёфта, барои тарҷумон мушкилӣ эҷод мекунанд. Аслан, тарҷумои ташбеҳ дар асарҳои бадеӣ яке аз масъалаҳои муҳим арзёбӣ шуда, аз тарҷумон дониши ҳубӣ забони модариро тақозо менамояд ва дар доираи як мақола ҷойгир намудани ҳамаи хусусиятҳо ва вазифаҳои он имконнопазир аст. Аз ин рӯ, ба ин масъала баргаштан ва таҳлил намудани дигар паҳлӯҳои ташбеҳ аҳамияти илмию амалӣ дорад.

АДАБИЁТ

1. Алексеева И.С. Введение в переводоведение / И.С. Алексеева. – М., 2004. – 352 с.
2. Берецкая, Е.А. Основы культуры речи: Учебное пособие / Е.А. Берецкая. – Новокузнец, 2003. – 185с.
3. Бронте Ш. Цен Эйр / Ш. Бронте. – Душанбе: «Истиқбол», 2010, – 412 с.
4. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан / Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304с.
5. Ожегов, С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова // Российская академия наук. Институт русского языка им. В.В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М.: ООО «А ТЕМП», 2010. – 874с.
6. Стивенсон Р. Ҷазираи Ҷавохирот / Р. Стивенсон. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1952. – 257 с.
7. Турсунов Ф. М. Безэквивалентная лексика в переводе (на материале английского и таджикского языков): Монография / Ф. М. Турсунов Душанбе, 2015. – 432 с.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1. – Душанбе, 2008. – 950 с.
9. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода / А.В. Фёдоров. – М., 2002. – 347 с.
10. Фозилов М. Фарҳанги ибораҳои рехта. Ҷилди 1. / М. Фозилов. – Душанбе: «Ирфон», 1960. – 952 с.
11. Хемингвей, Э. Пирамард ва баҳр / Э. Хемингвей; бо заб. англ. ва тоҷ. – Душанбе, 2014. – 167 с.
12. Bronte Sh. “Jane Ayre”, 1999. – 496 с.
13. Robert Louis Stivenson. Treasure Island. – GB.: BPC Paperbacks Ltd, 1993. – 183 p.
14. www.wikipedia.org

ЭПИТЕТ И ЕГО РОЛЬ В ПЕРЕВОДЕ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ (на примере таджикского и английского языков)

Статья посвящена вопросу эпитетов и их особенностей и способы передачи в таджикском и английском языках. В статье автор также показывает способы передачи эпитетов на конкретных примерах художественных произведений на двух языках.

В статье показано, что образ является основой в составе художественных текстов, и с этой точки зрения существуют разные способы и средства передачи художественных образов во всех языках. Художественные образы используются для выражения сравнений, метафор, аллегорий и т.д., и эпитет в том числе является одним из них.

Эпитет — одно из интереснейших художественных средств выразительности, играет четкую и действенную роль в создании образа и редко используется в научных текстах. При переводе эпитетов переводчик должен учитывать особенности переводимого текста и соответствовать его языку перевода, то есть задача переводчика состоит в том, чтобы переведенный текст должен соответствовать содержанию исходного текста. В то же время в статье отмечается, что при переводе эпитета с одного языка на другой учитываются стилистические, эстетические и выразительные особенности образов исходного текста, поскольку в теоретической литературе одна из основных задач переводчика заключается в том, чтобы правильно и полно передать содержание оригинального текста с сохранением стилистических особенностей. В процессе перевода художественных произведений тесно связаны лексические, грамматические и стилистические вопросы.

Одним из важных вопросов теории перевода является передача стилистических средств языка. Эта проблема привлекала внимание исследователей в данной области, но не рассматривалась в достаточной мере. Важность изучения переводческого

стилистического средства полностью зависит от необходимости полной передачи художественных произведений языка перевода, а также стилистической адаптации исходного текста в переводе.

Ключевые слова: образ, эпитет, перевод, стилистические особенности, слово, отражать, лексические единицы, переводной текст, исходный текст, художественные образы.

ТАШБЕҲ ВА НАҚШИ ОН ДАР ТАРҶУМАИ АСАРҶОИ БАДЕӢ (дар мисоли забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ)

Мақолаи мазкур ба масъалаи ташибеҳ ва хусусиятҳои роҳҳои интиқоли он дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ бахшида шудааст. Ҳамчунин, муаллиф дар мақола бо мисолҳои мушаххаси асарҳои бадеии ду забон роҳҳои интиқоли ташибеҳро нишон додааст.

Дар мақола нишон дода шудааст, ки асоси матнҳои бадеиро образ ташиқил медиҳад ва аз ҳамин нуқтаи назар, дар ҳамаи забонҳо роҳи воситаҳои мухталифи интиқоли образҳои бадеӣ мавҷуд аст. Образҳои бадеӣ дар ифодаи қиёс, истиора, киноя, тазод, тамсил ва амсоли инҳо мавриди истифода қарор дода мешаванд, ки ташибеҳ аз зумраи онҳост.

Ташибеҳ яке аз санъатҳои бадеии ҷолиб ба шумор рафта, барои сохтани образ нақши бориз ва муассир мебозад ва дар матнҳои илмӣ кам истифода бурда мешавад. Ҳангоми тарҷумаи ташибеҳ тарҷумон бояд хусусиятҳои матни тарҷумавиро ба инобат гирифта, онро ба забони тарҷума мувофиқ кунонад, яъне вазифаи тарҷумон мутобиқ кунондани мазмуни ташибеҳи матни асл ба матни тарҷума маҳсуб меёбад. Ҳамзамон, дар мақола қайд гардидааст, ки ҳангоми тарҷумаи ташибеҳ аз як забон ба забони дигар, хусусиятҳои услубӣ ва эстетикӣ экспрессивии образҳои матни асл ба инобат гирифта мешаванд, зеро дар адабиёти назариявӣ яке аз вазифаҳои асосии тарҷумон ин дуруст ва мукамал интиқол додани мӯҳтавои матни асл бо нигоҳ доштани хусусиятҳои услубӣ ба шумор меравад. Дар раванди тарҷумаи асарҳои бадеӣ масъалаҳои лексикӣ, грамматикӣ ва услубӣ ба ҳам робитаи зич доранд.

Яке аз масъалаҳои муҳими назарияи тарҷума масъалаи интиқоли воситаҳои услубии забон ба шумор меравад. Масъалаи мазкур диққати муҳаққиқони соҳаро ба худ ҷалб кардааст, вале ба дараҷаи кифоя дида баромада нашудааст. Муҳимияти омӯзиши тарҷумаи воситаи услубӣ ба зарурияти интиқоли мукаммали асарҳои бадеии забони мақсад, инчунин мутобиқати услубии матни аслӣ дар тарҷума вобастагии комил дорад.

Калидвожаҳо: образ, ташибеҳ, тарҷума, хусусияти услубӣ, калима, инъикос қардан, воҳидҳои лексикӣ, матни тарҷумавӣ, матни аслӣ, образҳои бадеӣ.

EPITHET AND ITS ROLE IN THE TRANSLATION OF ART WORKS (on the example of the Tajik and English languages)

The article deals with the problem of epithets, their features and the ways of their transmission in the Tajik and English languages. In the article, the author also shows the conveying of epithets on specific examples of works of art in two languages.

The article shows that the image is the main in the composition of literary texts, and from this point of view, there are different ways of conveying artistic images in these languages. Artistic images are used to express comparisons, metaphors, allegories, etc., and the epithet is also one of them.

The epithet is one of the most interesting artistic means of expression, plays a clear and effective role in creating an image and is rarely used in scientific texts. The translator must take into account the peculiarities of the translated text when translating epithets and correspond to its target language, that is, the task of the translator is to ensure that the translated text must correspond to the content of the source text. At the same time, the article notes that when translating an epithet from one language to another, the stylistic, aesthetic and expressive features of the images of the source text are taken into account, since in theoretical literature one of the main tasks of the translator is to convey the content of the original text from maintaining stylistic features correctly and fully. In the process of translation of works of art, lexical, grammatical and stylistic issues are closely related.

One of the important issues of the theory of translation is the transfer of stylistic means of the language. This problem has attracted the attention of researchers in the field, but has not been sufficiently considered. The importance of studying the translation stylistic means depends entirely on the need to fully convey the literary works of the target language, as well as the stylistic adaptation of the source text in the translation.

Keywords: *image, epithet, translation, stylistic features, word, reflect, lexical units, translated text, source text, artistic images.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна-номзади илмҳои филологӣ, дотсент, мудири кафедраи забонишиносии муқоисавӣ ва назарияи тарҷумаи Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Суроға: 734019, ш. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, тел. (+992) 882891717, E-mail: havas3001@mail.ru

Сведения об авторе:

Соҳибназарова Ҳавасмоҳ Тиллоевна - кандидат филологических наук, доцент, заведующий кафедры сопоставительного языкознания и теории перевода Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. (+992)882891717, E-mail: havas3001@mail.ru

About the author:

Sohibnazarova Havasmoh Tilloevna - Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Comparative Linguistics and Theory of Translation of the Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. Address: 734019, Dushanbe, st. Muhammadiev 17/6, tel. (+992)882891717, E-mail: havas3001@mail.ru

ТДУ 809.155.0

КОРБАСТИ КАЛИМАҲОИ МУРАККАБ ДАР ОСОРИ УБАЙДИ ЗОКОНӢ

Насруллоев М.Н.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улугзода

Мусаллам аст, ки яке аз роҳҳои ғанӣ гардидани забон ин калимасозӣ мебошад. Воҳидҳои луғавии забон аз ин роҳ фаровон гардида, имкони тарзи байн низ вусъат меёбад. Доир ба масъалаи калимасозӣ аз тарафи донишмандони соҳа фикрҳои зиёде ба нашр расидааст.

Кори илмӣ-таҳқиқотӣ, ки ба калимасозии исм бахшида шудааст, «Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик» [9] мебошад, ки ба қалами забоншиноси маъруф Ш. Рустамов тааллуқ дорад. Муҳаққиқ дар ин рисола усулҳои калимасозии исм, таркиби морфологии он, таҳлили калимасозӣ, оморфемаҳои исмсоз, калимасозии исмҳои мураккаби тобеъ, калимасозии исмҳои омехта хеле равшан баён намудааст. Дар баробари ин барои исботи иддаои худ аз маъхазҳои гуногун истифода бурда, далелҳои фаровони раднашавандае гирд овардааст.

Забоншиноси рус В. В. Виноградов дар масъалаи калимаҳои мураккаб назари хешро чунин баён мекунад: «Офарандагони калимаҳои мураккаб худи соҳибони забон, пеш аз ҳама, адибонанд. Бо маҳорати хушсалиқа барои баёну ифшои афкори рангини худ аз имкониятҳои забон истифода мебаранд» [3, с.83].

Ба қавли С. Ғаниева, таркиби луғавии забони тоҷикиро калимаҳои мураккаб чунон васеъ фаро гирифтаанд, ки бебаҳс забонамонро забони мураккаб гуфтаи чоиз аст: аз нисф зиёди калимаҳои «Фарҳанги забони тоҷикӣ» -ро калимаҳои бо ин навъи пурмаҳсули калимасозӣ сохташуда ташкил медиҳанд [ниг.:4, с.118].

Забоншиноси маъруфи тоҷик Д. Тоҷиев дар китоби хеш калимаҳои мураккабе, ки бо вожаи **об** сохта шудаанд, 82-торо истифода кардааст, аз ҷумла бо калимаҳои иқтибосии арабӣ ва туркӣ: *мироббоиш* (*миробби калон*), *қурутуб...* [11, с.118-123]. Забоншиноси дигар М. Қосимова низ калима, таркиб ва ибораҳои, ки бо чор унсур (**об**, **хок**, **бод**, **оташ**) дар «Маснавии маънавий» истифода шудааст, овардааст [ниг.: 8, с.46].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик роҳҳои сохта шудани калимаҳои мураккаб яке аз воситаҳои муҳим буда, бо ин тарз таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз даврони қуҳан боз тақмил ва инкишоф ёфта истодааст.

Дар осори ақсари муҳаққиқоне, ки ба таҳқиқи вожаҳои мураккаби осори адибон асару мақола ба нашр расонидаанд, муайян гардид, ки калимаҳои мураккаби тобеъ нисбат ба

калимаҳои мураккаби пайваст бештар истифода шудааст. Аз ҷумла, забоншинос А. Амлоев бар ин назар аст, ки “Калимасозии исмҳои мураккаб низ дар насри бадеии адиб (Ф. Муҳаммадиев-Н.М.) мавқеи муҳим дорад. Нависанда дар асоси ин қолаби калимасозӣ назар ба калимасозии исмҳои мураккаби пайваст бештар калима сохтааст. Ин аст, ки адиб дар радифи калимаҳои маъмули забон дар асоси ин навъи калимасозии исмҳои мураккаб дар қолабҳои гуногун калимаҳои сохтааст, ки аз маҳорати суҳанпардозӣ ва эҷодии нависанда дарак медиҳад” [1, 155].

Муҳаққиқ С. Ҳошимов дар мақолаи хеш – “Калимаҳои мураккаби тобеъ дар “Дастур-ул-мулк” [12, 122-131] калимаҳои мураккаби тобеи асарро ба ду гурӯҳ – мавриди истифода ва таркиби морфологии калимаҳои мураккаб ҷудо намуда, баррасӣ кардааст.

Муҳаққиқ Г. Камолова дар китоби “Хусусиятҳои морфологии забони “Маҷмаъ-ут-таворих” [6] аз рӯи ҳиссаҳои нутқсохти онҳоро баррасӣ намудааст.

Профессор М.Н. Қосимова дар китоби хеш доир ба калимасозии осори устод Рӯдакӣ калимаҳои мураккаби тобеъро ба 24 навъ ҷудо менамояд [7].

Калимаҳои мураккаби тобеи осори Убайди Зокониро аз рӯи таркиби морфологияшон ба гурӯҳҳо ҷудо намуда, баррасӣ намудан ба мақсад мувофиқ мебошад.

Як миқдори фаровони осори Убайди Зокониро калимаҳои мураккаб ташкил медиҳад. Калимаҳои мураккаби осори Убайди Зоконӣ аз рӯи алоқа ва муносибати ҷузъҳои онҳо ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: **пайваст ва тобеъ**. Мусаллам аст, ки вожаҳои мураккабе, ки аз ҷузъҳои баробархуқ таркиб меёбанд, вожаҳои мураккаби пайваст мебошанд. Миқдори калимаҳои мураккаби навъи пайваст, ба мисли *саросар, кашокаиш, яқояк, нармак-нармак, пайдарпай* ва монанди инҳо дар осори адибхеле кам корбаст гардидаанд:

а) бо миёнванди -о-: *кашокаиш,*

Мард бояд, ки дар кашокаиши даҳр

Санги зерини осӣ бошад (335).

Рӯи зебои ту бо моҳ яқояк мезад,

Сари гесӯи ту бо бод кашокаиш мекард (257).

б) бо миёнванди -у-: *пурпечутоб, гуфтушунуд*

Дил дар шиканҷи турраи пурпечутоби ӯ (265).

Пирзанеро пурсиданд, ки деҳеро дӯсттар дорӣ, ё...? Гуфт: “Ман бо рустоиён гуфтушунуд наметавонам кард” (430).

в) бо нимтире: *панҷ-панҷ, нармак-нармак, гоҳ-гоҳ.*

Гуфт: “Розӣ шудам, аммо Мавлоно гоҳ-гоҳе бад-ӯ амале фармояд, то ӯро ҳосили изофат аз марсум бошад” (464).

Нармак-нармак ба гурба ҳоли кард,

Ки манам элчие зи мушоно (362).

Ин замон панҷ-панҷ мегирад,

Чун шуда тоибу мусалмоно (361).

Мусаллам аст, ки бештари вожаҳои мураккаби навъи пайваст ҳиссаи нутқи зарфро ифода мекунанд.

Забоншинос Ш. Рустамов исмҳои мураккаби тобеъро мувофиқи заминаи асосӣ ва тарзи калимасозӣ ба чаҳор гурӯҳ (бо зергурӯҳҳо) матраҳ намудааст.

Тавре ки мавсуф менигорад: “Калимасозии исмҳои мураккаб яке аз масъалаҳои душвор ва то кунун аз ҷиҳати илмӣ пурра тадқиқнашуда мебошад. Бештарини мақолаҳои, ки дар забоншиносии тоҷик дар ин соҳа навишта шудаанд, характери тасвирӣ дошта, ба кушодани қонуниятҳои сохташавии онҳо кам даҳолат кардаанд” [9, 57].

Маълум аст, ки калимаҳои мураккабе, ки дар онҳо як ҷузъ ба дигаре тобеъ буда, онро аз ягон ҷиҳат эзоҳ медиҳад, вожаҳои мураккаби тобеъмебошанд. Онҳо ба назари мо ба ин ё он ҳиссаи нутқбештар ба исм ва сифат далолат мекунанд. Аз рӯи таҳқиқи С. Ҳошимов низ – “Калимаҳои мураккаби тобеи асар (“Дастур-ул-мулк”- Н.М.) асосан аз ҳамин ҳиссаҳои нутқ (ҳиссаҳои номии нутқ- Н.М.) сохта шуда, бештар ба ҳиссаҳои номии нутқи исму сифат тааллуқ доранд. Дар гурӯҳи калимаҳои мураккаби исму сифат ва исму асосҳои феъл ҷойи калимаҳо устувор буда, дар ҷойи аввал бештар сифат/ дар гурӯҳи сифату исм/ ва исм дар гурӯҳи исму асосҳои феъл омадаанд” [12, 130].

Калимаҳои мураккаби тобеъ дар осори Убайди Зоконӣ хеле фаровон мебошанд. Ҷузъҳои ин қабил вожаҳои мураккаб аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ иборатанд. Калимаҳои мураккаби тобеъ аз рӯи муносибати ҷузъҳо ба чунин гурӯҳҳо ҷудо мешаванд:

1. Аз ду исм: *шершикор, ҷӯбдаст, гӯрхар, кабутарбача, палангчанг, панднома, деҳхудо, боғхудо, хонахудо, чарбзабон, соҳибдават, соҳибҷамол, соҳибдил, соҳибҳазм, тарсобача, туркписар, гуломбача, филсавор, шаробхона, корхона, қиморхона, меҳмонхона, тамошохона,*

кофаркеш, кофармизоч, шутурбурон, модарзан, ҷонфазо, шаҳриёр, хуҷастадиёр, толибилм, сарвақад, лоларух, харкурра, сарпанча, пуштгардан, хармағз, собитқадам, молиқриқоб, забардаст, чарбзабон, булбулсифат

Гуфт: “Ҳол он ки ман пеш деҳхудо, боғхудо ва хонахудо будам (455).

Туркписар бедор шуд, муште чанд ба рӯйи гуломбора зад, чунонки муштаи хунолуд шуд (478).

Вожаи туркписар дар осори Убайди Зоконӣ беш аз даҳ маротиба истифода шудааст.

Шахсе мост хӯрда буд, қадре ба ришаи чакида, яке аз ӯ нурсид, ки чӣ хӯрдаӣ? Гуфт: “Кабӯтарбача”. Гуфт: “Рост мегӯӣ, ки зайлаи бар дари бурҷ пайдост” (475).

Хатибе бар сари минбар ба ҷойи шамиер ҷӯбдасте бар даст дошт (475).

Алқавз болои қавз: модарзан дар сарои ӯ (375).

Мусаллам аст, ки вожаҳое, ки бо ҷузъи хона таркиб меёбанд, исми маконро ифода мекунанд.

Баъд аз замоне гуфт: “Агар меҳмоне ба хонаи мо расад, чӣ кунем?” Мардак меҳмонхонае низ бисохт (457).

Хушо касе, ки чу риндон зи хона вақти саҳар
Ба дар гурезадутан дар шаробхонадиҳад (257).

Ат-тамошохона: мисла (373).

Вожаҳои мураккабе, ки ба ин гурӯҳ шомиланд, ба исму сифат марбутанд.

2. Исму сифат: рӯсиёҳ, (рӯспӣ), сархуш, бахткӯр, сармаст, кундуруст, дилтанг, шушпора, ҷаҳонпаҳлавон

Ал-рӯсиёҳ – ошиқе, ки бори аввал ба маъшуқ расад ва... (377).

Гуфт: “Оре, рӯспие (рӯсиёҳ) низ ҳамроҳ дорад” (415).

Тавбакор машавед, то мафлуку мандабур ва бахткӯру гаронҷон машавед (382).

Гоҳ чун булбули шӯрида дароям ба хуруи,

Гоҳ чун гунҷаи дилтанг гиребон бидарам (268).

Гуфт: “Аблаҳ зане будаӣ. Шушпоре, ки ба як ҷав намеарзад, мебарад, табаре ки ба даҳ динор харидаам, раҳо хоҳад кард” (453).

Турки сармастам, ки соғар мегирифт,

Оламе дар шӯру дар шар мегирифт (239).

Чунончи аз рӯйи мисолҳо бармеояд, вожае, ки ба ин гурӯҳ шомил мебошанд, ба ҳиссаи нутқи исм ва сифатмансубанд.

3. Сифату исм: бадбахт, небахт, бадовоз, бадшакл, хушсурат, хубсурат, пургиреҳ, пурхун, пурбаҳо, турирӯ, каримниҳод, қаландармизоч, бузургбинӣ, хушдил, хушханда, хушхонум, хушнафас, бадшакл, дарозгӯи, гаронҷон, нармдаст, сахтмушт, беморхона, навбаҳор, хуниндил, ростгӯ, парирӯ, турирӯ, сабукруҳ, зархоҳар, қачмизоч, турирӯ, навкиса, нармдаст, осудадил, ошуфтаҳол, пурнур, пурбаҳо, пуришароб, пургиреҳ, ҷавонмард, дурусткун, беморшакл, тангҳавсала, нозукмиён, тезхуш, хунинҷигар, бисёрхор, шӯхчаши, заифниҳод, хуҷастамақом, сиҳисарв, ошуфтарӯзгор, хастадил, куҳнахирқа, пирзан, гандадаҳон, зиштрӯ, зеборӯй, соҳибҷамол, хушксол, бадром, бададаб

Шахсе писаре хубсурат дошт ва ... намедод (432).

Бозаргоне зане хушсурат Зухра ном дошт (459).

Ғуломи нармдаст харед, на сахтмушт (382).

Шахсе дар Кошон дарозгӯие бифуруҳт (429).

Писар ба миёнпача розӣ шуд, ки ҳам сахл аст ва ҳам пурбаҳо (457).

Дузде дар хонаи Абубакри рабобӣ рафт, чандонки ҷаст ҳеч наёфт. Чун бадар хост рафт, Абубакр ханда зад, тезе раҳо кард. Гуфт: “Хушхандаи мардак, ки хушхонумон огандае дорӣ” (447).

Занаи бағоят тир ва бадшакл буд (444).

Дар кӯчае, ки манора бошад, васоқ мағиред, то нимаиш аз машғалаву дарди сари муаззинони бадовоз эмин бошед (381).

Гуфт: “Оҳ, он замон мани бадбахти гарданишикаста кучо будам” (442).

Вожаи бадбахт дар осори адиб шаш маротиба истифода гардидааст.

Вожаҳои аслии сифатҳои бад, хуш, пур бештар дар ин навъи калимасозӣ фаъол ба назар мерасад.

*Вожаҳои мураккабе, ки ба ин гурӯҳ шомиланд, ҳиссаҳои нутқи исм ва сифатро ифода мекунанд. Аз сифати асли таркиб ёфтани ин қабил вожаҳои мураккаб басо серистеъмом буда, бо сифати нисбӣ омадани онҳо хеле кам (*хуниндил, сангиндил, хунинҷигар*) ба назар расид.*

4. Исм ва асоси замони ҳозираи феъл: *гамкаш, камонкаш, суханчин, решадор, мардафкан, муъҷизанамо, шабгир, шабӯи, хуччатгир, атрфурӯи, тирандоз, реишанд, бодиянишин, намозгузор, ҳиндувонафурӯи, каллаҷӯи, обкаш, дафзан, зандор, ришдор, кулӯхкӯб, сангтарош, мурғбирён, суратпараст, сарбоз, қиморбоз, ҷонфиреб, ҷонбахш, майфурӯи, дастзан, миннатпазир, дилнавоз, дилдор, дилбар, дилфиреб, дилрабо, оинадор, вафодор, лашкаркаш, арақчин, ҷодуфиреб, чорасоз, шаҳрбанд, дурӯғгӯ, хушомадгӯ, гӯшанишин, худошинос, мардумфиреб, кишваркушо, шабгир, мардафкан, шаробдор, кунгуразан, куррадор, сарбанд*

Камонро ба камонкаш бояд додан (414).

*Зиҳӣ давлат, зиҳӣ толеъ, зиҳӣ бахт,
Ки шабӯишарақчини ту дорад (247).*

*Султони вақти хешем, гарчи зи рӯи зоҳир
Лашкаркашони моро таблу алам набошад (258).*

*Ошиқи шӯрида тарки ёр натвонист кард,
Сабр бе дил карду бе дилдор натвонист кард (259).*

*Аз дами ҷонбахши най дилро сафое мерасад,
Рухро аз нолаи ӯ марҳабое мерасад (261).*

*Мезанадгамзаимардафкани ӯ тир маро,
Дӯстон, чист дар ин воқиатадбирмаро? (251).*

*Манаму нолаишабгир, бад-ин сон ки манам,
Кай ба фарёд расад нолаишабгирмаро? (251).*

*Вожаҳои мураккабе, ки ба ин гурӯҳ шомиланд, ҳиссаҳои нутқи исм ва сифатро ифода мекунанд. Дар осори адиб вожаҳои мураккаби тобей аз исм ва асоси замони ҳазираи феъл таркибёфта феъли дор бештар (*ҳашт маротиба*) ва феъли каш (*чаҳор маротиба*) истифода гардидааст.*

5. Исм ва асоси замони гузаштаи феъл: *коркард, зархарид, дастбурд, хушомад*

Хӯрчини касеро бо чомаҳояш, ки даруни он буд бидуздиданд. Ҷуро гуфтанд, зарур буд сураи “Ё син” мехонӣ ва бад-он моли худро аз дастбурди масун медоштӣ (428).

Бар ваъдаи мастон, ишваи занакон ва аҳди қаҳбагон ва хушомад киса мадӯзед (383).

Дар осори Убайди Зоконӣ аз ин қабил вожаҳо кам ба назар расид. Онҳо ҳиссаи нутқи исмро ифода мекунанд.

6. Исм ва сифати феълии замони гузашта: *солхӯрда, гарданишикаста, дилдода, дилишуда, дилсӯхта, дилхаста, дилишикаста, саргашта, тарабгузида, муҳрзада, ҳазмишуда*

Гуфт: “Оҳ, он замон мани бадбахти гарданишикаста кучо будам” (442).

*Хуш истодаву бо лағли дилбарон дар ишқ,
Тарабгузидаву бо ҷаври некувон дамсос (264).*

Ҳокими Нишопур Шамсиддин табибро гуфт: “Ман ҳазми таом наметавонам кард, тадбир чӣ бошад?” Гуфт: “Ҳазмиуда бихӯр” (457).

Нақши рухсори ту пиромани чашмам мегаиш,
Сабру ҳуши мани дилсӯхта яғмо мекард (262).

Аз кӯи дӯст беҳуду саргаишта меравем,
Дилхаста, бозмондаву чашим аз қафо ҳанӯз (265).

Бе ёр дилишкаставу дур аз диёри хеш
Дармондаем очизу ҳайрон ба кори хеш (265).

Дар ин гурӯҳи вожаҳои мураккаб бештар бо исми дил омада, ба маънои маҷозӣ кор фармуда шудааст.

7. Сифат ва сифат: навҷавон, гандатир, хушмайда, болобаланд

Матбахиро бихонд, фармуд, ки ин мардро дар матбах бибар ва ҷомаи хобе нармаи
бисоз ва ҳар рӯз шарбатҳои муаттар ва таомҳои хушмайда то димоғи бо қарор ояд (445).

Рухи хубеву чаими дилситонест,
Қади шӯхеву зулфи навҷавонест (306).

Болобаланде, гесукаманде,
Султони ҳусне, фармонравое (231).

Вожаи мураккаби болобаланд муродиф ва ба маънои қадбаланд ифода гардидааст.

8. Сифат ва асоси замони ҳозираи феъл: некхоҳ, бадомӯз, бадандеш, гандагӯй, хушбош,
хушхиром, ростгӯ, бисёргӯй, покбоз, сусткӯш, дилрабо, пурчин, кундрав, афзунгӯй

Касе мардеро дид, ки бар хари кундрав нишаста, гуфтаиш: “Кучо меравӣ?” Гуфт: “Ба намози ҷумъа”. Гуфт: “Эй нодон, инак сешанбе бошад.” Гуфт: “Агар ин хар шанбе ҳам ба масҷид расонад некбахт бошам” (414).

Вожаи кундрав аз таркиби ибораи кунд, яъне оҳиста ва феъли рафтани (оҳиста рафтани) сохта шудааст. Ин қабил вожаҳо дар осори дигар адибон хеле кам ба назар мерасад ва онҳоро мо шартан вожасозии хоси Убайди Зоконӣ пешниҳод менамоем.

Мангар ба ҳадиси ҳирқапӯшон
Он сахтдилони сусткӯшон (269).

Яке гуфт: “Мӯсо афзунгӯй буд” (414).

3-ин сарви хушхироме гул пеши ӯ гуломе,
Маҳ пеши ӯ асире, шаҳ пеши ӯ гадое (240).

Сабо дунё муаттар карда, гӯй,
Гузар бар зулфи пурчини ту дорад (247).

9. Шумора ва исм: садбарг, яксар, якло, якчашим, дуранг, якпаҳлу, якқиҳат, дуҳавой,
яккамуш, нуҳмоҳа, садсола, панҷоҳсола, сеталоқ

Султон Маҳмуд дар зимистоне сахт ба Талҳак гуфт, ки бо ин ҳама ҷомаи якло дар ин самр чӣ мекуни? (470).

Дунӣю охиратат ҳар ду ҳавас медорад,
Якқиҳат бош чу мардон, дуҳавой то чанд? (258).

Яккамуше вазири лашкар буд,
Ҳушманду далеру фаттоно (361).

Ҳар даго, ки битавонед, дар нарду қимор бикунед, то ... ва агар ҳариф сахт шавад,
савганди сеталоқ бихӯред, ки савганд дар қимор шарғӣ набошад (383).

10. Шумора ва шумора: дусад, сесад, садҳазор, ҳафтсад

Баъди як ҳафта лашкаре орост,
Сесаду сӣ ҳазор мушоно (361).

... то дар ин рӯзгор, ки таърихи ҳичрат ба ҳафтсаду панҷоҳ расид (379).

*Зору нолон ҳамчу булбул дар баҳор,
Садҳазорон бар яке нолид зор (120).*

Вожаи садҳазор, ки аслан аз ду шумора таркиб ёфтааст, дар мисоли овардашуда ба ҳиссаи нутқи сифат ва ба маънои бисёр далолат мекунад.

11. Асоси замони ҳозираи феъл ва исм: *нӯшдору, гурезно
Фарҳодро, ки бо лаби Ширин тааллуқ аст,
Рағбат ба нӯшдоруву ҳоҷат ба қанд нест (230).*

*Гуфтам: Убайд. Гуфто: Номаш мабар, ки бошад
Ринде қиморбозе, дузде гурезное (240).*

Ин қабил вожаҳои каммаҳсул буда, исми мебошанд.

12. Сифати феълии замони гузашта ва исм: *шикастабиёбон, сӯхтадил,
зиндадил, мурдарег, афсурдадил*

*Агар аз ман намешавӣ баҳудо туро ба дари мадраса андозам, то он илми мурдареги
эшон биёмӯзӣ ва донишманд шавӣ ва то зинда бошӣ дар мазаллат ва идбор бимонӣ ва як ҷав
аз ҳеч ҷо ҳосил нагирӣ кард (444).*

*Афсурдадил касе, ки зи занҷири зулфи ӯ
Девона менагардаду кофар намешавад (245).*

*Зи ақл баршикану завқи беҳудӣ дарёб,
Ки пеши зиндадилон ақл дар шуморе нест (253).*

*Зи шавқи зулфи бутон беқарору саргардон
Манам, ки мисли ман ошуфтараўзгоре нест (253).*

Дар осори Убайди Зоконӣ як миқдор вожаҳои мураккабе низ дида мешавад, ки аз зарфу исми: *нимруз, тезкор*; исми ва сифати феълӣ: *бодадиҳанда*; ҷонишини ва ҷонишини: *ончунон, инчунин*; сифат ва сифати феълӣ: *серхӯрда, сустгашта*; ду пайвандак: *чунки, агарчи, арчи*; шумора ва ҷонишини: *якчанд, якдигар, дучанд* ва монанди инҳо ба назар расид. Азбаски онҳо дар осори адиб каммаҳсул мебошанд, зикри онҳоро зарур надонистем.

*Дилам ба майкада з–он мекашад, ки риндонро
Кудурате наву бо якдигар сафое ҳаст (254).*

Ба андешаи забоншинос С.Ҳошимов метавон мувофиқ шуд, ки дар мавриди истифодаи калимаҳои мураккаб чунин менигорад: “Мавриду мавқеи нахустини калимаҳои мураккаб маъмулан дар ҷумлаҳои муссаҷҷаи асар ба қор рафта талаботи муҳимми санъати саҷро қонъ гардонидаст” [12, 124]. Ҳамин гуна мақеи истифодаро дар осори Убайди Зоконӣ низ мушоҳида кардан мумкин аст:

*Болобаланде, гесукаманде,
Султони ҳусне, фармонравое.
Абрӯкамоне, нозукмиёне
Номехрубоне, шанге, дағое.
3-ин дилнавозе, 3-ин сарфарозе,
3-ин ҷавфурӯшигандумнамое (231).*

Дар се байти овардашуда нӯх вожаи мураккаби тобеъ истифода гардидааст.

Убайди Зоконӣ дар мавриди паиҳам омадани вожаҳои мураккаб низ мушоҳида мешавад, ки бештар барои муайян кардани сифати шайъ аз ягон ҷиҳат ба қор мебарад. Аз қабилҳои *деҳудо, боғудо, хонахудо, қаримниҳод, қаландармизоч* ва ғайра.

Баробари истифода аз калимаҳои мураккаби анъанавӣ адиб эҷодкор ҳам ҳаст. Дар мавридҳои ҷудогона аз вожаҳои истифода мебарад, ки онҳоро метавон шартан вожаҳои ҳоси адиб номид ва ё муродифи вожаҳои мураккаби маъмулӣ ба шумор мераванд. Аз қабилҳои *сустқушон, кофармизоч, кундуруст, хонахудо, деҳудо, боғудо, ганданир, гарданишикаста, афзунгӯй, кундрав, қаландармизоч* ва ғайра.

Ҳамин тавр, дар осори Убайди Зоконӣ калимаҳои мураккаби исми исм, сифату исми ва исми асоси замони ҳозираи феълтаркибёфта мавқеи махсусро нишон медиҳанд, зеро онҳо миқдоран фаровон буда, пояи асосии калимаҳои мураккаби тобеъро ташкил медиҳанд. Аз рӯи мисолҳои гирдоварда аз асар метавон ҳукм кард, ки вожаҳои мураккаби осори Убайди Зоконӣ аз рӯи қолабҳои идомадоштаи забони адабии тоҷикӣ форс то асри XIII–XIV шакл гирифтаанд ва дар баробари он калимаҳои мураккаби анъанавӣ дар забони асар чун маводи тайёр қорбасти гардидаанд.

АДАБИЁТ

1. Амлоев, А. Калимасозии сарфии исм дар насри бадеии Фазлиддин Мухаммадиев/ А.Амлоев//Дастхати рисолаиномзадӣ.–Душанбе, 2014. – 167 с.
2. Бобомуродов, Ш., Лугати мухтасари калимасозии забони адабии тоҷик/ Ш.Бобомуродов, А. Муъминов. – Душанбе: Маориф, 1983. -120 с.
3. Виноградов В.В. Проблема литературных языков изакономерностей их образования и развития. – М.: Наука,1967. – С. 36-83.
4. Ганиева, С. Оид ба маҷозияти калимаҳои мураккаб /С.Ганиева// Масъалаҳои забоншиносӣ (маҷмуаи мақолаҳо). –Душанбе, 1990. –С.119-122.
5. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қ. 1. – Душанбе:Маориф. 1982. – 462 с.
6. Камолова, Г. Хусусиятҳои морфологии забони “Маҷмаъ-ут-таворих”/Г.Камолова. –Душанбе: Дониш, 1984. – 92 с.
7. Қосимова, М.Н. Таърихи забони адабии тоҷик/М.Н.Қосимова.–Душанбе, 2003. -490 с.
8. Қосимова, М.Н. Чор унсур: маъниофаринӣ, калимасозӣ (дар асоси маводи «Маснави маънавӣ»)/ М.Н.Қосимова. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 266 с.
9. Рустамов, Ш. Калимасозии исм дар забони адабии ҳозираи тоҷик/ Ш. Рустамов.– Душанбе: Дониш, 1972. -80 с.
10. Рустамов, Ш. Исм/Ш.Рустамов. –Душанбе: Дониш, 1981. – 220.
11. Тоҷиев, Д. Осори мунтахаб/Д.Тоҷиев. –Душанбе: Деваштич, 2005. –С. 108 - 137.
12. Ҳошимов, С. Калимаҳои мураккаби тобеъ дар “Дастур-ул-мулук”/С. Ҳошимов//Масъалаҳои забоншиносӣ –Душанбе, 1990.–С.122-131.
13. Шарифов, Б. Хусусиятҳои морфологии “Бадоеъ-ул-вақоъ”-и Восифӣ/ Б. Шарифов. – Душанбе:Дониш, 1985. – 232 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОЖНЫХ СЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УБАЙДА ЗАКОНИ

В современном таджикском литературном языке способы образования сложных слов являются одним из важных средств, и таким образом словарный состав таджикского языка с древних времен совершенствовался и развивался.

В работах некоторых исследователей, опубликовавших работы и статьи по исследованию сложных слов в произведениях писателей, установлено, что подчинительные сложные слова употребляются чаще, чем связные сложные слова.

В рецензируемом исследовании также было замечено, что сложноподчиненные слова встречаются чаще, чем связные сложные слова.

Ряд сложных слов связного типа, таких как саросар, кашокаш, якояк, нармак-нармак, пайдарпай и им подобные, в литературных произведениях употребляется редко.

В произведениях Убайда Закони много придаточных сложных слов. Компоненты таких сложных слов состоят из разных частей речи. В этой статье мы разделили сложные придаточные слова на 18 групп, исходя из соотношения между компонентами. Из этой классификации стало ясно, что в произведениях Убайд Закони очень много компонентов «имя-существительное», «прилагательное-существительное» и «имя существительное и основа глагола настоящего времени», и они составляют основную часть сложных придаточных слов.

В отдельных случаях он употребляет слова, которые можно назвать особыми литературными словами, такие как сусткушон, кундуруст, дурусткун, хонахудо, деҳхудо, богхудо, гандапир, гарданишксата, кундрав, қаландармироҷ...

Ключевые слова: Убайд Закони, произведения, язык, имя существительное, прилагательное, словообразование, сложные слова, подчинённый, сочинённый, часть, сложное имя существительное, качественное прилагательное, основа, основа глагола.

THE USE OF COMPOUND WORDS IN THE WORKS OF UBAYDI ZOKONI

In the modern Tajik literary language, the ways of creating complex words are one of the important tools, and in this way, the vocabulary of the Tajik language has been improving and developing since ancient times.

In the works of most of the researchers who have published works and articles on the study of compound words in the works of writers, it was determined that subordinate compound words are used more often than coordinative compound words. It was also observed that subordinate compound words compared to coordinative complex words in the work. A number of compound words of the coordinative type, such as sarosar, kashokash, yakoyak, narmak-narmak, paydarpay, and the like them, are rarely used in literary works of Ubaydi Zokoni.

There are a lot of subordinate compound words in the works of Ubaydi Zokoni. Components of such compound words consist of different parts of speech. In this article, we divided the subordinate compound words into 18 groups based on the relationship between the parts. From this classification, it became clear that there are a lot of noun-noun, adjective-noun, and noun-stem – present basic of verbs in the works of Ubaydi Zokoni, and they form the main base of compound subordinate words.

On separate occasions he uses words that can be conventionally called literary words, such as *sustkushon*, *kofirmizoj*, *kundurust*, *durustkun*, *khonakhudo*, *dehkhudo*, *bogkhudo*, *gandapir*, *gardanshikasta*, *afzunguy*, *kundrav*, *qalandarmizoj*...

Keywords: Ubaydi Zokoni, works, language, noun, adjective, word-building, compound words, subordinative, coordinative, part, non-productive, productive, compound noun, qualitative adjective, base, basic of verbs.

Сведения об авторе:

Насруллоев Мухаммад Нуриллоевич – кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6. E.mail: nasrullohzoda@gmail.com. Телефон: (+992) 934055255

About the author:

Nasrulloev Muhammad Nurilloevich – candidate of Philology, associate Professor of the Department of Tajik language of the Tajik Institute of language after Sotim Ulughzoda. Address: 17/6 Muhammadiev str., Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734019. E.mail: nasrullohzoda@gmail.com. Phone: (+992) 934055255

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ЧЕЛОВЕК» В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РУССКОГО ЯЗЫКА.

Турды-Аханова И.А.

Национальная академия наук Таджикистана

Вербализация концепта «Человек» в лексической системе русского языка играет важную роль в формировании национальной картины мира. Для этого следует исследовать все, что связано с человеком – сознанием человека, отмеченное с помощью языка.

Человек создан, так что его навыки связаны с языком, и поэтому достигают информации об окружающем мире, развивая, приобретая, повышая и улучшая своё мировоззрение, человек осваивает язык, совершенству и внедряет расширенную форму языковой семантики, обогащает свои языковые навыки или способности [Караулов Ю. Н., 1987: 200].

Все исследователи, которые работали в этой сфере, считали, что ясно и очевидно культурологический состав состоит из фразеологизмов, идиом, пословиц и поговорок, в той области языка, где зафиксированы и собраны народные достояния, благоразумие и результаты культурного опыта людей. Человек связан с языком и культурой. Именно поэтому фраза как картина мира появляется у человека в результате контакта с миром [Постовалова, 1988: 20].

К тому же, языковая картина мира не является глянцевым отражением реальности: «человек не является способным изобразить своё окружение, считая его многообразие, в целом и до конца» [Серебренников, 1988: 87].

Каждый язык старается выразить и описать любые феномены в жизни человека, и естественно, его особенности (внешность, отношение к окружению, состояния физические, психологические и эмоциональные), опираясь на культуру, традиции которые сложились в обществе, также научным, философским, религиозным понятием и к духовным установкам.

Самым первым в языковедении к исследованию разных сфер человека в данной области начал работать В. В. Виноградов, обнаруживший основные области репрезентаций о человеке в русском языке. После было замечены в работах М. А. Алексеенка, Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Артюновой, В. Г. Гака, В. И. Карасика, Ю. Н. Караулов, Ю. С. Степанова, Н. Ю. Шведовой, А. Д. Шмелёва и другие.

В 20 - ом веке появилось понятие, что слово человек может иметь значение не только через гуманитарные дисциплины или искусство, но и с помощью языка. Информацию о человеке и разные научные сведения можно также получить в философии. Фразеология тоже считается одной областей языка, в которой описание о человеке также выражены.

Исследования фразеологических единиц, выражающих «человеческий коэффициент в языке» в последнее время остаётся важной. Фразеологизмы используются в разных областях. Как отмечал В. Гумбольдт: «нет ничего глубокого и тонкого человека, что не включался, бы в язык и невозможно было, бы распознать» [3: 57].

Всё окружение в жизни человека, особенности и черты его характера, умственные способности, социальное положение, эмоциональные, психические и физические состояния находят своё место в фразеологическом фонде.

Структура достояния человека естественно связана с понятиями «труд», «счастье», «любовь», «семья», «дружба», «навыки», «опыт», именно поэтому концепт «Человек» состоит из следующих совокупностей: физические, биологические, мыслительные, психические, этические, социальные, восприимчивые и культурные.

Целью нашего исследования является изучение вербализации концепта «Человек» во фразеологической системе русского языка.

Фразеологизмы с элементами наименования веществ, характеризующие концепт «Человек», содержат сложную семантическую особенность, выражают интеллектуальную активность, физические особенности человека, его духовные свойства, социальные достояния и внешность. Например: *кровь с молоком* – фразеологизм выражает здорового человека с привлекательной внешностью, *(работать) до седьмого пота* – от души выполнять работу, *в самом соку* – красивый человек, *прозрачный человек, плоский человек* – худой человек.

Анализ показал, что самые употребляемые вещества (под веществом, имеется виду материя, физическое тело человека) используются с фразеологическими сращениями. Также в фразеологизмах используются вещественные существительные, которые выражают однородные значение по смыслу. Например: *жиртрест, жир* – толстый человек, *вилопьяный* и другие.

Лексические единицы (фразеологизмы) по-разному выражают и представляют концептуальную вербализацию слова «Человек». Вещественные существительные теряют свой смысл в составе фразеологических единиц, переставая выражать своё основное значение, например: *пуп земли* – самые лучшие, способные; *не найден в капусте* – как и все другие, *человек рождённый в рубашке* – удачливый .

Важно отметить, что в появлении концепта «Человек» фразеологические сращения, которое раньше было вещественным существительным, значительную роль играет смысл лексемы. К примеру: *куриные мозги* – неумный человек, *чугунные мозги* – о тугодуме, *с головой не дружит* – не все в порядке с умом, – эти фразеологизмы выражают мыслительную, интеллектуальную черту человека и формированы на основе вторичного, переносного смысла лексемы (умственные особенности).

Таким образом, можно разделить фразеологизмы на две группы:

- 1) Фразеологизмы с отрицательными значениями;
- 2) Фразеологизмы с положительными значениями.

Фразеологизмы, касающиеся негативных особенностей человека: *волк в овечьей шкуре* – двуличие; *рыльце в пуху* – низость, гадость; *пуп земли* – самоуверенность, мание величие; *зимой снега не выпросишь* – расчётливость, скупость; *моча в голову ударила* – несдержанность, раздражительность; *ни рыба, ни мясо* – неуверенность, сомнение; *кашу не сварить* – безвольный; *как земля только носит, толстая кожа, холодный как лёд* – безразличие, холодность; *как об стенку горох, с головой не дружить, мозги не варят, лопух лопухом* – бессмысленность, нелепость; *как собака на сене* – самолюбие, забота о себе; *принцесса на горошине* – испорченность баловством, разбалованность и другие.

Фразеологизмы с положительными значениями черт характера человека: *ни в огне не горит, ни в воде не тонет* – отвага, храбрость; *тише воды, ниже травы* – сдержанность, скромность, застенчивость; *крепкий орешек, горячая кровь* – бесстрашие, смелость; *землю роет, рабочая косточка* – оперативность, активность; *не лыком шит* – работоспособность, навыки; *лопнуть со смеху, надрывать от смеха, умирать со смеху, будет и на моей улице праздник, витать в облаках, на верху блаженства, покатиться со смеху, быть на седьмом небе* – радость, веселье ; *на седьмом небе, душа на небе, парить в небесах, душа радуется, сердце взвырало, выпрыгивать из штанов* – счастье, восторг.

Общая семасиологическая структура фразеологических сращений (в сфере отрицательных смыслов) могут выражаться острыми ощущениями и воздействием отрицательных феноменов на окружающий мир. Иными словами общественная область личности – восприятие своего «Я» к окружающей среде – это является значительной частью сущности индивида.

Фразеологизмы, выражающие человека по общественным особенностям, семантически делятся на подразделы:

- Общественное положение человека – такие как: *из грязи в князи, голубая кровь, шишки, чистой крови, сливки общества* и т.д.

- Человеческие (интерсубъективные) отношения, то есть человек всегда сравнивает себя с другим человеком по чертам характера, по общественному статусу и другими чертами: *одного поля ягоды, сделаны из одного теста, одним миром (маслом) мазаны*, и также когда отличаются друг от друга: *как небо и земля*.

- Близкие отношения формируются во фразеологизмах с компонентом наименований веществ: *не разлей вода*.

К актуальной группе фразеологических единиц с компонентом наименованием веществ можно соотнести фразеологизмы, выражающие характер человека по внешнему облику: *ни кожи, ни рожи, кровь с молоком, белый как полотно*; возраст: *молоко на губах не засохло, сопли под носом, в полном соку, старый хрен, мало каши ел*; рост: *пожарная каланча, от земли не видать, косая сажень в плечах*; вес: *кости до кожи, жир-трест, как пушинка*; психологическая и физиологическая состояние человека: *свежий как огурчик, под мухом, попасть под горячую руку, кровь леденит в жилах, кровь кипит, будто воды в рот набрал, выжатый лимон, как мышьяк на крупу, как рыба молчит, как в воду опущенный* и т.д.

Помимо этого, в фразеологической структуре языка выражены культурно - национальные понятия. Не зря же в понятии людей сформировались образы людей и сохранились их значения.

Мы думаем, что причиной этого является близость фразеологизмов к народу и культуре. Так В. Н. Телия выдвигал свою теорию, что фразеологические единицы являются культурными образцами.

В формировании фразеологических единиц с концептом «Человек», в наибольших случаях встречаются метафоры и метонимические значения. Иными словами, они образуются с помощью метафоры: (отходы общества, пуп земли), соотнесение (свежий как огурчик, как небо и земля) и другие.

В рассматриваемых лексико-семантических группах также встречаются синонимические соотношения, например, синонимы со смыслом старый (старый хрен, Божий одуванчик); худой (как пушинка, кожа до кости); глупый (куриные мозги); так и антонимические соотношения, антонимы со смыслом пьяный (пьяней вина, под газом).

Из всех рассмотренных нами фразеологизмов, важно отметить, что большинство фразеологизмов с наименованием веществ, выражающих концепт «Человек», касается разговорного стиля.

Описанные в материалах стороны не затрагивают всех проблем рассматриваемой темы. Следует отметить, что необходимость дальнейшего исследования на базе синхронно-сопоставительных сфер в разноструктурных языках является, безусловно, важной.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахманова О. С., Словарь лингвистических терминов, 2-е изд. 1969: 34с.
2. Воробьев В. В. Лингвокультурология. - М.: Изд-во РУДН, 2008. – 66с.
3. Постовалова В. И. Картина мира в жизнедеятельности человека // Роль человеческого фактора в языке. 1988-20с
4. Залевская А.А. Психолингвистические исследования // Слово. Текст. Избранные труды. М. Гнозис. 2005,-314 с.
5. Караулов Ю. Н. Понятие языковая личность и обучение деятельности. М:1987.-200с
6. Маклакова Е. А., Основы деловой межкультурной коммуникации 2011-6 с.
7. Серебренников М. Язык и возможности его регулирования// М.: Наука- 1988.-87 с.
8. Стернин И. А., Общая и контрастивная семасиология, 2011.-16с.
9. Хроленько А. Т., Основы лингвокультурологии 2006.-432с.
10. Шаглеин В. Лингвокультурология: традиции и инновации. - М: Флинта, 2012.-79с.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ СРЕДСТВА ВЕРБАЛИЗАЦИИ КОНЦЕПТА «ЧЕЛОВЕК» В ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

Вербализация концепта «Человек» в лексической системе русского языка играет важную роль в формировании национальной картины мира. Для этого следует исследовать все, что связано с человеком – сознанием человека, отмеченное с помощью языка.

Человек создан, так что его навыки связаны с языком, и поэтому достигают информации об окружающем мире, развивая, приобретая, повышая и улучшая своё мировоззрение, человек осваивает язык, совершенству и внедряет расширенную форму языковой семантики, обогащает свои языковые навыки или способности.

Каждый язык старается выразить и описать любые феномены в жизни человека, и естественно, его особенности (внешность, отношение к окружению, состояния физические, психологические и эмоциональные), опираясь на культуру, традиции которые сложились в обществе, также научным, философским, религиозным понятием и к духовным установкам.

Всё окружение в жизни человека, особенности и черты его характера, умственные способности, социальное положение, эмоциональные, психические и физические состояние находят своё место в фразеологическом фонде.

Структура достояния человека естественно связана с понятиями «труд», «счастье», «любовь», «семья», «дружба», «навыки», «опыт», именно поэтому концепт «Человек» состоит из следующих совокупностей: физические, биологические, мыслительные, психические, этические, социальные, восприимчивые и культурные.

Ключевые слова: концепт «Человек», русский язык, лексическая система, вербализация.

LEXICAL MEANS OF VERBALIZATION OF THE CONCEPT "MAN" IN THE PHRASEOLOGICAL SYSTEM OF THE RUSSIAN LANGUAGE

The verbalization of the concept "Man" in the lexical system of the Russian language plays an important role in the formation of the national picture of the world. To do this, you should explore everything that is connected with a person - the consciousness of a person, marked with the help of language.

A person is created so that his skills are connected with the language, and therefore reach information about the world around him, developing, acquiring, enhancing and improving his worldview, a person masters the language, perfects and introduces an extended form of language semantics, enriches his language skills or abilities.

Each language tries to express and describe any phenomena in a person's life, and naturally, his features (appearance, attitude to the environment, physical, psychological and emotional states), based on culture, traditions that have developed in society, as well as a scientific, philosophical, religious concept and to spiritual settings.

The whole environment in a person's life, features and traits of his character, mental abilities, social status, and emotional, mental and physical states find their place in the phraseological fund.

The structure of a person's wealth is naturally connected with the concepts of "work", "happiness", "love", "family", "friendship", "skills", "experience", which is why the concept of "Man" consists of the following sets: physical, biological, mental, mental, ethical, social, perceptual and cultural.

Keywords: concept "Man", Russian language, lexical system, verbalization.

Сведения об авторе:

Турди-Аханова Ирода Абдумаликовна—кандидат филологических наук, главный специалист управления Совета по координации научно-исследовательских Национальной академии наук Таджикистана, Адрес: г. Душанбе, пр. Рудаки, 33. Тел: (+992) 934444579, E-mail: irodaturdiakhanova@gmail.com

About the author:

Turdi-Akhanova Iroda Abdumalikovna—candidate of philological sciences, the main specialist of Chair of coordination scientifically researches National academy of sciences of Tajikistan, Adress: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 33. Tel: (+992) 934444579, E-mail: irodaturdiakhanova@gmail.com

КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ДЕТЕРМИНОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА ТАДЖИКСКОГО, АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

Сабилова С.Г.

*Филиал Московский государственный университет имени М.В. Ломоносова в
г. Душанбе*

Рост и прогресс экономических знаний как в теоретическом, так и прикладном аспектах репрезентируют концептуализацию и категоризацию объективной и ментальной экономической действительности, мира – экономики в целом. Язык как средство профессионального общения в рамках когнитивно-дискурсивного пространства отражает прежде всего деятельность субъектов экономического дискурса, которая направлена на расширение международного сотрудничества, обмен опытом и разработку новых экономических операций в условиях глобализации. Сопоставление детерминов представляется нам целесообразным, так как переход из терминологического пространства в общеупотребительное, является результатом распространения экономического знания в массы посредством медийного, рекламного и интернет дискурсов. Детермины представленные в качестве примеров демонстрируют когнитивно-прагматические особенности, объективирующие формирование экономического самосознания носителей языка на основе социально-экономического ознакомления и осведомленности. Расширение сферы функционирования практического применения экономического знания и открытый доступ к информации является связующим звеном разнообразных частных жизненных ситуаций и частных дискурсивных практик, в которых используются детермины экономики.

Детермин используется в коммуникативном пространстве, вследствие функционирования специальной лексической единицы вне терминосистемы и трансформации в общеупотребительное слово не происходит утраты термином его конститутивных свойств. Детермин на наш взгляд является компонентом культурной грамотности современного человека, который рассматривается нами как рационально мыслящий субъект, максимализирующий свою выгоду «homo economicus» [1, с.245]. Процесс перехода терминологических единиц в общелитературный язык иллюстрирует два константных этапа деспециализация и детерминологизация. Данный процесс обусловлен прежде всего доступом субъектов дискурса к информации, посредством средств массовой информации, интернет источников и социальных сетей. всеобщую информированность общества, быстрое развитие науки и техники, дифференциацию труда, разветвление производства, рост образовательного уровня, ясность и прозрачность общего значения специального слова, простоту словообразовательной модели Фомина М.И. считает основополагающими причинами перехода терминов в общеупотребительную речь [10, с.223].

Например:

1) детермины экономического дискурса таджикского языка:

пешпардохт – маблағ ва ё дигар амволи арзишноке, ки қаблан аз руи ҳисоби муқаррагардида ва ё ҳисоби хароҷоти мавриди назар пардохта мешавад (денежная сумма);

кредит – қарзе, ки соҳибони маблағҳои пулӣ, бештар вақт ба бонкҳо дар шакли қарзи пулӣ пешниҳод менамояд (денежная ссуда);

ичора – додани амвол ба ичора ва барои истифодаи муваққати бо пардохти ҳаққи истифода аз он (аренда);

ичорапулӣ – маблағе, ки ичорагиранда ба соҳиби замин ё амволи ғайриманкул пардохт менамояд (арендная плата);

тичорат – муассисае, ки, бо мақсади ба даст овардани даромад, фоида фаолият менамояд (бизнес);

кафолат – шахсе, ки барои чизе ва ё коре кафолат медиҳад, кафил (поручительство);

даромад – маблағе, ки дар шакли музди меҳнат, даромад аз фаолияти соҳибкорӣ, нафақа, маоши донишҷӯӣ, даромад аз моликият (доход);

буҳрон – марҳилаи даври иқтисодие, ки дар муддати он баробари пастшавии нархҳо якбора кам шудани истеҳсолот, афзоиши бекорӣ, ва беқурбшавии асҳори миллӣ ҳам сурат мегирад (кризис);

пул – ҳамаи он чизҳое, ки одамон онҳоро чун пул эътироф кардаанд ва вазифаи пулро иҷро мекунад (воситаи муомилот, ченаки арзиш, воситаи ғункунӣ) (деньги);

фармоишот – дархости харидор, истеъмолкунанда доир ба сохтан ва ба у фурухтани маҳсулот, мол ва ё анҷом додани ягон кор ва хизматрасонӣ (заказ);

андоз – пардохти хатмӣ ва инфиродии бебозгашт (налог);

мубодила – мубодилаи асбор (обмен валюты);

шарик – иштирокчи дар кори умумӣ, дар фаъолияти сохтбкорӣ (партнёр);

патент – ҳуҷҷате ки ҳуқуқи машғул шудан бо ягон фаъолияти муайяно медахад (патент);

миёнарав – шахси воқеӣ ва ё ҳуқуқие, ки тарафҳои хоҳишманди муомиларо бо ҳам оварда, барои ин хизматаш музд мегирад (посредник);

соҳибкор – шахсе, ки мустақилона фаъолияти хоҷагидориро бо мақсади ба даст овардани фоида ба роҳ мондааст (посредник);

мукофотпулӣ – мукофоти пулӣ барои ба даст овардани муваффақият, дар ягон соҳаи фаъолият (премия);

фоида – фоида аз сармояи воқеӣ гирифтаре ифода мекунад (прибыль);

дастхат – ҳуҷҷате, ки ба он нафаре забонхатдиҳанда имзо гузоштааст ва дар шакли хатӣ аз он шаҳодат медахад, ки он шахс аз шахси дигар пул, ашё, арзишҳои моддиро гирифтааст ва уҳдадор мешавад онхоро бозпас гардонад (расписка);

ҳанноти – харид намудани молҳо ба мақсади бо нархи баландтар фурухтани онҳо (спекуляция);

арзиш – арзиши молҳои бо пул ифодаёфта, ки барои харид намудани мол бояд пардохта шавад (стоимость);

тарофа – ҳаҷм ва ё миқдори маблағ барои хизматрасонӣ ба шахрвандон, тарофаи нақлиёт ва телефон, нерӯи барқ (тариф);

тендер – пешниҳод барои гузаронидани савдо барои таъмин намудани молҳо, сохтмони объектҳо ва анҷоми корҳои дигар (тендер);

мол – объекти хариду фуруш (товар);

зарар – гум шудани пул, гумшавӣ, даромадҳои имконпазир (убытки) [5,6,7,9].

2) детермины экономического дискурса английского языка:

abatement – reduction in amount, degree, or intensity of an activity (скидка, понижение);

bankruptcy - the state of being unable to pay your debts (банкротство);

boom - a quick increase of business activity (быстрый подъём);

business - the activity of making money by producing or buying and selling goods, or providing services (торговля, коммерческая деятельность);

capital - money or property, especially when it is used to start a business or to produce more wealth (основная сумма);

cheque - a printed piece of paper that you write an amount of money on, sign, and use instead of money to pay for things (чек);

default - failure to pay money that you owe at the right time (неплатёж, невыполнение денежных обязательств);

demand - the need or desire that people have for particular goods and services (спрос);

fixprice – an economic model in which prices are fixed in the short run, and quantities adjust faster than prices (единая цена);

free market - a market in which people sell and buy voluntarily, without legal compulsion (свободный рынок);

insurance - an arrangement with a company in which you pay them money, especially regularly, and they pay the costs if something bad happens, for example if you become ill or your car is damaged (страхование);

mortgage - a legal arrangement by which you borrow money from a bank or similar organization in order to buy a house, and pay back the money over a period of years (ипотека);

necessity – a good or service whose consumption by an individual, at a given price, rises less than in proportion to increase in their income, something that you need to have in order to live (нужда, настоятельная потребность);

overtime – work is excess of the working hours per week specified by an employment contract, time that you spend working in your job in addition to your normal working hours (сверхурочная работа);

recycling - the process of treating used objects or materials so that they can be used again (повторное использование);

retail - the sale of goods in shops to customers, for their own use and not for selling to anyone else (розничная продажа);

subsidy – a payment by the government to consumers or producers which make the factors cost received by producers greater than the market price changed to consumers, money that is paid by a government or organization to make prices lower, reduce the cost of producing goods (субсидия, дотация, денежное пособие);

leader - the product or company that is the best or most successful to sell (товар, лидер продаж) [1, 5,7, 8].

3) детермины экономического дискурса русского языка:

андеррайтинг - покупка ценных бумаг новых выпусков с целью их последующей продажи;

аутлет - магазин, продающий товары напрямую от производителя или товары прошлых коллекций по сниженным ценам;

бенчмарк - в финансовой деятельности показатель или финансовый актив, доходность по которому служит образцом для сравнения результативности инвестиций.

бенчмаркинг - в экономике, бизнесе сравнение конкретных результатов деятельности компании с лучшими известными аналогами;

брейнсторм - коллективное обсуждение проблем при полной свободе выдвижения проектов решения (в том числе иррациональных) как способ поиска и принятия оптимальных решений; мозговая атака; мозговой штурм.

бренд - торговая марка (чаще – известная торговая марка товаров высокого качества);

бренд-имидж – образ товара, услуги, предприятия, который складывается в сознании людей, связывается с конкретным представлением и вызывает совокупность ассоциаций и впечатлений;

бренд – менеджер - специалист по продвижению на рынок той или иной марки товара (услуги);

бэк-офис - в банках, брокерских и др. компаниях подразделение, не работающее напрямую с клиентами, а выполняющее операции по расчетам с клиентами, оформлению, учету и регистрации сделок с ценными бумагами.

фронт-офис ориентирован на работу с клиентами (reception, отдел сбыта, иногда – маркетинга или рекламы);

венчурный – в банковском деле связанный с коммерческим риском;

грант - разовое целевое финансирование какого-либо проекта или исследовательской работы отдельного специалиста или целого коллектива

делистинг - в биржевой деятельности исключение акций компании из числа котируемых на бирже, происходящее по инициативе либо биржевого совета, либо по инициативе самой компании;

дилер - физическое или юридическое лицо, которое закупает продукцию оптом, а продает ее в розницу или мелким оптом;

дискаунтер - предприятие, снижающее цены на товары или услуги путем снижения требований к условиям продажи и к сопутствующему сервису (ограничение ассортимента товаров, использование более простого оборудования для оснащения магазинов, скромный дизайн торговых залов);

дистрибьютор - предприятие, осуществляющее сбыт товаров, приобретаемых оптом у крупных промышленных фирм-производителей;

интернет-трейдинг - удаленный доступ к торговым (инвестиционным) счетам посредством персонального компьютера и интернета с возможностью совершения операций по покупке/продаже акций и других фондовых ценностей;

кейс - бизнес-ситуация из реальной практики предприятия, учреждения или фирмы, предлагаемая в качестве учебной задачи;

кеш - средство платежа в виде наличных денег;

кешбэк – в банковской практике – возврат части денег, потраченных на покупку, путем зачисления определенного процента обратно на счет или путем начисления баллов (пунктов), которые могут быть использованы при последующих покупках или при оплате указанных услуг;

консалтинг - реализуемый специализированными фирмами вид услуг, заключающийся в предоставлении профессиональных консультаций в сфере экономической, финансовой или иной деятельности;

консюмеризм - чрезмерная приверженность материальным благам, приобретательство, вещизм;

косты - расходы, затраты;

овердрафт - практикуемая банками форма краткосрочного кредитования расчетного счета клиента, осуществляемая списанием средств по счету сверх имеющегося остатка;

оффшор - государство или территория, проводящие политику привлечения иностранных ссудных капиталов и предоставляющие налоговые и другие льготы для финансово-кредитных операций с иностранными резидентами и в иностранной валюте;

пролонгация - в юридической практике продление срока действия договора, займа, документа сверх предусмотренного ранее;

рейдерство - силовое недружественное поглощение предприятия против воли его собственника, имеющего преимущественное положение в данном предприятии, и/или руководителя;

сейл - распродажа товаров по сниженным ценам, устраиваемая обычно в конце календарных сезонов или по случаю каких-либо государственных или религиозных праздников;

транш - доля займа, кредита, какой-либо платежной суммы, передаваемая в виде одной порции;

тренд - в экономике устойчивая тенденция развития рынка или изменения цены (курса) в определенном направлении;

хеджирование - страхование прибыли от неблагоприятного изменения цен и валютных курсов, осуществляемое путем открытия контрактов на равную сумму, но противоположных позиций;

эквайер - банк или компания, осуществляющая весь спектр операций по взаимодействию с точками обслуживания карточек через терминалы в торгово-сервисной сети и банкоматы [1, 5, 7, 8].

Практические примеры функционально продуктивны, имеют соотнесенность с научными понятиями, в семантике детерминов сопоставляемых языков отражается фрагмент не только экономических знаний но и прикладной характер, например определённый экономический процесс. Когнитивно-прагматические особенности детерминов заложены в «когнио-типические знания как результат вторичного, семиотического восприятия окружающего мира» [3, с.38]. Восприятие экономического знания на социальном и культурном уровне носителями языка. Выше представленные детермины экономического дискурса сопоставляемых языков в общеупотребительном узусе иллюстрируют незначительное упрощение семантического значения. Сознание субъекта дискурса экономики сформировано на профессиональном уровне мышления как отражение научной экономической картины мира, следовательно восприятие детерминов детальное и категориальное. В рамках обыденного функционирования детермина в языковом коллективе, закрепляется только то семантическое значение которое связано с определенной практикой или событием в жизни человека.

По словообразовательным параметрам можно резюмировать, некоторые детермины являются заимствованиями, которые активно вовлечены в словообразовательные отношения в системе языка. Использование заимствований Крысин Л.С. связывает с «открытой ориентацией на запад в области экономики, политики, в сферах культуры и спорта» [4]. Данные детермины отличаются частотным употреблением, и по мнению Шагаловой Е.Н. это «слова не имеющие аналогов в русском языке, без которых сегодня невозможно жить и работать, понимать и читать, смотреть и слушать» [11, с. 11].

Переход терминов в общеупотребительную речь под влиянием экстралингвистических факторов приводит к изменению когнитивно-прагматических и когнитивно-семантических свойств термина. Практические примеры отражают комплексный процесс когнитивно-семантических преобразований в содержании детермина, а именно изменение семантического диапазона, проявление коннотативных оттенков и смещение границ профессионального и обыденного знания. В функциональном плане некоторые детермины входят в массовое употребление благодаря популяризации посредством социальных сетей, СМИ и интернет источников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аникин А.В. Англо-русский словарь по экономике и финансам. / А.В.Аникин – Спб., 1993. – 580 с.
2. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология [текст] /М. И. Фомина. - М.: Высш. шк., 2001. -415 с.
3. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова - М.: Советская энциклопедия, 1966. 607 с.
4. Баранов А.Г. Прагматика как методологическая перспектива языка. / А.Г. Баранов — Краснодар: «Просвещение-Юг», 2008. - 188 с.
5. Крысин Л. С. «Иноязычие в нашей речи - мода или необходимость» [электронный ресурс] / Л.С.Крысин. - 2005. http://www.gramota.ru/biblio/magazines/gramota/opinia/28_7

6. Ойахмадов М., Рахимов Ш., Разхматова Г. Современные международные банковские термины: русский – английский - таджикский Душанбе 1999 645 с.
7. Пиров Т., Хончонов А., Султон М.-Х. Финансово-банковский словарь - Душанбе Эр – граф, 2008. 572 с.
8. Раджабов С.Х., Талбаков И.Н., Гулов С.Г., Саидмурадов Л.Х., Аъзамов К., Расулова Г., Шералиева Д. Глоссарий экономической, финансовой и бюджетной терминологии в законодательстве Республики Таджикистан. - Душанбе НАМО, 2014.-190 с.
9. Райзберг Б.А., Лозовский Л.Ш., Стародубцевой Е.Б. Современный экономический словарь 6-е изд.М.: ИНФРА-М, 2017. – 743 С.
10. Рахимов О.Н., Зиёев С.С., Сохибназаров Г., Х. Фарҳанги истилоҳоти назарияи иқтисодӣ (тарҷума ва тафсир). - Душанбе Эр – граф, 2014. 272 с.
11. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология [текст] /М. И. Фомина.-М.: Высш. шк., 2001.-415 с.
12. Шагалова Е.Н. Самый новейший толковый словарь русского языка XXI века: ОК. 1500 слов / – М.: АСТ: Астрель, 2011. – 413с.

КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЕ СВОЙСТВА ДЕТЕРМИНОВ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ДИСКУРСА ТАДЖИКСКОГО, АНГЛИЙСКОГО И РУССКОГО ЯЗЫКОВ

В статье описаны когнитивно-прагматические свойства детерминов экономического дискурса таджикского, английского и русского языков. Расширение сферы функционирования практического применения экономического знания и открытый доступ к информации является связующим звеном разнообразных частных жизненных ситуаций и частных дискурсивных практик, в которых используются детермины экономики.

Цель статьи сопоставление детерминов представляется нам целесообразным, так как переход из терминологического пространства в общеупотребительное, является результатом распространения экономического знания в массы посредством медийного, рекламного и интернет дискурсов. Детермины представленные в качестве примеров демонстрируют когнитивно-прагматические особенности, объективирующие формирование экономического самосознания носителей языка на основе социально-экономического ознакомления и осведомленности.

Переход терминов в общеупотребительную речь под влиянием экстралингвистических факторов приводит к изменению когнитивно-прагматических и когнитивно-семантических свойств термина. Практические примеры функционально продуктивны, имеют соотнесенность с научными понятиями, в семантике детерминов сопоставляемых языков отражается фрагмент не только экономических знаний, но и прикладной характер, например, определённый экономический процесс. По словообразовательным параметрам некоторые детермины являются заимствованиями, которые активно вовлечены в словообразовательные отношения в системе языка.

Ключевые слова: *детермин, концептуализация, категоризация, когнитивно-дискурсивное пространство, когнитивно-прагматические особенности, термин, экономический дискурс, семиотическое восприятие, субъект дискурса, семантическое значение.*

COGNITIVE-PRAGMATIC PROPERTIES OF DETERMINS OF TAJIK, ENGLISH AND RUSSIAN ECONOMIC DISCOURSE

The article describes the cognitive and pragmatic properties of the deternms of the economic discourse of the Tajik, English and Russian languages. Expansion of the sphere of functioning of the practical application of economic knowledge and open access to information is a connecting link of various private life situations and private discourse practices in which the deternms of economics are used.

Comparison of deternms seems to us expedient, since the transition from the terminological space to the commonly used one is the result of the spread of economic knowledge to the masses through media, advertising and Internet discourses. The deternms presented as examples demonstrate cognitive-pragmatic features that objectify the formation of economic self-awareness of native speakers based on socio-economic familiarization and awareness.

According to the results of the study, the transition of terms into common speech under the influence of extra linguistic factors leads to a change in the cognitive-pragmatic and cognitive-semantic properties of the term. Practical examples are functionally productive, have a correlation with scientific concepts, the semantics of the deternms of the compared languages reflects a fragment of not only economic knowledge, but also an applied nature, for example, a certain economic

process. In terms of word-formation parameters, some deterns are borrowings that are actively involved in word-formation relations in the language system.

Keywords *determ, conceptualization, categorization, cognitive-discursive space, cognitive-pragmatic features, term, economic discourse, semiotic perception, subject of discourse, semantic meaning.*

Сведения об авторе:

Сабирова Сановбар Ганиевна - Филиал Московского государственного университета им. М.В.Ломоносова в г.Душанбе, и.о. доцента кафедры «Лингвистика». Тел.: (+992) 935823202; E-mail: ssanovbar@mail.ru

About the author:

Sabirova Sanovbar Ganievna - Lomonosov Moscow State University in Dushanbe PhD (Philology Science), assistant professor of Linguistics Department. Тел.: (+992) 935823202; E-mail: ssanovbar@mail.ru

**ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИЮ ЛУҒАВИИ ИСТИЛОҲИ ИФОДАГАРИ
РУТБАҲОИ ҲАРБИИ ЗАБОНҲОИ ОЛМОНӢ, ТОЧИКӢ ВА РУСӢ**

Ғуломова Ф.А.

Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Лексика ғаёлноктарин сатҳи забон ба ҳисоб меравад, зеро маҳз он бештар тағйиротҳо дар соҳаҳои гуногуни ғаёлоияти инсонро инъикос мекунад. Ба андешаи Р.А. Будагов розӣ шудан мумкин аст, ки «моҳияти иҷтимоии забон, пеш аз ҳама, дар таркиби лексика ошкор карда мешавад» таъкид мекунад у. [1, с. 45]. Бо сатҳи рушд ва мураккаб гаштани ҷомеаи инсонӣ ва маданияти он, сохтори луғавии забон низ меафзояд, ба шояҳо ҷудо мешавад ва тафриқабандӣ мешавад. Ҳамзамон, қисми зиёди он бо дараҷаи баланди устуворӣ тавсиф меёбад.

Ташаккули сохтори рутбаҳои ҳарбӣ низ марҳилаҳои чандинасраи тараққиёти худро дорад. Равшан аст, ки дар забон пайдо шудани вожаҳои ифодакунандаи рутбаҳои ҳарбӣ, иҷрои вазифаҳои дар назди артиш гузашташударо таъмин мекунад. В.В. Морковкин қайд мекунад, ки мавзӯи «артиш» дар таснифоти қадимтарин луғатҳои идеографӣ яке аз ҷойҳои муҳимро ишғол мекард. Он тавсифи худоён ва коҳинонро дар баробари мавзӯи "подшоҳон" инъикос мекард. Аз ҷумла, ӯ луғати Ю. Поллуксро, ки дар асри II-и мелодӣ дар асоси маводи забони юнонӣ тартиб дода шудааст, ва луғати санскритии «Амаракоша»-ро, ки ба асрҳои II—III мелодӣ рост меояд, қайд мекунад. [5, с. 488].

Деринатарин ёдкард аз нерӯҳои размии ниёғони тоҷикон дар «Авесто» ва сангнавиштаҳои шоҳаншоҳони Ҳахоманишӣ низ боз монда, ки *kāra-‘мардум-сипоҳ’* (ҳиндуурӯпӣ: *koro-s, korjo-s ‘чанг; сипоҳ, лашкар’* олмонӣ: *Heer ‘армиш; нерӯи заминӣ’*; англисии куҳан: *Here ‘армиш’*) [14, с. 416] ва *spāda- ‘сипоҳ’* хонда шудаанд.

Дар нерӯҳои размии Эрони бостон нақши вижаеро гардунасаборон доштанд, ки дар «Авесто» *raθaē-štar-* (аз авестӣ: *raθa- ‘гардуна’* + *štar- ‘устода’*) номида шудаанд [9]. Ҳамин вожа дар забони порсии миёна: *artēštār* шуда ва «артиш» аз он гирифта шудааст [12].

Рутбаҳои ҳарбие, ки дар шароити ҳозира мавҷуданд, тасодуфӣ нестанд. Онҳо низоми ғаёлоро ташкил медиҳанд, ки ҳолати онҳо дар ҳар як фосолаи вақт бо сабабҳои гуногун муайян карда мешаванд. Масалан, П.П. Ганичев як қатор омилҳоеро номбар мекунад, ки ба ташаккул ва рушди низоми рутбаҳои шахсии ҳарбӣ таъсир расонидаанд. Ба он ӯ гузаштаи ҳарбӣ-таърихӣ, дигаргуниҳои иҷтимоӣ дар кишвар, вазъи ҳарбию сиёсӣ, навъҳои қувваҳои мусаллаҳ, сохтори идоракунии ва фармондеҳӣ, ташкили кӯшунҳо, ҳайати воҳидҳо ва қисмҳо, низом ва намуди таъриии кадрҳо ва ғ. дохил мекунад. Дар навбати худ рутбаҳои ҳарбӣ ба ташкили адои хизмат ва ҳифзи иҷтимоии хизматчиёни ҳарбӣ таъсир мерасонанд [2, с. 88].

Бешубҳа, ба низоми рутбаҳои ҳарбӣ объективӣ хусусияти тағйирёбанда хос аст. Дар натиҷаи он, дар ҳар як марҳилаи таърихӣ он сохтори хоси худро пайдо мекунад, ки танҳо ба ҳамин марҳила хос аст. Аммо, ин дигаргуниҳо худ аз худ ба амал намеоянд. Низоми рутбаҳои системаи худташкил ва худтанзимкунанда нест. Талаботи объективии пайдошудаи тағйирёбиро танҳо таввасути одамони дар ҳайати ҳукумат ва мақомотҳои идоракунии қарордошта, ба амал баровардан мумкин аст. Маҳз онҳо вазифадоранд, ки вазъияти ба амаломадаро таҳлил намуда, зарурияти дигаргуниҳоро сари вақт муайян намуда, онҳоро амалӣ созанд. Ҳамин тавр, ҳангоми ташаккули низоми рутбаҳо, аз ҷумла, ҳарбӣ низ, сатҳи маълумотнокӣ, одат ва хоҳишҳо, чун қоида, шахсони воломақоми давлатӣ: шоҳон ва ғайра

аҳамияти калон дошт. Зимнан, ҳоло ҳам ба вазифаҳои сардорони бисъёр кишварҳо фармондихии асосии қувваҳои мусаллаҳ дохил мешаванд.

Дар Олмон ин масъулият байни вазири дифоъ ва канцлери федералӣ тақсим шудааст. Якумин онро дар замони осоишта, дуҷумҳур дар замони ҷанг ба ӯҳда мегирад.

Гузашта аз ин, дар ин низом ақидаи асосии хизмати ҳарбӣ - тобеияти бечуну чаро ва хатмии хурдон дар рутба ба калонҳо таҷассум ёфтааст. Иерархияи қатъӣ бояд аз як тараф, ба мустақкамкунии интизом ва тобеият мусоидат кунад, аз тарафи дигар, ангеаи хизмат бошад. Масалан, дар яке аз ҳуҷҷатҳои замони Пётри Кабир дар бораи зарурати ҷудо кардани «одамони ҳарбӣ» чунин гуфта мешавад: Ҳамин тавр, болотарҳо фармон мефармоянд ё ҳукмронӣ мекунанд, дигарон бошад, фармони онҳоро ба ҷо меоваранд, ҳар кас мувофиқи рутба ва одати ҳарбӣ. Аммо то он ки дар ҷанг ҳама чиз ба таври шоиста сурат гирад ва дар байни мардум бетартибӣ нашоавад ва бо ҳамин сабаб онҳо ба қисмҳои гуногун тақсим мешаванд [13, с. 50].

Ин ақида дар шакли ба худ хоси моддӣ инъикос меёбад. Ҳамин тавр, забоншиноси олмонӣ Р.М. Майер истилоҳоти ҳарбии пруссиро барассӣ намуда, қайд мекунад: «Рутбаҳои ҳарбӣ чунон муҳиманд, ки онҳо на танҳо ба воситаи воситаҳои забонӣ, балки ба воситаи шифр низ ифода мешаванд, яъне бо аломатҳои муайяне, ки маънои мустақил надоранд: шакли либоси ҳарбӣ офитсеро аз ғайриофитсерҳо фарқ мекунад, як раҳ, ду тугма, шакли муайяни корд ваҳмистро аз сержант ва унтер-офитсер фарқ мекунад. Ин ба истилоҳ забони имову ишора аст...» [15, с.146].

Гумон меравад, ки дар ибтидо ин “забон” барои он таъсис шудааст, ки аскарони худро аз аскарони душман фарқ карда тавонанд. Баъдтар, либоси ҳарбӣ ва нишонаҳои фарқкунанда, унсурҳои муҳими одоби ҳарбӣ гардиданд.

Рутбаҳои ҳарбӣ, унвоне, ки ба хизматчиёни ҳарбӣ ва ӯҳдадорони ҳарбии қувваҳои мусаллаҳ дода мешавад. Асрҳои 15-16 баробари ташаккули армияҳои мунтазам Рутбаи ҳарбӣ ба вучуд омад.

Рутбаҳои ҳарбӣ, ба ақидаи Г.А. Мурашев, падидаҳои иҷтимоӣ ба ҳисоб мераванд. Онҳо дар худ мӯҳри ҷомеаи худ, замони худро мебардоранд, дар онҳо "ҷеҳра"-и давраи замони инъикос ёфтаанд, бо онҳо сатҳи рушди ҷомеаро муайян кардан мумкин аст [6, с.349]. Азбаски дар ҷомеаи ибтидоӣ артиш вучуд надошт ва аз ин рӯ, зарурати фарқ кардани хизматчиёни ҳарбӣ вучуд надошт. Бо пайдо шудани сабабҳои хусусияти иҷтимоӣ-сиёсӣ ва иқтисодӣ дошта, сарварон ва шоҳзодаҳои ҳарбӣ ба ташкил ва нигоҳдории отрядҳо аз ҳисоби худ шурӯъ карданд. Онҳо дар якҷоягӣ бо дружинаҳои халқӣ барои барпо намудани артишҳои аввалини давлатҳои ғуломдор — Миср, Бобулия, Ашур, Форс ва ғайра асос шуданд, Ин раванд дар Юнон ва Рими Қадим ба камолоти олиӣ худ расид.

Бешубҳа, маҳз таърихи ҳарбии Рум намунаҳои классикии рушди артишҳои асрҳои минбаъдиро, пеш аз ҳама, сохтори амиқ ва ҳузури фармондеҳони ҳамаи дараҷаҳои сабаб шудааст. Асоси ин сохторро принсипи рақамҳо ташкил меод. Ҳамин тавр, воҳиди олиӣ ташкилии артиши Рим легион ба ҳисоб мерафт, ки ба он легат сарварӣ мекард ва аз даҳ когорта иборат аз 360 нафар дар ҳар яке он буд, ки онҳоро минбарҳои (трибунаҳо) ҳарбӣ фармондеҳӣ мекарданд. Дар навбати худ, когортаҳо ба манипулаҳо иборат аз 120 нафар тақсим мешуданд, манипулаҳо ба сентурияҳо иборат аз 60 нафарӣ тақсим мешуданд. Фармондеҳон дар ин ҷо мирисадҳо (сентурияҳо) ба ҳисоб мерафтанд. Воҳиди сохтори поёни турма (30 ҷанговар) ва ниҳоят декурия (10 нафар) бо роҳбарии декурион ҳисобида мешуд. Фарз кардан мумкин аст, ки бо ҳамин роҳ аввалин номгузориҳои феҳристии ҳарбӣ [16, с.196] пайдо шудаанд.

Гузашта аз ин, дар асрҳои миёна забони латинӣ барои таҳияи бисёре аз истилоҳоти нав дар забонҳои ҳиндуаврупоӣ замина гузошта, боиси универсалии забонии онҳо гардид, ки то имрӯз боқӣ мондааст. Ин қабати ба истилоҳ лексикаи байналмилалӣ ҳисобида мешавад. Албатта, дар ҳар як забон он хусусиятҳои фонетикӣ худро дорад, ки дар натиҷаи мутобиқ шудани вожаи қабулшуда ба низоми фонетикӣ забони қабулшуда ба амал омадааст (масалан, нем. Kapitän—англ. captain -фр. capitaine - рус. капитан, точ. капитан, нем. Leutnant—англ. Lieutenant—фр. lieutenant—рус. лейтенант, точ. лейтенант, нем. Major- англ. Major- фр. major— рус. майор, — точ. майор, нем. Offizier -англ. officer- фр. officier-рус. офицер, -точ. офицер, нем. General- англ. general- фр. general- рус. генерал- точ. генерал).

Истилоҳотро забонҳои ҳиндуаврупоӣ, чун қоида, аз низоми луғавӣ он забонҳои гирифтаанд, ки дар онҳо ифодаҳо ва номгӯйҳои мувофиқ ба онҳо пайдо шудаанд. Ҳамин тавр, ба низоми истилоҳоти ҳарбӣ хеле зиёд вожаҳо аз забони олмонӣ ворид шуданд. Раванди азхудкунии фонетикӣ дар ин маврид на ҳамеша якхела буд. Масалан, дар «Луғати этимологии забони русӣ» якчанд вариантҳои вожаи ефрейтор оварда шудааст, аз ҷумла

lefreitor, epletur, efeitur, lefretor [10, с.29-30]. Дар забоншиносӣ чунин падидаҳо этимологияи халқӣ меноманд, ки асосан ҳангоми азхудкунии вожаҳои хоричӣ пайдо мешавад [8, с.530].

Он далел тавачҷуҳ ба худ талаб мекунад, ки дар маънои аввала рутбаҳои ҳарбӣ ба вазифаҳои хизмати шахсе, ки ин ё он рутбаро дошт, қатъиян мувофиқ буд. Этимологияи ин вожаҳо ба он ишора мекунад, ки маҳз вазифаи мансабӣ пайдо шудани дар забон вожаҳои ифодакунандаи рутбаҳои ҳарбиро муайян кардааст. Ҳамин тавр, масалан, лейтенант аввал муовини сардори отряд ва аз охири асри 15 муовини командири ротаро иҷро мекард (ниг. фаронсавӣ lieutenant – муовин, немисӣ Leutnant- Stellvertreter аз латинии locum tenens – ноиб). Унвони капитан (capitaine) низ барои таъини вазифаи ҳарбӣ истифода мешуд. Дар асрҳои миёна сардорони округҳои алоҳида ва аз миёнаҳои асри 16 фармондеҳони ротаҳои алоҳидаи артиши Фаронсаро ҳамин тавр меномиданд. Асоси калимаро решаи латинии capit-head ташкил медиҳад. Дар забони олмонӣ, тибқи модели латинӣ, рутбаи капитан-Hauptmann (Haupt-head) ташаккул ёфтааст, дар ҳоле ки транскрипсияи фаронсавӣ {Kapitan} дар истилоҳоти баҳрӣ истифода мешавад.

Калимаҳои Gefreiter (ефрейтор), полковник, подполковник, Admiral (адмирал) пайдоиши шаффофтар доранд. Рутбаи ефрейтор бори аввал дар асри 16 дар Олмон пайдо шудааст. Ин вожа тарҷума аз extempus латинӣ буда, сарбозеро ифода мекард, ки аз баъзе вазифаҳои сарбози қаторӣ озод аст, масалан, тоза кардани оғилҳо ва махсусан аз посбонӣ қардан. Р.М. Майер қайд мекунад, ки маънои калимаҳои Gefreiter ва frei (озод) набояд мутаносиб кард, онҳо ба якдигар танҳо муносибати расмӣ доранд [15, с.148].

Дар Русия ин унвон аз ибтидои асри 18 паҳн шудааст. Охири асри 17-аввали асри 18 Пётри I ба армияи мунтазами ташкил намудааш Рутбаи ҳарбии ягонаи навӣ Европайи ҳарбиро қорӣ намуд, ки он то соли 1917 вучуд дошт. Бори аввал ефрейтор дар Ойномаи ҳарбии "Рутбаҳои пиёдагардии ҳарбӣ" аз соли 1706 зикр шудааст. Он то соли 1917 дар артиши Русия вучуд дошт ва моҳи 2-юми ноябри соли 1940 барои ҳайати командирони хурд Рутбаи ҳарби дубора қорӣ карда шуд. Солҳои 1942-1943 Рутбаи ҳарбии ягонаи шахсӣ муқаррар гардид. [2, с.142].

Зимнан, маҳз дар артиши Олмон бори аввал рутбаи Фелдфебел (Feldwebel) низ қорӣ карда шуд. Ин вожа аз weibon-и олмонӣ қадими боло гирифта шуда, маъноаш "sich hin und her bewegen" мебошад. Чузӣ аввалаш Feld - ин ҷо маънои махсуси «майдони чанг, ҷои мубориза»-ро дорад, ки аз маънои асосии «майдон» ба вучуд омадааст, ки замоне амалиёти ҳарбӣ танҳо дар майдонҳои кушод гузаронида мешуд [4, с.111]. Дар ибтидо вожаи Feldwebel (ahd. weibil, mhd. weibel) маънои ҳокими судро дошт. Дар артиш он ба сифати корманди идораи маъмурӣ хизмат мекард [17, с.182]. Ҷолиб он аст, ки решаи олмонӣ кӯҳнаи болоӣ барои таҳияи номгӯҳои услубӣ — Feldweibel, weibel [18, с.229]. асос гузоштааст.

Рутбаи ҳарбии полковник, тибқи баъзе манбаъҳо, дар забони русӣ аз соли 1631 маълум аст ва аз забони полякӣ- pulkownik [10, с.29-30]. гирифта шудааст; ба қавли бархе он аз вожаи қадими русӣ - полк пайдо шудааст. Аз асри 13 сар карда, фармондеҳони полкҳои артиши казакҳои украинӣ ва Сечи Запорожеро ва аз ибтидои асри 17 фармондеҳони полкҳои «сохтори нав»-ро, полковник меномиданд [2, с. 88]. Аз он вақт инҷониб рутбаи подполковник ҳамчун вазифаи муовини командири полк низ маъруф аст.

Вожаи адмирал аз забони арабии амир ал-баҳр (emir al bahr) гирифта шудааст, ки маъноаш шоҳи баҳр аст. Бори аввал он дар Италия дар асри 12 вомехӯрад, дар асри 16 дар Олмон бошад, ҳамчун рутбаи ҳарбӣ истифода мешуд, дар Русия аз охири асри 17 маълум аст. 3 март 1955 бо Укази Президиуми Совети Олии СССР унвони олии ҳарбӣ дар ФҶБ - Адмиралӣ Флоти Иттифоқи Советӣ қорӣ шуд, рутбаи адмиралӣ флот бекор гардид (28 апрели 1962 боз барқарор шуд).

Таърихи вожаи русии прапорщик низ ҷолиб аст. Он аз прапори славянии кӯҳна (байрақ, ливо) мувофиқи модели олмонӣ {Fahne-байрақ, Fahnrich-байрақбардор} таҳия шудааст. Воқеан, ин рутба дар артиши Русия танҳо дар артиши пиёдагард вучуд дошт. Масалан, дар флоти баҳрӣ он ба фендрик мувофиқат мекард (аз ҳамон Fahnrich-и олмонӣ, шакли Fahndrich низ мавҷуд аст), баъдтар ба мичшер (гардемарин) иваз карда шуд, дар воҳидҳои муҳандисӣ – найзачӣ-юнкер, дар артиши савора - корнет [3, с.96].

Инчунин қобили тавачҷуҳ аст, ки дар Низомномаи ҳарбии соли 1716 прапорщик рутбаи офитсерии хурд буд ва дар Қувваҳои Мусаллаҳи ИҶШС ва то ҳол, категорияи алоҳидаи (ғайриофитсерӣ) хизматчиёни ҳарбиро байни сержантҳо, старшинаҳо ва офитсерони хурд таҷассум мекунад. [7, с.166].

Қадимтарин пайдоиши вожаи маршал дорост, ки решааш ба умқи асрҳои миёна меравад ва бо забони келтҳо алоқаманд аст. Дар аввал, он ҳамчун маршалк талаффуз мешуд ва маънои аспбонро дошт. Оҳиста-оҳиста аҳамияти ин унвон афзоиш ёфта, вазифаву ҳуқуқҳои

марбут ба он васеъ мешуд. Ҳамин тавр, дар асрҳои 8-9 дар Фаронса ба маршалҳо дастур дода мешуданд, ки на танҳо оғилхонаҳоро раҳбарӣ кунанд, балки ақибгоҳи ҳарбиро низ; дар асри 14 онҳо ба сифати нозирони кушунҳо ва судяҳои ҳарбӣ баромад мекарданд [16, с.36]. Сарфи назар аз он, ки худӣ денотат (ифода) ва ҳам калимаи ифодакунандаи он бори аввал дар Фаронса пайдо шуда буд, онҳо аз артиши немис ба артиши Русия, мисли рутбаҳои сержант, генерал, майор гирифта шуда буданд.

Ҷолиби диққат он аст, ки вожаи хориҷии сержант дар забони русӣ дарҳол реша нагирифтааст. Дар луғати М. Фасмер шаклҳои хеле ғайриоддӣ ин вожа пешкаш шуда, аз як тараф раванди душвори ассимилятсияи фонетикӣ, аз тарафи дигар моҳият ва мансубияти функционалии шахсе, ки ин унвонро дошт, инъикос мекарданд: сержак (бо таъсири хашмгин), сражант (аз феъли посбонӣ кардан), стиржант (бо таъсири калимаи палид) [10, с.608]. Мо тасдиқи инро дар асари Ю.А. Федосюк мебинем: Мардуми оддӣ сержантҳоро "чангиён" меномиданд ва ин вожаро ба феъли чанг кардан наздик мекарданд. Дар достони Тургенев «Соатҳо» дар бораи «аскари ба истеъфобаромада», ки пойафзолро таъмир мекард, сухан меравад [11, с.117].

Ин мисолҳоро метавон инчунин ба этимологияи мардумӣ, ки дар боло зикр шуда буд, нисбат дод, вақте ки вожаи ношинос ва ё норавшан аз тариқи шабоҳати тасодуфӣ ба калимаи маъруф ва фаҳмотар тафсир мешавад. Дар забони олмонӣ вожаи фаронсавӣ *sergent* баъдтар ба калимаи *Unteroffizier* иваз карда шуд, ки бо ёрии воситаҳои калимасозии забони модарӣ сохта шудааст. Дар айни замон, аллакай аз забони англисӣ (*Sergeant*), ин вожа дар забони олмонӣ нисбат ба номи рутбаҳои низомии қувваҳои мусаллаҳи дигар давлатҳо, масалан, Иёлоти Муттаҳида истифода мешавад.

Таваллуди дукаратаи вожаи *General* -ро низ метавон қайд кард. Он аз лотинӣ -*generalis* баромад дошта, дар калисои католикӣ бо он сардори ордени фақеҳон номгузори мешуд. Маъноӣ ҳарбии ин истилоҳ дар асри 15 зеро таъсири ордени Олмони (Тевтонӣ) пайдо мешавад. Бо сукути охири маъноӣ вожа низ гум мешавад. Он таваллуди дубораро бо тақлид аз забони фаронсавӣ - *general* мегирад. Ба ҳар ҳол, чунин ихтисораҳо, ба монанди *Generalleutnant*, *Generalmajor* аз он ёдовар мешаванд, ки худӣ вожаи фаронсавӣ аз ибораҳои *capitaine general*, *lieutenant general*, ки дар навбати худ дар замони ордени Тевтонӣ маълум буданд [17, с.230-231] ба вучуд омадааст. Дар артиши Русия ин истилоҳ дар нимаи дуюми асри 17 пайдо шудааст.

Бо мурури замон сохтори рутбаҳои ҳарбӣ инкишоф ва тағйир ёфта, чудошавии рутбаҳо аз вазифаҳо ба вучуд омад, ки албатта дар забон инъикоси худро ёфт. Ҳамин тавр, масалан, барои ифодаи вазифаҳои ибтидоии прапорщик (*Fahnrich*) ҳам дар забонҳои русӣ, тоҷикӣ ва ҳам немисӣ, номгузориҳои нав пайдо шуданд (байрақбардор, афсари байрақ, *Fahnentrager*, *Feldzeichentrager*). Вожаҳои прапорщик ва *Fahnrich* танҳо рутбаҳои ҳарбиро ифода мекарданд. Баробари афзудани миқдори вазифаҳои мансабӣ ва аз руи рутбаҳои мавҷуда, тафрикаи онҳо истилоҳоти нави ба ҳам монанд пайдо шуданд (сержант — сержанти хурд, сержанти калон; лейтенант — лейтенанти хурд, лейтенанти калон; *Gefreiter*— *Obergefreiter*, *Hauptgefreiter*; *Feldwebel*—*Oberfeldwebel*, *Hauptfeldwebel*, *Stabsfeldwebel*, *Oberstabsfeldwebel* ва ғ.). Илова бар ин, низомии истилоҳоти ҳарбӣ тавассути ташаккули вожаҳои дорои хусусияти умумӣ (генерал- *Generalitat*), номҳои аз ҷиҳати услубӣ рангоранг (солдафон-*Barrashengst*) ва ибораҳои идиоматикӣ (гушти тупӣ, *blaue Jungs*) васеъ гардид. Ба муносибати аз байн рафтани аломатҳо, вожаҳои ифодакунандаи онҳо (гусар, поручик, *Landsknecht*, *Korporal*) низ ба историзм (таърихӣ) мубаддал шуданд. Ҳамин тавр, омилҳои экстралингвистӣ ба рушди низомии лексико-маъноӣ ҳам забонҳои немисӣ ва ҳам забонҳои русӣ, тоҷикӣ бевосита мусоидат карданд.

Боз як хусусияти истилоҳоти ифодакунандаи рутбаҳои ҳарбиро, яъне маҳз алокаи онҳоро бо ихтисоси хизматчиёни ҳарбӣ қайд кардан лозим аст. Аён аст, ки ба ин тағирот дар сохтори артиш сабаб гардид. Бо назардошти тафрикаи вазифаҳо, ки қисмҳо ва воҳидҳои ҳарбӣ иҷро мекунанд, зарурати фарқ кардани хизматчиёни ҳарбӣ низ ба миён омад. Ҳамин тавр, аллакай дар Юнони Қадим савораҳо дар артиши савора, хоплитҳо дар артиши пиёдагарди вазнин, пелтастҳо дар артиши пиёдагарди миёна ва велитҳо дар артиши пиёдагарди сабук хизмат мекарданд.

Дар лашкари Пруссия ва Русия аскарони қаторӣ низ мувофиқи навъи артиш, ки он ҷо хизматашонро адо мекунанд, номгузори мешуданд (*Kanonier* -канонир, *Pionier* -пионер, *Grenadier* -гренадер, *Kurassier* -кирасир ва ғ.). Дар ҳоли ҳозир, дар артиши Русия ва Тоҷикистон дар нерӯҳои хушкигард ва ҳавоӣ рутбаи ягонаи низомии қаторӣ – рядовой истифода мешавад. Воқеан, он эҳтимол аз низомии номгузориҳои феҳристии пруссӣ низ гирифта шудааст, зеро аз нуқтаи назари мо, он тарҷумаи вожаи олмонии *Gemeiner* аст. Р.М.

Майер қайд мекунад, ки ин унвон сарбозеро ифода мекунад, ки ягон аломати фарқкунанда, инчунин, масалан, падежи номинативӣ, ҳозира ё индикативӣ надорад. Вай онро ҳамчун *status absolutus* муайян карда, чунин таъриф додааст: «*der gemeine Soldat* - сарбозест, ки махсусан ягон фарқият надорад» [15, с.148]. Дар луғатҳои тафсирии забони русӣ ҳамин гуна таърифи умумиро ба ин калима дучор кардан мумкин аст: «ҳеч чизи барҷаста надошта, аз дигарон фарқият надошта» [20, с.680].

Ҳоло дар бундесвер рутбаи ҳарбии *Gemeiner* мавҷуд надорад. Дар қувваҳои хушкигард 13 номгуй истифода мешавад, ки ҳам навъи кӯшунҳо ва ҳам вазифаи ҷангии сарбозро ифода мекунад - *Schutze, Grenadier, Jager, Pionier* ва ғайра, дар қувваҳои ҳавоӣ танҳо ду - *Kanonier, Flieger* [19, с.74].

Барои ифода кардани сарбозони қатории флоти ҳарбӣ ҳам дар забони русӣ ва ҳам олмонӣ, истилоҳи анъанавии ин навъи қувваҳои мусаллаҳ истифода мешавад - матрос (*Matrose*).

Умуман, дар армияҳои мамлакатҳои сотсиалистӣ-иштирокчиёни Шартномаи Варшава Рутбаи ҳарбӣ бо рутбаҳои, ки дар Қувваҳои Мусаллаҳи СССР муқаррар шудаанд, асосан монанданд ва баъзе тафовутҳо низ доранд.

Шубҳае нест, ки истилоҳоти ҳарбии феҳристӣ як қабати махсуси таркиби луғавии ҳар як забон ба ҳисоб меравад. Вай мисли тамоми лексикаи махсус, аз як тараф, таъсири бевоситаи омилҳои экстралингвистиро ба забон инъикос карда бошад, аз тарафи дигар, ба зуҳури тамоюли муайяни умумии рушд ва фаъолияти забони миллий дар шароити мавҷудияти хусусияти муайяни ташаккули истилоҳот, мусоидат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Будагов Р.А. Человек и его язык. – М.: Московского уни-та, 1976. – 429 с.
2. Ганичев П.П. Военские звания / П. П. Ганичев. - М. : Изд-во ДОСААФ СССР, 1989. - 142,[2] с., [8] л. ил.; 20 см.; ISBN 5-7030-0073-4 : 55 к.
3. Канунников А.В. Младший офицерский чин российской армии в 18-19 вв.// Военно-исторический журнал. — 2000. - №1. - С.96.
4. Корнилаева И.А. Фельдегер//Русская речь. - 1993. - № 4. — С. 103-105.
5. Морковкин В.В. Идеофафические словари. - М.: МГУ, 1970. — 71 с.
6. Мурашев Г.А. Титулы, чины, награды / Г. А. Мурашев. - [3. изд.]. - СПб. : Полигон, 2002. - 349 с.
7. Общевоинские уставы Вооруженных Сил Российской Федерации.-М.;Военное издательство, 1994.-526 с.
8. Реформатский А.А. Введение в языковедение. - М.: Аспект пресс, 2001. -536 с.
9. Tafazzoli A. Sasanian Society. I. Warriors. II. Scribes. III. Dehqāns. N.Y., 2000. Таърихи дараҷаҳои низомии тоҷикӣ — <https://tg.wikipedia.org> > wiki
10. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т./ Под ред. и с предисл. Б. А. Ларина; [Послесл. О. Н. Трубачева]. - СПб. : Азбука ; М. : Изд. центр "Терра", 1996. - 573 с.
11. Федосюк Ю.А. Что непонятно у классиков или энциклопедия русского быта. - М.: Флинта:Наука, 2002. - 264 с.
12. Ҳасандӯст, Муҳаммад. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Техрон: Фарҳангистони забону адаби форсӣ, Нашри осор, 1393. ISBN 978-600-6143-55-2.
13. Чернышев В. Военские звания и военная форма одежды/Основы безопасности жизнедеятельности. — 1999 а. - № 6. — С. 50-54.
14. Эдельман Д. И. Этимологический словарь иранских языков / Институт языкознания РАН. — М.: Издательская фирма «Восточная литература» РАН, 2011. — Т. 4 (i—k). — 416 с. — 800 экз. — ISBN 5-02-018124-2, ISBN 978-5-02-036478-3. (в пер.). — С. 389—391
15. Meyer R.M. Die militärischen Titel // Zeitschrift für deutsche Wortforschung. Göttingen, 1910 6. Bd. 12.-С.146.

Луғат:

16. ВЭС б - Военный энциклопедический словарь: В 2-х томах. — М.: Рипол классик, 2001.-196 с.
17. HWB - Duden, Etymologic: Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache. -Mannheim; Leipzig; Wien; Zurich: Dudenverlag, 1997.
18. Kiipper Heinz. Von AnschlB bis Zwitschergemeise: Das Bundessoldatendeutsch v o n A - Z . - Munchen: Wilhelm Heyne Verlag, 1986.-229 S.
19. MTL - Militärisches Taschenlexikon. Fachausdrücke der Bundeswehr. K.H.Fuchs, F.W.Kolper. - Bonn: Athenaum Veriag, 1958.
20. ТСО - Ожегов СИ., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. -М.ГАЗь, 1995.

ВИЖАГИҲОИ МАЪНОИЮ ЛУГАВИИ ИСТИЛОҲИ ИФОДАГАРИ РУТБАҲОИ ҲАРБИИ ЗАБОНҲОИ ОЛМОНӢ, ТОҶИКӢ ВА РУСӢ

Артиширо яке аз институтҳои муҳим ва зарури ҷуғрофӣ меҳисобанд. Бо ин мақсад зарурияти омӯзиши ҳаматарафаи соҳаи ҳарбӣ, хусусиятҳои тарҷумаи истилоҳоти ҳарбӣ ба вуҷуд меояд. Мақолаи мазкур ба омӯзиши истилоҳоти ҳарбии забони олмонӣ ва вижагиҳои маъноию лугавии истилоҳи ифодагари рутбаҳои ҳарбии забонҳои олмонӣ, тоҷикӣ ва русӣ бахшида шудааст. Натиҷаҳои таҳқиқот метавонанд аз ҷониби забониносон ҳангоми тарҷумаи матнҳои ихтисоси маҳдуди самти ҳарбӣ истифода бурда шаванд. Омӯзиши ва баррасии вижагиҳои маъноию лугавии истилоҳи ифодагари рутбаҳои ҳарбӣ яке аз масъалаҳои мубрами забониносии маҳсуб меёбад. Муҳаққиқ дар мақола дар асоси сарчашмаҳои таърихӣ таъкиди намуда, давраҳои ташаккули ин масъаларо баррасӣ намудааст. Инчунин, назари ба давраҳои ташаккули лексикаи ҳарбии забони олмонӣ ва масъалаи тарҷумаи он ба забонҳои русӣ ва тоҷикӣ дар асоси адабиёти назариявии олимони хориҷӣ асоснок намудааст, ки қолиб аст. Доир ба вижагиҳои истилоҳот, истилоҳоти ҳарбӣ хусусан вижагиҳои маъноию лугавии истилоҳи ифодагари рутбаҳои ҳарбӣ назари олимону мутахассисон гуногун аст. Аммо дар истилоҳоти имрӯза муродифишавӣ мушоҳида мегардад, ки ин надида таҳқиқоти чуқури илмиро талаб мекунад.

Калимаҳои калидӣ: рутба, истилоҳоти ҳарбии забони олмонӣ, хусусиятҳои тарҷума ба забони тоҷикӣ, истилоҳ, ҳарбӣ, лексика, синонимҳо, забон, муқоиса.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ И ЛЕКСИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ ТЕРМИНОВ, ОБОЗНАЧАЮЩИХ ВОЙНСКОЕ ЗВАНИЕ, В НЕМЕЦКОМ, ТАДЖИКСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Армия считается одним из важнейших институтов общественного строя государств. С этой целью возникает необходимость комплексного изучения специфики военного дела, в том числе военной терминологии. Данная статья посвящена изучению профессиональных военных терминов немецкого языка и смысловая и лексическая особенность терминов, обозначающих воинское звание, в немецком, таджикском и русском языках. Результаты исследования могут быть использованы лингвистами при переводе текстов с ограниченной военной спецификой и военного содержания. Изучение и рассмотрение семантической и лексической особенности терминов, обозначающих воинское звание считается одним из важных вопросов языкознания. В статье исследователь опирался на исторические источники и рассмотрел периоды формирования военных терминов немецкого языка. Также, он рассмотрел периоды формирования военной лексики немецкого языка и вопрос ее перевода на русский и таджикский языки на основе теоретической литературы зарубежных ученых, что интересно.

Существуют разные взгляды ученых и специалистов на особенности терминов, военных терминов, особенности семантических и лексических особенностей терминов, обозначающих воинские звания.

Однако в сегодняшней терминологии есть сходство, что это явление требует глубокого и научного исследования.

Ключевые слова: звание, немецкие военные термины, особенности перевода на таджикский язык, термин, военное, лексика, синонимы, язык, сравнение.

SEMANTIC AND LEXICAL FEATURES OF TERMS DESIGNATING MILITARY RANK IN THE GERMAN, TAJIK AND RUSSIAN LANGUAGES

The army is considered one of the most important and necessary social institutions. For this purpose, there is a need for a comprehensive study of the military field, features of the translation of military terminology. This article is devoted to the study of military terms of the German language and semantic and lexical features of the term denoting the military ranks of the German, Tajik and Russian languages. The results of the research can be used by linguists when translating texts of limited military specialization. Studying and examining the semantic and lexical features of the term representing military ranks is considered one of the important issues of linguistics. In the article, the researcher relied on historical sources and discussed the periods of formation of this issue. Also, he looked at the periods of formation of the military vocabulary of the German language and the issue of its translation into Russian and Tajik based on the theoretical literature of foreign scientists, which is interesting. Regarding the features of terms, military terms, especially the semantic and lexical features of the term denoting military ranks, there are different views of

scientists and specialists. However, in today's terminology, there is a similarity that this phenomenon requires deep and scientific research.

Key words: rank, German military terms, specificity of translation into Tajik, term, military, vocabulary, synonym, language, compare.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Гуломова Фотима Абдурахмоновна-докторанти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел: (+992) 555570655

Сведения об авторе:

Гуломова Фотима Абдурахмоновна-докторант Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Тел: (+992) 555570655

About the author:

Gulomova Fotima Abdurahmonovna-doctorate of Academy of public administration under the President of Tajikistan. Phone: (+992) 555570655

ВАЖНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ СИНОНИМИИ В ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕКСИКИ И ТЕРМИНОЛОГИИ АКУШЕРСТВО И ГИНЕКОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Каримова М.Д.

Таджикский государственный медицинский университета им. Абуали Ибн Сино

Таджикский язык на протяжении многих веков столкнулась со многими противостояниями обычаи и культур. Противостояние с другими языками не смогло удержат развития и продвижения языка а наоборот способствовало обогащением словарного фонда языка. Поэтому в словарном запасе таджикского языка многозначные слова, синонимы занимают особое место. Исконно таджикские слова находили свои эквиваленты в других языках и встречались в одной синонимической группой.

В современной терминологии вопрос о таком семантическом процессе как синонимия остаётся спорным и до сих пор не имеет однозначного ответа.

Многие учёные работали над проблемой синонимии в терминологии. Они высказывают разные мнения о том что какими словами являются синонимы. Так О.С. Ахманова говорит, что синонимами являются близкие или тождественные по своему значению слова, и что синонимы называют поразному одно и то же понятие. А.А. Реформатский синонимами определяет те слова, которые одинаковы по номинативной отнесённости, но различаются стилистически. Ученый называет синонимами те слова, которые обозначают одно и тоже понятие или понятия, очень близкие между собой.

Под «синонимией» в терминологии понимается явление, когда для одного понятия существует два, три или более терминов. Сами такие термины носят названия «терминов-синонимов» или кратко «синонимов» [8, 9]. В терминологии к терминам-синонимам исследователи относятся по разному. Как полагает Садуллаев У., «важной особенностью многозначного слова является то, что события действительности отражаются в форме одного слова и они все взаимосвязаны. Отдельные значения таких слов напоминают элементы одной систематизированной цепочки. Например, лексические значения слова дил (сердце) таковы: 1) калб (сердце): дили инсон (сердце человека), дили мард (сердце мужчины); 2) меъда (кишка), шикам (живот): дили гурусна (голодный); 3) фикр (раздумье), андеша (мысль): дилу ният (намерения); 4) мухаббат (любовь): дил доштан (иметь душу), дил додан (влюбляться); 5) часорат (смелость): дилу гурда (отважность), дилу захра (отважный); 6) раъй (намерение), хоҳиш (желание): дили сайру гашт (желание прогуляться) [11, с.14].

Основная часть. Данное слово во многих словарях таджикского языка объясняется как орган кровообращения но в переносном смысле оно имеет несколько значений, которые могут передавать следующие значения: inside -дарун, дохил (внутри); the inner side of smth - миёни чизе (середина чего-либо); inner world - ботин (внутренний мир), the inner situation of smb - хотир (душевное состояние); idea - фикр (мнение), андеша (мнение); interest to smth - майл (желание), хоҳиш (желание), ҳавас (интерес) и т.д.

Анализ и изучение медицинской литературы показывает, что в медицинской науке синонимы имеют свои особенности и не могут использоваться по тем же правилам образование синонимов в целом, поскольку в этой области науки не нужны семантические, стилистические окраски и другие особенности синонимов, которые тождественно употребляются в языкознания любого языка.

Было выявлено, что в дополнение к использованию словообразовательных средств используются и другие методы, такие как заимствование, использование лексики разговорной речи в таджикском языке, что также оно распространено в английском языке. Имеются случаи соответствия значения, нахождения подходящего эквивалента в языке, помимо смыслового соответствия слов разговорной речи, которым соответствует медицинский термин.

Таким образом, существует несколько факторов возникновения синонимичных слов в медицинской практике, особенно в области *акушерства и гинекологии*. К примеру можно привести слово живот - abdomen, belly, stomach (шикам) и т.п.

Слово egg - яйцеклетка - тухмхучайра, тухмдон, морфологическим средством словообразования приобрело конкретное значения, то есть, эти средство помогли точно передавать смысл слова. В английском языке существует и другие варианты выражения: ovum, ovule.

Синонимичные слова в английском языке в области акушерство и гинекологии встречается чаще, чем на таджикском языке. Помимо слово *gestation - вынашивание - бардоит* (дар давраи ҳомиладорӣ) можно употреблять слова *pregnancy, gestation, childbearing*, которые имеют такую же значению.

В английском и таджикском языках существуют слова, которые при переводе нашли довольно соответствующие варианты. В группу этих слов можно включать слова *obstetricion - акушер-гинеколог-момодоя; midwife - момодоя; nurse - медсестра - ҳамшира и тд.* В английском языке такие соответствие значение очень много, но оно не всегда может выражать медицинское значения и точно указывать смысл медицинской научной лексики. Например, слова *pregnancy, gestation, childbearing* и тд.

Слово *Embryo (embryo, fetus, germ, foetus)* в значении - *чанин* в таджикском языке не имеет конкретного синонима, но в английском оно продуктивнее. Слово *womb/матка* - имеет в обоих языках одинаковые признаки, т. е. образованы по общим правилам словообразования и имеют схожую природу. В таджикском медицинском языке больше подходит слово *бачадон*. Слово *батни модар* является синонимом, но оно чаще используется в литературном языке или в языке прозы.

Слово *breast - грудное вскармливание - ширмаконӣ, ширдиҳӣ* в таджикском языке в медицине используются одинаково и имеют почти абсолютное значение, может заменить друг друга. Случаи использования словообразовательных средств можно наблюдать в обоих слов. В английском языке такое значение можно наблюдать в слове *(to) breast* и может передать точное значение таджикского слова *ширмаконӣ, ширдиҳӣ*. В английском языке оно имеет ряд синонимов как *chest, breast, bosom*. Надо подчеркнуть, что в этом случаи оно идет как глагол, и означает грудное вскармливание (*ширмаконӣ, ширдиҳӣ*), что соответствует общепризнанной медицинской лексики.

Слово *confinement - роды, период родов* в английском языке образовалось, используя суффикс «-ment», которое очень продуктивно в образовании лексики акушерство и гинекологии. При этом в английском языке можно встречать соответствующие слова как *birth, childbirth, delivery, labor, confinement, parturition*, которые по значению совпадают вышеназванной лексики. В таджикском языке принято использовать слово *давраи таваллудшавӣ, давраи таваллуд, муҳлати зоиш*.

Надо отметить, что существуют несколько факторов формирования синонимов в области акушерство и гинекологии, которые имеют научно-обоснованную основу. Такую же особенность можно находить и в других сферах медицинской терминологии, где основными факторами появления синонимичных слов и терминов считаются следующие факторы:

а) смысловое соответствие древних слов языка современному языку медицины: *акушер гинеколог - obstetrics, obstetrician, gynecologist - момодоя; maternity hospital, maternity home, lying-in hospital - таваллудхона, хонаи навзод.*

б) Лексика и терминология других языков, нашедшие смысловое соответствие и употребляемые при выражении медицинских понятий в зависимости от условий и возможностей, как в устной, так и в письменной речи, особенно в английском языке, или среди медицинских терминов и лексики: *Матка (Uterus, Womb) - бачадон, Матка удвоенная, матка двойная (Uterus Didelphys, Double Uterus) - дубачадонӣ, Кровотечение маточное (Flood, Flooding) хунравии бачадон, медицинский осмотр (check-up / exam) - таиҳисси тиббӣ, муоинаи тиббӣ; vagina- маҳбал - vulva, lady parts.*

в) сочетание разных названий болезней, связанных с исследованиями одних и тех же ученых: *Болезнь Базена (Bavn's disease)* и т.п.

д) Использование сокращений в лексической системе акушерства и гинекологии, можно встретить и в английском языке и в русском: *Количество околоплодных вод (Amniotic fluid volume)- (AFV) – миқдори моеъи бордоркунанда; Окружность живота (Abdominal circumference) - (AC) гирду атрофи шиқам; Кесарево Сечение (Cesarean Section -) C-SECTION, Головно-тазовая диспропорция (Cephalo pelvic disproportion) - (CPD), Дата последней менструации (The last normal menstrual period) – LMP - рӯзи охири ҳайзбинӣ; TSH-ҳормонест, ки аз ҷониби гадуди гипофиз тавлид мешавад; grandula thyreoidea – гадуди сипаршақл.*

Надо отметить, что наряду с вышеназванными словами и терминами такое же сокращенные формы можно наблюдать и в области гинекологии, где используются в языке медицины как синонимичные слова или термины, например: *DUB - Dysfunctional uterine bleeding (not associated with menstruation) – (хунравии гайрифункционалӣ, ки ба ҳайзбинӣ робита надорад) дисфункциональные маточные кровотечения(не связанные с менструацией); HRT - Hormone replacement therapy (ивази муоинаи ҳормоналӣ) - заместительная гормональная терапия; PID - Pelvic inflammatory disease (беморихои хунқзадагии узвҳои занона) - воспалительные заболевания тазовых органов; STI - Sexually transmitted infection (беморихое, ки тавассути алоқаи чинсӣ мегузаранд) - заболевание, передающиеся половым путем; OB - Obstetrics (таваллуд ва зоиши навзод) - акушерство; AB - Abortion (исқоти ҳамл) - аборт.*

Следует отметить, что синонимы и их группы изучались в общем языкознании на протяжении многих лет. На английском языке при проведении исследования в области синонимов языковед В. В. Виноградов подчеркивает существование абсолютных синонимов в языке. Такое мнение лингвиста не всегда совпадало с теорией общей синонимии в разных языках, так как многие считали что абсолютные синонимы не могут быть отдельной группой во первых, во вторых их могут постепенно заменит другие слова языка, которые более продуктивнее считаются в любом языке. Отмечается, что в некоторой степени, абсолютные синонимы необходимы в области медицины, потому что лексические и терминологические различия в медицинской системе приведет недопониманием значения, а синонимы в этой сфере должны быть такими, чтобы они могли полностью заменять друг друга и имели возможность широкого и конкретного использования.

Отмечается также появление синонимов акушерство и гинекологии при помощи словообразовательных средств, хотя многие из них являются заимствованием: *Вакуум-Экстрактор (vacuum extractor, ventouse), беременность (gestation, pregnancy) - ҳомиладорӣ, акушерство (obstetrics, midwifery)- момодоягӣ.*

Языковед Н. Туйгунов подчеркивает что «Лексические единицы, обозначающие части тела, в таджикском и английском языках в целом образованы морфолого-синтаксическим и лексико-семантическим способами. Морфологический способом считается более продуктивным, т.е. с помощью суффиксов и префиксов: *даст+ак=дастак, даст+гоҳ=дастгоҳ, даст+ӯ = дастӯ, даҳон+а=даҳона, бе+гурда=бегурда - heart + у=heartly, heartly + ly =heartily, hand + у=handy, un+ hand+у=unhandy, foot+у=footy и др. В таджикском языке продуктивными суффиксальными и префиксальными дериватами являются модели N-ак, N-гоҳ, N-ӯ, N-а, бе-+N и др., а в английском языке: N+у, N+-ly и др» [11, с.5].*

Следует отметить, что многозначность слов также может способствовать развитием синонимии. Хотя в медицинской лексики такой подход нецелесообразно, но встречается абсолютные синонимы, которые способствуют развитием данной лексики за счёт заимствования, или же появлением новых понятий в области акушерство и гинекологии при развитием новейших технологии.

Синонимия слов в целом в медицине должно способствовать конкретному изложению того или иного высказывания, отдельные смысловые оттенки не должны привести недопониманием мысли.

Языковед М. Азизова исследуя медицинской терминологии считает, что «до недавнего времени считалось, что синонимия как явление не характерна для терминологии, и одно из первостепенных требований, предъявляемых к термину, заключалось в отсутствии синонимов. В терминологии синонимы соотнесены с одним и тем же явлением, понятием или объектом, они не могут характеризовать различные его свойства. Синонимам в терминологии свойственна иная природа и иные функции. Здесь они, как правило, лишены стилистических функций. Основным фактором появления синонимов (дублетов) в терминологии зачастую служат различные источники формирования терминов. Необходимо отметить в этой связи, что отдельные понятия медицины имеют по несколько синонимов;

например, понятие «болезнь»: • disease, • illness, • sickness, • ailment, • disorder, • trouble, • distress, • disturbance» и тд. [1, 67].

Заключение. В таджикском языкознании синонимы были исследованы в различных областях науки и они получили достаточно широкое освещение. Многие учёные кроме отдельных статьи в области изучения синонимов и синонимии, провели различные исследование, которые способствуют понимать и использовать синонимичных слов в различных отраслях науки. В области исследования и изучения синонимов посвящается много работ и в сравнительном плане, где уточняется различные функции синонимов в языке. С точки зрения многих исследователей развития синонимии в целом зависит от многих факторов. В современном мире развитие синонимии на равне с нововведением в науки и технологии могут быть постоянным, и этот процесс может быть связанно с заимствованием иноязычной лексики в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизова М. Х. Функционирование медицинских терминов, в таджикском и английском языках (на материале названий болезней)./ М. Х.Азизова – Душанбе, 2016. -152 с.
2. Алексеева, Л.М. Проблемы термина и терминообразования: учебное пособие по спецкурсу / Л.М. Алексеева. - Пермь: Перм. ун.- т, 1998. - 120 с.
3. Арсеньева М.Г. и др. Многозначность и омонимия. /М.Г. Арсеньева– Л.: ЛГУ, 1996.-131 с.
4. Вилюман В. Г. Английская синонимия. / В.Г. Вилюман - М, 1980. - 128 с.
5. Евгеньева А.П. Основные вопросы лексической синонимии. /А.П. Евгеньева. –в кн.: Очерки по синонимике современного русского литературного языка.-в кн.: Лексическая синонимия. М.Наука. 1967, -С.56-74
6. Киселева, Л.А. Термин и понятие в медицинской терминологии / Л.А. Киселева//Гуманитарные исследования. Журнал фундаментальных и прикладных исследований.–2015.–№ 3. – С. 41 – 46 (0,3 п.л.)
7. Киселева, Л.А. Этимология терминов акушерства и гинекологии // Термины в коммуникативном пространстве : материалы научно-практической конференции с международным участием «Современные проблемы экологии языка», г. Астрахань, 10.02.2017. – Астрахань : Изд-во Астраханского ГМУ, 2017. – С. 204 – 208 (0,29 п.л.).
8. Лотте, Д.С. Очередные задачи технической терминологии. // Известия академии наук СССР. VII серия, отделение общественных наук. – Л.: 1931 – № 4. с. 883-891.
9. Муминов А. Полисемия в таджикском языке./ А Муминов. Автореф. канд. дисс. – Душанбе: Маориф, 1972. -183 с.
10. Султонов М.Б. Становление и развитие персидско-таджикской научной терминологии./М.Б. Султонов. – Душанбе: Дониш, 2008, - 185 с.
11. Туйгунов Н.Х. Сравнительно-семантический анализ лексики выражающей части тела в таджикском и английском языках на основе произведений С.Айни. /Н.Х. Туйгунов. Автореф.канд.дисс – Душанбе: Изд. РТСУ, 2012. - 22 с.
12. Фридман Л. А. Английские заимствования в медицинской терминологии. / Л.А.Фридман // Автореф. дис. канд. филол. наук.-М.,1968.-23 с.
13. Интернет ресурс, <https://tgmu.ru> > kafedra-akusherstva-i-ginekologii

ВАЖНОСТЬ ИЗУЧЕНИЯ СИНОНИМИИ В ИССЛЕДОВАНИЕ ЛЕКСИКИ И ТЕРМИНОЛОГИИ АКУШЕРСТВО И ГИНЕКОЛОГИИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье анализируется важность изучения синонимических слов в области акушерство и гинекологии в изучения и исследования этой области в сравнительном плане.

Цель статьи. Определение важность изучения синонимии в исследование лексики и терминологии акушерство и гинекологии в таджикском и английском языках.

По результатам исследования. Синонимичные слова в таджикском и английском языках, особенно в области медицины играют важную роль. Само существование синонимических слов в медицине может привести к некоторым недопониманием. Поэтому различные точки зрения учёных и лингвистов в толкование синонимии в этой области науки требует особенное внимание.

Надо отметить, что по таким и другим, конкретно доказанным причинам в статье рассматривается некоторые аспекты синонимии в этой области, чтобы указать необходимость изучение слов-синонимов, которые по различным способам стали обозначат одно и то же значение.

В статье особое внимание уделяется абсолютным синонимом, которые существуют в области акушерство и гинекологии и активно используются на равне с другими словами в обоих языках.

Ключевые слова: синонимия, необходимость изучения синонимов, медицинская терминология, эквивалентность, сравнение, точное соответствие значения, абсолютные синонимы, перевод.

THE IMPORTANCE OF STUDYING WORDS-SYNONIMS DENOTING OBSTETRICS AND GYNECOLOGY IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

In the article, the importance of comparative semantic analysis of the synonyms of obstetrics and gynecology is carried out.

Purpose of the article. *Determining the importance of studying synonymy in a study of the vocabulary and terminology of obstetrics and gynecology in Tajik and English.*

According to the results of the study. *The synonyms in English and Tajik languages, especially in the sphere of medicine have an important role, as they can lead to some misunderstanding, while working on them. Therefore, different views of scientists and linguists in the mentioned sphere, requires special attention.*

It should be noted that on the basis of the mentioned reasons and other proved ones some aspects of synonyms in the field of obstetrics and gynecology has been considered and analyzed to stress the importance of studying synonyms, which due to different reasons can express the same meaning.

The special attention is given to absolute synonyms actively used along with the other words-synonyms in English and Tajik languages.

Keywords: *synonyms, the importance of studying synonyms, medical terminology, equivalence, comparison, exact match of meaning, absolute synonyms, translation.*

Сведения об авторе:

Каримова Мукаддас Дониёровна – преподаватель кафедры иностранных языков Таджикского государственного медицинского университета имени Абуали Ибн Сино. Email: karimovamukaddas3@gmail.com. Tel: (+992) 900993232

About the author:

Karimova Muqaddas Doniyorovna - teacher of the Department of Foreign Languages of Tajik State Medical University named after Abuali ibn Sino. Email: karimovamukaddas3@gmail.com. Tel: (+992) 900993232

МАВЌЕИ ИБОРАҲОИ РЕХТА ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ПОВЕСТИ “МАРГИ СУДХҲҮР”-И САДРИДДИН АЙНӢ ДАР ЗАБОНИ ФРАНСАВИ ВА ТОЧИКӢ

Султонова Ш.Б.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ибора аз ду ва ё зиёда калимаи мустақил бо роҳи алоқаи тобеъ ташкил меёбад. Ибораҳои рехта дар повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни ҳамчун мавод истифода бурда шудаанд. Аз ин рӯ ибораҳои повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни мисли калима танҳо ба воситаи ҷумла ба системаи воситаҳои номинативии забон дохил шуда, муносибати байни предмети ҳодиса ва аломату амалро мефаҳмонанд. Ибораҳои рехтаи повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни баръакси калимаҳо мафҳуми ба қисмҳо ҷудошавандаро ифода менамоянд. “Ҷузъҳои ибораҳои ин повест ба шакли калима воқеъ мешаванд, ки ҳар кадоми онҳо дорои аломатҳои грамматикӣ калима мебошанд”[1, с.203]. Ин мустақилияти грамматикӣ имконият медиҳад, ки дар байни ҷузъҳои ибора дигар калимаҳои эзоҳдиҳанда дохил шаванд. Ибораҳои повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни ба ду гурӯҳи калон тақсим мешаванд: Ибораҳои озод ва рехта. Ибораҳои озоди повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни ибораҳои синтаксисӣ ва ибораҳои рехтаашро ибораҳои фразеологӣ меноманд.

Ибораҳои фразеологӣи повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни аз ибораҳои озодаш бо хусусияти рехтагӣ ва ҷудонашавандагӣ фарқ мекунад. Ҷузъҳои ибораҳои фразеологӣ мисли ибораҳои озод бо калимаҳои гуногун намеоянд, онҳо ба як ё ду қолиби муайян маҳдуд мемонанд. Ибораҳои фразеологӣи ин повест аз ҷиҳати ифодаи маънӣ ба калимаи алоҳида наздик буда ба қисмҳо тақсим намешаванд. Онҳо аз ҷиҳати сохт ба ибораҳои озод зоҳиран монанд бошанд, ҳам аз бобати маъно ва ҷудонопазирии ҷузъҳо аз онҳо фарқи кулӣ доранд[4, с.123]. Ибораҳои фразеологӣ дар ҷумла танҳо ба вазифаи як аъзои он меоянд, вале

чузъҳои ибораҳои озод метавонанд вазифаҳои гуногунро иҷро намоянд. Доираи истифодаи ибораи фразеологӣ маҳдуд мебошад. Ибораҳои синтаксисӣ ва ҳам фразеологӣ алоқаманд буда, ибораҳои фразеологӣ аз ҳисоби ибораҳои синтаксисӣ тадриҷан такмил меёбанд.

Ибораҳои повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айнӣ аз ҷиҳати сохт содда ва мураккаб мешаванд. Ибораҳои соддаи ин повест асосан аз ду калимаи мустақил ташкил меёбанд: марги судхӯр, оши палав ва ғайра. Ибораҳои мураккабаш бошанд аз се ва зиёда калимаҳои мустақил ташкил ёфтаанд. Масалан, ибораи номи меъдаи ҳайвонот-*l'estomac des animaux*, вале ибораи “Ман медонистам, ки ҳалтаи меъдаи ҳайвонотро, ки дар он ҷо хӯроки хӯрдашуда ҷамъ мешавад, “ишкамба” меноманд”[2, с.7]. *Je savais que “Ichkamba” designait l'estomac des animaux, les tripes* [2, с.51] мураккаб мебошад. Ибораҳои мураккаби романи “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айнӣ аз се ва зиёда калимаҳои мустақил бо тарз ва усулҳои гуногун ташкилёбанда, ба тарзи зерин ба амал меоянд:

Калимаи асосии ибораро ду калимаи тобеъ эзоҳ медиҳанд, ки байни худ ҳеҷ гуна муносибати грамматикӣ маъноӣ надоранд: Номи ғалатӣ-*un nom tres bizarre*, рӯзе аз рӯзҳо-*un jour*, суфачаи сартарошхона- *la boutique du coiffeur*, дер омадан-*revient tard*, ба худ омадан-*revient à soi*. Калимаи тобеи ибораи содда эзоҳдиҳанда мегирад: моҳиёни дарё-*des poisons de riviere*.

Ибораҳои повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айнӣ аз рӯи нисбати морфологӣ калимаи асосӣ тасниф мешаванд. Аз ин ҷиҳат хелҳои ибора ба ҳиссаҳои мустақили нутқ мувофиқат мекунанд: ибораҳои исмӣ, сифатӣ, шуморагӣ, ҷонишинӣ, феълӣ ва зарфӣ. Воситаҳои асосии алоқаи грамматикӣ чузъҳои ибора бандаки изофӣ, пешояндҳо, пасояндҳо, тартиби калима ва интонатсия мебошанд. Дараҷаи вобастагии калимаҳо дар ибораҳои пешояндиву пасояндӣ як хел нест. Алоқаи баъзе аз онҳо хеле мустақкам буда, калимаҳои таркиби ибораро дар ҷумла аз ҳам ҷудо кардан мумкин нест ва баръакс, алоқаи гурӯҳӣ ба дараҷае аст, ки ҳатто ҳангоми истифодаи он ибора истисно кардани калимаи тобеъмумкин аст. Ибораҳои феълии пасояндҳое низ ҳастанд, ки калимаи асосии онҳо ногузирии калимаи тобеъро тақозо намекунад. Навъи алоқа ва воситаҳои грамматикӣ ифодаи он дар ҳамаи хелҳои ибора як хел ва баробар нест. “Чузъҳои ибораҳо муносибатҳои умумии муайянқунандагӣ, пурқунандагӣ ва ҳолиро ифода мекунанд ва ҳар кадоми ин муносибатҳо дар навбати худ ба гурӯҳҳои зиёди маъноиву грамматикӣ тақсим мешаванд”[3, с.46]. Қоидаи иборасозӣ ба табиати морфологӣ ҳиссаҳои мустақили нутқ вобаста мебошад, ки ҳар кадоми онҳо категория ва шаклҳои хос доранд. Масалан, сифат аломату хосияти предметро мефаҳмонад ва ба исм бештар бо бандаки изофӣ тобеъ мешавад: гули сурх -*la fleur rouge*, санги сиёҳ - *la pierre noire*, оби сафед -*l'eau blanche*, ранги зард- *la couleur jaune*. Ташкили ибора ва бо ҳамдигар алоқаманд шудани калимаҳо дар таркиби он на танҳо ба мансубияти калимаҳо ба ҳиссаҳои нутқ, балки ба маъноӣ луғавӣ онҳо низ вобаста мебошад. Доираи истифодаи калимаҳои таркиби ибора низ ба маъноӣ луғавӣ калима вобаста аст. Дар ибораро, ки калимаи асосӣ аз феълҳои монда иборат ҳастанд, алоқаи байни чузъҳо андаке сустар аст, барои ифодаи муносибатҳои синтаксисӣ ҳиссаи калимаи тобеъ ва воситаҳои грамматикӣ алоқа нисбатан барҷастатар мебошад. Масалан, танҳо ба феълӣ фурумадан чандин калимаҳо бо ёрии воситаҳои гуногуни грамматикӣ тобеъ шуда, боиси ба амал омадани муносибатҳои гуногуни синтаксисӣ гардидаанд: Бо падар фурумадан, аз гул фурумадан, аз асп фурумадан, аз ағба фурумадан, аз тарс фурумадан, ногоҳ фурумадан, ларзида фурумадан ва ғайра. Ибораро ҳастанд, ки дар ташкили онҳо ва ифодаи муносибатҳои синтаксисиашон мақоми воситаҳои грамматикӣ бузург аст. Ин ҳолат бештар дар ибораҳои феълие мушоҳида мешавад, ки чузъи тобеи онҳо ба чузъи асосӣ бо ёрии пешояндҳои номӣ алоқаманд шудааст. Пешояндҳои аслий дар нишон додани тафриқа ва тобишҳои муносибатҳои гуногун ёрии калон мерасонанд. Дар ташкили ибораҳои номӣ мақоми бандаки изофӣ басо калон аст, ки дар он воситаи грамматикӣ алоқа бо калимаи асосии ибора меояд. “Дар ибораҳои изофӣ калимаи тобеъқунанда ҳамеша дар аввали ибора меояд”[5, с.76]. Дар ибораҳои дигари повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айнӣ акси ин ҳолат мушоҳида мешавад, зеро фразеология то солҳои наздик қисми таркибии лексикологияро ташкил медиҳад. Ҳоло ҳам баъзе тадқиқотчиён онро як қисми лексикология медонанд. Бо вучуди он бояд иқрор шуд ки ин соҳа ҳамчун боби махсуси забоншиносӣ аз доираи лексикология хориҷ шуда, ба илми мустақил табдил ёфтааст. “Аз ҷиҳати обуранги бадеӣ воҳидҳои фразеологӣ санъатҳои гуногуни бадеиро ба хотир меоранд. Як силсила санъатҳои лафзӣ-ҳамоҳангии овозҳои чузъҳои таркибӣ маҳз дар воҳидҳои фразеологӣ боқӣ мемонад”[3, с.49]. Фразеология илмест, ки да ҳудуди як силсила илмҳои на фақат филологӣ-лингвистию адабиётшиносӣ, балки илмҳои дигар таърих, этнография, психология ва амсоли

инҳо ба вучуд омадааст. “Ҳамчун соҳаи мустақили илми забон фразеология низ ба якчанд навъ чудо мешавад”[6, с.89].

Дар повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни фразеологияи таърихӣ шароити таърихии ташаккули воҳидҳои фразеологӣ, манбаҳои пайдоиш, чараҳои тағйироти таърихии онҳо ва масъалаҳои амсоли ин мавриди тадқиқ қарор мегиранд. Фразеологияи ин повест таърихи дуру дароз дорад. Бисёр ибораҳои ифодаҳои, ки имрӯз мустақиманд, ҳазор сол пеш аз ин дар ҳамин шаклу маъно ба қор мерафтанд. Баробари ин як миқдор ибораҳои фразеологӣ аз ҷиҳати шакл ва маъно тағйир ёфтаанд, қисми дигари онҳо тамоман аз истеъмол баромадаанд. Шубҳае нест, ки тадқиқи захираи фразеологии гузаштаи мо на фақат барои илми забоншиносии тоҷик, балки барои муайян кардани масъалаҳои ҷудоғонаи таърихи халқ, урфу одат ва маданияти он аҳамият дорад. Дар фразеологияи муқоисавӣ воҳидҳои фразеологӣ забонҳои ба ҳам хеш, ё забонҳои халқҳои, ки дар тӯли асрҳои зиёд дар ҳамсоғӣ зистаанд, муқоиса карда мешаванд. Бо вучуди он, ки захираҳои фразеологии ҳар забон дорои хусусиятҳои фардӣ буда, бо обуранг ва рангубори миллии худ ҷаҳати тақрибнашавандаи забонро ташкил медиҳад, бисёр вақт дар байни воҳидҳои фразеологии забонҳои гуногуну ҷаҳати тағйироти зиёди умумиро мушоҳида кардан мумкин аст. Дар фразеологияи муқоисавӣ қонуниятҳои ташаккули ҷунибҳои воҳидҳои фразеологӣ, сабабҳои таърихӣ, ҷаҳати тағйироти этнографии ба вучуд омадани онҳо ва масъалаҳои ба ин монанд тадқиқ мешаванд. Ниҳоят навъи охири фразеологияро фразеологияи тасвирӣ, ё худ синхронӣ (аз калимаҳои юнонии *syn*-ҳам *chronos*-замон) ташкил медиҳад. Фразеологияи синхронӣ вазъияти захираи фразеологии забонро дар давраи алоҳидаи инкишофи он тасвир мекунад. Масалан, тасвири захираи фразеологияи забони имрӯзаи тоҷик ба зимаи фразеологияи синхронӣ дохил мешавад. Дуруст аз худ намудани системаи фразеологии забон дарк намудани қонуниятҳои инкишофи он аз ҳаҷми, ки гоҳо дар саҳифаҳои матбуот ва ё навиштаҳои муаллифони ҷавон ба назар мерасанд, пешгирӣ мекунад.

Қайд карда гузаштем, ки ибораҳои рехта дар забоншиносӣ ва дар асарҳои бадеӣ аҳамияти калоне доранд. Дар повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни як қатор ибораҳои рехта ба назар мерасанд. Забони тоҷикӣ аз ибораҳои рехта хеле бой буда навиштаҳои ва тарҷумонҳои, ки романи “Марги Судхӯр”-ро ба забони франсавӣ тарҷума кардаанд аз онҳо хеле васеъ истифода бурдаанд. Дар ин асар навъҳои ибораҳои рехта, воҳидҳои фразеологӣ, идиомаҳо, фразеомаҳо, фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ, таркибҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ ва ҷумлаҳои фразеологиро дидан мумкин аст. Мутарҷимони бомаҳорати рус С. Бородин ва П. Короткин барои баён кардани воқеаҳои ҳодисаҳои ҳангоми тарҷумаи повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни аз русӣ ба франсавӣ аз ибораҳои рехта бисёр истифода бурдаанд. Гуфтан ба маврид аст, ки ибораҳои рехта барои ба суҳан обу ранг додан хизмат мекунад. Мутарҷимон ҳангоми тарҷумаи повести “Марги Судхӯр” ба ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ диққати махсус додаанд.

АДАБИЁТ

1. Азимова М.Н. О сопоставительно-типологическом изучении таджикской фразеологии. / М.Н. Азимова - Душанбе: Дониш, 1982.-203 с.
2. Садриддин Айни. Марги Судхӯр. / Айни Садриддин -Душанбе. Ирфон, 1986.-160 с.
3. Аҳмадов Ҳ. Фразеологияи забони ҳозираи тоҷикӣ. Дастури таълими. / Ҳ.Аҳмадов -Душанбе, 1982.-46 с.
4. Гак В.Г. Фразеологическая трансформировка и проблемы фразеологической (на материале русской идиоматики) / В.Г. Гак //Фразеологизм и его лексикографическая разработка (под редакцией А.С. Аксамитова) -Минск, 1987.-380 с.
5. Гаффаров Р. Ибораҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ / Р.Гаффаров -Душанбе: Дониш, 1963.-180 с.
6. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка: / Х. Маджидов // Дисс.на соиск.учен, степени докт.филол.наук.-Душанбе: 1995.-192 с.
7. Мирзоев А. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик./ А. Мирзоев -Душанбе: Дониш, 1972.-254 с.
8. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ. / М.Норматов -Душанбе, 1989.-240 с.
9. Реформатский А.А. Введение в языковедение. / А.А. Реформатский -М.:Просвещение, 1955.-268 с.
10. Рустамов Ш. Забон ва замон./ Ш.Рустамов -Душанбе. Ирфон, 1981.-245 с.

МАВҚЕИ ИБОРАҲОИ РЕХТА ВА НАҚШИ ОНҲО ДАР ПОВЕСТИ “МАРГИ СУДХҶҶР”-И САДРИДДИН АЙНИ ДАР ЗАБОНИ ФРАНСАВИ ВА ТОҶИКИ

Дар мақолаи мазкур суҳан дар бораи ибораҳои рехта, нақши онҳо дар повести “Марги Судхӯр” ва аҳамияти онҳо дар илми забоншиносӣ меравад. Қайд карда гузаштем, ки ибораҳои рехта дар забоншиносӣ ва дар асарҳои бадеӣ аҳамияти калоне доранд. Дар повести “Марги Судхӯр”-и Садриддин Айни як қатор ибораҳои рехта ба назар мерасанд. Забони

тоҷикӣ аз ибораҳои рехта хеле бой буда нависанда ва тарҷумонҳое, ки повести “Марги Судхӯр”-ро ба забони франсаӣ тарҷума кардаанд аз онҳо хеле васеъ истифода бурдаанд. Дар ин асар навъҳои ибораҳои рехта, воҳидҳои фразеологӣ, идиомаҳо, фразеомаҳо, фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ, таркибҳои фразеологӣ, ибораҳои фразеологӣ ва ҷумлаҳои фразеологиро дидан мумкин аст. Мутарҷимони бомаҳорати рус С. Бородин ва П. Короткин барои баён кардани воқеаҳо ҳодисаҳо ҳангоми тарҷумаи повести “Марги Судхӯр”-и Садрриддин Айнӣ аз русӣ ба франсаӣ аз ибораҳои рехтабисёр истифода бурдаанд. Гуфтан ба маврид аст, ки ибораҳои рехта барои ба суҳан обу ранг додан хизмат мекунад. Мутарҷимон ҳангоми тарҷумаи повести “Марги Судхӯр” ба ибораҳои рехтаи забони тоҷикӣ диққати махсус додаанд.

Калидвожаҳо; повест, ибораҳои рехта, Садрриддин Айнӣ, нақш, грамматика, бандаки изофӣ, лексикология, таърих, нависанда, тарҷумон, Марги Судхӯр.

ПОЛОЖЕНИЕ ФРАЗ И ИХ РОЛЬ В РАССКАЗЕ САДРИДДИНА АЙНИ «СМЕРТЬ РОСТОВЩИКА» НА ФРАНЦУЗСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье рассматривается роль фразеологизма в рассказе «Смерть Ростовщика» и его значение в языкознании. Мы уже отмечали, что идиомы имеют большое значение в языкознании и в искусстве. Рассказ Садрриддина Айна «Смерть Ростовщика» содержит ряд идиом. таджикский язык очень богат идиомами и широко используется писателями и переводчиками, переведшими повесть «Смерть Ростовщика» на французский язык. В данной статье типы офисов сарай, идиома, идиоматика, идиоматика, идиоматика можно увидеть неидиоматические, фразеологические сочетания, фразеологические выражения и фразеологические предложения. Квалифицированные русские переводчики С. Бородин и П. Короткин использовали много идиом для описания событий в переводе повести Садрриддина Айна «Смерть Ростовщика» с русского на французский язык. Излишне говорить, что идиомы, используемые для добавления цвета в речь. При переводе повести «Смерть Ростовщика» переводчики особое внимание уделили идиомам таджикского языка.

Ключевые слова; рассказ, фразы, Садрриддин Айна, роль, грамматика, суффикс, лексикология, история, писатель, переводчик, Смерть Ростовщика.

THE POSITION OF THE PHRASES AND THEIR ROLE IN THE STORY THE DEATH OF USURER" BY SADRIDDIN AINI IN FRENCH AND TAJIK

This article discusses the role of idioms in the story "The death of usurer" and its importance in linguistics. We have noted that idioms are of great importance in linguistics and in art. Sadriddin Aini's story "The death of usurer" contains a number of idioms. The tajik language is very rich in idioms and is widely used by writers and translators who have translated the story "The death of usurer" into French. In this work the types of offices shed, idiom, idioms, idioms non-idiomatic, phraseological combinations, phraseological expressions and phraseological sentences can be seen. Skilled russian translators S. Borodin and P. Korotkin used a lot of idioms to translate Sadriddin Aini's "The death of usurer" from russian into french. Needless to say, the idioms used to add color to the speech. When translating the story "The death of usurer", the translators paid special attention to the idioms of the tajik language.

Keywords; story, shed phrases, Sadriddin Aini, role, grammar, suffix, lexicology, history, writer, translator, The death of usurer.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Султонова Шукрона Бобоҷонова - омӯзгори кафедраи услубиносии ва назарияи тарҷумаи забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлати омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садрриддин Айнӣ. Шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 121. Тел. (+992) 938358586

Сведения об авторе:

Султонова Шукрона Бобоҷонова - преподаватель кафедры стилистики и теории перевода иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садрриддина Айна. Г. Душанбе, пр. Рудаки, 121. Тел. (+992) 938358586

About the author:

Sultonova Shukrona Bobojonovna - Lecturer at the Department of Stylist and Theory of Translation of Foreign Languages at the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Dushanbe, Rudaki avenue, 121. Tel. (+992) 938358586

МАСЪАЛАИ ОМУЗИШИ МУҚОИСАВИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА ТАРҶУМАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ ФРАНСАВИ

Ҳалимова Р.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Инсоният дар таърихи ҳаёти худ давраҳои гуногунро аз сар гузаронидааст ва забон низ дар ин ҳангом ба тағйиротҳои зиёде дучор гардидааст. Забони адабии тоҷик аз аввал то ба имрӯз бо вучуди тағйиротҳо бунёди аслии худро чун забони зинда гум накардааст. Бархе олимони чунин меҳисобанд, ки забони адабии муосири тоҷик дар муқоиса бо забони адабии классикӣ дигаргуниҳои зиёдеро аз сар гузаронидааст. Тағйирот ва таҳавулоте, ки аз оғози қарни XX дар забон ба амал омад, дар осори устод Садриддин Айни инъикос ёфтааст. Бештари муҳаққиқони забоншинос ҳангоми тадқиқи ин масъала ба забони осори устод С.Айни ҳамчун забони меёр муроҷиат мекунанд. Дар ҳақиқат дар натиҷаи хизматҳои бузурги устод Садриддин Айни ва таъсири забони гуфтугӯи забони адабии тоҷик сода, оммафаҳм, ифоданоку таъсирнок ва сохтораш шаффофтару шакли он равшану возеҳтар гардид.

Забон воситаи асосии нутқи гуфтугӯӣ ба ҳисоб меравад, зеро бе нутқи гуфтугӯӣ одамон имконнопазир аст ва бе забон ҷамъият арзи ҳастӣ қарда наметавонад. Маҳз забон аст, ки инсоният худ олами ҳастиро дарк менамояд. Миллате нест, ки забони давлатии худро надошта бошад. Забонҳои тоҷикӣ ва франсавӣ аз лиҳози гениологӣ ба гурӯҳи забонҳои ҳиндуаврупӣ дохил шуда, аз зумраи он забонҳои қадимае мебошанд, ки захираи луғавии ғанӣ доранд.

Забоншиносӣ соҳаҳои низ дар бар мегирад, ки ҷиҳатҳои гуногуни забонро аз қабилӣ фонетика ва фонология, грамматика, лексикология ва лексикография, этимология ва ғайраҳо таҳқиқ мекунанд.

Лексикография яке аз соҳаҳои забоншиносӣ мебошад, ки таркиби луғавиро меомӯзад ва яке аз қисмҳои муҳими лексикографияи фразеология мебошад [2, с.5].

Тавре ки, Фозилов М. қайд менамояд лексикографияи фразеологӣ яке аз соҳаҳои ҷавони забоншиносӣ ба ҳисоб меравад, зеро ба таври васеъ омӯхтани илми фразеология пас аз мақолаҳои навиштаи В.В. Виноградов оғоз гардидааст. Метавон гуфт, ки доир ба ин самти забоншиносӣ олимони зиёде аз қабилӣ В.В. Виноградов, Шарл Балли, Фердинан ду Сосюр, В.Л. Муравёв, А.В. Кунин, Н.Н. Амосова, В. Г. Гак, К.А. Ганшина, А.Г. Назарян, М. Фозилов, Х. Мачидов ва дигарон таҳқиқотҳо бурдаанд.

Ҳадаф аз навиштани мақолаи мазкур омӯзиши муқоисавии ибораҳои рехтаи забонҳои тоҷикӣ ва франсавӣ мебошад.

Воҳидҳои фразеологӣ ё ин ки фразеологизмҳо аз унсурҳои муҳими забон ба шумор мераванд. Онҳо ҳамчун масолеҳи дар тури қарнҳо рехтаву устуворгардидаи забон дар шакли қолабҳои тайёр ва бо маъниҳои пешакӣ маълум истифода бурда мешаванд [7, с.4].

Воҳидҳои фразеологӣ муодили образҳои калимаҳои алоҳида буда, дар ин ё он забон барои нишонрас шудани суҳан хизмат мекунанд. Мо инчӯ як иборави фразеологиро пешкаш менамоем, ки он аз соҳибтаҷриба будан ва қордонии шахс нишон медиҳад. Мисли “гурги борондида” ва ғайраҳо.

Пайдоиши ибораҳои рехтаи забони франсавӣ барои рушди инкишофи забони франсавӣ ақтуалӣ мебошад, зеро фаҳмиши маъно ва имконияти истифодабарии ин ё он воҳиди фразеологӣ дар нутқи барои дуруст ба роҳ мондани гуфтугӯӣ ҳаррӯза бо соҳибзабон зарур аст, зеро онҳо ифодакунандаи таҷрибаи ҳаёти одамон, урфу одат ва таъбу завқи онҳо мебошад.

Воҳидҳои фразеологӣ ибораҳои рехтае мебошанд, ки як маъноӣ томо ифода мекунанд ва ҳамеша маъноӣ маҷозиро дар худ дорад.

Бояд зикр қард, ки фразеологияи муқоисавӣ як қисми фразеология буда, фразеологияи муқоисавӣ ё ин ки муқоисаи типологии ду ва ё зиёда забонро бо мақсади муайян қардани монандӣ ва фарқияти онҳо меомӯзад.

Калимаи фразеология калимаи юнонӣ буда, аз решаҳои phrasis (ибора) ва logos (таълим) таркиб ёфта, маҷмӯи ифодаву ибораҳои рехтаву устуворро ҳамчун воҳидҳои таркибии системаи забон меомӯзад. Бояд қайд қард, ки ибораҳои фразеологӣ дар тамоми забонҳо ба таври васеъ истифода бурда мешаванд ва эҷодкунандаи он худи халқ ба ҳисоб меравад. Бо мурури вақт ибораҳо кӯҳна мешаванд ва дар асоси ибораҳои фразеологӣ мавҷуда ибораҳои нави фразеологӣ пайдо мегарданд.

Таърихи фразеологияи забони франсавиро муҳаққиқи арманитабори рус А.Г. Назарян ба се давра ҷудо қардааст:

Давраи аз ҳама бармаҳал (аввал), ки аз вақти ба вучуд омадани забони франсавӣ то асри XVI - ро дар бар гирифта, ба давраи забони франсавии қадим ва асрҳои миёна мувофиқат мекунад. Давраи дуюм аз асри XVI то аввали асри XX идома ёфта, забони франсавии ибтидоӣ (асри XVI), забони нави франсавӣ (асри XVII - XVIII) ва забони муосири франсавӣ (асри XIX) - ро дар бар мегирад. Давраи сеюм аз аввали асри XX то имрӯзи забони франсавии муосирро фаро мегирад [6, с.19].

Х. Мачидов дар навбати худ ибораҳои фразеологӣ забони тоҷикиро аз ҷиҳати семантикӣ ба 3 гурӯҳ ҷудо намудааст:

1. идиомаҳо
2. фраземаҳо
3. фразеологизмҳои ғайриидиоматикӣ [7, с. 29 - 37].

Шарл Балли яке аз забоншиносони франсавӣ мебошад, ки дар китоби худ “Очерк стилистики” ибораҳоро ба 4 гурӯҳи зерин ҷудо намудааст:

- а) ибораҳои озод
- б) ибораҳои маъмулӣ
- в) силсилаҳои фразеологӣ
- г) воҳидҳои фразеологӣ

М. Фозилов дар навбати худ ибораҳоро ба 8 гурӯҳ ҷудо намудааст, ки онҳо ба таври зайл омадаанд:

1. а) Ибораҳои фразеологӣ феълӣ: “Рӯз дидан”, “Хун хӯрдан”.
- б) Ибораҳои фразеологӣ феълӣ пешоянддор: “Дар таги гап мондан”, “Хоби худро ба об гуфтан”, “Аз роҳ задан”.
2. Ибораҳои фразеологӣ сифати феълӣ: “Дидаву дониста”, “Нарезонда - начаконда”.
3. а) Ибораҳои фразеологӣ номӣ: “Олам гулистон”, “Ду понздаҳ – як сӣ”.
- б) Ибораҳои фразеологӣ пешоянддор: “Дар таги коса ним коса”, “Ба чашм”.
4. Ибораҳои фразеологӣ гуногуни изофӣ: “Чашми танг”, “Номади кор”.
5. а) Ибораҳои фразеологӣ гуногуни такрор: “Чаҳон-чаҳон”, “шарт - шарт гуфтан”.
- б) “Овозаю дарвоза қардан”, “Каму беш”.
- в) “Чир-пири касеро баровардан”, “Чала-чулпа”.
6. Зарбулмасал ва мақолҳо: “Дарди кампир ғӯза”, “Давидани ғӯсола то қаҳдон”.
7. Панду ҳикматҳо: “Ҷои гул гул бошу ҷои хор-хор”, “Бо моҳ шинӣ, моҳ шавӣ, бо дег шинӣ, сиёҳ шавӣ”.
8. Ҳар гуна формулаҳои хоҳиш, нияти нек, қасам, дашном, нафрин: “Хок гиру зар бардор”, “Роҳи сафед”, “Афташ хушк шавад”, “Аз сарат монад”.

Ба ақидаи муаллиф як қисми зарбулмасал ва мақолҳо ба фразеология алоқаманд мебошанд, зеро онҳо низ дорои маъноӣ маъҷозиянд ва аз ҷиҳати сохт рехтаю тағйирнаёбанда мебошанд [2, с. 12-13].

Мо низ дар навбати худ ба ақидаву таҳқиқотҳои намудайи Фозилов М. таъя намуда, қайд намуданием, ки гурӯҳҳои ҷудо намудайи ӯ бомаврид ва асоснок қарда шуда мебошанд ва оид ба ворид қардани зарбулмасалу мақолҳо ба гурӯҳҳои фразеологӣ гуфтанием, ки тарафдори андешаи ӯ мебошем, зеро зарбулмасал ва мақолҳо низ чун воҳидҳои фразеологӣ дорои маъноӣ маҷозӣ мебошанд ва барои тарҷумаи он мо то як андозае бо мушкилӣ рӯ ба рӯ мешавем. Аз ин рӯ мо низ бар он ақидаем, ки зарбулмасалу мақолҳоро ба гурӯҳи фразеологӣ дохил намудан бомаврид аст.

Яке аз масъалаҳои асосии назариявии воҳидҳои фразеологӣ муайян қардани мавзӯи онҳо мебошад. Ба ақидаи В.М. Мокиенко “Фразеологизм чунин пайвастшавии калимаҳои мебошад, ки маъноӣ устувор ва том доранд ва дар қолаби тайёр истифода бурда мешаванд.” [4, с. 4].

Дар забони франсавӣ ибора барои ифодаи маъноҳои зиёд истифода бурда мешавад, ки дар забони тоҷикӣ ҳам чунин аст. Агар мо ибораҳои фразеологӣ забони тоҷикиро бо забони франсавӣ муқоиса қарда бароем, метавонем як қатор хусусиятҳои монандӣ ва фарқкунандаро мушоҳида намоем. Масалан:

Ибораи “*n'estu ustuxon шудан*” яке аз ибораҳои серистеъмоли забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад, ки маъноӣ *сахт харобу лоғар шудан*ро дорад [2, сах. 874]. Ибораи “*n'estu ustuxon шудан*” - дар байни мардуми мо ҳангоми тасвири нафаре, ки бениҳоят лоғар аст, мавриди истифода қарор мегирад. Ибораи мазкур дар забони франсавӣ дар фарҳанги “*Le Robert Méthodique*” тарҷумаи тахтуллафзӣ, яъне “*il n'a que la peau et les os*” [10, сах. 1022] шудааст, вале дар китоби “*Баъзе зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва муодили онҳо дар забони франсавӣ*” “*en chair et en os*” [1, сах. 43] тарҷума шудааст.

Зарбулмасали “аз ғӯра ҳалво нӯхтан” яке аз ибораҳои машҳури забони тоҷикӣ ба ҳисоб меравад. Ба ҳамагон маълум аст, ки аз ғӯра ҳалво пухта намешавад. Ибораи мазкур маъноӣ *сабр кардан*ро дорад. Дар фарҳанги “Le petit Robert” - и забони франсавӣ ибораи мазкур бо ду тарз, яъне “*patience et longueur de temps font plus que force et que rage*” [9, саҳ. 1609] ва ё “*la patience vient à bout de tout*” тарҷума шудааст. Аммо дар китоби “Баъзе зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва муодили онҳо дар забони франсавӣ” чунин тарҷума шудааст: “*bâtir des châteaux en Espagne*” [1, саҳ. 8], чуноне ки мебинем муаллифон ҳангоми тарҷумаи зарбулмасали мазкур аз вариантҳои гуногун истифода бурдаанд.

Дар забони тоҷикӣ ибораи “*хонадароён кардан*” ё “*бӯрӯкӯбон кардан*” [2, саҳ.149] вучуд дорад, ки дар байни халқ хеле маъмул буда, забонзада ҳам гаштааст. Ин ибораро мардум ҳамон лаҳзае истифода мебаранд, ки соҳиби манзили нав мегарданд ва ёру дӯстонро барои чашнгирии маъракаи хонадароён даъват мекунанд. Тавре муайян гашт дар забони франсавӣ низ чунин ибора вучуд дорад, ки он дар шакли “*prendre la cremaille*” [10, саҳ. 326] дар байни мардumi Фаронса истифода мешавад. Мардumi Фаронса низ ибораи мазкурро бо ҳамин мақсад истифода мебаранд, вале фаронсавиён ҳангоми ба хонаи нав ворид шуданашон анъанае доштаанд, ки онҳо бояд дар оташдон пояи дандонадореро барои овозон кардани дег насб кунанд ва маҳз ана ҳамин анъана дар байни мардumi мо дида намешавад аз ин рӯ метавон гуфт, ки ин як хусусияти фарқкунандае дар фарҳанги ин ду миллат ба ҳисоб меравад.

Мисоли дигари забони тоҷикии “*чун як себи дукафон*” ё “*як себу ду тақсим (пора)*” [3, саҳ. 493] ба мисоли зерини фаронсавӣ “*se ressembler comme deux gouttes d’eau*” [10, саҳ. 1243] рост меояд, ки ибораҳои мазкур дар ҳар ду забони мавриди назар аз лиҳози семантикӣ як маъноӣ умумиро ифода мекунанд, ки он хеле ба якдигар монанд, айнан, якхел, яъне *шабоҳат доштани ду чизро* нишон медиҳад, вале ҳангоми тарҷумаи таҳтуллафзӣ намудан он метавонад тамоман дигар тарҷума шавад, зеро дар мисоли тоҷикӣ *себи дукафон* ва дар мисоли фаронсавӣ бошад *deux gouttes d’eau* яъне *ду қатраи об* истифода шудааст.

Зарбулмасали дигаре забони тоҷикӣ “*ба кӯрпа (чогаҳ)-и худ нигоҳ карда, пои худро дароз кун*” мебошад [2, с.582]. Ин зарбулмасал низ доираи истифодабарандагони васеи худро дорад. Маъноӣ ин ибора *дар иҷрои корҳои имконият ва шароитро ба ҳисоб гирифтани ё бо фикру мулоҳизаи кор кардан* аст. Ибораи “*ба кӯрпаи худ нигоҳ карда, пои худро дароз кун*” дар фарҳанги дузабонаи забони франсавӣ тахминан “*gouverne ta bouche selon ta bourse*” тарҷума шудааст. Аммо дар китоби “Баъзе зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва муодили онҳо дар забони франсавӣ” чунин омадааст: “*A gens de village, trompette de bois*” [1, с.11].

Ибораи “*косаи сабр лабрез шудан*” [2, с.571] низ байни халқи тоҷик бисёр истифода мешавад. Маъноӣ ибораи мазкур *сабру тоқат намондан, ба танг омадан, кор ё рафтори ношоистаеро тоб наовардан*ро дорад, ки дар мисоли франсавӣ “*c’est la fin des haricots*” [10, с.674] тарҷума шудааст. Ин ибораи фразеологиро дар ҳарду кишвар дар ҳолатҳои фоҷиавие, ки ба андешаи шахс аз он дида бадтаре вучуд надорад истифода мебаранд.

Мисоли дигари забони тоҷикӣ ин “*аз паиша фил сохтан*” ё “*паишаро фил карда нишон додан*” [2, с. 817-818] мебошад, ки маънояш *чизеро зиёд карда нишон додан, муҳобот кардан* аст. Боиси зикр аст, ки ибораи мазкур барои баён кардани воқеаҳои хеле ночизе, ки аз ҷониби ғӯянда образ дода мешавад, мавриди истифода қарор мегирад. Дар забони франсавӣ бошад ин ибора “*en faire un fromage*” [9, с. 978] шуда омадааст, вале дар китоби “Баъзе зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва муодили онҳо дар забони франсавӣ” чунин омадааст: “*faire une montagne de qch.*” [1, с. 8]. Дар ҳарду забон ин ибора маъноӣ якхела дорад, ки ин ҳам *мушкилиҳои вучуд надоштари дар қорре дидан* аст.

Хулоса бояд қайд кард, ки ибораҳои рехтаи ҳар ду забон бениҳоят зиёданд ва ҳангоми муқоиса намудани онҳо мо хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунандаи зиёдеро мушоҳида менамоем, вале ҷиҳати таассуфовар он аст, ки қорҳои таҳқиқотӣ аз забони тоҷикӣ ба забони франсавӣ ва ё баръакс хеле кам ба назар мерасад, ки он ҳам ангуштшумор аст.

АДАБИЁТ

1. Гулзода Н., Шоев М., Чумаев Т., Ҳақназаров Ш. “Баъзе зарбулмасалу мақолҳои тоҷикӣ ва муодили онҳо дар забони франсавӣ” Душанбе - 2011 - 62 с.
2. М. Фозилов “Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик”. Ҷилди 1. Нашриёти давлатии Тоҷикистон. / М. Фозилов - Душанбе – 1963. – 877 с.
3. М. Фозилов “Фарҳанги ибораҳои рехтаи забони ҳозираи тоҷик”. Ҷилди 2. Нашриёти “Ирфон”. / М. Фозилов - Душанбе – 1964. – 684 с.
4. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии. - 2-е изд., перераб. – СПб: «Авадон», «Азбука-классика», 2005. – 240 с.
5. Мирзоева М.М. “Воҳидҳои фразеологии асарҳои С. Айни ва усулҳои тарҷумаи онҳо ба забони русӣ”. “Матбуот” Душанбе - 2008. – 160 с.

6. Назарян А.Г. История развития французской фразеологии.-М.:ВШ, 1981.-190 с.
7. Х. Мачидов “Фразеологияи забони ҳозираи тоҷик” (Дастури таълими) Душанбе 1982-103с.
8. Чумаев Т., Азизова К., Исоқов М. “Фарҳанги мухтасари ибораҳои рехтаи забони франсавӣ-тоҷикӣ” Душанбе - 2015 - 42 с.
9. Josette Rey-Debove, Alain Rey. “Le petit Robert”: dictionnaire de la langue française - Paris 1989.-2467 p.
10. Josette Rey-Debove “Le Robert Méthodique”: dictionnaire méthodique du français actuel – avenue d’Italie, Paris 1989.-1617 p.

МАСЪАЛАИ ОМУЗИШИ МУҚОИСАВИИ ВОҲИДҲОИ ФРАЗЕОЛОГИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ ВА ТАРҶУМАИ ОНҲО БА ЗАБОНИ ФРАНСАВӢ

Дар мақолаи мазкур сухан бобати ибораҳои фразеологӣ рафта, мисолҳои мушаххаси он аз фарҳангҳои франсавии тоҷикӣ бар гирифта шудаанд. Ҳамзамон дар мақола, дар бораи ибораҳои рехта, чанд зарбулмасалу мақол бо муқоисаи ду забон сурат гирифтааст. Муқоиса намудан ва дарёфти муодилнокии ибораҳои фразеологӣ дар мақола ба таври мухтасар ифода гардидааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки ибтидои мақола маводҳои назариявиро фаро гирифта сипас он ба як банду басти дуруст ба амалӣ мегузарад. Тарзи ифодаёбии ибораҳои фразеологӣ ва дар забонҳои тоҷикиву франсавӣ мувофиқ ба ақидаи забонишиносони тоҷику франсавӣ ва ба гуруҳҳо ҷудо шудани онҳо низ баррасӣ гардидааст.

***Калидвожаҳо;** забонишиносӣ, ибораҳои рехта, лексика, муқоиса, услуб, маъно, идиомаҳо, фраземаҳо.*

ПРОБЛЕМА СОПОСТАВИТЕЛЬНОГО ИЗУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА И ИХ ПЕРЕВОД НА ФРАНЦУЗСКИЙ ЯЗЫК

В данной статье речь идет о фразеологизмах и приводятся конкретные примеры из французского и таджикского словарей. В то же время в статье анализируются несколько пословиц в двух сопоставительных языках наряду с фразеологизмами. Кратко выражено сравнение и нахождение эквивалентности для фразеологизмов.

Следует отметить, что в начале статьи фиксируются теоретические материалы, а затем автор приводит примеры и анализирует их. В статье рассматриваются способы выражения фразеологизмов, а также их группировка с точки зрения таджикских и французских лингвистов.

***Ключевые слова:** языкознание, фразеологизмы, лексика, сравнение, стиль, значение, идиомы, словосочетания.*

THE ISSUE OF COMPARATIVE STUDY OF PHRASEOLOGICAL UNITS OF THE TAJIK LANGUAGE AND THEIR TRANSLATION INTO FRENCH

This article discusses about the phraseological units and specific examples are set out from the French and Tajik dictionaries. At the same time, several proverbs are analyzed in two comparative languages along with the phraseological units in the article. The comparison and finding the equivalence for the phraseological units are expressed briefly.

It should be noted that the beginning part of the article captures the theoretical materials, and then the author brings examples and analyzes them. The ways of expressing the phraseological units and also their falling into groups according to Tajik and French linguists' viewpoint are considered in the article.

***Keywords:** Linguistics, phraseological units, vocabulary, comparison, style, meaning, idioms, phrases.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

***Ҳалимова Рухшона Абдуқаҳоровна** - унвонҷӯи кафедраи забони франсавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ. Суроға: 734003 шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121. E-mail: rukshona.fr@mail.ru, Тел: (+992) 919366310*

Сведения об авторе:

***Халимова Рухшона Абдуқаҳоровна** – соискатель кафедры французского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айнӣ. Адрес: 734003 г. Душанбе, пр. Рудаки 121. E-mail: rukshona.fr@mail.ru, Тел: (+992) 919366310*

About the author:

***Halimova Rukhshona Abdulkakhorovna** – aspirant, the Department of French language at the Tajik State Pedagogical University named after Sadrididdin Aini. Address: 734003 Dushanbe, Rudaki avenue 121. E-mail: rukshona.fr@mail.ru (+992) 919366310*

ВЫРАЖЕНИЕ КОСВЕННЫХ ДОПОЛНЕНИЙ МЕСТОИМЕНИЯМИ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Хоркашова З.Х.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В исследовании проблемы сопоставления языков, выявления сходства и различия языков имеет важное значение. После 90-х годов XX века продолжают дискуссии о цели, задачи и методы сопоставительных исследований. Одна из актуальных проблем современного сопоставительного изучения языков – установление их общности и специфических особенностей, а также объяснение того, чем обусловлены эта общность и дифференциация. Как отмечал В.Г. Гак проблема сопоставительного исследования родного и иностранного языков в последние десятилетия привлекает всё более пристальное внимание отечественных и зарубежных лингвистов [3, с.89]

Ещё В.Н. Ярцева отмечала, что контрастивное исследование грамматических явлений опирается, как правило, на сопоставление языковых явлений в тождественных фразах в литературном переводе с одного языка на другой; оно состоит в описании сложных схождений и расхождений [7, с.24].

Контрастивное исследование должно содержать систематическое сравнение форм и значений единиц и структур в сопоставляемых языках, исходя из предположения о существовании некоего базового сходства при наличии различий, дифференцирующих данные языки [7, с.29]

Поэтому перед исследователем нередко стоит задача определения и выбора специфических сведений о сопоставляемых языках, так как затруднительно определить специфику языка в отвлеченном виде, вне сопоставительного анализа с другим языком. Случается, что специфические расхождения одного языка с точки зрения другого могут быть тождественными по отношению к третьему языку [8, с.23].

Целью контрастивного исследования является не установление сходств и различий языковых подсистем, а выявление различий в семантике и функциях единицы одного языка в сравнении с её возможными соответствиями в другом языке.

Как отмечал Н. Бозидов косвенное дополнение в сопоставляемых языках, чаще всего выражается именами существительными и местоимениями. Эти два части речи очень употребительны для выражения косвенного дополнения. [2: с. 120].

Косвенное дополнение выражает объект, на который действие направлен косвенной и который выражается либо винительным падежом с предлогом, либо другими косвенными падежами.

Как отмечает В.Г. Адмони в немецком языке косвенное дополнение выражает объект, на который действие непосредственно не распространяется, на который действие только ориентировано. [1: с.29].

Местоимение – это часть речи, которая сама по себе не обозначает ни предмет, ни его признак, но только на них указывает или их замещает.

Местоимения чаще всего используются, чтобы избежать повторения одного и того же слова. Местоимение как в немецком, так и в таджикском языке по своему значению делятся на личные, притяжательные, безличные, вопросительные, указательные, неопределенные, неопределенно-личные, относительные, местоименные наречия.

Для выражения косвенного дополнения, как и существительное, местоимение тоже очень широко употребляется. Все виды местоимение вместе с предлогами вступают в функции косвенного дополнения.

Личные местоимения в единственном и множественном числе в немецком и таджикском языках широко употребляются в функции косвенного дополнения.

Например:

Шояд Шумо ба ман коре дошта бошед? (С.Айни.М.С.с 28).

Vielleicht haben Sie ein Anliegen an mich? (Tod des Wucherers, S.30.)

Из данного примера видно, что таджикское косвенное дополнение (Dativobjekt) «ба ман» передается немецким прямым дополнением (Akkusativobjekt) «an mich», таджикское подлежащее (Subjekt) «Шумо» соответствует немецкому подлежащему «Sie» и сказуемое в таджикском передается сказуемым в немецком языке.

Возвратное местоимение (худ) (себя) тоже вступает с различными предлогами в функции косвенной дополнением.

Например:

Баъд аз он ки ман дар пеши у шаимақомро об карда хурдам, маро хамроҳи худ ба меҳмониҳо бурдан гирифт. (С.Айни.М.С.с 21). - *Als ich die Kunst, die Makoms auf dem Tambur zu spielen, vollendet beherschte, als sie unter meinen Fingern wie Bache hervorsprudelten, nahm mich mein Lehrer zu Feiern mit.* (Tod des Wucherers, S.31.)

Тадж.касоро бо худ гирифтан; - нем. *Jemandem mitnehmen.*

Агар Қоришикамба донад, ки – гуфт ӯ, - ман хамроҳи худ як одами бегонаро гирифта омадам, ба шубҳа афтада, дарвозаашро нахоҳад кушод. (М.С.С,А. сах. 40)

Wenn Kori-Ischkaba Verdacht schöpft, daß ich einen Fremden mitgebracht habe, öffnet er mir das Tor nicht. (Tod des Wucherers, S.61.)

Возвратное местоимение (худ) в функции косвенной дополнения также может принимать местоименные суффиксы. Например:

Қадамаширо тамоман аз хонаам канда кардам. (А.Зегерс 86) - *Ich hab ihm mein Haus für immer verboten.* (A.Seghers, 83)

Анализ таджикских и немецких предложений доказал, что использование личных местоимений в функции косвенного дополнения в сравниваемых языках имеет много отличий. В частности, немецкое местоимение *er* в функции косвенного дополнения в форме *ihm* в таджикском языке выражается как местоименная энклитика –*аш* в функции непосредственное дополнение.

Из вопросительных местоимений – местоимение *кӣ?* *киҳо?* *чӣ?* *чиҳо?* *кто?*, *что?* широко употребляются с предлогами в функции косвенной дополнением.

Например: *Ин маблағро аз кӣ ва бо чӣ қадар фоида қарз гирифтӣ?* (С.Айни.М.С.с 116)

Von wem und zu welchen Bedingungen hast du dir den das Geld geliehen? (Tod des Wucherers, S.10.)

Шумо ду ҳазор тангаро ба кӣ дода будед? – *гуфта нурсид* (С. А.М.С. сах 70).

Wem haben Sie die zweitausend Tanga gegeben? (Tod des Wucherers, S.111.)

В этих примерах видно четкое соответствие морфологических и синтаксических структур.

Как видно из анализа приведенных примеров, несмотря на порядок слов в таджикском и немецком предложениях, все части речи в функции членов предложения соответствуют в сопоставляемых языках.

Таджикское косвенное дополнение (Dativobjekt) «*ба кӣ*» передается немецким косвенным дополнением (Dativobjekt) «*Wem*», таджикское прямое дополнение (Akkusativobjekt) «*ин маблағро*» соответствует немецкому (Akkusativobjekt) «*das Geld*» и сказуемое в таджикском передается сказуемым в немецком языке.

Указательные местоимения тоже широко употребляются с предлогами в функции косвенного дополнения.

Ба ин гуна одам наздик нашавед, ки аз вай тўҳмат меборад. (С.Айни.М.С.с 31). *Geben Sie sich nicht mit so einem Menschen ab, von ihm ist nichts Gutes zu erwarten*(45)

Неопределённые местоимения тоже широко употребляются с предлогами в функции косвенного дополнения.

Ман *ҷойи истиқомат мечустам, яке аз дўстонам ба ман хабар дод, ки шумо чанд дар хучраи зархарид доштаед.* (С.А.М.С. с32) *Ich brauche eine Wohnzelle. Ein Freund hatte mir mitgeteilt, daß Sie Zellen besitzen.* S (47)

Отрицательные местоимения тоже употребляются в функции косвенного дополнения.

Аз шумо ҳеч сиро пинҳон намедорам ва дилам ҳам нур аст, ки шумо ин сирро ба ҳеч касе нахоҳед гуфт, гуён ба гап даромада давом намуд. (С.Айни, М.С.с. 69). *Ich vertraue dir völlig und weiß, daß du niemandem unser Geheimnis verrätst, sagte er.* (Tod des Wucherers, Seite 108)

Возвратное местоимение (худ) (себя) тоже вступает с различными предлогами в функции косвенного дополнения.

Возвратное местоимение “худ” указывает, что действие совершаемое субъектом, направлено на него самого. В предложении возвратное местоимение (худ) выполняет синтаксическую роль косвенного дополнения.

Возвратное местоимение (худ) в функции косвенного дополнения также может принимать местоименные суффиксы.

Например:

Ҳоло ҳам бой чизе намегуфт ва дар ҳавлии берунааш гайр аз худаш каси дигар ҳам набуд. (С. Айни, М.С.с 53).

Er schwieg noch immer und streifte mich hin und wieder mit einem Blick. Außer uns beiden liess sich niemand sehen. (Tod des Wucherers, S.7.).

Из вопросительных местоимений – местоимение кӣ? кихо? чӣ? чиҳо? кто?, что? широко употребляются с предлогами в функции косвенного дополнения.

Например: *Ин маблағро аз кӣ ва бо чӣ қадар ғоида қарз гирифтӣ?* (С.Айнӣ.М.С.с 116)

Von wem und zu welchen Bedingungen hast du dir den das Geld geliehen? (Tod des Wucherers, S.10.)

В этих примерах видно четкое соответствие морфологических и синтаксических структур. Как видно из анализа приведенных примеров, несмотря на порядок слов в таджикском и немецком предложениях, все части речи в функции членов предложения соответствуют в сопоставляемых языках.

Таджикское косвенное дополнение (Dativobjekt) «аз кӣ» передается на немецкий язык косвенным дополнением (Dativobjekt) «Von wem» таджикское подлежащее (Subjekt) «Шумо» соответствует немецкому подлежащему «Sie» и сказуемое в таджикском передается сказуемым в немецком языке.

Таким образом, на основе вышеизложенного анализа можно сделать вывод, что все виды местоимения в сопоставляемых языках широко употребляются вместе с предлогами в функции косвенного дополнения.

Установлено, что при контрастивном анализе косвенного дополнения отображаются как основа определения сходств и отличий в таджикском и немецком языках.

ЛИТЕРАТУРА

1. Адмони В.Г. Введение в синтаксис современного немецкого языка.-Москва, 1955.- 390 с.
2. Бозидов Н. Пуркунандаи бавосита дар забони адабии хозираи тоҷик.-Душанбе, 2000.- 178с.
3. Гак В.Г. Сравнительная топология французского и русского языков. –Л.: Просвещение, 1977.-300 с.
4. Неменова Р.Л. Предлоги в таджикском языке. Изд-во Академии Наук Таджикской ССР, Сталинабад, 1954. – 358с.
5. Грамматикаи забони адабии хозираи тоҷик. к.1.- Душанбе, 1985.- с.285.
6. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. _Л.: Наука, 1974. -428 с.
7. Ярцева В.Н. О сопоставительном методе изучения языков. –Научные доклады высшей школы. Филологические науки. -Отдельный оттиск статьи. –М.: Высшая школа, 1960.-С.3-14.
8. Czochralski Jan. Grundsätzliches zur Theorie der kontrastiven Grammatik. Linguistics_ - 24, 1966.
9. Helbig / Buscha. Deutsche Grammatik. Langenscheidt 17. Auflage 1996

ВЫРАЖЕНИЕ КОСВЕННЫХ ДОПОЛНЕНИЙ МЕСТОИМЕНИЯМИ В ТАДЖИКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье анализируется, выражения косвенного дополнения местоимениями в сопоставляемых языках, выявление различий в семантике и функциях единиц одного языка в сравнении с её возможными соответствиями в сопоставляемом языке. Также рассматривается сопоставление языковых явлений в тождественных фразах в литературном переводе с одного языка на другом, выявление различий в семантике и функциях единицы одного языка в сравнении с её возможными соответствиями в другом языке.

Цель статьи является не установление сходств и различий языковых подсистем, а выявление различий в семантике и функциях единицы одного языка в сравнении с ее возможными соответствиями в другом языке.

Ключевые слова: *косвенного дополнения, сопоставительный анализ, контрастивное исследование, языковые явления, сходство, различие.*

EXPRESSION OF INDIRECT ADDITIONS BY PRONOUNS IN THE TAJIK AND GERMAN LANGUAGES

This article analyzes the expressions of indirect addition with pronouns in the compared languages, identifying differences in the semantics and functions of units of one language in comparison with its possible correspondences in the compared language. Comparison of linguistic phenomena in identical phrases in literary translation from one language to another.

The purpose of the article: is not to establish the similarities and differences of language subsystems, but to identify differences in the semantics and functions of a unit of one language in comparison with its possible correspondences in another language.

Keywords: *indirect complement, comparative analysis, contrastive study, linguistic phenomena, similarity, difference.*

Сведения об авторе:

Хоркашова Зиёдамо Худобердиевна – старший преподаватель кафедры немецкого языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. E-mail: ch.sijodamo@mail.ru

About the author:

Khorkashova Ziyodamo Khudoberdievna - senior Lecturer, department of german languages S. Ayni Tajik State Pedagogical University. E-mail: ch.sijodamo@mail.ru

КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕРМИНОВ ДИКОРАСТУЩИХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И ИХ АНАЛОГИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НА ОСНОВЕ БОТАНИЧЕСКИХ СВОЙСТВ

Насимова П.А.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Термины наряду с общеупотребительными словами занимают специальное место в лексическом составе таджикского и английского языков. Во всех языках, термины, прежде всего, освещаются с точки зрения их происхождения, структуры, содержания и функционирования. Так как специальные лексические единицы неразрывно имеют отношения с понятиями соответствующих отраслей знания и техники.

Все термины дикорастущих лекарственных растений можно разделить на три основные группы: термины дикорастущих деревьев, термины дикорастущих кустарников и термины дикорастущих трав. Вначале мы подробно остановимся на лингвистические особенности двух видов терминов, т.е. термины дикорастущих деревьев и термины дикорастущих кустарниках, а далее подробно термины дикорастущих лекарственных растений.

Термины относящийся к дикорастущим лекарственным деревьям. Данная группа, в основном, состоит из групп терминов и терминологических словосочетаний, которые используется в отрасли биологии. Если обратить внимание на определение самого понятие дикорастущие деревья, то есть, они те деревья, которые никто их не сажает, и они растут сам по себе. Следовательно, к ним относятся следующие термины и терминосочетания: pista [5, 129] – pistachio (фисташка); бодом [5, 196] - almond (миндаль); бодомча, сияхок, карганак, бодоми талх [5, 197] – bitter almond (горький миндаль, колючий миндаль); сангдарахт [5, 255] – esa, hackberry (каркас); тутанчир [5, 267] – ficus; rubber plant, weeping ivy (фикус); анчир [5, 267] – fig (инжир); анбарборис [5, 273] – barberry, piperidge (барбарис); зилёл, зирк [5, 274] – heterobotryoid(al) barberry (разнокистевидный барбарис); зирк, зилёл [5, 280] – oblong barberry (продолговатый барбарис); зирк [5, 287] - multyspinosa barberry (многоколючковый барабарис); хор, тенгур [5, 288] - smooth-edged barberry (цельнокрайний барбарис); хор, тенгур [5, 291] – nummular/monetary barberry (монетный барбарис); кот (буттазор – кустариники) [5, 296] – currant (смородина); карақот, карагат, хатсит, шариз [5, 297] – meuera currant (смородина мейера); карақот, зорғ [5, 304] – yanchevsky currant (смородина янчевского); кот, карақот [5, 306] – heterohair currant (разноволосая смородина); шичит, шириз, чин-каракат [5, 307] – villous currant (волосистая смородина); илғай, қизил [5, 5, 308] – cotoneaster (кизильник); муруди хирсак, алмуруд [5, 361] – regel pear (груша регеля); қаюн, қаюнэ [5, 386] – sajon pear (груша кайон); себ, муун, маун [5, 390] – siversy apple (яблоня сиверса); губайро [417] - ashberry; rowan; mountain ash (рябина); дўлона [5, 428] – Pontic aglet 2) haw 3) hawthorn 4) thorn (понтийский боярышник); олуча [5, 453] - alycha, cherry-plum, cherry, mygobalan plum (алыча); олу, кара-олу, гандолу [5, 477] – domestic cherry (домашняя слива); гузак, уск [5, 484] – (взяолистная афлатуния); олуболу [5, 489] – cherry (вишня); ях-манак, боғнич, вийн [5, 490] – errucate, verrucose, verrucous 2) warted 3) warty cherry (бородавчатая вишня); ях-манак, бағныч [5, 502] – erythrocarpous cherry (красноплодная вишня); махлаб [5, 509] – bird cherry (черёмуха); малхам [5, 509] – Mahaleb cherry (антипка, махалевка); татум, сумок [5, 517] - 1) squawbush 2) sumac(h) (сумах); татум, тутум [5, 517] - tan sumac(h) (дубильный сумах); челон, чойлон [5, 530] – jujube (чилон); ток

[5, 542] - grape 2) vine (виноград); ангури худруй [5, 543] – wild grape (дикорастущий виноград); ангат [5, 559] – sea-buckthorn (облепиха), ангати хулони [5, 559] – buckthorn (крушиновая облепиха); санчид, чигда [5, 567] – oleaster (лох); чигда [568] – 1) angustifoliate 2) narrow-leaved 3) stenophyllous oleaster (узколистный лох); санчид, чубдона, игде [5, 577] – eastern, oriental oleaster (восточный лох); анор [5, 586] – pomegranate (гранат); хурмо [5, 593] – 1) ebony 2) persimmon 3) Zeu's-wheat, date-plum (хурма); самоли, кабоби чин [599] – leban (прутняк).

Необходимо отметить, что английские компоненты терминов дикорастущих лекарственных деревьев наблюдаются собственные имена, которые выражают названия национальности, стран, городов, краёв, гор и долин: Tajikistan cherry - ях-манак, ях-бандак [5, 501] (Таджикистанская вишня); Asian / dwarf oleaster - чигда, анчиж [5, 585] (джунгарский лох); Caucasian ebony - чилон, ангурчй, чилванг [5, 593] (Кавказская хурма); Darvoz cherry - олуча [5, 474] (дарвазская слива); Hissar cotoneaster - ирфай [308] (гиссарский кизильник); муруд, [5, 321] – pear (груша); амруд, муруд, шакинг, анчирак [5, 322] - Bokharan pear (бухарская груша); Tajikistan pear - муруд, анчирак [5, 377] (Таджикистанская груша); Tianschansky ashberry – чатан, читин [5, 417] (рябина Тяньшанская); Turkestan ashberry – чаги, санавдар [5, 422] (Туркестанская рябина); Persian ashberry – четан, чатан, балар [5, 425] (персидская рябина); Turkestan haw - дўлона-хор, дўлонай сурхак [5, 436] (Туркестанский боярышник); Altai haw – дўлона, тармева [5, 441] (алтайский боярышник); Hissar haw - дўлона [443] (гиссарская боярышник); Songor haw – дўлонахор [5, 444] – (сонгорский боярышник); English walnut, European walnut, French walnut – чормағз [5, 69] (гречский орех); Bokharan almond – бодом, сияхдона [5, 209] (бухарский миндаль); Caucasian esa – тух, тоог, тогдай, катаранги [5, 255] (кавказский каркас); Kashgarian barberry – сарф-джинач [5, 292] (кашгарский барбарис);

Таким образом, большинство вышеупомянутых терминологических единиц по частичечному соотносённости являются имен существительное, и их терминологические особенности преимущественно прослеживаются в предложениях и контекстах. Если обратить внимания на их морфологическую структуру, то можно констатировать, что из общего количество вышеприведенных единиц, 32 таджикских и 18 английских терминов являются непроизводными. Производные термины таджикского языка составляет 2 единицы, а английский – 3. В обоих языках количество сложных терминов дикорастущих деревьях почти равно, т.е. 18 на 17. Однако количество терминологическое словосочетание в сравниваемых языках отличается, если их число в таджикском языке составляет 5, то в английском – 35. Что касается лексические и семантические особенности, то дикорастущие деревья в обоих языках обладают одни и те же лексические и семантические свойства.

Что касается лексико-семантических свойств терминосистем данной группы, необходимо отметить, что у большинства количеств терминов дикорастущих деревьев в сопоставляемых языках наблюдается явление полисемия (almond: (1) a small widely cultivated rosaceous tree, Prunus amygdalus, that is native to W Asia and has pink flowers and a green fruit containing an edible nutlike seed 2) the oval-shaped nutlike edible seed of this plant, which has a yellowish-brown shell 3) (modifier) made of or containing almonds almond cake Related adjs: amygdaline, amygdaloid 4) a) a pale yellowish-brown color b) (as adjective) almond wallpaper 5) Also called: almond green a) yellowish-green colour b) (as adjective) an almond skirt 6) anything shaped like an almond nut) синонимия (бодомча, сияхок, карганак, бодоми талх; тух, тоог, тогдай, катаранги; четан, чатан, балар; амруд, муруд, шакинг, анчирак; ficus; rubber plant, weeping ivy; blackberry; dewberry; raspberry; errucate, verrucose, verrucous; warted; warty cherry; angustifoliate; narrow-leaved; stenophyllous oleaster); омонимия (в отрасли биологии в качестве дикорастущих деревьев: чормағз – nut (орех); в отрасли анатомии: сар, калла – head (голова, башка); в отрасли психологии: содалавх, беакл - eccentric, crank (чудак, сумасброд); в отрасли медицины: девона, мацзуб – schizophrenic (псих, шизофреник); в отрасли зоологии: саъба - goldfinch (щеголь); в отрасли анатомии: тухмдон (узви чинси мардона) – nuts (яички (мужские половые органы)); в отрасли техники: гайка, кўпала, бастак – nuts (гайка; муфта); в отрасли экономики: пули (харчи) рох, маблағ барои фаъолияти нахусти худ) – nut (подъёмные (сумма денег для начала своего дела); в отрасли производство пищи: маснуоти на он қадар калони хаамирй – nut (небольшое мучное изделие); в отрасли материального ископаемое: ангишти реза, майда – nuts (мелкий уголь). Таких терминов в сравниваемых языках обычно называют межотраслевые омонимы.

Термины дикорастущих лекарственных кустарников. Прежде чем приступить к толкованию терминов дикорастущих лекарственных терминов, считаем необходимым представить понятия самого термина «бутта – bushes (кустарник)». Если обратить внимание

на его лексическое значение, то оно имеет следующее определение: «Кустарник — жизненная форма растений, многолетние деревянистые растения высотой 0,8—6 метров, в отличие от деревьев не имеющие во взрослом состоянии главного ствола, а имеющие несколько или много стеблей, часто существующих бок о бок и сменяющих друг друга». Исходя из этого, следующие термины и терминосочетание относятся к дикорастущим лекарственным кустарникам в сравниваемых языках: ангат [1, 147] – sea-buckthorn (крушовидная облепиха); зирк [1, 290] – barberry, piperidge барбарис); бушол [1, 220] – honeysuckle, caprifoil, woodbine (жимолость); зафирак [1, 284] - 1) bread-and-butter 2) butter-and-eggs 3) dead-men's-bones 4) devil's-flax(es) 5) wild flax 6) flaxweed 7) rabbit flower 8) Jacob's-ladder 9) climbing sailor 10) continental weed (обыкновенная льнянка); калина [323] - (Viburnum opulus) 1) high cranberry 2) European dogwood 3) marsh elder 4) gatten-tree 5) love-roses 6) May rose 7) common snowball 8) squawbush 9) cranberry tree (обыкновенная калина); мурди чангалӣ [1, 398] - bilberry; whortleberry; huckleberry (обыкновенная калина); настаран [1, 417] - dogrose, wild rose (колючий шиповник); марминчон [1, 385] – blackberry; dewberry; raspberry (ежевика); тамашк [1, 541] – red raspberry (малина обыкновенная).

Следует отметить, что у терминов данной группы также прослеживаются такие лингвистические явления, как полисемия и синонимия. Следовательно, у следующих терминов прослеживаются явления синонимии: ангат, ангад, ангед, ангахор, гулкитак, налоч, сангор, чунт, сарканак, хингбед, хори чангак, чинхор [1, 147]; настаран, насрин, хуч, хулул [1, 417]; bread-and-butter, butter-and-eggs, dead-men's-bones, devil's-flax(es), wild flax, flaxweed, rabbit flower, Jacob's-ladder, climbing sailor, continental weed. Из описания и интерпретации вышеупомянутых терминов стало известно, что большинство английских терминов по структуре прослеживаются в сложной форме, а их эквиваленты в таджикском языке используются в форме терминологического сочетания.

Термины дикорастущих лекарственных растений. Под понятием дикорастущих растений обычно понимается те растения, за которыми никто не ухаживает, специально не выращивает, не высаживает. По сравнению с терминами дикорастущих деревьев и кустарников, к данной группе относятся значительное количество терминов и терминосочетаний. Одним из особенностей терминов дикорастущих лекарственных растений исследуемых языков заключается в том, что они классифицируются по морфологическим, химическим, фармакологическим и ботаническим свойствам. По другому, под понятием «ботаническое свойство», прежде всего, понимается соотнесённость лекарственных растений к какому-нибудь семейству, роду, виду.

Наряду с этим, все термины дикорастущих лекарственных растений можно классифицировать на следующие семьи: оилаи анчибарҳо – geranium family (гераниевые семейства): анчибар [1, 159] – crane's-bill; crowfoot; geranium (розовая герань); оилаи лабгулҳо – labiate/labiatiflorous/lip-flowered/ ringent family (губоцветные семейства): арвона [167] – lavender (лаванда), газнаи сагак [1, 226] – quinquelobate motherwort (пятилопастный пустырник); газна [1, 229] – great nettle, stinging nettle (двудомная крапива); марвак [1, 381] – clary, clear-eye, clary sage (шалфей мускатный); нозбу [423]- garden balm; goose-tongue; balm lemon; melissa; pimentary; sweet-Mary (лекарственная Melissa); оилаи мураккабгулҳо – compositae family (сложноцветные семейства): бобуна [1, 196] – wild marigold (пахучая ромашка); бӯймодарон [1, 217] – nosebleed/ old-man's-pepper/ sanguinary/thousand-leaf/soldier's woundwort (обыкновенный тысячелистник); коку [1, 655] – cankerwort/Irish dais/ dandelion/blowball (лекарственный одуванчик лекарственный); хори сагак – tripartite beggarticks/ bur-marigold/ tickseed (трехраздельная череда); гули говак, осмонгулак [1, 249] – bachelor's-button; bluebottle; bluet; blue poppy; witches'-bells (василёк синий); росан [1, 487] – elf dock; elecampane (девясил высокий); коснӣ [1, 342] – blue-sailors; witloof chicory; blue daisy; blue dandelion; wild succory (обыкновенный цикорий); латтахор [1, 349] – acanthoid / acanthous/ barbed thistle thistle (колючий татарник); мушхор [1, 402] – felted/pannose/ tomentose burdock, button (войлочный лопух); сапали шутур [1, 511] - coltsfoot, foalfoot (мать-и-мачеха); тархун [1, 547] – estragon; tarragon (полынь эстрагон); оилаи чатргулҳо – umbrellate/ umbrelliferous family (зонтичные семейства): бодиён [206] – spingel; fennel (обыкновенный фенхель); гулпар [1, 241] – cow-parsnip (борщевик); карафс [1, 331] – ache; march; marsh parsley; smallage (пахучий сельдерей); карвиё [1, 337] – caraway (обыкновенный тмин); нонхох [1, 433] – ammi (большой амми); рахдавак [1,484] – doorweed; knotgrass; ninety-knot; pinkweed; swine's-grass(es); way-grass (горец птичий; спорыш); хил [1, 572] – cardamom (кардамон); зира [300] – (персидский клубиётмин); оилаи печакӣён - convolvulus family (вьюнковые семейства): гулпечак [1, 238] - trailing bindweed; cornbind; lap-love; corn lily; sheerbine; withwind (полевой вьюнок); оилаи сангшиканҳо – saxifrage family (камнеломковые

семейства): зардчой [1, 270] - leather bergenia; megasea (толстолистный бадан); оилаи садобиён – bean seaper family (парнолистниковые семейства): испанд [1, 306] – Syrian rue (обыкновенная гармала); оилаи шӯрагиҳо – goosefoot family (маревые семейства): исфаноч [1, 310] – spinach (шпинат); оилаи хашихошиҳо – papaverous family (маковые семейства): момирон [395] – killwort; rock poppy; swallowwort; wartwort (большой чистотел); оилаи растаниҳои чинси ангури сагак – solanaceous family (паслёновы семейства): падарарӯсак [454] - alkekengi (обыкновенный физалис); оилаи растаниҳои чинси чинорак – buttercup family (лютиковые семейства): сиёхдона [529] - devil-in-the-bush; love-in-a-mist (посевная чернушка); оилаи хурфагиҳо – (портулаковые семейства): хурфа [1, 583] – common purslane (огородный портулак); оилаи тугмачагулҳо – malvaceous family (мальвовые семейства): гули хайрӣ [1, 251] – marsh mallow; mortification root; sweatweed; wumote (алтей лекарственный); панирак [1, 456] – wood/forest/wild mallow (лесная мальва); оилаи мехакиҳо – clove family (гвоздичные семейства): даббагиёх [1, 255] - herniary, rupturewort (гладкий грыжник); оилаи торониҳо – pepper family (перечные семейства): занчабили обӣ [1, 286] – biting knotweed; water pepper; red-knees; sickle-weed; smartweed (водяной перец); чукрӣ, ревоҷ [1, 638] – pieplant, rhubarb (ревень); оилаи зуфиҳо – plantain family (подорожниковые семейства): зуф [1, 302] - lamb's-foot; common plantain; waybread (большой подорожник); оилаи настаринҳо – rosaceae family (розоцветные семейства): марминчон [1, 385] – European dewberry (сизая ежевика); тамашк [1, 541] – red raspberry (обыкновенная малина); тути заминӣ [1, 563] – sheernoses; sow-tit (лесная земляника); тутак [1, 555] – officinal burnet (лекарственная кровохлёбка); оилаи пилтагулҳо – gentian/gentianaceous family (горечавковые семейства): пилтагул [1, 465] - drug centaury (красивый золототысячник); оилаи занбакиҳо – liliaceous family (лилейные семейства): сабр, сабур [1, 495] - arborescent aloe (древовидное алоэ); оилаи санчидҳо – oleaster family (лоховые семейства): санчид [1, 514] – Russian olive (узколиственный лох); оилаи лӯбиёиҳо – fabaceous /leguminous family (бобовые семейства): себарга [1, 520] - meadow clover; perennial red cow grass; кнар; sugarplum (луговой клевер); ширинбия – bare/naked licorice, реавине (голая солодка); шутурхор, янтоқ [1, 603] – alhagi, camel's-thorn (верблюжья колючка); оилаи нардсунбулҳо – valerian, valerianic, valeric family (валериановые семейства): сунбула [1, 537] – garden heliotrope; cat's valerian, common valerian; vandalroot. (лекарственная валериана); оилаи шохтаринҳо - fumitory family (дымянковые семейства): шохтара [1, 601] – Roman wormwood (дымянка вайна); оилаи чилбандҳо - horsetail family (хвощовые семейства): чилбанд [1, 617] – bottle brush; sedge grass; common horsetail, field horsetail; meadow pine (полевой хвощ); оилаи саълабиҳо – orchid family (орхидные семейства): чуфтофарид [1, 628] – dead-men's-finger; orchis (ятрышник).

Следовательно, в процессе анализа выявлено 25 семейство растений в сравниваемых языках. Все названия терминов семейств растений исследуемой терминологической группы прослеживаются в форме терминологического словосочетания. Таджикские терминосочетания построены на основе определённых синтаксических средствах и в образовании которых является изафетная связь и занимает особое место. Если обратить внимания на структуры терминов указанной терминологической группы, то их можно разделить на производные (зуф, тамашк, сабр, сабур, чукрӣ, ревоҷ), производные (сунбула, тутак, панирак), сложные (чилбанд, шутурхор, себарга, шохтара, чуфтофарид, марминчон, ширинбия, даббагиёх, падарарӯсак, тархун сиёхдона; sheernoses, sugarplum; waybread; doorweed; knotgrass; ninety-knot; pinkweed) и составные или термины-словосочетания (тути заминӣ, занчабили обӣ, гули хайрӣ; Russian olive; common valerian; officinal burnet). Из вышеизложенных терминов стало известно, что по сравнению с простыми и производными терминами, сложные и составные единицы доминируют в указанной терминологической группе. Большинство сложных терминов построены по модели Noun+Noun (имя существительное + имя существительное) и Adjective +Noun (имя прилагательное+ имя существительное) в сравниваемых языках.

ЛИТЕРАТУРЫ

1. Азонзод Қ. Рустаниҳои шифой ва ғизоӣ. (Асосҳои фармако-нутрициология). – Душанбе: «Адиб», 2010.- 485с.
2. Герд А. С. Еще раз о значении термина // Лингвистические аспекты терминологии. – Воронеж : Изд-во Воронежск. ун-та, 1980. – С.3–9.
3. Герд А.С. Проблемы становления и унификации научной // Вопросы языкознания.–1971.–№ 1.–С.14–22.
4. Головин Б. Н., Кобрин Р. Ю. Лингвистические основы учения о терминах: учебное пособие. – Москва : Высш. школа, 1987. – 104 с.
5. Запрягаева В.И. Дикорастущие плодовые Таджикистана. – Москва - Ленинград: Изд-во «Наука», 1964. – С. 255.

6. Качалов А. А. Деревья и кустарники: Справочник / Под ред. проф. А. И. Колесникова. – М.: Лесная промышленность, 1970. – 408 с.
7. Ходжиматов М. Дикорастущие лекарственные растения Таджикистана. – Душанбе: Главная научная редакция Таджикской Советской Энциклопедии, 1989. – 368 с.

ТАСНИФИ ИСТИЛОҲОТИ РАСТАНИҲОИ ШИФОБАХШИ ХУДРҶҲИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ ВА АНАЛОГИ АНГЛИСИИ ОНҲО ДАР АСОСИ ХУСУСИЯТҲОИ БОТАНИКӢ

Мақолаи мазкур ба таснифи истилоҳоти растаниҳои шифобахши худрӯи забони тоҷикӣ ва аналоги англисии онҳо дар асоси хусусиятҳои ботаникӣ баҳшида шудааст. Дар мақола таснифи мукаммали истилоҳоти растаниҳои шифобахши худрӯи забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз лиҳози забони мавриди таҳлилу баррасӣ қарор мегиранд. Муаллиф нахуст хусусияти сохторӣ ва баъдан хусусиятҳои луғавию маъноии ин гурӯҳи истилоҳотро таҳлил карда, монандиву шабоҳат ва умумияти истилоҳҳои ин ду забони гуногунсохтору гуногуннизомиро ошкор менамояд. Яке аз хусусиятҳои фарқкунандаи ин гурӯҳи истилоҳот дар он зоҳир мегардад, ки бархе аз гунаҳои англисии онҳо ифодакунандаи номи шаҳру деҳа, кишвар, кӯҳ ва водӣ буда, бозгӯкунандаи исми хос мебошанд. Илова бар ин, истилоҳоти гиёҳу алафҳои худрӯи забонҳои фавқуззикр аз нигоҳи мансубияташон ба ин ё он оила гурӯҳбандӣ гардид, муайян карда шуд, ки миқдори зиёди онҳо ҳамчун ибораистилоҳ истеъмол мешаванд.

Калидвожаҳо: забон, тасниф, калима, истилоҳ, ибораистилоҳ, истилоҳҳои растаниҳои худрӯи, истилоҳҳои растаниҳои худрӯи шифобахши, хусусиятҳои сохтори истилоҳоти растаниҳои худрӯи, хусусиятҳои маъноии истилоҳҳои растаниҳои худрӯи шифобахши, сермаъноӣ, муродифот, ҳамгунагӣ, мутаозод.

КЛАССИФИКАЦИЯ ТЕРМИНОВ ДИКОРАСТУЩИХ ЛЕКАРСТВЕННЫХ РАСТЕНИЙ В ТАДЖИКСКОМ И ИХ АНАЛОГИ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ НА ОСНОВЕ БОТАНИЧЕСКИХ СВОЙСТВ

Данная статья посвящается классификацию терминов дикорастущих лекарственных растений в таджикском и их аналогов в английском языке на основе ботанических свойствах. В статье подробно рассматривается терминов дикорастущих лечебных растений таджикского и английского языков с точки зрения их лингвистической особенности. Автор сначала анализирует структурные, а потом лексико-семантические особенностей терминогруппы данной отрасли, и выявляет их сходство, общность и отличия терминов двух вышеупомянутых разноструктурных и разносистемных языков. Одной из отличительное свойство указанной терминогруппе заключается в том, что некоторые английские термины, обозначая названия города, село, страна, горы и долины отражают собственные имена. В добавление к этому, те термины дикорастущие лекарственные растений вышеуказанных языков, которые классифицировались на основе их принадлежности к той или иной семье, было выявлено, что значительное количество указанной терминогруппе употребляются в форме терминологического словосочетания.

Ключевые слова: язык, классификация, слово, термин, терминосочетание, термины дикорастущих лекарственных растений, структурные особенности дикорастущие лекарственные растений, семантические особенности дикорастущие лекарственные растений, полисемия, синонимия, омонимия, антонимия.

CLASSIFICATION OF TERMS OF WILD MEDICINAL PLANTS IN TAJIK AND THEIR ANALOGUE IN ENGLISH ON THE BASIS BOTANICAL PECULIARITIES

This article is dedicated to classification of terms of wild medicinal plants in Tajik and their analogue in English on the basis botanical peculiarities. Linguistic peculiarities of terms of wild medicinal plants of Tajik and English languages are reviewed in detail. First, an author consider the structural, and then semantic peculiarities of the mentioned term groups, and also clarifies their similarity, generality and differentiation of two mentioned languages that have different structure and system. One of the distinctive feature of the mentioned term group is that some English terms having expressed the name of cities, villages, mountains and valleys reflect proper nouns. In addition to it, those terms of wild medicinal plants of mentioned languages classified according to their relation to this or that family, were also clarified that considerable number of terms of mentioned group are used in the form of phrase.

Keywords: language, classification, word, term, term phrase, terms of wild medicinal plants, structural peculiarities of wild medicinal plants, semantic peculiarities of wild medicinal plants, polysemy, synonym, homonym, antonym.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Насимова Парвина Азимовна - унвонҷӯи кафедраи забониносии ва типологияи муқоисавии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сведения об авторе:

Насимова Парвина Азимовна - соискатель кафедры языкознания и сопоставительная типология Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни

About the author:

Nasimova Parvina Azimovna - graduate of the Department of Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni

О ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ В НЕМЕЦКОЙ И РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Мадиева У.М.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Большое значение в современных условиях образования имеет ознакомление студентов с особенностями этики, эстетики, языка, культуры, образа жизни и мышления, этнические и духовно-нравственные особенности изучаемой страны.

Фразеология — это сокровищница языка. Во фразеологизмах находит отражение история народа, своеобразие его культуры и быта. Фразеологизмы часто носят ярко национальный характер.

Повышение интереса к разработке вопросов фразеологии в отечественном языкознании, подход лингвистов к фразеологии как особому уровню языка и самостоятельной лингвистической дисциплине способствовали усилению внимания к методике изучения устойчивых сочетаний в национальной школе.

Для общения владения языком недостаточно, ещё нужны и определённые накопленные до него знания.

Современное развитие фразеологической науки позволило выделить фразеологическую единицу в качестве особой единицы языка, имеющей присущие только ей особенности, отличающие её, с одной стороны, от слова и от свободного словосочетания, с другой.

По общему признанию учёных – лингвистов, фразеология – это противоречивая, неуловимая, трудно поддающаяся систематизации лингвистическая дисциплина.

Вопрос о фразеологии как лингвистической дисциплине был впервые поставлен выдающимся советским лингвистом Е.Д. Поливановым [10,с.234]. Он неоднократно возвращался к этому вопросу и утверждал, что лексика изучает индивидуальные лексические значения слов, морфология — формальные значения слов, синтаксис — формальные значения словосочетаний.

«И вот возникает потребность в особом отделе, который был бы соизмерим с синтаксисом, но в то же время имел в виду не общие типы, а индивидуальные значения данных отдельных словосочетаний, подобно тому, как лексика имеет дело с индивидуальными (лексическими) значениями отдельных слов.» [10,с.237].

Е.Д. Поливанов считал, что фразеология «займет обособленную и устойчивую позицию, подобно фонетике и морфологии, в лингвистической литературе будущего — когда в последовательной постановке разнообразных проблем наша наука лишена будет случайных пробелов» [10,с.348].

Научные разработки проблем обучения иностранным языкам в высшей школе имеют многолетнюю историю и до сих пор не потеряли своей актуальности.

За последние десятилетия практика преподавания обогатилась разнообразными методиками и технологиями. Однако универсального рецепта пока найти не удалось.

« Существует только один путь освоения культурных компонентов – по возможности более широкое ознакомление с культурой данного народа-носителя языка с реалиями его

жизни и быта». [7,с.201].

Освоение в национальной аудитории фразеологии, исключительно богатой по содержанию и разнообразной по структуре, необходимо как для развития и обогащения речи студентов, так и самостоятельного чтения текстов.

Важность овладения наиболее нужными, коммуникативно- значимыми фразеологизмами обусловлена тем, что многие из них употребительны в речи, другие – являются номинативными, порою единственными обозначениями явлений действительности.

Для объяснения некоторых фразеологических единиц следует знать значение этнокультурной лексемы, уметь раскрыть информацию. Для усвоения многих фразеологизмов студенты должны уметь воспринимать «картины мира» немецкой и русской культур.

Фразеологизмы состоят из слов, а слово является главным объектом изучения лексикологии. Данные лексикологии дают возможность определить природу компонентов фразеологизмов.

Слово в составе фразеологизмов далеко не всегда утрачивает свои морфологические особенности, морфология помогает установить, что утрачено, а что сохранилось. Например:

Aller Anfang ist schwer - первый блин комом

klar wie Klosbruhe - как дважды два четыре

Da ist dran - дыма без огня не бывает

В состав фразеологии входят обороты различных структурных типов, в том числе фразеологизмы со структурой словосочетания и предложения. Данные синтаксиса очень важны для выявления грамматической специфики этих оборотов их грамматической структуры и функций. Например:

Eile mit Weile - тужи едешь, дальше будешь

Boses in Schilde fuhren - держать камень за пазухой

Das ist noch dar nich heraus - вилами на воде писано

Mag doch kommen was will!ist doch Ganz egall! - семь бед – один ответ

Man mus das Eisen schmieden Solange es heis ist - куй железо, пока горячо

Неотъемлемой частью общей культуры человека является культура речи – умение студента излагать свои мысли в соответствии с содержанием правильно, точно и выразительно.

Употребление средства связи языка для общения – вторая ступень культуры речи, т.е. показателем хорошей речи является большой объем активного словаря, разнообразие используемых в речи синтаксических конструкций.

Без осмысления особенностей образования устойчивых сочетаний и выражаемого ими смысла овладение языком невозможно.

Усвоение семантики фразеологических единиц, которые дают образную, эмоционально экспрессивную характеристику предметам, явлениям и отношениям окружающей действительности, способствует развитию языкового чутья, осознанию духа языка, “национальной специфики восприятия действительности”¹ и формирует сознательное отношение к изучаемому языку, потому что “фразеология во многом определяет не только богатство, но и самобытность речи”.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архангельский В.Л. «Устойчивые фразеологизмы в совр.русск.яз.»,М.,1985
2. Бабкин А.М. «Фразеология и лексикография», «Современный русский язык»,М.,1987.
3. Бабкин А.М. «Русская фразеология. её развитие и источники»,М.,1987
4. Быстрова Е.Н. «Семантизация рус.фраз.»,М.,1988
5. Виноградов, В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке [Текст] / Виноградов В.В. Лексикология и лексикография: избр. тр. – М. : Наука, 1986. – 182 с.
6. Диброва Е.И. «Вариантность фразеологические в совр.рус.яз.»,Р.,1979.
7. Комлев Н.Г.«Очерки по общей фразеологии» Воронеж, 1972
8. Ларин, Б. А. Очерки по фразеологии [Текст] / Очерки по лексикологии, фразеологии и стилистике: Учен. зап. – Л. : ЛГУ. – 1996. – 381 с.
9. МолотковА.И. «Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания»,М.,1988.
10. Поливанов, Е.Д. Введение в языкознание для востоковедных вузов.[Текст] / Е.Д. Поливанов.-1958.-348 с.
11. Телия В.Н. «Фразеологизм и его лексикографическая разработка», Минск,1987.
12. Шанский, Н. М. Фразеология современного русского языка. [Текст] /
13. Н. М. Шанский. – М. : Высшая школа, 1985. – 160 с.

О ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦАХ В НЕМЕЦКОЙ И РУССКОЙ ЯЗЫКОВОЙ КАРТИНЕ МИРА

Автор отмечает, что в настоящее время новые фразеологические обороты постоянно возникают в речи и входят во фразеологический состав языка, обогащают его новыми выразительными средствами. Для объяснения некоторых фразеологических единиц следует знать значение этнокультурной лексемы, уметь раскрыть информацию. Для усвоения многих фразеологизмов студенты должны уметь воспринимать «картины мира» немецкой и русской культур.

Фразеологические обороты – яркое стилистическое средство, они делают речь образной и точной, красочной и выразительной, оживляют и украшают повествование. Без осмысления особенностей образования устойчивых сочетаний и выражаемого ими смысла овладение языком невозможно.

Ключевые слова: фразеологизм, общение, обогащать, устойчивые словосочетания, синтаксический строй, фразеологические единицы.

ABOUT PHRASEOLOGICAL UNITS IN THE GERMAN AND RUSSIAN LANGUAGE PICTURE OF THE WORLD

The author review that at the present time new phraseological turns constantly appear in speech and are included in the phraseological composition of the language, enriching it with new expressive means. To explain some phraseological units, one should know the meaning of an ethnocultural lexeme, be able to disclose information. To master many phraseological units, students must be able to perceive the "pictures of the world" of German and Russian cultures.

Phraseological turns are a bright stylistic tool, they make speech figurative and accurate, colorful and expressive, enliven and decorate the narrative. Without comprehending the features of the formation of stable combinations and the meaning they express, language acquisition is impossible.

Keywords: phraseology, specifics, national color, set phrases, syntactic structure, phraseology units, language, categorical attributes.

Сведения об авторе:

Мадиева Умеда Мухаббат-кизи - ассистент кафедры методики и теории перевода иностранных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 915201331

About the autor:

Madieva Umeda Muhabbat-qizi - assistant of department of stylistics and theory of translation of foreign languages, Tajik State Pedagogical University by Sadriddin Ayni. Tel: (+922) 915201331

УДК 808.2-1+81.37

ПОНЯТИЙНЫЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПОЛЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА

Сохибова А. Н.

Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана

Определим что такое терминология. Терминология это совокупность всех терминов, которые составляют одну единую систему.

Лингвисты в своих исследованиях о терминологии подчеркивали о необходимости ее предварительного логико-понятийного анализа: «... процесс упорядочения терминологии обычно делят на два этапа:

- 1) выявление системы понятий терминологии;
- 2) разработка упорядоченной системы терминов.

При этом качество упорядоченной терминологии всецело определяется качеством именно первого этапа работы» [4, с. 4]. С этим тезисом хорошо согласуется и мысль о том, что логико-понятийный анализ составляет содержание систематизации понятий в работе по определению терминов [5, с. 30].

Логико-понятийное моделирование терминосистемы основывается на универсальных структурных свойствах любой системы. Описать систему - значит описать:

- ее элементарные единицы;
- классы элементарных единиц;

- законы сочетаемости элементов [8 с. 45].

Логико-понятийный анализ предполагает:

- выделение;

- определение;

- определение характера отношений между специальными понятиями.

Специальные значения терминосистем а именно их классификация образуют вместе понятийно-терминологические поля. По мнению С.Д.Шелова понятийно-терминологические поля это совокупность специальных понятий, которые нужны для данной терминологии, а так же отношение между ними [9, с. 3].

Классы специальных понятий образуют понятийно-терминологические поля.

Понятийно терминологические поля являются одним из важнейших частей терминологического поля, в котором заключена основное значение терминологического поля. Понятийно терминологическое поле имеет ядро и периферию, которые образуют специальные понятия, а они в свою очередь образуют специальную систему. Понятийно терминологическое поле имеет специальную строение, которые называется иерархическим.

Согласно проведённого исследования следует, что понятийно терминологические поля сферы туризма имеют ядро. Понятийно терминологическое поля в свою очередь можно разделить на три группы понятийно терминологические поле.

- понятийно терминологическое поле таджикского языка.

- понятийно терминологическое поле русского языка

- понятийно терминологическое поле английского языка.

Ядро понятийно терминологической системы являются термины «Индустрия туризма» «Туристическая статистика» они имеют области пересечения поскольку статистика используются во всех сферах туризма. Некоторые терминологии имеют многозначное значение и могут использоваться и в других полях. Всего выявлено 7 микрополей:

- культурно – исторический туризм;

- менеджмент в сфере туризма;

-- информационный туризм;

- питания в сфере гостеприимство;

- досуговая деятельность;

- организация тура;

- организация перевозок в сфере туризма.

В результате анализа микрополей понятийно терминологического поля туристской терминологии в свою очередь разделили на тематические блоки: «Индустрия туризма» и «Туристическая статистика». «Индустрия туризма» является многоотраслевой комплекс основанный на различных отраслях таких как: сфера транспорта, питания, отдыха и др.

В таджикскоязычном, русскоязычном и англоязычном терминологии большую часть терминов приходится на сферу питания, сфера транспорта и организация тура.

Сфера туризма не может осуществлять свою деятельность без туроператоров, в их задачу входит организация туров и проведение экскурсий.

В микрополе «Организация тура» можно разделить на нескольких блоков.

- документооборот в туризме;

- участники туризма;

- виды туризма;

- реклама туристического продукта.

Приведём несколько примеров к одному из блоков микрополя «Организация тура» блока «Документооборот в туризме»: бастаи сайёҳӣ, варақаҳои сайёҳӣ, ваучерӣ сайёҳӣ, литсензия, рӯзномаи сайёҳӣ, роҳхати сайёҳӣ и др.

Приведём несколько примеров ко второму блоку «Участники туризма»: фаъолияти сайёҳӣ, фаъолияти туроператорӣ, фаъолияти турагентӣ, хизматрасониҳои гид и др.

Виды туризма: чуғрофияи сайёҳӣ, музей дар ҳавои кушод, сайёҳати автомобилӣ, сайёҳати варзишӣ, сайёҳати динӣ-зиёратӣ, сайёҳат бо дучарха и др.

Реклама туристического продукта: таблиғот, таблиғоти беруна, таблиғоти дохила, таблиғоти иҷтимоӣ и др.

Одной из важнейших частей сферы туризма является сфера транспорта. Основой перемещения туриста является транспорт. По этой причине на втором этапе по потребности стоит «сфера транспорта» которое мы в свою очередь можем разделить еще на несколько видов.

- 1) Авиаперевозки
- 2) Железнодорожные перевозки
- 3) Водный транспорт
- 4) Автомобильный транспорт.
- 2) Приведем несколько примеров к блоку “Авиаперевозки”: чартер и др.
- 3) Железнодорожные перевозки: истгоҳӣ мувафаққатӣ и др.
- 4) Водный транспорт: ботел, сайёҳатӣ обӣ, флотел, круиз и др.
- 5) Автомобильный транспорт: спелеотуризм, кемпинг, караванинг, сайёҳати автомобилӣ

и др.

В третьих, исторически сложилось так, что одной из важнейших потребностей туриста, которую нужно удовлетворить во время его туристской поездки, — это размещение. Поэтому на третьем по численности месте стоит микрополе «индустрия гостеприимства и питания в сфере туризма», которое включает следующие тематические блоки:

- a. средства размещения
- b. гостиничные процедуры,
- c. гостиничные услуги
- d. типы размещения

1) Средства размещения: апартаменты, идоракунӣ сифати хизматрасониҳо, минтакаи тамос, отелҳои шифоғоҳӣ и др.

2) гостиничные процедуры: банкет, муолиҷаи баҳри, муолиҷаи иқлими, осоишгоҳ и др.

3) гостиничные услуги: сюит, таомнома, фарханги хизматрасони, фонди хучраги и др.

4) типы размещения: дараҷаи люкс, дараҷаи якум, дараҷаи туристи и др.

Лишь 66% таджикских терминов имеют полные или частичные русскоязычные и англоязычные эквиваленты. Терминология таджикского языка было разработано во времена независимости Таджикистана. Если мы посмотрим на процентное соотношение микрополе терминов «организации туризма», то обнаружим что русская терминология превышает количество английских терминов на 12%. Многие термины были созданы в советский период, а затем профсоюзно-государственной, когда туризм приравнивался к виду спорта.

Русская терминология стремится всегда заполнить свои лакуны путём добавления из других языков терминологию. Связи с улучшением сферы услуг в данной отрасли появляются новые терминологии. Например: Многие люди желают отдыхать в одиночестве и при этом не теряя все условия комфорта. Специально для них был придуман такой вид отдыха в котором они располагаются на природе и обладает отличным обслуживанием и интерьером, данный вид отдыха в английском языке называется клэмпингом. Данная терминология в русском языке не имеет перевода и по этой причине используют термин клэмпинг. Также данный термин не имеет перевода в таджикском языке и используется термин кемпинг.

Многие терминология образуют гнездовую структуру «отчетливо проявляется взаимодействие понятийных категорий, связанных данной терминосистемой, а деление на терминологические гнезда связано с понятийной системой соответствующей системы знаний» [19, с. 53]. В таджикском языке выявлено 38% гнездообразующих терминов, в русском языке выявлено 35% гнездообразующих доминантов, в английском языке выявлено 45% гнездообразующих терминов. Процент гнездообразующих терминов меняется в зависимости от развитие туризма.

Вывод: результат проведённого исследования показан в виде таблицы:

Гнездо образующие термины сферы туризма в таджикском, русском и английском языках

	Поле/микророль	Таджикский язык		Русский язык		Английский язык	
		Гнездообразующий термин	Мощность терминологии	Гнездообразующий термин	Мощность терминологического гнезда	Гнездообразующий термин	Мощность терминологического гнезда
1.	Туристическая статистика	Импорт	6	Сезон	15	Season	10
		Экспорт	5	Тариф	8	Rate	11
2.		Сезон	4	Комиссия	5	Traveller	5
		Тарофа	7			Capacity	9
						Rate	6
						Season	8
3.	Культурно исторический	Сайёхӣ	10	Карнавал	6	<i>festival</i>	4
				Культурно	8	<i>flagship flotel</i>	6
				Образовательный	5	<i>safari</i>	5
				Фестиваль	4	<i>funicular railway</i>	
4.	Туризм менеджмента	Мизочон	3	Покупатель	4	-	
				Дом	5	-	
5.	Информационный туризм	Шабака	7	Сеть	5	Network	5
		Реклама	5				
6.	Индустрия гостеприимства о питания			Отель	10	Pub	6
				Номер	10	Catering	10
				Гостиница	6	Bar	8
				Размещение	9	Breakfast	6
				Лагерь	5	Plan	7
				Курорт	6	Buffet	8
				Обслуживание	6	Restaurant	5
7.	Досуговая деятельность	аниматсия	12	Рекреация	10	Leisure	9
		Машғулият	10	Парк	6	Park	6
		Муолиҷа		Досуг	5	Ski	8
8.	Организация тура	Тур	5	Туризм	60	Travel	8
		Сифат	3	Тур	55	Bookin g	4
		шифоҳона	3	Маршрут	20	Trip	8
		фаъолият	6	Круиз	9	Tour	14
				Бронирование	9	Holiday	45
				Билет	6	Visa	26
9.	Индустрия перевозки	Туризм	20	Рейс	9	Baggage	15
		Спелеотуризм	4	Чартер	8	Train	10
				Виза	8	Flight	9
				беспересадочный	5	Ticket	7
				Вагон	7	Car	4
				Класс	11	Class	8
				Чартер	6	Flight er	6
		Рейс	4	Passeng	18		

Приведём несколько примеров гнезд терминологии для большей наглядности в таджикском, русском и английском языках, которые образуют словосочетание. В таджикском, русском и английском языках наиболее продуктивным является термин туризм. Термин туризм используется не только в блоке организации туризма, но и можно заметит в других блоках: например в сфере транспорта, в сфере индустрии питания и гостеприимства. Например в таджикском языке: сайёхати автомобили, сайёхати динӣ-зиёратӣ, сайёхати гуруҳӣ, сайёхати варзишӣ, сайёхати байналмиллалӣ,

сайёхати содиротӣ, сайёхати тандурустӣ-табобатӣ, сайёхати саргузашта, сайёхати пиёдагардӣ, сайёхати оилавӣ, сайёхати обӣ и др. В русском языке: внутренний туризм, международный туризм, плановый туризм, самостоятельный туризм, спортивный туризм, туристский ваучер, туристская путевка, туристский продукт, туристская индустрия и др. В английском языке: *alternative tourism, cultural tourism, community tourism, city tourism, mass tourism, religious tourism, nonbusiness tourism, factory tourism, farm stay tourism, geological tourism, hard tourism, health tourism, heritage tourism, horse riding tour, inbound tourism, incentive tourism, indigenous tourism, industrial tourism, internal tourism, international tourism, tourism infrastructure, tourism industry, tourism-related industries, urban tourism, vacation farm tourism, water tourism* и др.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдалимов А. Кодирова М.И. Менеджмент туризм. - Душанбе: «Ирфон», 2013. – 298 с.
2. Азимова М.А., Қодирова М.И., Азизова М.З. Ташкили хизматрасонӣ. – Душанбе, 2014. – 248 с.
3. Гринев С.В. Введение в терминоведение. - М.: МГУ им. М.В. Ломоносова, 1993.-309 с.
4. Кандалаки Т.Л., самбурова г.г. вопросы моделирования систем значений упорядоченных терминологий // современные проблемы терминологии в науке и технике. -м., 1969. - с. 3 - 31.
5. Қодиров Ф.С. Саёхатшиносӣ. – Душанбе: «Истеъдод», 2010. – 150 с.
6. Лейчик В.М. Терминоведение предмет метод и структура. – М.: Либроком, 2009.-256 с.
7. Табанакова В.Д. Идеографическое описание научной терминологии. - Тюмень: Издательство Тюменского гос. ун-та, 1999. - 200 с.
8. Шелов С.Д. терминологические поля и понятийная организация терминологии // структурная и прикладная лингвистика. вып. 7: межвуз. сб. / под ред. а.с. герда. - спб.: изд-во с.-петерб. ун-та, 2008. - 392с.

ПОНЯТИЙНЫЕ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ПОЛЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА

Актуальность темы является в том, что в соответствии со статьей 69 Конституции Республики Таджикистан, в целях ускорения развития села, туризма и поддержки народных ремесел, было объявлено, что 2019-2021 годы были объявлены «Годами развития сельской местности, туризма и народных ремесел». Вопросы развития туризма имеют высокую актуальность для многих стран. Рассмотрены основные терминологии в области туристической сферы. Предметом исследования выступает рассмотрение основных микрополей в области туризма: культурно – исторический туризм; менеджмент в сфере туризма; информационный туризм; питания в сфере гостеприимство; досуговая деятельность; организация тура. Микрополе организация тура разделено на несколько блоков: документооборот в туризме, участники туризма, виды туризма, реклама туристического продукта. Приведены примеры терминологий в таджикском языке для данных микрополя «Организация тура». Цель исследования-выявление терминов в таджикском, русском и английском языках используемых в сфере туризма. Результаты-анализ гнездо образующих терминов микрополей в сфере туризма приведён в форме таблицы.

Ключевые слова: терминология, гнездо образующих, классификация, микрополе, тур.

CONCEPT TERMINOLOGICAL FIELDS OF THE SPHERE OF TOURISM

The relevance of the topic is that in accordance with Article 69 of the Republic of Tajikistan 's Constitution, in order to accelerate a rural development and tourism, as well as a support for folk crafts, it was announced that 2019-2021 were declared «Years of Rural Development, Tourism and folk Crafts». Issues of tourism development are of high relevance to many countries. The basic terminologies in the field of tourism is studied. The subject of the study is the consideration of the main tourism micro fields: Cultural and historical tourism; management in tourism; information tourism; catering in hospitality; leisure activities; organization of tours. The tour micro field organization is divided into several blocks: document management in tourism, participants in tourism, types of tourism, advertising of the tourist products. Examples of terminologies in the Tajik language for the data of the micro field «Organization of a tour» are given. The purpose of the study the identification of terms in the tajik, Russian and English languages used in the field of tourism. Results the analysis of the main micro field terms in the sphere of tourism are given in the form of the table.

Keywords: terminology, nest-forming, classification, microfield, aur.

Сведения о авторе:

Сохибова Азиза Нуруллоевна - ассистент кафедры языков, Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: (+992) 501910881. E-mail: sohibova96@mail.ru;

About the author:

Sohibova Aziza Nurulloevna - Assistant of the Department Languages International university of tourism Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: (+992) 501910881. E-mail: sohibova96@mail.ru;

КЛАССИФИКАЦИЯ СЛОЖНЫХ СЛОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ И СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИХ ПЕРЕВОДНЫХ ЭКВИВАЛЕНТОВ (на основе «Воспомянай» С. Айни)

Рахимдждонова З. К.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Словосложение занимает одну из центральных мест в системе словообразования таджикского и английского языков, поскольку является характерной чертой современного словообразования. Чем и объясняется особое положение сложных слов в системе языковых единиц языка именно сейчас. Вместе с тем, наряду с быстрым темпом развития различных областей человеческой жизни, появляется необходимость в новых словах – композитах, которые благодаря своей семантической насыщенности, информативности способны точнее и полнее выразить новые явления и понятия в науке, технике, общественной и профессиональной деятельности человека. Таким образом, для современной лингвистики все еще актуален вопрос изучения и классификации новообразований.

Сложное слово, как и слово в целом, рассматривается как многоаспектная единица и, ориентируясь на структурный характер, предусматриваются различные классификации данной группы слов, которые были и до сих пор предлагаются лингвистами. Процесс классификации сложных слов за многовековой период развития лингвистики всегда подразумевал под собой столкновение с рядом сложностей, которые связаны с многообразием типов сложных слов и их различий.

Из всей массы сложных слов, Л. Блумфильд и Г. Марчанд выделяют сложные синтетические слова [5, с.250; 8, с.12]. Этим термином они называют сложное слово, компоненты которого отличаются своим словообразовательным характером от самостоятельного слова. Г. Марчанд считает, что «в синтаксических словах, привычно то, что вторые компоненты не имеют самостоятельного употребления» [8, с.12]. В качестве практического обоснования, приведем таджикские слова, как киморбоз [1, с.107] (gambler [7, с.126], азартный игрок) и пургуйй [1, с.107] (voluble [7, с.126], многословный).

В приведённых словах и их эквивалентах, мы наблюдаем отсутствие материального сходства, что естественно в отношении языков относящихся к разным языковым группам (таджикский язык — индоарийская, английский язык — германская, русский язык — славянская). Касательно структуры, так же есть различия. Понятия азартный игрок и многословный в таджикском языке имеют форму сложного слова, в то время как в английском языке, первое понятие обозначается в форме составного слова (gamble — гл. играть в азартные игры + -er — существительно-образующий суфф.), а второе — имеет форму простого слова (voluble).

Первый пример, сложное слово киморбоз состоит из кимор (азартная игра) и боз (от глагола *бозидан* — играть), которая не имеет самостоятельного использования в данной форме. Что же касается второго слова, составные части композита пургуйй это прилагательное пур (полный или много) и гуйй (гуй от глагола *гуфтан* — говорить и существительно-образующий суффикс -й). Целесообразно добавить, что форма повелительного наклонения в единственном числе начальной формы глагола *гуфтан* — говорить гуйй разумеется, имеет самостоятельное употребление, но так как в составе сложного слова пургуйй оно является составным словом гуйй (гуйй+ существительно-образующий суффикс -й), то в такой именно форме оно самостоятельно в языке не употребляется.

Опираясь на структурный и семантический разбор примеров, можно смело констатировать тот факт, что семантически значение компонентов приведенных сложных слов всецело отображает значение новых языковых единиц. Иными словами, в процессе становления значения композита участвуют оба компонента.

Что же касается английского языка, к данной группе слов можно отнести такое слова как *halva-buying* [7: 48] (халвохарй [1: 24], покупать халву). Здесь так же наблюдается отсутствие материального сходства. Чего нельзя сказать о структуре слов. В обоих языках понятие «покупка халвы» отображается в форме двухкомпонентного сложного слова, т.е. *halva + buying* и халво + харй. При этом, вторые компоненты в обоих случаях являются составными словами, т.е. *buying* состоит из глагола *buy* (покупать) и суффикса *-ing*, и харй от глагола *харидан* (покупать) и так же существительно-образующего суффикса *-й*. Таким образом, образование слов *halva-buying* и халвохарй произошли по одному типу.

В качестве заключения вышесказанного можно констатировать, что, вторые элементы приведенных композитов (*боз, гӯйӣ, buying*) не имеют самостоятельного употребления в языках. Иными словами, они имеют семантический признак лишь в составе сложного слова.

Другие же лингвисты, такие как, Т.И. Арбекова, И.В. Арнольд выделяют сложно-производные слова [2, с.21; 4, с.161]. К таким композитам они относят сложные слова, в которых хотя бы один из компонентов является аффиксальным. Слова, относящиеся к данной группе, встречаются в обоих языках. В качестве примера можно привести таджикское слово *чархиосиётарошӣ* [1, с.11] (*making mill wheels* [7, с.35], тесание мельничных колес) и английское *landowners* [7, с.82] (*заминдорон* [1, с.62], крестьяне имеющие землю). Материального сходства первого слова с его эквивалентом в английском языке нет. Что же касается структурной стороны, оно выглядит так: сложное слово — словосочетание, т.е. понятие в первом языке имеет форму сложного слова, а во втором — форму словосочетания. А во втором случае, английское слово *landowner* и его таджикский эквивалент *заминдорон* оба являются сложными словами, которые идентичны по структуре. Кроме того, будучи словами, которые относятся к группе аффиксальных композитов, один из компонентов является составным словом, точнее в обоих словах, *landowner* и *заминдорон*, составным является второй компонент. Касательно семантики, значение компонентов данных композитов полностью передают значение новых образованных слов.

Так же, при классификации сложных слов можно исходить из соотношения их компонентов. Таким образом, можно разделить сложные слова на синтаксические и асинтаксические [5, с.252.; 3, с.123]. К синтаксическим композитам лингвисты относят сложные слова, в которых порядок компонентов идентичен с порядком слов в синтаксических словосочетаниях. Например, таджикское сложное существительное *хикоягӯӣ* [1, с.48] (*to tell stories* [7, с.68], рассказывать истории) соответствует словосочетанию *хикоя гуфтан*. Как мы видим, словосочетание объединилось в одно сложное слово, точнее в сложное существительное, при этом, не растеряв семантического значения.

Что же касается английского языка, в качестве примера можно рассмотреть композит *recite-poetry* [7, с.113] (*шеър гуфтан* [1, с.94], декламировать стихи), что соответствует словосочетанию *to recite poetry*. Здесь так же, преобразование словосочетания в композит никак не повлияло на семантическую сторону слова.

Ко второй группе сложных слов Л. Блумфильд и И.В. Арнольд относят композиты, в которых компоненты находятся в комбинациях не присущих синтаксису данного языка [5, с.252; 3, с.123]. Например, таджикские слова *ғамолудона* [1: 19] (*gloomy* [7, с.42], невеселые) и *мотамзадагон* [1: 31] (*mourning* [7, с.53], грусть) и английский композит *penknife* [7с.121] (*қаламтарош* [1, с.101], перочинный нож) и *handwriting* [7, с.117] (*хат* [1, с.98], почерк).

Касательно компонентов таджикского слова *ғамолудона* (*ғам* — печаль, *олуд* — суффиксоид от глагола *олудан*, -она — прилагательно-образующий суффикс) можно отметить следующее, что при сепарации на составные части с целью получить словосочетание, выясняется, что в качестве одного связного словосочетания их использование в языке не встречается. Иными словами, в таджикском языке способы сочетания таких слов как *ғам* и *олудан* внутри предложения или сочетания их в качестве одного словосочетания не встречаются. В итоге, можно констатировать, что сложное слово *ғамолудона* не является преобразованием какого либо словосочетания. По поводу образования данного композита можно сказать следующее, что второй компонент «*олуд*» скорее имеет функцию прилагательно-образующего суффиксоида, образованного от глагола *олудан* — пачкаться. При этом, с семантической точки зрения, понятие пачкаться никак не отображается в значении образовавшегося композита, так как не используется в своем античном значении. Суффиксоид -*олуд* в составе композита *ғамолуд*, скорее указывает на имеющуюся печаль. Что же касается его английского эквивалента, слово *gloomy* является простым словом. Следовательно, по структуре и с точки зрения материального сходства, два слова — *ғамолудона* и его эквивалент *gloomy* идентичностью не отличаются.

Относительно второго примера, у композита *мотамзадагон* (*мотам*—траур, *зада* от гл. *задан* бить, -гон — суффикс множественного числа имени существительного), идентичная ситуация с первым примером, что очевидно, раз оба слова относятся к одной группе. Как и в первом случае, указанный композит не делится на отдельные части одного словосочетания имеющего употребление в таджикском языке. То есть, такого словосочетания как *мотам задан*, в составе таджикского языка нет. Второй компонент *зада* является суффиксоидом, образованным от корневой морфемы глагола *задан* — бить. Как и в первом случае, семантически он не отражается в значении композита в своем прямом смысле. Здесь данный суффиксоид скорее указывает на наличие чего то, т.е. *мотамзадагон* это люди, у которых

траур. Касательно материального и структурного сходства таджикское сложное слово мотамзадагон и его английского эквивалента простого слова mourning, очевидно, что точек соприкосновения нет.

Что же касается приведенных английских слов, составные части композитов handwriting и penknife так же не сепарируются на составные части одного словосочетания. Совместное использование компонентов допустимо лишь в составе сложного слова. По части материального и структурного сходства английское слово handwriting и его таджикский эквивалент хат своеобразны, т.е. сходства нет. Иная ситуация со словом penknife и его таджикским вариантом қаламтарош. По части структуры оба слова являются двухсоставными сложными словами. Касательно отношения к синтаксической и асинтаксической группе, в отличие от английского слова penknife таджикское слово қаламтарош относится к группе синтаксических композитов, так как данное сложное слово берет свое начало от словосочетания қалам тарошидан — точить карандаш, т.е. қаламтарош это точилка для карандаша.

Из всего вышесказанного о синтаксических и асинтаксических композитах, можно заключить, что асинтаксические композиты не являются своего рода преобразованиями словосочетаний, в отличие от синтаксических.

Продолжая говорить о системе классификаций сложных слов И.В. Арнольд, можно продолжить тем, что данным лингвистом так же предложена классификация по типу сложения и связующих элементов [4, с.161].

К первому типу сложения относятся следующие группы:

1) Сложные слова без связующих элементов, т.е. в таких родах слов нет агглютинации.

Данный тип преобладает, как и в таджикском так и в английском языках: чоркунча [1: 38] (square-built [7: 58], четырехугольный), масчидшакл [1, с.38] (like a mosque [7, с.58], похожая на мечеть), хонавайрон [1, с.5878] (destitute [7: 98], разорение), snowball [1: 48] (яхмолак, снежки), vineyard [7, с.53] (боги ангур [1, с.31], виноградник), lifetime [7, с.54] (зиндагӣ [1, с.33], продолжительность жизни). Все слова сложились способом чистого сложения, словообразовательное значение которых всецело соответствует значению основ. По семантическому соотношению мотивирующих основ таджикские слова хонавайрон и чоркунча и английское lifetime сопоставимы по структуре и относятся к сложным словам с сочинительным отношением компонентов, так как они совмещают в себе признаки предметов и явлений, обозначаемых мотивирующими словами.

Что же касается слов масчидшакл, vineyard и snowball отношение основ в них имеет подчинительный характер, т.е. данные слова содержат опорный компонент, чаще всего в виде существительного (*шакл, yard, ball*), и основу с уточнительной функцией (*масчид, vine snow*).

Касательно типологического сравнения слов с их эквивалентами, то в результате сопоставления можно констатировать, тот факт, что по материальным признакам сходства не наблюдается. По структуре же, все слова кроме английских композитов snowball и square-built и их эквивалентов яхмолак и чоркунчашакл, так же относятся к разным группам. Точнее, понятие «похожая на мечеть» в таджикском языке имеет форму сложного двухкомпонентного слова, т.е. масчид — мечеть и шакл — форма, что в совокупности дают значение «дом, похожий по форме на мечеть». Но в английском языке данное понятие выражается в форме словосочетания like a mosque. Другое, хонавайрон (разорённый) — сложное двухкомпонентное слово, состоящее из существительного «хона» — дом (но в составе данного композита данное слово скорее имеет значение «семья») и прилагательного «вайрон» — разрушенный, что в результате отражает в себе понятие «разрушенная семья». А его эквивалент destitute же имеет форму простого слова. Схожая ситуация и с английскими словами vineyard — боги ангур (виноградник) и lifetime — зиндагӣ или дар давоми ҳаёт (продолжительность жизни), т.е. сравнительная схема выглядит так: сложное слово — слово (или словосочетание).

2) Сложные слова, корни которых связаны между собой связующим элементом — специальными морфемами в виде гласной или согласной буквы. Традиционно считается, что соединительных гласных в таджикском языке две — «и» и «о», например: нӯғирӯймоли [1, с. 123] (head-scratchers [7, с.142], все для словесного состязания), муромурӣ [1, с. 146] (массовая смертность). Касательно английского языка, к данной группе композитов можно отнести handicraft [7, с.33] (хунармандӣ [1, с.10], ремесло) и craftsman [7, с.60] (хунарманд [1, с.39], мастер). Здесь в роли соединительных морфем выступают гласная «i» и согласная «s».

Связующим элементом в таджикском слове нӯғирӯймоли выступает гласная «и», что в свою очередь так же может рассматриваться как изафетная морфема. Можно предположить

что, на основе возникновения данного композита лежит словосочетание нӯги руймол (кончик платка), а существительно-образующий суффикс –й здесь указывает на отношение слова к существительному. Следовательно, изафетная морфема не была опущена при преобразовании словосочетания в сложное слово. Этим и объясняется наличие изафетной морфемы в составе композита. Относительно структуры, слово схоже со своим эквивалентом в английском языке *head-scratchers*, т.е. оба слова являются двухкомпонентными асинтаксическими композитами, вторые компоненты которых будучи составными, не имеют самостоятельного употребления в языке. Отличие лишь в том, что в таджикском слове компоненты связаны между собой изафетной морфемой, а в английском слове связующим элементом выступает дефис. Касательно семантической стороны, значение компонентов слов в сопоставляемых языках теряется в составе композитов. Иными словами, значение отдельных компонентов не отображается в образовавшихся композитах, т.е. композит имеет независимое значение, которое свободно от значения составляющих единиц.

В части касающейся английского слова *handicraft* и его эквивалента хунармандӣ, следует констатировать тот факт, что не материального и не структурного сходства между ними не наблюдается. Первое слово это сложное слово, компоненты которого связаны между собой интерфиксом в виде гласной буквы «i», а слово хунармандӣ составное слово, состоящее из морфемы хунар — умение и суффикса -манд — суффикс, который образует качественное прилагательное из существительного. Данный суффикс обозначает наличие тех или иных качеств или признаков у предмета [6, с.194]. Проще говоря, обозначает притяжательность, т.е. человек с умениями.

В тоже время, в качестве соединительных элементов могут использоваться и другие языковые единицы. Мы говорим о сложных словах, компоненты которых связаны между собой связующими элементами в виде предлогов или союзов. В таджикском языке в качестве связующего элемента в данной группе слов выступает инфикс «-у». В английском же языке группа связующих элементов шире, это предлоги и союзы. Например, таджикские слова сайругашт [1, с.27] (*to go out* [7, с.50], прогулка), киштукор [1, с.9] (*cultivating* [7, с.182], обработка земли) и английскоу *son-in-law* [7, с.62] (хонадомод [1, с.41], зять при доме).

При структурном разборе таджикских слов сайругашт и киштукор можно отметить, что слова состоят из двух корней — первое, сайр и гашт и второе, кишт (посев) и кор (работа). Семантически, компоненты первого слова (сайругашт) обозначают одно и то же — гуляние. Чаще всего сайр и гашт в таджикском языке используются как словосочетание сайру гашт, где инфикс «у» является соединительным союзом. Но в литературном материале (Воспоминания) данное словосочетание преобразовано в двухкомпонентный композит со связующим элементом в виде инфикса «у». Помимо этого, данный композит относится к парным словам, компоненты которых являются синонимами друг друга. Касательно второго слова — киштукор, тоже относится к двухкомпонентным композитам, составляющие которых соединены между собой соединительным союзом «у». По структуре, данный композит относится к сложным синтаксическим словам. Семантически компоненты перечисленных слов всецело отображают значение нового сложного слова. Что же касается английских эквивалентов, то в литературном материале слово сайругашт обозначается фразовым глаголом *to go out* — выходить из дома. Что же касается английского эквивалента слова киштукор, рассмотрено слово *cultivating* — составное слово, состоящее из глагола *to cultivate* и суффикса –ing. Говоря о структуре английских слов, относящиеся к данной группе — *son-in-law* и его эквивалента в таджикском языке хонадомод, можно отметить структурное сходство между *son-in-law* и *хонадомод*, т.е. в обоих случаях мы имеем дело со сложными словами, но при этом каждый из них относится к разным типам соединений. Первое, это сложное слово, компоненты которого связаны между собой связующим элементом в виде предлога *in*. В отличие от своего эквивалента, слово хонадомод по типу сложения относится к сложным словам без связующих элементов, т.е. без агглютинации. По семантическому соотношению мотивирующих основ оно относится к сложным словам с сочинительным отношением компонентов, т.е. слово отображает признаки предмета, обозначаемые мотивирующими словами. По структурному признаку слово *son-in-law* относится к группе асинтаксических композитов, в то время как слово хонадомод является примером синтаксических сложных слов.

В ходе анализа видов классификаций сложных слов, можно констатировать, что актуальность не теряют те виды, которые всецело способны охарактеризовать типы сложных слов, которые помогают определить природу и способы образования, лексико-грамматический характер, семантическую сущность, и морфологическое взаимоотношение компонентов сложных слов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни С. Ёддоштҳо. Д.: «Адиб», 1990 – 352 с.
2. Арбекова Т. И. Лексикология английского языка (практический курс). Учеб. пособие для II – III курсов ин-тов и фак. иностр. яз. М., «Высш. школа», 1977. – 240 с.
3. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка: Учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: Высш. шк., 1986. — 295 с.
4. Арнольд И. В. Лексикология современного английского языка учеб. пособие / И.В. Арнольд. – 2-е изд., перераб. – М. : ФЛИНТА : Наука, 2012. – 376 с.
5. Блумфильд Л. Язык. Издательство «Прогресс» М.; 1968, с. 606;
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика ва морфология. -Душанбе: Маориф, 1973. -Қисми I: Китоби дарси барои факултетҳои филологияи мактабҳои олии. – 464 с.
7. Ayni, S. 1998, The sands of Oxus. Mazda Publishers, 275 p.
8. Marchand, Hans 1960, The categories and types of present—day English word-formation. © Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 379 p.
9. Plag, Ingo. 2003, Word-formation in English, Published in the United States of America by Cambridge University Press, New York, 256 p.

КЛАССИФИКАЦИЯ СЛОЖНЫХ СЛОВ ТАДЖИКСКОГО И АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКОВ И СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИХ ПЕРЕВОДНЫХ ЭКВИВАЛЕНТОВ (на основе «Вспоминай» С. Айни)

Данная статья посвящена сложным словам и их классификации. Отмечается, что вопрос разработки теории словосложения и сложных слов не теряет своей актуальности в современной лингвистике. Вследствие чего, исследования по теории словосложения и выявления общих закономерностей, установления единых принципов и критериев классификации сложных слов, играют важную роль в развитии современного словосложения. Таким образом, проводится попытка определения сущности словосложения и в частности сложного слова. Таким образом, автором рассмотрены некоторые известные и актуальные классификации групп сложных слов на основе методологического материала таких авторов как Т.И. Арбекова, И.В. Арнольд, Л. Блумфильд, Х. Марчанд. Целью работы является классификация сложных слов и их сопоставимый анализ в исследуемых языках. Актуальность работы обусловлена тем, что проведена параллель между способами образования сложных слов в двух разноразличных языках. В данной статье рассматриваются способы словообразования сложных слов на материале романа «Ёддоштҳо» (Воспоминания) и его перевода на английский язык «The sands of Oxus» С. Айни. Особое внимание уделяется анализу переводческих трансформаций сложных слов. Автор подробно останавливается на сопоставительном анализе сложных слов с точки зрения содержания и выражения. Более того, в статье рассмотрены морфологические и структурные соответствия сложных слов и их переводных эквивалентов, проведен анализ компонентов, приведены значения отдельных составляющих компонентов сложных слов и проанализированы новые понятия, образованные в результате словосложения.

Ключевые слова: словосложение, сложное слово, композит, структура слова, классификация композитов, типы композитов, компоненты сложных слов, сложные синтетические слова, семантический разбор, сложно-производные слова, синтаксические композиты, асинтаксические композиты, типы сложения, связующие элементы.

CLASSIFICATION OF COMPOUND WORDS OF THE TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES AND COMPARATIVE ANALYSIS OF THEIR TRANSLATION EQUIVALENTS (based on "Remember" S. Aini)

This article is devoted to compound words and their classification. It is noted that the issue of developing the theory of composition and compound words does not lose its relevance in modern linguistics. As a result, research on the theory of composition and the identification of general patterns, the establishment of common principles and criteria for the classification of compound words play an important role in the development of modern composition. Thus, an attempt is made to determine the essence of word composition and, in particular, a compound word. Thus, the

author considers some well-known and relevant classifications of groups of compound words based on the methodological material of such authors as T.I. Arbekova, I.V. Arnold, L. Bloomfield, H. Marchand. The aim of the work is the classification of compound words and their comparable analysis in the studied languages. The relevance of the work is due to the fact that a parallel is drawn between the ways of forming compound words in two languages of different systems. This article discusses the ways of word formation of compound words on the material of the novel "Yoddoshtvo" and its translation into English "The Sands of Oxus" by S. Aini. Particular attention is paid to the analysis of translational transformations of compound words. The author dwells in detail on the comparative analysis of compound words in terms of content and expression. Moreover, the article considers the morphological and structural correspondences of compound words and their translation equivalents, analyzes the components, gives the meanings of individual constituent components of compound words, and analyzes new concepts formed as a result of compounding.

Keywords: *compounding, compound word, composite, word structure, classification of composites, types of composites, components of compound words, compound synthetic words, semantic parsing, complex derivative words, syntactic composites, asyntactic composites, types of addition, linking elements.*

Сведения об авторе:

Рахимджонова Зебуниссо Каримджоновна - ассистент кафедры восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна. Тел.: (+992) 88 444 88 66, E-mail: zebunisso1312@gmail.com

About the author:

Rahimjonova Zebunisso Karimjonovna - Assistant in Chair of Oriental Languages, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Tel: (+992) 88 444 88 66, E-mail: zebunisso1312@gmail.com

ТЕРМИНОСИСТЕМЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Мохшарифи Ё.В.

Кулябский государственный университет имени А. Рудаки

С учетом стремительного вхождения большого количества неологизмов в русскоязычную педагогическую терминологию, можно предположить, что с течением времени она значительно расширится, и количество входящих в нее терминов превзойдет ее англоязычный аналог. Как показал анализ академических терминосистем в русском и английском языках, обе совокупности терминов характеризуются целостностью и полнотой.

При этом нужно подчеркнуть, что эти параметры для русскоязычной академической терминосистемы нуждаются в дополнительной оценке по истечению определенного периода времени, поскольку с каждым годом объем терминологических единиц увеличивается, в то время как часть терминов теряют свою актуальность. Эта особенность обусловлена динамикой развития русскоязычной и таджикоязычной терминосистемы в связи с переходом в единое образовательное пространство, вхождением РФ в Болонский Процесс, а также естественным стремлением представителей высшей школы обеспечить максимальную стандартизацию терминов в условиях глобализации. Следует заметить, что ни одна из существующих терминосистем в каком-либо языке не может считаться «застывшей» и образцовой. Поскольку любой из существующих в настоящее время языков – это динамичное явление, развитие терминосистемы подчиняется известным универсальным языковым законам.

Как было установлено, в русском языке заимствование является основным источником пополнения терминологического словаря в предметной области «Высшее образование». Появление новых реалий в таджикской педагогической среде привело к естественному процессу заполнения лакун заимствованными терминами, которые до сих пор классифицируются как неологизмы:

- бакалавр;
- магистр;
- балльно-рейтинговая система;

- кредит;
- менеджмент качества обучения;
- инновационные программы;
- лицензирование;
- аккредитация;
- модуль;
- учебный портал;
- элективные курсы;
- интерактивное обучение;
- дистанционное обучение;
- научно-образовательный центр;
- тьютор;
- двухступенчатая система обучения;
- теория межкультурной коммуникации;
- таджикский индекс научного цитирования и др.

С другой стороны, в русской педагогической терминосистеме сохраняются так называемые уникальные термины, наличие которых свидетельствует о том, что данная совокупность терминов давно и прочно вошла в обиход, а сама терминосистема является сформировавшейся. примерами уникальных педагогических терминов в русском языке являются такие единицы как:

- вечёрка;
- стройотряд;
- учебная часть;
- академика;
- пара;
- ОБЖ;
- автомат (зачет, поставленный по итогам работы в семестре);
- зачетка;
- профориентация;
- кандидат наук;
- культура повседневности (учебный предмет) и др.

Характеристика педагогической терминосистемы в русском языке была бы неполной без упоминания терминов, значение которых было переосмыслено и дополнено. Так называемый феномен консерватизма термина [2] также является результатом естественного развития языка как знаковой и коммуникативной систем. Тем не менее, ввиду вхождению в русскоязычную педагогическую терминосистему большого количества неологизмов, нужно отметить, что многие из них приобрели семантическую специфику, не утратив при этом своего первоначального значения. Так, например, термин модуль первоначально вошел в педагогическую терминосистему русского языка в значении «отдельный или последовательный блок дисциплин / блок курсов, чаще всего в течение одного семестра» [1]. Однако с течением времени данная терминосистема претерпела значительную семантическую трансформацию, приобретя помимо указанного значения новый смысл – «специализация, по которой осуществляется учебно – образовательный процесс». Это явление объясняется выделением отдельных аспектов семантики термина, выраженной направленностью на конкретный, частный случай использования, который вследствие частоты употребления изменяет первоначальное значение единицы.

Поскольку многие заимствованные термины функционируют и подчиняются правилам в «исходной» (в нашем случае – русскоязычной) терминосистеме, со временем в языке появляются модифицированные (гибридные) термины – слова и словосочетания, например:

Таджикский термины	Русский термины	Английский термины
модули тарчума	модуль переводчика	translator module
модули таълимӣ	Образовательный модуль	Educational module
Омӯзиш бо модул	обучение по модулю	module training
барои модул пардохт кардан	заплатить за модуль	pay for the module
системаи муосир	модульная система	modular system
муносибати муосир	модульный подход	modular approach
модули илмӣ илмӣ	модуль общенаучной подготовки	general scientific module

модули хоричй	модуль иностранного языка	foreign language module
модули иттилоот	информационный модуль	information module
модули таълимй	обучающий модуль	training module

Иными словами, самобытность, самостоятельность русской терминосистемы расширяет лексико – грамматические и семантические характеристики терминов – заимствований, что еще раз подчеркивает ее большой потенциал. Нами были также зафиксированы случаи полной семантической трансформации, т.е. замены значения термина при заимствовании из ИЯ в ПЯ. В качестве примера рассмотрим термин тьютор (tutor). В словаре Collins Cobuild English Language Dictionary данная единица определяется следующим образом:

1. сотрудник британского университета или колледжа, преподающий небольшой группе студентов или оказывающий консультативную помощь в общих отдельным студентам;
2. частный преподаватель, дающий уроки одному человеку или маленькой группе, обычно дома у ученика; [4].

В англоязычной образовательной среде, данный термин также употребляется в следующих значениях:

«репетитор, помощник-консультант по различным учебным вопросам, куратор, наставник, младший преподаватель высшего учебного заведения, как правило, не разрабатывающий образовательные программы».

Хотелось бы также отметить способность данной терминосистемы к образованию новых терминов – словосочетаний:

- admissions tutor (должность, соответствующая русскому эквиваленту «председатель приемной комиссии»);
- private tutor – репетитор;
- family tutor – гувернер;
- scientific tutor – научный руководитель;

В русском языке термин тьютор функционирует в значении «сотрудник факультета университета, занимающийся подсчетом баллов студентов, выставлением оценок в зачетные книжки, контролирующей своевременную оплату студентов за обучение». В обязанности тьютора входит также составление различных отчетов об успеваемости задолженности студентов, количества человек в группе, групп по определенным предметам и т.д. Таким образом, тьютор в русской лингвокультуре – человек, выполняющий обычную организационную работу, не имеющий соответствующей педагогической квалификации, а иногда и вовсе – высшего образования. Как видно из примера, значение заимствованного термина в русскоязычной терминологии было полностью трансформировано. Из общих характеристик терминов тьютор и tutor можно отметить лишь «работник образовательной сферы», своего рода гиперсему этих единиц.

Англоязычная педагогическая терминосистема также характеризуется своей целостностью и полнотой, при этом в ней, как и в русскоязычной терминосистеме высшего образования, имеются термины-неологизмы:

- adaptive learning;
- innovation skills;
- tech savvy;
- federal student loan;
- student grants;
- progress report;
- paraprofessional;
- ASD teacher;
- common app;
- interactive programme;
- individual major;
- webinar;
- smart board;
- risk management and insurance;
- information systems;
- white board;

Наличие уникальных терминов также универсально и является одной из характеристик англоязычной педагогической терминосистемы:

- communication sciences and disorders;
- community and non-profit leadership;

- personal finance;
- human development and family studies;
- history of science medicine and technology;

Феномен консерватизма термина прослеживается в образовании таких словосочетаний как:

- gender and women's studies;
- Afro-American studies;
- Latin American Caribbean and Iberian studies;
- Scandinavian studies и др.

Как видно из примеров, появление новых научных направлений (например, гендерная лингвистика), новых реалий (лексема афроамериканец давно вытеснила слово негр в литературном американском национальном варианте английского языка), одним словом, изменения в социальной и политической жизни англоговорящих стран способствовали закреплению новых терминов, сохранив при этом первоначальное значение терминов при трансформации семантики словосочетаний.

Таким образом, корпус единиц сопоставляемых терминосистем характеризуется относительно равноценным размером, целостностью и полнотой, при этом каждая из них имеет свою специфику: терминосистема в русском языке имеет тенденцию к резкому увеличению за счет притока заимствований из английского языка, и семантика многих терминов не имеет устоявшейся формы, в то время как в англоязычной терминосистеме перечисленных примеры уникальных терминов являются названиями специальностей, которые получают выпускники бакалавриата высших учебных заведений в США как видно из примеров, семантика термина studies остается неизменной.

ЛИТЕРАТУРА

1. Glossar. English for Foreign Language, 2006.
2. Ивина, Л.В. Номинативно – когнитивное исследование англоязычной терминосистемы венчурного финансирования: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Л.В. Ивина. – М., 2001. - с.81
3. Collins Cobuild English Language Dictionary
4. CCELD 1987.
5. Ивина, Л.В. Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем / Л.В. Ивина – М.: Академический проект, 2003

ЯГОНАГӢ, ПУРРАГӢ ВА АНДОЗАИ СИСТЕМАИ ИСТИЛОҲОТ ДАР СИСТЕМАИ МАОРИФ БА ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ, РУСӢ ВА АНГЛИСӢ.

Бо дарназардошти босуръат ворид шудани шумораи зиёди неологизмҳо ба истилоҳи педагогии русӣ дар бораи система, метавон тахмин кард, ки бо мурури замон он ба таври қобили мулоҳиза васеъ мешавад ва шумораи истилоҳоти ба он дохилшуда аз ҳамаи англисии худ болотар хоҳад рафт. Тавре ки таҳлили системаҳои истилоҳоти академӣ дар забонҳои русӣ ва англисӣ нишон дод, ҳарду маҷмуи истилоҳот бо якпорчагӣ ва пуррагӣ хосанд.

Дар баробари ин бояд таъкид кард, ки ин параметрҳо барои системаи истилоҳоти академии русзабон пас аз як давраи муайян ба арзёбии иловагӣ ниёз доранд, зеро ҳар сол ҳаҷми воҳидҳои истилоҳот афзоиш ёфта, баъзе истилоҳот аҳамияти худро гум мекунанд.

Калидвожаҳо: неологизм, истилоҳот, забони русӣ, мафҳум, забони англисӣ, таълим, модули таълим.

ТЕРМИНОСИСТЕМЫ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

С учетом стремительного вхождения большого количества неологизмов в русскоязычную педагогическую терминологию, можно предположить, что с течением времени она значительно расширится, и количество входящих в нее терминов превзойдет ее англоязычный аналог. Как показал анализ академических терминосистем в русском и английском языках, обе совокупности терминов характеризуются целостностью и полнотой.

При этом нужно подчеркнуть, что эти параметры для русскоязычной академической терминосистемы нуждаются в дополнительной оценке по истечению определенного периода времени, поскольку с каждым годом объем терминологических единиц увеличивается, в то время как часть терминов теряют свою актуальность.

Ключевые слова: неологизм, терминология, русский язык, концепт, английский язык, образование, образовательный модуль, образование.

INTEGRITY, COMPLETENESS AND SIZE OF THE TERM SYSTEM IN THE EDUCATION SYSTEM IN TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH.

Given the rapid entry of a large number of neologisms into the Russian pedagogical term about the system, it can be assumed that over time, it will expand significantly, and the number of terms included in it will surpass its English counterpart. As the analysis of academic term systems in Russian and English languages has shown, both sets of terms are characterized by integrity and completeness.

At the same time, it should be emphasized that these parameters for the Russian-language academic terminological system need additional evaluation after a certain period, since every year the volume of terminological unit's increases, while some of the terms lose their relevance.

Keywords: *neologism, terminology, Russian language, concept, English language, education, educational module.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Моҳшарифи Ёқубӣ Вализода - унвонҷӯи кафедраи методикаи таълими забонҳои хориҷии Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ. Тел.: (+992) 9888225829

Сведения об авторе:

Моҳшарифи Якуби Вализода - соискатель кафедры методики преподавания иностранных языков Кулябского государственного университета имени А. Рудакӣ. Тел.: (+992) 9888225829

About the author:

Mohsharif Yakubi Valizoda - Applicant of the Department of Methods of Teaching Foreign Languages of Kulyab State University named after A. Rudaki. Tel.: (+992) 9888225829

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЛУҒАВӢ ДАР РОМАНИ «ТАЛОШ»-И ШОҲМУЗАФФАР ЁДГОРӢ

Умедҷони Л.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Истилоҳи «диалектизми лексикӣ»-ро забоншиносон духӯра арзёбӣ намуда, онро аз ду лиҳоз баррасӣ кардаанд: а) аз лиҳози шевашиносӣ; б) аз лиҳози услубшиносӣ. Ғ. Ҷураев ба маълумотҳои муҳаққиқони рус А.В. Калинин [4], Н.М. Шанский [11], Ф.П. Филин (10) ва дигарон таъяқ карда, менависад, ки «ин масъалаҳо агарчи ба тарзи гуногун сурат гирифтаанд, лекин ҳамаи онҳо як ҷиҳати муҳимми диалектизми лексикӣ - моли хосси шеваҳои маҳаллӣ будани онҳо»-ро таъкид менамояд [9, с.44-50]. Бо мақсади равшантар баён намудани матлаб Ғ.Ҷураев диалектизмҳои лексикиро, ки хосси нутқи гуфтугӯии як ё якчанд маҳаллу минтақаҳои муайян ба ҳисоб мераванд, шартан боз ба ду гурӯҳ: а) диалектизмҳои луғавии пурра; б) диалектизмҳои луғавии нопурра ҷудо мекунад [9, с.51], ки ҷунин тавзеҳот ва таснифот аз назари шевашиносӣ анҷом шудааст. Аз ҷиҳати дигар, диалектизмҳои лексикӣ дар забони асарҳои бадеӣ аз ҷониби нависандагон мақсаднок истеъмол ёфта, хусусияти услубӣ пайдо мекунад, ки ин масъала мавзӯи баҳси илми услубшиносӣ ба шумор меравад.

Дар забони асари бадеӣ адибон калимаҳои шевагиро ба мақсади умумӣ шудани калимаҳои шевою хушоҳанг, ки барои ба таркиби луғавии забони адабии ҳозираи тоҷик мақом пайдо кардани онҳо шароит муҳайё мекунад, истифода бурдаанд. Диалектизмҳои луғавӣ бештар дар нутқи чехраҳои асари бадеӣ барои ҳаққонӣ баромадани тасвири ҳодисаву воқеаҳо, муоширати одамони синну сол, касбу кор ва сатҳи маърифатнокии гуногун истифода мешаванд. М. Муҳаммадиев зарурати қорбурди диалектизмҳои лексикиро дар забони асар ба тариқи зайл асоснок кардааст: «Аксари онҳо (яъне, диалектизмҳо - У.Л.), азбаски синоними адабӣ надоранд, тағйироти маъноии объекти суҳанро вобаста ба шароити маҳал нағз кушода медиҳад; доир ба ифодаи мақсад вобаста ба маҳал равонтар ва қобилтар шудаанд; нутқро бо забони адабии гуфтугӯӣ наздик карда, ба ҳамин ҳалқияти суҳанро зиёд мекунад» [7, с.87].

Анъанаи соддабаёнӣ ва истифода аз калимаҳои ҳалқию гуфтугӯӣ ҳанӯз дар нимаи дуҷуми асри XIX дар эҷодиёти адибони маорифпарвар бештар ба мушоҳида мерасад, ки роҷеъ ба ин масъала устод Н. Маъсумӣ забони асарҳои Аҳмади Дониш ва пайравони ӯро таҳқиқ намуда, ҷунин навиштааст: «Унсурҳои забони ҳалқро қариб дар ҳамаи жанру намудҳои эҷодӣ вобаста ба ҳамаи масъалаҳои тасвиршаванда каму беш дидан мумкин аст» [4, 70].

Агар ба вазни қиёсии истифодаи диалектизмҳо дар забони асарҳои бадеӣ дар нимаи дуҷуми асри XX ва даврони Истиклолият (солҳои 1991-2020) назар афканем, истеъмоли диалектизмҳо дар замони Шӯравӣ нисбат ба даврони Истиклол камтар ба мушоҳида

мерасанд ва ин раванд дар аҳди Истиклолият бештар чараён дорад. Зухуроти мазкур, аз як тараф, наздикшавии лаҳҷаву шеваҳои тоҷикиро бо забони адабии нишон диҳад, аз ҷониби дигар, барои таъмини ҳадафи халқияти асарӣ бадеӣ шароит фароҳам овардааст. Барои исботи муддао баррасии баъзе намунаҳо аз осори адабии замони Истиқлол кофист.

Бояд зикр намуд, ки дар нутқи чехраҳои романи «Талош»-и Шоҳмузаффар Ёдгорӣ дар баробари диалектизмҳои луғавӣ истифодаи диалектизмҳои фонетикӣ бо таври фаровон ба мушоҳида мерасад. Чунин диалектизмҳо аз муодилҳои адабии худ аз ҷиҳати фонетикӣ – таркиби овозӣ тафовут доранд. Масалан, дар намунаҳои зерин тағйироти ҳамсадо ва садонок нисбат ба калимаҳои забони адабӣ дар нутқи персонажҳо ба ҷашм мерасад: алов – алоб, нимкора – нимкола, автомат – афтомат, самолёт – самолот ва ғайра. Мисолҳо: *Суҳбатамон нимкола монд* [1, с.21]. *Маълум, ки мехоҳад, алоб гиронад* [1, 28]. Дар мисолҳои дигар бошад, ҳодисаи ба нутқи гуфтугӯӣ мувофиқ шудан ва ба тағйироти овозӣ дучор гардидани калимаҳои русию аврупоиро мушоҳида кардан мумкин аст: *Баъд бачаи Ашраф барин девонаҳои ҷарпарро афтамаст додаст* [1, с.17]. *Роҳҳо ҳам тахту ҳамвор нестанд, ки мошинаш самалотворӣ парвоз карда биёяд* [1, с.25].

Фаровон истеъмоли ёфтани диалектизмҳои лексикӣ дар забони персонажҳои романи «Талош»-и Шоҳмузаффар Ёдгорӣ низ ҷой дорад. Дар романи мазкур бо теъдоди зиёди калимаҳои лаҳҷавии исмӣ, сифатӣ ва феълӣ дучор омадан мумкин аст. Онҳо дар нутқи персонажҳо барои воқеӣ баромадани мубодилаи афкор дар байни иштирокчиёни ин ё он ҳодисаву воқеа, ки объекти тасвири нависанда дар асарӣ бадеӣ маҳсуб меёбад, ба кор рафтаанд.

1. Диалектизмҳои исмӣ. Ин қабил унсурҳои луғавӣ фарогири мавзӯҳои гуногун мебошанд. Дар миёни диалектизмҳои дар забони асар истифодашуда нуфузи калимаҳои лаҳҷавии исмӣ зиёдтар мебошад. Чунинчӣ: а) калимаҳои хешутаборӣ: ата (падар), ки хосси лаҳҷаҳои ҷанубӣ аст: - *Шукронаи бача, ата гуфта дидорбинӣ омадааст* [2, 38]. Диалектизми ата, ки бештар дар нутқи мардуми Ховалингу Балҷувон истеъмоли меёбад, дар шакли ота дар гуфтори лаҳҷаҳои Кӯлоб ва кӯлобии Ҳисор дучор омада, дар лаҳҷаҳои Қаротегин ва ваҳёӣ – қаротегинӣ муродифи он бово, аммо дар ғӯишҳои Роғ ва Ғорон (Бадахшон) амсоли до, дъда, дада, дад, адо, дадо мустаъмал мебошанд. (Ҷӯраев 1980,199); б) номи ҳайвоноти хонагӣ: пишак (гурба), сирка (нарбузи ахтакардашуда). Ин калимаҳо хусусияти умумиточикӣ доранд ва дар ҳамаи лаҳҷаву шеваҳои тоҷикӣ истеъмоли мешаванд. Масалан, дар шеваи ҷанубӣ ба тариқи овозии пъшак, пъшък, пъшик, пишък [9, с.154]: *Аз дидани пишак хурсанд шудам* [2, с.11]. *Ман, ки соҳиби ҳавлиям, дуҷум, сирка сум кӯфта, шабу рӯз аз хоб бедорам накунад гуфта аз ҷойи хоби худ дуртараш бастам* [2, с.11]. Вожаи сирка, // сиркатака «Фарҳанги ғӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ» ба маънои «сарка, нарбуз, такаи калоне, ки пеш-пеши рама меравад» тавзеҳ додааст [2, с.38]. в) калима-истилоҳоте, ки ба мафҳуми ҳавлию манзилгоҳ марбут мебошанд: ҳота (замини наздиҳавлигӣ бо боғчааш). Калимаи ҳота аз шакли арабии ҳайот бо тағйироти таркибии овозӣ дар муҳити лаҳҷаҳои ҷанубӣ намуди ҳайота // ҳота-ро пайдо карда ба маънои «қитъаи обҷақорӣ назди ҳавлӣ, боғча» дар гардиш мебошад [5, с.826]: *Як вақтҳо ниҳолаш дар ҳотаҳо буд* [2, с.14], чапардарӣ (дари аз ҷӯбу навдаҳои дарахт сохташудаи ҳавлие, ки девораш аз шиғ бошад): Решаи чапардарӣ дар шеваи ҷанубӣ чапар бо диалектизми шиғ муродиф буда, дар гурӯҳи лаҳҷаҳои қаротегинӣ ва ваҳёӣ – қаротегинӣ дар шакли чапардарӣ дучор мешавад (10,68-69). Бобои Ато чапардари ҳотаро тела дода, кушод [2, с.14]. Сархорӣ (қисми болоии девори ҳавлӣ). Ин вожа муродифи дигар низ дорад: Сарпачала, сарсафилӣ сардеворӣ [8; 10, 51] *Ин дастҳо ва ин табақ, ки болои сархори девор истодааст, маро абадӣ аз хориву зорӣ нигоҳ медорад* [2, 10]; г) калимаҳои шевагӣ, ки мафҳуми ашӯи хона ва рӯзгорро ифода мекунанд. Диалектизми чанда дар шакли чайдан ба маънои «ҷанда, сарулибоси даридаву дарбеҳнок» [5, с.872] ба қайд гирифта шудааст: (либос ва палоси кӯҳна, муродифи таркибии «лоқупар»): Болои кат парто ягон чандаро [2, 37]; қарабойӣ (туркӣ-ӯзбекӣ): зарфи обгирӣ, ҷойҷӯшонӣ ва обнӯшӣ): Оби ҷой мон, ҷӯшид, дар ҷойник не дар қарабойӣ дам кун [2, 31]; ғ) номи анвои таому ғизо: кадушӯрбо, ширкаду // кадубашир, тӯппақайш (як навъи таоми ҳамирӣ), сабзакова (як навъ таоми маҳалӣ): *Дидам, ки бобои Ато аз хӯрдани кадушӯрбо нофор шуду дасташро пок кард* [2, с.20-21]; *«Аз ҳосили нав шӯрбои кадубашир пухтам» - гӯён ба гапҳои мӯйсафед гӯш надода рафт* [2, 17], - *Ку Мулло Афзал, нонро реза кун дар ширкаду* [2, с.18], *Туппақайш пухтаматун, мехӯрен, намехӯрен* [2, с.10] - *Ҳамон чапотино, ҳамон сабзаковаро такрор мекунем, атаҷон* («Талош»,106) ; д) унсурҳои лаҳҷавие, ки мафҳуми симои ашӯро ифода мекунанд: сару мангал: *Мегуфташ, ки «ана ту барои ҷӣ сару мангали хонаатро ободу тоза нигоҳ намедорӣ»* [2, с.15].

Як зухуроти аҷиб, ки дар истеъмоли калимаҳои шевагӣ дар романи Ш. Ёдгорӣ ба

мушоҳида расид, падидаи дар таркиби чумла корбаст шудани қатори муродифие, ки як аъзои онҳо калимаҳои шевагӣ буда, аъзои дигарашон вожаи мансуб ба забони адабӣ мебошанд, низ қобили таваччуҳ аст: овоз-садо-нидо-чиғир: *Ин овозе, балки садое буд, ки ба овоз не, балки ба садои насли одам шабоҳат надошт* [2, 8]. *Ин нидо, ин чиғири ҳавлангез аз хонаи Гулдаста баланд гардид* [2, 20]. Бо овардани вожаи лаҳҷавии чиғир нависанда як навъ даҳшатнокии овозро зимни руҳ додани ҳодисаи нохуш инъикос намудааст. Ё ин ки адиб дар ҳолати фавқуллода аз шиддати ғам маҳкам шудани гулӯи персонажи худро танҳо бо истифода аз вожаи лаҳҷавии «ғичова» имконпазир донистааст: *Гулӯи Гулдастаро гичова гирифт* [2, 38].

Падидаи дигаре, ки қобили зикр аст, дар нутқи тасвири нависанда истифода шудани исмҳои маънии типӣ мураккаби пайваст ё копулятивӣ мебошад, ки дар таркиби чумла як шакли лаҳҷавӣ ва ё ду шакли умумии онҳо ба кор рафтааст. Дар бунёди чунин қолаби калимасозӣ бештар миёнванди–о–хизмат кардааст: *Чор сол пеш вақти суропешкуну даводаву кушокушӣ кӣ дастурхону нонҳои гирдаи бибӣ Гулдастаро орзу карда метавонист?* [2, 15].

2. Диалектизмҳои сифатӣ. Калимаҳои лаҳҷавии сифат дар забони романи «Талош»-и Ш. Ёдгорӣ барои нишон додани ҳадди баланди аломат ва ё ягон аломати махсуси ашёву ҳодиса ба кор рафтаанд. Масалан, вожаи лаҳҷавии фаламб (дар шеваи чанубӣ: нарм, мулоим 2012,735). Дар матни асар маъноӣ «дастони хеле нарм, бисёр мулоим»-и занро ифода мекунад, барои муқобил гузоштан ба «дастҳои мисли сӯян дурушт»-и мард ба кор рафтааст. Адиб барои таъмини ҳаққонияти тасвири аломат ба ин вожаи лаҳҷавӣ рӯ овардааст: *Охир, ба оринҷҳои фаламбу гарми Гулдаста расидани дастҳои мисли сӯян дурушти мани карахту мурдари аз нав зинда кард.* [2, 11]. Ё ин ки барои нишон додани ҳаққонияти сухан адиб нутқи персонажро ба истифодаи калимаи лаҳҷавии «чогай» - ба маънии «сухани пинҳонӣ», «гапи махфӣ» устакорона кор бастааст: - *Биген. Чӣ гапи чогайӣ доранд?* [2, 40]. Дар мисоли дигар сифати аслии киндик, ки бо исми «чорӯб» дар нутқи лаҳҷавӣ шакли кьндак// кьндък-ро низ дошта, ба маъноӣ «чорӯби кӯҳна (5,355) хӯрдашуда, яъне, аз бисёр рӯфтани соидашуда» барои аломати ашёр ба таври ҳаққонӣ ифода кардан хидмат кардааст: *Чорӯби киндикеро, ки он чо меистод, гирифта болои шолро рӯфтам* [2, 14]. Дар ҳолати дигар падидаи ба ҷои унсури адабии «маъноб» муродифи лаҳҷавии тоҷикии он – шал мавриди корбаст қарор гирифтааст: *Аз ҳотии ҳамсоият шали Усмон гирифтм* [2, 15]. Дар мисоли поён бошад, диалектизми лексикӣ суруп (дар лаҳҷаҳои чанубӣ; сьрьп// суруб) ба маъноӣ «сахт, чиддӣ, катъӣ» (5, 338) роиҷ буда, бо вожаи бақувват чуфти муродифӣ ташкил дода, аломату хусусияти шахсро ба таври воқеӣ инъикос кардааст: *Бигзор бинад, ки Афзал ҳанӯз бақуввату суруп аст!* [2, 32].- Ш. Исмоилов ин вожаҳо дар нутқи мардуми Нуробод дар шакли сьрьп ба маъноӣ бақувват ба кор бурдааст. Айнан ҳамин ҳолат зимни корбуди диалектизми чашпал бо муродифи адабӣ - вожаи «беҳунар» дар шакли чуфт чунин истеъмол шудааст: *Чунон зебо печондам, ки Гулдаста бинад, гап намеёбад гӯяд: -Ҳай марди беҳунару чашпал будааст* (2, 34).

3. Ба назари мо, дар забони асар аз ҳад зиёд ба кор бурдани диалектизмҳо, ки онҳо барои як ё якчанд маҳаллу минтақаҳои маҳдуд аст ва барои намоёндогони минтақаҳои дигар номафҳуму душворфаҳм аст, барои ҳалалдор гардидани ҳусни тасвир ва коста гардидани тарзи баёни нависанда (хоҳ дар нутқи тасвирии адиб ва хоҳ дар нутқи персонажҳо) мусоидат мекунад.

3. Шаклҳои лаҳҷавии ҷонишинҳо. Нуфузи чунин вожаҳо дар забони романи «Талош» кам бошанд ҳам, аҳёнан дар нутқи персонажҳо ба кор меравад: а) ҷонишини саволии борои чӣ дар шакли чиба: *Худамон, ки карда бошем, боз чиба менодем?* [2, 15]. б) ҷонишини номуайянии ягон ба исми чиз таркиб баста, дар забони адабӣ дар намои ягон чиз дар гардиш аст, вале дар забони персонаж шакли лаҳҷавии он «ҳиччӣ» дар маъноӣ «ягон чиз» истифода шудааст:

- *Ҳиччӣ мехӯрӣ?*

- *Мехӯрам, бобо, бисёр мехӯрам* [2; 8, 12].

4. Диалектизмҳои феълӣ. Дар забони асар корбурди вожаҳои лаҳҷавии феълӣ ҳам ба таври фаровон дида мешавад. Ин қабил вожаҳо матлаби адиб ва амалу ҷараёни воқеъ шудани кореро ба таври мушаххас ифода кардаанд. Намунаи чунин феълҳо:

а) дар шакли содда: хелидан (мехела), шакидан (молидан): *Аскарӣ дар ду сол бачара чунон мехеладу рост мекунад, ки ягон гурму цагидагиш намемонад* [2, 29]. Худро чанде ба ронам шакидаву думашро пеши биниам бозӣ доронда танамол кард [2; 8,12].

б) феълҳои таркибии номӣ: тевала кардан, кӯрқап кардан, хирак накардан, рупукӣ кардан ва ғайра. Ин феълҳо аз ҷузъи ёридохандаи маъмули кардан бо ҳамроҳ шудани калимаҳои лаҳҷавии тевала (табела), кӯрқап (ламс карда доштан), хирак (ӯзбекӣ:) маҷозан ба маъноӣ «чуръат», рупукӣ (тарсуй), матлаби нависандаро равшантар ифода кардаанд. Чанд намуна: *Баъд серкаро ба бог бурда, дар ягон ҷои сералаф дар шохи дарахт тевала кунам* [2; 8, 23]. *Даст дароз карда, ба ҷойи лаби табақро гирифтани надониста, бо ҳарду даст аз банди дастони булӯрини Гулдаста кӯрқап кардам* [2; 8, 10]. *Ман дигар хираке накардам, ки даҳан кушоям ва фурсате наёфтам ҳарфе бигӯям* [2; 8, 40]. *Одамро рупукӣ мекунанду баъд*

ҳаққашонро гирифта мехӯранд, фаҳмидӣ? [2; 8 20]. Диалектизмҳои лексикӣ фонетикии дар боло баррасишуда аз ҷиҳати моҳияшон маъноӣ мусбат ё муътадил дошта, Ш. Ёдгорӣ онҳоро дар матни асар бо мақсадҳои услубӣ барои саҳеҳ баён гардидани нутқи гуфтугӯии мардуми минтақаи муайян истифода бурдааст. Дар баробари вожаҳои муътадилмаъно дар нутқи персонажҳои асар баъзан калимаҳои қабехмаъно (вулгаризмҳо)-е низ дучор меоянд, ки онҳо ҳадди охирини баёни мақсадро дар шакли дурушт ифода мекунанд, аз қабилӣ бузи рихин, ахта карда, хоя, хиз ва ғайра аз забони ҳайвон садо додааст: *Чунон ки аз бузи рихин мегурезанд, аз ман дур мешуданд* [2; 8, 42]. *Кори ту ба хояҳои ман чӣ буд, ки раво дидӣ?* [2; 8, 42]. *Лекин маро ахта кардӣ, чапушақҳо дигар аз ман нагурехтанд* [2; 8, 42]. *Яъне гуфт, ки бо мани хиз чӣ меистӣ?* – *Бирав!* [2, с.8; с.42].

Ба ҳамин тариқ, аз баррасии масъалаи истифодаи диалектизмҳои лексикӣ дар романи «Талош»- Ш. Ёдгорӣ бармеояд, ки чунин унсурҳо бо мақсади услубӣ барои воқеӣ нишон додани муколама ва мубодилаи афкори одамони минтақаи муайян ба қор рафтаанд. Бештари онҳо дар нутқи гӯишварони шеваи ҷанубӣ дучор меоянд. Диалектизмҳои баррасигардида аз рӯи мансубият ба ҳиссаҳои зерини нутқ: исм, сифат, ҷонишин ва феъл тааллуқ дошта, фарогири мавзӯҳои гуногун мебошанд.

Қайд кардан ҷои аст, ки истифодаи аз меъёр зиёди диалектизмҳо ҳусни забони асарро коҳиш дода, ҳамчунин барои ба ҳаҷв, саҳнаҳои истехзову шӯҳиомез рӯ овардани нависанда сабаб гардидааст.

АДАБИЁТ

1. Ёдгорӣ Ш. Талош (роман), // «Русская литература», Душанбе-2013.-512с
2. Ёдгорӣ Ш. Талош (роман, қисми аввал), // Садои Шарк, №8,2009, С.10-45.
3. Исмоилов Ш. Лексикаи лаҳҷаҳои водии Рашт.- Душанбе: «Ирфон», 2018.-334с.
4. Калинин А.Б. Лексика русского языка. М.: «МГУ», 1971.-231с.
5. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ., Бердиев Б. Фарҳанги гӯишҳои ҷанубии забони тоҷикӣ.- Душанбе:«Дониш», 2017.-984с.
6. Маъсумӣ Н. Забон ва услуби Аҳмади Дониш. -Душанбе: «Дониш», 1976.-75с.
7. Муҳаммадиев М. Лексикаи забони адабии тоҷик. -Душанбе: ДМТ,1997.-192.
8. Неменова Р.Л., Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Ҷилди 1.(фонетика, синтаксис) - Душанбе:«Дониш», 1980.-331с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 1 ва 2 –Москва: «Советская энциклопедия», 1969.-950.
10. Хоркашев С. Баррасии лингвистикии гурӯҳҳои мавҷии таркиби луғати лаҳҷа.- «Душанбе»: Маориф, 2014.-234с.
11. Филипп Ф.П. Проект словаря русских народных говоров. -Москва – Ленинград: «Издат. АН СССР», 1961.-197с.
12. Шанский Н.М. Лексикология современного–русского языка.- М.,1972.-327с.
13. Ҷӯраев Ғ Забони ман - ҳаҷони ман. Ғ. Ҷӯраев. -Душанбе: «Эр – граф», 2016. -160 с.

ДИАЛЕКТИЗМҲОИ ЛУҒАВӢ ДАР РОМАНИ «ТАЛОШ»-И ШОҲМУЗАФФАР ЁДГОРӢ

Дар мақола қайд мешавад, ки «диалектизми лексикӣ» аз ду ҷиҳат баррасӣ мешавад: а) аз ҷиҳати шевашиносӣ; б) аз ҷиҳати услубиносӣ. Ҷиҳати муҳимми диалектизми лексикӣ - моли хоси шеваҳои маҳаллӣ будани онҳост. Бо мақсади равшантар баён намудани матлаб профессор Ғ. Ҷӯраев диалектизмҳои лексикиро, ки хоси нутқи гуфтугӯии як ё якчанд маҳаллу минтақаҳои муайян ба ҳисоб меоварад, ва онҳоро шартан боз ба ду гурӯҳ: а) диалектизмҳои луғавии пурра; б) диалектизмҳои луғавии нопурра ҷудо мекунанд, ки чунин тавзеҳот ва таснифот аз назари илми шевашиносӣ анҷом дода шудааст. Калимаҳои умумии тоҷикӣ дар таркиби луғавии шеваи ҷанубӣ имконияти ба тағйироти овозӣ дучор шуданро доранд, ин ҷиҳат бо мисолҳои мушаххас нишон дода шудааст. Аз ҷиҳати дигар, диалектизмҳои лексикӣ дар забони асарҳои бадеӣ аз ҷониби нависандагон мақсадноқ истеъмол ёфта, хусусияти услубӣ пайдо мекунад, ки ин масъала мавзӯи баҳси илми услубиносӣ ба шумор меравад.

Калидвожаҳо: луғати гуфтугӯӣ, диалектизмҳои семантикӣ (маъноӣ), диалектизми лексикӣ, диалектизмҳои лексикӣи пурра ва нопурра, услуби бадеӣ, забони асари бадеӣ.

LEXICAL DIALECTICS IN ROMAN "TALOSH"- I SHOHMUZAFFAR YODGORI

This article deals with the “lexical dialectics” is considered in two ways: a) in terms of grammar; b) from the methodological point of view. An important aspect of lexical dialectics is that they are a product of local dialects. In order to clarify the subject, Professor Gh. Juraev divided lexical dialectisms, which are characteristic of the speech of one or more specific regions and regions, and divided them into two groups: a) complete lexical dialectisms; b) distinguish incomplete lexical dialectisms, such explanations and classifications belong to the science of grammar. On the other hand, lexical dialectisms in the language of works of art are purposefully

used by writers and acquire a stylistic character, which is the subject of discussion in the science of stylistics.

Keywords: colloquial dictionary, idioms, lexical dialectic, literary style, language of the work of art.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ В РОМАНЕ «ТАЛОШ» ШОХМУЗАФФАРА ЁДГОРИ

В данной статье отмечается, что «лексические диалектизмы» являются объектом исследования двух лингвистических наук - диалектологии и стилистики. Важным аспектом лексических диалектизмов является тот факт, что они являются продуктами местных говоров. Чтобы прояснить сущность лексических диалектизмов, которые принадлежат разговорной речи определённой одной или нескольких местностей и регионов, профессор Г. Джурраев условно разделил их на две группы: а) полные лексические диалектизмы; б) неполные лексические диалектизмы, которая произведены с точки зрения диалектологии. С другой стороны, лексические диалектизмы целенаправленно используются в языке художественной литературы писателями, которые приобретают стилистические особенности, а рассмотрение этого вопроса входит в сферу задачей стилистики.

Ключевые слова: разговорный словарь, семантические диалектизмы, лексические диалектизмы, литературный стиль, язык художественного произведения.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Умедҷони Лоиқшо - муаллими калони кафедраи назария ва амалияи забонишуносии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. Тел.: (+992) 985474787

Сведения об авторе:

Умеджони Лоиқшо - старший преподаватель кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айнӣ. Тел.: (+992) 985474787

About the author:

Umedjoni Loiқsho - a senior lecturer at the Department of Theory and Practice of Linguistics at Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Phone: Тел.: (+992) 985474787

ФУНКЦИОНАЛЬНО - СЕМАНТИЧЕСКИЕ РАЗРЯДЫ НАРЕЧИЙ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ТЕМПОРАЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЙ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА «И ДОЛЬШЕ ВЕКА ДЛИТСЯ ДЕНЬ»)

Каримова Д.Э.

Денауский институт предпринимательства и педагогики

Одной из неисследованных областей языкознания до сих пор является сопоставительная грамматика русского и узбекского языков. Многие аспекты сопоставительной грамматики русского и узбекского языков, не были предметом сравнительного исследования русского и узбекского языков, в частности, проблема сопоставительного изучения темпоральности.

Давно интересует лингвистов и по сей день остается одной из основных задач типологии, создание унифицированных способов описания и установление основных принципов сравнения систем различных языков

Слова, которые обозначают признак действия, состояния, признак предмета, признак качества или другого признака, относятся к наречиям в русском и узбекском языках.

Характеризуя наречия времени в сопоставляемых языках, прежде всего, следует отметить, что наиболее дискуссионной частью речи во многих языках является категория наречия.

Е. М. Галкиной - Федорук, В. В. Виноградовым, А. Н. Гвоздевым были прекрасно описаны и классифицированы временные отношения наречия в русском языке.

Затрагивается этот вопрос в узбекском языке в работах профессора Е. Д. Поливанова [11], в статьях академика А. Н. Кононова [10].

Как несклоняемая, неспрягаемая и самостоятельная часть речи, по своим синтаксическим функциям и морфологическим признакам, наречия в русском языке, более четко ограничиваются от других частей речи, чем в узбекском языке.

Являясь неизменяемыми словами, наречия указывают на признаки действий, состояний, качеств или свойств предметов и на различные обстоятельства и обычно примыкают к глаголу, реже – к прилагательному и наречию.

В узбекском языке наречия также выражают признаки действий и различные обстоятельства, при которых совершается то или иное действие, но по своим морфологическим показателям они не всегда достаточно четко отделяются от других частей речи, особенно от прилагательных.

Прилагательные, сочетаясь с существительными, т. е. примыкая к ним выполняют функции определений, а сочетаясь с глаголами, тоже по способу примыкания, выполняют функцию наречий. Например: *Эртага ҳаво очиқ булади* – *Завтра будет ясный день*. *Маҳмуд кеч келди* – *Махмуд поздно пришел*. *Уқитувчи қизик воқеа ҳақида гапириб берди* – *Учитель рассказал об интересном событии* (прилагательное *қизик* сочетаясь с существительным *воқеа* и соответствует русскому прилагательному *интересный*). *У жуда қизик гапирди* – *Он очень интересно говорил* (здесь прилагательное *қизик* сочетаясь с глаголом *гапирди* и соответствует русскому наречию *интересно*).

Как мы с вами видим по приведенным примерам в русском языке наречия как несклоняемая, неспрягаемая и самостоятельная часть речи по своим морфологическим признакам и синтаксическим функциям более четко ограничиваются от других частей речи, чем в узбекском языке. В узбекском языке наречия по своим морфологическим показателям не всегда достаточно четко отличают от других частей речи, особенно от прилагательных.

Характерная особенность русских наречий состоит в том, что слова превращаясь в наречия, полностью отрываются от той среды, в которой они находились, приобретая неизменяемую форму. В узбекском языке большинство наречий, образованных от других частей речи не полностью теряют связь с тем словом, от которого они образовались посредством тех или иных суффиксов. Это особенность более ярко проявляется при обозначении наречий времени. Например: *ёзда (летом)*, *ёзга (на лето)*, *ёздан (с лета)*, *бузун (сегодня)* *бугундан (сегодняшнего дня)*.

Наречия времени обозначают время действия и отвечают на вопросы *когда? с каких пор? до каких пор?* В узбекском языке они передаются в основном наречиями того же значения и местным, направительным или исходным падежами соответствующих имен существительных или прилагательных отвечает на вопрос *қачон? қачондан? қачонгача?* Например: *сейчас – ҳозир*, *рано – эрта*, *барвақт*, *вақтлик*, *поздно – кеч*, *раньше – олдин*, *илгари*, *аввал*; *сначала - аввало*, *аввал*, *олдин*, *бошида*, *аввал бошида*, *илгари*, *дастлаб*; *сперва – аввал*, *аввало*, *олдин*, *дастлаввал*, *дастлаб*, *бошида*, *аввал бошида*, *теперь – энди*, *ҳозир*, *эндиликда*, *ҳозирги пайтда*; *всегда – ҳамиша*, *ҳар доим*, *доим*, *доимо*, *ҳамма вақт*; *ночью – тунда*, *кечаси* (местный падеж), *зимой – қишда*, *қиш пайтида* (местный падеж), *завтра - эрта*, *эртага*; (направительный падеж), *издавна – аллақачондан бери*, *анчадан бери*, *қадимдан*, *бурундан*, *азалдан*; (исходный падеж), *смолоду – ёшликдан*, *болаликдан*, *ёшлик (болалик) чоқларидан*, *ёшликданоқ* (исходный падеж).

В грамматиках русского и узбекского языков наречие характеризуется самостоятельной частью речи, выделяется временной разряд [87; 88], но в узбекском языке наречие как часть речи рассматривается неопределённо в разных учебниках.

Ранние грамматисты в русском языке причисляли наречия к разряду частиц, куда входили все неизменяемые части речи. Исследователи русского языка А. А. Потемня [17: 64], А. А. Шахматов [18], А. М. Пешковский [14], Л.В. Щерба [19], В. В. Виноградов [4], А. Н. Гвоздев [9], Е. М. Галкина-Федорук [8] и др. рассматривают наречие в системе знаменательных частей речи.

В то же время следует отметить, что в русском языке, сохранившим яркие черты флективного строя, расхождения между частями речи, наречия обнаруживаются отчетливо, чем в узбекском, в котором в результате изменения в структуре слова аглютинативные способы выражения морфологических категорий были потеряны, тем самым, исчезли специфические категориально - грамматические черты слов различных частей речи, а взамен стали развиваться аналитические.

К основным грамматическим признакам наречий в русском и узбекском языках относятся следующие:

- а) наречия являются неизменяемыми знаменательными словами;
- б) определяют глагол;
- в) имеют словообразовательные связи с именами прилагательными и существительными;

г) некоторые разряды наречий как в русском, так и в узбекском языке, образуют степени сравнения;

д) наречия в русском и узбекском языках выполняют функцию обстоятельства, выражая, конкретизируя отношения между действием и его распространителями.

Несмотря на неизменяемость (т. е. отсутствие словоизменения, или формообразования у русских наречий), они не стоят вполне изолированно в этимологическом отношении от прочих морфологических категорий слов (—прочих частей речи), а наоборот, весьма часто оказываются производными от них. Приведем несколько примеров: Наречие *сегодня* (чит. *севодня*) происходит [как и соответствующее узбекское наречие *бугун* <-! бу *куп*] из стяжения (в одно слово) словосочетания — именно словосочетания *сега дня* = родительный падеж от *сей день*. Отсюда становится вполне понятным произношение второго слога в наречии *сегодня* (в виде *во*, а не *го*).

Известная группа наречий времени, оканчивающихся на *ом* (или *ём*), *ой* и *ью*, — как-то: *вечером, утром, днём, летом, весной, зимой, осенью,*

ночью — представляет собою нечто иное как (обособившиеся в наречном употреблении) творительные падежи от имен существительных *вечер, утро, день, лето, весна, зима, осень, ночь*. В данном случае связь наречий с существительными оказывается еще весьма близкой (т. е. вполне явно ощутимой для языкового сознания) — так как данные наречия *вечером, летом* и т. д. еще нисколько не удалились в звуковом отношении от соответствующих им падежных; форм существительных, т. е. нисколько не различаются по звуковому составу от творительных падежей *вечером* (от *вечер*), *летом* (от *лето*) и т. д.

Наречие *в старину эскида, эски замонларда* восходит к винительному падежу от существительного *старина* в сложении с предлогом *в* (*в + старину*).

Связь с именем существительным (*старина*), от которого данное наречие является производным, ощущается здесь уже в несколько более слабой степени, чем в вышеприведенной группе примеров (*вечером* от *вечер*, *днём* от *день*, *осенью* от *осень* и т. д.). Но все-таки она оказывается вполне несомненной для русского языкового мышления (опять-таки ввиду отсутствия звукового различия между *встарину* и *в + старину*).

Как было подчеркнуто выше, наречие в отличие от других частей речи не обладает единым лексическим значением. Одни наречия обозначают качества (*вернуться быстро – тез келиш*), другие – пространственные понятия (*подойти близко – яқин келиш, продвинуться далеко – узоққа бориш, узоқ, олдига келиш*) и др. Временные понятия также являются одним из основных семантико-синтаксических отношений, которые выражают наречия в русском и узбекском языках (*вчера – кеча, куни кеча; давно – куп (бери), анча олдин, анча илгари, анча бурун; аллақачон; сегодня – бугун, шу бугун; сейчас – ҳозир (да), ҳозирда, ҳозирги вақтда, шу тобда; недавно – яқинда, яқиндагина, кечагина; опять – яна, тагин, қайта(дан)сунгра* и т.д.: **Сегодня** же ему хотелось подольше побыть здесь, потребность была такая – точно бы он должен был восстановить в этом доме некие утраченные силы [20. с. 21]; - **Бугун** эса бу ерда у яна узоқроқ ўтиришни хоҳларди, чунки шундай қилганда, гўё йўқотган куч-қувватини қайта тиклаб оладигандай эди [21. с. 47]; Забеги вначале к дежурному, **сегодня** Шаймерден сидит диспетчером [20. с.8]; - **Авалло** навбатчининг олдига кириб ўт, **бугун** Шоймардон диспетчерлик қилипти [21. с.16]; ... даже отжившей свой бабий век женщине никак не следует быть беззубой (**давно** надо было свозить ее на станцию вставить эти самые металлические зубы [20. с.7]; - ... ҳар қанча ошини ошаб, ёшини яшаган бўлса-да, аёл кишининг тишисиз қолиши ярашмас экан (**аллақачон** уни бекатга олиб бориб, ҳалигидай темир тиш қўйдириши керак эди [21. с. 13 - 14]; **А** вроде бы совсем **недавно** это было [20. с.10] - **Бу** ишлар худди **кечагина** бўлиб ўтгандай-а [21. с. 21]; **Потом** она отдышалась, и ее **опять** потянуло туда, к железной дороге, где можно было утолить голод [20. с. 6]; - **У** нари бориб бир оз нафас ростлаб олгач, нафсини қондириши илинжида **яна** темир йўл томон интилди [21. с. 12]; **По** **ночам** же **почва** быстро выхолаживалась, и к рассвету степь покрывалась белесым, как солончак, налетом недолговечного инея [20.с. 5] **Кечалари** ер тезда музлаб, тонгга қадар даштлик худди энгил шўрхок босгандай оқши қиров билан қопланар эди [21. с. 8].

В русском и узбекском языках можно выделить группу так называемых местоименных наречий, включающих наречия различных видов темпоральных отношений (времени, места, образа действия и т. д.), их сближает с местоимениями наличие общих корней и весьма относительный, абстрактный характер выражаемых ими значений: *сейчас – ҳозир(да); потом – кейин, кейин, сўнг, сўнгра, кейинчалик, кейинроқ; когда – қачон, қачон, қай вақтда; никогда – ҳаргиз, ҳеч, ҳеч қачон, ҳеч вақт, асло, сира; ҳеч қачон* и др.: *И чего Едигей так расплакался, сам не мог понять, **никогда** с ним такого не случалось [20. с. 27] - **Ҳеч қачон** у бундай*

ҳолатга тушмаган эди, бу гал эса қандай йиғлаб юборганини ўзи ҳам билмай қолди [21. с. 28]. *И чего Едигей так расплакался, сам не мог понять, никогда с ним такого не случилось* [20. с. 16]. ... **вначале** прямо по шпалам, **потом**, с появлением встречного поезда впереди, скатившись вниз с откоса, пробивался, как в пургу, заслоняясь руками от ветра и пыли, выносимых шквалом из-под скоростного товарняка [20. с. 6 - 7]. У **аввалига** шпаллар устидан юрди, **сўнг** қаршидан келаётган поезд кўзга ташилангач, қияликдан пастга сурилиб тушиб, тезюрар юк поезда гилдираклари остидан кўтарилаётган қорли тўзондан юзини қўли билан тўсиб, чап берганча илгарилаб кетди [21. с. 34].

Итак, местоименные наречия включают в свой состав наречия всех разрядов, в том числе и времени: *сейчас - хозир, ҳозирда, ҳозирги вақтда, шу тобда; энди; , теперь – энди, ҳозир, эндиликда, ҳозирги пайтда; сегодня - бугун; скоро, вскоре –тез, тезда, тездан, кўп ўтмай, тез орада, дарров; поздно – кеч; скоро - яқинда, тез, тездан, жадал, илдам, тез, кўп ўтмай, тез орада, дарров; ; вскоре – яқинда, эртаг, эртадан кейин; точно - аниқ; раньше – олдин, олдин(да); часто – тез-тез, кетма – кет, кўплаб, кўп, кўпинча, аксар; редко – камдан - кам; всегда – доим, доимо, ҳаммиша, ҳаммишадигай, ҳамма вақт, ҳардам; своевременно – ўз вақтида (фурсатида), айни пайтида, мавридида, вақтни, (фурсатни) бой бермасдан, кечиктирмай; ; иногда - баъзан, баъзида, баъзи вақтда, гоҳо; онда-сонда, аҳён-аҳёнда; ора-сира; 2 айрим ҳолларда.; опять – 1 яна, тагин, қайта(дан); 2 бу сафар ҳам, яна; никогда - ҳаргиз, асло, ҳеч, ҳеч қачон, ҳеч вақт, асло, сира; и др: , А на разъезде Боранлы-Буранном, как **всегда**, приходили и уходили поезда [20. с.32]. Бўронли бекатида эса **ҳамишадигай** поездлар келиб-кетишар [с.44]. **Никогда** и никому не доведется, дай бог, ездить на таких поездах [20. с. 14]. – Бундай поездда юриш **ҳеч қачон** ҳеч кимнинг бошига тушмасин... [21. с. 78].... **Потом она отдышалась, и её опять потянуло туда, к железной дороге, где можно было бы утолить голод** [20. с.12] **Кейин** у бир оз нафас ростлаб олгач, нафсини қондириш илинжида яна темир йўл томон интилди [21. с.11]. **Теперь** каждая лисица промышляла себе пропитание, рыская в степи в полном одиночестве [20. с.10]. **Энди** ҳар бир тулки ўзича емиш излаб, даштликнинг турли томонига изгиб кетганидан дунёда гўё тулки зоти қолмагандай эди [21. с. 8]. Она поняла, что поминать о его голове **никогда** не следует [20. с. 115] - Бош ҳақида **ҳеч қачон** сўз очииш мумкин эмаслигини она энди тушунди [21. с.179]. Такого вроде **никогда** и не было [20. с. 150]. – Бунақаси **ҳеч қачон** бўлмаган бўлса керак [21. с. 238]. Едигей знал толк в этом деле — **содержал** Буранного Каранара **всегда** в справности [20 с. 30]. У Қоранор Бўронни **доимо** сидқидилдан парвариш қилади [21 с. 41].*

Хотя наречий **времени** в русском и узбекском языках довольно много (около 200 единиц вместе взятых), однако они представляют собой группировки слов, весьма ограниченные в плане семантических возможностей обозначения времени, кроме того, практически не пополняемые новыми лексемами. Некоторые исследователи русского языка, говоря о количестве наречий **времени**, называют цифру примерно в 500 единиц. К наречиям времени они относят все лексемы, которые так или иначе оказываются значимы в плане проявления категорий времени, вида глагола, способа разворачивания действия (*темп, длительность, кратность* и т. п.): *быстро (долго работал, ежегодно ездил): В этот час на Тихом океане, в северных его широтах, было уже утро, восьмой час утра* [20 с.26]. **Шу пайт** Тинч океаннинг шимолий кенгликларида тонг отиб, соат саккиз бўлган эди [21 с.59]. *Авианосец «Конвенция» находился в тот час на своем месте, в том же районе Тихого океана, южнее Алеутов, на строго одинаковом по воздуху расстоянии от Владивостока и Сан-Франциско* [20 с.50]. «Конвенция» авиабардори **бу пайт** ўз ўрнида - тиккасига ҳисоблаганда Владивосток билан Сан-Францисконинг қоқ ўртасида, Тинч океандаги Алеут ороллариининг жанубий қисмида турарди [21 с.121].

Семантической доминантой наречий **времени** являются местоименные лексемы (*когда – қачон; когда-либо - бир кунмас, бир кун; когда-нибудь – бир кунмас, бир кун, ахир бир кун, қачон бўлмасин, бир пайти келиб, аллақачон; каждый день - ҳар кун, ҳар кун; в тот день - ўша вақтда; когда-то – аллақачон, бир вақтлар, бир замонлар; 2 қачонлардир, узоқ ўтмишида; , кое-когда - баъзан, гоҳо, аҳён-аҳёнда; иногда - 1 баъзан, баъзида, баъзи вақтда, гоҳо; онда-сонда, аҳён-аҳёнда; ора-сира; 2 айрим ҳолларда; никогда – ҳаргиз, асло, ҳеч, ҳеч қачон, ҳеч вақт, сира; некогда - бир вақтлар, бир замонлар, қачонлардир, бир замонда; всегда - доим, доимо, ҳаммиша, ҳамма вақт; 2 абадий. и т.п.*), составляющие примерно четверть от общего числа наречий времени. – **Сейчас** попытаемся [20. с. 46] – **Хозир** уриниб кўрамиз [21. с. 66]. **Сейчас**, думаю, по радио передают наверняка. Обычно сразу же передача с космодрома... [20. с. 35] – **Хозир** радиодан эълон қилиб қолса керак, деб ўйладим-да. Одатда, бир йўла космодромнинг ўзидан олиб эшиттиришар эди... [21. с. 49]. **Сегодня** же ему хотелось подольше побыть здесь, потребность была такая — точно бы он должен

был восстановить в этом доме некие утраченные силы [20. с. 34] - *Бугун эса бу ерда у яна узоқроқ ўтиришни хоҳдарди, чунки шундай қилганда, гўё йўқотган куч-қувватини қайта тиклаб оладигандай эди* [21. с. 47]. *Ну, дай-то бог завтра всё честь по чести соблюсти, а как схороним да первые поминки справим, ноги его больше не будет, избавимся, кому он здесь нужен и кто ему нужен?!»* [20 с. 40] - *Ииқилиб, эртага мархумни эсон-омон жойига қўйиб, маъракасини ўтказиб олайлик, боланинг бу ердан изи қурийди, шу билан қутуламиз, бу ерда унинг ҳеч кимга кераги йўқ, унга ҳам ҳеч кимнинг кераги йўқ?!»* [21. с. 56]. *Никогда не видел Едигей жену свою в таком состоянии* [20 с. 167]. *Хеч қачон едигей хотинини бу ахволда курмаган* [21 с. 263]. *Бош ҳақида ҳеч қачон сўз очииш мумкин эмаслигини она энди тушунди* [20 с.179]. *Хеч қачон едигей хотинини бу ахволда курмаган* [21 с. 263].

Совершенно очевидно, что обозначение времени с помощью ненаречных средств имеет существенные преимущества по сравнению с наречными способами. Так, к примеру, сочетание существительных с предлогами способно обозначать такие грани временной локализации, которые нельзя обозначить с помощью наречий: *около двух часов – тахминан икки соат, перед обедом – тушликдан олдин, в обеденное время – тушликда, за обедом – кечки овқатда, под вечер - кечқурун, через день - бир кундан сўнг* и др.: *В те дни вечерами уже холодало, дело шло к осени* [20. с.5] - *Ўша кунлари куз яқинлаб қолган, оқшомлар анча аёзли эди* [21. с. 8]. *К вечеру* *лисица залегла пообочь телеграфной линии на дне овражка* [20. с. 5] - *Кечга яқин тулки йул ёқасида турган симёгоч остидаги чуқурликка кириб, у ерда қалин ўсиб тўққизил рангда қийғос уруғлаган* [21. с. 5]. *Едике, вчера ночью, когда я сменил вас на дежурстве, только вы удалились, как что-то стряслось в воздухе, я аж закачался* [20. с.36] - *Эдике, кеча тунда, сиз билан смена алмашиганимиздан сўнг, сал ўтиб осмон ёрилиб кетгудек бўлди, турган жойимда чайқалиб кетдим* [21. с.40]. *К вечеру* *лисица залегла пообочь телеграфной линии на дне овражка* [20. с. 5] - *Қош қорайганда тулки чуқурликдан чиқди* [21. с. 9]. *Позавчера* *еще, когда был на станции, сам телеграмму отбил ему, что, мол, так и так, отец твой при смерти* [20. с. 15] - *Ўтган куни катта бекатга борганимда ўз қўлим билан телеграмма жўнатганман, отаннинг аҳволи оғир, деганманг* [21. с.13]. *Муж – пропойца, дети с утра до вечера* *околоачиваются на станции без призора* [20. с. 20] - *Эри ичкиликка берилиб, болалар қаровсиз қолиб, уззукун бекатда сангиб юришини, безори бўлиб кетганини, ким билади* [21. с. 44]. *В тот день* *в честь гостей Едигей заколол барашика и устроил славное пиришество для всех боранлинцев* [20 с. 71]. *Уша куни* *Едигей меҳмонлар шарафига қўзи сўйди, барча бўронлиликларни чақириб катта зиёфат берди* [21 с.71]. *Работали они в тот день на линии, гравий подновляли на полотне* [20 с. 96]. *Уша куни* *улар темир йўл изларидаги шагалларни янгилаб юришган эди* [21 с. 147]

Кроме того, и выбор лексем для временной локализации в рамках существительных несопоставимо шире, нежели это имеет место в наречии. Существительное имеет очевидные преимущества перед наречием, так как существительных с непердметным значением, способных выступать в качестве обозначения временных ориентиров, значительно больше, чем лексем-наречий: *перед ужином - кечки овқатдан олдин, за ужином – кечки овқат пайтида, после ужина - кечки овқатдан кейин, задолго до ужина – кечки овқатдан анча олдин, в то же время - айни чоқда, перед обедом – тушликдан олдин, в обед – тушликда, в следующем году – кейинги йилда* и т.д.: *Объединённый центр управления — Обценупр — в это время* *напряжённо следил за выходом обеих кораблей на орбиту «Трамплин»* [20. с 25]; *Марказий Бошқарма - Қўшмарбош - шу маҳал иккала космик кеманинг «Трамплин» орбитасига чиқишини синчков кузатмоқда эди* [21. с. 31]. *Никто в мире не знал, что на его борту в это время* *решалась глобальная судьба планеты...* [20. с.100]; *Шу лаҳзада* *унинг бортида бутун сайёрамизнинг тақдир-қисмати ҳал этилаётганини ҳеч ким билмасди* [21. с.153]. *Восхищаясь увиденным, он в то же время* *понимал, что для него это постороннее дело* [20. с. 14]. *Муъжизадан ҳайратланар экан, айни чоқда* *бу мафтункор ва даҳшатли воқеанинг унга ҳеч қандай алоқаси йўқлигини англад* [21. с. 30 - 31]. *... состари-лась, ссутулилась жена в последнее время, и это очень заметно было в желтой дымке тусклого путевого освещения* [20. с. 14]. - *У шунчаки йўл бўйидаги дуд аралаш сарғиш нур шуъласида юриб бораётган хотинининг сўнгги пайтларда қанчалик қартайиб, букчайиб қолганига ҳозир эътибор бераркан, қўнгли ранжиб, ўзини койий бошлади* [21. с. 18]. *Любопытства ради мы решили однажды* *послать ответный целевой радиосигнал примерно в том же спектре частоты, направив его в ту точку Вселенной* [20. с. 30] - *Бир куни* *биз шунчаки синаб кўриш учун Коинотнинг ўша нуқтасига, доимо ва мунтазам равишда сирли*

радиоимпульслар келиб турган ўша нуқтага ўша частота спектрида жавоб радиосигнал юборишига қарор қилди [21. с. 70]. *Едигей в тот день* был сцепщиком [20 с. 120]. *Эдигей ўша кунни вагонларни тирковчи бўлиб ишларди* [21 с. 187]. *Буранный Едигей поднялся в тот день рано* [20 с. 53]. *Эдигей Бўрон шу кунни барвақт уйғонди* [с. 76].

Таким образом, разряды наречий формируют весьма неоднородную картину, представляющую собой мозаичное объединение одного крупного разряда и разрядов, существенно меньших по объему, причем, иногда совершенно крохотных.

«Происходит ослабление продуктивности обстоятельственных наречий, что в значительной степени связано с формированием вторичных предлогов, которые более дифференцированно выражают обстоятельственные отношения; продуктивность определительных наречий усиливается» [167: 259].

ЛИТЕРАТУРА

1. Азизов, А. А. Сопоставительная грамматика узбекского языка. Морфология.–Т.: Укитувчи. 1983.–180 с.
2. Бондарко, А. В. Темпоральность. / Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. – Л.: Наука, 1990 – 264 с.
3. Буслаев, Ф.И. Историческая грамматика русского языка. – М.: Учпедгиз., 1959. – 623 с.
4. Виноградов, В.В. Русский язык. – М.: Высшая школа. 1986. – 640 с.
5. Востокова, А. Х. Русская грамматика. Изд.12-е. – СПб.,1874. – X11. – 216 с.
6. Всеволодова, М. В. Способы выражения временных отношений в современном русском языке. – М.: МГУ, 1975. – 283 с.
7. Гак, В. Г. Сопоставительное изучение языков и лингвистическая типология // Русский язык за рубежом. – 1974. – №3. – С.40-45.
8. Галкиной - Федорук, Е. М. Номинативные предложения // Современный русский язык. Часть 2. Морфология. Синтаксис. – М.: Московский университет, 1964. – 438 с.
9. Гвоздев, А. Н. Современный русский литературный язык. – М.: Государственное учебно – педагогическое издательство Министерства просвещения РСФСР, 1958. – 302 с.
10. Кононов, А. Н. Грамматика узбекского языка. – Т.: Госиздат. УзССР, 1948. –283 с.
11. Поливанов, Е.Д. Опыт частной методики преподавания русского языка. Ч.1. – Т.: Средняя и высшая школа, 1961. – 111 с.
12. Падучева, Е. В. К семантической классификации временных детерминантов предложения // Язык: система и функционирование. - М.: Наука, 1988. – С. 190 -201.
13. Падучева, Е. В. Наречие как кванторное слово // Изв. АН СССР. Сер. лит-ры и яз. - 1989. – Т.: 48, № 1. – С. 47-54.
14. Пешковский, А. М. Русский синтаксис в научном освещении. -М.: Госучпедиз, 1956. - 512 с.
15. Поливанов, Е.Д. Русская грамматика в сопоставлении с узбекским языком. Госиздат. – Т.: УзССР, 1933. – 182 с.
16. Потаенко, Н. А. Время в языке (опыт комплексного описания) // Логический анализ языка: язык и время. –1 М.: Индрик, 1997.
17. Потебня, А. А. Из записок по русской грамматике. Т.1-2. – М.: Просвещение, 1958. – 536 с.
18. Шахматов, А. А. Синтаксис русского языка. - М.: ЛКИ, 2015.- 624с.
19. Щерба Л.В. Избранные работы по языкознанию и фонетике. Т.1. – Л.: Издательство Ленинградского университета, 1958. – 182 с.
20. Чингиз, А. И дольше века длится день. – Ф.: Кыргызстан. 1988. 656 с.
21. Чингиз, А. Асрни каритган кун. – Т.: Навруз. 2015. 448 с.

ФУНКЦИОНАЛЬНО - СЕМАНТИЧЕСКИЕ РАЗРЯДЫ НАРЕЧИЙ КАК СРЕДСТВО ВЫРАЖЕНИЯ ТЕМПОРАЛЬНЫХ ЗНАЧЕНИЙ В РУССКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ (НА МАТЕРИАЛЕ РОМАНА ЧИНГИЗА АЙТМАТОВА «И ДОЛЬШЕ ВЕКА ДЛИТСЯ ДЕНЬ»)

В статье анализируются средства выражения наречий с темпоральным значением, в том числе наречия, обозначающие признак действия, состояния, признак предмета, признак качества или другого признака в русском и узбекском языках. Классификация наречий с временным отношением в русском и узбекском языках. Дается информация об основных способах передачи временных значений наречий в русском и узбекском языках. Характеризуя наречия времени в сопоставляемых языках, прежде всего, следует отметить, что категория наречия во многих языках является наиболее дискуссионной частью речи. Материалом для исследования послужили примеры из романа Чингиза Айтматова «И дольше века длится день».

Ключевые слова: наречие, темпоральный, признак действия, неспрягаемое, наречия времени, флективный, аглютинативный, морфологический, грамматический, синтаксический, несклоняемое, абстрактный, лексический.

FUNCTIONALLY - SEMANTIC CATEGORIES OF ADVERSE AS A MEANS OF EXPRESSING TEMPORAL MEANINGS IN THE RUSSIAN AND UZBEK LANGUAGES (BY THE MATERIAL OF THE ROMAN OF CHINGIZ AITMATOV "AND THE DAY LASTS LONGER THAN A CENTURY")

The article analyzes the means of expressing adverbs with temporal meaning, including adverbs denoting a sign of action, state, feature of an object, a sign of quality or other sign in the Russian and Uzbek languages. Classification of dialects with a temporal relation in Russian and Uzbek languages. Information is given on the main ways of transmitting the temporal meanings of dialects in Russian and Uzbek languages. Characterizing the adverbs of time in the compared languages, first of all, it should be noted that the category of adverb in many languages is the most debatable part of speech. The material for the study was examples from novel by Chingiz Aitmatov "The Day Lasts More Than a Hundred Years"

Сведения об авторе:

Каримова Дилбар Эшкobilовна – преподаватель кафедры русского языка и литературы Денауского института предпринимательства и педагогики. Адрес: Узбекистан, Сурхандарьинская область, Денауский район. Тел.: (+998) 912344173, E-mail: dilbar.karimova.71@list.ru

About the author:

Karimova Dilbar Eshkobilovna – teacher of the department of Russian language and literature. Denau Institute for Entrepreneurship and Pedagogy. Address: Uzbekistan, Surkhandarya region, Denau district. Phone.: (+998) 912344173, E-mail: dilbar.karimova.71@list.ru

ЗНАЧЕНИЕ И КОНЦЕПТ. РАЗЛИЧНЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИЕ КОНЦЕПТА

Нигораи С.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В современной лингвистике, как правило, существуют две школы осмысления значения, которые иллюстрируют основные направления они: “современного мышления по этой проблеме: референциальный подход, который стремится сформулировать природу значения через формирование взаимозависимости между словами и вещами или концепциями, которые изучают функции слова в речи и меньше заботятся о значении. чем то, как это работает”.

По мнению западных учёных «все основные работы по семантической теории до сих пор основывались на референциальных концепциях значения. Фундаментальной особенностью этого подхода является то, что он различает три компонента, тесно связанных со значением: языковой знак звуковой формы, концепцию, лежащую в основе этой звуковой формы, и фактическую ссылку, а именно на какую часть или аспект реальности ссылается языковой знак. Наиболее известной референциальной моделью значения является так называемый "фундаментальный треугольник", который с некоторыми вариациями лежит в основе семантических систем всех приверженцев этой школы мысли».

Теперь давайте проанализируем роль значения (смысла) в этом разделе. Многие ученые утверждают, что «легко видеть, что звуковая форма слова не идентична его значению. Нет никакой внутренней связи между этим конкретным звуковым кластером и значением слова голубь. Соединение является обычным и произвольным». Это можно легко исправить, сравнив звуковые формы разных языков, передающие одно и то же значение, т.е. Наши отечественные и русские исследователи тоже утверждают что: «это также можно доказать, сравнив почти идентичные звуковые формы, которые имеют разное значение на разных языках. По-английски это означает маленькую, обычно вращающуюся кроватку для ребенка, но по-русски, в основном, та же группа голосов имеет значение кота мужского пола».

По мнению Барсалоу Л.В. «когда мы исследуем слово, мы видим, что его значение, хотя и не тесно связано с лежащими в его основе понятиями. Начнем с того, что понятие - это категория человеческого познания. Понятие мысли - это объект, который определяет ее

основные характеристики. Наши концепции абстрагируются и отражают наиболее общие и типичные черты различных объектов и явлений окружающего мира. Результат абстрагирования и обобщения всех "понятий" по своей сути почти одинаков для всего человечества в один и тот же период и в один и тот же период его исторического развития. Значения слов, однако, различаются в разных языках. То есть слова, выражающие одни и те же понятия, могут иметь разные значения и семантические структуры в разных языках. Но значение английского слова не идентично русскому слову, потому что House не имеет значения "семья с постоянным пребыванием или дом", которое является одним из значений русского слова "; оно выражается другим английским многозначным словом, а именно House, которое имеет ряд других значений можно найти в русском слове ехр [6, с. 68].

Разницу между значением и концептом также можно наблюдать, сравнивая синонимичные слова и группы слов, выражающие по существу одни и те же понятия, но обладающие лингвистическим значением, которое ощущается как различное в каждой из желаемых единиц, т.е.

В последние годы сформировался новый и совершенно иной подход в смысле, известном как функциональный подход в лингвистике и, в частности, в структурной лингвистике. Функциональный подход утверждает, что значение языковой единицы может быть изучено только через отношение к другим языковым единицам, а не через отношение к понятию или ссылке». В очень простом виде эта точка зрения может быть представлена следующим образом: мы знаем, например, что значения двух слов движение и movement различаются, потому что они по-разному действуют в речи. Сравнивая поля, в которых мы находим эти слова, мы не можем заметить, что они занимают разные позиции по отношению к другим словам. (To) move, т.е. может следовать за существительным (seat move), перед местоимением (we move) и т.д. Положение, занимаемое словом "движение", различно: перед прилагательным (медленное движение) может стоять предлог (движение Смирта) и т.д. Поскольку распределение этих.

То же самое Андерсон Д. Р. утверждает и пишет «самое верное для разных значений одного и того же слова. Анализируя функцию слова в лингвистических контекстах и сравнивая эти контексты, мы приходим к выводу, что значения различны (или одинаковы), и этот факт может быть доказан путем объективного изучения лингвистических данных. Например, мы можем заметить разницу в значениях слов, если рассмотрим их функции в различных лингвистических контекстах, например, ездить на трамваях (такси и т.д.) в отличие от кого-либо [2, с. 10].

Результатом является то, что при функциональном подходе (1) семантическое исследование ограничивается анализом различия или однородности значения. (2) значение в основном понимается как функция использования языковых единиц. На самом деле, это направление семантических исследований является главной заботой, подразумеваемой или выражаемой всеми структурными лингвистами.

Сравнивая два подхода, описанных выше, с точки зрения методов лингвистического анализа, мы видим, что функциональный подход следует рассматривать не как альтернативу, а как ценное дополнение к теории референции. Естественно, что лингвистическое исследование должно начинаться со сбора достаточного количества примеров из различных областей. При изучении значения или смысл языковых единиц вытекает из самих контекстов. После завершения этого этапа вроде бы, но имеет смысл перейти к контрольному этапу и попытаться сформулировать указанный смысл. Нет абсолютно никакой необходимости противопоставлять эти два метода друг другу; у каждой категории есть своя сторона проблемы, и ни один из них не является полным без другого

Три подхода к определению значения:

1. Функциональный подход — значение слова должно быть выведено из словосочетаний, в которые входит это слово (взять книгу, взять такси, на мессу) - показывает, как использовать слово, но не то, что оно означает.

2. Референциальный (теоретический) подход — треугольник Фреге (ссылка (объект во внешнем мире) - звуковая форма (символ) - мысль (концепция)).

3. Когнитивная теория — значение - это лексическое понятие, которое входит в семантическую систему языка и принимает другие значимые компоненты (лицо + стекло - идея та же».

Одна из первых книг по семантике, не связанных с историческим изменением значения, была написана в 1893 году французским лингвистом М.Брайлем, который ввел термин "семантика" с греческого и определил его как "науку о значении". "Значение" или же «Концепт» Ричардса, датированное 1923 годом, есть много свидетельств того, что ни

существительное "значение", ни глагол "означать" не могут быть определены или поняты в одном смысле: авторы привели по меньшей мере 16 различных значений глагола "означать" (2, стр. 10). Если мы углубимся в наиболее достоверные работы в этой области, включая современные исследования, мы обнаружим еще больше различий в используемом подходе и терминологии.

Как говорит Джеффри Лич, "слово "означает" и соответствующий ему глагол "mean" являются одним из наиболее известных терминов, обсуждаемых в английском языке" (1, стр. 3).

Традиция Ульмана определяет "значение" как "взаимную связь между именем и смыслом", которая заставляет их ссылаться друг на друга (3, стр. 101-140).

Ричардс "значение - это взаимосвязь в сознании между фактами и событиями, с одной стороны, чередующимися символами или словами, которые вы используете для обозначения" [4, с. 193-243].

Дж. Ферт считает, что "значение - это функция в контексте, поэтому мы используем его для всего набора функций, которыми может обладать языковая форма" [5, с. 78].

М. А. К. Холлидей описывает "значение" как "функцию описания на всех уровнях" [5, с. 98].

Как можно видеть, разнообразие определений действительно огромно. Однако многие ученые сходятся во мнении, что лексическое значение - это особый тип "содержания", производимого (или создаваемого) резонансом объективной реальности в человеческом сознании, который формирует внутреннюю (семантическую) структуру языковых единиц, учитывая, что сама материальная форма является внешней (или фонетической) структурой [10, с. 38].

Концепт - это лингвистическая категория, поскольку оно обусловлено постоянной и прочной связью между данным фрагментом внеязыкового материала и определенной комбинацией звуков. Эта связь социально-исторически обусловлена: она прочно укоренилась как во внеязыковой реальности, так и в психологии носителей языка.

Виноградов, "значение слова в большой степени зависит от общественно осознанных и отстоявшихся контекстов его употребления". Это означает, что семантика слова может быть консолидирована не только на канонически-логической основе, как в случае с кодовыми системами типа "закрыто": только на фоне лексико-семантической системы языка в целом может быть изучена и привлекательна. Поскольку слова, используемые в вербальном общении, являются частью общих знаний носителей языка и, следовательно, не могут быть отделены от культуры, истории, традиций, которые составляют общественное сознание членов данного речевого сообщества [7, с. 26].

Проблема онтологии значения имеет важный эвристический аспект. Что является основной единицей значения? В некоторых лингвистических течениях значение рассматривается как экстралингвистическое явление или факт мира. Затем содержание мысли удаляется из языка, который переводится в положение послушного инструмента в форматировании или обрамлении значений. В американской дескриптивной лингвистике, например, слова рассматриваются через призму психологических понятий, таких как реакции или стимулы, и воспринимаются как импульсы, которые провоцируют реакцию или поведение говорящего в данной ситуации. Таким образом, понятие "слово" заменяется понятием "языковая форма".

Мы исходим из предположения, что концепт является существенной неотъемлемой чертой слова как основной единицы языка. Согласно традиции Ульмана, "если бы слова не имели значения вне контекста, было бы невозможно составить словарь... Отдельные слова имеют более или менее устойчивые значения и на самом деле относятся к определенным ссылкам, а не к другим, и эта особенность является существенной основой любого общения... Серия тестов, предназначенных для изучения влияния контекста, показала, что в каждом слове обычно присутствует твердое ядро значения, которое относительно стабильно и может быть изменено текстом только в определенных пределах" [9, с. 75].

Однако некоторые другие исследователи создали большой запас, подчеркнув важность этих факторов (в экстралингвистических терминах), которые влияют на понимание языка и интерпретацию. Отсюда и набор таких терминов, как "текстовое/ функциональное/ межличностное/ ситуационное значение" [8, с. 576].

Похоже, что в "словаре лингвистических терминов" термин "случайное значение" в отличие от "общего значения" относится к одному и тому же аспекту в изучении значения. Следует, однако, отметить, что "случайное значение" в большей степени ограничивается

отходом от общепринятого употребления, а также эмоционально-экспрессивно-оценочными темами, которые слово приобретает в данном контексте.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андерсон, Дж.Р., и Бауэр, Г.Х. (1973-3). Человеческая ассоциативная память. Вашингтон, округ Колумбия: Уинстон.
2. Барсалоу, Л.В. (1985). Идеалы, центральная тенденция и частота создания экземпляров как детерминанты градуированной структуры в категориях. Журнал экспериментальной психологии: Обучение, память и познание, 11-10.
3. Барсалоу, Л.В. (1987). Нестабильность градуированной структуры в концепциях. В У. Найссере (ред.), Концепции и концептуальное развитие: экологические и интеллектуальные факторы в категоризации (101-140). Нью-Йорк: Издательство Кембриджского университета.
4. Барсалоу, Л.В. (1988). Содержание и организация автобиографических воспоминаний. В книге У. Найссера и Э. Виноград (ред.) "Воспоминание переосмыслено: экологические и традиционные подходы к изучению памяти" (193-243). Нью-Йорк: Издательство Кембриджского университета.
5. Барсалоу, Л.В. (1989). Внутриконтентуальное сходство и его последствия для межконтентуального сходства. В С. Восниаду и А. Ортони (ред.), Сходство и аналогические рассуждения (76-121). Ново Йорк: Издательство Кембриджского университета.
6. Барсалоу, Л.В. (1991). Вывод категорий для достижения целей. В книге Г.Х. Бауэра (ред.), The психология обучения и мотивации: достижения в области исследований и теории (Том 27, 1-64). Нью-Йорк: Академическая пресса.
7. Семантико-когнитивный анализ языка (семантико-когнитивный анализ языка). Воронеж. 2006. С. 24.
8. Щедровицкий Ю.П. Смысл и значение // Щедровицкий Ю.П. Избранные произведения. М. 1995. С. 546-576.
9. Языковой круг: личность, концепции. Дискор (языковой круг: персонажи, концепции. Дискурс). М. Мистицизм. 2004. С. 75.
10. Понятие и концепт в литературе годогестонной и в ночном языке // ВПР филология-вопросы философии. 2001. № 1. С. 35-47.

МАЪНО ВА КОНСЕПСИЯ. УСЛУБҲОИ ГУНОГУН ДАР ОМУЗИШИ КОНСЕПСИЯ

Дар мақола муаллиф мафҳуми «концепт» ва равишҳои онро дар раванди таҳқиқоти забониносии таҳлил ва муайян кардааст. Дар асоси намунаҳо маъноҳои марбут ба мафҳуми «концепт» оварда шудааст. Ҳамчунин калимаҳое, ки ҳамон як мафҳумро ифода карда, дар забонҳои гуногун метавонанд дорои маъноҳои гуногун бошанд, мавриди таҳлил қарор ёфтаанд. Ин ҷиҳат бо муқоисаи вожаҳои муайян дар матн, дар соҳаҳои гуногуни таҳқиқоти забониносии собит мешавад. Мақсади мақола ин омӯзиши равишҳои гуногуни «концепт» (маънӣ) ва хусусиятҳои умумиву хоси инъикоскунандаи он дар илм мебошад. Муаллиф дар асоси натиҷаҳои таҳқиқ андешаҳои худро ҷамъбаст намуда, ба хулоса омадааст, ки «концепт» қисмати муҳими таркибии калима ва ҳамчун воҳиди асосии забон буда, ба фаҳмиши забон ва тафсири маъно таъсир мерасонад. Ҳамчунин, маълум гардид, ки «концепт» дорои хусусиятҳои эмотсионалӣ, экспрессивӣ ва баҳогузори мебошад.

Калимаҳои калидӣ: концепт, маънӣ, таҳлил, равишҳои забониносии, шакл ва маънои калима, сохтори маъноӣ (семантикӣ), раванди тафаккур.

ЗНАЧЕНИЕ И КОНЦЕПТ. РАЗЛИЧНЫЕ ПОДХОДЫ В ИЗУЧЕНИЕ КОНЦЕПТА

В статье автор анализирует и определяет значение "концепт" и его подходы в лингвистических исследованиях. На основе примеры дается значение к слову концепт. Также, было анализировано, что слова, выражающие одни и те же понятия, могут иметь разные значения в разных языках. Это обосновывается сравнениями определённых слов в контексте в разных направлениях лингвистических исследованиях. Цель статьи изучения различные подходы концепта (значение) и его общие и типичные отражающие черты в науке. По результатам исследования автор подытоживает свои мнение и приходит к выводу, что концепт является существенной неотъемлемой чертой слова как основной единицы языка и влияет на понимание языка и на интерпретацию. Также, было выявлено, что концепт имеет такие эмоционально-экспрессивно-оценочные черты.

Ключевые слова: концепт, значение, анализ, лингвистические подходы, форма и значение слова, семантическая структура, процесс мышления.

MEANING AND CONCEPT. DIFFERENT APPROACHES TO STUDY OF CONCEPT.

In the article, the author analyzes and defines the meaning of "concept" and its approaches in linguistic research. Based on the examples, the meaning of the word concept is given. It was also analyzed that words expressing the same concepts may have different meanings in different languages. This is justified by comparisons of certain words in context in different directions of linguistic research. The purpose of the article is to study the various approaches of the concept (meaning) and its general and typical reflecting features in science. According to the results of the study, the author summarizes his opinion and comes to the conclusion that the concept is an essential integral feature of the word as the main unit of the language and affects the understanding of the language and interpretation. Also, it was revealed that the concept has such emotional-expressive-evaluative features.

Keywords: concept, meaning, analysis, linguistic approaches, form and meaning of a word, semantic structure, thinking process.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Нигораи Сафарали - докторант аз рӯи ихтисос (PhD)-и кафедраи адабиёти рус ва ҷаҳони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айни. E-mail: nigosh92@bk.ru

Сведения об авторе:

Нигораи Сафарали - докторант(PhD) кафедры русской и мировой литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. E-mail: nigosh92@bk.ru

About the author:

Nigorai Safarali - doctoral student (PhD) Department of Russian and World Literature, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. E-mail: nigosh92@bk.ru

УДК: 4
ББК:81.3

ГЕРУНДИЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО ЭКВИВАЛЕНТИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Саидзода Х.

Таджикский национальный университет

Сабуров А.С.

Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова

Беляева М.А. отмечает, что герундий- это неличная форма глагола, соединяющая в себе свойства существительного и глагола [3, с. 165]. Бархударов Л.С в своей книге отметил: «герундий выражает значение процесса в самом общем виде, как название процесса» [2, с. 214]. Как существительное, герундий может выполнять в предложении функцию подлежащего, дополнения и определяться притяжательным или указательным местоимением. В сочетании с предлогом *of* герундий может выполнять функцию определения [8, с. 122]. По определению Марка Яковлевича Блоха, герундий – это безличная форма глагола, которая, как и инфинитив, объединяет в себе признаки глагола и существительного [4, с. 108]

Исходя из, вышесказанными мнениями можно сделать вывод, что английский герундий - это неличная форма глагола английского языка, которая образуется путём прибавления к основе инфинитива суффикса *-ing (helping)* и имеет особенности глагола и существительного. Поскольку в таджикском языке герундия нет, герундий английского языка на таджикском языке переводится по-разному, то есть инфинитивом, имени существительным и составным глаголом. Можно сказать, что в таджикском языке нет формы глагола или существительного, соответствующей английского герундия. Герундий как глагол и имя существительное частично выполняет их синтаксические функции в предложении. Герундий употребляется в функции подлежащего, дополнения, определения, именного части сказуемого и обстоятельства.

В [9, с.84] отмечено что, герундий как существительное может выполнять в редложении все функции, кроме функции глагольного сказуемого. Таким образом, можно сказать что, герундий как существительное может выполнять функции подлежащего, прямого дополнения, именного части сказуемого, но в функции определения, обстоятельства и предложного дополнения он всегда употребляется с предлогом: *Skating is my favorite sport - Конкибозӣ варзиши писандидаи ман аст* [10, с. 123]. В этом предложении герундий *skating* употреблен в функции подлежащего и его эквивалент в таджикском языке является имя

существительное *конкибозӣ*, которое также выполняет функции подлежащего в предложении. В следующем примере герундий выполняет функции прямого дополнения: I began *studying* the menu. [13, с. 12]- Ман ба *омӯхтани* меню оғоз кардам [П.А.]¹. Можно сказать, что в этом предложении герундий *studying* употреблен в функции прямого дополнения и в таджикском языке совпадает с инфинитивом *омӯхтан* и он также выполняет функции прямого дополнения в составе предложения. Seeing is *believing* [8, с. 123]- Дидан *бовар кардан* аст [П.А]. Можно сказать, что здесь герундий *believing* употреблено в функции именного части сказуемого и эквивалент этого примера в таджикском языке является составной инфинитив *бовар кардан*, который выполняет функции именного части сказуемого в составе предложения. He could ruin me *by jumping* or by a wild rush - Охир, вай метавонад маро бидушад агар *меҷаҳиду* бо тамоми нерӯ шино мекард [15, с. 60]. Это был оригинальный перевод книги, предложение переведено на таджикском языке с грамматическими ошибками и времени глагола не соблюдается. Мы также можем перевести это предложение следующим образом: Вай метавонист маро **бо** *ҷаҳидан* ё саросемагии ваҳшиёна нобуд кунад. В этом случае герундий *jumping* с предлогом **by** употреблено в функции обстоятельства образа действия и их таджикские эквиваленты являются инфинитив *ҷаҳидан* и предлог **бо**, который вместе выполняют функции обстоятельства образа действия в составе предложение. В следующем предложении можно сказать, что герундий употреблен в функции определения: The difficulties of *rebuilding* the plant were successfully overcome [8, с. 123] - Душвориҳои *азнавсозии* корхона бомуваффақият бартараф карда шуданд [П.А]. В этом примере герундий *rebuilding* с предлогом *of* выполняют синтаксическую функцию определения, и их эквивалент в таджикском языке является существительное *азнавсози*, также надо отметить, что здесь *азнавсози* употреблено в функции определения. Стоит отметить, что герундий и может выполнять функцию именного части составного сказуемого в предложении: His hobby is *driving* a car. [9, с. 84] - Шуғли дӯстдоштаи вай *мошин рондан* (*мошинронӣ*) аст. В этом примере герундий *driving* употреблено с вспомогательным глаголом *to be* в форме *is* и выполняет функцию именной части составного сказуемого в предложении. В таджикском языке эквивалент данного примера является составной инфинитив *мошин рондан* который с *аст* выполняет функции сказуемого.

В [2, с. 216-217] авторы отметили что, герундий английского языка имеет перфектная и не перфектная форма и добавили, что не перфектная форма герундия значительно более употребительна, чем перфектная, но перфектная форма герундия выражает предшествование во времени. Стоит отметить что, когда не совершенная форма герундия образуется путём прибавления к основе инфинитива суффикса *-ing* (*finishing*) совершенная форма герундия образуется путём добавлением суффикса *-ing* к глаголу *to have* и причастием прошедшего времени смыслового глагола (Participle II): *having finished*. Можно сказать, что действие выражено совершенной формой герундия предшествует, действуя выраженным другим глаголом в предложении. Действие выражено несовершенной формой герундия выполняется одновременно с действием глагола сказуемого в предложении. Таким образом, разница между несовершенной и совершенной формой герундия заключается в том что, один предшествует действию глагола сказуемого в предложении, а другой нет. He saw Lulu *lying* on the table. [17, с. 42]- Ӯ дар болои миз *хобидани* Лулуро *дид* [П.А]. *After having thought* the matter over he *arrived* at this conclusion [5, с. 54] – *Пас аз* ин масъаларо *фиқр кардан* ӯ ба чунин хулоса *омад* [П.А]. Можно сказать, что в нашем первом примере действие, выражено герундием *lying* выполнено одновременно с действием выраженным глаголом в прошедшем времени *saw* и между ними нет предшествование. Таджикские эквиваленты первого примера являются инфинитив *хобидан* и глагол в прошедшем времени *дид* и их действия также выполнено одновременно. Надо отметить, что в этом примере герундий *lying* употреблен в несовершенной форме. Во втором примере *having thought* с предлогом *after*- это совершенная форма герундия английского языка и его действие выполнено до действия правильного глагола в прошедшем времени *arrived*. В таджикском языке эквиваленты второго примера являются, составной инфинитив *фиқр кардан* с предлогом *пас аз* и глагол в прошедшем времени *омад*. Надо отметить, что действие выражено инфинитивом *фиқр кардан* с предлогом *пас аз* выполнено перед действием выраженным глаголом в прошедшем времени *омад* и между ними есть предшествование.

Предшествование может быть выражено не только совершенной формой герундия и в некоторых случаях такое же значение имеют несовершенные формы. Это в основном после глаголов *to remember*, *to excuse*, *to forgive*, *to thank* , а также предлоги *on* (*upon*), *after*, *without*

¹ Перевод авторы статьи упоминается как П.А.

и наречие *before*. *After writing the letter Karim decided to send it.* – *Пас аз навиштани нома Карим қарор дод*, ки онро фириштад [10, с. 124]. В этом предложении действие выражено герундием *writing* и предлогом *after* выполнено, перед действием выполненным глаголом в прошедшей форме *decided*. Таджикские эквиваленты этого примера являются, инфинитив *навиштан* с морфемой *и*, предлог *пас аз* и их действие выполнено, до действия выраженного составным глаголом в прошедшем времени *қарор дод*. *I could not get away from the table without coming into range.* [14, с. 26]- *Ман назди плита наомада, аз миз дур шуда натавонистам* [П.А]. В данном примере действие выражено *without coming* не выполнено одновременно с действием, выполненным *get away*, а действие выражено *without coming* выполнено до действия выраженным глаголом сказуемого в форме *get away* и между ними есть предшествование. В таджикском языке их эквиваленты являются причастие *наомада*, предлог *бе* и *дур шуда*. Надо отметить, что действия выражено *наомада* с предлогом *бе* не выполнено одновременно с действие выраженным *дур шуда*, а действие выражено причастием *наомада* с предлогом *бе* выполнено перед действием выражено *дур шуда* и между ними существует предшествование. *I remember sewing it up.* [16, с. 98]- *Дар ёд дорам*, ки онро *дӯхта будам* [П.А]. Можно сказать, что действие выражено герундием *sewing* предшествует действию выраженным глаголом *remember* и в таджикском языке эквиваленты этого примера являются глагол в прошедшем времени *дӯхта будам* и он предшествует действием глагола в форме *дар ёд дорам*.

Герундий английского языка наряду активной может употребляться в пассивной формой. Пассивная форма герундия образуется с помощью вспомогательного глагола *to be* в форме простого герундия и причастия *II* смыслового глагола: *being done*, а его совершенная пассивная форма образуется с помощью вспомогательного глагола *to be* в форме перфектного герундия и причастия *II* смыслового глагола: *having been done*. Надо отметить, что совершенная и несовершенная пассивная форма герундия они оба отличаются друг от друга. Несовершенная пассивная форма герундия выражает действию, которая выполняется одновременно с действием выраженным глаголом сказуемым в предложении, но совершенная пассивная форма герундия выражает действию, которая выполняется до действия глагола сказуемого в предложении. Ещё одно отличительная черта совершенного и несовершенного герундия в пассивной форме заключается в том, что в несовершенной пассивной форме герундия вспомогательный глагол *to be* употребляется в форме простого герундия, но в совершенной пассивной форме герундия он употребляется в форме перфектного герундия. Таким образом, можно сказать, что совершенная и не совершенная форма герундия оба могут употребляться в пассивной форме, но в этом случае, один предшествует другому глагола в составе предложения, а другой нет. *He began slithering down the mud* [13, с. 78] - *Ў ба лой лағжиданро оғоз кард* [П.А]. *Soon after this, he felt himself being carried over to a bed* [11, с. 10] - *Чанде пас аз ин, ў хис кард, ки ўро ба кати хоб мебаранд* [П.А]. В нашем первом примере *slithering-* это герундий английского языка, который употреблен в активной форме и его таджикский эквивалент является инфинитив *лағжидан* в несовершенной активной форме. Во втором примере *being carried-* это, не совершенная форма герундия в пассивной форме и его эквивалент в таджикском языке *мебаранд* который является таджикский глагол в пассивной форме. В следующих примерах мы можем, увидеть разницу между активной и пассивной формой перфектного герундия: *The police accused Mr. Brown of having committed the crime* [1, с. 37]- *Полис чаноби Браунро ба содир кардани чиноят айбдор кард* [П.А]. *After having been informed of the conference in my lady's room...he immediately decided on waiting to hear the news from Frizinghall* [7, с. 208] - *Пас аз дар хучраи хонуми ман дар бораи конфронс оғох шудан... ў фавран қарор кард*, ки интизори хабари Фризингхолл мешавад [П.А]. Можно сказать, что здесь в первом примере *having committed-* это совершенный герундий в активной форме и его эквивалент в таджикском языке является составной инфинитив *содир кардан* в активной форме. В следующем примере *having been informed-* это пассивная совершенная форма герундия и эквивалент данного примера является составной инфинитив таджикского языка в активном форме *хабардор шудан*. Надо отметить, что в нашем последнем примере действие выражено *having been informed* выполнено до действия глагола *to decide* в прошедшей форме *decided* и из этого свидетельствует предлог *after*, в таджикском эквиваленте данного примера также есть предшествование, то есть действие выражено инфинитивом *хабардор шудан* выполнено до действия составным глаголом в прошедшем времени *қарор кард* и из этого свидетельствует предлог таджикского языка *пас аз*.

Надо отметить, что герундий в сочетании с существительными в общем или притяжательном падеже и личными местоимениями образует сложные конструкции,

которые являются сложными членами предложения, и они вместе в предложении выполняют функции сложного подлежащего, сложного дополнения, сложного определения и сложного обстоятельства. М.А. Беляева отмечает что, в сложных герундиальных оборотах герундий выражает действие, которое совершает лицо (или предмет), обозначенное местоимением или существительным, стоящим перед герундием [3, с. 173]. Мы можем видеть подтверждение вышеупомянутых высказываний к следующим предложениям: *The process of one substance mixing with another is called diffusion* [3, с. 173] - Чараёни омехтакунии як модда бо модаи дигар диффузия номида мешавад [П.А]. *They could hear her talking* [17, с. 16] - Онхо сӯхбат кардани вайро шунида тавонистанд [П.А]. *Our parting had been too quick and awkward...* [13, с. 60] - Чудошави мо хело тез ва ногувор буд... [П.А]. *How did you get out without his seeing you?* [12, с. 275]. – *У туро нодида чи гуна баромада рафти?* [П.А]. Здесь в нашем первом примере предлог *of*, число *one*, имя существительное *substance* и герундий *mixing* выполняют функции сложного определения, и эквивалент данного примера в таджикском языке являются отглагольное существительное *омехтакунии*, число *як* и имя существительное *модда* который, тоже выполняют функции определения в составе предложения. В следующем примере притяжательное местоимение *her* и герундий *talking* выполняют синтаксическую функцию сложного дополнения, а таджикский эквивалент данного примера являются составной инфинитив *сӯхбат кардан* с морфемой *-и*, и личное местоимение *вай* и после слог *-ро* и в составе таджикского варианта данного примера *сӯхбат кардани вайро* выполняет функции дополнения. В нашем третьем примере притяжательное местоимение *our* и герундий *parting* выполняют функции сложного подлежащего в составе предложения и эквивалент данного примера в таджикском языке являются сложное имя существительное *чудошави* и личное местоимение *мо* и они тоже выполняют функции подлежащего в предложении. В последнем примере предлог *without*, притяжательное местоимение *his*, герундий *seeing* и местоимение *you* в составе предложения они употреблены в функции сложного обстоятельства и в таджикском языке эквивалент данного примера являются личное местоимение *ӯ*, *туро* и причастие *нодида* и надо отметить, что они тоже выполняют функции обстоятельство в предложении.

Из переводов и примеров можно сделать вывод, что герундий английского языка во многом случае можно перевести на таджикском языке как существительным и инфинитивом: *Smoking is not allowed here* [9, с. 84]- Дар инҷо *сигоркашӣ* манъ аст. - Дар инҷо *сигор кашидан* манъ аст [П.А]. Здесь в первом случае герундий *smoking* на таджикском языке переведено с помощью имени существительного, но во втором случае оно переведено с помощью инфинитива. Ещё надо отметить что, несмотря на то, что герундий переводиться на таджикский язык с помощью имен существительное или инфинитива его синтаксической функции не меняются, и мы можем это увидеть в нашем вышеприведённом примере. В нашем примере герундий *smoking* выполняет синтаксическую функцию подлежащего и его таджикские эквиваленты как *сигоркашӣ* и *сигор кашидан* тоже выполняет функции подлежащего.

Герундий английского языка во многом случае совпадает с инфинитивом таджикского языка потому что, как отмечено в [6, с. 325] инфинитив таджикского языка имеет активную и пассивную форму, имеет категорию залога и особенно имеет признаки существительного и глагола. Из этого можно сказать что, таджикский инфинитив почти является эквивалентом английского герундия и поэтому английский герундий чаще всего переводится инфинитивом таджикского языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алешугина Е.А., Лошкарева Д.А., Угодчикова Н.Ф. Практикум по переводу научно – технического текста. Нижний Новгород: 2018.- 76с.
2. Бархударов Л.С, Д. А Штелинг Грамматика английского языка/ М: Высшая школа, 1973.–424с.
3. Беляева М.А. Грамматика английского языка / М.А. Беляева - М., 1971.- 325 с.
4. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка.-М., Высшая школа, 2000.-178с.
5. Ибрагимова Р.А. Причастия в современных таджикском и английском языках. Худжанд-Душанбе., 2009.-180с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. қисми I.- Лексикология, фонетика ва морфология.- Душанбе: Нашр Ирфон, 1973.-450с.
7. Каушанская В.Л., Ковнер Л.Р., Кожевникова О.Н., Прокофьева Е.В., Райнес З.М., Сквирская С.Е., Цырлан Ф.Я. Грамматика английского языка / В.Л. Каушанская., Л.Р. Ковнер., О.Н. Кожевникова., Е.В. Прокофьева., З.М. Райнес., С. Е.Сквирская., Ф.Я. Цырлан. 9-и изд.-М.: Айрис –пресс, 2018.- 384с.
8. Маркова Л.С. Краткий грамматический справочник / Л.С. Маркова - М., 1972. - 208 с.
9. Матяр Т.И., Новикова Л.В., Ефимова О.Е., Удалова Л.В. Учебное пособие по грамматике английского языка. Грамматика – правила и упражнения. Владимир, 2011.-119с.

10. Туйгунов Н., Сангинов Ф. Грамматикаи забони англисӣ. Душанбе.: Пойтахт, 2013.-179с.
11. Dickens.Ch. Oliver Twist/ Ch. Dickens. M., 1981.-107p.
12. Ganshina, M.A. ,Vasilevskaya N. M. English Grammar / M.A. Ganshina, N.M Vasilevskaya. - M.: Higher School Publishing House, 1964. -543p.
13. Garland. A. The Beach/ A, Garland.- England. 2000.- 438p.
14. Green G. The third man and the fallen idol / G. Green. - G Britain, 1981. - 157p.
15. Hemingway, E. The Old Man and the Sea / E. Hemingway.- Dushanbe: Bukhara publishing, 167p.
16. Voynich E.L., The Cadfly, 4th edition., M.: Foreign languages publishing House, 1958.- 335p.
17. Wright.R. Tom's children/ R,Wright.- Leningrad., 1969.-131p.

ГЕРУНДИЙ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО ЭКВИВАЛЕНТИ В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье на основе сравнения анализируются существительные и глагольные характеристики, и синтаксические функции герундия английского языка в предложении и их эквивалентов в таджикском языке. Герундий английского языка, выполняющий в предложении разные синтаксические функции, как существительное, так и глагол, является одним из дискуссионных вопросов современного языкознания. Анализы показывают, что герундий английского языка в предложении выполняет следующие синтаксические функции: подлежащее, дополнение, именной части сказуемого, определение и обстоятельство. Герундий английского языка имеет активные пассивные формы и может использоваться в совершенной и несовершенной форме. Из примеров и их переводов на таджикском языке можно сказать, что герундий английского языка больше всего совпадает с инфинитивом, составным инфинитивом, имени существительным и составным глаголом таджикского языка. Следует отметить что, герундий английского языка как глагол не спрягается по лицам и числам, и как имя существительное не имеет множественное число и не используется с артиклем.

Ключевые слова: герундий, инфинитив, глагол, имя существительное, совершенная форма, несовершенная форма, активная форма, пассивная форма, подлежащее, именное сказуемое.

THE GERUND OF THE ENGLISH LANGUAGE AND IT'S EQUIVALENTS IN THE TAJIK LANGUAGE

Based on the comparison, the article analyzes noun - verb characteristics and syntactic functions of the English gerund in the sentence and their equivalents in the Tajik language. The gerund of the English language, which as noun and verb does various syntactic functions in the sentence, is considered one of the debatable issues of the modern linguistics. Analyses show that the gerund of the English language in the sentence does the following syntactic functions: subject, object, nominal part of the predicate, attribute and adverbial modifier. The English gerund has active passive forms and can be used in perfect and non-perfect forms. From the examples and their translations in the Tajik language, it can be said that the gerund of the English language most of all coincides with infinitive, compound infinitive, noun and the compound verb of the Tajik language. It should be noted that the gerund of the English language as a verb does not conjugate into persons and numbers, and as a noun does not have a plural form and is not used with any article.

Keywords: gerund, infinitive, verb, noun, perfect form, non-perfect form, active form, passive form, subject, nominative part of the predicate

Сведения об авторах:

Саидзода Халим - профессор общеуниверситетской кафедры английского языка Таджикского национального университета. Тел: (+992) 935552254

Сабуров Алишер Салохидинович - соискатель кафедры перевода и грамматики английского языка ХГУ имени академика Б. Гафурова. Тел: (+992) 918981042

About the authors:

Saidzoda Halim - professor at the university-wide department of English at the Tajik National University. Tel.: (+992) 93-5552254

Saburov Alisher Salohidinovich - claimant for candidate of translation and English grammar department under the KhSU named after acad. B.Gafurov. Tel.: (+992) 918981042

ҲАМЗИСТИИ ЗАБОНҲО ВА ФАРҲАНГҲО ДАР МИКРОТОПОНИМИЯИ ТОЧИКИСТОН

Қудратова Б. А.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Тоҷикистон сарзаминест бостонӣ ва иқоматгоҳи қавмест аз ақвоми эронизабон, ки ин қавм бо номи тоҷик аз замонҳои қадим то ба имрӯз ин ҷо сукунат меварзад. Агар таърихи Тоҷикистонро варақ гардонем, метавонем бубинем, ки дар ин марзи таърихӣ дар ҳамоиш бо тоҷикон аз давраҳои бостон то кунун қавмҳои дорои забон, урфу одат, равону фарҳанги гуногун бо ҳам зиндагӣ кардаанд. Ин ҳамоишу ҳамзистӣ, ки ҳамзистии забонҳо ва таъсири мутақобилаи онҳоро таъмин месозад, табиист, ки ба фарҳангу осори онҳо беасар наместонад. Нишони ин ҳодисаро наслҳои баъдӣ, пеш аз ҳама, аз замин, ки замин осорхонаи таърих аст, метавонанд ҷӯё шаванд ва натиҷаи онро аз ниҳоди номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки маҷмуи номҳои ҷуғрофӣ дар илм бо истилоҳи топонимия ёд мегардад, ба даст оранд. Агар аз ҳамин даричаи таҳқиқ ба фарози топонимияи Тоҷикистон назаре жарф андозем, мебинем, ки дар қатори топонимҳои эронисос топонимҳое низ ҷо-ҷо пареш хӯрдаанд ки бунёд аз унсурҳои марбут ба забонҳои ғайриэронӣ - туркӣ доранд. Аз қабилҳои Қуштеппа, Қарамиршикор (Душанбе), Айлоқ, Қурук, Охтош, Юрт (Ваҳдат), Олий совет, Куктош, Қизилҷулдуз (ноҳияи Рӯдакӣ), Бесимас, Ойбош, Учкул (Ҳисор), Қарабулак, Сумбулоқ, Гумбулоқ (Файзобод), Ширинбулоқ, Чаманбулоқ (Ёвон), Самсолиқ, Тегермӣ (Нуробод), Янғолик, Белгӣ, Қазноқ (Рашт), Куклик, Алмалик (Тоҷикобод), Шилбилӣ, Ёирғайлӣ (Ҳоит) ва амсоли инҳо.

Топонимҳои туркӣ дар Тоҷикистон аз қабри асрҳо ба мерос намондаанд. Онҳо ҳодисаи навад ва пас аз асри XI дар ин сарзамин ба зуҳур омадаанд, ки ин рӯйдод ба ҳодисаи кӯчишу резиши босуръати ақвоми туркнаҷод ба ин манзили бунсола ва густариши забони онҳо дар ин ҷо иртибот мегирад. Аз ин хотир таҳқиқи топонимҳои туркӣ аз нигоҳи маънӣ ва сохтори грамматикиву муносибати забонӣ кори чандон душвор нест.

Доираи интишори топонимҳои туркиасос дар Тоҷикистон миёни топонимҳои эронӣ ба таври нимҷазира ва ҷазирача сурат мегирад. Яъне, агар дар як ҳавзаи ҷуғрофӣ онҳо ба анбӯҳӣ дучор оянд, дар дигар ҳавза шумораи онҳо чандон зиёд нест. Албатта, ин падида ба омилҳои мухталифи таърихӣ марбут мегардад, ки онҳоро метавонем дар будубоши бардавом ё сукунати кӯтоҳфосилаи ин ақвом дар ҳавзаҳои алоҳидаи мавриди назар ба таҳқиқ кашем.

Ба андешаи мо, яке аз чунин ҳавзаҳо Қаротегин аст, ки имрӯз бо номи водии Рашт ва ё Раштонзамин ёд мешавад. Маълум аст, ки як давраи муайяни таърихӣ дар ин минтақа Раштонзамин қавму қабилҳои қирғиз зиндагӣ мекардаанд. Дар ин бобат муҳаққиқон овардаанд, ки «Қисми боло ва миёнаи Қаротегин 200-300 сол пеш аз ин саросар қирғизнишин буд, аммо рафта-рафта тоҷикон онҳоро танг карда, то сарғаҳи водӣ бурда расонидаанд» (Таджики Каратегина и Дарваза, 1966, 52). Ҳақиқати ин ақидаро ҳоло дар он метавон дид, ки аксарияти топонимҳои туркии Қаротегин ба қисмати боло ва миёнаи он дахл доранд.

Кисляков Н А дар асоси маводи таърихӣ тахмин мекунад, ки қирғизҳо бори нахуст дар Қаротегин аввалҳои асри ХУI пайдо шудаанд (Кисляков, 1954, 35). Албатта муайян намудани масъалаи дар кадом аср ба Қаротегин омадану чанд муддат он ҷо мондани мардумони туркзабон муҳим аст, вале дар баробари ин аниқ кардани роҳҳо ва аз кадом ҷониб ба Қаротегин ворид гардидани онҳо низ аз аҳамият холӣ нест.

В.В. Бартольд аз муаррихи асри ХУI Маҳмуд ибни Валии Бухорой-муаллифи китоби «Баҳраласрор фиманоқибалаҳйёр» чунин ривоят меорад: «Дар моҳи раҷаб соли 1045 (11 декабри 1635-9 январи 1636, яъне дар фасле, ки аз водии Қаротегин убур кардан қариб номумкин аст, тавассути Қаротегин 12000 оилаи қирғиз/қарақирғиз/, ки исломро напазируфта буданд, зеро сарвари 12 саркарда, ки онҳо аввали моҳ аз тарафи хони ўзбек дар Балх қабул шуда буданд, ба Ҳисор омаданд» (Бартольд В.В. 1927,107). Дар ин маълумотнома чанд далели муҳимми таърихӣ таҷассум ёфтааст, ки онҳо дар ҳаллу фасли масоили таъриху фарҳанги аҳолии ин сарзамин кӯмак мерасонанд, вале масъалаи аз кадом минтақа ба Қаротегин ва пас ба Ҳисор омадани қирғизҳо норавшан боқӣ мемонад. Мо гумон мекунем, ки қирғизҳо аз доманаи кӯҳҳои Тёншон ва водии Олой ба Ҳисор оварда шудаанд. Барои исботи ин андеша ба ду далел метавон таъяқ кард:

а) агар қирғизҳо аз дигар ҷо ба Ҳисор меоманд, ҳочати аз Қаротегин гузаштани онҳо набуд;

б) роҳи асосие, ки водии Ҳисорро бо Олой ва дигар мавозеи атрофи он мепайвандад, танҳо аз Қаротегин мегузарад. Ин далелҳо ба ҳулосае меоранд, ки қирғизҳо аввал дар кӯҳдоманҳои Тёншону Олой, баъд аз он дар сарғаҳ ва қисми миёнаву поёни Қаротегин паҳн

гардидаанд. Муҳаққиқи таърихи Қаротегин Кисляков Н.А. низ дар ҳамин акидаро таъкид кардааст (Кисляков, 1954. 35). Вале дар китоби «Таджики Каратегина и Дарваза» (вып 1./с.52.) баръакс ин тавр нигоштаанд: «Ривоте ҳаст, ки онҳо (қирғизҳо) ба воситаи Қошғар, Ҳисор, Кӯлоб ва Балх ба Қаротегин оварда шудаанд». Ин ҷо ду омил метавонад боиси қабул нашудани ин ақида гардад:

1. Агар қирғизҳо аз Ҳисор ба Қаротегин мерафтанд, олими забардаст Бартольд В.В. ҳеҷ гоҳ дар бораи кӯчиши қирғизҳо аз номи Маҳмуд ибни Валӣ иқтибос намекард, ки «12000 оилаи қирғиз тавассути Қаротегин ба Ҳисор омад».

2. Чунон ки мебинем, муаллифони «Таджики Каратегина и Дарваза» ба ҷуз ривоят дар ин бобат ягон фақти таъриҳӣ ё ҳуҷҷати дақиқ, ки дар ҳалли мавзӯ муттақо бошад, дар даст надоранд. Ба гумони мо, шояд табиати серобу гиёҳ ва сарзамини ҳосилхези Қаротегину Ҳисор, ки барои парвариши чорво мувофиқ аст, қирғизҳоро ба ин ҷо оварда бошад. Зеро маълум аст, ки «Мардуми туркзабон ва минҷумла, қирғизҳо дар гузашта аз ҳама зиёд ба чорводорӣ шуғл доштанду зиндагии кӯчӣ аз сар мегузaronиданд..» (Павлова 1980, 104).

Унсурҳои туркӣ дар луғати топонимии Қаротегин қабати калонро ташкил дода наметавонанд, бо вучуди ин, каму беш дар ҳама мавозеи дуру наздики ин водӣ ба мушоҳида мерасанд. Агар сухан дар хусуси басомади унсурҳои мазкур чун топоасос ба миён ояд, метавон гуфт, ки адади онҳо дар ҳама ҳавзаҳои ҷуғрофии Қаротегину Ҳисор баробар нест. Ин сабаб дорад ва ба назари мо, сабаби онро дар заминаи ҳодисоти таъриҳӣ вобаста ба сукунат ва будубоши гурӯҳҳои гуногуни этникӣ, ки дар тӯли қарнҳо дар ин сарзамин сурат гирифтааст, ҷустуҷӯ мебоянд кард.

Номвожаҳои ҷуғрофӣ, ки аз ҳама бештар бо забони мардуми бумӣ, маскун вобастагӣ доранд ва дар заминаи қонунмандии маъмулии забони муайян зухур меёбанд. Топонимҳои қирғизӣ низ дар ҳамин доира ба амал омадаанд. Топонимҳои туркии ин водӣ дорони чанд хусусиятанд. Пеш аз ҳама, онҳо муродифи тоҷикӣ ё шарқи эронӣ надоранд. Ин нишон медиҳад, ки то омадани қавмҳои туркзабон ба Қаротегин мавзӯҳои мазкур дигар ном надоштаанд, вагарна ҳоло мебоист сари масъалаи муносибати номҳои туркиву эронӣ, давраҳои табaddулоти сабабҳои сар задани ин ҳодиса арзи ақида мекардем.

Топонимҳои туркии Қаротегину Ҳисор аз нигоҳи семантика ва сохту таркиб ба таври аҷиб сурат гирифтаанд: як қисми онҳо дар иртибот ба муҳити ҷуғрофӣ сар зада, дигар дар асоси аломати предмет, гурӯҳи сеюм вобаста ба номи рустаниҳо ё ашёи гуногуни ба зиндагии инсон алоқаманд пайдо шудаанд. Дигар ин ки, иддае аз топонимҳои туркӣ дар шакли сода ба зухур омада бошанд, гурӯҳи дуюм ё тавассути васоити грамматикӣ ташаккул ёфта ё ба сифати унсури ҷудогона бо ҷузъҳои дигар дар як таркиб қарор гирифтаанд. Аз ин ҷиҳат, онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо менамоем:

1. Топонимҳое, ки пайдоиши онҳо ба муҳити ҷуғрофӣ/ландшафту релеф вобаста аст. Ин навъи топонимҳо аз ҷиҳати семантика ба ду гурӯҳ ҷудо мешаванд: а) ойконимҳо - Қоирма (сари гардиш, гардишгоҳ), Қъдъқак чоҳи об+ак-формант), Қърғано (қурғон-ҳисор. қалъа +о-формант) ва ғ.; б) оронимҳо - Айлоқ (чарогоҳ), Мойноқ (ағба, теппа), Тўпчоқ (тўп-теппа, баламдӣ+чоқ-монанд, шабех) ва ғ.

2. Топонимҳое, ки дар асоси калимаҳои гуногун ба вучуд омадаанд: а) ойконимҳо – Тегермӣ/Тегермон (тегермон-осиёб), Қазноқ (мадон, анбор); б) гидронимҳо-Чот (резиишгоҳи дарё), Бъльқак (булуқ-чашма+ак-формант); в) Оронимҳо- Қърғғӣ (қуруқ-посбонӣ+й-формант); г) фитотопонимҳо- Янғолиқ (чормағзор); д) антропотопонимҳо (Қанишбек, Қалдариюн); ё) топонимҳое, ки бо роҳи метафора ба вучуд омадаанд-Турпӣ (теппаи монанд ба гов); е) топонимҳое, ки вобаста ба аломат ва шаклу намуди объект сохта шудаанд - Самсолиқ, Кўклик, Қаролиқ ва ғ..

Масъалаи дигаре, ки сазовори таҳқиқ аст, сохт ва шакли грамматикӣ топонимҳои туркии ин минтақа мебошад. Таҳқиқи қолабҳои калимасозӣ дар асоси маводи топонимӣ имкон медиҳад, ки хусусияти қабливу кунунии калимасозии забонҳои туркӣ, хусусан забонҳои ўзбакию қирғизӣ, аломатҳои хосу фарқкунандаи он аз дигар забонҳои хешу бегона, қонунҳои таъриҳан ташаккулёфтаи он дар ин бобат муайян карда шаванд. Дигар ин, ки ба ин восита мумкин аст масъалаи субстрат дар забони тоҷикӣ, аломат ё нишонаҳои субстрат дар топонимҳо, таъсири субстратҳо ба номвожаҳои ҷуғрофӣ ва монанди инҳо ҳалли худро ёбанд. Зеро масъалаи субстрат дар забони тоҷикӣ, алаҳусус дар топонимии Тоҷикистон, алҳол ба таври васеъ ва ҳамаҷониба мавриди арзёбӣ қарор наёфтааст. Барои ҳалли масъалаи ин мавзӯ ғайр аз барқарор кардани шакли дурусти овозии топонимҳо, нишон додани қаробати ҳамҷинсии лексикӣ ва ҷилоҳои маъноӣ-семантикӣ онҳо, инчунин муайян намудани хусусияти калимасозии номҳо низ аҳамияти муҳим пайдо мекунад. Агар аз ҳамин мавқеъ ба

тахқиқи топонимҳои туркӣ даст занем, маълум мегардад. ки онҳо якчӯзба ё бисёрчӯзба буда, тавассути анҷомаҳои номсоз ё дар қолаби ибора шакл мегиранд:

Топонимҳои якчӯзба (сода): Қул, Търмыш, Сой, Қайн ва ғ. Ҳамин навъи номҳоро дар топонимияи дигар манотиқи кишвар низ метавонем пайдо кунем, аз қабили Қутан, Қурук, Айлоқ, Булоқ.

Топонимҳои сохта (бо анҷомаҳо). Аз анҷомаҳои номсози туркӣ дар топонимияи ин маҳал бештар анҷомаҳои –лик/лик, -ли/лы, -лут, -мас ба қор мераванд: Алмалиқ, Кўклик, Йирғайлӣ, Шилбилӣ, Бодомлуғ, Қайламас, Бесимас ва ғ.

Топонимҳои бисёрчӯзба (мураккаб): Қарақул, Қъмоқ, Бойчол ва ғ.

Топо-ибораҳо: Ағбаи Турпӣ, Ағбаи Кърангайлоқ, Чашмаи Булуқ ва ғ. Топоибораҳо дар дигар манотиқи Тоҷикистон, масалан дар қисмати шимолии водии Ҳисор ҳам тез-тез ба мушоҳида мерасанд. Чунин навъи номвожаҳои ҷуғрофӣ дар қолаби иборасозии забони тоҷикӣ тарҳрезӣ шуда алоқаи ҷузъҳои онҳо тавассути бандаки изофӣ барқарор мегардад. Аз тарафи дигар, дар ин навъи топонимҳо дар радифи унсури туркӣ ҳатман як ҷузъи тоҷикӣ вучуд дорад: Қутани Шулха, Айлоқи Қозӣ, Юрти Калон, ва ғайра, ки онҳо аз махлутшавии вожаҳои ду забон рӯида, як навъи топонимҳои омехта (гибридӣ)-ро ташкил медиҳанд.

Ба тариқи хулоса метавон дар мавриди вожаҳои туркии ин минтақа гуфт, ки онҳо дар ташаккули топонимҳо фаъолият карда аз ҷиҳати маъно дар ифодаи ландшафт, номи дарахтон, объектҳои амалиёти инсон, муҳити қорводсрӣ ба қор мераванд. Аз ҷиҳати сохт дар топонимҳои туркӣ як эътидоли муайян риоят мегардад. Яъне, адади ҷузъҳои таркибии номҳои мураккаб ва топоибораҳо аз ду зиёд нест. Формантҳои номсози туркӣ микдоран панҷто буда, ҳамаи онҳо ба ҷуз –мас исми маконе месозанд, ки он ҷо ягон навъи ашё фаровон ва ё ягон намуди рустанӣ ба фаровонӣ мерӯяд.

Дар водии Қаротегин ва Ҳисор топонимҳои омехта, ки аз омезиши унсурҳои тоҷикию туркӣ сар задаанд, низ ба чашм меҳӯранд, мисли Чимбулоқ, Тарбулоқ, Ҷавкудуқ ва ғайра. Ҷузъи туркии як гурӯҳ топонимҳои омехта тавассути забони тоҷикӣ ва компонентҳои тоҷикии онҳо ба воситаи забони қирғизӣ ё ўзбакӣ ба номҳои ҷуғрофӣ роҳ ёфтаанд.

Бештари аз унсурҳои туркӣ дар таркиби топонимҳои омехта ба дараҷае тоҷикӣ шудаанд, ки забони тоҷикӣ ба онҳо ҳамчун ба маводи худӣ мурочиат менамояд ва дар заминаи онҳо имкон дорад, ки минбаъд ҳам вобаста ба меъёрҳои сарфу наҳвии забони тоҷикӣ, исмҳои гуногун созад. Ба ин андоза ҳазм шудани унсурҳои туркӣ натиҷаи равобити наздик ва таърихии бародаронаву бардавоми мардуми тоҷик бо қавмҳои гуногуни туркзабон ва таъсири байниҳамдигарии забонҳои эшон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Бартольд В.В. История культурной жизни Туркестана.- Л.,1927., 256с.
2. Кисляков Н.А. Очерки по истории Каратегина.- Сталинабад, 1954. 223с.
3. Исмоилов Ш. Таҳлили лингвистии топонимҳо. –Душанбе, 1994.69с.
4. Маҳмадҷонов О. Баррасиҳо дар номшиносии тоҷик. –Душанбе, 2004. 176с.
5. Павлова Т.Г. О структуре и семантике киргизских имен//Ономастика Востока. - М., 1980.
6. Таджикӣ Каратегина и Дарваза, вып. 1. –Душанбе, 1966.

ҲАМЗИСТИИ ЗАБОНҲО ВА ФАРҲАНГҲО ДАР МИКРОТОПОНИМИЯИ ТОҶИКИСТОН

Мақола ба мушкилоти ҳамзистии осоиштаи ду забони таърихӣ – тоҷикӣ (форсӣ) ва туркӣ дар қаламрави Осӣи Марказӣ бахшида шудааст. Тавре ки асноди таърихӣ нишон медиҳад, аз асрҳои V-VI мелодӣ ба ин сарзамин қабилаҳои турк ворид шудаанд ва ин падида дар топонимика, аз ҷумла дар топонимикаи забони тоҷикӣ низ инъикос ёфтааст.

Муаллиф дар асоси маводи топонимии қисмҳои марказӣ ва ҷанубии Тоҷикистон, яъне водии Ҳисор ва Қаротегин хусусиятҳои забони топонимҳои туркиро аз нуқтаи назари ҷойгиршавӣ ва ҳудудӣ таҳқиқ намудааст.

Муаллиф зимни таҳлили мавод ба чунин хулоса омадааст, ки аксари топонимҳои мураккаби туркзабон дар шакли иборати забони тоҷикӣ (форсӣ) ба вучуд омадаанд ва ғайр аз ин, баъзе топонимҳои дурага тарҷумаи лексикаи тоҷикиро тақрор мекунанд. Ин далелҳо собит мекунанд, ки ин халқҳо дар тӯли таърих бо ҳам зиндагӣ карда, арзишҳои муштараки таърихӣ фарҳангиро ба вучуд овардаанд.

Калидвожаҳо: ҳамзистии забонҳо ва фарҳангҳо, микротопонимҳо, топонимҳо, Ҳисор, Каратгегин, Тоҷикистон, вожаҳои тоҷикӣ, вожаҳои туркӣ

СОСУЩЕСТВОВАНИЕ ЯЗЫКОВ И КУЛЬТУР В МИКРОТОПОНИМИИ ТАДЖИКИСТАНА

Статья посвящена проблеме мирного сосуществования двух исторических языков - таджикского (персидского) и тюркского на территории Средней Азии. Как показывают исторические документы, тюркские племена проникли на эту землю с V-VI веков нашей эры, и это явление нашло отражение в топонимике, в том числе и в топонимии таджикского языка.

На основе топонимических материалов центральной и южной частей Таджикистана, то есть Гиссарской и Каротегинской долин, автор исследовал языковые особенности тюркских топонимов с точки зрения местоположения и территории.

В ходе анализа материала автор пришел к выводу, что большая часть сложных топонимов тюркского языка создана в виде словосочетаний таджикского (персидского) языка, а кроме того, некоторые гибридные топонимы повторяют перевод таджикской лексики. Эти факты доказывают, что эти народы жили вместе на протяжении всей истории и создавали общие исторические и культурные ценности.

Ключевые слова: сосуществование языков и культур, микротопонимы, топонимы, Гиссар, Каратыгин, Таджикистан, таджикские слова, тюркские слова

COEXISTENCE OF LANGUAGES AND CULTURES IN MICROTOPYNYMY OF TAJIKISTAN

The article is devoted to the problem of peaceful coexistence of two historical languages - Tajik (Persian) and Turkic in the territory of Central Asia. As historical documents show, the Turkic tribes penetrated this land from the 5th-6th centuries of our era, and this phenomenon was reflected in toponymy, including the toponymy of the Tajik language.

Based on the toponymic materials of the central and southern parts of Tajikistan, that is, the Gissar and Karotegin valleys, the author studied the linguistic features of the Turkic toponyms in terms of location and territory.

During the analysis of the material, the author came to the conclusion that most of the complex toponyms of the Turkic language were created in the form of phrases of the Tajik (Persian) language, and in addition, some hybrid toponyms repeat the translation of the Tajik vocabulary. These facts prove that these peoples lived together throughout history and created common historical and cultural values.

Keywords: coexistence of languages and cultures, microtoponyms, toponyms, Gissar, Karatygin, Tajikistan, Tajik words, Turkic words.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Кудратова Бунафша Абдунабиевна - аспиранти кафедраи назария ва амалияи забониносии Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода. 734019, ш. Муҳаммадиева, 17/6, Тел.: (+992) 938024004

Свидения об авторе:

Кудратова Бунафша Абдунабиевна - аспирант кафедры теории и практики языкознания Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода. 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева, 17/6, Тел.: (+992) 938024004

About the author:

Kudratova Bunafsha Abdunabievna - postgraduate student of the Department of Theory and Practice of Linguistics, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. 734019, Dushanbe, st. Mukhammadieva, 17/6, Tel.: (+992) 938024004

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ СЛОВА ГУЛ/FLOWER (ЦВЕТОК) В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Зиёева М.Б.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Анализ значений слов и их лексико-семантические варианты в сравнительном аспекте до сих пор исследуются в связи с интенсивным развитием словарного состава рассматриваемых нами языков. Это особенно заметно в таджикском языке в последнее двадцатилетие. Потому что словарный состав таджикского языка обновляется наряду с широким использованием во всех сферах общественной жизни как государственного языка после приобретения независимости с 1991 года.

Каждое слово имеет форму и содержание. «Форму составляют звуки, при помощи которых они произносятся, и буквы, при помощи которых они отображаются на письме. Содержание слова – это его значение или группа значений, которые называются «лексико-семантические варианты» [1, с. 17-23].

Термин «лексико-семантический вариант» в первые в лингвистике предложен выдающимся русским лингвистом А. И. Смирницким в языкознании. Большинство лингвистов считают, что «лексико-семантический вариант – это слово в одном из значений». Значения слова или его лексико-семантические варианты обнаруживаются, когда оно используется в речи или на письме с другими словами.

Поэтому нужно принимать во внимание идею А. И. Смирницкого по этому поводу при анализе лексико-семантических вариантов слов, в частности он пишет: «Различия между лексико-семантическими вариантами слова, не отражаясь на их звуковой оболочке, в очень большом числе случаев находят свое выражение либо в различии синтаксического построения, либо в разной сочетаемости с другими словами - во фразеологических особенностях, либо и в том и другом одновременно» [2, с. 157].

Слова имеют прямое и переносное значения. Прямое значение слово – это и есть основное лексическое значение слово, а переносное его «вторичное, производное значение, возникающее на основе сходства предметов, их признаков и функций». Все прямые и переносные значения слова составляют его лексико-семантические варианты.

Слова также имеют терминологические, нейтральные и эмоциональные (или метафорические) значения. Ю. В. Фоменко пишет в своей статье «Типы лексических значений в русском языке», что «терминологическим называют строго очерченное значение, совпадающее с понятием» [4, с. 5], и он предлагает, что «значения, включающие в себя только интеллектуальный, логический элемент, называются нейтральными (интеллектуальными, логическими); значения, включающие в себя, кроме логического, и эмоциональный элемент, называются эмоциональными» [4, с. 6].

Сравниваемые нами слова «гул» и “flower” (цветок), первое, которое относится таджикскому и второе английскому обладают терминологическим, нейтральным и эмоциональным (или метафорическим) значениями.

Анализ материала «Толковый словарь таджикского языка» [3, с. 335-336] показывает, что таджикское слово «гул» имеет 6 значений, 3 из них прямые и остальные переносные. Ниже при описании шести значений или лексико-семантических вариантов слова «гул» также замечается ряд переносных значений в составе некоторых фразеологизмов:

1. почка растений и деревьев, соединенные друг с другом цветные листья, которые некоторые растения и деревья производят на своих ветвях, и из которых постепенно появляются семена или плоды, цветение растений и деревьев.

2. растения которых сеют из-за красочности и ароматности цветов; гули даштй (полевой цветок) - дикий полевой цветок; гули навруста (цветок весны) - первый цветок весны; свежий цветок (свежая роза); гули наврузй - первый цветок весны; гули намозишом (ночная красавица) цветок, который раскрывается на закате, вечерняя примула; гули нор цветок граната; цветок склонный к покраснению, красный цветок; гули ошики печон - цветок, чья ветвь взбирается на что-либо близкое к нему; гули пажмурда - увядший цветок; гули садбарг (роза) - красный, белый или розовый крупно-лепестковый цветок, роза; гули хайрй (цветок мальвы) растение с белыми, красными или фиолетовыми цветками, используемое в народной медицине; гули хандон (львиный зев) а) распутившийся цветок; б) *образн. знач.*: счастливый и улыбающийся молодой человек; гули хамешабахор (календула, ноготок) а) вечнозеленый цветок, вечноцветущий цветок; б) *образн. знач.*: лицо возлюбленной; айёми гул // мавсими гул - время цветения; весенний сезон; иди гул - весенний фестиваль; время цветения; фасли гул а) сезон цветения цветов; б) *аллегория (о весне)*.

3. *образн. знач.*: самое лучшее, лучшее из всего.

4. *образн. знач.*: любая тонкая и нежная вещь или любой дорогой и любимый человек; *метафорично*: гули орзу, гули рухсор, гули боғи умед.

5. узор, который нарисован в виде цветов на стенах или вплетен в ткани; гул андохтан // гул партофтан *ба чизе* - рисунок, нанесение изображения на что-либо; гул дӯхтан рисование на поверхности ткани иглой с ниткой, вышивка на ткани.

6. *образн. знач.*: сурхакон - краснуха (*опасная болезнь*): гул баровардан (высыпать (о коревой сыпи)); гул кардан – цвести, расцветать а) цветение плодовых деревьев и растений; б) *образн. знач.*: усиливаться, нарастать: гул кардани санъати чумхурй - расцвет искусства республики; в) *образн. знач.*: радоваться; испытывать сильное желание, влечение к чему-л.,

интересоваться, заинтересоваться чем-л.; гул партофтан а) отцветать, отцвести; б) отцветающее растение без сбора урожая; гул пошидан // гул фишондан (афшондан) выражать любовь и искренность, бросая цветы на чью-то дорогу или на что-то; аз гул баромадан - отцветать, отцвести; ◇ гули сари сабад - самый любимый, дорогой и ценный человек в группе, душа общества (о человеке); гули чашм - своего рода белое пятно, которое появляется в человеческом глазу; гули шамъ (чароғ) полу-сгоревшая головка фитиля лампы и фитиль свечи; гул буридан - проявлять необычайное мастерство в работе: гул буридан дар гап задан; гул-гул шукуфтан а) быть вне себя от радости; радоваться, ликовать; б) расти, развиваться; гули мақсуд чидан – достигать цели; гули умеди *касе* шукуфтан – достигать желаемого; аз гул нозук будан быть очень мягким и нежным; аз сад гул якаш нашукуфтан - теперь все впереди; теперь показывает силу и рост, все еще будучи молодым; гул бе хор намешавад (пог.) // гул хор дораду асал – ору (посл.)- не бывает мёда без пчёл и розы без шипов а) все хорошее имеет обратную сторону; б) ганч бе ранч муяссар намешавад - без труда не вынешь и рыбку из пруда: одамй аз гул нозуку аз санг – сахт (пог.)- человек нежнее цветка и крепче камня.

Согласно онлайн словарю “Merriam Webster Dictionary”[5], английское слово “flower” имеет следующие значения:

Flower им.сущ. 1. а): специализированная часть покрытосеменных растений, встречающаяся поодиночке или группами, имеющая мутовки часто окрашенных лепестков или чашелистиков и несущая репродуктивные структуры (такие как тычинки или пестики), участвующие в развитии семян и плодов: ЦВЕТОК, б) скопление маленьких цветков, растущих близко друг к другу, которые напоминают и часто рассматриваются как один цветок: ЦВЕТЕНИЕ: цветок гортензии, в) растение, выращиваемое или ценное за его цветы: посаженные цветы во дворе; г) срезанный стебель растения с его цветком: букет цветов, д) BLOOM: сирень в полном цвету; 2 а) лучшая часть или пример: цветок нашей молодости, б) лучший самый энергичный период: растратили самый лучший и энергичный период своих жизни, в) состояние цветения или процветания: в полном расцвете; 3) flowers (во множественном числе): мелкодисперсный порошок, получаемый, в частности, путем конденсации или сублимации цветков сернистого цветка; непереходный глагол: 4. а): развиваться, расцветать: расцвела в юную женственность; б) flourish 2: процветать; 5. цвести, расцветать: blossom; 6. переходный глагол: 1. доводить до цветения; 7. украсить цветами или растительным орнаментом.

В таджикском языке слова «гул» имеет следующие терминологические, нейтральные и метафорические значения:

I. Терминологические значения:

1. почка растений и деревьев;
2. растения, которые сеют из-за их красочных и ароматных цветов;

II. Нейтральные значения:

1. узор, который нарисован в виде цветов на стенах или вплетен в ткани.

III. Метафорические значения:

1. краснуха (опасная болезнь)
2. самое лучшее, лучшее из всего
3. любая тонкая и нежная вещь или любой дорогой и любимый человек.

У английского слова “flower” есть следующие терминологические, нейтральные и метафорические значения:

I. Терминологические значения:

1. специализированная часть покрытосеменных растений, встречающаяся поодиночке или группами;

2. мелкодисперсный порошок, получаемый, в частности, путем конденсации

3. цвести.

II. Нейтральные значения:

1. украсить цветами или растительным орнаментом

2. доводить до цветения.

IV. Метафорические значения:

1. развиваться

2. лучший самый энергичный период.

Таким образом, анализ материалов словарей обоих языков показывает, что слова «гул» и “flower” их лексико-семантические варианты по-разному даны в лексикографических источниках. Лексикографический материал таджикского языка свидетельствует о том, что слово «гул» наряду с 3 прямыми значениями обладают 3 образными значениями. Вместе с

тем, слово «гул», когда используется в составе фразеологизмов, поговорок и пословиц приобретают ряд метафорических значений. Число прямых значений данного слова в таджикском языке перевешивает их прямые значения, потому что оно также приобретает другие метафорические значения, когда используется с другими словами. Что касается количества переносного значения английского слова “flower”, как выяснилось из анализа словарных статей, их мало в английском языке. Следует отметить, что слово «гул» широко используется в художественных текстах в таджикском языке и по этой причине оно имеет больше переносных значений, чем английское слово “flower”. Анализ английских словарей свидетельствует о том, что слово “flower” имеет 7 основных значений, 3 из которых терминологические значения и 2 нейтральных и 2 метафорических значения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алиева П.М. Лексико-семантические варианты многозначных слов//П. М. Алиева/ традиции и инновации в системе образования Сборник научных статей. Том Выпуск XIX. Карачаевск, 2020 Издательство: Карачаево-Черкесский государственный университет им. У.Д. Алиева (Карачаевск) С.17-23.
2. Смирницкий, А.И. Лексикология английского языка/А.И. Смирницкий.- Москва: Омен, 1998. – 261 с.
3. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз ду ҷилд). Ҷилди 1 (нашри дувум) / тартиб.: С. Назарзода, А.Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода, зери таҳрири Сайфиддин Назарзода (раис), Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон Душанбе – 2008. – 950 с.
4. Фоменко, Ю. В. Типы лексических значений в русском языке / Ю. В. Фоменко // Русский язык : [сб. статей / отв. ред.: Э. В. Самосюк, Ю. В. Фоменко]; Новосибир. гос. пед. ин-т. - Новосибирск, 1967. - С. 3-13.
5. Merriam Webster Dictionary [Электронный ресурс]. 1996. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sky> (дата обращения: 13.02.2023)

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ВАРИАНТЫ СЛОВА ГУЛ/FLOWER (ЦВЕТОК) В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье исследованы лексико-семантические варианты слова гул/flower (цветок) в таджикском и английском языках. В результате сопоставления рассматриваемых слов в обоих языках выявляется, что между ними можно наблюдать расхождения в терминологических, нейтральных и метафорических значениях. Следовательно, таджикское слово «гул» имеет больше метафорических значений по сравнению с английским словом “flower”.

Ключевые слова: слово, цветок, растение, значение, терминологическое значение, нейтральное значение, метафорическое значение, прямое значение, переносное значение и лексико-семантический вариант.

LEXICO-SEMANTIC VARIANTS OF THE WORD GUL/FLOWER IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article explores the lexical-semantic variants of the word gul/flower in Tajik and English languages. As a result of comparing the considered words in both languages, it is revealed that there are differences between them in terminological, neutral and metaphorical meanings. Consequently, the Tajik word “gul” has more metaphorical meanings than the English word “flower”.

Keywords: word, flower, plant, meaning, terminological meaning, neutral meaning, metaphorical meaning, direct meaning, figurative meaning and lexico-semantic variant.

Сведения об авторе:

Зийева Мохира Бобохоновна – соискатель кафедры языкознания и сопоставительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Тел.: (+992) 987687207;

About the author:

Ziyoeva Mohira Bobokhonovna – external Phd student at the Chair of Linguistics and Comparative Typology of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. Tel.: (+992) 987687207;

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА Н. А. НЕКРАСОВА И ИХ ПЕРЕДАЧИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Нозимова М.А.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

В работе рассматриваются основные литературные средства, которым отдает предпочтение выдающийся поэт XIX века Николай Некрасов. Особое внимание уделено анализу используемых им стилистических приемов, а также тех методов, при помощи которых эти приемы переведены на таджикский язык. В работе мы использовали многочисленные примеры из оригинала и перевода поэзии этих русских поэтов на таджикский язык.

В начале 60-х годов перевели другую поэму Некрасова -, на таджикском языке, который называется «Русские женщины». Таджикский переводчик показал трагизм и эмоциональный накал произведения русского поэта, который показывает различные вопросы русской жизни. Некрасов показал развернутую картину боя, которой показал это весьма многословно, не всегда показывая образного строя и интонации ритма произведения Некрасова, что не могло не сказаться на точном восприятии ее на таджикском языке. Таджикский поэт при переводе удлинял, усложнял слог, который настраивал на свой лад. В начале 80-х годов XX века к этому произведению обратился таджикский поэт Хабиб Юсуфи, который попытал дать новое прочтение ранней поэзии Некрасова.

Сейчас «Русские женщины», его идейно- эстетические достоинства прочувствованы переводчиками и бережно показаны (в меру таланта каждого из взявшихся за нелегкий труд) до таджикского читателя. Можно утверждать, что имеющиеся таджикские переводы русского писателя девятнадцатого столетия, несмотря на свою немногочисленность, дают четкое представление о развитии этого жанра в творчестве русского писателя собенности перевода художественных произведений русского писателя Николая Алексеевича Некрасова на таджикский язык сейчас занимают особое место среди таджикских литературоведов.

Сейчас развитие литературных связей и взаимообогащения русского писателя с Республикой Таджикистан и таджикской литературой и искусства является неполным без рассмотрения этого художественного метода литературных взаимоотношений русского поэта с персидской и таджикской литературой, с ее народом и с художественными произведениями классической таджикской литературой.

Арбузов А.Н. писал: «Поэзия русского писателя Некрасова находило дальнейшее развитие в произведениях таджикских читателей, и показано переводчиками, литературоведами» [1, с. 58]. Творчество этого русского писателя русской литературы XIX века несколько раз опубликовались в таджикских изданиях «Ирфон» и «Дониш», а также отдельной книгой на таджикском языке в начале сороковых годов XX века.

Написание таджикских писателей к художественной прозы русского писателя XIX века является одним их вопросов взаимовлияния таджикской литературы с творчеством русского писателя, который оставил после себя огромное количество стихов и поэм. Например, перевод знаменитой поэмы русского поэта Н. Некрасова «Кому на Руси жить хорошо»:

Перевод Шамси Собира на таджикский язык:

Дар кадом сол - ҳисоб кунед

Дар кадом замин - тахмин кунед

Дар роҳи сунун

Ҳафт нафар чамъ омаданд:

Ҳафт муваккатан чавобгар,

вилояти пурзӯр,

Шаҳристони Терпигорев,

калисои холӣ,

Аз деҳаҳои ҳамсоя:

Заплатова, Дирявина,

Разутова, Знобишина.

Горелова, Неелова -

Норасоии ҳосил низ

Онҳо розӣ шуданд ва баҳс карданд:

Ки кайф дорад

Дар Русия худро озод ҳис мекунед?

Рум гуфт: ба заминдор,

Демьян чунин гуфт: ба шаҳеи расмӣ.

Луқо гуфт: хар.

Савдогари фарбеҳ! —

— гуфтанд бародарони Губин

*Иван ва Митродор.
Пахом пирамард тела дод
Ва ба замин нигариста гуфт:
бояри олий,
вазири давлатӣ.*

Ва Масал гуфт: ба подшоҳ...

Одам чӣ гуна барзагов шуд.

Дар сари чӣ ҳавас -

Вайро аз он ҷо баҳо диҳед

Шумо норохат намешавед: онҳо истироҳат мекунад,

В переводе на таджикский язык звучит по-другому, Автор добавляет и пишет, но тут в разговор вмещивается поп: все это так, но идти к Ермиле Гирину бесполезно. Он сидит в остроге. Священник начинает рассказывать, как было дело: взбунтовалась деревня Столбняки.

Перевод на таджикский язык:

Хама гирду атроф чу дашти зинда,

На қалъа, на одамон, на кӯҳҳо...

Ташаккур ба тарафи азиз.

Барои фазои шифобахши шумо!

Берун аз баҳри Миёназамин дур

Зери осмон равшантар аз осмон

Бо гам ошӣ мечустам

Ва ман чизе наёфтам

Для Некрасова нет ничего дороже «родных лугов, родных полей», разлива «гордых» русских рек, говора «милых волн» этих рек. Какой трепетной любовью и каким проникновенным чувством полно у поэта, например, описание русской весны в стихотворении «Зелёный шум»! Нарисовать такой пейзаж мог только художник-патриот, сердечно любящий русскую природу и живущий с ней одной жизнью. Эта глубочайшая любовь Некрасова к родному пейзажу давала ему право писать:

Мне лепетал любимый лес:

Верь, нет милей родных небес!

В то же время Некрасов ясно видел, как тяжело жилось народу под небесами родины в суровых социальных условиях его времени. Нищета убогой русской деревни, непосильный труд крестьянина, тяжёлая доля русской женщины, каторжный труд бурлака, бесправие народа, произвол «власть имущих» - все эти стороны печальной русской действительности глубоко волновали поэта-патриота, угнетали его сознание гражданина.

Тамошой фалокатҳои халк,

Таҳаммулнопазир аст дӯсти ман

с душевной болью восклицает поэт. И стихи его наполнялись ненавистью к угнетателям народа, к «владельцам роскошных палат», превращались в грозное оружие борьбы за освобождение народа.

В творчестве Некрасова слова «любовь к родине» постоянно соединялись со словами «гнев» и «ненависть».

В переводе на таджикский язык звучит таким образом?

Ки бе ғаму ғазаб зиндагӣ мекунад,

Ватанро дуст намедорад.

Ман хеле нафрат дорам

Ман хеле бегараз дӯст медорам!

Он дил дӯст доштанро намеомӯзад

Ки аз нафрат хафа шудааст.

Таким образом . надо отметить. что в ранней поэзии Н.А. Некрасова нередко можно встретить разнообразные фигуры речи, в частности, использование фонетических стилистических приемов. Этот факт частично объясняется романтическим характером первых рассказов автора, его поэтическими способностями . Великий русский поэт Николай Алексеевич Некрасов писал стихи в начале своего творчества. Хотя его поэзия не принесла ему такой популярности, как его проза, фонетические стилистические приемы видны при первом же прочтении глав сборника «В наше время», и особенно миниатюр, перемежающих главы произведения. Подчеркивая драматизм ситуации, Н.А. Некрасова использует литературные приемы.

Произведения русского писателя показаны в 60-70 годы XX века в творчестве мастеров таджикской литературы, как Хабиб Юсуфи, Джалола Икромии, Рахима Джалила и других писателей современной таджикской литературой.

Первое произведение великого русского писателя Некрасова на таджикский язык была поэма «Кому на Руси жить хорошо», где перевел это произведение русского писателя на таджикский язык переводчик Шамси Собир. В это время также перевели на таджикский язык другие произведения великого русского поэта Николая Некрасова, это были поэмы и стихи «Мужичек с ноготок», «Железная дорога» и другие.

Поэма «Кому на Руси жить хорошо» была переведена в разных переводах, которые были сделаны таджикскими писателями в начале XX века.

Такое разнообразие мероприятий, конечно, не могло не воздействовать и на самый внутренний склад обывательской жизни; в первом случае, обыватели трепетали бессознательно, во втором — трепетали с сознанием собственной пользы, в третьем — возвышались до трепета, исполненного доверия. Даже энергичная езда на почтовых — и та неизбежно должна была оказывать известную долю влияния, укрепляя обывательский дух примерами лошадиной бодрости и нестомчивости» [7, с. 104].

В переводе на таджикский язык переводчик Шамси Собир использовал различные термины, которые использовал в своем переводе.

Русский писатель в его своих произведениях показан наиболее полно в антологию «Избранной страницы русского метода» (1863), который нашел в десяти повестях, которые написаны в различных периодах прозы и дают более полного представления о развитии. Это такие повести русского поэта — «Русские женщины», «Костер», «Рубашка», «Ворота Искандера», «Сон» и др. Некоторые из них перевел известный таджикский писатель, автор многочисленных исторических произведений Хабиб Юсуфи, который до настоящего времени остаются единственными на таджикском языке перевел из поэзии Некрасова, который и сейчас является актуальным в современном литературоведении.

Художественный перевод произведений русского поэта Н.А. Некрасова «Русские женщины», который выполнил таджикский переводчик Шамси Собир, который имеет сопоставительный характер от переводов другого таджикского переводчика. Таджикский писатель переводит совершенно нового варианта романа русского писателя.

ЛИТЕРАТУРА

1. Фёдоров А.В. Актуальные проблемы русской филологии. (Материалы VIII всесоюзной научной конференции, май 1982 г.). – М.: Наука, 1985. – 350 с.
2. Комиссаров В. Русская поэзия в русских переводах. XIX—XX вв. Сост. С. Б. Джимбинов. На англ. из с параллельным русск. текстом. М.: Радуга.- 1983.- 672 с.
3. Архив Республики Узбекистан. История взаимоотношения литературы в испаноязычной прозе Латинской Америки // Восприятие русской литературы за рубежом XX в. Л., 186, лист.56.
4. Американская поэзия в русских переводах. XIX—XX вв. Сост. С. Б. Джимбинов. На англ. яз с параллельным русск. текстом. М.: Радуга.- 1983.- 672 .
5. Вопросы художественного перевода. М., 1955, 180 с.
6. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. Сборник статей. М., 1997, 232 с.
7. Вопросы теории художественного перевода. М., 1971, 252 с.
8. Введение в литературоведение. Под ред. Л.В. Чернец. М., 2004, 680с.
9. История взаимоотношения с Россией. - Нива, 1910.- №8, с. 132 - 143.
10. Коммуникативный инвариант перевода в текстах различных жанров. П/р. Г.В. Чернова. М., 1989, 120 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ТВОРЧЕСТВА Н. А. НЕКРАСОВА И ИХ ПЕРЕДАЧИ НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В этой статье автор исследует проблемы формирования творчества Н.А.Некрасова и их передачи на таджикский язык. Русский писатель в его своих произведениях показан наиболее полно в антологию «Избранной страницы русского метода» (1863), который нашел в десяти повестях, которые написаны в различных периодах прозы и дают более полного представления о развитии. Это такие повести русского поэта — «Русские женщины», «Костер», «Рубашка», «Ворота Искандера», «Сон» и др. Некоторые из них перевел известный таджикский писатель, автор многочисленных исторических произведений Хабиб Юсуфи, который до настоящего времени остаются единственными на таджикском языке перевел из поэзии Некрасова, который и сейчас является актуальным в современном литературоведении. Художественный перевод произведений русского поэта Н.А. Некрасова «Русские женщины», который выполнил таджикский переводчик Шамси Собир, который имеет сопоставительный характер от переводов другого таджикского переводчика. Таджикский писатель переводит совершенно нового варианта романа русского писателя.

Ключевые слова: перевод, творчества, Некрасов, таджикский язык, произведений, русский язык, поэмы, стихи.

FORMATION OF N. A. NEKRASOV'S CREATIVITY AND THEIR TRANSFER INTO THE TAJIK LANGUAGE

In this article, the author explores the problem of the formation of N.A. Nekrasov's creativity and their transfer to the Tajik language. The Russian writer in his works is shown most fully in the anthology "Selected Pages of the Russian Method" (1863), which he found in ten stories that were written in different periods of prose and give a more complete picture of development. These are such stories of the Russian poet - "Russian Women", "Bonfire", "Shirt", "Iskander's Gate", "Dream", etc. Some of them were translated by the famous Tajik writer, author . Literary translation of the works of the Russian poet N.A. Nekrasov "Russian Women", which was performed by the Tajik translator Shamsi Sobir, which has a comparative character from the translations of another Tajik translator. A Tajik writer translates a completely new version of a Russian writer's novel.

Keywords: translation, creativity, Nekrasov, Tajik language, works, Russian language, poems, verses.

Сведения об авторе:

Нозимова Марджона Абдулхайровна - преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел.: (+992) 904 85 04 40

About the author:

Nozimova Margona Abdulkhayrovna-Lecturer at the All-University Department of the Russian Language, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Tel.: (+992) 904 85 04 40

СУФФИКСАЛЬНЫЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ГИДРОТЕХНИКИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Ахмади А.Т.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

В связи с широким развитием гидротехнического строительства и связанных с ним исследований и разработок во всем мире увеличивается объем научно-технической информации в области гидротехники.

По мере развития науки и техники, когда люди осваивают всевозможные профессии, они расширяют круг используемых ими слов, а слова выражают новые понятия. В этой ситуации бывает так, что некоторые слова становятся термином для определенной отрасли - научной, технической и т.д.

Каждая эпоха, каждое историческое обстоятельство оказывает влияние на употребление терминов в той или иной области, термины любой отрасли науки используются в их буквальном смысле не только в научных трудах, но и в разговорной речи. Однако новые общественные явления и важные события приводят к расширению значения терминов. Некоторые из них были совершенно новыми, другие приобрели новые значения.

Вопросы теории словообразования изучались учеными с синтаксической, лингвистической и лексикологической точек зрения, затрагивая также текстовую лингвистику. В некоторых случаях они рассматривались как проблемы общей лингвистической теории с упором на языковой материал отдельных языков, где рассматривались аффиксы или словообразовательные модели.

Как утверждает А. А. Реформатский "Понятия, закрепляемые в терминологии, фактически формируются, образуются и развиваются в конкретных областях науки, техники и производства, в процессе становления и развития специальных знаний. Закономерности образования и развития понятий изучаются теорией познания, и в терминологических работах необходимо пользоваться выводами, необходимо обращаться к этой науке со своими запросами. Обращение к теории познания и к логической теории с позиций терминологической работы вполне естественно и необходимо, потому что в этой работе надо "понимать понятие", уметь обращаться с понятиями - классифицировать и подчас уточнять понятия, строить определения понятий, пользоваться суждениями и т.д. [2, с. 26].

Среди технических терминов можно найти слова, которые берут свое начало в любой области науки. В лингвистике вопросам словообразования всегда уделялось особое внимание, более того, они находятся в стадии активной разработки. Этим объясняется тот факт, что словообразовательные исследования в лингвистике в основном связаны с традициями прошлого.

Следует отметить, что вопросы и проблемы терминологии в таджикском и английском языках имеют свою историю возникновения. С этой точки зрения, область словообразования открывает большие возможности для исследователей, так как изучает, как образуются, конструируются номинативные единицы в языке, и может раскрыть особенности языковой творческой деятельности человека, участвующего в процессе "словообразования", объясняя деятельность со словами, и тем самым, лучше понять суть принципа и механизма этого процесса.

Что касается таджикского и английского языков, то большинство слов создается морфологическим способом словообразования с помощью аффиксов. Появление нового слова также происходит в результате присоединения частей речи к основе слова.

В английском языке слово термин в словаре под редакцией Мюллера в своём четвёртом значении зарегистрировано как термин Изучению терминов в таджикском и английском языках посвящено множество исследований. Причем, огромная работа была проделана исследователями зарубежных, русского, иранского и таджикского языков.

В результате было написано много работ ведущими учеными. Первые терминологические теории в лингвистике появились в начале 20 века, которые ссылаются на исследования А. Д. Хаютина [11, с. 11-19].

В своей книге Даниленко использует определения, данные лингвистами и терминологами советского периода, такими как: Ф.П. Филин, П.Я. Черных, Р.А. Будагов, Н.А. Баскаков, Б.Н. Головин, А.Н. Кожин, А.С. Герд, Ф.А. Реформатский, которые создавали, налаживали и направляли терминологию русского языка [1, с. 383].

Словообразование является одним из основных средств обогащения языка и его лексического состава. В связи с развитием производства, науки, искусства, ряд слов (архаичных и исторически ограниченных) в языке устарели и вышли из употребления.

Словообразование является одним из основных инструментов их создания. Слова создаются на основе исторически продолжающихся принципов таджикского языка. Некоторые виды словообразования в историческом процессе усовершенствовались, а некоторые элементы стали основной и продуктивной частью словообразования.

Известно, что одним из распространенных способов пополнения лексики является словообразование, характерная особенность которого для таджикского языка как лексики делового общения, так и делового письма состоит в том, что слова образуются по определенным моделям, постепенно создавая большие семантические значения.

В таджикском языке существует несколько типов словообразования. В построении слов функция аффиксов также различна. Некоторые аффиксы с очень древних времен являются широко используемыми и продуктивными аффиксами в словообразовании, но некоторые из них сохраняются в течение определенного периода времени как средство словообразования и окончательно переходят в группу менее продуктивных и непродуктивных средств словообразования.

Система словообразования имен существительных английского языка включает в себя следующие типы:

1. аффиксация (the Affixation) - образование производных существительных посредством присоединения суффиксов и префиксов;
2. конверсия (the Conversion) - переход других частей речи в существительные без изменения морфологической формы;
3. словосложение (the Composition) - образование сложных существительных из простых существительных, других частей речи или их комбинации;
4. лексическое сокращение (the Clipping) — образование усеченных существительных без изменения значения;
5. блендинг (the Blending) - образование производных существительных за счет объединения компонентов двух слов;

б. аббревиация (the Abbreviation) - образование производных номинаций за счет сокращения исходных слов и словосочетаний.

Наиболее продуктивным способом словообразования суще-ствительных в английском языке является аффиксация, причем особенно распространенным типом словообразования является суффиксация - образование производных существительных посредством присоединения суффиксов к простым существительным (или основам существительных), а также к прилагательным и глаголам. Префиксация, присоединение приставок для образования производных существительных, встречается несколько реже.

Словообразовательные суффиксы существительных английского языка достаточно многочисленны, они превосходят по числу словообразовательные суффиксы других частей речи. Многие суффиксы существительных, кроме того, выражают не одно, а два и более различных значений. Некоторые суффиксы встречаются в большом числе существительных и легко используются для образования новых слов, например, **-er, -ite, -ist, -ism, -ness, -ion**; другие встречаются в относительно немногих существительных и почти не используются для производства новых слов, например, **-ee** (a presentee) или **-th** (width, length).

а) К основным суффиксам, образующим производные существительные от основ существительных, относятся суффиксы **-ess, -ette, -ine, -er, -ist, -ian, -ship, -hood, -dom, -ism**.

Английский язык не только играет роль в обогащении языкового состава таджикского литературного языка, но и положительную роль в процессе словообразования. В образовании терминов гидротехники в таджикском и английском языках имеются слова, совпадающие полностью в таджикском и английском языках по значению: **гидротехника – hydrotechnics - гидротехника, автоматизация- automation - автоматизация, барометр – barometer - барометр** и т.д. [TPC, 2006, 56].

Термин **бардама reservoir – водоём** имеет значение запруженный; с водой, поднявшейся до крайнего уровня (о водоёме, оросительном канале); **бардама** шудан - run up to the brim (of water)- подниматься до краёв (о воде). Например, обро бардама кардан - raise the water level in the irrigation canal by means of a sluice;поднимать путём шлюзования уровень воды в оросительном канале;

В английском языке **дамба- dam**; запруда; шлюз; **бардама** кушодан - открывать запруды в оросительном канале.

Данные примеры выявляют, что термины гидротехники соответствуют по форме и содержанию в таджикском и английском языках.

При аффиксальных способах словообразования термины гидротехники в таджикском и английском языках суффикс является основным средством выражения производного слова (самостоятельно или в сочетании с другими средствами, прежде всего, со словоизменяющей парадигмой производного слова). Например: **кубургузори - pipe laying- укладка труб, - кубурсозӣ - tube production - производство труб** и т.д. [TPC, 2006, 543].

Лексема **истехсолот - production - производство** в таджикском языке является производным словом, и образует производный термин. В таджикском языке слово **истехсолот - production - производство** производится от глагола **истехсол кардан - производится** при помощи суффикса – **от** - образует существительное **истехсолот - production – производство**.

В таджикском языке, как и английском, суффиксы употребляются для образования производных слов.

В английском языке в терминологии гидротехники суффикс **-ог** употребляется для образования существительных от глаголов: **hydromonitor- обандоз – гидромонитор** и т.д.

Каждый способ создания производных имеет свои закономерности, в том числе, термины гидротехники. Суффиксы имеют очень широкое значение при формировании терминов гидротехники в таджикском и английском языках.

Суффикс **-ӣ** является продуктивным суффиксом в образовании терминов гидротехники. Например, слово **обронӣ - watering - полив, орошение** в таджикском языке образуется при помощи основы **об** и суффикса – **ӣ**- и т.д. **обрасонӣ – water supply – водоснабжение** и т.д.

В английском языке термин **waterproof - водоупорный** образуется при помощи суффикса – **ый**-.

Среди суффиксов также продуктивным является суффикс - **ак- обреза́к** - a jug (for washing up) **сливная яма, кувшин (для умывания)**.

Этот способ в словообразовании таджикского языка имеет масштабный характер.

Традиционно считается, что вопрос о месте терминологической лексики в структуре современного литературного языка рассматривается с двух разных точек зрения: 1) терминология как самостоятельный пласт литературной лексики, т.е. изучение терминологии в рамках научного стиля, или 2) терминология как "разновидность русской речи" (наряду с просторечиями, жаргонизмами, профессиональными диалектами, сленгами и т.д.), т.е. исключение терминологии из лексики литературного языка.

Однако большинство исследователей, в том числе Кутина (1966: 3) и Даниленко (1, с.6-8), считают, что язык науки и техники, включающий многочисленные системы научной терминологии, является функциональной разновидностью национального литературного языка (наряду с художественной или разговорной речью).

В таджикском языке некоторые словообразовательные суффиксы характеризуются конкретностью значения. В качестве примера может служить суффикс – **а**, который образует слова со значением места. Например, **обро́ха - water run off - сток воды**, русло, ист., **обро́ха** (общие участки в частных владениях, по которым проходила система орошения)

Этот суффикс является высокочастотным.

К числу продуктивных суффиксов в английском языке относится суффикс –**er-**. Например, **water dryer - воздухосушитель –хавохушкунак** и т.д.

Много терминов гидротехники образовалось путём соединения простых слов, префиксов и суффиксов. При анализе производных терминов было выявлено несколько суффиксов и префиксов.

В таджикском языке суффикс - **дон** - имеет общее словообразовательное значение и обозначает «охраняющий **новадон – gutter- водосток.**, закрытый лоток для сливания или сброса чего-л., **обронӣ - watering полив, орошение, обгармкунанда - water heater - водонагревательный, водогрейный, обгалт - water scooter- водоскат** и т.д.

В таджикском языке имеется пословица **Аз нова гурехта ба нова задан, аз борон гурехта ба нова афтодан** - Из огня да в полымя.

Систематизация по словообразовательным моделям позволила заключить, что развитие термина таджикского языка, зафиксированное в материалах термина гидротехники во всем ее существовании, протекало по-разному. В связи с этим основным способом пополнения лексики является продуктивность некоторых словообразовательных моделей.

В английском языке суффикс – **er-** в терминах гидротехники используется для образования существительных. В данных примерах термин гидротехники служит для описания неодушевленных предметов, выраженных существительным.

Суффикс **-or** характерен для образования от двусложных и мно-госложных основ глаголов производных существительных, относящихся к области науки и техники, например: **to illuminate - an illuminator иллюминатор, to generate - a generator генератор to indicate - an indicator индикатор** и т.д.

Анализ языкового материала показывает, что в таджикском языке наиболее продуктивными при формировании терминов гидротехники являются суффиксы, образующие существительные с помощью суффиксов **-й, -гар, -чй-** и т.д.

Суффикс **-й**, как транспонирующий существительные, относится к группе относительных прилагательных, является весьма продуктивным. Когда суффикс **-й** образует прилагательные, слова этой модели не могут выступать в роли базовой основы и опорного имени двухкомпонентных или производных слов. Например: **мавчшиканӣ - водолом**.

Сфера их употребления велика. Суффикс **-й** сочетается с исконными и заимствованными элементами.

Другой отличительной чертой суффикса-**й**-является то, что его присоединение к слову зачастую ликвидирует его многозначность. Например, **оббардорӣ - water capacity водоёмкость, обгарӣ - hardening закаливание (металла), обгири - water intake - забор воды; тех. закаливание (металла, обгузарӣ - leaking - протекание, просачивание во-ды; водопроницаемость, обгузаронӣ , пропускание воды (через русло канала, трубы); кубури оббардорӣ- water pipe - водопроводная труба; сооружение систем орошения,**

обёрй кардан – irrigate - орошать; обй – waterly, обмонй – watering - поливка, обмўрй - watercourse – водоток.

Суффикс **-ак-** является одним из продуктивных суффиксов таджикского языка и участвует в образовании существительных от настоящего времени глагола: **обсофкун(ак) - filter фильтр; обтаксимкун(ак) - watershed –водораздел, насос - pump** [ТРС, 2006, 3-25].

В данных примерах суффикс **-ак-** используется в терминологии гидротехники для образования существительных для описания неодушевленных предметов, выраженных существительным.

В образовании терминов гидротехники наряду с продуктивными суффиксами, с помощью которых словарный запас как английского, так и таджикского языков продолжает пополняться новыми лексическими единицами, встречаются также продуктивные и непродуктивные суффиксы.

Анализ лингвистического материала показывает, что в сравниваемых языках наблюдаются общие черты в наличии способов терминообразования: аффиксация, словосложение.

В лингвистической литературе считается общепризнанным, что в словарном составе любого языка значительное место занимает терминологическая лексика, обладающая рядом интересных свойств, одним из которых является способность к взаимодействию с общеупотребительной лексикой. В данном случае приводятся термины, выражающие терминологию гидротехники в таджикском и английском языках, например: **оббурда - ravine овраг, обгардиш - bend - излучина (реки) место падения воды; whirlpool – водоворот обдав – slope- уклон, обшаванда - fusible - плавкий; обшинос - hydrologist - гидролог обшиносй - hydrology – гидрология и т.д.**

Помимо суффиксов, присоединяемых к основе глагола, в английском языке также выделяют отделенные суффиксы - постфиксы, являющиеся компонентами фразовых глаголов. Постфиксы омонимичны предлогам и наречиям, и образуют с глаголом единое смысловое целое, изменяя, уточняя или дополняя его значение.

Английские производные прилагательные (The Derivative Adjectives), качественные и реляционные, образуются от существительных, глаголов и простых прилагательных посредством суффиксации (добавления суффиксов к основам существительных или глаголов) и префиксации (добавления префиксов). Следует отметить, что приставки прилагательных во многих случаях совпадают с приставками существительных и гласных, поскольку имеют одинаковое значение.

Другим способом образования прилагательных является словообразование, при котором сложные прилагательные образуются из простых прилагательных или их сочетаний с другими частями речи.

Преобразование других частей речи в прилагательные (адъективация) происходит в основном за счет преобразования причастий в прилагательные, при котором они теряют свои глагольные категории и становятся выразителями признака

Основными суффиксами, образующими качественные прилагательные от основ существительных, являются **-ful, -ous, -less, -ly**: Постфиксы известны также как послелого, служебные слова, входящие в состав фразовых глаголов. Послелого (постфиксы) в составе фразовых глаголов во многих случаях соответствуют значениям приставок русского языка, например, **to go out** выходить, **to go away** уходить, **to go by** проходить, **to run away** - убежать, **to come in** - входить, **to come over** - заходить, **to dry up** - высохнуть и др.

Анализ языкового материала по терминологической системе позволяет говорить о том, что понятия, закрепленные в терминологии, фактически формируются, складываются и развиваются в конкретных областях науки, техники и производства, в процессе формирования и развития специальной лексики,

Как видим, словообразовательные форманты и модели, непродуктивные в общелитературном языке, продуктивны в терминообразовании.

Наблюдения над лексикой любого языка показывают многочисленные примеры пополнения словарного состава литературного языка за счет образного использования терминов, связанных с различными сферами человеческой деятельности. Именно поэтому следует изучить некоторые закономерности процесса переосмысления специальной

терминологии в литературном языке, а также взаимодействие термина в его новом переносном значении с другими словами литературного словаря.

Таким образом, в процессе переосмысления и закрепления переносных значений слов-терминов можно выделить три этапа:

- единичное использование термина в переносном смысле;
- появление общего переносного значения;
- отступление терминологического значения на второй план

ЛИТЕРАТУРА

1. Даниленко В.П. Русская терминология. / В.П.Даниленко // Опыт лингвистического описания, Москва, 1977, с. 383-385.
2. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология, - В кн.: Вопросы терминологии. / А.А. Реформатский - М., 1961 – 26с.
3. Терминоведение и терминография в индоевропейских языках // Сборник научных трудов. -С. 137;
4. Термин и слово.//Предметная отнесенность и функционирование терминов.//Межвузовский сборник./под ред. Даниленко В.П. – Горький, 1983. – 139с.
5. Термины и их функционирование. Межвузовский сборник. - 1987
6. Ушаков В.В. Справочник дорожных терминов. / В.В. Ушаков - Москва -2005 Экономико - консультационный центр «экон», 164 с.
7. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ (ибораат аз ду ҷилд), ҷилди 2 (нашридувум) зери назари Сайфиддин Назарзода, Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон, Душанбе-2010.- С.396.
8. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ, (ибораат аз 2 ҷилд), ҷилди 1, тартибдихандагон: С. Назарзода, А.Сангинов, Р. Ҳошим, Ҳ. Рауфзода, зеритаҳрири Сайфиддин Назарзода,Аҳмадҷон Сангинов, Саид Каримов, Мирзо Ҳасани Султон Душанбе– 2008.- С.787.
9. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ // Академияи лмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон Институти забон ва адабиёти Рӯдакӣ. Нашри дувум бо илова, такмил ва ислоҳ. Зери таҳрири Д. Саймидинов, С.Д. Холматова, С. Каримов—Душанбе: «Чопхонаи Пайванд», 2006. 813с.
10. Фигон Э.О. разграничении научного и технического термина. - Труды МГПИИЯ им. / Э.О. Фигон - М. Тореза, 1974, - 145с.
11. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура (учеб. пособие), Самарканд, 1972, с. 11-19
12. Шаропов, Н. Обогащение таджикского языка советско-интернациональной лексикой //В помощь учителю русского языка в таджикской школе. / Н. Шаропов - Душанбе, 1974. - С. 16-29.
13. Шаропов, Н.А. Пути развития лексики современного литературного языка. / Н.А. Шаропов -Душанбе: Дониш, 1988. -133с.
14. Шахматов, А.А. Синтаксис русского языка / А.А. Шахматов. – Изд. 2. - Л., 1941. – 614 с.

СУФФИКСАЛЬНЫЙ СПОСОБ ОБРАЗОВАНИЯ ТЕРМИНОВ ГИДРОТЕХНИКИ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматриваются некоторые словообразовательные особенности терминов гидротехники в таджикском и русском языках, которые являются одним из важных направлений лингвистической науки в изучении и возрождении лексического богатства языка, которое осуществляется путем всестороннего анализа его словарного состава. А также рассматриваются вопросы языковой структуры, словообразовательных особенностей и лексико-семантического строя терминов гидротехники в сравнительном плане, определяется степень соответствия таджикских и английских терминов гидротехники по их словообразовательному составу, построению, образности. В образовании терминов гидротехники, наряду с продуктивными суффиксами, с помощью которых словарный запас как английского, так и таджикского языков продолжает пополняться новыми лексическими единицами, встречаются также продуктивные и непродуктивные суффиксы.

Ключевые слова: термин, гидротехника, таджикский язык, английский язык, содержание, форма, значение, исследование, продуктивный, суффикс и т.д.

SUFFIX METHOD OF FORMATION OF HYDRAULIC ENGINEERING TERMS IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article considers some word-formation features of the term hydraulic engineering in Tajik and Russian languages, which is one of the important directions of linguistic science in the study and revival of the lexical richness of the language, which is carried out through a comprehensive analysis of its vocabulary. And also the questions of linguistic structure, word-formation features and lexical-semantic structure of the term "hydraulic engineering" in comparative aspect are

examined and it is determined that the degree of correspondence of Tajik and English terms of hydraulic engineering on their word-formation structure, construction, imagery is different. In the formation of hydraulic engineering terms, along with productive suffixes, through which the vocabulary of both English and Tajik languages continues to be replenished with new lexical units, there are also productive and non-productive suffixes.

Keywords: term, hydraulic engineering, tajik, English, content, form, meaning, research, productive, suffix, etc

Сведения об авторе:

Ахмади Абдурахмон Тавакалзод – старший преподаватель кафедры английского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 121. Тел: (+992) 917224466, E-mail: 6000.cm@mail.ru

About the author:

Ahmadi Abdurahmon Tavakalzod – Senior Lecturer of the English Department of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: +992) 917224466, E-mail: 6000.cm@mail.ru

УДК: 482(С53)

АЛЛЕГОРИЧНЫЕ МЕТАФОРИЧЕСКИЕ ВЫРАЖЕНИЯ В ГАЗЕЛЯХ

БАДРИДДИНА ХИЛОЛИ

Икромова Г.Х., Хикматов Ч.Х.

Таджикский технический университет им. академика М.С. Осими

Этот вид метафоры преимущественно выражается посредством уподобления одного факта другому или сопоставления одного явления с другим. В этом случае слова, несмотря на нелогичность их выражения выступают в своем прямом лексическом значении и зависят друг от друга по тому или иному признаку. По мнению Сируса Шамисо: «Другие слова часто используются для выражения отношения похожести, например, вместо чашм (глаза) используется *нарғис* - нарцисс, а вместо хуршед (солнце) *гули зард* – желтый цветок. Этот вид метафоры является важнейшим видом метафор, о котором в литературе ведутся дискуссии, и с учетом изучения которых мы склонны называть их литературными метафорами. Ряд исследователей называет данный вид метафоры *аллегорической*, или сокращенно аллегорией, а другие виды метафор они трактуют как *отдельные или исключительные* метафоры»

Действительно, в поэтических произведениях применение слов для выражения других значений считается одним из наиболее важных элементов их написания. Поэт приводит определенную лексему и в процессе этого выражает другое значение, которое в каком-либо аспекте имеет сходство с прямым значением данной лексической единицы. Бадриддин Хилоли был непревзойденным мастером при выражении данного вида метафор. Например, в следующих отрывках поэт искусно применил лексемы бозор - рынок, шоҳ- царь, подшоҳ- падишах, шаҳсавор – царственный наездник, шамшер- меч, гул- цветок, тўфон- ураган, сел - сель, лашкар- войско, сипоҳ- военный и другие для выражения метафорического значения:

Чу дар бозори хусн аз як тараф пайдо шудӣ ногаҳ,
Харидорони Юсуф бартараф карданд савдори [2].

*Как на рынке красоты ты внезапно появилась,
Покупатели Иосифа свернули свою торговлю.*

бозори хусн – рынок красоты, красиво, привлекательно

Коми ҷонрост ба бозори ғамат сад талхӣ,

Ки ба як ишваи ширин нахаридӣ аз мо [8, с. 13].

Во рту души на рынке скорби сотня горечи,

Которую одним сладостным движением ты не выкупила у нас.

бозори ғам – рынок скорби, чрезмерная боль и скорбь.

Лексема *бозор* – рынок в языке больше применяется в значении места, где люди осуществляют куплю и продажу товаров. Поэтому это слово выражает место, в котором слышится множество голосов. В словаре оно трактуется следующим образом: «рынок – аллегория забот и волнений, а также уговора и обязательства» [Фарҳангномаи шеърӣ: 1376, 208]. В связи с этим поэт с помощью метафорического уподобления употребляет данную

лексему для выражения бозори хусн – рынок красоты, то есть красоты, которая пользуется большим спросом и имеет широкий круг покупателей. В выражении бозори ғам – рынок скорби поэтом принято во внимание выражение тревоги и печали данным словосочетанием. Наряду с этим, необходимо подчеркнуть, что в процессе употребления данной лексической единицы поэт использует слова, которые ассоциируются с лексемой бозор - рынок. Например, в вышеприведенных отрывках слова харидорон - покупатели, савдо - торговля, харидан – покупать вступают в пропорциональную взаимосвязь с данным словом, и в некотором отношении совершенствуют его значение. Все вышеприведенные лексемы в некоторой степени также обладают метафорическим значением и совершенствуют значение лексемы бозор - рынок.

Ба шукри он ки шоҳи маснади хусни ба сад иззат,

Марон аз хоки роҳи худ ба хорӣ дод хориро [12].

Благодаря тому, что ты царица на троне красоты с сотнями почестей,

Не прогоняй со своего пути с издевкой, прошу пощады.

шоҳи маснади хусн – царица на троне красоты, указание на возлюбленную

Туй он подшаҳи мамлакати хусн, ки нест

Ҳашмату хайли бутон дархӯри хайлу ҳашамат.

Ты царица страны красоты, с которой не сравнится

Величие других красавиц.

подшоҳи мамлакати хусн – царица страны красоты, указание на возлюбленную.

Эй, шаҳсавори хусн, сарафроз кун маро,

Эй, ман сагат, ба сӯи худ овоз кун маро [8].

О, царственная наездница красоты, удостой меня,

Я – твоя собака, позови меня.

шаҳсавори хусн – царственная наездница красоты, указание на возлюбленную.

Эй ганчи хусн, бо ту чӣ ҳочат баёни шавк,

Ҳам худ бигӯ, ки дар дили вайрони кистӣ?

О, сокровищница красоты, зачем тебе говорить о любви,

Скажи сама, в чем разрушенном сердце ты обитаешь?

ганчи хусн – сокровищница красоты, указание на возлюбленную

Как выясняется, между прямыми и метафорическими значениями лексем наблюдается неразрывная взаимосвязь, которую в науке семантике называют семантической взаимосвязью.

Именно эта взаимосвязь приводит к тому, что при выражении тонких и привлекательных значений поэты прилагают старания к тому, чтобы лексемы соседствовали и взаимодействовали друг с другом с тем, чтобы они могли выражать новые более привлекательные значения. Необходимо отметить, что данная взаимосвязь играет важную роль при выражении метафорических значений лексем. Хотелось бы подчеркнуть, что при выражении таких значений наибольшую активность проявляют синтаксические словосочетания, в которых метафорическое значение принадлежит именно основной (подчиняющей) лексеме. Например, в следующих отрывках слово «шамшер» - меч взаимосвязано с лексемами «чафо» - произвол, «итоб» - кокетство, «хабиб» - любимый и с его синонимом словом «теғ» - кинжал, которые сочетаются со словом «чафо» посредством изафетной связки и образует метафорические выражения «шамшери чафо» - меч произвола, «шамшери итоб» - меч кокетства, «шамшери хабиб» - меч любимой и «теғи чафо» - кинжал произвола. Лексема «шамшер», лексическое значение которой выражает инструмент, используемый богатырями и бойцами в сражениях, взаимосвязана с лексемой «чафо» и выражает значение разрыва и прекращения любви. В метафорическом словосочетании «шамшери хабиб»- меч любимой выражено значение всех мучений и лишений, которые Бог посылает человеку.

Мо ба меҳрат чу Ҳилоли дилу чоңро бастем,

Ту ба шамшери чафо меҳр буридӣ аз мо [8].

Мы, подобно Хилоли, посвятили тебе душу и тело,

Ты мечом произвола отрезала свою любовь от нас.

Сар наметобам зи шамшери хабиб,

Ҳар чӣ ояд бар сарам ё насиб [8].

Не отпряну от меча возлюбленной,

Чтобы не случилось, это моя доля.

Лексема «гул» - цветок вытупает в качестве одного из наиболее активных слов в языке произведений поэта, и служит средством взаимосвязи с другими лексемами с целью

выражения новых и привлекательных значений. В процессе этого Бадриддин Хилоли мастерски использует данное слово и его взаимосвязь с лексемами «рўй» - лицо, «хусн» - красота, «боғи латофат» - сад нежности, а также с множеством других метафорических выражений. Например:

Дар диёре, ки гули рўйи туро парварданд,
Хуш баҳорею фараҳбахш ҳавое будаст [8, с. 27].
*В краю, где взрастили цветок твоего лица,
Были прекрасными вёсны и благоуханным воздух.*
гули рўй – красивое лицо, подобное цветку.
Беҳтар он аст, ки чун гул нашавӣ ҳамдами хок,
Чанд рўзе, ки гули хусни ту беҳор афтод [8, с. 41].
*Лучше не дружить с землей, подобно цветку,
Несколько дней, как цветок твоей красоты остался без шипов.*
гули хусн – красота, привлекательная подобно цветку.

В некоторых случаях поэт описывает степень своей боли от разлуки с любимой такими лексическими средствами, как «тўфон» - ураган, «сел» - селевой поток, «лашкар» - войско, «сипоҳ» - рать во взаимосвязи с лексемами «сиришк» - слезы, «фиروق» - разлука, «андўҳ» - печаль, «ғамза» - кокетство. В этом сочетании аллегорическое взаимоотношение слов играет очень важную роль в образовании метафорических выражений.

Зи тўфони сиришки худ ба гирдобе гирифторм,
Ки умри Нўҳ агар ёбам набинам рўйи соҳилҳо [8, с. 15].
*От урагана своих слез я попал в водоворот,
И если даже проживу, как Ной, то не увижу берега.*
тўфони сиришк – ураган слез, большое количество слез.
Ҳар қасри умеде, ки барафрохта будем,
Аз сели фиروقӣ ту ба як бор нагун шуд [8, с. 52].
*Все дворцы надежды, воздвигнутые нами,
Низвергнуты разом селевым паводком твоей разлуки.*
сели фиروق – сель разлуки, чрезмерная боль разлуки.
Шуд сели сиришкам сабаби таънаи мардум,
Тўфони бало дораму дарёи маломат [8, с. 36].
*Селевой поток моих слез стал причиной упреков людей,
Меня постигли ураган несчастий и река упреков.*
сели сиришк – сель разлуки, поток слез
тўфони бало – ураган несчастий, многочисленные страдания.
Омад он сангиндилу сад раҳна дар чон карду рафт,
Мулки чонро аз сипоҳи ғамза вайрон карду рафт [8, с. 35].
*Пришла она с каменным сердцем, пробила брешь в душе и ушла,
Разрушила страну сердца своим войском кокетства и ушла.*
мулки чон – страна души, сердце
сипоҳи ғамза – войско кокетства, чрезмерное жеманство.
З-он пеш, ки ақл шавад раҳнамун маро,
Ишки ту раҳ намуд ба кўйи чунун маро [8].
*Прежде чем разум укажет мне путь,
Твоя любовь указала мне путь в обитель сумасшествия.*

Как известно, в языке газелей поэты преимущественно отображают возлюбленных, их красоту, лиричность, плавность движений, поведение, нежное к ним отношение. На основе этого, для привлекательности отображения они стараются использовать красивые метафоры для описания образа любимой или влюбленного. Поэты так отображают своих героев, чтобы воспроизвести своё отношение к перечисленным ими качествам и характеристикам влюбленного или возлюбленной в аллегоричной взаимосвязи с метафорическими выражениями.

В.К. Харченко по вопросу образного отображения как категории речи и языка высказывает следующую точку зрения: «При описании образности как языковой и речевой категории неизбежно встает вопрос о предпосылках образного словоупотребления. Образное переосмысление слов основывается на предпосылках различного характера: гносеологических, психологических, прагматических и собственно языковых» [14, с. 13]. То есть метафора играет важную роль в описании лирических образов и вносит существенный вклад в выражение различных сторон описания.

В отображении образов с использованием метафорических выражений Бадриддин Хилоли считается непревзойденным поэтом. Он как достойный преемник предыдущих поэтов-классиков сумел проявить высокое мастерство в выражении или отображении образа «возлюбленной» и «лирического героя – меня». В довершение к этому, поэт больше проявляет интерес к использованию таких слов, которые по выражению своего значения по каким-либо параметрам состоят в семантической взаимосвязи с понятиями «влюбленный» и «возлюбленная». Например:

*Охир эй охуи мушкин, чӣ хато рафт, ки ту
Бо ҳама унс гирифтӣю рамидӣ аз мо [8].
Наконец, о, нежная лань, какую ошибку я совершил, что ты
Подружилась со всеми, но отвернулась от нас.*

*Рӯзи Наврӯз аст, сарви гулӯзори ман кучост?
Дар чаман ёрон ҳама чамъанд, ёри ман кучост? [8].
В день Навруза, где кипарис моего сада?
В цветнике все в сборе, но где моя любимая?*

*Эй ту сарви чамани ҳусну гули боғи чамол,
Чилвай ҳусну чамоласт ҳама дар ҳадди камол [8.15].
О, ты, что являешься кипарисом и цветком в саду красоты,
Блеск твоей красоты в стадии совершенства.*

*Ин тоза гул, ки мерасад, аз бӯстони кист?
Нахли кадом гулшану сарви равони кист? [8].
Этот чистый цветок, что расцветает, из какого цветника?
Он росток какого сада и кипарис чьей жизни?*

Рассмотрение примеров свидетельствует о том, что исключительные метафоры и описательные метафорические выражения в языке его стихотворений одновременно использованы достаточно редко, что тесно взаимосвязано с нормами и творческими требованиями стихотворения. Большинство исследователей гуманитарных наук придерживаются такого взгляда, что если в стихотворениях часто использовать художественные приёмы, то это может привести к искажению совершенства и красоты слова и нарушить целостность языка стихотворений. Сирус Шамисо считает влияние слова одним из важных элементов художественного слова и следующим образом характеризует его статус и значение: «В этом смысле даже если и использовать художественные приёмы, при искажении действительности слова будет нарушаться его совершенство. Например, совершенство устных художественных приёмов нарушено в результате развития научной прозы. В итоге воздействие слова распространяется на все отрасли науки, поэтому методология значения заключается в соблюдении совершенства или действительности слова»

Из анализа примеров и сравнения их структуры следует, что наиболее важная особенность исключительных метафор и описательных метафорических выражений состоит в том, что в них не отображаются морфологические средства выражения сравнения (предлоги «чун», «мисли», «монанди» суффиксы сравнения «-гун», «-вор», «-сон», «-осо» и др.). Если отобразить эти элементы, то описательные метафорические выражения могут утратить свой метафорический аспект и превратиться в свободные синтаксические словосочетания, например: рӯи чун моҳ – лицо, подобное луне, лабҳои майгун – обаятельные губы, оби оташгун – огненная вода и т.д.

На основе этого, мы сталкиваемся с такой разновидностью словосочетаний, которые по своей структуре являются свободными синтаксическими словосочетаниями, а с точки зрения выражения значений, они относятся к фразеологическим единицам. Поэтому мы намерены приступить к рассмотрению структурной и семантической общности этого вида словосочетаний и показать их роль в газелях Бадриддина Хилоли.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдукодиров А. Забон ва услуби назми Мирзо Турсунзода / А.Абдукодиров.-Душанбе, Дониш, 1978. – 124с.
2. Апресян Ю.Д. Лексическая семантика / Ю.Д. Апресян Синонимические средства языка. –М.: Наука, 1974. – с. 332-337.
3. Арсенева М.Г., Многозначность и омонимия / М.Г. Арсенева. – Л.: ЛГУ, 1996.-131с.
4. Голева Г.С. Фразеология современного персидского языка / Г.С. Голева. – М.: Муравей, 2006 – 224с.
5. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.1. – Душанбе, Ирфон, 1985. -356с.
6. Гаффаров Р. Синонимҳо ва хусусияти услубии онҳо / Р.Гаффаров // Мактаби советӣ, № 8, 1971. – с. 25-30.
7. Камолитдинов Б. Муродифоти синтаксӣ ва хусни баён / Б. Камолитдинов. – Душанбе: Маориф, 1986. – 133с.
8. Камол Айний. Бадриддин Хилоли / Айний Камол. – Сталинабад: Таджикгосиздат, 1957. – 205с.
9. Маджидов Х. Фразеологическая система современного таджикского литературного языка / Х.Маджидов. – Душанбе:

- Деваштич, 2006. – 409с.
10. Рустамов Ш. Умумият ва тафовути омонимия ва полисемия / Ш.Рустамов // Масъалаҳои забоншиносӣ. – Душанбе: Дониш, 1983. – с.46-53.
 11. Саломов М. Ифодаи маҷоз дар ғазалиёти Ҳофизи Шерозӣ / М.Саломов. – Душанбе: Дониш, 2001. -138с.
 12. Саломов М. Мавқеи семантикии калимаҳои якмаъно ва сермаъно дар забони ғазал / М.Саломов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 2015, № 4/6, (177) с.18-27
 13. Телия В.Н. Русская фразеология / В.Н. Телия. М., 1996. – 256с.
 14. Харченко В.К. Переносные значения слова / В.К. Харченко – М.: Либриком, 2012. –200 с.
 15. Шанский Н.М. Лингвистический анализ стихотворного текста / Н.М. Шанский. – М.: Происхождение, 2002. – 224 с.

АЛЛЕГОРИЧНЫЕ МЕТАФОРИЧЕСКИЕ ВЫРАЖЕНИЯ В ГАЗЕЛЯХ БАДРИДДИНА ХИЛОЛИ

В статье рассматривается, как поэты в языке газелей преимущественно отображают возлюбленных, их красоту, лиричность, плавность движений, поведение, нежное к ним отношение. На основе этого, для привлекательности отображения они стараются использовать красивые метафоры для описания образа любимой или влюбленного. Поэты так отображают своих героев, чтобы воспроизвести своё отношение к перечисленным ими качествам и характеристикам влюбленного или возлюбленной в аллегоричной взаимосвязи с метафорическими выражениями. В отображении образов с использованием метафорических выражений Бадриддин Хилоли считается непревзойденным мастером. Он как достойный преемник предыдущих поэтов-классиков сумел проявить высокое мастерство в выражении или отображении образа «возлюбленной» и «лирического героя – меня». В довершение к этому, поэт больше проявляет интерес к использованию таких слов, которые по выражению своего значения по каким-либо параметрам состоят в семантической взаимосвязи с понятиями «влюбленный» и «возлюбленная». Рассмотрение и анализ метафорических выражений в данной статье показало, что Бадриддин Хилоли в своих газелях использовал понятные и благозвучные слова и словосочетания, что привело к тому, что язык данного жанра в его творчестве стал достаточно ёмким и понятным, а его речь плавной и благозвучной.

Ключевые слова: газель, поэт, возлюбленная, нарцисс, красота, выражение, цветок, дискуссия, категория, метафора, гносеологическая, психологическая, прагматическая.

ALLEGORICAL METAPHORICAL EXPRESSIONS IN GAZELLES BADRIDDIRINA HILOLI

The article discusses how poets in the language of gazelles mainly display their beloved, their beauty, lyricism, smoothness of movements, behavior, tender attitude towards them. Based on this, for the attractiveness of the display, they try to use beautiful metaphors to describe the image of a loved one or a lover. Poets display their heroes in such a way as to reproduce their attitude to the qualities and characteristics of a lover or beloved listed by them in an allegorical relationship with metaphorical expressions. In displaying images using metaphorical expressions, Badriddin Khiloli is considered an unsurpassed master. He, as a worthy successor to the previous classical poets, managed to show great skill in expressing or displaying the image of the “beloved” and “the lyrical hero - me”. In addition to this, the poet is more interested in using such words, which, by expressing their meaning in some way, are in a semantic relationship with the concepts of "in love" and "beloved". Consideration and analysis of metaphorical expressions in this article showed that Badriddini Hiloli used understandable and euphonious words and phrases in his ghazals, which led to the fact that the language of this genre in his work became quite capacious and understandable, and his speech was smooth and euphonious.

Keywords: gazelle, poet, beloved, narcissus, beauty, expression, flower, discussion, category, metaphor, gnoseological, psychological, pragmatical.

Сведения об авторах:

Икромова Гуландом Холовна – Тажикский технический университет им. академика М.С. Осими, кандидат филологических наук, и.о.доцент кафедры языков. Адрес: 734027, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. акад. Раджабовых, 10. Тел.: (+992) 935836692
Хикматов Джумабой Хакимович - Тажикский технический университет им. академика М.С. Осими, кандидат филологических наук, и.о.доцент кафедры языков. Адрес: 734027, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. акад. Раджабовых, 10

About the authors:

Ikomova Gulandom Holovna – Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, Candidate of Philology, the senior teacher of department of languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Str. acad. Radjabovs, 10 A. Tel.: (+992) 935836692
Hikmatov Jumaboy Hakimovich – Tajik Technical University named after academician M.S. Osimi, Candidate of Philology, the senior teacher of department of languages. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Str. acad. Radjabovs, 10 A.

ЭҶОДИЁТИ ИЛӢ АБУМОЗӢ ВА ХУСУСИЯТҶОИ ОН

Восиева Р.Қ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сайфуллоев М.Ҳ.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улугзода

Эҷодиёти ИлӢ Абуумозӣ паҳлӯҳои гуногуни ҳаётро дар бар гирифта, онро адибону муҳаккикон ба ҳафт қисмат ҷудо мекунанд, аз ҷумла: ватандӯстӣ; таваҷҷуҳ ба сарзамини араб (хусусан, ба Фаластин); озодихоӣ; устуворӣ дар баробари зулму золимӣ; хушбинӣ ва эҷоду умед; мубориза баҳри хувияти милливу ғафлати мардум ва ашъори иҷтимоӣ. Ҳоло моро лозим аст, ки ба таври мухтасар дар бораи мавзӯҳои асосии ашъори шоир ИлӢ Абуумозӣ маълумот диҳем:

а) Ватандӯстӣ

Албатта, ватандӯстӣ қарзи имонии ҳар як фарди соҳиб ақл аст. Ҷи тавре ки аз сарчашмаҳои адабӣ ба мо маълум аст, ватандӯстӣ дар ашъори шоирони классики муосир меҳварият дорад. Мавзӯи ватандӯстӣ дар ашъори ИлӢ Абуумозӣ низ бисёр хуб тасвир ёфтааст, ки суҳанони зерини Қозим Ҳотит инъикоскунандаи тамоми паҳлӯҳои фаъолияти адабии ИлӢ Абуумозӣ мебошанд, ки ҷунин гуфтааст: «Абуумозӣ шахси бофарҳанг ва худомӯз ва бисёр бонишот буд, ӯ ғурури милли дошт ва Лубнонро бо тамоми ҳастияш дӯст медошт, фарди ҷомеагаро, инсондӯст ва хайрхоӣ мардум буд» [13, с. 29].

ИлӢ Абуумозӣ хидмати Ватанро муқаддасу муҳим барои ҳар як фарди миллат меҳисобад, зеро шоир шефтаи сарзамини аҷдодияш Лубнон буд. Абуумозӣ асоси самти кори худро мубориза бар зидди ҷаҳлу нодонӣ ва бемориҳои фарҳангӣ, ба мисли хурофотпарастӣ ва тақлид аз падарон ва аҷдодон қарор додааст. Аввалин мавзӯи ӯ дар «Тазкират- ул -мозӣ» (Ёддоштҳо) ибрази зулму ситами ҳукумати Усмониёнро ифшо мекард. ИлӢ Абуумозӣ шоирест, ки ҷиҳати раванқ бахшидан ба донишу ҷаҳонбинии миллати араб нақши муҳим дорад.

Ватандӯстӣ, ҳештаншиносӣ ва ишқ ба сарзамини модарӣ дар шеъри ИлӢ Абуумозӣ мавҷ мезанад. Ӯ нисбат ба сарзамини аҷдодияш меҳри беандоза дошт, ки ин ҷиз дар шеъри ИлӢ Абуумозӣ баръало мушоҳида мешавад. Албатта, дар миёни шоирони араб ин танҳо Абуумозӣ нест, ки дар бораи ватандӯстӣ шеър эҷод кардааст, балки дигар шоирони муосири араб ҳам ба сарзаминхоёшон таваҷҷуҳи беандоза доштанд ва шеъри худро бо ишқи ватанашон эҷод мекарданд. Бинобар ин, давраи муосири адабиёти араб, алалхусус, эҷодиёти намояндагони мактаби адабии «Маҳҷар», ҷун дигар адабиёти машриқзамин ба мисли адабиёти тоҷику форс ва турк ба ин далел, ки рушди ҳаракатҳои истиқлолталобӣ аз давлатҳои бегона ва ё давлатҳои истисморғари интишорёфта буд, дар ашъорашон тараннуми Ватан, ҳимояи марзу буми Ватан таваҷҷуҳи хоссе зоҳир кардаанд, ки эҷодиёти ИлӢ Абуумозӣ низ аз ин раванд истисно нест.

ИлӢ Абуумозӣ хизмат ба ватанро муҳимтарин вазифаи ҳар як шахс медонад ва дар шеърҳои ба бехтарин шеваҳо ватанашро васф мекунад.

أيارُ مذکورٌ بحسنِ صنيعِهِ ولئن تولّى وانقضى أيارُ
فأخدم بلادك مثل (موسى كاظم) نبيغ عليك ثناءها الأمصارُ

[12, с. 205]. Тарҷума: *Ин сенин китри ха қаллиба ин лм тзн صفاها بها الأثارُ*

(Моҳи май бо зебогию хайру эҳсонаш вирди забонҳост, агар ҷи анҷом ёфта сипарӣ шавад.

Ба кишварат монанди Мусо Қозим хидмат намо, то тамоми шахрҳо васфу санои ту гӯяд.

Байни тӯлонӣ будан ё набудани солҳо фарқе нест, агар осорҳо саҳифаҳои онро зиннат набахшанд).

Хусусиятҳои ашъори Абуумозӣ дар он аст, ки дар шеърҳои нисбат ба ҷавонони ватан таваҷҷуҳи хосса зоҳир намудааст, ки абёти зерини шоир инъикосгари гуфтаҳои мазкур мебошанд.

فاصرف عنائك في الشبا إلى العلى بُردُ الشبيبة كالجبال مُعار
لاتقعدن عن الجهاد إلى غدٍ فلقد يجيئ غدٌ و أنت غبارُ

[12, с. 206] *ماذا يفيدك أن يكون لك الثرى ولغيرك الأصلُ والأسحارُ*

Тарҷума:

(Баҳри расидан ба баландиҳо дар ҷавониат ҷидду ҷаҳд намо, ҷун рӯзҳои ҷавонӣ монанди зебой ганиматанд).

Саъю кӯшиширо ба фардо магузор, чун фардо ҳам меояд, аммо ту чангу губор гаштаӣ).

Абумозӣ дар абёти зерин қайд менамояд, ки ҳимояи хоки Ватан на аз чониби шахсият, балки аз чониби Офаридгор аст, зеро ақидае дар чома паҳн гардида буд, ки хоки Ватан аз чониби фарангиҳо ҳимоя магардад:

قل لِلأَلَى رَفَعُوا النَّخْوَمَ لِأَرْضِهِ ضَيَّقْتُمْ الدُّنْيَا عَلَيَّ أَهْلِيهِ
وَلَمَنْ يَقُولُونَ الْفَرَنْجَ حَمَاتَهُ اللَّهُ قَبْلَ سَيُوفِهِمْ حَامِيَهُ [12, с. 207]

Тарҷума:

(Бигӯ ба онҳое, ки марзҳоро аз они худ кардаанд, дунёро ба бошандагонаш танг гардондаанд.

Касоне мегӯянд, ки фаронсавиҳо ҳомии онҳо ҳастанд. Худованд пеш аз онҳо ҳомиашон буд).

Метавон дар ин бобат чунин хулоса намуд, ки даврони муғул ва ибтидои давраи хилофати Усмонӣ ва адабиёти туркзабон ба адабиёти араб таъсири бағоят манфӣ расонда буд, вале ин раванд дар замони Усмонӣ, хеле заиф гашт ва ин раванд боиси он гардид, ки арабҳо чиҳати бадастории истиқлолият чидду чаҳд менамуданд. Аз ин рӯ, шоирону нависандагони араб бисёр ҳунари хешро дар хизмати истиқлолталабонаи сарзаминҳояшон, дар сурудани шеърҳояшон истифода мебарданд, ки Абумозӣ низ аз зумраи чунин шоиронест, ки қисме аз шеърҳояшро барои Ватан бахшида буд. Тараннуми Ватан, меҳру муҳаббат нисбат ба сарзамини аҷдодӣ, ҳифзу ҳимояи он дар байни дурдонаҳои назмии шоир мақоми вижа дорад.

б) Тавачҷух ба сарзаминҳои араб (дар мисоли Фаластин)

На танҳо ишқ ба сарзамини модарӣ аз ҷумлаи вижагиҳои барҷастаи шеъри Илё Абумозӣ аст, балки Фаластин низ ба унвони устувории муқовимат дар шеъри ӯ мавриди ситоиш қарор мегирад. Ватани ӯ Лубнон аст, ки маҳалли зодгоҳи ӯст ва баъд аз он дар сарзаминҳои Шарқ ва Ғарб умр ба сар бурдааст. Ӯ дар яке аз қасидаҳои бо унвони «Таҳийат-уш-Шом» манзараҳои зебои ҳайратовари Шом, дорои фарҳанги амиқ будани ин сарзамин ва мубориза алайҳи зулму истисморгаронро дар омезиш бо ҳам тасвир намудааст, ки дар он чунин омадааст.

حَى الشَّامَ مَهْنَدًا وَكِتَابًا وَالْغُوطَةَ الْخَضْرَاءَ وَالْمَحْرَابَا [12, с. 134]

Тарҷума:

(Диёри Шом бо шамшеру китоб, Ғутаи(номи шаҳр) сарсабзашу меҳроби илмаш зинда аст).

Дар бораи масъалаи Фаластин ва дифоъ аз ҳуқуқҳои мардуми ситамдидаи он шоирон бисёр ашъору дostonҳои зиёде сурудаанд ва изҳори назар кардаанд. Эҷодиёти Абумозӣ низ аз ин мавзӯ истисно набуда, балки саршори дard ва ғаму андуҳу мусибати мардуми Фаластин дар байни дурдонаҳои назмиаш ба риштаи назм кашида шудааст, зеро шоир ғзаби хешро нисбат ба қавми ишғолгарону ситампешагони душман бо далелҳои мушаххасу бадеъ дар абёти зерин тавъам овардааст. Абумозӣ дар қасидааш «Ҳамоил» Фаластинро ҳамон гунае тасвир мекунад, ки гӯё хобро ба чашмаш ӯ ҳаром кардааст ва ранҷҳои мардуми Фаластинро шамшери тезе медонад, ки ҳамарӯза ба қалбу баданаш мехалад. Ин аст абёти пурҳарорату таъсирбахши шоир.

فَخَطَبُ فِلَسْطِينَ خَطْبُ الْعَلَى وَمَا كَانَ رِزْءَ الْعَلَى هَيْبَنَا

سَهْرَنَا لَهُ فَكَأَنَّ السَّيْفَ تَحْرُ بِأَكْبَادِنَا هَيْبَنَا [14, с. 528]

Тарҷума:

(Ранҷу мусибати фаровон сарзамини бузургу гуворо ва тавонои Фаластинро ба доми худ рабудааст,

Аз ғами ӯ пайваста бедорем, зеро шамшерҳо ҳар рӯз чашму ҷонҳоро ҳадафи худ қарор медиҳанд).

Шоир ғаму андуҳи Фаластинро андуҳи ҳама башарият медонад ва мушкилии Фаластинро мушкилии бузурги инсонӣ мешуморад. Душманон қавме ҳастанд, ки хобро аз дидагони диёри пур аз сулҳу сафои Фаластин рабурдаанд. Онҳо қасд ба салиб кашидани Фаластинро доранд, аммо Фаластин ба ҳеҷ вачҳ ба онҳо гардан ҳам нахоҳад кард. Дар идома шоир ба душман мегӯяд: Миллати Фаластин чӣ гуноҳе кардаанд, ки ҳама ба онҳо азият ва озор мерасонад? Танҳо гуноҳашон ин аст, ки ба шумо мегӯянд, ки хонаи моро ғасб накунад, ин ҷо сарзамини шумо набуду нест. Агар аз ишғоли худ даст барнадоред, сарзаминеро, ки ватани мост, қабри шумо қарор медиҳем ва Абумозӣ тасмим гирифтааст, ки ибрози дӯстӣ нисбат ба Фаластинро дар суханаш ҷо-ҷо ёд кунад. Ва дар ниҳоят бар муборизаи чиддӣ барои наҷоти Фаластин таъкид менамояд.

فَلَيْسَتْ فِلَسْطِينَ أَرْضًا مَشَاعًا فَتَعْطَى لِمَنْ شَاءَ أَنْ يَسْكُنَا
وَإِنْ تَهَجَّرُوا فَذَلِكَ أَوْلَى فَإِنَّ فِلَسْطِينَ مَلِكٌ لَنَا

وكانت لأجدادنا قبلنا وتبقى لأحفادنا بعدنا
فلا تحسبوا لكم موطننا فلم تك يوماً لكم موطننا
وإما أبيتم فأوصيكم بأن تحملوا معكم الأكفنا

[12, с. 420]. فإننا سنجعل من أرضها لنا ووطناً ولكم مدفننا.

Тарҷума:

(Фаластин сарзамини тақсимишаванда ва муштарак нест, то ҳар касе ки дӯст дорад, дар он зиндагӣ кунад, бахшида шавад.

Агар шумо, қавми яҳуд, аз он ҷо муҳоҷират кунед, сазовортаред, чаро ки Фаластин сарзамини мост ва дар гузашта меҳани мову ниёғони мо буд ва барои фарзандон ва наслҳои баъди мо ҳамчунон замини мо боқӣ хоҳад монд.

Пас гумон накунад, ки Фаластин сарзамини шумост ва ҳеҷ гоҳ сарзамини шумо нахоҳад шуд.

Аммо агар қасди мондан дар ин сарзаминро доред, ба шумо пешниҳод мекунем, ки либосҳои маргатонро ба ҳамроҳ дошта бошед. Мо сарзамини Фаластинро барои худ Ватан ва барои шумо қабристон қарор хоҳем дод).

Ҳамин тавр, шоир бо ин гуфтаҳои дили худро ором месозад ва ин қасидаи Абумозӣ нуфузи ӯро дар байни халқу миллатҳои дигар боз ҳам зиёдтар гардонид, зеро шоир бо ин васила дарду ғам ва андуҳи мардуми Фаластин ва мубориза ба ноҳақиқоро дар он тасвир намудааст. Яъне, ба таври хулоса метавон чунин гуфт, ки мушкилоти Фаластин ва пайдориву нуфузи онро дар назди ҳамагон мавриди тасвир қарор дод.

в) Озодихоҳӣ

Чун сухан дар бобати озодӣ ва озодихоҳӣ меравад, қабл аз ҳама дар зехни ҳар як шахси оқилу соҳибмаърифат бевосита озодии вичдон, озодии сухан ва озодии шахсу афроди ҷомеа таҷаллий мегардад, ки ин аст ормонҳои миллатҳои истиқлолталаб, ки ин масъала ҳам аз эҷодиёти пурғановати Абумозӣ дар қанор намондааст. Дар шеъри ӯ ин калима (озодӣ ва озодихоҳӣ) бисёр возеҳу равшан зикр шудааст, ки аз назари шоир, зиндагии инсон бидуни озодӣ мафҳуми худро аз даст медиҳад ва агар ин атои илоҳӣ аз олами инсонӣ гирифта шавад, пас барои инсон марғ ширинтару лаззатбахштар аст.

[12, с. 26]. للموت أجمل من عيش على مريض إن الحياة بلا حرية عذم

Тарҷума:

(Марг зеботар аз зиндагӣ дар сахтӣ ва фишор аст, ҳамоно зиндагӣ бидуни озодӣ бо нестӣ баробар аст).

Абумозӣ озодиро муҳимтарин унсури зиндагии инсон медонад, аз ин рӯ, дар ашъори худ таъкид ба таъкид мегӯяд, ки инсон дар қадом мақоми моддӣ ва маънавӣ набошад, оғоз аз пайғомбарӣ ва подшоҳӣ, то як инсонии оддӣ, зиндагии ӯ бе озодӣ беарзиш ва дурӯғин аст. Гуёе шоир ҳамаи унсурҳои ҳаётро ҷисм ва озодиро бошад, руҳу ҷон медонад. Аз ин рӯ, бояд озодиро дарқ кард, аз он лаззат бурд ва лаззати онро ба дигарон чашонид ва дар ҳама ҳол хоҳони он буд.

كُن نَبِيًّا يَسْتَنْزِلُ الْإِلَهَامَا كُن مَلِيكًا يَصْدُرُ الْأَحْكَامَا
كُن غَنِيًّا، كُن قَائِدًا، كُن إِمَامًا كُن حَيَاه، كُن غَيْطَه، كُن سَلَامَا
[9, с.273]. لَسْتُ مَتَى أَوْتَعْشَقُ الْحُرِيَّةَ

Тарҷума:

(Чи пайғамбар бошӣ ва соҳиби илҳому ваҳӣ ва чи подшоҳи муқтадир соҳибнуфуз, чи раҳбар бошӣ, шодӣ ва ё тандурустӣ, аз ман нестӣ, магар ин ки ошиқи озодӣ бошӣ).

Дар ин мисраи шеърӣ шоир озодиро орзуи ҳар як фарди башарӣ медонад, зеро он ҳамаро шефтаи худ кардааст. Аз ин рӯ, хеле кам инсонҳое ҳастанд, ки ба он тамоюл надошта бошанд. Аммо ба як нуктаи нозук ва дақиқ ишора мекунад ва инсонҳое, ки ба маротиб аз ҷиҳати иҷтимоӣ ва сиёсӣ пешрафтаанд, боиси маҳдуд гаштани озодии хеш мешаванд, тарс аз падидаҳои мухталиф, эътиқодоти нодуруст, худхоҳӣ ва руҳияи истибдод аз омилҳои мебошанд, ки мӯҷиби маҳдуд кардани озодии фардӣ ва иҷтимоӣ мешаванд.

هي أمنية الجميع ولكن أرفقته الطبيعة البشريّة
وعجيب أن يخلق المرء حراً ثم يأتي لنفسه الحربيّة
[9, с. 678]. عادة ما عرفت قلباً خالياً من هواها حتى القلوب الخلية

Тарҷума:

(Озодӣ орзуи ҳамагон аст, аммо сиришти инсонӣ онро хаста месозад. Ҷои басо тааҷҷуб аст, инсоне, ки озод офарида шуд, худ аз пазириши озодӣ худро маҳрум мекунад, озодӣ зеборӯйӣ аст, ки дили тамоми афродро ошиқи худ гардонад, ҳатто дилҳои холӣ аз ишқро).

Абумозӣ шоири муборизест, ки дар Лубнон ва Миср шеърҳои озодӣ ва истиқлолталабонаро сурудааст.

Ў дар суханронии худ ба мардуми Миср бо сароҳат эълон карда, мегӯяд: «Ман барои хидмати мардуми як кишвар ва як ноҳия ва як гурӯҳ зиндагӣ намекунам, балки барои хидмати як уммати бузург зиндагӣ мекунам, чи муҳочир ва ё муқимӣ ё мисрӣ ё лубнонист. Ман барои хидмат ба тамоми қасоне зиндагӣ мекунам, ки ҳамасри ман ҳастанд ва барои хидмати наслҳои оянда меандешам. Маъмурияти адиб ин аст, ки қабл аз ин ки худаш зиндагӣ кунад, барои ормони ҳамагон зиндагӣ мекунад. Ман шарофат ва муждае аз ин болотарро намебинам, ки андешаамро барои пешрафти умматам ба қор барам» [10, с. 93].

Дар ҳақиқат, озодӣ барои инсонҳо неъматӣ бебаҳоест, ки баъзе инсонҳо ба он зулм мекунад. Ин калимаи муқаддас дар шеъри Илё Абумозӣ мавҷ мезанад. Мо инро метавонем аз ҳар мисраи шеъри шоир дарёбем.

г) Устувориву муқовимат дар баробари зулм

Абумозӣ шоири мубориз алайҳи зулму ситам мебошад. Ў баҳри озодӣ дар Лубнон ва Миср суруди озодӣ ва истиқлолро сурудааст. Вақте ки истисморгарони англис мушоҳида карданд, ки Абумозӣ дар қанори мардуми мисриё, ки маҳрум аз ҳуқуқ дар зери зулму ситам ва шиканча қарор доранд, истодагарӣ намуда, алайҳи эшон мубориза мебарад, чунин гуфтанд: «Гӯё ки ту оҳани сардери мекубӣ ва мехоҳӣ хуршедро аз ҷойгоҳаш поён бикашӣ» [8,15]. Вале ӯ бо ҳама даргириҳои фикрӣ дар қанори муборизон ва озодихоҳон устуворона истодагарӣ намуд ва дар дили хеш ҳамеша рушду инкишоф ва пешрафти ҷомеаи зери фишору зулму ситам қарордоштаро мепарварид ва умед бар он дошт, ки ба мардум ва ҷомеаи ситамдида рӯзе зиндагии хуш муяссар мегардад.

Боиси зикр аст, ки мавзуи мубориза алайҳи истисморгарон дар ашъори шоир ҷойгоҳи шоистаро доро мебошад. Ин ҷо чанд мисраъ аз эҷодиёти шоирро дар мавзуи мазкур меоварем, ки инъикоскунандаи гуфтаҳои боло мебошанд.

ضيم أحرارنا وريع حمائنا وسكتنا والصمت للجبناء
نهضه تكشف المدله عتًا فلقد طال نومنا في الشقاء
نهضه تلفت العيون إلينا إن خوف البلاء شربلاء
نهضه تبلغ النفوس مناها فهي مشتاقاة إلى الهياج [12, с. 478].

Тарҷума:

(Ба озодмардонӣ мо зулм кардем ва ҷавонмардонӣ моро тарсонидед, мо хомӯш шудем ва ҳоло он ки хомӯшӣ сифати афроди тарсончак аст.

Ҳамоно ҳоби бадбахтии мо ҷӣ тулонӣ гаштааст.

Қиёме, ки нигоҳҳоро ба сӯи мо маъруф бисозад, ҳамоно тарс аз мусибат, худ бадтарин балост).

Қиёме лозим аст, то инсонҳоро ба орзухояшон бирасонад, мардум барои расидан ба хостаҳои худ, орзуи муборизаро доранд ва аз он тарсе надоранд. Мардум омода ҳастанд, ки баҳри наҳзат ва бедории нафсхояшон кӯшиш ба харҷ диҳанд ва ба ин васила занҷирҳои зулму ситамро шикаста, баҳри расидан ба озодии мутлақ устуворона истодагарӣ намоянд.

Ашъори Абумозӣ инъикосгари дарду ғами мардум ва мубориза алайҳи бадиву зулму ситам мебошад, ки баҳри расидан ба сулҳу салоҳ ва озодӣ омодааст, бо қалам ва суҳанаш бар зидди чунин тоифаи зараррасон бичангад ва онро чун шамшери бурранда тез намуда, баҳри расидан ба ҳадаф ва ормонҳои мардуми мазлум равона созад.

ғ) Хушбинӣ ва эҷоду умед

Илё Абумозӣ дар байни мардум шоири хушбин ва мубориз шинохта шудааст. Абумозӣ ҳама вақт мардумро ба сӯи зиндагии софдилона ва хубшинонаву умеду эҷод даъват мекард. Шоир фикре дошт, ки агар шахс ба зиндагӣ бо чашми умед назар афканад, ҳама вақт хушбахт мегардад.

لأحِبُّ الإنسان يرضخ للوه م ورضى بتافهات الأمانى
إنّ حيا يهاب أن يلمس النور كميّة في ظلمة الأكفان. [12, с.108]

Тарҷума:

(Инсонҳоро, ки дар натиҷаи орзуву омили худ аз ваҳму ҳарос тарсида, пешто мехӯранд, дӯст надорам;

Чун инсоне, ки аз расидан ба нуру сафо тарсу ҳарос дорад, ба мисоли мурдаест дар қафани печида).

Ҳадаф аз ин гуфтаҳои Илё Абумозӣ дар он аст, ки шоир умри гузаштаро ба мисоли чароғи нурбахши роҳи оянда мешуморад, зеро бо ҳамин васила баҳри расидан ба орзуву омили худ умед мебандад. Ҳамзамон, ба қавли шоир, инсон мувофиқу мутобиқ ба асри нав зиндагӣ намуда, унсурҳои қадимаи зиндагиро бояд аз байн бибарад ва аз гузаштагон бояд танҳо дарси ибрат омӯхт.

انا ما زلتُ ذا رجاء كثير و لئن كنتُ لا أرى ذا رجاء [12, с.18]

Тарҷума:

(Ман пайваста (ба бозгашти ҷадиди азамати ту) умеди фаровон дорам, агарчи дар ин замона уведворӣ намебинем).

Бо вучуди он ки хушбинӣ ва умед ба оянда аз заруратҳои адабиёти пойдор аст ва ӯ низ саъю кӯшиш мекунад бо шеърҳои худ онро дар зехни мардум тақвият бахшад, вале гоҳе гирифтори бадбинӣ ва ноумедӣ нисбат ба эшон мегардад.

Дар қасидаи «Фи-л-фақр» аз ислоҳи мардум ноумед мешавад ва мегӯяд:

سئمت نفسي الحياة مع الناس و ملت حتى من الأحياب
و تمشت فيها الملالة حتى ضجرت من طعامهم و الشراب
و من الكذب لا بسا بردة الصدق و هذا مسريلا بالكذاب
و من القبح في نقاب جميل ومن الحسن تحت ألف نقاب [11, с.52]

Тарҷума:

(Аз зистан дар миёни ҷамъият озурдаам, ҳатто агар ин ҷомеа дӯстонам бошанд ҳам; Ин дӯстон, озурдагӣ ва малол, дар ҷуз – ҷузи худашон нуфуз ва ҷараён пайдо кардаанд ва либосе аз кизб ба ҷои садоқат ба тан намудаанд;

Дар ниқоби зебоӣ дар зери ҳазор ниқоб зисти худро пинҳон кардаанд).

Ҳамчунин дар қасидаи «Ал-Инсон-вад-дин» аз амалҳо ва ҷиноятҳои, ки инсонҳо муртакиб мешаванд, ба ҳашм омада, аз риёкорӣ ва зулми баъзе мардум хаста шуда ва ӯро мавҷуди баду паст медонад, ки тамоми мавҷудот аз дасти ӯ дар ранҷу азоб ҳастанд.

д) Мубориза бо беҳуввиятӣ ва ғафлати мардум

Як паҳлӯи дигари устуворӣ дар шеъри Абумозӣ мубориза бо беҳуввиятӣ, ғафлат ва сукут истодани мардум дар баробари зулм аст. Шоир дар қасидааш «Кун билисман» (маҳрум бош), ки ин қасидаро соли 1935 суруда, дар маҷаллаи «Ас-Самир»-и худ мунташир кардааст, инсонҳоро барои расидан ба зиндагии шоиста ташвиқ мекунад. Вале ногуфта намонад, ки барои расидан ба зиндагии шоиста ҳар як шахс бояд марҳилаи зиндагии душвору имтиҳонотро паси сар намояд, зеро ин қонуни нонавиштаи зиндагист, яке аз ин марҳилаҳо ғолиб шудан ба мушкилоти зиндагӣ аст ва ба ҳамин далел шоир аз инсонҳо меҳонад, то онҳо дар баробари ҳаводиси рӯзгор собитқадам бошанд!

كن بلسما إن صار دهرُك أرقم وحلاوة إن صار غيرك علقما. [11, с.87]

Тарҷума:

(Ту марҳам бош, агарчи рӯзгори ту моро зиёновар шавад, ту ширин бош).

Дар қасидаи «Таҳийят-уш-Шом» шоир, баъд аз он ки зебоии Шомро тавсиф мекунад, мардумро ба зиракиву доной ва ҷидду ҷаҳди зиёд водор мекунад.

عجبا لقومي والعدوُّ بيا بهم كيف استطابوا اللّهُ والألعابا؟
وتخاذلت أسيافهم عن سحقه في حين كان النصر منهم قابا
تركوا الحسام إلى الكلام تعللاً يا سيف! ليتك ما وجدت قرابا
دنياك يا وطن العروبه، غابة حشّدت عليك أراقما وذ نابا
[12, с.69].

Тарҷума:

(Аз мардуми хеш ба шигифтам, ки чӣ гуна ба ҳавову ҳаваси зудгузар дил бастаанд;

Дар ҳоле ки душман дар пушти дари онҳост.

Дар замоне, ки тирӯзӣ ба онҳо бисёр наздик аст, шамшерҳои онҳо аз дафъ кардани душманон боз мондааст;

Шамшерро аз танбалӣ ба музокира раҳо карда, онро бояд ба бурроӣ намуд!

Эй сарзамини араб! Кош ҳаргиз наёми худро намеёфтӣ!

Дунёе, ки ту дар он зиндагии пурғавгову ҷидол мекуни, ба мисоли морону гургони дарранда фаро хондааст).

Дар қасидаи «Аш-Шоир-ал-уммат» Абумозӣ достони мардумро нақл мекунад, ки замоне як қавм ҳокими одил доштанд, кишвари онҳоро пешрафтаву обод карда буд, аммо баъд аз марги ҳоким фармонравои ситамкоре ба ҷои ӯ нишаст, ки ба кори мардум тавачҷуҳ нашофт. Мардум ҳар рӯз бар сари қабри ҳокими қаблӣ мерафтанду зориву тавалло мекарданд. Дар ҳақиқат, шоир дар ин достонаш як мавзуи доғи рӯзро баррасӣ кардааст, ки барои ҷомеа манфӣ мебошад.

Метавон дар бобати эҷодиёти Илё Абумозӣ чунин ибрози ақида намуд, ки ӯ аз худ басо осори гаронбаҳоеро ҳамчун мероси адабӣ боқӣ гузоштааст. Аз ибтидои таълиф то ба замони мо оид ба осори ӯ шарҳу тафсириҳои зиёде аз ҷониби адабиётшиносони Шарқ ва Ғарб ба нашр расида, ҷанбаҳои гуногуни он таҳлилу баррасӣ шудаанд. Имрӯз низ ҳаводорони илми адаб кӯшиш ба ҳарч меҳнаанд, ки аз гуфтаҳои нобу ҳикматомези шоир баҳраҳои гиранд ва баҳри тақвияти суҳанони худ аз ӯ иқтибосҳо оранд.

АДАБИЁТ

1. Аббос, Эҳсон, Аш-Шеър-ул-арабӣ фи ал-Маҳҷар Амрико аш-Шимолия / Эҳсон Абас, Муҳаммад, Юсуф Начм - Бейрут: Дор-ус-содир, 1982 м., т. 3. - 291 с.
2. Абдуддоим, Собир. Адаб-ул-Маҳҷар / Собир Абдуддоим. - Қоҳира, 1993 м., т. 1. - 578 с.
3. Абдуллатиф, Шарора. Илэ Абумозӣ / Шарора Абдуллатиф. - Бейрут: Дор-ус-содир, 1965 м. - 242 с.
4. Абдулҳаким, Балбаъ. Ҳаракат-ут-таҷдид-иш-шеърӣ фи-л-маҳҷар байна назария ва татбиқӣ / Балбаъ Абдулҳаким. - Қоҳира: ал-Ҳайат-ул-мисрият-ул-омма ли-л-кутуб, 1980 м. - 334 с.
5. Абдулҳак, Фозил. Саврат-ул-Хайём / Фозил Абдулҳак. - Бейрут: Дор-ул-илм лил малойин, 1968 м., т. 2. - 271 с.
6. Абулало, Маърӣ. Шуруху сакти аз-зинд. Таҳқиқ Мустафо Сақо / Маърӣ Абулало. - Қоҳира: Дор-ул-кутуб-ил-мисрия, 1986 м., т. 3. - 2248 с.
7. Абулқосим, Қурбонӣ. Зиндагиномаи риёзидони давраи исломӣ / Қурбонӣ Абулқосим. - Техрон: Маркази наشري донишгоҳӣ, чопи дувум, 1375 ш. - 574 с.
8. Абдуллатиф, Шарора. Илэ Абумозӣ / Шарора Абдуллатиф. - Бейрут: Дор-ус-содир, 1965 м. - 242 с.
9. Илэ, Абумозӣ. Девон Илэ Абумозӣ шеър-ул-маҳҷар-ил-акбар / Абумозӣ Илэ. - Бейрут: Дор-ул-увда, 1963 м. - 879 с.
10. Илэ, Абумозӣ. Ал-Ҷадовил / Абумозӣ Илэ. - Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 1986 м. - 221 с.
11. Илэ, Абумозӣ. Тибр ва туроб / Абумозӣ Илэ. - Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 1986 м. - 232 с.
12. Илэ, Абумозӣ. Девони Илэ Абумозӣ. Бо муқаддима ва шарҳи доктор Салоҳуддин ал-Ҳиворӣ / Абумозӣ Илэ. - Бейрут: Дор ва мактаб ал-Ҳило, т. 1, 2006 м. - 536 с.
13. Козим, Ҳотит. Аълум ва руввод фи-л-адаб-ил-арабӣ / Ҳотит Козим. - Бейрут, таъби 3. - 732 с.
14. Илэ, Абумозӣ. Илэ Абумозӣ шоир-ул-маҳҷар / Абумозӣ Илэ. - Бейрут: Дор-ул-илм ли-л-малойин, 2004 м. - 600 с.

ЭҶОДИЁТИ ИЛЭ АБУМОЗӢ ВА ХУСУСИЯТҲОИ ОН

Эҷодиёти Илэ Абумозӣ паҳлӯҳои гуногуни ҳаётро дарбар мегирад ва аксарияти эҷодиёташ дар васфи ватан, модар, кишварҳои арабӣ ва фалсафаи ҳаёт суруда шудааст. Илэ Абумозӣ бисёр шоири барҷаставу нуртинат ба шумор рафта, дар эҷодиёташ тараннуми дӯстдори Ватан ва бо ишқи забон ва адабиёти араб зиндагонӣ кардан мавқеи хосса дошта, ҷиҳати пешрафту густариши кишварҳои арабӣ, бахусус, Лубнон хизматҳои шоёнро ба анҷом расонидааст. Ҳамзамон, дар робита ба қазияи Фаластин шеърҳои осори ҷонгудоze рӯи наир овардааст, ки баъдан дар ин бобат бо таври муфассал истода мегузарем.

Дар ин таҳқиқот чанд омиле, ки ба эҷодиёти шоир таъсир расонидааст, зикр намудан бамаврид аст. Ин ҳам бошад дурии шоир аз Ватан ва зулму ситами истилогарон ва шиносии шоир бо адабиёти Ғарб мебошад. Илэ Абумозӣ дар зимни шиносӣ бо чехраҳои машҳури адаби «Маҳҷар», монанди Михаил Нуъайма, Ҷуброн Халил Ҷуброн, Абдулмасиҳ Ҳаддод ва дигарон аз дӯстию ҳамсуҳбати онон баҳраманд гардид, ки ин шоирон дар Амрико як мақоми хоссеро дар соҳаи адабиёт соҳиб шуда буданд. Аммо таъсири «Робитаи қаламӣ» низ дар шеъри ӯ нӯшида нест, зеро Илэ Абумозӣ дар ин анҷуман нақши муҳимро бар уҳда дошт ва дар канори дигар аъзоён барои беҳбудии забони арабӣ бо ҷиддият кӯшид. Анҷуман ба Илэ Абумозӣ ду боли неруманд бахшид, то битавонад худро аз тақлиди гузаштагон дар маонию алфоз бираҳонад ва ба сӯйи сабку шеваи навине ҳидоят шавад.

Калидвожаҳо: Маҳҷар, араб, Илэ Абумозӣ, Ватан, зулм, шеър, хушбинӣ, эҷод, адабиёт, осор, хусусият, устуворӣ.

ТВОРЧЕСТВО ИЛЬЯ АБУ МАДИ И ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКИ

Произведения Ильи Абу Мадии охватывают самые разные стороны жизни, и большинство его произведений воспеты в честь родины, матери, арабских стран, особенно Ливан и философии жизни. Илья Абу Мадии считается очень выдающимся поэтом, воспевая любовь к родине и живя любовью к арабскому языку и литературе. В то же время он опубликовал стихи и раздирающий душу произведения, связанные с проблемой Палестины.

В данном исследовании стоит упомянуть некоторые факторы, повлиявшие на творчество поэта. Это и удалённость поэта от родины и притеснение оккупантов и знакомство поэта с литературой Запада. Илья Абу Мадии, знакомясь с известными деятелями «махжарской» литературы, такими как Михаил Нуъайма, Джуброн Халил Джуброн, Абдулмасиҳ Хаддод и другими имевшими особый статус в области литературы в Америке, наслаждался их дружбой и общением. Впрочем, в его поэме также не скрыто влияние «Pen Connection» (Ассоциация Пера), ведь Илья Абу Мадии сыграл важную роль в этой ассоциации и вместе с другими участниками серьёзно пытался совершенствовать арабский язык. Это ассоциация дала Илье Абу Мадии два сильных крыла, чтобы он мог освободиться от подражания прошлому по смыслу и цели и направиться к новому стилю.

Ключевые слова: Махджар, араб, Илья Абу Мадии, Родина, угнетение, поэзия, оптимизм, творчество, литература, произведения, характеристика, устойчивость.

THE WORKS OF ILYA ABUMAZI AND THEIR FEATURES

Works by Ilya Abu Madzi cover the most different aspects of life, and the majorities of his works are dedicated and are sung to motherland, mother, the Arab countries, specially Lebanon and philosophy of life in honor of the homeland. Ilya Abu Madzi is considered very outstanding poet, singing of love for the country and living love to Arabic and literature. At the same time he published the verses and heart-touching works connected with a problem of Palestine.

It is worth mentioning some factors which influenced works of the poet in this research. It is the result of remoteness of the poet from the homeland and oppression of invaders and acquaintance of the poet to West literature. Ilya Abu Madzi, meeting the famous figures of "Mahjar"(Departure) literature, such as Michael Nuayma, Jubron Khalil Jubron, Abdulmasih Haddad and others, who had the special status in the field of literature in America, enjoyed their friendship and communication with these poets. However, in its poem influence of "Pen Association" is also not hidden, Ilya Abu Madzi played an important role in this association and together with other participants seriously tried to improve Arabic. This association gave Ilya Abu Mozi two strong wings that he could be exempted from imitation the past on sense and the purpose and to go to new style.

Keywords: Mahjar (Departure), Arab, Ilya Abu Madzi, Homeland, motherland, oppression, poetry, optimism, creativity, literature, works, characteristic, stability.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Восиева Рухиона Курбоновна – доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёт, декани факултети филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. 734019, ш. Душанбе, кӯчаи Рудаки, 121. Тел: (+992 37) 2329565. E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Сайфуллоев Муслихиддин Хайбуллоевич - муаллими калони кафедраи филологияи Шарқи наздики Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С.Улуғзода. Сурога: 734019, г. Душанбе, к. Муҳаммадиев 17/6, Тел.: (+992)900515549

Сведения об авторах:

Восиева Рухиона Курбоновна- доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы, декан факультета таджикской филологии Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айнӣ., Адрес: 734019, г. Душанбе, ул.Рудаки, 121. Тел: (+992 37) 2329565. E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Сайфуллоев Муслихиддин Хайбуллоевич-старший преподаватель кафедры ближневосточной филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улуғзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6. Тел. (+992)900515549

About the authors:

Vosieva Rukhshona - Doctor of Philology, professor of department of the theory and history of Literature, dean of tajik philology faculty Tajik State University of Pedagogical by S. Aini, Adress: 734019, Dushanbe, Rudaki st., 121. Tel: (+992 37) 2329565. E-mail: v.rukhshona@mail.ru

Sayfulloev Muslihiddin Haybulloevich-teacher of the Department of Near Eastern Philology of the Tajik State Institute named after S. Ulughzoda. Address: 734019, Dushanbe, ul. 17/6 Mohammadiyeva. Tel. (+992)900515549

ВИЖАГИҲОИ САБКИ ТАРЧУМАИ ТОҶИКӢ ВА НАҚШИ ҲАСАН ИРФОН ДАР ТАҲАВВУЛИ ОН

Боқиев. Ҳ.О., Боронов У.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Тарҷумаи бадеӣ дар солҳои сиюм ва баъд аз он ба василаи хидматҳои аввалин мутарҷимон, ки Ҳасан Ирфон низ дар ин саф буд, ба инкишофи адабиёти миллӣ, баҳусус, насри тоҷикӣ ва ташаккули шахсиятҳои миллӣ мусоидат намуда, дар шаклгирӣ ва таҳаввули насри нави тоҷикӣ нақши созанда гузошт. Ба ин тартиб, дар ҷараёни инкишофи тарҷумаи тоҷикӣ дар қатори устод Садриддин Айнӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Сотим Улуғзода, Раҳим Ҳошим, Ҳаким Карим, Ҳабиб Аҳрорӣ ва дигарон Ҳасан Ирфон низ саҳми шоиста гузоштааст, ки аввалин намунаи он сегонаи Максим Горкий “Бачагӣ”, “Дар байни мардум” [“Дарбадарӣ”] ва “Университетҳои ман” мебошад. Тарҷумаи бадеӣ ивазкунии вожаҳо дар сатҳи забон ва мутобиқати қонунҳои грамматикӣ дар он набуда, балки “адабиёти бадеиест, ки дар баробари маънӣ ва сабки асари забони дигар (нусхаи асл) “сохтори ғоявию бадеии” онро низ ҳифз мекунад” [11, с.44] А. Фёдоров ин гуфтаи В. Коптиловро такмил дода, “мундариҷаи

маънавӣ ва таносуби комили функционалию услубии” адабиёти бадеии тарҷумавиро “тарҷумаи комил” унвон кардааст [16, с. 132].

Тарҷумаи комил ягонагии сохтор ва мундариҷаи нусхаи асл буда, ҳамчунон ки Г. Гаччиладзе гуфтааст, “мутарҷим вазифадор аст на фақат донад, ки муаллиф чӣ гуфтааст, балки чӣ тарз гуфтани онро низ мушаххас созад. Вай вазифадор аст, ки воқеияти бадеиро ҳамчун ҳунарманд инъикос карда, аз паси вожаҳои дахлдор наравад, зеро аз паси дарахтон ӯ на фақат ҷангалро дида наметавонад, балки ба моҳияти асари комил низ сарфаҳм намеравад. Вай бояд дар забони худ манзараи комили ҷангалро инъикос кунад, на вожаҳо ва дарахтони ҷудоғонаро” [2, с. 158].

Ба ин тартиб, сабк дар тарҷума низ забон, шеваи баён, мароми ифодаи фикр ба василаи воситаҳои тасвир буда, ин истилоҳро набояд бо вожаи “техник” яке донист. Донишмандон сабкро ҷузъе аз “техник” дониста, афзудаанд, ки “вақте мо суҳбат аз “техник” мекунем, манзурамон ҳамаи тариқаҳои аст, ки нависанда барои эҷоди сохтори адабии дoston ба қор мебарад, ки шомили танзими пиранг (тарҳ), мафоҳими шахсиятпардозӣ, барқарорӣ ва идораи зовияи дид, қорбурди саҳна, ибдоӣ шеваҳои тамсил ё намод ва ба иловаи сабк аст. Вақте аз сабк суҳбат мекунем манзури мо бофти навишта аст, ки омезае аз забон (вожагон-наҳв) ва маънишиносӣ (семантик) ва мусиқӣ аст. Бинобар ин, сабк ҷузъе аз “техник” аст ва унсуре аз аносири дoston. Аз ин назар, агар танҳо ин унсур дар дoston парвариш биебад ва нависанда аз таваҷҷуҳ ба аносири дигар ғафлат варзад, дoston аз такомул боз менамояд ва ҳама аносири таркибии он фидои шеваи ниғориши нависанда мешавад [10, с.365]. Ба ин далел, агар тарҷумон асари тарҷумавиашро чун ҷузъе аз “техник” ва аносири повест ё роман дар назар наоварад, тарҷумааш комил нахоҳад буд.

Ҳақиқати бебаҳс ин аст, ки фақат қорбурди одии вожаҳо дар сатҳи забон ва мутобиқати он бо қонунҳои забон қабили тарҷумаи комил ва амин нест. Агар имрӯз мо тарҷумаи инсон ва мошинро ба ҳам муқоиса кунем, моҳияти ин масъала ошкор мешавад. П. Н. Денисов аз ду намуди тарҷума иқтибос мекунад, ки якеро мошин анҷом дода ва дигареро инсон. Калимаҳои, ки дар матни тарҷума муносибатҳои гуногуни маъноӣ доранд, дар умум низ алоқа ва вазифаи мушаххаси услубӣ доранд. Аз ин ҷиҳат, тарҷумаи мошинӣ аз нигоҳи тасвир “беуслуб” ва “беранг” буда, ба ин далел донишмандон онро тарҷума ҳисоб накардаанд [5, с.121].

Вақте, дар маҷмӯъ, бо тарзи тарҷумаи Ҳасан Ирфон аз адабиёти ҷаҳон ошно мешавем, ба садоқат ва ҳунармандии ӯ дар ҳифзи сабки муаллифи нусхаи асл итминон ҳосил хоҳем кард. Ҳасан Ирфон мутмаин будааст, ки “То майдони қалами тарҷумон дар забони худаш озод набошад, фасоҳату балоғат ва ширинии сухани бадеиро дода наметавонад, каломаш суфта ва салис намебарояд” ӯ комилан “асири сабки ҳоси нависанда” шудан ва “аз рӯи китобҳои луғати сернуқсонӣ мо эквивалентҳои натарошида-нахарошидае ба қор” бурданро қобили қабул надониста, ин амалро “айнан қурбон қардани забони як миллат ба сабки як нависанда” ба шумор меоварад [7, с.69].

Дар таҷрибаи тулонии тарҷумонии Ҳасан Ирфон, ки аз солҳои сиюм оғоз шуда, то солҳои ҳафтодуми садаи бист давом кардааст, “эҳсоси зарбу вазн” [2, с.206] ва дигар унсурҳои сабк, аз ҷумла, нутқи персонажҳо, риояи қардани интонатсияи нутқ ва тарҷумаи образ бо образ, ки аз василаҳои аслии “акс қунондани услуби нависанда дар тарҷума” [1, с.126] аст, мавқеи созанда доштааст. Дар ин замина, хусусиятҳои сабкии унсурҳои ёдшударо дар мисоли баъзе аз тарҷумаҳои Ҳасан Ирфон нақд ва арзёбӣ хоҳем кард.

Ҳамчунон ки Ҳабиб Аҳрорӣ изҳор кардааст, “Яке аз унсурҳои услуб нутқи персонажҳост. Маълум аст, ки нутқи персонаж ба мавқеи иҷтимоии вай, ба савияи донишаш, ба касбу қораш, шароити зиндагӣ ва муҳити атрофаш ва ғайра ва ҳоказо вобаста аст. Генерал ва солдат, хӯҷаин ва хизматгор, занакӣ одии бесавод ва муаллимаи мактаб як хел, ба як маром ғап намезананд. Дар тарҷума инро ба назар нагирифта мумкин нест” [1, с. 124].

Воқеан ҳам, нутқ ё худ гуфтугӯи шахсиятҳо дар осори адабӣ яке аз унсурҳои муҳимми сабки нависанда буда, риояи он дар тарҷума ба ҳифзи сабки муаллиф замонат медиҳад. Ба ифодаи Ҷамол Мирсодиқӣ “Гуфтугӯ бунёди театрро пай мерезад, аммо дар дoston низ яке аз аносири муҳим аст, пиранг (тарҳ)-ро густариш медиҳад ва дарунмояро ба намоиш мегузорад ва шахсиятҳоро муаррифӣ мекунад ва амалро ба пеш мебарад. Саҳнаҳои дoston ҳамчун саҳнаи театр аст, зеро ки мисли театр, тасвире равшан аз амал ба даст медиҳад ва зиндагиро пеши ҷашм меоварад. Аз ин назар, “саҳна” ва “гуфтугӯ” ҳам дар театр меоянд, ҳам дар дoston” [10, с.319].

Ҳасан Ирфон осори нависандагони ҷаҳон М. Горкий, Д. Дефо, А. И. Куприн, Н. Г. Чернишевский, С. Муқанов ва даҳҳои дигарро ба забони модариаш тарҷума кардааст. Ҳар кадоме аз ин нависандагон, ки ба ҳам монанд нестанд, дар тарҷумаҳои вай хусусияти асосии

сабки осори худро ҳифз намудаанд. Аз ин назар, дар тарҷумаҳои нависандагони ёдшуда мутарчим даставвал ба унсури сабки гуфтугӯ диққати махсус додааст. Мутарчим дар тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳо ҳамеша ба нахваи суҳбати онҳо таваччуҳ карда, ба хусусияти табиӣ ифодаи вожаҳо, содагӣ, образнокӣ, моҳияти истехзоиву пичингии онҳо эътибор дода ва ба тоҷикӣ баргардон намудааст.

Дар ин радиф, махсусан тарҷумаи сегонаи М. Горкий ҷолиб буда, мутарчим тавонистааст, ки дар баргардони ҳар се повест хусусияти сабки нависандаи русро дар инъикоси гуфтугӯи шахсиятҳо бо камоли амонатнигаҳдорӣ ҳифз намояд. Муқоисаи қиёсӣ нишон дод, ки дар тарҷумаҳои Ҳасан Ирфон унсури сабки гуфтугӯ баёнгари мавқеи иҷтимоӣ, маънавият, савияи дониш, касбу кор ва шахсиятҳо буда, мутарчим онро мутобиқи тарзи нигориши муаллифи нусхаи асл тарҷума кардааст. Масалан, дар повести М. Горкий “Дарбадарӣ” мулоқот ва гуфтугӯи шахсияти аслии асар бо “посбони калисо” дар нусхаи асл чунин тасвир шудааст: “Однажды, когда я разбирал на дворе, у двери в магазин, ящик только что полученного товара, ко мне подошел церковный сторож, кособокий старичок, мягкий, точно из тряпок сделан, и растрепанный, как будто его собаки рвали.

-Ты бы, человек божий, украл мне калошки, а?–предложил он.

Я промолчал. Присев на пустой ящик, он зевнул, перекрестил рот и снова:

-Украдь, а?

-Воровать нельзя! – сообщил я ему.

-А воруют, однако. Уважь старость! [4, с.206-207].

Ҳасан Ирфон пораи фавқро ба ин тариқ тарҷума кардааст: “Рӯзе дар рӯи ҳавлӣ пеши дари қафои магазин як сандуқ моли нав омадаро мекушодам, ки посбони калисо ба наздам омад; ӯ пирамарди қачпахлу аз латта сохтагӣ барин нарм, сару бараш сағ тала кардагӣ барин пора-порае буд.

-Эй, бардаи Худо, як ҷуфти калӯш ба ман дуздида медодӣ, – гуфта таклиф намуд ӯ.

Ман сукут кардам. Ӯ бар сандуқи ҳолӣ нишаста, ҳамёза кашиду ба гирди даҳонаш салибқашон такрор намуд:

-Ҳа, дуздида медиҳӣ!

-Дуздидан мумкин нест! – гуфтам ман.

-Лекин дуздӣ мекунанд-ку. Ба ҳурмати пириам! [3, с.205-206].

Муқоисаи пораҳои иқтибосшуда далели он аст, ки чизи муҳим дар кори тарҷумон “интиҳоби воситаҳои сабкӣ” [6, с.396] будааст. Хусусияти сабки гуфтугӯи шахсияти повести “Дарбадарӣ”-и М. Горкийро дар тарҷумаи Ҳасан Ирфон, пеш аз ҳама, корбурди мутаносиби воҳидҳои грамматикӣ, ки дар маҷмуъ унсурҳои сабкӣро шакл медиҳанд, мушаххас месозад. Дар ин замина, воҳиди тарҷума барои мутарчим моҳияти механикӣ нашошта, баръакс, шиновар, пӯё ва аз бофта ба бофти дигар дар тағйир аст. Муодилҳое, ки мутарчим ба кор бурдааст, баробари ҷамъи механикӣ матни русӣ набуда, вожаҳо, иборот ва зарбулмасалу мақолҳо ба тарзи табиӣ тарҷума шудаанд. Мутарчим барои ҳаматарафа ба хонанда фаҳмо будани матн тарҷумаро дар асоси воҳидҳои табиӣ, ки дар як вақт ифодагари сабки нависанда низ мебошанд, анҷом додааст. Ду шахсияти повести ёдшудаи М. Горкий, ки савияҳои гуногун доранд, бо ҳам гуфтугӯ доранд ва ҳолу ҳавои худро менамоянд. Барои мутарчим дар тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳо аввалан ифодаи саҳеҳи маънӣ, сониян, ҳифзи сабки муаллифи нусхаи аввал муҳим аст.

Дар таърихи тарҷумаи тоҷик гоҳо мо бо ҳодисаҳои низ дучор мешавем, ки мутарчимон бо “диққат”-корӣ ва “амонат”-нигаҳдорӣ тарҷумаҳоро анҷом додаанд, ки аз назари мизони суварӣ дақиқ намоянд ҳам, дар асл сохтори мундариҷавӣ ва сабки асари тарҷумавиро таҳриф кардаанд. Ин гуна мутарчимон нусхаи асло бо меъёрҳои механикӣ ончунон “такмил” додаанд, ки гӯё ҳеҷ унсуреро набояд ба он изофа ва ё кам кард. Муҳаққиқони соҳаи тарҷума ин амалро нотавонии мутарчим таъбир карда, сабаби онро барои воҳидҳо ва унсурҳои сабки тарҷума муодили муносиби тоҷикӣ ёфта натавонистан донистаанд.

Иқтибоси дар боло аз матни асл ва тарҷума овардашуда далели он аст, ки Ҳасан Ирфон дар ин замина усули ҳоси эҷодии худро дошта, асари тарҷумакардаашро “аз алоқамандии бевосита бо забони асл озод карда, дар забони тарҷума имкониятҳои баёнӣро, ки барои амалӣ кардани ҳадафҳои эҷодӣ зарур ҳастанд, ба кор мегирад” [6, с.396-397]. Дар ин замина, ифодаҳои, ки тарҷумон ба кор гирифтааст, яке аз имкониятҳои интиҳоби хунармандона аст, ки бо ҳадафи ҳифзи сабки нависанда роҳандозӣ шудааст. Дар ин равиш имконияти эҷодии тарҷумон шароити лозими интиҳоби саҳеҳро фароҳам овардааст, ки аз навҷӯиҳои ӯ дар тарҷума дарак медиҳад. Масалан, фақат муқоисаи вожаҳо ва ибораҳои тасвирии муаллифи нусхаи асл, аз ҷумла церковный сторож, кособокий старичок, растрепанный, украдь, омманеш, двух целковых бо тоҷикии тарҷумон истифода карда-

посбони калисо, пирамарди качпахлу, пора-пора, ха, дуздида медиҳӣ, фиреб намедиҳӣ, аз ду сум зиёд ва ғайра далели он аст, ки мутарчим барои ҳифзи сабки нависанда дар тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳо ба “ким кадом ҳолатҳои яхела ва устувор” [6, с.398] тобеъ набудааст.

Мисолҳои дар боло овардашуда нишон медиҳанд, ки Ҳасан Ирфон вожаҳоро аз матн чудо тарҷума накардааст, балки дар қаринаи воҳиди маъноӣ бо ба эътибор гирифтани тахтулматн ва майдони семантикӣ ин корро анҷом додааст. Ба ифодаи дигар, мутарчим ҳангоми баргардони гуфтугӯи шахсиятҳои ин ё он асар бадеӣ омилҳои нақши ҷаҳоронаи забонро ҳамчун василаи ифодаи сабки муаллифи нусхаи асл ба қор гирифтааст, ки дар таъйиди маҳорати ҳунарии ӯ мебошад.

Ҳифзи сабки нависанда дар гуфтугӯи шахсиятҳо яке аз паҳлуҳои муҳимми ҳунари Ҳасан Ирфон дар тарҷумаи бадеӣ буда, дар романи Даниел Дефо “Робинзон Крузо” вобаста ба мавқеи иҷтимоии шахсиятҳои роман амалӣ шудааст. Дар ин роман мутарчим гуфтугӯи ашҳоси гуногунро вобаста ба мавқеи иҷтимоӣ касбии онҳо аз русӣ ба тоҷикӣ гардондааст. Шахсиятҳои ин роман ба табақаҳо ва тоифаҳои гуногун мансуб буда, мутарчим хусусияти ҳоси сабки забон ва гуфтори онҳоро дар тарҷума бо камали амонатнигаҳдорӣ ҳифз намудааст. Масалан, мутарчим ҳангоми тарҷумаи повести А. И. Куприн “Ҷанги тан ба тан”, асари Н. Г. Чернышевский “Чӣ бояд кард?”, ҳикояҳои нависандагонии Ҳинду Покистон ва ғайра хусусиятҳои фарқкунандаи гуфтугӯи шахсиятҳои ин асарҳоро вобаста ба мавқеи иҷтимоӣ ахлоқиашон дар тарҷума акс кунонида тавонистааст.

А. И. Куприн дар повести “Ҷанги тан ба тан” на фақат воқеиятҳои ҳаёти сиёсӣ иҷтимоӣ ва ахлоқии ибтидоӣ асри бисти Русияро инъикос кардааст, балки зимни тасвири гуфтугӯи шахсиятҳо ҷеҳраи маънавии онҳоро бо ёрии забонашон хеле дақиқу нишонрас инъикос намудааст. Масалан, яке аз шахсиятҳои повест Шура Николаева шахси худхоҳ буда, тинати ӯро муқоламахоҷаш бо одамон ошкор мекунад. Ҳасан Ирфон ҳамин хусусияти фардӣ ин шахсияти повестро бо тарҷумаи дақиқ гуфтугӯи вай бо ашҳоси дигар моҳирона ба тоҷикӣ гардондааст. Дар тарҷума хусусиятҳои сабки нусхаи асл дар ифодаи гуфтугӯи Шура хеле дақиқ ва ҳунармандона ифода шудааст намуна. Дар намунаи зер пораҳоеро аз гуфтугӯи Шура аз матни асл ва тарҷума нақл мекунем, ки баёнгари ҳунари тарҷумонанд.

1. Матни русӣ:

- Я не хочу обмана,- говорила торопливо и еще задыхаясь Шурочка,-впрочем, нет, я выше обмана, но я нехочу трусости. В обмане же – всегда трусость. Я тебе скажу правду: я мужу никогда не изменяла и не изменю ему дотех пор, пока не брошу его почемунибудь. Но его ласки и поцелуи для меня ужасны, они вселяют в меня омерзение [9, с.136].

2. Тарҷумаи тоҷикӣ:

“-Ман фиреб намехоҳам,-нафасаш тангикунон телба-телба гуфт Шураҷон,-аммо, не, ман аз фиреб баландтар меистам, ман фақат тарсончакиро намехоҳам. Дар фиреб ҳамеша тарсончакӣ ҳаст. Ман ба ту рӯсташро мегӯм: ман ҳаргиз ба шавҳарам хиёнат накардаам ва то бо сабабе ӯро тарк накунам, хиёнат намекунам. Аммо бӯсаву навозишҳои ӯ ба ман бениҳоят ногуворанд, онҳо боиси нафрати ман мегарданд” [8, с.185-186].

Дар мисоли тарҷумаи гуфтугӯи шахсияти повести А. И. Куприн “Ҷанги тан ба тан” – Шура метавон ҳулоса кард, ки тарҷумон аз алоқаҳои мураккаби маъноӣ (семантикӣ) қор гирифта, на фақат таъсири сахнаӣ, балки нақши амалии сухани шахсияти повестро дар гуфтугӯ афзудааст. Зиёда аз ин, вай бо дарки хусусияти драмавӣ гуфтугӯи Шура ва дигар шахсиятҳо, аз ҷумла, Ромашов, Назанский ва дигарон аз усули низоманд низ истифода карда, тарҷумаи маъноӣ матнро дар алоқамандӣ бо мундариҷа ва дурунмоӣ он ҳунармандона анҷом додааст, ки барои нигоҳ доштани амонати сабки нависанда василаи қорсоз мебошад. Муносибати тарҷумон аз аввал то охири асар нисбат ба мазмуну муҳтаво ва баргардони он ба тоҷикӣ дақиқ буда, дар тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳо ба қор гирифтани усули “дақиқии нобаробар” ва “муносибати дифференсиалӣ” [6, с.398] ба тарҷумон имкон фароҳам овардааст, ки ин усули ҳифзи сабки нависандаро бо “дақиқии комил” риоят ва бо истифода аз таҷрибаву усули умумиятдиҳӣ такмил бахшад.

Ҳасан Ирфон бо мақсади ҳифзи сабки нависанда дар пореа, ки дар боло иқтибос шуд, ба унсурҳои дар нигоҳи аввал “ҷандон муҳим набуда”-и унсури сабкӣ саҳт эътибор дода, ба ин васила ҳам сабки муаллифи нусхаи аслро ҳифз кардааст, ҳам мавқеи иҷтимоӣ ахлоқии шахсияти асарро ҳунармандона падида овардааст, ки на ба ҳар тарҷумон муяссар мегардад. Масалан, мутарчим ифодаҳои ҳолнамоӣ “я выше обман”, «в обмане же-всегда трусость», «невероятное наслаждение», «блаженство отдать себя», «тайного воровство», «нагнис ко мне» ва монанди инҳоро ба тоҷикӣ “ман аз фиреб баландтар меистам”, “дар фиреб ҳамеша тарсончакӣ ҳаст”, “лаззату ҳаловате”, “тани худро ба одами дӯстдоштааш супурдан”, “дуздӣ маҳфӣ”, “саратро ҳам кун” баргардон кардааст, ки ифодакунандаи сабки нависандаи

нусхаи асл ва ҳолу ҳавои Шура мебошанд. Мутарчим ифодаҳои муқаррарии тоҷикиро истифода кардааст, ки дар нигоҳи аввал тарҷумаи таҳтуллафзӣ менамояд. Вале дар асл барои маънии матни асл мувофиқ буда, ба ин васила, тарҷумон тавонистааст, ки сабки муаллифи нусхаи аслро ҳифз кунад.

Муқоиса ва таҳлили пораҳои иқтибосшуда баёнгари мавқеияти дуруст ва ҳунари комили мутарчим дар тарҷумаи унсури сабки гуфтугӯи шахсиятҳои асари бадеӣ буда, мушаххасоти зайлро дар бар мегирад:

а) таносуби комили маъноии вожаҳои ибораҳои ҳангоми тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳо;

б) таносуби вазъи иҷтимоиву ахлоқии шахсият бо тасвири нависанда ва тарҷумаи маъноии мутарчим;

в) муттасилии вожаҳои ифодаҳои корбасти унсурҳои маъниофари сабки, ки хулқу ҳӯи шахсияти асарро мучассам кардаанд;

г) диққатангез сохтани усули тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳо бо истифода аз унсурҳои сабки забони шифоӣ;

ғ) таъбирҳои ҳолнамои шахсияти повест;

д) корбурди воситаҳои забонӣ дар гуфтугӯи шахсиятҳо бо мақсади вазъи иҷтимоӣ ва ахлоқии персонажро намудан;

Нишонаҳои услубии зикршуда дар қобурди дигар унсурҳои сабки, аз ҷумла, лаҳн (интонатсия) ва образ низ равшан ба назар мерасад, ки баъзе паҳлуҳои онро дар мисоли тарҷумаҳои Ҳасан Ирфон аз назар мегузаронем.

Муҳаққиқон “яке аз талабҳои тарҷумаи бадеӣ”-ро “риоя кардани интонатсия, яъне, оҳанги сухан, равиши баён ва ифода” [1, с.127] доништаанд, ки аз матни асл маншаъ мегирад. Дарвоқеъ, лаҳн оҳанги баёни нависанда буда, метавонад суратҳои гуногун ба худ гирад, яъне, хандаовар, гиряовар, чиддӣ ва танзомез бошад, ё ҳар лаҳни дигаре, ки нависанда метавонад барои офаридани лаҳни асараш ба кор гирад.

Лаҳн дар осори бадеӣ ба мавзӯ ва шахсиятҳои асар алоқаи бевосита дорад. Ба ифодаи дигар, ба воситаи лаҳн нависандагон мекушанд, ки фардияти шахсиятҳои осорашонро бо вижагиҳои лаҳни онҳо ва тарзи тафаккурашон нишон диҳанд. Масалан, ҳангоме ки аз забони кӯдаке асари бадеӣ нақл мешавад, бофти забонии он асар низ хусусияти фарҳангӣ ва тарбиявии ӯро нишон медиҳад. Яъне, нависанда ва тарҷумон низ бо истифода аз таркиби бофти қаломӣ ҳонандаро бо хусусияти хулқу ҳӯи ва мавқеи иҷтимоии қаҳрамон ошно мекунад, ки амал махсусияти маънавии асарро нишон медиҳад.

Ба ин тартиб, муҳаққиқон лаҳро “тарзи бархӯрди нависанда нисбат ба асар” доништаанд, ки “ҳонанда онро ҳаде бизанад. Дуруст мисли садои гӯяндае, ки мумкин аст, тарзи бархӯрди ӯро бо мавзӯ ва муҳотабаш нишон бидиҳад, масалан таҳқиромез, нишотовар ва ё муваққирона бошад, ҳамон тавре ки лаҳни нависанда ҳам тарзи бархӯрди ӯст” [10, с.376]. Буфан, табиъидон ва олими фаронсавӣ низ ба ин мазӯ ишора карда гуфтааст: “Лаҳни сабк низ чизе ҷуз таносуби он бо табиъати мавзӯ нест ва ҳаргиз набояд ба тасаннуъ ва тақаллуф лаҳне ба навишта дод. Ин амр таъбан аз моёи мавзӯ зойида мешавад ва аз назари умумият доштан низ ба роҳе, ки фикр дар он сайр мекунад, бисёр марбут аст. Агар олитарин афкорро дар назар бигиранд ва агар мавзӯи баҳс низ ба худии худ бузург ва пурдомана бошад, зоҳиран оҳанги навишта низ ба ҳамон таносуб боло хоҳад рафт ва агар дар ҳамон ҳол, ки навишта оҳанги хос ва баланд ёфтааст, даҳои нависанда низ битавонад ба ҳама чиз нуре тунд битобад ва зебоии рангомезеро бо истеҳкоми тарҳ даромезад, хулоса агар битавонад ҳар фикреро бо як таҳайюли зинда ва ҷондор ва муъҷаз нишон диҳад ва аз ҳар даста афкор манзарае ҳамоҳанг ва якдаст ва ҷондор ба вучуд оварад, дар ин сурат оҳанг на танҳо баланд, балки воло низ хоҳад шуд” [10, с.377-378].

Он чи ки дар ин андеша дархӯри мазӯи баҳси мо аст, тарзи бархӯрди нависандаро дар офаридани оҳанги асар ёдрас мекунад, ки мутарчим низ ҳангоми тарҷума бояд онро риоя кунад. Лаҳни баён дар асари бадеӣ ҳамчунин бояд бо замон ва асаре, ки нависанда дар он зиндагӣ кардааст, бояд ҳамоҳангӣ ва ҳамхонӣ дошта бошад. Тарҷумон низ вобаста ба замони эҷод ё замони рӯйдодҳои асар бояд махсусиятҳои унсури сабки лаҳни ин ё он нависандаро дар тарҷумааш ҳифз кунад. Аз ин ҷиҳат, бо қамоли итминон метавон гуфт, ки мутарчим бо нигоҳ доштани лаҳни сухани муаллиф, ки аз унсурҳои сабксози оҳанги гуфтор, равиши баён ва ифода ба ҳам омадааст, сабки соҳиби асарро ҳифз намудааст. Дар ҳар асари тарҷумакардаи Ҳасан Ирфон оҳанги суханронӣ, муҳовараҳои муҳотабаҳои вобаста ба вазъият ва ҳолатҳои мавриди тасвир дигар мешавад, зеро бами он тобишҳои гуногун пайдо мекунад. Масалан, дар романи Н. Г. Чернишевский “Чӣ бояд кард?” дарозии ҷумла ба оҳанги он вобастагии қавӣ дошта, тарҷумон дар вақти тарҷума аз ҳамин гуна имконияти забони тоҷикӣ ҳунардона истифода карда тавонистааст. Ба ифодаи дигар, мутарчим вобаста ба

оҳанги муҳовара ё мухотаба чумларо дароз сохтааст, ки маъниро пурра ифода мекунад. Ин андешаро дар мавриди ифодаҳо ё чумлаҳои кӯтоҳ низ метавон баён кард.

Ҳар забон барои таҳияи оҳанг ҳаммонанди забони дигар воситаи маъноӣ ва сохторӣ дорад. Барои ин кор нахвиёти забони дигарро айнан, ҳарф ба ҳарф ба забони дигар кӯчондан шарт нест. Дар таҷрибаи Ҳасан Ирфон чунин ҳолатҳо зиёд ба назар мерасанд, ки дарозӣ ва лаҳни чумла ба нияти нависанда ва тарҷумон пайванд меҳӯрад. Бояд гуфт, ки чунин хусусияти сабки нигориши Н. Г. Чернишевский дар романи “Чӣ бояд кард?” аз бисёр ҷиҳат дар тарҷумаи Ҳасан Ирфон ҳифз шудааст. Мутарҷим аз аввал то охири роман улғӯи лаҳни нусхаи асл ва дар алоқамандӣ бо он шиддат ва ғунҷоиши маъниро бо камоли диққат ва ҳунар нигоҳ доштааст. Чунончи, яке аз василаҳои ҳифзи сабк, ки лаҳн ҷузъи он аст, корбурди мутаносиби қаринаҳои мутаносиби тоҷикии пайвандакҳо мебошад, ки мутарҷим бо мақсади ҳифзи лаҳни ғӯиши муаллифи нусхаи асл дар таҳрири тоҷикӣ пайвандакҳои ва, вақте ки, замоне ки-ро бо камоли амонатнигаҳдорӣ қорбасти кардааст. Масалан, дар сабки Н. Г. Чернишевский пайвандакҳои “вақте ки” нақши ҳосии сабксозӣ дошта, оҳанги тафсилӣ ва пурвусъати воҳиди синтаксисиро таъмин менамояд ва мутарҷими роман майдони маъноӣ ин пайвандакро вобаста ба матн ба назар гирифта, онро ба тоҷикӣ гардондааст. Чунончи: “вақте ки Мария Алексеевна дид... Вақте ки Мария Алексеевна нишаста хуб фикр кард... вақте ки Лопухов ба ҳавлии шогирдаш Федя даромад...” [17, с.79; 80; 83; 91].

Донишманди рус М. Морозов бар ин назар аст, ки агар тарҷумон маҳорати дарёфти оҳанги нусхаи аслро дошта бошад, вай соҳиби ҳунари олий аст. Аз ин ҷиҳат, вай таъкид мекунад, ки “Агар нерӯи шунавони тарҷумон инкишоф ёфта бошад, вай садои нависандаро шунида метавонад. Горкий садои худро дорад, Чехов низ, ҳар қадоме аз қаҳрамонони Горкий Чехов низ лаҳни худро доранд. Мутарҷими Шуравӣ С. Я. Машак тарҷумонро хеле баҳо ба мавҷире, ки садоҳои гуногунро ҷазб мекунад, монанд карда буд” [15, с.30].

Муқоисаи тарҷумаҳои Ҳасан Ирфон садоқати ўро ба ҳамин усули тарҷума собит менамоянд. Вай тарҷумаҳояшро бо забони сода, ҳисаангез, ҳолӣ аз ҳама гуна таориф ва сохтакорӣ тарҷума кардааст, ки ба забони зинда қаробат доранд. Унсурҳои сабки лаҳни асар дар тарҷумаи ӯ пайгирӣ аз нусхаи асл буда, оромӣ ё шиддатнокӣ куллиёти онро ифода мекунад. Ҳис карда тавонистани зеру бами лаҳн ва дар тарҷума акс кунондани он яке аз мураккабтарин ва нозуктарин ҷиҳатҳои тарҷумаи бадеӣ буда, аз тарҷумон маҳорати баландро талаб мекунад. Масалан, Ҳасан Ирфон дар тарҷумаи ҳикояи нависандаи Ҳинд Содиқа Бегим “Лаълбаҳодур” лаҳни ором, вале пурдарди нависандаро дар тарҷума дода тавонистааст, ки ифодагари ҳаяҷон ва зеру бами фоҷиаи тасвиркардаи нависанда мебошад.

Лаҳни гуфтори нависанда ва баргардони тарҷумон ҳиссу андешаи хонандаро фаро гирифта, ўро ҳамроҳи қаҳрамони ҳикоя ба деҳе мебарад, ки зодгоҳи ўст. Вақте нависанда аз замони сарбозии шахсияти ҳикоя сухан мегӯяд, вобаста ба воқеиятҳои аз сари қаҳрамони ҳикоя гузаштагӣ ҷои оромии лаҳни тасвири лаҳзаҳои шиддатнокӣ ҳарбу зарб фаро мегирад. Сарнавишти баъдӣ ва пурфоҷиаи қаҳрамони ҳикоя лаҳни орому пурдарди розомезро ба миён мекашад ва он то анҷоми ҳикоя давом мекунад. Аз паси ҳарфҳо лаҳни навҳаи ҷонсӯзи шахсияти дигари ҳикоя-Салим ба зеҳни хонанда ворид мешавад ва то поёни матн идома меёбад, ки онро метавон лаҳни гунги тасвири унвон кард. Пораи зайл ифодагари лаҳни ҷомеаи ҳикоя аст, ки мутарҷим ҳамчун унсурҳои сабки муаллифи нусхаи асл бо камоли диққат то ба охир ҳифз намудааст:

“-Салим, Салим, – гуфта, лабҳои ӯ овоз набароварда тақрор менамуд, – ҷӯраи фақиру бесадои ман. Ту дар зиндагии серкулфати худ чӣ қадар ҳам кам рӯзҳои шодӣ ва фараҳ дидӣ! Насибаи ту фақат дар киштзорҳо аз пай говмеш гаштан ва ба меҳнату машаққатҳои зиндагӣ тоқат кардан будааст. Ту ба ман таъкид мекардӣ, ки ба чизе берун аз ин доира аҳамият надихам, аз ҳудуди ин доира набароям ва бо хурсандии хурди зиндагӣ қаноат карда нишанам, ту дар майдони ҷанг ҳам ба ман мегуфтӣ: “Сиёсат – заҳр аст...” [12, с.95-96].

Лаҳн дар ин пораи ҳикояи Содиқа Бегим “Лаълбаҳодур” бо аносири дигари сабк, яъне забон (вожаҳо, наҳв), маънишиносӣ ва мусиқӣ ба ҳам омада, нависанда ва тарҷумон низ аз онҳо барои такмили лаҳни ҳикоя истифода кардаанд. Дар мисоли иқтибоси зикршуда метавон гуфт, ки мутарҷим ҳангоми тарҷума аз аносири сохтори ҳикоя барои эҷоди лаҳни ҳикоя истифода карда, дар танзиму таркиби калимот ва чумлаҳо, дар интиҳоби луғот, оҳанг, сохтмони чумлаҳо, ташбеҳот, истиора, намодҳо, нишонаҳо ва ибораҳои адабию таърихӣ ба ҳамоҳангии лаҳн бо мавзӯ диққати асосӣ додааст.

Масъалаи муҳими дигаре, ки ба ҳифзи сабки нависанда дар тарҷума вобастагии зиёд дорад, тарҷумаи образ бо образ мебошад. Чунончи маълум аст, асоси адабиёти бадеиро образ ташкил медиҳад. Ба ифодаи Ҳабиб Аҳрорӣ тарзи саҳеҳ ва амини тарҷумаи бадеӣ тақозо мекунад, ки “образ бо образ тарҷума карда шавад. Образи эҷодкардаи муаллиф аз байн

наравад, осеб набинад. Вале ин кор на ҳама вақт муяссар мегардад, баъзан умуман мумкин намешавад. Дар ин гуна мавридҳо боз ҳамон “иваз” ба мо ёрӣ мерасонад, яъне образи муаллифро бо образи дигари ба ҳамон монанд, ба ҳамон наздик, бо ҳамон ҳаммаъно ва ҳамвазну ҳамовоз иваз кардан лозим меояд” [1, с.128].

Ҳасан Ирфон дар таҷрибаи тарҷумониаш ҳамеша ба усули тарҷумаи образ бо образ, ки баёнгари сабки хоси ин ё он нависанда аст, содиқ буда, дар аксари осори ба тоҷикӣ баргардондааш ин тарзро риоят намудааст. Зайли намуна порчаи тасвирии зеро ҳам ба русӣ ва ҳам ба тоҷикӣ иқтибос мекунем.

1. Матни русӣ: “Сорок лет назад пароходы плавали медленно; мы ехали до Нижнего очень долго, и я хорошо помню эти первые дни насыщения красотой.

Установилась хорошая погода; с утра до вечера я с бабушкой на палубе, под ясным небом, между позолоченных осенью, шелками шитых берегов Волги. Не торопясь, лениво и гулко бухая плицами по серовато-синей воде, тянется вверх по течению светло-рыжий пароход, с баржой на длинном бксире.” [4, с.46-47].

1. Тарҷумаи тоҷикӣ: “Ҳаво нағз шуда монд; ман рӯзамро аз пагоҳ то бегоҳ бо бибиам дар сахни пароход, дар зери осмони соф, дар байни ду соҳили бо неъматии тирамоҳ заррингашта ва бо абрешими раогоранг гулдӯзишудаи Волга мегузарондам. Пароходи сурхчатоби мо парраҳои чархашро ба оби симобии кабудчатоби дарё зада-зада, баржаи ба дунболаш басташударо кашолакунон ба муқобили чараёни об, коҳилона шино мекард. Баржаи симобиранг хараки хокӣ барин менамуд” [3, с.14-15].

Дар ин пора “неъматии тирамоҳ”, “абрешими рангоранг гулдӯзишуда”, “оби симобии кабудчатобӣ дарё”, “биржаи симобиранг”. “кӯҳҳои сабзу хуррам”, “чомаи гаронбаҳои замин”, “чинҳои боҳашамат”, “кулчаи қандин” ва “баргҳои зарди хазонзада” тасвири образноку чолиб ва ғайриодӣ мебошанд. Нависанда бо ёрии суvari хаёл чунин образҳоро офарида ва онҳоро дархӯри андешаву ори худ доништааст. Тарҷумон вазифадор аст, ки фикри нависандаро бо ҳамаи тасвирҳои ифода кунад. Пас, ин образҳо бояд дар тарҷума нигоҳ дошта шаванд. Дар пораи иқтибосшуда Ҳасан Ирфон ҳангоми тарҷумаи образҳои тасвирӣ баъзан аз суҳанҳои ёрирасон низ истифода кардааст, ки ин ба ифодаи мазмун ва маънии нусхаи асл халал нарасонда, балки онро тақвият бахшидааст.

Ҳасан Ирфон дар тарҷумаи тасвирҳои образноки осори адибони шарқ равиши хоси услубиро дар таъба суvari хаёли форсии тоҷикӣ пеш гирифта, дар ин замина сабки, нигоҳи муаллифи асари тарҷумакардаашро бо камоли сидқ нигоҳ доштааст. Бахусус, ин тарзи тарҷумаи образ бо образ дар романи “Завол”-и Робиндронат Такур чолиби диққат буда, аксаран шоирона анҷом гирифтааст, ки намунааш пораи зайл мебошад.

1. Матни русӣ: “Красивое лицо, словно волшебная палочка, пробуждает красоту, которую таится во всем окружающем. Лицо Комолы как бы вдохнуло жизнь в солнечного зайчика, прыгающего по стене, и в этот сентябрьский день, который принял определенные очертания” [13, с.250].

1. Тарҷумаи тоҷикӣ: “Чехраи зебо мисли чӯбчаи тилои соҳир тамоми хусну зебоии атрофу муҳитро низ ба қон мебарорад. Рӯи Камола гӯё ҳам ба нури чехраи офтоб ва ҳам ба ин рӯзи моҳи сентябр руҳи наве дамида, онро маҷбур карда буд, ки тарҳу шакли муайяне ба худ гирад.” [14, с.70].

Ҳасан Ирфон дар пораи иқтибосшуда амонати хунарӣ ва сабкӣ тарзи тасвири образноки Робиндронат Такурро бо истифода аз қаринаҳои тоҷикӣ он ҳамчунон пурмаънӣ ва мутаносиб бо асл ба тоҷикӣ гардонда, ба ин васила, аввалан ба равшантар ифода ёфтани маънии хостаи муаллиф ёрӣ кардааст, сониян ба василаи тасвири шеъргона ва офаридани образ бо образ сабки нусхаи асло ба таври табиӣ ва бо асл ҳамгон ҳифз кардааст.

Таҷрибаи тарҷумонии Ҳасан Ирфон дар таъкиди он аст, ки роибтаи аз ҳам дури забонҳо ҳангоми тарҷума имкон намедихад, ки маънии матни асл бо қаринаҳои яхелаи забонӣ ифода карда шаванд, зеро тарҷума на фақат аз нуқтаи назари зебоишиносӣ, балки фаҳмиши лингвистӣ низ чараёни эҷодкорӣ аст. Аз ин ҷиҳат, дар чараёни тарҷумаи наср маънии нусхаи асл, ки ба воситаи образҳои забонӣ, лаҳн ва вазни нусхаи асл дар сохтори ягонаи синтаксисӣ ифода шудаанд, бо ҳам алоқаи қавӣ доранд. Ин гуфтаро ба маҷоз, зарбулмасалу мақол ва дигар унсурҳои сабкӣ метавон нисбат дод. Чунин унсурҳои сабкӣ ё дар тарҷума аз рӯи муносибати мундариҷавӣ ва бадеиашон иваз карда мешаванд ё ба воситаи воситаҳои муқаррарии забониву услубӣ тарҷума карда мешаванд. Ҳар ду усул тарафҳои мусбат ва манфии худро дорад. Бо образи мувофиқи забони дигар ифода кардани образ, аввалан, нерӯи бадеии асари тарҷумашударо ҳифз кунад, сониян, махсусиятҳои сабкӣ онро низ интиқол медиҳад. Вале муҳаққиқони соҳа ба сабаби он ки образҳои забонӣ хусусияти амиқи миллии доранд, ба тарҷума бор кардани сохтори миллии сабкӣ барои тарҷумон хатарнок

донистаанд [2, с. 206]. Аз ин ҷиҳат, барои тарҷумон ҳисси зарбшиносӣ ва андозагирӣ ниҳоят муҳим аст.

Ҳасан Ирфон аз зумраи мутарҷимонест, ки дар интиҳоб ва тарҷумаи образҳои тасвирӣ ва дигар аносири сабкӣ, ки моҳияти мухтассоти сабки нусхаи асло ифода мекунад, равиши хосро пеш гирифта, дар тарҷума хусусияти асосӣ ва миллии матни асло нигоҳ доштааст. Масалан, дар ҳолатҳое, ки дар асоси нусхаи асл мутарҷим ба сохтани зарбулмасали барои забонаш нав саъй мекунад, хонанда онро ҳамчун зарбулмасали мавҷуд, вале ношинос қабул мекунад. Ин корро тарҷумон ба воситаи образҳои забонии хоси забони асл ва тарҷума анҷом додааст, ки аввалан, ба тарҷума хусусияти худӣ додааст, сониян, унсури зебоишиносии сабкиро дар тарҷума ҳифз кардааст, ки соҳибаш муаллифи нусхаи асл аст. Тарҷумаи образноки зарбулмасали “Ничто не вечно под луной” ба тоҷикии “Дар зери курси қамар ҳеч чиз абадӣ нест”, ки дар фавқ низ ба он ишорае доштем, аз ҷумлаи қорҳои мусбат ва хунармандонаи анҷомдодаи мутарҷим дар баргاردони образҳои забонӣ мебошад. Чунин тозақориҳои Ҳасан Ирфон дар матни осори тарҷумакардааш хеле зиёд буда, имкони баррасии ҳамаи онҳоро надорем. Фақат дар интиҳои гуфтор ҳамин қадар метавон гуфт, ки тарҷумаҳои дар боло анҷомдодаи мутарҷимро, ба ифодаи Ҳабиб Аҳрорӣ “кӣ тарҷума меномад? Инҳо асарҳои тоҷикианд!” [1, с. 121].

Ба ин тартиб, дар сабки тарҷумонии Ҳасан Ирфон чизи муҳим он аст, ки мутарҷим шаклу мазмуни асарро ба хубӣ дарк карда, андешаи муаллифи нусхаи асл, тарзи баёни вай, руҳи асари бадеиро ба василаи воситаҳои тасвирии забони тоҷикӣ, дар таносуб бо хусусиятҳои сабкии забонҳои мабдау мақсад хунармандона акс карда тавонистааст. Ин равиш аз афзалияти бебаҳси хунари тарҷумонии Ҳасан Ирфон буда, чехраи хунарии ӯро ҳамчун нависанда ва тарҷумони осори бадеӣ дар ҳифзи сабки нусхаи асл дар дарозии замони маҳфуз медорад.

Осори тарҷумакардаи Ҳасан Ирфон намунаи барҷастаи ҳифзи сабки нусхаи асл буда, вай бо истифода аз унсури сабкии гуфтугӯи шахсиятҳо, риояи оҳанги баён, қорбурди усули тарҷумаи образ бо образ, реалияҳои сабки нависандаро дар тарҷума ҳифз кардааст, ки далели огоҳӣ ва маҳорати мутарҷимии ӯст. Таҷрибаи ӯ нишон медиҳад, ки дар тарҷума на фақат унсури сабкии гуфтугӯи шахсиятҳо ҳифз шудааст, балки мутарҷим бо камоли дақиқназарӣ мушаххасоти дигари сабкӣ, аз ҷумла таносуби комили вожаву ибораҳо, вазъи иҷтимоиву ахлоқии шахсиятҳо, унсури сабкии забони шифоҳӣ ва ғайраро қорбасти карда, ба ин васила сабки нигориши муаллифи нусхаи асло ҳифз намудааст, ки гувоҳи тавоноии хунарии ӯ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Аҳрорӣ, Ҳ. Суҳбат аз санъати тарҷума / Ҳ. Аҳрорӣ // Садои Шарқ. 1984.- № 5. - С. 115-128.
2. Гачециладзе, Г. Художественный перевод и литературные взаимосвязи / Г. Гачециладзе. -Москва: Советский писатель, 1980. -254 с.
3. Горкий, М. Университетҳои ман / М. Горкий. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди 4. Бачагӣ. Дарбадарӣ. Университетҳои ман. – Душанбе: нашриёти “Ирфон”, 1976.-С. 591-734
4. Горкий, М. Избранное / М. Горкий: Москва: “Детская литература”, 1982.- 685 с.
5. Деҳотӣ, А. Барои сифати баланди тарҷумаи асарҳои назм / А. Деҳотӣ. Куллийат, ҷ. 5.-Душанбе: нашриёти “Ирфон”, 1965.-С. 162-167.
6. Ирфон, Ҳ. Ранҷбарони Эрон / Ҳ. Ирфон // Шуълаи инқилоб.-1920.-8-уми март.
7. Ирфон, Ҳ. Ёддоштҳои ман дар бораи устод Айнӣ / Ҳ. Ирфон // Шарқи сурх.- 1963.-№ 11.-С. 28-44.
8. Куприн, А. И. Ҷанги тан ба тан. Повест ва ҳикояҳо / А. И. Куприн. – Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963.-319 с.
9. Куприн, А. И. Поединок. Рассказы /А. И. Куприн.-Якутское книжное издательство, 1987.-375 с.
10. Мусулмонкулов, Р. Муаммои тарҷума /Р. Мусулмонкулов//Маданияти Тоҷикистон.-1981.-20 октябр.
11. Росселс, В. Нужна история художественного перевода в СССР / В. Росселс // Мастерство перевода. Сборник. – Москва: Советский писатель, 1963.-С. 53-62.
12. Сайфуллоев, А. Назаре ба таърихи равобити адабии халқҳои тоҷику қазок / А. Сайфуллоев // Паёми бародарӣ. – Душанбе: “Дониш”, 1972.-С. 130-164.
13. Тагор, Р. Собрание сочинений. Том третий. Песчинка. Роман. Крушение. Роман / Р. Тагор.-Москва: “Художественная литература”, 1982.-447 с.
14. Такур, Р. Завол. Роман / Р. Такур.-Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1958.-310 с.
15. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 30.- Душанбе: “Дониш”, 1975.-308 с.
16. Хачатурян, Н. Реалияи переводимост / Н. Хачатурян // Мастерство перевода. Сборник девятый. – Москва: Советский писатель, 1973.- С. 42 – 61.
17. Чернышевский, Н. Г. Чӣ бояд кард? Аз ҳикояҳои оид ба одамони нав / Н. Г. Чернышевский. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1955.-623 с.

ВИЖАГИҲОИ САБКИ ТАРЧУМАИ ТОЧИКӢ ВА НАҚШИ ҲАСАН ИРФОН ДАР ТАҲАВВУЛИ ОН

Дар мақолаи мавриди назар роҷеъ ба тарҷумаи бадеӣ дар солҳои сиюм ва баъд аз он ба василаи хидматҳои аввалин мутарҷимон, ки Ҳасан Ирфон низ дар ин саф буд, ба инкишофи адабиёти миллӣ, бахусус, насри тоҷикӣ ва ташаққули шахсиятҳои миллӣ мусоидат намуда, дар шаклири ва таҳаввули насри нави тоҷикӣ нақши созанда гузошт, иброи ақида шудааст. Аз ин назар, таҳқиқ ва арзёбии фаъолияти адабӣ ва тарҷумони ин нависанда ва тарҷумон дар матни воқеиятҳои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии замони зиндагӣ ва эҷодаи зарур ва муҳим буда, заминаро барои шинохти кулли раванди инкишофи насри тоҷикӣ, усулҳои равишҳои ташаққули ва таҳаввули тарҷумаи бадеӣ, ки ҷузъи таърихи адабиёти тоҷик аст, ба вуҷуд меоварад, муҳим мебошад. Зеро осори тарҷумакардаи Ҳасан Ирфон намунаи барҷастаи ҳифзи сабки нусхаи асл буда, вай бо истифода аз унсурҳои сабки гуфтугӯи шахсиятҳо, риояи оҳанги баён, корбурди усули тарҷумаи образ бо образ, реалияҳои сабки нависандаро дар тарҷума ҳифз кардааст, ки далели огоҳӣ ва маҳорати мутарҷими ӯст. Собикҳои тарҷумони ӯ гувоҳи он аст, ки дар тарҷума на фақат унсурҳои сабки гуфтугӯи шахсиятҳо ҳифз шудааст, балки мутарҷим бо камали дақиқназарӣ мушаххасоти дигари сабкӣ, аз ҷумла таносуби комили вожаву ибораҳо, вазъи иҷтимоӣ ахлоқии шахсиятҳо, унсурҳои сабки забони шифоҳӣ ва ғайраро корбаст карда, ба ин васила сабки нигориши муаллифи нусхаи аслро ҳифз намудааст, ки гувоҳи тавоноии ҳунарии ӯ мебошад.

Калидвожаҳо: тарҷумаи бадеӣ, сабки тарҷумаи тоҷикӣ, Ҳасан Ирфон, таҳаввули насри тоҷикӣ, вожаҳо, шеваи баён, лаҳн, оҳанги сухан, образҳои тасвири ва ғайра

ХАРАКТЕРИСТИКА ТАДЖИКСКОГО СТИЛЯ ПЕРЕВОДА И РОЛЬ ХАСАН ИРФОН В ЕГО РАЗВИТИИ

В рассматриваемой статье речь идет о художественном переводе в 1930-е годы и после этого, благодаря услугам первых переводчиков, в том числе Хасана Ирфана, которые способствовали развитию национальной литературы, особенно таджикской прозы, и становлению национальных личностей, в формировании и развитии новой таджикской прозы играло конструктивную роль, было выражением мнения. С этой точки зрения исследование и оценка литературной деятельности и перевода этого писателя и переводчика в тексте политических, социальных и культурных реалий времени его жизни и творчества необходимо и важно, и это дает основание за всеобщее признание процесса развития таджикской прозы, методов и подходов ее формирования и эволюции. Поскольку произведения, переведенные Хасаном Ирфаном, представляют собой выдающийся пример сохранения стиля оригинальной версии, он сохранил стиль писателя в переводе, используя элементы разговорного стиля персонажей, следуя тону выражения, используя метод перевода. образ за образом, реалии, что является доказательством его осознанности и умения переводить. Его опыт переводчика свидетельствует о том, что в переводе сохраняются не только стилистические элементы разговора персонажей, но переводчик скрупулезно использует и другие стилистические особенности, в том числе совершенную пропорцию слов и словосочетаний, социальный и нравственный статус персонажей, стилистических элементов устной речи и т. д., сохраняя стиль автора оригинала, манера речи персонажей сохранена, но переводчик бережно использовал другие стилистические особенности, в том числе совершенную пропорцию слов и словосочетаний, социальный и нравственный статус персонажей, стилистические элементы устной речи и т. д. — это его искусство.

Ключевые слова: художественный перевод, стиль таджикского перевода, Хасан Ирфан, эволюция таджикской прозы, слова, стиль выражения, тон, тон речи, зрительные образы и др.

CHARACTERISTICS OF THE TAJIK STYLE OF TRANSLATION AND THE ROLE OF KHASAN IRFON IN ITS DEVELOPMENT

This article deals with literary translation in the 1930s and after that, thanks to the services of the first translators, including Hasan Irfan, who contributed to the development of national literature, especially Tajik prose, and the formation of national personalities, in the formation and development of a new Tajik prose played a constructive role, was an expression of opinion. From this point of view, the study and evaluation of the literary activity and translation of this writer and translator in the text of the political, social and cultural realities of the time.

From this point of view, the study and evaluation of the literary activity and translation of this writer and translator in the text of the political, social and cultural realities of his life and work is

necessary and important, and this gives grounds for the universal recognition of the development of Tajik prose, the methods and approaches of its formation and evolution. Since the works translated by Hasan Irfan are an outstanding example of preserving the style of the original version, he has kept the style of the writer in translation, using elements of the conversational style of the characters, following the tone of expression, using the method of translation, including the perfect proportion of words and phrases, social and moral status, characters, stylistic elements of oral speech, etc., while maintaining the style of the original author, the manner of speech of the characters is preserved, but the translator carefully used other stylistic features, including the perfect proportion of words and phrases, the social and moral status of the characters, the stylistic elements of oral speech and etc. is his art.

Key words: literary translation, style of Tajik translation, Hasan Irfan, evolution of Tajik prose, words, style of expression, tone, tone of speech, visual images, etc.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Боқиев Ҳамза Олимович-номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни.

Тел: (+992) 935382604

Боронов Умедҷон Ҳучамуродович-омӯзгори калони кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел: (+992) 901030025

Сведения об авторах:

Боқиев Ҳамза Олимович-кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка и литература Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. Тел: (+992) 935382604

Боронов Умеджон Худжамуродович – старший преподаватель кафедры теория перевода и стилистики Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел: (+992) 901030025

About authors:

Bokiev Khamza Olimovich - candidate of philological sciences, associate professor of the Tajik language and literature department of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone: (+992) 935382604

Boronov Umedjon Khujamurodovich - Senior Lecturer of the Department of Theory of Translation and Stylistics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 901030025

УДК-821.21/22

АНДАРЗҲОИ ПАҲЛАВӢ ДАР БОБИ ДӢСТИВУ МАЙГУСОРИ

Афсаҳзод А.А.

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Дар фарҳанги Эрони бостон роҷеъ ба барқарор кардани риштаи дӯстӣ, дӯстӣ варзидан ва муносиботи дӯстонаро миёни одамон пиёда кардан, аз суннатҳои неку писандида ба шумор мерафтааст.

Яке аз мавзӯҳои асосии андарзномаҳои паҳлавӣ тарғиби дӯстию рафокат ва бародарӣ мебошад, ки донишманди муосир Дейл Корнеги онро “ойини дӯстӣ” номидааст. Дар ин гуна андарзҳо тариқи дӯстӣ, дӯстони ҳақиқӣ ва рафокати самимӣ ситоиш шудааст. Дар ин мизон Ушнари Доно панд медахад, ки дар дӯстӣ устувор бояд буд - “Се чиз (-ро) устувортар бояд доштан, яке ... ва дигаре дӯстӣ ва се дигар зинҳор” [1, с. 17], то он ба бародарӣ ва хешовандӣ мубаддал шавад. Бино ба ин, Озарбоди Мориспандон таъкид мекунад, ки: “Бо марди покназар ва короғоҳ ва хушёр ва нехӯ машварат ва дӯстӣ кун” [5, с. 106].

Инсон чӣ дар гузашта ва чӣ дар замони мо ҳар чизро мувофиқи ақли хеш андоза мегирад, баду неки онро месанҷад, аз бад парҳез мекунад ва неки онро ҷонибдорӣ менамояд. Аммо ба андешаи андарзбад Озарбоди Мориспандон се чиз бошад, ки онро паймон нест, яке доной, дувум дӯстӣ ва севум кори нек аст – “Сездарум паймонгарой он бувад, ки ҳар чизеро ба паймон андоза кунад, ҷунонки бешу кам андар набошад. Ҷунки комилии ҳар чиз дар паймон аст. Аммо он чизеро, ки паймон нест, доной, дӯстӣ ва кори нек аст” [3, с. 168].

“Андарзи Озарбоди Мориспандон” инсонро ба тавозуъ даъват мекунад, зеро ба андешаи гузаштагони мо ба василаи ин сифати ҳамидаи инсонӣ, метавон бисёр дӯст пайдо кард – “Мутавозеъ бош, то дӯст бисёр дошта бошӣ” [5, с. 107]. Дар “Андарзи марди доно ба писари хеш” ҳамин маънӣ бо каме дигаргунӣ омадааст: “Хурсанд (қонеъ) ва шикебо бош, то дӯст бештар дошта бошӣ” [2, с. 319]. Ҷойи дигар ин нукта ба ҷунин шакл дарҷ шуда: “Бурдбор

бош, то дӯсти некон бошӣ” [2, с.319]. Чунин ба назар мерасад, марди ботавозу, ки ҳама чизро таҳаммул мекунад, метавонад дӯсти некон бошад. Некном будан дар миёни одамон ба начобати инсонии он шахс далолат дорад. Ба ақидаи Озарбоди Мориспандон агар шумори дӯстонат бисёр бошад, некном бошӣ – “Дӯст бисёр дошта бош, то некном бошӣ” [5, с. 109].

Дидори дӯст ва суҳбати дӯстону доноён ғами дилро барад ва шодиро афзун намояд. Ушнари Доно ба ин ду асл боз май хӯрданро илова менамояд, ки маҳфили унсро дар миёни дӯстон гуворо созад: “Ба се чиз мард ғам (-ро) шояд гуворон (таскин додан) - ба сухани доноён ва дидори дӯстон ва май” [1, с.23].

Бояд мхсус ёдрас шуд, ки дар одоту русуми гузаштагони мо нӯшидани май ичоза будааст. Ин нукта дар андарзномаҳои паҳлавӣ низ борҳо таъкид шудааст ва он яке аз моҳҳои хушгузаронии ҳаёт ба шумор мерафтааст. Чунонки дар рисолаи “Рӯзҳо” омадааст: “Рӯзи Хурмузд май хуру хуррам бош” [3, с.157].

Ҳадаф аз нӯшидани май хуш гузаронидани зиндагӣ аст. Бар ин мабнӣ, дар андарзи паҳлавӣ баробари нӯшидани майро баҳри таскини дил ҷоиз доништан, айёми гуворову вочиботи онро низ мавриди назар қарор медиҳад. Дар андарзномаҳои паҳлавӣ ба танҳои май нӯшидан боре наёмада, балки бо дӯстон нӯшидани он, ки ба василааш “ҳам дидори дӯст бинӣ ва ҳам сухани доноён бишнави, ва билохира аз русуми майгусорӣ ба ҷо биёри ” таъкид мегардад. Чунончи: “Рӯзи Моҳ (рӯзи 12 моҳ) май хуру бо дӯстон осоиш кун ва аз моҳи Худо ниёз хоҳ” [3, с. 158]. Моҳияти ин андарз низ то имрӯз ҳифз шуда, “шароби кӯҳна”, ки арзиши бештар дорад ва зуд одамро масту махмур месозад ба суҳбати “дӯстони кӯҳна” ташбеҳ шудааст, ки беҳикмат нест: “Дӯсти кӯҳнаро гиромӣ дор ва дар дӯстии ӯ устувор бош, зеро дӯсти кӯҳна монанди шароби кӯҳна аст, ки ҳар чӣ бештар кӯҳна шавад бештар ва қобили боргоҳи подшоҳон гардад” [5, с.108].

Яке аз шартҳои майгусорӣ бо дӯстон нигоҳ доштани андоза буда, ки борҳо таъкид шудааст. Чунонки марди доно ба писари хеш андарз медиҳад: “Май ба андоза хӯр” [2, 319]. Озарбоди Мориспандон дар андарзи хеш «Шароб ба андоза хӯрдан»-ро таъкид мекунад ва ҳамзамон дар идомаи ин андарз илова мекунад, ки: «ҳар кас шароби зиёд ва беандоза хӯрад гуноҳи бузург аз ӯ сар занад” [5, с. 109], зеро воқеан дуруст аст. Зеро шароб модари гуноҳҳо аст, агар онро беандоза нӯшӣ, мазаррат бинӣ. Агар андоза риоят гардад, чунонки Ибни Сино мегӯяд, “манфиати он бисёр аст”.

Ушнари Доно ҷаҳор чизро барои мард хатарнок медонад, ки яке аз онҳо “бисёр хӯрдани май” мебошад - “Ҷаҳор чиз мардро забонтар бувад, бисёр хӯрдани май ва варнӣ ба забон ва бисёр кардани «невордшер» ва нахчир (шикор) беш аз андоза” [1, с. 23]. Агар аз андоза зиёд май бинӯшӣ маст бишавӣ. Дар “Андарзи марди доно ба писари хеш” панде омада, ки танҳо як бахшаш боқӣ монда ва он ин “Гуноҳи аз беандоза хӯрдани май...”[2, с. 319], аст, ки идомаи мантиқии онро дар ин андарзи Ушнари Доно ба мушоҳида мегирем. Дар он маст набудан, яъне хушёриро дар баробари ғами гузаштаре нахӯрдан, сухани дурӯғ нагуфтани ончи ҳаст ба он хурсанд шудан, ба он ҷӣ умед дорад, бовар доштан ва ба ранҷо сабру тоқат кардан аз сифатҳои марди доно доништа мешавад: “Ба ин панҷ чиз мард (-ро) ба доно доранд, на дӯш огоҳӣ, яке ба чиз шуда ва гузашта ғам набарад ва ду дигар чизе, ки омада астро метухат (сухани дурӯғ) наяндешид ва се дигар ба он ҷӣ омада хурсанд (бошад), ҷаҳорум ба он ҷӣ умед дорад, сазад будан, панҷум ба анокӣ (ранҷ)-и парешон, ба некӣ маст набувад” [1, с.27].

Шарти дигари майгусорӣ худ дар суҳбати дӯстон ба андоза гуфтани сухан аст. Агар он риоят шавад, лутфи суҳбати дӯстон ширадор гардад, агар он риоят нашавад, дар миёни дӯстӣ ҳалал эҷод шавад - “Дар хӯрдани май ба андоза гӯӣ” [2, с. 319].

Агар меҳодад ҳар гоҳ май нӯшад, зарур аст, ки дар фасли тирамоҳ ангур ба чархушт кунад, то май омода шавад. Ин масъала дар рисолаи “Рӯзҳо” бисёр дақиқ инъикос шудааст: “Рӯзи Дай (рӯзи 8) ба Михр (рӯзи 16) сар шӯӣ ва мӯю нохун ораста кун, ангур аз разон ба чархушт боз афкан, то бех гардад” [3, с.158].

Чунонки дида мешавад, дар даврони Сосониён фарҳанги майгусорӣ маъмул буда, ҷузъе аз зиндагии гузаштагони хирадманди моро ташкил медиҳад. Баъдан дар асоси ин фарҳанги ғаний устод Рӯдакӣ қасидаи “Модари май”-ро навиштааст, ки чи гуна омода шудани май ва нӯшидани онро ба назм бар риштаи тасвир кашидааст.

Аммо Озарбоди Мориспандон таъкид месозад, ки бо касе дӯстӣ варз, ки ба ту бештар суд расонад - “Ҳамеша ва ҳарҷо таваккул ба Худованд дошта бош ва дӯстӣ бо касе кун, ки ба ту бештар суд расонад” [5, с.106]. Дар андарзномаҳои паҳлавӣ дастгирии дӯстон дар парешонҳолию дармондагӣ аз шартҳои зарурии инсонӣ ба ҳисоб рафта, панд медиҳад, ки аз баҳри дӯстони нопойдору бебаймон гузар бояд кард: “Он дӯст (-ро) набояд дӯст доштан, ки андар саҳтӣ ба фарёд нарасад” (китъа, 9). Ушнари Доно, ки бештари андарзҳои чандзинаӣ

ва чандмавзӯист, панҷ чизро барои мард зарур мешуморад, ки яке аз онҳо “дӯстии мард то ба астона” (парешонӣ, бадбахтӣ) [1, с.25] мебошад. Чунонки дар адабиёти форсии тоҷикӣ баъдтар дида мешавад, Саъдӣ дар “Гулистон”-и беҳазони хеш ин маъниро ба гунаи зер ба силки назм кашидааст:

*Дӯст маимор он кӣ дар неъмат занад,
Лофи ёрию бародархондагӣ.
Дӯст он бошад, ки гирад дасти дӯст
Дар парешонҳолию дармондагӣ! [4, с.59]*

Дӯстро озурдан дар андарзномаҳои паҳлавӣ мазаммат карда шудааст. Ба ин далел, ки “... аз озурдани дӯстон суд андак аст ва зиён бештар” [2, с. 320]. Бинобар ин, озор додани мардуми дӯст ва озарм (муҳтарам)-ро нақӯҳиш ва эҳтироми онҳо ситоиш шудааст.

Ҳар қадар дӯстӣ идомат пайдо кунад, он устувор шавад. Ҳатто Озарбоди Мориспандон насихат мекунад, ки душмани кӯҳнаро ба худ дӯсти нав соз, ба ин далел: “Душмани кӯҳнаро дӯсти нав соз, зеро душмани кӯҳна монанди мори сиёҳ аст, ки баъд аз сад сол интиқомро фаромӯш накунад” [5, с. 108]. Ҳамзамон бо ин, таъкид мекунад, ки бо дӯстони қадимии худ муносибат ва рафтуоро кам нақун, онҳоро гиромӣ нигоҳ дор ва дар дӯстии худ устувор бош.

Бо дӯстону бародарон созиш кардан низ яке аз хислатҳои неки инсонӣ мебошад, ки ин маънӣ дар “Андарзҳои пешиниён” чунин омадааст: “Созиш бо бародарону дӯстон ва хешон (ва) наздикон ва пайванд кардан, доштори зани хубсухан будан” [3, с. 127].

Дар пандҳои паҳлавӣ омадааст, ки аз шахси ношинос ва каммоя қарз магир. Зеро дар вақти нотавонӣ метавонад қарзи худро пурсад, ки илоҷи бозпас гардонидани онро надорӣ. Аз ин рӯ, Озарбоди Мориспандон қарз гирифтани танҳо аз ду кас ҷои доништааст, ки воқеан дуруст ва амали тачрибашуда аст: “Қуз аз хешон ва дӯстон чизе аз кас вом магир” [5, с. 106]. Масъалаи дигар, ки ба ин мавзӯ робита дорад, бо ҳамаи дӯстон як будан низ таъкид шудааст, яъне якеро аз дигаре боло магузорад. Ин оиннома ё маромномаи ойини дӯстӣ бояд бошад. Барои ҳамин ҳам дар “Андарзи марди доно ба писари хеш” омадааст, ки: “Бо дӯстон ягонагӣ (қун)” [2, с. 319]. Бинобар ин, дӯстони риёкор дар андарзномаҳои паҳлавӣ, хусусан дар “Андарзи Ушнари Доно [1, с. 25] дар қатори зани бад, ёри бад ва муздури бад омада, бо онҳо дӯстӣ карданро мазаммат мекунад. Дар маҷмӯъ, дар андарзномаҳои паҳлавӣ тамоми паҳлуҳои ҳаёти онрӯзаи гузаштагони мо инъикос гардида, беҳтарини ин андарзҳо дар тӯли ҳаёт борҳо суфта шуда, қаринаҳои гуногун пайдо карда, ҳатто ба адабиёти дигар халқҳо таъсири босазо гузошта ва муҳимтар аз ҳама ин дурдонаҳои тобнок ба риштаи назм кашида шуда, дар адабиёти форсии тоҷикӣ як самти ҷудоғона ва мустақил - “адабиёти ахлоқӣ” ба вучуд овардааст, ки заминаи асосии он, бешубҳа, андарзномаҳои паҳлавӣ мебошад.

АДАБИЁТ

1. Андарзи Ушнари Доно. Матни паҳлавӣ, овонависӣ ва воҷанома. Тарҷумаи Иброҳим Мирзои Нозир. – Техрон: Мероси хирманд, 1374. -74 с.
2. Мероси ҳатти бостон. Китоби 2. Ҷ. 1. –Душанбе: Бухоро, 2014. - 478 с.
3. Саймиддинов Д. Адабиёти паҳлавӣ (Паҷӯҳиш, тарҷума ва ташреҳ). –Душанбе:Пайванд, 2003. -232 с.
4. Саъдии Шерозӣ. Куллиёт: иборат аз ҷаҳор чилд, ҷ. 3. –Душанбе: Адиб, 1990, - 368 с.
5. Эронӣ Диншоҳ. Ахлоқи Эронӣ бостон. –Бумбай: Интишороти зардуштиёни эронӣ Бумбай,-1932.–145 с.

АНДАРЗҲОИ ПАҲЛАВӢ ДАР БОБИ ДӢСТИВУ МАӢГУСОРӢ

Дар андарзномаҳои паҳлавӣ тамоми паҳлуҳои ҳаёти онрӯзаи гузаштагони мо инъикос гардида, беҳтарини ин андарзҳо дар тӯли ҳаёт борҳо суфта шуда, қаринаҳои гуногун пайдо карда, ҳатто ба адабиёти дигар халқҳо таъсири босазо гузоштаанд.

Яке аз масъалаҳои ниҳоят муҳим дар андарзҳои паҳлавӣ талқини дӯстиву рафоқат ва вафодориву муҳаббат буда, дар ҷавҳари худ тарбияти инсонӣ неқхисолро дар назар дорад, ки аз нигоҳи аввал бисе сода намуда, дар асл аз ҳар соҳибхирад риояти шартҳои зиёди инсонӣ тавозуъпешаро талаб мекунад. Аҷибаш ин аст, ки масъалаи мазкур дар ҳаёти башарият то ба ҳол нақши бориз дошта, ҳанӯз ҳам аҳаммияти худро мустақар медорад ва ба ин васила побарҷоиву баргузидагии андарзҳои паҳлавӣ ин самтро бологузар месозад. Муҳимтар аз ҳама, ин дурдонаҳои тобнок ба риштаи назм кашида шуда, дар адабиёти форсии тоҷикӣ як самти ҷудоғона ва мустақил - “адабиёти ахлоқӣ”-ро ба вучуд овардааст, ки заминаи асосии он, бешубҳа, ҳамоно ҳамин андарзномаҳои паҳлавистанд. Дар даврони бостон, ба вижа Сосониён, дар ин радиф ҳамчунин фарҳанги майгусорӣ равнақ дида, ҷузъе аз зиндагии гузаштагони хирадманди моро ташиқ меодааст, ки дарки маҳаки ин фарҳанг, боистӣ мавриди назар бошад.

Калидвожаҳо: Эрони бостон, андарзҳои паҳлавӣ, дӯстӣ, рафоқат, бародарӣ, хешовандӣ, паймону паймонгарой, тавозуъ, неку некон, дастгирии дӯстон дар парешонҳолию дармондагӣ, созиш, май, шарти майгусорӣ, осоиш, рияяти мизон, андоза, суҳбати дӯстон.

ПЕХЛЕВИЙСКИЕ НАЗИДАНИЯ О ДРУЖБЕ И ЗАСТОЛЬЯХ

В пехлевийских назиданиях нашли отражение все стороны жизни наших предков, а лучшие из этих назиданий на протяжении своего существования дорабатывались и приобрели великолепную огранку, множество вариаций и даже оказали положительное влияние на литературу других народов.

Одним из важнейших вопросов, рассматриваемых в пехлевийских назиданиях, является привитие дружбы, приятельства, верности и любви, по своей сути предполагающие воспитание добропорядочного и добродетельного человека. Хотя, на первый взгляд, это кажется достаточно простым делом, но на самом деле требует от каждого разумного человека соблюдать многие требования воспитанного человека. Удивительно то, что данный вопрос играл достаточно значительную роль в жизни человечества, и до сих пор не потерял свою значимость, что позволяет пехлевийским назиданиям не толь ко быть на плаву, но и быть весьма востребованными. Важно и то, что эти гениальные назидания вошли в нить поэзии и создали отдельное и самостоятельное направление в таджикско-персидской литературе - «этическую литературу», основу которой, несомненно, составляют пехлевийские назидания-андарзы.

В древние времена, особенно в Сасанидский период, культура застолья и попойки вина имела особое значение, и была неотъемлемой частью жизни наших мудрых предков, исследование которой в контексте дружественных застолий не может быть проигнорирована.

Ключевые слова: Древний Иран, пехлевийские традиции, дружба, братство, родство, обещание и следование ему, учтивость, добро, добродетель, поддержка друзей в смятении и беспомощности, компромисс, вино, условия застолья, мир, соблюдение меры, дружба, дружеские беседы и т.д.

PAHLVI EDUCATION ON FRIENDSHIP AND FESTS

All aspects of the life of our ancestors were reflected in the Pahlavi edifications, and the best of these edifications were refined throughout their existence and acquired an excellent cut, many variations, and even had a positive impact on the literature of other peoples.

One of the most important issues addressed in the Pahlavi edifications is the instillation of friendship, amicable relations, fidelity and love, which in its essence presupposes the upbringing of a respectable and virtuous person. Although, at first glance, this seems to be a fairly simple matter, it actually requires every reasonable person to comply with many requirements of a well-mannered person. Surprisingly, this issue played a rather significant role in the life of mankind, and still has not lost its significance, which allows the Pahlavi edifications not only to be afloat, but also to be in great demand. It is also important that these brilliant edifications entered the thread of poetry and created a separate and independent direction in the Tajik-Persian literature - "ethical literature", the basis of which, of course, is Pahlavi edification-Andarza.

In ancient times, especially in the Sasanian period, the culture of feasting and drinking wine was of particular importance, and was an integral part of the life of our wise ancestors, the study of which in the context of friendly feasts cannot be ignored.

Keywords: Ancient Iran, Pahlavi traditions, friendship, brotherhood, kinship, promise and adherence to it, courtesy, kindness, virtue, support of friends in confusion and helplessness, compromise, wine, feast conditions, peace, observance of measure, friendship, friendly conversations and etc

Маълумот дар бораи муаллиф:

Афсаҳзод Аббоси Аълохон - номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи матбуот ва алоқа бо ҷомеаи Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. М.Турсунзода, 30. Тел.: +7(392) 93 578 69 69, E-mail: afsahzod0505@mail.ru; a.afsahzod@airnav.tj;

Сведения об авторе:

Афсаҳзод Аббоси Аълохон - кандидат филологических наук, доцент кафедры печатных СМИ и PR Российско –Таджикского славянского университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М.Турсун-заде, 30. Тел.+7(392) 93 578 69 69, E-mail: afsahzod0505@mail.ru; a.afsahzod@airnav.tj;

About the author:

Afsahzod Abbosi A'lokhon - candidate of philological science, Associate Professor of department of print media and PR Russian-Tajik Slavonic University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursun-zade, 30. Tel.+7(392) 93 578 69 69, E-mail: afsahzod0505@mail.ru; a.afsahzod@airnav.tj;

ТДУ 891.550

АҚИДАҲОИ АДАБИ-ЭСТЕТИКИИ АБДУРРАУФИ ФИТРАТ

Худойдодов А.О, Абдураҳмонов М.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Абдуррауфи Фитрат (1886-1938) яке аз чехраҳои намоёни ҷомеаи ибтидои асри ХХ маҳсуб ёфта, чун нависанда, муаррих, адабиётшинос, забоншинос, санъатшинос, сиёсатшинос ва арбоби намоёни давлатӣ ва ҷамъиятӣ эътибору шуҳрат пайдо кардааст. Эҷодиёти ӯ густурдаву фарох буда, масъалаҳои муҳими адабиёти классикиву муосир ва ҷомеаи онрӯзаро фарогир аст. Ӯ дар асарҳои назмию насриаш бо як ихлосмандӣ мардуми Бухороро, дар маҷмӯъ ҷомеаи замонашро ба омӯзиши илму маърифат даъват намуда, омӯзишро ягона василаи раҳой ёфтани аз ҷаҳолату гумроҳӣ донистааст.

Абдуррауфи Фитрат дар ашъори хеш, бавижа офаридани шеър, дар маҷмӯъ дар ашъори ғинонаш ҳамчунин дар мақолаву асарҳои бадеии худ низ бо мулоҳизаву андешаҳои ҷадиду рангин, мавзӯҳои муҳим ва мазмунҳои бикри вобаста ба замон андешаҳои баён кардааст, ки аз ҳузури ақидаҳои адабии эстетикӣ ӯ башорат медиҳад.

Дар асарҳои бадеиву илмӣ ва драматургияи ба забони тоҷикӣ ва ӯзбекӣ иншонамудаи А. Фитрат “Мунозира” (1909), “Сайҳа” (1911), “Баёноти сайёҳи ҳиндӣ” (1911-1912), “Мавлуди шариф ё худ мирёти хайр-ул-башар” (1914), “Роҳбари наҷот” (1915), “Мухтасари таърихи ислом” (1915), “Оила” (1916), “Шӯриши Восеъ” (1927), “Аморати Бухоро” (1930); “Муҳаббати самимӣ” (1919), “Қиёмат” (1923), “Ошубгарони Ҳинд” (1920), “Абулфайзон” (1924), “Арӯз ҳақида” (1936), ва мақолаҳои зиёдаш вобаста ба мақому манзалати шеър андешаҳои муҳиму судманд баён шудааст.

Маълумоти аввалинро оид ба таҳаллус, ашъори ошиқонаву шеърҳои миллӣ ва ватандӯстонаву шӯрангези Фитрат ношири тазкираи “Тӯҳфат-ул-аҳбоб фӣ тазкират-ил-асҳоб” Қорӣ Раҳматуллоҳи Возеҳ Мирзо Салимбеки Салимӣ соли 1914 ҳангоми чоп дар хошияи тазкираи мазкур овардааст, ки “Мумоилайҳ дар авоили ҳол “Мичмар” таҳаллус карда, шеърҳои ошиқона бисёр навишта. Альён, тарки он карда. Шеърҳои миллӣ ва ватани шӯрангез менависад” [11, с. 152]. С. Айни дар “Намунаи адабиёти тоҷик” баъди 15 соли чопи тазкираи мазкур ҳамин андешаҳои Салимиро тақвият бахшида, навиштааст, ки Абдуррауфи Фитрат: “дар мактаби таҷаддуду инқилоб тарбият ёфтааст. Дар авоили ҳол “Мичмар” таҳаллус мекард. Ҳарчанд пеш аз давраи интибоҳ ҳам ғазалу қасида месурӯд, ин обутобу сӯзу гудозро, ки ҳоло дорад, надошт...” [3, с. 307]. Пас, маълум мегардад, дар сарнавишти Фитрат, ки “ниҳоят зираку пайгир ва рамузфаҳму шеършинос буд”, (Вали Самад) муҳити оила ва баъдтар мадраса нақши муассир гузоштааст.

Аз рӯи маълумот ва пажӯхишу таҳқиқи фитратшиносон Абдуррауфи Фитрат шеърҳои давраи то соли 1913-и худро дар низоми шакли поэтикаи адабиёти классикӣ тоҷикии форсӣ офаридааст, ки онҳо дар “услуб, тарзи баён, ифодаи афкор” ҳамчунин, дар “риояти вазну қофия бар вачҳи акмал, муболиға, ташбеҳот ва саноеи лафзия айнан ба тарзи кӯҳна” офаридааст, ки ин хулоса ба ашъори баъдинаи адиб, яъне ба фаъолияти давраи пантуркистӣ, панӯзбакӣ ва ҷадидии ӯ низ тааллуқ дорад. С. Табаров ба ҳамин паҳлуи эҷодиёти адиб ишора намуда, навиштааст, ки: “...ибтидои эҷодиёти шоирии ... Фитрат дар мадраса бо равия ва услуби маълуми назми классикӣ форс-тоҷик оғоз ёфта, дар давраҳои рушду камолоти фаъолияти шоириаш дар давраи ҳаракати пантуркистӣ ва ҷадидӣ хусусиятҳои нав ва тару тоза мундариҷавӣ, тематикиву ғоявӣ ва эстетикиву услубӣ пайдо кардааст” [11, с.157].

Дар бораи мавқеъ ва мақоми Фитрат дар адабиёт ва ҷомеаи ибтидои асри ХХ қабл аз Салимбеки Салимӣ ва С. Айни яке аз маорифпарварон ва шахсиятҳои нодири ин давра Шарифҷон Маҳдуми Садри Зиё дар “Тазкори ашъор”-и худ, дар боби “Зикри фозили комили

саропо фитнат Ҳочӣ Абдуррауфи инкилобчӣ Фитрат” истеъдоди нодиру фитрӣ, ашъори нобу ватанхоҳӣ ва миллии адибро, ки метавон онро ба ду қисмат ҷудо намуд: а) ғаъолияти пешазинкилобии А. Фитрат б) ва он корҳо ва ғаъолияте, ки А. Фитрат баъд аз ба ҷараёни пантуркистӣ гаравиданаш, яъне баъди соли 1917-ро ҷунин тасвир намудааст:

*Зи шоирфанони замон Фитрат аст,
Ки будаи ба аҳли хунар ибрат аст.
Ба зехни баланду ба таъби дақиқ,
Ба ақсоми шеъру ба анвои фан....
Китобе, ки “Раҳбар” бувад, бар “наҷот”.
Бувад умда таълифи он некзот,
Ба ашъори милли, ба аҳкоми дин.
Ба эҳсонии суннат, ба рои матин,
Ба аъдои миллат бисе қилу қол.
Намудӣ ба сад ҷаҳд дар бадви ҳол... ” [5, с. 164-165],*

Адабиётшинос А. Маҳмадаминов дар муқаддима ба китоби “Мавлуди шариф ё худ миръоти хайр-ул-башар”- и А Фитрат ҳамин паҳлуи эҷодиёти адиб, яъне қисмати дуҷуми ғаъолияти эҷодии ӯро хеле воқеиву муассир ба таҳлил гирифта, зикр мекунад, ки: “баъди ба ботлоқи пантуркизм фуру рафтани А. Фитрат, аз роҳи дину шарият дур шуданаш, бо таъсири туркигарой бо халқи тоҷик ва забону адабиёти он хиёнатҳои азим карданаш ва ба аъмоли ношоиста даст заданаш аз ҷониби Шарифҷон –маҳдуми Садри Зиё мавриди нақӯҳиши саҳт қарор мегирад...” [7, с. 15].

Воқеан, Садри Зиё дар ин қисмат аз ғаъолият ва хизматҳои ношоиста, фасод ва аз дину шарият дур шудани Фитратро барҷаста муаррифӣ кардааст, ки аз он хонанда ба мақому мавқеи ӯ баҳо медиҳад. Ба хоҳири ошноӣ пайдо кардани хонанда зарур донистем, ки қисмати дуҷуми ашъори ба Фитрат бахшидаи Садри Зиёро, ки аз нақӯҳишу нақбат ва маломату афсӯс иборат аст, ин ҷо биёварем:

*Пас он гаҳ зи роҳи салоҳу садод,
Баромад, даромад ба роҳи фасод.
Фуру рафт андар хатои зилал
Аз ин роҳ омад ба динаи халал [5, с. 166].*

Андешаву афкори назариявии Абдуррауфи Фитрат роҷеъ ба адабиёту санъат дар маҷмуъ, ақидаҳои адабиву эстетикӣ ӯ бештар дар асарҳои назмиву насрии адиб баён ёфта, мақоми вижае доранд ва онҳо бо мазмуну мундариҷаи худ ба инкишоф ва тараққиёти афкори эстетикиву бадеии ҳамзамонанаш ва ояндагон нақши муайяне гузоштаанд.

Фитрат ҷун аз “шоирфанони замон”-аш бо “зехни баланду таъби дақиқ”, ки дар “ақсои шеъру анвои фан” дар замонаш беназир будааст, дар дар шарҳу тавҷеҳи асосҳои назариявии шеър фалсафаи гузаштагон, ба хусус “Поэтика”-и Арасту ва назариячиёни арабу форсу тоҷик: Халил ибни Аҳмад, Абӯ Сибавайх, Ал-Аҳфаш, Ибни Сидқӣ, Форобӣ, Ибни Сино, Берунӣ, Ибни Ҳочиб, Насируддини Тусӣ, Муҳаммади Родуёнӣ, Рашиддадини Ватвот ва дигаронро омӯхта, ақидаву андешаҳои хешро баён ва рисолаҳои ӯро дар заминаи онҳо иншо кардааст.

Фитрат бо вучуди дар шеъру шоирӣ, назарияи шеършиносӣ донишманди мумтоз буданаш дорои як маҷмуаи ашъор бо номи “Сайҳа” (Истанбул, 1329 х.к.=1910 м) буда, ба андешаи устод Айни: “... асар ба хонандагон ҷун қувваи электр таъсири сареъ ва қавӣ дошт, ҳаргиз муболиға накардаем...” [1, с.102]. Андешаву мулоҳиза ва пажӯҳишҳои Фитрат асосан, доир ба арӯзии туркӣ-ӯзбакӣ рӯи қор омадааст. Академик М. Шакурӣ ба ҳамин паҳли эҷодиёти Фитрат ишорае намуда, навиштааст, ки: “Аввали солҳои сӣ Фитрат хоҳише изҳор кард, ки дар бораи арӯзии форсӣ китобе бинависад. Нашриёти Тоҷикистон ин пешниҳоди ӯро низ напазируфт ва ҷунин китобе наонавишта монд. Ҳамон солҳо Фитрат дар бораи арӯзии туркӣ китобе навишт” [12, с. 203].

Воқеан, Фитрат ҷун назариячии мусаллаҳ ва донандаи авзонҳои шеъри арабию форсии тоҷикӣ ва туркӣ дар баробари иншои китобҳои дарсиву таърихи адабиёти ӯзбек, амсоли “Адабиёт қоидалари”, “Узбек адабиёт намуналари”, “Узбек классик мусиқаси ва унинг тарихи” ва яке аз мақолаҳои дар ин самт машҳурӣ ӯ “Шеър ва шоирлик” китоберо ба номи “Аруз ҳақида” навишта, соли 1936 манзури хонанда ва муҳаққиқони ӯзбек гардонид, ки он ҷун китоби дарсӣ барои мактабҳои ӯзбекӣ то имрӯз ҷандин маротиба гаштаю баргашта, нашр гардидааст.

Ба нашр тайёркунандаи рисолаи мазкур Ҳ. Болтабоев дар муқаддимаи китоб мавҷуд набудани рисолаҳо дар бораи арӯз ба забони ӯзбакӣ, зарурат ва эҳтиёҷи мутахассисону хонандаи ӯзбек ба ҷунин асари назариявӣ дар бораи арӯзро махсус зикр намуда, менависад:

“Бу даврда (солҳои 20-30-уми асри ХХ-А. М) форс ва араб тилларида бир неча “рисолаи арӯз”лар яратилган бўлса ҳам, аруз қоидаларнинг туркий шеърда қўлланилишга доир ҳеч қандай қайдларни учратмаймиз. Бундан ташқари, 20-йилларнинг бошларида авж олган арузга қарши ялпи курашлар бир оз тийилиб, бу вазн ўзбек шоирларнинг тажрибасидан қайта ўтгандан сўнггина Фитрат томонидан яратилган арузнинг “назарий ёқларидан сабоқ берувчи” бундай вужудга келишига эҳтиёж туғилди” [8, с.3-4]. Аз андешаҳои фавқ ва дигар навиштаҳои ин муаллиф бармеояд, ки солҳои 20-30-уми садаи ХХ дар атрофи шеъри ўзбекӣ ва авзони он “бармоқ” ва татбиқи авзони аруз ва воридшавии он ба шеъри туркӣ баҳсу мунозираҳои зиёде мавҷуд будааст. Чопи рисолаи Фитрат ба ҳамаи он баҳсу талошҳо як навъ хотима бахшидааст ва дар баробари ин: “Фитрат рисолаи нафақат аруз тарихи ва техникаси, балки умуман, вазн назарияси ва унинг қўлланилиш тарихидан сабоқ берувчи назари қулланама ҳам ҳисобланади. Чунки олим ўз асарида шеър вазни масаласига шеърий асарни юзага чиқарувчи энг зарурий бадиий бирлик сифатида қараган” [8, с.4].

А. Фитрат дар муқаддима ба ин асари худ, ки: “Ёзувчидан бир-икки сўз” унвон дорад, мақсад аз иншои ин рисолаҳо хеле муҳтасар тавзеҳ дода, зикр кардааст, ки он барои хуб ошноӣ намудани шоирони ҷавон ва нависандагон ба вазни арӯз ва муҳокимаи васеи хонандагони ўзбек равона шудааст, зеро шоирони ўзбек тамоми вазнҳои арӯзро истифода накардаанд.

Аз муҳтавои рисолаи “Аруз ҳақида” бармеояд, ки ў ба таъбири Садри Зиё чун “фариди замону мумтози аср” андеша ва ақидаҳои адабиву эстетикӣ назариячиёни Юнону араб ва форсу тоҷикро хеле хуб омӯхта, онро дар заминаи шеъру адаби араб ва форсии тоҷикӣ дар шеъри туркӣ-ўзбекӣ эҷодкорона татбиқ ва ҷорӣ намудааст. Фитрат дар фасли “Аруз ва аруз вазни” ба масъалаи “илм-уш-шеър” дар адабиёт таваққуф намуда, ба хонандаи туркизабон моҳияти онро тавзеҳ додааст, ки ин масъаларо назариячиёни араб ва форсу тоҷик ба се қисм чудо кардаанд: 1. Таърифи шеър 2. Вазни шеър 3. Қофия дар шеър. Ва муаллиф вобаста ба ин доир ба истилоҳи “арузи арабӣ” ва “арӯзи форсӣ” андешаҳо баён намуда, дар охир ба хулосае меояд, ки: “Бу кун бизда аруз деганда араб, эрон шеърларидаги вазн системасининг қоидалари (араб, эрон метрикаси) англашилгани каби араб, эрон вазнлари системасига кирган вазнларга “аруз вазни” исми берилган. Демак, бу кун бизда шеърнинг икки вазн системаси бор:

1. “Бармоқ вазни” системаси. 2. “Аруз вазни” системаси” [8, с.16].

Фитрат ба хонандаи туркизабон пеш аз ҳама аз вижагиҳои вазни аруз ва фарқи он аз вазни бармоқ маълумот дода, мақоми ҳичо ва фарқиятҳои он дар вазни арузу бармоқро бо тамоми нозуқиҳои дар асоси мисолҳои мушаххас ва бо схемаҳои оғоз хеле содаву фаҳмо маънидод мекунад.

Ҳамчунин, Фитрат дар фаслҳои дигари китоби худ (Аруз вазнинг тарихӣ усушига бир қараш, аруз вазнларининг тузулиш қоидалари, аруз вазнлари ва намуналари, рубоӣ вазни, китобидаги аруз вазнлари) дар асоси маводи фаровони назариявӣ оид ба таърихи пайдоиши вазни арӯз дар адабиёти арабӣ ва форсӣ ва гузариши он ба шеъри туркӣ, баҳсу мунозираҳои шеършиносони ўзбек дар атрофи авзони арӯз ва нақши он дар адабиёти ўзбек, мулоҳизаҳо ва шарҳу тавзеҳоти истилоҳи “байт”, “мираъ”, “рукн”, “рукнҳои асли”, “рукнҳои фаръӣ”, “зиҳофот”, баҳрҳо, ҳамчунин дар бораи нақши забон ва қонуну қоидаҳои он дар шеъри ўзбекӣ ва ғайра андешаҳои муҳим баён кардааст.

Аз муҳокимаҳо ва шарҳу тафсилоти Фитрат оид ба авзони шеъри туркӣ бармеояд, ки замина ва асоси онро арузи араб ва форсии тоҷикӣ ташкил додааст. Ин масоил – шеър, авзони шеърҳои арабӣ, форсию тоҷикӣ ва воридшавии он ба шеъри туркӣ ва дигар қоидаву қонунҳои он дар ақидаҳои адабию эстетикӣ Абдурауфи Фитрат нақши муҳиму муассир дорад ва таҳқиқи мавзӯи нақши Фитрат дар баррасиву пажӯҳиши арузи туркӣ-ўзбекӣ, ки аз доираи пажӯҳиши мо як андоза берун аст, вазифаи ояндаи пажӯҳишгарони ҷавон маҳсуб меёбад.

Андеша, нуқтаи назар ва ақидаҳои адабиву эстетикӣ Абдурауфи Фитрат дар баробари дар асару мақолаҳои илмиаш чун шеършинос мунъакис ёфтаниш, дар ашъори назмиву насрии адиб низ инъикоси барҷастаи худро пайдо кардааст.

Адиб дар давраи аввали фаъолияти худ, яъне то соли 1914 чун маорифпарвари асил тавассути шеърҳои нобу ҷаззобаш, ки дар маҷмуаи шеърҳои аввалину охирини ў “Сайҳа” (1910), ки дар Истанбул ба ҷоп расидааст, шуҳрат пайдо мекунад. С. Табаров ба ҳамин паҳлуи эҷодиёти адиб ишора намуда, навиштааст, ки: “Фитрат ба эҷоди шеърҳо дар давраҳои булуғу рушди ҳаёташ, яъне дар солҳои ҷавониву таҳсилаш дар мадрасаи Бухоро, ки ба давраи то сафараш ба Туркия (1909-1914) рост меомаданд,...ба мисли ҳамаи шоирони давраи худ ҳам ба равияи шуарои гузашта ва ҳам шуарои замонаш така карда, бештар бо таҳаллуסי

Мичмар ғазал ва қасидаҳо офаридааст” [11, с.153]. Аз рӯи баҳои Садри Зиё, С. Айнӣ ва пажӯҳиши муҳаққиқони эҷодиёти Фитрат бармеояд, ки чи ашъори ошиқона ва чи шеърҳои милли ва ватанхоҳонаю шӯрангези шоир то давраи ба чараёни пантуркистӣ гаравиданаш - дар истифодаи санъатҳои бадеӣ ва низому қоидаҳои поэтикӣ-вижагиҳои услубиву шаклӣ, тарзи баён, вазну қофия ва ғайра аз доираи назми классикӣ берун нарафтааст. Аз муҳтавои ашъори давраи баъдинаи Фитрат (давраи ба чараёни пантуркустӣ гаравиданаш-А.М.) маълум мешавад, ки онҳо вижагиҳои тоза дар мазмуну мундариҷа мавзуву ғоя ва услуб пайдо кардаанд.

Дар ҷомеаи ибтидои асри ХХ, ки ба вучуд омадани таҳаввулоту инқилобҳои бузург одам-инсонӣ нав, яъне инсоне, ки ҷаҳонро бо нигоҳи дигар, бо назари тоза медид, ба вучуд овард. Ҳамин омилҳои тозаву нав дар адабиёт боиси пайдоиши нуқтаи назари нави эстетикӣ гардид. Ҳангоми мутолиаи шеърҳои А. Фитрат, баҳусус шеъри “Хиттаи Бухор” аз ҳиссиёти эстетикӣ шоир нисбат ба ватан, муҳаббати беандозаи ӯ нисбат ба диёр, ки тавассути санъатҳои бадеии ташбеҳ, тавсиф, кинояву маҷоз, лутфу тазод дар мағзи хонанда ҳиссиёти мушаххасу амиқро пайдо мекунонад.

А. Фитрат дар масъалаи муҳаббат ба зодгоҳ ба маънои васеъаш Ватанаш Бухоро, ҳиссиёти эстетикӣ хонандаро ба ин шаҳри қадиму мутамаддини тоҷикон, мақому манзалати он равона карда, тавассути ташбеҳу тавсифҳо ва дигар санъатҳои бадеӣ диққати асосиро ба он равона мекунад. Шоир зебоию нафосати Бухоро ва моҳи ифтихор ва макони нусратбору файзбахш будани онро чунин ба қалам медиҳад:

*Эй модари азизи ман, эй хиттаи Бухор,
Эй бо ту ифтихораму в-эӣ бо ту эътибор.
Эй кӯҳи илм, баҳри шаҳомат, фазои файз,
Саҳрои маҷд, боғи ҳунар, соҳаи виқор.
Арши шараф, сипеҳри саодат, биҳишти адл,
Лавҳи сафо, ситораи из, (з) бурҷи иқтидор.
Рӯҳӣ, чаро чу қолбади мурда мондаӣ.
Зери суми сутури ду се дуни нобакор?!... ” [6, с.21].*

Адиб хиттаи Бухороро ба Модар қиёс намуда, ин макони муқаддасро чу модар азизу гиромӣ, онро чун кӯҳи илм, макони донишу фазои файз тасвир ва арҷгузорӣ мекунад. Ба андешаи Абдуррауфи Фитрат, Бухоро замоне миёодгоҳи илму маънавияти оламиён буда, имрӯз ба ҳоли зоре гирифта гардидааст:

*Аршӣ, вале хоки ҷаҳонӣ ба чаши ми ман,
Имрӯз дар заминату бинам фитода зор.
Охир на дар бинои адолат будӣ асос?
Охир, на дар асоси мурувват будӣ мадор?
Эӣ он, ки аз ту буд қароре замонаро,
Баҳри чиат замона чунин қард беқарор?!
Уммедгоҳи халқи ҷаҳон будӣ, ҳол чист?
Аз ҳар касе барои чӣ гаитӣ умедвор?! [6, с.21].*

Шоир дар ин шеър тавассути ибораи ифодаҳои шинаму ҷаззоби кӯҳи илм, баҳри шаҳомат, фазои файз, саҳрои маҷд, боғи ҳунар, соҳаи виқор, арши шараф, сипеҳри саодат, биҳишти адл, лавҳи сафо, ситораи из, бурҷи иқтидор, бинои адолат, асоси мурувват, уммедгоҳи халқи ҷаҳон ҳиссиёти эстетикӣ хонандаро нисбат ба зодгоҳу ватан бедор намуда, “уммедгоҳи халқи ҷаҳон” будани Бухорои онрӯзаро махсус таъкид мекунад.

Чунин тарзи нави ифодаву баён, яъне арҷгузаштан ба зодгоҳу ватан ва муқаддасоти онро шоир дар таркиббанди дигари худ ифода намудааст. Ӯ бо мушаввашию парешонҳолӣ, вале бо дили саршор ва ихлосу самимият даъват бар он намудааст, ки боре тавофи ватани ӯ намуда, ин сачдагоҳро зиёрат кунанд:

*Бинмо саҳаре азми тавофи ватани ман,
Аҳ- аҳ чӣ Ватан, сачдагаҳи ҷону тани ман.
Ҳам маъмани осоишу иззу шарафи ман,
Ҳам Каъбаи ман, қиблаи ман, ҳам чамани ман.
Он к-аз гами ошуфтагии ҳоли харобаи,
Огушта ба хун асту хароб аст, тани ман.
То панҷаи зулми дигарон дод харошаш,
Чок аст зи сарпанҷаи гам пираҳани ман... [3, с.356].*

Дар таркиббанди фавқ, эҳтирому арҷгузорӣ, меҳру самимияти адиб нисбат ба Ватан инъикос ёфтааст. Фитрат Бухороро макони осоиш дониста, онро ба хонаи Каъбаю ба қибла ташбеҳ додааст. Ӯ, ки шоҳиди бевоситаи кашмакашу набардҳои амирони тижмағзу

бедониши манғит буд, аз чунин ҳолат хешро ноҳинчор эҳсос ва вучудаширо харобу оғӯшта аз хун тасвир мекунад. Шоир бӯса задан ба хоки Бухоро ва ба дару девораширо бо арзи эҳтиром баён мекунад:

*Он к- аз пайи тахлиси гиребони ҳаёташ,
Дерест фитодаст ба дӯшам, кафани ман.
Рав, ҷабҳаи табҷид фуру мол ба хокаи,
Зан бӯса ба девору дараи аз даҳани ман.
Аввал бирасон аз тарафам арзи дуоро,
В-он гоҳ бинамо лобаву баргӯй: “Бухоро!” [3, с.356-357].*

Аз мисраъҳои боло маълум мегардад, ки шоири дур аз Ватан, мутгасил дар ёди Ватан будааст. Адиб аз шарикдарсу дӯстаи хоҳиш мекунад, ки сараввал, салом ва дуруди ўро ба азизонаш расонида, баъд аз дару девори он бӯсаҳо бизанад. Аз порчаҳои шеърӣ эҳтиром, арҷгузорию ватанпарастии шоири ҳудогоҳу меҳандӯстро метавон эҳсос кард. Хонанда дармеёбад, ки каломи шоир мавзун буда, суханаш буррою таъсирпазир ва вучудаш саропо аз обу гили Ватан сириштаю парварда шудааст.

Мавзуи дигаре, ки дар ашъори шоир мавқеи муҳим дошта, дар он ақидаҳои адбиву эстетикӣ адиб нақши муҳим дорад, ин эҳтиром ба арзишҳои миллӣ мебошад. Фитрат эҳёи суннатҳо ва арзишҳои миллиро ягона омили ҳудогоҳии шахс маънидод мекунад.

*Ба ашъори миллӣ, ба аҳкоми дин,
Ба эҳсони суннат, ба рои матин.
Ба аъдои миллат, бисе қилу қол,
Намуди ба сад ҷаҳд баъди ҳол... [5, с.164-165].*

Ў боварию эътиқодно дар омӯзиши урфу одат ва эҳёи суннатҳои миллӣ як шоҳи расидан ба маънавиёт донистааст. Дар ашъори Фитрат мавзуи ғаму кулфат ва яъсу навмедӣ низ мақоми вижа дорад. Шоир замоне хошхолу беғам зиндагӣ кардааст, аммо гузашти рӯзгор ва дами гарму сарди он ғубори ғаму кулфатро сӯи ў овардаю қалбаширо кабоб кардааст:

*Хуррам диле, ки дар шарари ғам кабоб шуд,
Обод хонае, ки зи ҳасрат хароб шуд.
Ҷоне, ки як дақиқа тапидаст, зинда аст,
Биност дидае, ки шабе ҳасми хоб шуд.
Дил нест санги кӯҳна, мазор аст, он чи ў,
Ноошнои корғаҳи изтироб шуд.
Ҷуз оҳи гарми сӯхтагони амал набуд,
Нуре к- аз ў муҳити ту пуробутоб шуд.
Моро сарои айш фазои маломат аст,
Ҷоно, дигар мағӯй, ки он ҳам хароб шуд [3, с.307].*

Дур будан аз ёру диёр ва дӯстону наздиконро омили асосии ғаму андӯх медонад. Шоир андешаи онро дорад, ки диле агар баҳри ёру диёр наметапад, он монанд ба санги мазор аст. Фитрат бар он назар аст, ки сарои айш баҳри мо миёодгоҳи ранҷу маломат аст ва дигар наметавонад, аз ин неъматҳои фаровони зиндагӣ истифода намуд, зеро он ҳама барои ў хароб шудааст. Фитрат ба мавзуи ишқ таваччуҳи хосса зоҳир намудааст. Ў бо самимият ва ихлосмандии бепоён ишқро тараннум намуда, зебоию лаззати дунёро дар дӯст доштан донистааст. Зуд омадану рафтани дилдодаро адиб ба боди сабо қиёс намуда, навиштааст:

*Эй боди сабо, сӯи мани зор надидӣ,
Якбора чӣ шуд, к- аз мани ғамнок рамидӣ.
Ҷуз зикри нақӯй набурдам ба забонам,
Боре, ту бигӯ, аз мани мискин чӣ шунидӣ ?
Ту сахнаи ҷавлонғаҳи ҳар хавфу ричой!
Ту соҳаи мазруъаи ҳар биму умедӣ!
Бӯе набарад аз гули мақсуд ба олам,
Он кас ки ту дар кохи димоғаш навазидӣ [3, с.316].*

Шоир дар ин мисраъҳо ба маҳбубааш хитоб карда, аз чӣ ранҷидани маҳбубаашро пурсон мешавад, зеро ҳамвора номи нақӯю хулқи зебоияшро ситоиш кардааст. Фитрат ораи зебои маҳбубаашро ба гул ташбеҳ дода, дидори ўро мояи оромии ҷону тан медонад. Шоир дар муҳаммаси дигаре, ки бар ғазали Ҳасрат бастааст, мавзуи ишқ ва ҷавониро пайгирӣ намуда, пойдору устувор мондани худро дар ин ҷода, баён намудааст:

*Дилбохтаам, тарки муҳаббат киву ман кӣ,
Фикри худу парвои маломат киву ман кӣ?
Савдои дардам, ғами сиҳҳат киву ман кӣ,
“Кулфатзадаам бодаи ишрат киву ман кӣ?”*

Бемори ғамам, бистари роҳат киву ман кӣ [3, с.306]?”

Аз ин банд ва бандҳои дигари мухаммас бармеояд, ки Фитрат “дар мисраҳои мухаммасбастааш ҳолати руҳӣ, муҳаббати пурсӯзу гудоз, вазъияти пур аз ғажра ғам ва эҳсосоти эҳтиросоти амиқи дардасару кулфатзада, дар маснади хорӣ мондаи қаҳрамони лирикиро нисбат ба халқу ватани хеш баён меамояд” [11, с.191].

Ақидаҳои адабиву эстетикӣ Абдуллауфи Фитратро дар шеърҳои, ки ба табиат ва фаслҳои сол бахшидааст, хонанда хеле хубу муассир қабул намуда, дар ҷаҳонбинӣ ва лавҳи хоҳири онҳо воситаҳои ҳаётдӯстиро бедор мекунад. Аслан, чунин шеърҳои шоир баъд аз баргаштан аз ҷараёни пантуркистӣ барои китобҳои дарсӣ ва қироати солҳои сиёму иншо шуда, баъзе аз онҳо дар рӯзномаву маҷаллаҳои вақт нашр гардидааст. Чунинчи, шоир дар шеъри “Баҳор”, ки он бо оҳанги шӯхе иншо шуда, дар ин фасл ҳар лаҳза тағйир ёфтани обу ҳаворо хеле хушу гуворо тасвир кардааст, хонанда аз тасвири сабуку равони ин шеър як ҷаҳон ғизои маънавий мегирад:

Омад баҳорон, омад баҳорон

Бо абри гирён, бо барқи хандон.

Шуд кӯҳсорон, ҳам ҷӯйборон,

Аз гул гулистон, аз атр бӯстон (“Раҳбари дониш”, 1930, №6-с.18).

Фасли тобистон-айёми хуби фаслҳои сол маҳсуб ёфта, табиат рангу намуди дигаре пайдо мекунад, авҷи гармии ҳаво ва пухтани баъзе намудҳои меваю сабзавод, ҳосилгундории марди деҳқон аз гандуму ҷави бо заҳматҳои зиёд кишт кардааш фаро мерасад. Фитрат низ дар шеъри ба ин фасл бахшидааш ҳиссиёти эстетикӣ хонандаро ба он равона карда, аз манзараҳои дилвез ва файзу баракати ин фасл, ки айёми гулгулшукуфии табиату сайру гашт аст, ба хонанда маълумот медиҳад:

Гузашт фасли баҳору расид тобистон,

Зи офтоб шуда синаи замин бирён.

Зи ранги себу анору биҳию зардолу

Чӣ хуб ҷои тамошоист боғу ҳам бӯстон.

Расид гандуму ҷав, пухта меваҳо яксар,

Ки музди меҳнати яксоларо барад деҳқон

Бирав, ба доманаи кӯҳе канори оби равон,

Ба сояе бинишину китоби хеш бихон [4, с.38].

Муаллифони китоби “Таърихи адабиёти советии тоҷик. Назму насри солҳои 20” (ҷилди 1) [9] ҳангоми баррасии шеърҳои пейзажии адабиёти солҳои бистум ба ҳулосае омадаанд, ки: “Фитрат ба сифати санъаткор ба дараҷаи идеалҳои олии ҷамъияти нав нарасида буд. Вай, ба эътибори идеали ҷамъияти эстетикӣ ва назариёти иҷтимоӣ аз бисёр ҷиҳатҳо ҳанӯз ба дараҷаи маорифпарварии кӯҳна меистод”.

Муаллифони мазкур, мазмуну муҳтавои чунин шеърҳои тасвирӣ-ба васфи табиатбахшидаи шоирро, ки хеле равону сабук буда, ба фаҳмишу дарки хонандаи хурдсол наздик аст, ба гузаштаи на чандон дури адиб, яъне ба мавқеи ӯ дар ҷараёни пантуркистӣ иртибот медиҳанд ва зикр намудаанд, ки: “Баъзе ақидаҳои пештараи ӯ, хусусан фикрҳои иҷтимоӣ, ки дар аввали солҳои бист дош, имкон надоданд, ки воқеияти нави иҷтимоӣ ва образи одами навро дарк кунад, дар роҳи фарогирии эстетикӣ муҳимтарин ҳодисаҳои замони кӯшиши ҷиддие зоҳир намояд” [9, с.150]. Чунин андешаҳои муаллифони китоби мазкур, ба назари мо, андаке тасҳеҳ мебошад. Зеро, шеърҳои, ки ба хонандагонии синфҳои ибтидоӣ бахшида мешавад, бояд равону сода, фаҳмову дилҷасп ва аз калимаву ибораҳои мураккубу муғлақ ори бошад, сониян дар чунин шеърҳо ҷой додан ва ё ғунҷоиши андешаҳои сиёсиву иҷтимоӣ, ки аз фаҳму дарки хонанда дур аст, инъикос наёбад ва баъдан, аз истифодаи санъатҳои бадеии баланду боло шоир бояд худдорӣ кунад.

Дар шеъри ба фасли зимистон бахшидааш Фитрат манзараи умумии ин фаслро, ки бо барфу хунокиҳои қаҳратони худ дар маҷмуъ, тамоми ҷонзодро маҷбур мекунад, дар хонаву лонаҳои маскун шаванд, тасвир мекунад ва дар ин фасл, ба ғайр аз хондани мактабу омӯхтани илм кори дигар накарданро тарғиб мекунад:

Зимистон расидаст, ҷони бародар,

Ҷаҳонро гирифтаст сармо саросар.

Ҳама дар атҳи барф гардида пинҳон,

Чӣ кӯҳу чи саҳро, чи девору дар.

Чунон абр бебок гардида ин фасл,

Ки хуршед аз бар н-орад бурун сар.

Чӣ ёро, ки оҳу ба саҳро занад сум,

Чӣ ҳадде ки паиша занад, дар ҳаво пар.

*Бирав, мактабу тан ба омӯхтан дех,
Дар ин фасл ҳаргиз макун кори дигар [4, с.40].*

Тарғиби меҳнату меҳнатдӯстӣ ва кӯшиши кор дар ақоиди зебоипарастии шоирон аз омилҳои муҳим маҳсуб меёбад. Фитрат дар шеърӣ “деҳқонӣ ганҷ аст” ба муқобили зардӯстию зарпарастӣ меҳнати ҳалолу софдилонро муқобил мегузрад. Аз муҳтавои шеър бармеояд, ки шоир бинобар тағйир ёфтани замону вазъият ва вобаста ба он нав шудани муносибатҳои истеҳсолӣ ва характери тоза касб кардани меҳнат онро василаи тарбияи инсонӣ неқ медонад ва омро барои корҳои неку манфиатдор ташвиқ менамояд:

*Зар-зар чӣ гӯӣ, эй хирадманд?!
Зар чист, ки дил ба ӯ кунӣ банд?
Бигзаит замони зарпарастӣ,
Акнун пайи кор зан ду дасте!
Зар сохтук асту позаи ту,
Сандуқи зар аст козаи ту.
Рав, гов бигир, поза бардор,
Бинмой замони хеш шудгор.
Дандонаву мола рону дон пош,
Аз гурӯснагӣ ту дар амон бош!
Хирман-хирман бигир ҳосил,
Бар нуқраву зар чаро диҳи дил? [4, с.67].*

Дар баробари ин, адиб дар шеърӣ “Донишу зӯр” ташвиқ менамояд, ки барои меҳнат ва дӯст доштани он ду омил: дониш ва зӯри бозу муҳимму зарур аст:

*Ба ту, ҷоно, ду чиз даркор аст:
Зӯри бозуву дониши бисёр [4, с.67].*

Хулоса, аз мутолиаи ашъори то давраи панкатуркистӣ (1917) ва баъди пантуркистии шоир (1925) бармеояд, ки Фитрат дар мавзӯҳои гуногун шеърҳои ноб эҷод кардааст, ки онҳо бо содагӣ равонӣ, дилчаспӣ таъсирпазирии худ ба дилу дидаи хонанда зуд ҷой гирифта, дар тарбияи эстетикӣ онҳо нақши муассиру мондагор мегузорад.

Ақидаҳои адабиву эстетикӣ Абдуррауфи Фитрат дар баробари ашъори назмиаш, дар асарҳои насри ӯ “Мунозара”, “Баёноти сайёҳи ҳиндӣ”, “Роҳбари наҷот”, “Оила”, “Мухтасари таърихи ислом”, “Мавлуди шариф ё худ миръоти хайрул-башар”, “Шӯриши Восеъ”, “Фирдавӣ” ва ғайра низ инъикоси худро пайдо кардааст. Зеро “ҳар як эстетика бо вазифаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва ахлоқӣ замони худ алоқаи зич дорад” [10, с.166].

Фитрат чун фарзанди замони худ дар асарҳои насрӣ ва илмиву публицистии худ ба масъалаҳои муҳими иқтисодию сиёсӣ, иҷтимоӣ ахлоқ [11] ии ҷомеаи замони худ аз нуқтаи назари як фарди ислохотхоҳ, одами замони нав, таҷаддудхоҳи миллату ватани хеш баромад намуда, нисбат ба онҳо андешаҳои муҳиме баён кардааст. Маҳсусан, ақидаву пиндорҳои адиб дар бораи Ватан ва ватандӯстӣ, дар бобати ақлу хирад, ҳаёт ва ғояи он, моҳияти илм, илми фикр ва қисматҳои он, таърих, ҷуғрофия, тибб, фалсафа, сидқу садоқат, қаноат, молу сарват, санъатҳои гуногун- зироат, нақлиёт, тичорат, оила ва оиладорӣ ва амсоли ин, фикру мулоҳиза ва мушоҳидаҳои худро ба хонанда шарҳу тафсир ва баён кардааст, ки аз он назари адабиву эстетикӣ муаллиф бараъло хувайдо мегардад. Масъалаҳои дар фавқ ишорарафта дар рисолаи С. Табаров “Ҷаҳони андешаҳои Абдуррауфи Фитрат” аз ҷиҳати илмӣ хеле хуб таҳлилу баррасӣ ёфтааст. Дар як фасл муайян намудани ақидаҳои адабиву эстетикӣ адиб, хосса дар наср аз имкон берун аст. Назар ва андешаҳои эстетикӣ Фитрат дар наср таҳқиқи алоҳидаро тақозо дорад ва умедоверем, ки ин паҳлуи эҷодиёти адибро пажӯҳандагони оянда мавриди таҳқиқи ҷиддӣ қарор хоҳанд дод.

АДАБИЁТ

1. Айни, Садриддин. Таърихи инқилоби Бухоро/ С. Айни. Душанбе: Адиб, 1987. – 240 с.
2. Айни, Садриддин. Таҳзиб–ус–сибён/ Ба ҷоп ҳозиркунанда Соҳиб Табаров / С.Айни. – Душанбе: Маориф, 1994. – 46 с.
3. Айни, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик/ С.Айни. – Душанбе: Адиб, 2010. – 448 с.
4. Сабзай навхез (маҷмуаи шарқия, декламатсия, шеър ва назмҳои нафис аст). – Ғункунанда Обид Исмаи. – Тошкент–Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1930.
5. Садри Зиё, Шарифҷон Маҳдум. Тазкори ашъор. Шарҳи ҳоли бархе аз шоирони муосири Тоҷикистон ва намунаҳои аз ашъори онон/ Бо тасҳеҳи Саҳобиддини Сиддиқӣ, бо кӯшиши Муҳаммадҷон Шақурии Бухороӣ /С.Зиё. – Теҳрон: Суруш, 1380. – 428 с.
6. Фитрат, Абдуррауф. Тавофи ватан/ Маҷмуаи ашъор, А.Фитрат. – Душанбе: Шарқи озод, 2013.–48 с.

7. Фитрат, Ҳочй Абдуллауфи Бухороӣ. Мавлуди шариф ё худ миръоти Хайр-ул-башар/ Бо сазйю эҳтимом, сарсухан, таҳия, танзим, тавзеҳот, шарҳи луғот ва феҳрастҳои Абдулхайи Саидзода Муҳаммадамин / А. Фитрат. – Душанбе: Сино, 1997. – 99 с .
8. Фитрат Абдуллауф. Аруз ҳақида/ Нашрга тайёрловчи, сӯзбоши ва изоҳлар муаллифи – ф.ф.н. Ҳамидулла Болтабоев, А.Фитрат. –Тошкент: Ҷукутувчи,1997.
9. Мирзозода Х., А. Сайфуллоев, А. Абдуманнонов. Таърихи адабиёти советии тоҷик/ Назму насри солҳои 20. – Душанбе: Дониш, 1984.
10. Мирзозода, Х. Адабиёт аз нуқтаи назари ҳаёт (Маҷмӯаи мақолаҳо). /Х. Мирзозода. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 266 с.
11. Табаров, С. Чаҳони андешаҳои Абдуллауфи Фитрат/ С. Табаров. – Душанбе: Дониш, 2008. – 715 с.
12. Шукуров, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи ХХ/ М.Шукуров. – Душанбе, 2006. – 455 с.

АҚИДАҲОИ АДАБӢ – ЭСТЕТИКИИ АБДУЛЛАУФИ ФИТРАТ

Ақидаҳои адабию эстетикии Абдуллауфи Фитрат як қузъи асосии эҷодиёти адибро фаро гирифтааст. Адиб дар ашъори хеш, бавижа офаридани шеър, тавачҷуҳ зоҳир намуда, дар мақолаву асарҳои бадеии худ бо мулоҳизаву андешаҳои ҷадид, мавзӯҳои муҳим ва мазмунҳои бикри вобаста ба замон баён кардааст, ки аз ҳузури ақидаҳои адабию эстетикии ӯ башиорат медиҳад.

Дар асарҳои бадеиву илмӣ, драматургияи ба забони тоҷикӣ ва ўзбекӣ ишонамудои Абдуллауфи Фитрат ва мақолаҳои зиёдаи вобаста ба мақому манзалати шеър андешаҳои муҳимму судманд баён кардааст.

Андешаву афкори назариявии Абдуллауфи Фитрат роҷеъ ба адабиёту санъат дар маҷмӯъ, ақидаҳои адабию эстетикии ӯ беиштар дар асарҳои назмиву насрии адиб баён ёфта, мақоми вижае доранд ва онҳо бо мазмуну мундариҷаи худ ба инкишоф ва тараққиёти афкори эстетикиву бадеии ҳамзамонаиш ва ояндагон нақши муайяне гузоштаанд.

Калидвожаҳо: ақидаҳои адабӣ, мазмуни бикр, аруз, маърифат, сарчашма, маорифпарвар, эстетика, Ватан, арзишҳои миллӣ, ҳудогоҳӣ, мақола, наср, шеър, ҷадид, мулоҳиза, манзалати шеър, ташибеҳ, миёдоғоҳ.

ЛИТЕРАТУРНО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АБДУРАУФА ФИТРАТА

Литературно-эстетические Абдурауфа Фитрата является одним из основных литературных источников этого поэта. Поэт в своём творчестве показывает развитие стихотворения и развивает в своих статьях и художественных произведениях положительные темы и содержание своего взгляда на литературу.

В своих научно-художественных произведениях, драматургических, написанных на таджикском и узбекском языках А.Фитрат показывает в своих статьях роль и место стихотворения, исследовал различные точки зрения о значении стихотворения.

Литературно-эстетические взгляды А.Фитрата, посвящённые литературе и искусству охватывают эстетические взгляды его в художественно - прозаических и поэтических произведениях, особенно содержание некоторых произведениях

Ключевые слова: литературные взгляды, содержание произведения, аруз, культура, источник, просветитель, эстетика, Родина, национальные взгляды, статья, проза, стихотворение, совершенные, критика, роль, стихотворения, метафора.

LITERARY AND AESTHETIC VIEWS ABDURAUFA FITRAT

Literary and aesthetic ideas of Abdurrauf Fitrat took a main part of the writer's creativity. The writer has shown interest in his poetry, especially in creating poetry, and in his articles and work of art, he has expressed new thoughts and ideas, important topics and important contents related to the time, which indicates the presence of his literary and aesthetic ideas.

In his articles and scientific works written in Tajik and Uzbek languages and moreover articles of Abdurrauf Fitrat tried to expressed the important and useful ideas of poems.

Abdurrauf Fitrat's theoretical thoughts and opinions on literature and art in general, his literary and aesthetic views are mostly expressed in the poetic and prose works of his writing, they have a special stature with their content, they have played a certain role in the development and

enhancing of the aesthetic and artistic thoughts as well as contemporaries ideas of the future aesthetic poems.

Keywords: *Literary opinion, content meaning, day, knowledge, source, educator, esthetical, homeland, national values, theology, article, prose, poetry, modern, thoughts, the meaning of poem, similar to, location.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Худойдодов Аъзам Овлододович - доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: (+992) 918691499; E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

Абдурахмонов Маъдӣ Саидҷалолович - докторант (Phd)-и кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: (+992) 985734373; E-mail: mahdiabdurahmonov@gmail.com

Сведения об авторах:

Худойдодов Аъзам Овлододович – доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы ТГПУ им. Садриддина Айни. Тел.: (+992) 918691499; E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

Абдурахмонов Маъди Саидҷалолович - докторант (PhD)-и кафедраи теорияи и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Тел.: (+992) 985734373; E-mail: mahdiabdurahmonov@gmail.com

About the authors:

Khudoidodov Azam Ovlodovich - Doctor of Philology Sciences, Professor in the chair of Theory and History of Literature, TSPU named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 918691499; E-mail: khudoidodov1959@mail.ru

Abdurahmonov Mahdi Saidjalolovich – PhD student of the chair of Theory and History of Literature, TSPU named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 985734373; E-mail: mahdiabdurahmonov@gmail.com.

**МАВҚЕИ ХОБ ВА РУЪЁ ДАР ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА
ЗУЛАЙХО”-И АБДУРРАҲМОНИ ҶОМӢ**

Элбоев В.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Ширинова Б.Б.

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ хоб ва руъёро дар достони “Юсуф ва Зулайхо” ҳамчун ҷузъи бунёдии қисса дар ҳафт маврид ба кор бурдааст, ки ҳама дар охир амалӣ мешаванд. Дар сарчашмаҳои асосии қиссаи “Юсуф ва Зулайхо” Таврот ва Қуръони карим хоб нишон дода шудааст, ки басомади гуногун доранд. Дар Таврот панҷ хоб: ду хоби Юсуф, як хоби соқӣ ва хонсолори подшоҳи Миср ва ду хоби Фиръавн оварда шудааст [3, с. 69-75] ва дар Қуръони карим се хоб: як хоби Юсуф, як хоби зиндонӣ ва як хоби подшоҳи Миср [8, с.234-239] оварда шудаанд. Абдурахмони Ҷомӣ, ки дар дoston микдори хобҳоро ба ҳафт адад расонидааст, ин услуби кори ӯ вобаста ба сохти композитсионии дoston мебошад, чунки дар баъзе дostonҳо микдори хобҳо панҷ, дар дигаре ҳашт ва дар сеумӣ шаш адад аст. Ҷомӣ хоб ва хоббиниро дар дoston ҳамчун тасаввурот, натиҷаи фикр, пиндори ҳодисаҳо, тасаввури онҳо талаққӣ карда, ҷанбаи ҳунарии дostonро тақвият бахшидааст. Хоб ва хоббинӣ образи асарро ба андеша водор мекунад ва баъзан ба тарсу ваҳм. Тавре ишора кардем, ҳамаи хобҳои дар дostonи Ҷомӣ омада, дар охир амалӣ мешаванд, ки донишмандон ба ҷаҳор қисм тақсим намудаанд, ки албатта шартан чунин номида шудаанд: а) -хоби омир-амриҳанда, б) -хоби зочир-нигоҳдоранда, в) -хоби мунзир -тарсонанда, бимриҳанда, г) -хоби мубашшир - паёми нек ё хабари нековаранда [145, с.115].

Ва аксари ин хобҳо, ки дар дoston омадаанд, ба қисмати хоби мубашшир ё паёми нековаранда мансубанд, ки аз муждаи нек дарак медиҳанд, ба ҷуз хоби дувуми Юсуф, ки аз марги ӯ гувоҳӣ медиҳад ва яке аз зиндонӣ, ки ҳамроҳи Юсуф буд ва таъбири хоби ӯро, ки пешомади нохуб дошт, Юсуф ба ӯ гуфта буд.

Абдурахмони Ҷомӣ дар “Юсуф ва Зулайхо” ҳафт намуна хобро овардааст, аз ҷумла – се адад хоби Зулайхо, ки хоби аввал дар саҳифаҳои 166-168, хоби дувум дар саҳ.174-178 ва хоби саввум дар саҳ.178-181-и матни дoston омадаанд. Ду хоби Юсуф, ки хоби аввал дар

саҳифаҳои 209-211 ва хоби дувум дар сах.354-357 ҷойгир шудаанд. Хоби зиндонӣ, ки як адад аст, дар сах. 320-322 оварда шудааст. Як хоби подшоҳи Миср, ки дар сах. 323-331-и дoston ҷой дорад [29].

Хобҳои сегонаи Зулайҳо дар се фасли дoston пайдарпай омадаанд, ки хоби аввал дар байтҳои зер чунин баён гардидааст, ки Зулайҳо дар хоб ҷамоли зебои Юсуфро дида, бо ваҳму тарс аз хоб бедор мешавад ва беқарор аст:

*Зулайҳо ҳамчунон дар хоби нӯшин,
Дилаширо рӯй дар меҳроби дӯшин,
Набуд он хоби хуш, беҳушии буд,
Зи савдои шабаи мадҳушии буд.
Ниқоб аз лолаи сероб бикшиод,
Хуморолуда чаши аз хоб бикшиод.
Зи нола нағмаи ҷонкоҳ бардошт,
Ба зеру бам фиғону оҳ бардошт.
Ки: “Эй покизагавҳар, аз ҷӣ конӣ
Ки аз ту дорам ин гавҳарфишонӣ.
Дилам бурдиву номи худ нагуфтӣ,
Нишоне аз мақоми худ нагуфтӣ [29, с.166-167].*

Дар байтҳои дигари ҳамин фасл лаҳзаҳои мушкил ва беқарории Зулайҳо аз хоби дидаи ба тафсил бозгӯӣ шудаанд.

Хоби дувуми Зулайҳо давоми хоби гузашта аст, ки дар соли оянда воқеъ гардидааст, ки боз Юсуф ба хоби ӯ даромада, ба саволу пурсиши Зулайҳо, ки ту аз ҷинси одаи ҳастӣ ва аз кадомин хонадонӣ, ҷавоб медиҳад, ки ӯ аз нажоди одаи аст ва ба Зулайҳо умеди васл дода, боз аз назари ӯ пинҳон мегардад:

*Ҳанӯзаи тан наёсуда ба бистар,
Даромад орзуи ҷонаи аз дар.
Назар чун бар руҳи зебои андохт,
Зи ҷо барҷасту сар дар пояи андохт.
Ба он сонӣ, ки аз нур офаридат,
Зи ҳар олоии дур офаридат.
Бигӯ бо ин ҷамолу дилситонӣ,
Кӣ ту в-аз кадомин хонадонӣ?
Бигуфто: “Аз нажоди Одамам ман,
Зи ҷинси обу хоки оламам ман” [29, с.175].*

Дар байтҳои баъди ҳамин фасл Зулайҳо баъд аз хоб бедор шудан шефтаву шайдои ваъдаи дар хобдодаи Юсуф гардида, бегоҳатияи то ҳадди ҷунун мерасад ва дӯстону падараш илоҷи корро дар занҷирбанд кардани ӯ мебинанд:

*Зимои ақл берун рафтаи аз даст,
Зи банди панду қайди маслиҳат раст.
Падар з-он воқеа чун гаит оғоҳ,
Давоҷӯ шуд зи доноёни даргоҳ.
Ба тадбири ба ҳар роҳе давиданд,
Беҳ аз занҷир тадбире надиданд [29, с. 176].*

Хоби сеюми Зулайҳо дар фасли “Ба хоб омадани Юсуф Зулайҳоро навбати савум ва ному мақоми вай доништан ва ба ақлу ҳуш бозомадан” шарҳу баён шудааст, ки Зулайҳо тавассути муколамаи ботинӣ ба ёри азизаш суҳбат мекунад, рози пинҳонӣ мегӯяд ва баъд аз суҳбат қардан боз хобаш бурда, дар хоб Юсуфро мебинад, ки дар ин маврид ӯ ному нишону макони худро мегӯяд:

*Шуд аз ғамгин дили худ гуссапардоз,
Ба ёри хеш қард ин қисса оғоз.
Ғамам додӣву ғамхорӣ накардӣ,
Дилам бурдиву дилдорӣ накардӣ.
Надонам номи ту, то созамаш вурд,
Наёбам ҷои ту, то гардамаш гурд.
Ба он мақсуди ҷону дил хитобаи,
Бад-он сон буд, то бирбуд хобаи.
Чу чашиаш маст гаит аз соғари хоб,
Ба хобаи омад он гонатгари хоб.*

Ва дар чанд байти дигар Юсуф ба Зулайҳо худро муаррифӣ мекунад ва Зулайҳо таскин меёбад:

*Бигуфто: “Гар бад-ин корат тамои аст,
Азизи Мисраму Мисрам мақом аст,
Ба Миср аз хосагони шоҳи Мисрам,
Азизӣ дод, иззу ҷоҳи Мисрам”.*

*Зулайхо чун зи ҷонон ин нишон ёфт,
Ту гӯӣ мурдаи садсола ҷон ёфт [29, с. 179-180].*

Бо ҳамин байтҳо тафсили хобҳои Зулайхо ба охир мерасад.

Мавлоно Ҷомӣ дар достон ду хоби Юсуфро овардааст, ки хоби аввал хоби мубашшир буда, баъд аз паси сар кардани мушкилот то дараҷаи вазирӣ мерасад. Падари Юсуф Яъқуби набӣ ба бародаронаш гуфтани ин хобро манъ мекунад, ки дар Куръони карим ин нукта омадааст: “-Гуфт.-“Эй писараки ман, хоби худро пеши бародаронат баён макун, ки он гоҳ дар ҳаққи ту ҳиллае биандешанд! Ҳамоно шайтон душмани ошкори одаи аст” [8, с. 5].
Муҳтавои ин хоби Юсуф дар байтҳои зер омадааст:

*Бигуфто: “Хоб дидам меҳру маҳро,
Зи раҳианда кавокиб ёздаҳро,
Ки яксар доди таъзимам бидоданд,
Ба сачда пеши рӯям сар ниҳоданд”.*

Падар гуфто, ки бас кун з-ин суҳан бас!

Магӯӣ ин хобро зинҳор бо кас! [29, с.209].

Муъҷизаи пайғамбарии Юсуф дар таъбири хобҳо баён шудааст, вале хоби ӯро падараш Яъқуб таъбир кардааст ва минбаъд дар таъбири хобҳои зиндонӣ ва подшоҳи Миср Юсуфро фаъол мебинем, ки ҳамаи таъбирҳои дурустанд.

Хоби дувами Юсуф аз марги ӯ хабар медиҳад, ки дар фасли “Хоб дидани Юсуф алайҳиссалом модару падарро ва аз Худои таъоло вафоти худ талабидан ва изтироби Зулайхо” омадааст, ки муҳтавои дар ин байтҳо оварда шудааст:

Муроде аз ҷаҳон дар дил набудаи,

Ки бар хони амал ҳосил набудаи.

Шабе бинҳода сар Юсуф ба меҳроб,

Раҳи бедорияш зад раҳзани хоб.

Падарро дид, бо модар нишаста,

Ба рух чун ҳур ниҳоби нур баста.

Нидо карданд, к-эй фарзанд, дарёб,

Кашид айёми дурӣ дер, бишоб... [29, с. 355].

Тафсили хоби ду зиндонӣ дар байтҳои зерин оварда шудааст, ки он ҳобҳоро Юсуф дар вақти дар зиндон будан таъбиру тафсир кардааст, ки яке аз онҳо, ки ба подшоҳ хиёнат накарда буд, боз ба кори пештари худ баргашт ва он дигар, ки барои куштани подшоҳ ба хӯроки ӯ заҳр омехта буд, ба дор кашида шуд:

Ду кас аз маҳрамони шоҳи он бум,

Зи хилватгоҳи қурбаи монда маҳрум.

Ба як шаб ҳар яке диданд хобе,

К-аз он дар ҷонашон афтод тобе.

Якero муждадеҳ хоб аз наҷоташ,

Якero муҳбир аз қатъи ҳаёташ.

Ба Юсуф хобҳои худ бигуфтанд,

Ҷавоби хобҳои худ шунуфтанд.

Якero гӯшмол аз дор доданд,

Якero бар дари шаҳ бор доданд [29, с.321-322].

Абдурраҳмони Ҷомӣ хоби подшоҳи Мисрро дар чанд байте оварда, ҳамзамон таъбири онро, ки Юсуф бо донишу роӣ худ баён доштааст, ифода кардааст, ки мазмуни муҳтасари онро меоварем: Шабе подшоҳи Миср дар хоб ҳафт гови фарбеҳро мебинад, ки ногоҳ ҳафт гови лоғар баромада, онҳоро меҳуранд ва боз ҳафт хӯшаи сабзу хуррамеро ба хоб мебинад, ки онҳоро ҳафт хӯшаи хушк бихӯрданд. Саҳар таъбири ин хобро аз доноён ва таъбиргарон пурсон мешавад, ки ҳеҷ кадом ҷавоби муносиб надоданд ва ин хобро Юсуф таъбири дуруст мекунад:

Ҷавоби дилкашу матбуъ гуфтаи,

Ҷунон, к-омад аз он гуфтан шигифтаи.

Дар охир гуфт: “Ин хобе, ки дидам,

Зи ту таъбири он равшан шунидам.

Ҷӣ сон таъбири он кардан тавонем,

Ғами халқи ҷаҳон хӯрдан тавонем?”

*Бигуфто: “Бояд айёми фарохӣ
Ки абру нам наяфтад дар тарохӣ,
Мунодӣ кардан андар ҳар диёре,
Ки набвад халқро чуз кишит коре.
Ба нохун санги хороро харошанд,
Зи чехра х(в)айфишинон дона пошанд [29, с. 329].*

Аз баррасии ин хобҳо ба назар мерасад, ки хоб ва руъё дар асарҳои адабӣ ва хоса достони “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷомӣ ҳамчун унсури ҳунарии шеър ва баёнгари ҳолатҳои қалбӣ, ҷисмонӣ ва руҳии образҳо мавриди истифода қарор гирифтаанд. Дар “Юсуф ва Зулайхо”-и Абдураҳмони Ҷомӣ хоб ва руъё ҳамчун як унсури ҳунари мақоми маҳсус дорад, ки баҳри ифода қардани андешаҳои фалсафиву ахлоқӣ ва бадеӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Шоирон ва нависандагон хоб ва руъёро ҳамчун ҷузъи ҳунари баҳри ифодаи андешаҳои ниҳонии хеш ба кор бурдаанд.

АДАБИЁТ

1. Библия. Навиштаи муқаддас. Аҳди Қадим ва Аҳди Ҷадид. Институти тарҷумаи Библия /Мутарҷим Мордехай бен Ҳиё Бачаев. –Стокгоlm, 1992. – 1700 с.
2. Куръони карим. Матни асл ва тарҷумаи маъноҳои он ба забони тоҷикӣ. /Тарҷума ва тавзеҳоти М.Умаров. –Душанбе: Ирфон, 2007. – 616 с.
3. Тафлисӣ, Абулфазл Хубайшӣ. Комил-ут-таъбир /Абулфазл Хубайшии Тафлисӣ. Таҳияи Ҷ.Ҷотамӣ ва С.Наймбоев. –Душанбе, 1993. – 463 с.
4. Ҷомӣ, Абдураҳмон. Осор дар 8 ҷилд. Ҷилди 4. /Абдураҳмони Ҷомӣ (“Субҳат-ул-аброр” ва “Юсуф ва Зулайхо”). Мураттибон: З.Аҳрорӣ ва М.Мамедова. –Душанбе: Адиб, 1988. – 384 с.

МАВҶЕИ ХОБ ВА РУЪЁ ДАР ДОСТОНИ “ЮСУФ ВА ЗУЛАЙХО”-И АБДУРАҲМОНИ ҶОМӢ

Абдураҳмони Ҷомӣ хоб ва руъёро дар достони “Юсуф ва Зулайхо” ҳамчун ҷузъи бунёди қисса дар ҳафт маврид ба кор бурдааст, ки ҳама дар охир амалӣ мешаванд. Дар сарчашмаҳои асосии қиссаи “Юсуф ва Зулайхо” Таврот ва Куръони карим хоб нишон дода шудааст, ки басомади гуногун доранд. Дар Таврот панҷ хоб: ду хоби Юсуф, як хоби соқӣ ва хонсолори подшоҳи Миср ва ду хоби Фиръавн оварда шудааст ва дар Куръони карим се хоб: як хоби Юсуф, як хоби зиндонӣ ва як хоби подшоҳи Миср оварда шудаанд. Абдураҳмони Ҷомӣ дар достон миқдори хобҳо ба ҳафт адад расонидааст, ки ин услуби қисса ба сохти композиционии достон мебошад, чунки дар баъзе достонҳо миқдори хобҳо панҷ, дар дигаре ҳашт ва дар сеюмӣ шаш адад аст.

Калидвожаҳо: Абдураҳмони Ҷомӣ, “Юсуф ва Зулайхо”, хоб, руъё, қисса, ҷузъи бунёди, сарчашма, Таврот, Куръони карим, подшоҳи Миср, Фиръавн, миқдори хобҳо, услуб.

МЕСТО СНА И ВИДЕНИЕ В ПОЭМЕ “ЮСУФ И ЗУЛЕЙХИ” АБДУРАҲМАНА ДЖАМИ

Абдурахман Джами в поэме “Юсуф и Зулейхи” семь раз использовал сна и видение как одной из ключевых частей сказки, который все они в конце реализуются. В основных источниках сказки “Юсуфа и Зулейхи” - Тора и священный Коран сон и видение указано, которое имеет различные количество. В Торе указано пять снов, из них две сна Юсуфа, один сон кравчии и помощника царя Эгипта и две сны Фараона, а в Священной Коране приведены три сна: первый сон Юсуфа, второй сон пленников и третий сон царя Эгипта. А Абдурахман Джами в поэме количество снов увеличил до семи, где это является новаторства самого поэта, который использовал в композиционной частей поэмы, где в разных поэмах встречается различные количество, как пять, шесть и восемь снов.

Ключевые слова: Абдурахман Джами, “Юсуф и Зулейхи”, сон, видение, сказка, ключевой части, источник, Тора, священный Коран, царь Эгипта, Фараон, количество снов, стиль.

THE PLACE OF THE DREAM AND THE VISION IN THE POEM OF “YUSUF AND ZULEIKHI” OF ABDURRAHMON JOMI

Abdurrahman Jami in the poem of “Yusuf and Zuleikhi” used several times the words of sleep and guidance as one of the key parts of the fairy tale, which they all realize at the end poem. In the main sources of the fairy tale “Yusuf and Zuleikha” - the Torah and the Holy Quran, a dream and a vision are indicated, which has a different number. The Torah contains five dreams, two of which are the dreams of Yusuf, one is the dream of kravchy and the assistant of King Aegyptus and two

are the dreams of Pharaoh, and there are three dreams in the Holy Quran: the first dream of Yusuf, the second dream of the captives and the third dream of King Aegyptus. Abdurrahman Jami increased the number of dreams in the poem to seven, where this is the innovation of the poet himself, who used in the compositional parts of the poem, where in different poems there are different numbers, like five, six and eight dreams.

Keywords: Abdurrahman Jami, "Yusuf and Zuleikhi", dream, vision, fairy tale, key parts, source, Torah, holy Quran, King Aegyptus, Pharaoh, number of dreams, style.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Элбоев Вафо - доктори илмҳои филологӣ, профессори кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни. Тел.: (+992) 935314408; E-mail: vafol965@mail.ru

Ширинова Бахтинисо Бахридиновна - унвонҷӯи кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода, Суроға: 734019, ш. Душанбе кӯчаи Ф.Мухаммадиев 17/6. Тел.: (+992) 918676247

Сведения об авторах:

Элбоев Вафо - доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. Тел.: (+992) 935314408; E-mail: vafol965@mail.ru

Ширинова Бахтинисо Бахридиновна - соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзаде. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Ф.Мухаммадиев 17/6. Тел.: (+992) 918676247

About the authors:

Elboev Vafol-Doctor of Philology Sciences, Professor in the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Phone: (+992) 935314408; E-mail: vafol965@mail.ru

Shirinova Bakhtiniso Bahridinovna - Competitor of the Department of Theory and History of Literature, Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzade, 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. F. Muhammadiev, 17/6. Ph.: (+992) 918676247

УДК: 82.0

МАВЗУЪ ВА ҒОЯ ДАР НАСРИ СОРБОН

Ҳошимова Х. А.

Институти забон ва адабиёти ба номи А.Рӯдакӣ

Дар адабиёт муҳимтарин рӯйдодҳои замон, дигаргуниҳои азими сиёсӣ иҷтимоӣ, шуури иҷтимоӣ, муборизаҳои намоёндогони пешқадам ва халқ, маънавият, дарки моҳияти ҳодисаҳо ва ғ. дар шакли бадеӣ, аз рӯи ҷаҳонбинӣ завқ ва диди нависанда қаламдод мешавад. Вале то қадом андоза воқеӣ тасвир шудани дигаргуниҳо ҷараёни ҷамъиятӣ, зиддияту бурдборӣ ва талафотҳои зиндагонӣ, ҳодисаҳои муҳими таърихӣ, ҳодисаҳои мубрами рӯз ва ғ. ҳамоно ба ҷаҳонбинӣ ва маҳорату истеъдоди нависанда вобастагӣ дорад. Агар ба тарзи дигар гӯем, дар диди нависандагон, на танҳо дарки воқеии рӯйдодҳо, моҳияти дигаргуниҳои бузурги сиёсӣ иҷтимоӣ, тасвири моҳиронаи образҳо ва ҳаёти шахсоне, ки ҷанбаи умумӣ дошта бошад дар он характери миллӣ ва моҳияти замон инъикос ёфта бошад, муҳим аст, балки ба мавзӯю идея асар, маҳорату завқ ва истеъдоди баланди нависанда ҳам дар эҷоди асари асил нақши ҳалқунанда ва ин ё нақши калидӣ мебошад. Ба тамоми раванди воқеияти замон нависандагон бояд назари хос ва амиқ дошта бошанд, то ин ки осору муаллиф қарнҳо нуфузу аҳамияти худро аз даст надиҳад ва асарҳояш дар адабиёт намунаи беҳтарин шинохта шавад.

Мафҳуми мавзӯро ду навъ маънидод қардаанд: гурӯҳи якум мегӯяд, ки мавзӯ маъноҳои зиндагиро ифода менамояд, ки он дар асари бадеӣ инъикос ёфтааст; гурӯҳи дувум мегӯяд, ки масъалаи асосии асари бадеӣ, проблемаи марказии онро мавзӯ меноманд [2, с. 109-110]. Маълум аст, ки мавзӯ музуну мундариҷаи умумии асар ва он чи дар тасвир шудааст, ҳамоно мебошад. Дар умум, мавзӯ ва идея ё ин ки ғоя асоси мазмуни асари бадеӣ аст. Ғояи асосии асар ғояе мебошад, ки барои муайян қардани он мебошад тамоми матнро амиқ дақиқ ва ҳамаҷониба таҳлил намуд.

Бояд гуфт, ки аслан мавзӯ ин ҳаёти воқеӣ мебошад, ки нависанда вобаста ба завқу малака ва ҷаҳонбинӣ хеш онро интихоб намуда, дар шакли бадеӣ инъикос менамояд. Вале

мавзӯҳои ғайривоқеӣ ҳам вучуд дошта метавонад, чунин мавзӯҳо ба тахайюллоти нависанда алоқаманд буда, олам дар намудҳои гуногун дар заминаи манзараҳои ғайритабиӣ, пурмуъҷиза ва ҳаёлии зиндагӣ тасвир мешавад. Интиҳоби мавзӯ ба мушоҳида ва ҷаҳонбинии нависанда низ марбут мебошад, зеро дарки масъалаҳои мубрами давр ва ифода намудани он дар шакли бадеӣ маҳорат ва завқу салиқаи баландро тақозо менамояд ва Сорбон аз ҷумлаи чунин нависандагонест, ки ба умқи ҳодисоти зиндагӣ ва ҳастии инсон назар карда, ба воқеӣ тасвир намудани рӯҳия, кайфият ва олами ботинии инсон майл намудааст.

Сорбон аз ҷумлаи нависандагони вуқӯъгӯӣ аст, бинобар ин мавзӯҳои насри ӯ асоси воқеӣ доранд ва интиҳоби мавзӯҳо масъалаи дигари мавриди таҳқиқ мебошад. Бештари навиштаҳои Сорбон бевосита бо зодгоҳаш деҳаи Амондара алоқаманд буда, табиати нотақрори он, воқеаву ҳодисаҳо, сарнавишту қисматҳо ва ҷеҳраҳои хотирмони онҳоро нависанда ҳамчун дарси ибрат дар асарҳояш ба риштаи тасвир кашидааст. Дар бораи навиштаҳои хеш Сорбон чунин изҳори назар намудааст: «Ман менависам, ки мардум асарҳои маро хонда, завқ барад, вале онҳо ғамӣ мегарданд. Баъзан мешавад, ки худ аз худ ё таъсири зиндагӣ бошад ё муҳит ва ё рӯзгори қаҳрамонони амарҳои ман, қаламам ба сӯи фоҷиа мекашад. Қариб ҳамаи асарҳоям, аз ҳикоя то повесту романҳо фиҷавианд. Фикр мекунам, ки зиндагӣ чунин аст: аз дар даромада аз дарича баромадан. Мазҳака дар миёни ҳамин ду дар ҷой дорад ва бори фоҷиаро сабук кардан меҳаҳад, дарег ... Агар зиндагӣ бемаргу ануша мебуд, инсон намранда мешуд, шояд асарҳои худро дигаргуна менавиштам. Ҳамин хел менавиштам, ки одам намиранда. Шояд хушбахтӣ ва бадбахтии ман ҳамин чизро дарк кардан бошад» [4, с. 315]. Дар ин маврид дар боби 6 «Поэтика»- Арасту зери унвони «Муайян намудани фоҷиа» гуфта шудааст, ки «тавассути тараҳҳум ва тарс покшавии чунин ҳиссиётҳо ба амал меояд (посредством сострадания и страха происходит очищение таких чувств)» (Боби 6). Нисбати гуфтори файласуф оид ба «покшавии фоҷиавӣ» («трагическое очищение») фикру андешаҳои зиёди мухталифи назариятчиён гуфта шудааст, ки муҳимтарини онҳо чунинанд: 1) «Назарияи ахлоқӣ»-и Лесинг («Этическая теория» Лессинга); 2) «Назарияи тибӣ»-и Бернайс («Медицинская теория» Бернайса); 3) «Назарияи барангезии шавқ»-и Ленерт («Теория возбуждения страстей» Ленерта); 4) «Назарияи зеҳнӣ»-и Гауптом («Интеллектуалистическая теория» Гауптома).

Я. Бернайс дар таҳқиқҳои хеш оид ба шарҳи «покшавии фоҷиавӣ» бештар муваффақ гардид, ҳулосаи ӯ чунин аст: «Фоҷиа тараҳҳум, тарс ва ғ. тавассути амали саҳнавӣ ба амал омада, то ҳадди шиддатнокӣ, рӯҳу ҷонро сабуки бахшида, онро ором мекунад» («Трагедия, вызывая эти (сострадания, страх и т.п. Х.Х.) силою сценического действия и доводя их до крайнего напряжения, облегчает душу, успокаивает ее») [3, с. 15]. Дар назарияи нисбатан муфассал оид ба «фоҷиа»-и Арасту гуфта шудааст, ки он «рӯҳро тавассути мувоҷибаи кашидани азоб ором карда, ҳиссиёти тараҳҳум ва тарсро барои қаҳрамон ба қадри ниҳоят расонида, пас аз он реаксия, оромӣ ба амал меояд. Арасту ба оромии аз муқорибаи фоҷиа ба амаломеда бештар аҳамият медиҳад» («успокаивает душу созерцанием тяжких страданий, доводя чувства сострадания и страха за героя трагедии до крайне степени, после чего наступает реакция, успокоение. Успокоению от созерцания трагедии Арестотель придает большое значение») [3, с. 19]. Аз ин нуқтаи назар метавон гуфт, ки Сорбон фалсафаи зиндагиро дарк карданӣ шуда, дар насри хеш фоҷиаро дар тафаккури бадеӣ ба тасвир гирифтааст, яъне тариқи фоҷиа нависанда дар дили хонанда ҳисси тараҳҳум ва бим барои қаҳрамони асар бедор менамояд, ки баъд аз ин ҳолат, ба қавли Арасту бояд таассури оромӣ ба амал ояд.

Аз ҳикоя то романҳои нависанда аксари қаҳрамонҳо барояш наздик ва ё ин ки шинос мебошанд, аз ин рӯ, дар тасвири олами ботинӣ ва зоҳирии онҳо муваффақ шудааст (ҳикояҳои «Хоб», «Сайёд», «Гови мир», «Халифа», «Одаму Ҳаво», «Хирманкӯб», «Панҷ сол», «Меҳри фарзанд», қиссаҳои хурди «Оташбасар», «Кушиш» қиссаҳои «Занги аввал», «Ҷӯғӣ», «Шинел», «Санги сирпар», «Сабо», романҳои «Актёр», «Зарафшон» ва ғ.). Пас барои Сорбон сарчашмаи мавзӯи асарҳояш ҳаёти воқеӣ мебошад, ки дар онҳо «моҳияти марҳаллаҳои мушаххаси рӯзгори ҷомеаро» инъикос менамояд. Сорбон танҳо аз дида, дониста ва мушоҳидаҳои бевоситааш сухан намекунад. Вай аз шунидагӣҳо ва хондагӣҳояш низ асар офаридааст, аз ҷумла аз он қиссаву ривоят ва дostonҳое, ки аз падари бузургвораш ва устоди шикораш эшонӣ Рустамхон шунидааст, аз он чизҳое, ки аз сарчашмаҳо хондааст ва ё аз шоҳидони он воқеаҳо омӯхтааст, масалан дар ҳикояҳои «Нақши марди ланг», «Осиёи навбат», «Лола» ва «Бораи сағкуш», қиссаҳои хурди «Корвон», «Марди танҳо» ва «Якгӯша», қиссаҳои «Занги аввал» ва «Буд набуд...», китобҳои яқум, дувум ва савуми «Зарафшон» («Ниез-конҷӣ», «Шарифа» ва «Туғрал») ва ғ. [4, с. 8].

Дар суҳбат бо Салими Зарафшонвар Сорбон ба суоли мавзӯро аз кучо пайдо мекунад ва чӣ гуна, нависанда чунин ҷавоб медиҳад: « - Ҳастӣ мавзӯ бувад. Сароғози мавзӯи китобҳои муқаддас ҳастист. Дар ҳаёт ҳама чиз ҳаст: аз офариниш то мамот. Миёни ин роҳи тӯлонӣ талош ҷои аввалро ишғол мекунад. Талош барои вучуд доштан ва зистан. Дар миёна боз «нафс» аст, ки инсонро ҳайвонро ба талош меорад, ба роҳи бадун нек тақон медиҳад. Рангҳои сиёҳу сафедро ба ҳам меомезад, аблақ мегардонад – як ранги дилнокаши қариб нолозим. Нафси бад чанг мезояд, нафси нек ба сулҳ меорад. Аз ибтидо то имрӯз ҳамин нафсу талош мавзӯ медиҳад нависандаро» [4, с. 433]. Дар ин суҳбат Сорбон мавзӯи асарҳои худро ба умқи ҳастии инсон мепайвандад ва ҳаёти инсониро, ки аз азал то имрӯз байни ду қувва – неку бад мубориза мебарад, маънии фалсафӣ бахшидааст. Ба ин маънӣ нависанда талошҳои инсониро дар зиндагӣ дар ҳамин ду падида яке некиву дигаре бадӣ дар робита бо нафс дар асарҳояш пайгирӣ намудааст.

Ғоя ҳодисаи зиндаест, ки дар нуктаи воҳӯрии муқолимаи ду ва ё чанд тафаккур нишон дода мешавад. Аз ин ҷиҳат ғоя шабеҳи суҳанест, ки бо муқолима ягона мебошад. Ба монанди суҳан, ғоя меҳодад, ки онро шунаванд, фаҳманд ва «ҷавоб диҳанд» бо дигар садоҳо аз мавқеи дигар.

(Идея – это живое событие, разыгрывающееся в точки диалогической встречи двух или нескольких сознаний. Идея в этом отношении подобна слову, с которым она диалектически едина. Как и слово, идея хочет быть услышанной, понятной и «ответченной» другими голосами с другой позиций) [1, с. 147]. Сорбон низ меҳост ўро шунаванд, бинобар ин дар ҳикояҳо, повесту романҳояш ҳақиқати воқеиро ба тасвир гирифта, ба масъалаҳои муҳимми зиндагии мардуми деҳот, фасодии ҷамъият, ривоч ёфтани дудзиву қаллобӣ, дурӯғӯиву нопокӣ, бюрократизм ва амсоли инҳоро, ки дар нимаи дувуми асри гузашта ривоч ёфта буд, амиқ назар кардааст. Нависанда дарду ормонҳои мардумӣ, қисмату саргузаштҳои чехраҳои ҷудоғона, воқеаҳои ҳодисаҳои фавқуллода, шахсони таърихро ба тасвир гирифта, идеяи асосии худро дар асарҳояш гоҳ зерӣ муҳокимарониҳои яке аз қаҳрамонҳо, гоҳе ҳамчун муҳокимаи муаллиф ва баъзан бо тобишҳои фалсафӣ ифода намудааст.

Сорбон муътақид бар тасвиркорист, аз ин рӯ, дар асарҳояш ба тасвиру тағйири рӯҳия, ҷузъиёти зоҳирӣ ва амалиёти характерҳои истиқлол медиҳад, то худ баробари манзараҳои ҳақиқии зиндагиро пеши назар овардан, инчунин моҳияти марҳаллаҳои мушаххаси рӯзгори ҷомеаро низ ифода кунанд. Дар аксар маврид нависанда дар ҷараёни ин тасвиркорӣ тавфиқ ёфтааст ва таносуби ҷузъу қулл дар ҳадди эътидол аст. Зеро дар тасвири зеҳнӣ, ки он хоки навиштаҳои Сорбон аст, асари бадеӣ худ олами мустақилро ба вучуд меорад ва нигориши табию мантиқии ҳар манзара ва ё хислати инсонҳо ҳунари мумтозро тақозо мекунад. Ин, услуб, воқеан аз ҳосиятҳои адабиёти асил аст ва Сорбон пайваста ва мустақиман дар насри тоҷик мавқеи онро таҳким ва тавсеа мебахшад [4, с. 29].

Мавзӯҳои насри Сорбон гуногун мебошад, аз ҷумла аз ҳаёти мардуми одии меҳнаткаши деҳа дар мураккабтарин лаҳзаҳои зиндагӣ, талошу муборизаҳои онҳо ба муқобили натавонҳои оқибатҳои чанг, тангии рӯзгор, гурӯҳнагӣ, мураккабии зиндагӣ, характери чехраҳои ҷудоғона, кайфияти рӯҳиву олами ботинии қаҳрамонони воқеаву ҳодиса, инчунин шахсони таърихиву номдор иборат мебошад.

Ҳаёти шахсӣ дар тасвири нависанда беғаразона буда, тафаккури олии идеологӣ дар покиву покнатӣ, ҳалолкорӣ ва нафъи умум ифода ёфтааст. Лаҳзаҳои ҷудоғонаи хотирмони зиндагӣ, ки ба меҳру муҳаббати волидайн, ишқи поку беолоиши даврони наврасӣ, ғоча, урфу одати мардумӣ, мушкилотҳои замони чанг ва баъдичангӣ, зарбу талошҳо ва қаҳрамоноҳои шахсони боиродату кавирида мавзӯи асосии насри нависандаро ташкил медиҳад. Ғояи Сорбон дар ин сурат дар тафаккури бадеӣ гоҳе дар образи тасаввурӣ ё тариқи дигар, ҳаёлотӣ бадеӣ ӯ,шоҳидони воқеаҳо (ҳикояҳои «Нақши марди ланг», «Осиёи навбат», «Лола», «Бораи сағқуш», қиссаҳои хурди «Корвон», «Марди танҳо», «Якгӯша», қиссаҳои «Занги аввал», «Буд, набуд...», романҳои «Зарафшон», «Достони писари Худо», «Кадевар») ва ғайра ифода ёфтааст.

Ба ақидаи М. Бахтин «Ғоя ҳангоми ташаккулёбӣ, инкишоф, пайдокунӣ ва навкунии ифодаи забонии худ, тавлиди ғояҳои нав танҳо дар мавриди муқолимаи воқеии муносибат бо ғояи бегонаи дигар зиндагиро оғоз мекунад. Андешаи инсонӣ дар сурати асл, яъне ғоя мегардад, танҳо дар шароити муносибати зинда бо фикри бегона, дар садои бегона ифодашудан, яъне дар тафаккури бегона дар гуфтор баён шуда бошад. Дар нуктаи ҳамин алоқаи тафаккури садоҳо ғоя тавлид ва зиндагӣ мекунад» («Идея начинает жить, то есть формироваться, развиваться, находить и обновлять свое словесное выражение, порождать новые идеи, только вступая в существенные диалогические отношения с другими чужими идеями. Человеческая мысль становится подлинной мыслью, то есть идеей, только в

условиях живого контакта с другою чужою мыслью, воплощенной в чужом голосе, то есть в чужом выраженном в слове сознании. В точке этого контакта голосов-сознаний и рождается и живет идея») [1, с.99]. Аз ин нуктаи назар дар насри Сорбон дар марҳилаи савуми эҷодиёташон, ки ба чанбаи таҳлили, андешаронӣ ва фалсафаи зиндагӣ тавачҷух намудааст, ғоя дар тафаккури қаҳрамонҳо, образҳо ва андешарониҳои онон бештар зухур намудааст. Агар дар марҳилаи аввал ва дувум ғояи нависанда бештар дар диалогу монолог ифода шуда бошад, дар марҳилаи савум шакли мураккаби баёну киноя ва рамзу ишораҳо зимни андешарониҳо амиқ рафтааст.

Дар китоби «Марди танҳо» (2003) Сорбон 11- қиссаи хурдро ҷой додааст. Қиссаҳои нависанда масъалаҳои гуногуни зиндагиву ҷомеаи имрӯзро дар бар гирифтаанд. Масалан, дар қиссаи хурди «Пиндор» мавзӯҳои ахлоқию иҷтимоӣ воқеӣ тасвир шудааст, ки мавзӯ ва муҳтавои ин қиссаро А. Сайфуллоев мавриди баррасӣ қарор додааст. Дар ин қиссаи хурд Сорбон лаҳзаи зиндагии духтари зиндагитим – Парвонаро дар пиндор, қисмату тақдири сарбастаи ӯ, ки дар вартаи зидагӣ даст ба худкушӣ заданӣ мешавад, ба тасвир гирифтааст. Ин лаҳзаи ноумедӣ аз зинадагӣ, ноосудагӣ, маҳрумӣ аз навозишу диққати модар Парвонаро ба пиндорҳои печ дар печ мебарад. Муҳтавои қисса аз ибтидо то интиҳо авзои рӯҳӣ, эҳсосот ва азияту дардмандӣ, таҳайюлоту андешаронии духтари 16-сола – Парвонаро фаро гирифтааст. Волидони Парвона, ҳам модар ва ҳам падар, ҳар ду ҳам ахлоқан булҳавас ҳастанд ва аз ҳама бад он аст, ки танҳо манфиати хешро аз ҳама чиз болотар мегузоранд.

Сорбон дар зерии таҳайюлоту андеша ва мулоҳизаҳо ботинии қаҳрамонҳои асарро равшан тасвир кардан меҳақад. Ҳисси бепадарӣ, ноумедӣ, мулоҳизаю андешарониҳои Парвона намунаи сарнавишти ҳазорон зиндагитимон мебошад. Ӯ аз қисмати талху гарони худ гирифта, сабабро ҷӯё мешуд, пиндораш ин буд, ки «барои ҷӣ аз модари сап-сафед, абрӯвонаш сиёҳ»дида падари ӯ арӯсаки дигареро ихтиёр кардааст. Нависанда инчунин муҳити ноороми он давр, оғози ҷанги шаҳрвандиро, дар пиндори қаҳрамони қисса Парвона, чунин тасвир кардааст: «Ғалмағал шуд тангкӯчаамон. Модарам баҳона карда баромад аз дарвоза. Садои гиря баланд шуд якбора. Баромадам. Чавонмардеро рӯи даст бардошта меомаданд ҷӯраҳояш. Сараш нишеб буд ба пушт ... куштанд, тир задаанд. Шинохтаи ӯро – Маҳмудро ... Дар ошӯби шаҳр иштирок карданд, тир расидааст ба Маҳмуд ...» [6, с. 172]. Зимни баёни пиндорҳои Парвона нависанда аз ноҷурию ноосудагии зиндагии миллати тоҷик дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ низ ҳарф мезанад. «Пиндорам, ки танҳо дар хонаи мо ноҷурист, маълум, ки дар шаҳр, дар ҷумҳурӣ ва иттифоқ ва дар олам ноҷурист» [6, с. 172].

Ҳамин тавр, дар саросари қисса ба андешаҳои духтарчаи наврас дар бораи қисмату тақдири хеш, саҳтиҳои бепадарӣ ва ғайра дучор меоям. Идеияи нависанда зерии таҳайюлоту ҳулосабарории қаҳрамони қисса марбут ба воқеаи рӯйдодҳои хонаводагӣ, ҳолати рӯҳии ӯ, нооромиҳои ботинӣ, тазодҳои зиндагӣ дар монологи ботинӣ ифода ёфтааст. Нависанда андешаҳои қаҳрамони қиссаро, натавондан дар мавриди воқеаи дар хонавода баамаломата, балки нооромиҳои ҷомеа, аввалин қурбониҳои ҷанги шаҳрвандиро батадриҷ тасвир менамояд.

Метавон гуфт, ки Сорбон дар қиссаи хурди «Пиндор» ҳолати ботинии қаҳрамони марказии қисса – Парвона, шиддати эҳсосҳои ӯро зоҳир мекунад ва дар баробари он масъалаҳои ахлоқиро ҳаллу фасл карданӣ мешавад. Монологи ботинии духтарчаи наврас дар маркази дидаи нависанда, бо тамоми дардҳои ранҷҳо ва ноумедихояш қарор мегирад. Фикру андешаҳои Парвона дар ноҷуриҳои хонаводааш ва маҳаллу Ватанаш, ки сартосари кишварро воқеаҳои мудҳиши ҷанги шаҳрвандӣ фаро гирифта буд, ба дарки масоили муҳимми зиндагӣ банд аст. Дар ин маврид нависанда монологи ботиниро интиҳоб намудааст, ки аз ин нигоҳ қисса таҳлили психологӣ ё ба тариқи дигар, таҳлили равонӣ дорад. Нависанда кӯшидааст ба олами андешаҳои духтарчаи наврас роҳ ёбад, ҳолати рӯҳии ӯро дар душвориҳои зиндагӣ (аз ҳам ҷудо шудани падару модараш ва оилаи нав барпо кардани падараш) нишон диҳад. Духтараки наврас дар андешарониҳои худ раҳгум мезанад, ӯ наметавонад аз душвориҳои зиндагӣ ҷӣ гуна раҳо ёбад. Бинобар ин, дар лаҳзаи охири ба худкушӣ даст заданӣ мешавад, ин лаҳзаи ноумедии ӯро нависанда равшан тасвир кардааст. Модар ӯро аз қасди худкушӣ дар лаҳзаи охири наҷот медиҳад. Дар анҷоми қисса ноумедӣ, сабаби ноҷуриҳои зиндагӣ аз ояндаи хонадону кишвар нишон дода шудааст.

Маҳсулияти интиҳоби мавзӯ ва идеяи насри Сорбон дар он зоҳир мешавад, ки дар солҳои охири асарҳои равонӣ эҷод мекунад, ки тамоми ҳодисаву воқеот дар таҳайюлу зеҳни қаҳрамони марказӣ иттифоқ меафтад. Аз ҷумла, қиссаи “Спитамон” қиссаи равонӣ-фалсафӣ мебошад, ки равиши эҷодӣ ва сабки ҳоси нигоҳи нависандаро нишон медиҳад. Тамоми воқеаро нависанда дар зеҳни қаҳрамони марказии қисса, - Шубон, ба тасвир меорад. Қисса аз номи шахси аввал, яъне аз номи қаҳрамони марказӣ эҷод шуда, қиссаи зеҳнӣ мебошад, зеро

вокеахову мулоҳизаҳо зери андешаҳо сурат мегиранд. Ҳамин тавр, нависанда аз тарзи андеша, аз рӯйдоду воқеиятҳои атроф натиҷагирӣ мекунад. Ҷаҳони ботинии қаҳрамони марказиро нависанда бо тамоми ҷузъиёташ тасвир менамояд. Дар чорҷубаи жанри қисса, Сорбон ба “настри зеҳнгаро” ё “настри андеша” майл мекунад, ки дар охири садаи ХХ дар настри адабиёти тоҷик вусъат ёфта буд. Умуман, асарҳои Сорбон дар омезиш бо “настри зеҳнгаро” ва реализми нисбатан сирф эҷод шудаанд, гарчанде ки худи нависанда ба ин ақида розӣ нест.

Бояд тазаккур дод, ки мавзӯ ва идеяи настри Сорбонро аз рӯи муносибати ӯ ба ҳаёт, дарки бадеии масъалаҳои муҳимми иҷтимоӣ, тарзи тасвир ва корбурди воситаҳои бадеӣ муайян намудан имкон дорад.

Маҳорати нависанда дар эҷоди қисса баъд аз панҷ соли машқ дар жанри ҳикоя вусъат меёбад. Диди Сорбон дар қиссаҳои аз ҷиҳати тасвири чеҳраву шахсиятҳои воқеӣ, ҳодисаву рӯйдодҳои зиндагӣ, офаридани характерҳои ҷудогона, тасвири зоҳирӣ ва ботинии шахсиятҳо ва портрети онҳо як навъ тозагии касб мекунад. Дикқати нависандаро, пеш аз ҳама, лаҳзаҳои муайяни зиндагии фард, муносибату рафтор, хулқу атвор ва характеру тинати онҳо ҷалб намудааст. Нависанда дар асарҳои мекӯшад ба масъалаҳои мубрами замон ва ҷомеа ба назари таҳқиқ нигарад. Ба ақидаи адабиётшинос М. Шукуров: «Сорбон кӯшиш дорад, ки инсонро дар мушкилтарин лаҳзаҳои зиндагии ӯ тасвир намояд. Вай ба симои шахс дар дами сахтиҳо назар кардан меоҳад. Дар ҳикояҳои вай душвориҳои ҳаёт бисёр аст» [4, с. 76].

Сорбон нависандаест, ки дар нимаи дууми қарни ХХ вайроншавии ахлоқи ҷомеа ва фурӯпошии сохти шӯравиро мушоҳида карда, хусусан вайронии хулқу атвор ва ахлоқи занонро дар қиссаи «Чархи эҳтиётӣ» дар мисоли саргузашти Истад нишон медиҳад. Мавзӯи асосии асар пулпарастӣ ва ишратпарастии як идда занони нопоки ҷомеа буда, идеяи нависанда дар ошкор намудани чунин ашхоси бадахлоқи ҷомеа ифода ёфтааст. Истад қаҳрамони марказӣ, зани танноз ва пулпараст аз коргари одии соҳаи савдо то ба мартабаи раиси савдои ноҳия бо роҳи бадахлоқӣ ва фасодӣ мерасад. Нависанда дар симои чунин занони сабукпо, ки бо ҳар роҳ «равуо доштан пештар ба ҷонишини сарқотиби аввали ҳизби ноҳия ва баъдан бо худи котиб барқарор кардани алоқа, бетамизон, худбину худбоварон ва қабоҳату разолат»-и онҳоро ошкор менамояд. Дар баробари ӯ котиби ҳизбӣ, додситону додгустар, муаллиму духтур, милиса дар зиндагӣ танҳо ба пул имон доштанд ва роҳи ҳалли ҳама гуна мушкилотро танҳо дар пул медонистанд. Шакаршо ном шахс, ки рассом буд ва муддате бо Истад муносибати наздик дошт, шояд бо сабаби доштани имону вичдон, худро аз чунин зан дур мекунад. Шокиршо дар асоси мушоҳидаҳои ба рафтору бадахлоқии Истаду атрофиёнаш ба натиҷае мерасад, ки пул инсонро аз роҳ мебарорад, ҳамаро мехарад ва воқеан қувваи бузургест, ки «ҳама гуна қабоҳатро, разолатро бо ин рақамҳо рӯйпӯш карда метавонад». Истад аз ҷумлаи он занони нопок аст, ки нисбат ба шавҳараш – Калонхон ва духтарчааш – Сунбул аз барои нафс ба онҳо хиёнат мекунад. Барои вай муқаддасоти вазифаи модар ва зан ҳеч вучуд надорад, балки дар зеҳну вучудаш танҳо пулу бадахлоқиву нопокист. Ӯ танҳо дар пайи айшу ишрат, гирдоварии пулу мол мебошад. Нависанда фоҷиаи чунин фардро, ки шавҳараш майзада шуда, оқибат худашро меовезад ва аз пулаш ҳам, ки дар дохили чархи эҳтиётӣ мошини газ 24 нигоҳ дошта мешуд, маҳрум мешавад, зиндагии бемаънову сарбаста ва фасодии ахлоқи ҷомеаро нишон доданӣ шудааст. Истад баъд аз ин маҳрумиятҳо аз ҳуш меравад ва дар қисса маълум нест, ки дар ӯ осори зиндагӣ мондааст ё ин ки не. Дар ин фарҷом нависанда хулосаро ба хонанда ҳавола мекунад, агар Истад зинда монда бошад ҳам, вай на барои марги шавҳараш, балки барои пули аздастрафта, ки тамоми умри худро барои ҷамъоварии он равона карда буд, дар ҳолати номаълум гирифта мегардад. Он хазинаро, ки бар ивази он шавҳару духтарашро ба ҳоли худ гузошта буд, нависанда дар симои Истад характери занони пастфитратро инъикос намудааст. Чунин анҷом ёфтани қисса, барои хонанда рамзӣ буда, дар он идея ва ҳадафи аслии нависанда ифода ёфтааст.

Маълум аст, ки ғояи нияти асосии асар мебошад ва тарзи муносибати муаллиф ба тасвиршаванда. Вобаста ба ин бояд гуфт, ки Сорбон дар офаридаҳои ҳамаҷоғ бевосита идеяҳои, яъне ғояҳои худро баён намекунад, вале ғояи ӯ дар асар дар муқолимаҳо, муҳокимаҳо ва монологҳои образҳо ва ё ки дар мазмуну мундариҷаи мавзӯ ифода меёбад. Қаҳрамонҳои нависанда одамҳои воқеиянд. А. Набавӣ мегӯяд: «матлаби ӯ ба василаи сарнавишти қаҳрамонҳо падида овардани мабдаҳои он нерӯи бадиест, ки мағз андар мағзи ҷомеа реша ронда, одаму одамиятро поймол менамуд... Муҳим он аст, ки ӯ моҳияти зиддиинсонии онро аз диди ахлоқи одамият ба субот расонидааст» [4, 48]. Ба хотир меорем ҳикояи «Хирманкӯб»-ро, ки қаҳрамони марказии он Амонбой, гандуми хирман мекӯфт ва ҳамаашро ба давлат месупурд. Бо вучуди гурусна будан аз хирманҳои кӯфтааш барои нафс

ҳаргиз аз он намегирифт. Аз «наҳӯрдани дами гарм ва равғанӣ» чашмонаш бенур мешаванд. Дар ин маврид нависанда аз забони Абдуқаҳҳор матлаби асосии дигарро ба Амонбой ишора карда чунин ифода менамояд: «- Гумон накунед, ки ҳамаи гандуми хирманҳои шумо мекуфтагӣ ба давлат равад. Не. Агар як хирманатон чил ҳар гандум барояд, фақат нисфаш ба амбор мебарояд, ба ними дигараш мудирӣ амбору бригадир ҳамсанг мешаванд. То кай зиндагӣ шуморо фиреб медиҳад, шумо ҳам аз зиндагӣ сабақ гиред» [6, 45]. Дар ана ҳамин гуфтори персонаж мавзӯ ва идеяи нависандаро муайян кардан мумкин аст, ки дар сурати сирати Амонбой инсонӣ поку бовичдон дорои матонати қавӣ ва заҳматкаш нишон дода шудааст. Чунин мисолҳо дар насри Сорбон зиёданд, масалан А. Набавӣ дуруст қайд мекунад, ки қаҳрамони ҳикояи «Шабкӯр» барои аз гуруснагӣ намурдани чанд бачаи деҳ, шабҳо худро дар хирманчо ба шабкӯрӣ мезад... [4, с.48].

Сорбон нисбат ба зиндагӣ ва рисолати адабиёт назари хосси худро дорад. Вай рисолати аслии адабиёти бадеиро дар бозтоби воқеаҳо, ҳодисаҳо, чехраҳо – характеристикаи нотақрор ва барҷаста дидааст ва дар асарҳояш маҳз дар бораи зиндагӣ ва саргузашти ин гуна одамон суҳан ронда, воқеа ва ҳодисаҳоеро ба қалам овардааст, ки фавқуллода мебошанд [4, с. 33].

Сорбон аз аввалин ҳикояҳои, ки дар маҷмӯаи «Гар дар дил» гирд омадаанд, ба тасвири экспрессивии ҳаёти зӯр, ба қувваи ҷисмониву рӯҳонии инсон, ба бузургию устувории рӯҳи вай майл дошт. Аз ҳамон вақт ӯро қувваи ҳиссиёт ва зиддиятҳои он, тобиши нозуки ҳиссиёте, ки зуд дигар мешавад, ба худ мекашид. Дар «душвориҳои зиндагӣ», ки дар ҳикояҳои ӯ бисёранд, аксари қувваи шахсияти инсон, меҳру муҳаббат ва нафрату адовати вай, иродату қатъияти ӯ намоён мешавад. Озмоиши устуворӣ дар повестҳои Сорбон «Занги аввал» (1970), «Санги сипар» (1971), «Ҷӯғӣ» (1973), «Буд, набуд» (1974) боз амиқтар мазмунӣ ҳаётӣ пайдо кард. Он санҷишҳо дар ин повестҳо барои нишон додани рӯҳияи қаҳрамонони замон ва ҳамзамонони мо замина зоҳир кардаанд [4, с. 9]. Масалан, дар қиссаи «Дашти морон» мавзӯи гуреза ва оқибатҳои он идеяи нависандаро ташкил додааст. Дар бораи ин қисса А. Сатторзода изҳори назар карда, мегӯяд, ки «Мавзӯи гуреза дар адабиёти ҷаҳонӣ нав нест. Махсусан ба ин мавзӯ дар солҳои 60-70-уми асри гузашта нависандагони шӯравӣ тавачҷӯҳӣ бештаре зоҳир намуда буданд, монанди Ч. Айтматов, В. Распутин ва дигарон. Гурезаҳои Сорбон аз гурезаҳои адабони дигар бо он фарқ мекунад, ки онҳо инқилоби болшевикӣ ва Ҷанги Бузурги Ватанро барои худ ва ватанашон бегона мешумориданд ва аз ин сабаб гурезагии худро як навъ эътироз медонистанд» [4, с. 34]. Ба андешаи адабиётшинос ин мавзӯ дар асари нависанда инкишоф наёфтааст ва муаллиф ба ҳалли кӯҳнаи ин мавзӯ қаноат намудааст. Воқеан гурезагӣ дар давраи шӯравӣ «рамзи хиёнат ба ватанро дошт ва гуреза шахси хоин ва мардуд ба шумор мерафт, ки аз ӯ ҳатто падару модар ва хешовандон ҳазар мекарданд» ин ҳолатро нависанда дар муносибати волидайнӣ Зукур равшан тасвир кардааст. Вале идеяи Сорбон дар ин асар дигар аст, ки дар суҳбат бо рӯзноманигор Одил Нозир баён кардааст: «Зукур навхона аст, навдомод аст ва аз занаш дил канда наметавонад. Ӯ як ақида дорад: чаро ҷанг биравад, ки дар он даст надорад? Ӯ як ҷавонест, ки ақидаи худро дорад. Ӯ касе нест, ки ба Ватан хиёнат карда бошад, фақат ишқи зан ӯро гурезонду ӯ маҷбур ба пинҳонкорӣ гузашт ва оқибат ҷазояшро дид...» [4, 344]. Чунонки аз гуфтаҳои нависанда бармеояд, меҳру муҳаббат ва пайвастагӣ ба занаш ба Зукур имкон надодааст, ки қарзи асосии хешро дар назди Ватан-модар иҷро намояд. Хусусан дар асри гузашта, ки идеологияи сиёсии шӯравӣ гурезагиро баробари хиёнат ба давлату Ватан эътироф мекард, барои наздикону хешу ақраба як доғи сиёҳ умре боқӣ мемонд. Масълаи дигаре, ки дар асар ба назар мерасад ва аз он метавон натиҷагирӣ кард, ин берун аз ҷомеа, аҳли байт ва хешу ақраба зиста натавонистани инсон ва мавҷудияти он маънии инсонгаронаи худро гум мекунад. Ин масъала баҳси дигари доманадореро шомил аст, ки ба фалсафаи ҳастии инсон ва ҷавҳари инсонгарӣ мепайвандад.

Ҳамин тавр, идеяи ва мавзӯҳои насри Сорбон, ки «фавқуллоданавис» ва «фоҷианавис» мебошад, дар асарҳояш дар тафаккури бадеӣ, дар диалогу монолог ва гоҳе дар доираи тарҳрезии сужети асарҳояш, зимни тасвири психологӣ зиндагии бесарусомону мураккаби мардум, тасвири рӯҳия, олами ботинӣ, «марҳилаҳои мушаххаси рӯзгори ҷомеа» ва ғайра аз тасвири одӣ сар карда то тасвири зеҳнӣ амиқ тасвир шудааст.

АДАБИЁТ

1. Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского / М. Бахтин. Изд. 4-е. – М.: «Сов. Россия», 1979. – 320 с.
2. Мусулмониён, Р. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмониён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 334 с.
3. Скобелев В.П. Поэтика рассказа/В.П. Скобелев.–Издательство Воронежского университета, 1982.–156 с.
4. Сорбон дар оинаи нақду суҳансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳиявавероиши Одил Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С.20.
5. Сорбон. Куллийет. Ҷилди 1. Повест. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.

6. Сорбон. Куллиёт. Чилди III. Қиссаҳои хурд. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2010. – 408 с.
7. Сорбон: Муроди ман ба худшиносӣ расонидани мардум аст (Сухбати Фотех Абдулло бо Сорбон) // «Зиндагӣ», 2 августи 2007. Дар китоби Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – С.330.
8. Чудаков А.П. Поэтика Чехова / А.П. Чехова. – Издательство «Наука», 1971. – 293с.
9. Шукуров, М. Насри реалистӣ ва таҳаввули шуури эстетикӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1987.-452 с.
10. Шукуров, М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи XX / М. Шукуров // Садои Шарк.– 1998.– № 1/6.– С. 111–121.
11. Шукуров, М. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ / М. Шукуров. – Хучанд: Нури Хучанд, 2006.– 90 с.

МАВЗУЪ ВА ҒОЯ ДАР НАСРИ СОРБОН

Дар мақола мавзӯ ва ғояи насри Сорбон баррасӣ шудааст. Ба ақидаи муаллиф то кунун мунаққидон насри Сорбонро ҳамаҷониба таҳқиқ накардаанд, балки «ба моҳияти ҷустуҷӯҳои адабии нависандаи навоар сарфаҳм нарафтаанд», танҳо солҳои охир баъзе китобҳо, мақолаҳо, тақризу корҳои илмӣ ба назар мерасад, вале «бо ин ҳама ҳанӯз ҳам Сорбон дар нақд ва адабиётшиносии мо худро кони кашфношуда» медонад.

Таҳлили ҳамаҷонибаи насри Сорбон, ки мавзӯҳои ҳаётиро фаро гирифтааст, имкон медиҳад, ки ба ғоя ва нияти навиштаҳои нависанда сарфаҳм равам, балки моҳияти замон ва дигаргуниҳои ҷомеаро аз диди нависанда назар намоем, зеро ба тамоми раванди воқеияти замон нависандагон бояд назари хос ва амиқ дошта бошанд, то ин ки осори боқимондаи онҳо солҳо, балки қарнҳо аҳаммияти худро аз даст надода бошад ва дар адабиёт намунаи беҳтарини асар шинохта шавад.

Омӯзиши асарҳои нависанда имкон медиҳад, ки натавонӣ алоқаи адабиёт ва фаъолияти эҷодии адиб, яъне сарманиаи ташаққули андешаҳои сиёсӣ ва маънавия ахлоқии адиб муайян карда шавад, балки диди иҷтимоиву бадеии нависанда воқеӣ арзёбӣ гардад.

Калидвожаҳо: мавзӯ, ғоя, наср, осор, моҳият, замон, адиб.

ТЕМА И ИДЕЯ В ПРОЗЕ СОРБОНА

В статье рассматривается тема и идея в прозе Сорбона. По мнению автора статьи до сих пор критики не исследователи всесторонне прозу Сорбона, более того «не познали сущность литературных поисков писателя новатора», только за последние годы изданы некоторые книги, опубликованы статьи, отзывы, научные труды, однако Сорбон по сей день в критике и нашем литературоведении считает себя «не открытым сокровищем».

Всесторонний анализ прозы Сорбона в которой охвачено жизненные темы, позволит познать идеи писателя, более того взглянуть на время и социальные изменения с его взгляда, так как писатели должны иметь особый и глубокий взгляд на весь процесс событий времени, чтобы их творения не потеряли свое значение по истечению времени, и в литературе были признаны лучшими произведениями.

Изучение произведения писателя позволит определить не только взаимосвязь литературы и литературную деятельность литератора, более того позволит определить основу развития политических нравственных мыслей литератора, реально оценить его социально-художественный взгляд.

Ключевые слова: тема, идея, проза, наследие, сущность, время, литератор.

TOPIC AND IDEA IN PROSE OF THE SORBON

The article discusses the theme and idea of Sorbonne's prose. According to the author, until now, critics have not thoroughly researched Sorbon's prose, but "did not understand the essence of the literary search of the innovative writer", only in recent years some books, articles, reviews and scientific works have appeared, but "with all this, Sorbon is still in cash and Our literary studies considers itself an undiscovered mine. A comprehensive analysis of Sorbonne's prose, which covers life topics, allows us to understand the ideas and intentions of the writer's writings, but also to look at the essence of time and changes in society from the writer's point of view, because writers must have a special and deep view of the entire process of the reality of the time. , so that their remaining works will not lose their importance for years, but for centuries, and will be recognized as the best example of the work in literature. The study of the writer's works allows to determine not only the relationship between literature and the writer's creative activity, that is, the source of the formation

of the writer's political, spiritual and moral thoughts, but also to assess the social and artistic vision of the writer.

Keywords: theme, idea, prose, heritage, essence, time, writer.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хошимова Хуршеда Абдуманноновна – номзади илми филология, ходими пешбари илмии шуъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои ҶТ. Сурога: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033

Сведения об авторе:

Хошимова Хуршеда Абдуманноновна - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук РТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033

About the author:

Khoshimova Khursheda Abdumanonovna - Candidate of Philological Sciences, Leading Researcher of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature. Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Tel.: (+992) 934013033

«МЕЪЁР-УЛ-АШЪОР»-И НАСИРУДДИНИ ТҶҶСӢ ВА ЗАРУРАТИ ТАСҶЕҶИ МУҶАДДАДИ ОН

Муборакиён С.М.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Рисолаи донишманди машҳури қарни XIII Ҳоча Насируddини Тӯсӣ бо номи “Меъёр-ул-ашъор дар навъи худ камназир буда, бо забони форсии тоҷикӣ фанни арӯзу қофияро дар шеъри арабу ачам дар ҳадди зарурӣ фаро гирифтааст. Ин асар соли 1253 таълиф ёфта, яке аз аввалин рисолаҳои донишмандони форсу тоҷик мебошад, ки дар мавриди вазни арӯз ва қофияи шеъри форсӣ маълумот медиҳад. Дар хусуси вазну қофияи шеъри форсӣ ба ҷуз китоби “Ал-муъҷам фи маойири ашъор-ил-аҷам”-и Шамси Қайси Розӣ асари дигаре ба андозаи “Меъёр-ул-ашъор” ҷомеъ ва дақиқ навишта нашудааст. Тавре аз гуфтаҳои ҳуди Насируddини Тӯсӣ маълум мешавад, ӯ ҳангоми таълифи “Меъёр-ул-ашъор” як қатор асарҳои дар заминаи арӯзу қофияи шеъри арабиву форсӣ иншошударо дар даст доштааст. Дар “Меъёр-ул-ашъор” ҷандин маротиба ба суҳанони бунёдгузори илми арӯзу қофияи араб Халил ибни Аҳмад (асри 8), инчунин ба арӯзdonу забоншиноси араб Заҷҷоҷ (асри 10), донишмандони форсу тоҷик Юсуфи Арӯзӣ (асри 10) ва Баҳромии Сараҳсӣ (асри 11) истинод карда шудааст.

Ба андешаи арӯзdonи тоҷик профессор У.Тоиров, Насируddини Тӯсӣ дар таълифи ин асари худ бештар аз ду сарчашма – “Ал-қустос-ул-муҷтаим фи илм-ил-арӯз”-и Абулқосими Замаҳшарӣ (асри 12) ва “Ал-муъҷам”-и Шамси Қайси Розӣ (асри 13) истифода бурдааст [4, с. 9]. Ба қавли ӯ, асари мазкур ҳангоми таълифи рисолаҳои арӯзу қофияи минбаъда, монанди “Меъри Ҷамолӣ”-и Шамси Фаҳрии Исфохонӣ (асри 14), “Бадоеъ-ус-саноеъ”-и Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ (асри 15), “Рисолаи арӯз”-и Сайфии Бухорӣ (асри 15), “Ҷамъи муҳтасар”-и Ваҳиди Табрзӣ (асри 15), “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсуддин (асри 19), “Фарҳанги Ҷаҳонгирӣ”-и Ҳусайни Инҷу (асри 18), “Вазни шеъри форсӣ”-и Парвиз Нотили Хонларӣ, “Грамматика персидского языка”-и Е.Э.Бертелс, “Арӯзи тоҷикӣ” ва “Қофия дар назми тоҷик”-и Б. Сирус, “Санъати суҳан”-и Т.Зехнӣ ва ғайра ҳамчун сарчашмаи асосӣ хидмат кардааст [4, с. 12].

Бояд гуфт, ки як зумра муҳаққиқон, аз ҷумла донишманди эронӣ Муҳаммади Қазвинӣ, дар мавриди ба Тӯсӣ тааллуқ доштани ин асар, яъне «Меъёр-ул-ашъор» шакку тардид намудаанд [12, муқаддима, ҳавваз-вов]. Аммо Мударрис Разаӣ бо овардани далелҳои зиёде ба Ҳоча Насируddини Тӯсӣ тааллуқ доштани ин асари бунёдиро собит месозад [8, с. 531-534]. Инчунин дар шарҳи ин асар бо номи “Мизон-ул-афкор”, ки бо

кӯшиши Муфтӣ Саъдуллоҳи Муродободӣ дар Ҳиндустон фароҳам шудааст, он сарехан ба Ҳоҷа Насируддин нисбат дода шудааст. Масъалаи интисоби ин асар ба Насируддини Тӯсӣ ҳамчунин аз ҷониби донишмандони дигари эронӣ ва тоҷик низ мавриди таҳқиқ қарор дода шудааст [1; 2; 5; 7]. Бинобар ин, ба моли Ҳоҷа Насируддини Тӯсӣ будани ин асари пураарзиши адабиётшиносӣ ҷойи шакку шубҳа боқӣ наместонад.

“Меъёр-ул-ашъор” дорои муқаддима ва ду фан ё боб мебошад. Дар муқаддима, ки аз се фасл иборат аст, ба таври кӯтоҳ андешаҳои муаллиф дар бораи моҳияту ҷиғунагии шеър, нақши тахайюл, вазн ва қофия дар шеър, сабабҳои ихтилофи вазну қофия дар забонҳои мухталиф ва илмҳои марбути шеър баён гардидаанд. Фанни аввал марбути илми арӯз ва фанни дувум марбути илми қофияи шеъри арабию форсӣ буда, ҳар фан даҳ фаслро дар бар мегирад, ки дар онҳо масъалаҳои асосии арӯзу қофия баррасӣ карда шудааст.

Китоби дигари Насируддини Тӯсӣ “Асос-ул-иктибос” соли 642 ҳ.к. баробар ба 1245 м. таълиф ёфта, он дар қатори “Ахлоқи Носирӣ” ва “Меъёр-ул-ашъор” аз маъруфтарин асарҳои муаллиф мебошад, ки ба забони форсии тоҷикӣ иншо шудааст. Мавзӯи асосии “Асос-ул-иктибос” ба илми мантиқ тааллуқ дошта, дар миёни осори мантиқии муаллиф олитарин доништа мешавад. Насируддини Тӯсӣ дар пайравӣ ба маҷмӯаҳои мантиқи файласуфони гузашта, монанди осори Арасту ва “Шифо”-и Ибни Сино асари мазкурро ба нӯҳ бахш тақсим намуда, ҳар бобро мақола номидааст. Мақолаи нухуми он дар боби шеър мебошад. Ҳоҷаи Тӯсӣ дар пайравӣ ба файласуфони мазкур мабҳаси шеърро низ ба унвони яке аз фанҳои мантиқ ба ин китоб дохил намудааст. Мақолаи нухум, ки ба шеър тааллуқ дорад, аз се фасл таркиб ёфта, дар онҳо моҳияту манфиати шеър, нақши таҳйилу муҳокот дар он ва ҷиғунагии калимоти шеър ва баъзе санъатҳои бадеӣ баррасӣ карда шудааст.

Аз китобҳои “Асос-ул-иктибос” ва “Меъёр-ул-ашъор” то имрӯз нусхаҳои зиёди хаттӣ дар китобхонаҳои умумию хусусӣ боқӣ мондааст. Қадимтарин нусхаи қаламии мавҷуди “Асос-ул-иктибос” ба 171 сол пас аз вафоти муаллиф дар соли 843 ҳ.к. мутааллиқ мебошад [3, с. коф-чим]. Матни интиқодии ин асар дар Эрон бори аввал ба тасхеҳи Мударрис Разаӣ дар соли 1326 ҳ.ш. ва маротибаи дувум соли 1355 ҳ.ш. ба табъ расида, минбаъд асари мазкур соли 1375 ҳ.ш. бо таълиқоти Саид Абдуллоҳи Анвор ва соли 1380 ҳ.ш. бо кӯшишу бознигариҳои Мустафо Буруҷирдӣ мунташир мешавад. Дар Тоҷикистон матни комили асар ба хатти кириллӣ то ҳанӯз баргардонида нашуда, танҳо мақолаи нухуми он, ки марбути масъалаҳои назариёти шеърии муаллиф аст, соли 1985 дар маҷмӯаи “Фанни шеър” ба танзиму тасхеҳ ва тавзеҳоти Ш.Ҳусейнзода ва Х.Шарифов ҷоп шудааст [10, с. 150-167].

Матни “Меъёр-ул-ашъор” бори нахуст ба сайъ ва эҳтимоми Муҳаммад Саъдуллоҳ Муфтӣи Муродободӣ дар китоби шарҳи ҷомеи ин асар бо унвони “Мизон-ул-афкор фи шарҳи Меъёр-ул-ашъор” дар таърихи 1263 ҳ.к. дар Ҳиндустон ба табъ расида, нигоранда илова бар нашри асар мушкилоту мубҳамоти онро низ ба таври муфассал тавзеҳ додааст. Нашри дувумбори шарҳи мабсути ин асар ҳангоми дар қайди ҳаёт будани муаллиф дар соли 1282 ҳ.к. ва ахиран пас аз вафоти ӯ дар санаи 1283 ҳ.к. сурат гирифтааст. Ҳамчунин ин асар соли 1906 бо шарҳу тавзеҳи Музаффаралии Асир бо забони урду дар Ҳиндустон ва соли 1320 ҳ.к. бо шарҳу тавзеҳоти Начмуддавла дар Техрон ва баъдан чандин маротиба дар Эрон бо кӯшиши Муҳаммади Фишоракӣ ва Ҷамшеди Мазохирӣ, Ҷалили Таҷлил, Муаззама Иқболӣ ва Алиасфар Қаҳрамони Мукбил мунташир мешавад. Яке аз нашрҳои ахири ин асар ба тасхеҳи Муҳаммади Фишоракӣ дар Техрон соли 2011 аз сӯи нашриёти “Мероси мактуб” бо сифати баланд ба табъ расидааст, ки шомили муқаддимаи мусаҳҳеҳ, матни интиқодии “Меъёр-ул-ашъор” ва “Мизон-ул-афкор дар шарҳи Меъёр-ул-ашъор” мебошад. Дар Тоҷикистон соли 1985 муқаддимаи “Меъёр-ул-ашъор” дар маҷмӯаи “Фанни шеър” ҷоп мешавад, ки танҳо шомили се фасли аввали асар мебошад [10, с. 167-171].

Матни комили “Меъёр-ул-ашъор” бошад, дар Тоҷикистон соли 1992 бо муқаддима ва тавзеҳоту таълиқоти муфассали арӯзшиноси шинохтаи тоҷик Урватуллои Тоир нашр гардида, дар таҳияи он М. Абдуллоев ва Р. Ҷалол низ саҳм гузоштаанд [4]. Таҳияи

матни мазкур ба эҳтимол аз рӯи нашри соли 1363-и Муҳаммади Фишоракӣ ва Чамшеди Мазохирӣ сурат гирифтааст.

Таҳиягарони нашри кириллии асари мазкур зимни омода сохтани он чихати нигоҳ доштани асолату дақиқият ва рӯи кор овардани матни саҳеҳу илмии асар ҷаҳду талош намудаанд, ки заҳматҳои онҳо дар ин замина шоистаи қадрдонӣ мебошад. Бо вучуди ин хини таҳия ва тасҳеҳи асар бархе иштибоҳоте низ ба ҷашм мерасад, ки аз қимати кори анҷомдодаи эшон мекоҳонад. Аслан сабаби дар нашрҳои кириллии осори илмию адабии гузаштагони форсу тоҷик роҳ ёфтани ғалату иштибоҳоти матнӣ хеле зиёданд. Донишманди фақиди тоҷик Абдулманнони Насриддин дар ин маврид сабабу омилҳои нақси таҳияву баргардони чунин осорро дар дуvozдаҳ бахш баён кардааст, ки нафаҳмидани луғоти ибороти арабӣ, ғалат навиштани калимаҳои мураккаб, нодуруст хондани садонокҳои кӯтоҳ ё ҳаракатҳои вожаҳо, надонистани мавқеи бандеки изофӣ, аломати вергул, ба иштибоҳ хондани номи одамон ва китобу ҷойномҳо ва монанди ин аз ин қабиланд [6, с. 103-119].

Дар нашри мазкур сабки таълифи муаллиф нигоҳ дошта шудааст ва бинобар ин баъзе калимаву таъбирҳои барои дарки хонандагон мушкил вобаста ба мазмуни матн дар дохили кавсӣ тавзеҳ ёфтааст. Ҷумлаву ибораҳои арабӣ пурра оварда шуда, мисолҳои шеърӣ арабӣ дар баробари матни асл тарҷума карда шудаанд, то маънои онҳо барои хонандагон мафҳум бошад. Инчунин муаллифони мисолҳои шеърӣ арабӣ дар қисмати тавзеҳоту таълиқоти асар зикр шудаанд. Таҳиякунандагон ин маълумотҳоро зоҳиран аз нашри интиқодии китоби “Ал-қустос-ул-мустақим фи илм-ил-аруз”-и Замахшарӣ, ки соли 1969 бо кӯшиши донишманди араб Баҳича Бақир Ал-Ҳасанӣ ба таърифи расидааст, дастрас намудаанд.

Яке аз махсусиятҳои барҷастаи нашри мазкур дар он зоҳир мешавад, ки омодакунандагони он кӯшидаанд дар қисмати тавзеҳоти китоб ҳар таъбиру ибороти мушкилу мубҳами муаллифро шарҳ дода, дар ҳадди имкон шакли дурусти онро пешниҳод намоянд. Масалан, дар матни китоб муаллиф рукҳои аслии форсиро ҳафтто ва рукҳои аслии арабиро даҳто доништааст ва се рукни изофашударо “фобилун”, “мафобилун” ва “мафобилун” доништааст, ки дутои ахир дар китобат ғалат омада, дар тавзеҳот асли ин рукҳо “мафобилатун” ва “мутафобилун” зикр мешавад [4, с. 130]. Дар ҷои дигар муаллиф ҳангоми зикри доираи Муштабаҳа рукҳои мафъулоти ва мустафъилунро аз баҳри Муктазаб медонад, вале ишора мекунад, ки ин баҳр дар шеърӣ форсӣ мустаъмал нест. Таҳиягарон дар тавзеҳи ин фикри Насируддини Тӯсӣ овардаанд, ки ҳарчанд баҳри Муктазаб сараввал хоси шеърӣ арабӣ буд, аммо баъдтар махсусан вазнҳои музоҳафи он дар шеърӣ форсӣ мавқеъ пайдо карда, васеъ истифода карда шуданд. Дар шеърӣ арабӣ бошад, баръакс истеъмолаш кам шудааст ва бинобар ин ҳатто ин баҳр ва баҳри Музореъро пеш аз Насируддини Тӯсӣ яке аз арӯзиён Ахфашӣ Балхӣ аз доираҳои арӯзӣ ҳазф карда будааст [4, с. 134].

Зиҳофҳое, ки дар матни асар ба шакли нодуруст омадаанд, аз ҷониби таҳиякунандагон ислоҳ карда шуда, дар тавзеҳот ба онҳо ишора карда шудааст. Чунончи, дар саҳифаи 45 зиҳофи макфуфи рукни мустафъилун дар шакли ғалати “мустафъилун” забт шуда будааст, ки гунаи саҳеҳи он “мустафъилу” барқарор шудааст. Дар ҳамин саҳифа шакли саҳеҳи зиҳофи маҳбуни матвӣ аз рукни мафъулоти ба гунаи “фаъилоти” барқарор шудааст, ки ин зиҳоф дар матни асл ба шакли нодурусти “фаъилотун” омадааст. Насируддини Тӯсӣ зимни баёни вазни Ҳазачи мусаммани солим мегӯяд, ки дар шеърӣ форсӣ аз он дарозтар нест ва зиҳофи мусаббағ дар охири он намеояд, чунки вазни он аз доира берун мешавад. Таҳиягарони нашри мазкур ин ақидаи муаллифро ба ҷолиш кашида мегӯянд, ки дар шеърӣ форсии тоҷикӣ аз ибтидо вазни Ҳазачи мусаммани мусаббағ роиҷ аст [4, с. 140]. Ҳамчунин дар тавзеҳот ба як қатор вазнҳои баҳрҳо ва зиҳофоти онҳо, ки ба ҳамдигар мувофиқат надоранд, ишора шудааст [4, с. 141].

Бо вучуди он ки таҳиякунандагони нашри мазкур кӯшидаанд матни асарро бидуни ғалат омода намуда, ҷойҳои мубҳаму ноқисии матни аслро ислоҳу бартараф намоянд, тавре зикр гардид, ҳангоми ба хатти кириллӣ таҳия сохтани он норасоҳои зиёде ба матн ворид гардидааст. Мо дар зер ба таври фишурда танҳо ба баъзе иштибоҳоте

ишора мекунем, ки ба мухтавои асосии асар, аз ҷумла ба ифодаи дурусти истилоҳоти арӯзу қофия, вазни байтҳо, афӯилу тафӯили шеър, номи зиҳофу рӯкнҳо робита дошта, ҳангоми таҳия ва баргардони асар ба он роҳ ёфтаанд.

Дар фасли аввали муқаддима ҷумлаи зайл ба таври ғалат ва нофаҳмо забт шудааст: “Ва маснавӣ (?) ба забони форсӣ китобе ҷамъкарда (?) аст муштамил бар ашъори ғайри муқаффо ва онро “...нома” (?) ном ниҳода” [4, с. 16]. Дар асл шакли саҳеҳи он чунин аст: “Ва Чашубӣ ба забони форсӣ китобе ҷамъ кардааст муштамил бар ашъори ғайри муқаффо ва онро йӯбаҳнома ном ниҳода” [1, с. 166]. Дар тавзеҳи худ ба китоби “Меъёр-ул-ашъор” Саъдуллоҳи Муродободӣ Чашубиро номи як шоир ва “йӯбах”-ро бо воқи маҷхул ба маънои орзуву иштиёқ шарҳ додааст.

Дар баъзе ҳолатҳо байтҳои барои намуна овардаи муаллиф бо тасарруфоти нораво таҳриф шудаанд. Аз ҷумла, байти зерин ба шакли нодуруст баргардон ва нашр шудааст:

*Пурнур ҷаҳони (?) сияҳу (?) танг аст,
Бо ёсаман (?) он бут ба ҷанг аст [4, с. 57].*

Дар асл ба ҷои “ёсаман”, ки дар ин байт мавқеи маъноӣ надорад, калимаи “шаман” омадааст, ки ба маънои роҳиби буддой ва бутпараст аст. Шакли саҳеҳи байт дар нашри Муҳаммади Фишоракӣ чунин забт шудааст:

*Пурнур ҷаҳон сияҳ ва танг аст,
То бо шаман он бут ба ҷанг аст [1, с. 50].*

Ҳамчунин ба бархе таҳрифу ғалатҳое, ки дар матни китоб ҷой доранд, ишора мекунем. Калимаи “х(в)аш” нодуруст ба гунаи “хӯш” забт шудааст: “Ва ҳамчунин ҳаракате бошад аз таркиби ду ҳаракат, ҷунонки ҳаракати ҳарфи мураккаб дар “хӯш” (?), ки мураккаб аз замнат ва фатҳат аст” (саҳ. 20); ба ҷои доираи “Мучталиба” ба иштибоҳ “Мучтасс” омадааст: “Пас давоир наздики араб панҷ аст: Мухталифа, Мӯталифа, Мучтасс (?), Муштабаҳа, Муттафиқа” (саҳ. 39); калимаи “авохири” пас аз “ғайри” афтидааст: “Ва бидон, ки мактӯъ дар ғайри (?) мисроъҳо ҷоиз набошад...” (саҳ. 43); ба ҷои зиҳофи “фаъилатон” зиҳофи “фаъилотон” омадааст: “Фаъилотон ва он маҳбули музол аст” (саҳ. 44); калимаи “ман” дар мисраи зайл барзиёд омадааст: “Гар дур бошам аз ту ман (?) чун бошам сабур” (саҳ. 73); дар мисраи дигар ба ҷои “суратнигорон” вожаи “суратгарон” омада, вазнро бар ҳам задааст: “Очизанд аз суратат суратгарон (?)” (саҳ. 78); ибораи “май овар ба сабӯҳӣ” дар мисраи зайл ғалат навишта шуда, ба вазн сакта ворид кардааст: “Тарабангез май овард (?) ба сабӯҳ (?)” (саҳ. 81).

Ба ҳамин монанд ғалатҳои имлоии фаровон дар истилоҳоти фанӣ ва амсолу абёт, инчунин як қатор иштибоҳоти китобативу техникаӣ зимни таҳияи асар ба хатти кириллӣ дар матн роҳ ёфтаанд, ки ҷаҳорҷӯби мақола ба бозгӯву тавзеҳи он маҷол намедихад. Бо вучуди ин, таъкид намудан зарур аст, ки нақди ҳозир бар ин асар ба ҳеч навъ ҷизе аз хидмату талошҳои арзанда, эътибори илмӣ ва фазли тақаддуми таҳиягарони нашри сирилликӣ асар, хусусан профессори муҳтарам Урватуллои Тоир, ки аз пешгомӣ ва аз пурқортарин олимони муосири тоҷик дар қорӣ таҳия ва нашри матни рисолаҳои арӯзу қофияи шеъри форсии тоҷикӣ ба хатти имрӯзӣ мебошад, кам намекунад. Танҳо бадеҳист, ки дар сурати нашри мучаддад барои боло бурдани арзиши матншиносии асар, ҳусни матни он ва шинохти дурусти сухани муаллиф ба назар гирифтани тасҳеҳи чунин ағлоту иштибоҳот зарур мебошад.

АДАБИЁТ

1. Меъёр-ул-ашъори Насируддини Тӯсӣ ва Мизон-ул-афқор фи шарҳи Меъёр-ул-ашъори Саъдуллоҳ Муфтии Муродободӣ / ба тасҳеҳи Муҳаммад Фишоракӣ. – Техрон: Мероси мактуб, 1389. – 590 с.
2. Муқбил Алиасғар Қаҳрамонӣ. Таъкиде бар сикҳати интисоби “Меъёр-ул-ашъор” ба Хоча Насируддини Тӯсӣ // Маҷаллаи “Оинаи мерос”. – Техрон, 1369. – № 47. – С. 211-227.
3. Насируддини Тӯсӣ. Асос-ул-иктибос / ба тасҳеҳи Мударрис Разаӣ. - Интишороти Донишгоҳи Техрон, 1326. - 599 с.
4. Насируддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-ашъор / таҳияи У. Тоир, М. Абдуллоев, Р. Ҷалол. - Душанбе : Ориёно, 1992. - 150 с.
5. Насируддини Тӯсӣ. Меъёр-ул-ашъор // Шеърӯ шоирӣ дар осори Хоча Насируддини Тӯсӣ / ба тасҳеҳи Муаззама Иқболӣ. – Техрон, 1370. – С. 150-419.

6. Насриддин Абдулманнон. Куллиёти осор: Дар хафт мучаллад. Чилди хафтум. – Хучанд: Ношир, 2013. – 764 с.
7. Одинаев Н. Умумият ва фарқи усулӣ дар “Ал-муъҷам”-и Муҳаммад Шамс Қайси Розӣ ва “Меъёр-ул-ашъор”-и Хоҷа Насириддини Тӯсӣ // Паёми ДМТ. Бахши илмҳои филологӣ. – 2018. - № 3. – С. 154-159.
8. Разавӣ Мударрис. Аҳвол ва осори Хоҷа Насируддин. – Техрон: Бунёди фарҳанги Ирон, 1354.–730 с.
9. Сирус Б. Арӯзи тоҷикӣ. - Душанбе : Нашрдавтоҷик, 1963. - 288 с.
10. Фанни шеър: доир ба санъатҳои шеърӣ. Аристотел, Форобӣ, Ибни Сино, Ибни Рушд, Насируддини Тӯсӣ / танзим, тасхех ва тавзеҳоти Ш. Хусейнзода, Х. Шарифов. - Душанбе : Ирфон, 1985. - 192 с.
11. Хонларӣ Парвиз Нотил. Вазни шеъри форсӣ. Чопи дувум. – Техрон: Интишороти Тӯс, 1367. – 303 с.
12. Шамси Қайси Розӣ. Ал-муъҷам фи маойири ашъор-ил-аҷам / ба саъй ва эҳтимоми Э.Браун ва тасхеҳи Муҳаммад Қазвинӣ. – Бейрут, 1909. – 464 с.

“МЕЪЁР-УЛ-АШЪОР”-И НАСИРУДДИНИ ТҶҶСӢ ВА ЗАРУРАТИ ТАСХЕҲИ МУҶАДДАДИ ОН

Дар мақолаи мазкур дар хусуси наишрҳои гуногуни рисолаи Насируддини Тӯсӣ бо номи “Меъёр-ул-ашъор”, ки дар асри XIII ба забони форсии тоҷикӣ оид ба илмҳои аруз ва қофия таълиф шудааст, суҳан меравад. Муаллиф оид ба наишрҳои гуногуни ин асар дар Ҳиндустон ва Эрон маълумот дода, сипас яғона наиши ба хатти кириллӣ дар Тоҷикистон суратгирифтаи онро нақду баррасӣ кардааст. Тавре маълум мешавад, дар баробари муваффақиятҳои наиши мазкур ҳангоми ба хатти кириллӣ таҳия намудани асар норасоӣҳои зиёде ба матн он ворид гардидааст, ки беиштар ба истилоҳоти арӯзу қофия, вазни байтҳо, афӯили тафӯили шеър, номи зиҳфу рукнҳо, амсолу абёт ва иштибоҳоти китобативу техникӣ марбут мебошанд. Дар мақола ба шакли дурусти чунин нуқсонҳои матнӣ ишора карда шуда, зарурати тасхеҳи нави асари мазкур ва наиши мунаққаҳи он ба хатти кириллӣ ба миён гузошта шудааст.

Калидвожаҳо: “Меъёр-ул-ашъор”, адабиёти форсу тоҷик, вазни шеър, байт, аруз, қофия, тасхеҳи матн.

«МИЪАР АЛ-АШЪАР» НАСИР АД-ДИНА ТУСИ И НЕОБХОДИМОСТЬ ЕГО ПОВТОРНОЙ КОРРЕКЦИИ

В данной статье речь идет о разных изданиях трактата Насир ад-Дина Туси под названием «Миъар ал-ашъар», написанного в XIII веке на таджикско-персидском языке о науках аруза и рифмы. Автор сообщает о различных изданиях этого произведения в Индии и Иране, а затем рассматривает его единственном кириллическом издании в Таджикистане. Как выясняется, наряду с успехом этого издания, когда произведение было написано кириллицей, в его текст было внесено много недочетов, в основном связанных с терминами аруза и рифмы, ритм бейтов, афайль и тафайль стихотворения, названия зихафх и стопх, примеры и бейты, а также орфографические и технические ошибки. В статье указывается на правильную форму подобных текстовых недочетов и ставится вопрос о необходимости новой издания этого произведения и его исправленного издания на кириллице.

Ключевые слова: «Миъар ал-ашъар», персидско-таджикская литература, меры веса (стихотворение), бейт, аруз, рифма, зихаф, исправление текста.

“MIYAR AL-ASH'AR” NASIR AL-DIN AL-TUSI AND THE NEED FOR ITS RE-CORRECTION

This article deals with different editions of the treatise of Nasir al-Din al-Tusi called “Mi'yar al-ash'ar”, written in the 13th century in the Tajik-Persian language about the sciences of arud and rhyme. The author reported on various editions of this work in India and Iran, and then considered it the only Cyrillic edition in Tajikistan. As it turns out, along with the success of this edition, when the work was written in Cyrillic, many shortcomings were introduced into its text, mainly related to the terms arud and rhyme, bait rhythm, afa'il and tafa'il of the poem, names of zihafs and measures, examples and baits, and as well as spelling and technical errors.

The article points to the correct form of such textual shortcomings and raises the question of the need for a new edition of this work and its corrected edition in Cyrillic.

Keywords: “*Mi'yar al-ash'ar*”, *Persian-Tajik literature, weight measures (poem), bait, arud, rhyme, zihaf, correction of the text.*

Маълумот дар бораи муаллиф:

Муборакиён Сиддиқ Муборак – муаллими калони кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 985 15 92 21, E-mail: mseddiq@mail.ru

Сведения об авторе:

Муборакиён Сиддик Муборак - старший преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 985159221, E-mail: mseddiq@mail.ru

About the author:

Muborakiyon Siddiq Muborak - senior teacher of the Chair of Theory and History of the Tajik Literature of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 985 15 92 21, E-mail: mseddiq@mail.ru

АДИБОНИ МАОРИФПАРВАР ВА ҶАРИДАҲОИ ЗАМОНӢ

Олимӣ Х.Х.

Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улугзода

Ҳангоми омӯзиши осори бадеӣ ваъҷи сиёсӣ иҷтимоии давр ба назар гирифта мешавад, зеро он ба ҷараёни адабии як марҳила таъсиргуздор аст. Ҷараёни адабиёти ифодагари авзои ҷамъият буда, ба ҷаҳонбинии сиёсӣ ва иҷтимоии адиб марбут аст. Ташаккули раванди адаби аз тафаккури адибон низ вобастагӣ дорад ва раванд ё ҷараёни адабиёти ягонагӣ ва ё қаробати тафаккур ва сабки нигориши як гурӯҳ адибон ба шумор меравад.

Раванди бузурги фарҳангӣ дар ҳавзаи тамаддун ва фарҳанги Мовароуннаҳр ва дигар кишварҳои мутамаддини Шарқ аз лиҳози ҳадаф ҳамоҳанг буда, аҳли зиё ва адибони ин давра тавассути осори худ раҳой аз ғафлатро тақозо менамуданд. Маорифпарварони Бухоро аз зумраи заминагузори ҳаракати маорифпарварӣ ва тавсеакунандагонӣ фарҳанги миллий ба шумор мерафтанд. Онҳо зиёиёни тараққиҳоҳ ва ислохотпарваре буданд, ки аз муҳити сиёсӣ ва иҷтимоии Бухоро норозӣ буданд ва ислохоти амалӣ дар ҷомеа мегарданд.

Маорифпарварон бо андешаҳои ислохотхоҳӣ, тасвири воқеият дар осор ва инъикоси ваъҷи иҷтимоӣ асосгузори адабиёти навин буданд, барои раҳой аз ҳаёти ақибмондагӣ ва гузоштани гом суйи ҷомеаи мутамаддин ислохоти ҷадидро дар ҷомеа хоҳон мешаванд. Мушкilot ва масоиб иҷтимоӣ бо дарки авзои иҷтимоӣ ва сиёсӣ маорифпарварон тасмими тоза ба дӯш гирифта, аз ҷониби дигар ба хогири баланд бардоштани маърифати мардум талошҳо мекунад.

Дар воқеъ, дар асри XV111 дар Аврупо адабиёти маорифпарварӣ инкишоф меёбад ва маорифпарварон барои аз байн бурдани низоми феодали саъӣ менамуданд, чунки низоми давлатдорӣ кишварҳои Аврупо аз ваҳдати дину дарбор иборат буд, ки мутафаккирони ин аср Дени Дидро, Жан-Жак Руссо, Голбах ва дигарон дар ҷабҳаи зидди феодали қарор гирифта буданд. Дар асри XV111 дар Аврупо ба ҷунбиши инқилобӣ, ки парчами озодию пешравиро бардошта буд, маорифпарварон роҳбарӣ мекарданд. Беҳуда нест, ки ин асрро асри маориф номиданд ва дар ҷомеа бо гузаронидани таҳаввулоти бузурги буржуазӣ мубориза мебарданд, ки ба ин буржуазияи Фаронса низ манфиатдор буд. Аз дигар сӯ, ба инқилоб заҳматкашонӣ шаҳру деҳот, ки бори иқтисодии мамлакат ба дӯши онҳо низ афтада буд, майлу рағбат доштанд. Аз ин рӯ, буржуазия аз номи тамоми халқ ҳамчун ғамхори халқ баромад мекард ва аз нури бузурги инқилобии ӯ истифода мебард. Омилҳои асосии зуҳур ёфтани ҷараёни маорифпарварӣ ва равшанфикрӣ дар Аврупо сарпечии олимону донишмандон аз анъанаҳо ва урфу одатҳои ҳурафотӣ маҳсуб меёбад.

Дар нимаи дувуми асри XIX амирони Бухоро дар ҳолати куҳна зистанро авлотар аз ҳар гуна мутамаддин шудан медонистанд ва дар Бухоро қонунгузори амал накарда, ҳокимон

хукуки инсонро дар доираи шариати исломӣ ва вобаста ба оинҳои таҳрифшудаи исломӣ дарк карда, ихтиёри кишварро ба фатвоҳои уламои ҷоҳили исломӣ супорида буданд. Тасарруфи Бухоро аз ҷониби Русия омили хотима гардидани кашмакашҳои беадади қабилавӣ гардида бошад ҳам, аз ҷониби дигар мардуми заҳматкаш дар азоби дучониба гирифторм гардидаанд. Русия бо шартномаҳои хосаи бастааш бо аморати Бухоро ба ҳаёти иқтисодӣ ва иҷтимоӣ даҳолат менамуд.

Дар охири асри XIX ва аввали асри XX ганчинаҳои насри тоҷикӣ «Наводир-ул-вақоеъ», «Меъёр-ут-тадаюн», «Рисолаи таърихӣ»-и Аҳмади Дониш, «Бадоеъ-ус-саноеъ»-и Шамсуддин Шохин, «Тӯҳфаи Сомӣ»-и Мирзо Азими Сомӣ, «Тӯҳфаи вазир», сафарномаҳои охири асри XIX «Савонех-ул-масолик»-и Қорӣ Раҳматуллоҳи Возех, «Рӯзномаи сафари Искандаркӯл» ва «Рӯзномаи вистафкаи (виставкаи О.Х.) Маскоб»-и Абдурахмони Мустаҷир, осори адибони ҷадид дар ибтидои садаи XX «Тӯҳфаи аҳли Бухоро»-и Мирзо Сирочиддини Ҳаким, «Мунозира»-и Абдурауфи Фитрат, «Таърихи инқилоби Бухоро»-и Садриддин Айнӣ таълиф шудаанд. Махсусан, дар охири асри XIX иншо гардидани «Наводир-ул-вақоеъ»-и Аҳмадмахдуми Дониш инқилоби тозаеро дар таҳияи насри бадеӣ ба вуҷуд овард.

Ҳар як навъи адабиёт вобаста ба марҳилаҳои хоси таърихӣ ва ҳаводиси иҷтимоӣ ташаккул меёбад. Насри форсу тоҷик низ дар заминаи вазъияти таърихӣ ва таъсирпазирии сабқҳои гуногуни адабӣ дараҷаҳои муайяни таърихро аз сар гузаронидаанд. Сирус Шамисо давраҳои асосии насрро чунин тақсим намуда, насри мардумии давраи маршрута (наси рӯзнома) номидааст [7, с. 14].

Аммо агар ба таърихи ташаккулёбии насри форсӣ мутаваҷҷеҳ бигардем, таърихи онро ба давраҳои хеле қадим маҳсуб медонем. Дар таърихи ташаккулёбии наср донишмандони осори форсии қадим қобили қабул аст, ҳатто Эълумияи Куруши Кабир ва навиштаҳои кӯҳи Бесутун осори насрии қадим буда, дар худ оҳанги публицистӣ дорад.

Ҳамзамон, дар адабиёти тоҷик хусусиятҳои реалистонаи тасвири бадеии воқеаҳои зиндагӣ, ба замон ҳақиқатгарона назар кардан, ҳодисаҳои он ва табиати инсон ҳанӯз аз замонҳои аввали пайдоиши худ хос буд. Дар инъикоси ҳамзамон аз роҳи асарҳои бадеӣ мавқеи асосиро воқеият мегузорад ва воқеият ҳамон вақт сар мезанад, ки дар асар масоила баррасӣ гардад, ки ба дарди инсонҳо мусоидат намояд. Худой Шарифов дар «Назарияи наср» овардааст: «...шакли суҳан ба шахсияти гӯянда вобаста аст, на ба талаби сабабҳои воқеии гуфтор» [8, с. 68].

Аз рӯи ақидаи муҳаққиқон Саъдӣ ва назму насри классикии асри XIV беҳтарин анъанаҳои реалистиро ривҷ додааст, ки содагӣ ва равонии ғазалиёти ӯ аз он шаҳодат медиҳанд. Маликушшуаро Баҳор мутаъқид бар он аст, ки «иллати воқеӣ ва ҳақиқии фасоди наср аз ин таърих, яъне рабеъулаввали қарни ҷаҳондӯҳуми ҳиҷрӣ аз он аст, ки ҷароиди муҳиму умдаи ин аср, аз қабилҳои «Ҳаб-ул-магин»-и Калкутта ва рӯзномаи «Эрони нав» ва «Шарқ»-у «Барқ» ва «Шӯро» ва ғайра, ки дар Техрон мунташир мешуд, ғолибан явмия (рӯзона) буд. Нависандагони он ҷароиду рӯзномаҳо чандон маҷоли диққати комил дар таҳрир намеёфтанд ва қадре тақлид аз туркҳо ва аврупоиён ҳам дар қор даҳолат дошт, бинобар ин, як даста луғоти арабии сохтагӣ ва форсию тоҷӣ ва мураккаб ба вуҷуд омад, ки собиқа надошт, мутобиқати сифату мавсуф ҳам қувват гирифт, феълҳои қадимӣ фаромӯш шуд, луғати фарангӣ ба зарурат вориди забон гардид, тақлидҳои аз забони Фаронса ... ва бисёр луғоти тозаву таркиби ҷадиди дигар, ки аз хавоси ҳар инқилобе аст, ба вуҷуд омад ва луғоти аврупоӣ ҳам даста – даста вориди забони форсӣ гардид» [5, с. 612].

Дар воқеъ, дар насри нави тоҷикӣ низ агар чунин таҳаввулот бо таъсири иртиботиёни Туркия бошад, баъдан пас аз солҳои 20-уми асри XX ин таъсирпазирӣ бешак аз насри классикии рус ва насри шӯравии рус на танҳо бо ғоя, балки сабқ ва баёни он бо содагӣ таъя ба забони русӣ ба назар мерасад. Гузашта аз ин, бо дарназардошти вазъии иҷтимоӣ омода намудани мавзӯҳои муайянгардида бо услуби нав наметавонист, ки санъатҳои маъмули наср, мисли мусаччаъро на танҳо қабул намояд, балки аз вожаҳои арабӣ мебоист даст кашад. Аммо дар охири асри XIX насри тоҷик бинобар гардишҳои азими сиёсӣ ва тазоди мазҳабӣ ба ихтилофот дучор омада, ранги маънӣ ва сабки он дигар гардид.

Бухоро ба ҳайси маркази илму дини тоҷикон дар охири асри XIX ва аввали асри XX майдони афкори маорифпарварон ва андешамандони ҷадиду куҳанро васеъ намуда буд. Дар ин замон осори зиёди публицистӣ ва таърихӣ рӯи ҷопро дида, рӯзномаҳои даврӣ аз кишварҳои мухталифи Осиёи Марказӣ ворид мегардиданд. Яке аз ин асарҳои таърихӣ ва публицистӣ ин асари таърихӣ устод Садриддин Айнӣ “Таърихи Инқилоби фикрӣ дар Бухоро” мебошад. Ин асар анқариб пас аз сад сол рӯи ҷоп омада, авзои сиёсӣ-иҷтимоии аморати Бухороро дар аввалҳои садаи бист инъикос кардааст. Муаллиф дар он аз даҳолат варзидани намояндагони аксар кишварҳои дуру наздик дар фазои иттилоотии Осиёи

Марказӣ ёдовар шуда, бинобар авзои ҳамонвақта аз ғаъолияти ашхоси мубалиғ изҳори андеша намудааст: “ Қозӣ Мир Бадриддини қозикалон ҳам яке аз хонандағони чаридаи “Тарчимон” гардид. Дар ин миён ба воситаи сайёҳон ва пушта баъзе чаридаҳои Истамбул, Миср ва Ҳиндустон низ меомад. “Ҳаблулматин”и мунташира дар Ҳиндустон ва “Парвариш” и мунташира дар Миср ба Бухоро хеле шуоъ пайдо кард” [1, с. 30]. Айнӣ аз он тазаккур менамояд, ки дар охири асри XIX “фикрҳои наву адабиёти ҷадид асаре набуд” [1, с. 30]. Боиси тазаккур аст, ки дар охири асри XIX дар адабиёт таъя ва пайравӣ ба осори Абдулҳодири Бедил афзуда буд. Ба қавли С. Айнӣ “ Аҳмади Қалла бо вучуди камолу ихлосу камолу ақидааш дар бораи Бедил дар тақлиди услуби Бедил мубориза эълон карда, худ осори манзумаи мансураашро дар камолу содагию равонӣ навиштанро илтизом кард. Мусоҳибони худро низ аз тақлиди Бедил манъ мефармуд. Услуби Бедилро махсуси истеъдоду маслаки бедилӣ медонист. Ба амсоли Қозӣ Абдулвоҳид Садри Сарир, Домулло Абулфазли Сират ва Исомаҳдуми Муфтӣ, ки муосиру мусоҳибони Аҳмад-маҳдум буданд, ин талқинот беасар намонд. Эшон баъд аз он ки дар авоили ҳол дар назму наср Бедилро тақлид карда буданд, дар овони охири соданависиро машқ менамуданд” [2, с. 201].

Кучарзода Аламхон тазаккур менамояд, ки баробари «Саёҳатномаи Иброҳимбек» асари Маҳмуди Тарзӣ бо номи «Саёҳати се қитъаи рӯи замин дар 29 рӯз» (1867-1935) низ интишор мегардад [4, с. 62]. Чунонки аз сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ бармеояд, дар ҳамин давра ноширон, иблогунандағони адабиёти ҷаҳонӣ ва чаридаҳо Саидаҳмади Ришкан ва Шарифаҳдуми Муътасим буданд, ки барои бедории фикрии мударрисон, толибилмон ва зиёӣҳои тоҷики Бухоро саъйи зиёде намудаанд.

Воқеан, санадҳои, ки дар «Наводир-ул-вақоъ» омадааст, аз имкон дур нест, ки Дониш аз рӯзномаҳои кишварҳои Шарқи пешрафта огоҳӣ доштааст. Масалан, «Дар ҳикояти гирдоби Искандар ва ғаной марди аҷамӣ» миқдори мардуми минтақаҳои гуногуни дунёро номбар мекунад. Ҳукумати Манғития дар садаи XIX мутафаккиреро, чун Аҳмади Дониш, ба майдони ғаъолият овард, ки рисолати ӯ аз пешиниён фарқ мекард. Ӯ дар қиёс бо уламои гузашта роҳи дигареро интихоб намуд, ки пажӯҳиши ғайримуқаррарӣ ба асолат ва решаи тамаддуни исломӣ маҳсуб мегардад. Дониш дар масоили гуногуни илмӣ ба ояту аҳодиси набавӣ рӯ меоварад ва дар ҷиҳати омилҳои пешрафти Ғарб, ки аз нигоҳи муосирон бар ҳамаи тамаддуноҳои ҷаҳон ғолиб омадааст, андешаҳои маънавий ва тадқиқоти худро роҷеъ ба ин дар китоби «Наводир-ул-вақоъ» баён намудааст.

Агар ба насри Аҳмади Дониш тавачҷуҳ намоем, алалхусус дар «Наводир-ул-вақоъ» истилоҳи «чарида, газит, рӯзнома» истифода шудааст, ки аз ин бори дигар маълум намудан мумкин аст, ки Аҳмадмаҳдум ва ҳаммаслақонаш аз чаридаҳои давр маълумот мегирифтанд. Аз ҷумла, «Ва билҷумла баъд аз як ҳафта як лак ҳафтад ҳазор тангаи русӣ ба дасташ дода, ба Амриқо талабиданд. Ба истидъои (илтимоси) ӯ дар тавсифи ӯ ин чанд байт гуфта шуда, ҷунки тавшеҳи (санъатест дар шеър, ки ҳарфҳои аввали мисраъҳо ва байтҳои ҷамъ кунанд, исми шахсе мебарояд.О.Х.) малика аз газет хонда ва дониста буд ва маро пурсида ва шинохта.

Назм:

Потии пориҷӣ он сарваҷади зӯҳраҷабин,

Дар табассум сӯи доман зи даҳан гул мерехт.

Зулфи пурҷини ҳам андар ҳамӣ ӯ дар бунӣ гӯш,

Обрӯи тарӣ аз ҷабҳаи сунбул мерехт... [3, с. 179].

Ин ҷо сухан дар бораи Потии парижӣ меравад, ки Аҳмадмаҳдум чун донандаи хуби оҳанг ва садо баромади ӯро қабул менамояд ва аз матни боло маълум кардан мумкин аст, ки Потии парижӣ аз Аҳмадмаҳдуми Дониш хоҳиш намудааст, ки дар васфаш шеъре гуфта ӯро тавсиф мекунад, ки ин шеър нахустин шеъри маорифпарварони тоҷик буд, ки дар рӯзномаҳои даврӣ ҷоп шуда буд. Шеъри дигари шоир бахшида ба ҷашни арӯсии духтари императори Рус Морӣ буд, ки тарҷима гардида, ба император пешниҳод гардидааст. Пас аз базми пурраи тӯӣи Морӣ Аҳмадмаҳдум дар васфи он шеъре месарояд ва ба ин минвол меорад: «Ва дар вақте ки аз Фетербурх ба Маскав меомадем, ба тақозои мутарҷим дар арзи роҳ, ки наваду ду фарсанг буд, ба ҷаҳордаҳ соат қатъ кардем сурати базми тӯӣи импиротур дар риштаи назм даромад ва онро ба лафзи русӣ тарҷума намуда, ба ҳамаи Фарангистон дар рӯзномаҳо бурданд» [3, с.184].

Ё худ дар ҷои дигар: «Ва мисли ин навбате фарангиён дар рӯзнома навиштан, ки «ҷаҳон, ки мақарри (қароргоҳи О.Х.) аркону маволид аст, ҷаҳонофарин ба одаму зуррияти (насли О.Х.) ӯ маҷҷонан (ройгон О.Х.) бахшид, ки дар он маишат оваранд ва ба тасвия ба ҳамдигар бахш кунанд ва ҳама алассава аз он мутаматтеъ бошанд» [3, с.131].

Боиси зикр аст, ки дар таърихи адабиёти тоҷик Садри Зиё низ дар далели аз қаридаҳои замони дар бораи таҳаюлотии илмӣ ва кӯшишҳои нахустини аврупоӣ ба хоҷагии кашфи қонинот мебошад, таъкид намудааст: «Ҳам дар ин айём ҳукамои Фаранг ба сабаби пурбинҳои дурбин ва ба воситаи асбобҳои қадидулихтироӣ дар қардаанд ва дар қавфи қавқабии Зӯҳра оламе мушоҳида қардаанд, ки халқи бисёр ва одами бешумор саргарми қоранд. Фавҷ-фавҷу гурӯҳ-гурӯҳ тақопӯ доранд, валекин либосашон қуллия сурх буда, ҳукамои Фаранг тараддуи он доранд, ки роҳи муқобаро бо эшон қушода созанд. Ин қашфу иттилои ҳукамои Фаранг шубҳаро, ки соли гузашта санге дар ҳоки Инглис ба вазни панҷсад пут аз осмон афтод, ки хатҳои бисёр дар он ҷо навиштагӣ буд, ки ба хати ҳеч қас аз соқинони дунё ба ҳеч қас шубҳат надошт, филҷумла ҳал қардад» [6, с.344-345].

Бедории фикрии андешамандони охири асри XIX дар доираи фаҳмиши воқеаҳои ҷомеаи қаронӣ ва қиёси он бо аморати берабти давр барои инқилоби фикрии тақон меод. Муосирон дар ду қас – талабқорони нави идорақунӣ ва қуҳнақарастон қудо шуда, қар гуна қӯшишҳои маорифқарварон аз қониби амир назорат меқардид. Аммо ақар ба тобишҳо ва қашии ин давр таваққуҳ намоём, пас дар қ намудан мумкин аст, ки омил асоии пайдоиши маорифқарварӣ ин норизоии мардум аз соҳти давлатқории амирони манғит, инқишофи тиқорат ба қишварҳои мутамақдини Шарқ аз қабилӣ Русия, Турқия, Эрон ва Қиндустон, пайдо шудани сафарномаҳо ва мақфилҳои зиёиён, интишори рӯзнома ва мақаллаҳои тозанаши Шарқ дар байни зиёиён ва талаби илмомӯзӣ бо усули қадид буд.

Реализми маорифқарварии Қарб ва Русия ба қишварҳои гуногуни қарон таъсири қуро меқузорад. Дар зер таъсири аққори маорифқарварии қишварҳои мутамақдини Шарқ ва Русия андешаҳои олии озодиқоҳӣ ва тарқи қар гуна қаролати ақримеёнагӣ вучуди Ақмади Қониш, Шамсуқдин Шоқин, Қорӣ Рақматуллоҳи Возеҳ, Саймақмади Ришқан, Шарифқони Муътасим барин маорифқарварони тоҷиро дар охири асри XIX қаро қирфта буд. Нисбат ба диқар зиёиёни Бухоро дар нимаи дуқуми асри 19 андешаҳои маорифқарваронаи Ақмади Қониш воқеӣ, асонок ва қароқори қулли масоили иққимои ҷомеа буд. Ақидаҳои иққимоӣ ва фарқангии Ақмади Қониш дар заминаи арзишҳои фарқангии адабии қорсу тоҷик тақаккул қардида, мақз сафарқо, суқбатқо ва мулоқотқои ў бо шақсони қаронқидида, тоқирон ва зиёиёни бедорқили ватанӣ ва қоричӣ боиси тақмил қарқидани аққори тоза қардида, ўро ба дарачаи бунёдқузори адабиёти маорифқарварии тоҷик муаррифи намуд Гузашта аз ин, бо дар назардошти вазӣ иққимоӣ омода намудани мақзӯҳои муайянқардида бо услуби нақ наметавонист, ки санъатқои маъмули нақр, мисли мусаққаро на танқо қабул намоқд, балқи аз воқаҳои арабӣ мебоист даст қашад. Аммо дар охири асри XIX нақри тоҷик бинобар қардишҳои азими сиёси ва тақоди маққабӣ ба ихтилоқот дуқор омада, ранқи маънӣ ва сабқи он диқар қарқид.

Масъалаи омӯқтан ва таққиқи меқоси адабию фарқангӣ дар замони истиқлол, ки қиди нақ ва пажӯқишҳои тоза бидуни қар гуна идеологияи сақдиқроқшавӣ ба роқ монда шудааст, яке аз масъалаҳои муқими адабиётиноси ба шумор меқарад. Қунқи таърихи адабиёти тоҷик дар доираи таърихи миллат ва суннатқои миллий бояд баррасӣ қардад, вақарна аз идеологияи қоммунистӣ, онқуноне ки гурӯҳе аз муқакқикон қарф меқананд, ба идеологияи диқари ақнабӣ ворид ҳоқем қашт. Ба ин масъала андешаҳо дар бораи баъзе истилоқоти воридқардида ва даврбақнди адабиёт доқил меқардад.

АДАБИЁТ

1. Садриқдин Айни Таърихи Инқилоби фикри дар Бухоро. Қилди 14./ Айни Садриқдин-Душанбе: Матбуот, 2005.-260 с.
2. Айни Садриқдин Айни. Намунаи адабиёти тоҷик. / – Душанбе: Адиб, 2010, 448 с.
3. Қониш, Ақмад. Наводирулқакоеъ. Қитоби 1. /Ақмади Қониш –Душанбе: Қониш, 1988.-288-с.3.
4. Қӯқаров А. Масъалаҳои матнқиносии адабиёти тоҷик. / А.Қӯқаров-Душанбе: Маориф. 1994.-142-с.4
5. Малиқушуаро, Муқаммаққай. Сабқиноси ё таърихи татавври нақри қорси. /Малиқушуаро Муқаммаққайи Бақор –Душанбе: 2011. -651-с. 5
6. Рӯзнома. Вақоеъниқории тақавулоти сиёси-иққимои Бухорои шариф тайи нимаи қоёнии амороти қоноти манғит бар асои ёддоштқои Шарифқон мақдуми Садри Зиё – оқирин Қозикақони Бухоро. Таққиқ ва пажӯқиши Муқаммаққони Шақурии Бухорой.–Техрон: Марқазии аснод ва ҳадамоти пажӯқиши, 1382.–500-с.6
7. Шамисо С. Сабқиносии нақр./С. Шамисо–Техрон, 1380.-456-с.7
8. Шарипов Х. Назарияи нақр. / Х. Шарипов – Душанбе: 2004. -320 с.

АДИБОНИ МАОРИФҚАРВАР ВА ҚАРИДАҚОИ ЗАМОНИ

Омил асоии тақакули қарайни маорифқарварӣ дар Бухоро тағйир ёфтани вазӣ сиёси ва аз қониби Русия тақарруф қарқидани он мебошад, тиқорат, саёқат, интишори қаридаҳо боиси тақавуллоти зеқни гурӯҳе аз зиёиёни Бухоро меқардад.

Дар охири садаи XIX, Бухорои мустамликагаишта аз ҷаҳолати чандинасра озод намегаишт. Низоми давлатдорӣ дар ҳолати ногувор қарор дошт. Аҳли дарбор ашхоси тангназар ва ҷоҳил буданд, ки барои манфиат намехостанд дастгирӣ аз андешаҳои тоза намоянд. Ҷаҳолат ва тангназарӣ дар муҳити аморат боиси ақибравии ҷомеа мегардад. Бо вуҷуди ин, ба Бухоро рӯзнамаҳо ворид мегаштанд, ки тавассути он маорифпарварон аз ҷаҳони муосир ошно мегаштанд. Дар мақолаи мазкур муаллиф дар мавриди интишоори рӯзнамаҳо дар Бухоро ва таъсири он ба табақаи зиёи сухан рафта, таъкид бар он менамояд, ки насри реалистӣ ба пайдоиши осори публицитӣ замина гузоштааст. Ҳама намуди адабиёт дар замони таърихӣ ба таҳаввулот дучор мегардад. Аммо осори бадеӣ барои як марҳила офарида намешавад ва бидуни муайян кардани вақт то ба зинда будани шавқи хонанда нигаронида мешавад. Гузашта аз ин мавзӯҳои адабиёт, сабк ва жанрҳои он тӯли таърих мисли занҷираи тамаддуни беохир ба ҳам мепайванданд.

Калидвожаҳо: маорифпарварон, андешамандон, ҷадиду куҳан, рӯзнама, мубалиғ, ҷарида, наср, воқеият, услуб, инқилоби фикрӣ, ҳадаф, пайравӣ, донишҳои сиёсӣ, сарчашмаҳои исломӣ.

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКИЕ ЛИТЕРАТОРЫ И ПЕРИОДИЧЕСКИЕ ИЗДАНИЯ

Основным фактором становления образовательного процесса в Бухаре является изменение политической ситуации и ее оккупация Россией, торговля, путешествия, издание журналов приводят к интеллектуальному развитию группы интеллигенции Бухары. В конце XIX века колонизированная Бухара не была свободна от векового невежества. Система правления государство была в худшем положении. Придворные были ограничены и невежественны, не желали поддерживать прогрессивные идеи в своих интересах. Невежество и ограниченность в среде эмирата приводят к отсталости общества. Однако в Бухару привозили газеты, через которые просветители знакомились с современным миром. В этой статье автор рассказывает об распространение газет в Бухаре и его влиянии на интеллигенцию, подчеркивая, что реалистическая проза заложила основу для появления публицистических произведений. Все виды литературы претерпевают изменения в историческом времени. Но произведение искусства не создается за один этап и без определения времени, пока жив интерес читателя. Более того, темы литературы, ее стиль и жанры связаны на протяжении всей истории бесконечной цепью цивилизаций.

Ключевые слова: просветители, мыслители, современное и старое, газета, миссионер, джарида, проза, реальность, стиль, интеллектуальная революция, цель, подражание, политические знания, исламские источники.

EDUCATIONAL WRITERS AND PERIODICALS

The main factor in the formation of the educational process in Bukhara is the change in the political situation and its occupation by Russia, trade, travel, publication of magazines lead to the intellectual development of a group of intellectuals of Bukhara. At the end of the XIX th century, colonized Bukhara was not free from centuries of ignorance. The system of government of the state was in a worse position. Courts were restricted and unethical, did not want to support progressive ideas in their interests. Ignorance and restraint in the middle of the emirate lead to the backwardness of society. However, newspapers were brought to Bukhara through which enlighteners got acquainted with the modern world. In this article, the author tells about the distribution of the newspaper in Bukhara and his influence on the intelligentsia, emphasizing that realistic prose laid the foundation for the appearance of journalistic works. All types of literature undergo changes in historical time. But a work of art is not created for a single stage and without determining the time until the interest of the reader is alive. Moreover, the themes of literature, its style and genres are linked throughout history like an endless chain of civilizations.

Keywords: enlighteners, thinkers, modern and old, newspaper, missionary, jarida, prose, reality, style, intellectual revolution, purpose, imitation, political knowledge, Islamic sources.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Олимӣ Хосият Ҳоким-номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти Донишқадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улугзода. Тел: (+992) 917160791; E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru

Сведения об авторе:

Олими Хосият Хаким-кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Тел: (+992) 917160791; E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru

About the author:

Olimi Hosiyat Hakim-Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and History of Literature Tajik State Institute of Languages named after Sotim Ulugzoda. Phone: (+992) 917160791; E-mail: hosiyat.olimova@mail.ru

**КОДИКОЛОГИЯ, ИЗДАНИЯ И ПЕРЕВОДЫ КОММЕНТАРИЯ
«АЛ-КАШШАФ» МАХМУДА ЗАМАХШАРИ**

Очилова М.И.

Худжандский государственный университет имени ак. Б. Гафурова

Одним из самых известных произведений Замахшари является «ал-Кашшафу ан хакаиқи гавамизи-т-танзили ва уюни-л-акавили фи вуджуҳи-т-та`вили» «الكشاف عن حقائق التنزيل و عيون الاقوال في وجوه التاويل» (*Раскрытие скрытых смыслов ниспослания Корана и способы толкования его преданий*).

Невозможно найти комментарий более авторитетный и известный по своей полноте и законченности среди других комментариев подобно комментарию «ал-Кашшаф» Замахшари, который обладает значимостью среди множества произведений, комментирующих священную книгу. Этот комментарий является фундаментальным трудом Замахшари, со времен своего сочинения и до настоящего периода, ставшего важнейшим и признанным источником, компетентным справочником для исламских ученых и комментаторов Корана. Многочисленные, обширные комментарии, возражения и значительная критическая литература, возникшая вокруг произведения Замахшари, являются ясным свидетельством его огромной популярности и значимости среди ученых и исследователей.

Комментарий «ал-Кашшаф» в течение многих веков множество раз был переписан и опубликован в Египте, Индии и других странах. Карл Броккельман утверждает, что в различных мировых библиотеках существует около 100 рукописей «ал-Кашшаф» и после его написания осуществлено около 30 последующих комментариев [8, с. 24].

Комментарий в 1856 году был впервые опубликован в двух томах в городе Калькутта. Далее были опубликованы в 1291 году хиджры в Египте, в 1307 году, 1308 и 1318 году хиджры в Каире. Копия «ал-Кашшаф», выполненная с подлинника авторской рукописи, хранится в библиотеке при мавзолее Имама Абу Ханифы в Багдаде. Из записи на полях выясняется: рукопись записана древним и красивым почерком сулси (род каллиграфического письма), с отдельно написанными огласовками и знаками на белой, толстой, гладкой восточной бумаге. Заголовки и предисловия записаны отдельно, на полях имеются записи, сделанные в разное время «امير كاتب بن عمر عميد يتخلص قوام الدين» (*Переписчик - Амир Катиб ибн Умар Амид под псевдонимом Кавомуддин, в месяце ша`бан 718 года хиджры/ сентябрь-октябрь 1318 г. 199стр.*)

Множество других рукописей комментария «ал-Кашшаф» хранятся в библиотеках мира. В основу осуществляемого нами исследования легла часть рукописей «ал-Кашшаф», хранящихся в библиотеках Турции в комплексе Сулеймание (Стамбул) в виде микрофильмов, которыми воспользовались корректоры при работе над арабским текстом книги. В библиотеках Турции хранится наибольшее количество комментария «ал-Кашшаф». Значение «ал-Кашшаф» наряду с его ценностью в качестве комментария Корана также огромно, как важного литературного источника, отображающего рационалистические убеждения и философию, позволившему ему стать учебником познания смыслов Корана для исследователей и обучающихся.

Копии «ал-Кашшаф» распространились не только на территориях восточных исламских стран, но и получили известность в западных странах. Можно утверждать, что в исламском мире нет ни одного уголка, где бы не знали о произведении Замахшари. Множество старинных рукописей книги хранятся в Иране, в частности в библиотеке Аятоллы Мар`аши. Критическое издание произведения основано на критическом и историческом критериях, а

также на необходимости коранических исследований рукописи «ал-Кашшаф», хранящейся в Рагиб-пашша, под номером 209ш, на листе 588б.

В библиотеке «Донишкадаи Илахият» в Тегеране находится подлинная рукопись комментария «ал-Кашшаф» от 1134 года. В отделе восточных рукописей Академии наук Узбекистана хранятся несколько рукописей, сделанных с подлинников «ал-Кашшаф» в XIII веке, за номером 2876, 2403 и 1909.

В библиотеке института востоковедения и письменного наследия Таджикистана имеются две рукописи, сделанные с «ал-Кашшаф» Замахшари:

1) 125 «ал-Хашияту ала Кашшаф ли-з-Замахшари» - от Мавлана Мухаммад ал-Ханафи ат-Табрези

0517 [1769] комментарий, X век хиджры, наста`лик, кокандская бумага, 21x12 с. плотный переплет, конец утерян.

Начало: *بسم الله الذي خلق الموت و الحيوٰة ليبلونكم...*

2) 126 «ал-Хашияту ала Кашшаф ли-з-Замахшари» - от: неизвестного автора 0518 [5367] комментарий, 11 век хиджры, наста`лик, кокандская бумага, 17x24 с. начала и конца рукописи нет.

Начало: *تعالى كان الناس الايه نظيره قوله تعالى في سورة يونس*

Рукопись библиотеки Меджлиса Национального Совета Ирана.

22578, размер 20x 31см. Комментарий «ал-Кашшаф», почерк насх.

Вокруг данного комментария Замахшари возникло огромное количество исследовательской и критической литературы, написаны краткие и резюмированные изложения. В «Кашфу-з-зунун» на пяти страницах приведены имена комментаторов, критиков и людей, которые осуществили краткое изложение «ал-Кашшаф» [10, с.241].

Мас`уд Ансари в введении персидского перевода «ал-Кашшаф» упоминает об использованных им источниках и отмечает, что в его распоряжении были шесть рукописных текстов произведения и его откорректированные копии, несколько копий из комментария «Байзави» и его комментариев, в частности комментарий Шейхзаде на комментарий «Байзави», несколько комментариев «ал-Кашшаф», однако о происхождении шести рукописных текстов «ал-Кашшаф» конкретных сведений не приводит [3, с.15].

Комментарий «ал-Кашшаф» Замахшари, в связи со своей уникальностью и особой стилистикой комментирования Корана всегда считался одним из важнейших источников - комментарий особо импонировал шиитским комментаторам в связи с его близостью шиитскому и мутазилитскому вероучению и оказал на него огромное влияние.

Самым известным комментатором, признавшим авторитетность комментария Замахшари считается Аминуддин ибн Али Фазл ибн Хусайн ибн Фазл Табарси (1078-1154 г.), автор «Маджмау-л-баян». Его самыми известными произведениями являются «Маджмау-л-баян фи улуми-л-Кур`ан» и «Джавамиу-л-джами`», которые он, вдохновившись после прочтения «ал-Кашшаф» Замахшари и далее Кафаами написал две книги «ал-Вафи ул-ваджиз» и «ал-Васит» в свете краткого изложения «Джавамиу-л-джами`». Мухаммад Шафеи - автор книги «Муфасссирони шиа» (Шиитские комментаторы) отметил: «Другими произведениями этого великого человека являются «И`ламу-л-худа» и «Адабу-д-динийа» и «Таджу-л-мавалид» [5, с.128].

Автор «Маджалису-л-муминин» уверен, что после написания «Маджмау-л-баян» он прочитал «ал-Кашшаф» и далее написал книгу о пользе своего комментария и остроумия «ал-Кашшаф» под названием «ал-Джавами`». Однако Ходжи Халифа, автор «Кашфу-з-зуннун» в первом томе на странице 131 приводит: привел «ал-Кашшаф» в сокращенном изложении и назвал его «Джавамиу-л-джами`». Я понял, что Кази Нуруллах Шуштари, автор «Маджалису-л-муминин» ошибся, говоря о том, что Табарси только после прочтения «ал-Кашшаф» написал «ал-Кафу-ш-шаф мин китоби-л-Кашшаф», как говорит сам автор во введении. Также ошибся и автор «Кашфу-з-зуннун», он перепутал Табарси с Туси, «Маджмау-л-баян» причислил к произведениям Туси .

Во введении «Джавамиу-л-джами`» Табарси говорит: «Поскольку мой возраст достиг семидесяти лет, по просьбе моего сына Абунасра Хасана из двух книг «Маджмау-л-баян» и «ал-Кяфу-ш-шаф», написанных после прочтения «ал-Кашшаф», составил краткий комментарий «Джавамиу-л-джами`» и начал ее писать в 524 году хиджры (1130 г.) в месяц сафар и закончена она была в конце месяца зульхиджа» [9, с.23].

«Джавамиу-л-джами`» после проставления огласовок, тщательной корректировки и содержательным предисловием доктора Абулкасима Гурджи была опубликована в издательстве Тегеранского университета, а его персидский перевод был опубликован в нескольких томах в издательстве Остони Кудси Разави.

Другой книгой, навеянной комментарием «ал-Кашшаф» является комментарий священного Корана, написанный Хилли (ум. в 1326 г.), под названием «Нахджу-л-баян», в котором приведено краткое изложение «ал-Кашшаф» и «Тибиян». Наряду с ним Низамиддин Хасан ибн Хусейн Куми Нишапури, известный под псевдонимом Низами А`радж, также написал комментарий Корана. Автор «Равзат» на 225 странице упоминает о нем, как об известнейшем ученом того времени и причисляет его к шиитскому течению, далее указывает дату окончания книги в четверг 11 месяца мухаррам 728 года хиджры (1328 г.). По преданию «Кашфу-з-зуннун» (том первый, с.288) дата окончания книги этого комментария месяц рабиулавваль 711 года хиджры (1323 г.). Эта книга, названная «Тафсири Нишапури», является кратким изложением «Тафсири Кабир» Фахри Рази и «ал-Кашшаф» Замахшари, содержащем персидский перевод аятов и толкование текстов, количество букв и слов и количество аятов, имеет 11 предисловий, именуемых «Гарайбу-л-Куран ва рагайбу-л-фуркан» [7, с.14].

В течение двух веков Бахауддин Али ибн Абдулкарим ибн Абдулхамид Хасани Найли Наджафи, Ахмад ибн Фахди Хилли (ум.1438 г.), который был учеником Фахру-л-мухаккикин, написал две книги в противовес «ал-Кашшаф». Одна из книг - «Байану-л-джазаф» посвящена комментарию уклонений «ал-Кашшаф» и другая - «ал-Инсаф фи радди ал-Кашшаф» [1,с.75].

Сайид Амир Абилфатх ибн Махдум ибн Амир Шамсуддин Мухаммад ибн Амир Сайидшариф Хасани Джурджани - (ум.1579 г.) автор «Тафсири шохи», написал книгу на арабском языке, являющейся арабским комментарием «ал-Кашшаф» Замахшари, где имеет толкование до половины 21 аята «Бакара» и не завершено [2, с.46].

Кази Нуруллах Шуштари в «Маджалису-л-муминин» при описании биографии известного философа десятого века хиджры (XVI в.) Амира Гиясуддина Мансура ибн Амир Кабир Садруддина Хусайни Даштаки Ширази, (ум.1579 г.) упоминает: «У него есть комментарий на «ал-Кашшаф» Замахшари, который он видел и добавляет, что «относится к Ибн Хатуну и находится в хранилище Разави» [6, с.17].

В одиннадцатом веке хиджры (XVII в.) Мирзо Мухаммад Машхади Туси из ученых-имамитов шиитского течения, автор комментария «Канзу-л-дакаик ва бухейру-л-гараиб» навеянного «ал-Кашшаф» Замахшари, о котором упоминает в «Канзу-л-дакаик» [1, с.76].

Еще одним комментатором «ал-Кашшаф» в рассматриваемом веке является Махши Сайид Абдуррахман ибн Абдулхалим Мар`аши, который комментировал до 51 аята. Автор «Муфасссирони шиа» пишет: «Существует копия рукописи с именем автора на странице 183, законченной в 1631 году, и в целом, есть одна запись о том, что это комментарий к «ал-Кашшаф» Замахшари» [5, с.116].

Мы упомянули произведения, написанные учеными и комментаторами шиитского течения под влиянием комментария Замахшари. Ученые и комментаторы в своих произведениях брали за основу его комментарии и убеждения, признавали мастерство автора и значимость комментария, осуществляли его краткие изложения, но чаще подвергали нещадной критике. В числе произведений, признавших авторитет комментария «ал-Кашшаф» можно назвать «Анвару-т-танзил ва асрару-т-та`вил» Кади Байзави (ум. между 1870 и 1899 г.), который приложил огромные усилия в поиске истинного предназначения книги Замахшари, представил его в несколько сокращенном виде, иногда при возмущении и несогласии с излишне высоко интеллектуальными убеждениями Замахшари просто исключает их. С другой стороны, комментарий «ал-Кашшаф» для самих приверженцев мутазилитизма является образцом величайшего расцвета рационалистического мышления в комментарии священного Корана.

К сказанному выше следует добавить слова переводчика «ал-Кашшаф» о комментариях книги: «Многие ученые осуществили комментарии к «ал-Кашшаф», важнейшими из которых являются комментарий Мухаммада Иляна Марзуки, написавшего книгу «Мушахидату-л-инсаф ала шавахиди-л-Кашшаф», комментарий Мухиббуддина Афанди под названием «Танзилу-л-аят ала-ш-шавахид ан абйят». Многие последующие ученые и комментаторы дали «ал-Кашшаф» краткий комментарий, в числе которых можно назвать «Мухтасар» Мухаммада ибн Али Ансари, Абдуллах ибн Умар Байзави, Мухаммад ибн Мас`уд ибн Махмуд ибн Абилфатх Сейрафи, Мухаммад ибн Ахмад - известен под именем Мавляназаде Ханафи и других, и многие ученые написали об «ал-Кашшаф» подробные книги ...» [3, с.15].

Таким образом, становится очевидным, что жанр комментария являлся в рассматриваемом периоде важнейшим направлением в коранических науках, и каждый комментатор в меру своего интеллекта, критического мышления, знаний в области

толкования и интерпретации, давал свою особую, уникальную оценку произведению Замахшари.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Али Ганджиниёни Ханори. Накде бар тардҷумай тафсири «ал-Кашшоф». <http://www.maarefquran.org/files/pdf/20412.pdf> (586)
2. Ахмад Косими. Мукоисаи ду тафсири адаби «ал-Кашшоф» ва «ал-Тафсирул баёни лил Куръон». <http://www.farsnews.com/newstext.php?nn=13921020000686>
3. Замахшари, Махмуд Ибн Умар. ал-Кашшофу ан хакоики гавомизи-т-танзил ва уюни-л-аковил фи вуджуhi-т-та`вил / Пер. Мас`уда Ансари. Т.1. - Тегеран: Кукнус, 1389.- 854 с.
4. Замахшари, Махмуд Ибн Умар. ал-Кашшофу ан хакоики гавомизи-т-танзил ва уюни-л-аковил фи вуджуhi-т-та`вил / Пер. Мас`уда Ансари. Т.1. - Тегеран: Кукнус, 1389.- 854 с.
5. Ма`рифат, Мухаммадходи. Тафсир ва муфассирон. - Кум: Муассисаи фархангии Тамхид, 1379. - 728 с.
6. Мас`уд Разави. Асари муджмал ва муфид (нуктаҳои дар бораи китоби «Замахшари ва тафсири «ал-Кашшоф»-и Али Ризо Боқир). <http://maarefquran.org/index.php/page/viewArticle/LinkID,13799>
7. Мухаммадхусайни Раббони. Бо Замахшари дар «ал-Кашшоф». <http://www.ensani.ir/storage/Files/20101113171747-63.pdf>
8. Сом, Н.О. Абулькасим Ибн Умар аз-Замахшари : житевий шлях та наукова діяльність. (стр.20-27) /Язык и культура (Научный журнал). Выпуск 13. Том III (139). Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко.-Киев: Издательский дом Дмитрия Бурого, 2010. -352 с.
9. Табарси, Ибн Фазл. Джавамиу-л-джами` - Каир: Дору-с-салом, 2007. - 853 с.
10. Ходжи Халифа. Кашфу-з-зунун ан асоми-л-кутуб ва-л-фунун. /Исслед. Мухаммад Шарафуддин. Т.1-2. - Бейрут: Дору эхё ат-турос ал-араби, 1941. - 2056 с.

НУСХАШИНОСӢ, НАШР ВА ТАРҶУМАӢОИ ТАФСИРИ «АЛ-КАШШОФ» МАҲМУДИ ЗАМАХШАРӢ

«Ал-Кашшоф» дар тӯли асрҳо борҳо дар Мисру Ҳиндустон ва дигар нуқтаҳои олам рӯйнавис ва чоп шудааст. Карл Брокельман ақида дорад, ки дар китобхонаҳои гуногун тақрибан 100 нусхаи «ал-Кашшоф» мавҷуд буда, ба ин асар қариб 30 шарҳ навишта шудааст. Нусхаҳои «ал-Кашшоф» натавонанд дар машириқи исломӣ, балки ба мағриби исломӣ низ роҳ пайдо кард ва сарзамине нест, ки дар доираи ҷаҳони ислом нусхаҳои ин китоб дар қарнҳои гузашта бар он нарасида бошад. Нусхаҳои кӯҳнаи ин китоб дар Эрон низ зиёд буда, хусусан, дар китобхонаи Оятуллоҳ Марғашӣ маҳфуз шудааст.

Калидвожа: «ал-Кашшоф», Замахшарӣ, нусхашиносӣ, нашр, тарҷума.

КОДИКОЛОГИЯ, ИЗДАНИЯ И ПЕРЕВОДЫ КОММЕНТАРИЯ «АЛЬ-КАШШАФ» МАХМУДА ЗАМАХШАРИ

«Аль-Кашшаф» много раз писался и издавался в Египте, Индии и других частях света. Карл Брокельман считает, что в различных библиотеках хранится около 100 экземпляров «Аль-Кашшафа» и к этому произведению написано около 30 комментариев. Копии «Аль-Кашшафа» нашли свой путь не только на исламском Востоке, но и в исламском Магрибе, и нет такой страны в исламском мире, куда не доходили копии этой книги в прошлые века. В Иране есть много старых экземпляров этой книги, особенно в библиотеке аятоллы Марашаи.

Ключевые слова: «аль-Кашшаф», Замахшари, копирование, публикация, перевод.

CODECOLOGY, EDITIONS AND TRANSLATIONS OF COMMENTARY «AL-KASHSHAF» MAHMUD ZAMAKHSHARI

«Al-Kashshaf» was written and published many times in Egypt, India and other parts of the world. Karl Brockelman believes that there are about 100 copies of «al-Kashshaf» in various libraries, and about 30 commentaries have been written on this work. Copies of «al-Kashshaf» found their way not only in the Islamic East, but also in the Islamic Maghreb, and there is no land in the Islamic world where copies of this book did not reach in the past centuries. There are many old copies of this book in Iran, especially in the library of Ayatollah Marashi.

Keywords: «al-Kashshaf», Zamakhshari, copying, publication, translation.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Очилова Меҳринисо Илҳомовна – номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи забонҳои форсӣ ва хитойи Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Хучанд, кӯчаи Мавлонбеков, 1. Тел.: (+992) 92-900-00-95, E-mail: ochilova.86@mail.ru

Сведения об авторе:

Очилова Мехринисо Илхомовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры персидского и китайского языков Худжандского государственного университета имени ак. Б. Гафурова. Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, Мавлонбекова, 1. Тел.: (+992) 92-900-00-95, E-mail: ochilova.86@mail.ru

Сведения об авторе:

Ochilova Mehryniso Ithomovna – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Persian and Chinese Languages. Khujand State University named after academician B. Ghafurov. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekova, 1. Ph.: (+992) 92-900-00-95, E-mail: ochilova.86@mail.ru

ТАСВИРИ МАВЗУИ АХЛОҚИ ИЧТИМОӢ ДАР ҚИССАҲОИ СОРБОН

Набиев А.

Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакӣ

Муҳаммадохир Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Сорбон адиби сермахсул ва навҷӯ буда, бо ҳунари нигорандагӣ, забони содаи баён, интихоби мавзӯҳои ҷолиб, инъикоси қаҳрамонҳои барҷаста, характерҳои тавонманд дар адабиёти тоҷик муаррифӣ шудааст.

Ҳанӯз бо таълифи қиссаи нахустини “Занги аввал”, ки муаллиф миёни хонандагони сершумор маҳбубият ёфта буд, адабиётшиносон ба мисли М. Шукуров, Р. Ҳошим, С. Саъдиев аз ба майдони адабиёт вурӯд шудани адиби ҷавоне гувоҳӣ доданд. Ба қавли адабиётшиноси шинохта М. Ҳоҷаева повести нахустини адиб “Занги аввал” «*гӯё зангулае буд, ки ба майдони адабиёт омадани як марди ҳунар ва як инсонии бедордилу некбинро хабар дод*» [1, с. 97].

Сорбон дар интихоби мавзӯ низ хеле дақиқназар буда, мавзуи ҳаёти маънавии ҳамзамонон, ахлоқи иҷтимоӣ бо ҳама паҳлуҳои хеш дар қиссаҳои дар даврони шӯравӣ ва пасошӯравӣ таълифнамудаи адиб «Чархи эҳтиётӣ», «Кумрӣ», “Забиба”, “Турзод”, “Рағза” инъикос ёфтаанд. Дар повести «Чархи эҳтиётӣ» фисқу фучур ва ришвахориҳои Истаду Сокина, Махсуми Нур ва райис Искандар Қувватов барин савдогарону ханнотон дар маркази таваҷҷуҳи нависанда қарор дорад.

Воқеан низоми кори савдои даврони шӯравӣ, ки истеҳсолот на аз рӯи талаботи бозор, балки аз рӯи нақшаҳои панҷсола сурат мегирифт, талаботи рӯзмарраи мардумро қонеъ накарда, фуруши пинҳонии «зертахта» - ро ба миён оварда, молҳоро касмаёбу касмаҳар менамуд, ки савдогарон ва ҷаллобон бо нархи аз нархи давлатӣ хатто чанд баробар болотар ин молҳои ниёзи мардумро мефурухтанд. Қаҳрамони марказии “Чархи эҳтиётӣ” Истад, ки яке аз омилони пайдо шудани фуруши “зертахта” буд, дар роҳи расидан ба ҳадафҳои ифлоси хеш ҳама чиз, шараф, номус, вичдон ва хатто хонаводаашро қурбон карда, маъниву мазмуни ҳаёти худро ба «калон» қардани чархи эҳтиётӣ, яъне пул ғундошта, дар чархи мошин ҷо намудан мубаддал намуд.

«- Мо бояд дар мошин чархи эҳтиётӣ гузорем.

Ва чархи эҳтиётӣ ӯро ҷуз худаи каси дигар нафаҳмад» [2, с.185].

Муҳаббати Истад ба Шакаршо, ки тасодуфан шинос шудаанд, низ аз рӯи ҳавову ҳавас буда, ӯ дар роҳи расидан ба висоли ин мард аз масъулияти ҳамсарӣ ва хатто модарии хеш сарфи назар мекунад. Аммо майли Шакаршо ба Истад на аз рӯи меҳр, балки як кунҷқобиест, ки ба хоҳири тақомули маҳорати эҷодӣ ба кулли эҷодкорон хос аст.

Дар эҷодиёти рассом баробари шинос шудан бо Истад дигаргунӣ чиддӣрӯй дода, «...*тасвири манзара кам шуд ва қиёфаи ҷиддӣву ваҷоҳати рӯи инсон, чеҳраҳои зинту номатлуб зиёдтар*» [3, с.141] гардид.

Ин тасвир нафрати рассомро ба зиндагии Истад ва ҳампешаву ҳамкосоҳои ӯ, ба рафтору кирдори онон ифода намуда, носозгору пурихтилоф буданиҷаҳони маънавии ҳардуро ифода мекунад. Дуруст аст, ки муносибати Шакаршо бо ин зан дер давом намекунад, зеро назари танги Истад, ҳарисиву баднафсӣ ва бадахлоқии ӯ барои Шакаршо бегона аст. Аммо ба хонаи Истади шавҳардор омадани Шакаршо ва дидаву доништа, бо ин зан муносибати ошиқона барқарор қардани рассом ӯро низ чун марди шоиста нишон намедихад.

Симои Иброҳим, писари Махсуми риш, ки умед дорад, бо ин пулҳои дузда ба факултети ҳуқуқ дохил шуда, ҳама Истадҳову Сокинаҳо ва дигар савдогарони ханноту мардумфиребро ба маҳкама кашад, дар назари аввал як дуздбачаи густоҳу беадаб намояд ҳам, аммо метавон гуфт ягона симои шоиставу покиза дар асар маҳсуб меёбад.

Назари пуртамасхуру киноядор ва нафратолуди нависанда тавассути танз ва истехзо ва тамасхур ба фатво ва туморҳои Эшони Нур ифода ёфтааст. Мафҳуми пир дар фарҳанги зехни мардуми мо маънии мутақко, машваратдиханда ва ҳидоятгарро медиҳад. Пас дар ҷомеае, ки Эшони Нур барин қасон ҳидоятгару мутақко ва роҳнамо буданд, футур рафтани он тардиде нашошт.

Имрӯз аз таълифи қиссаи «Чархи эҳтиётӣ» беш аз сӣ сол сипарӣ шудааст, вале гоҳи мутолиаи асар мо нуктаҳоеро дармеёбем, ки дар баромадҳои Пешвои муаззами миллат садо медиҳанд ва ё ба шакли қонун ба низоми зиндагии муосири мо ворид шудаанд. Яъне, асари нависанда бо хусусияти пешгӯикунанда бояд дардҳоеро инъикос кунад, ки хатарзо буда, хавфи қиддие барои ояндагон доранд.

Агар дар қиссаи «Чархи эҳтиётӣ» ахлоқи иҷтимоӣ нишон дода шуда бошад, дар қиссаҳои дар даврони пасошӯравӣ таълифшудаи Сорбон «Забиба» ва «Гӯрзод» мавзуи мазкур дар ҳаёти шахсии қаҳрамонҳо баррасӣ шудааст.

Қаҳрамони қиссаи «Гӯрзод» Раис Ораз дар назари аввал як инсонӣ хубу меҳрубон ва ҳалим бо ҳамсараш Марзия, ки фарзандонаш намезиянд, муносибати хубу нарм дошта, мекӯшад, дили пуралами варо дубора озор нарасонад. Аммо муносибати ин мард бо Савсан ва тифли батни ӯ симои аслии ин образро ошкор намуда, қабоҳати рафтори ӯро нишон медиҳад. Рафтори бераҳмонаи Савсан бо тифли навзодаш, ки тифлакро ба гӯри кӯҳна мепартояд, аз муносибати Ораз бо зан, ки барояш чун мояи дилхушӣ асту бас, манша гирифтааст.

Баракси Орази раис Асрори хубу ростдил дар симои Савсани бахтшикаста зани ҳамқисмату дардошноро пайдо мекунад. Аммо рози бармалошуда муносибати зану шавҳари ҷавонро сард сохта, хонаводаро вайрон мекунад. Аслан қаҳрамони қиссаи мазкурро инсонҳои бадсиришт номидан хатост, вале дар ҳалли қазияи пешомада роҳи маҳз барои хеш осону манфиатоварро интихоб мекунанд. Рафторҳои ногувор ва баъзан ношоистаи онҳо ба мисли тифли хешро напазируфтани Орази раис, кӯдаки навзодро ба гӯри кӯҳна партофтани Савсан ва ин амалро дубора такрор кардани Марзия воқеъбинона ва ҳаётӣ нишон дода шудааст. Муаллиф дар бисёр маврид кӯшидааст, ба қабри дили қаҳрамонҳо назар андохта, олами ботинӣ, шӯро ғалаён, ҳиссиёти мухталифу зиддиятнок, изтиробу ҳаяҷон, меҳру муҳаббат ва нафрату адовати онҳоро ошкор намояд, вале бо вучуди ин симои қаҳрамонҳо аз бисёр ҷиҳат ба мисли паҳлуҳои гуногуни ҳаёти Оразу Асрор нокушода мондааст.

Маълум нест, ки шавҳари Савсан дар қадом ҷанг иштирок кардаву бе ному нишон шуда ва ҳамсар ёздаҳ сол боз роҳи ӯро мепояд: «Савсан метавонист ба қор наояд; зеро як сари қоқаш; иӯ аз ҷанг барнагашт. Чашиминтизор. Ба шавҳар намебароял, ки Ҷаҳонгир бармегардад. Аз анҷоми ҷанг ёздаҳ сол гузаист, хату хабар нест...» [4, с.178]

Агар манзури нависанда ҷанги дохили кишвар бошад, дар дохили мамлакат ба вуқӯ омад. Дар он сураат муаллиф мақсади хешро бо мафҳуми «барнагашт» не, балки «куштанд» ва ё «кушта шуд» баён менамуд. Оҳанги баёни нависанда Ҷанги Бузурги Ватанро мефаҳмонад, аммо замони ба сари қудрат омадани Ҷаббор Расулов ва баъзе воқеаҳои асар ба мисли дар назди ҳавлӣ мағоза кушода, ба тичорат машғул шудани Савсан ба даврони охири шӯравӣ ва ибтидои пасошӯравӣ рост меояд. М.Миршакар дар замони худ ба Сорбон эрод гирифта гуфта буд:

«Агар дар асарҳои Сорбон калимаи «колхоз» набошад, нафаҳмӣ, ки асар дар қадом мамлақати дунё навишта шудааст» [5, с.383].

Дар осори замони пасошӯравии муаллиф ин тарзи нигоришро, ки маълум нест, асар ба қадом давру замон мутааллиқ аст, дар қиссаи «Гӯрзод» мушоҳида мекунем.

Нависанда дар қиссаи «Забиба» бо тасвири рӯзгори як хонавода твассути нақли ровӣ ва сюжети охирастарав ва бо як маром зухуроти гуногуни маънавиёти ҳамзамонии моро нишон додааст. Қисса бо зиёрати Ҳазорчашма, ки қаҳрамонҳо бо нияти шустани гуноҳ ба ин мавзъ омада, қурбонӣ мекунанд ва шиносӣ бо шайхи риёкори мазори Ҳазорчашма ва зани Шайх - Раъно, духтархондаш - Наъно оғоз меёбад.

Забибаи омӯзгор вале аз ҳоли фарзанди хеш беҳабар ва дар ҷустуҷӯи ӯ сарсонӣ саргардон баъди пурсишу ҷустуҷӯҳои зиёд гумкардаашро меёбад. Вале табиист, ки фарзанде, ки волидон дар зоишгоҳ партофтаанд, дар дил нисбат ба онон озору нафрат дорад:

«— Хонаи холаи Забиба? - садои ҷавонтисаре.

Духтар посух надода, Барзӯ садои дунӯста баровард: «Ҳа».

— Ҳастанд?

— Не.

— Шумо кӣ?

— Шӯяш.

«Туф!» *Лахтае туф ба рӯяш кард ва нигарон истод*»[6, с.306].

Ин рафтори писар мақоли халқро ба ёд меоварад, ки гуфтаанд: «Ҳар он чӣ киштӣ, ҳамон медаравӣ».

Шавҳари Забиба, Барзу, тоҷири муваффақ низ чун шахси азкардапушаймон ангушти надомат мегазад, аммо ин пушаймонӣ барои фарзанди гумном ё барои хатоаш не, балки аз сояи он воқеаест, ки дар рӯзгори онон торикӣ андохта, айшашонро талх гардонидааст. Бераҳмии волидон ва муносибати хеле сарди фарзандхондагон кӯдаки маъсумро ба шахси хашин, бадқаҳр ва бераҳм мубаддал сохт, ки билохира ҳатто ба сари падар даст бардошт.

Яъне, рафтори аз ахлоку одоб фарсахҳо дури писари Барзу ҳосили бешафқатиест, ки замоне падар раво дида буд. Дар асари мазкур тасвири ҳодисаву воқеаҳо аҳамияти мутлақ пайдо карда, симо, характер, фикру мулоҳиза, назарикахрамонҳо ба ҳодисаву воқеаҳои атроф ва бисёре аз паҳлуҳои дигари ҳаёти онҳо, моҳияти аслии рафтору кирдори онҳо, шӯри ботинӣ, зиддиятҳои дарунӣ, задухурди ботинӣ, ҳатто тасвири хурдтарин чузъиёти ангеизиши зоҳирии шӯри дили онҳо аз мадди назар дур мондааст. Фаразан, дар хонадони Барзу ин қадар ҳодисаву воқеа рух медиҳад, ҳамсараш дар ҷустуҷӯи писари гумном ғайб мезанад, писар марди баркамол шуда, онҳоро меёбад, аммо вазъу ҳолати равонӣ ва фишоре, кикахрамон дар зери таъсири ин ҳодисаҳо дорад, номаълум аст.

Шайхӣ мазор, ки оромгоҳи бузургворро василаи даромади муфт дарёфта, бо фатвоҳои дурӯғин зиёраткунандагонро фиреб карда, ба доми хеш меафтад, аз Барзу ба гумони он, ки прокурор аст, меҳаросад. Пешниҳоди Шайх - қассоб ба Забиба ва ба духтархонди худ Наъно низ ба чашми шаҳват нигаристани ин марди фосиқ сирати нопок ва касифи ўро бештар ошкоро намуда, нафрати хонандаро ба ин риёкори рӯҳонитарош аён менамояд:

“Янга! Бори дигар оӣ, танҳо биё!”

“Чаро?”

“Дам медозам. Занҳои безурёт омада...бачадор мешаванд”.

“Худоро шукр, безурёт нестам”[7, с.290].

Ин ҳодисаву воқеаҳои айёми ҷанги шаҳрвандӣ ва беҳокимияти, ки таи чанд соли баъди он буд, ин тоифаро ҳукмрон гардонид. Инро мо дар мисоли Шайх-қассоб мебинем, ки ҳатто ошкоро сабаби падари Наъно, шавҳари Раъноро қатл карданаширо аз муҳаббати худ ба ин зан мешуморад.

«— Ў ба ягон кас итоят намекунад; ягон расму русумро риоя надорад... Шумо одами хуб тобед, гӯям, ки падари маро ў кушта...Аз барои очам. Гӯё чунин корро накунад, зиндагӣ барояш ҳаром буд...Худи қассоб «ишиқ» номад»[8, с.289].

Аммо бисёр манзараҳои ғайриҷашмдошт дар қисса вомехӯрад, ки моро қонёе намекунад. Баробари аз даргоҳи падарандар озод шудан хонанда шоҳиди бархе аз рафторҳои ношоями Наънои ранҷидаву азияткашида шуда, ҳисси эҳтирому тараҳхумро ба ў гум мекунад. Фаразан, Наънову писари Забиба гӯё якдигарро писанд афтаданд, вале дар рафтори Наъно дилдодаву ошиқ не, балки духтари сабукмағзе тасвир шудааст, ки ҳар лаҳза рафтори беандеша ва бепардаеро аз ў интизор шудан мумкин аст.

«Занг набаромада Наъно шинохт Барзӯро ва дар боз кард. Чун дарун омад, духтар хештан тарсидаву ҳаросида гирифта, ба оғӯши мард чо шуд»[9, с.311].

Ин рафтор ба табиати Наъно барин духтари азияткашида, ки бояд ҳар рафторашро санҷида амал мекард, мувофиқ нест. Худо ба оғӯши марди номаҳрам партофтани духтари қадрас, инчунин бо писари Забиба бо тезӣ унс гирифтани ў ва ишқварзии онҳо дар ҳомазор варо ба хонанда чун духтари сабукандеша, ҳатто сабукпо ва маънан ҳароб нишон медиҳад.

Дар қиссаи “Рағза” муаллиф тавассути қахрамони марказӣ – Бимоҳи солманд бераҳмӣ, бепарвоии инсонҳоро нисбат ба тақдир сарнавишти инсонҳои мазлум, торафт коста шудани ахлоқ, табдил ёфтани меҳру муҳаббати одамон ба ҳаваси дастрасии пулу мол, ҷои эҳтирому ҳурмати калонсолонро гирифтани бепарвой, безътиноии мардуми атроф ва торафт коста гардидани арзишҳои маънавию модиро инъикос намудааст. Дар он вазъи пурмочарое, ки пиразан қарор мегирад; бо ҷурми шавҳар ў фарзанддор намешавад, зани писархондаш бо ҷанҷолу арбада пиразанро аз ҳавливу дараш маҳрум ва оворавау бехона мекунад, рӯҳи тавонманду бешикасте зарур буд, то неруе барои зистан пайдо намояд ва Бимоҳ аз он бенасиб нест. Ў то муҳтоҷӣ набинад, пашимҳои дар селраҳа партофтаи ҳамдеҳагонро ҷамъ оварда, ришта мересад ва гилем мебофад.

Як сифати шоистае, ки қахрамон дорад, ин дили софу бекудуррати ўст. Дар рӯзи чашни Наврӯз бо нигоҳи меҳробон наберахондаш Армони густохро ҷустан ва ўро ботинан бахшиданаш низ на танҳо аз муҳаббат ба Армон аст, ки замоне ба ҳарфи модар гӯш додаву бибиро озору ранҷ расонидааст, балки гӯё дар дили софу бекинаи пиразан хусумату кин намеғунҷад.

Ин нуктаро аз ҷавоби ӯ ба Аваз-пахлавон, мудирӣ мактаби деҳа, ки бачаҳоро ба ёрии ӯ фиристодааст, низ ба осонӣ пай бурдан мумкин аст:

«- ... Маро бекас дида, ҳазлҳо карданд. Лекин ман хафа не. Ҳар чӣ ояд, аз Худо ояд. Бачаҳои охирзамон... Худо умрашонро дароз қунад, як рӯз не, як рӯз мефаҳманд» [10, с.212].

Нависанда симои маънан пурғановате офаридааст, ки ба душворихову азобҳои бекаси, ба сарнавишти талх тан надода, бо умеди дарёфтани як лаҳзаи шодӣ аз миёни сели ғам роҳ мепаймояд. Кампир ба хотири ҳимоя аз нангу номус ва обрӯ дар рӯ ба рӯи мардони беҳираду фосиқ, ки ба назди пиразани беш аз шастсолаи танҳову бекас бо тамаи комҷӯи меоянд, ҳарфи дағал мегӯяд. Дар ҷомеае, ки инсонҳо бо пулу мол, чоҳу ҷалол ва мансаб мақому манзаллатро соҳиб мешаванд, нокасоне ҳастанд, ки кампири Бимоҳро чун шахсият эътироф ва ҳурмат намекунанд ва ӯ лоилоҷ бо ин мардони бенангу беҳирад дуруштсехани ихтиёр мекунад:

«Ба Худо, аҳо, як гап зада бошам. Кори кардаам ҳамин ки қунама лаби суфааш монда шиштаму омини ободони кардам, вағид пирзан».

– Рӯғанаи зиёд занак, хайрият, дарнагирифтаст, агане, дар пешғаҳи ҳалқат туф мекард ё дар ишқамат.

– Астағфируллоҳ, гӯед, аҳо!

– Чӣ «астағфируллоҳ» гӯям? Ӯ туф мекард, на ман!

Вале Бимоҳ гирифтори андешаҳои хеш буд. Вағиди хандид ва як сила ба дунба зада, ба касони баду бадғумон чизе фиристод» [11, с.215].

Пайдоиши Дугонае, ки фақат дар осмонҳост, рамзист, зеро заминиён дасти мадад сӯи пиразани бечорае, ки дар сангзор манзил дораду хона не, дароз намекунанд. Онон ё ӯро таҳқир месозанд ва ё ба таҳқирӣ озори дигарон хешро бетарафу нодида мегиранд. Ва Бимоҳҳама ҳасрату роз ва дарду аламе, ки дар дил ҷамъ шудааст ва ба ҳар кас гуфтан нашоҷад, ба Дугона гӯяд:

«...ба мардони зану фарзанддор ва пирони пой бар лаби гӯр чӣ дард расидааст, ки ҳаваси чоғаҳи маро қунанд? Гӯё ман роҳмонда, саҳроӣ, бекасуқӣ, ниёзманд, каси ҳимо мешудагӣ надорам, бақозӣ арз намекунам...» [12, с.236].

Ҳамин гуфтугӯи кампири Бимоҳ бо Дугона - Моҳбӣ аз нокасии одамон, аз разолат, аз зишттарин кирдори инсонҳое, ки ба бадбахтии кампир тамасхур мезананд, барои ҳавои нафс пиразани беш аз шастсоларо таҳқир мекунанд, гувоҳ аст. Аз рӯи мазмуну муҳтаво метавон қиссаи мазкурро қиссаи дарду ғами рӯзгори пуралами як инсоне, ки ба бадбахтиҳои инсонҳои дигаре ба мисли писархондаву ҳамсараш, Такачаи ишқамқалон, Босабури фаҷҷак ва дигарон сабабгоранд, номид.

«Гӯё бо ман ҳамхоба шудан осон ва ройгон аз он ки рафта, аз пушти Шах як пуштора хорча орад. Ҳол он ки дар хонааш як чинга ҳезум нест, ки занаш отаи гиронад...» [13, с.215]

Ягона касе, ки кампирро эҳтиром карда, модар меҳонад, Аваз - пахлавон, мудирӣ мактаби деҳаст, ки сари ҳар вақт аз аҳволаш хабар мегирад, мепурсад, бачаҳои дабистонро ба ёрии пиразан мефиристад. Аммо бо вучуди ин гуманизм ва инсонгароии мудирӣ мактаб чандон фаъол ба назар намерасад. Ӯ бо он тавонмандиву чуръат метавонист, дар сарнавишти ин зан мақоми арзандатаре дошта бошад.

Бо тасвири рӯзгори як пиразани танҳову бекас мазмуни аслии симои маънавии ҳамзамонони мо омилҳои коста шудани ахлоқ ва маънивиёти ҷомеа бо таҳлили амиқи иҷтимоии рафтори мардум ва ҳодисаҳои ҳаёт нишон дода шудааст.

Аммо бо вучуди ин муаллиф бештар ба тасвири тақдири бевазани танҳои бекас, нокасиҳо ва бетарафиҳои ҳамдеҳагону атрофиён тавачҷӯҳ намуда, дигар масъалаҳоро ба мисли хубиҳо ва некиҳои инсонҳои наздику дур ҳатто бо дасти набера ва писарчааш фиристодани як нони гарми танурӣ ва ё як коса дами гарм аз мадди назар дур кардааст. Тасвири маҳзи бетарафӣ ва бепарвоии ҳамдеҳагону атрофиён, бераҳмии инсонҳо, масҳара ва таҳқирӣ кампири зиёда аз шастсола инъикоси моҳияти аслии зиндагонии халқ ва ё мардуми деҳа нест. Нависандаро зарур буд, ки паҳлуҳои гуногуни ҳаёти мардум, фарҳанги рӯзгору рӯзгордорӣ, суннатҳои пурарзиши миллиро, ки фалсафаи ҳаёти мардуми моро дар бар мегиранд, тасвир намояд.

Пиразан дар баробари ҳама талхихову нокомиҳо, дарду озор; бо чурми шавҳараш Худоёр ӯ фарзанддор намешавад, хонаводаи писархонда ӯро озор дода, аз ҳавливу дараш маҳрум мекунанд, аз касе домангиру озурда ҳатто гиламанд нест, ки ин хислати шоистаи инсонист.

Сорбон дар симои ӯ қаҳрамони қавидиле офаридааст, ки бо ҷисми нозуки дар офтоб сӯхтаву дар рӯзгор ҷафодида, бо покизагии ахлоқ, иродаи устувор, нерӯи маънавии фавқулода ва назари гарми ҳаётдӯст намунаи олии инсонпарвариву инсондӯстист.

Нависанда хама костагиҳои ахлоқ, пастигариву фурумоягӣ, ҳаққимардумхӯриву фиребгарӣ, ночавонмардиву одамбадбинии чомаеро аз назаргоҳи пиразани бехонаву танҳо ва дар нигоҳи аввал одӣ, аммо соҳиби дили бузург Бимоҳ нишон додааст.

Мавзуи қиссаи «Ғори одамхор» низ мавзуи ахлоқи иҷтимоӣ буда, мисли асари «Гурзод»жаҳрамон ва симоҳои зиёде надорад; Гул - зани бадахлоқ, ки фарзандро қурбони айшу ишрат намуда, пасон дар ғори Гурезаҳо ашки тимсоҳ мерезад, шавҳараш - Довар, ки номаш низ рамзист ва ба ин ҳодиса нуқтаи анҷом мегузорад, Ғунча - духтари Гулу Довар, Саидгулон - ошиқи Гул.

Гулу Саидгулон инсонҳои касифу олуадамоне ҳастанд, ки ба хоҳири айшу комгории яклаҳзаина аз ҳеччинояту амали нораво рӯ намегардонанд. Онҳо ба хоҳири ишқварзиҳои худ атрофиёну наздиконеро ба мисли Ғунчаву Довар бадбахт ва оворау сарсон намудаанд; якеро ба қатл мерасонанд, дигаре аз амалҳои зишти онон оворау ғарибу дарбадар мешавад.

Гуфтугӯи Гулу Саидгулон чехраи зишти ин зани бадкораро бештар аён месозад.

«-Чихабар, Саидгулон?»

-Ман ба ту хабарбару хабарбиёр нестам, занак! Кор тамом шуд. Дигар гирди кулбаат намегардам!

-Боракалло! Ҳамту, ки будаст, чаро нобудаи кардӣ?

-Ман нобуд накардаам, Гул. Ту хафаболишти кардӣ, ман гӯрондам»[14, с.205].

Ин гуфтугӯ ба симои Саидгулон равшанӣ андохта, муайян мекунад, ки ӯ бо вучуди бадқирдорӣ аз маъшуқааш бартарӣ дорад. Агар Гул ба хоҳири идомаи беамониати робитааш бо мард духтарашро нобуд карда бошад, мард аз ҳодисаи қатли духтар ризоманду қонъ набуда, баъди ин воқеа робитаашро бо зан қатъ месозад. Ва ба Ғори Гурезаҳо омадани ӯ низ аз пушаймонии Саидгулон дарак медиҳад, зеро худро дар марги духтараки маъсум муқассир медонад. Нависанда дар тасвири симои Саидгулон танҳо аз ранги сиёҳ истифода набурдааст. Натиҷаи рафтору кирдораш ҳатто дер ҳам бошад, мардро ба андеша овардааст, ки аз ин метавон хулоса баровард, дар тинати ӯ адлу инсон ва вичдону имон вучуд дорад.

Довар-падари Ғунча, ки гӯё дигар таҳаммули арӯси доманбохтаро надорад ва тарки манзилу диёр менамояд, дар сарнавишти фоҷиабори фарзанд, ки аз ҳастиаш огоҳ буд, гунаҳкор аст. Дуруст аст, ки ӯ ба падари Ғунча буданаш шубҳа дошт, аммо барои инро аниқ қардан ҳатто кӯшише накард ва ба тақдири фоҷиабори духтараки маъсум ӯ низ бепарво ва бетараф гардид.

Дар назари аввал менамояд, ки беному нишон гум шудани духтараки наврас касеро безобита намекунад, ки ҳатто бозпурсҳову додситонҳочиддан сустчӯяш намекунад. Аммо нависанда маҳз тавассути симои Довар тантанаи адолатро нишон додааст. Ҳукми муаллиф ҳукми одӣ, вале одилона буда, подоши кирдорҳои Саидгулон мебошад. Маҳз хатову гуноҳ ва бепарвои дигарон ҳаёти духтари маъсумро фоҷиабор гардонид.

Хулоса, мавзуи ахлоқ мавзуи ҳамешагии осори Сорбон маҳсуб ёфта, дар қиссаҳои адиб зиёд баррасӣ шудааст. Ҳатто дар қиссаву ҳикоя ва романҳое, ки ба мавзуҳои мухталиф бахшида шудаанд, бобҳои алоҳида, саҳнаҳо ва манзараҳои вучуд доранд, ки дар боби ахлоқ, ахлоқи иҷтимоӣ суҳан меравад.

АДАБИЁТ

1. Шукуров М. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Инкишофи жанрҳо. Насри солҳои 1945-1974. Иборат аз шаш ҷилд. Ҷ.4. /М.Шукуров. – Душанбе: Дониш, 1980. – 382 с.
2. Набиев А. Эҷоди бадеӣ, инсон ва замон. (Маҷмуаи мақолаҳо). /А.Набиев.–Душанбе: Ирфон, 1983. –144 с.
3. Сорбон дар оинаи нақду суҳансанҷӣ.Гирдоварӣ, таҳия ва вероиши Одили Нозир.-Душанбе: «ЭР-граф», 2021, - 488с.
4. Сорбон. Санам. Душанбе, Маориф, 2019, - 205с.
5. Сорбон.Шаҳрбону.Душанбе:”Ирфон”, 2019, 336 с.
6. Сорбон.Куллийет. Ҷилди 2.-Душанбе: «Эҷод», 2009.-444 с.
7. Хочаева М. Масъалаҳои сабқиноӣ.–Хучанд: Омор, 1994. – 224 с.

ТАСВИРИ МАВЗУИ АХЛОҚИ ИҶТИМОӢ ДАР ҚИССАҲОИ СОРБОН

Мавзуи ахлоқ, ахлоқи иҷтимоӣ, ҳаёти маънавии ҳамзамонони мо ҳаҷуз дар даврони аввали эҷодиёти Сорбон, ҳосса, дар қиссаҳои ӯ хеле равшану барҷаста инъикоси худро ёфтаанд. Дар повести «Чархи эҳтиётӣ» ҳаққимардумхӯрӣ, ҳаннотии қормандони соҳаи савдо Истаду Сокина, Искандар Қувватович, риёкорӣ ва мунофиқиҳои Махсуми Нур, ки бо фатвоҳои дурӯғин мардумфиребиҳои онҳоро тақвият мебахшид, нишон дода шудааст.

Мавзуи қиссаи «Ғори одамхор» низ мавзуи ахлоқи иҷтимоӣ буда, қаҳрамонҳои он Гулу Саидгулон инсонҳои касифу олуадамоне ҳастанд, ки ба хоҳири айшу комгории яклаҳзаина

атрофиёну наздиконеро ба мисли Гунчаву Довар бадбахт ва овораву сарсон намудаанд; якеро ба қатл мерасонанд, дигаре аз амалҳои зишти онон овораву гарибу дарбадар мешавад.

Калидвожаҳо: ҳаёти маънавии ҳамзамонон, ахлоқи иҷтимоӣ, фисқу фучур ва ришвахорӣ, ханнотон, ҳадафҳои ифлос, шараф, номус, вичдон, хонавода, маъниву мазмуни ҳаёт, ҳавову ҳавас, висол, масъулияти ҳамсарӣ, кунҷқобӣ, дигаргунӣ ҷиддӣ, қиёфаи ҷиддӣ.

ОПИСАНИЕ ТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЭТИКИ В РАССКАЗАХ СОРБОНА

В статье речь идет о морали, социальной этики и духовной жизни наших современников, которые ярко отражены в раннем творчестве Сорбона, особенно в его рассказах. В рассказе «Запасное колесо» показаны мироедство и наглость торговых работников Истада и Сокины, Искандара Кувватовича, лицемерие и ханжество Махсума Нура, который к слову, подкреплял свои махинации ложными фетвами.

Тема повести «Пещера каннибала» является также и темой общественной морали, а ее герои, Гюль и Саидгулам, — уродливые и продажные люди, которые ради сиюминутной роскоши сделали своих родных и близких, подобно Гунча и Довару, несчастными и бездомными; один из них казнен, другой становится бродягой и чужаком из-за их аморальных действий.

Ключевые слова: духовная жизнь современников, социальная этика, разврат и взяточничество, порядочность, грязные цели, честь, совесть, семья, смысл и содержание жизни, страсть, брачная ночь, любопытство, серьезные перемены, строгий внешний вид.

DESCRIPTION OF THE TOPIC OF SOCIAL ETHICS IN THE STORIES OF SORBON

The article deals with morality, social ethics and the spiritual life of our contemporaries, which are clearly reflected in the early work of Sorbon, especially in his stories. The story “Reserve” shows the world-eating and arrogance of trade workers Istad and Sokina, Iskandar Kuvvatovich, the hypocrisy and hypocrisy of Makhsum Nur, who, backed up his machinations with false fatwas.

The theme of the story “The Cave of the Cannibal” is also the theme of public morality, and its characters, Gul and Saidgulam, are ugly and corrupt people who, for the sake of momentary luxury, made their relatives and friends, like Gunchav and Dovar, unhappy and homeless; one of them is executed, the other becomes a vagabond and an outsider due to their immoral actions.

Keywords: spiritual life of contemporaries, social ethics, depravity and bribery, decency, dirty goals, honor, conscience, family, meaning and content of life, passion, wedding night, curiosity, serious changes, strict appearance.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Набиев Абдухолик Мирзоевич – номзади илмҳои филологӣ, дотсенти шӯъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Тел.: (+992) 935084608

Мухаммадохирова Ҳанифамо Иброҳимовна - ассистенти кафедраи умумидонишгоҳии забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни. Суроға: 734003 ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, Тел.: (+992) 939290924

Сведения об авторах:

Набиев Абдухолик Мирзоевич – кандидат филологических наук, доцент отдель современной литературы Институт языка и литературы им. А. Рудаки Национальная академия наук Таджикистана. Тел.: (+992) 935084608

Мухаммадохирова Ҳанифамо Ибрагимовна - ассистент общей университетской кафедры таджикского языка Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. Адрес: 734003 г. Душанбе, проспект Рудаки, 121. Тел.: (+992) 939290924

About the authors:

Nabiyev Abdukholik Mirzoevich-Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Department of Modern Literature of the Rudaki Institute of Youth and Literature of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Phone: (+992) 935084608

Mukhammadohirova Hanifamo Ibragimovna - Assistant of the General University Department of the Tajik Language of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Address: 121 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734003. Phone: (+992) 939290924

ПОЭТИКАИ САБКИ СОРБОН

Ҳошимова Х.А.

Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИ ҚТ

Баъд аз солҳои панҷоҳуми садаи ХХ дар насри тоҷик адибон дар асарҳояшон заминаи воқеии ҳаёт тасвир мекарданд, яъне ба тасвири воқеии ҳаёти одӣ рӯ оварда буданд. Дар адабиёти ин давра чунин тасвириро услуби реализми сирф меномиданд, ки минбаъд барои инкишофи насри тоҷик аҳаммияти бузург дошт ва ба эҷодиёти нависандаи ҷавони он замон Сорбон низ таъсири худро гузошта буд.

Аз рӯи маълумоти адабиётшинос А. Сатторзода се ҳикояи аввали Сорбон соли 1965 дар маҷаллаи Тоҷикистон чоп шуда буд. Ҳикояҳои «Хоб» дар «Садои Шарқ» нашр гардид. Нахустин китоби нависанда низ маҷмӯаи ҳикояҳояш зери унвони «Гап дар дил» (1969) буд. Баъдан ҳикояҳои ӯ дар китоби «Занги аввал» (1970), маҷмӯаҳои «Қабӯтари сафед» (1981), «Аз барфрезӣ то барфхезӣ» (1986) ва «Мағзреза» (2008), ҳикояи «Хӯшаи қисмат» дар китоби дувуми «Зарафшон» (1996) ба таъри расиданд.

Мавзӯҳои ҳикояҳои Сорбон гуногун буда, дар маркази диққати ӯ, пеш аз ҳама, инсон, лаҳзаҳои хотирмони зиндагӣ, ҳолати рӯҳии вай дар ҳолати аз сар гузаронидани ягон фочиа, мусибат, шодиву нишот, ишқу муҳаббат, талхихову ширинҳои он, ғаму ғуссаҳои ҳаётӣ ва ташвишҳои зиндагии рӯзмарра барин масъалаҳо дар мадди аввал мебошад. Аз шарҳи адабиётшинос Х. Шарифов чунин бармеояд, ки ҳикоят аз воқеоти муқаррарии ибтидоӣ сар зада, шакли мутобиқи ҳикояти мардум ва ҳаводиси ҳаррӯзаро дорад. Ҳикоят ибтидоӣ нақл дар ҳамаи мавзӯоти инконпазири зиндагист ва шакли он ба рӯйдодҳои содаи ҳаёт мувофиқат мекунад, аммо ҳар як воқеаро ҳикоят гуфтан нашоад. Таркиби «монанд шудан» далолати ҳамоҳангии ҳикоятро бо воқеоти ҳаётӣ менамояд. Ба таъбири дигар ҳикоят воқеаест, ки метавонад барои чизе, амалу кирдоре намуна бошад. Омӯзандагии ҳикоят дар шабоҳаташ бо ҳаводиси зиндагист. Пойдории ҳикоят аз асоси ҳаётии шакли адабии он вобаста аст [10, с. 291]. Аз ин ҷиҳат мавзӯҳои ҳикояҳои Сорбон мутобиқ ба шарҳи адабиётшинос бо воқеоти рӯз ҳамоҳанг мебошанд.

Дар ҷиди 11 «Куллиёт»-и Сорбон 65 ҳикояи ӯ гирдоварӣ шудааст, ки аслан дар онҳо нависанда ба ташвишҳои рӯзмарраи ҳаётӣ ва ҳамоно хотирмону муҳимми инсонӣ тавачҷӯх намудааст, ки аз ягон ҷиҳат хусусияти воқеият ва ё ин ки характери шахсу вазъи замонро ифода намуда, воқеӣ тасвир шудааст. Яке аз хусусиятҳои муҳимму характерноки навиштаҳои Сорбон иборат аз он аст, ки бештари ҳодисаҳову воқеаҳо ва қисмату саргузаштҳои шахс дар деҳа рӯй додаанд ва ё ин ки персонажҳои он мардуми деҳа мебошанд. Шояд зодаи деҳа будан ва меҳру муҳаббати беандоза доштан ба зодгоҳи худ ба Сорбон имкон додааст, ки воқеиятро хеле самимона ва табиӣ қаламдод намояд, зеро дар насри нависанда бештари тасвирҳо, хусусан манзараи табиат, портрет, хулқу атвори деҳотиён, суннату анъана, маросимҳо дар лаҳзаҳои гуногуни давр бо шавқи баланд ва табиӣ ба тасвир омадааст. Ин ҷиҳати характерноки мавзӯҳои насри Сорбонро адабиётшинос А. Сатторзода хеле амиқ ва дақиқ муайян намудааст: «Рафтору гуфтори сокинони Амондара барои Сорбон дар тамоми асарҳояш, аз он ҷумла дар асарҳое ҳам, ки воқеаҳояшон дар дигар макон мегузарад, маҳаки асосии одаму одамгарӣ, ватандӯстию ватандорӣ ва ташҳиси маънии зиндагии инсонӣ мебошад. Ӯ қаҳрамони ҳикояву қиссаву повесту романҳояшро аз рӯи ҳамин меъёрҳо интихоб менамояд ва таҳқиқ мекунад» [5, с. 6].

Аз якумин ҳикояҳои Сорбон, ки дар маҷмӯаи «Гап дар дил» гирд омадаанд, М. Шакурӣ ишора карда мегӯяд, ки ҷузъиёту тафсилоти психологӣ, тобишҳои рангоранги ҳолати ботинӣ диққати ӯро бештар ба худ кашидааст. Аз аввалин қадамҳо тавачҷӯҳи ӯ ба характерҳои пурзӯр, ба мураккабияти эҳсосоти қавӣ, ба чилваҳои ҳиссиёти зиддиятнок ва зуд тағйирёбанда номоён шудан гирифт [1, с. 75].

Сорбон нависандаи муосир аст, ки ба сарнавишту воқеаҳо, ҳодисаҳо, лаҳзаҳои мураккаби қисмати инсон, ишқу муҳаббат, ҷудоиву танҳой, масъалаҳои нангу номус, поквичдониву поксирештӣ, фалсафаи ҳаёт ва ғайра дар ҳолатҳои гуногуни зиндагии инсон маҳсус тавачҷӯх менамояд. Майли нависанда бештар ба дақиқона тасвир намудани рӯҳияву кайфият, олами ботинии инсон, фикру андеша, орзуву омол, умеду ноумедиҳо, рӯҳафтадагиву дилшикастиҳо, қисмати талху шӯри инсонӣ, фочиа ва ҳамоно дар баробари он ҷустуҷӯи маънии зисти инсон, талошҳо дар душвориҳои зиндагӣ, ахлоқи поку ҳамида, иродати қавӣ ва монанди ҳамин гуна масъалаҳо ба назар мерасад, аммо то кадом андоза муваффақ шудан ин масъалаи дигар аст. Нависанда дар марҳилаи аввалини эҷодиёташ ҳамчун ровӣ аз нақл шурӯъ карда, ба хонанда аз оғози воқеае хабар медиҳад. Дар нақли Сорбон

чиҳати дигари харатернок ба назар мерасад ва он иборат аз он аст, ки дар мавриди амалӣ намудани андешаи бадеии хеш аз нақли *ретроспективӣ* истифода мебарад, яъне воқеаҳоро аз гузашта тадриҷан ба тасвир меорад. Дар яке аз ҳикояҳои даври аввали эҷод «Хоб» (1966) Сорбон усули нақли ретроспективиро ба кор бурдааст, ки баъдан ин усули баёни нависанда дар асарҳои дигараш низ такмил меёбад, яъне нақл зимни хотираҳо, аз гузашта сурат мегирад (дар қиссаҳои «Занги аввал», «Санги сипар», «Чӯғӣ»). Бояд гуфт, ки ҳикояи «Хоб» ва баъзе дигар ҳикояҳои Сорбонро адабиётшинос Х. Шарифов новелла номидааст ва воқеан чунин аст [9, с. 130].

Чиҳати дигари ба қалами Сорбон хос иборат аз он аст, ки зимни нақл нависанда масъалаи муҳимро ба муҳокима мегузорад ва онро дар мисоли саргузашт, қисмат ва воқеа, лаҳзае аз зиндагӣ тасвир намуда, хулосабарорӣ мекунад, вале бештари онҳо дар шакли рамзу киноя ва ишора пардапӯшона, ба қавли худи нависанда бо «*маъноҳои таҳтонидор*» гуфта шудааст. Ин ҳолатро дар ҳикояҳои «Хоб», «Хонаи ишқ барҷост», «Ҳокистари ишқ», «Сайёра ва Парвиз», «Пирамард», «Рӯи харошида», «Сурати зани ношинос», «Бодпарак», «Нақши марди ланг», «Безабон», «Амаки сиёҳ», «Хӯшаи қисмат», «Бораи сағкуш», «Дупула», «Мурдари монда», дар қиссаҳои хурди «Хонаи нав», «Пули заррин» ва ғайра мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан, дар ҳикояи «Пирамард», нависанда дар бораи ронандае, ки алақай ба синни муайяни пирӣ, ба нафақа расидааст ва бояд ба сабаби синну сол аз мусофиркашӣ даст кашад, яъне ба нафақа барояд, нақл мекунад. Дар диалогу монолог, порчаҳои шеърӣ характери қаҳрамони марказӣ – пирамард Вафо нишон дода мешавад. Матлаби нависанда дар ин ҳикоя нишон додани ду чиҳати характери баланди инсонӣ: дӯст доштани касбу кори хеш ва хидмат кардан ба мардум мебошад. Сорбон дар ин ҳикоя кушидааст, дар симои Вафо – пирамарди меҳнатдӯсту ҳалолкор, олами ботинии шахсро нишон диҳад, ки бо сабаби дигар ба мардум хидмат накарданаш рӯҳан азият мекашад ва ронандаи раис шудан намехоҳад, зеро аз он ки мошинсавор аз назди одамони шиноси пиёдагард мегузарад, вичдонан дар азоб аст. Вале дар монологу диалог ҳолати равонии пирамард, эҳсосоти ҳаяҷони ӯ таҳлили психологӣ маҳдуд аст.

Дар образи Вафо-амак на он ноумедӣ ва интизории марг, на он ошуфтаҳолӣ ва азоби рӯҳӣ, бафлқи пеш аз ҳама ҳамин рӯҳӣ қавӣ, ҳамин дили беқарори корпарвар, ҳамин ҳассосияте, ки қувваи азму иродаи ӯро ба зуҳур овард, муҳим аст [4, с. 77].

Ба андешаи М. Шакурӣ Сорбон ба тасвирҳои муфассали психологӣ бештар рағбат дорад. Баъзан чунин ба назар мерасид, ки нависандаи чавон дар айни шиддати ҳаяҷони қаблии қаҳрамон ҳолати рӯҳии ӯро аз ҳад зиёд тагу рӯ мекард ва дар ин сурат тасвири азобҳои рӯҳӣ асли мақсад қарор мегирифт. Лекин дар бисёр мавридҳо ӯ муваффақ шуда истодааст, ки ба дили инсон дар лаҳзаҳои гуногун ҳолати психологӣ ӯ чашм дӯхта, чунин манзараҳои мураккаби ҳаётро, ки хеле гуногун буда, лаҳзаҳои алоҳидаи онҳо ба якдигар монанд нестанд ва аз унсурҳои зидди ҳамдигар иборатанд, тасвир намояд. Он гоҳ ба ӯ муяссар мегардад, ки қувваи шахсияти инсон ва иродаю қатъияти ӯро чилвагар намуда, образи ҳамзамонии моро дар айни шиддати қувваи рӯҳии онҳо тасвир намояд» [11, с. 95].

Дар ҳар яке аз марҳилаҳои эҷодии нависанда маҳорати ӯ дар навиштани ҳикоя, қисса ва роман такмил ёфта, маҳорати нависандагии худро ба камолот расонидааст. Сорбон ба «рисолати аслии адабиёти бадеӣ» диду назари хос дорад, ки ба воқеаву ҳодисаҳо ва саргузашту қисмати инсон объективона назар карда, барои таҷассуми бадеии он дар асарҳояш роҳҳои тоза чустааст. Махсусияти истеъдоди Сорбон дар тасвири воқеияти объективии реалӣ зуҳур ёфтааст, ки зеро ба қавли худи нависанда ӯ дида ва шунидаҳояшро реалӣ дар асарҳояш инъикос намудааст. Сорбон воқеан ҳам фарзанди замони худ буд, ки ба муҳимтарин лаҳзаҳои ҳаёти инсон, шебу фарозиҳои зиндагӣ, рӯҳия, кайфият ва олами ботинии инсон дар ҳолатҳои гуногун тавачҷуҳ намуда, ба тасвири дақиқона майл намудааст. Тамоми насри Сорбон ҳамгун нест, «вале қувваи асарҳояш маҳсули навҷӯиву тозақориҳо, маҳсули диди хос ва фикри қолабшинам аст».

Воқеан аз аввалин навиштаҳои нависанда пай бурдан мумкин аст, ки олами ботинии қаҳрамон, ҳолати рӯҳии вай дар лаҳзаҳои гуногуни муҳими зиндагӣ дар маркази диққати ӯ қарор дорад. Дар насри Сорбон оғоз бевосита аз нақли воқеа оғоз меёбад, ки дар баробари он нависанда ба ҷуьётҳои хурди ҳаётӣ, ки барои қаҳрамонии воқеа хеле муҳимманд, назар афканда, ҳолати рӯҳии инсон ва манзараҳои зиндагиро тасвир мекунад. Нақли воқеа дар насри ӯ бештар аз забони ровӣ, яъне худи муаллиф оғоз меёбад, ки бо тасвири манзарае ё ҳолате, амале алоқаманд аст. Масалан, дар ҳикояи «Сурати зани ношинос» нависанда дар оғози ҳикоя манзараро чунин тасвир кардааст: «Иморате кӯҳнасохтае дар байни шаҳр чун дарбеҳи ночаспон аст. Аз поғундаҳои футурафтаву кутканда ба болохона баромада, гумон мекунад, ки ин манзил ёдгоре аз гузашта буда, дар таърихи худ рӯйи таъмирро надидааст.

Агар ягон вақт касе ҳавсала карда деворҳои онро гач накарда бошад, ба ин наздикиҳо чунин шахси баҳавсала наомадааст. Деворҳои он мисли дандони папироскашҳо зард ва ҷо-ҷо ҷой шорида нақш бастааст. Бино мисли пешонаи танг пешайвоне дорад ва дар як тарафи он ду кати ларзони ҷўбӣ ҷойгир аст...» [8, с. 26]. Ҳикояро Сорбон аз тасвири манзара ва воқеа оғоз мекунад, яъне қабл аз нақли асли воқеа, манзараро ба тасвир меорад ва аз охири воқеа накро оғоз намуда, ба ин восита тавачҷухти хонандаро ҷалб менамояд. Чунин шакли тасвириро дар адабиётшиносӣ бозгашт меноманд, ки яке аз тарзҳои тасвири бадеӣ мебошад.

Қаҳрамони асосии ҳикоя Мирзо навраси 15 сола меҳост модарашро пайдо кунад, ки аз хурдсолӣ ӯро надида буд. Пайи андешаҳои Мирзо навраси надида ба олами ботинии ӯро ба тасвир меорад, ки тадриҷан ба инкишофи образи қаҳрамони асосӣ хидмат кардааст. Дар дариҷаи таҳҷонаи қуфле буд, ки асрори модари Мирзоро барояш ошкор карда метавонист, вале падар бим аз он дошт, ки сабаби аз даст додани писараш мешавад. Навраси надида зимни андешарониҳо ва монологи ботинии падари Мирзо ҳолати рӯҳии ӯро тасвир мекунад, ки пайи нигоҳ доштани мероси хеш бахашро аз даст медиҳад. Вале ба муқобили андешаҳои падар, писараш – Мирзо меҳост дар бораи модараш маълумоте пайдо карда фаҳмад, ки модари ӯ кучост. Дар такмил ва ихтилофи ин зиддият наврасти надида воқеаро дар ҳикоя инкишоф медиҳад. Навраси надида фикру андешаҳои Мирзо олами ботинӣ ва ҳиссиёту ҳаяҷони ӯро тасвир мекунад, ки ду масъалаи муҳими ҳаётӣ ӯро азиат меоданд: яке дар кучо будани модар ва дигаре ҷӣ маъно доштани «меросхӯр», ки сабаби бадбахтии модар гардида буд. Пайдо кардани мактуби модар кулминасияи воқеаи ҳикоя мебошад, ки тавассути он Мирзо аз асли воқеа оғоҳӣ ёфта, ба саволҳои худ ҷавоб меёбад. Ҳолати рӯҳии ӯро баъд аз хондани мактуби модар наврасти надида хеле хуб арзёбӣ кардааст, аз ҷумла, ин ҳолат дар ҳикоя чунин оварда шудааст: «Мирзо мактубро то охир хонд. Чун суҳанҳо аз назар гузаштанд, садои ларзишдори зане бо самимият ва бузургӣ аз дур ба гӯшаш бархӯрд. Ин садо гӯё ҷавонро аз хоби гарон бедор кард, шуҷоат ва бузургӣ омӯхт. Нигарист, «афсӯс» нахӯрд; гӯё «чизеро» аз даст навода буд; дарку эҳсос ҳам намекард, ки дар ҷӣ аҳвол аст. Ё хунаш оромӣ сард шуд ва мактуб дар вучудааш чизеро барнаагехт. Чашмон соқит ва худӣ ӯ ҳайкал гашт.... Баъдтар мактуб байни панҷаҳо фишор хӯрда, дар банди дилаш пахш шуд. Бигуморид, ки сари зани азизу муътабареро ба сари сина пахш мекунад; хеле нарм, ором ва самимона...» [8, с. 32]. Баъд аз хондани мактуб дар Мирзо натавонӣ тағйироти ҳолати рӯҳӣ, балки дигаргуниҳои ҳаётӣ рух медиҳад. Меҳри модар ӯро ба ҷустуҷӯии ӯ вомедорад, балки пайдо кардани азизтарин ва маҳбубтарин шахс – модар раҳнамо месозад. Навраси надида дар ин қисмати воқеа ба ҳаёти инсонӣ назар афкандааст, ки одамай дар ҳолатҳои гуногуни зиндагӣ ба он гирифта мегардад. Навраси надида дар мактуби модари Мирзо як олам маънӣ, ҳаяҷон ва ноумедии зиндагиро тасвир кардааст, ки фалсафаи ҳаёти инсонист. Бузургии меҳри модар ва вафодории ӯ нисбати падар ба Мирзо рӯҳу нерӯи тоза мебахшад, бинобар ин, ӯ новобаста ба он ки аз синни сесолагӣ падараш ӯро қалон кардааст, аз баҳри падару «мерос»-и ӯ мегузарад. Навраси надида ҳаяҷону изтиробии қалбии Мирзоро зимни нақли воқеа ба тасвир гирифта, бузургии меҳри модар ва пайвандии фарзандро ба ӯ нишон медиҳад.

Ҳикояҳои «Бодбарак», «Тахтадевор», «Бобоҳон», «Меҳри фарзанд», «Рассом», «Ҷиян», «Осиёи навбат», «Ҷароғи сиёҳ», «Чашмони фурузонӣ шаб», «Зиёрат қабул», «Хобу ҳаёл», «Инсон», «Бародар», «Парӣ», ҳикояҳои тамсилии «Оташбасар», «Парвози қабки қафас», «Шер», «Шер ва дигарон», «Гови мир», «Майна», «Вафодор» ва ғайра ба мавзӯҳои гуногуни иҷтимоӣ бахшида шудааст, ки дар онҳо наврасти надида бевосита аз нақл шуруъ карда, воқеа, характери қаҳрамонҳоро дар раванди рӯйдодҳо, диалогу монолог бо истифода аз тасвири бадеӣ мекушояд. Масалан, ҳикояи хурди «Бодпарак» бевосита бо диалог оғоз ёфта, дар диалог як лаҳзаи зиндагии мардумро дар ақибгоҳ, замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки баргашти падарҳоро аҳли хонавода интизорӣ кашида, гуруснагиву азоби бенавоӣ медиҳанд, наврасти надида ба тасвир овардааст. Навраси надида дар ин ҳикояи хурд орзуву омили Маҷид ном писаракро, ки модараш аз гуруснагӣ мурда буди баргаштани падарашро аз ҷанг интизорӣ кашида, ҳаргиз ноумед намешавад, балки бодпаракҳои нав ба навро ба номи падар ба ҳаво фирисодани мешавад, бо Иди Наврӯз, анъанаи бодпаракҳо ва афтидани бодпарак дар хонаи Гулҷамол ба оянда умед бастанӣ ӯро бо рамз тасвир мекунад.

Дар бораи навиштаҳои Сорбон А. Набавӣ чунин изҳори назар кардааст: «Повесту ҳикояҳои хуби вай, асосан бар зикру таъкиди ҷузъиёти зиндагӣ ва психологӣ, тасвири характериҳо («Занги аввал», «Санги сипар», «Ҷўгӣ», «Буд набуд», қисман романи «Актёр») бунёд ёфтаанд» [114]. Ба ақидаи А. Набавӣ «Сорбон табиати тасвиреро, ки худ пеш гирифтааст – усули реализми холисро то ба охир дарк накардааст. Маълум мешавад, ки худшиносӣ эстетикӣ низ барои эҷодкор шартӣ шартӣ ниҳоят муҳим аст. Ин ҷо ду камбудии вайро таъкид карданӣ: аввалан, наврасти надида ба тасвири воқеаҳо, ҷузъиёти ҳодисоти зиндагӣ

маҳдуд мешавад ва аз бисёр асарҳои солҳои охир эҷодкардаи ӯ, хусусан ҳикояҳои, нияти бадеӣ равшан нест. «Амаки сиёҳ» – яке аз ҳикояҳои охиринаи ӯ намунаи ин ҳол аст. Гоҳи дигар, муаллиф, нуктагирӣ, айбҷӯӣ ва ишораву кинояро ба ҳаде мерасонад, ки қаҳрамон дар назар ниҳоят майдагап менамояд. Афсӯс, ки романи «Актёр» низ аз ин камбудӣ осеби чиддӣ дидааст» [114].

Сорбон ки осори классиконамонро аз қабилӣ «Ҳазору як шаб», «Тоҷикон»-и Бобоҷон Ғафуров, асарҳои Гогол, Достоевский, Чехов, Толстой, Шолохов, Айтматов, Распутин, Думбадзе, Быков, Герман Гессе, Томас Манн, Хэменгуэй, Маркес ва адабиёти Хитоя Япония ва ғайраро мутолиа мекунад, ба се марҳилаи фаъолияти эҷодии нависанда бе таъсир намондааст. Дар марҳилаи дувум нависанда бештар ба «*чехраҳову шахсиятҳои воқеӣ* ва нотақрор» таваҷҷуҳ намудааст, чехраҳои Парвона (қиссаи хурди «Пиндор»), Курбон (қиссаи хурди «Марди танҳо»), Ҳамида (қиссаи «Занги аввал»), Ашӯра ва Ҳаким (қиссаи «Санги сипар»), Шаҳбону ва Забур (қиссаи «Буд, набуд»), Чинӣ, Ҳайдаркул, Уматкул (қиссаи «Чӯғӣ»), Шайдо (қиссаи «Шинели падар»), Сабо (қиссаи «Сабо»), Садафмоҳ, Қумрӣ (қиссаи «Қумрӣ»), шахсиятҳои нотақрор Ромиз (романи «Актёр»), Искандар («Достони писари Худо»), Туғрал (романи «Туғрал») ва ғ. дар марҳилаи савум чанбаи таҳлилий, андешаронӣ ва фалсафаи зиндагӣ дар романҳои тамсилӣ бозефти нави адабии Сорбон ба шумор меравад.

Сорбон муътақид бар тасвиркорист, аз ин рӯ, дар асарҳояш ба тасвиру тағйири рӯҳия, ҷузъиёти зоҳирӣ ва амалиёти характерҳои истиқлол медиҳад, то худ баробари манзараҳои ҳақиқии зиндагиро пеши назар овардан, инчунин моҳияти марҳаллаҳои мушаххаси рӯзгори ҷомеаро низ ифода кунанд. Дар аксар маврид нависанда дар чараёни ин тасвиркорӣ тавфиқ ёфтааст ва таносуби ҷузъу кулл дар ҳади эътидол аст. Зеро дар тасвири зеҳнӣ, ки он хоки навиштаҳои Сорбон аст, асари бадеӣ худ олами мустақилро ба вучуд меорад ва нигориши табию мантиқии ҳар манзара ва ё хислати инсонҳо ҳунари мумтозро тақозо мекунад. Ин, услуб, воқеан аз ҳосиятҳои адабиёти асил аст ва Сорбон пайваста ва мустақиман дар насри тоҷик мавқеи онро таҳким ва тавсеа мебахшад [4, с. 29].

Аз марҳилаҳои эҷодиёти Сорбон метавон чунин натиҷагирӣ кард: Таҷрибаи эҷодии Сорбон ба ӯ имкон додааст, ки дар амалӣ намудани афкори эҷодӣ ва ақидаҳои бадеии хеш усули баёни хос касб намояд, ки сабки ӯро аз дигар нависандагон дар қаҳонбинӣ ва дарки фарҳангу қонунмандии ин олам тафовут бахшад. Насри Сорбон вобаста ба андӯштани таҷриба ва такмил ёфтани маҳорати нависандагии ӯ инкишоф ёфта, дорои сабки фардӣ шудааст. Дар мафҳуми «сабки нависанда» мувофиқати шабоҳатӣ, ягонагии махсусияти эҷодии хоси нависанда дар афкор, мавзӯ, характери сюжетҳо, забон фаҳмида мешавад.

Дар шинохти сабки нависанда бояд аз рӯи қонун ташаккулёбии сабк дар забон, олами ашъ, воқеаҳои таърихӣ зиндагӣ, олами ҳақиқии абстрактӣ ва муҳокима, олами ахлоқӣ-равонии инсон омӯхта шавад. Айни замон оид ба сабки фардии Сорбон метавон чунин хулоса кард: Сорбон дорои сабки реалистии ривояткунӣ, монологи дохилӣ, майл ба анҷоми фоҷиавӣ сайъи вурӯдшавӣ ба олами дохилии қаҳрамон дорад, ки ҳамаи ин ҷиҳатҳо хоси насри равонии нависанда буда, сабки хоси бадеии ӯро ташкил медиҳад.

Метавон гуфт, ки тасвирҳои воқеиву пурзиддиат, равону рӯҳбахш ва қаҳрамонҳои зиндаю пуробуранги бадеӣ ва олами ботинии онҳо, дар андешаҳои таҳлилҳои амиқ сабки нигориши Сорбон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Демидчик, Л.Н. Таърихи адабиёти советии тоҷик. Насри солҳои 30: иборат аз 2 ҷ. / Л.Н. Демидчик: – Душанбе: Дониш, 1978. – ҷ.1. – 260 с.
2. Набавӣ, А. Чустурҳо ва ибтикорот дар наср: маҷмӯаи мақолаҳо / А. Набиев.–Душанбе: Адиб, 2009.-324 с.
3. Смена литературных стилей. На материале русской литературы XIX-XX веков. – Издательство «Наука» М., 1974. – 387 с.
4. Сорбон дар оинаи нақду сухансанҷӣ. Гирдоварӣ, таҳия ва вероии Одили Нозир. – Душанбе: «ЭР-граф», 2021. – 487 с.
5. Сорбон. Куллийет. Ҷилди I. Повест. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 488 с.
6. Сорбон. Куллийет. Ҷилди II. Повест. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2009. – 444 с.
7. Сорбон. Куллийет. Ҷилди III. Қиссаҳои хурд. / Сорбон. – Душанбе: Эҷод, 2010. – 408 с.
8. Тавонои инсон ё яъсу ноумедӣ? Садои Шарқ, 1970, №4 Сорбон. Куллийет. Ҷилди XI. Ҳикоя. / Сорбон. – Душанбе: Истеъдод, 2010. – 448 с.
9. Шарифов Х. Ҳолатҳои зиндагӣ ва лаҳзаҳои бадеӣ / Х. Шарифов // Садои Шарқ. – 1988. - №5. – 127-131.

10. Шарифов, Х. Назарияи наср (дар адаби форсии асрҳои 4–9 ҳиҷрӣ) / Х. Шарифов. – Душанбе: Пайванд, 2004. – 319 с.

11. Шукуров М. Диди эстетикӣи халқ ва насри реалистӣ / М. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1973.-С.95

ПОЭТИКАИ САБКИ СОРБОН

Муаллиф дар мақола поэтикаи сабки Сорбонро таъба сарчашмаҳои илмиву адабӣ баррасӣ намудааст. Аз рӯйи маълумоти муаллиф баъд аз солҳои панҷоҳуми садаи ХХ дар насри тоҷик адибон дар асарҳояшон заминаи воқеии ҳаёт тасвир мекарданд, яъне ба тасвири воқеии ҳаёти одӣ рӯ оварда буданд. Дар адабиёти ин давра чунин тасвиrho услуби реализми сирф меномиданд, ки минбаъд барои инкишофи насри тоҷик аҳаммияти бузург дошт ва ба эҷодиёти нависандаи он замон ҷавон, Сорбон низ таъсири худро гузошта буд.

Сорбон адибе мебошад, ки дар пояи реализм, мактаби бузурги устод С.Айнӣ то ба имрӯз асарҳои зиёде эҷод кардааст ва дар адабиёти муосири тоҷик ҳамчун нависандаи вуқӯъгӯй эътироф шудааст. Аввалин надидаҳои реализми шӯравӣ дар насри С. Айнӣ зуҳур мекунад, ки ба инкишофи жанрҳои адабии тоҷик мусоидат менамояд. Илова бар он дар асоси омӯзиши мероси адабии С.Айнӣ ва хусусиятҳои сабки ӯ дар таҳқиқотҳои минбаъда баъзе махсусиятҳои миллии он муайян карда шудааст. Муайян намудани поэтикаи сабки нависанда қадами ҷиддие мебошад, зеро то кунун сабки осори ин нависандаи пурмаҳсул ҳамаҷониба таҳлил ва омӯхта нашудааст.

Калидвожаҳо: сабк, поэтика, наср, мактаб, мероси адабӣ, омӯзиши, реализм.

ПОЭТИКА СТИЛЯ СОРБОНА

В данной статье автор рассматривает поэтика стиля Сорбона. По сведениям автора статьи после 50-х годов XX века в таджикской прозе литераторы в своих произведениях описывали основу реальной жизни, то есть обратились к изображению реальной простой жизни. В литературе этой времени подобное изображение называли реалистическим в будущем который имел большое значение в развитии таджикской прозы, также повлияло на творчество молодого писателя Сорбона.

Сорбон является литератором который на основе реализма, школы великого учителя С. Аини до сегодняшнего дня сочинил множество произведений и в современной таджикской литературе признан как писатель реалист. Первые явления социалистического реализма появляется в прозе С. Аини способствующий в будущем в развитии таджикских литературных жанров. Кроме того, на основе изучения литературного творчества С.Аини и особенности его стиля в последующих исследованиях были определены некоторые его национальные особенности. Определение поэтика стиля писателя является серьёзным шагом в современной таджикской литературе, так как до сих пор всесторонне не изучена поэтика стиля прозы этого плодотворного писателя.

Ключевые слова: стиль, поэтика, проза, школа, литературное наследие, изучение, реализм.

POETICS OF STYLE SORBONA

In this article, the author examines the poetics of the Sorbon style. According to the author of the article, after the 50s of the twentieth century in Tajik prose, writers in their works described the basis of real life, that is, they turned to the image of real simple life. In the literature of this time, such an image was called realistic in the future, which was of great importance in the development of Tajik prose, and also influenced the work of the young writer Sorbon.

Sorbon is a writer who, based on realism, the school of the great teacher S. Aini, has composed many works to this day and is recognized as a realist writer in modern Tajik literature. The first phenomena of socialist realism appears in S. Aini's prose, which will contribute to the development of Tajik literary genres in the future. In addition, based on the study of literary creativity with Aini and the peculiarities of its style in subsequent studies, some of its national features were identified. Defining the poetics of the writer's style is a serious step in modern Tajik literature, as the poetics of the prose style of this prolific writer has not yet been thoroughly studied.

Keywords: style, poetics, prose, school, literary heritage, study, realism.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳошимова Хуршеда Абдуманноновна – номзади илми филология, ходими пешбари илмии шӯъбаи адабиёти муосири Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии Академияи миллии илмҳои ҶТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии

Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033

Сведения об авторе:

Хошимова Хуришеда Абдумановна - кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник отдела современной литературы Института языка и литературы им. Рудаки Национальной академии наук РТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Тел.: (+992) 934013033

About the author:

Khoshimova Khursheda Abdumanonovna - Candidate of Philological Sciences, Leading Researcher of the Department of Modern Literature of the Institute of Language and Literature. Rudaki of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 21. E-mail: hurshedah@mail.ru. Tel.: (+992) 934013033

УДК-821.21/22

АНДАРЗҲОИ ПАҲЛАВӢ ДАР ГИРОМИДОШТИ ОИЛАДОӢ

Афсаҳзод А.А.

Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон

Бақои одамӣ аз издивочу идомати некӯи он сурат ёфта, сародату пирӯзиҳоро барои ҳар як шахс тавассути барпои оилаи солим ва тарбияти фарзандони фозил ба бор меорад ва ба ин васила пайванди наслҳоро таъмин месозад. Саломату офият аз интиҳоби дурусту хушмандона ва риояти арқони мақбулаи инсонгароёна, ризоияти сарони хонавода бунлод ёфта, пояи асосии сохтори ҷомеаро ба некӣ пиёда месозад, ки имрӯз ҳам мақбули ҷомеаи муваффақи пешрафта аст.

Яке аз масъалаҳои нисбатан муҳим дар андарзҳои паҳлавӣ масъалаи интиҳоби ҳамсар ё зану шавҳар мебошад. Зеро ин масъала дар ҳаёти башарият чи дар рӯзгори куҳан ва чи зиндагии имрӯза нақши асосӣ дорад ва ба ин далел ин гуна андарзҳо аҳаммияти худро то замони мо ҳифз кардаанд.

Ростӣ, вақте ки гузаштагони мо ба ҷузъитарин масъалаҳои зиндагӣ бо диққат, тааммул ва ... аҳаммият медиҳанд, чунин ба мушоҳида мерасад, онҳо дар замони мо зиндагӣ мекунад ва қонуни низоми зиндагии муосирро тарҳрезӣ намудаанд. Албатта, ҳар қавму миллат дар доираи қонунҳо ва расму ойинҳои худ ҳамсар интиҳоб мекунад, ки тоҷикон аз он мустасно нестанд. Яъне, мардуми мо низ аз қадимулайём бо ҳам издивоч мекарданд ва барои идома додани насл ва дудаи хеш талош мекарданд. Аҷиб он аст, ки дар замони Сосониён мардҳо ба дӯшизагон чӣ гуна ҳаққи шавҳарӣ доштанд ва он маросимҳо ба чи сон таҷлил мешудааст, чи гуна оинҳои шодиву хурсандӣ баргузор мешудааст, чи гуна ба ҳам ақд мебастанд, оё ин ақд ё никоҳ хаттӣ ё шифоҳӣ будааст? Оё оби никоҳ, ки он робитаи марду занро ба ҳам қаробат мебахшад, ойини паҳлавист ва чи гуна он ворида ислом шудааст? Чаро шаҳу арӯс дар оташи афрӯхта гирд мегарданд ва ин чи суннат буда ва аҳаммияти он аз чӣ иборат аст? Ин ва пурсишҳои дигар, ки дар робита ба маросими издивоч аз қадимулайём ба замони мо бо тағйиру иловаҳои зиёд расидааст, мавҷуданд, ки моҳияти бархе андарзҳои паҳлавиро ифода мекунад, дар чист?

Ниёгони хирадманди мо интиҳоби занро яке аз аслу шартҳои маросими издивоч доништаанд. Интиҳоби зан озод буда, номзад ҳаққи онро дошта, ки худ барои идома додани ҳаёти худ зани хешро баргузинад. Чунонки Озарбоди Мориспандон дар ин маврид менависад: “Худ барои худ зан интиҳоб кун” [10, с. 106]. Дар «Андарзи марди доно ба писари хеш» низ ҳамин гуна андарз мавҷуд аст, ки ҳаққи интиҳоби ҳамсарро ба шавҳар таъйид мекунад: «Ба дастури хеш зан гир» [3, с. 319].

Ҳарчанд дар андарзҳои паҳлавӣ ба интиҳоби зан озодӣ дода шудааст, вале дар асл дар омӯзаи кеши зардуштӣ чунин нест. Зеро иҷозаи ақд ва ризоият додан ба шавҳар баромадани духтарро [4, с. 87] дар кеши зардуштӣ фақат падар дорад. Дар сурати набудани падар ин ҳақ ба дӯши амак ё тағои духтар гузошта мешавад. Агар духтар бе ризоияти падар ба шавҳар барояд, дар он сурат падар метавонад ўро аз мерос маҳрум кунад [9, с. 185]. Чунонки ба назар мерасад, падар дар хонаводаи зардуштӣ тавоноӣ ва қудрати бештар дорад.

Дар матни «Ниҳиши чизи гетӣ» ба таври умумӣ «зан гирифтани»-ро яке аз аслҳои зандагии одамизод мешуморад: «Зиндагӣ, зану фарзанд ва худро хоста бар бахт» [3, с. 323]. Ин нукта дар “Чанд андарзи Пуриуткешон” таъкид шуда, онро як навъ пайванд бо ҷаҳони моддӣ медонад: “Дигар зан гирифтани ва пайванди гетӣ (=пайванд бо ҷаҳони моддӣ) роинидан (ва нисбат) ба он кӯшо (будан) ва аз он ногарданда будан [5, с. 87]. Андарзбад

Пурйуткешон масъалаи интихоби ҳамсарро дар таълимоти дини зардуштӣ аз ҷумлаи вочибот медонад ва онро бо ҷунин банду баст тавассути панд мехоҳад ба зехни мардум бирасонад: “Нимрӯз ин гӯяд, ки: “Дар зан хостан ва фарзанд доштан ва дигар хешкорӣ кӯшо бошед, ҷӣ то тани пасин, гуноги менӯ ва зода (ҳояш) аз ин офариниш чудо набошад” [5, с. 91]. Зеро ин масъала дар “Динкард” ҷунин матраҳ шудааст, ки “Бо доштани имкон ҷоиз нест, ки зан шавҳар накунад ва мард зан нагирад” [2, с. 58].

Албатта, барои зан гирифтани пулу мол зарур аст, зеро ба ин васила ҷашни шодӣ ё арӯсӣ барпо карда, ба хешу ақраба ва мардуми русто ё шаҳр нон додан ҷузви ойинҳои замони паҳлавист. Ин масъала низ аз ҷашми андарзгарон дур намондааст. Масалан, Озарбоди Мориспандон онро яке аз шартҳои арӯсӣ медонад: “Чун хоҳӣ арӯсӣ кунӣ, аввал мол фароҳам кун” [10, с. 106].

Пурсише ба миён меояд, ки арӯс бояд ҷӣ гуна бошад? Қадом хусусиятҳо дар ин маврид авлавият доранд? Ба ин суолҳо низ дар андарзҳои паҳлавӣ метавон посухи дақиқ дарёфт кард. Озарбоди Мориспандон ба ҷавонон панд медиҳад, ки “Бо зани фарзона ва шармгин арӯсӣ кун ва ўро дӯст бидор [10, с.107]. Чунонки дида мешавад ин андарзгар сифатҳои “фарзона” ва “шармгин”-ро барои дӯшизагон, ки аслан хубрӯю зебоанд, дар авлавият қарор медиҳад ва “дӯст доштан”-и ҳамсарро таъкид месозад. Дар андарзи “Вожае чанд (аз) Озарбоди Мориспандон” “дӯст доштани шармгинии духтар” бори дигар таъкид шуда: “Духтари шармгинро дӯст бидор...” [5, с.173]. Ҳамин муаллиф “зани ҷавон гирифтаниро ба ҷавонон тавсия медиҳад: “Зани ҷавон бигир...” [10, с. 109]. Дар “Андарзҳои пешиниён” “доштори зани хубсухан будан” [8, с.126]-ро ҳатмӣ медонад ва дар ҳамин андарзнома “ҳамбози зани нек будан” [8, с.127] -ро беҳтар медонад. Ушнари Доно “зани нек”-ро меситояд ва бо ў буданро муносиб медонад [1, с. 27]. Ҳамин муаллиф «неқномии зан»-ро тавсиф карда, онро аз ҷумлаи хислатҳои беҳини занон доништа [1, с. 25].

Дар андарзномаҳои паҳлавӣ борҳо таъкид шудааст, ки зани хуб бояд фармонбардори шавҳар бошад, вале дар сурате, ки аз амри шавҳар саркашӣ мекунад, тавсия медиҳад, ки ўро раҳо кун, зеро ҷунин зан аз душман бадтар аст. Марди доно ба писари худ ҷунин панд медиҳад: «Ва он зан (ро) набояд зан доштан, ки фармонбардори шӯй набувад ва суду ҳам зиён набувад, ҷӣ ў аз ҳар душман бадтар (аст) [3, с. 319].

Масъалаи дигаре, ки дар андарзҳои паҳлавӣ омадааст, аз наздик шинохтани арӯсшаванда мебошад. Зеро шинохтани падару модар ва аслу насаби ў дар таълимоти зардуштия барои пок нигоҳ доштани шаҷара аз заруриёти динӣ доништа мешудааст. Бар ин мабно, Озарбоди Мориспандон ба ҷавонон гирифтани занро аз пайвандони худ насиҳат мекунад, ба ин далел, ки наслҳо ба асрҳои минбаъда низ ҷойгоҳу мақома дошта бошанд. Яъне, тухмаи ин насл дар ҷаҳон боқӣ бимонад. Чунонки ў панд медиҳад: “Зан аз пайванди хеш кунед, ки пайвандон дуртар равад” (=дар замон тадовум ёбад [5, с. 177].

Ва барои далел меорад ва онро бо омӯзаӣ кешӣ зардуштӣ пайванд медиҳад ва ҷунин насиҳат мекунад: “Ҷӣ бештар ошuftан ва кину зиён (ки) ба офаридгони Ҳурмузд омад бештар аз он буд, ки (мардум) духтари хешро (ба занӣ ба писари дигарон) дода ва барои писари хеш духтари касони (дигаре)-ро ба занӣ хостанд то (бад-ин) тартиб дудаи (хеш)-ро табаҳ кунанд [5, с. 177].

Ғуломризо Наводирӣ дар таҳиқоти ҷудогона ва арзишманди “Ҳавидуда (издивоч бо хешони дараҷаи як/ маҳорим дар ривоёти зардуштӣ)” онро ҷунин шарҳ медиҳад: “Суфориш бар ин буд, ки издивочҳо ба сурати хонаводагӣ бошад ва издивочҳои беруни хонаводагӣ дар дараҷаи дувум қарор дошт” [6, с. 66].

Барои маҳдудаи издивоч дар дини зардуштӣ муайян гардад, мехоҳем онро маҳорими издивоч, ки суннати қадимии беҳдинон буда ва он дар матнҳои паҳлавӣ ҷузви бартарини қорҳои зардуштиён шумурда шудааст. Аммо бино бар моддаи 20 қавонини кунунӣ “заношӯй дар миёни хешовандон” ба шарҳи зер мамнӯъ аст:

- 1) Бо падар ва аҷдод ва бо модар ва ҷаддоти худ ва ҳамсар ҳар қадар боло равад;
- 2) Бо авлоди худ ва ҳамсар ҳар қадар поин равад;
- 3) Бо бародар ва хоҳар ва авлоди онон ҳар қадар поин равад [7, с. 5].

Овардани ин иқтибос далели он аст, ки ҳамаи он бадгӯйҳои онро, ки дар нисбати зардуштиён мавҷуданд, инкор карда шавад.

Дар андарзҳои паҳлавӣ сурати акс низ ба мушоҳида мерасад. Яъне, интихоби домод ё шавҳар аз ҷониб духтар. Озарбоди Мориспандон ба падару модари духтар панд медиҳад, ки: “духтарро ба марди хушёр ва доно арӯсӣ кун, зеро марди доно хушёр монанди замини некест, ки чун тухм дар он бикоранд, ҳосили неку фаровон аз он ба амал ояд” [5, с. 183]. Ҳамин масъаларо ин андарзгар дар “Андарзи Озарбоди Мориспандон» низ бори дигар

матраҳ мекунад: «Мардеро ба домодии худ баргузин, ки нехӯ ва дурусту доно бошад, агар бисёр мискин аст, айб нест, молу мукнат аз Яздон бирасад» [10, с. 107].

Ниёғони донишманди мо дар масъалаи дар кадом рӯзи моҳ ойини занашӯӣ ҷоиз аст ва ба инсон хушбахтӣ меорад низ дахл кардаанд. Аз ҷумла, дар се андарзи “Рисолаи рӯзҳо” ин масъала матраҳ шудааст. Чунонки дар андарзи 139 омада: “Рӯзи Ром (*рӯзи 21 моҳ – А.А.*) зан бихоҳ ва қору хурраи кун ва пеши доварон рав, то ба пирӯзи ва наҷот боз ойӣ” [8, с. 158].

Муаллифи ин рисола интихоби ҳамсарро дар рӯзи Маҳраспанд низ ҷоиз медонад, ба ин далел, ки зан баъдан “фарзанди тезхуши некӯ зояд” (“Рӯзи Маҳраспанд (*рӯзи 29 моҳ – А.А.*) ҷома сӯзанкорӣ кун ва бидӯзу бипӯш; зан ба занӣ гир, то ки фарзанди тезхуши некӯ зояд”. Рисолаи рӯзҳо, 147). Фузун ба ин, ба ҷавонон тавсия дода мешавад, ки агар дар “Рӯзи Анерон (*рӯзи 30 моҳ – А.А.*) мӯй ва нохун ораста кун, зан ба занӣ гир, то ки фарзанди номвар зояд” [8, 159].

Албатта, чунин тавсияҳо натиҷаи он аст, ки дар замони Сосониён илми ситорашиносӣ пеш рафта буд, хусусан подшоҳон баъд аз рамл кардан ҷашни арӯсии худро барпо мекарданд.

Таълимоти зардуштӣ гуманистӣ мебошад. Зеро дар он таълим медиҳад, ки вақте зану бачадор шудӣ, барои онҳо ғамхорӣ кун ва онҳоро ба омӯзиши илму маърифат тарғиб кун, то ба ту суде расад. Чунонки Озарбоди Мориспандон дар ин маврид мефармояд: “Зану фарзанди худро аз таҳсили илм боз мадор то ғаму андӯх ба ту нарасад ва пушаймон наштавӣ” [10, с. 106]. Дар оромиш нигоҳ доштани муҳити хонаводагӣ ва амниятӣ салоҳ дар манзил аз шартҳои занашӯист. Бинобар ин марди доно ба писари хеш чунин андарз медиҳад, ки ҳақ ҷониби ӯст: “Зану фарзанд чандон ки метавон нек ба оромиш дор, ба вижа ба додгоҳ ва ба андарзу фарҳанг дор [3, с. 320].

Некӣ кардан ва шафоат ба занони бева ва бачаи гурусна дар омӯзаҳои кеши зардуштӣ аз ҷумлаи воҷиботи имонӣ ба шумор меравад ва ин нукта дар андарномаи “Бисту ду вожа аз Озарбоди Мориспандон” низ таъкид шудааст: Ҳафтум – шафоат он бувад, ки кас барои зани бева ва бачаи гурусна, оташҳо, говон, гӯсфандон ва дигар нотавонон, ба вижа аз баҳри равони хеш сухан гӯяд“ [8, с. 168].

Дар андарномаҳои паҳлавӣ ва умуман адабиёти форсии тоҷикӣ бинобар набудани хирад занонро (“Занонро хирад нест» [8, с. 127] ба онҳо гуфтани рози мард мамнӯъ доништа шудааст. Зеро занон иродаи қавӣ надоранд ва метавонанд дар ҳар лаҳзае, ки бо ҳамсари худ муносибаташ вайрон шавад, онро фош созанд ва фарҷоми он надомату пушаймонист. Дар андарзои Озарбоди Мориспандон ин масъала борҳо таъкид шудааст: “Ба фармони Яздон ва Амшоспандон рафтор ва кӯшиш намо. Бо занон роз магӯӣ” [10, с. 100] ва “Ба занон роз мабаред (=нагӯед), ки ранҷи шумо ба бар наштавад” [5, с. 180]. Ё ин ки: “Ба занон мутмаин набошед, ки ба шарму пушаймонӣ нарасед» [5, с. 180].

Аммо дар радифи ин пандҳои судманд, дар андарномаҳо издивоҷи пирмардон бо духтарони ҷавон ва издивоҷи ҷавонон бо пирзанон нақӯшиш шудааст. Ва ин гуна аъмодро Озарбоди Мориспандон “чаҳор қор аз нодонӣ ва душманӣ бар худ кардан” ном гузошта ва дуруст ҳам ҳаст. Аз ин чаҳор қор, дутояш – дувум ва севумаш ба масъалаи издивоҷ дахл дорад, ки Озарбоди фарзона тавассути панду андарз ба он муқобилат кардааст: “Чаҳор қор аз нодонӣ ва душманӣ ба худ кардан аст: аввал муқовимат ва забардастии марди фақир ба нисбат ба шахсе қавӣ ва мағрур. Дувум марди пири бадхӯе, ки бо зани ҷавон арӯсӣ кунад. Севум марди ҷавоне, ки зани пир ба занӣ гирад” [10, с. 110].

Дар ин радиф ба он ҷавонмардоне, ки зан намегиранд ё занбозоранд пандҳо мавҷуданд. Оне ки зан надорад ба бемор ташбеҳ карда шудааст: «Ранҷур аст, (он) ки зан надорад» [8, с. 127]. Ва ҳамин беморист, ки яъне он ки зан надорад, беном аст. Ба ин далел, ки фарзанд надорад [10, с. 127].

Дар андарзои паҳлавӣ занони руспӣ ё фоҳиша низ нақӯшиш карда мешавад ва ба мардон насихат мекунанд, ки аз иртибот бо занони руспӣ парҳез кунед. Чунонки дар андарзи “Вожае чанд (аз) Озарбоди Мориспандон” омадааст: “Танро аз дурӯғ, базаҳ ва (низ) аз зани ҳоиза ва руспӣ ва фоҳиша дур доред (ва аз ин маворид) саҳт бипарҳезед, ки шуморо зиён ба тан (ва) бадӣ ба равон нарасад [5, с. 183].

Ин маънӣ дар “Андарзи марди доно ба писари хеш» низ таъкид шуда: «Пеши зани руспӣ (фоҳиша) марав. Агар ҳар гуноҳ, ки он руспӣ кунад, ба равони ту расад” (Андарзи марди доно ба писари хеш, 44). Ё ин ки Озарбоди Мориспандон фиреб додани зани дигарро аз ҷумлаи гуноҳон медонад: «Зани дигареро фиреб мадеҳ, ки равонат гуноҳгор нагардад” [10, с. 108].

Бинобар ин, зани бад низ дар андарномаҳои паҳлавӣ нақӯшиш шудааст ва аз чунин зан ҷудо буданро Ушнари Доно барои мард дар қатори дӯсти риёкор, шахсе ки неку бад

нашиносад, ёри бад ва муздури бад насихат мекунад: «Панчанд, ки аз эшон (чудо) бувид, пушаймон на бувид, аз Худое (оқо, соҳиб), ки неку бад надонад ва дудигар дӯсти риёе ва се дигар зани бад ва чаҳорум ёри бад, панҷум муздури бад» [1, с. 25].

Чунин андарзҳо, ки мояи ҳаёти одамиро ташкил медиҳанд, моро хушдор медиҳанд, ки дар умри кӯтоҳи хеш аз шириниҳои ҳаёт баҳра барем ва бо падару модар, зану фарзанд, хешу ақрабо ва ҳамсоюву ҳамкорон муносибати хуб ва ҳасанаро ба роҳ монем.

АДАБИЁТ

1. Андарзи Ушнари Доно (Матни паҳлавӣ, овозависӣ ва воҷанома). Тарҷумаи Иброҳим Мирзои Нозир.– Техрон: Мероси ҳирманд, 1374.-74 с.
2. Динкард. Китоби панҷум (матни паҳлавӣ). Овозависӣ, тарҷума, таълиқот, воҷанома аз Жола Омӯзгор ва Аҳмади Тафаззулӣ. –Техрон:Муъин, 1386. – 237 с.
3. Мероси ҳатти бостон. Китоби 2. Ҷ. 1. –Душанбе: Бухоро, 2014. -478 с.
4. Мотикони ҳазордотистон ва чаҳор андарзнома. Ба кӯшиши дуктур Моҳёр Наввобӣ ва дуктур Кайхусрав Ҷомосб Осо. –Шероз: Донишгоҳи паҳлавии Шероз, 1976. -176 с. Мутуни паҳлавӣ (тарҷума, овозависӣ). Гирдоваранда: Ҷӣ дастур Манучеҳр Ҷӣ Ҷосмосб – Осоно. Гузориши Саъид Урён. – Техрон: Нилуфар, 1371/1992. – 567 с.
5. Наводирӣ Гуломризо. Хавидуда: издивоҷ бо хешони дараҷаи як/ маҳорим дар ривоёти зардуштӣ: пажӯҳише дар посух ба иддиои Куруши Некном. –Табрез: Интишороти Осим, 1367. – 344 с.
6. Ойинномаи аҳволи шахсии зардуштиёни Эрон. Техрон:Идораи кулли умури ҳуқуқӣ ва аснод.1386.-С. 15.
7. Саймиддинов Д. Адабиёти паҳлавӣ (Пажӯҳиш, тарҷума ва ташреҳ). –Душанбе: Пайванд, 2003. -232 с.
8. Фаррухмарди Баҳромон. Модёни ҳазордодистон (ҳазор ройи ҳуқуқӣ).Муқаддима, тарҷума ва овозависии матни паҳлавӣ бо ёддоштҳо, воҷанома. Пажӯҳиши Саъид Урён.–Техрон: Ромин, 1391.–727с.
9. Эронӣ Диншоҳ. Ахлоқи Эрони бостон. –Бумбай: Интишороти зардуштиёни эронии Бумбай,-1932.–145 с.

АНДАРЗҲОИ ПАҲЛАВӢ ДАР ГИРОМИДОШТИ ОИЛАДОРӢ

Яке аз масъалаҳои нисбатан муҳим дар андарзҳои паҳлавӣ масъалаи интихоби ҳамсар ё зану шавҳар мебошад. Ин масъала дар ҳаёти башиарият чӣ дар рӯзгори куҳан ва чӣ зиндагии имрӯза нақши асосӣ дорад ва ба ин далел ин гуна андарзҳо аҳаммияти худро то замони мо ҳифз кардаанд.

Дар мақола инъикоси хонадоршавӣ, интихоби зану шавҳар, сифоти арӯсу домод дар ташкили оила дар андарзҳои паҳлавӣ, ки яке аз масъалаҳои нисбатан муҳим доништа мешавад, мавриди назар қарор мегирад. Маълум аст, ки ин масъала дар ҳаёти башиарият чӣ дар рӯзгори куҳан ва чӣ зиндагии имрӯза нақши бориз дорад, аҳаммияти худро то замони мо ҳифз карда, ҳанӯз ҳам метавонад адабномаи устувормондаи пурбаракат мавриди ниёз бошад.

Ҳарчанд дар андарзҳои паҳлавӣ ба интихоби зан озодӣ дода шудааст, вале дар асл дар омӯзаи кеши зардуштӣ чунин нест, зеро иҷозаи ақд ва ризоият додан ба шавҳар баромадани духтарро дар кеши зардуштӣ фақат падар дорад. Бо вучуди ин дар андарзҳои паҳлавӣ аз наздик шинохтани арӯсу домодшаванда талқин гардида, шинохтани падару модар ва аслу насаби онҳо дар таълимоти зардуштия барои пок нигоҳ доштани шаҷара аз заруриёти динӣ доништа мешавад.

Калидвожаҳо: андарзҳои паҳлавӣ, ҳамсар, зан, шавҳар, одобу русум, издивоҷ, ойин, муносиботи хонаводагӣ, иҷозаи ризоият, ризоият, духтар, писар, пулу мол, домод, некхӯ, дурусту доно, арӯс, фарзона, шармгин, хушсухан, фармонбардор, саркаш, дӯст доштан, бева, пирмард, пирзан, руспӣ. ва ғ.

ПЕХЛЕВИЙСКИЕ НАЗИДАНИЯ О КУЛЬТЕ БРАКА

Одним из важнейших вопросов в пехлевийских назиданиях является вопрос выбора супругов. Данный вопрос играла и играет большую роль в истории человечества, как в древности, так и в современной жизни, и поэтому этого рода назидания по сей день сохраняют свое значение.

В статье рассматривается отражение брака, выбора мужа и жены, качества жениха и невесты в организации семьи в пехлевийских назиданиях, который считался одним из важнейших вопросов общественной жизни. Понятно, что этот вопрос играет важную роль в жизни человечества, и его решение является неизбежным во все времена.

Хотя в пехлевийских назиданиях женщине дается свобода выбора, все же на самом деле в зороастризме как религии это не так, ибо в ней разрешение на брак и согласие на брак дает и имеет только отец девушки. Однако в пехлевийских назиданиях рекомендуется близко знать жениха и невесту, так как в зороастрийских учениях знание родителей и их

происхождения считалось религиозной необходимостью для поддержания чистоты генеалогического древа.

Ключевые слова: пехлевийские назидания, супруги, жена, муж, нравы, брак, обряд, семейные отношения, согласие, дочь, сын, деньги и богатство, жених, покладистый, правильный и мудрый, невеста, умная, застенчивая, хорошо говорящая, послушная, покорность и непокорность, любовь и уважение, вдова, старик, старуха, распутность и т. д.

PAHLAVI EDIFICATIONS ABOUT THE CULT OF MARRIAGE

One of the most important issues in the Pahlavi edifications is the issue of choosing spouses. This question played and plays a big role in the history of mankind, both in antiquity and in modern life, and therefore this kind of edification retains its significance to this day.

The article discusses the reflection of marriage, the choice of husband and wife, the quality of the bride and groom in the organization of the family in Pahlavi edifications, which was considered one of the most important issues in public life. It is clear that this issue plays an important role in the life of mankind, and its solution is inevitable at all times.

Although in the Pahlavi edifications a woman is given freedom of choice, nevertheless, in fact, in Zoroastrianism as a religion this is not so, because in it only the father of the girl gives and has permission to marry and consent to marriage. However, in Pahlavi edifications, it is recommended to know the bride and groom closely, since in Zoroastrian teachings, the knowledge of parents and their origin was considered a religious necessity to maintain the purity of the family tree.

Key words: Pahlavi edifications, spouses, wife, husband, morals, marriage, rite, family relations, consent, daughter, son, money and wealth, groom, complaisant, correct and wise, bride, smart, shy, well-speaking, obedient, obedience and disobedience, love and respect, widow, old man, old woman, debauchery, etc.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Афсаҳзод Аббоси Аълоҳон - номзади илмҳои филологӣ, дотсенти кафедраи матбуот ва алоқа бо ҷомеаи Донишгоҳи славянии Россия ва Тоҷикистон. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. М.Турсунзода, 30. Тел.: +7(392) 93 578 69 69, E-mail: afsahzod0505@mail.ru; a.afsahzod@airnav.tj

Сведения об авторе:

Афсаҳзод Аббоси Аълоҳон - кандидат филологических наук, доцент кафедры печатных СМИ и PR Российско –Таджикского славянского университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. М.Турсун-заде, 30. Тел.+7(392) 93 578 69 69, E-mail: afsahzod0505@mail.ru; a.afsahzod@airnav.tj

About the author:

Afsahzod Abbosi A'lokhon - candidate of philological science, Associate Professor of department of print media and PR Russian-Tajik Slavonic University. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. M. Tursun-zade, 30. Tel.+7(392) 93 578 69 69, E-mail: afsahzod0505@mail.ru; a.afsahzod@airnav.tj

НИГОҶЕ БА ГУЗИНГӮЯҶОИ АҲМАДИ ШОМЛУ

Шодиёва Ф. Т.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Тавсифу тасвири зиндагии инсонӣ мавзуи ҷовидонии адабиёт аст. Ҳамзамон ҳадафи адабиёт дар либоси ҳунари бозтоб намудани падидаву руҳдодҳои ҳазорранги конуни инсонист, ки дар иртибот бо табиат сурат мепазирад. Аммо перомуни саҳнаҳои зиндагӣ изҳори назар намудан, моҳияту сиришти онро мунъакис сохтан, метавонад шеваву равишҳои гуногун, диду биниши мутафовит дошта бошад. Масалан, андешаи як фарди маъмулӣ аз нигоҳу назари як ҳунарманд, як шоир комилан фарқ мекунад. Як наққош ин ё он мазҳари зиндагиро аз чашми худ мебинад, мувофиқи завқу саликаи хеш онро ба ҳам мекашад, тарсим месозад. Корбурди рангҳо дар асари мавриди назараш тобеи ҳисси зебошиноҳти ўст, аммо дар кори шоир биниши шоирона пешӣ мегирад ва вожагон дар амри инъикосу таҷассуми падидаҳо нақши асосӣ мебозанд.

Замони дидор бо як шеър мо маъмулан гирифтори созу барги шеър мегардем. Дарунмоияи шеър, ҳадафи он, ин ки доштаҳои он чи ҳарфери ба мо илко менамоянд, гом ба гом моро аз

вучуди гӯяндаи он канор мезананд. Агар шеър воқеан ҳам нерӯи ҷаззобу таҳаввулгар дорад, зехни моро асир месозад ва дигар шахси шоир камтар ба хотири мо хутур мекунад.

Аммо дар осори гурӯҳе аз шоирону нависандагон бахше аз нигоштаҳо аст, ки ангезаи зухури онҳо таъсири муҳити перомуну фазои буду боши инсонӣ, соҳоти мухталифи ҷомеа, равандҳои тақомули ҳастии инсонӣ мебошанд. Шоир ба таври кутӯҳ бардошту диди хешро перомуни онҳо ибраз меорад ва дар адабиётшиносӣ аз онҳо ҳамчун «гузингӯя» ёд мешавад. Гузингӯяҳо ҳосили таҷрибаҳо, назорату тарассуд, мушоҳидаҳои амиқи як шоир ё хунарманданд.

Муҳаққиқ И. Даёнуш перомуни чистиву рисолати гузингӯяҳо чунин менависад: «гузингӯя фароноқ аст. Ин фароноқӣ ҳам танҳо аз шоир бармеояд. Шоири ҷасуре, ки дар парвозҳои зехнаш ба қаламравҳои бегона саркашӣ мекунад ва фориғ аз тааҳуд, сиёсат, ҳунар, ишқ, иҷтимоъ ва...гузингӯя мегӯяд. Гузингӯяҳо ҳамонҳоянд, ки шоир бегонагӣ дар қаламрави онҳоро ҳисс накарда аст. Ба қавли Гадамер «шоир қаламравҳои бегонаро мавриди тохту тоз қарор дода, ҷаро ки хуб медонад, ки дар ҳар қаламраве мо ба таври пинҳон дар ҳонаи хешем». Мо ба гузинагӯяҳо фосилаеро мепаймоем, ки ҳеҷ вақт аз ҷаҳони шоир суроғ нагирифта будем. Гузингӯяҳо лузуман барои рамзгушӣ аз шоиру шеър нест, балки барои сохти як фарҳангу макони амн барои адабиёти имрӯз аст» [3, с. 15].

Навиштани гузингӯяҳо дар миёни шоирони мо ривочи зиёде надорад, вале дар адабиёти ҷаҳон амри маъруф аст.

Шояд бемаврид набошад нигоҳе ба маънии истилоҳии «гузингӯя» андозем. Гузингӯя ё калимоти қисор ё китъатаффақур дар забони англисӣ бо номи аффоризм ёд мешавад. Дар асл «вожаест ҷунунӣ, ки маънояш таъриф аст. Таъриф намудани як чиз ё як мавқеият бо забони фишурда ва бо истифода аз ҳаддиқали калимот. Ба гузингӯяҳо гоҳо «адабиёти хирад» ҳам номида мешавад ва дар суннатҳои адабии ҷаҳонӣ ҷомеаи бостонӣ ҷойгоҳи вижае дорад.» [15]. Бояд гуфт, ки гузинагӯяҳо дар забони русӣ «цитаты» ва «изречение» ҳам мегӯянд. Яъне, калимаҳои кутӯҳе, ки маънии камолёфта ва кӯтоҳу қисор доранд, хеле зуд ба зехн менишинанд ва аз ҷониби дигар инсонҳо мавриди қорбурд қарор мегирад.

Дар забони русӣ ҳамчунин ифодагари гузингӯя мафҳуми «изречение» мебошад, ки манзур аз он «андешаи амиқу маънидор, баёни кутӯҳу муассир, аффоризм» мебошад [2].

Донишманди эронӣ Диёнуш хотирнишон намуда, ки «агар аз талхису тафсир фосила бигирем ва бо матн роҳат бошем, худро дар баробари ҷумалоти саркаше меёбем, ки аз матн забона мекашанд. Ба таъбири дигар ба тикаҳо ё гузингӯяҳо даст меёбем, ки филвоқеъ бахше аз матн ё ба қавли Дридо «шатранчи беинтиҳои маънист». Гузингӯяҳо пардаҳои аслии намоиши матн ҳастанд, ки боқии матн миёни онҳо нақши «миёнпардаҳо ифо мекунад» [3, с. 12-13]. Бо назардошти ин ки дар осори А. Шомлу гузингӯяҳо ҷойгоҳи боризеро ишғол мекунад, дар ин мақола ба бархе аз онҳо ишора менамоем. Яке аз мавзӯҳои ҷолиб, ки миёни гузингӯяҳои шоир ҷалби назар мекунад, мавзӯи зиндагӣ аст.

Мавзӯи мазкур дар зехни А. Шомлу аз зовияҳои мухталиф, дар сутӯҳи гуногун, чи сатҳи ҷаҳон, иҷтимоъ ва чи сатҳи фардӣ мавриди таҳлилу арзёбӣ қарор мегирад.

Аслан камтар касеро метавон ёфт, ки дар ҳилоли умр дар розу асрори зиндагӣ тааммул накарда бошад. Вале воқеият ин аст, ки шиноҳти муқаддамотии инсонҳо ба зиндагонӣ нахуст аз роҳи доништаҳо, гуфтаҳо ва таҷрубаи дигарон сурат мепазирад. Танҳо дар марҳилаҳои ҳосе дид ё назари фардӣ аз зиндагӣ барои инсон шакл мегирад. Нахустин гузингӯяи А. Шомлу атрофи ҳамин масъала аст. Ў бар ин бовар аст, ки дидгоҳҳои дигаронро роҷеъ ба зиндагӣ набояд ба сифати воқеияти мутлақ пазируфт. Аксар пазириши носанҷидашуда инсонро ба марзи надомату пушаймонӣ мекашонанд. Ў менависад: «зиндагиро аз нахуст барои ман бад тарҷума кардаанд. Зиндагиро яке марғи тадриҷӣ ном ниҳод, яке бадбахтии мутлақ маънӣ кард, яке дарди дармоннопазириш хонд ва саранҷом яке расиду гуфт: «зиндагӣ ба танҳои ноқис аст, то ишқ набошад, тағйир намешавад.» Ҳамин шуд, бовар кардаму табоҳ шудам» [14, с. 55]

А. Шомлу ба зиндагӣ тавре ки зикр шуд, аз зовияи гуногун назар меафканад. Аз ҷумла, пайванди таҷрубаву зиндагӣ тавачҷӯҳӣ ўро ба худ ҷалб месозад. Албатта вучуди ин пайванд воқеияти санҷидашудаву собити ҳастӣ аст. Танҳо шоир бар ин аст, ки таҷрубаҳои рӯзҳоро бояд ба дигарон интиқол дод, то аз он сабақ бигиранд. Ҳарчанд таҷрубаҳо гоҳо талху нохушоянданд, вале поёни хушоянд доранд: «зиндагӣ саросар дарсу таҷруба аст ва бояд таҷрубаро ба дигарон интиқол дод ва ҳамин худаш хеле хуб аст. Ҳар таҷрубаи талхе натиҷааш мусбат аст» [5].

Мурури мақолоти шоир махсусан гузингӯяҳо гувоҳ бар ин аст, ки ағлаб зиндагӣ ба мафҳуми ом, балки ба гунаи фардӣ, хусусӣ зехну андешаи вайро ба худ ҷалб намуда. Ў пас аз тааммулу барандозии масири зиндагӣ, таҳлили зистаҳо, ба ин натиҷаи шигифт мерасад: «ман

камтар зиндагӣ кардам. Таърифи ман аз зиндагӣ бузургтар аз зиндагии ман аст; бузургтар аз воқеияти он. Ва ба ростӣ бигӯям, ки зиндагӣ кардан бо ин таъриф мушкилтар аз зиндагӣ кардан бо худи зиндагӣ аст» [6, с. 617].

Дар боло зикр шуд, ки нигоҳи А. Шомлу ба зиндагӣ бисёр густурда аст. Ӯ гоҳо аз зиндагии ормонӣ сухан дар миён мегузорад, гоҳо аз зиндагии иҷтимоӣ ривоят менамояд. Замоне зиндагиро дар муқобили ранҷу азоб мегузорад ва ҳангоме зиндагиву маргро бо ҳам ҳамдидор месозад. Маҳсусан ҳамин масъалаи марғу зиндагӣ аст, ки дар ҷаҳони андешаи вай тасвиру тавсифҳои муҳтасар дорад ва ин беиллат нест. Падидаи марғ, шеваи бархурди инсон бо воқеияти ногузири он яке аз мавзӯҳои ҷовидонии адабиёту фарҳанги ҷаҳон аст. Масъалае, ки дар адабиёти ҳар қавму миллате ҳузури маҳсусу домангир дорад. Бетардид ҳеч адибу ҳунармандеро наметавон пайдо намуд, ки дар тули зиндагии эҷодии хеш ба ин падидаи нохушоянди ҳастӣ наяндешида бошад. Муҳаққиқ У. Сафар дар иртибот ба ин мавзӯ хотирнишон намуда, ки «масъала ин аст, ки чи гуна зистану чи гуна падрӯд гуфтани зиндагӣ аз гузораҳои муҳими иҷтимоӣ инсонист. Марғ як воқеияти пурпечу гиреххӯрдааст ва аз сӯйи дигар ниёзу иқтисоӣ пешрафту такомул аст.

Бо вучуди он ки дар перомунӣ он таҳқиқу пажӯҳиш, тааммулу андеша зиёд сурат гирифта, вале боз ҳам розест сар ба муҳр» [1, с. 52].

Вобаста ба ин мурури гузингӯяҳои А. Шомлу нишонгари он аст, ки вай дар садад аст, ба пурсишҳои ҳамешагии зеҳни башарӣ дар атрофи мақулаи марғу зиндагӣ гоҳо файласуфона ва гоҳо шоирона посух гӯяд.

Дар ҷое, шоир ин воқеияти ногузири қонуни ҳастӣ, маргро таъкид мекунад ва изҳор медорад, ки зуҳури инсон дар синаи замин ин руҳдодӣ тасодуфӣ аст, бар хилофи он марғи инсон ҳатмӣ аст. Аз нигоҳи А. Шомлу ҳамин ногузир будан аст, ки боиси маънидор шудани зиндагӣ мегардад. Аз сӯйи дигар зиндагӣ иборат аз лаҳзаҳои ҳол аст ва ҳар лаҳзае гом бардоштан ба сӯйи марғ аст. Ин худ эҷоб мекунад, то мо шоиста зиндагӣ кунем, аз ин фурсатҳои тиллоӣ истифода кунем, то зиндагӣ маънодор шавад. Раванди зиндагӣ арқони аслияш инсонӣ зуҳури ӯ ва марғ аст, ки инсонро ба сандуки адам партоб мекунад ва он чи ки боқӣ мемонад хотира, ёд аст, ки Шомлу исрор дорад неку хушоянд бошад. Аз диди А. Шомлу бебақоӣ, муваққат будани зиндагӣ гувоҳу малоки аҳаммияту арҷи зиндагӣ аст. Қасе, ки дар ин миён дар садад аст бе марғи ҷовидонагӣ бирасад, бояд ба сарзамини инсоният гом бардорад: «аҳаммият ва арҷи зиндагӣ дар ҳамин аст, ки муваққат аст, ки ту бояд ҷовидонагии худатро дар ҷойи дигаре нишон бидиҳӣ ва онҷо «инсоният аст»» [7].

Маъмулан замоне, ки сухан аз зиндагӣ дар миён меафтад, ағлаб ба қутоҳиву қамии он ишорат меварзанд. А. Шомлу низ дар гузингӯяҳои ба ин ҷанба ишорат намуда, зимнан изҳор медорад, ки ин масъала набояд моёи афсусу дарег бошад, зеро маъниву моҳияти зиндагӣ маҳз дар ҳамин қутоҳ будани он хулоса мешавад. Аз сӯйи дигар чун марғ ногузир аст, лузуме надорад, ки атрофи тангиву қутоҳии ҳаёт вақтро зоеъ сохт: «фурсат ҳам надорем. Фурсат бисёр кам аст. Хеле кам. Ба тарзи бешармонае зиндагӣ қутоҳ аст, вале ҳар чи ҳам қутоҳ бошад, аҳаммияташ дар ҳамон аст, дар ҳамон қутоҳияш» [7].

Дар бархе аз гузингӯяҳо ҳарчанд мақулаи зиндагӣ ба ҳаёти фардии шоир бастагӣ дорад, вале ҷанбаи судманду омӯзанда дорад. Шомлу ин андешаро талқин месозад, ки зистан дар синаи дунё содаву осон нест, марғи зиндагӣ қутоҳ кутал, душвориву печидагӣ, ранҷу машаққати фаровон дорад, ки инсонро гоҳо бар сарҳади ноумедӣ мерасонад, вале набояд, пеши душворӣ ба зону заду таслим шуд. Бояд эътимод ба ояндаро, умедро аз даст надод. Ӯ шеваи зиндагии хешро масири тай намудаашро ба шарҳи зер ривоят мекунад: «Зиндагӣ! Зиндагӣ! Ман аз марғ гурезонам. Руҳи ман солҳост, ки мурда аст. Аммо қисми ман аст, ки чашм аз дунё намеҷӯшад. Дидагони ман мунтазири зиндагӣ ҳастанд. Ҳанӯз дар дили хеш оташи нимаҳомӯше ниҳон дорам. Ман солҳост, ки ба интизори зиндагӣ ба марғ дасту панҷа нарм кардам. Солҳо бо саҳтиҳо муқовимат кардам ва бо бадбахтиҳо масофа додаам. Ман умедворам, умедвор» [11].

Масъалаи дигаре, ки шоир зимни тарҳи масъалаи зиндагӣ ба он ангушт мениҳад робитаи шеър ба зиндагӣ аст. Дар гузинагӯяҳо шоир изҳор медорад, ки зуҳури як қитъа шеър ҳосили таъсире аст, ки аз матни зиндагӣ бархоста. Ба дигар сухан шеър фароянди зиндагӣ ва забони он аст: «ҳеч вақт тасаввур наметавонам бикунам, ки шеър асари мустақими зиндагӣ набошад, ё чизе бошад ҷудо аз зарбаҳои зиндагӣ. Ман фикр мекунам ин аслан садои он зарбаҳо аст. Дар ин ҳеч шакле нест» [8].

Зиндагӣ падидаи исто нест. Вижагии умдаи он тағйиру таҳаввуле аст, ки дар синаи он мегузарад. Қобили зикр аст, ки дар дигаргунӣ ё таҳаввули зиндагӣ муҳити инсонӣ ва муҳити перомун, табиат ва ҳама авомилаш саҳиманд. Аммо рукни асосӣ дар раванди тағйиру

такомул ба дӯши инсон аст. Махсусан равшанфикрон, ки кишри пешрафтаву бозаковат, огоҳи ҷомеа мебошанд, дар камоли зиндагӣ, пурранг сохтани матни он нақши корсоз доранд.

Бо шумори ин хасиса А. Шомлу дар масири рӯзгори хеш ҳамеша мууроқибу таҳлилгари корнома, рисолат ва рӯзгори равшанфикрон будааст.

Миёни андешаҳои қисори шоир бахши муҳимеро мавзуи равшанфикрӣ ташкил медиҳад. Аз дидгоҳи Шомлу равшанфикрон дар ҳар гӯшаву канори дунё вижагиҳои хос доранд, ки ба конуни зиндагӣ ва сатҳи донишу огоҳии онҳо бастагӣ дорад. Дар яке аз гузингӯяҳо изҳор дошта, ки равшанфикрон бояд бо назардошти шеваи иҷрои амали хеш ба гурӯҳҳо ҷудо шаванд: «Агар лозим бошад миёни равшанфикрон хатти тафқиқ кашида шавад, ки бисёр ҳам лозим ба назар мерасад, хаттест, ки равшанфикрон мардумро дар ин сӯ қарор медиҳад ва равшанфикрони худфурӯхта ё кироҷеро дар он сӯ» [9].

Аҳмад Шомлу дар яке аз мақолоташ назарашро перомуни моҳияту сиришт ва бори маъноие, ки равшанфикр мерасонад, ибраз меорад. Ба андешаи мавсуф дар форсӣ калимаи равшангарро ба маънои «интеллектуал» мефаҳманд, ки калимаи дуруст нест. Ӯ муътақид аст, ки вожаи «интеллектуал» он бори сиёсиву эътирозомезро, ки калимаи «равшангар» дар кишварҳои истеъморзада ва гирифтори фишору ихтиноқ гирифтааст, надорад. Манзури мо дар Эрон аз калимаи равшангар касе аст, ки руҳи муътаризу норизо аз низоми мавҷуд дорад, дар ҳоле ки «интеллектуал» дар кишварҳои ғарбӣ ин бори маъноиро надорад.

Дар ҷойи дигар перомуни равшангар ва пайвандаш бо иҷтимои инсонӣ, шеваи бархурдаш бо низоми мавҷуд, мақсуду маромаш сухан дар миён мегузорад. Аз дидгоҳи номбурда аслан равшанфикрон намояндаи тӯдаҳои мардуманд ва ҳадафи аслиашон дар зиндагӣ беҳбуду беҳрӯзӣ бахшидан ба тӯдаҳои мардум аст. Аммо равшанфикр ба шарте равшанфикр менамояд, ки дар низоме, ки ба муқобилаш мубориза мекунад, ё низоме, ки нақшаашро худӣ ӯ пешниҳод кардаасту таҳаққуқ пайдо намудааст, қарор нагирад: «Ман муътақидам равшанфикр касе аст, ки иштибоҳот ё қачравиҳои низоми ҳокимро ба суди тӯдаҳои мардум, ки таъбан худ низ фарзанди он аст ифшо мекунад. Бинобар ин фаъолияти ӯ дар роҳи беҳрӯзии инсонӣ тӯдаҳои мардум аст. Бар ин асос равшанфикр то замоне шоистаи ин унвон аст, ки худ дар низоми ҳоким ва ҳатто дар низоме, ки ба василаи худӣ ӯ пешниҳоду сипас мустақар шудааст, нақше бар уҳда нагирад, зеро дар он сурат ноғузир ба даруни он меҳазад ва ба мудофеи низом табдил мешавад, аз дарёфти иштибоҳот ва инҳирофот боз менамояд ва таърифи худро аз даст медиҳад. Ҳамчунин аз сафи тӯдаҳо берун меояд ва дар баробари он қарор мегирад» [10].

А. Шомлу дар гузингӯяҳои хеш гоҳо назари фардӣ хешро дар бораи мақому рисолати равшанфикр, шохисҳои касбии ӯ баён меорад. Аз дидгоҳи вай муҳимтарин хасисаи равшанфикр бояд ин бошад, ки руҳи эътирозу норизоият дошта бошад, ҳаргиз аз чизе дифоъ накунад. Бояд муҳолифи зоҳирпарастӣ бошад. Баръакс агар равшанфикр аз чизе ҳимоят кунад, дигар маънии равшанфикр буданро аз даст медиҳад ва ба як вакили мудофеъ табдил мегардад, зеро бо ин амалаш худ воридаи низоми мавҷуди ҳокимият мегардад.

Шоир дар ҷои дигар таъкид менамояд, ки равшанфикр нафаре мебошад, ки як шакле, як намунае барои амалу кор пешниҳод кунад. Шакле, ки дар оянда бояд пазируфта шавад.

Равшан аст, ки дар ҷомеаҳои табақотӣ ҳар ҳокимияте таъинӣ мебошад ва ҳар давлате намояндае ақолияти ҳоким аст. Ин ҳокимият гӯё аз манфиатҳои мардуми оддӣ ҳокимият мекунад. Ба ақидаи шоир вақте миёни мардуми оддӣ ва ҳокимият фосила мегузорем, онҳоро аз ҳам ҷудо месозем «равшанфикр, ки вазифааш огоҳӣ додан аст, ки бар курсии ҳукумат нишастан, балки тоза ба майдони амал по гузорад» [12].

А. Шомлу дар суҳбате зимни ибрази моҳияту рисолати равшанфикр мардум аз эшон ҳамчун «содиқтарин пайғамбарон» ёд мекунад. Онҳоро афроде менамояд, ки тақиявар ба ҳеч касе нестанд. Эҳтиёҷе ба касе надоранд. Ҳарчанд дар аксар маворид бе умқи ин воқеият расидаанд, ки ба фарёди онҳо ҳеч касе гӯш фаро намедиҳад, вале ба ин ҳеч таваҷҷуҳ надоранд. Ягона барҷастагии шахсияти онҳо садоқати онҳо аст: «ҷеҳраҳои дурахшоне тулуъ мекунад ва инҳо содиқтарин пайғамбаронанд, чаро ки умед ба халқ надоранд, бениёз аз ному нон, сар дар қори худ. Медонанд, халқ агар порасанге бар сари эшон накунад, боре рӯйи хуш ба эшон наменамоянд. Дар хилват фарёд мекашанд, ки медонанд гӯши диле ба фарёди эшон нест, лочарам самимона «аз барои хеш» меноланд. Ҳарчианд ва ҳаркианд, содиқанд ва ончи муғтанам аст, ҳамин аст» [2].

Масъалаи дигаре, ки миёни андешаҳои шоир дар пайванд бо мавзуи равшанфикрон ҷалби таваҷҷуҳ мекунад, мансуби донишмандон он ба соҳоти мухталиф аст. Ба дигар сухан ҷудосозӣ ё гурӯҳбандии он аст. Дар гуфтмонҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ мо бо ибороте мисли «равшанфикри давлат» дучор меоем.

А. Шомлу муҳолифи чунин тақсимбандиву унвонгузорӣ мебошад. Аз нигоҳи ӯ чизе бо номи «равшанфикри давлатӣ» мавҷуд нест. Агар як нафар равшанфикр замоне мақому мавқеияти худро аз миёни мардуми ҳокимиятҳо ҳоҳони табдили низом тарк намуда, ба қатори ҳукуматкунандагон мепайвандад, маъниву моҳияти ҳешро аз даст медиҳад.

Ҳар ҳокимияту давлате васоилу асбобу абзори таблиғотӣ дорад, ки тавассути шахсони алоҳида мавриди истифода қарор мегиранд ва маъмулан ин гардонандагони таблиғотро равшанфикри давлатӣ мехонанд. Аммо шоир дар ин маврид бар ин назар аст: «ман истифода аз васоили иртиботии давлатиро усулан дар ҳеҷ шароите барои равшанфикрон тачвиз намекунам. Васоили иртиботи ҷамъии давлатӣ муфтчанги равшанфикрони давлатӣ. Ҳеҷ давлате он қадар озод нест, ки сухани мунтақидони худро таҳаммул кунад. Пас агар қард, ҳатман калаке дарқор аст» [7].

А. Шомлу ҳамзамон дар иртиботу пайванди равшанфикр бо мафҳуми озоди тааммули андеша мекунад. Шоир изҳор меорад, ки аслан равшанфикрон ба ягонагиву якпорчагӣ, ҷудоинопазир будани озодӣ боварманданд. Дарки онҳо аз мафҳуми озодӣ ва абъоди қорбурдии он комилан мутафовит аст. Барои онҳо масъалаи озодии ақида, озодии баён, озодии мазҳаб забону ҳар озодии дигаре фақат дар як мафҳум и истиснопазир шакл мегиранд, ки вобастаи ҳеҷ чуну чаро нест. Ӯ вазъу ҳолати равшанфикронро дар бархе аз ҷомеаҳо ба шароити асрҳои миёна қиёс мекунад, ки барои равшан шудани масъала поре аз онро нақл мекунем: «фоҷеаи дардноки андешамандоне, ки дар шароити иҷтимоии қуруни вустои зиндагӣ мекунанд танҳо ба баҳои ночизи зинда мондан ночоранд тазоҳур кунанд, ки ба боварҳои омиенаи муҳити фиребхӯрдаи худ гардан мениҳанд ва аз парвоз бозмонда ба қарсае тан диҳанд, ки дигарон дар он шоду хушанд ва сипосгузор ва агар тавонистанд ҷуз ин барои онон роҳе боқӣ намонад, ки дар ҷустуҷӯи тариқи таҳаммулпазиртар қардани фазои тангу пасти қарсае ба санге бикӯбанд» [13].

Тавре ки равшан аст тақия ё муҳотаби аслии равшанфикр тӯдаҳои мардумӣ аст. Амалу фаъолияти як равшанфикр дар марзи зисти буду боши тӯдаҳо сурат мепазирад. Бо шумори ин аст, ки дар гузингӯяҳои шоир муносиботу пайванди миёни равшанфикру тӯда ба таври густурда таҳлилу арзёбӣ шудааст.

Ба қавли шоир равшанфикрон вазифаи душвору сангинеро пешорӯ доранд. Онҳо бояд роҳро барои ҳукумати хираду мантиқ ҳамвор кунанд. Гузашта аз ин онҳо бояд аз қабл бидонанд, ки поёни муборизаи онҳо имкон дорад паёмади нохушоянде дошта бошад. Албатта чи гуна сурат гирифтани раванди амалу фаъолияти эшон ба сатҳи донишу омодагии ҷомеае мебошад, ки онҳо дар домани он зиндагӣ мекунанд. Ҳар қадар, ки ҷомеа дар ҷаҳлу таассуб фуру рафта бошад, вазъи равшанфикрон ҳамон қадар ваҳимтар мегардад.

Зеро мардуми мутаасибу ҷоҳил беш аз ҳама дар симои як равшанфикр душману бадҳоҳи ҳешро мебинанд. Манфиатдорон бошанд дар навбати худ аз ин хусумат истифода намуда, тӯдаро бар зидди равшанфикрон ҷиҳат медиҳанд. А Шомлу хушдор медиҳад, ки «тӯдаи ноогоҳе, ки мановфеъи худро ташхис намедиҳад ва ногузир аз пойгоҳи таассуб қазоват мекунад, маъмулан бо ҳамон чизҳое душманӣ меварзад, ки наҷотдиҳандаи ӯст ва лочарам пояҳои қудрату нуфузи ҳаромзодаҳоеро истехком мебахшад, ки душмани савгандхӯрдаи ӯ ҳастанд» [7].

Шоир тӯдахоро ба қудаконе шабеҳ медонад, ки аз саранги пизишку қорди қарроҳ метарсанд ва агар ба ихтиёре онҳо бошанд, маргро ба дӯш мегиранду мусоидати наҷотбахши табибро не. Аммо бемории тӯдаҳо дар муқоиса бо ҷомеаи бемор ҳеҷ аст, зеро «иҷтимоӣ бемор гули қудратманди пурнеруест, ки бо ҷумоқаш фикр мекунад ва гирифтори микроби ваҳшатноке аст, ки сафрои таассубашро ба ҳаракат дармеоварад ва ӯро гирифтори чунин хомандешӣ мекунад, ки ҳеҷ мантикero намепазирад» [7].

Шоир ба ин назар аст, ки дар чунин вазъияте агар як равшанфикр бихоҳад вазифаи вичдонии худро иҷро кунад, бояд барои ҳар гуна азхудгузаштагӣ, шаҳодати нобахангом омода бошад.

Масъалаи дигаре, ки перомуни мавзуи ёдшуда атрофаш изҳори назар шуда, муносибати равшанфикр бо мансабу мақом аст. Аз қавли шоир равшанфикр ҳақ надорад таваққуи ҷоҳу мақом дошта бошад. Дар чунин ҳолате вай аҳамияту арзишро аз даст медиҳад ва ба як маддоҳ табдил мегардад.

Нуктаи муҳим, ки А. Шомлу ба он таъкид меварзад соҳити ин ақида аст, ки равшанфикрӣ қасбу шуғл нест, балки як ормони инсонӣ аст. Барои равшанфикр марзу сарҳади ҷуғрофийӣ мавҷуд нест. Равшанфикрон дар саросари ҷаҳон қавму ҳеши якдигаранд. Ғамхори табори инсонанд. Дар поён бояд зикр соҳт, ки мавзуи равшанфикру равшанфикрӣ яке аз масъалаҳои ҳоси гузингӯяҳои А. Шомлу мебошад, ки теъдодашон аз 20 таҷовуз мекунад. Аз миёни гузингӯяҳо мо танҳо ба таҳлилу баррасии ду гузингӯя зиндагӣ ва

равшанфикр пардохтем, ки ин беиллат набуд, зеро мақулаи зиндагӣ мавзуи аслии адабиёт аст. Равшанфикр бошад дар беҳбудии ин зиндагӣ, рафъи ниёзҳои, ки аз батни зиндагӣ бармехезад нақши корсоз дорад. Гузашта аз ин таҳқиқи гузингӯяҳо дар шинохти шахсият ва ҷойгоҳи адабии як ҳунарманд пураҳамият аст.

АДАБИЁТ

1. Сафаров У. Тавбаҳои дардолуд. (Нақду баррасии дostonҳои Сайф Раҳимзоди Афардӣ) Душанбе: «Эрограф», 2013-144с.

2. Словарь русского языка: В 4-х т. /РАН, Ин-т лингвистических исследований, Подред. А. П. Евгеньевой; М.; Рус. Яз; Полиграфресурсы, 1999 (Электронная версия)

3. ديانش ايليو. لالای با شيپور. انتشارات مروارد تهران ۱۳۸۸، ص ۳۹۰.
4. حرف های شاعر بامداد// برگزیده اشعار احمد شاملو. ۱۳۵۰. ص ۲۵۰.
5. گفتگوی زمانه با احمد شاملو. / زمانه. شماره ی ۱ (ویژهنامه ی احمد شاملو) مهر ۱۳۷۰ (اکتبر ۱۹۹۱ امریکا).
6. گفتوگویی با احمد شاملو. // روزنامه رستاخیز، شماره ی ۴۵۲، ۱۳۳۵.
7. گفت و شنود معدد بهنود با احمد شاملو. // تهران مصور. سه شماره ی پی در پی، اردیبهشت. ۱۳۵۸
8. حرف هایی از بامداد// اندیشه و هنر (ویژهنامه ی بامداد) شماره ی ۹، فروردین ۱۳۴۲
9. گفت و شنود فرج سرکوهی با احمد شاملو // آدینه، شماره ی ۷۲، ۱۳۷۱
10. گفت و شنود احمد شاملو با دانشجویان علوم و ارتباطات // کتاب جمعه، شماره ی ۹۱ فروردین ۱۳۵۹
11. مرگ امیدها // هفته نامه کتاب جمعه شماره ی نهم دی ۱۳۲۲
12. مفاهیم رندو رندی در غزل حافظ // سخنرانی در دانشگاه هاروارد و برکلی امریکا. ۱۹۹۰ زمانه ما ۱۹۹۱
13. شاملو احمد // نگرانی های من (سخنرانی در دانشگاه برکل امریکا اوریل ۱۹۹۰ // کتاب جمعه شماره ی ۱۳۵۹، ۳۱
14. شاملو احمد. از تنهایی به کوچه (مجموعه مقالات. توس ۱۳۵۷ ص ۴۳۵ (۵۵))

15. hoseinkhozuei.com

НИГОҶЕ БА ГУЗИНГӮЯҶОИ А. ШОМЛУ

Мақолаи мазкур ба таҳлилу баррасии гузингӯяҳо ё калимоти қисори шоири муосири Эрон А. Шомлу ихтисос дорад. Равшан аст, ки А. Шомлу яке аз чеҳраҳои маъруфи шеърӣ муосири Эрон бунёнгузори «шеърӣ сафед», муаллифи даҳҳо дафтари шеърӣ мебошад. Шомлу дар имтидоди замон ҳамрадифи шеър каламоти кутӯҳу қисори бо номи гузингӯяҳо таълиф намуда, ки тавсифгари масоили мухталифи зиндагии инсонӣ мебошанд.

Тавре ки зикр шуд, гузингӯяҳо ифодаҳо ва ҷумлаҳои кутӯҳу муъҷазе мебошанд, ки бо баракати маънӯву шеваи нигориши худ дар ҳофиза мемонанд. Ба дигар сухан гузингӯяҳо воқеияти умумии бархоста аз мушоҳидаву назора ё ин ки ифодаи маънидору ҷаззоби хираду воқеиятанд. Баҳии умдаи гузингӯяҳои ҷанбаи фалсафӣ, ахлоқӣ, адабӣ ва таҳлилӣ доранд.

Дар эҷодиёти шоир гузингӯяҳо ҷойгоҳи муҳимро ташиқил мекунанд. Гузингӯяҳои Шомлу фарогири мавзӯҳои фалсафӣ, адабӣ ва сиёсӣ буда, маъмулан расонандаи ақида ва андеша ва диди хоси шоир аз масоили мубрами зиндагӣ ва ҷомеаи инсонӣ мебошанд. Баҳии умдаи гузингӯяҳои ӯ ба шеърӯ адабиёт, нақши шоир дар адабиёт, рисолати шоир дар ҷомеа ихтисос доранд. Дар ин мақола ду гузингӯя: зиндагӣ ва равшанфикр мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: гузингӯя, иқтибос, қисор, адабиёт, шоир, шеър, матн, воқеият.

ОБ ИЗРЕЧЕНИЯХ (ГОЗИНГӮИЕ) А. ШОМЛУ

Статья посвящена анализу изречения современного иранского поэта А. Шомлу. Известно, что А. Шомлу является одним из крупных фигур современной поэзии Ирана, основоположником «белого стиха», автором более 10-и поэтических сборников.

Наряду с поэзией, в процессе творческой жизни поэтом написаны так называемые короткие локоничные тексты (гозингӯије) или изречения о разных проблемах человеческой жизни.

Изречения-это лаконично написанное выражение или предложение, которое запоминается благодаря своему значению и стилю. Другими словами, -гозингӯије- это общая наблюдаемая истина или содержательное выражение мудрости, истины. Большинство изречения имеют философский, моральный, литературный или аналитический характер.

В творчестве поэта изречения занимают особое место. Они написаны на литературной, политической и философской темы.

Обычно в тексте этих коротких цитат выражено суждение, личное мнение поэта о самых насущных проблемах человеческого бытия и общества. Основная часть изречения поэта посвящены проблемам литературы поэзии, место поэта в обществе.

В данной статье рассмотрены два изречения поэта: жизнь и интеллект.

Ключевые слова: изречения, цитата, лаконичность, литература, поэт, поэзия, текст, истина.

ABOUT THE SAYINGS OF (گوزینگویه) A. SHOMLU

The article is devoted to the analysis of the sayings of the modern Iranian poet A. Shomlu. It is known that A. Shomlu is one of the major figures in modern poetry of Iran, the founder of the "white verse", the author of more than 10 poetry collections.

In recent times Shomlu wrote a short poem which called sayings, describes various issues of human life. As mentioned sayings are expressions and short sentences that is remembered for its meaning and style. From other side, گوزینگویه sayings are meaningful expression of wisdom or truth. Most of sayings have philosophical, moral, literary or analytical feature.

Sayings are the best part of poets creation. Shomlu's sayings included philosophical, literary and political theme, that expresses poets opinion about the problems of life and society. The main part of the poet's sayings are devoted to the role of poetry in literature and society.

In this article, two sayings of the poet are considered: life and intelligence.

Keywords: saying, borrowing, quote, loconicity, literature, poet, poem, text, truth.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шодиева Фархунда Тоҷидинована – Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, унвонҷӯи кафедраи филологияи Эрон. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17. Телефон: (+992) 907-96-72-77

Сведения об авторе:

Шодиева Фархунда Тоджиддиновна – Таджикский национальный университет, соискатель кафедры иранской филологии. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. Тел: (+992) 907967277

About the author:

Shodieva Farkhunda Tojiddinovna – Tajik National University, aspirant of the Department of Iranian Philology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 17. Tel: (+992) 907967277

ШЕВАҲОИ ИСТИФОДАИ АШЪОР, АМСОЛ ВА ҲИКОӢТИ ТАМСИЛӢ ДАР ОСОРИ НАСРИИ НАСАФӢ

Сатторов Ҳ.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Зимни мутолиаи осори насрии Насафӣ маълум мегардад, ки ӯ бештари маврид дар китоби “Кашф-ул-асрор” намунаҳое аз ашъори шоирони гузаштаре ҷиҳати собити андешаҳои ирфонии хеш ба кор бурдааст. Такрори бархе аз ин ашъор дар китобҳои дигари вай чун “Баён ут-танзил” ва “Инсони комил” ба чашм мерасанд. Таҳқиқ дар шеваи қорбурди ашъори шоирон дар осори насрии Насафӣ маълум мекунад, ки дар таркиби осори вай аз аксари шоирони орифе чун Саной, Аттор, Мавлонои Балхӣ, Бобо Афзали Кошонӣ, Шох Неъматуллоҳи Валӣ ва дигарон истифода шудааст. Дар як маврид байте аз муқаддимаи “Шохнома” низ ба кор рафтааст. Ҳамчунин аҳли таҳқиқ тахмин намудаанд, ки худи Насафӣ ҳам ашъоре сурудааст ва бархе аз намунаҳои ашъори хешро дар таркиби осори мансураш дар мавридҳои зарурӣ ба кор гирифтааст. Муаллифи тазкираи ирфонии “Маҷолис-ул-ушшоқ” ду рубой аз Насафиро дар китоби хеш бо таъкид бар мавриди эҷоди он овардааст, ки ин санад низ андешаи дар баробари осори мансур аз ин нависанда боқӣ мондани намунаҳои ашъорро низ собит мекунад:

Эй сели фано, номи ман аз ёд бубар,

Бардор зи хокаму зи бунёд бубар.

Бар домани ӯ то нанишинад гарде,

Аз кӯчаи ӯ зуборам, эй бод, бубар.

Рубоии дувумро ба таъкиди муаллифи тазкира ҳангоми гузаштан дар дарёи Омӯ навиштааст, ки ба сурати зайл аст:

*Кас дар кафи айём чу ман хор мабод,
Меҳнатзадаву ғарибу ғамхор мабод.
Не рӯзу на рӯзгору не ёру на дил,
Кофар ба чунин рӯз гирифтормабод [19, с.116].*

Мусаллам аст, ки ҳадафи аслии истифодаи ашъори мазкур тақвияти андешаҳои ирфонии муаллиф ба шумор мераванд. Аммо дар канори ин ба назар мерасад, ки Насафӣ тавассути ба кор гирифтани ин ашъор ҷанбаҳои адабии осори хешро такмил намудааст. Ба таъбири дигар, корбурди ашъор дар асарҳои насрии Насафӣ арзишҳои адабиву бадеии таълифоташро боло бурда, ба сабки равону ҷаззоби нигориши вай асари матлуб гузоштааст.

Дар ҷараёни истифодаи ашъор дар осори насрии Насафӣ маълум мешавад, ки дар назари аввал ӯ намунаҳои шеърро барои тасбити назарҳои ирфонии хеш ва ҳамзамон шарҳу баёни матлабӣ ба кор гирифтааст. Аз ин рӯ, дар бархе ҳолат нахуст бо шевае хоса аввал ҳикояте меоварад, ки ин равиши кори ӯ барои тақвияти ҷанбаҳои ҳунарии осори мансури адиб нақши муассир гузоштаанд. Ҷое ҳикояти тамсилро дар бораи ҷамъ омадани моҳиён меоварад, ки гунаи зайл дорад: “Эй дарвеш, ҳар ки талаби вучуд кунад, ба он мемунад, ки дар ҳикоят омадааст, ки моҳиён рӯзе дар дарё ҷамъ шуданд ва гуфтанд, ки ҷандин гоҳ аст, ки мо ҳикояти об ва сифоти об мешунавем ва мегӯянд, ки ҳастӣ ва ҳаёт моро аз об аст ва бе об, ҳаёту бақои мо муҳол аст. Балки мегӯяд, ки ҳаёти ҷумлаи чизҳо аз об аст ва мо ҳаргиз обро надидем ва надонистем, ки ба кучост. Акнун бар мо лозим аст, ки доное талаб кунем, то обро ба мо намояд ё ба таҳқиқ хабаре бидиҳад, ки дар қадом иқлим аст, то агар мумкин бошад, бад-он иқлим биравем ва обро бибинем. Чун ба хидмати доно расиданд ва талаби об карданд, доно фармуд:

*Эй дар талаби ғираҳкушоӣ мурда,
Бо васл бизода в-аз ҷудой мурда.
Эй бар лаби баҳр ташина дар хок шуда,
В-эй бар сари ганҷу аз ғадой мурда [28, с.46-47].*

Ба ин аз он чиҳат бувад, ки моҳиён ба ғайр аз об чизи дигаре надида буданд. Лочарам обро меиданд ва намедонистанд, ки чизҳо ба аздод рӯшан ва хувайдо гардад ва аз ин ҷо гуфтаанд, ки ал-неъмату изо фуқидату урифат [28, с.46-47].

Ин ҷо зикри ҳикояти овардаи Насафӣ, ки ба эҳтимоли зиёд маҳсули андешаи ҳуди вай ба шумор меравад, баробари навъе ҳикояти тамсилӣ будан ва ҳамон шеваи нигориши ҳикоят дар таркиби осори мақомаро ба хотир меоварад, ки бо шеър ҷамъбаст шудаанд.

Ҳамин тавр, ҳикояти болоро Насафӣ ин ҷо бо зикри «доно фармуд» иктифо намудааст. Аммо дар натиҷаи ҷустуҷӯ маълум гардид, ки ин рубой ба қалами Шох Неъматуллоҳи Валӣ тааллуқ дорад. Аммо дар Девони рубоӣи шоир бархе фарқиятҳо ба ҷашм мерасад, ки аз ҷумла дар мисраи дувум ба ҷои бо васл бизода «дар васл фитода» ва дар мисраи савум ба ҷои «дар хок шуда» «дар хоб шуда» ва дар мисраи чорум ба ҷои «аз» в-аз» омадааст:

*Эй дар талаби ғираҳкушоӣ мурда,
Дар васл фитода в-аз ҷудой мурда.
Эй бар лаби баҳр ташина дар хоб шуда,
Эй бар сари ганҷу в-аз ғадой мурда [20, с. 657].*

Доктор Саид Али асғар Мирбоқии Фард ин рубоиро дар муқаддимаи асари «Баён-ут-танзил» ба Мавлоно мансуб донистааст. Нуктаи ҷолиби тавачҷуҳ он аст, ки мисраи савумро ҳуди ӯ дар пешгуфтори мазкур ба шакли дувум, яъне “Эй бар лаби баҳр ташина дар хоб шуда” зикр намуда, вале дар матни “Кашф-ул-асрор”, ки онро низ ҳуди вай тасхех карда, шакли аввалиро овардааст. Баробари ин, дар ҳошияи «Кашф-ул-асрор» таъкид мекунад, ки ин рубой дар саҳифаи 149 «Мухторнома»-и Аттор омадааст ва онро ба Шох Неъматуллоҳи Валӣ ва Бобо Афзали Кошонӣ низ нисбат додаанд. [28, с.350] Ҳамзамон, меафзояд, ки ин рубоиро гӯё дар вақти даргузашти Муҳаммади Хоразмшоҳ нафаре сурудааст ва дар китоби «Маориф»-и Бурҳониддин Муҳаққиқи Тирмизӣ низ омадааст. Аммо дар нашри муқаммалӣ Девони Бобо Афзал, ки дар Кошон нашр шудааст ва мавриди истифодаи мо қарор дошт, ин рубой дида нашуд. Дар бахши рубоӣи китоби “Мусаннифот”-и Бобо Афзали Кошонӣ низ рубоии мазкур дида нашуд. Маълум мешавад, ки ба Девони Рубоӣи Бобо Афзал илҳоқ шудааст ва дар асл ба ин шоир тааллуқ надорад.

Дар мавриди дигар, дар ҷараёни шарҳу тафсири аслу моҳияти талаби ҳушии дунёӣ кардан, ба гунаи зайл аз рубоие истифода кардааст:

“Толиби ҳушӣ макун, то нохуш набошӣ ва ҳеч касро маёзор то озурда нашавӣ. Шеър:
*Роҳат маталаб дило агар мешунавӣ,
К-аз мазрааи худ он ҷӣ кишитӣ, даравӣ.
Ал-қисса аз ин қазия рамзе бишунав,*

Озори касе макун, ки орзурда шавӣ. [28, с.104]

Аз он ки тибқи шеваи нигориш муаллифи асар ин чо ишорате ба дигарон нисбат доштани шеъри мазкурро таъкид намекунад, тахмин намудан мумкин аст, ки ба қалами худи вай тааллуқ доранд. Ҳамзамон, дар ҳошияи ҳамин сафҳаи китоб ду байти дигаре зикр шудааст, ки аввали чунин аст:

*Нест бе ранчу роҳат ин дунё,
Хунук онро, ки кард ҳар ду фидо.*

Ҳангоми зикри дувум бошад, нахуст таъкид мекунад, ки “Ва дигар хуш гуфтааст”. Аз ин ишора маълум мешавад:

*Хоҳӣ, ки ту озор наёбӣ зи касон,
Озор ба андаруни мӯре марасон.*

Ин байт ба гунаи дигар дар Девони рубоиёти Шайх Саъдӣ, ки ҳамасри Насафӣ ба шумор меравад, ба шакли зайл омада:

*Хоҳӣ, ки бар аз мулки Сулаймон бихурӣ,
Озор ба андаруни мӯре марасон.*

Дар аксари маворид қабл аз овардани намунаҳои шеърӣ Насафӣ таъбири “он азиз аз сари ҳамин назар гуфтааст”-ро истифода бурдааст. Аксари пажӯҳишгарон ҳамин вожаи азизро ба маънии номи худи нависанда фаҳмида гумон бурдаанд, ки ин намунаҳо бештараш мансуби хомаи худи ӯ ҳастанд. Вале дар асл чунин нест. Масалан, ҷое дигар дар китоби “Кашф-ул-асрор” оварда: “Ва ҳаройина бояд, ки чунин бошад, ки аломати чаҳли мураккаб ин аст ва он азиз аз сари ҳамин назар гуфтааст:

*Қавме ба хаёл дар гурур афтоданд,
В-аз гояти чаҳл дар сурур афтоданд.
Маълум шавад, чу пардаҳо баргиранд,
К-аз қӯи ту дури дур афтоданд. [28, с.42]*

Дар аввал гумон меравад, ки шояд рубоӣ ба қалами худи нависанда тааллуқ дошта бошад. Аммо таҳқиқ дар асли он муқаррар намуд, ки ин рубоӣ дар миёни рубоиёти Абусаиди Абулхайр ба мушоҳида мерасад, аммо ду мисраи он фарқ мекунад. Шакли дар маҷмуаи рубоиёти Абусаиди Абулхайр омада ба тартиби зайл аст:

*Қавме ба хаёл дар гурур афтоданд,
В-андар талаби ҳуру қусур афтоданд.
Қавме муташаккиканду қавме ба яқин,
Аз қӯи ту дури дур афтоданд. [28, с.42]*

Ин шеваи корбурди ашъор хеле зиёд ба кор рафтааст. Аз чумла, ҳангоми тафсири матлаби он ки ҳар амали анҷомдодаи инсон ҷазо ва мукофоти худро дар пай хоҳад дошт, байти зерин оварда шудааст:

Эй дарвеш, ба яқин медон, ки муҷозот ва мукофот, албатта, хоҳад буд. Ва он аз сари ҳамин назар гуфтааст:

*Чу бад кардӣ, мабош эмин зи офот,
Ки воҷиб шуд табиатро мукофот. [28, с.103]*

Зимни анҷоми чувуҷӯ дар мавриди асли байт маълум гардид, ки он аз маснавии “Хусрав ва Ширин”-и Низомии Ганҷавӣ гирифта шудааст. Ин байт дар бахши хотимаи дoston, ки “Андарз ва хатми китоб” унвон дорад, интиҳоб ва дар ин бахши китоби Азизуддини Насафӣ ҷой гирифтааст.

Гоҳо ба назар мерасад, ки дар ҷараёни истифодаи ашъор Насафӣ онҳоро дар иртибот ба шарҳу тафсири зарбулмасал ва мақолҳое низ ба кор мегирад, ки дар ҷараёни таълифи асари хеш ба кор гирифтааст. Бегумон, корбурди ин гуна зарбулмасалу мақолҳо, ки шумораи фаровоне аз онҳо дар осори насрии Насафӣ ба чашм мерасад, ҷанбаҳои адабӣ ва сабки нигориши насри нависандаро тақвият додаанд.

Тавре аз истифодаи ашъор маълум мешавад, ки Насафӣ дар ҷараёни таълифи асарҳои хеш аз анвои мухталифи он ба кор гирифтааст. Агар дар мавриди қаблан зикршуда бештар мо рубоӣ ва абёт аз таркиби маснавиҳоро ба мушоҳида гирифтём, ба назар мерасад, ки байтҳои аз таркиби қасида ва ғазалиёти шуаро низ истифода кардааст. Ба мавриди дигар барои субути ин назар рӯҷӯ хоҳад шуд:

“Эй дарвеш, ин чо сарҳади он аст, ки солиқ аз дӯзах халос ёбад ва ба биҳишт расад ва он азиз аз сари ҳамин назар гуфта. Шеър:

*Бимир, эй дӯст, пеш аз марг, агар мезиндагӣ хоҳӣ,
Ки Идрис аз чунин мурдан биҳишти ғашт пеш аз мо [28, с.151]*

Ба таъбири Насафӣ он азиз Саной будааст, зеро ин байт аз яке аз қасоиди Саной баргирифта шудааст, ки бо матлаби зайл оғоз мешавад:

*Макун дар ҷисму ҷон манзил, ки ин дун асту он воло,
Қадам з-ин ҳар ду берун неҳ, на он ҷо бош ва на ин ҷо. [35, с.55]*

Насафӣ барои тафсири бархе аз андешаҳои худ ба ҳикоёт ё ёддоштҳои рӯҷӯ мекунад, ки заминаҳои воқеаи доранд ва аз рӯзгори худи нависанда берун омадаанд.

Гоҳо маврид Насафӣ ба таври дақиқ худ муаллифи ашъорро зикр мекунад. Аз ҷумла, хангоми овардани як рубоӣ чунин таъкид мекунад: Шаҳобуддини Сухравардӣ ин маъниро дар назм оварда. Шеър:

*Дил мағзи ҳақиқат асту тан нӯст бубин,
Дар қисвати рӯҳ сурати дӯст бубин.
Ҳар чиз, ки он нишони ҳастӣ дорад,
Ё сояи нури ўст ё ўст, бубин. [28, с.311]*

Аммо ин рубоӣ ба шакли зайл дар Девони ашъори Шоҳ Неъматуллоҳи Валӣ низ ба ҷашм мерасад:

*Дил мағзи ҳақиқат асту тан нӯст бубин,
Дар қисвати рӯҳ сурати дӯст бубин.
Ҳар зарра, ки ў нишони ҳастӣ дорад,
Ё сояи нури ўст ё ўст бубин. [20, с.655]*

Рубоии дигаре, ки дар саҳифаи 228 аз китоби “Кашф-ул-асрор” бо ҳамон шеваи ишорат ба «он азиз» зикр шудааст, дар Девони Бобо Афзали Кошонӣ дар саҳифаи 49 бидуни тағирот омадааст:

*Ҳар нақш, ки бар тахтаи ҳастӣ пайдост,
Он сурати он кас аст, к-он нақшорост.
Дарёи куҳан чу барзанад мавҷе нав,
Мавҷаи хонанду дар ҳақиқат дарёст. [22, с.49]*

Аз баррасии мавриди дигари дар асари “Кашф-ул-асрор” зикршуда маълум мегардад, ки барои зикри офариниш ва ҳастӣ ёфтани аносирӣ он сухан меравад ва шоҳиди шеърро суханвар барои тақвияти ҳамин ҷанбаи фикрии хеш ба кор гирифтааст:

“Ин ҷумла чизҳо, ки пайдо омадаанд, аз он лавозим аст ва он азиз аз сари ҳамин назар гуфтааст:

*Офариниши нисори фироқи туанд,
Бармачин чун ҳасон зи роҳи нисор. [28, с. 216]*
Ин байт аз қасидае аз Саной баргирифта шудааст, ки байти матлаъи он чунин аст:
*Талаб эй ошиқони хушрафтор,
Тараб эй шоҳидони ширинкор. [35, с.144]*

Дар шарҳи асмо ва мусаммо Насафӣ навишта, ки “Ҳеч аз ин асомӣ намонад, ҷуз исми вучуд. Ва ин байтро овардааст:

*Машав аҳвал, мусаммо ҷуз яке нест,
Агарчи ин ҳама асмо ниҳодем. [28, с.233]*

Ҷустуҷӯҳо муқаррар намуд, ки ин байт аз як ғазали Аттори Нишобурӣ баргирифта шудааст, аммо мисраи аввали он бо тағироти зер:

*Мабош аҳвал, мусаммо ҷуз яке нест,
Агарчи ин ҳама асмо ниҳодем.*

Дар ҷои дигар хангоми истифодаи шеър ба шеваи дигари корбурдӣ Насафӣ танҳо бо зикри шеър иктифо мекунад ва ҷунонки қаблан изҳор шуд, ин равиши корро бештар шояд барои истифодаи ашъори хеш намояд. Аммо ин маврид ба назар мерасад, ки бо сабаби байти таҳаллус будани шеъри овардашуда аз тазаккури «он азиз» аз ҳамин назар фармуда иҷтиноб меварзад, чун маълум аст, ки ин шеър аз Саноиист:

*Ҳадиси ошиқон ин буд Саной,
Сухан кутӯҳ шуд аллоҳу акбар [28, с.232].*

Вақте ба шарҳу тафсири ҳақиқати вучуд мепардозад, ҳама ашъ ва мавҷудотро аз Худованд медонад ва барои суботи назари хеш ин байтро меоварад:

*Ҷаҳонро баландиву пастӣ туй,
Надонам чӣ, ҳар чӣ ҳастӣ, туй [28, с.233]*

Ин байти маъруф маълум аст, ки ба қалами Абулқосими Фирдавсӣ тааллуқ дорад ва дар муқаддимаи «Шоҳнома» омадааст.

Дар ду маврид аз рӯи ибораи таъкидӣ надоштани назари нависанда қабл аз овардани шеър таҳмин метавон кард, ки онҳо маҳсули хомаи худи нависанда мебошанд. Мавриди аввал байти зерин аст:

*Онро, ки нишон доғи шиқ аст,
Бар чеҳраи ў чу нур пайдост. [28, с.240]*

Ба ҳангоми зикри байти дигар низ нависанда бо овардани шеър иктифо намудааст ва ба гумони ғолиб шояд байти худи ӯ бошад:

Бохудӣ куфру беҳудӣ дин аст,

Он чӣ гуфтем, мағзи он ин аст. [28, с.243]

Мавориде низ ба мушоҳида мерасад, ки Насафӣ танҳо як мисраъ аз ашъори шоиронро зикр мекунад ва тавассути ҳамон назари хешро собит мегардонад. Масалан, ба ҳангоми тафсири шафоату шафаъ ва дар асоси он баёни ҳақиқати чузъу кулл менависад: «Гуфтаанд, ки маънии шафоат ин аст, аз чиҳати он ки шафоат аз шафаъ аст ва шафаъ чуфт кардан ва чизеро ба худ кашидан аст. Яъне, майл сифати чузъ аст ва ҷазб сифати кулл ва он азиз аз сари ҳамин назар гуфтааст:

Ба сӯи кулли худ бошад ҳамеша чунбиши аҷзо [28, с.267]

Бар асоси ҷусторҳои анҷомшуда маълум гардид, ки ин мисраъ аз як қасидаи Санойи гирифта шудааст ва шакли комили байт чунин мебошад:

Пас акнун гар сӯи дузах гарой бас аҷаб набвад,

Ба сӯи кулли худ бошад ҳамеша чунбиши аҷзо.

Дар робита ба асолати дарё ва мавҷ, ки яке ҷовидонӣ ва дигаре амадпазир бошад, таъкиде мекунад ва байте меоварад:

“Эй дарвеш, дарёст, ки ҳар соат мавҷе бармеорад. Пайдо бошад, ки бақои мавҷ чанде бувад. Ва он азиз аз сари ҳамин назар гуфта:

Ба як соат, ба як лаҳза ба як дам,

Дигаргун мешавад аҳволи олам. [28, с.274]

Чустуҷӯ дар асли байт маълум намуд, ки зимни ишорат бар он дар матолиб ва нигоштаҳои дигар аҳли таҳқиқ ба ҳамин сафҳаи китоби Насафӣ ирҷоъ додаанд. Аз ҷумла, Маҳдии Фидоии Меҳрубонӣ дар “Пайдоии андешаҳои сиёсии ирфонӣ дар Эрон” зимни зикри ин байт дар мақолаи мусаммо ба “Маърифат ва ҳастӣ дар назари Насафӣ” дар ҳошия чунин таъкид намудааст: “Насафӣ ҳамвора меғӯяд, олам биайниҳ ба мавҷи дарё менамояд, ки суботе надорад ва дар “Кашф-ул-асрор” дар бораи тағйири мудом ин байтро овардааст:

Ба як соат, ба як лаҳза ба як дам,

Дигаргун мешавад аҳволи олам. [28, с.141]

Ба эҳтимоли зиёд, метавон тахмин намуд, ки шояд байти мазкур ба худи муаллиф тааллуқ дошта бошад.

Дар мавриди дигар як рубоие истифода шудааст, ки ба сурати зайл мебошад:

Дар даҳр ҳар он ки ним ноне дорад,

В-аз баҳри нишастан ошён дорад.

На ходими кас бувад, на маҳдومي касе,

Гӯ шод бизӣ, ки хуш ҷаҳоне дорад. [28, с.283]

Зимни ҷустуҷӯ дар сарчашмаҳои рубоии мазкур муқаррар гардид, ки он дар Девони Умари Хайём мавҷуд аст ва ба қалами ин шоири шаҳри рубоисаро нисбат дода шудааст.

Дар умум, баррасӣ ва таҳқиқи шеваҳои қорбурди ашъор, амсолу ҳикам ва ҳикоёти тамсили дар таркиби осори насрии Насафӣ муқаррар месозанд, ки ин равиши кори ӯ барои тақвияти ҳам ҷанбаҳои мавзӯӣ ва ҳам сабкии мероси фалсафӣ ва ирфонӣ ӯ нақши муассир гузоштаанд. Шеваи кори адиб аз он гувоҳӣ медиҳад, ки тавассути истифодаи ин аносирӣ адаби Насафӣ муваффақ бар он шудааст, ки сабки насри хешро аз доираи насри илмӣ фалсафӣ ва ирфонӣ ӯ аз арзишҳои адаби берун бурда, ҷанбаҳои адабии онҳоро тавассути ин равиши кори матлуби хеш тақвият бубахшад. Маҳз, ҳамин шеваи нигоиш омил бар он омада, ки ҷанбаҳои бадеӣ ва адабии осори насрии ирфонӣ ва фалсафии Насафӣ нисбат ба осори дигари дар ҳамин арса ба қалам омада, имтиёз касб намуда, мақоми ӯ дар таҳаввули насри ирфонӣ адабиёти форсу тоҷик муқаррар ва муайян гардад. Ба ибораи дигар, қорбурди ашъор, амсол, ривоёт ва ҳикоёти тамсилӣ дар осори ин ҳаким ва файласуф дар баробари истифодаи саноеи бадеӣ дар сабки нигоиши таълифоти Насафӣ ба мо имкон медиҳад, ки ӯро ҳамчун нависандаи соҳибсабке муаррифӣ намоем, ки дар ташаккули ду навъи насри асриёнагии форсу тоҷик – фалсафӣ ва ирфонӣ саҳми босазое гузоштааст. Баробари ин, маҳз аз рӯи истифодаи шавоҳиди шеърӣ дар таркиби осори насрӣ, ки он ҳам аз шеваҳои мухталиф ва қобили мулоҳиза бархӯрдор аст, аҳли таҳқиқ муайян намудаанд, ки баробари иншои асарҳои мансур Насафӣ ба шеър ҳам иштиёқи тамом доштааст. Бархе намунаҳои ашъори худи ӯ дар таркиби осор ба мушоҳида расиданд ва ин моро ба натиҷае мерасонад, ки минбаъд бояд ковишҳое дар заминаи пайдо намудани ашъори шоир тавассути мутолеа ва таҳқиқи осори дигари адабиву ирфонӣ, тазкираву номаҳо, баёзҳо ва мақомаву анвои дигари насрӣ анҷом диҳем. Мавҷудияти ин намунаҳои шеърӣ низ ҳарчанд дар навбати аввал дарак аз он медиҳанд, ки бештари онҳо барои ифодаи мазмунҳои ирфонӣ ва масоили тасаввуфӣ ба

калам омада, Насафиро чун орифи шоир муаррифӣ мекунад, аммо дар умум баёнгари он хастанд, ки Насафӣ дар сурудани ашъор низ маҳорати тамом дорад ва ашъораш низ саршори шигардҳои хунариву маъноӣ ҳастанд.

АДАБИЁТ

1. Маҷмӯаи мусаннифоти форсии Шаҳобуддини Сухравардӣ. Дар се ҷилд. Тасҳеҳ ва таҳшияи / Саид Хусайни Наср. Техрон, 1378.
2. Насафӣ, Шайх Азизуддин. Зубдат-ул-ҳақоик. Тасҳеҳ, муқаддима, таълиқот аз Ҳақвардии Носирӣ. / Азизуддин Шайх Насафи – Техрон: Китобхонаи Таҳурӣ, 1363. – 163 с.
3. Насафӣ, Шайх Азизуддин. Инсонии комил. Бо муқаддимаи Ҳенри Корбен. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Мориҷон Мула. Тарҷума, муқаддима аз доктор Саид Зиёуддини Ваҳшерӣ / Азизуддин Шайх Насафи – Техрон: Китобхонаи Таҳурӣ, 1993. – 613 с.
4. Насафӣ, Шайх Азизуддин. Бист рисола. Нусхаи ҳаттии китобхонаи Маҷлиси Шӯрои Исломи. / Азизуддин Шайх Насафи // Шумораи нусха, 1879 соли китобат 862 ҳичрӣ. – 369с.
5. Насафӣ, Шайх Азизуддин. Кашф-ул-ҳақоик. Тасҳеҳ ва таълиқи Саид Алиасғар Мирбоқии Фард. / Азизуддин Шайх Насафи – Техрон: Сухан, 1391. – 627с.
6. Насафӣ, Шайх Азизуддин. Баён ут танзил Тасҳеҳ ва таълиқи Саид Алиасғар Мирбоқии Фард. / Азизуддин Шайх Насафи – Техрон: Сухан, 1391. – 610 с.
7. Насафи Азизуддин. Максад - ул - ақсо. Нусхаи калами архиви миллии Ҷумҳурии исломии Афғонистон). / Азизуддин Насафи - Кобул. №61/1.
8. Насафи Азизуддин. Максад-ул-ақсо. Ба кӯшиши Ҳомид Раббонӣ. / Азизуддин Насафи -Техрон: Ҳомидӣ, 1351.-88 с.

ШЕВАҲОИ ИСТИФОДАИ АШЪОР, АМСОЛ ВА ҲИКОӢТИ ТАМСИЛӢ ДАР ОСОРИ НАСРИИ НАСАФӢ

Таҳқиқ дар шеваи корбурди ашъори шоирон дар осори насрии Насафӣ маълум мекунад, ки дар таркиби осори вай аз аксари шоирони орифе чун Саной, Аттот, Мавлоноӣ Балхӣ, Бобо Афзали Кошонӣ, Шоҳ Неъматуллоҳи Вали ва дигарон истифодаи шудааст. Ҳамчунин аҳли таҳқиқ тахмин намудаанд, ки ҳуди Насафӣ ҳам ашъоре сурудааст ва бархе аз намунаҳои ашъори хешро дар таркиби осори мансураш дар мавридҳои зарурӣ ба кор гирифтааст.

Ба ибораи дигар, корбурди ашъор, амсол, ривоёт ва ҳикоятҳои тамсилӣ дар осори ин ҳаким ва файласуф дар баробари истифодаи саноеӣ бадеӣ дар сабки нигориши таълифоти Насафӣ ба мо имкон медиҳад, ки ўро ҳамчун нависандаи соҳибсабке муаррифӣ намоем, ки дар ташаккули ду навъи насри асримиёнагии форсу тоҷик – фалсафӣ ва ирфонӣ саҳми босазое гузоштааст.

Калидвожаҳо: *сабк, фалсафӣ, ирфонӣ, шакл, ташаккул, ашъор, ҳикоят, тамсил, зарбулмасал, рубоӣ, таҳқиқ, таркиб, мазмун, моҳият.*

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТИХОВ, ПРИТЧ И РЕПРЕЗЕНТАТИВНЫХ РАССКАЗОВ В ПРОЗАИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НАСАФИ

Исследование использования стихотворений поэтов в прозаических произведениях Насафи показывает, что большинство известных поэтов, таких как Санои, Аттот, Мавлана Балхи, Баба Афзали Кошони, Шах Нематуллах Вали и другие, были использованы в его произведениях. Исследователи также предполагали, что Насафи сам пел стихи и в необходимых случаях использовал отдельные образцы своих стихов в своих прозаических произведениях.

Иными словами, использование в произведениях этого мудреца и философа стихов, притч, легенд и аллегорических рассказов, наряду с использованием литературным восхвалением позволяет нам представить его как писателя имеющего своего стиля, который внес вклад в формирование двух типов средневековой персидской прозы - философской и мистической.

Ключевые слова: *стиль, философский, мистический, форма, становление, поэзия, рассказ, притча, пословица, рубаи (четверостишие), исследование, композиция, содержание, сущность.*

METHODS OF USING OF POEMS, PARABLES AND REPRESENTATIVE STORIES IN NASAFI'S PROSE WORKS

Research on the use of poets' poems in Nasafi's prose works reveals that most of the famous poets like Sana'i, Attar, Mawlana Balkhi, Baba Afzal Kashani, Shah Nematullahi Vali and others

were used in his works. Researchers have also assumed that Nasafi himself also sang poems and used some examples of his poems in the compositions of Mansur when necessary.

In other words, the use of poems, similes, narratives and allegorical stories in the works of this sage and philosopher, along with the use of the artistic industry in the style of viewing Nasafi's works, allows us to present him as a writer with a style that helped in the formation of two types of medieval Persian prose. Tajik - philosophical and mystical has made a valuable contribution.

Keywords: style, philosophical, mystical, form, formation, poetry, story, parable, proverb, rubai (quatrain), research, composition, content, essence.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сатторов Ҳабибулло Ҷабборович - ассистенти кафедраи назария ва таърихи адабиёти тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, E-mail: sattori1990@mail.ru; Тел.: (+992) 987822221

Сведения об авторе:

Сатторов Ҳабибулло Ҷабборович - старший преподаватель кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айна, E-mail: sattori1990@mail.ru; Тел.: (+992) 987822221

About the author:

Sattorov Khabibullo Jabborovich - Senior Lecturer at Chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University of Tajikistan named after Sadriddin Ayni. E-mail: sattori1990@mail.ru; Тел.: (+992) 987822221

**ТАЛМЕҲ АЗ УСТУРАИ ПАЙҒАМБАРОН БО ҚОРБҮРДИ
“БОДИ САБО” ДАР ҒАЗАЛҲОИ ШОИРОНИ АСРИ XIV**

Забирова М.Э.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Санъати талмеҳ аз чумлаи роиҷтарин санъатест, ки шоирони ориф ба воситаи он ибрази андеша мекунад. Донишманди тоҷик Тӯракул Зеҳнӣ дар китоби «Санъати сухан» дар бораи талмеҳ маълумоти фаровон додааст, аз чумла ӯ менависад: «Талмеҳ дар луғат нигоҳи сабук қардан ба сӯйи чизест. Агар талмеҳро қалби таомеҳ қарор диҳем, ба маънои намакин қардан меояд, ки ин ҳам дуруст аст. Аммо дар адабиёти бадеӣ ишорат қардан ба воқеаҳои таърихӣ, асотирӣ, қиссаву афсонаҳо ва ба ягон шеърӣ маъруфи яке аз саромадони сухан санъати талмеҳ номида мешавад...» [7, с. 23]. Сируси Шамисо талмеҳро марбут ба равиши таносуб меонад [7, с. 23]. Соҳиби «Ҳақоик-ул-ҳадоик» талмеҳро якҷо бо илҳок дар қатори санъатҳои бадеие овардааст, ки онҳоро «суханварони мутааххир» кашф қардаанд [11, с. 344]. Дар китоби «Балогат ва суханварӣ»-и Худой Шарифов талмеҳ чунин шарҳ дода шудааст: «Маънои луғавии талмеҳ нигоҳ қардан ва ишора қардан ба сӯйи чизест. Дар истилоҳи илми бадеӣ ишора қардан ба қисса, ё масале маъруфро талмеҳ мегӯянд» [11, с. 83]. Аз баррасии навиштаҳои донишмандон дар мавриди санъати талмеҳ чунин натиҷа гирифта мумкин аст: Талмеҳ санъати маънавист, ки дар он ба қиссаҳои маъруфу ибратомез, масали машхур, воқеа, шахсиятҳои таърихӣ асотирӣ ва монанди инҳо назар афкандан ва ба ин восита бо лафзи андаку маъноии бисёр баён қардани матлаб аст. Ҳамчунин, ишора ба оятҳои Қуръонию аҳодиси набавӣ низ талмеҳ будааст.

Нуктаи ҷолиб ин ҷост, ки муъҷизаҳо ва воқеоти марбут ба пайғамбарон, ки шоирон тавассути онҳо изҳори андеша мекунад ва тасвирҳои шоирона меофаранд, дар онҳо то ҷое боди сабо ҳузур дорад. Масалан, ташбеҳи *сабо* ба худхуд ва талмеҳи Сулаймону шаҳри *Сабо* дар ғазали Ҳофиз дар баробари ироаи маънии олий инсичоми маъноӣ низ дар ҳадди камали суханварист:

Сабо ба хушхабарӣ худҳуди Сулаймон аст,

Ки муждаи тараб аз гулшани Сабо овард [8, с. 151].

Худҳуди Сулаймон – талмеҳ ва ишора ба достони Сулаймони набӣ ва ғайбати худҳуду овардани хабари хуш аз кишвари Сабову маликаи он Билқис, ки дар «Қуръон» зикр шудааст. «Гулшани Сабо»- гулшан ва ё худ боғу бӯстони кишвари Сабо аст. Бино ба гуфтаи Муҳаммади Истеълomӣ, дар ин байт «Сабо киноя аз ҳастии моварои ин ҷаҳони моддист ва боди субҳи баҳорӣ барои соҳибдиле чун Ҳофиз паёмоварии шодиҳои он сарзамин аст» [8, 432].

Ҳамин маъниро дар ғазали дигар ба таври дигар баён месозад:

Мужда, эй дил, ки дигар боди сабо боз омад,

Худҳуди хушхабар аз тарфи Сабо боз омад [8, с.173].

Дар ин байт низ сабо ба худхуд ташбеҳ шуда ва талмеҳе ба достони Сулаймон дорад. «Худҳуди хушхабар» - ҳамон боди субҳи баҳорӣ, ё худ сабо аст, ки аз «тарафи Сабо», яъне аз ҷониби маъшук меояд. Нуктаи ҷолиб он аст, ки ташбеҳшаванда (боди сабо) дар мисраи аввал асту ташбеҳкунанда (худҳуди хушхабар) дар мисраи дувум. Аслан чунин тарзи сухан дар шеъри шоирони сабки ҳиндӣ маъмул аст, ки бино ба гуфти яке аз сабкшиносон - Марзиyai Ночӣ, «аксарӣ ва доимӣ» аст ва

метавонад ба унвони як хосса зикр шавад» [3, с. 3]. Рустами Ваҳҳобниё дар мақолаи худ «Нишонаҳои сабки ҳиндӣ дар шеъри Ҳофиз», ки баҳрабардории шоирони сабки ҳиндиро аз шеваи сухани Ҳофиз баррасӣ кардааст, муътақид аст, ки сабки Ҳофиз ба шоирони сабки ҳиндӣ таъсири зиёд гузоштааст [3, с. 12]. Байти болои Ҳофиз далели дигарест бар андешаи ин муҳаққиқ аст. Баҳоуддин Хуррамшоҳӣ дар мавриди сохт ва сурати ғазали Ҳофиз менависад: «Сохт ва сурати ғазали Ҳофиз дар таърихи ғазали форсӣ, яъне аз аҳди Рӯдакӣ то асри Ҳофиз бесобиқа аст, аммо белоҳиқа нест, зеро сабки ҳиндӣ, ки абёташ башиддат мустақил аст, сурату сохторашро аз Ҳофиз гирифтааст» [3, с. 89].

Талмеҳ аз устураи Сулаймон бо истифодаи *боди сабо* дар ғазалҳои дигари сарҳалқии шоирони асри XIV Ҳочуи Кирмонӣ низ ба назар мерасад:

*Эй сабо, гулгули булбул ба гулистон бирасон,
Қиссаи мӯр ба дарғаҳи Сулаймон бирасон [6, с.456].*

Ривояти мӯру Сулаймон дар ин байт аз он талмеҳ шудааст. Дар ин байти Ҳочу «булбул» киноя аз қаҳрамони лирикӣ- ошиқ, ҳуди шоир асту «гулистон» киноя аз кӯйи дӯст. Дар мисраи дувум «қиссаи мӯр», ки талмеҳест, аз устураи Сулаймон, ҳамзамон «мӯр» истиора аз қаҳрамони лирикӣ – ошиқ асту «дарғаҳи Сулаймон» истиора аз кӯйи дӯст. Бояд зикр кард, ки устураи Сулаймон дар ғазали асри XIV хеле зиёд талмеҳ шудааст, аммо мо ин ҷо ҳамон абётро мавриди таҳқиқ қарор додем, ки ин устура дар робита бо боди сабо матраҳ шудааст.

Ин нуктаро ҳам бояд тавзеҳ дод, ки корбурди *боди сабо* дар робита бо устураи Сулаймон дар ашъори шоири тавонои асри XII Ҳоқонии Шарвонӣ хеле ҳунармандона ба кор рафтааст, ки бешубҳа, шоирони асри мавриди таҳқиқи мо аз он бетайсир набудаанд. Масалан, Ҳоқонӣ мегӯяд:

*Чу худҳуде, ки саҳар хост бар Сулаймонвор,
Мубашишири дами субҳ омаду бариди сабо [5, с.47].*

*Дурустгӯйи Садруззамон Сулаймон буд,
Сабо чу худҳуду меҳнатсарои ман чу сабо [5,с.48].*

*Забон саногари дарғаҳи Мустафо хуштар,
Ки бо гири Сулаймон накутар аст сабо [5, с.48].*

Таъсирпазирии шоирони асри XIV аз ин шоири бузург мавзуи баҳси дигар асту берун аз мавзуи таҳқиқи мо, аммо зикри ин нукта лозим аст, ки дар тасвироронии *боди сабо* шоирони ин аҳд аз таъсири Ҳоқонӣ дар канор набудаанд.

Талмеҳ аз устураи пайғамбарон бо корбурди *боди сабо* аз мушаххасоти ғазали ин аҳд аст. Аз баррасии ашъори шоирони асри XIV маълум мешавад, ки дар ғазалиёти ин давр аслан ду навъи талмеҳро мушоҳида кардан мумкин аст: талмеҳоти арабӣ- исломӣ ва талмеҳоти эронӣ. Талмеҳоти арабӣ- исломии шоиронро метавон ба ду гурӯҳ ҷудо кард. Ба гурӯҳи аввал талмеҳоти пайғамбарон дохил мешаванд, ки ҳама аз «Қуръон»-у ривоятҳои исломӣ сарчашма гирифтаанд. Ба гурӯҳи дуюм, бевоситаи ривоёту қисса ва ашҳоси машҳури олами ислом дохил мешаванд. Бояд зикр кард, талмеҳи пайғамбарон дар ашъори шоирон, пеш аз ҳама, барои баёни андешаҳои ирфонӣ истифода шудааст, аммо аз он ҷо, ки аксари суханварони ин давра шоири ориф буданд, тасвиророй ва ҳунари шоириро дар мадди аввал гузоштаанд.

Устураи Юсуфи набию воқеаҳои марбут ба ӯ, алаҳхусус бӯйи пираҳани ӯ воситаи байни андешаҳои ирфонии шоирони ин давра гаштааст. Суханварон дар баробари маъонии олий тасвирҳои шоиронаи олие бо истифода аз саргузашту Юсуфу боди сабо офариданд. Масалан, дар ғазали Ҳочуи Кирмонӣ:

*Бӯйи пираҳани Юсуф зи сабо мешунавам,
Ё зи бӯстони Ирам нафҳаи бӯйи суманаш [5, с. 456].*

Дар китоби «Сухани аҳли дил» таъя ба фарҳангҳо доир ба Юсуф чунин маълумоти мухтасар омадааст: «Юсуф аз пайғамбарони банни Исроил, фарзанди Якуб пайғамбар ва модараш Роҳил ном дошт. Дар хурдсолӣ чун падараш ба ӯ меҳри зиёд дошт, бародаронаш

хасад бурданд ва ўро бо худ ба сахро бурданду ба чоҳ афканданд. Чамоате аз корвониён ўро аз чоҳ бароварданду дар Миср фуруҳтанд. Юсуф пас аз муддате дучори машаққати фаровон гардиду ба зиндон афтод ва охируламр ба мақоми фармонравоии кишвари Миср ноил омад. Юсуф дар адаби форсӣ-тоҷикӣ рамзи зебой ва покию бегуноҳӣ аст. Дар истилоҳи ирфонӣ мурод аз Юсуфи қудсӣ рӯҳи шарифи инсоне аст, ки гирифтори банди зулматқадаи тан шудааст» [9, с. 38]. Дар байти болои Хочу сухан аз «пироҳани Юсуф» аст, ки шоири ориф аз боди сабо мешунавад. Аз саргузашти Юсуф бармеояд, ки маҳз тавассути пероҳани Юсуф, ки мероси пайғамбарон буду ба ирс ба ӯ расида буд, дидаи нобиногаштаи падараш – Яъқуб бино мегардад. Юсуф дар байти Хочу рамзи зебоии мутлақи маъшуқи азалист ва «пироҳан» намоди лутфи ўст. Ҳамон гуна, ки чашми Яъқуб бо бӯйи пироҳани Юсуф равшан гашт, шоири ориф тавассути боди сабо лутфи маъшуқи азалиро мешунавад. Яъқуб, ки дар иртибот бо Юсуфу пироҳан меояд, киноя аз ошиқи сарсупурда аст. Ба таъкиди Хочу, бояд яъқубвор ошиқи сарсупурда буд, то аз сабо бӯйи пироҳани Юсуфро шунид:

Хабар аз андуҳи Яъқуб надорию муқим,

Бӯйи пироҳани Юсуф зи сабо металабӣ [6, с. 487].

Хочуи Кирмонӣ чандин ҷойи дигар аз Яъқубу Юсуф ва пероҳан бо истифода аз *боди сабо* ёд кардааст, ки ҳар як дар баробари маънии олии ирфонӣ тасвирҳои шоиронаи зебое доранд:

Ба ҷуз насими сабо, эй бародарони азиз,

Кӣ орад аз тарфи Миср бӯйи пираҳанам [6, с. 423].

Дар байти боло номе аз Яъқубу Юсуф нест, аммо зикри «Миср», ки Юсуф он ҷо ба салтанат расида буд ва «пироҳан» талмеҳест аз қиссаи Юсуф. Илова бар ин, калимаи «бародарон» инсичоми маъноӣ ба саргузашти Юсуф дорад. Ҳунари волои шоирона дар он зоҳир мегардад, ки шоир бо як калима чандин маъноро баён мекунад. Дар ғазали дигар мегӯяд:

Эй азизон, ба ҷуз аз боди сабо ҳеч башир,

Хабари Юсуфи гумгашта ба Канъон набарад [6, с.345].

«Канъон» - ватани Яъқубу Юсуф аст ва зикри «азизон» то андозае ишора ба Азизи Миср ҳам дорад. *Боди сабо* ба сифати хабаррасон -пайвандгари Юсуфу Яъқуб ба кор рафтааст.

Мафҳуми «пираҳан», ки ишора ба пироҳани Юсуф аст, дар шеърӣ Камоли Хучандӣ дар робита бо боди сабо хеле бамавқеъ ба кор рафтааст:

Дар домани гул чок фитодаст зи ҳар сӯ,

Эй боди сабо, бӯйи ту аз пираҳани кист? [1, с.59]

Аз сабо чандон бишуд бӯйи ту фош,

Пираҳан қард ин хато бар гарданат [1, с.148].

Дил ҷу пироҳани ту меларзад,

Гар ба ту бигзарад насими сабо [1, с.42].

Бояд зикр кард, ки Камоли Хучандӣ дар қорбурди санъатҳои бадеӣ дасти тавоно дорад. Адабиётшиноси тоҷик А. Афсаҳзод дар бораи ҷигунагии қорбурди санъатҳои бадеӣ дар ашъори ин шоири бузург чунин андеша дорад: «Дар ашъори Камоли Хучандӣ аксари санъатҳои бадеӣ, хусусан ташбеҳ, таҷнис, киноя ва ихом бештар ба қор бурда шудаанд» [1, с.123]. Профессор Бадриддин Мақсудов дар ин бора менависад: «Муҳимтарин саноеъе, ки дар ашъори Камол бештар ба қор рафтааст, таҷнис ва ташбеҳу киноя аст» [11, с.78]. Қобили зикр аст, ки дар баробари дигар санъатҳои санъати талмеҳ низ дар ашъори Камоли Хучандӣ нақши муҳим дорад. Мо ин ҷо танҳо ҳамон талмеҳоти Камоли Хучандиро зикр кардем, ки ҳангоми қорбурди мафҳуми *сабо* истифода гардидааст.

Дар байти зерӣ Ибни Ямини Фарюмадӣ маънии дар боло зикршуда, яъне «насими пираҳан», ки талмеҳест аз қиссаи Юсуф, мушоҳида мекунем:

Боди субҳ аст ин, надонам, ё насими пираҳан,

К-аз барои нури чашми пири Канъон медамад [4, с.231].

«Боди субҳ» - ҳамон боди сабост, ки шоир вайро аз ҷиҳати хушбӯйию эҳғарӣ ба насими пираҳан ташбеҳ додаст. Мурод аз «насими пираҳан» пираҳани Юсуфи набист. «Нури чашм» дар танҳои киноя аз фарзанд аст ва «пири Канъон» киноя аз Яъқуб аст.

Исои Масеҳ низ аз ҷумла пайғамбаронест, ки шоирони ин аҳд дар қорбурди боди сабо аз ӯ талмеҳ кардаанд. Ин образ дар иртибот бо боди сабо бештар дар ашъори Ибни Ямини Фарюмадӣ ба қор рафтааст:

Ҳар субҳдам боди сабо аз зулфи мушкафшони ӯ,

*Орад насиме сӯйи мо ҳуш аз дили мо мебарад.
Боде, ки вақти субҳдам аз хоки кӯяш мевазад,
Ҳаққо, ки дар ҷонпарварӣ оби Масеҳо мебарад [4, с.217].*

Дар бораи Исо пайғамбар дар «Фарҳанги асотир ва дostonвораҳо дар адабиёти форсӣ» маълумоти муфассал омадааст. Аз ҷумла, гуфта шуда, ки «Исо фарзанди Марями Носирӣ (мансуб ба Носараҳ), мулаққаб ба Масеҳ ва Калиматуллоҳ ва Рӯҳуллоҳ ва Масеҳо ва Зулнахла аст, ки ашҳари он ҳамон Масеҳ аст ва дар Қуръон ҳам 11 бор аз ӯ ёд шудааст...[9, 591]. Дар бораи Исо баҳсҳои бисёре вучуд дорад. Он ҷӣ барои мо муҳим аст баъзе аз лаҳзаҳои зиндагии ӯст, ки шоирон ба онҳо ишора кардаанд. Аз Исо муъҷизоте нақл кардаанд, ки пайваста дар адабиёти мавриди талмеху ташбеҳ қарор гирифтаанд. Аз ҷумла, «дами Исо», ки хосият ҷонбахшӣ дорад, ки бино ба гуфтаи муҳаққиқон, ҳам дар «Қуръон» ва ҳам дар «Инчил» ишора шудааст. Хусусияти дигар аз Масеҳ ба осмон рафтани ӯст ва ҳамчунин «дар Қуръони маҷид се бор ба таъйиди Худованд Исо(а)-ро ба тавассути Рӯҳулқуддус ишора шудааст...[9, с.572].

Ибни Ямин дар байти боло бо ишора ба Масеҳо ба «*дами ҷонбахш*»-и ӯ ишора дорад, ки дар баробари насими кӯйи маъшуқи азали, ки боди сабо меоварад, беарзиш аст. «Об аз касе бурдан» - киноя аз хору ҳақир кардани ӯст [2, с. 2]. Дар байти дигар бӯе, ки сабо аз зулфи маъшуқ меоварад, ба дами Исо ташбеҳ шудааст:

*Мушк бар кофур мебезад сабо аз зулфи ӯ,
З-он ҷу анфоси Масеҳо роҳати ҷон медиҳад [4, с.221].*

Дар байти дигар, ки матлаи яке аз ғазалҳои машҳури ӯст, насими хоки Хуросон – Ватани шоир ба дами ҷонбахши Рӯҳулқуддус ташбеҳ шудааст:

*Субҳдам боде, ки аз хоки Хуросон медамад,
Чун дами Рӯҳулқуддус дар пайкарам ҷон медамад [4, с.231].*

Бояд зикр кард, ки ин ғазал аз ғазалҳои ватандӯстонаи Ибни Ямин буда, дар он боди субҳдам, ҳамон боди сабо, ки аз хоки Хуросони бузург мевазад, ба беҳтарин сифат ситоиш шудааст:

*Боди субҳ аст ин, надонам, ё насими пираҳан,
К-аз барои нури чашими пири Канъон медамад.
Чун гузар кардаст бар хоки Хуросон, лочарам,
Рӯҳпарвар чун насими боғи Ризвон медамад.
Менишонад оташи андуҳи дил чун оби раз,
Боди рӯҳафзой, к-аз хоки Хуросон медамад.
Бодро хосияти ҷонпарварӣ донӣ, зи чист?
З-он сабаб, к-аз кӯйи чун фирдавси ҷонон медамад.
Он Масеҳодам, ки анфосаи бувад ҷонбахш аз он,
Аз миёни чашмасори оби ҳайвон мадамад.
Чини зулфаш мекунад яғмо насими субҳдам,
Ҳушнафас чун нақҳати мушки Хутан з-он медамад.
Булбули табъи маро ояд насими кӯйи ӯ,
Ҳамчу боди субҳгоҳӣ, к-аз гулистон медамад.
Мебарад ҷамъият аз Ибни Ямин якборагӣ,
Нафҳае, к-аз чини он зулфи парешон медамад [4, с.231].*

Чунон ки мушоҳида мешавад, дар байти дувори ғазал шоири ватанпараст боди субҳгоҳии ватани худро ба пирохани Юсуф, ки хосияти хушбӯию нурбахшӣ дорад, ташбеҳ намудааст. Яъне, бӯйи хоки ватан барои шоир чунон азиз аст, ки насими пирохани Юсуф барои Яъқуб аст. Ба таъбири дигар, чун пирохани Юсуф, ки дидаи нобинои пири Канъонро бино кард, насими хоки Хуросон барои Ибни Ямин ҳамин хосиятро дорад. Дар байти сеум шоир бодро аз он вачҳ рӯҳпарвар чун боғҳои биҳишт медонад, ки аз хоки Хуросон гузар кардааст. Дар байти чаҳорум сабаби ҷонпарварии боди саборо аз он медонад, ки аз кӯйи чун боғҳои биҳишти маҳбубаи шоир, ки дар ватанаш – Хуросон аст, гузар кардааст

Ҳамин тарик, тасвирҳои шоирона бо истифода аз мафҳуми сабову муродифҳои он дар ғазали шоирони асри XIV хеле зиёд ва дар айни замон устодонаву хунармандона, бо истифода аз санъати талмех ба тасвир омадаанд, ки намоёнгари камолоти сухани шоирони ин даврон аст. Шоирони ин даврон дар ғазалҳои худ як маъниро бо тарзҳои гуногун баён кардаанд, ки яке аз дигаре зеботару табиитар аст ва хонанда аз мутолиаи онҳо лаззати маънавий мебарад.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Камоли Хучандӣ - Устои ғазал/ А.Афсаҳзод.- Душанбе, 1375.-324 с.

2. Афифӣ, Раҳим. Фарҳангномаи шеърӣ/ Раҳим Афифӣ. -Техрон, 1372. -1231 с.
3. Ваҳхобниё, Рустам. Нишноаҳое аз сабки хиндӣ дар Ҳофиз// Адабиёт ва санъат, №20 (1419), 15.05.2008, С. 12-13.
4. Девони ашъори Ибни Ямини Фарюмадӣ. Бо тасҳеҳ ва эҳтимоми Ҳусайнаӣ Бостонирод/ Ибни Ямини Фарюмадӣ. -Техрон, 1363.-586 с.
5. Девони Ҳоқонии Шарвонӣ. Ба эҳтимоми Зиёуддини Сачҷодӣ/Ҳоқонии Шарвонӣ. -Техрон, 1373.- 679 с.
6. Девони Ҳочуи Кирмонӣ. Ба эҳтимоми ва тасҳеҳи Аҳмад Суҳайлии Хонсорӣ/ Ҳочуи Кирмонӣ. -Техрон, 1336.- 675 с.
7. Зеҳнӣ, Т. Санъати сухан/Т. Зеҳнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. -328 с.
8. Истеълomӣ, Муҳаммад. Дарси Ҳофиз/М.Истеълomӣ. -Техрон, чилди якум. 1386.- 1222 с.
9. Ёҳаққӣ, Муҳаммад Чаъфар.Фарҳанги асотир ва достонвораҳо дар адабиёти форсӣ-тоҷикӣ /М. Ёҳаққӣ. -Техрон, 1386.-548 с.
10. Мусулмункулов Р.Фуруғи шеъри ҷонпарвар/Р.Мусулмонкулов. -Душанбе: Ирфон, 1984. -223 с.
11. Сатторзода А. Баргузидаи навиштаҳо./ А.Сатторзода.-Душанбе: Дониш, Бахши 1. 2021.- 344 с.

ТАЛМЕ (НАМЕК) ИЗ СТИХОВ ПРОРОКОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ВЕТРА В ГАЗЕЛЯХ ПОЭТОВ XIV ВЕКА

В статье изображено множество поэтических образов с использованием концепции стихов и синонимов в газелях поэтов XIV века, и в то же время мастерски и художественно, с использованием искусства талмуда, в котором отражено совершенство слов поэтов этого периода. Намек (талме) из стихов пророков, использующих ветер - сабо, является одной из особенностей газели этого завета. Поэты этого периода в своих газелях по-разному выражали один и тот же смысл, один из которых красивее и естественнее, и читатель получает духовное удовольствие от их чтения.

Ключевые слова: литература, поэтическое изображение, вымысел, поэт, газель, талме (намек), восточный ветерок, сказание.

TALME (HINT) FROM THE POEMS OF THE PROPHETS WITH THE USE OF WIND IN THE GAZELS OF THE POETS OF THE XIV CENTURY

The article depicts many poetic images using the concept of verses and synonyms in the ghazals of poets of the 14th century, and at the same time masterfully and artistically, using the art of the Talmud, which reflects the perfection of the words of the poets of this period. Talme from the verses of the prophets, using the wind - clogs, is one of the features of the ghazal of this covenant. The poets of this period in their ghazals expressed the same meaning in different ways, one of which is more beautiful and natural, and the reader receives spiritual pleasure from reading them.

Keywords: literature, poetic image, fiction, poet, gazelle, hint (talme), east breeze, legend.

Сведения об авторе:

***Забирова Мехринисо Элбеговна** - соискатель кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета имени С.Айни. Адрес: 734003, г.Душанбе, пр. Рудаки 121, тел: (+992) 919006525, E-mail: mehriniso zabirova@bk.ru*

About the author:

***Zabirova Mehriniso Elbegovna** - applicant for the theory and history of literature department of the S.Aini Tajik State Pedagogical University. Address: 734003, Dushanbe, 121 Rudaki Ave., tel: (+992) 919006525, E-mail: mehriniso zabirova@bk.ru*

ТАСВИРИ ЗАН-МОДАР ДАР АШЪОРИ МЪЪМИН ҚАНОАТ

Раҳимӣ М.Р.

Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи С. Улугзод

Тасвир ва алалхусус тавсифу ситоиш Зан-Модар аз мавзуъҳои ҷовидонаи адабиёт буда, адабиёти ҳеч қавму миллате ҳолӣ аз ин мавзуъ набудааст. Адабиёти оламшумули форсии тоҷикӣ, ки таърихи куҳан дорад, тасвири зан собиқаи дерина дошта, аз адабиёти даврони бостон сарчашма мегирад. Дар тӯли таърихи беш аз 3000 солаи адабиёти мо симои зан тасвирҳои гуногун дорад, вале ин нукта мусаллам аст, ки ҳеч як шоире аз ин мавзуъ дар қанор намондааст. Дар адабиёти асримиёнагии мо бештар маврид зан ба сифати маҳбубаю маъшуқа ва намоду сунбули зебоию дилрабоӣ ба тасвир омадааст. Дар осори баъзе нависандагони қуруни вусто, аз ҷумла дар бархе асарҳои насри ривоятӣ занро аз дидгоҳи инсонӣ нигариста, уро ба ҳайси соқӣ, мутрибу хунёгар, раққос ва гоҳе маъшуқаю қанизе ба тасвир овардаанд, ки ниёзҳои онҳоро бароварда мегардонад. Аммо аз устод Рудаки то ба имрӯз шоирони мо занро ба ҳайси

олиҳаи зебой ва модарро сунбули отифаву меҳрубонӣ ба тасвир кашидаанд, ки мавзуи баҳси дигар аст.

Дар адабиёти муосири тоҷик тасвири Зан-Модар мавқеи бузург дорад ва дар ашъори ҳама шоирони тоҷик ин мавзӯ ба назар мерасад. Яке аз шоироне, ки дар тасвири Зан-Модар доди суҳан дода, суннатҳои миллии мардуми тоҷикро маҳз бо воситаи ин образ тасвиру ташфиқ кардааст, шоири зиндаёд Муъмин Қаноат мебошад. Дар тасвири Муъмин Қаноат мафҳумҳои «Модар» ва «Забон» бо ҳам таваҷҷуан, зеро инсон забонро пеш аз ҳама аз модар меомӯзад, аз ин сабаб онро «забони модарӣ» мегӯяд. Дар шеъри машҳури «Ба ҳаводорони забони тоҷикӣ» ташбеҳи забони модарӣ ба «шири модар»-у «меҳри модар» хеле бомавқеъ афтодагӣ, ки дар баробари инсичоми маънӣ вусъати маъноӣ ҳам дорад:

*Баҳри ман танҳо забони модарист,
Ҳамчу шири модар аст,
Баҳри ӯ ташбеҳи дигар нест, нест,
Чунки меҳри модар аст.
З-ин сабаб чун шӯҳихои дилбарам,
Дӯст медорам варо,
Чун навозишҳои гарми модарам,
Дӯст медорам варо... [4, с. 13]*

Шоир оғози эҷоди худро аз суруди «Алла»-и модар медонад ва маҳз модар аст, ки хунари суҳанвариро дар сиришти ӯ бедор кардааст:

*Лаҳзае аз кӯдакӣ дар ёди ман –
Солҳои аввали эҷоди ман –
Мондааст, гӯё ба рӯи мавҷи об
Хираю ларзон чу акси офтоб...
Хурд будам, бистарам гаҳвора буд,
Бистари чунбони ман сайёра буд.
Дар ҳамин ҷо буд хӯрду хоби ман,
Дар ҳамин ҷо минбару меҳроби ман... [4, с. 11]*

Шоир модарро ба офтоб монанд мекунад. Ташбеҳи модар ба офтоб аз он ҷо табиӣ воқеист, ки ваҷҳи муштарақ доранд. Агар офтоб сабаби рушду нумуи замин бошад инсонро аз ҷиҳати моддӣ таъмин кунад, меҳри модар сабаби рушду камолоти маънавии инсон мегардад:

*Дар ҳамин ҷо бар сари гаҳвораам,
Аллагӯён модари бечораам,
Бо табассум, бо такаллум, бо шитоб
Мебаромад ҳар саҳар чун офтоб.
Савти аввалро, ки бишнидам аз он,
Ҳаст танҳо дар навои булбулон.
Ҳарфи аввалро, ки бишнидам аз он,
Ҳаст ҳоло дар забони кӯдакон... [4, с. 12]*

Ташбеҳи меҳри модар ба нури ҷонбахши офтоб, ки бар сари оламу одам яксон нур меподаду гармӣ медиҳад ва «аз тобиши ӯ ҷумла набототи ҷаҳон соҳиби ҷон» мешавад, хеле табиӣ аст. Аммо шоир бо ин ташбеҳ қаноатманд нест, «меҳри ҳамешагии модарро дар нур фузун аз меҳри ховар» медонад:

*Дар гармию покию ҷаҳонорой
Кай бошад офтобро ҳамтасе?!
Аз тобиши ӯ ҷумла набототи ҷаҳон
шуд соҳиби ҷон.
Меҳри дигаре, ки дар тамоми олам
Якзайл битобад ба сари ҳар одам,
Дар гарму хунук ҳарорати ӯ яксон бошад тобон.
Ин меҳри ҳамешагии модар бошад,
Дар нур фузун зи меҳри ховар бошад [5, с. 48].*

Бино ба таъкиди шоир, «лафзи модар» манбаи панд андарз буда, дар камолоти маънавии инсон таъсиргузор аст. Аз ин рӯ шоир лафзи модарро дар ширинӣ ба «қанди Самарқанд», дар шӯхию тарабнокӣ ва навърасонӣ «дарё» ва ба таъсиргузорию муассирӣ ба «барқ» монанд кардааст:

*Лафз ё худ манбаи панд аст он,
Ё ки аз қанди Самарқанд аст он?
Ё ба шӯхӣ зодаи дарёст ӯ,
Ё ба шоҳи барқ пайванд аст он! [5, с.14]*

Симои Модар ба сифати отифаю меҳрубонӣ дар тамоми лаҳзаҳои зиндагии фарзанд арзи ҳастӣ мекунад. Шоир ғаму дард ва шодию нишоти зиндагии инсонро бо ҳузури модар ба тасвир меоварад. Чунончӣ, дар шеъри «Ёд» ки шоир ба бародараш Анвар баҳшида, ки хатти сиёҳаш омадааст:

*То номаи сиёҳи ту омад ба номи ман,
То хати ҷанг тира шуд роҳи паёми ман.
Пайроҳае, ки сӯи ту мебурд, кӯр шуд,
Сарчаишае, ки таъми туро дошт, шӯр шуд.
Дар назди чор хоҳари гирёну музтарам.
Кардам сафед номаро чун мӯи модарам. [4, с.12]*

Шоир зикри аз «чор хоҳари гирёну мустар»-аш ёд мекунад, аммо ҳамин зикри «кардам сафед номаро чун мӯи модарам» кофист, ки хонанда дарду ранҷи модарро дар суги фарзанд шаҳидаш эҳсос кунад.

Даврони кӯдакию наврасии Муъмин Қаноат дар солҳои Ҷанги Бузарги Ватанӣ гузашта ва ӯ таъсири мудҳиши ҷангро дар вучудааш эҳсос кардаву дар симои ҳазонгаштаи модараш мушиҳида намудааст. Шоир вақте аз ҳодисаҳои ҷанг қисса мекунад, симои Модарро пеши назар меоварад ва тамоми оқибати шуми ҷангро бо воситаи ин образ ба тасвир меоварад, ки мафҳуми «модар» то ҷое таҳаввули маъноӣ мекунаду муқобилмаъно ё худ антоними мафҳуми «ҷанг» мегардад. Ин нуктаро ҳам дар ашъори ғиноӣ ва ҳам дар достонҳои Муъмин Қаноат мушоҳида кардан мумкин аст. Масалан дар шеъри «Модари Либия»:

*Ман пуштибону фотеҳи ин шаҳр нестам,
Ман нохудои киштии ин баҳр нестам.
Аз чӣ калид медиҳӣ акнун ба дасти ман?
Эй модари бузург, аё соҳиби ватан!.. [4, с.64]*
*Ва ё дар шеъри «Парваришгоҳи Ватан»:
Мардҳо дар размҳои марзбонӣ мурдаанд,
Модарон дар ҷангҳои меҳрубонӣ мурдаанд,
Душманон аз ҳештан в-аз дигарон ҷон бурдаанд,
Тифлҳои зору ҳайрон мондаанд.
Тифлҳои монда рӯи ҷисми сарди модарон,
Дар миёни шӯълазори сангари размоварон,
Аз канори модарон дар сарзамини бекарон... [4, с.65]*

Дар шеъри «Хоби қаҳрамон», ки ба Тӯйчӣ Эрийгитов баҳшида шудааст, шоир эҳсосоти ботинии қаҳрамонро дар лаҳзаҳои охири ҳаёташ ба тасвир мекашад, ки табиӣ ва воқебинона аст:

*Дид ҷуз як чора дигар чора нест,
Шуд ба чаишаи қатраи ашк шарар.
Ёди модар, ёди кишвар кард, хест,
Шуд ба ҷони ӯ ҷавонмардӣ сипар.
Дар қафояи лаишари дар хоку хун,
Сад ҳазорон чаишҳои интизор,
Дар ҳаёлаш модари танҳои ӯ,
Модари то рӯзи тӯяи чаишдор... [4, с.63]*

Инсон дар лаҳзаҳои охири ҳаёташ медонад, ки ҳоло мемирад, аз модар ёд мекунад ва бо ёди модар талхӣ маргро ба худ ширин мекунад. Тоҷики қаҳрамон, ки синаашро сипари душман кард, то ҳамяроқонаш амон ёбанд, рӯ ба рӯ бо душману интизори марг

ба ёди модар меафтад:

*Баъд як сония гӯё хоб дид:
«Рӯи ҳавлӣ об мезад модараи,
Ў даме дам дод ҷуфти говро,
Гирд мегардид аз шодӣ сараи.
Бар димоғи мезанад бӯи замин,
Бӯи райҳон, бӯи гулҳои баҳор,
Рафту рӯи сабзаи тар хоб кард,
Дар тағи токе канори ҷӯйбор...»
Хоби ӯ онқадр ширин будааст,
Ки намеояд сифотаи бар забон,
Ў нашуд бедор з-ин хоби гарон,
Буд ин хоби муқаддас ҷовидон... [4, с.64]*

Ин нукта дар шеъри «Мавчи одам», ки шоир ба қаҳрамонписар дигари тоҷик Саидкул Турдиев бахшидааст, боз ҳам равшантар ба тасвир омадааст:

*Тан ба тан бо лашкаре ҷангид ... Оваҳ, ногаҳон
Тири душман аз билети сурх – аз ҷавшан гузаит,
Аз дили пурхашми тоҷик – аз дами оҳан гузаит,
Ҳаст дар ёдат, чӣ сон афтонд ўро бар замин? ...
«Воҳ, модар!» гуфтаю хоки туро оғӯи кард.
Лаҳзае модар - замин қалби ҷавонро гӯш кард:
Даргузаит ӯ ...
Дар ҳамин дам
лашкар аз дарё гузаит... [4, с.103]*

Ҳамин гуна тасвиророи воқеоти ҷанг бо истифодаи образи модар дар дostonҳои шоир бештар ба назар мерасад. Муъмин Қаноат аз образи Модар устура месозад. Ва ин устурасозии шоир аз устураҳои адабиёт ва суннатҳои аҳди бostonии миллат сарчашма мегирад:

*Мани модар ба умре қадхудо будам,
Равонбахши ҳазорон наслҳо будам,
Агарчи рӯзгоре бенаво будам,
Замин будам, замини зери по будам. [4, с.70]*

Устураи Замин-Модар дорои собикаи кӯҳан аст ва реша дар китоби муқаддаси ниёгон «Авесто» дорад, ки дар ашъори Муъмин Қаноат ба такрор ёд мешавад. Дар ҳама дostonҳои Муъмин Қаноат образи модар ҳузур дорад, новобаста ба он, ки дostonҳо ба мавзӯҳои мухталиф ихтисосдоранд. Ҳаммаъноии Замину Модар аз онҷо сарчашма мегирад, ки ҳар ду ҳаётбахшанд ва насли оламу олам маҳз ба туфайли замину модар бавучуд меояду идома меёбад. Ин маънӣ дар дostonҳои шоир муқарра омадаанд. Аз ҷумла дар дostonи «Суруши Сталинград», ки ба мавзӯи ҷанг ихтисосдоранд, симои модар ба ҳайси фариштаи наҷот ва идомадиҳандаи ҳаёт дар лобалои дoston ҳузур дорад. Шоир дostonро бо номи Модар ҳусни оғоз мебахшад:

*Аё модар, дуои хайр мечӯям,
Чу фарзанди ту роҳи хайр мепӯям,
Ҷаҳони розҳо,
бинмо ҷаҳонамро,
Кушо оғози талхи дostonамро! [4, с.96]*

Суруши якуми дoston, ки «Замин» унвон дорад, ҳамон Замин-Модар аст. Шоир бо қорбурди санъати ташхис ба замин қудрати сухан гуфтан медиҳад ва ўро ба сифати модаре ба тасвир меоварад, ки бо фарзандҳояш сухан мегӯяд:

*Маро гаҳвора мегӯянд,
Чун гаҳвораи заррин,
Вале ман модари бечораам, хокам.
Агар тифле ба рӯям по ниҳад, шодам,
Агар марде фитад аз пой, ғамнокам.*

*Чу модар дар азо бо синаи чокам,
Напндоред бедардам, кафи хокам!... [4, с.97]*

Замин дар тасвири шоир ба ҳайси модар эҳсоси модарона дораду бо «хандаи тифл шод»-у бо «афтодани мард ғамнок» аст ва чангро маҳкум мекунад. Муаррифӣ кардан замин ба сифати модар шоир чандин маъниро дар зехн дорад, ки ба хонандааш ёдрас мекунад. Аз чумла инсон бояд ба замин чун модари хеш муносибат кунад, зеро рӯзирасон инсон замин аст. Инсон ҳар қадар ба замин меҳрубон бошад, лутфи эҳсони вай бештар мегардад. Шоир чангафрӯзонро аз номи Замин-Модар маҳкум мекунад ва паём мефиристад, ки заминро чун модар ва худро ба сифати писар донанд:

*Маро модар,
Шумо, эй қамҳо, худро писар хонед.
Чу модар аз бисотам
Бар шумо эъҷоз бахишдам,
Зи ҷазби худ гузаштам,
Бар шумо парвоз бахишдам,
Ки боре модари ғамхор гӯедам... [4, с.97]*

Достони «Суруши Сталинград», ки бо дуои модарон ҳусни оғоз меёбад ва бо «Ручӯи модарон» ба итмом мерасад, ки шоир дар баробари баёни мушкилоти гетӣ орзую умеди модарон ибраз меорад.

Дар мавриди достони «Суруши Сталинград» муҳаққиқони зиёде изҳори андеша кардаанд ва ҳунари достонсароии шоирро сутудаанд. Нуктаи муҳиме, ки дар достонҳои шоир, аз чумла дар достони номбурда ба назар мерасад, зуҳури эҳсосоти зебонигори ғиноии шоир дар достон ҳангоми тасвири Зан-Модар аст. Ба таъбири дигара, дар достонҳо ҳангоми тасвири зану ё худ модар ҳунари шоири шеърӣ ғиноӣ будани Муъмин Қаноат баръало мушоҳида мешавад. Чунончӣ дар тасвири Робеа, ки суруши панҷум ба номи ӯ ихтисос дорад:

*Шаби наврӯзу мавҷи лолазорон гулхани наврӯз,
Тани Робеа ё гулбарг ё пирӯҳани гулдӯз.
Рухаи гул-гул,
ба рӯяи сояи кокул,
Суруди ҳусни ӯро месарояд то саҳар булбул. [4, с.107]*

Дар суруши ҳафтум Робеаи бордор ба тамоми нозукию зебоияш ба тасвир омада, ки шоир чун як пайкарасоз мучассамаи Робеаро бо сухан метарошад:

*Қади Робеа монанди ниҳоли себи хубонӣ,
Ба зери бори ҳусну меваҳои шиқи инсонӣ,
Зи боди тирамоҳӣ барг мерезонд, ҳам мешуд,
Ба бораи бор зам мешуд.
Нахустин меваи умри азиз аз шохи урёнаш
Бурун ҷаста зи курта аз гиребон то ба доманаи.
Ба зери парда меҳри модарӣ бо шир меҷунбид,
Каманди мӯи домангир чун занҷир меҷунбид... [4, с.111]*

Ин гунна тасвиророй аз ҳусни зан дар шеърҳои лирикии Муъмин Қаноат бештар мушоҳида мешавад ва чунин ба назар мерасад, ки шоир ҳангоми тасвири зан фарқе байни достон ва ғазал қоиладар нест. Масалан, ҳангоми тасвири Катерина дар шеърӣ «Мавҷи ханда»:

*Дар лаби рӯди Днепр
Духтаре дидам, чӣ духтар!
Тифли зебо дар канораи буд, модар.
Мӯи қамчин, рӯи гулчин,
Гардани зеби нигоҳаш,
Ҷабҳаи софу ду абрӯи сиёҳаш;
Домани шерозадору
Куртаи гулдӯзии ӯ,
Ҷеҳраи ранги гули наврӯзии ӯ:
Ҷаими шаҳлои кабудаш,
Ҷам сурадаш, ҷам вучудаи
Мекашад дар дидаам расми туро,
Катерина, Катерина!... [4, с.93]*

Ҳангоми тасвир ва тавсифи зан чи дар шеърӣ лирикӣ ва чи дар достонҳо муҳимтарин ва серистеъмолтарин санъате, ки шоир ба қор мебарад санъати ташбеҳ аст.

Ваа ҳамин корбурди устодонаи санъати ташбеҳ имкон дода, ки Муъмин Қаноат ҳам дар ашъори ҳамосӣ ва ҳам шеъри лирикӣ чун шоири лирик арзи ҳастӣ кунад. Намунаи дигар аз шеъри «Аҳсан ба одам»:

*Як моҳваше дар лаби дарёчаи кӯҳӣ
Аз об баромад.
Гуё зи наси абр чу симоби сафедде
Маҳтоб баромад.
Рӯ дидаму ин сония дар чашим аён шуд
Ногаҳ табақи гул.
Лаб дидаму ин сония аз чашим ниҳон шуд
Ногаҳ варақи гул.
Аз ҳар сари мӯйи сиёҳаш рехт ба пояш
Ҳамчун дури галтон,
Сад қатраи тобандаи дарёчаи кӯҳӣ,
Сад қатраи рахшон... [4, с.69]*

Дар ҳар мисраи шеъри боло санъати ташбеҳ ба назар мерасад, он ҳам бештар ташбеҳи равшан, гоҳо бо одоти ташбеҳ ва гоҳе бидуни он. Ва ин ҳама мушаххасот бесабаб нест, зеро Муъмин Қаноат ҳарчанд парвардаи адабиёти Шуравист, аммо ашъораш аз суннатҳои адабиёти классики фолрсу тоҷик об меҳурад.

Хулоса, тасвири Зан-Модар дар ашъори шоири шаҳри тоҷик Муъмин Қаноат мақоми хос дошта, лобалои эҷодии ӯро фаро гирифтааст. Агар аз лиҳози мавзӯи ашъори ба Зан-Модар бахшидаи шоир домани фарох доранд, аммо дар тарзи тасвир ҳамон суннатҳои адабии адабиёти классики форсу тоҷикро пайравӣ ва идома додаст.

АДАБИЁТ

1. Акбаров Ю. Тавоноии рӯҳи инсон \ Ю. Акбаров Садои - Шарқ.- 1976.- №1. - 143с.
2. Аҷамӣ, М. Тафаккур ва ҳис дар шеър. / М.Аҷамӣ -Душанбе, Адиб, 2008. - 150 с.
3. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан. / Т.Зеҳнӣ – Душанбе: Адиб, 2007. – 398 с.
4. Қаноат, М. Ойинаи беғубори ман \ М. Қаноат.-Душанбе, 2002.
5. Қаноат, М. Суруши Сталинград. Тоҷикистон-исми ман, / М. Қаноат Душанбе,1989.
6. Қаноат, М. 1879; Осори мунтахаб,чилдҳои 1—2, / М. Қаноат - Душанбе, 1982.
7. Сатторов А. Қайдҳо дар хошияи куллиёти шоир\Садои Шарқ.- 1974.- №1.

ТАСВИРИ ЗАН-МОДАР ДАР АШЪОРИ МУЪМИН ҚАНОАТ

Дар мақола сухан аз тасвиру тавсифи Зан-Модар дар ашъори шоири шаҳри тоҷик Муъмин Қаноат меравад. Муаллиф бо далоили илмӣ ва шохидҳои шеърӣ собит менамояд, ки мавзӯи мазкур дар ашъори Муъмин Қаноат домани фарох дошта, аз ҷумлаи беҳтарин ашъорест, ки шоирони муосири тоҷик дар васфи Зан-Модар сурӯдаанд.

Бино ба таҳқиқи муаллифи мақола, симои модар ҳам дар ашъори лирикӣ ва ҳам осори ҳамосии шоир ҳузур дорад ва шоир бо воситаи образи модар изҳори андеша мекунад. Тасвири образи Модар дар ашъори Муъмин Қаноат то ба дараҷаест, ки шоир аз ин образ устура месозад ва ин устурасозии ӯ сарчашма аз адабиёти аҳди бостон дорад. Дар баробари образи модар шоир образи Модар-Заминро меофарад ва ба ин васила андешаҳои фалсафии худро баён мекунад.

Муҳимтарин санъате, ки шоир ҳангоми тасвири Зан-Модар ба қор мебарад, бино ба гуфтаи муаллифи мақола, санъати ташбеҳ аст ва он ҳам ташбеҳи равшан, ки гоҳе бо ододи ташбеҳ ва гоҳе бидун он ба қор рафтааст. Хусусияти дигар ашъори ба зан, модар бахшидаи Муъмин Қаноат он аст, ки дар дostonҳо низ ҳангоми тасвири образи номбурда шоир ба ҳайси як шоири лирик ҳувайдо мешавад.

Калидвожаҳо: шеър, шоир, зан, модар, тавсиф, тасвир, тасвирҳои шоирона, ташбеҳ, лирика, doston, ҳунари шоирӣ.

ОБРАЗ ЖЕНЩИНЫ-МАТЕРИ В СТИХИ МУМИН ҚАНОАТ

В статье рассматривается образ и описание женщины-матери в стихах известного таджикского поэта Мумина Қанаата. Автор доказывает научными аргументами и поэтическими свидетельствами, что указанная тема в стихотворениях верующей в довольство имеет широкий размах, входя в число лучших стихотворений, написанных современными таджикскими поэтами в описании женщин-матерей.

Согласно исследованию автора статьи, образ матери присутствует как в лирических стихотворениях, так и в этических произведениях поэта, и поэт выражает свои мысли через образ матери. Автор доказывает научными аргументами и поэтическими свидетельствами, что указанная тема в стихотворениях верующей в довольство имеет широкий размах, входя в число лучших стихотворений, написанных современными таджикскими поэтами в описании женщины-матери.

По мнению автора статьи, самое важное искусство, которое использует поэт при изображении женщины-матери, - это искусство сравнения, и это четкое сравнение, которое иногда используется со сравнениями, а иногда и без них. Еще одной особенностью стихотворений, посвященных женщине-матери верующего, является ее удовлетворенность, которая также проявляется в рассказах, когда поэтесса изображается как лирик.

Ключевые слова: стихотворение, поэтесса, женщина, мать, описание, образ, поэтическая образность, сравнение, лирика, рассказ, поэтическое искусство.

THE IMAGE OF A WOMAN-MOTHER IN THE POEMS OF MUMIN KANATA

The article discusses the image and description of a mother-woman in the verses of the famous Tajik poet Mumin Kanaat. The author proves with scientific arguments and poetic evidence that the specified theme in the poems of the believer of contentment has a wide scope, among the best poems written by modern Tajik poets in the description of women mothers.

According to the research of the author of the article, the image of the mother is present both in the lyrical poems and in the epic works of the poet, and the poet expresses his thoughts through the image of the mother. The description of the image of the Mother in the poems of Mumin Kanat goes so far that the poet makes a metaphor out of this image, and its metamorphoses originate in the literature of the Old Testament. Along with the image of the mother, the poet creates the image of Mother Earth and thereby expresses his philosophical thoughts.

According to the author of the article, the most important art that the poet uses when depicting a woman-mother is the art of comparison, and this is a clear comparison, which is sometimes used with comparisons, and sometimes without them. Another feature of the poems to the woman-mother of a believer is her contentment, which is also manifested in stories when the poet is portrayed as a lyricist.

Key words: poem, poet, woman, mother, description, image, poetic figurativeness, comparison, lyrics, story, poetic art.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Раҳимӣ Миҳғона Раҳим – Унвонҷӯи Донишгоҳи байналмилалӣ забонҳои хориҷии Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Сведения об авторе:

Раҳими Миҳғона Раҳим – соискатель Таджикского международного университет иностранных языков имени Сотима Улуғзода

About the author:

Rakhimi Mizhgona Rakhim - Applicant of the Tajik International University of Foreign Languages named after Sotim Ulugzoda

**СОТРУДНИЧЕСТВО РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН И РОССИЙСКОЙ
ФЕДЕРАЦИИ В СТРОИТЕЛЬСТВЕ САНГТУДИНСКОГО ГЭС-1**

Хусайнов А.К., Мирзоев Ф.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Строительство каскада гидроэлектростанций на реке Вахш было запланировано еще во времена больших строек СССР и начато в 1950-х годах. Изначально предусматривалось строительство следующих гидроэлектростанций: Рогунской, Нурекской, Байпазинской, Сангтудинской-1 и Сангтудинской-2, Головной, Перепадной и Центральной.

Сангтудинская ГЭС-1 установленной мощностью 670 МВт является пятой ступенью Вахшского каскада гидроэлектростанции и входит в тройку крупнейших гидроэлектростанций Таджикистана наряду с Нурекской (3000 МВт) и Байпазинской ГЭС (600 МВт).

К середине 1980-х годов большинство запланированных к строительству ГЭС-ов уже были построены, в том числе и Нурекской. Оставалось построить Рогунскую, Сангтудинские и Шурабской электростанции. В итоге на территории Республики Таджикистан появилось бы мощнейшая в Советском Союзе гидрогенерирующая система.

Строительство этой электростанции «Сангтудинская ГЭС-1» началось в основном в период существования Советского Союза в 1986 году, среднеазиатским отделением Института «Гидропроект», после ввода в эксплуатацию Байпазинской ГЭС. К детальному проектированию станции приступили в 1986 году, но ещё не дожидаясь её завершения в августе 1987 года Управление строительства «Нурекгэсстрой» приступило к подготовительным работам по строительству станции.

В этот же период планировалось, что к 1994 году будут введены в эксплуатацию четыре агрегата Сангтудинской электростанции [2, с. 438].

В 1992 году в условиях экономического кризиса и начало гражданской войны в Таджикистане строительство Сангтудинский ГЭС-1 было приостановлено при готовности около 13 %.

В годы независимости строительство ГЭС «Сангтуда-1» по структуре, мощности, интересу и значимости, несомненно, занимало приоритетное направления. Правительство Таджикистана всегда стремилось возродить это важное и нужное для экономики страны строительство. Президенту Таджикистану были предприняты практические меры по продолжению строительства незавершенных гидроэнергетических проектов, в том числе ГЭС «Сангтуда-1». Работа по строительству Сангтуды начались собственными средствами страны, хотя в небольших масштабах. Только «Норакобсоз» был более или менее активен и вел соответствующие строительные работы до 1994 года. [2.с.438] Самое главное, что было - сохранилось, продолжалась работа, которая была проделана до сих пор. Однако было ясно, что для завершения такого масштабного проекта необходимы крупные суммы денег и взаимовыгодное сотрудничество с инвесторами [1, с. 101].

С подписанием соглашения между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации строительство данного объекта было возрождено на должном уровне. В ходе официального визита Президента Российской Федерации В. Путина на очередном заседании Организации центрально-азиатского сотрудничества 16 октября 2004 года было подписано Соглашение между Правительством Республики Таджикистан и Правительством Российской Федерации о порядке и условиях участия Российской Федерации в строительстве Сангтудинской ГЭС-1, и это действие было осуществляемое РАО "ЕЭС России" в Республике Таджикистан который взял на себя ответственность за это. Таким образом, 16 февраля 2005 года было образовано ОАО «Сангтудинская ГЭС-1» [5].

Начало реализации данного соглашения соответствует апрелю 2005 года. 15 апреля 2005 года глава РАО "ЕЭС России" А.Б. Чубайс приехал в Душанбе. Его принял Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон. В тот же день А.Б. Чубайс посетил Сангтуду вместе с премьер-министром Республики Таджикистан Акилом Окиловым, где в торжественной обстановке был установлен символ строительства которое в дальнейшем

велось по доработанному Московским институтом «Гидропроект» изначальному проекту [4, с. 23].

Глава РАО "ЕЭС России" Анатолий Чубайс заявил, что выполняет здесь поручение Президента России, и он передал поздравительное письмо Президента России В. Путина. Председатель Правления РАО "ЕЭС-России" А.Б. Чубайс на церемонии отметил, что через четыре года, в 2009 году, электростанция "Сангтуда-1" будет запущена на полную мощность. Таким образом 16 апреля начались работы на строительных площадках электростанции «Сангтуда-1» [3, с. 9].

Через 1 год и 7 месяцев ежедневной работы, 15 декабря 2006 года, состоялся очень важный этап этого строительства - закрытие русло реки Вахш, что можно назвать историческим событием в гидроэнергетике страны после обретение независимости.

Согласно плану строительства, первого агрегата Сангтудинского ГЭС-1 должен был быть введен в эксплуатацию с 15 апреля 2008 года. Однако 15 декабря 2006 года, с целью перехода к основному этапу строительства ГЭС, по предложению Президента Таджикистана, был перекрыт русло реки Вахш на месте строительства ГЭС путём направленного взрыва с использованием 400 т взрывчатых веществ. Принимая во внимание большую потребность страны в электроэнергии в зимнее время года, этот срок приблизили более чем на четыре месяца.[3.с.16] По поручению Председателя Правления РАО "ЕЭС России" А.Б. Чубайса специалисты изучили все условия и возможности и пришли к выводу, что приблизить этот срок возможно. Для этого, конечно, надо было бы сделать темп работ еще более интенсивным, а в строительстве работа должно осуществляться непрерывно. Это инициатива было согласовано и на строительстве была организована работа на трех сменах, то есть круглосуточно работали люди и техника. Это давало возможность достигнуть желаемого результата. Изначально день пуска первого агрегата электростанции был установлен накануне дня энергетики - 20 декабря 2007 года. Но этого не возможно было поскольку некоторые детали конструкции еще не были полностью готовы. Устранив неполадки, новый срок был установлен на 20 января 2008 года. На одном из предыдущих совещаний, когда обсуждалось состояние строительства и эксплуатации первого агрегата, член правления РАО "ЕЭС России", А. Раппопорт чётко заявил: "Хорошо подумайте, вносите свои предложения и пожелания. На этот раз сроки не изменятся, поменяются - руководители..." [3, с. 34].

Так, 20 января 2008 года, то есть за три месяца до установленного срока, был введен в эксплуатацию первый блок Сангтудинской ГЭС-1. Ввод в эксплуатацию первого блока электростанции означал, что наша страна делает первый и серьезный шаг к энергетической независимости, полному обеспечению населения и промышленности страны электроэнергией. С другой стороны, она казалась продолжением доброй и братской традиции таджикско-русского народов, продолжавшейся от строительства электростанции Варзобской электростанции до закладки первых кирпичей Сангтудинской ГЭС. В церемонии открытия вместе с членами Правительством Республики Таджикистан, также присутствовал Заместителем Премьер-министра Правительства Российской Федерации С. Нарышкин и председатель РАО "ЕЭС России" А. Чубайс [8].

Президент Таджикистана Эмомали Рахмон выступил речью на открытии первого агрегата Сангтудинской ГЭС-1. В частности он заявил «Несомненно, сегодняшнее событие впишется золотыми буквами в историю двусторонних отношений между Таджикистаном и Россией, а также станет началом качественно нового этапа сотрудничества. Его особенностью является реализация масштабных программ в сфере энергетики, например, в стратегическом секторе.

Строительство электростанции примечательно тем, что укрепило восстановление взаимоотношений и добрых традиций российской энергетики с нашими строителями» [7].

1 июля 2008 года введен в эксплуатацию второй агрегат ГЭС «Сангтуда-1». В этот день на церемонии участвовали Президент РТ Э. Рахмон и Заместитель Председателя Правительства Российской Федерации С. Нарышкин. Президент Таджикистана Эмомали Рахмон выступил на открытие второго агрегата Сангтудинской ГЭС-1 и сказал, что «Отрадно, что Россия стала главным партнёром в области сотрудничества в этой важной области. С этой великой страной нас связывают традиционные отношения дружбы и взаимного уважения. Мы всегда пользовались искренней поддержкой и помощью наших

российских друзей, особенно в первые годы независимости нашей страны. В нынешних условиях отношения между Таджикистаном и Россией из года в год расширяются... Все это стало возможным благодаря ежедневным усилиям руководства обеих стран, целью которого является использование больших возможностей сотрудничества между Россией и Таджикистаном. Поэтому на качественно новом этапе развития отношений между нашими странами реализация крупных программ сотрудничества, в том числе строительство Сангтудинской ГЭС-1, является логичным шагом, вытекающим из нашего устремленного стратегического партнерства в будущем. Мы уверены, что этот пример нашего эффективного сотрудничества придаст новый импульс всему комплексу сотрудничества между Таджикистаном и Россией» [9].

5 ноября 2008 года, накануне дня Конституции Республики Таджикистан, был введен в эксплуатацию третий агрегат ГЭС «Сангтуда-1». Президент Таджикистана Эмомали Рахмон выступил на открытии третьего агрегата Сангтудинской ГЭС-1 отметил, что «Довольный укреплением межгосударственных отношений между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией, он первым глубоко осознал энергетические проблемы нашей страны, протянул руку помощи строительству Сангтудинской электростанции-1, сделал все возможное усилия по содействию ее строительству и скорейшему использованию». Строительство Сангтудинской ГЭС-1 является крупнейшим инвестиционным проектом на территории Содружества Независимых Государств, который реализуется при участии Российской Федерации и его компании. Это доказательство обширного сотрудничества между естественными и действительно стратегическими партнерами» [10].

В результате 31 июля 2009 года четвертый агрегат, а вместе с ним и электростанция «Сангтуда-1» были полностью введены в эксплуатацию. На этой церемонии приняли участие и выступили действующий Президент Российской Федерации Д. Медведев и Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон. Общая сумма инвестиций России в строительство Сангтудинской ГЭС-1 составила более 16 млрд рублей.

В Сангтудинском ГЭС-1 установлены 4 вертикальных гидроагрегата мощностью по 167,5 МВт, плотина ГЭС образует водохранилище площадью 9,75 км², полным объемом 258 млн м³ и полезным объемом 12 млн м³, что позволяет производить суточное регулирование стока. Отметка нормального подпорного уровня водохранилища составляет 571,5 м.

Именно с помощью электростанции «Сангтуда-1» мы, начиная с осени-зимы 2009-2010 годов, в период когда мы были насильственно отделены от энергосистемы Средней Азии, смогли спасти экономику страны от энергетического кризиса, а осенью и зимой 2010-2011 гг. ограничения по мощности сводятся к минимуму. В настоящее время Сангтудинское ГЭС-1 производит до 1,7 млрд кВт часов электричество в год [3, с. 34].

Сангтудинская ГЭС-1 обеспечивает около 12 % выработки электроэнергии в Таджикистане, значительно (на 30 %) сокращает сезонный (в зимний период) дефицит электроэнергии. Также создаются предпосылки для экспорта электроэнергии в летний период в объеме до 1 млрд кВт час, как планируется, станция станет одним из источников электроэнергии для международного проекта CASA-1000, предусматривающего экспорт электроэнергии из Таджикистана и Киргизии в Афганистан и Пакистан [3, с. 34].

Как заявил председатель правления ОАО «Интер РАО» Борис Ковальчук «Строительство Сангтудинской ГЭС-1 стало ярким примером эффективного и плодотворного сотрудничества между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан.

Таким образом, благодаря взаимопониманию и партнерству всех участников проекта, достигнут главный результат - успешное завершение строительства и официальный ввод в эксплуатацию Сангтудинской ГЭС-1. Энергетика является базовой отраслью экономики, без развития которой невозможно реализовать масштабные социально-экономические проекты и программы, невозможно успешное развитие страны в целом. Мы уверены, что Сангтудинская ГЭС-1 и в дальнейшем будет важным элементом энергосистемы Таджикистана, обеспечивающим бесперебойное электроснабжение.

ЛИТЕРАТУРА

1. Назарзода А. Гидроэнергетика – Гидроэнергетикаи Тоҷикистон. / А. Назарзода - Душанбе. 2014.
2. Хочазод М. Норак: об-рӯшноӣ. Роғун: кӯҳ бе варта нест. Сангтуда: барқи дили Сангтуда. / М. Хочазод - Хучанд 2008.
3. Ёдгорӣ Н. Дар талоши нур. / Н. Ёдгорӣ - Душанбе. 2017.
4. Тошматов Ч. Бунёдкорони Сангтуда. / Ч. Тошматов-Душанбе. 2006.
5. Ҷумҳурият. Гузориши муфассал аз натоиҷи нахустин сафари расмӣ Президенти Федератсияи Россия ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҷаласаи навбатии Созмони ҳамкории Осиёи Марказӣ. 23-10-2004 №121
6. Ҷумҳурият. Мулоқоти Президент. 19-04-2005 №44
7. Ҷумҳурият. Рамзи дӯсти ва ҳамкории самарабахши Тоҷикистону Русия. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ба қор даровардани агрегати нахустини Нерӯгоҳи барқи обии «Сангтуда-1». 20 январи соли 2008. 22-01-2008 №10.
8. Ҷумҳурият. Қадами нахустини устувор дар роҳи расидан ба истиклолияти энергетикӣ. 22-01-2008. №10.
9. Ҷумҳурият. Намунаи олии ҳамкории Тоҷикистон ва Русия. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ба қор даровардани агрегати дууми Нерӯгоҳи барқи обии «Сангтуда-1». 1 июли соли 2008. 3-07-2008 №81.
10. Ҷумҳурият. Нерӯгоҳи ваъдаи таъмини барқро беҳтар менамояд. Суханронии Президенти кишвар Эмомалӣ Раҳмон дар маросими ба истифода додани агрегати сеюми НБО «Сангтуда-1». 11-11-2008. № 131-132.

ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ РЕКИ ВАХШ И ЕГО РАЗВИТИЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье рассматривается проблема развития энергетического потенциала реки Вахш и строительстве малых и больших гидроэлектростанций на реке, отмечая, что в бассейне реки Вахш расположено 30% водных ресурсов страны. Общая длина реки Вахш составляет 643 км, площадь водосбора - 39 000 км², а общий приток - 20,1 кубических метров. Река Вахш имеет замечательный статус с точки зрения гидроэнергетического потенциала. Его общая мощность составляет 2,1 млн кВтч, а доля в гидроэнергетических ресурсах страны составляет 34,8 млн кВтч.

Ключевые слова: река, ГЭС, энергия, Вахш, Роғун, Республика Таджикистан, Сангтуда-1, Сангтуда-2, правительство, независимость, президент, Эмомали Раҳмон, строительство.

ENERGY POTENTIAL OF THE VAKHSH RIVER AND ITS DEVELOPMENT AT THE TIME OF INDEPENDENCE

This article discusses the problem of developing the energy potential of the Vakhsh River and the construction of small and large hydroelectric power plants on the river, noting that 30% of the country's water resources are located in the Vakhsh River basin. The total length of the Vakhsh River in amount is 643 km, the catchment area is 39,000 km², and the total inflow is 20.1 cubic meters. The Vakhsh River has a remarkable status in terms of hydropower potential. It is in total capacity is 2.1 million kWh, and the share in the country's hydropower resources is 34.8 million kWh.

Keywords: river, hydroelectric power station, energy, Vakhsh, Rogun, Republic of Tajikistan, Sangtuda-1, Sangtuda-2, government, independence, president, Emomali Rahmon, construction.

Сведения об авторах:

Хусайнов Ахмадҷон Курбонович – доктор исторических наук, профессор кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 918405300

Мирзоев Фарход Абдурахмонович – старший преподаватель кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 908332526

About the authors:

Khusainov Ahmadjon Qurbonovich - Doctor of History, Professor of the Department of General History and International Relations of the TSPU named after S. Aini. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 918405300

Mirzoev Farhod Abdurahmonovich - Senior Lecturer, Department of General History and International Relations, Faculty of History, Tajik State Pedagogical University named after Sadriiddin Aini. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 908332526

ТАЪРИХНИГОРИИ МАОРИФИ ХАЛҚИ ЧШС ТОЧИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 1929-1941

Ганчакова М. Г.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Яке аз масоили рӯзмарраи таърихнигории ватанӣ таҳқиқи таърихи маҳви бесаводӣ ва маорифи халқи чумхурӣ маҳсуб меёбад, ки дар баробари дигар масъалаҳои фарҳангӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Воқеан, он дар доираи имконият ва таъсири идеологии даврони мазкур, бахусус мавқеи марксизм-ленинизм дар амал татбиқ мегардид. Бояд қайд намуд, ки оид ба омӯзиши таърихи рушди маорифи халқи чумхурӣ дар охири солҳои 20 – ум ва ибтидои 40 – уми асри XX аз тарафи муаррихон як қатор мақолаҳо ва корҳои илмӣ таҳқиқ гардиданд.

Ибтидои солҳои 30 - юм барои мубориза ба муқобили бесаводӣ Комиссияи фавқулодда ва ҷамъиятии «Нест бод бесаводӣ» бе подош фаъолият менамуд. Бо кушиши онҳо дар бисёр маҳалҳо мактабҳои маҳви бесаводӣ таъсис ёфтанд ва аксарияти муаллимони ин мактабҳо ихтиёриён буданд.

Боиси таъкид аст, ки таърихи маҳви бесаводӣ ва маорифи халқи чумхурӣ дар таърихнигории ватанӣ мавзӯи рӯзмарравӣ буда, дар мақолаву таҳқиқотҳои илмӣ М. Р. Шукуров, И. О. Обидов, Р. И. Искандарова, Т. В. Каширина, Р. М. Масов, Ғ. Ҳайдаров, Н. К. Убайдуллоев ва дигарон инъикос ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки дар таърихнигории ватанӣ оид ба масоили таърихи сохтмони фарҳангии чумхурӣ яке аз таҳқиқоти аввалин монографияи М. Р. Шукуров “Револютсияи маданӣ дар Тоҷикистон” маҳсуб меёбад [10, с. 340]. Муаллиф дар бобҳои алоҳидаи монография раванди барқароршавию рушди маорифи халқ ва маҳви бесаводиро байни аҳолии калонсол таҳқиқ намудааст. Бахусус фаъолияти мактабҳои шӯравӣ дар шакли мукамал таҳлили илмӣ ёфтаанд. Мубрамияти таҳқиқоти М. Р. Шукуров дар он арҷгузорӣ мегардад, ки муаллиф аз ҳуччатҳои оморӣ, матбуоти даврӣ, маводҳои бойгонӣ ва сӯҳбатҳо бо иштирокчиёни сохтмони фарҳангӣ истифода намуда, тавассути усули таҳлили масъалагузории муқоисавӣ таҳқиқоти илмӣ намудааст. Таҳқиқоти осори муҳаққиқ аз муаррихони дигар дар он тафовут дорад, ки мавсуф тавассути масъалагузории давравӣ таърихи маорифи халқи чумхуриро мавриди омӯзишу таҳлил қарор дода, муваффақиятҳо, мушкилот, камбудихое, ки дар фаъолияти маориф ба амал омадаанд, таҳқиқ намудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки баҳри дар амал татбиқ намудани азнавсозиҳои фарҳангӣ ва мустақамшавии фаъолияти маорифи халқи чумхурӣ қарори анҷумани якуми муассисони ҳизби коммунистии Тоҷикистон аз моҳи июни соли 1930 “Оид ба сохтмони маданӣ” нақши мусоид гузошт [10, с. 23]. Аз нуқтаи назари муаллиф маҳз анҷумани мазкури сафари фарҳангиро, яке аз роҳҳои асосии барҳамдиҳии ақибмондагии маданӣ байни табақаи меҳнаткашони чумхурӣ ба миён гузошт. М. Р. Шукуров вазифаи сафари фарҳангиро дар фаъолияти мунтазами мактабҳои маҳви бесаводӣ, сохтмон ва таъмири мактабҳо, ба роҳ мондани таълими умумии ҳатмӣ, омода намудани кормандони соҳаи маориф, аз ҷумла муаллимони медид [10, с. 24]. Бояд қайд намуд, ки дар маъракаи аввали сафари фарҳангӣ қариб тамоми ташкилотҳо ва муассисаҳо, махсусан мақомоти ҳизбӣ фаъолона ширкат варзиданд.

Боиси тазаккур аст, ки таҳқиқоти Т. В. Каширина оид ба тараққиёти соҳаи маорифи чумхурӣ, бахусус масоили ёрии ҳокимияти шӯравӣ аз давраи мухторият баҳри баланд бардоштани фаъолияти маорифи чумхуриҳои умумиттифоқӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Мубрамияти таҳқиқоти Т. В. Каширина далели он аст, ки дар осори ӯ ҳуччатҳои марбут ба масоили таърихи маориф дар маҷмӯъ ва маҳви бесаводӣ қисман мавриди истифода ва таҳлили манбавӣ қарор гирифтааст. Аз рӯи таҳлил ва нишондиҳандаҳои оморӣ Т. В. Каширина муайян мегардад, ки дар натиҷаи фаъолияти сафари фарҳангӣ соли 1930 - 1931 шумораи мактабҳои маҳви бесаводӣ аз 1111 ба 2104 адад, 189, 4% ва шумораи хонандагони он аз 26 248 ба 63 120 нафар расид, яъне 240, 5 % зиёд шуд [4, с. 102].

Аз муҳтавои таҳқиқоти М. Р. Шукуров бар меояд, ки дар натиҷаи фаъолияти сафари фарҳангӣ соли таҳсилаи 1932-1933 дар ЧШС Тоҷикистон 4069 мактаби маҳви бесаводӣ бо фарогири 142 417 хонанда амал менамуд, ки аз ин теъдод 25 314 ё ин ки 17 % - ро занон

ташкил меоданд. Муаллиф тавассути усули таҳлили муқоисавӣ ба ҳулосае омада аст, ки нисбати соли таҳсили 1928-192 теъдоди мактабҳои маҳви бесаводӣ 15 ва фарогирии занон ба таълим 24 маротиба афзоиш ёфтааст. Ба ибораи дигар қайд менамояд, ки соли таҳсили 1932-1933 дар 26 ноҳияи ҷумҳурӣ 20 766 нафар саводнок гардидаанд [9, с. 266].

Бояд тазаққур дод, ки масъалаи маҳви бесаводӣ байни аҳолии калонсол дар осори дастҷамъонаи муаррихони ҷумҳурӣ “История культурного строительства в Таджикистан (1917-1977)” таҷассум ёфтааст [2, с. 472].

Масъалаи маҳви бесаводӣ кулли минтақаҳои ҷумҳуриро фаро гирифта, роҷеъ ба фаъолияти мактабҳои мавҳи бесаводии ВМКБ Д. Давлатёров таҳқиқоти илмӣ гузаронида, оварда шудааст, ки соли таҳсили 1930-1931 аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ 889 нафар соҳиби хату савод гардиданд. Муаллиф қайд менамояд, ки дар ин ҷода саҳми занон бештар ба назар расида, зеро соли таҳсили 1930-1931 беш аз 2409 нафар занон ба таълим фаро гирифта шуданд [1, с. 108].

Бояд шарҳ дод, ки дар соли таҳсили 1938-1939 дар 259 деҳот, 335 колхоз ва 21 ҷамоати деҳот бесаводӣ маҳв гардид [2, с. 51].

Боиси таъкид аст, ки камбудии асосии мактабҳои маҳви бесаводӣ сифати ниҳоят пасти таълим буд. Аз тарафи дигар ба фаъолияти мактабҳои маҳви бесаводӣ ва курсҳои кӯтоҳмуддат мунтазам набудани раванди таълим, шароити зарурӣ, китобу маводҳои таълимӣ, барномаҳои комил, нарасидани муаллимони босавод таъсири ҷиддӣ расонида, монеаҳо эҷод менамуданд.

Дар масъалаи омӯзиши таърихи рушди маорифи халқ дар охири солҳои 20 – ум ва ибтидои солҳои 40 – уми асри гузашта таваҷҷуҳи ҳосе ба миқдори мактабҳои шӯравӣ ва теъдоди хонандагон дода мешуд. Дар ин масъала И. О. Обидов қайд менамояд, ки миқдори мактабҳо ва шумораи хонандагони ҷумҳурӣ зиёд гардид. Аз ҷумла, дар панҷсолаи аввал миқдори мактабҳои таҳсилоти умумии ҷумҳурӣ аз 336 ба 2319, теъдоди омӯзгорон аз 543 ба 3795 ва хонандагон аз 13 785 то 124 970 нафар расид [5, с. 49]. Зиёд гардидани миқдори мактабҳои ҷумҳуриро муаллиф ба он маҳсуб медонад, ки рушди таълими ибтидоӣ замина баҳри афзун гардидани миқдори мактабҳои ҳафтсола ва миёна ба вучуд меовард. Муаллиф иброз менамояд, ки соли таҳсили 1932-1933 дар ҷумҳурӣ ҳамагӣ 2 мактаби миёна фаъолият менамуд, аммо дар соли 1937-1938 теъдоди онҳо ба 18 адад расида буд, ки 6 – тои он дар деҳот фаъолият менамуданд. Ҳамин тавр, аз рӯи таҳқиқи И.О.Обидов дар соли таҳсили пешазчангӣ миқдори умумии мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба 2628, аз ҷумла 1745 ибтидоӣ, 815 ҳафтсола ва 66 миёна расида буданд [5, с. 51-52].

Бояд таъкид намуд, ки дар таҳқиқи таърихнигории маорифи халқи Тоҷикистон дар нимаи дуюми асри XIX – нимаи аввали асри XX саҳми муҳаққиқи барҷаста Н. К. Убайдуллоев назаррас аст. Муаррих раванди барқароршавии маорифи халқи Тоҷикистони шӯравиро аз рӯи равияи таърихнигории ватанӣ ба таҳқиқоти илмӣ кашидааст.

Чӣ тавре, муаррих Н. К. Убайдуллоев қайд менамояд, паҳлуҳои гуногуни таърихи маорифи халқи ҷумҳурӣ дар ҳуччатҳои расмӣ хизбӣ – давлатӣ, қарорҳои анҷумани хизб, конференсияҳо, пленумҳо, матбуоти даврӣ ва асарҳои бунёди инъикос ёфтаанд [7, с. 247].

Боиси таъкид аст, ки дар ташаккули маорифи халқи ҷумҳурӣ дар солҳои 30 – юм қарорҳои конференсияи аввалин роҷеъ ба омӯзиши қувваҳои истехсолкунандаи ҶШС Тоҷикистон, ки аз 10 то 16 – уми апрели соли 1933 баргузор гардид, нақши мусоид гузошт [6, с. 237]. Дар конференсия оид ба самти фарҳанг маърузаи намояндаи Нозироти маорифи халқ С. Носиров таҳти унвони “Соҳтмони маданӣ дар ҶШС Тоҷикистон” шунида шуд. Маърузаи мазкур бо истифодаи ҳуччатҳои расмӣ оид ба дигаргуниҳои фарҳангӣ омода гардида, қайд карда шуд, ки дар раванди соҳтмони фарҳангӣ дар ҷумҳурӣ муваффақиятҳои зиёд, пеш аз ҳама маҳви бесаводӣ, мубориза баҳри озодии занон ва саводноккунонии онҳо, инчунин соҳтмони мактабҳои типӣ нав ба даст омад. Дар масъалагузории маърузаҷаъ аз рӯи таҳқиқи Н. К. Убайдуллоев маълум мегардад, ки диққати ассосӣ ба вусъати фаъолияти мактабҳои типӣ нави шӯравӣ, ҷалби бачагони синну соли мактабӣ ба таълим, ба таълими якҷоя фаро гирифтани писарону духтарон ва дар миқёси ҷумҳурӣ васеъ ба роҳ мондани таълимоти умумии ибтидоӣ равона шуда буд [7, с. 247].

Бояд ёддовар гардид, ки дар баробари муваффақиятҳо аз камбудииҳои ҷойдошта дар самти маорифи халқ оварда шудааст, ки пеш аз ҳама ғайриқаноатбахш будани сифати

фаъолияти мактабҳо, нокифоягии таъминоти моддӣ – техникӣ, аз ҷумла нарасидани китобҳо, барномаҳои таълимӣ ва дар сатҳи паст қарор доштани сифати таълим нисбати дигар ҷумҳуриҳои умуиитифоқӣ қайд гардиданд [6, с. 150-151].

Бояд тазаққур дод, ки нақши ҳуччатҳои расмӣ – давлатӣ дар омӯзиши масоили маорифи ҷумҳури муҳимияти манбавиро дар бар мегирад. Дар таҳқиқоти Н. К. Убайдуллоев мубрамияти нақш ва аҳамияти ҳуччатҳои расмӣ давлатӣ ва ҳизбӣ оид ба фаъолияти маорифи халқ дида мешавад. Муҳаққиқ қайд намудааст, ки пеш аз ҳама қарорҳои директиваи анҷумани ҳизб ва ҳукумат оид ба таҳсили умумии ҳатмии ибтидоӣ мавқеи асосиро ишғол менамоянд. Бо чунин мазмун қарори КИМ ва ШКХ ИҶШС аз 14 августи соли 1930 “Дар бораи таълими умумии ҳатмӣ” қабул гардид, ки муҳтавои асосии он таълими умумии ҳатмии писарону духтарон аз синни 8-10 дар мактабҳои ибтидоӣ мебошад [7, с. 252].

Роҷеъ ба воқеияти масоили мактабу маориф ва мубрамияти қарорҳои расмӣ ҳизбӣ – давлатӣ дар таҳқиқоти М. Р. Шукуров омадааст, ки аз 11 октябри соли 1930 дар Тоҷикистон декрет «Дар бораи таҳсилоти умумии ҳатмии ибтидоии кӯдакони ҳар ду ҷинс» қабул гардид [4, с. 27].

Бо тақвияти масъалаи мазкур Н. К. Убайдуллоев дар таҳқиқоти хеш овардааст, ки масоили рӯзмарраи ҳамонвақтаи ҷумҳури аз тарафи муҳаққиқ дар шакли васеъ омӯхта шуда, диққати асосӣ ба мубрамият ва рӯзмаррагии қарори ба тавсибрасида равона гардида, баъзе хусусиятҳои хоси давраи раванди татбиқшавии таълими ибтидоӣ дар шароити Тоҷикистон асоснок карда шудааст [7, с. 253]. Аз ҷумла М. Р. Шукуров иброз доштааст, ки марбут ба шароити маҳаллии ноҳияҳои ҷумҳури таълими умумии ҳатмӣ дар муҳлатҳои гуногун қорӣ гардид. Аз ҷумла, аз соли 1930-1931 дар шаҳрҳои Сталинобод (Душанбе), Ленинобод (Хучанд), Ёротеппа (Истаравшан) ва соли 1931-1932 дар колхозу совхозҳои коллективонидашуда ва ноҳияҳои округи Хучанд таълими умумии ҳатмӣ ба роҳ монда шуд [10, с. 27]. Ҳамин тавр, муаллиф ибрози ақида менамояд, ки тавассути муқаррарот ҶШС Тоҷикистон ҳатман то муддати 2 сол тамоми бачагони синни мактабиро бояд ба синфҳои ибтидоии мактабҳо ҷалб намоянд, аммо бо сабаби фароҳам набудани шароит, таҳсилот бояд зина ба зина амалӣ мешуд.

Масъалаи раванди таҳсилоти умумии ҳатмии ибтидоӣ дар таърихнигории ватанӣ мавқеи муҳимро ишғол намуда, то андозае самтҳои мухталифи он аз тарафи муҳаққиқони ватаниву хориҷӣ ба пажӯҳиш кашида шудааст. Бо чунин мазмун Н. К. Убайдуллоев дар таҳқиқоти хеш иброз доштааст, ки пеш аз ҳама муҳаққиқон маврид ва натиҷаи мусбати амалигардонии нақшаи таълимии таҳсилоти умумии ҳатмӣ, муваффақият ва дастовардҳои фаъолияти рушди мактабҳо, ба таҳсил фаро гирифтани кӯдакони синну соли мактабӣ, сохтмони биноҳо ва нақши ташкилотҳои давлативу ҷамъиятиро дар амалигардонии барномаи таълимоти умумӣ мавриди омӯзишу таҳқиқ қарор додаанд. Инчунин тавачҷуҳи асосӣ ба саҳми комсомолон дар ҷалби хонандагон ба таҳсили умумии ҳатмии ибтидоӣ ва иштироки аҳоли дар сохтмони мактабҳо зоҳир гардидааст [7, с. 253]. Роҷеъ ба мустаҳкамкунии заминаи моддӣ-техникии мактабҳо, пеш аз ҳама бинои таълимӣ, китоб ва маводи таълимӣ, барномаҳои ягона, ташкили раванди ягонаи таълим, таҳқиқотҳои дигари илмӣ ба анҷом расидааст. М. Р. Шукуров қайд менамояд, ки дар мактабҳои ҷумҳури марбут ба хусусиятҳои инфиродии хонандагон аз соли таҳсили 1932-1933 давомоти хонандагон ба қайд гирифта мешуд, ҷамъбасти солона ва дар асоси супоридани имтиҳон аз як синф ба синфи дигар гузаронида мешуданд. Инчунин аввалин маротиба низоми баҳогузори чорбала қорӣ гардид, ки тавассути он ба хонандагон баҳои хеле хуб, хуб, қаноатбахш ва ғайриқаноатбахш гузошта мешуд [10, с. 44]. Давомнокии соли таҳсил аз 1 сентябр то 1 июл муқаррар карда шуд [3, с. 637].

Ҳамин тавр, дар таҳқиқоти Н. К. Убайдуллоев дарҷ гардидааст, ки масоили маҳви бесаводӣ, таърихи маорифи халқ, фаъолияти мактабҳо ва курсҳои маҳви бесаводӣ дар адабиёти таърихии марбут ба масъалагузорӣ то андозае инъикос ёфтаанд. Муаллиф изҳори андеша менамояд, ки дар тамоми интишороти таҳқиқотҳои илмии давраи шӯравӣ қайд гардидааст, ки дар охири солҳои 30 – юми асри XX натиҷаи назарраси фаъолияти самарабахши ташкилотҳои ҳизбии шӯравӣ ва ҳамкориҳои аҳоли байни калонсолон бесаводӣ барҳам дода шуд [8, с. 96-97].

Роҷеъ ба муҳимият, сабқ, услуб, тарзи таҳлил, масъалагузорӣ ва хусусиятҳои хоси таҳқиқоти масоили маҳви бесаводӣ Н. К. Убайдуллоев далелҳои мушаххаси собитгардидаро

байни муаррихони шӯравӣ ва замони соҳибистиклолӣ овардааст. Муаллиф дуруст қайд менамояд, ки дар таҳқиқотҳои замони шӯравӣ ба анҷом расонидашуда, муҳаққиқон бештар ба ҷанбаҳои мусбии маҳви бесаводӣ ва маорифи халқ диққат дода ва танҳо далелу нишондиҳандаҳои баландро дар пажӯҳиш истифода менамуданд. Илова ба ин аз рӯи нуқтаи назари муҳаққиқ, аксарияти далелу нишондиҳандаҳо дар ҷанд рисолаву мақолаҳо бе усули муқоисавӣ ва таҳлили интиқодӣ мавриди истифода қарор гирифтааст. Чунин усули илмӣ - таҳқиқотӣ бештар дар таҳқиқоти таърихи маҳви бесаводии солҳои 1917-1930 ба назар мерасад [8, с. 102].

Чӣ тавре, ба мо маълум аст, дар таърихнигории ватанӣ оид ба таҳқиқи масоили маҳви бесаводӣ ва маорифи халқ дар замони соҳибистиклолӣ маҳдудият ба назар нарасида, тамоми муваффақияту пешравиҳо ва камбудиву нуқсонҳои соҳаи мазкур бе муболиға, аз рӯи усули таҳлилий – интиқодӣ таҳқиқ мегарданд, ки намунаи он дар таҳқиқоти илмии Н. К. Убайдуллоев ба назар мерасад [7, с. 410].

Ҳамин тавр, ба ҳулосае омадан лозим аст, ки умуман солҳои 30 – юм дар инкишофи мактабу маорифи ҷумҳурӣ нисбат ба солҳои пеш муваффақиятҳои назаррас ба ҷашм мерасанд. Ба ин пеш аз ҳама таҷрибаи ба даст омада, дар соҳаи маориф ва мустаҳкамшавии ҳолати иқтисодии ҷумҳурӣ, маблағгузорӣ ба соҳаи маориф сабаб гардид. Масъали маблағгузорию маорифи халқи ҷумҳурӣ дар таърихнигории ватанӣ дар шакли алоҳида таҳқиқ гардида ва саҳми Т. В. Каширина дар омӯзиши он назаррас аст. Зеро муҳаққиқ аз манбаҳои фаровон, ба мисли бойгонихо, қарору ҳуҷжатҳои расмӣ ва маълумотҳои оморӣ истифода намуда, аз рӯи нуқтаи назари мунаққиддона ба сарчашмаҳо баҳогузорию менамояд. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки дар аксарияти маврид нишондиҳандаҳои манбаҳо бо ҳам мувофиқат накарда, инчунин маълумотҳои мушаххасу аввалиндараҷа ба назар намерасанд [4, с. 156].

Ҳулоса, баъди қабули қарори ҳукумати Тоҷикистон аз 14 феввали соли 1941 дар бораи «Маҳви пурраи бесаводӣ» бо сабаби оғози ҷанг дар амал татбиқ нагардида, мавқуф гузошта шуд. Ҳамин тавр таракқиёти маорифи халқи ҶШС Тоҷикистон дар солҳои то оғози ҷанг мавқеи муҳимро дар таърихнигории миллӣ ишғол менамояд.

АДАБИЁТ

1. Давлатёров Д. Ликвидация неграмотности в Горно-Бадахшанской автономной области // В братской семье народов СССР. / Д. Давлатёров. - Душанбе, 1985. - С. 108.
2. История культурного строительства в Таджикистане (1917-1977 гг.) / Отв. ред. П.М. Марсаков. – Душанбе: Дониш, 1983. – Т.2. – 472 с.
3. История таджикского народа. Новейшая история (1917-1941 гг.). Т. V. / Под общ. ред. акад. Р.М. Масова. – Душанбе: Империял – Групп, 2004. – 752 с.
4. Каширина Т.В. Народное образование в Таджикистане в 1924-1932 гг. (Источниковедческий анализ документальных материалов). / Т. В. Каширина. – Душанбе: Дониш, 1986. 156 с.
5. Обидов И.О. История развития народного образования в Таджикской ССР (1917 - 1967 гг.). /И.Обидов. - Душанбе: Ирфон, 1968.-296 с.
6. Проблемы Таджикистана: труды первой конференции по изучению производительных сил Таджикской ССР. – Л.: Изд-ва АН СССР, 1934. – Т. 2. – 237 с.
7. Убайдуллоев Н. Историография народного образования Таджикистана второй половины XIX – первой половины XX вв. Монография / Н. Убайдуллоев. – Душанбе: ДДОТ, 2016. – 410 с.
8. Убайдуллоев Н. Становление советской системы народного образования Таджикистана в отечественной историографии. Монография / Н. Убайдуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 176 с.
9. Шукуров М. Р. История культурной жизни Советского Таджикистана (1917-1941 гг.). Ч.1. Монография / М. Р. Шукуров. – Душанбе: Ирфон, 1970. – 494 с.
10. Шукуров М. Р. Революция мадания дар Тоҷикистон. Монография / М. Р. Шукуров. - Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1957. – 340 с.

ТАЪРИХНИГОРИИ МАОРИФИ ХАЛҚИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ 1929-1941

Баъди ташкилёбии ҶШС Тоҷикистон маорифи халқи ҷумҳурӣ рӯ ба пешравӣ овард. Бахусус дар панҷсолаҳои пеш аз ҷанг дар ин самт корҳои зиёде ба анҷом расонида шудаанд, ки мавриди таҳқиқи пажӯҳишгарон қарор гирифтааст. Аз мубрамият ва рӯзмаррагии таҳқиқоти муҳаққиқон маълум мегардад, ки дар солҳои мазкур сиёсати маҳви бесаводии калонсолон амалӣ гардида, типҳои нави мактаби шӯравӣ фаъолият менамуданд. Масъалагузорию дигар дар самти мазкур ҷалби занону духтарон ба мактаб буд, ки он низ натиҷаи дилхоҳ ба даст овард. Барои омӯзишу таҳқиқи дигаргунсозиҳои маорифи халқи

ҷумхури аз як қатор мақолаву осори илмӣ ва рисолаҳои номзадӣ докторӣ истифода гардид.

Калидвожаҳо: ташиқилбӣ, маориф, халқ, пешравӣ, маҳви бесаводӣ, мактаб, дигаргунсозиҳо, таърихнигорӣ.

ИСТОРИОГРАФИЯ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ТАДЖИКСКОЙ ССР В 1929-1941 ГОДЫ

После образования Республики Таджикистан образование народа республики пошло вперед. Особенно за пять довоенных лет в этой области была проделана большая работа, которая изучалась исследователями. Из научной новизны исследования исследователей видно, что в эти годы проводилась политика ликвидации неграмотности среди взрослых и действовали новые типы советских школ. Еще одним вопросом в этом направлении было привлечение женщин и девочек в школу, что также достигло желаемого результата. Для изучения и исследования изменений в образовании народа республики использован ряд научных статей, кандидатских и докторских диссертаций.

Ключевые слова: учреждение, образование, народ, прогресс, ликвидация неграмотности, школа, перемены, историография.

EDUCATION HISTORIOGRAPHY OF PEOPLE TAJIK SSR OF IN THE YEARS 1929-1941

After the establishment of the Republic of Tajikistan, the public education of the republic began to progress. Especially in the five years before the war, a lot of work was done in this direction, which was the subject of research by researchers. illiteracy of adults was realized and new types of Soviet schools were operating. Another issue in this direction was the attraction of women and girls to school, which also achieved the desired result was used.

Keywords: establishment, education, people, progress, elimination of illiteracy, school, changes, historiography.

Сведения об авторе:

Ганджакова Матлуба Ганджаковна - кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддин Айни. 734003, г. Душанбе, проспект Рудакӣ, 121. E-mail: matluva.ganchakova@bk.ru. Тел.: (+992) 934 51 55 60

About the author:

Ganjakova Matluba Ganjakovna - Associate professor, condidate of historical sciences, docent of the historical department of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. 734003, Dushanbe city, 121 Rudaki av. E-mail: matluva.ganchakova@bk.ru. Ph.: (+992) 934 51 55 60

УДК 297

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ МУСУЛЬМАНСКОГО ВОСТОКА ПЕРИОДА IX- XII ВЕКОВ

Саидасанов Ю., Сафаркулова Г.

Хорогский государственный университет им. М. Назаршоева

Развитие науки и образования во все времена рассматривалось в качестве основного элемента в иерархии критериев оценки того или иного общества. В данной статье нами рассматривается уровень развития образования в мусульманском Востоке, периода IX-XII веков с точки зрения исторического анализа. Данная тема в рамках средневековой истории культуры, образования и письменности широко исследованы историками советского периода. В частности эти проблемы отражены в трудах Бартольда В.В., который указывает на губительные последствия для развития образования и культуры этого периода нашествия кочевников [3, с. 4]. Он дал в своих работах подробную характеристику культурного и политического состояния средневекового общества Востока на примере отдельных государств и империй. Вопрос развития культуры и образования Востока также исследовано со стороны Б. Г. Гафурова, А. Мухторова, и других исследователей, работы которых отражают вопросы истории и историографии образования и культурного развития Хорасана

и Мавераннахра периода средневековья [6, с. 7]. Исследования вопроса истории образования как части культурного уровня общества, требует прежде всего синхронизации исследования, не ограничиваясь при этом изучением отдельного региона. Это позволяет выявить наибольшее количество ключевых факторов развития и упадка данного направления культурного развития общества [16, с. 4]. Вместе с этим элемент синхронизма в исследовании проблемы позволяет исследовать тему в более углубленной форме, как бы уходя от хронологического порядка и направляясь перпендикулярно ходу исторических событий [8, с. 67].

Одной из характерных особенностей системы образования средневекового Востока было доминирование арабского языка на всей территории мусульманского Востока. Арабский язык принял широкое распространение после захвата новых земель арабскими завоевателями и внедрение арабского языка носило насильственный характер, поскольку арабы запретили завоеванным народам использование местной письменности [5,78]. Хишам ал-Калби утверждает, что первоначально арабы все запоминали в памяти за неимением письменности [11, с. 80]. Первые придворные записи периода правления Омейядов вызвали недовольства со стороны старой гвардии арабских племен, поскольку письменность противоречило арабским традициям, которые носили устный характер. Со временем письменный способ передачи знаний восторжествовал, но устная передача сохраняло своё значение даже в пору наивысшего расцвета письменности, оставаясь частью арабской медиавистики. В период правления халифа Харуна ар-Рашида в Багдаде был основан «Дом мудрости», деятельность которого достигла высшего расцвета при халифе ал-Маъмуне (813—833) отличавшемся незаурядными научными способностями. Значительная часть достижений в области точных наук, которыми славится средневековая наука на арабском языке, была создана трудами переводчиков и ученых «Дома мудрости». Характерным проявлением серьезности научных интересов ал-Маъмуна и его ученого окружения было измерение на местности длины градуса меридиана, точность которого была превзойдена в Европе только в новое время [10, с. 234].

После завоевания Востока арабами, центрами образовательного процесса считались *медресе* (высшее религиозное учебное заведение), *мактабах* (начальная светская школа), приходских школах – низшая начальная школа при мечетях. Были также домашние и ремесленные школы. Можно сказать, что в период с X века сложилась целостная система образования, основу которого составляли медресе, мактабы и частные школы.

При Саманидах существовали школы, при домах и рабатах, которые открывались самыми учителями. Термин «медресе» появился вскоре после падения Саманидов в Багдаде и оттуда распространился на другие мусульманские земли.

Хаттингтон по поводу уровня образования в мусульманских школах пишет следующее: «Порядок обучения был таков, что юноша, окончив начальную школу, мог остаться неграмотным. Если у юноши было желание учиться дальше, он шел к мулле в мечеть и договаривался о дальнейших занятиях. С муллой проходили книгу «Бидан». В этой книге по-таджикски, с примерами на арабском языке, изучалась арабская грамматика. Затем ученик принимался за написанную по-таджикски книжонку «Начало науки». В ней в форме вопросов и ответов излагались основы ислама. Затем приступали к изучению арабской морфологии по книгам «Муиззи» и «Зинджани» и синтаксиса - по книге «Авамил». Ученик зубрил наизусть арабские примеры из этих книг и перевод их на таджикский язык. Затем переходил к арабской книге «Кафия», где арабский синтаксис изложен полнее. В медресе эти книги изучались под руководством помощников учителя, которых называли «дамулла кунджаки» [15, с. 89]. На эти занятия уходило три года. После этих занятий брались за книгу Абдуррахмана Джами «Шархи мулла», толкующую арабский синтаксис «Кафия». С этого времени ученик занимался уже у более опытного муллы. Обычно эти уроки назывались «классными занятиями». Одновременно ученики прорабатывали с помощниками учителя «Кафию» и книгу по логике - «Шамсию». На эти занятия уходило пять лет. После «Шархи мулла» на классных занятиях начиналось изучение толкований к «Шамсие» по книге «Хошияи кутби». На это уходил год, в течение которого изучалась также догматика по книге «Акаид» Насафи. Догматику называли у нас наукой наук, великой наукой. Вслед за тем четыре года занимались толкованиями к «Акаиду» Насафи, автором которых был Аллам Тафтазани. Затем наступали два года, посвященные книге «Тахзиб», по которой проходили логику и метафизику. Затем еще два года изучалась «Хикмат-уль-айн», излагающая естественные, а вернее, сверхъестественные науки. Наконец, еще два года изучали «Муллу Джалал», книгу, посвященную богословию. Тогда наступал день окончания медресе» [15, с.97].

Широкое распространение получила система образования «Братья чистоты» в школах которых изучали развитие логики с использованием арифметики с переходом к теории Евклида. За этим следовала логика в изложении Аристотеля. Ученики под руководством учителя тщательно изучали «Введение в „Категории“ Аристотеля» или «О пяти общих понятиях» философа-неоплатоника Порфирия. Также изучали учение Аристотеля о материи, форме, месте, времени, движении и др. [14, с. 78].

Важным элементом развития образования было сбор книг и библиотек, наиболее известной из которых была Саманидская библиотека, известная как «Сокровище наставлений». Здесь были собраны уникальные памятники письменности – художественные произведения, литература по искусству, философии, медицине, географии, природоведению, этике и т. д. Великий Авиценна в своем труде «Данишнаме» («Книга знания») восхищается собранием книг и их систематизацией в этой знаменитой библиотеке Саманидов в Бухаре: «...Я видел и читал такие книги, которые многим людям неизвестны даже по названию. Я никогда не видел подобного ни раньше, ни после. Я прочитал эти книги, извлек из них пользу и понял вклад каждого ученого в науку» [12, с. 190]. Рукописные книги здесь группировались по отраслям, каждой из которых отведено было специальное хранилище, в котором книги хранились в сундуках [9, с. 115].

Большой интерес представляет знаменитая по всему азиатскому Востоку *библиотека дворца Тимура*, так называемая «*Тамерланская библиотека*» в Шахрисабзе (зеленый город) и Самарканде, датируемая концом XII – началом XIII века. «Ведя в течение всего своего долгого царствования непрерывные кровопролитные войны, завоевав большую часть всей территории огромного азиатского материка, – пишет Д. Н. Логофет, – эмир Тимур, разрушая города своих врагов и обращая целые государства в пустыни, все время заботился о том, чтобы при этом не пострадали ученые, мастера и различные редкости завоеванных им стран, к числу которых причислялись книги и рукописи, считавшиеся им самой ценной частью военной добычи» [13, с. 119]. В Кордобском халифате в XII веке имелось 17 высших школ и 70 библиотек, а в западном халифате во время его расцвета было открыто 10 высших школ и 40 библиотек. Но все эти достижения восточного образования не имели широкого внедрения на практике. Для сравнения, стоит отметить, что в Западной Европе в то время было только два университета – в Салерно и Париже, которые уже готовили специалистов для общества.

Одной из причин способствующих ухудшению системы образования стал тот факт, что внутри средневековых школ стали доминировать различные направления религии, разделяя таким образом студентов и натравливая их друг против друга. Противостояние этих религиозных толков постепенно переросло в открытие столкновения. Одно из таких противостояний в городе Нишапуре приросло в побоище между жителями города в результате которого были разрушены 17 шафиитских и 8 ханафитских медресе [1, с. 80]. Также огромный урон нанесло восточному обществу нашествие монголов. Мухаммад Рашшад, цитируя слова из книги «Донишварони Хуросон» (Мудрецы Хорасана) говорит: «Когда татарский хан взял Багдад, он приказал бросить все попавшиеся в руки книги в реку Тигр. Монголы, не разбираясь в книгах, приступили к их уничтожению. Узнав об этом, Ходжа подошел к татарскому хану, положил голову на землю (поклонился) и попросил не бросать в воду то, что осталось из тех книг и просил отдать их ему. И когда просьба была удовлетворена, он отправил остальные книги вместе с теми, что получил из других мест в Марагу – в столицу хана [1, с. 98]. В середине XIII века в городе Марага (Иран), под руководством ученого Насируддина Туси при Марагинской обсерватории была построена библиотека в котором хранились около 400 тысяч книг. Тамерлан устраивал в них также книгохранилища, в которых были собраны все самые редкие манускрипты и книги. Эти книгохранилища (библиотеки) пользовались при его царствовании известностью не только во всем мусульманском Востоке и Китае, но и в Европе, куда о них проникали слухи [13, с. 120].

Таким образом, хронологический порядок развития системы образования на Востоке показывает, что если до X века в школах преобладала тяга к наукам, то после XI века, система образования перешла под полный контроль мусульманского духовенства, что увеличило влияние схоластики в образовательном процессе. В последующее время, религиозная форма образования превратилось в гегемонию общества и превратило образование в придаток религиозных структур, искореняя светские формы образования и науки.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдулхамидов Н. М. Вклад Ходжа Насируддина Туси в развитие науки и образования таджикского народа. дисс. по специальности 07.00.02 – Отечественная история. -Душанбе – 2021.-167 с.

2. Арабская культура периода Багдадского Халифата.- [www. http// www.vostlit.ru.](http://www.vostlit.ru/)- Режим доступа: 20.10.2020
3. Бартольд В.В., Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Соч. Т. I. М., 1963.- 356 с.
4. Бартольд В.В. Средняя Азия до XII в. //Соч. – Т. I. – М., 1963.- 278 с.
5. Восточная литература / [www. vostlit. ru.](http://www.vostlit.ru/)- Режим доступа: 3 ноября 2021 года.
6. Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. /Гафуров Б. Кн. 2. Душанбе: Ирфон, 1989. 379 с.
7. Мухторов А. Сомониен: замон ва макон (Саманиды: время и территория). / А. Мухторов. Душанбе: Сурушан, 1999. 288 с. (на тадж.яз.).
8. Канке В.А., Основные философские направления и концепции науки. Итоги XX столетия. – М., 2000.- 320 с.
9. Шадеман М. М. Формирование и развитие взаимоотношений Багдадского халифата с Мавераннахром и Хорасаном (IX-Хвв.).- Специальность 07.00.15 — история международных отношений и внешней политики (исторические науки).-Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук.- Душанбе – 2015,- 159 с.
10. Очерки истории арабской культуры V-XV в.в. отв. Ред. Большаков О.Г. , - Главная редакция восточной литературы .-Москва 1982.-320 с.
11. Ричард Фрай. История Ирана от падения Сасанидов до прихода к власти Сельджуков. - Кембридж. - 2010.- 256 с.
12. Сино,- Донишнома, -Душанбе, 2001.-Ирфон.- 456 с.
13. Сафаралиев, Б. С. Из истории духовной культуры таджикского народа: монография. / Б. С. Сафаралиев. – Челябинск, 2011. – 215 с.
14. Султанов Ш. З. Омар Хайям, из серии ЖЗЛ, [http:// farhang .al-shia. ru.](http://farhang.al-shia.ru)-Режим доступа: 2 августа 2021.
15. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций, - М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. – 603 с.
16. Уваров П.Ю. Историк обязан знать сослагательное наклонение.- Беседовала Наталия Лескова Фотограф Андрей Луфт Оператор Александр Козлов Оператор Дмитрий Самсонов, Информация предоставлена Информационным агентством "Научная Россия". Некоммерческое партнерство «Международное партнерство распространения научных знаний». «Научная Россия» Москва, 2012-2022

РУШИ ДИ СОҶАИ МАОРИФ ДАР ШАРҚИ МУСУЛМОНӢ ДАР ДАВРАИ АСРҶОИ IX- XII

Дар мақола муаллифон проблемаи донишомӯзиро дар кишварҳои Шарқи мусулмонӣ дар давраи асрҳои IX- XII ба муҳокима мегузоранд. Муайян карда шуд, ки маълумоти ин давра ва сатҳи дониш дар кишварҳои Шарқ бо таъсири диндорон суст буда, бо донишҳои динӣ маҳдуд гардид. Маҳз омили бунёдгароӣ ва таъсири уламои динӣ сабаби характери зидди илм ва нешравиро гирифтани барномаи мадрасаҳо шуд.

Муаллифон ба ҳулосае омадаанд, ки кӯшишҳои тартиб додани мактабҳо ва мадрасаҳо аз тарафи мутафаккирони Шарқ роҳандозӣ гардиданд, аммо диндорон барои таълимоти илми дунявӣ монеа эҷод намуданд ва олимонро дар хиёнат ба дин гунаҳкор медонистанд. Рӯйи қор омадани таълимоти динӣ барои руши ақидаҳои схоластикии асримиёнагӣ мусоидат кард ва системаи сиёсии динӣ дар давлатҳои Шарқ ташаккул ёфта, мадрасаҳо ба институтҳои бунёдгароӣ табдил ёфтанд. Ва дар асри XII сохтмони соҳаи маориф дар Шарқ аз рӯйи таълимоти динӣ анҷом ёфт. Ҳамин тавр, донишомӯзӣ ҳамчун институти илмии ҷомеа дар Ғарб устуворона нешрафт намуда, дар Шарқ бошад бо таъсири бунёдгароён амалӣ нашуд ва ин боиси паст гардидани сатҳи фарҳанги илмӣ ва дониши аҳолии ин минтақа гардид.

Калидвожаҳо: *проблема, дониш, Шарқ, мусулмон, кишварҳо, дин, бунёдгароӣ, уламо.*

РАЗВИТИЕ ОБРАЗОВАНИЯ МУСУЛЬМАНСКОГО ВОСТОКА ПЕРИОДА IX - XII ВЕКОВ

В данной статье авторы рассматривают проблему развития сферы образования на Востоке периода IX- XII веков. Авторы в статье выявили тот факт, что форма развития образования и отдельные ее элементы влияли на страны Востока, но из-за сильного давления со стороны религиозных деятелей её развитие пошло на упадок и оно приняло религиозную форму. В результате светское образование не только не прижилось на Востоке, но и стала источником столкновений в обществе.

Авторы пришли к выводу о том, что попытки восточных деятелей в создание передовой формы светского образования были отрицательно восприняты представителями духовенства, что заметно сказывалось на развитие системы образования Востока.

Таким образом, авторы приходят к заключению о том, что к XII веку строительство системы образования на Востоке столкнулось с преградами фундаменталистов и перестала развиваться. Оно приняло окончательную религиозную форму образования и

развивалось именно как часть религии, отрицая при этом все светские системы образования.

Ключевые слова: проблема, знание, Восток, мусульман, край, религия, фундаментализм, духовенство.

THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN MUSLIMS EAST DURING THE PERIOD OF IX- XII CENTURIES

In the article, the authors discuss the problem of education in the countries of the Muslim East during the IX-XII centuries. It was determined that the information of this period and the level of knowledge in Eastern countries was weak due to the influence of religious people and was limited to religious knowledge. It was the factor of fundamentalism and the influence of religious scholars that led to the anti-scientific and progressive nature of the program of the madrasas. The authors came to the conclusion that the efforts to organize schools and madrasas were initiated by Eastern thinkers, but the religious people created an obstacle for the teaching of secular science and considered the scientists guilty of treason. The emergence of religious teachings contributed to the development of medieval scholastic ideas, and the religious political system was formed in the Eastern states, and madrasas became fundamentalist institutions. And in the twelfth century, the construction of the field of education in the East was completed due to religious teachings. Thus, learning as a scientific institute of society has steadily progressed in the West, but in the East it has not been implemented due to the influence of fundamentalists, and this has led to a decrease in the level of scientific culture and knowledge of the population of this region.

Keywords: *problem, education, East, Muslims, region, fundamentalists, religion, clergy.*

Маълумот дар бораи муаллифон:

Саудасанов Юсуф - дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики ДДХ ба номи М. Назаршоев. Тел.: (+992) 501910867, E-mail: usuf.62@mail.ru

Сафарқулова Гулмо – номзади илмҳои таърих, мудири кафедраи таърихи умумӣ ва дини ДДХ ба номи М. Назаршоев. Тел.: (+992) 93-5994145, E-mail: guliii@mail.ru

Сведения об авторах:

Саудасанов Юсуф – доцент кафедры истории таджикского народа ХогУ имени М. Назаршоева. Тел.: (+992) 50-191-08-67, E-mail: usuf.62@mail.ru

Сафарқулова Гулмо – кандидат исторических наук, зав.каф. всеобщей истории и религиоведения ХогУ имени М. Назаршоева. Тел.: (+992) 935994145, E-mail: guliii@mail.ru

About the authors:

Saidasanov Yusuf – dotcent of tajik people history cathedral in Khorog State Univercity after M. Nazarshoev. Ph.: (+992) 50-191-08-67, E-mail: usuf.62@mail.ru

Safarkulova Gulmo – cheaf of common history and religion cathedral in Khorog State Univercity after M. Nazarshoev. Ph.: (+992) 935994145, E-mail: guliii@mail.ru

ПЕРВЫЕ ШАГИ ТАДЖИКИСТАНА ПО ВЫХОДУ ИЗ ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ КОММУНИКАЦИОННОЙ ИЗОЛЯЦИИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

Айнуллозода Н.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Выход из коммуникационного тупика имеет большое экономическое, социальное, политическое, культурное и оборонное значение для каждой страны. После обретения страной независимости для повышения уровня и качества жизни народа были определены три стратегические цели Правительства Республики: обеспечения энергетической независимости, продовольственной безопасности и освобождения страны от коммуникационного тупика.

Следует отметить, что основным критерием развития нового независимого государства является неуклонное развитие дорожного строительства и коммуникационной инфраструктуры. После обретения Республикой Таджикистан независимости благодаря мудрой политике главы государства Эмомали Рахмона этому вопросу было уделено особое внимание. Прежде всего, были приняты ряд мер по развитию экономики республики.

Правительство страны сосредоточило внимание, в первую очередь, на строительстве новых автомагистралей. Как отметил в своем выступлении Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон, «еще в 2000 году правительство страны приступило к

реализации первого инвестиционного проекта в области дорожного строительства, а именно автомобильной дороги Мургаб-Кульма в Горно-Бадахшанской автономной области [5, с. 17].

Строительство этой дороги протяженностью 32,6 км осуществляла компания ЭНТЕС (Турция) на общую сумму 13, 980 млн долларов США из которых 9, 725 млн долларов США долларов США за счет кредита Исламского банка развития и 4,255 млн. долларов за счет вклада Правительства Республики Таджикистан. Строительство началось в марте 2000 года и закончилось в ноябре 2002 года.

В целях выхода из коммуникационного тупика и достижения экономического развития страны правительство республики приступило к первому этапу строительства автомобильной дороги Шахон – Зигар протяженностью 5,5 км. На строительство данного объекта были привлечены три компании: зарубежные компании Комбайн Групп (Кувейт), Аге Текар (Турция), и местная компания Мостоспестрой (Таджикистан). Строительные работы велись с апреля 2003 года до мая 2005 года. Эта дорога была построена на общую сумму 11,4 миллиона долларов, из которых 9,1 миллиона долларов были выделены из кредита Исламского банка развития, а вклад Правительства Республики Таджикистан в его строительство составило 2,3 миллиона долларов.

Правительство республики в первую очередь отремонтировало существующие дороги; во многих регионах построены и сданы в эксплуатацию новые дороги. Такие меры помогали поднять уровень благосостояния людей и вывести республику из коммуникационного бума.

Дорога Душанбе-Рашт-Джиргатол-Саритош (Кыргызстан) является одним из важнейших стратегических проектов для Таджикистана, поскольку играет действенную роль в выводе нашей страны из коммуникационного тупика. В августе 2004 года началось строительство данного объекта стоимостью 24 миллиона долларов [7, с. 65].

Совместными усилиями 26 августа 2007 года сдан в эксплуатацию новый мост, который, соединял нашу страну с соседней страной Афганистан; данный объект имеет стратегическое и геополитическое значение. Протяженность моста составляла 67 метра, а его ширина 11 метров. На сооружение моста были затрачены 37,1 миллиона долларов. Эти средства были выделены, как грант со стороны правительства США. Строительство началось летом 2005 года. Проектирование и строительные работы велись в течение 19 месяцев лучшими зарубежными специалистами итальянской компании «Ризани де Эккер» и инженерного корпуса армии США. На строительство моста были привлечены около 450 таджикских и афганских рабочих, а также более 40 инженеров из Италии, Филиппин, Индии, Таиланда, США и России [6, с. 91].

Мост построен с учетом возможных негативных последствий сильного землетрясения и предназначен для двустороннего транспортного движения, а также передвижения пешеходов. Пропускная способность объекта составляет около 1000 автомобилей в сутки [2].

Необходимо отметить, что до завершения строительства этого моста торговля между двумя республиками зависела от крайне нерегулярного паромного сообщения по реке Пяндж, которое соединяло Нижний Пяндж и афганский порт Шерхан-Бандар. Сравнительно небольшой размер парома ограничивал количество пересекавших границу грузовиков, примерно до 5 машин в день. Кроме этого, несколько месяцев в году паром из-за опасных речных течений вообще не использовался.

В церемонии открытия моста приняли участие Президент Таджикистана Эмомали Рахмон и Президент Афганистана Хамид Карзай, а также был приглашён и министр торговли США Карлос Гутьеррес. Президент страны Эмомали Рахмон назвал завершение строительства моста хорошим результатом взаимовыгодного трёхстороннего сотрудничества между правительствами Таджикистана, Афганистана и США [1, с. 147].

После этого в мае 2007 года начался первый этап реконструкции автомобильной дороги Дусти- Нижний Пяндж компанией Нишиматсу Констракшн Ко.ЛТД (Япония) на общую сумму 4,479 000 долларов гранта США и продолжался до июня 2008 года.

Второй этап реконструкции автомобильной дороги Дусти- Нижний Пяндж был начат в июле 2009 года корпорацией Ниппо Корпорэйшн (Япония) на общую сумму 13,5 млн долларов США (грант) протяженностью 15,36 км и завершена в ноябре 2010 года.

С февраля 2006 г. по сентябрь 2009 г. заключено 27 контрактов на восстановлении местных дорог, в том числе: Варзоб-4, Файзабад-5, Рогун-1, Нуробод-5, Рашт-12 на общую сумму 2,3 млн. долларов США. В итоге было восстановлено 350 км местных дорог.

Надо отметить, что автомобильная дорога Курган-Тюбе-Дусти- Нижний Пяндж является одна из важнейших транспортных дорог Таджикистана; дорога имеет большое значение для международного транзита. Реконструкция дороги проводилась с 2007 по 2012 года с затратой около 75 миллионов долларов из грантовых средств японской государственной

компании "Дай Нипон Нило". В период 2009-2012 года на 42-километровом участке Курган-Тюбе-Дусти был проведен капитальный ремонт дороги стоимостью более 38 миллионов долларов.

В 2007-2010 годах на капитальный ремонт автомобильной дороги Душанбе-Куляб-Дарваз-Хорог-Мургаб (перевал Куйтезак) были выделены средства на сумму 1 035 000 сомони. Также в 2008-2009 годах проведен ремонт автодороги Мургаб-Тохтамыш-Шаймак, автодорога Шахон-Зигар и автодорога Туггоз-Вичкут Ишкашимского района, также закончена строительство мостов Сурхсангоб и Дуршер в Ванчском районе, а в 2010 году окончена строительство автодорог по направлению Гармкашма и Жак-Равноб Дарвазского района. [3,193]

26 августа 2011 года Президент страны Эмомали Рахмон в преддверии 20-летия государственной независимости Таджикистана торжественно открыл автомобильную дорогу Душанбе - Рашт - Джиргаталь до границы Кыргызстан в Раштском районе протяженностью 350 км. Следует, отметить, что начиная с 2005 года, на строительство и эксплуатации этой дороги было потрачено 177 млн долларов США или 840 миллионов сомони [7, с. 65].

Можно сказать, что крупномасштабные проекты, реализуемые правительством республики в годы независимости в основном были направлены на создание и ремонт автомобильных дорог. В частности, в рамках ремонта и реконструкции автодороги «Душанбе – Кульма» началось реализованные проекта реконструкции автодороги «Куляб – Калаи Хумб» (в селение Шкев – посёлок Калаи Хумб), благодаря этому объекту рабочими местами обеспечены более 145 местных специалистов. С начала осуществления проекта было освоено около 70 миллионов сомони.

Следует отметить, что общая протяжённость автомобильной дороги «Куляб – Калаи Хумб» составляет более 177 км. Дороги на участках «Шкев – Зигар» стоимостью 320 миллионов сомони имели протяжённость 38 км; дорога «Шохон – Зигар» стоимостью 510 миллионов сомони составила 34 км, и дорога «Шурообод – Шохон» стоимостью 930 миллионов сомони имела протяжённость 40 км. Все участки полностью были реконструированы и сданы в эксплуатацию. Другими словами, усилиями правительством республики 112 километров дороги между Кулябом и Калаи хумбом полностью построены на общую сумму около 1 млрд 800 млн сомони [4].

Таким образом, можно сказать, что в период независимости страны очень быстрыми темпами развивается сеть автомобильных дорог в стране. Завершились строительство и ремонт автомобильных дорог Мургаб-Кульма, Душанбе-Рашт-Джиргаталь, Кургантюбе-Дусти-Нижний Пяндж. Также, особо важное значение имели ввод в эксплуатацию транспортных тоннелей: «Истиклол в 2006 г.», «Шар-шар в 2009 г.», «Шахристон в 2012 г.» и «Чормагзак в 2013 г.», а также строительство трёх современных мостов над Пянджом, которое соединяло Таджикистан с Афганистаном [1, с. 80].

Вся эта работа было сделана только с одной единственной целью - вывести страну из коммуникационного тупика, и тем самым, создавать благоприятные условия для социально-экономического, политического и культурного развития республики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Гафурова Г. Развитие дорожного строительства и транспорта в Таджикистане в годы независимости (1991-2016 гг.). Дисс. канд.ист.наук. –Худжанд, 2018, -С.147
2. Джумхурият. - 2007. 27 августа.
3. Рахим Масов., Хайдаршо Пирумшоев. Файзи истиклол дар «Боми чахон».- Душанбе: «Дониш», -С.193
4. Речь на встрече с руководителями, активистами и жителями Дарвазского района. <https://www.vkd.tj/index.php/ru/prezident-ru/28678-sukhanron-dar-mulo-ot-bo-ro-baronu-fa-olon-va-sokinoni-no-iyai-darvoz-2>
5. Суханрони Президентии Чумхурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон ҳангоми мулоқот бо сокинони Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, 11 сентябри соли 2012. Душанбе: Шарқи озод, 2012.- С. 17.
6. ТА Министерство транспорта Республики Таджикистан. Сведения об итогах производственной деятельности на 1 августа 2007 года. - С. 91.
7. Шарифзода А., Қосимӣ З. Пайвандгар. Душанбе, 2013. – С.65.

ПЕРВЫЕ ШАГИ ТАДЖИКИСТАНА ПО ВЫХОДУ ИЗ ВНУТРЕННЕЙ И ВНЕШНЕЙ КОММУНИКАЦИОННОЙ ИЗОЛЯЦИИ В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ

В статье предлагается общий обзор истории Таджикистана по выходу из внутренней и внешней коммуникационной изоляции в годы независимости. Отмечается, что после обретения страной независимости для повышения уровня и качества жизни народа были

определены три стратегических цели Правительства: обеспечения энергетической независимости, продовольственной безопасности и освобождения страны от коммуникационного тупика.

Правительство республики, в первую очередь, отремонтировало существующие дороги, а во многих регионах построены и сданы в эксплуатацию новые дороги. Такие меры помогли поднять уровень благосостояния людей и вывести республику из коммуникационного бума. Таким образом, в период независимости страны очень быстрыми темпами развивается сеть автомобильных дорог в стране. Завершились строительство и ремонт автомобильных дорог

Ключевые слова: Таджикистан, независимость, коммуникационная изоляция, строительство дорог, мосты, тоннели,

THE FIRST STEPS OF TAJIKISTAN TO OVERCOME INTERNAL AND EXTERNAL COMMUNICATION ISOLATION IN THE YEARS OF INDEPENDENCE

The article offers a general overview of the history of Tajikistan on overcoming internal and external communication isolation during the years of independence. It is noted that after the country gained independence, three strategic goals of the Government were identified to improve the level and quality of life of the people: ensuring energy independence, food security and liberation of the country from communication impasse. The government of the republic, first of all, repaired existing roads, and in many regions new roads were built and put into operation. the network of highways in the country is developing. The construction and repair of highways have been completed.

Keywords: Tajikistan, independence, communication isolation, road construction, bridges, tunnels.

Сведения об авторе:

Айнулозода Нахтулло - к.и.н., доцент, проректор по учебной части Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. 734003, Чумхурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 918947518, E-mail: nahtullo.87@mail.ru

About the author:

Ainulozoda Nahtullo - Candidate of History, Associate Professor, Vice-Rector for Academic Affairs of the Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 918947518, E-mail: nahtullo.87@mail.ru

УДК - 02+930.85

КИТОБ ВА КИТОБДОРӢ ДАР ЗАМОНИ СОМОНИЁН

Ғуломшоев С.

Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши АМИ ҶТ

Замони Сомониён (874-999) дурахшонтарин давраи шукуфоии маданияти халқи тоҷик ба шумор меравад, ки барои пешрафти санъати меъморӣ (мақбараи Исмоили Сомонӣ) ва намудҳои гуногуни ҳунармандӣ ба монанди - кулолгарӣ, бофандагӣ, заргарӣ, қоғазбарорӣ ва китобсозӣю китобдорӣ шароит ба вуҷуд омад. Зиндагии як қатор нобиғаҳои намоёни форсу тоҷик - Ибни Сино, Ал-Хозармӣ, Форобӣ, Зақриёи Розӣ, Берунӣ, устод Рудақӣ, Дақиқӣ, Фирдавсӣ ва дигарон ба он давра рост омадааст

Абуалӣ ибни Сино мутафаккир, табиб, файласуф, табиатшинос, риёзидон ва шоири намоён буда, соли 980 дар наздикии Ромитани Бухоро деҳаи Афшана ба дунё омад. Падараш Абдуллоҳ ва модараш Ситорабону ном доштанд. Ибни Сино то 17 солагӣ дар Бухоро ба илмомӯзӣ машғул гардида, аз худ қариб 400 асари илмиро, ба монанди «Китоб-уш-шифо» (18 ҷилд), «Алқонун-фит-тиб» (Қонуни тиб - 5 ҷилд), «Донишнома», «Китоб-ун-начот», «Ишорот ва танбеҳот», «Мабдоъ ва маод» ва ғайра мерос мондааст.

Дар замони Сомониён шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Гурганҷ, Балх, Марв, Нишопур, Ҳирот, Хучанд, Бунҷикат, Хулбук ва Тирмиз ба марказҳои илму фарҳанг табдил ёфта, дар Бухоро бозори китобфурушӣ ба амал омада, дар он ҷо китобҳои нодирро пайдо кардан мумкин буд [6, с. 45-107].

Дар назди дукони китобфурушӣ дукони муқовасозӣ (ҷилдсозӣ) ва хаттотӣ амал мекарданд, ки Ибни Сино аз назди яке аз савдогарон асари Абунаصري Форобӣ «Дар бораи «Математика» харидааст. Ибни Сино пештар ин асарро 40 маротиба хонда буд, вале ба мақсади он сарфаҳм нарафтаанд. Онро дар «Зиндагинома»-аш чунин тасвир намудааст, «...баъди нисфирӯзи ба назди

дукони чилдсозӣ (бозор) омадам, ки як савдогар китобе дар даст ва бо овози баланд онро таъриф мекард. Фурӯшанда ин китобро ба ман пешкаш намудан, вале ман рад намудам ва фикр мекардам, ки он китоб ба ман чизе дода наметавонад. Фурӯшанда хитоб намуданд, ки «китобро бихар ва ман онро барои Шумо арзон, ба се дирам мефурӯшам. Соҳиби китоб ба маблағ эҳтиёҷ дорад» ва ман (Ибни Сино - С.Ғ.) ин китобро харидорӣ намудам. Он асари Абунастри Форобӣ «Доир ба мақсади «Метофизика» буд. Баъди ба хона омадан онро мутолиа намудам ва муаммои китобро дарк намудам, ки онро аз аввал то охир аз ёд медонистам. Ман аз ин бисёр хурсанд шудам ва рӯзи дигар барои камбағалон аз барои Худо хайри бисёр намудам» [2, с.160].

Дар замони Сомонин дар Бухоро китобхоне бо номи «Савонех -ул ҳикмат» («Ганчинаи ҳикмат») бунёд гардида, дар он ҷо нодиртарин сарчашмаҳои хаттӣ доир ба соҳаҳои гуногун гирд оварда шудаанд. Дар китобхона доир ба илмҳои тиб, ҷуғрофия, нучум, риёзиёт, таърих, фалсафа, фикҳ ва табиӣёт адабиёт бо низому тартиби хос дар сандуқҳои махсус нигоҳ дошта мешуданд. Захираи китобхонаро аз рӯи забон ба форсии дарӣ (тоҷикӣ), паҳлавӣ, суғдӣ, юнонӣ (фалсафаю тиб), яҳудӣ, хитой ва ҳиндӣ ҷудо намуданд. Китобхона дорои феҳристи мукаммале будааст, ки доир ба он дар осори Ибни Сино маълумот мавҷуд аст. Соли 997 амири Сомонӣ Нӯҳ ибни Мансур (976-997) ба касалии саҳт мубтало гардид ва Ибни Сино ўро муолиҷа намуда, туфайли ӯ ба китобхона роҳ ёфт. Ибни Сино доир ба ин ганчинаи нодир ва паҳлӯҳои мухталифи китобдорӣ ва китобшиносии тоҷик чунин маълумот додааст. Шайх Абӯали ибни Сино кайд менамояд, ки «Рӯзе аз ӯ (яъне Нӯҳ ибни Мансур – С.Ғ.) иҷозат пурсидам, ки ба китобхонаи эшон дароям ва ба мутолиаи китобҳои тиб, ки дар он ҷост, бипардозам. Вай маро иҷозат дод ва вориди сарое шудам, ки хонаҳои бисёр дошта, дар ҳар хонае сандуқҳои китоб болои ҳам чида шуда буданд. Дар як хона китобҳои илмҳои арабӣ ва шеър, дар дигараш китобҳои фикҳ ва ҳамин тавр дар ҳар хонае китобҳои як илм ҷой доштанд. Сипас, феҳристи китобҳои пешиниёро мутолиа намуда, он чиро, ки бад-он ниёз доштам, хостам. Китобҳоеро дидам, ки бисёр қасон ҳатто номашонро нашунидаанд ва ман онҳоро на пеш аз ин ва на баъди ин надидаам. Он китобҳоро хонда судҳо бурдам ва андозаи дониши ҳар мардери шинохтам» [1, с.13].

Аз захираи китобхона ягон маводро берун баровардан мункин набуд. Ҳатто пас аз муолиҷаи амир низ ба Абӯали Сино ба хона бурда истифода намудани китобҳо иҷоза нашуд. Аз ин лиҳоз ҳаттотони китобхона барои Ибни Сино китобҳои тиббиро баргардон менамуданд.

Доир ба китобхонаи Сомониён «Савонех - ул-ҳикмат» инчунин ҷуғрофдони машҳур араб Мақдисӣ муаллифи асари «Аҳсан ат-тақасим фи маърифат ал-иклим» маълумот медиҳад. Ӯ низ дар сарзамини Сомониён саёҳат намуда аз захираи китобхона баҳравар гардида, доир ба нақши он дар навиштани китоби хеш ёдрас шудааст. Мувофиқи маълумоти Мақдисӣ: «Намояндагони Сомониён дар пешрафти маданият нақши қалон дошта, амирон дар шои чумъа бо донишмандон машварат меороянд. Дар ҳамаи давраҳо яке аз олимони соҳаи фикҳ дар машвират ширкат варзида, тамоми қор бо розигии ӯ анҷом дода мешуд» [3, с.492].

Захираи китобхона асосан аз ҳисоби китобҳои харида шуда, китобҳои вақфу ҳадя, тарҷумаю баргардон ва осори олимону адибон пурра мешуд. Китобхонаи Сомониён барои пешрафти илму маданияти тоҷик нақши бузург бозид, дар он ҷо котибон (ҳаттотон) ва китобсозони касбӣ фаъолият менамуданд. Дар назди Китобхонаи Сомониён дабиристон низ мавҷуд буда, он дар таърихи ташаккули илму фарҳанг мақоми намоён дошт [4, с.45].

Яке аз шогирдони наздики Ибни Сино Абӯубайди Ҷузҷонӣ буд, ки 25 сол бо устодаш ҳамкорӣ доштаст, дар рисолаи «Ҳадя ал раис ибни Сино...» доир ба табобати амир Нӯҳ ибни Мансур ва сифати китобхона маълумот додааст.

Китобхонаи Сомониён дар асари сӯхторе аз байн рафт, ки сабаби онро муҳаққиқони имрӯза аз авҷ гирифтани зиддияти динӣ медонистанд, зеро он аз марказҳои зиддӣ хилофат ва дин, эҳёи фарҳанги бостонӣ, бедорию худшиносии миллӣ ба шумор рафта, дар натиҷаи зиддияти мазҳабӣ бо қасди бадном кардани ашхост муътабар, оташ заданд. Дар нобуд намудани «Савонех -ул -ҳикмат» ҳарифони Ибни Сино ўро айбдор менамуданд [5, с.45].

Доир ба феҳристнигории китобхонаи «Савонех -ул -ҳикмат» ва дигар китобхонаҳои замони Сомониён Ибни Надим дар асари хеш «Феҳрист» ба таври пурра маълумот додааст. Ин асар асосан доир ба маъхазҳои забони арабӣ (дар замони Сомониён) таҳти «унвон» маълумот дода, он аз 33 зербоб ё мақола иборат буда, доир ба мундариҷаи зиёда аз 200 ҳазор китобҳои арабӣ маълумот додааст [13, с.19-23].

Дар замони Сомониён китоб арзиши бузург дошта, бо мақсади нигоҳдорӣ ва тарғиби он як қатор китобхонаҳои дарборӣ, динӣ (масҷид, мадраса), кишоварзӣ (заминдорон), илмӣ, шахсӣ ва ғайра фаъолият менамуданд.

Китобхонаи «Савонех - ул-ҳикмат дар қаламрави Сомониён ягона китобхона набуда, дар Самарқанд, Марв, Балх ва Ҳирот низ китобхонаҳои давлатӣ мавҷуд буданд. Дар китобхонаи

Марв ба ғайр аз осори арабию маҳалӣ китобҳои зиёди паҳлавӣ нигоҳ дошта мешуданд, ки онҳоро Яғзидурди III (632-651) хангоми фирор аз дасти истилогарони араб ҳамроҳ оварда будааст. Дар назди мадрасаю масҷид китобхонаҳои зиёд шахсӣ мавҷуд буданд, ки ба ашхоси алоҳида тааллуқ доштанд.

Китобхонаи дигари Бухоро ин китобхонаи Исмоили Сомонӣ (874-999) буд, ки пеш аз китобхонаи Нӯҳ ибни Мансур дар назди мадрасаи Бухоро бунёд гардидааст.

Дар Бухоро боз китобхонаҳои шахсони намӯён, аз ҷумла вазири дарбори Сомониён (Наср ибни Аҳмад) Абулфазл Муҳаммад ибни Убайдуллоҳ Балғамӣ ва писараш (вазири Мансур ибни Нӯҳ) мавҷуд буданд [11, с.81].

Дар ин давра дар китобхонаҳо асосан аз феҳристи анъанавӣ истифода бурда, захирано мувофиқи мазмун ва забони асарҳо ба ҳама гуна мегузоштанд. Яке аз хусусиятҳои ин давра раванди китобсозии анъанавӣ бо забони форсӣ, доир ба соҳаи тиб, фалсафа, ризӣ, нучум ва мусиқӣ ба шумор мерафт.

Доир ба аҳамияти китобдорӣ ин давра Ёқут дар асараш «Муҷамил-ул - удабо» маълумот медиҳад, ки ҳокими Хуросон амир Нуҳ Сомонӣ ба таври пинҳонӣ ба вазири донишманд Дайламиён Соҳиб ибн Ибод ба Рай одам фиристод ва аз ӯ хоҳиш намуд, ки ба хизмати амир ҳозир шавад. Соҳиб ибн Ибод дар ҷавоби номаи амир менависад, чи гуна ман аз ин мардум ҷудо шавам, ки маро тарбия намуданд ва бо шарофати онҳо ман ба ин мартаба расидам. Ман бори зиёд дорам, ки танҳо барои кашонидани китоб барои ман 400 уштур лозим аст. Дар ҷои дигар қайд менамояд, ки дар захираи китобхона 17 ҳазор дастхатҳои нодир мавҷуд буданд [10, с.92-102].

Амирон ва вазирони замони Сомониён намоёндогони илму фарҳангро дастгири менамуданд ва баъзе аз онҳо хуदाшон низ шеър мегуфтанд.

Амир Исмоили Сомонӣ Фазл донишмандон ва бузургонро эҳтиром мекард ва писараш Аҳмад яке аз донишмандони соҳаи ҳадис ба шумор мерафт. Бародаронаш Абулҳасан ва Яъқуб донишмандони замони хеш буданд. Мақсадӣ доир ба ғамхорӣ амирони Сомонӣ барои пешрафти илму фарҳанг дар маркази давлати Сомониён махсусан дар замони амир Наср дар Бухоро ва Самарқанд маълумот додааст. Дар ин давра Бухоро ба маркази илми фикҳ (ҳуқуқшиносӣ) ва калом (фалсафаи ислом) табдил ёфта, дар он ҷо марказҳои қоғазбарорӣ, китобнависӣ ва хаттотӣ рушд намуданд.

Мувофиқи маълумоти Ричард Фрай китобхонаи Бухоро дар замони Наср барои ташаккули илми тиб, фикҳ, мусиқӣ, забоншиносӣ ва санъат нақши калидӣ бозид [14, с.122].

Нӯҳ ибни Наср низ яке аз шахсони донишманд буда, бо забони форсӣ шеърҳои хуб менавишт ва шоиронро сарпарастӣ мекард.

Дар ин давра бисёр китобҳо аз ҷониби ба форсӣ тарҷума карда шуданд. Бо вучуди он Абунаصري Форобӣ бо хоҳиши Нӯҳ ибни Наср китоби «Таълим ас-сонӣ» («Олимонӣ баъдӣ») иншо намуд [12, с.94].

Донишманди намӯён Абӯали Балғамӣ писари вазири дарбор Абулфазли Балғамӣ бо супориши Мансур ибни Нӯҳ соли 352 ҳиҷрӣ 963 китоби Табарӣ «Таърихи ал расул вал мулук»-ро аз забони арабӣ ба форсӣ тарҷума намуд. Ин асар доир ба зиндагии Пайғамбарон ва таърихӣ дин маълумот медиҳад. Инчунин бо супориши Мансур ибни Нӯҳ китоби «Тавсири Куръон» ё «Тавсири Табарӣ» тахминан солҳои 962-977 ба анҷом расидааст.

Вазирони донишманди дарбори Сомониён Абӯабдуллоҳ Муҳаммад Чайхунӣ устои Наср ибни Мансур (914-923) буда, бо шарофати ӯ дар замони Наср Бухоро ба маркази илму фарҳанг табдил ёфта буд.

Чайхунӣ дар бораи ҷугрофия рисола интишор намуд, ки муҳасифона то замони мо пурра боқӣ намондааст. Инчунин Чайхунӣ китобҳои зиёд, ба монанди «Ал-масолик вал-мамолик», «Ойин», «Ал-ухуд ал-хулафо вал-умаро», «Ал-риёзиёт фи китоб ул-маколик», «Расоил» иншо намудааст, ки дар «Китоб ал-феҳрист» Ибни Надим доир ба онҳо маълумот дода шудааст [9, с.228].

Абулфазл Муҳаммад ибни Убайдуллоҳ Балғамӣ вазири дарбори Насри II буда, китоби «Калила ва Димна»-ро аз забони арабӣ ба форсӣ тарҷума намуд. Маҳз дар ҳамин давра забони форсӣ-тоҷикӣ мақоми забони арабиро танг намуда, мақоми давлатӣ соҳиб шуд.

Яке аз дастовардҳои бузурги замони Сомониён таъсисёбии маҳфилҳои илмӣ дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Рай, Нишопур, Балх ва Марв ба шумор мерафт, ки ба ташкилёбии китобхонаҳо мусоидат намуданд.

Дар замони Сомониён бо мақсади баланд бардоштани мақоми илму дониш ба китобнависӣ ва ташаккули китобхонаҳо диққати калон дода мешуд. Дар китобхонаҳо ҷорабиниҳои гуногуни илмӣ баргузор намуда, адибону донишмандон - Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абушуқри Балхӣ, Абулмуиди Балхӣ, Кисоии Марвазӣ ва дигаронро ба он ҷалб менамуданд.

Дар китобхонаҳо хаттотон ба баргардон ва ороиши китобҳо машғул буданд, ки онҳоро расмулхат (каллиграф) меномиданд.

Дар замони Сомониён хаттотӣ яке аз касбҳои зарурӣ ба шумор мерафт ва бисёр олимону адибон онро меомӯхтанд. Донишмандони намоёни он давра Абӯзайди Балхӣ ва Абубакр ибни ал-Мустанир доир ба хаттотӣ рисолаи махсус «Рисолаи фи мадҳ ал варрак» иншо намудаанд.

Хаттоти Нишопурӣ Абӯхатами Варрак ки хусни хатти зебо дошт бо вучуди даромади кам зиёда аз 50 сол ба баргардон намудани китобҳо машғул будааст. Хатот ё хушнавис бештар дар назди китобхонаҳо ё хонаи шахсони алоҳида фаъолият менамуд. Дар Самарқанд марказҳои хушнависӣ дар хонаи донишманди намоён, имом Муҳаммад ибни Масъуди Айашӣ ва дар Нишопур дар хонаи адиб Абӯносир Саҳла ибни Марзбан мавҷуд буданд [16, с.130].

Мувофиқи маълумоти мавҷуда дар замони Сомониён бештар китобхонаҳо дар назди мадраса бунёд мегардиданд. Ин гуна китобхонаҳо, дар Марв, Исфаҳон, Нишопур, Тус ва ғайра фаъолият менамуданд.

Марв яке аз марказҳои калони давлати Сомониён ба шумор мерафт ва дар он ҷо мувофиқи маълумоти китоби «Мучам - ал - булдон»-и (Фарҳанги кишварҳо) Ёкути Ҳамавӣ китобхонаи калон бо 12000 китобҳои адабиёти мухталифмазмуни вақф мавҷуд будааст. Инчунин дар Марв китобхонаи мадраси Шарафулмулк мустафи Абӯсаид инби Мансур китобхонаи мадраси Низом -ул – мулк ал-Хасан ибн Исҳоқ ва китобхонаҳои дигар мадрасаҳо фаъолият менамуданд.

Солҳои 941-942 дар назди мадраси Исфаҳон «Дор ус сона» китобхонаи калон бунёд гардид, ки он бо номи китобхонаи мадраси Абӯисҳоқи исфаҳонӣ машҳур буд.

Мувофиқи маълумоти Утбӣ дар китобхонаи ин мадраса зиёда аз сад чилд китобҳои динӣ нигоҳ дошта мешуданд, ки барои сардори Систон Халифа ибни Аҳмад тайёр намуданд. Ин китобхона аз тарафи Султон Санҷар салҷуқӣ нобуд карда шуд.

Муаррихони дигар маълумот медиҳанд, ки дар Нишопур зиёда аз 13 китобхона мавҷуд буда, аксарияти онҳо дар замони Салҷуқӣ аз байн рафтанд. Калонтарин китобхонаи вақф дар назди масҷиди Нишопур дар замони Сомониён бунёд ёфтааст [14, с.122].

Дар Тус китобхонаи хонақоҳи (сокинони камбағал) Ғаззоли фаъолият мекард. Бо ташаббуси ин шахси донишманд ба Тус китобхонаи махсус барои дӯстдорони илм интиқол дода шуд, ки дар он китобҳои соҳаҳои гуногунро дар бар мегирифт.

Мувофиқи маълумоти китоби «Таърихи Байҳақӣ» китобхона Сараҳс баъд аз сукути давлати Сомониён бо ташаббуси Маҳмуди Ғазнавӣ дар назди масҷиди Ғазна бунёд гардид. Маҳмуд пас аз тасарруф намудани марказҳои фарҳангии Мовароуннаҳру Хуросон ва Исфаҳону Рай тамоми хуччат ва асарҳои нодирро ба китобхонаи Ғазна интиқол дод. Маҳмуди Ғазнавӣ шахси китобдӯст набуда, вале дар пайравии Сомониён китобхонаро бунёд намуд, ки хонаҳои он аз замин то шифт аз асарҳои нодир пур будаанд ва барои мутолиаи китоб хонандаҳо бешумор меомаданд.

Давраи ҳокимияти Наср ибн Аҳмад (914-943) давраи пешрафти илму адаб ба шумор мерафт, чунки ӯ адабиётро дӯст медошт ва дар вақти сафар ҳамроҳаш шоиронро мебард. Дар дарбораш адибону донишмандон ба монанди Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Абӯлхусайн Мурадӣ, Рабия Балхӣ, Абӯнасри Фарабӣ, Ибни Сино ва дигар ситораҳои илму адаб фаъолият менамуданд. Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар замони Наср то ба дараҷаи «Малик уш шуаро» расида, ки ӯ яке аз одамони наздики вазири донишманди Абулфазл Балъамӣ буд. [14, с.6-7].

Зиндагии як қатор адибони тоҷику форс Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ (858 - 941), Абӯмансури Дақиқӣ (вафоташ 977), Абулқосим Фирдавсӣ (вафоташ тақрибан 1020), Шаҳидии Балхӣ (вафоташ 938), Абушақури Балхӣ, Робия Балхӣ, Шокири Бухорӣ, Абуҳасан Шоҳид ибни Ҳусайни Вароқӣ ба давраи Сомониён рост омада, дар он давра шеърро шоирӣ ба авҷи аъло расид. Робия Балхӣ духтари ҳокими Балх Каъб-ул-Каздорӣ буда, дар замони Насри II ибни Аҳмад (914-943) ва «Малик- у- шуаро» Абӯабдуллоҳ Рӯдакӣ дар нимаи авали асри X машҳур гардидааст.

Амирони Сомониён ба олимону адибон тавачҷӯҳи зиёд буда, Абӯмансур Муҳаммад ибни Аҳмади Дақиқиро ба Бухоро даъват карданд ва Дақиқӣ бо супориши ӯ маълумотҳои шифоии давраи тоисломӣ ва анбанаҳои мардуми Мовароуннаҳру Хуросонро ҷамъоварӣ намуд. Дақиқӣ таърихи гузаштаро дар шакли «Шоҳнома» гирд овард ва пас аз марги ӯ Ҳаким Фирдавсӣ «Шоҳнома»-ро идома бахшидааст. Инчунин дар ин давра китоби «Ғаршоспнома», «Аҷоиб ул булдон»-и Абумуаяди Балхӣ, «Шаҳнома»-и Абумансурӣ, «Шаҳнома»-и Маъсуди Марвезӣ, «Симбоднома» ва «Калила ва Димна»-ро аз забони ҳиндӣ ба паҳлавию форсӣ тарҷума гардиданд.

Китоби «Калила ва Димна»-ро вазири дарбори Сомониён Абулфазл Балъамӣ аз забони арабӣ ба форсӣ тарҷума намуда, Рӯдакӣ бо хоҳиши Балъамӣ ва дастури Наср онро аз наср ба назм даровард.

Дар ин давра файласуфи бузурги Абузайд Аҳмад ибн Саҳл бо дастгирии вазири дарбор Чайхунӣ ва Наср ибни Аҳмади Сомонӣ бо забони арабӣ асарҳои зиёд таълиф намуда, то замони мо: «Худуду-л-фалсафа», «Мо ясаҳ мин аҳкаму-н-нучум» ва «Аҳлаку-л-умум» мерос монданд [8, с.280].

Дар омӯзиши соҳаи таърих ва адабиёт Ибни Қутайба (828-889) муаллифи «Китоб-ул-маориф» (дар бораи шеърӯ шоирон), Абӯбакри Наршаҳӣ (вафоташ 959) муаллифи «Таърихи Бухоро», Абулмуайяди Балхӣ – муаллифи китоби «Аҷоиб-ул-булдон» (Аҷоиботи шаҳрҳо), Абӯалӣ Муҳаммад Балғамӣ машҳур буданд [7, с.206-218].

Мовароуннаҳр ва Хуросон ба маркази инкишофи илмҳои риёзӣ ва нучум табдил ёфта, дар он ҷо олимони бузург Муҳаммад ибни Мӯсо Алхоразмиро (тақрибан солҳои 780-850) зиндагӣ намудааст. Худи логарифм (таҳрифшудаи Ал Хоразмӣ) ва алҷабр (алгебра) бо номи ӯ вобастаанд.

Алломаи бузурги Шарқ Абӯнаصري Форобӣ (873 Фороб - 950 Димишқ) аз худ бештар аз 160 асар боқӣ монданд, ки асари калонтаринаш «Китоб-ал-ҳаракат-самовихо ва ҷавомеъ илм анҷуман» (Китоби ҳаракати осмон ва ҷамъи илми нучум) мебошад.

Закарёи Розӣ (865-925), чун табиб, донишманд ва файласуфи аз худ “Китоб-ул-асрор”, “Аттиб-ур-рӯҳонӣ”, “Аттиб-ул-фуқаро” ва ғайраҳоро мерос монданд.

Дар пешрафти маданияти замони Сомониён ҷамъияти «Ихвон - ус- сафо» (асри X) ва китобхонаи «Савонех-ул-ҳикмат» нақши калон бозиданд.

АДАБИЁТ

1. Абӯ Али ибн Сино. Рисолаи саргузашт // Асарҳои мунтахаб.- Душанбе, 1980.- Ҷ.1.- 478 с.
2. Абуали ибн Сина. Жизнеописание // Сочинения. –Т.1. –С. 160.
3. Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибн Аҳмад Мақдисӣ. Аҳсану-т-тақосим фи маърифати-л-ақолим / Тарҷ. А. Назавӣ. –Техрон, 1361. – 492с.
4. Али ибн Зайди Байҳақӣ. Таърихи Байҳақӣ / Зери таҳр. А.Баҳманёр. –Техрон. –. 250 с.
5. Афсаҳзод А. Китобхонаи Сомониён // Энциклопедияи адабиёт ва санъат. Иборат аз 3 ҷ. – Душанбе: СИЭСТ, 1989. – 518с.
6. Бартольд В.В. Таджики: исторический очерк // Соч. –Т. II. - Ҷ. I. -М., 1963;
7. Гафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. - Кит. 1-2.- Душанбе: Ирфон, 1998.
8. Забехулло Сафо. Тарихи адабиёт дар Иран. - Ҷ. 1. – 385 с.
9. Ибни Надим Муҳаммад ибни Исҳоқ. Ал-Фехрист. - Тегеране, 1346 г.ш. – 328 с.
10. Кохан Фараҳноз. Роль книги и библиотеки в истории культурной традиции государства Саманидов. Диссертация на соискание ученой степени канд. ист. наук. - Душанбе, 2013 -190с.
11. Мирбобо А. Ривоятҳо андар нобуд кардани хазинаи китобҳо ва омилҳои таърихӣ онҳо //Китоб ва эҳёи тамаддуни Шарқ: Дирӯз ва имрӯз / Маводҳои конференсияи байналхалқӣ. – Душанбе: Ирфон, 1990. – 312с.
12. Муҳаммад Авфи. Тазкираи Лубоб ул-албоб. – 296с.
13. Полосин В.В. «Фехрист» Ибн ан Надима как историко-культурный памятник X века. - М.: Наука, 1989. -158с.
14. Ричард Фрай. Мероси Осӣи Марказӣ. - Душанбе, 2000.- 269 с.
15. Саид Нафисӣ. Зиндагӣ, қор, андеша ва рӯзгори Пури Сино. –Техрон, 1384. – 280 с.
16. Якут ал-Ҳамави. Муҷаммал-ул-Булдан // Материалы по истории туркмен и Туркмении. -Т. I. - VII-XV вв. - Арабские и персидские источники. - Москва-Ленинград, 1939. 210 с.

КИТОБ ВА КИТОБДОРӢ ДАР ЗАМОНИ СОМОНИЁН

Мақолаи мазкур доир ба нақши намояндагони Сомониён (874-999) дар инкишофи илму фарҳанг ва китобдорию китобсозии он давра маълумот медиҳад. Чунки зиндагии як қатор нобигаҳои форсу тоҷик: Абӯалӣ ибни Сино (табиб ва мутафаккир), Муҳаммад ал Хоразмӣ (риёзидон), Абунаصري Форобӣ (файласуф), Муҳаммад Закарёи Розӣ (кимёшинос), Абурайҳони Берунӣ (нучумшинос) ва намояндагони адабиёт: устод А.Рудақӣ, А.Балғамӣ, А.Дақиқӣ, А.Фирдавсӣ ва дигарон ба ҳамин давра рост омадааст. Дар замони Сомониён дар шаҳрҳои Бухоро, Самарқанд, Марв, Балх, Нишопуру Ҳирот китобхонаҳо ва дӯконҳои китобфурӯшӣ бунёд гардиданд.

Дар замони Сомонин дар Бухоро китобхоне бо номи «Савонех -ул ҳикмат» («Ганҷинаи ҳикмат») бунёд гардида, дар он ҷо нодиртарин сарҷаишмаҳои хаттӣ доир ба соҳаҳои гуногун гирд оварда шудаанд. Дар китобхона доир ба илмҳои тиб, ҷуғрофия, нучум, риёзиёт, таърих, фалсафа, фикҳ ва табиёт адабиёт бо низому тартиби хос дар сандуқҳои махсус нигоҳ дошта мешуданд. Амирони донишманди замони Сомониён Абӯ Иброҳим Исмоил ибни

Аҳмад (874-907), Насри II (943-954) ва вазиронаш Балғамӣ, Утбӣ ва Ҷайхунӣ барои пеширафти илму дониш кушиши зиёд мекарданд.

Калидвожаҳо: замони Сомониён, илм, дастхат, захираи китобӣ, китоб, китобдор, китобсозӣ, китобхона, китобҳои нодир, китобфурӯшӣ, китобишиносӣ, тадқиқоти илмӣ, хаттот, қоғаз, муқовасозӣ (ҷилд).

КНИГА И КНИЖНЫЙ ДЕЛА В ЭПОХИ САМАНИДОВ

В данной статье речь идёт о роле представителей Саманидов (874-999) в развитие науки, культуры, книгоиздательства и библиотечного дела данного периода. Потому что жизнь некоторых персидско -таджикских гениев: Абуали ибн Сино, (медик и мыслитель), Мухаммед ал Хоразми (математик), Абунастри Фороби (философ), Мухаммед Закариё Рози (химик), Абурайхони Беруни (астролог) и литераторов: А.Рудаки, А.Балхами, А.Дакики, А.Фирдоуси и других гениев соответствуют этому периоду. В эпохе Саманидов в городах Бухара, Самарканд, Марв, Балх, Нишопур и Герат были созданы библиотеки и книжные магазины.

В эпохи Саманидов в Бухаре была построена библиотека под названием «Савонех -ул хикмат» («Сокровищница мудрости») и в нем были собраны самые редкие рукописи и книги о медицине, географии, астрономии, математики, истории, философии и другие литературы хранились в особеном порядке в специальных сундуках (ящиках). Образованные эмиры эпохи Саманидов Абу Иброгим Исмоил ибни Ахмад (874-907), Насри II (943-954) и его везиры (министры) Балхами, Утби и Джайхуни очень много способствовали развитию науки и культуры.

Ключевые слова: эпохи Саманидов, наука, рукопись, книжный фонд, книга, библиотечарь, библиотека, редкий книги, библиография, научные исследования, калиограф (писарь, мирза), бумага, переплёт (обложка).

BOOK AND BOOK BUSINESS IN THE SAMANID ERA

This article deals with the role of representatives of the Samanids (874-999) in the development of science, culture, book publishing and librarianship of this period. Because the life of some Persian-Tajik geniuses: Abuali ibn Sino (physician and thinker), Muhammad al Khorazmi (mathematician), Abunasri Forobi (philosopher), Muhammad Zakarie Rosi (chemist), Aburaikhoni Beruni (astrologer) and writers: A.Rudaki, A.Balkhami, A.Dakiki, A.Firdousi and others geniuses correspond to this period. During the Samanid era, libraries and bookstores were established in the cities of Bukhara, Samarkand, Merv, Balkh, Nishapur and Herat.

During the Samanid era, a library was built in Bukhara called "Savoneh-ul Hikmat" ("Treasure House of Wisdom") and the rarest manuscripts and books on medicine, geography, astronomy, mathematics, history, philosophy and other literature were stored in a special order in special chests (boxes). Educational emirs of the Samanids of Abu Ibrohim Ismoil Ibni Ahmad (874-907), Nasri II (943-954) and his vezirs (ministers) Balkhami, Utbi and Jaykhuni contributed a lot to the development of science and culture.

Keywords: the eras of the Samanids, science, manuscript, book fund, book, librarian, library, rare books, bibliography, scientific research, calligrapher (clerk, Mirza), paper, binding (cover).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ғуломшоев Сулаймонио - номзади илмҳои таърих, ходими илмии Шуъбаи давраи қадим, асрҳои миёна ва нави Институту таърих, бостонишиносӣ ва мардумшиносии ба номи А.Дониши АМИТ. Тел.: (+992) 93 526 68 52. E-mail: Gulomshoev@mail.ru

Сведения об авторе:

Гуломшоев Сулаймонио - кандидат исторических наук, научный сотрудник Отдела древней, средневековой и новой истории Института истории, археологии и этнографии им. А.Дониша НАНТ. Тел.: (+992) 93 526 68 52. E-mail: Gulomshoev@mail.ru

About the author:

Gulomsoev Sulaymonsho - Candidate of Historical Sciences, research assistant of the Department of Ancient, and Medieval History of the Institute of History, Archeology and Ethnography named after A.Donish of the Academy of Tajikistan. Sciences of the Republic of. Phone: (+992) 93 526 68 52. E-mail: Gulomshoev@mail.ru

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ И ЭНЕРГООБЕСПЕЧЕНИЯ ГОРНЫХ РАЙОНОВ ТАДЖИКИСТАНА

Алимардонов Б.М.

Российско-Таджикский (славянский) университет

Во многих исторических, физико-географических, экономических и научных источниках Таджикистан характеризуется как район горных труднодоступных массивов, 93% территории которой составляют горы.

Вопросы доступа человека к горным районам Таджикистана, прежде всего, было связано с вторжением, в районы исторического обитания таджиков в иностранных государств и безжалостной эксплуатации местного населения.

Появление и обоснование таджиков 4 труднодоступных массивах, вынуждало их занимать устойчивую позицию к реальной жизни, вырабатывая в себе другой, горный характер поведения, осваивать производства ресурсы устраивать себе реальную жизнь.

Таджикистан находится в сложной экосистеме и имеет хрупкую природную среду, которая постоянно связана со сложными природными катаклизмами и для населения. Природные бедствия, глобальное изменение климата с одной стороны, нерациональное интенсивное использование природных ресурсов с другой стороны, сильно повлияло на динамическое равновесие и устойчивость горной экосистемы. К горным массивам республики относятся и пограничные районы Хатлонской области - Кабадиян, Шаартуз, Джайхун, Пяндж, Фархор, Хамадони, Дарваз и другие юго-восточные районы.

Но, при всех горно-климатических сложностях Таджикистана остается бесценным даром самой природы для создания безграничных условия жизни человека. Чистейший воздух продлевает жизнь человека, человек не может жить без чистой воды гор, которая формирует 70% чистой питьевой воды всей центральной Азии, основные топливно – энергетические ресурсы Таджикистана формируются в горных массивах, 70% бесценных для жизни человека собираются из горных массивах. Но, и сложные проблемы горных районов существуют и их необходимо решать.

Одним из важных и перспективных аспектов решения этой проблемы, является освоение энергетических ресурсов повышение энергообеспечения горных районов Таджикистана, улучшение социально-экономических условий жизни населения.

Для решения проблемы энергообеспечения горного массива, в первую очередь необходимо осваивать энергоресурсы самых газ, их потенциал и возможность использования, строить энергетические объекты. Этими проблемами фактически никто не занимался фактически до установление народ властные сформированные здесь национальной таджикской государственности.

По горным районам Таджикистана протекает множество крупных и малых рек, их потоки, многочисленные озёра, бесценные ледники. По общим запасам гидроэнергетические ресурсы Таджикистана входят в первую десятку стран мира, наряду с такими странами как Китай, Россия, США, Бразилия, Индия, Канада. Общие запасы гидроэнергии Таджикистана составляют свыше 550 млрд. кВт/ч в год. В настоящее время осваивается чуть более 5% ее общесознания этнических запасов. По удельным запасам гидроэнергии.

Таджикистан занимает первое место в мире [5, с. 44-45]. Использование этого потенциала может способствовать значительному снижению себестоимости вырабатываемой электроэнергии в стране.

После сдачи в эксплуатацию Рогунской ГЭС, будут освоены энергетические ресурсы крупных река: Вахша, Амударья, Пянджа, Сырдарья, Оби-Хингоу.

Основным незначимое сооружение этих уникальных гидроузлов, имеет не только энергетическое, но и водорегулирующее, мелиоративное значение [5, с. 73].

Все эти благоприятные условия способствуют снижению себестоимости электроэнергии, произведенной в гидроузлах Таджикистана, по сравнению с электроэнергией, полученной другими видами, энерго ресурсов за исключением солнечной энергии.

Горные территории Таджикистана являются хранителем и других бесценных подземных энерго ресурсов. Например прогнозные ресурсы угля в Таджикистане оцениваются в 4-5 млрд. тонн. Наиболее крупным по общегеологическим и балансовым запасам угля, является Фан-Ягнобское месторождение коксующего угля с выявленными промышленными запасами в 554 млн. тонн. А Назар-Айлоксское месторождение по качеству отнесено к антрацитам, его запасы 212 млн. тонн (прогнозные запасы составляют около 500

млн. тонн). До сих пор больше эксплуатировалось Шурабское бурое угольное месторождение на севере стороны [5, с.53].

Нефть и газ среди энергоресурсов Таджикистана составляют всего около 3%, а потребительская потребность пока еще удовлетворяются за счет импорта.

Существуют ещё 2 нефтегазовых месторождений: Юго-Западная часть Ферганской долины и Таджикская депрессия на юге республики.

Балансовым запасом в республике изучено 28 месторождений нефти и газа. Анализ нефтяных районов республики показывает, что территория Таджикистана является перспективной в отношении открытия новых нефтяных и газовых месторождений и прироста запасов нефти и газа. Предполагаемые глубины залегания пластов республики составляет 6000м и более.

Таджикистан, благодаря своим уникальным природно-климатическим условиям, имеет большие потенциальные возможности использования и нетрадиционных, альтернативных источников энергии. Большой интерес, в этом плане, представляет солнечная энергия. Продолжительность солнечного сияния в стране составляет более 3000 часов в году (от 280 до 330 дней в год), интенсивность прямой солнечной радиации колеблется от 1,30 до 1,7 кал. на кв. см. в мин [8, с.20]. Эти показатели значительно выше в горных территориях, особенно на Восточном Памире.

Ветроэнергетический потенциал республики оценивается в 50-150 млрд. кВт/ч энергии в год. Использование энергии ветра во многих районах республики является перспективным.

Таджикистан является аграрно-промышленной страной. Отходы этой отрасли также могут быть дополнительным источником энергии за счет получения из них биогаза, а переброженное сырье является высококачественным минеральным удобрением для сельскохозяйственного производства. В республике также можно использовать термальные источники для выработки электроэнергии и тогда ли.

Но, основным перспективным источником энергоснабжения республики сейчас и на ближайшие годы остается гидроэнергетика. Большой потенциал и сравнительно низкая себестоимость гидроэлектроэнергии в Таджикистане делает ее конкурентноспособным источником энергии. Крупные гидроэлектростанции строятся на руслах больших рек и выработанную электроэнергию выгодно использовать в крупных промышленных центрах и населенных пунктах. Протягивание высоковольтной линии электропередачи и передача энергии от крупных ГЭС к небольшим населенным пунктам, разбросанным по горным территориям, становятся нерентабельной. Для таких населенных пунктов, расположенных недалеко от небольших рек, целесообразно использование мини и микро ГЭС мощностью от десяти до 1000 кВт. В сочетании с другими альтернативными источниками энергии они могут стать эффективными источниками энергообеспечения.

Напрямую это касается населённым пунктам юго-восточных районов республики, в частности Хатлонской области.

Использование ископаемых видов топлива для удовлетворения нужд населения невыгодно в Таджикистане по нескольким причинам. Во-первых, добыча, переработка и транспортировка ископаемых видов топлива связана с местными техническими сложностями (глубокое залегание, отсутствие дорог, сложный рельеф и т.д.). Во-вторых, даже при установленной добыче и потреблений, эти запасы быстро истощаются. В-третьих, в условиях Таджикистана, где имеются и другие альтернативные источники энергии, существующие запасы угля и нефти целесообразно использовать в качестве сырья для химической и фармакологической промышленности, а не в качестве выработки электроэнергии.

Альтернативным источникам энергии относится и энергия Солнца. В настоящее время энергию солнечной радиации можно преобразовать в тепло и выработки электроэнергии. Возможность эффективного использования солнечной энергии имеется по всей территории Таджикистана. Особенно необходимо использование солнечной энергии в регионах, где нет других эффективных традиционных источников. При надлежащей организации работ наша республика могла бы удовлетворить потребность населения в энергии на 10-20% за счет солнечной энергии.

По существующим прогнозам потенциальная возможность использования энергии ветра сопоставимы с использованием энергии воды. Вместе с тем, такой потенциал пока остается невостребованным и мало что делается для использования энергии ветра. Во многих регионах нашей республики ветроэнергетические установки могли бы успешно конкурировать с другими источниками энергии.

В частных хозяйствах по всей республике, где развито сельскохозяйственное производство, в целях энергообеспечения можно использовать и сельскохозяйственные

отходы. Для этой цели необходимо высокоэффективные технические установки. Обычные печи или тандыр имеют КПД менее 10%. В этом плане перспективно создание и использование биогазовых установок. Использование биогазовых установок способствует значительному повышению культурно-технического уровня энергопользования в сельских местностях.

Создание устройств и использование нетрадиционных, возобновляемых источников энергии сложная проблема. Реализация этих задач требует решения ряда экономических и технических проблем. Себестоимость энергии, получаемой от возобновляемых источников энергии, в нынешних условиях значительно дороже, чем энергия, производимая на крупных гидроэлектростанциях. С другой стороны обеспечения электроэнергией населения горные массивы на сегодня является актуальным вопросом сегодня. Решение этой проблемы выходит далеко за чисто социально-экономические задачи и все больше затрагивает проблемы охраны окружающей среды. Все эти проблемы вместе взятые являются актуальными для устойчивого развития горных территорий РТ.

Острая нехватка органического топлива, трудности доставки их в горные районы, постоянное повышение цен на электроэнергию, отсутствие электроэнергии во многих отдаленных селах заставляют жителей горных районов использовать в качестве топлива деревья и кустарники. Это приводит к уничтожению скудных лесных массивов, оголению горных склонов, увеличению селевых потоков, смыванию почвы и, в конечном итоге, к опустыниванию. Одним словом, социально-экономические условия принуждают людей к уничтожению горного ландшафта, образовавшегося в течение столетий, восстановление которых требует больших капитальных вложений. Поэтому, целесообразно принимать срочные меры по предотвращению вырубке лесов и постепенному восстановлению лесных массивов в горах.

Одним из дешевых и бесценных источников обеспечение горных жилищных массивов электроэнергией является освоение энергоресурсов самих гор, где в любом кишлаке или село протекают небольшие горные ручейки воды которых можно использовать для сооружения малых ГЭС, любой из которых могут обеспечить отдельный или несколько кишлаков.

Такая практика уже ведется в массовом порядке именно в горных районах. В годы независимости в горных массивах страны построены свыше 151 малых ГЭС, в том числе по Хатлонской области. Эта практика пока остается единственным малозатратным и эффективным для обеспечения горных массивов электроэнергией.

Для этого в общей энергетической программе строительства существует особый раздел – развитие малой энергетики, освоение гидроэнергетических ресурсов малых и средних рек, построение свыше 270 в средних и малых прудов озер и т.д..

Общепризнанно, что использование традиционных источников энергии (атомная энергия, нефть, газ, уголь, дрова) приводят к чрезвычайно неблагоприятным экологическим последствиям. Альтернативные, возобновляемые источники энергии (солнечная, ветер, биогаз, мини ГЭС и др.) способствуют снижению уровня загрязнения окружающей среды и сохранению экосистемы [5, с.56].

Анализ структуры энергоносителей, используемых в небольших отдаленных кишлаках с населением до 100 человек, показал, что средняя семья из 5 человек (в зависимости от времени года) затрачивает в сутки 10-15 кг сухой древесины для приготовления пищи, подогрева воды и обогрева, а также 0,3-0,5 литров воды. Это, в целом, соответствует совокупным затратам электроэнергии мощностью, примерно, 2 кВт, то есть 0,4 кВт на человека, что в 2 раза ниже, чем среднее на душу населения в масштабе Земли.

К большому счастью населенных районов приграничных районов в советское время власть в 30-40 годы для электрофикации пограничных территории в начале использовали электростанции на горючем топливе а с 50-х сельские населенные пункты были присоединили к каскаду Вахшинских ГЭС, с недорогой оплатой населения, за использования, целевой электроэнергии. Сам этот факт имеет огромное политическое и социальное значение для пограничного населения на против которой стой стороны реки Пандж существовала другое население, другой страны, не имеющее доступ к таким благам. В этом заключается значение советской власти для эксплантируемого в прошлом населения.

Для достижения этих благих целей необходимо было и составление а также реализация государственной программы по разработке, производству установок для использования возобновляемых источников энергии. Реализация такой программы способствовало бы не только значительному улучшению энергообеспеченности населения горных территорий и решению социальных задач устойчивого развития, но и способствовала бы улучшению экологической ситуации и охране окружающей среды.

Сегодня, эколого-энергетические проблемы и Таджикистана остро ощущаются при использовании органических энергоресурсов, потребуются дополнительные затраты на природоохранные мероприятия. Поэтому, необходимо использовать самые современные технологии энергообеспечения с учетом затрат на сохранение в экологической чистоте окружающую среду.

Мы выше отметили что одним из реальных путей предотвращения разрушения экологии горных регионов и улучшения бытовых условий населения может стать использование нетрадиционных источников энергии – солнечной энергии, энергии ветра, биогаза, и энергии малых рек (мини ГЭС). Благодаря своим природно-климатическим условиям, горные районы Таджикистана являются благоприятными и для использования солнечной энергии.

Использование возобновляемых источников энергии не оказывает отрицательного воздействия на среду обитания, а большей частью способствует ее сохранению, позволяет не только эффективно применять в хозяйстве. Использование маломощных источников энергии в локальных местах позволяет стабильно обеспечить энергией отдаленные населенные пункты, и тем самым, способствует улучшению условий жизни населения горных районов.

Если раньше жители гор имели многовековой опыт обитания в горах и жили в гармонии с окружающей природой, то новые переселенцы не обладают таким опытом. Строят дома в селеопасных местах, вырубают деревья, бессистемно охотятся на дичь, не соблюдают агротехнические правила ведения хозяйства в горных условиях.

Все эти факторы приводят к нарушению экологии горных регионов, уничтожению и без того скудных лесов, эрозии почвы и опустыниванию горных земель. Эта проблема требует принятия срочных мер как со стороны Правительства Республики Таджикистан, так и неправительственных организаций. Необходимо разработать комплексную Программу по предотвращению процесса опустынивания горных районов. Один из разделов такой программы должен охватить вопрос широкого внедрения нетрадиционных возобновляемых источников энергии в быту и хозяйствах горных жителей.

Для этого необходимо провести мониторинг всех заселенных и намеченных к заселению горных земель, чтобы выявить возможности эффективного размещения возобновляемых энергетических установок.

Возобновляемые источники энергии (солнечная энергия, энергия ветра) характеризуются низкой плотностью и непостоянством в течение суток и года. Хотя их не нужно добывать и перевозить, зато для сбора энергии необходимо создать эффективные устройства, иногда покрыть большие площади устройствами, преобразующими природную электроэнергию в необходимую для потребителя энергию (тепло и электричество). Необходим подбор подходящих материалов и оптимальных конструкций устройств. Все это требует проведения научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ.

Идея создания и использования возобновляемых источников энергий в нашей республике не нова, в этом уже плане имеются определенные заделы начинания. Ещё в 70-е годы на базе лаборатории гелиотехники Физико-технического института им.С.У.Умарова АН РТ проводились научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы по созданию установок для использования солнечной энергии. Были подготовлены проект нотехнические документации для изготовления холодильной установки на 100 и 1000 тонн (овощехранилище), сушильных установок для хлопзаводов, установок для отопления жилых домов и др., работающих на солнечной энергии были изготовлены опытные образцы таких установок.

Имеются и конструкторско-технологические разработки по изготовлению солнечных водонагревательных установок производительностью от 0,1 до 1 горячей воды (50-60°C) за световой день. Удельная производительность литров горячей воды с 1 кв. м. гелиоприемника. Некоторые образцы установок изготовлены и испытаны.

Разработаны и изготовлены солнечные кухни, предназначенные для приготовления пищи с использованием солнечной энергии. Устройства позволяют готовить пищу 2 раза в день для семьи. Температура внутри устройства 100-120°C.

Ещё в 80-х годов XX века в Институте проводились поисковые работы по созданию и эксплуатации микро ГЭС. Некоторые образцы сейчас функционируют в отдельных горных селах и городах.

Целесообразным было бы создать Центр по изучению и распространению опыта использования устройств нетрадиционной энергетики. Такой Центр можно создать на базе той же лаборатории возобновляемых источников энергии ФТИ им. С.У.Умарова АН РТ, где имеются определённый задел, опыт работы, кадры и научно-техническая база. Центр должен заниматься не только научно-исследовательскими и проектно-конструкторскими работами

по разработке эффективно работающих устройств с учетом природно-климатических условий Таджикистана, но и стать местом подготовки кадров, обмена опытом и пропаганды экологически чистой энергетики.

Очевидно, что широкое развитие и использование нетрадиционных возобновляемых источников энергии в горных регионах может не только способствовать сохранению, но и содействовать в сохранении окружающей среды, сбережению ископаемых ресурсов, улучшению культуры быта и уровня жизни населения, предотвратить процессы обнищания и нестабильности, способствовать решению многих социально-экономических проблем горных территорий.

Таким образом, население, проживающее в труднодоступных районах, является наиболее бедной, малообеспеченной, социально не защищённой частью населения республики.

В годы независимости сделано немало по энергообеспечению горного населения. Построено свыше 100 мини-ГЭС, в притоках горных рек, которые обеспечивают не только пограничные районы Хатлонской области.

Разработана программа по всем горным населенным пунктам по разработке всех видов и форм электрической энергии, для чего имеются все источники и материально-основные ресурсы и возможности.

Сдается в эксплуатацию Рогунской ГЭС, который в ближайшем будущем полностью разрешит проблемы энергообеспечения страны и горных населенных пунктов в том числе. Недалёк и тот день, когда Таджикистан достигнет высокого уровня электрификации, выйдет на широкие дороги международного энергетического рынка.

Несмотря на то, что Таджикистан располагает крупными водными ресурсами по выработке электроэнергии, решение проблемы требует определенных материальных затрат, но они могут достаточно быстро окупиться, о чём было упомянуто выше.

В XX и начала XXI века по новому, более устойчиво, на все последующие века, определили устойчивую позицию таджиков обоснованных в горно- климатических условиях жизни.

Многое делается для дальнейшего благоустройства населения горных массивов в том числе Хатлонской области, проводятся озеленение горных массивов.

Только в годы независимости на 120 000 гектаров горных массивов посажены зеленые насаждения и плодово-фруктовые деревья.

Все горные растения ГБАО и юго-восточных горных районов, Хатлонской области полностью заново озеленены, строятся новые небольшие электростанции на просторах горных рек.

Согласно «Энергетической программе» в приграничных районах Пянджа будут построены более 44 малых ГЭС, что позволит полностью обеспечить электроэнергией всю территорию юго-восточного Таджикистана, которая имеет большое значение для повышения образовательного и культуры жителей горных массивов.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов Х. Финансовое управление энергетическим потенциалом Таджикистана / Х.Азимов. – Душанбе, 2007. – 266 с.
2. Акбаров А. Архитектура горного Таджикистана / А.Аkbаров. – Минск: БНТУ, 2013. – 275 с.
3. Государственная независимость: решающий этап в судьбе Таджикистана. – Душанбе, 2021. – 412 с.
4. История Становления и развития энергетики Таджикистана материалы межвузовской конференции. – Душанбе, 2021. – 377 с.
5. Маликов М.Х. Энергетическая независимость Таджикистана / М.Х.Маликов. – Душанбе, 2013. – 392 с.
6. Народно-хозяйственное заключение Нурекской ГЭС. – Душанбе, 1965. – С.237.
7. Петров Г.Н., Ахмадов Х.М., Кабутов К., Каримов Х.С. Возникновение и использования возобновляемых источников энергии в Таджикистане / Г.Н.Петров, Х.М.Ахмадов, К.Кабутов, Х.С.Каримов. – Душанбе, – С.22-23.
8. Проблемы устойчивого развития горных территорий Республики Таджикистан. – Душанбе, Сурушан, 2002. – С.20.
9. Сироджов Б.Б. Рохи нур (Барки Точик) / Б.Б.Сироджов. – Душанбе, 1999. – 320 с.
10. Хусайнов А. Формирование и развитие топливно-энергетического комплекса Таджикистана (1929-20 10 гг.) / А.Хусайнов. – Душанбе, 2020. – 350 с.
11. Хуррамзода М.Х. Накши пешвои миллат Эмомали Раҳмон дар бунёди неругоҳи барки оби Рогун / М.Х.Хуррамзода. – Душанбе, 2013. – 150 с.
12. Шарифзода А., Косими З. Фархундапай (Благодетель) / А.Шарифзода, З.Косими. – Душанбе, 2014.–363 с.

ТАЪРИХИ ОМУЪЗИШИ ЗАХИРАҶОИ ЭНЕРГЕТИКӢ ВА ТАЪМИНИ ЭНЕРГЕТИКА ДАР НОҶИЯҶОИ КУҲСОРИ ТОҶИКИСТОН

Нишон додани шароити маҳдуди таърихии ҳаёти қаторкӯҳҳои Тоҷикистон ва захираҳои асосии онҳо ва имкони электривонидани деҳаҳои кишвар дар шароити муосир. Аз сарчашмаҳои илмӣ бисёр маводҳои амалӣ, аз ҷумла бойгонии ҳозираи вилояти ноҳияҳо, тадқиқоти монографии матбуоти даврӣ оид ба электривонидани қаторкӯҳҳо, аз ҷумла ноҳияҳои Ҷануби Шарқии Тоҷикистон ҷамъ ва таҳлил карда шудаанд. Факти маҳдудият ва имконияти қори захираҳои энергетикӣ Тоҷикистон – вобаста ба азхудкунии захираҳои энергетикӣ, соҳаҳои маданияи маишии ҳаёти сокинони деҳоти қаторкӯҳҳо исбот карда шудааст. Дар бобати электривонидани қаторкӯҳҳо муваффақиятҳои калони мусбат ва самарабахии ба даст оварда шудаанд, ки ин роли электривонидани онро дар беҳтар намудани зисту зиндагонии маданияи маишии аҳолии деҳот — қаторкӯҳҳои Тоҷикистон равшан нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: энергетика, захираҳои энергетикӣ, захираҳои об, барқсозӣ.

ИСТОРИЯ ИЗУЧЕНИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ И ЭНЕРГООБЕСПЕЧЕНИЯ ГОРНЫХ РАЙОНОВ ТАДЖИКИСТАНА

Показать ограниченные исторические условия жизни горных массивов Таджикистана и их базовые ресурсы и возможности электрификации сель страны в современных условиях. Собран и анализирован большой практический материал из архивов, в том числе текущих архивов областей и районов, монографических исследований периодической печати об электрификации горных массивов, в том числе Юго-Восточных районов Таджикистана. Доказан факт ограниченности и возможности работы Таджикских энергетиков – в освоении электрических ресурсов, культурно-бытовых сфер жизни сельских жителей горных массивов. Достигнуто огромные позитивные и эффективные успехи по электрификации горных массивов, осветит роль электрификации в улучшении культурно-бытовых сфер жизни сельского населения – горных массивов Таджикистана.

Ключевые слова: энергетика, энергетические ресурсы, водные ресурсы, электрификация.

HISTORY OF THE STUDY OF ENERGY RESOURCES AND ENERGY SUPPLY IN THE RURAL REGIONS OF TAJIKISTAN

To show the limited historical conditions of life in the mountain ranges of Tajikistan and their main resources and the possibility of electrification of the country's villages in modern conditions. A lot of practical materials from scientific sources, including current archives of regions and districts, monographic studies of periodical press on electrification of mountain ranges, including South-Eastern regions of Tajikistan, have been collected and analyzed. The fact of the limitation and possibility of work of the energy resources of Tajikistan - related to the exploitation of energy resources, cultural and daily spheres of life of the inhabitants of the mountain villages has been proven. Great positive and effective successes have been achieved in the electrification of mountain ranges, which clearly shows the role of electrification in improving the cultural and social life of the rural population - the mountain ranges of Tajikistan.

Keywords: energy, energy resources, water resources, electrification.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Алимардонов Бобохон Маҳмадиевич - аспиранти Донишгоҳи славянии Россияву Тоҷикистон. Тел.: (+992) 918529545; E-mail: bobokhon2020@mail.ru

Сведения об авторе:

Алимардонов Бобохан Махмадиевич - аспирант Российско-Таджикского (славянского) университета. Тел.: (+992) 918529545; E-mail: bobokhon2020@mail.ru

About the author:

Alimardonov Bobokhan Makhmadievich - post-graduate student of the Russian-Tajik (Slavonic) University. Phone: (+992) 918529545; Email: bobokhon2020@mail.ru

КАВАЛЕРИЯ ИЗ ТАДЖИКИСТАНА: ПОХОД НА АЛЬПЫ ЧЕРЕЗ КАВКАЗ И КАРПАТЫ

Шерматов Г.А.

Таджикский национальный университет

1. Враг рвётся на Кавказ. Дивизия из Ленинабада. Подвиги на защите Эльбруса

После крупного поражения под Москвой в 1942 году немецкое командование продолжало реализовывать планы военной кампании в России. Так, летом 1942 года фашисты приступили к операции с кодовым названием «Эдельвейс» по захвату Северного Кавказа и главного Кавказского хребта.

Для выполнения этого плана в состав группы армии «А» был включён 49-й горно-пехотный корпус под командованием генерала Р. Конрада, имевший в своём составе 1-ю горно-стрелковую дивизию «Эдельвейс», элитное соединение Вермахта и другие горно-егерские дивизии, укомплектованные высококлассными альпинистами и обеспеченные специальным снаряжением и оружием для действий в горах. Перед корпусом стояла одна задача: пройти через главный Кавказский хребет к Мамисонскому перевалу. Корпус был хорошо вооружён, имел опыт ведения «горной войны», полученный в боях за овладение Норвегией, Францией, Грецией, Югославией. В Красной армии дело с подготовкой воинских подразделений, обученных воевать в горах, обстояло скверно. «На Эльбрусах нам не воевать», - считал командующий управлением горной и физической подготовки РККА генерал Тарасов. А воевать пришлось, и притом очень серьёзно [1, с. 408].

Тем временем за тысячи километров от Кавказа, в Таджикистане, в городе Ленинабаде, с весны 1942 года из бывших рабочих и дехкан формировалась 63-я кавалерийская дивизия под командованием комбрига К.Р. Белошниченко [2]. Костяк соединения составили жители горной Матчи, Ура-Тюбе, Исфары и Канибадама. Дивизия была обеспечена конским составом, обмундированием и обозным имуществом за счёт местных ресурсов и средств республики.

В состав дивизии вошли 214-й, 220-й и 223-й кавалерийские полки. Они, естественно, не имели ни того альпинистского снаряжения, ни опыта, которым обладал их будущий противник. Тем не менее, 10 мая того же года приказом Ставки Верховного Главнокомандования 63-я кавалерийская дивизия из состава 4-го кавалерийского корпуса САВО перешла в распоряжение командующего 46-й Армии, Закавказского фронта. И была переброшена в Закавказье, получив задание охранять и оборонять перевалы через главный Кавказский хребет. переброска дивизии в Закавказье осуществлялась морским и железнодорожным транспортом. 25 мая дивизия сосредоточилась в г. Зугдиди Грузинской ССР. На Кавказе дивизия вошла в состав 46-й армии. Директивой командующего армией от 26 июля 1942 года дивизии было приказано наряду с охраной Черноморского побережья быть в готовности перебросить один из своих полков для обороны перевалов Приэльбрусья [5, с.2].

Уже 8 августа обозначилось продвижение немецких войск к предгорьям Главного Кавказского хребта. Тогда же на оборону перевалов Приэльбрусья были отправлены 214-й и 220-й кавалерийские полки 63 кавалерийской дивизии.

214-му кавалерийскому полку была поставлена задача организовать разведку от перевалов Бечо и Донгуз-Орун в направлении Верхний Баксан с целью предупреждения внезапного появления противника и подхода его к перевалам Главного Кавказского хребта. Эскадроны 220-го кавалерийского полка выбили немецкие подразделения с горных перевалов Клухор и Клыч. и встали на их оборону [4, с.101].

Заняв перевалы Бечо, Донгуз - Орун, Месрия воины 214 кавалерийского полка начали строить на ледниках и тропах возможного наступления противника оборонительные сооружения, устанавливая артиллерийские орудия и минометы поднимая их практически вручную на высоты свыше 3000 метров [6, с. 1].

Перевалы Приэльбрусья, которые предстояло оборонять кавалеристам 220-го и 214-го кавалерийских полков, находятся в самой высокогорной и труднодоступной части Главного Кавказского хребта на высотах 3200 – 3920 метров. Это зона вечных снегов и льдов. Командование 214-го кавалерийского полка, заняв указанные ему позиции, решило проверить, нет ли посторонних на самой высокой вершине Европы, отправив на неё небольшую группу разведчиков во главе с младшим лейтенантом Хасановым. Там бойцы наткнулись на замаскированную засаду, и после короткого боя вынуждены были отступить [6].

В немецких газетах тут же появилось сообщение, что над Эльбрусом егерями-тирольцами из дивизии «Эдельвейс» 21 августа 1941 г. поднят флаг немецкого Рейха. Однако ситуация не была столь однозначна, как представляли её фашисты: кавалеристы 214-го полка, оценив обстановку, заняли оборону в непосредственной близости от Эльбруса, на перевалах Бечо, Донгуз-Орун, Баса и Чипер-Азау.

Перевалы, которые предстояло оборонять воинам 63-й кавалерийской дивизии, находились в самой труднодоступной и высокогорной части главного Кавказского хребта, на высотах 3000-4000 м. Её подразделения тут же оборудовали для себя тактически выгодные позиции у знаменитого среди альпинистов «Приюта одиннадцати» и на турбазе «Кругозор». Там им предстояло встретиться со значительно превосходящими силами противника. По приказу командира 63-й кавалерийской дивизии К.Р. Белошниченко на перевалы Донгуз-Орун и Бечо были доставлены горные пушки и миномёты 65-го конно-артиллерийского дивизиона. Подъём артиллерии в горы на деле оказался очень тяжёлым. Но приказ командира дивизии воины-таджикистанцы выполнили в срок, и пушки, встав на позиции, закрыли путь немцам. Укрепив перевалы и базы около Эльбруса, немцы начали наступление. Против 63-й кавалерийской дивизии пошли 99-й и 101-й егерские полки, 1-й горнострелковая дивизия генерал-майора Хуберта Ланца. Разведгруппа (10 человек) наших кавалеристов под командованием техника-интенданта 2-го ранга М.М. Гроца установила наличие противника в районе «Ледовой базы». Враг продвигался к Баксанскому ущелью.

Из донесения в Генштаб и штаб Закавказского фронта: 1. Целесообразно все части 63-й кавалерийской дивизии использовать только для выполнения основной задачи - обороны перевалов. 2. Ответственность за оборону перевалов Донгуз-Орун, Бечо и Басса возложить на командира 63 кавалерийской дивизии, подчинив ему все отряды и уничтожив существующий параллелизм по линии НКВД».

Уже в первых схватках 18-24 августа 1942 года воины-таджикистанцы, не имея навыков боевых действий в горах, оказали, тем не менее, егерям стойкое сопротивление и сорвали все попытки 1-й горнострелковой дивизии немцев прорваться в Баксанское ущелье. Так, пеший отряд 220-го кавалерийского полка 63-й кавалерийской дивизии совершил обходной манёвр и захватил важную высоту на левом фланге боевого порядка противника. Под угрозой окружения немцы вынуждены были отступить. В ночь на 19 августа к селению Терскол подошли от перевалов Донгуз-Орун и Бечо около 100 бойцов 214 кавалерийского полка с тремя миномётами и двумя станковыми пулемётами. Но стоявший над ущельем густой туман не позволил повторно атаковать противника. Кавалеристы сооружали в районе Терскола дзоты, рыли окопы, возводили огневые точки и блиндажи. Одновременно немецким егерям подошло подкрепление, подразделение снайперов, состав которых был хорошо подготовлен и действовал очень дерзко [6, с.3].

Утром 20 августа со скал пика Терскол ударили немецкие миномёты. А над ущельем дважды пролетал немецкий самолёт-разведчик «Фокке-Вульф-189», сбросивший до десятка мелких бомб на позиции наших бойцов. В 10 часов утра две роты немецких альпийских стрелков попытались вновь прорваться в Баксанское ущелье, но воины-таджикистанцы, встретив их сокрушительным огнём, заставили егерей отступить. Несколько атак провели немцы, чтобы прорваться в ущелье, но так и не смогли этого сделать. Командование наградило отважных воинов медалью «За боевые заслуги». На следующий день вражеские егеря, озлобленные своей неудачей, снова пошли в атаку. Отважно бились с наседавшими егерями наши миномётчики. Под непрерывным огнём врага слаженно работал расчёт сержанта Кириченко. Немцы обрушили на воинов шквал огня с помощью авиации. Не сдав своих позиций, геройски погибли номера расчёта - рядовые Р. Шарипов и И. Панкратов, оставались в строю раненые - заряжающий Хамид Камолов и наводчик Андрей Кобринлёв. Третья атака врага прорваться к Баксанскому ущелью также потерпела полный крах [9, с.69].

Характеризуя стойкую оборону советских войск на перевалах Главного Кавказского хребта, генеральный штаб вермахта уже 19 августа 1942 года зафиксировал: Перед 49-м горно-пехотным корпусом противник упорно обороняется, юго-восточнее перевала Клухор. Постоянно усиливающийся противник обороняется восточнее перевала Чипер – Азау; перевал Донгуз-орун также занят его значительными силами [4, с.102].

Подтверждение этому можно найти в военном дневнике начальника генерального штаба вермахта генерал-полковника Ф. Гальдера. 21 августа 1942 г.: «У фюрера большое возбуждение по поводу медленного овладения перевалами Кавказа [2, с.367].

К концу августа здесь, в районе селения Терскол, из-за недостатка сил 214-й кавалерийский полк прекратил активные боевые действия, перейдя к глухой обороне, регулярно отражая атаки противника и попытки егерей мелкими группами прорваться к

перевалам. В наступившем затишье активизировались действия разведчиков. Известный альпинист А. Малейнов сделал для наших войск схему Приэльбрусья, что очень пригодилось для успешного ведения боевых действий. В распоряжение 214-го кавалерийского полка прибыл известный альпинист Леонид Кельс, отлично знавший местность и разработавший подходы и план наступления на ледовые базы. Первоочередной задачей был захват «Нового Кругозора», который давал плацдарм для наступления на «Ледовую базу и «Приют одиннадцати». Почти каждый день уходили они в разведку склонов Эльбруса, доставляя командованию 214-го полка ценные сведения о противнике, его передвижениях и намерениях. Смелостью и отвагой прославились в полку группы младшего лейтенанта Хасанова и лейтенанта Григорьянца. Несмотря на тяжелые условия, в которые попали таджикские кавалеристы, они успешно отбивали попытки лучших альпийских частей противника овладеть кавказскими перевалами. Действия же противника характеризовались постепенным накоплением сил на «Кругозоре» и обеспечение сосредоточения своих сил на горе Эльбрус и «Приюте одиннадцати» [6, с. 5].

Как отметил впоследствии в своей книге «Битва за Кавказ» маршал Советского Союза А. Гречко, «63-я кавалерийская дивизия и её полки свою основную задачу решили достойно, отбив все попытки противника спуститься в Баксанское ущелье и к верховьям реки Ингури». За это время враг был отброшен к «Приюту одиннадцати» и перевалу Чипер-Азау и перешёл к обороне [3, с.164].

2. По Северному Кавказу с донскими казаками

Но на этом битва таджикских конников за Кавказ не окончилась. После начала контрнаступления советских войск под Сталинградом пришли в движение кавалерийские объединения и соединения Закавказского фронта.

63-я кавалерийская дивизия, которой продолжал командовать комбриг К.Р. Белошниченко, отправилась в составе сформированного в ноябре 1942 г. Донского гвардейского казачьего корпуса в боевой путь по Северному Кавказу. Замечательно то, что все служившие в дивизии таджикистанцы были переодеты в казачью военную форму и с полным правом стали называться казаками. Дивизия была переброшена к северо-востоку от Моздока в безводные бурунные степи, где немецкие части продолжали рваться к Грозненской нефти. А в 1943 году ее полки освобождали города и села Ставропольской и Ростовской области [10, с. 893].

Когда 214-й кавалерийский полк лихими атаками выбил противника из небольших селений на подступах к Ага-Батыру, превращенному врагом в мощный укрепленный район, Белошниченко направил в полк радиogramму такого содержания: «За вашу энергию и решительность, отвагу и героизм – благодарю! Прошу передать моё сердечное спасибо всему личному составу полка. Желаю ещё больших успехов в борьбе с немецкой ордой. Гнать и бить её до нашей полной победы» [8].

Наши конники гнали и били немца. Вот только не было, к сожалению, ни единого боя, ни единой случайной стычки, которая обошлась бы без потерь: Ростов-на-Дону, Матвеев Курган, Волноваха, Каховка, Цюрупинск, Голая Пристань - вот вехи боевого пути, возглавляемого опытным конником, генерал-лейтенантом Алексеем Гордеевичем Селивановым, 5-го гвардейского казачьего кавалерийского корпуса, его дивизий и полков! И нет сомнения, что в братских могилах тех времён и поныне покоится прах многих наших соотечественников – таджикских кавалеристов, которых приняли в ряды донских казаков.

Особенно отличился корпус Селиванова в знаменитой Корсунь-Шевченковской операции зимой 1944 года. В условиях бездорожья мобильность кавалерии была крайне важна. «Донские казаки в этой сложной и трудной операции, – отмечал в книге «Записки командующего фронтом» И.С. Конев, – не посрамили свою былую славу, и «донцы-молодцы» вписали в историю Великой Отечественной войны ещё одну яркую страницу. За это им большое спасибо, а командиру корпуса генералу А.С. Селиванову – вечная слава» [7, с.97]. Кавалеристы генерал-лейтенанта Селиванова были отмечены в приказе Верховного Главнокомандующего от 18 февраля 1944г., 63-я кавдивизия получила почётное наименование Корсунской, а её 214-й полк был награждён орденом Богдана Хмельницкого II степени.

Важные задачи гвардейцам-донцам пришлось решать в ходе Яско-Кишинёвской операции 1944 года. Корпус в составе конно-механизированной группы преодолел Карпаты. 63-я Корсунская кавалерийская дивизия во взаимодействии с другими соединениями брала румынские города Роман, Бакэу, Дорманешти.

214-м кавалерийским полком в то время командовал гвардии подполковник Е.В. Данилевич. Во главе с этим опытным руководителем конники 214-го полка отлично

проявили себя в бою за перевал Ойтуз в румынских Карпатах. Там в ожесточённом бою полк потерял всего трёх человек!

3. Единственный случай на войне – всем полком в «штрафники»

Боевое счастье изменчиво. Война часто испытывала людей на прочность. Не стали исключением и таджикские конники, которым довелось единственным за всю войну -целым полком - стать штрафниками и также всем полком, искупив свою вину, вновь получить заслуженное признание Родины!

А дело было так. Пройдя через Карпаты, конно-механизированная группа направилась в Венгрию, где должна была далее воевать в составе 3-го Украинского фронта. Именно в Венгрии 214-й кавалерийский полк и ожидали самые драматические на его боевом пути события.

Из журнала боевых действий:

«23 октября 1944 г. в 02.00 полк с исходного положения у отметки 128.0, что в 1,2 км. от Напкор, 1-м и 3-м эскадронами перешёл в наступление на Надькалло. К 8.00 эскадроны заняли окраину безымянного посёлка, что восточнее Надькалло. В 8.30 противник атаковал полк во фланг танками и большой группой пехоты...».

На этом описание боя обрывается. Впервые полковой летописец оставляет в журнале несколько страниц чистыми, чтобы объективно изложить всё позднее. Но страницы эти так навсегда и остались чистыми!

Записи в журнале возобновились лишь 28 октября. Вот фрагмент из них: «Полк и эскадроны приводят себя в порядок. Вырвались из окружения и вернулись тылы...». И далее – самое горькое: «На поиски Боевого знамени высланы взвод разведки и офицеры на автомашинах».

Найти знамя так и не удалось, и военный совет фронта доложил об этом наркомму обороны. Сталин отреагировал приказом:

Приказ Народного Комиссара Союза ССР от 23 ноября 1944 г. № 0380

«214-й кавалерийский полк 63-й кавалерийской Корсуньской Краснознамённой дивизии (командир полка гвардии подполковник Данилевич) в бою 26 октября 1944г. утерял Боевое Красное Знамя полка.

Потеря знамени произошла в обстановке, когда соседний 42-й гвардейский кавалерийский полк 10-й гвардейской кавалерийской дивизии, получив новую боевую задачу, оставил свой участок, не предупредив об этом командира 214-го кавалерийского полка, чем оголил фланг этого полка и дал возможность противнику выйти в район командного пункта 214-го кавалерийского полка.

В результате сложившейся обстановки 214-й кавалерийский полк вынужден был начать отход. Знамя полка, направленное с ассистентами к штабу дивизии, при отходе было утеряно.

В соответствии с Указом Президиума Верховного Совета Союза ССР от 21.12.1942 г., командир полка и офицерский состав, виновный в таком позоре, подлежат суду Военного Трибунала, а войсковая часть – расформированию.

Учитывая, что утеря Красного Знамени произошла не вследствие малодушия личного состава 214-го кавалерийского полка, а по причине нераспорядительности командира полка – гвардии подполковника Данилевича, и что 214-й кавалерийский полк в предшествующих боях с немецко-фашистскими захватчиками успешно выполнял боевые задания командования, – приказываю:

1. 214-й кавалерийский полк перевести в разряд штрафных и предупредить весь личный состав полка, что своими действиями в боях он должен искупить свою вину перед Родиной.

2. Виновника в утрате Боевого Красного Знамени 214-го кавалерийского полка гвардии подполковника Данилевича снизить в звании до майора.

3. Командира 42-го гвардейского кавалерийского полка 10-й гвардейской кавалерийской дивизии гвардии подполковника Чеглакова, не предупредившего своего соседа об отходе и тем самым поставившего 214-й кавалерийский полк в тяжёлые условия боевой обстановки, снизить в звании до майора.

4. Военному совету 3-го Украинского фронта к 1 февраля 1945 г. донести о боевой деятельности 214-го кавалерийского полка для решения вопроса о возможности снятия наказания и выдачи полку вновь Боевого Красного Знамени.

5. Настоящий приказ объявить всему личному составу Красной Армии».

Выполняя указание Верховного Главнокомандующего, приказ № 0380 конникам объявил полковник Н.И. Привалов.

Что же на практике означал перевод 214-го кавалерийского полка в разряд штрафных? Если не считать снижения в звании командира, – ничего: наград у личного состава, как это делалось в штрафных батальонах и ротах, никто не отбирал; никто не обязывал командование использовать «штрафной» полк на самых опасных участках фронта, поскольку он и так постоянно находился на острие наступления. Тем не менее, моральный долг конники не могли оставить непоплаченным: повторно освободив венгерский город Надькалло, они нашли знамя спрятанным на теле убитого товарища и тем самым искупили свою вину» [8].

В феврале 1945 г. по ходатайству военного совета 3-го Украинского фронта полк был выведен из разряда штрафных, с правом вновь получить Боевое красное знамя.

В марте 1945 года 63-я кавалерийская дивизия участвовала в Венской наступательной операции, с середины апреля и до 9 мая вела бои в Австрийских Альпах в районе Фишбаха, а 10 мая в ее частях прошли митинги в связи с окончанием войны.

Прибыв на фронт с отрогов Памиро-Алайского хребта, 63-я кавалерийская дивизия из Таджикистана прошла с боями свыше 10 тыс. километров по Кавказу, Карпатам и Альпам, заслуженно став лучшим соединением советской конницы, удостоенной ордена Боевого Красного знамени и почётного наименования «Корсуньской». Она получила 8 благодарностей от Верховного Главнокомандующего И.В. Сталина, 8636 бойцов и командиров были награждены орденами и медалями. Среди них - уроженцы Ленинабада и области: Н. Закиров, В. Коршунов, И. Лунев, С. Осокин, А. Рахманов, К. Ризоев, С. Шамсиев, Р. Шафиев, И. Юсупов, С. Юсупов и многие другие [10, с.894].

Приложение:

Извлечения из оперативных сводок Генерального штаба Красной армии, характеризующие боевые действия 63-й кавалерийской дивизии в Приэльбрусье с 21 августа по 14 сентября 1942 года.

* * *

На 08 ч. 00 мин. 21 августа 1942 г.

12. Закавказский фронт. Северная группа войск.

46-я армия. В районе перевала Клухор продолжались бои с противником силою до полка пехоты. По данным, требующим уточнения, бои шли в 5 км южнее этого перевала.

Разведчасти 214-го кп 63-й кд, обороняющие перевал Донгус-Орун-Паши и Приют одиннадцати, вели бои с противником в течение 18.8 и 19.8. В результате боя наши подразделения отбросили противника силою до роты пехоты в северном направлении.

ЦАМО. Ф. 28(16). Оп. 1072. Д. 481ж. Л. 210 – 221.

* * *

На 08 ч. 00 мин. 31 августа 1942 г.

12. Закавказский фронт.

46-я армия. 214 кп овладел перевалом Басса и продолжал наступать в направлении перевалов Чинер-Азау, Хотю-Тау. Для ликвидации отдельных групп противника, обошедших к исходу дня 29.8 с запада перевал Умпырский, выдвинуты подразделения 63 кд и 174 сп.

ЦАМО. Ф. 28(16). Оп. 1072. Д. 481ж. Л. 319 – 327.

* * *

На 08 ч 00 мин. 6 сентября 1942 г.

Закавказский фронт.

46-я армия. В районе гор. Эльбрус продолжались бои за овладение базой «Кругозор» и пер. Чипер-Азау. Наши части в районе пер. Клухор, преодолевая упорное сопротивление противника, вышли на рубеж 600 м сев. водопада. 220 кп 63 кд вёл бой с противником силою до роты на рубеже 2,5 – 4 км юго-вост. пер. Нахар. Части полковника Пияшева в районе пер. Санчаро вышли на рубеж выс. 1491, хут. Серебряный.

ЦАМО. Ф. 28(16). Оп. 1072. Д. 481з. Л. 53 – 62.

* * *

На 08 ч 00 мин 7 сентября 1942 г.

Б. 46-я армия. 63 кд одним полком в районе гор. Эльбрус вела разведку на перевалах Чипер-Азау, Чвибери и в районе базы «Кругозор», где установлено до батальона пехоты противника.

ЦАМО. Ф. 28(16). Оп. 1072. Д. 481з. Л. 63 – 71.

* * *

На 08 ч 00 мин 9 сентября

12. Закавказский фронт.

Б. 46-я армия на пер. Мамисонский. 63 кд и сводный полк продолжали удерживать занимаемые позиции и вели разведку в районах перевалов Донгуз-Орун, Бечо и базы «Кругозор». По донесению командира 63 кд, в районе 3 км сев.-вост. Дококвари выброшена с самолёта группа диверсантов противника. В этом районе подобрано 9 парашютов, 1 ручной пулемёт и продукты питания. В районе пер. Клухор противник покинул свои позиции, заминировав все пути и тропы, идущие на север. Наши части, действующие в районе пер. Санчаро, после занятия Псху, преследовали противника, отходящего на север. На остальных перевалах в положении наших частей изменений не произошло.

ЦАМО. Ф. 28(16). Оп. 1072. Д. 481з. Л. 80 – 88.

* * *

На 08 ч 00 мин. 10 сентября 1942 г.

12. Закавказский фронт.

Б. 46-я армия. Части 63 кд вели бои за овладение базой «Кругозор» и пер. Чипер-Азау. Результаты уточняются. Разведотряд 815 сп в районе пер. Клухор достиг поляны на р. Клыд, где противника не оказалось. Обнаружен оставленный противником склад с противопехотными минами. Противник бросил оружие, патроны и продовольствие. В районе пер. Санчаро наши части продолжали преследовать противника, отходящего на пер. Аллаштраху.

ЦАМО. Ф. 28(16). Оп. 1072. Д. 481з. Л. 89 – 98.

* * *

На 08 ч 00 мин. 12 сентября 1942 г.

12. Закавказский фронт.

Б. 46-я армия. Подразделения 214 кп 63 кд вели бои в районе перевалов Чипер-Азау и Чвибери. Противник оказывал упорное сопротивление. Подразделения 220 кп в районе пер. Клухор выдвинулись на тропу 0,5 км южн. отм. 990, соединившись с подразделениями 815 сп.

ЦАМО. Ф. 28(16). Оп. 1072. Д. 481з. Л. 109 – 116.

* * *

На 08 ч. 00 мин. 13 сентября 1942 г. 12. Закавказский фронт.

Б. 46-я армия. 214 кп 63 кд вёл бой за овладение базой «Кругозор», перевалами Чипер-Азау и Чвибери. Противник оказывал упорное сопротивление. Части НКВД и часть сил армии в составе трёх групп продолжали вести наступательные бои в районе перевалов Картык-Ауш, Бурун-Таш, Курзук. 220 кп 63 кд наступавший в сев. направлении, передовыми частями вышел на южн. склоны перевалов Нахар, Клухор и Марухский, где вёл огневой бой с противником.

ЦАМО. Ф. 28(16). Оп. 1072. Д. 481з. Л. 117 – 125.

* * *

На 08 ч. 00 мин 14 сентября 1942 г.

12. Закавказский фронт.

Б. 46-я армия. 214 кп 63 кд вёл бой в 300 м юго-вост. базы «Кругозор», 2,5 км юго-вост. «Приют 11-ти» и непосредственно перед перевалом.

ЦАМО. Ф. 28(16). Оп. 1072. Д. 481з. Л. 126 – 132.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бешанов В. Год 1942 «Учебный» / В. Бешанов М. «Яуза», «Эксмо», 2008 г.
2. Гальдер Ф. «Военный дневник». Ежедневные записи начальника генерального штаба сухопутных войск, Смоленск «Русич», 2004.
3. Гречко А.А. Битва за Кавказ. / А.А. Гречко М.: Воениздат, 1971
4. Гусев А. М. Эльбрус в огне. / А.М. Гусев М.: Воениздат, 1980
5. Журнал боевых действий 63 кавалерийской дивизии. Архив: ЦАМО 10.05.1942 - 08.08.1942, в/ч: 63 кд, 4 кк САВО, 46 А, Зак.Ф.
6. Журнал боевых действий 214 кавалерийского полка, Архив: ЦАМО, Фонд: 4755, Опись: 0229572с, Дело: 0001, Лист начала документа в деле: 2
7. Конев И.С. Записки командующего фронтом / И.С.Конев М.: Воениздат, 1971
8. Мороз А. Символ чести. / А. Мороз Красная Звезда, 2009 г., 16 октября
9. Опрышко О.Л. Заоблачный фронт Приэльбрусья. / О.Л. Опрышко - М.: Воениздат, 1976.
10. Худжанд. Главная научная редакция таджикских энциклопедий. Душанбе 1999 г.

САРБОЗОНИ САВОРА АЗ ТОЧИКИСТОН: ЮРИШ БА СҶИ АЛП ТАВАССУТИ ҚАВКОЗ ВА КАРПАТ

Мақола ба таърихи пуришарафи дивизияи 63-юми савора бахшида шудааст, ки дар баҳори соли 1942 дар шаҳри Ленинобод (ҳозира шаҳри Хучанд) дар ҳайати полкҳои 214-ӯм, 220-ӯм ва 223-юми савора аз ҳисоби сокинони кӯҳистон Мастчо, Ҷротеппа (ҳозира Истаравшан), Исфара ва Конибодом ташиқ шуда буд. Дивизия аз ҳисоби захираҳои маҳаллӣ ва маблағҳои собиқ Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон бо кадрҳои савора, лавозимотҳои низомӣ ва техникаи муҳаррик таъмин карда мешуд. Ҳанӯз 10 майи соли 1942 бо фармони Аркони Қумондонии Олӣ дивизияи 63-ӯми савораи корпуси 4-ӯми савораи Округи Ҷарбии Осиёи Миёна ба ихтиёри фармондеҳи Армияи 46-ӯми дода шуд. Фронт вазифаи посбонӣ ва муҳофизати ағбахоро аз пуштаи асосии Қавказ гирифта буд. Дивизияи 63-ӯми савораи Тоҷикистон зиёда аз 10 ҳазор километрро дар Қавказ, Карпат ва Алп тай карда, сазовори беҳтарин қисмҳои размандагонии шӯравӣ гардида, бо нишони Ливои Сурхи Ҷарбӣ ва унвони фахрии «Корсунская» мукофотида шудааст.

Калидвожаҳо: дивизияи савораи 63-юм, полкҳои савораи 214-ӯм, 220-ӯм ва 223-юм, армияи 46-ӯм, Приэльбрус, дивизияи «Эдельвейс», fronti Закавказия, Карпат, Алп, «Корсунская», қумондони бригада К.Р.Белошниченко, генерал-лейтенант А.Г.Селиванов, маршал А.А.Гречко, маршал И.С.Конев.

КАВАЛЕРИЯ ИЗ ТАДЖИКИСТАНА: ПОХОД НА АЛЬПЫ ЧЕРЕЗ КАВКАЗ И КАРПАТЫ

Статья посвящена славной истории 63-й кавалерийской дивизии, сформированная весной 1942 г. в городе Ленинабаде (ныне г. Худжанд) в составе 214-й, 220-й и 223-й кавалерийских полков из числа жителей горной Матчи, Ура-Тюбе, Исфары и Канибадама. Дивизия была снабжена конским составом, обмундированием и обозным имуществом за счёт местных ресурсов и средств бывшей Таджикской ССР. Уже 10 мая того же 1942 года приказом Ставки Верховного Главнокомандования 63-я кавалерийская дивизия из состава 4-го кавалерийского корпуса Среднеазиатского военного округа переходит в распоряжение командующего 46-й Армии, Закавказского фронта, получив задание охранять и оборонять перевалы через главный Кавказский хребет.

63-я кавалерийская дивизия из Таджикистана прошла с боями свыше 10 тыс. километров по Кавказу, Карпатам и Альпам, заслуженно став лучшим соединением советской конницы, удостоенной ордена Боевого Красного знамени и почётного наименования «Корсунской».

Ключевые слова: 63-я кавалерийская дивизия, 214-й, 220-й и 223-й кавалерийские полки, 46-я армия, Приэльбрус, дивизия «Эдельвейс», Закавказский фронт, Карпаты, Альпы, «Корсунской», комбриг К.Р.Белошниченко, генерал-лейтенант А.Г.Селиванов, маршал А.А.Гречко, маршал И.С.Конев.

CAVALRY FROM TAJIKISTAN: A CAMPAIGN TO THE ALPS THROUGH THE CAUCASUS AND THE CARPATHIANS

The article is devoted to the glorious history of the 63rd cavalry division, formed in the spring of 1942 in the city of Leninabad (now Khujand) as part of the 214th, 220th and 223rd cavalry regiments from among the residents of the mountain Matcha, Ura-Tyube (now Istaravshan), Isfara and Konibodom. The division was supplied with a horse train, uniforms and transport equipment at the expense of local resources and funds of the former Tajik SSR. Already on May 10 of the same 1942, by order of the Headquarters of the Supreme High Command, the 63rd Cavalry Division from the 4th Cavalry Corps of the Central Asian Military District was transferred to the command of the commander of the 46th Army, the Transcaucasian Front, having received the task of guarding and defending the passes through the main Caucasian ridge. The 63rd Cavalry Division from Tajikistan fought over 10 thousand kilometers across the Caucasus, the Carpathians and the Alps, deservedly becoming the best unit of the Soviet cavalry, awarded the Order of the Red Banner of Battle and the honorary title "Korsunskaya".

Keywords: 63rd Cavalry Division, 214th, 220th and 223rd Cavalry Regiments, 46th Army, Elbrus, Edelweiss Division, Transcaucasian Front, Carpathians, Alps, Korsunskaya, brigade

commander K.R. Beloshnichenko, Lieutenant General A.G. Selivanov, Marshal A.A.Grechko, Marshal I.S.Konev.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Шерматов Гафур Ашурович - муҳаққиқи коромӯзи ДМТ, котиби масъули рӯзномаи қисми низомии «Солдат России». Сурога: Адрес: Душанбе, к. Фирдавси, 36/3, кв.13. Тел.: (+992) 919005244; 985569197; E-mail: gafur60@mail.ru

Сведения об авторе:

Шерматов Гафур Ашурович - исследователь-практик ТНУ, ответственный секретарь газеты соединения «Солдат России». Адрес: Душанбе, ул. Фирдоуси, 36/3, кв.13. Тел.: (+992) 919005244; 985569197; E-mail: gafur60@mail.ru

About the author:

Shermatov Gafur Ashurovich - a DMT trainee researcher, executive secretary of the newspaper of the military unit "Soldatskaya Rossi" ("Russian soldier"). Address: Dushanbe, K. Firdavsi, 36/3, sq.13. Ph.: (+992) 919005244; 985569197; E-mail: gafur60@mail.ru

**САҲМИ АКАДЕМИК П.Б.БОБОЧОНОВ ДАР ОМОДА НАМУДАНИ
МУТАХАССИСОНИ БАЛАНДИХТИСОСИ ИЛМӢ ВА ТАҲКИМИ БАЗАҲОИ
МОДӢ-ТЕХНИКИИ ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ДАР СОЛҲОИ 1971-1982**

Раҳматова Р.Б.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Дар таърихи башарият шахсиятҳое буданд ва ҳастанд, ки бо ҳаракат ва фаъолияти арзишманди худ гардишҳои куллиро дар ҷомеа ба вучуд меоранд. Миллати куҳан ва бофарҳанги мо тоҷикон фарзандони бонангу номӯс ва бошарафиро ба воя расонидаанд, ки онҳо бо арзишҳои маънавию ахлоқии хеш аз худ мероси гарон монда, саҳифаҳои таърихи башарию зебу зиннат дода, барои ҳазинаи умумибашарӣ дурдонаҳои бебаҳоро ворид намудаанд.

Дар таърихи начандон дури миллати мо абармардоне чун С.Айнӣ, С.У.Умаров, Б.Ғафуров, М.Турсунзода, А.А.Адҳамов ва дигарон рӯи саҳнаи зиндагӣ омада, бо осори пурмухтаво ва таҳқиқотҳои илмии пурсамари худ мероси гаронбахоро аз худ боқӣ гузоштаанд.

Яке аз шахсиятҳои намоёни дигари миллати мо, ки барои илми дунявӣ дар қаламрави собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ва давраи соҳибистиқлолии Тоҷикистон хизматҳои басо сазовор кардаасту барои тайёр ва ба камол расонидани кадрҳои илмӣ-педагогӣ дар соҳаҳои гуногун саҳми намоён гузоштааст, академик П.Б.Бобочонов мебошад.

Таҳким ва ташаккули илмҳои астрономӣ дар соҳаи илму маориф ва маданияти Ҷумҳурии Тоҷикистон бо номи академик П.Б.Бобочонов иртиботи қавӣ дорад. Истеъдоди бисёрҷабҳаи ӯ на танҳо ҳамчун олими астрофизика, балки ҳамчун роҳнамои бозғоштидори дар инкишофи илмҳои бунёдӣ ва омода сохтани кадрҳои илмӣ-педагогӣ ба хуби эҳсос мегардад.

Академик П.Б.Бобочонов таҳқиқотҳои худро дар самтҳои ҷисмҳои хурди системаи Офтобӣ оғоз намуда, барои ба даст овардани натиҷаҳои муҳими илмӣ даст дар кор мебошад. Ҳамчун муҳаққиқ ӯ ба тамоми ҷузъиётҳои амиқ ворид шуда, дар коркарди натиҷаҳои таҳқиқот муносибати ҷиддӣ менамояд. Дар баробари банд будан ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ӯ ҷиҳати омода намудани мутахассисон фаъолияти омӯзгорӣ низ мебарад [5, с. 4].

Фаъолияти омӯзгорӣ П.Бобочонов аз соли 1949 пас аз хатми ИДПЛ (институти давлатии педагогии Ленинобод) ба номи С.М.Киров (ҳозира Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи Б. Ғафуров) оғоз гардидааст. П.Б.Бобочонов, ханӯз дар давраи таҳсил дар аспирантураи УДМ ба номи М. В. Ломоносов ба тарҷумаи китоби дарсӣ барои хонандагони мактабҳои миёна, ки аз ҷониби астроном-омӯзгори машҳур, профессор Б. А. Воронсов-Веляминов мураттаб сохта шуда буд, мепардозад. Китоби дарсии астрономия тавассути П.Б.Бобочонов ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, шурӯъ аз соли 1955 то соли 1964 ҳашт маротиба нашр карда мешавад.

Ҳамзамон П.Б.Бобочонов дар УДТ ба номи В.И.Ленин (ҳозира Донишгоҳи миллии Тоҷикистон) ба хондани лексияҳо машғул шуда, дар ҷустуҷӯи мутахассисони ҷавон ба хоҳири ҷалб намудани онҳо ба корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ астрономӣ заҳматҳо мекашад. Фаъолияти густурда ва пурсамари илмию омӯзгорӣ П. Б. Бобочонов солҳои 70-ум ва солҳои минбаъдаи асри XX, баҳусус солҳое, ки ӯ роҳбарии рисолаҳои аспирантҳо ва унвонҷӯёнро ба дӯш дошт, дар вазифаи ректори УДТ ба номи В.И. Ленин (ҳозира ДМТ) кор кардан, ба назар

мерасид. Бо ташаббус ва дастгирии П. Б. Бобочонов хангоми ректори УДТ ба номи В.И. Ленин (ҳозира ДМТ) фаъолият намуданаш, дар Донишгоҳ ихтисосҳои нав, кафедраҳои таҳассусии нав кушода шуда, ба раванди амали гардонидани корҳои таълимию методӣ ва таҳқиқотӣ раванқ бахшидаанд. Ҳамчунин, техникаҳои ҳисоббарори муосир дар доираи васеи қараёни корҳои таълимӣ-илмӣ татбиқ карда шудаанд.

Инчунин хангоми роҳбарии ӯ дар Донишгоҳ сохтмони биноҳои нави таълимии «Шаҳраки донишҷӯён» оғоз ва соли 1982 чор бинои нави таълимии ин маҷмаа (комплекс) бунёд гардид [3, с. 3].

Бо ибтиқори П. Б. Бобочонов, ки қиёсати афзудани манзалати илмии Донишгоҳ, дастгирию кӯмакҳо ба ҷавонони соҳибистеъдоду донишманд, арзёбии мусбати пешниҳодҳои натиҷаовари илмию методии омӯзгорон гомҳои муассир мебардошт ва инчунин бо саъю кӯшишҳои ҳаياتи омӯзгорону кормандони УДТ ба номи В.И.Ленин (ҳозира ДМТ) солҳои 70-уми асри XX дар ин муассисаи пешбари илмӣ-таълимӣ як қатор навгониҳои натиҷаовар ба вуҷуд омаданд, ки онҳо бешубҳа барои баланд гардидани сифати таълим самараи хубе доданд.

Таҷлили 30- солагии ташкилёбии УДТ ба номи В.И.Ленин (ҳозира ДМТ), таъсиси факултетҳои иқтисодӣ, молиявӣ-иқтисодӣ, робитаҳои хоричӣ (факултети кор бо донишҷӯёни хоричӣ), кушодани кафедраҳои таҳассусии гидрогеология ва геологияи муҳандисӣ, иқтисодиёти меҳнат, кибернетикаи иқтисодӣ, ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ, таърихи халқи тоҷик, биохимия, инкишофи маданияти нутқ, адабиёти классикии рус, адабиёти советӣ ва ҷаҳон, вобаста ба талаботи ҷомеа ба ҳайси сохторҳои ҷудоғонаи таълимӣ фаъолият намудани кафедраҳои таърихи КПСС (барои факултетҳои гуманитарӣ), таърихи КПСС (барои факултетҳои табиатшиносӣ), материализми диалектикӣ ва таърихӣ (барои факултетҳои табиатшиносӣ), материализми диалектикӣ ва таърихӣ (барои факултетҳои гуманитарӣ), иқтисодӣ - сиёсӣ (барои факултетҳои ғайрииқтисодӣ), иқтисодӣ - сиёсӣ (барои факултетҳои иқтисодӣ), забони русӣ (барои донишҷӯёни хоричӣ), рушди курсҳои такмили ихтисоси донишгоҳии кормандони муҳандисӣ-техникӣ ва кадрҳои роҳбарикунандаи соҳаҳои хоҷагии халқ, курси банақшагирии шабакавӣ, мактаби дусолаи донишҳои ҳуқуқӣ, курси бозомӯзии корҳои геологӣ, курсҳои тайёри, густариши равобити дучониба бо муассисаҳои пешбари илмӣ ва таълимии ҶШС ва кишварҳои хоричӣ, аз ҷумла, бо ДДМ ба номи М. В. Ломоносов, ДДЛ ба номи А. А. Жданов (алҳол ДДСП), Институти молиявию иқтисодии Ленинград ба номи Н. А. Вознесенский, Институти математика ва физикаю техникаи АИ Украина, Донишгоҳи давлатии Урал ба номи А. М. Горький, Институти физикаю техникаи АИ Украина ба номи А. Ф. Иоффе, Институти шарқшиносии АИ ҶШС, Донишгоҳи давлатии Кобул (Афғонистон), Донишгоҳи Силезия (Лаҳистон), даъвати олимону омӯзгорони маъруф аз муассисаҳои илмию таълимии ҶШС барои хондани дарсҳои лексионӣ, курсҳои таҳассусӣ ва гузаронидани таҷрибаҳои илмӣ аз ҳамин қабиланд.

Бо ташаббуси бевоситаи П. Б. Бобочонов соли 1973 дар факултети физика таҳассус ва кафедраи ҳамноми астрофизика кушода шуд. Мудирони кафедраи наватасиси астрофизика ва ҳамзамон Раиси Шӯрои махсусгардонидашудаи илмиро оид ба ҷимояи рисолаҳои номзадӣ дар соҳаи физика (дар назди УДТ ба номи В.И.Ленин, - солҳои 1972- 1987 (ДМТ) низ худи ӯ ба ӯҳда дошт.

Дар тули фаъолияти роҳбариаши П. Бобочонов ба ҳайси ректори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин (ҳозира ДМТ) бо ҳамроҳии ноибонаш профессорон В.И. Приписков ва М. Назаршоев на танҳо бехтарин анъанаҳои Донишгоҳро дар тамоми самтҳои фаъолияти он боло бурданд, балки ба рушди ояндаи он таккони наво бахшиданд. Дар ин солҳо бо ташаббус ва дастгириҳои ӯ факултети иқтисодӣ (1976, декан Т. Назаров), факултети банақшагирии иқтисодӣ (1980, декан Г. Бобосодиқова) ва факултети баҳисобгирии молиявӣ (1980, декан Х. Қурбонов) таъсис ёфтанд. Дар баробари таъсиси факултетҳои кафедраҳои умумидонишгоҳӣ: кафедраи материализми диалектикӣ ва мантик (мудир М. Болтаев), кафедраи материализми диалектикӣ ва таърихӣ (барои факултетҳои гуманитарӣ (мудир В.И. Приписков), кафедраи таҳассусӣ барои факултети табиатшиносӣ (1973, мудир дотсент Ф. Турсунзода), кафедраи таърихи ХДСИШ барои факултетҳои гуманитарӣ (1976, мудир Х. Ахмадов), кафедраи таърихи ХКИШ барои факултетҳои табиатшиносӣ (мудир Ф.Н. Иванов) ва кафедраи байнифакултетии иқтисоди сиёсӣ дар факултетҳои иқтисодӣ таъсис ёфтанд.

Ҳамзамон дар ҳаياتи факултетҳои донишгоҳ низ мувофиқи талаботи замони кафедраҳои наво кушода шуданд. Чунончи, соли 1972 дар факултети геология кафедраи геологияи муҳандисӣ ва гидрогеология (мудир А.М. Мамонтов), дар факултети биология соли 1974 кафедраи биохимия (мудираш М. Якубова), дар факултети таърих соли 1974 кафедраи таърихи халқи тоҷик (и.в. мудир М. Бобохонов), дар факултети забон ва адабиёти рус соли

1972 кафедраҳои адабиёти классикии рус ва назарияи адабиёт (мудир В. Г. Астахов), кафедраи адабиёти шуравӣ ва умумӣ (мудир Н. Содикова), дар факултети иқтисодӣ соли 1973 кафедраҳои иқтисодиёти меҳнат (мудир А. Соломонов), кафедраи кибернетикаи иқтисодӣ (мудир Ц Каримов), соли 1981 кафедраи географияи иқтисодӣ (мудир А. Дудаев), кафедраи иқтисоди сиёсӣ (мудир М. Мамадназарбеков) ва дар факултети ҳуқуқ соли 1981 кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ (мудир В.Г, Мелкумов) кушода шуданд. Дар факултети механика - математика кафедраҳои математикаи амалӣ (соли 1978, мудир Э. Самандаров), механика ва усулҳои бахисобгирӣ (соли 1978, мудир Б.Алиев), дар факултети забонҳои Шарқ кафедраи филологияи Эрон (соли 1981, мудир Х. С. Каримов), дар факултети забони ва адабиёти рус кафедраи забони русӣ ва услуби таълими он (соли 1974, мудир К-Содикова), кафедраи инкишофи муоширати русӣ (соли 1976, мудир М. Иброҳимова), дар факултети физика кафедраи астрофизика (соли 1979, мудир П. Бобочонов), кафедраи услуби таълими физика (соли 1980, мудир М. Ҷамолов), дар факултети ҳуқуқ кафедраи ҳуқуқи ҷиноятӣ (соли 1973, мудир Ш. Разиқов) ва кафедраи ҳуқуқи меҳнатӣ ва хоҷагӣ (соли 1980, мудир В.А. Ойгензихт) таъсис ёфтанд.

Дигаргуниҳо дар сохтори донишгоҳ ва факултетҳои он дар солҳои 70-уми асри ХХ яке аз самтҳои фаъолияти раёсат бо сарвари академик П. Бобочонов буд. Дар асоси қарори КМ ХДСИШ ва Шӯрои Вазирон «Дар бораи чораҳои минбаъдаи такмил додани маълумоти олии дар мамлакат» (аз моҳи июли соли 1972, №535), Вазорати маорифи Тоҷикистон бо сардории ректори Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон П.Б. Бобочонов Шӯрои ректоронро таъсис дод. Он дар ҳамроҳсозии фаъолияти мактабҳои олии ҷумҳурӣ нақши муҳим бозид. Шӯро дар такмили барномаҳои таълимӣ қорҳои зиёдеро ба анҷом расонид.

Солҳои 70-ум зимни тағйироти сохтории Донишгоҳ дар ҳаёти устодони он низ дигаргуниҳои миқдорӣ ва сифатӣ ба амал омаданд. Шумораи устодон дар солҳои таҳсили 1971-1972 ва 1981-1982 аз 749 нафар то ба 842 нафар расида, сафи кормандони унвондор хеле афзуданд. Ҷамъамон теъдоди донишҷӯёни шӯбаи рӯзона дар ин муддат аз 5551 то ба 6280 нафар зиёд шуд.

Шумораи донишҷӯён ва хатмкунандагони ДДТ вобаста ба солҳо дар ҷадвали №1 бо чунин тарз нишон дода шудааст:

Ҷадвали №1

Соли таҳсил	Ҳамагӣ	Шӯбаи рӯзона	Шӯбаи шабона	Шӯбаи ғоибона	Хатм
1970-1971	12467	5551	2348	4568	1800
1971-1972	11556	5456	2248	3852	1911
1972-1973	11441	5700	2000	3741	2000
1973-1974	11396	5712	1900	3784	1980
1974-1975	11829	5933	1998	3898	1920
1975-1976	11937	6215	1980	3742	1973
1976-1977	12202	6383	2046	3773	1843
1977-1978	12282	6509	2060	3713	1705
1978-1979	12118	6484	2158	3476	1910
1979-1980	11726	6282	2183	3261	2345
1980-1981	11977	6284	2254	3439	2003

Ғайр аз солҳои таҳсили **1982-83**, ки теъдоди донишҷӯён ба **12013** нафар расид, солҳои минбаъда низ шумораи донишҷӯён дар ҳоли афзоиш қарор дошт.

Дар тайёр кардани кадрҳои илмӣ - педагогӣ аспирантура нақши калон дорад. Дар соли аввали мавҷудият дар ДДТ (соли 1950) ба Шӯбаи аспирантура 5 нафар шомил буданд. Солҳои минбаъда миқдори аспирантҳо чи аз ҷиҳати миқдор ва чи аз нигоҳи ихтисос хеле афзуд, ки ин аз қарбрии академик П.Б.Бобочонов дар самти илм дарак медиҳад.

Дар омода намудани мутахассисони дорой дараҷаи унвони илмидоштаи ДДТ саҳми академикон З. Раҷабов, С. Раҷабов, М. Эркаев, А. Баҳоваддинов, Д. Адҳамов, профессорон Ш. Ҳусейнзода, Б. Нарзуллоев, Д. Тоҷиев, А. Каримов, М. Шуқуров, М. Назаршоев, М. Субҳонқулов, В. Г. Мелкумов, В.П. Демидчик, В. Асрорӣ, Х. Яъқубов, В.А. Ойгензихт ва бисёри дигаронро ба забон овардан мумкин аст, ки бузург аст.

Теъдоди Шӯроҳои диссертатсионӣ ва Ҳимояи рисолаҳо вобаста ба солҳо дар ҷадвали №2 бо чунин дарз оварда шудааст:

Ҷадвали №2

Шӯроҳо аз рӯи самт	Соли таъсис	1948 1959	1960 1965	1966 1970	1971 1975	1976 1980	1981 1985	1986 1990	1991 1997	Ҷамағӣ
Таърих	1954	16	19	4	8	13	4	29	33	26
Филология	1951	13	21	45	31	16	10	19	41	196
Фалсафа	1955	7	7	17	23	4	14	-	-	72
Педагогика	1964	-	3	15	28	-	-	-	-	46
Физ-мат	1950	-	20	36	20	2	26	23	72	199
Биология	1952	7	6	26	12	-	-	-	9	60
Химия	1965	-	1	8	22	-	-	-	-	31
Геология - минералогия	1960	-	15	48	38	-	-	22	25	148
Ҳуқуқ	1960	-	11	6	19	-	-	-	5	41
Ҷамағӣ:	-	43	103	255	241	35	64	93	185	1019

Хидмати Пулод Бобочонов чун сарвари донишгоҳ дар ташкили Шӯроҳои Ҷимояи диссертатсияҳои номзадӣ ва докторӣ низ бузург аст. Дар ин солҳо бо қарори Комиссияи олии аттестатсионии ИҶШС иловатан Шӯроҳои диссертатсионӣ таъсис дода шуданд. Дар солҳои ректории академик Пулод Бобочонов танҳо дар Шӯроҳои диссертатсионии ДДТ (солҳои 1971-1980) 270 рисолаи номзадӣ ва докторӣ Ҷимоя карда шудааст. Ҷаммамон кормандони донишгоҳ дар шаҳрҳои марказии мамлакат низ рисолаҳо яшонро дифоъ намуданд [6, с.17-19].

П. Б. Бобочонов дар тӯли фаъолияти 70-солаи илмию омӯзгории хеш бо олимони варзидаи ҚШС: узви вобастаи АИ ҚШС, С. В. Орлов, В. В. Фединский, профессорон: Н. Д. Моисеев, Б. Ю. Левин., Б. Л. Кашеев, К. В. Косгилов, Е. Н. Крамер, Л. А. Катасев, В. Н. Лебединетс, Я. Штол, А. Хайдук, олимони намоёни Чех З. Д. Сеплеха, Б. А. Мак-Интош, Шветсия Б. А. Линдبلاد, Италиявӣ Д. Ж. Валсекки, Австралиявӣ К. Кей, Англис И. Виллямс, Д. Хюз, Д. Стил, Д. Ашером, Япония И. Хасегава ва чанде дигарон алоқаҳои зичи илмӣ зоҳир менамояд [4, с.2].

Устод П. Б. Бобочонов асосгузори мактаби бузургу шуҳрати ҷаҳонӣ касбкардаи астрофизикҳои Тоҷикистон ба шумор меравад. Таҳти роҳбарии бевоситаи ӯ зиёда аз 4 рисолаи докторӣ ва зиёда аз 11 рисолаҳои номзадӣ дифоъ карда шудаанд. Ҷамчунин, зиёда аз 25 рисолаҳои докторӣ ва номзатии дигар бо маслиҳату машварати ин олимони шинохта омода ва дифоъ гардидаанд. Доираи фаъолияти ӯро ба сифати тақризнавис (навиштани тақризҳо) - и рисолаҳои докторӣ ва номзадӣ, ба сифати муҳаррири масъул таҳрири матни маводи нашршавандаи маҷалаҳо, монографияҳо ва маводи конференсияҳои илмӣ низ фаро гирифтаанд. Мактаби илмӣ-педагогӣ ва ташкилотчиғии П. Б. Бобочонов дорои хусусияти вобаста гардонидани таҳқиқотҳои назариявӣ ва мушоҳидаҳо, самтнокии тамоми қорҳои илмии назариявӣ дар муайян намудани ҳодисаи ба таври асли мушоҳида гардида, ифода мегардад [4, с. 3].

Ҷамин тарик, дараҷаи қорбарӣ, ташкилотчиғӣ ва роҳбарии П.Б.Бобочонов дар таърихи натаанҳо Тоҷикистон балки ҷаҳон бо хатти заррин сабт хоҳад гардид. Бояд тазаққур дод, ки мактаби илмӣ ва ташкилотчиғии академик П.Б.Бобочонов айни замон дар ҳоли омӯзиш қарор дошта, тадқиқотҳо дар ин самт рафта истодаанд. Умедворем, ки дар раванди тадқиқот асарҳо ва хизмати бузурги академик П.Б.Бобочонов ошқор шуда, барои башарият.

АДАБИЁТ

1. Бобочонов П. Б. Астрономия // Энциклопедияи советии тоҷик. – 1978. – Ҷ.1. – С. 468-469.
2. Чумъабоев, Қ. Дурахши истеъдод: Аз фаъолияти илмии олимони ситорашинос, астрофизик, ректори Университети Давлатии Тоҷикистон ба номи В. И. Ленин Пулод Бобочонов // Садои Шарқ. – 1982. – №9. – С.55-62.
3. Шарофов, Б. Илмат ба амал чу ёр гардад: Дар бораи фаъолияти мудирӣ шӯъбай метасфераҳои Институти астрофизиологияи АФ РСС Тоҷикистон, академик П. Бобочонов // Роҳи Ленинӣ. – 1988. – 19 июл.
4. Орипов, А. Мактаби академик Бобочонов: Аз дафтари хотироти Пулод Бобочонов – ситорашинос // Садои мардум. – 2002. – 28 декабр. 5.Бобочонов, П. Астрономия дар ривоч: Нақли директори Институти астрофизикаи АФ РСС Тоҷикистон, аъзо-корреспонденти АФ РСС Тоҷикистон // Тоҷикистони советӣ. – 1967. – 17 октябр.
5. Бобочонов, П. Астрономия дар Душанбе // Комсомоли Тоҷикистон. – 1967. – 5 ноябр.
6. Мухаммадҷосиф Имомзода, Сафараҳмад Сафараҳмадов, Аҳрори Расулиён, Ҷафиз Раҳмон, Солеҳ Қосим-Аз остон то камолот.- Душанбе: ЭРГ, 2018.-692с.

**ВКЛАД АКАДЕМИКА П.Б. БОБОЖОНОВА В ПОДГОТОВКУ
ВЫСОКОКВАЛИФИЦИРОВАННЫХ НАУЧНЫХ КАДРОВ И УКРЕПЛЕНИЕ
МАТЕРИАЛЬНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ БАЗЫ ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО
УНИВЕРСИТЕТА В 1971-1982 ГГ.**

В этой работе учтены творческая деятельность, научные достижения, организация и руководство одного из основоположников астрономии в Республике Таджикистан, академика П.Б. Бободжонова, способствовавшего подготовке высококвалифицированных научных кадров и укреплению материально-технической базы Таджикский государственный университет им. В.И.Ленина (ныне НГУ).

Рассказывают также, что П.Б. Бобожонов начал свои исследования в области малых частиц Солнечной системы и работал с другими мировыми исследовательскими центрами для получения важных научных результатов. Рассказывают, что по его инициативе и поддержке под руководством Таджикского государственного университета (ныне ТГУ) началось строительство новых учебных корпусов «Студенческий городок», а в 1982 году были построены четыре новых учебных корпуса этого комплекса. А также в работе отражена поддержка преподавателей, создание факультетов, кафедр, центров и других административных структур в период его пребывания в ТГУ в 1971-1982 гг.

***Ключевые слова:** академик П.Б. Бобожонов, астрономия, Таджикский государственный университет, материально-технической база*

**THE CONTRIBUTION OF ACADEMICIAN P.B. BOBOZHONOV
IN THE TRAINING OF HIGHLY QUALIFIED SCIENTIFIC
PERSONNEL AND STRENGTHENING THE MATERIAL AND
TECHNICAL BASE OF THE TAJIK NATIONAL UNIVERSITY IN 1971-1982**

In this work, the creative activity, scientific achievements, organization and leadership of one of the founders of the science of astronomy in the Republic of Tajikistan, Academician P. B. Bobojonov, who contributed to the preparation of highly qualified scientific specialists and the strengthening of the material and technical bases of the State University of Tajikistan (currently DMT), is presented. It is also stated in this work that P. B. Bobojonov started his researches in the direction of small bodies of the Solar system and worked with other world scientific-research centers to obtain important scientific results. It is said that with his initiative and support during the leadership of the Tajik State University (now DST), the construction of new educational buildings "Student Campus" was started, and in 1982 four new educational buildings of this complex (complex) were built. The support of teachers, establishment of faculties, departments, centers and other administrative structures during his leadership in DDT in 1971-1982 is presented in this work.

***Keywords:** Academician P. B. Bobojonov, astronomy, State University of Tajikistan, material and technical bases.*

Сведения об авторе:

***Рахматова Рахӣнгул Бадаргаевна** - соискатель кафедры теоретический и общей физики Кулябского государственного университета имени А. Рудаки. Тел.: (+992) 988848698*

About the author:

***Rakhmatova Rakhiyongul Badargaevna** - applicant for the department of theoretical and general physics of the Kulob State University named after A. Rudaki. Phone: (+992) 988848698*

**ХУРОФОТ ВА ТААССУБ ҲАМЧУН ОМИЛИ БОЗДОРАНДАИ
ИНКИШОФИ ЧОМЕАИ АФҶОНИСТОН**

Назаров У.Қ.

Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ

Афғонистони толибонӣ намунаи барҷастаи кишварест, ки аз инкишоф, рушду нумӯ, ривочи ҳунар, санъат, илм, риояи ҳуқуқи инсонӣ ва аз арҷ гузоштан ба низоми мавҷудаи байналмилаливу арзишҳои дунявӣ бозмондааст. Бо гузашти 1,7 соли ҳукмронии ҳаракати манъшудаи террористии «Толибон» нишоне аз мудирӣ ва биниши муносиби давлатмадорӣ дар ҷомеаи Афғонистон дида намешавад.

Дар таърихи башарият хирад ҳамеша омили асливу муҳимми рушду тараққӣ маҳсуб мешавад. Дар муқобили ин ҷойгоҳи баланди хирад, хурофот ва тафаккури хурофотӣ ҷомеаи инсониро ба тангнои вомондагӣ дунёбозориву зиндагибадбинӣ мекашад. Ҳамин аст, ки

бузургони чараёни равшанфикрӣ ва рӯшангарӣ саъю талош меварзанд, ки чомеаҳои вопасгароро аз ҳолати қарахтӣ ва номутаваозинии фикрӣ наҷот бахшида, ба сӯйи воқеъгаройӣ ва инсонмехварӣ роҳнамоӣ намоянд. Аз сӯйи дигар, хурофот, ки реша дар ҷаҳолати андеша дорад, чомеаҳоро дар муқобили илму хирад қарор дода, душмани аслии рушду тараққӣ мегардад. Ба таври қулӣ хурофотро метавон чунин таъриф дод: «Эътиқод, боварҳо ё анҷоми қорҳое, ки ҳеҷ гуна решаи ақлонӣ надоранд. Ин боварҳо фарогири маҷмуае аз хабарҳо, ақидаҳо, андешаҳо ва одату амалҳои ғайриилмӣ ва хилофи мантиқ ҳастанд, ки дар робита ба падидаҳои табиӣ ҳодисаҳои айнӣ ба вучуд меоянд».

То соли 1747 дар Хуросони таърихӣ ва аз он ба баъд дар Афғонистон тоҷикон ҳамчун миллати дунявимадор, фарҳангсолор ва тамаддунофар дар рушди зербинои давлатдорӣ, иқтисод, тичорат, илм, фарҳанг, адабиёт, меъморӣ ва ҳунар саҳми бузург гузоштаанд. Ин кишри пешрафта, ҳамеша ҳамчун сипари усвори зеҳниятӣ дар қиболи тафаккури хурофотӣ ва таассубӣ монеа шудаанд. Афғоншиноси шинохтаи тоҷик Ҳ.Назаров дар китоби «Мақоми тоҷикон дар таърихи Афғонистон» ва олимони варзида, ба монанди Қ.Искандаров, И.Раҳматов, Ш.Имом, С.Сафаров, А.Раҳнамо, Р.Нуриддинов, Ҳ.Саидов, Р.Давлат ва дигарон, ки таърихи минтақа ва Афғонистонро ба таври ҳирфавӣ пажӯҳиш карда, дар бораи мавзуи гароиши эътиқодии ҳалқаҳои мазҳабӣ ба сӯйи бесуботиҳои фикрӣ ишораҳои муфид ва бунёдии илмӣ доранд. Пайравони масири илмӣ ин раванд бар онанд, ки тоҷикони Афғонистон дар имтидоди таърих ҳамеша саҳми босазои худро дар рушди тамоми соҳаҳои давлатдорӣ гузоштаанд. Тоҷикони Афғонистон хайри ҷамъӣ ва раъӣи умумимардумиро ба инобат гирифта, ҳама вақт барои ҳифзи тамомияти арзӣ, густариши адолат, нангу номуси мардум ва барқарорӣи давлат мубориза бурдаанд.

Ин ҳақиқати бебаҳс ва дар тӯли таърих шакл ёфта аз ҷониби ягон гурӯҳ ва ҳукумате дар Афғонистон то ҳоло сарфи назар нашудааст. Ҳарчанд ки ҳокимони сулолаҳои вақт меомаданду мерафтанд ва ба қавми бегона мансуб буданд, бо мурури замон зери таъсири фарҳанги шахсиятсозии ориёӣ қарор мегирифтанд ва марҳилаи болоиши тамаддуниро тай менамуданд. Аз сӯйи дигар, ин тағйироти хувиятӣ бистари таърихӣ ва омили айнӣ ҳам дар пай дошт, зеро паштунҳо аз шимолу шарқи Ҳинд дар асри 14 ба Хуросон омаданро оғоз карданд ва ин раванди муҳоҷирати иҷборӣ, ки таҳлилу таҷзиҳои он аз мавзуи ин мақола берун аст, то ҳоло идома дорад. Чун онҳо ба ин худуди комилан тоҷикнишин сарозер мешуданд, табиист ки дорои заминаи қавии мардумӣ ва пойгоҳи васеи иҷтимоӣ набуданд. Сарҳади ин муҳоҷират бо деҳаҳои атрофи Кобул маҳдуд мешуд. Чунончи, дар ин робита таърихшиноси тоҷик Ҳамза Камол дар мақолаи «Зикри шаҳрҳои маъруфи Мовароуннаҳру Хуросон дар «Сафарнома» - и Ибн Баттута (асри XIV)» ишораи ҳадафманд ва илман асоснок дорад: «Охириин шаҳри Хуросон, ки Ибни Баттута (сайёҳи араб – У.Н.) аз он дидан карда ва баъдан аз масири ин шаҳр воридаи Ҳинд мешавад, Кобул аст. Шаҳри Кобул, ки аз он Фирдавсӣ борҳо дар «Шоҳнома» тавсифашро намуда, гоҳе онро Кобулистон низ зикр карда ва дар гузаштаҳо шаҳри бузурге будааст, Ибни Баттута менависад, ки «акнун қарияе аз он боқӣ мондааст». Ин замоне буд, ки паштунҳо (афғонҳо) аз мавзёҳои сукунати худ дар силсилакӯҳҳои Сулаймонхел воридаи шаҳрҳои мисли Кобул шуданд ва дар зимн Ибни Баттута менависад: «Тоифае аз Аҷам, ки афғон номида мешаванд, дар он (Кобул) сукунат гузиданд. Афғонон кӯҳистонҳо ва гарданаҳои мустаҳкаме (дар кӯҳҳои Сулаймонхел) дар ихтиёр доранд. Мардуми бисёр қавӣ ҳастанд ва бештар ба роҳзанӣ мепардозанд» [1, с. 24].

Агар ба таърихи 283 соли ҳукмронии қабिलाҳои паштун дар Афғонистон, ки аз Аҳмадшоҳи Абдолӣ ё ба истилоҳ Дурронӣ оғоз мешавад, бингарем, аён мегардад, ки дар ин кишвар тасаллути пурраи забони тоҷикӣ-дарӣ нишонҳои доноиву хушёрӣ, бофарҳангиву пешравӣ дар пешбурди равандҳои иҷтимоӣ арзёбӣ мегардид. Аз ин рӯ, нухбагон ва ашрофзодагонии паштун аз ғановатмандии ин забони оламшумул, ки иқтидори сарборӣи маънавии ҳазорсоларо дошт ва аз Шом то Чину Мочин ва аз Ҳинд то сарҳади Аврупо тавсеа ёфта буд, дар муҳити хонавода ва долонҳои ҳукуматӣ истифода мебуданд. Табиист, ки олуудагҳои зеҳниятӣ қабилавиро бо насими фарҳанги созанда ва дунявимадор аз вучудашон зудуда менамуданд. Ҳамин таъсирпазирӣ буд, ки хонадонҳои шоҳону амирони паштун аз Аҳмадшоҳ оғоз то ба имрӯз ҳама даризабонанд. Маҳмуди Тарзӣ, андешапардозии миллатгароии паштун бар он аст, ки: «зотан мардуми афғон чун умуман ба қори аскарӣ ва футухоти билоду ҳарбу зарб гирифтдор буданд, ба қорҳои мирзой ва таҳриротии ҳукуматӣ вақт ва фурсат надоштанд ва ҳатто ин қорҳоро ор мешумориданд. Китобҳои таҳсили иму адабиёт ҳама ба забони форсӣ ва ё арабӣ буданд. Забони афғонӣ ба дараҷаи қифоят аз ин чизҳо саросар маҳрум монда буд» [4, с. 185]. Амирони шинохтаи пашту на танҳо донандаи забони дарӣ, балки ба ин забон васвасаи ҳунари шоирӣ доштанд ва девон ҳам таълиф кардаанд.

Дар таърихи Афғонистон вақте ки аз ислоҳоту навоарӣ суҳан мезананд, ҳамаи ин навғониҳои аввали асри 20-умро ба шахсияти амир Амонулло рабт медиҳанд, зеро таҳаввулот дар соҳаи маориф, сармоягузорӣ ба бахшҳои технологияи муосир ва дар ҷомеа оғоз ёфтани таодули динӣ ба ин давра рост меояд. Дар эҷодиёти шифоҳои халқ посухи ин раҳбари вақти Афғонистон хотиррасон мешавад ва нишонаи авҷи хурофотро барҷаста нишон медиҳад. Хабарнигори хориҷе аз Амонуллохон баъд аз сари қудрат рафтани мепурсад, ки назаратон дар бораи суҳани бархе коршиносон ки мегӯянд, ки шумо баландпарвоз ва хайёлбоф будед, чист? Дар ҷавоб Амонулло мегӯяд, ки ман хайёлбоф набудам, муллоҳо намехостанд аз навоарӣ чизе бишнаванд. Телефонро кашфи шайтон медонистанд. Наметавонистам бемористон бисозам, чун таъвиз (тумор ва тилисм)-ро ягона роҳи ҷилавгирӣ аз беморӣ медонистанд. Акс гирифтани намемонданд ва мардумро иғво мекард, ки агар акси шуморо бигиранд, хеле зуд мемирел.

Дар арсаи сиёсии Афғонистон ҷонибдорони ҷаҳонбинии дунявӣ ва мазҳабӣ зиёда аз 100 сол вучуд доранд. Тарафдорони андешаҳои пешқадам дар шаҳрҳои бузург, аз қабилҳои Кобул, Мазори Шариф, Ҳирот дар ибтидои асри 20 рӯзномаи «Сироч-ул-Аҳбор»-ро нашр мекарданд, ки дар он аз ҷумла дастовардҳои илму техника ва ҳодисаҳои иҷтимоии он замон ҳимоят мешуданд. Ҳуҷҷатҳои таърихӣ нишон медиҳанд, ки ақидаҳои дунявӣ, ба хусус дар соҳаи расонаҳои хабарӣ ва маорифи пешрафта, аз маорифпарварони тоҷик, аз қабилҳои Садриддин Айнӣ ва дигарон, ки дар ибтидои садаи 20 дар Осиеи Марказӣ дар садри афкори пешрафта қарор доштанд, пайравӣ мекарданд.

Сарфи назар аз ҷаҳонбинии аксарияти қулли аҳолии мусулмон, афзалиятҳои сиёсӣ бо унсурҳои идеологияи дунявӣ дар байни қисми таъсирбахши босаводи аҳолии инкишоф ёфтанд. Гузашта аз ин, ин ақидаҳо дар байни аҳолии бумии Афғонистон, тоҷикон ва форсизабонон, ки асосан дар шаҳрҳои калон муқим буданд, густурда буд.

Хидмати чехраҳои тоҷику форсизабон, ки дар атрофи Амонуллохон қарор доштанд, бузург аст. Шоҳ Муҳаммад Валихони Дарвозӣ, Мир Ёрбек, Ҷавҳаршоҳ, Муҳаммад Усмонхон, инчунин омӯзгорони литсейи «Ҳабибия»-и Кобул, ки дар услуби таълим ба дастовардҳои муосири илму техника таъя мекарданд, саҳми босазое дар рушди эътиқоди дунявӣ гузоштанд. Ин қисми пешоҳанги ходимони сиёсӣ на танҳо барои истиқлоли Афғонистон, балки ба решакан кардани ҷаҳонбинии ифротгароёна, ки дар натиҷаи ҷанги сеюми Афғонистону Англия доман густурда буд, низ ҳисса гузоштанд. Аз худсарии синфи иртиҷой, зулми хонаводагӣ озод карда шудани занон, барпо намудани зербинои иқтисодӣ ва ҳамчун пайомади он кӯшишҳои гузариш ба низоми индустриалӣ-аграрӣ, ташвиқи оммаи васеъ ба саводнокии оммавӣ ва ҳаёти дунявӣ, дар феҳрасти авлавиятҳои барномаи сиёсии ин доираҳо қарор дошт.

Ҷаҳонбинии мардуми Хуросони таърихӣ (Афғонистони имрӯза) аз инъикосу тасвири арзишҳои дунёмадорӣ, шахсиятсозӣ, давлатмеҳварӣ, ҳунарварзӣ, шаҳрниниӣ, арҷгузорӣ ба қору пайкор, рӯҳияи солим ва иродаи қавии шикастнопазир дар муқобили мушкilotи рӯзгор саршор будааст. Рафтори ҳосатан тоҷикони Афғонистон дар имтидоди таърих амалгаро, ҳилофи ақидаҳои ҷазмбаварона (догматикӣ) ва хурофотӣ будааст. Ҳамин ҳислату маниши бунёдӣ тавонистааст, дар набардҳои шадиди таърихии хатарзо забон, фарҳанг, таърих ва анъанаи тоҷиконаро собитқадмона ҳифз намояд. Таърихи 6 ҳазорсола, анъанаҳои наврӯзӣ ва адабиёти зиёда аз 1000 солаи тоҷикон паёми равшан ва босароҳатро медиҳад, ки танҳо инсонӣ андешапардозу мутафаккир, ки роҳи масири худи атрофиёро бо мантиқи солим ва тазкии рӯҳи равон месозад, посухгӯӣ замони ҳол бошад.

Аз ҳамин ҷост, ки ҳаракати манъшудаи террористии «Толибон» ҷанги ниёбатӣ (гибридӣ)-ро бо шахсиятҳои таърихӣ эълон кардаанд. Аз донишгоҳи Кобул ҳазф кардани расмҳои олимони ва шоирони тоҷику форс; иваз кардани калимаи «донишгоҳ» ба «пуҳантун», эъмори ҳокимияти қабилавии якҷониба ҳама гувоҳи таассуб ва хурофотпарастии ҷунбиши «Толибон» мебошад.

Вазъи кунунӣ, ки дар кишвари Афғонистон аст, маҳз аз таассуб ва хурофот маншаъ мегирад. Имрӯз ҳар кишваре меҳаҳад ин вазъро бар навъи аҳсан бар суди хеш истифода намояд. Аз як тараф қудратҳои ҷаҳонӣ ва аз сӯйе ҳам қудратҳои минтақавӣ ба хоҳири тавсеаи манофеи худ анвои нави гурӯҳҳои сиёсии мазҳабӣ ва артишҳои бо барҷастагии динӣ месозанд. Маорифи дунявиро аз байн мебаранд. Озодманиширо дар ин кишвар нобуд месозанд ва ё шароите ба вучуд меоваранд, ки донишмандони рушангарон ва соибандешону хирадгароён тарки ин кишвар намоянд [6, с. 3].

Чи тавре ки созмонҳои байналмилалӣ эълон намуданд, ҳаракати террористии «Толибон» зиёда аз 100 корманди ҳукумати пешинро дар муддати 1,5 сол куштааст [5]. Шоҳидони ҳол нақл мекунанд, ки ин қатлу куштор асосан дар музофоту ноҳияҳои дурдаст анҷом ёфта,

тибқи рӯйхати пешакии таҳиягаштаи толибон сурат мегирад. Толибон¹ бо ин роҳ чанд ҳадафро пайгирӣ менамоянд. Аз як сӯ муқовимати эҳтимолии неруҳои норозро пешгирӣ кардани ҳастанду аз ҷониби дигар фазои даҳшатафканиро дар ҷомеа мусаллат мегардонанд. Ҳадафи дигаре ки толибонро дар қиблаи ҳама ин ҷинойт бе ҷазо гузоштааст, аз мадди назари созмонҳои ҳомии ҳуқуқи башар дур будани ин қатлу куштор ва монеаи шадиди иттилоотрасонии ВАО мебошад.

Дар ноҳияи Мардони вилояти Ҷузҷони Афғонистон нодиртарин ҳодиса дар таърихи ин давлат рӯй додааст. Дар ин деҳа, ки асосан тоҷикон ва ўзбекон зиндагӣ мекунанд, дар тӯли чанд рӯз аз 50 то 80 хонаҳои истиқоматӣ ба таври мармуз ба коми оташ рафтаанд. Дар ҷустуҷӯи сабабу паёмадҳои ин падида, толибон дар авҷи ҷаҳолат ба ҳулосае омадаанд, ки сабаби асосии ин оташсӯзиҳо – ҷинҳо будаанд! Бинобар ин дар қулли манотиқи аҳолишини шимол муборизаи беамон бар зидди ҷинҳо ҳамчун содиркунандагони ҷинойтҳои махсусан вазнин эълон шудааст. Дида мешавад, ки масъулони толиб чандин нафар ҷин ва ҷинпарастро боздошт намуда, аз онҳо нишондод ҳам гирифтаанд. Авҷ ва нуктаи арши хурофот дар ин ҳабар он аст, ки толибон комиссияи махсус аз ҳисоби имомхатибон таъсис дода, онҳо вазифадор намудаанд, ки бо ҷинҳо ва неруҳои бадҳоҷи ачинамонанд ворида амал гардида, онҳоро ба «сулҳу салоҳ» ва даст кашидан аз оташсӯзӣ даъват намоянд. Вале сабаби аслии оташ дар хонаҳои мардуми шимол Афғонистон ин сари хонаҳои мардум сарозер кардани маҳлули оташафкан аз сӯйи ҳавопаймоҳои бесарнишини таҳти назорати толибон мебошад, ки аз тарафи шаб ба таври даврӣ сурат мегирад. Толибон ҷанги қавмиро бо роҳи поксозии мардуми шимол - Ҷузҷон, Балхоб, Бехсуд, Кундуз ва Ҳоҷа Баҳовуддин оғоз карда, ин минтақаҳоро барои кӯчиву мардуми паштузабон ҳолӣ карданианд.

Пайомади ба инобат нагирифтани қонунҳои пешрафтаи зиндагӣ ва беэътино донишани кӯшишу ғайрат ҳамчун пойгоҳи аслии худшиносӣ, оқибати ҳама нобаробариҳо, сабабгори ақибмонии ҳамаҷониба дар хурофотпарастӣ мебошад. Хурофот як намуди бемориест, ки аз насл ба насл гузашта, дар зехну биниши мардум реша давондааст. Ҳам дар гузашта, ҳам имрӯз фикре роиҷ аст, ки ҳуди одам ба чизе ё коре қодир нест, шарт нест, ки вай хонад, кӯшиш кунад, баҳри ҳалли душворие талош намояд, ҳар чизе ё коре мешавад, дар пешонии ӯ навишта шудааст, вай бояд сабуруна инро таҳаммул намояду шукр гӯяд. “Ту ғам нахӯр, ту кӯшиш накун, заҳмат накаш, ҳамааш беҳуда, ҳар чизе дар насибат бошад, ҳамонро мебинӣ [2, с. 7].

Ягона неруи созанда ва истисноии монеи таассуб ва хурофоти зехнӣ толибонӣ дар Афғонистон, кишри равшанфикр ва дорои мустақилияти андешаву афкори мардуми шимол ин кишвар мебошад. То ҳол дастандаркорони низомӣ қабилави таассубгар нафаҳмидаанд, ки даризабонони Афғонистон масъули сохту сози тамаддуни ифтихорофарӣ ҷаҳонӣ ва парчамбардори арзишҳои башарианд ва дар тӯли 30 соли ахир ба тавонмандиҳои сиёсӣ, дипломатӣ, низомӣ, ҷангӣ, иҷтимоӣ ва миллатсозӣ афзудаанд.

Дар бораи толибон ҳаминро бояд зикр кард, ки дар тӯли 10 соли охир онҳо дар рафти гуфтушунид ва бозиҳои геополитикӣ қачравҳои сиёсиро омӯхтаанд. Як назари иҷмолӣ ба изҳороти рафтори толибон дар тӯли ин 10 солу 5 моҳ қофист, ки ҳулосагирӣ карда шавад, ки роҳбарияти ҷангзадаи он дучори таассуби беандоза гаштааст.

Дар сурате ки хурофоту таассуб дар Хуросони таърихӣ ривож меёбад, мардум дар таркиби ҷабҳаи муқовимат дар Кобул, Балх, Бадахшон, Кӯҳдоман, Каписо, Ҳирот, Таҳор, Бомӣён, Дойкундӣ, Ғур, Фарох, Кундуз, Самангон, Бодғис, Ғазнӣ, Парвон ва Ҷузҷон арзи вучуд кардааст. Ҷабҳаи муҳофизони Афғонистони навин дар деҳаҳои Доласанг, Пойи Мазор, Аноба, Руха, Борак, Париён, Бозорак, Остона, Уштулаки Панҷшер, Пули Ҳисор, Хинҷон, Соланг, Данди Ғурӣ, Данди Шаҳобиддин, Андароби вилояти Бағлон, Кӯҳдоман, Каписо ва Парвон оғоз ба фаъолият кардаанд. Рӯз то рӯз ҷуғрофиёи ҷабҳаи зиддитолибӣ тавсеа ёфта истодааст.

Вақте ки аз эътироф накардани қувваи ирриҷоии ба сари қудрат овардаи толибон сухан мекунанд, мақсад аз он, ҳифзи ҳувияти миллии мардуми шимол Афғонистон аст, ки пуштивозонаи маънавии қавӣ доранд, ҳади ақсари мардумро ташкил медиҳанд. Ба ақидаи қоршиносони соҳаи Афғонистон неруҳои, ки бар зидди таассуби яқҷонибаи мазҳабии зиддитолибӣ шомиланд, чанд имтиёзи қалидӣ доранд:

1. Қувваҳои номбурда аз пойгоҳи қавии мардумӣ бархӯрдор мебошанд, зеро зояндаи матну батни ҷомеаи шимол, марказ ва ғарбу шарқи Афғонистон мебошанд.

2. Қулли ашҳоси мазкур, ки ҷабҳаҳои гуногунро раҳбарӣ мекунанд, таҷрибаи ҷангии бой ва мудирияти волои низомӣ солҳои мутамодӣ дар майдони набард бо террористон касб кардаанд, бо ҷуғрофия, фарҳанг, таърих ва равони мардум шинохти қомил доранд.

¹ Ҳаракати террористии манъшуда дар ИДМ .

3. Вазъи ҳоким бар зехнияти ҳадди аксари мардуми Афғонистонро, ки дар асари нафрату бадбинӣ нисбат ба толибу толибнамоҳо шакл гирифтааст, дарк кардаанд. Ин бадбинии рӯзафзун нисбат ба толибон бистари муборизаи комёбро ба нафъи қувваҳои зиддитолибӣ ҳамвор кардааст.

Далели дигар, ки коршиносони тоҷикистонӣ ба аксарияти шумораи тоҷикон дар ин каламрави Хуросони таърихӣ таъкид мекунанд, он аст, ки шахрҳои калидии Кобул, Мазори Шариф, Ҳирот, Ғазнӣ, Таҳор, Файзобод, Бағлон, Самангон (Айбак) маҷмуи вилоятҳои Дарай Шимолӣ - Панҷшер, Каписо, Ничроб ба таври қобили мулоҳиза, аксарияти сокинони онҳоро тоҷикон ва форсизабонон ташкил медиҳанд, анғезаи таърихии зиддитолибӣ доранд, толибро душмани тамаддун ва асолати миллии худ медонанд.

Вақте дар бораи Афғонистон сухан мегӯянд, сабабу иллати ба фоҷиаҳои паёпай гирифта шудани мардуми Афғонистонро аз қавли Аъзам Раҳнаварди Зарёб, адиби хушноми Афғонистон иқтибос меоранд, ки ин фарзия – «ақибмондагии фарҳанг аз тамаддун» дар ин кишвар ном дорад. Идомаи андешаи ӯ бисёр ҷолиб аст: «Тамаддуноҳои Ғарбӣ дар кишварҳои шарқӣ хеле зуд тавонистанд роҳ ёбанд, аммо фарҳанге, ки тамаддуноро ҳамроҳӣ кунад, ақиб монд. Робитаи фарҳангу тамаддун чист? Худи тамаддун чист? Ба ақидаи ман, тамаддун талоши одамеӣ барои осон сохтани зиндагист. Барои мисол, одамеӣ хост фосилаҳоро кӯтоҳ бисозад, дар натиҷа мошинро сохт. Талоши одамеӣ барои кӯтоҳ сохтани фосилаҳо мошинро ба вучуд овард. Аммо вақте мошин ба вучуд омад, лозим буд, ки ду мошин ба ҳам барнахӯранд, лозим буд ин мошин маҳдудиятҳоеро бипазирад. Дар натиҷа муқаррароти ронандагӣ ба вучуд омад, ки дарвоқеъ, фарҳанги ронандагист. Яъне, мошин аввал ба вучуд омад, ки унсурӣ тамаддун аст, баъд муқаррароти ронандагӣ ба вучуд омад, ки фарҳанги марбут ба мошин аст. Шумо мебинед, ки мо охири мудели мошинҳоро дар Кобул дорем, аммо фарҳанги ронандагӣ надорем. Фарҳанг бо мошин якҷо намеояд. Бад-ин сон ҳама ҷанбаҳои тамаддун ба кишварҳои шарқӣ, аз ҷумла Афғонистон омад, вале фарҳанги он наомад. Тамаддуно ворид карда метавонем, аммо бисёр душвор аст, ки мо фарҳангро ворид кунем. Фарҳангро ворид карда наметавонем» [3, с. 3].

Ба мушоҳида мерасад, ки дидгоҳи ягонаи зиддитолибӣ дар Афғонистон шакл гирифта, мардуми бедордил ва ватандӯст барои ноил шудани ба як ҳадафи муштарак ба муқобили душмани қасамхӯрдаи мардуми Афғонистон - толибон қад алам кардаанд.

Дар ҷангҳои якум, дуум ва сеюми афғону англис лашкари муназзами тоҷикон ва халқҳои дигари шимолӣ мамлакат ишғолгаронро маҷоли ҳаракат кардан намедоданду бо ҷоннисориву фидокорӣ пайдарҳам аз қаламрави ватанашон меронданд. Мизон ва сатҳу савияи ватандӯстӣ то ба ҷое расида буд, ки ҷавоҳироту тиллорӣ ва зару зевари хонаводаҳои худро барои таъминоти молии ҷабҳа фидо мекарданд.

Дар ҳошияи тафсири қудрат дар байни тоҷикони Афғонистон шоистаи зикр медонем, ки 70 % артиши собиқа афсарону сарбозони тоҷиктабор буданд [5]. 47% ё ба истилоҳ 21 млн.нафар аз аҳолии 40 миллионнафараи Афғонистони кунунро тоҷикон ташкил медиҳанд. Вилоятҳои пешрафта ва саноатӣ ин кишвари ҳамсоя, ба шумули Кобул – вилоятҳои шимолу шарқи онанд, ки 85% маҳсулоти саноатӣ, кишоварзӣ ва тичоратӣ дар он ҷо истеҳсол мешавад [5]. Сатҳу савияи саводнокии мардуми шимол, ки боз ҳам аксар тоҷиканд, бамаротиб аз дигар вилоятҳо болотар аст. Ин ҳама дар ҳолати мудирӣ воло ва ба сурати дастаҷамъӣ неъмату ғановатмандии пойгоҳи як ҷабҳаи тамомиёри қудратманди миллист бо меҳварияти тоҷикони Афғонистон, ки халқу миллатҳои дигар ҳам саодатмандии бовикори худро дар он дарёбанд.

Вале раванди таърихии ҳодисаҳо нишон медиҳад, ки камбудии аслии равшанфикрони Афғонистон, ки барои парҳез аз хатоҳои оянда аз он иқдор бояд шуд, набуди дидгоҳ, тафаккури ягонаи давлатмеҳвар ва истодагарӣ дар муқобили фишори рӯзмарраи истеъмори қабила будааст. Онҳо ҷун соҳибони Ватан ҷангро хуб мудирӣ мекарданду қурбонӣ медоданд, вале дар замони тақсими қудрат ба ҳошия мерафтанд ва тобу тоқати бозиҳои калонмиқёси сиёсиро надоштанд.

Роҳи асосӣ ва меҳварии онҳо дар ояндаи наздик басиҷ сохтани тамоми мардум бар зидди таҳдиду хатарҳои тамаддуни мебошад. Мардуми Афғонистон бояд дарк кунанд, ки дигар зерӣ чатри арзишҳои қабилавӣ, зехнияти биёбонӣ ва тафсири динмадор наметавонад ба сарманзили мақсуди худ бирасад. Муттаҳид шудан дар атрофи раҳбарони асил, ки худро дар байни аҳоли шармсор накардаанд, боло бурдани худшиносии милли ва тарҳрезии «Нақшаи роҳ»-и дарозмуддат барои эҳёи нуфузу мақоми шоистаи тоҷикон метавонад роҳи ҳалли қазияи Афғонистон ва сарнавишти ояндаи минтақа арзёбӣ гардад.

Мардуми Афғонистон марҳилаи душворро паси сар мекунад. Дар ин сарзамин, ки улғуи тамаддун ва дастовардҳои бостонӣ арзёбӣ мегардад, дигар нишоне аз ҳузури миллатҳои тамаддунофар дар ҳаёти сиёсӣ ва иҷтимоӣ нест.

Ҳаракати «Толибон» ҳокимияти мутлақи мазҳабӣ бо расму оинҳои қабилавии «Паштунвали» ва қонунҳои шариатии зиддинсониро дар Афғонистон барқарор намуд. Мардум аз арсаи равандҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ берун шуда, ҳарчанд дар асоси таҳқиқоти марказҳои илмӣ муътабари ҷаҳонӣ аксарияти кулли аҳолии Афғонистонро ташкил медиҳанд, интиҳоби дигаре ба ғайр аз муборизаи мусаллаҳона ва гуфтушунид барои таъмини ҳаёти ошоштаю ҳузури сазовор дар ҷомеа надоранд.

Равшанфикрони бедордил ва огоҳ дар ҷомеаи қабиласолори Афғонистон бо мушкилоти сангини хувиятӣ дасту панҷа нарм мекунад, вале боз ҳам бо қотейят шамъи асолати миллиро бо ҷасоратмандии истисноӣ равшан нигоҳ медоранд.

Ин қишри бедори ҷомеа аз зумраи пайравони мактаби сиёсӣ ва ҳаракати зидди тамомиятҳои ва бартариталабии паштунҳо - «Созмони инқилобии заҳматкашони Афғонистон» (СОЗО), «Озодагон», «Кунгураи милли» мебошанд, ки аз ҷониби муҳолифонаш «Ситами милли» ном бурда мешуданд. Ин созмонҳо, ки дарунмоияи фикрии дунявӣ доранд, дар солҳои 60-70-ум парчами адолатхоҳиро бардошта, ҳаракати миллиро дар марказ ва шимолӣ он кишвар бар зидди сиёсатҳои таъбизгароёна бунёдгузори намуданд. Ҳузури ин афроди равшанфикр дар сахна ва арсаи сиёсати навини Афғонистон ҳамчун ғурсати муносибе барои шаклирии ғояи муборизаи сиёсӣ ва решақан кардани ҳар гуна зухуроти номатлуби тундгарой арзёбӣ мегардад.

Дар бораи сабку услуби мубориза дар Хуросони таърихӣ қоршиносон зикр менамоянд, ки сиёсати динии кишвар ба ҳақде қавмҳои соддаи ғайрипашту, аз ҷумла тоҷиконро фирефтаи худ карда буд, ки онҳо дар пурсиш миллаташонро пинҳон медоштанд, худро мусулмон, кобулӣ, ҳиротӣ, балхӣ, бадахшӣ ва ғайра муаррифӣ мекарданд, ба ҳеҷ ваҷҳ тоҷик намегуфтанд. Онҳое ҳам ки аз қазия андаке боҳабар буданд, аз тарс маҷоли ошқоро аз миллати худ хабар доданро надоштанд, зеро онҳоро қавмгароёни соҳибдавлат, ки қудрат дар дасташон буд, нобуд мекарданд [2, с. 3].

Бо бозгашти «Толибон» ба Кобул низоми геополитикии ҷаҳонӣ дар минтақа тағйир хӯрда, кишварҳои алоҳида ва иттифоқчиёни собиқа дар сангарҳои муҳолиф қарор гирифтанд. Баҳри таъмин намудани манфиатҳои геоиқтисодӣ (ғуруши силоҳ, амалисозии лоиҳаҳои нақлиётӣ, ҳамлу нақли нафту газ, истихроҷи канданиҳои ғоиданок) ва пешбарии ашҳосу ғуруҳҳои вағодор дар ҳукумати нав робитаҳоро оғоз кардаанд. Пайомади воқеаҳои Афғонистон ба дурнамои ғаболияти ниҳодҳои давлатии ин кишварҳо бетаъсир нест ва онҳо қушиш хоҳанд кард, ки қойгоҳи худро ҳамчун «ҳокими низоми ҷаҳонӣ» аз даст надиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Камол Ҳ. Зикри шаҳрҳои маъруфи Мовароуннаҳру Хуросон дар «Сафарнома»-и Ибни Баттута (асри XIV) //Маҷаллаи илмӣ-назариявии «Муаррих» №1(21), 2020.
2. Кӯҳзод У. Мусоҳиба. //Адабиёт ва санъат №10(2137) аз 10.03.22с.
3. Саидзода Ҷ. Афғонистон ва Хуросон – ду кишвари мустақил.//http: Электронный ресурс. www.ravshanfikr.tj//. дата публикации 4.11.2021 (дата обращения 12.11.2021г.)
4. Современный Афганистан //Афғонистони имрӯз. Душанбе, 2018.
5. Таҳқиқоти сахрии унвонҷу аз натиҷаи мулоқот бо намояндагони давлатӣ, дипломатҳо ва равшанфикрони шимолӣ ҶИА ҳангоми сафари хизматӣ дар Афғонистон дар солҳои 2003-2008 ва 2016-2019.
6. Шарифзода И. Таассубзадагӣ ва хурофот миллатҳоро нобуд месозад. // http: Электронный ресурс. www.ravshanfikr.tj//.(дата обращения 12.11.2022г.); //Самак №1(583) аз 12.01.2023с.

ХУРОФОТ ВА ТААССУБ ҲАМЧУН ОМИЛИ БОЗДОРАНДАИ ИНКИШОФИ ҶОМЕАИ АФҒОНИСТОН

Дар мақолаи мазкур дар бораи вазъияти Афғонистони толибонӣ ҳамчун намунаи кишваре, ки аз инкишоф, рушду нумӯ, ривоҷи ҳунар, санъат, илм, риояи ҳуқуқи инсонӣ ва аз арҷ гузоштан ба низоми мавҷудаи байналмилалӣ арзишҳои дунявӣ бозмондааст, таҳлилу тафсир карда мешавад. Бо мурури 1,7 соли ҳукмронии ҳаракати манъшудаи террористии «Толибон» нишоне аз мудирӣ ва биниши муносиби давлатмадорӣ дар ҷомеаи Афғонистон дида намешавад.

Дар таърихи башарият хирад ҳамеша омил асливу муҳимми рушду тараққӣ маҳсуб мешавад. Дар муқобили ин қойгоҳи баланди хирад, хурофот ва тафаккури хурофотӣ ҷомеаи инсониро ба тангнои вомондагӣ дунёбезориву зиндагибадбинӣ мекашад. Ҳамин аст, ки бузургони қараёни равшанфикрӣ ва рӯшангарӣ саъю талош меварзанд, ки ҷомеаҳои

вопасгароро аз ҳолати карахтӣ ва номутавозинии фикрӣ наҷот бахшида, ба сӯйи воқеъгаройӣ ва инсонмеҳварӣ роҳнамоӣ намоянд. Аз сӯйи дигар, хурофот, ки реша дар ҷаҳолати андеша дорад, ҷомаҳоро дар муқобили илму хирад қарор дода, душмани аслии рушду тараққӣ мегардад.

Агар ба таърихи 283 соли ҳукмронии қабилаҳои паштун дар Афғонистон, ки аз Аҳмадишоҳи Абдолӣ ё ба истилоҳ Дурронӣ оғоз мешавад, бингарем, аён мегардад, ки дар ин кишвар тасаллутӣ нурраи забони тоҷикӣ-дарӣ нишонҳои доноиву хушёрӣ, бофарҳангиву пешравӣ дар пешбурди равандҳои иҷтимоӣ арзёбӣ мегардид. Аз ин рӯ, нухбагон ва аширофзодагонӣ паштун аз гановатмандии ин забони оламушул, ки иқтисодӣ сарборӣ маънавӣ ҳазорсоларо дошт ва аз Шом то Чин ва аз Ҳинд то сарҳади Аврупо тавсеа ёфта буд, дар муҳити хонавода ва долонҳои ҳукумати истифода мебуданд. Табиист, ки олуғдағҳои зеҳнияти қабилавиро бо насими фарҳанги созанда ва дунявимадор аз вучудашон зудуда менамуданд. Ҳамин таъсирпазирӣ буд, ки хонадонҳои шоҳону амирони паштун аз Аҳмадишоҳ оғоз то ба имрӯз ҳама даризабонанд. Аз ин лиҳоз, нақши мардуми тоҷик ва форсизабон дар ташаккули зеҳнияти дунявӣ ва мубориза бар зидди хурофоту таассуби қабилавӣ дар Афғонистон бо таърихи маҷмаи таърихӣ шарҳ дода мешавад.

Калидвожаҳо: хурофот, таассуб, дунявият, миллат, фарҳанг, тамаддун.

СУЕВЕРИЕ И РАДИКАЛИЗМ, ФАКТОРЫ ТОРМОЗЯЩИЕ РАЗВИТИЮ АФГАНИСТАНА

В данной статье анализируется и интерпретируется ситуация в Афганистане при режиме талибов как пример страны, которая не смогла развивать, процветать искусство, науку, соблюдать права человека и уважать существующую международную систему и светские ценности. После 1,7 лет правления запрещенного террористического движения «Талибан» в обществе Афганистана не наблюдается никаких признаков надлежащего управления и перспективного видения.

В истории человечества мудрость всегда считалась главным и важным фактором развития. В противоположность этому, суеверие и суеверное мышление втягивает общество в пучину мировоззрения, отрицающую прогресс. Вот почему сподвижники просвещения в каждой стране стремятся спасти общество от состояния оцепенения и умственной неуравновешенности и направить их к реализму. С другой стороны, суеверие, коренящееся в невежестве, настраивает общества против науки и становится настоящим противником развития.

Если мы посмотрим на историю 283-летнего правления пуштунских племён в Афганистане, которая начинается с Ахмад-шаха Абдоли, то становится ясно, что в этой стране было принято считать, что овладение таджикско-дарийского языка считается признаком прогресса. Поэтому пуштунские элиты пользовались в семейной среде и правительственных кругах этим универсальным языком, имевшим тысячелетний духовный потенциал, распространённый от Сирии до Китая, Индии до границ Европы. Естественно, что издержки родового менталитета были видоизменены под таким влиянием. Этот язык был настолько влиятельным, что все семьи пуштунских королей и эмиров, начиная с Ахмад-шаха и до наших дней, говорили на языке дари. С этой точки зрения с помощью исторических материалов объясняется роль таджикского и персоязычного народов в формировании светского менталитета и борьбе с племенными суевериями и фанатизмом в Афганистане.

Ключевые слова: суеверие, фанатизм, секуляризм, этнос, культура, цивилизация.

SUPERSTITION AND RADICALISM ARE FACTORS HINDERING DEVELOPMENT OF AFGHANISTAN

This article analyzes and interprets the situation in Afghanistan under the Taliban regime as an outstanding example of a country that has failed to develop, flourish arts, science, human rights, and respect the existing international system and secular values. After 1.7 years of the rule of the banned terrorist movement "Taliban", there is no sign of proper management and vision of governance in the society of Afghanistan.

In the history of mankind, wisdom is always considered the main and important factor of development. In contrast to this high place of wisdom, superstition and superstitious thinking pulls the human society into the straits of remaining worldly and hating life. That is why the leaders of the Enlightenment movement strive to save the backward societies from the state of numbness and mental imbalance and guide them towards realism and humanity. On the other hand, superstition,

which is rooted in ignorance, sets societies against science and wisdom and becomes the real enemy of development.

If we look at the history of the 283-year rule of the Pashtun tribes in Afghanistan, which begins with Ahmad Shah Abdoli, or the so-called Durrani, it becomes clear that in this country the complete dominance of the Tajik-Dari language was considered a sign of intelligence and vigilance, culture and progress in the promotion of social processes. Therefore, Pashtun elites and nobles enjoyed this universal language, which had the potential of a thousand-year spiritual burden and spread from Syria to China and from India to the borders of Europe, in the family environment and government corridors. It is natural that the impurities of tribal mentality were quickly swept away by the breeze of creative and worldly culture. It was so influential that the families of Pashtun kings and emirs, starting from Ahmad Shah and up to now, are all Dari-speaking. From this point of view, the role of the Tajik and Persian-speaking people in the formation of the secular mentality and the fight against tribal superstitions and bigotry in Afghanistan is explained with the help of historical materials.

Keywords: superstition, fanaticism, secularism, nation, culture, civilization.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Назаров Умед Қосимович - унвонҷӯи Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои АМИТ. Телефон: (+992) 93-587-23-23; E-mail: umed.nazarov2016@gmail.com

Сведения об авторе:

Назаров Умед Қосимович - соискатель Института изучения проблем стран Азии и Европы НАНТ. Телефон: (+992) 93-587-23-23; E-mail: umed.nazarov2016@gmail.com

About the author:

Nazarov Umed Kosimovich – researcher of Institute of studying problem of Asia and Europe NAST. Telephone: (+992) 93-587-23-23; E-mail: umed.nazarov2016@gmail.com

НАҚШИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАҲКИМИ ДАВЛАТДОРӢИ НАВИН

Каримзода Ҳ.И.

Академияи воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон

«Арзиши истиқлолияти озодии Ватан бо ягон ченак арзёбӣ карда намешавад. Истиқлолият бузуртгарин сарват ва бебаҳотарин неъмат барои ҳар миллате мебошад, ки худро шинохтааст ва таъриху тамаддуни хешро медонаду аз онҳо ифтихор мекунад. Ин мафҳумҳо барои мо, тоҷикон, махсусан азиз ва муқаддасанд» [2, с. 622].

Моҳияти бунёди арзишҳои таърихи Пешвои муаззами миллат, Чаноби Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ин масири давлатсозӣ ба инобат гирифта, ҳамеша мардуми кишварро ба сӯи фардои дурахшони Ватан ҳидоят раҳнамун месохт. «Мардуми Тоҷикистон, ки ҳаҷдаҳ сол инчониб ба шарофати соҳибистиқлолӣ тақдир давлату давлатдори худро ба дасти хушанд гирифтаанд, хуб мефаҳманд, ки аз мӯҳтоҷӣ баромадан, мушкилоти Ватан ва хонаву дари худро бо дасти худ осон кардан ва сарзамини аҷдодиро бо ҳиммату ғайрати худ обод намудан чӣ қадар арзишу манфиат ва дар айни замон чӣ нишоту хушбахтӣ дорад.

Агар мову шумо ғайрату ҳиммат карда, як-ду соли дигар харочоти маъракаву маросимҳо ва дигар чорабиниҳоро боз ҳам камтар созем ва ба маблағҳои сарфшуда саҳмия харидорӣ кунем ва минбаъд низ ҳамчунин миллати фарҳангиву соҳибтамаддун сарфаю сариштакориро ба меъёри зиндагии ҳаррӯзаи худ табдил диҳем, бовар дорам, ки бунёди Неругоҳи барки обии “Роғун” ва ба он монанд иншооти муҳим барои мо кори чандон саҳту мушкил нахоҳад буд» [3].

«Баъди соҳибистиқлол гардидани Ҷумҳурии Тоҷикистон дар фосилаи кӯтоҳи замон ба дастовардҳои назаррас ноил гардид ва бо чаҳду талоши созандаву бунёдкоронаи халқи азизамон ба кишвари ободу осуда мубаддал гашт. Акнун моро зарур аст, ки баҳри таҳкими ҳувияти миллӣ ва шакл гирифтани тафаккуру андешаи миллӣ, инчунин чихати бедор намудани ғурури миллӣ дар зеҳни наврасону ҷавонон гузаштаи пуршебу фарози миллатро ёдовар шавем ва аз корномаҳои дурахшони фарзандони халқи худ ҳар чӣ бештар насли имрӯзаро оғаҳ созем. Ифтихор аз таърих, фарҳанг, забон ва анъанаҳои наҷбу ҷовидонаи миллат як рукни бисёр муҳими истиқлолияти давлатӣ мебошад» [4, с.4-5]. Албатта, воқеияти асли бо таваҷҷуҳ ба боварии ҷонибҳо ва болотар аз ҳама манофеи миллату Ватанро

авлотару муқаддас шумориданҳо тавонист, ки моро дар ин самт комёбу муваффақтар гардонад. Бо тавзеҳи ин нуктаҳои арзишманди таърихӣ, таъкидан ёдовар шудан ба маврид аст, ки миллати куҳанбунёди мо дар ин муноқишаҳои бесару нӯги дохилӣ бори дигар ҷаҳониёнро бовар кунонид, ки тоҷикон ҳамчун миллати дорои баланди фарҳанги азали, ҳамеша ҷонибдори сулҳу ваҳдати пойдор буданд, ҳастанд ва мемонанд.

Яке аз аввалин тадбирҳои муҳимме, ки ҳанӯз дар оғози давраи аввали соҳибистиклолӣ амалӣ гардид, ин қабули Конститутсия ва дар заминаи он ташаккул ёфтани низоми нави қонунгузори кишвар буд. Ин санади тақдирсози миллии заминаҳои ҳуқуқии бунёди давлатдорӣ муосири миллии, асосҳои сохтори конститусионӣ, қафолати таъмини соҳибхитӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллиро фароҳам оварда, кишвари моро дорои рамзҳои муқаддаси Парчам, Нишон ва Суруди миллии гардонид.

«Дар интиҳои асри XX ва оғози асри XXI андозаву миқёси хатарҳои бузурги умумибашарӣ ба ҷойи кам шудан торафт бештар мегарданд, ки онҳоро аз рӯйи моҳияту ҳадафҳояш метавон ба якҷанд гурӯҳ тақсим кард. Ин хатарҳо, яқум, афзоиш ёфтани истеҳсол ва ихтирооти мудҳиштарин яроқҳои ядрӣ ва дигар воситаҳои қатли ом – таҷҳизоти радиоактивӣ, биологӣ, химиявӣ ва ғайра мебошанд, ки бо вучуди фазлфурӯшии сиёсатмадорон ҳадафи аслишон нест кардани инсон ва заҳролуд намудани муҳити зист дар сайёра ба шумор меравад.

Дуҷум, хатари афзудани муноқишаҳои минтақавӣ дар заминаи ихтилофоти динию мазҳабӣ, зиддиятҳои қавмию наҷодӣ, тамоюлҳои идеологӣ, талошҳои ошқору ниҳон барои даст овардани захираҳои сӯзишворию ашёи хом, тақсимои нави бозори ҷаҳонӣ ва ғайра мебошад, ки вобаста ба барҳурди манфиатҳои давлатҳои абарқудрати ҷаҳонӣ дар ғушаҳои мухталифи сайёра сурат мегирад.

Сеюм, мавқеи устувори минтақавӣ ва умумичаҳонӣ пайдо кардани ҷинояткориҳои муташаккил, экстремизми динӣ ва терроризми байналхалқӣ, гардиши ғайриқонунии маводи муҳаддар ва қочоқи яроқ, ҳамчунин паҳншавии ғояҳои зӯроварӣ, ахлоқи ношоиста, тарғиботи носолими мазҳабӣ идеологӣ ва ба воситаҳои иттилооту ахбори омма роҳ ёфтани онҳо мебошад.

Чорум, унсурҳои нави хатари умумибашарӣ дар заминаи дастовардҳои навтарини соҳаи компютерӣ ва технологияи алоқаи коммуникатсия падида меояд, ки он ҳудуди марзҳоро сарҳадҳоро шикаста, ба ниҳонитарин асрори кашфиёти ҷарбӣ, силоҳҳои ядрӣ ва нуктаҳои махфии ракетаҳои ҳадафзан даст меёбанд.

Ва ниҳоят, хатари афзудани фарқияти миёни давлатҳои бой ва камбағал дар миқёси ҷаҳонӣ мебошад, ки ҳосилаи он афзоиши рӯзафзуни аҳоли ва аз назорат берун мондани он мебошад. Дар ҳазорсолаи сеюм мушкилоти афзоиши аҳоли аз ҳудуди давлатҳо ва миллатҳо берун рафта, ба як масъалаи ҳалталаби глобалӣ табдил меёбад, ки хоҳу нохоҳ назорат ва банақшагирии умумичаҳониро тақозо менамояд» [5, с. 13].

Бо дарназардошти воқеияти аслии замони соҳибистиклолии кишвар тавре Пешвои муаззами миллат дар қисмати дуҷуми китоби «Забони миллат - ҳастии миллат» чунин таъкид менамояд, ки «Мо аз рӯзҳои аввали соҳибистиклолӣ барои ғанӣ гардонидани забони адабии тоҷикӣ саъю талош намуда, чихати рушди он заминаҳои ҳуқуқӣ фароҳам овардем. Дар баробари ин як қатор санадҳо қабул карда, барои пешрафти он барномаҳои давлатиро роҳандозӣ намудем ва ба хотири бузургдошти ин рукни муҳими давлатдорӣ дар қонунгузориамон тағйирот ворид карда, ҳамасола Рӯзи забонро бо шукуҳу шаҳомат таҷлил менамоем» [6, с. 5-6].

Ташаккули марҳалаҳои нави таърих ва сабақи ибтомӯзи он собит намуд, ки дар миёни ҷашнҳои миллии мо Рӯзи Истиклоли давлатӣ мақом ва мавқеи ҳосаи худро дорад. Зеро ин санаи нодири таърихӣ дар саҳифаҳои соҳибистиклолии миллиамон, яке аз рӯйдодҳои муҳимтарини таърихи навини кишварамон ба ҳисоб меравад. Албатта бо дарки воқеияти рӯз, ҳаёти иҷтимоии кишвар дар давоми 31- соли соҳибистиклолӣ тадричан ба кулӣ тағйир ёфта, масъалаҳои муҳими ҳоҷагии халқ давра ба давра ҳалли худро пайдо намуданд.

Таҳти дастури ҳидоятҳои созандаву ҳамешагии Асосгузори сулҳу ваҳдати миллии - Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷараёни қорҳои созандагиву бунёдкорӣ дар сартосари шаҳру ноҳияҳои кишвар вусъати тозаро қасб намуда, тавассути заҳматҳои содиқонаву софдилонаи мардуми ватандӯсту ватанпарвар, Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон ба як кишвари воҳиди истеҳсолкунандаи молу маҳсулоти миллии рӯ ба мутараққӣ мубаддал гардид. «Истиклолият рамзи соҳибдавлатӣ ва ватандорӣ миллати сарбаланду мутамаддини тоҷик мебошад, ки номаи тақдирашро бо дасти хеш менависад, яъне низоми давлатдорӣ ва сиёсати дохиливу хориҷии

худро мустақилона муайян менамояд. Дар ин давра 1700 километр роҳҳои мошингард, 17 километр нақб ва беш аз 100 пул бунёд ва барқарор карда шуд.

Мо минбаъд низ барои таъмиру таҷдиди роҳҳои байналмилалӣ ва дохилӣ талош хоҳем кард, зеро роҳҳо шоҳраҳҳои асосии рушди иқтисоди ҳар як кишвар ва василаи ба ҳам наздик шудани одамон мебошанд. Ва муҳимтар аз ҳама, дар даврони истиқлол як насли нав - насли озод аз қолабҳои идеологӣ ва маҳдудиятҳои мафкуравӣ, дорои тафаккури ҷаҳонбинии нав дар рӯҳияи ватандӯстиву ватанпарварӣ ба камол расида, рӯи саҳнаи зиндагӣ оварданд, ки мо дар оянда метавонем парчами давлати соҳибистиқлоли худро дилпуруна ба дасти онҳо супорем, афзуд Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ ба муносибати ҷашни 20-умин солгарди Истиқлоли давлатӣ» [7]. Гузашти давраҳои пурифтиҳор ва хидматҳои фарзандони тавонманди миллат, махсусан даврони ташаккулёбии ду даҳсолаи охир боиси омӯзиш ва қадршиносии ҳар яки мо буда, роҳи ояндаро бароямон бозкушоӣ менамоянд. Дар ин давра, таҷлили пуришукуҳи қисме аз ҷашнҳои арзишманд ва ҳамчунин бузургдошти шахсиятҳои содиқи таърихиву сиёсӣ ва илмию фарҳангӣ бори дигар имкон фароҳам сохт, ки решаҳои устувори худро аз гузашта дарёфт карда, пайванди азали доштани хешро ба онҳо эҳсос намоем.

Бо саодати шукри соҳибистиқлоли пешниҳоду ибтикороти сатҳи байналмилалӣ, дар чанд давраҳои гуногун тавонист кишвари моро ба сифати як кишвари пешоҳангу пештоз дар ҳалли масоили умдаи ҷомеаи ҷаҳонӣ номвару номбардор гардонид. Дар ин масир Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти ҳидоятҳои фарзанди абармарди раҳнамунсоз, Пешвои муаззами миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон роҳу равиши хоса ва мақому мавқеи муносибери дар ҷомеаи ҷаҳонӣ пайдо карда, набзи миллату давлати мо ба набзи сайёра баробару ҳамсадо карда шуд.

Албатта, барои кишвари соҳибистиқлоли мо соли 2018 дар самти сиёсати хориҷӣ соли таърихӣ мебошад. «Раванди бисёр мураккабу пурпечутоби ҷаҳонишавӣ ва таҳдиду хатарҳои торафт афзояндаи замони муосир моро хушдор медиҳанд, ки нисбат ба ҳар вақти дигар хушёр бошем, зиракии сиёсиро аз даст надихем ва давлати соҳибистиқлоли худро аз таъсири тазодҳои ҷаҳони имрӯза эмин нигоҳ дошта, ба хоҳири фардои ободу осуда саъю талоши бештар кунем. Моҳи март соли ҷорӣ татбиқи ташаббуси ҷоруми Тоҷикистон доир ба ҳалли яке аз мушкилоти ҷиддитарини башарият, яъне об таҳти унвони “Даҳсолаи байналмилалӣ амал “Об барои рушди устувор, солҳои 2018-2028” аз тарафи Созмони Милали Муттаҳид расман оғоз гардид» [8].

Дар ин замина ёдовар шудан ба маврид аст, ки муносибат бо шарикрони стратегӣ махсусан бо Федератсияи Россия кишвари моро ба навгонҳои тоза ворид намуд. «Муносибати дипломатии Тоҷикистону Россия, чун ду кишвари соҳибистиқлол, 8 апрели соли 1992 оғоз шудааст. 25 майи соли 1993 зимни нахустин сафари расмӣ Роҳбари давлати соҳибистиқлоли Тоҷикистон, дар он замон Раиси Шӯрои Олӣ муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба шаҳри Маскав Аҳдномаи дӯстию ҳамкорӣ ва ҳамёрии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Федератсияи Русиява чандин созишномаҳои тарафайни дӯстӣ ба имзо расонида шуд» [9, с. 18]. Ногуфта намонад, ки дар сатҳи ҷомеаи ҷаҳонӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун кишвари ташаббускори 4 эълумии марбут ба масъалаҳои об, ки аз ҷониби Маҷмаи Умумии СММ қабулу шинохта шуд, эътирофи оламиён гардид. Боиси ифтиҳор ва сарфарозии махсуси миллати тоҷик аст, ки ҷомеаи ҷаҳонӣ саҳму ташаббусҳои Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар масъалаҳои ҷаҳонӣ об қадрдонӣ карда, ўро аз миёни роҳбарони 193 кишвари аъзои СММ ба Панели сатҳи баланд, ки тамомии онҳо давлатҳои ташаббускор дар масъалаҳои об мебошанд интихоб намуд. Воқеан ҳам, дар масири давлатсозии навинамон Истиқлоли давлатӣ нақш ва мақоми арзишманду нодир дорад, зеро Ҷумҳурии Тоҷикистон бо ибтиқору талошҳои хастагинопазир ва ҳамешагии Пешвои муаззами миллати худ бо ҷомеаи ҷаҳонӣ бо чеҳраву симои хоси миллий, ҳамзамон бо дастоварду комёбиҳои навини фарогири фарҳанги башарӣ ворид гардид. Муҳимтар аз ҳама, дар ин муддат як насли нави озоду дорои тафаккури ҷаҳонбинии нав ба камол расида рӯи саҳнаи зиндагӣ омада, бо эътимоду боворӣ қавӣ метавон афзуд, ки дар оянда низ парчамбардори давлати соҳибистиқлоламон хоҳанд гардид. Бо дарки гузашти се даҳсолаи давлатдорӣ навинамон Пешвои муаззами миллат зимни сухани табрикотии худ бахшида ба си солагии кишвар чунин баён дошт, ки: «Дар зарфи 30 соли сипаришуда барои расидан ба ин лаҳзаҳои пурнишот мо ҳама якҷо таҳдиду хатарҳои зиёд ва мушкилоти ниҳоят сахту сангинро паси сар кардем.

Роҳи таърихӣ, ки халқи тоҷик, хусусан, дар солҳои аввали истиқлол сипарӣ намуд, як масири пур аз даҳшату фочиа, маҳрумияту машаққат ва монеаву мушкилот буд. Замоне, ки кишвари соҳибистиқлоли мо ҳанӯз аввалин қадамҳои худро мегузошт, хоинони миллати тоҷик ва душманони давлати тоҷикон бо пуштибонии доираҳои манфиатдори хориҷӣ кишвари моро ба гирдоби муҳолифати шадиди дохилӣ ва баъдан ба оташи ҷанги таҳмили

шаҳрвандӣ кашиданд. Даҳшати чанги таҳмилии шаҳрвандӣ ҳеҷ гоҳ аз хотири мардум ва саҳифаҳои таърихи навини кишвар фаромӯш намешавад. .

Дар он айёми вазнину мудҳиш фаёлияти сохтору мақомоти давлатӣ пурра фалаҷ гардида, низоми идоракунии давлатӣ амалан барҳам хӯрда, Конститутсия ва дигар қонунҳо поймол ва дар кишвар фазои беҳокимиятиву хушунату зӯроварӣ ҳукмфармо гардида буд.

Бузургтарин фоҷиа дар он рӯзҳо хатари аз байн рафтани давлати ҷавони тоҷикон ва пароканда гардидани миллати тоҷик буд. Дар чунин шароити фоҷиабор фарзандони огоҳи миллат тасмим гирифтанд, ки барои ҳарчи зудтар хомӯш кардани оташи ҷанг, қатъи хунрезӣ, барқарорсозии сулҳу оромӣ, таъмин намудани тартиботи ҷамъиятӣ ва волоияти қонун Иҷлосияи Шӯрои Олӣ – ягона мақоми дар он рӯзҳо салоҳиятдоштаи давлатӣ даъват карда шавад. Бо сабаби он, ки шаҳри Душанбе ҳамчун пойтахти давлати соҳибхитӣ ба иллати ноамнӣ ва беназмиву беқонунӣ мақоми конститутсионии худро амалан аз даст дода буд, аз ин хотир маҳз он замон Иҷлосияи тақдирсози 16-уми Шӯрои Олӣ дар шаҳри бостонии Хучанд даъват гардид» [10].

Бо дарки моҳияти аслии ин неъматӣ бебаҳои миллӣ тарғибу таблиғ, васфу сифот ва тараннуми ин санаи муборақро дар миёни ҷомеа ва тору пуди ин насли ватандӯсту ватанпарвар мебояд аз ҳарвақтаи дигар бештару зиёдтар ба роҳ монем. Зеро Истиқлол: шиносномаи ҳастии давлати комилҳуқуқи тоҷикон, рамзи саодату шартӣ бақои миллат, падидаи бемислу боазаммати таърихӣ, ташаккули муносибатҳои нави иқтисодӣ, санаи сарнавиштсозу муқаддас, амалисозии ҳадафҳои муҳимми миллӣ ва ҳамчунин василаи омӯзиши таҷрибаи пешқадами аксари кишварҳои олам шинохта шудааст.

Дар ҳақиқат, рушду пешрафти суръатноки бахшҳои муҳимми ҳоҷагии халқ ва фароҳамсозии чунин як имконияту шароити мусоиду арзанда, рисолати диҳоҳ шаҳрванди диёрамонро дар самти расидан ба сӯйи ояндаи ободу осуда ва қуллаҳои боз ҳам баланди созандагӣ бештару зиёдтар менамояд.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат», С. 261-264. Ҷ.1.-Душанбе-“Ирфон”,-512 с.
2. Эмомалӣ Раҳмон с.662. «Тоҷикистон: Даҳ соли Истиқлолият, ваҳдати миллӣ ва бунёдкорӣ», ҷ 3. Душанбе-2001, -“Ирфон”,-512 с.
3. Эмомалӣ Раҳмон «Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат» ҷилди 10. Душанбе-2011, -“Ирфон”,-576 с.
4. Эмомалӣ Раҳмон «Чеҳраҳои мондагор», с. 4 - 5, Душанбе – 2016,- «Эр-граф» 364с.
5. Эмомалӣ Раҳмон «Тоҷикон дар оинаи таърих». Китоби дуюм. «Аз Ориён то Сомониён» с.13. Душанбе – 2002, -“Ирфон”-128с.
6. Эмомалӣ Раҳмон «Забони миллат - ҳастии миллат», саҳ. 5-6, китоби 2, «Забон ва замон» соли 2020, - «Эр-граф» 298с.
7. Сомонаи расмӣ Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 08.09.2011.
8. Сомонаи АМИТ «Ховар» Паёми шодбошӣ ба муносибати 27 - умин солгарди Истиқлолияти давлатӣ. 08.09. 2018 07:24.
9. Эмомалӣ Раҳмон «Пайвандгари дӯстии Тоҷикистон ва Россия», саҳ.18, Душанбе - 2019.
10. Сомонаи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Суханронӣ ба муносибати 30 - солагии Истиқлоли давлатӣ. 08.09.2021 11:40, шаҳри Душанбе, - «Эр-граф»370с.

НАҚШИ ИСТИҚЛОЛИ ДАВЛАТӢ ДАР ТАҲКИМИ ДАВЛАТДОРӢ НАВИН

Арзиши истиқлолу озодии Ватан бо ягон ченак арзёбӣ карда намешавад. Истиқлол бузургтарин сарват ва бебаҳотарин неъмат барои ҳар миллате мебошад, ки худро шинохтааст ва таъриху тамаддуни хешро медонаду аз онҳо ифтихор мекунад. Ин мафҳумҳо барои мо, тоҷикон, махсусан азиз ва муқаддасанд.

Бо дарки моҳияти аслии ин неъматӣ бебаҳои миллӣ тарғибу таблиғ, васфу сифот ва тараннуми ин санаи муборақро дар миёни ҷомеа ва тору пуди ин насли ватандӯсту ватанпарвар мебояд аз ҳарвақтаи дигар бештару зиёдтар ба роҳ монем, зеро Истиқлол: шиносномаи ҳастии давлати комилҳуқуқи тоҷикон, рамзи саодату шартӣ бақои миллат, падидаи бемислу боазаммати таърихӣ, ташаккули муносибатҳои нави иқтисодӣ, санаи сарнавиштсозу муқаддас, амалисозии ҳадафҳои муҳимми миллӣ ва ҳамчунин василаи омӯзиши таҷрибаи пешқадами аксари кишварҳои олам шинохта шудааст.

Калидвожаҳо: ченаки ягона, рамзи саодату шартӣ бақои миллат, падидаи бемислу боазаммати таърихӣ, гирдоби муҳолифат, рамзи саодат, рамзи соҳибдавлатӣ, ормонҳои таърихӣ, симои миллат, масири таърих.

РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННОЙ НЕЗАВИСИМОСТИ В УКРЕПЛЕНИИ НОВОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ

Ценность независимости и свободы Родины не может быть оценена никакими мерками. Независимость - величайшее богатство и бесценное благо для любого народа, знающего себя, знающего свою историю и цивилизацию и гордящегося ими. Эти понятия особенно дороги и священны для нас, таджиков.

Выживание нации, уникальное и замечательное историческое явление, становление новых экономических отношений, судьбоносная и священная дата, реализация важных общегосударственных целей, а также средство обучения вождя и опыт действия.

Ключевые слова: единая мера, символ счастья и условие выживания нации, уникальное и значимое историческое явление, хватка оппозиции, символ счастья, символ обладателя государства, исторические мечты, небо нации, путь истории.

THE ROLE OF STATE INDEPENDENCE IN STRENGTHENING THE NEW STATEHOOD

The value of the independence and freedom of the Motherland cannot be estimated by any measure. Independence is the greatest wealth and the most priceless blessing for any nation that knows itself and knows its history and civilization and is proud of them. These concepts are especially dear and sacred to us, Tajiks.

Survival of the nation, a unique and remarkable historical phenomenon, the formation of new economic relations, a fateful and sacred date, the implementation of important national goals, and also a means of learning for the leader and the experience of the action.

Keywords: a single measure, a symbol of happiness and a condition for the survival of the nation, a unique and significant historical phenomenon, the grip of opposition, a symbol of happiness, a symbol of the owner of the state, historical dreams, the nation's sky, the path of history.

Маълумот дао бораи муаллиф

Каримзода Ҳақназар Изатулло - номзади илмҳои филологӣ, муовини директори Академияи воситаҳои ахбори оммаи Тоҷикистон. 734013, Чумхурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Бехзод. Тел.: (+992) 93 501 15 16

Сведения об авторе:

Каримзода Хакназар Изатулло - кандидат филологических наук, заместитель директора Академия средств массовой информации Таджикистана. 734013, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Бехзод. Тел.: (+992) 93 501 15 16

About the author:

Karimzoda Khaknazar Izatullo - candidate of philological sciences, deputy director of the Academy of Mass Media of Tajikistan. 734013, Dushanbe, Republic of Tajikistan. Bekhzod street. Ph.: (+992) 935011516

САҲМИ НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР БАРТАРАФ НАМУДАНИ ИХТИЛОҶҶОИ ДОХИЛИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҶОИ 20-УМИ АСРИ XX

Маҳмудов Д.Х.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Таҷрибаи таърихӣ миллати мо борҳо собит намудааст, ки халқи тоҷикро хатари парокандашавию нобудӣ дар пайраҳаҳои зиндагӣ доим домангир буд. Аммо дар ҳамаи ин марҳилаҳои ҳассосу ҷонгудои миллати тоҷик, бо хиради баланду ҳислати созандаи хеш ва бо фарзандони далеру шучоӣ худ тавонистаанд аз худу хувияти миллии худ дифоъ намоянд.

Дар ин росто номи яке аз абармардони фидоии миллат, арбоби сиёсӣ ҷамъиятӣ, аввалин раиси КИМ ҚМШС Тоҷикистон ва билохира Қаҳрамони Тоҷикистон Нусратулло Махсум (Лутфуллоев) –ро зикр намудан ба маврид мебошад. Ӯ ва як зумра ҳаммаслақонаш дар як марҳилаи хело мушкил ва нозук барои бунёди давлатдорӣ тоҷикон, ташкил ва рушди ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлати навбунёди Тоҷикистон, ҳалли масъалаҳои муҳочирати дохилию берунӣ, бартараф намудани низоъҳои дохилӣ ва таъмини ҳаёти осоишта ..., талошҳои зиёд намуда, дар ин самт қорнамоиҳои бемисл нишон додаанд.

Қайд намудан ба маврид аст, ки дар ҷараёни тадқиқи иқдомҳои зикршуда, мушкилӣ ва монеаҳои зиёд сади роҳи эшон мешуданд. Яке аз қазияҳои асосӣ ин бартараф намудани ҳаракатҳои зиддишӯравӣ ё ба истилоҳ босмачигарӣ буд. Зеро аз ҳар ҷониб вучуд доштани ҷунин ҳаракат барои рушди давлатдорӣ ва тадқиқи сохтори нав монеа эҷод мекард. Мутаассифона дар ибтидои барқароршавии Ҷоқимияти Шӯравӣ дар ҳудудҳои Бухорои

Шарқӣ саркардагони ин ҳаракат аз камсаводию бесаводии мардум истифода карда, бо истифода аз шиорҳои исломӣ қисмате аз мардумро гумроҳ намуда аз паси худ мебурданд. Ҳамин тариқ аксаран дарк намекарданд, ки ҳадафи асосии сохтори нав чист ва онҳо аз мардум чӣ меҳоянд. Аз тарафи дигар дар воқеъ баъзе аз аскарони рус низ ҳангоми амалиётҳои ҳарбӣ ба бетартибӣ роҳ дода, боиси хонавайронии мардум мешуданд. Гузашта аз ин урфу одат ва мавзӯҳои муқаддаси динии мардумони маҳаллиро таҳқиру таҳриб мекарданд, ки ин боиси ғазаби ҷомеа шуда, эътиқоди эшонро нисбати сохтори нав заиф мекард. Чунин ранг гирифтани қор баръақс сафи қувваҳои зиддишӯравиро меафзуд. Эътирози худро нисбат ба ин зуҳуроти номатлуб Н. Махсум дар якҷанд баромадҳои худ хело нозуқона аз рӯи мақоли «на сих сӯзаду на қабоб» изҳори назар карда буд. Бо вучуди ин акнун дар чунин шароит дар назди Нусратулло Махсум барин фарзандони баномуси миллат вазифае меистод, ки асоси он муттаҳид намудани халқи тоҷик бо роҳи созишу ороиштагӣ буд.

Ҳукумати Шӯравӣ ҷораҳои заруриро доир ба қорҳои давлатӣ ҷалб намудани саркардагон ва ё тарафдорони ҳаракатҳои зиддишӯравӣ роҳандозӣ намуд. Бо вучуди ин саркардагони онҳо бо чунин тарз зиндагӣ қарданро қабул надошта, нисбати ҳамаи нафароне, ки аз ҳисоби мардуми маҳаллӣ бо русҳо ҳамкорӣ доштанд «қофир» гӯён душманӣ меварзиданд. Эшон дар натиҷаи ислоҳотҳои баргузор намудани давлати Шӯравӣ аз мансабу мақоми қаблӣ худ, ки барқарор шуда буданд, бо мақсади дубора қудратро ба даст гирифтани бо ҳар роҳу усул мубориза мебурданд. Яке аз ингуна шахсон Фузайл Махсум буд, ки дар водии Қаротегин ҳаракатҳои зиддишӯравиро сарварӣ менамуд. Фузайл Махсум дар симои Нусратулло Махсум рақибӣ деринаи хешро медид. Пас аз инқилоби Бухоро дар соли 1920 ва ба қорҳои давлатӣ ҷалб шудани Н. Махсум ҳисси бадбинии Фузайл боз ҳам авҷ гирифт.

Ин ду нафар, ки худ зодагони собиқ бекигии Қаротегин буданд яке дар роҳи созандагии ватан талош мекарду дигаре барои ҳифзи ҷону ҷалолӣ хеш. Аз ин рӯ иқдому амалқардашон низ ба ҳам муқобил буд.

Фузайл Махсум хело марди мағруру худхоҳ буд. Ҳанӯз соли 1916 тавассути собиқ беки Қаротегин Раҳмонқул додхоҳ бо амир Олимхон шиносӣ пайдо намуда, аз амир рутбаи баланди “Бий”-ро соҳиб мешавад. Ба гумони ғолиб амир меҳост аз ӯ барои паҳши шӯро ошӯбҳои зиддиамирӣ дар водии Қаротегин истифода кунад. Ҳатто амир идеяи беки Қаротегин таъин намудани Фузайлро ба нақша гирифта буд. Аммо бо маслиҳати баъзе аз дарбориён бодарназардошти хислати яқрабии Фузайл ва эҳтимоли дар оянда руҳ надодани ҳаракатҳои марказгурезӣ аз ин тасмими худ даст кашид. Моҳи феврالی соли 1921 бинобар сабаби муташаниҷ гардидани авзои сиёсӣ беки Қаротегин Абдулҳафиз шабона аз Қаротегин фирор мекунад. Аз ҳамон вақт сар карда Фузайл худро беки Қаротегин эълон менамояд. Фузайл минбаъд ҳамчун мири Қаротегин намехост, ки дар минтақа касе аз болои ӯ фармон диҳад ва ё соҳиби мансаби болотаре бошад миёни мардум аз эҳтироми махсус бархурдор бошад. Ҳамон тавре, ки зикраш дар боло рафт чунин мақомро дар ин айём дар водии Қаротегин Нусратулло Махсум соҳиб шуда буд.

Бо таъя ба нақли пайвандони Н. Махсум ва солмандони деҳаҳои Шул ва Чашмаи Кизӣ, (аслаш Чашмаи Қозӣ, зодгоҳи Н. Махсум) ки аз қалонсолони замони худ ҳифз намудаанд сарчашмаи зиддиятҳои эшон аз воқеаи бори аввал хонадоршавии Н. Махсум оғоз меёбад. Пеш аз ҳама зикр намудан ба маврид аст, ки Н. Махсум дар давоми умри хеш ду маротиба никоҳ намудааст. Завҷаи аввал Иқлиммоҳ ном дошта аз никоҳаш бо Н. Махсум соҳиби 4 фарзанд: Хайриниссо, Файзиниссо, Мунавваршо ва Анваршо буданд. Иқлиммоҳ бинобар сабаби беморӣ вафот мекунад. Баъди ин Н. Махсум бо Ҳалимаҳон никоҳ мекунад ва аз он соҳиби 3 фарзанд: Хосият, Акбаршо ва Музаффаршо мешаванд. Падарарӯси завҷаи аввали Н. Махсум яке аз сарватмандони деҳаи Шул Низомбой буда, ҳангоми духтарашро ба шавҳар додан ба ӯ чун мерос ду ём (хуми қалони даҳонфароҳ) тилло медиҳад. Ин хабар то ба Фузайл Махсум мерасад. Ӯ аз ҳамон вақт дар паи ба даст овардани ин боигарӣ афтода фурсати муносиборо меҷуст то нияти хешро бароварда кунад. Фузайл Махсум ва одамонаш аз ҳамон вақт сар карда гоҳ – гоҳ ба деҳаҳои Чашмаи Кизӣ, Шул, Қазноқ ... (дар ҳудуди ноҳияи Рашт) ҳучумҳои ғоратгаронаи худро сар мекунад. Хабарӣ омад – омади дастаи Фузайл деҳаҳоро ба мотамсаро табдил меод. Олимҷон Шарифов (тав: с 1930) зодаи деҳаи Чашмаи Кизӣ соли 2008 зимни суҳбат бо муаллиф доир ба ин мавзӯ хотироти хешро чунин баён кард: «Ҳар гоҳ, ки Фузайл бо одамонаш ба деҳаи мо ҳучум мекардааст гӯё, ки деҳаро мотам фаро мегирифт. Ман хело хурд будам падарам нақл мекарданд, ки боре одамони Фузайл ба деҳа ҳучум намуда, то лавозимоти гаҳвораҳоро ғорат қарданд. Ҳар касе, ки каме муқобилият нишон меод то тамоми ӯро қамчинқорӣ менамуданд» [5].

Рӯзе Фузайл аз набудани Н. Махсум дар хонааш истифода карда ба деҳа ҳучум мекунад ва аз наздикони Нусратулло Махсум ҳамон тиллоҳоро талаб менамояд. Инкори талаби ӯ аз тарафи хешовандони Н. Махсум сабаб мешаваду чанде аз онҳо, ҳатто зани Нусратулло Махсум Иқлиммоҳ аз тарафи ӯ мавриди лату кӯби саҳт қарор мегиранд.

Муаллими собиқадор Нуралӣ Мирзоев шунидаҳои худро аз падар доир ба ин мочаро ба мо чунин қисса кард: «... Падарарӯси Нусратулло Махсум Низомбой ном шахси доранда, ки аз деҳаи Шул буд, ҳангми ба хонаи Нусратулло гуселонидани духтараш Иқлиммоҳ ба ӯ ду хуми тиллои худро ба мерос медиҳад. Одамони Фузайл намедонам, чӣ тавр аз он тиллоҳо бохабар шудаанд, ки ҳангоми дар хонааш набудани Нусратулло Махсум бо сардории Фузайл ба хонаи ӯ ҳучум карда аз занаш тиллоҳоро талаб намудаанд» [5]. Зайдулло яке аз хешони наздики Н. Махсум буда дар рӯзҳои набудани ӯ сарпарастии оиларо ба дӯш дошт. Хоҳиши Фузайлро ӯ аввалин шуда рад мекунад. Фузайл ба ғазаб омада ӯро лату кӯб менамояд. Бобои Олимҷон Шарифов аз забони худи Зайдулло ба мо чунин нақл намуд, ки «... ақои Зайдулло баъди он дардманд шуда ва дар охир бо ҳамон дард дунёро падруд гуфт». Ба ин мочаро бародари Н. Махсум Мулло Сидиқ (Лутфулло) низ кашида мешавад. Тавре духтари эшон Дилором Содикова (тав: с 1933) гуфт: «Падарам яке аз домуллоҳои маъруфи водӣ ба ҳисоб мерафт. ... Фузайл падарамро барои муқобилият нишон доданаш чунон мезанад, ки баданаш хуншор мешавад. Он рӯз хонаи мо ба мотамсаро табдил ёфта буд». Муфассалтар доир ба ин ҳодиса набераи Мулло Сидиқ (ҷияни Н. Махсум) Шодихӯча Назаров ёддоштиҳои хешро чунин иброз дошт: «Фузайл амаки Зайдулло ва бобоям Мулло Сидиқро мезанад. Сабабаш дар он буд, ки онҳо ба Фузайл муқобилият нишон дода, макон ва аҳлу аёли худро ҳимоя мекунанд. Ин ҳолатро Иқлиммоҳ дида, худро дар байни низоъ мезанад. Фузайли беимон ба зан будани ин муштипар аҳамият надода, ӯро низ мавриди лату кӯб қарор медиҳад. Иқлиммоҳ бо суханони қабех ба Фузайл рӯ оварда, мегӯяд: ... лаънат ба ту ғоратгар, доништа бош, ки Махсум (Нусратулло Махсум дар назар аст) ҳеҷ гоҳ тилло надошт. Вай тиллоҳое, ки ту мехоҳӣ аз падарам ба ман мерос мондааст. Фузайл баъди ба даст овардани тиллоҳо бармегардад» [6, с. 10].

Албатта бо ба вучуд омадани чунин як ҳодиса боз ҳам зиддияти Нусратулло Махсум ва Фузайл Махсум тезу тунд мешавад.

Нусратулло Махсум ҳамчун як нафар аз кормандони давлатӣ ҳамроҳи аскарони сурх дар торумори дастаҳои босмаҷиҳо саҳм дошт. Ӯ солҳои 1921 – 1923 дар баробари дигар вазифаҳои масъули давлатӣ, инчунин намояндаи кумитаи хӯроквории ҚХШ Бухоро оид ба таъмини қисмҳои Артиши Сурх дар Фарм ва баъдан дар Душанбе адои вазифа мекунад [5]. Бо тақозои вазифа ва бо ҳукми вичдон баҳри ҳарчи тезтар таъмини амнияти ҷомеа аксаран дар ҷараёни муноқишаҳои ду тарафи даргир қарор дошт. Бештар талоши онро мекард, ки муноқишаҳо бо роҳи гуфту шунид ва бе хунрезӣ анҷом ёбанд. Ҳангоми набардҳои дастаҳои артиши сурх таҳти роҳбарии Я. А. Мелкумов бо дастаҳои эшони Султон дар Тавилдара нақши миёнаравро иҷро намуда, тарафҳоро ба созиш водор менамояд. Ин созиш ба хуби анҷом ёфта, бинобар навиштаи донишманди тоҷик Султон Ҳамад ҳатто дар ҷараёни гуфтушунид эшони Султон ба Мелкумов чакмани сафеди тирногузару овозадори худ ва Мелкумов бошад таппончаи шахсии худ, ки навъи маузер будааст ба эшон тӯхфа мекунад. [10, с. 131-132]. Яке аз сабабҳои тезутунд шудани муносибатҳои байни эшони Султон ва Фузайл Махсум низ ҳамин мебошад. Тавре С. Ҳамад менависад: “Махсуми Фузайл ба болои эшони Султон боз гуноҳҳои дигарро бор карданӣ мешавад. Яқум, ҷаро бо болшевикҳо ва Нусратулло Махсум музокира карда онҳоро гузоштааст, ки бемамониат аз Лаби Ҷар ақибнишинӣ кунанд. Ҷаро бо онҳо то охир ҷанг накардааст?” [10, с. 131 – 132]. Ин ва дигар «ҷурм»-ҳои эшони Султонро Фузайл Махсум асос карда аз паи нест кардани ӯ афтид. Аз рӯи навиштаи муаррихи намоени тоҷик, профессор Ҳайдаршо Пирумшоев Фузайл ва Салимпӯшо тамоми руҳониёну амалдорони маъруфро дар Тавилдара ҷамъ оварда эшони Султон ва бародараш эшони Сулаймонро бо сабаби “ба тарафи сурхҳо гузаштан” гунаҳкор доништа, ба қатл маҳкум намуд [8, с. 223]. Бо тақия ба нигоштаҳои муаррихи рус Н. А. Кисляков ҳарду бародарон аз тарафи Фузайл охириҳои тирамоҳи соли 1922 дар Тавилдара ба дор кашида мешаванд [8, с. 223].

Чунин рақобатҳои тангтанг Н. Махсумро водор менамуд, ки дар торумори Фузайл бевосита иштирок намояд. Ҳамин тавр дар шикасти дастаҳои Фузайл Махсум августи соли 1923 иштирок намуд. Пас аз фирори Фузайл ва бародараш Саъдон (Саод) ба хоки Афғонистон Н. Махсум бо боқимонда тарафдорони Фузайл, ки ҳамагӣ мусаллаҳ буданд шуҷоатмандона рӯ ба рӯ гуфтушунид намуда, онҳоро ба таслимшавӣ моил кунанд. Натиҷаи ин буд, ки яке аз саркардаҳои дастаҳои Фузайл Сатторпонсад бо як гуруҳи тарафдорони Фузайл таслим шуданд. Дар асоси хотираҳои корманди хизбӣ дар водии Қаротегин Гали

Насибулин Саттор бо тарафдорони худ дар даромадгоҳи деҳаи Самсолиқ барои гуфтушунид бо шӯравиҳо омада буданд. Онҳо аз дур гуруҳи кормандони соҳти навро дида Нусратулло Махсумро, ки бо либоси миллӣ буд ба назди худ мехонанд. Одамони ҳарду тараф бо яроқҳои худ барои паррондан тайёрӣ медиданд. Як ҳаракати бечо боиси сар задани задухӯрди калон мешуд. Бо вучуди он Нусратулло Махсум ба назди эшон меравад. Тавре, ки муаррих Э. Муҳиддинов менависад: «Гуфтушунид тӯл накашид. Соате гузашту аз роҳи байни деҳа галаи савораҳо поён фуromaданд. Пешопеш Нусратулло Махсум ва Сатторпонсад бари ҳам асп меронданд...» [7, с. 70].

Бо мақсади ба мачрои муайян ворид шудани зиндагии мардум Нусратулло Махсум апрели соли 1924 ҳамчун раиси Кумитаи фавкуллодаи диктатории Бухорои Шарқӣ ба аҳолии хонахаробшудаи Бухорои Шарқӣ махсусан деҳқонон 50 ҳазор сӯм қарзи бекоргашт чудо намуд. Аз ин ҳисоб 9 ҳазор сӯмаш ба деҳқонони вилояти Ғарм дода шуд. Тобистони соли 1924 бошад, КИМ ҚХШБ 800 ҳазор сӯм чунин қарзро ба мардуми Бухорои шарқӣ аз буҷаи худ чудо намуд.

Пас аз таъсисёбии ҚМШС Тоҷикистон (соли 1924) Нусратулло Махсум ҳамчун раиси КИМ-и ин давлати навбунёд аз таҷрибаҳои кориаш хуб дарк намуда буд, ки дар натиҷаи нодуруст ба роҳ мондани ташвиқоти зиддишӯравӣ аз тарафи бадхоҳони соҳтори нав як кишре аз ҷомеа гумроҳ шудаю ба доми фиреби онҳо афтаданд. Аз чунин ранг гирифтани кор Нусратулло Махсум ба ташвиш омада, миёни мардум қорҳои фаҳмондадиҳию тарғиботи роҳи пурзӯртар намуд. Ӯ хуб эҳсос намуда буд, ки идома ёфтани чунин ҳолат боиси хонахаробии мардум ва гарм шудани бозори душманони миллат мегардад.

Бо мақсади бо роҳи осоишта ҳал шудани чунин душвориҳо ва зиёд нарахтани хуни одамон ӯ тасмим гирифт, ки авфи умумӣ эълон намояд. Ҳамин тавр санаи 5 феввали соли 1925 КИМ ҚМШС Тоҷикистон ба қувваҳои зиддишӯравӣ муроҷиат намуда, онҳоро даъват кард, ки феврал аз мубориза даст кашанд. Ба онҳое, ки то 18 июни он сол ихтиёран ба тарафи Ҳокимияти Шӯравӣ мегузаранд, авф эълон карда шуд. Ба мардуми муҳтоҷ ва бенаво ваъдаи дастгирии иҷтимоиро намуданд. Ҳукумати навтаъсиси Тоҷикистон дар алоҳидагӣ пурра аз уҳдаи таъминоти иҷтимоии мардуми бенавогашта баромада наметавонист. Аз ин рӯ Раиси КИМ ҚМШС Тоҷикистон Нусратулло Махсум дар Анҷумани III Шӯроҳои ИҚШС (моҳи майи соли 1925) суханронӣ намуда, доир ба ин қазия чунин ибрози андеша мекунад: “Халқи тоҷики дар асари ҳаракати босмачигарии дар панҷсолаи охир комилан беҳолу бемадор шуда ва садҳо сол дар зери фишори зулму истибдоди амири қарор дошта, он лаҳзаро аз сар гузаронида истодааст, ки ба ӯ ёрии қиддии халқҳои Иттиҳод дар соҳаи барқарор кардани хоҷагӣ, баланд бардоштани сатҳи фарҳангӣ, беҳбуд бахшидани роҳҳои алоқа ва ғайра зарур аст” [9, с. 92]. Дар паи ин талоши роҳбарони аввали ҷумҳури ҳукумати марказӣ чунин ҳолати ҷумҳурии мухтории Тоҷикистонро ба инобат гирифта, илова ба буҷаи муайяншуда, боз қўмакҳои моддӣ мерасонид. Масалан солҳои 1925-1926 ҳукумат ба деҳқонон 774 ҳазор сӯм қарз, ба реэмигрантҳо (бори дигар муҳочиршуда) 15 ҳазор пуд ғаллаи тухмӣ, 43 ҳазор сӯм ёрдампулӣ чудо намуд. Агар барои обии намудани заминҳои лалмӣ дар соли 1925 50 ҳазор сӯм чудо шуда бошад, пас ин рақам дар соли 1926 ба 578 ҳазор сӯм расид [1, с. 71].

Ҳамин тавр, бо дарназардошти авзои сиёсӣ иқтисодии ҳамон вақта пешравиҳои муайян дар соҳа дида мешуд. Илова ба ҳамаи ин деҳқононро дар муддати ду сол аз супоридани андозии кишоварзӣ озод карданд, қарзҳои пештараро бахшиданд. Новобаста аз душвориҳо, ба мардум, ба кадрҳои имкон ғалла барои хӯрока ва тухмӣ, инчунин қарзи пулӣ дода шуд. Ба ҳамаи ин қаноат накарда боз буданд гуруҳҳои, ки паи амали соҳтани ҳадафҳои нопоки худ қўшиш мекарданд.

Дар таърихи 12 апрели соли 1929 Фузайл Махсум бо як дастаи мусаллаҳ аз Афғонистон ба хоки Тоҷикистон ҳучум кард. Давоми моҳи апрели ҳамон сол Фузайл тавонист Тавилдара, Қалъаи лаби об (Тоҷикобод), Ҳоит ва шаҳраки Ғармро зер тасаруфи худ бигирад. Барои шикасти қувваҳои Фузайл дар Ғарм аз ҳисоби кормандони масъули давлатию омӯзгорон таҳти роҳбарии Ф. Гутовский ва Ф. А. Мокрицкий ду даста дар ҳайати 18 ва 9 нафар ташкил шуд. Дар рафти ҷанг Гутовский кушта шуду дастаи Мокрицкий ба муҳосира афтод. Ҳамон рӯз аз Душанбе ба воситаи ду ҳавопаймои навъи «Фокер» [2, с. 92] қувваҳои имдодӣ фиристода шуд. Дар онҳо сарфармондеҳи округи ҳарбии Туркистон П. Е. Дыбенко, командири бригада Т. Г. Шапкин ва комиссари бригада А. Т. Федин бо чанд нафар аскар ҳузур доштанд, ки дар деҳаи Шул поин шуда ба ҷанг даромаданд. Ҳамроҳи онҳо 4 нафар тўпчиёни кордидаи рус: Иванов, Тимошеко, Сергеев ва Малиновский низ буданд. Нусратулло Махсум чун зодаи ин минтақа ҳамроҳи эшон омада буд. Агарчанде, ки дар чунин вазъият иштироки роҳбари давлатро мақомотҳои болоӣ манъ карда буданд, аммо Н. Махсум шучоат нишон дода дар торумори дастаҳои Фузайл саҳм гузошт. Ҳамон тавре, ки

профессор Мақсуд Шукуров менависад: «Аз садоқати бепоёни Нусратулло Махсум ба халку диёри худ, ғайрату фидокории ӯ он чиз гувоҳи мидиҳад, ки ҳангоми дар вилояти Ғарм сар бардоштани дастаҳои навбатии ғоратгари босмаҷиёни Фузайл Махсум (соли 1929) қатъи назар аз норозигии роҳбарияти Ўзбекистон ва анҷумани дуоими шӯроҳои Тоҷикистон, ҳамроҳи чанд вакили анҷуман бо тайдораи мусаллаҳ феврал ба он ҷо парвоз кард» [11].

Аз рӯи нақли Дыбенко ба муҳбири рӯзномаи «Красная звезда» дар фурудгоҳ ҳавопаймоҳои омадаро мардуми зиёде ихота намуданд. Аксари онҳо Нусратулло Махсумро мешинохтанд. Аз чехраи мардум маълум буд, ки авзоишон парешону ғамгинанд. Бо вучуди он чун таъомули шарқиена моро ба зиёфат даъват менамуданд. Нусратулло Махсум ба таклифи онҳо «баъд – баъд» гӯён аз паси қорҳои зарурӣ шуд.

Мардум ӯро дӯст мебошанду дар атрофаш муттаҳид шуданд. Ҳамин буд, ки Фузайл боз шикаст хӯрду қониби Афғонистон фирорӣ шуд. Аммо бадбахтихое, ки он сол ӯ ва ҳамроҳонаш ба сари мардуми ин водӣ оварда буданд хело дардноқанд. Махсум ба дор овахтани се муаллима ва қатли 15 нафар муаллимони пешқадам доғест дар дили мардум. Мардуми водии Қаротегин солиёни зиёд бо эҳсоси баланди ватандӯстӣ аз ин қорномаи Нусратулло Махсум ҳарф мезаданд. Дар мақомотҳои давлатию ҳизбӣ низ ин амалиёти ҳарбӣ ва афроди саҳмгузори онро васф менамуданд. Бинобар ба навиштаи академик Раҳим Масов Раиси бюрои осиемиёнагии КМ ҲКУ (б) И. А. Зеленский ба ин шучоатмандии Н. Махсум баҳои баланд мидиҳад [3].

Файласуфи Чини қадим Конфутсий дуруст мефармояд, ки «Некони ба ҳукми вичдон анҷоми вазифа мекунад ва бадон ба хотири рутба ва мақом». Нусратулло Махсум бешак аз зумраи он некмардонест, ки паи бунёду ташаккули давлати навини Тоҷикистон чидду ҷаҳд намуда дар самт ҳатто қони худро қурбон намуд. Аммо қорномаи эшон дурахши зебои саҳифаҳои таърихи миллати мост.

АДАБИЁТ

1. Давлатшо Маҳмуд., Абдурашитов Ф. Нусратулло Махсум. – Душанбе, 2018. –С. 146.
2. Дубовитский В., Дубовитская И., Шерматов Ф. Дар дарвозаи Шарқ. –Душанбе, 2012. –С. 196.
3. Масов Р. Арбоби миллат. // Фидои миллат (маҷмӯаи мақолаҳо ба ифтихори 120 солагии зодрӯзи Нусратулло Махсум). –Душанбе, 2001. –С. 8.
4. Масов Р., Султонов Ш. Ветаджикский староста. // Коммунист Таджикистана, 10 декабря 1988 года.
5. Маҳмудов Д. Мочарои Фузайл дар ҳонадони Нусратулло Махсум. // Ҷавонони Тоҷикистон, 30 октябри соли 2008.
6. Маҳмудов Д. Дунё ҳамеша дар талаби марди оқил аст. // Илм ва ҳаёт, № 1, 2018.
7. Муҳиддинов Э. Қисмати аз таърихи Рашти қуҳан. –Душанбе, 1991. –С. 144.
8. Пирумшоев Ҳ, Таърихи Дарвоз. –Душанбе: Ирфон, 2008. –С. 704.
9. Речи, доклады, статьи Нусратулло Махсума и материалы о его жизнедеятельности. –Душанбе, 1997.-С. 236.
10. Султон Ҳамад. Бурхи Валӣ – дӯсти Худо. –Душанбе: Истеъдод, 2013. –С. 592.
11. Шукуров М. Сарсупурдаи миллат. // Тоҷикистони Шуравӣ, 2 май соли 1991.

САҲМИ НУСРАТУЛЛО МАХСУМ ДАР БАРТАРАФ НАМУДАНИ ИХТИЛОҒҶИ ДОХИЛИИ ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҶОИ 20-УМИ АСРИ ХХ

Дар мақола асосан масъалаи муборизаҳои Қаҳрамони Тоҷикистон Нусратулло Махсум ба муқобили дастаҳои зиддишуравӣ барои таҳкими амнияти дохилии Тоҷикистон ва таъмини зиндагии осоиштаи мардум инъикос шудааст. Дар ҷараёни таъсис ва тараққиёти ҷумҳурии навтаъсиси Тоҷикистон сарвари он Нусратулло Махсум бештар бо монеаҳои эҷоднамудаи чунин қувваҳо рӯ ба рӯ мешавад. Аз ин сабаб аз тарафи Ҳукумати ҶМШС Тоҷикистон барои маҳви онҳо қӯшишҳо ба харҷ дода мешавад. Инчунин, дар мақола қӯшишҳои Нусратулло Махсум барои ба таври осоишта ҳал намудани мочароҳои пешомада тасвир шудааст, ки аз ҳар нигоҳ ба нафъи халқи тоҷик ва низоми Шуравӣ буд.

Калидвожа: *Осиёи Марказӣ, Бухоро, Тоҷикистон, Қаротегин, Ўзбекистон, Русия, тоҷик, тақсимот, миллӣ, ҳудуд, комиссия, босмаҷӣ, шуравӣ.*

ВКЛАД НУСРАТУЛЛО МАХСУМА В УСТРАНЕНИЕ ВНУТРЕННИХ КОНФЛИКТОВ В ТАДЖИКИСТАНЕ В 20-е ГОДЫ ХХ ВЕКА

Данная статья посвящена борьбе Героя Таджикистана Нусратулло Махсума против антисоветских сил с целью укрепления внутренней безопасности Таджикистана и обеспечения мирной жизни народа. В процессе становления и развития новообразованной Республики Таджикистан, ее руководитель Нусратулло Махсум сталкивается с большими препятствиями создаваемыми со стороны антисоветских сил. Именно по этой причине

правительство Таджикской АССР в лице Н. Махсума прилагает большие усилия для устранения антисоветских сил.

Также в данной статье отражены усилия Нусратулло Махсума в разрешение грядущих конфликтов мирным путем, что со всех точек зрения было на пользу таджикского народа и советского строя.

Ключевые слова: Центральная Азия, Бухара, Таджикистан, Каратегин, Узбекистан, Россия, таджик, распределение, национальная, территориальная, комиссия, босмач, советы.

THE CONTRIBUTION OF NUSRATULLO MAHSUMA TO THE RESOLUTION OF INTERNAL CONFLICTS IN TAJIKISTAN IN THE 20S OF THE XX CENTURY

This article is devoted to the struggle of the Hero of Tajikistan Nusratullo Makhsum against anti-Soviet forces in order to strengthen the internal security of Tajikistan and ensure the peaceful life of the people. In the process of formation and development of the newly formed Republic of Tajikistan, its leader Nusratullo Makhsum faces great obstacles created by anti-Soviet forces. It is for this reason that the government of the Tajik ASSR, represented by N. Makhsum, is making great efforts to eliminate the anti-Soviet forces.

Also, this article reflects the efforts of Nusratullo Makhsum to resolve future conflicts in a peaceful way, which from all points of view was in favor of the Tajik people and the Soviet system.

Keywords: Central Asia, Bukhara, Tajikistan, Karategin, Uzbekistan, Russia, Tajik, distribution, national, territorial, commission, bosmach, councils.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Маҳмудов Давлатшоҳ Хайруллоевич – муаллими калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгори Тоҷикистон ба номи С. Айни. Тел: (+992) 985653792;

Сведения об авторе:

Махмудов Давлатшо Хайруллоевич – старший преподаватель кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени С. Аини. Тел: (+992) 985653792;

About the author:

Mahmudov Davlatsho Khairulloevich - Senior Lecturer, Department of History of the Tajik People, Tajik State Pedagogical University named after S. Aini. Phone: (+992) 985653792;

УДК: 930.1:93/94 (575.3)

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

Наботов Ф. С., Алимов Д. Х.

Бохтарский государственный университет имени Н. Хусрава

История миграционных процессов в Таджикистане не новое направление в таджикостанской историографии. Вопрос миграции в Таджикистане занимает особое место в исторической науке республики. Общество Таджикистана с миграцией населения знакома очень давно. Но наука стала фиксировать, запечатлять, освещать и изучать ее только со второй половины XIX в., с периода завоевания территории Таджикистана Россией, известно, как переселение. С 1876 г. по 1916 г. Российское государство на территории современного Таджикистана дважды проводило политику поселения европейцев (русских и др.) в Ходжентском уезде: в 1876-1878 гг. и в 1906-1912 гг. в ходе которых и проводилось внутреннее переселение местных жителей. История этих поселений и переселений в Северном Таджикистане хорошо изучены таджикскими исследователями Турсуновым [13], Т. Каримовым [8], Г. Хайдаровым [18].

В советское время переселение как внутреннее, так и внешнее, проводилось как специальная политика, очень широко начиная со второй половины 20-х годов до конца 50-х годов XX века, которые также хорошо изучены многими историками Таджикистана, как Р. Абулхаев, К. Бозоров и др.

В любом случае, поселение или переселение относятся к вопросу миграции как социального, так и политического процесса. Следовательно, миграционный процесс всегда имел и будет иметь социальный, экономический, религиозный и политический характер, но с преобладанием одного из названных форм миграции, как основной.

Теорией миграции занимались очень большое количество ученых разных наук и профессий, которыми разработаны, указаны, выдвинуты десятки гипотез и мнение, среди которых самыми цитируемыми являются Мирзоев Г.Р., Джалилов М.Ш., Додобаева З.А., Ерменеева Л., Умаров Х., Ульмасов Р., Тарасов Н.В., Зайончиовская Ж., Филиппов Е.И., Совокулов М.С., Рыбаковский Л.А., Рязанцев С.В., Хорис Н., Красинец Е., Кубишин Е., Резникова О., Зотова Н.А., Лысенко И.С., Черных А.В., Калугина Г., Исломов Ф.С., Николаева Л.Ю., Назаршоев М.Н., Махоненко С., Назаров Т.Н., Парфенцова О., Хотамов Н.Б., Олимова С., Боск Н., Икромии З.И., Абдурашитов Ф.М., Афзалова П.Р., Шамолов А.А., Бабаджанова М.М., Азизова М., Кабилова С. и др.

Однако миграционные процессы, которые проходили и происходят в Таджикистане, во многом с изменением сложившаяся в годы Советской власти, имеет общественные, политические и теоретические взгляды на процесс.

Миграционные процессы в Таджикистане в годы независимости стали приобретать такие черты и виды, которые не только обогатили теорию миграции, но и внесли новые методы миграции.

В период независимости миграционные процессы наравне с естественным ходом приобретали политически вынужденный характер.

Естественная миграция – закономерный процесс передвижения населения с целью улучшения условия жизни мигрантов, который происходит постоянно.

Политическая миграция – происходит по политическим мотивам и с целью больше всего сохранения жизни и свободы.

Кроме этих двух видов в период независимости в республике происходили социальная (по религиозному, языковому, местническому, клановым мотивам), культурологическая (учебная, практическая) и трудовая миграции.

На все виды перечисленных миграций историческая наука Таджикистана обращала пристальное внимание.

Проблемами миграции фактически занимались представители всех направлений общественных наук: историки, философы, политологи, географы, экономисты (политическая экономия), политики, государственные чиновники и другие.

Конкретные вопросы миграции из Таджикистана уже давно, еще с конца XX в., стали волновать общество, не только среди производственников (руководителей предприятий и организаций), но и среди научных, технических и профессиональных работников.

Как было отмечено выше, миграция — это необратимый процесс развития общества: ее нельзя остановить, но регулировать ее можно. Потому что мотивы миграции очень разнообразные и трудно предсказуемые.

На примере миграционных процессов периода независимости Таджикистана можно проследить общую картину характеристики вопроса. Как очевидно из многочисленной информации, информаторы основную причину характера миграции (постоянную, временную, трудовую) из Таджикистана считают неопределенность горбачевской перестройки, закон о языке, событий 1990 г. и политическую нестабильность республики в период гражданской войны 1992-1997 гг.

В последней четверти XX в. в СССР начался глубинный социальный, экономический и политический застой, приведена страну к массовому выступлению элиты населения (имеется ввиду депутатов в Верховный Советов СССР и союзных республик), а потом массы, которые привели к распаду СССР как страну и образованию независимых государств.

К распаду СССР как страны и форму власти теоретики и практики относились по-разному. Одни считали это трагедией, другие торжество демократии, а третьи, относились спокойно и безразлично. Все они были правы, если этот распад компенсировал чаяние трудового народа. Однако этот распад для Таджикистана стал политическим, экономическим и социальным бременем на многие годы, который привел независимый Таджикистан к гражданской войне, разрухе, голоду и оттоку основного умственного (политического, культурного, экономического, трудового) потенциала республики.

Нынешнему поколению населения Таджикистана очень трудно понять, и восстановить потерянный навсегда научный, экономический, трудовой потенциал 80-90-е гг. XX в., хотя ученые и политики XXI века очень много говорят о пороках и недостатках XX в., но почти ничего не говорят о достижениях Советского Таджикистана.

Распад СССР и гражданская война 1992-1997 гг. стали основными причинами безработицы и голода в республике, это факт. Однако этот факт нельзя перевести на вечные времена для возрождения Таджикистана. История советского социалистического

Таджикистана дважды (в 20-е и 40-е годы XX в.) показала и доказала, как выходила республика и страна из развалин и без помощи других государств.

История все помнит и будет ссылаться на свое как падение, так и подъем и будет сопоставлять прошлое с настоящим.

Таджикистан в 90-е годы в третий раз столкнулся с войною, и война привела к массовой миграции, часть которой стали называть трудовой.

Исследователи этого общественного явления рассматривали и оценили с различных сторон: исторически, фактологически, практически. Этими вопросами по Таджикистану конкретно занимались несколько ученых [1,2,3,4,6,7,9,10,11,12,14,15,16,17,19]. Вопросами внутренней трудовой миграции занимались исследовательские институты при Минтруде и занятости, при Институте экономики РТ и международные организации.

Все названные диссертации представляют разные отрасли науки:

- исторические – Артыков А.А.;
- политические – Мирзоев А.;
- философские – Хаитов Ф.;
- экономические – Халимханов З., Шодибекоев М., Умаров Н., Таджибаева М., Солиева Л., Абдуллаева А., Тошев А., Вартамян А., Заурбеков С.;
- географические – Гулмирзоев К.;
- филологические – Патрушева А.

Все остальные представляют научные международные экспертные и гуманитарные учреждения и организации.

В любой постановке вопроса, первый вопрос, который может возникнуть о трудовой миграции, есть и будет о причине появления (возникновения) миграции.

Историки Артыков А.А. и Джалилов М.Ш. эту проблему изучали не только с факта существования или начала практического применения внешней трудовой миграции, но и с истории миграционных процессов и причины возникновения внешней трудовой миграции. В частности, А.А. Артыков заявляет, что «всемирная история в значительной степени является и историей миграции» [1, с. 5], и он прав. Автор в тексте подразумевает процесс заселения человечеством все континенты. Несмотря на закономерность процесса заселения планеты «в известной степени под их воздействием порою формировались страны, складывалась социальная структура, экономическая, политическая и культурная жизнь народа» [1, с. 2]. То есть, по его мнению, «Миграция населения, с одной стороны – это составная часть общественных отношений, складывающихся между людьми, с другой – это индикатор проблем во всех сферах жизни людей» [1, с. 3]. Здесь с автором можно спорить. «Миграция никак не может быть или стать, а также не является общественным отношением», а была, есть и будет общественным явлением порождающим каким-нибудь (политическим, специальным, экономическим, религиозным, культурным, языковым, вынужденным) мотивами.

Далее наш автор прав, когда пишет, что «будучи социально-экономическим явлением, миграция претерпевает качественные изменения на каждом этапе своего проявления» [1,4]. Действительно, миграционные процессы, как и общество в целом и общественные процессы постоянно претерпевали и претерпевают изменения, так как справедливо отмечает А.Артыков «Миграционные процессы по своей природе являются сложным явлением общественной жизни не только по характеру проявления самого процесса, но и по степени трудности научного анализа» [1, с. 5]. Однако в продолжении этого предложения у автора логическая ошибка. Миграция не может быть разбросанным материалом. Так как, во-первых, миграция - это явление, и во-вторых, она не разбрасывается, а происходит. Т.е. с точки зрения истории, философии и теории миграции у А. Артыкова не все в норме.

Более конкретно о миграции говорится в диссертации Джалилова М.Ш. Он очень доходчиво, опираясь на высказывания многих авторов, определяет понятия «миграция» и «мигранты» и исторически прослеживает миграцию населения из глубокой древности до начала XXI в. Автор диссертации пишет, что «в настоящее время, слово «миграция» превратилось в многозначное слово, но не потеряло своего истинного значения – переселение из одной местности в другую местность, где одновременно с человеком переселяется ум (мастерство, специальность, образование, умение, интеллект) и рабочая сила (трудовая, физическая), которые превращаются в товар (стоимость)» [5, с. 16].

Далее на страницах своей диссертации Джалилов М.Ш. дает краткую характеристику миграционных процессов с древности в таком простом виде: процесс заселения планеты человечеством по причине обеспечения местом пастбища, собирание даров природы, далее возделывание земли, освоение переселяться для улучшения своей жизни и экономики [5, с.

18]. То есть, миграция и миграционные процессы, по мнению автора, до капитализма всегда имели экономические мотивы. С XVII в. миграция приобрела политический и социальный характер, т.е. Джалилов М. более доступно предоставляет читателю понятие миграции и историю миграционных процессов.

Что касается предпосылок миграционных процессов Таджикистана конца XX- начало XXI вв., то А.А. Артыков излагает в одном абзаце: «Коренные преобразования в политической, экономической и социальной сферах последнего десятилетия XX в. привели к резкому снижению экономического уровня развития во всех образованных на постсоветском пространстве независимых и суверенных государствах, снизился жизненный уровень населения, усилилась их дестабилизация. Вооруженные конфликты сокрушительной волной прокатились практически по всем бывшим союзным республикам. Эти изменения породили в них миграционные процессы, в основе которых приплетаются различные политические интересы, факторы, амбиции определенной категории людей. Однако общим знаменателем или проще сказать, общими причинами современного миграционного бума является обострение политических противоречий, которые приводят к угрозе применения силы, голоду, представляющее опасность для жизни, угроза изгнания людей из своих очагов, и наконец гражданской войне, перераставшей в межнациональные конфликты. Бессилие в обеспечении своей страны и переселение в более безопасные места» [1, с. 7].

В данной цитате есть мнения представителей почти всех наук (философии миграции, политологии миграции, теории миграции), но есть история миграции, вписанная в диссертационном материале. Только потом автор, исходя из мировой практики объясняет историю процесса трудовой миграции, и следует отметить, что каждый возникший кризис вооруженного, политического или социально-экономического характера приведенный к миграционным процессам, после «урегулирования» оставляет за собой в зависимости от его продолжительности глубокий след в виде неразрешенных проблем и множество предоставляющих решению вопросов. Это, прежде всего, урегулирование внутривнутриполитической, социально-экономической обстановки страны ее правящими силами. Но несмотря на их усилия, гуманитарную помощь, оказываемую международными организациями и ООН, приведение обстановки к стабильности не всегда удается быстро и результативно. Этот процесс затягивается на долгие годы, что приводит к вынужденной трудовой миграции внутри страны, в дальнее и ближайшее зарубежье. Как правило оказывается, что прежде всего, мигрируют недовольные условиями жизни представители разных народов, а затем и слои коренного населения. И здесь автор излагает не историю, не философию и не политику, а опирается на существующую практику в мировом миграционном процессе.

Что касается конкретно причинам миграционного процесса Таджикистана, то Артыков А.А. говорит общими словами, которых отрицать нельзя и принимать их причины очень трудно. Чтобы не быть голословным Артыков А.А. пишет: «Таджикистан, как и другие бывшие союзные республики объявили о своем суверенитете, что привело к разрыву экономических связей между бывшими союзными республиками, и как следствие – повлекло за собой снижение экономической активности, падение жизненного уровня, дестабилизации общества» [1, с. 8]. Далее общие слова: «откуда мигрированные таджикистанцы, и почему, какие слои мигрировали, влияние миграции, сложность изучения факта, спад производства, XIV сессия, Миссии ООН, соглашение о мире в 1997 г. То есть, в этом тексте есть причины миграции и нет. По нашему мнению, у Артыкова А.А. хорошо получилось определение причин миграции: распад СССР, разрыв экономической связи между бывшими республиками, развал экономики в период гражданской войны, демографическая ситуация, стремительный рост безработицы, резкое снижение жизненного уровня населения» [4, с. 7].

А.А. Артыков также определил виды миграции:

- внутриреспубликанская миграция (сельско-городская, внутреннее (добровольное переселение, экономическая);
- внешняя трудовая миграция;
- учебная миграция;
- внешняя миграция в Республике Таджикистан [1, с. 17].

В принципе все названные виды миграции происходили в Таджикистане, однако некоторых из них – учебную и экономическую миграцию определить, как вид, тип или форма очень трудно, так как они называются закономерным явлением: учеба за границу или перемещение по природному явлению, явление редкие и не предусмотренные ни политикой и ни необходимостью.

Эти же вопросы и процессы исследует и Джалилов М. Ш. В частности, о предпосылках трудовой миграции он пишет: «По нашему мнению, основная причина трудовой миграции граждан Таджикистана заключается в увеличении численности населения» [5, с. 102], что кажется очень примитивным, так как причин миграции очень много.

Таким образом, можно сделать вывод, что историография проблемы миграции в Таджикистане в период независимости имеет глобальный характер и рост его в Таджикистане не заканчивается, трудовая миграция в качестве основы, опыта, законности начинается с 70-х годов XX века, где главной целью миграции была высокая зарплата, специальность, ознакомление с людьми и миром, сегодняшний день под трудовой миграции подразумевается как естественный процесс общественного развития с экономическими, политическими, культурными и глобальными факторами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Артыков А.А. Миграционные процессы в Таджикистане (конец XX-начало XXI вв.). – Дисс. ...канд. ист. наук. – Душанбе: Институт истории, археологии и этнографии им. А. Дониша, 2011. – 173 с.
2. Абдуллаева А.Т. Трудовая миграция и её влияние на развитие регионального труда: дисс... канд. эконом.наук. – Худжанд: Таджикский государственный университет права, бизнеса и политика, 2019. – 150 с.
3. Бабаев А.А. Современные проблемы миграции населения Республики Таджикистан: ее потенциал в процессе развития страны. – Душанбе: Шарки озод, 2020. – 480 с.
4. Гулмирзоев К.Х. Географические аспекты регулирования внешней трудовой миграции (на материалах РТ). Автореф. на соиск. учен.степ. канд. географ. наук. – Душанбе, 2019. – 28 с.
5. Джалилов М.Ш. Актуальные проблемы внешней трудовой миграции из Таджикистана в 1991-2021 гг. (исторический аспект). – Дисс... на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. – Душанбе, 2022. – 204 с.
6. Заурбеков С.К. Трудовая миграция из Республики Таджикистан: основные тенденции, результаты и регулирование. – Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. – М., 2011. – 24 с.
7. Икромов Д.З. Международная миграция из стран Центральной Азии в Россию. Оценка и влияния на социально-экономическое развитие. – Душанбе: ЭР-граф, 2019. – 224 с.
8. Каримова Т.Х. Организационно-экономический механизм антикризисного управления предприятиями сферы услуг в условиях рыночной экономики: дис... канд. эконом.наук. – Душанбе: Институт предпринимательства и сервиса, 2018. – 182 с.
9. Махмадбекзода М., Мирзоев С., Хакимов П. Мухочиратшиноси. – Душанбе, 2020. – 192 с. (на тадж. яз.).
10. Солиева Л.Ф. Социально-экономические аспекты регулирования миграционных процессов и социальной защиты трудовых мигрантов. – Дисс... на соиск. учен. степ. канд. экон. наук. – Душанбе, 2019.
11. Таджибаева М.Н. Новые явления возвращения трудовых мигрантов в условиях прироста международного движения рабочей силы (на примере РТ) // Дисс... на соиск. учен. степ. канд. эконом. наук. – Душанбе, 2019. – 148 с.
12. Тошев А.Р. Занятость и трудовая миграция населения РТ в условиях трансформации экономики: дисс... канд. эконом.наук. – М.: РУДН, 2015. – 157 с.
13. Турсунов Н.О. Развитие городских и сельских поселений Северного Таджикистана в ХУШ – начале XX вв. – Душанбе, 1991. – С. 544.
14. Ульмасов Р.У. Развитие государственного регулирования временной трудовой эмиграции из Таджикистана в Российскую Федерацию. – Дисс...доктор экон.наук. – М.: ФГОУ ВПО «Российская академия госслужбы при Президенте РФ», 2010. – 383 с.
15. Умаров Х. Внешняя трудовая миграция в Таджикистане. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 1047 с.
16. Хаитов Ф.К. Социокультурные особенности проявления миграционных процессов в Таджикистане. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 148 с.
17. Халимханов З.А. Современные тенденции внешней трудовой миграции и ее институциональное обеспечение (на примере РТ). Дисс. на соиск. учен.степ. канд.экон.наук. – Душанбе, 2021. – 168 с.
18. Хайдаров Г.Х. История таджикского народа XX века. – Худжанд, 2011. – 321 с.
19. Шодибек С. Совершенствование управления процессами занятости в промышленности (на материалах Республики Таджикистан): дисс... канд. эконом.наук. – Душанбе: Государственное учреждение «НИИ труда миграции и занятости населения», 2020. – 185 с.

ТАЪРИХНИГОРИИ МАСЪАЛАҲОИ МУҲОЧИРАТ ДАР ТОҶИКИСТОН ДАР ДАВРАИ СОҲИБИСТИҚЛОЛӢ

Дар мақолаи мазкур муаллифон масъалаи таърихнигории муҳочиратро дар умум дар ҷумҳури даврони соҳибистиқлолӣ таҳқиқ менамоянд. Муаллифон қайд кардаанд, ки масъалаи муҳочират дар илми таърихнигории кишвар ҷойи махсусро ишғол мекунад, аҳолии кишвар бо муҳочират аз охири асрҳои XIX – аввали XX, ҳангоме, ки Русия дар қаламрави имрӯзаи

Тоҷикистон ду бор муҳоҷирати аврупоиҳоро гузаронид, инчунин муҳоҷирати дохилии сокинони бумӣ гузаронида шуда буд, шинос аст.

Баъдан муаллифон чунин ибраз менамоянд, ки барҳамхӯри ИҶШС ва оғози ҷанги шаҳравандӣ (солҳои 1992-1997) яке аз омилҳои асосии бекорӣ ва гуруснагӣ дар ҷумҳурии гардид ва ин далелро барои рушди Тоҷикистон, асноди доимамалкунанда бояд наҳисобид. Таърихи шӯравии сотсиалистии Тоҷикистон ду бор исбот намуд, ки чи хел кишвар бе ёри ягон давлат аз ин бухронҳо баромада буд. Солҳои навадуми асри XX Тоҷикистон бори сеюм ба ҷанги таҳмили шаҳравандӣ мувоҷеҳ гардид, ки ин авомил боиси муҳоҷирати умумии аҳоли шуд, ки онро муҳоҷирати меҳнатӣ меноманд.

Муаллифон дар охир қайд менамоянд, ки сабабҳои асосии муҳоҷират ин барҳамхӯри ИҶШС, канда шудани муносибатҳои иқтисодии байни ҷумҳуриҳои иттифоқӣ, паст рафтани сатҳи иқтисодиёт дар солҳои ҷанги шаҳравандӣ, авзои демографӣ, рушди бемайлоии бекорӣ, фавран паст гардидани дараҷаи некӯаҳволии шаҳравандон ва ҳоказо гардид.

Калидвожаҳо: барҳамхӯри ИҶШС, ҷанги шаҳравандӣ, қаҳтӣ, гуруснагӣ, рафтани иқтисодии асосии зехнӣ, муҳоҷират, ҷараёнҳои муҳоҷират, муҳоҷирон, иқтисодиёт, бекорӣ.

ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ МИГРАЦИИ В ТАДЖИКИСТАНЕ В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В данной статье авторы исследуют историографию некоторых проблем миграции в целом в республике в годы приобретения независимости. Авторы отмечают, что вопрос миграции в исторической науке республики занимает особое место, населения республики с миграцией знакома очень давно и в конце XIX – начало XX вв. Российское государство на территории современного Таджикистана дважды проводил политику поселения европейцев, в ходе которых и проводилась внутреннее переселение местных жителей.

Далее авторы пишут, что распад СССР и гражданская война (1992-1997 гг.) стали основными причинами безработицы и голода в республике, это факт и это нельзя перевести на вечные времена для возрождения Таджикистана. История советского социалистического Таджикистана дважды показала и доказала, как выходила республика и страна из развалин и без помощи других государств. Таджикистан в 90-е годы в третий раз столкнулся с войной, и война привела к массовой миграцией часть которого стали называть трудовой.

Авторы в конце отмечают, что причинами миграции стало распад СССР, разрыв экономической связи между бывшими республиками, развал экономики в период гражданской войны, демографическая ситуация, стремительный рост безработицы, резкое снижение жизненного уровня населения и другие.

Ключевые слова: распад СССР, гражданская война, разруха, голод, оттеку основного умственного потенциала, миграция, миграционные процессы, мигранты, экономика, безработица.

HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM OF MIGRATION IN TAJIKISTAN DURING INDEPENDENCE

In this article, the authors explore the historiography of some of the problems of migration in general in the republic during the years of independence. The authors note that the issue of migration in the historical science of the republic occupies a special place, the population of the republic has been familiar with migration for a very long time and at the end of the 19th - beginning of the 20th centuries. The Russian state on the territory of modern Tajikistan twice pursued a policy of European settlement, during which the internal resettlement of local residents was carried out.

Further, the authors write that the collapse of the USSR and the civil war (1992-1997) became the main causes of unemployment and hunger in the republic, this is a fact and it cannot be translated into eternal times for the revival of Tajikistan. The history of Soviet socialist Tajikistan has twice shown and proved how the republic and the country emerged from the ruins without the help of other states. Tajikistan faced war for the third time in the 90s, and the war led to mass migration, part of which began to be called labor.

The authors finally note that the reasons for migration were the collapse of the USSR, the rupture of economic ties between the former republics, the collapse of the economy during the civil war, the demographic situation, the rapid growth of unemployment, a sharp decline in the standard of living of the population and others.

Keywords: collapse of the USSR, civil war, devastation, famine, the shade of the basic mental potential, migration, migration processes, migrants, economy, unemployment.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Наботов Файзидин Сайфидинович – Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи таърихи халқи тоҷик. Сурога: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, шаҳри Бохтар, кӯчаи Айнӣ, 67. Тел.: 555-05-35-35, E-mail: f.nabatov@ihbox.ru

Алимов Давлаталӣ Халилович - Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав, доктори илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи таърихи умумӣ ва фарҳангшиносӣ. Сурога: 735140, Ҷумҳурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ш. Бохтар, к. Айнӣ, 67. Тел.: 919-36-35-44, E-mail: adavlatali@mail.ru

Сведения об авторах:

Наботов Файзидин Сайфидинович - *Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава*, кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедры истории таджикского народа. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, улица Айна, 67. Тел.: (+992) 555053535, E-mail: f.nabatov@ihbox.ru

Алимов Давлатали Халилович ”*Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава*, доктор исторических наук, доцент, зав. кафедры всеобщей истории и культурологии. Адрес: 735140, Республика Таджикистан, Хатлонская область, г. Бохтар, ул. Айна, 67. Тел.: (+992) 919363544, E-mail: adavlatali@mail.ru

About the authors:

Nabatov Fayzidin Sayfidinovich - *Bokhtar State University named after Nosir Khusrav*, Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of the History of the Tajik People. Address: 67 Aini Street, Bokhtar, 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region. Tel.: 555-05-35-35, E-mail: f.nabatov@ihbox.ru

Alimov Davlatali Khalilovich - *Bokhtar State University named after Nosir Khusrav*, Doctor of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General History and Cultural Studies. Address: 67 Aini str., Bokhtar, 735140, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Tel.: 919-36-35-44, E-mail: adavlatali@mail.ru

УДК 9: 631.116.7 (575.3)

**ХОҶАГИИ ДЕҲОТИ ВИЛОЯТИ КҶҶЛОБИ ҶШС ТОҶИКИСТОН
ДАР СОЛҶОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНӢ (1941-1945)**

Сайнаков С. П.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Исуфов Ш. В.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Истеҳсоли маҳсулоти кишоварзии колхозҳои вилояти Кӯлоб дар солҳои 1941-1945 як ҷузъи муҳими иқтисодии замони Ҷанги Бузурги Ватанӣ буд, ки артиш ва ақибгоҳро бо маводи хӯрокаи ва ашёи таъмин мекард. Аз рӯзи аввали саршавии ҷанг халқҳои Иттиҳоди Шӯравӣ-коргарон, колхозчиён ва зиёиён, аз даъватҳои Ҷизби Коммунистӣ, бахусус аз баромади таъкидоти Иосиф Виссарионович Сталин 3-юми июли соли 1941 рӯҳбаланд шуда, таҳти шиори «Ҷама барои фронт, ҷама барои ғалаба» муттаҳид шуда, ба муқобили Германияи фашистӣ мардонавор мубориза баранд. Дар ин давраи ҳассос барои Ватан, меҳнаткашони Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Кӯлоб медонистанд, ки барои ғалабаи комил дар Ҷанги Бузурги Ватанӣ меҳнати қаҳрамононаи онҳо лозим аст. Бинобар ин онҳо кӯшиш менамуданд, ки ҳар чӣ хубтар меҳнат карда, бештар маҳсулот истеҳсол кунанд. Дар ҷамаи иҷроии ин корҳои сахми меҳнаткашони вилояти Кӯлоб маълум буд. Ҷунки аз рӯзи аввали шунидани хабари ҷанг, онҳо бо ғайрати дучанд меҳнат карда, ба маротиб ҳаҷми истеҳсолотро зиёд менамуданд. Дар солҳои аввали Ҷанги Бузурги Ватанӣ дар вилояти Кӯлоб 739 колхоз мавҷуд буд [2].

Барои иҷро кардани вазифаи ба ғаллаи худӣ таъмин намудани аҳолии ҷумҳурии майдони кишти ғалладонаро хеле васеъ кардан зарур буд. Бо қарори ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ

ҲК(б) Тоҷикистон аз 7 октябри соли 1941 нақшаи кишти тирамоҳии ғалла дар чумхурӣ ба масоҳати 357 ҳазор гектар тасдиқ карда шуда буд.

Соҳаи асосии кишоварзии вилояти Кӯлоб ғаллакорӣ мебошад. Майдони кишти колхозҳои вилоят дар соли 1941 203.083 гектарро ташкил медод [19, с. 114]. Нақшаи кишти тирамоҳии соли 1941-ум 106% иҷро гардида, назар ба соли 1940 30600 гектар зиёд ғалла кошта шуд [13, с. 362]. Вилояти Кӯлоб нақшаи кишти тирамоҳиро 101% дар соли 1941 иҷро намуд. Барои иҷрои пурраи нақшаи кишти роҳбарони колхозҳои вилоят аз тамоми қувваҳои қорӣ истифода намуда, дар байни колхозчиён мусобиқаҳо ва ҳаракатҳои гуногунро ташкил намуданд. Дар натиҷа, то 1-уми январи соли 1942 ноҳияи Қизилмазор 112,2%, ноҳияи Сарихосор 118,2% ва ноҳияи Кӯлоб 110,9% нақшаи кишти тирамоҳиро иҷро намуданд [9]. Вале қайд кардан ба маврид аст, ки дар як қатор ноҳияҳои дигари вилоят кишти тирамоҳӣ ба пурагӣ иҷро нашудааст. Масалан ноҳияи Данғара 76,2%, ноҳияи Балҷувон 85,2%, ноҳияи Колхозобод 82,4%-и нақшаи кишти тирамоҳиро иҷро намуданд [9]. Албатта ин аз он дарак медиҳад, ки дар колхозҳои ин ноҳияҳо интизоми меҳнат пура ба роҳ монда нашудааст ё ҳамаи қувваи кашанда ва зинда ба қор сафарбарӣ нашудааст.

Колхозчиёни Тоҷикистон моҳи октябри соли 1941 нақшаи таъминоти ғаллаи давлатро пеш аз муҳлат иҷро карданд. Зикр кардан ба маврид аст, ки то 13 январи соли 1941 аз ноҳияи Ховалинг ба шаҳри Кӯлоб 73,5 тонна ғалла содирот карда шуд. Аз ҷумла, Шӯрои деҳоти Ховалинг - 11,5 тонна, Шӯрои деҳоти Лохутӣ - 16 тонна, Шӯрои деҳоти Ҷомбаҳт - 7,5 тонна, Шӯрои деҳоти Охтерак - 5,5 тонна, Шӯрои деҳоти Зағора - 10,7 тонна [4, с. 120].

Дар соли 1942 нақшаи зиёд кардани майдони кишти дар колхозҳои ҶШС Тоҷикистон 71 ҳазор гектар тасдиқ карда шуд. Дар вилояти Кӯлоб соли 1942 нақшаи майдони кишти нисбат ба соли 1941 дар маҷмуъ 19,116 гектар, аз ҷумла кишти баҳорӣ 5,616 гектар, кишти тирамоҳӣ 13,500 гектар зиёд карда шуд ё дар умум нақшаи кишти 219,760 гектарро ташкил дод, ки дар асл вилоят дар ин сол дар масоҳати 242,801 гектар кишти карда шуд [19, с. 114].

Дар кишти соли 1942 ноҳияҳои Фарҳор - 3092 га, Муъминобод - 2685 га, Қизилмазор - 2635 га, майдони киштро хеле зиёд карданд [20, 130]. Инчунин дар ин сол ба вусъати зироатҳои саноатӣ диққати ҷиддӣ дода, бо назардошти шароити мусоиди нашъунамои онҳо дар чумхурӣ растанҳои барои каучукистехсолкунӣ - 0,2, зағир - 44, кунҷид - 6, финдуқи заминӣ - 500, беданҷир - 1, тамоку - 0,2 ҳазор гектар кишти гузаронида шуд [25, с. 141].

Махсусан дар иҷрои нақшаи ҷамъоварии ҳосили картошка ноҳияҳои Данғара, Шӯрообод, Фарҳор, Кӯлоб, Колхозобод, Қизилмазору Муъминобод ва дар иҷрои нақшаи ҷамъоварии ҳосили сабзавот ноҳияҳои Шӯрообод, Фарҳор, Кӯлоб, Муъминобод ва ноҳияи Ховалинг ба қафомонӣ роҳ доданд [7, с. 15].

Соли 1943 КМ ҲК(б) Тоҷикистон қарор «Дар бораи қори Кумитаи Марказӣ ва кумитаҳои минтақавии ҲК (б) -и Тоҷикистон», қарори ШКХ ИҶШС ва КМ ҲКИШ «Дар бораи нақшаи давлатии рушди соҳаи кишоварзӣ барои 1943» ва қарорҳои Пленумҳои IX ва X, КМ ҲК (б) Тоҷикистон дар бораи минбаъд васеъ кардани майдони кишти ва баланд бардоштани ҳосилнокии тамоми зироатҳо ташкил медод [12, с. 192].

Меҳнаткашони вилояти Кӯлоб ба мушкилиҳои замони ҷанг нигоҳ накарда дар соли 1943 майдони кишти маҳсулоти хоҷагии қишлоқро васеъ намуда, ҳосили фаровон ба даст оварданд. Як қатор колхозҳои вилоят бо мақсади беталаф ҷамъоварӣ намудани ҳосили киштро бо ҳисси рӯҳбаландӣ мегузарониданд. Масалан, колхозҳои ба номи “Коминтерн”, “Коммунист”, “Карл Маркс” (ноҳияи Балҷувон), ба номи “Телман” (ноҳияи Ховалинг) 100% ҳосили кишти гандумро дарав намуда, ба ҷамъоварии беталафи ғалла муваффақ шуданд [10]. Ё ин ки колхозии ба номи “Сталин”-и ноҳияи Шӯрообод ба давлат 1146 сентнер гандум ва ҷав, 63 сентнер картошка супорид. Инчунин колхоз уҳдадорӣ худро аз рӯйи гӯшт, рағван ва пашм пурра иҷро намуда 50 сентнер ғалла ба фонди Артиши Сурх супоридааст. Бар замми ин дар кишти тирамоҳии соли 1943 колхозии номбурда дар майдони 200 гектар замин кишти ғалла гузаронид [24].

Оид ба кишти тирамоҳии соли 1943 бисёре аз колхозҳои вилоят уҳдадорӣ ба зимма гирифташонро бомуваффақият ҷамъбасти намуданд. Хусусан дар шудгори тирамоҳӣ колхозҳои ноҳияҳои Сарихосор, Шӯрообод ва Даштиҷум пешсаф буданд. Масалан, то санаи 12 декабри соли 1943 колхозҳои ноҳияҳои Сарихосор 110%, Шӯрообод 106,7% ва Даштиҷум 103,8% нақшаи кишти тирамоҳиро иҷро карданд. Вале дар баробари ин баъзе ноҳияҳои вилоят дар иҷрои кишти тирамоҳӣ ақиб монданд. Чунончи ноҳияи Муъминобод 37,8%, Колхозобод 41,3%, Ховалинг 52,7% ва ноҳияҳои Кӯлоб, Қизилмазор ва Балҷувон дар кишти тирамоҳӣ қорро дуруст ба роҳ намонда, аз сабаби сари вақт иҷро нагардидани нақшаи кишти тирамоҳӣ дар вилоят гардиданд. Дар натиҷа колхозҳои вилоят то санаи 12-уми декабри соли

1943 6123 гектар заминро шудгор карданд, ки ичроиш ба 68,7%-и нақшаи кишти тирамоҳӣ мерасад [11].

12 - уми сентябри соли 1943 чаласаи хизбии вилояти Кӯлоб баргузор гардид, ки дар ин чаласа чор масъалаи асосӣ оид ба корҳои хоҷагии қишлоқ баррасӣ ва муҳокима гардиданд, яке аз масъалаҳои баррасишаванда ин чамбоварӣ ва ба давлат супоридани ғалла буд. Мувофиқи ахбороти ин чаласа ноҳияҳои Кӯлоб, Шӯрообод, Кангурт ва Колхозобод нақшаи ба давлат супоридани ғалларо иҷро намуданд [22].

Ҳамин тавр, муваффақиятҳои колхозҳои вилоят имкон доданд, ки соли 1943 ба ҳисоби миёна аз ҳар як гектар ҳосили баланд бардошта шавад. Дар моҳи сентябр, таҳвили давлатӣ ғалла пеш аз муҳлат ба анҷом расид, ҳамаи он чизе, ки ба ҳазинаи ғаллаи Артиши Сурх супорида шуд ва пардохтҳои пурраи онҳо дар шакли натуралӣ анҷом дода шуданд.

Соли 1944 колхозҳо ва ПМТ вилояти Кӯлоб ба мушкилиҳои замони ҷанг нигоҳ накарда, нисбат ба соли гузашта майдонҳои киштро хеле васеъ карда, кишти корро дар вақти муайяншуда гузаронида, сифати корҳои саҳроиро хеле беҳтар намуданд, ки ин барои дар соли ҷорӣ ба даст даровардани ҳосили баланди ғалладона ва дигар зироатҳои имконият пайдо карданд.

Колхозчиён ва колхозчизанони ноҳияи Кӯлоб то санаи 25 августи соли 1944 нақшаи ғалласупоридани давлатиро 101% ва нақшаи зағерсупоридани 101, 8% иҷро кард [23]. Инчунин колхозии ба номи “Октябри Сурх” (ноҳияи Ховалинг, роҳбараш Саидов Қодир) то санаи 16 августи соли 1944 нақшаи ба давлат супоридани ғалладонаро аз рӯи ҳама намуди навҳо 100% иҷро намуд. Ғайр аз ин колхозии номбурда ба фонди Артиши Сурх 110 сентнер ғалладона дод, нақшаи ғалласупорӣ ба ин фондро низ пеш аз муҳлат иҷро кард [14].

Кумитаи иҷроияи Шӯрои депутатҳои халқии меҳнатқашони вилояти Кӯлоб 9 августи соли 1944 дар чаласаи худ қайд кард, ки иҷрои нақшаи давлатӣ оид ба заминҳои қорами киштшуда дар колхозҳои вилоят 99,4%, аз ҷумла кишти зироатҳои зимистона 100% ва кишти зироатҳои баҳорӣ 99,3% иҷро гардидааст [6, с. 76].

То 1-уми июни соли 1944 дар вилояти Кӯлоб нақшаи гардиши савдои чакана танҳо 10,4%, нақшаи гардиши хизматрасонии маводи хӯрока 54,0%, нақшаи сарфакунии даромади кооперативҳо 63% ва нақшаи кишти қитъаҳои замини наздиҳавлигӣ 27,0% иҷро шуд [8, с. 72].

Бо сабаби меҳнати фидокоронаи ғаллакорони ҷумҳурӣ нақшаи тайёр кардани ғалла дар ҷумҳурӣ соли 1944 пурра иҷро гардид. Ҳанӯз то санаи 1-уми сентябри соли 1944 колхозҳои вилояти Кӯлоб ва ВМКБ нақшаи ғалласупоридани пурра ба анҷом расониданд [21, с. 187]. Масалан, дар ин сол колхозҳои ноҳияи Ховалинги вилояти Кӯлоб нақшаи давлатии супурдани зироатҳои ғалладона 100%, зағир 139 %, картошка 101% иҷро гардид [17, с. 32].

Яке аз бахшҳои муҳимтарини истеҳсолоти кишоварзии соҳаи ҷанг дар вилояти Кӯлоб соҳаи пахтакорӣ буд. Соли 1942 нақшаи ба давлат супоридани пахта 94% -ро ташкил додааст [18, с. 118]. Он соли 1943 низ пурра иҷро нагардид. Дар натиҷаи ташкили чорабиниҳо оид ба кишт ва ғунҷини пахта дар соли 1944 меҳнатқашони вилояти Кӯлоб нисбат ба соли 1943 аз иҷрои нақшаи кишт ва истеҳсоли пахта бароманд. Соли 1945 қор дар соҳроҳои пахтаи ҷумҳурӣ муташаккилона ба роҳ монда шуда буд. Дар иҷрои нақшаи пахтаи соли 1945 саҳми пахтакорони вилояти Кӯлоб низ назаррас буд, масалан, то санаи 11-уми октябри соли 1945 ноҳияи Кангурт 100% нақшаи ба давлат супоридани пахтаро иҷро намуданд [3].

Тавре ки маълум аст, дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ яке аз соҳаҳои стратегӣ кирмакпарварӣ буд. Соли 1942 кирмакпарварони вилояти Кӯлоб нақшаи пилласупоридани то 6 июли соли 1942 100,2% иҷро намуданд, ки дар чор соли пеш аз ҷанг (аз соли 1938 то соли 1942) вилоят якумин маротиба нақшаи пилласупоридани иҷро намуд [15].

Соли 1943 нақшаи тайёр кардани пиллаи хом дар ҷумҳурӣ ба миқдори 1645 тонна муайян карда шуда буд. Ҳолати инкишофи истеҳсоли абрешим аз 13,1% дар соли 1941 то 61,5% дар соли 1943 афзоиш ёфта буд [1, с. 11]. Соли 1943 колхозҳои ноҳияи Даштиҷум, Фархор нақшаи пиллатайёркуниро дар соли 1943 101% иҷро карданд. Ҳамчунин дар вилоят якумин шуда нақшаи пилласупоридани колхозии ба номи «Зарбдор»-и ноҳияи Кӯлоб 144,5 % иҷро кард [26].

Барои таъмини ниёзи ҷанговарони ҷабҳа ва аҳолии ҷумҳурӣ бо хӯрокворӣ-шир, гӯшт ва дигар маҳсулоти соҳаи чорводорӣ дар шароити ҷанг аҳаммияти стратегӣ пайдо намуд. Дар давраи Ҷанги Бузурги Ватанӣ аз вилояти Кӯлоб дар масъалаи рушди чорводорӣ бештар ноҳияи Шӯрообод натиҷаҳои назаррасро ба даст оварда буд. Ин ноҳия нақшаи ҳар сол ба ҳисоби миёна иҷрои чорвои калони шохдорро 91%, саршумори хуқро 131% ва саршумори бузу гӯсфандро 95% иҷро менамуд [12, с. 124]. Барои ноил шудан ба ҷунин нишондодҳои баланд барои рушди чорводорӣ ноҳияи Шӯроободи вилояти Кӯлоб ба Байрақи Сурхи Сайёри

Совети Комиссарони Халқи ИҶШС ва мукофоти аввалини пулӣ сарфароз карда шуд [25, с. 151]. Нақшаи саршумори хуқро ноҳияҳои Муъминобод 164% ва Ховалинг 210%, нақшаи саршумори чорвои хурди шохдорро ноҳияҳои Балҷувон ва Қизилмазор 107% иҷро намуданд [12, с. 124].

Дар ин давра дар асоси ин муваффақиятҳо 30 ноҳияи ҷумҳурӣ нақшаи давлатии чорводориро назаррас иҷро карда, барои мукофотонидан бо Байрақи Сурхи ШКХ ИҶШС пешбарӣ карда шуда буданд [25, с. 151].

Аз вилояти Кӯлоб ноҳияҳои Фарҳор, Даштиҷум ва Шӯрообод, ки нақшаи давлатии чорводориро барзиёд иҷро намуда буданд ба номзадӣ барои гирифтани Байрақи Сурхи Сайёри Совети Комиссарони Халқи ИҶШС пешбарӣ карда шуданд [21, с. 189].

Дар шароити ҷанг бо консерваҳои меваю сабзавот таъмин намудани Артиши Сурх аҳамияти махсус пайдо кард. 10 декабри соли 1942 таҳти рақами 1231 ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК (б) Тоҷикистон «Дар бораи тараққӣ додани боғу тоқпарварӣ дар ҷумҳурӣ» қарор қабул карда шуд. Дар қарори мазкур дарҷ гардидааст, ки сарфи назар аз он нишон дод, ки афзоиши миқдори киштзори меваю тоқ дар ҷумҳурӣ, талаботи рӯзафзуни аҳоли ва саноат ба истеҳсоли меваю ангур қонеъ гардонда намешавад [12, с. 150].

Қарори қабулнамудаи ШКХ ҶШС Тоҷикистон ва КМ ҲК (б) Тоҷикистон «Дар бораи тараққӣ додани боғу тоқпарварӣ дар ҷумҳурӣ» аз 10 декабри соли 1942 таҳти рақами 1231, нақшаи давлатии бунёди боғу тоқзор дар колхозҳои ҷумҳуриро барои солҳои 1943 - 1944 тасдиқ намуда буд, ки мувофиқи он соли 1943 дар вилояти Кӯлоб дар масоҳати 200 гектар боғ ва дар масоҳати 100 гектар тоқзор бунёд карда мешуд. То 1-уми январи соли 1943 дар вилояти Кӯлоб дар масоҳати 2 708 гектар боғ, аз ин масоҳат 627 гектарашро дарахтони мевадиханда ва дар масоҳати 227 гектар тоқ, ки аз ин масоҳат 97 гектар тоқзори мевадиханда ташкил мекард [12, с. 164-165].

Соли 1944 ҳолати инкишофи соҳаи боғу тоқпарварӣ рӯ ба беҳбудӣ овард. Масалан, танҳо дар моҳи майи соли 1944 бо ташаббуси ҷавонони ноҳияи Балҷувон дар масоҳати 20 гектар боғи мевадиханда бунёд гардид [27]. Инчунин, боғпарварони колхозии ба номи «Сталин»-и ноҳияи Қизилмазор бо мақсади васеъ намудани замини боғи колхоз 400 адад ниҳолҳои гуногуни мевадорро шинониданд [16].

Соли 1945 дар ноҳияи Кӯлоб дар масоҳати 2 гектар, Колхозобод 1 гектар, Муъминобод 1 гектар ва ноҳияи Фарҳор 1 гектар боғи анор бунёд намуда, дар масоҳати 2 гектари дигар дар ноҳияҳои Кӯлоб ва Фарҳор анҷирбоғ ташкил карда шуд [5, с. 20]. Умуман, дар солҳои ҷанг боғу тоқпарварӣ дар вилоятҳои Кӯлоб тараққӣ кард, афзоиши боғҳо 35%-ро ташкил мекард [4, с. 120].

Хулоса, дар солҳои 1941-1945 меҳнаткашони вилоят қаҳрамони бесобиқаро анҷом доданд. Дар шароити фавқулодаи меҳнатӣ ҶШС Тоҷикистон дар назди мардум вазифаҳои худро иҷро мекарданд ва тавонистанд артиш ва саноатро бо намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, хӯроқворӣ ва ашёи хоми ҷангӣ таъмин кунанд.

Ин қорнамоиҳои меҳнаткашони Тоҷикистон, аз ҷумла вилояти Кӯлобро, метавон баробар ба қорнамоиҳои ҷангӣ дар фронтҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ донист. Зеро, ин фидокорӣ бесобиқа ва истеҳсолоти колхозӣ имкон дод, ки дар шароити душвори ҷанг сокинони ҷумҳурӣ бо миқдори зарурии хӯроқ ва пӯшоқа таъмин карда шаванд.

Аз омӯзиши соҳаи пахтакорӣ вилояти Кӯлоб дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ маълум мегардад, ки ҷанг ба пахтакорон санҷишҳои вазнинеро пеш овард. Лекин душвориҳои замони ҷангро паси сар намуда, ҳаммаи қувваашонро барои истеҳсоли пахта ва таъмини саноату артиш бо пахта қаҳрамонона меҳнат намуданд.

Ба мушкилиҳои замони ҷанг нигоҳ накарда, кирмакпарварони вилояти Кӯлоб барои таъмини эҳтиёҷоти фронт бо пилла меҳнати фидокорона намуданд. Бинобар ин ба меҳнаткашони ҷумҳурӣ дар солҳои 1941-1945 ба зиёд намудани миқдори истеҳсоли пилла, мустаҳкам намудани заминаи хӯроқи кирмак ва таъмин кардани корхонаҳои саноати абрешим бо ашёи хоми хушсифат софдиллона меҳнат намуданд.

Таҳлили таърихии рушди чорводорӣ вилояти Кӯлоб дар давраи таҳқиқшуда нишон дод, ки дар давоми ҳамаи солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ чорводорони ин минтақа Артиши Шӯравиро бо ҳамаи намуди маҳсулоти чорводорӣ пурра таъмин мекард.

Бо сабаби нарасидани қувваи қорӣ дастӣ дар солҳои аввали ҷанг, боғу тоқпарварӣ ба пастравӣ дучор гардида, кам шудани ҳосил ва қоқиш ёфтани майдони боғ ба назар расида, аммо дар солҳои охири ҷангӣ боғдорӣ ба яке аз соҳаҳои муҳимтарини истеҳсолоти хоҷагии

кишлоқи вилояти Кӯлоб табдил ёфт. Тараққиёти соҳаи боғдорӣ дар солҳои ҷанг боиси он гардид, ки базаи калони саноати консерва ба вучуд оварда шуд.

АДАБИЁТ

1. Абдурашитов Ф. Военно-хозяйственный комплекс Таджикистана в годы Великой Отечественной войны // Муаррих, - 2015. С. 11.
2. Аз муваффақиятҳои ба дастдарвардаи вилояти Кӯлоб // Ҳақиқати Кӯлоб. № 1 (402), 6-уми феввали соли 1942. С. 1.
3. Аз таҷрибаи беҳтаринҳо омӯзем// Ҳақиқати Кӯлоб, № 41 (889), 12 октябри 1945. С.2.
4. Алимов Д. Х. Боевые и трудовые подвиги хатлонцев в годы Великой Отечественной войны (1941-1945). Душанбе, 2014. С.120.
5. Байғонии давлатии вилояти Хатлон дар минтақаи Кӯлоб (минбаъд БДВХМК), Ф. 7., Р. 1., П. 54., В.20.
6. БДВХМК. Ф.7. Р.1. П.50. В.76.
7. БДВХМК. Ф.8. Р.1. П.14. В.15.
8. БДВХМКФ.7. Р.1. П.50. В.72.
9. Вилояти Кӯлоб нақшаи кишти тирамоҳиро иҷро кард // Ҳақиқати Кӯлоб. № 6 (600), 19-уми январи соли 1942. С. 4.
10. Ғунучин ва ба давлат супоридани ғалларо бо суръати замони ҷанг гузаронем // Ҳақиқати Кӯлоб. № 46 (761), 2-юми августи соли 1943. С.2.
11. Дар кишт ва шудгори тирамоҳӣ суръати корро тезонем! // Ҳақиқати Кӯлоб. № 82 (797), 18-уми декабри соли 1943. С.1.
12. Из истории колхозного строительства в Таджикской ССР 1938-1958 г.г. том-2 (Сборник документов и материалов). Душанбе, 1985.С.150.
13. Материалы к истории таджикского народа в советский период. (сборник статей):Таджикгосиздат 1954. С.362.
14. Мирзоев. Плани ғалласупориро аз рӯйи ҳама навҳо 100 фоида иҷро намуд // Ҳақиқати Кӯлоб. № 46 (847), 31-уми августи соли 1944. С.1
15. Мурочиатномаи коркунони абрешимчиғии вилояти Кӯлоб ба ҳамаи коркунони абрешимчиғии РСС Тоҷикистон // Ҳақиқати Кӯлоб, 13 июли соли 1942, №72 (666), С.1.
16. Ҳасанов М. Кор дар асоси мусобиқа пеш меравад// Ҳақиқати Кӯлоб, № 24 (825), 6-уми апрели соли 1944. С.2.
17. О работе Ховалингского РК КП(б) Таджикистана// Бойғонии давлатии таърихи навтарини Ҷумҳурии Тоҷикистон (БДТНҚТ). Ф. 3.Р. 100. П.7. В. 32.
18. Отчет сельхозотделов ОК КП (б) Таджикистана за 1942 год // Отчет сельхоз отделов Кулябского ОК КП(б) Таджикистана. БДТНҚТ- Ф. 3, Р. 126., П. 185., В.118.
19. Отчет сельхозотделов ОК КП(б) Таджикистана // Отчет сельхозотделов Кулябского ОК КП(б) Таджикистана за 1942 год. БДТНҚТ. Ф. 3.Р. 126. П.185. В. 114.
20. Отчет сельхозотделов ОК КП(б) Таджикистана // Отчет сельхозотделов Кулябского ОК КП(б) Таджикистана за 1942 год. БДТНҚТ. Ф. 3.Р. 126. П.185. В. 130.
21. Очерк истории колхозного строительства в Таджикистане (1917-1965 годы). Душанбе, 1968. С.187.
22. Пленуми обкоми партияи Кӯлоб // Ҳақиқати Кӯлоб. № 65 (780), 12-уми сентябри соли 1943. С.2.
23. Райони Кӯлоб плани ғалласупориро иҷро кард // Ҳақиқати Кӯлоб. № 46 (847), 31-уми августи соли 1944. С.1
24. Расулов Р. 200 гектар ғалла кишт кард //Ҳақиқати Кӯлоб. № 76 (791), 21-уми ноябри соли 1943. С.2.
25. Сечкина Л. П. Таджикистан в годы Великой Отечественной война.1941-1945.-Душанбе, 1989. С.141.
26. Соҳибов. Вилоят дар пиллатайёркунӣ шармандавор ақиб менамояд // Ҳақиқати Кӯлоб, 5 июли соли 1943, № 43 (753), С.1.
27. Холмуродов. Бригадаҳои комсомолӣ намунавор кор мекунад // Ҳақиқати Кӯлоб, № 30 (831), 1-уми майи 1944. С.2.

ХОҶАГИИ ДЕҲОТИ ВИЛОЯТИ КҮЛОБИ ҶШС ТОҶИКИСТОН ДАР СОЛҲОИ ҶАНГИ БУЗУРГИ ВАТАНИ (1941-1945)

Муаллифон дар мақола вазъи хоҷагии деҳоти вилояти Кӯлоби ҶШС Тоҷикистонро дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки дар таърихи навини Тоҷикистон яке аз мавзӯҳои камтаҳқиқшуда аст, мавриди баррасӣ қарор додаанд. Муаллифони мавод қайд менамоянд, ки дар солҳои ҷанг (1941-1945) меҳнаткашонии вилоят қаҳрамонии бесобиқаро анҷом дода, дар шароити фавқулодаи меҳнатӣ вазифаҳои худро иҷро мекарданд ва тавонистанд артиши ва саноатро бо намудҳои асосии маҳсулоти кишоварзӣ, хӯрокворӣ ва ашёи хоми ҷангӣ таъмин кунанд.

Муаллифон дар мақола таъкид менамоянд, ки корнамоиҳои меҳнаткашонии вилояти Кӯлобро баробар ба корнамоиҳои ҷангӣ дар фронтҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ доништан мумкин аст. Зеро фидокорӣ бесобиқа ва истеҳсолоти колхозӣ имкон дод, ки дар шароити

душвори чанг меҳнаткашони вилоятро лебоист сокинони ҷумҳури ва артиширо бо миқдори зарурии хӯрока ва пӯшока таъмин намоянд.

Таҳқиқоти анҷомдодашуда, нишон медиҳад, ки дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватанӣ, чанг ба соҳаҳои асосии хоҷагии деҳот ба монанди галлакорӣ, пахтакорӣ, чорводорӣ ва боғу тоқпарварӣ санҷишҳои вазнинеро пеш овард. Лекин меҳнаткашони хоҷагии деҳоти вилоят душвориҳои замони ҷангро паси сар намуда, ҳаммаи қувваашонро барои истеҳсоли гандум, пахта, меваю сабзавот ва таъмини саноату артиши бо маҳсулоти хоҷагии деҳот қаҳрамонона сарф менамуданд.

Калидвожаҳо: Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ИҶШС, ҶШС Тоҷикистон, Кӯлоб, сокинон, сахм, кишоварзӣ, маҳсулот, колхоз, истеҳсолот, пахта, пилла, чорво, боғу тоқ.

СЕЛЬСКОЕ ХОЗЯЙСТВО КУЛЯБСКОЙ ОБЛАСТИ ТАДЖИКСКОЙ ССР В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1941-1945 гг.)

В статье авторы рассмотрели положение сельского хозяйства Кулябского района Таджикской ССР в годы Великой Отечественной войны, что является одной из малоизученных тем в новейшей истории Таджикистана. Авторы отмечают, что в годы ВОВ (1941-1945 гг.) трудящиеся области проявили небывалый героизм, выполняли свои обязанности в чрезвычайных условиях труда и смогли обеспечить армию и промышленность основными видами продукции сельского хозяйства, продовольствием и военными средствами.

В статье авторы подчеркивают, что подвиги тружеников Кулябской области можно приравнять к ратным подвигам на фронтах Великой Отечественной войны. Потому что в условиях беспрецедентной самоотверженности и колхозного производства обеспечить жителей республики и армию необходимым количеством продуктов питания и одежды в тяжелых условиях войны.

Проведенное исследование показывает, что в годы Великой Отечественной войны война принесла тяжелые испытания основным отраслям сельского хозяйства, таким как зерноводство, хлопководство, животноводство и садоводство. Однако труженики сельского хозяйства области, преодолев тяготы войны, бросили все свои силы на производство пшеницы, хлопка, фруктов и овощей, на снабжение промышленности и армии сельскохозяйственными продуктами.

Ключевые слова: Великая Отечественная война, СССР, Таджикская ССР, Куляб, жители, доля, сельское хозяйство, продукция, колхоз, производство, хлопок, кокон, скот, сад и виноградник.

AGRICULTURE OF THE KULYAB REGION OF THE TAJIK SSR DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR (1941-1945)

In the article, the authors examined the state of agriculture in the Kulyab region of the Tajik SSR during the Great Patriotic War, which is one of the little-studied topics in the recent history of Tajikistan. The authors note that during the Second World War (1941-1945) the working people of the region showed unprecedented heroism, performed their duties in emergency working conditions and were able to provide the army and industry with the main types of agricultural products, food and military equipment.

In the article, the authors emphasize that the exploits of the workers of the Kulyab region can be equated with feats of arms on the fronts of the Great Patriotic War. Because in conditions of unprecedented dedication and collective farm production to provide the inhabitants of the republic and the army with the necessary amount of food and clothing in the difficult conditions of the war.

The study shows that during the years of the Great Patriotic War, the war brought severe tests to the main branches of agriculture, such as grain growing, cotton growing, animal husbandry and horticulture. However, the agricultural workers of the region, having overcome the hardships of the war, threw all their strength into the production of wheat, cotton, fruits and vegetables, to supply industry and the army with agricultural products.

Keywords: Great Patriotic War, USSR, Tajik SSR, Kulyab, inhabitants, share, agriculture, products, collective farm, production, cotton, cocoon, livestock, garden and vineyard.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Сайнаков Сайнак Парнишоевич - номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи таърихи умумии Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни, тел: (+992) 934162099, E-mail: saynakov2012@mail.ru

Исуфов Шердил Ватанович - муаллими калони кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: 735360,

Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯчаи С. Сафаров, 16. Телефон: (+992) 988026304, E-mail: sherdil.isufov@mail.ru

Сведения об авторах:

Сайнаков Сайнак Парпিশоевич – кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садрриддина Айни, тел: (+992) 934162099, E-mail: saynakov2012@mail.ru;

Исуфов Шердил Ватанович - старший преподаватель кафедры истории таджикского народа, Кулябский государственный университет имени А. Рудаки. Адрес: 735360, Республика Таджикистан, город Куляб, улица С.Сафарова 16. Телефон: (+992) 988026304, E-mail: sherdil.isufov@mail.ru.

About the authors:

Saynakov Saynak Parpishoevich – candidate of historical sciences, head of the Department of General History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, phone: (+992) 934162099; E-mail: saynakov2012@mail.ru;

Isofov Sherdil Vtanovich - Senior Lecturer, Department of the History of the Tajik People, Kulvab State University. A. Rudaki, Address: 735360, Republic of Tajikistan, Kulvab city, S. Safarov street 16. Phone: (+992) 988026304, E-mail: sherdil.isufov@mail.ru

ЗАМИНАҲО ВА МАРҶИЛАҲОИ ТАШАККУЛИ РАВАНДИ ҲАМГИРОЙ ДАР АВРУПО БАЪДИ ҶАНГИ ДУЮМИ ҶАҶОН: ТАҶЛИЛИ СОҲТОРӢ ВА ФУНКЦИОНАЛӢ

Шерхонов Б.У.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иттиҳоди Аврупо – иттифоқи ихтиёрии кишварҳои аврупоист, ки баҳри пойдории сулҳ ва инкишофу равнақи ҳамаи давлатҳои аъзо нигаронида шудааст. То воқеаҳои маълуми солҳо охир (мавҷи муҳочирати мардуми ғайриаврупоӣ бар асари инкилобҳои ранга, брексит,) иттиҳодо ҳамчун намунаи муваффақи ҳамгирии минтақавӣ мешинохтанд. Зеро дар доираи он натавонанд ҳамгирии иқтисодӣ, балки ҳамгирии сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ низ ба роҳ монда шуда буд. Кишварҳои аъзои иттиҳод ба мақоми ягонаи иҷроия ва қонунбарорӣ итоат менамоянд.

Дар доираи иттиҳод рафту омади бераводид (виза) ба шаҳрвандон иҷозат буда, гардиши озодонаи мол ва сармоя ба роҳ монда шудааст. Аҳднома дар бораи таъсиси Иттиҳоди Аврупо (ИА) 7 феввали соли 1992 дар Маастрихт (Нидерланд) ба имзо расида, аз 1 ноябри соли 1993 эътибор пайдо кард. Иттиҳод ҳадафҳои зеринро пайгирӣ менамояд:

- *ҷорӣ намудани шаҳрвандии ягонаи аврупоӣ;*
- *таъмини озодӣ, амният ва қонуният;*
- *мусоидат намудан ба рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ;*
- *мустаҳкам намудани мавқеи Аврупо дар арсаи байналмилалӣ.*

Баъди ҷанги дуҷуми ҷаҳон равандҳои ба ҳам наздикшавӣ ва васеъ гаштани ҳамкориҳои судманди мамлакатҳои Аврупо оғоз гардида, торафт вусъат меёфт. Дар адабиёти таърихӣ ин раванд ҳамгирии иқтисодӣ ном гирифт. Зеро ҳамгирии кишварҳои Аврупо маҳз аз ҳамкориҳои иқтисодӣ оғоз гардид [1, с. 27].

Ҳамгирии иқтисодӣ – ин раванди муттаҳиднамоии сиёсати идорӣ ва хоҷагидории кишварҳо дар заминаи алоқаҳои амиқу мустаҳкамаи дучониба ва тақсмоти меҳнат миёни ниҳодҳои хоҷагидории миллӣ, ҳамкориҳои иқтисодии онҳо дар сатҳи ва шаклҳои гуногун мебошад. Аз ҷумла, дар сатҳи поёнии ин раванд ба воситаи ҳамкориҳои дучониба миёни ширкатҳои кишварҳои ба ҳам шарик наздик дар асоси ташкили муносибатҳои гуногуни иқтисодӣ, аз он ҷумла бунёди филиалҳо дар беруни кишвар ба роҳ монда мешавад.

Дар сатҳи байнидавлатӣ интеграция дар асоси ташкил намудани иттиҳодияҳои иқтисодии байнидавлатӣ ва ҳамроҳангсозии сиёсатҳои миллӣ сурат мегирад. Шакли аз ҳама маълум ва бештар паҳн гаштаи ҳамгирӣ–ин минтақаҳои озоди тижоратӣ мебошад, ки дар доираи он маҳдудиятҳои тижоратӣ пеш аз ҳама бочҳои гумрукӣ миёни кишварҳои иштирокчи бардошта мешавад. Ташкили минтақаҳои озоди тижоратӣ рақобатро миёни истеҳсолкунандагони миллӣ ва хориҷӣ дар бозори дохилӣ бештар менамояд, ки ин боиси эҷоди навоариҳо дар истеҳсолот мегардад. Аз байн бурдани бочҳо ва маҳдудиятҳои гумрукӣ чун қоида ба молҳои саноатӣ рабт дорад; дар робита ба маҳсулоти кишоварзӣ

озодии воридот маҳдуд карда шудааст. Ин падида махсусан дар Иттиҳоди Аврупо мавҷуд буд ва ҳоло дар минтақаҳои Амрикои Шимолӣ ва Амрикои Лотинӣ низ ба назар мерасад.

Шакли дигари ҳамгирӣ–ин ташкили иттиҳоди гумрукӣ мебошад. Иттиҳоди гумрукӣ низ дар қатори фаъолияти минтақаҳои озоди тиҷоратӣ дорои аҳамияти бештар буда, ба роҳмонии тарофаи ягонаи савдои хориҷӣ ва сиёсати ягона дар ин самтро дар бар мегирад. Дар ҳарду ҳолат муносибатҳои байнидавлатӣ танҳо ба соҳаи таъмини имкониятҳои ягона ва рушди савдои дучониба дахл дорад.

Шакли дигари мураккаби ҳамгирӣ ин бозори умумӣ ба ҳисоб меравад, ки дар баробари таъмини озодии тиҷорати дучониба ва ягонагии тарофаи савдои хориҷӣ, ҳамчунин ҳаракати озоди сармоя, қувваи қорӣ ва ҳамоҳангии сиёсати иқтисодиро таъмин менамояд. Ҳангоми фаъолияти бозори ягона фондҳои умумии кумакҳо ба рушди иҷтимоӣ ва минтақавӣ ташкил карда мешавад, мақомотҳои миллии идорақунӣ ва танзимнамоӣ ба вучуд оварда, системаи ҳуқуқӣ такмил меёбад.

Шакли аз ҳама олии ҳамгирӣ иқтисодии байнидавлатӣ – ин созмони иқтисодӣ ва асбӯрӣ ба ҳисоб меравад, ки ҳамаи шаклҳои дар боло нишондодашудаи ҳамгирӣро бо ба роҳ мондани сиёсати умумии иқтисодӣ ва асбӯрӣ дар бар мегирад. Ин гуна иттиҳод танҳо дар минтақаи Аврупои ғарбӣ ҷой дорад. Танҳо дар ин ҷо раванди ҳамгирӣ иқтисодӣ ҳамаи зинаҳои дар боло зикршударо паси сар кардааст. Маҳз дар давраи баъдичангӣ ғояи муттаҳид шудани Аврупо ҳамовозии бештар касб кард, ки густариши он омилҳои зерин мусоидат карданд:

1. Ҷанги дуҷуми ҷаҳон ва оқибатҳои харобиовари он кишварҳои аврупоӣ, махсусан кишварҳои Аврупои ғарбиро ба ҳамгирӣ водор намуд. Ин кишварҳо баҳри барқарор намудани иқтисодиёти харобгаштаи худ ба ҳамкориҳои байниҳамдигарӣ рӯ оварданд.

2. Бо оғози “ҷанги сард” ваҳдати кишварҳои Ғарби аврупоӣ ҳамчун иқдоми муҳими пешгирии нуфузи шӯравӣ дар Аврупо ба ҳисоб мерафт. Инчунин, барои кишварҳои мағлубшуда, пеш аз ҳама Олмон, ки ба якҷанд минтақаи ишғолӣ тақсим шуда буд, зарурати асосӣ–ин эҳёи мавқеи сиёсӣ ва нуфузи байналхалқӣ буд.

Ҳамин тавр, дар солҳои баъди ҷангӣ дар ин минтақа якҷанд созмон арзи вучуд карданд. Қадами аввалин дар роҳ ба суи Иттиҳоди Аврупо соли 1951 гузошта шуд. Моҳи апрели ҳамон сол намояндагони Белгия, Нидерланд, Люксембург, Фаронса, Италия ва Ҷумҳурии Федеролии Олмон дар бораи таъсиси «Иттиҳоди аврупоии ангишт ва пулод» созишнома ба имзо расониданд, ки аз моҳи июли соли 1952 ба ҳукми қонунӣ даромад [7, с. 41].

Мақсади ин созмон муттаҳид кардани захираҳои аврупоии ангишту пулод ва истеҳсоли он буд. Дар таъсиси ин иттиҳод ва ҳамчунин дар бунёд ва таҳкими ҳамкориҳои иқтисодии мамлакатҳои Аврупо нақши вазири қорҳои хориҷии он вақтаи Фаронса–Робер Шуман хеле назаррас буд. Ҷ моҳи майи соли 1950 нақшаи оштисозии рақибони дерина – Фаронса ва Олмон ва муттаҳид намудани иқтисодиёти Аврупо ба миён гузошт. Зеро, тавре ки Уинстон Черчилл қайд карда буд, эҳёи Аврупо бидуни Фаронса ва Олмон ғайриимкон буд. Мувофиқи нақшаи Робер Шуман саноати ангишт ва оҳангудозии Фаронса ва Олмони ғарбӣ мебоист ба мақоми ягонаи идорақунӣ итоат мекарданд. Ҳамин тавр ташкили Иттиҳоди аврупоии ангишт ва пулод амалан ба ҳамгирӣ иқтисодии Аврупо роҳи васеъ кушод.

Бо мақсади баҳамии бештари иқтисодӣ давлатҳои муассиси Иттиҳоди аврупоии ангишт ва пулод дар соли 1957 Созмони иқтисодии Аврупо ва Созмони аврупоӣ доир ба энергияи ҳастаиро таъсис доданд. Созмони иқтисодии Аврупо дар ибтидо ҳамчун иттиҳоди гумрукии 6 давлат дар асоси шартномаи Рим дар соли 1957 ташкил шуда буд, ки аз 1 январи соли 1958 ба ҳукми қонун даромад. Соли 1959 аз тарафи аъзоёни Ҷомеаи иқтисодии Аврупо парлумони Аврупо–сохтори намояндагӣ, машваратӣ ва қонунгузорӣ ташкил дода шуд. Ин зинаи якуми шаклгирии Иттиҳоди Аврупо буд. Моҳи январи соли 1960 дар Стокгольм намояндагони Англия, Дания, Ирландия, Шветсия, Норвегия, Лихтейнштейн, Португалия, Австрия ва Швейтсария, ки аъзои Ҷомеаи иқтисодии Аврупо набуданд, созмони алтернативӣ – Ассотсиатсияи аврупоии савдои озодро ташкил доданд. Дертар Британияи Кабир қарор дод, ки аъзои Иттиҳоди иқтисодии Аврупо гардад. Ирландия ва Дания низ чунин қарор қабул намуданд. Кӯшишҳои аввалин дар солҳои 1961-1963 бенатича монданд, чунки Президенти Фаронса Шарл де Голл ба Иттиҳоди иқтисодии Аврупо қабул кардани аъзоёни навро манъ карда буд. Натиҷаи гуфтушунидҳои солҳои 1966-1967 низ чунин буданд. Соли 1967 ҳар се созмони аврупоӣ якҷоя шуда, «Ҷомеаи иқтисодии Аврупо»-ро ташкил доданд. Кӯшишҳои Британияи Кабир танҳо соли 1973 натиҷаи мусбӣ доданд. Соли 1972 барои дохил шудан ба Ҷомеаи иқтисодии Аврупо дар Ирландия, Дания ва Норвегия раъйпурсиҳо гузаронида шуданд. Аҳолии Ирландия ва Дания ин иқдомро қонибдорӣ карданд. Соли 1973 Англия,

Ирландия ва Дания аъзои иттиҳод гардиданд. Юнон соли 1975 ариза пешниҳод карда, танҳо 1- январи соли 1981 аъзои Ҷомеаи Аврупо гардид.

Соли 1979 интиҳобот ба парлумони Аврупо доир гардид. Соли 1985 Гренландия аз ҳайати Ҷомеаи иқтисодии Аврупо баромад. Португалия ва Испания соли 1977 ариза дода, танҳо соли 1986 ба узвият пазируфта шуданд. Моҳи феврالی соли 1986 дар Люксембург Санади ягонаи аврупоӣ имзо гардид [1, с. 28]. 7-уми феврالی соли 1992 дар Маастрихт (Нидерланд) Аҳднома миёни кишварҳои аъзои Ҷомеаи иқтисодии Аврупо дар бораи таъсис додани «Иттиҳоди Аврупо» ба имзо расид, ки аз 1-уми ноябри соли 1993 эътибори қонунӣ пайдо кард. Бо имзои Созишномаи Маастрихт дар бораи таъсиси Иттиҳоди Аврупо марҳилаи сеюми муттаҳидшавии Аврупо оғоз гардид.

Дар соли 1994 дар Австрия, Финляндия, Норвегия ва Шветсия райъпурсиҳ одоир гардиданд. Аҳолии Норвегия бори дигар зидди дохилшавии он ба Иттиҳоди Аврупо баромаданд. Австрия, Финляндия ва Шветсия аз 1 январи соли 1995 аъзои Иттиҳоди Аврупо гардиданд. Танҳо Норвегия, Исландия, Швейтсария ва Лихтейнштейн чун аъзои Ассотсиатсияи аврупоӣ тичорати озод боқӣ монданд. Соли 1997 аъзоёни Иттиҳоди Аврупо созишномаи Амстердамро имзо намуданд, ки мувофиқи он бояд сиёсати ягонаи дохилӣ, берунӣ ва амниятӣ, ташкили муҳити озоди савдо ва тартиботи ҳуқуқӣ, муборизаи яқҷоя бар муқобили терроризм ва ҷинояткории муташаккилона амалӣ мешуданд.

9 октябри соли 2002 Комиссияи аврупоӣ барои қабули даҳ давлати нав ба ҳайати Иттиҳоди Аврупо дар соли 2004 тавсия дод: Эстония, Латвия, Литва, Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Словения, Кипр ва Малта. Аҳолии ин мамлакатҳо қариб 75 млн нафарро ташкил меод. Ин васеъшавӣ яке аз лоиҳаҳои муҳими Иттиҳоди Аврупо аст. Мақсад аз он ба Ғарб пайвастании Аврупои Шарқӣ буд, ки кишварҳои он солиёни зиёд дар зери таъсири ғояҳои коммунистӣ буданд ва бояд, ки онҳо ба усулҳои нави идоракунӣ бармегаштанд. [1/46]. Дар масъалаи мазкур Парлумони аврупоӣ 9 апрели соли 2003 қарор қабул намуд. 16 апрели соли 2003 байни ҳамаи кишварҳои аъзои Иттиҳоди Аврупо дар бораи муттаҳидшавӣ созишнома имзо гардид. 1 майи соли 2004 Эстония, Латвия, Литва, Полша, Чехия, Словакия, Венгрия, Словения, Кипр ва Малта аъзои Иттиҳоди Аврупо гардиданд. 1-уми январи соли 2007 Булғория ва Руминия ба аъзогии Иттиҳоди Аврупо пазируфта шуданд. 17-уми декабри соли 2005 ба Мақдуния мақоми расмӣ номзад ба аъзогии Иттиҳоди Аврупо дода шуд. 21 феврالی ҳамон сол Иттиҳоди Аврупо бо Украина лоиҳаи фаъолиятро имзо карда буд. Ин натиҷаи он буд, ки қувваҳои нави сиёсии ба сари қудрат омадаи Украина майли дохилшавӣ ба ҳайати Иттиҳоди Аврупо дошанд. Тавре ки бармеояд, Комиссияи Аврупоӣ аризаи Украинаро барои узвият ба Иттиҳод пазируфт ва имрӯзҳо раванди ба Иттиҳоди Аврупо аъзо шудани Украина рафта истодааст.

Аҳолии Норвегия ду маротиба зидди дохилшавии мамлакат ба Иттиҳоди Аврупо баромаданд. Исландия аъзои Иттиҳоди Аврупо намебошад. Ҳамчунин Гренландия ва ҷазираҳои Ферер, ки дар ҳайати Дания мақоми мухторият доранд, аъзои Иттиҳоди Аврупо нестанд. Воҳидҳои мухтори финии ҷазираҳои Аланд, британиӣ Гибралтар, англисии Мэн, Гериси ва Черси ба ҳайати иттиҳод дохил нашудаанд. Аҳолии Дания танҳо баъди ваъдаҳои ҳукумат дар бобати нагузаштан бо асъори ягона – евро дар райъпурсӣ барои аъзошавии мамлакат ба Иттиҳоди Аврупо овоз доданд. Мӯҳлати оғози гуфтушунидҳо ба Хорватия муайян шуда буд ва ҳоло ин кишвар аъзои Иттиҳоди Аврупо мебошад. Гурҷистон дар бобати дохилшавии худ ба ҳайати Иттиҳоди Аврупо яқҷанд маротиба изҳор карда буд. Аммо он бенатиҷа монд, чунки зиддияти ин давлат ба Осетияи Ҷанубӣ ва Абхазияи бартараф нагашта буд. Ҳамзамон Иттиҳоди Аврупо Молдоваро, ки дар ҷунин вазъият қарор дошт, моҳи июни соли 2022 дар баробари Украина ба узвияти худ пазируфт. Дурнамои дохилшавии мамлакатҳои нимҷазираи Балкан - Албания ва Босния бо сабабҳои гуногун, ки дар байни онҳо албатта оҳанги сиёсӣ бараъло намоён аст, ҳоло норавшан мондааст. Дар шароити имрӯза барои аъзошавӣ ба Иттиҳоди Аврупо яқҷанд зинаҳои расмиро тай намудан лозим аст. Раванди асосӣ бастании шартнома ва тасдиқ шудани он мебошад, ки онро Комиссияи Аврупо назорат мекунад. Гуфтушунидҳои муҳимро давлатҳои аъзо ва давлатҳои номзад ба аъзоӣ мебаранд.

Аз лиҳози назарӣ ҳар як давлати аврупоӣ метавонад аъзои Иттиҳоди Аврупо гардад. Шӯрои Иттиҳоди Аврупо бо Комиссияи Аврупо ва Парлумони Аврупо машварат намуда, дар бобати оғози гуфтушунидҳо қарор қабул мекунад ё онро рад менамояд. Барои қабулшавӣ ба ин ҷиҳатҳо эътибор дода мешавад:

- давлати аврупоӣ будан;
- риоя намудани принципҳои озодӣ,
- идоракунии халқӣ - демократӣ,

-эҳтироми ҳуқуқи озодиҳои инсон,

-волоияти қонун;

Барои аъзо шудан чунин принципҳо талаб карда мешавад:

- мутобиқ будан ба низомномаи Копенгаген, ки Шӯро соли 1993 эътироф кардааст;

- кафолати идоракунии халқӣ, волоияти қонун, ҳуқуқҳои инсон;

- мавҷудияти иқтисоди бозори амалкунанда, ки қудрати ба рақобат тоб оварданро дорад;

- қобилияти қабул кардани аъзогӣ бо майли сиёсӣ, иқтисодӣ ва молиявӣ бо иттиҳод;

Бо чанд нукта метавон чунин хулоса кард, ки моҳи декабри соли 1995 Шӯрои Аврупо дар шаҳри Мадрид баъзе масъалаҳои дар боло номбаршударо аз нав дида баромад. Ба онҳо шартӣ нав ҳамроҳ карда шуд, ки мувофиқи он бояд қонунгузориҳои Иттиҳоди Аврупо ба қонунгузориҳои миллий сабт карда шаванд [2, с. 63].

Дар масъалаи пешгуи тараққиёти сиёсии Иттиҳоди Аврупо бошад, ин ҷо масъалаи дар пеш истодаи тавсеаи Иттиҳоди Аврупо ба Шарқ, дида баромада мешавад, зеро мувофиқи ақидаҳои яқдилонаи сиёсатшиносон ва мутахассисон ин тавсеа аҳамияти бузурги сиёсӣ дорад. Вобаста ба ин як қатор баҳсу муҳокимаҳо оиди як шакли том доштани ин ақида ба вучуд омаданд. Бешубҳа тавсеаи ҳамгирой дар сохтори Иттиҳоди Аврупо тағйиротҳои кулӣ ба вучуд меорад.

АДАБИЁТ

1. Арах М. Европейский союз: видение политического Объединения. М., 1998.
2. Баскин Ю.А. Фельдман Д.И. История международного права. М., 1990.
3. Борко Ю.А., Коргалова М.А., Юмашев Ю.М. Десять уроков Европы- Москва, 1994.
4. Борко Ю.А. Что такое Европейский Союз. М., 2000.
5. Борхардт К.-Д. Азбукаправа Европейского сообщества. / Серия «Европейский союз: Прошлое, настоящее будущее». Отв. ред. Борко Ю. А. -М.: Межд. изд. Группа «ПРАВО», 1994, с. 31.
6. Воронов К. Европейские сообщества: право и институты.- Москва. 1992.
7. Глухарев Л.И. Единый Европейский Акт -Договор о ЕС.- Москва, 1994.
8. Графский В.Г. Всеобщая история права и государства. М.,2000.
9. Договор о Европейском Союзе. Консолидированная версия. М., 2001.
10. Дюпюи Р.Э., Дюпюи Т.Н. История европейской интеграции (1945-1994). М., 1995.
11. Европейский Союз. Путеводитель. М., 2003.
12. История государства и права зарубежных стран /под ред. О.А.Жидкова. М., 1998. Т.2.
13. Крылова И.С. Европейский Союз: видение политического объединения».- Москва. 1998.

ПРЕДПОСЫЛКИ И ЭТАПЫ ЭВОЛЮЦИИ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В ЕВРОПЕ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ : СТРУКТУРНЫЙ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Вплоть до известных событий последних лет (наплыв мигрантов с Ближнего Востока и Северной Африки, Brexit, пандемия COVID-19 и др.) в научной среде и научной литературе существовал консенсус в отношении того, что Европейский Союз является успешной интеграционной моделью для других регионов мира. Несмотря на упущенные ошибки во социальной, миграционной политике и политике безопасности европейская модель все ещё не потеряла свою привлекательность. Европейский союз - это уникальное международное образование: он сочетает признаки международной компании и государства, однако формально не является ни тем, ни другим. Союз не является субъектом международного публичного права, однако имеет полномочия на участие в международных отношениях и играет в них большую роль.

В данной статье делается попытка проследить процесс становления Европейского союза поэтапно, анализируется политическая и экономическая ситуация европейских государств после второй мировой войны, поиска различных моделей объединения государств для восстановления разрушенной экономики послевоенной Европы. Проведенный структурный и функциональный анализ позволяет раскрыть многие не освещенные ещё в научной литературе стороны европейского интеграционного процесса.

Ключевые слова: интеграция, Европейский союз, холодная война, Европейский совет, европейский парламент, Римский клуб, Таможенный Союз, Маастрихтский договор, расширение ЕС на Восток.

PREREQUISITES AND STAGES OF EVOLUTION OF INTEGRATION PROCESSES IN EUROPE AFTER THE SECOND WORLD WAR : STRUCTURAL AND INSTITUTIONAL ANALYSIS

Up to the well-known events of recent years (the influx of migrants from the Middle East and North Africa, Brexit, the COVID-19 pandemic, etc.), there was a consensus in the scientific community and scientific literature that the European Union is a successful integration model for other regions of the world. Despite the missed mistakes in social, migration and security policy, the European model has not lost its attractiveness. The European Union is a unique international entity: it combines the characteristics of an international company and a state, but formally it is neither.

This article attempts to trace the process of formation of the European Union in stages, analyzes the political and economic situation of European states after the Second World War, the search for various models of unification of states to restore the destroyed economy of post-war Europe. The structural and functional analysis allows us to reveal many aspects of the European integration process that have not yet been covered in the scientific literature.

Keywords: *integration, European Union, Cold War, European Council, European Parliament, Club of Rome, Customs Union, Maastricht Treaty, EU enlargement to the East.*

Сведения об авторе:

Шерхонов Бахтовар Урозалиевич - соискатель кафедры зарубежного регионоведения Таджикского национального университета. Тел: (+992)9098963 00

About the author:

Sherkhonov Bakhtovar Urozalievich - the applicant of the Department of Foreign Regional Studies of Tajik National University. Тел: (+992) 909 89 63 00

ТДУ: 378:9(581)

ИНЪИКОСИ БАЪЗЕ МАСЪАЛАҲОИ ТАЪРИҲИ БУХОРО ВА АФҶОНИСТОН ДАР АСАРҲОИ А. БЁРНС

Негматов Д.Н., Шамсиддинова Г.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айни

Моҳи март соли 1809 дар Техрон, дар натиҷаи гуфтушунидҳо миёни Эрон ва Англия шартнома ба имзо расонда шуд, ки дар ҳолати ҷанги он ҳамачониба намояд. Дар ҳуди ҳамин давра намояндагӣ англисӣ бо сарвари Чарлз Меткаф ба пойтахти Панҷоб - Лохур фиристода шуд, то ки ба Ранчит Сингх дар қори дар зери ҳокимияти худ муттаҳид кардани тамоми Панҷоб ҳалал расонад ва онро муқобили Афғонистон барангезад. Дар зери фишори лашкари британи, ки дар марзҳои панҷобӣ мутамарказ гашта буданд, Ранчит Синг маҷбур шуда буд, ҳукмронии Англияро ба соҳилҳои чапи дарёи Сатлеч, ки пештар ба ҳайати давлати Сикхҳо ворид буд, эътироф намояд. Ин бо шартномае, ки 25 апрели соли 1803 дар Амритсар, на чандон дуртар аз Лохур, ба имзо расонда шуда буд, тасдиқ карда шуд.

Ҳаёти А.Бёрнс маҳз ба ҳамин воқеаҳо алоқамандӣ дошт. Маълумотҳо доир ба шарҳи ҳоли ӯ, асосан аз иншои ӯ “Саёҳат ба Бухоро” ва қайдҳои асари ӯ дар Афғонистон Махан Лал, ки дар охири солҳои ҳаёти А.Бёрнс дар Кобул ӯро доимӣ ҳамроҳӣ карда шохиди тамоми воқеаҳо, ки он замон дар Афғонистон рӯй медоданд, гирифта шудаанд. Баъзе маълумотҳо оид ба шарҳи ҳоли А.Бёрнс аз китоби Михаил Гус «Дуэл в Кабуле» истифода шуданд [5, С.35]. Мувофиқи маълумотҳои ҳуди А.Бёрнс, ӯ дар соли 1805 дар оилаи Мири шаҳри Монтроз Чеймс Бёрнс, ҷияни амакбачаи шоири машҳури Шотландия Роберт Бёрнс таваллуд шудааст. Дар оила онҳо чор бародар буданд. Бародари калонии ӯ тибро афзал шуморида, дар Лондон таҳсил мекард, то ки баъдан дар Ҳиндустон хизмат намояд. Бародари дуюм дар коргоҳи дӯсти падараш майдасолори маҳаллӣ кор ва таҳсил мекард. Бародари сеюм худро ба қори динӣ бахшида буд. Ончи ба ҳуди Александр дахл дошт, пас ӯ таърихро авло дониста ба омӯзиши қорҳои таърихӣ шуғл варзида, ба фаъолияти сиёси ҷидду ҷаҳд мекард. Ӯ хеле илмдӯст буд ва аз бачагӣ бахсҳои шифохиро бо ҳамсолонаш дӯст медошт. Падар, ки ниятҳои ҷавонро хуб медонист, ба дӯсти худ, аъзои парламент Чон Юм, ки дар он замон дар Монтроз агенти сиёсӣ буд, муроҷиат кард. Бо кӯмаки ӯ Александр ба рӯйхати юнкерҳои пиёдагард дар Бомбай ворид карда шуд.

Барои сафарбарӣ ба Ҳиндустон ба Александр лозим меомад, ки аз суҳбат бо аъзои Шурои директорони ширкати Ост-Индия, ҷониби Стенли Кларк гузарад. Бинобар ин, Чон Юм 15 март соли 1821 Александрро ба идораи Стенли Кларк, барои гузаронидани

сухбат овард. Вале гуфт, ки ӯ ба рӯйхати юнкерҳо дар Бомбай дохил карда шудааст ва дар ин ҳол қайд кард, ки ӯ дар моҳи июн-ҳангоме, ки ба синни 16 солағӣ мебарояд, ба Бомбай раҳсипор шавад. То он вақт ба ӯ лозим меомад, ки бо профессор Чилхирст аз машғулияти омодагӣ гузашта ва баъди он дар назди аъзоёни Шурои директорон савганд қабул намояд. Александр дар назди профессор Чилхирст ду моҳ таълим гирифта, бо қоидаҳои будубош дар Ҳиндустон шинос шуд. Дар тули ин ду моҳ Александр инчунин забонҳои ҳиндӣ ва банғолиро низ омӯхт [6, с. 132].

Ҳамин тарик, баъди курси думоҳаи омодагӣ ва савгандёдкунӣ, 7 июни соли 1821 Александр бо бародари худ духтур Чеймс бо киштии «Сарра» аз Лондон ба самти Бомбай ба шино баромада, 21 октябри соли 1821 ин сафар ба анҷом расид.

5 ноябри соли 1821, Александр Бёрнс ба баталёни 1-уми полки 3-юми пиёдагарди маҳаллӣ дар Бомбай ба қайд гирифта, 19-ноябр дар парад иштирок намуд. Азбаски ӯ ба илм ва сиёсат шуғл меварзид, ба зудӣ имтиҳонхоро ба тарҷумонӣ супорид. Ин қадами нахустин дар он болоравии ҳарбӣ сиёсие буд, ки дар бораи он ӯ мудом орзу мекард.

А.Бёрнс ба ситоди бригадаи лашкари саҳроӣ ба сифати квартирмейстер-мудирӣ манзил ва озуқаи аскарон ба хизмати сафарӣ фиристода шуд ва дар тақдирӣ ӯ гардиш ба амал омад. Ӯ дар он ҷо бо капитан Поттинчер шинос шуд. А.Бёрнс ба Катч омада вақти зиёдро ба тартиб додани харитаи роҳҳои то ин замон номаълум дар Шимол сарф менамуд. Дар соли 1826 А.Бёрнс аз Катч ба Бомбай ба сифати ёрдамчии генерал-квартирмейстер лашкари Бомбай баргардонда шуд [8, с. 230].

21 январи соли 1831 гурӯҳи А.Бёрнс бо флоти иборат аз 5 киштии маҳаллӣ аз Мандив ба Катча ба роҳ баромада. Беғоҳии 24-уми январ онҳо дар резишгоҳи Коришоҳи Шарқии Ҳинд, ки онҷо амирони Синд ҳукмронӣ доштанд, лангар партофтанд ва А.Бёрнс ба Дарадчи ба назди идораи амирон қосид фиристод ва аз ниятҳои худ хабар дод. Баъд аз якҷанд рӯз тӯдаи одамони мусаллаҳ-аскарони амирон расида омада, ба тафтиши киштиҳо оғоз карданд. Онҳо ягон чизи шубҳанок пайдо накарда, ҳатто аз силоҳ надоштани онҳо ба таъҷуб афтоданд. Гуфтушунидҳо муваффақияте надоданд ва А.Бёрнс ба ҳокимони Синг ва дастнишонда сиёсии Англия дар Катч полковник Поттинчер нома равон кард [1, с. 119].

А.Бёрнс ду маротиба кӯшиш ба ҳарҷ дод, ки ба Лоҳур назди Ранчит Синг дарояд, вале ба Синг расида ба таҳқиру маҳрумиятҳо дучор гашта, маҷбур шуд, ки қафо баргардад.

Баъди гуфтушунидҳо ва муҳокимаҳои тулонӣ полковник Поттинчер ва ҳокимиятҳои маҳаллӣ аз Ҳайдаробод номаҳое дастрас шуднд, ки дар онҳо қайд мешуд, ки А.Бёрнс бо гурӯҳи худ метавонад бо роҳҳои хушкӣ ба воситаи мулкҳои Синд роҳ пеш гирад.

Дар моҳи март соли 1830 А.Бёрнс бори сеюм барои воҳӯрӣ бо Ранчит Синг раҳсипор шуда, ба шаҳри Паттӣ расид. Ӯро Саид Чидалшоҳ, ки меҳмондор, яъне амалдори олимақом ё қабулқунандаи меҳмононро ҳамроҳи мекард. Баъди интизории начандон тӯлонӣ ба назди онҳо намояндаи амир Саид Зулфиқоршоҳ расида омад ва изҳор кард, ки ба ӯ супориш дода шудааст! А.Бёрнсро ба Ҳайдаробод ҳамроҳӣ намояд. Александр ба таври қатъӣ ба онҷо рафтани раҳ карда гуфт, ки мардуми авом дар Синд ду маротиба ӯро аз мамлакат ронданд. Ӯ шарт гузошт, ки агар амир хоҳони мустақкам кардани риштаҳои дӯстӣ бо Англия бошад, пас ӯ бояд ба онҳо иҷозат диҳад, ки роҳи худро ба воситаи дарёи Ҳинд идома диҳанд. А.Бёрнс қобилиятҳои фавқуллодаи дипломатӣ матонат ва мардонагӣ зоҳир намуда баъди муколамаҳо ва гуфтушунидҳои тулонӣ ба шино ба воситаи дарёи Ҳинд иҷозат гирифт. Ӯ ва ҳамсафаронаш ба воситаи дарёи Ҳинд гузашта он мавзъро бодикқат омӯхта, наворбардори геодезӣ ва магнитиро ба анҷом расонида, намунаҳои флора ва фауна (олами наботот ва ҳайвонот)-ро чамъ оварда, мекӯшиданд шиносӣ ва робитаҳоро ба роҳ монанд.

Ниҳоят, дар нимаи дуҷуми моҳи апрели соли 1830 А.Бёрнс ба Ҳайдаробод расид. А.Бёрнс бо гурӯҳаш аз тарафи одамони вазири синдӣ Валӣ Муҳаммадхон пешвоз гирифта шуд ва онҳоро дар хонаи ин вазир ҷойгир намуданд. Бинобар набудани вазир, писари ӯ меҳмондорӣ онҳо таъин карда шуд. Одамоне, ки муддати зиёд ба ҳудудҳои Синд воридшавии онҳоро манъ карда буданд, акнун онҳоро бо иззату эҳтиром қабул карда, ба онҳо хизмат мекарданд. А.Бёрнс ба амири Синд аз ҷониби писараш Носирхон муаррифӣ карда шуд. Амир А.Бёрнсро бо иззату эҳтиром қабул карда, изҳор кард, ки ӯ чи аз рӯйи қорҳои сиёсӣ ва чи хусусӣ дӯсти ӯ мебошад, зеро бародараш Александр Чеймс ӯро аз бемории хатарнок муолиҷа намуда буд. Дар ин ҳол ӯ хоҳиш намуд, ки ҳама душворию мушкилотҳо ва монеаҳо, ки пеш аз ин воҳӯрӣ руҳ дода буданд,

фаромӯш кунанд ва кайд кард, ки иттифоқчии ҳукумати британи ва дӯсти самимии А.Бёрнс ба шумор хоҳад рафт.

Ҳангоми будубош дар Ҳайдаробод А.Бёрнс маводҳои муҳими сершумор дастрас кард, ки чамъоварӣ кардани онҳо яке аз вазифаҳои аввалиндараҷаи ӯ ба ҳисоб мерафт.

А.Бёрнс ҳама мушкилотҳоро бартараф карда 18-уми июли соли 1831 ба пойтахти Панҷоб – шаҳри Лоҳур расид ва аз ҷониби роҳбарони он ва шахсан Ранчит Синг ба таври ботантана истиқбол гирифта шуд. Баъдан А. Бёрнс ба таври ботантана ба ӯ панҷ аспро, ки амали Англия ба Ранчит Синг бо аломати эҳтиром ҳамчун тӯҳфа фиристода буд бо нома аз номи Элленбор супорид [4, с. 146].

Доираҳои ҳукмрони Лондон вазъи сиёсии минтақаро омӯхта, ба ҳулосае омаданд, ки ба Ҳиндустон аз ҷониби Россия хатар таҳдид намекунанд. Бо тавсияи ҳукумати Англия Бентинк мебоист эъзомияи одамони соҳибмаълумотро баҳри дастрасӣ кардани маълумотҳо доир ба мамлакатҳое, ки бо Мовароуннаҳр ва Каспий ҳамҷавор буданд, мефиристод. Ин вазифаи махсус ва мураккабро Бентинк ба А.Бёрнс вогузор кард.

23-юми феввали соли 1831 А.Бёрнс дар Деҳлӣ шиноснома гирифта 3-юми январи соли 1832 ба воситаи Сатлеч ба Панҷоб гузашт [2, с. 234].

А.Бёрнс оиди ин бозии дутарафа хабар надода, шитоб накарда сӯи Кобул ҳаракат мекард. Бо ӯ чарроҳи лашкари банғол Чеймс Черард, заминсанҷ Муҳаммад Алӣ, ки дар донишқадаи муҳандисӣ дар Бомбай таҳсил мекард ва ҳиндуе аз Кашмир Мохан Лал, ки донишқадаи англисиро дар Деҳлӣ хатм карда буд, ҳамсафарӣ доштанд. Аз хизматгорон А.Бёрнс танҳо як нафарро нигоҳ медошт, то ки ӯ ва ҳамсафаронашро одамони дороияшон кам пиндор намоянд. Дар ин ӯ воситаи дурусти таъини бехатарии худро медид.

Ҳангоми сафар ба Кобул А.Бёрнс бо мақсади бехатарии худ шакли осӣгии либосро ба бар карда, мӯйи сари худро тарошида, риши худро ранги сиёҳ кард, то ки ба сокинони маҳаллӣ монандӣ дошта бошад. Ӯ бо забони форсӣ ба монанди забони модарии худ хуб ҳарф мезад, расму одатҳои онҳоро пайравӣ мекард, дини онҳоро эҳтиром мекард вале дар ин ҳол ҳеҷ гоҳ аврупоӣ будани худро пинҳон намедошт.

Вақте ки А.Бёрнс ба Кобул омада расид, ба он чидду чаҳд мекард, ки ӯро ба ҳоким муаррифӣ намоянд. Бегоҳии 4-уми майи соли 1832 ҳокими Афғонистон Дӯстмуҳаммадхон (1826-1863) барои қабул ӯро ба қасри Болои Ҳисор, ки ӯ ба онҷо якҷо бо ҷаноби Волф рафта буд, даъват кард. Дӯстмуҳаммад онҳоро дӯстона қабул кард.

Ҳангоми будубош дар Кобул А.Бёрнс ба мавзӯҳои ҷолиби он шинос шуда, маводҳои барои англисҳо заруриро гирд овард. Аз ҷумла, ӯ доир ба Кобул менависад «Кобул шаҳри фалаҷ ва серодам буд. Он шаст ҳазор аҳоли дошт. Бозори калон аз растаҳои зебо иборат буда, қариб 600 фут дарози ва 30 фут паҳноӣ дошта, он ба чор қисмати баробар тақсим гашта буд. Нақшаи шаҳр хеле хуб тарҳрезӣ шуда буд, вале фаввораҳо ва ҳавзҳои об акнун дар ҳоли ҳароб қарор доштанд» [9, с. 111].

А.Бёрнс 27-уми июни соли 1832 ба Бухоро омад. Ӯ дар ин бора чунин менависад, ки баробари ба Бухоро омадан ташвиши аввалини мо ин тағйири либос кардан ва аз ҳама ҷиҳат ба қоидаю қонунҳои дар ин мамлакат ҷоришуда риоя кардан буд, гарчанде мурочиат кардан ба вазир метавонист эҳтимол моро аз чунин зарурат ҳалос мекард. Наздикиҳои соати ду қушбегӣ аз қорҳои шахсӣ ва мақсадҳои ба ин мамлақати дурдаст омадани ӯ пурсон шуд. Он гоҳ А.Бёрнс ба ӯ қиссаи сафарҳои нақл карда шиносномаи аз генерал-губернатори Ҳиндустон доштаашро пешниҳод кард. Вазир бодиккат онро хонда баромад. Баъдан А.Бёрнс илова кард, ки азбаски Бухоро дар миёни тамоми шаҳрҳои шарқӣ шаъну шуҳрати ниҳоят зиёд дорад, ӯ қариб ки дидаю доништа ба Туркистон омадааст, то ки онро бубинад [5, с. 231].

Қушбегӣ аз қасбу қор ва шуғли ӯ пурсон гашт ва А.Бёрнс ҷавоб дод, ки ӯ дар лашкари ҳиндӣ аскар шуда хизмат мекунад. Минбаъд гуфтугӯҳо дар атрофи урфу одатҳо ва сиёсати Аврупо ва хусусан Россия, ки ӯ бо он хеле хуб шинос буд, идома карданд. Дар ҷавоб ба саволи онҳо А.Бёрнс гуфт, ки ӯ бо худ оқтанд дорад ва ин асбобро бо худ танҳо барои он мегардонад, ки мушоҳидаи ситораҳо ва дигар ҷирмҳои осмониро хеле дӯст медорад ва онҳо барои омӯзиш хеле ҷолиб мебошанд.

Баъд аз ду рӯз ин пешниҳод ба А.Бёрнс аз нав ба назди қушбегӣ даъват гардид ва ӯро дар доираи шахсиятҳои бунуфуз, ки мехост онҳоро муаррифӣ намояд, дарёфт намояд. Баъди ин қушбегӣ эълон кард, ки хушнуд мебуд, агар бегоҳиҳо ӯро дар хонаи худ бинад ва хоҳиш кард, ки ба ягон чизи нодире, ки аз Ҳиндустон ё ватани худ овардаанд, нишон диҳанд.

А.Бёрнс ба ӯ қутбномаи нави патентдорро бо тамоми винтҳои сершумор ва рефлекторҳо нишон дода ба ӯ истифода ва манфиати онро шарҳ дод. Инро шунида

кушбегӣ бо исрор фурӯхтани онро хошиш кард. Вале А.Бёрнс ўро бовар кунонд, ки ин ашӯро дидаю дониста аз Ҳиндустон чун тухфа овардааст, зеро эътимоди онҳоро ба дин хуб медонист ва ин асбоб имкон медиҳад ба таври дақиқ мавқеи Маккаро муайян созад ва қиблаи масҷиди калонро, ки ӯ он вақт дар Бухоро бунёд мекард, санчида барояд. Қушбегӣ бо мамнуният ин тухфаҳоро қабул кард. Баъди ин қор А.Бёрнс бо рафиқони худ часуруна аз хона баромада, дар рӯзи равшан нотарсона сайру гашт карда, беҳавф аз тамоми шаҳр дидан мекарданд.

А.Бёрнс ҳангоми сайру гашти худ дар шаҳр бодикқат доир ба тамоми ашӯҳо ва масъалаҳое, ки барои ӯ чолиб буданд, мушоҳида карда, бисёр маълумотҳои чолиб чамъ овард.

ӯ ба ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳр таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекард. ӯ ба тарзи ҳаёти халқиятҳои гуногун, ки дар Бухоро истиқомат доштанд, машғулияти онҳо диққат меод. Ахлоқ, шуғл, тарзи ҳаёт, муносибати сокинони маҳаллиро бо муҳочирони омада меомӯхт. Аз рӯйи маълумотҳои ӯ, дар Бухоро то 4000 яҳудиён истиқомат доштанд.

А.Бёрнс қайд мекунад, ки аз рӯи суханони одамон, аз чор сеяки сокинони Бухоро баромади ғуломӣ доштанд. ӯ оиди сокинони Бухоро менависад, ки онҳо асосан ба шаҳр бо аспҳо меомаданд ва ҳамавақт пойафзолҳои пошнаи баланд ва борик дошта мепӯшиданд. Бисёр шахсиятҳои бонуфуз, доро аз болои мӯзаю пойафзол кафш мепӯшиданд ва ҳангоми ворида хона шудан онро аз по мекашиданд.

Занони Бухоро қисмати зиёдашон аспсавор мегаштанд ва дар зин миёни мардон менишастанд. Шумораи ками онҳо пиёда гашта, ҳамаи онҳо бо рӯйпӯши сиёҳи муинағӣ гаштугузор мекарданд.

Аз рӯи мушоҳидаҳои А.Бёрнс, дар бозорҳои Бухоро тичорати гарму чушон пеш бурда мешуд. Онҳо бозори ғуломфурӯшӣ ҳам вучуд дошт, ки қисмати зиёди онҳоро туркманҳо аз Форс ташкил меоданд. Онҳо хитоихоро ҳам мефурӯхтанд, гарчанде ки ин ҳолат кам рӯй меод.

Оиди вазъи ҳиндуҳои бухороӣ А.Бёрнс қайд мекунад, ки ба онҳо дар Бухоро иҷозат намедоданд, ки ибодатгоҳҳо сохта, бутҳо гузоранд, чараёнҳои динӣ созмон диҳанд. Онҳо қиззия ё андози сарикасӣ пардохт мекарданд. Ба онҳо таҳқир кардани мусулмонон ё муносибати аҳмақонаро раво дидан манъ карда шуда буд.

Дӯсти А.Бёрнс бо қушбегӣ батадрич мустаҳкам мешуд ва аз ҳолати мувофиқ истифода карда А.Бёрнс аз ӯ хошиш кард, ки ўро бо ҳоким муаррифӣ намояд, аммо ин қор муваффақият пайдо накард. А.Бёрнс ба он муваффақ шуд, ки бо қушбегӣ ба он дараҷае муносибатҳои хуб барқарор намоянд, ки борҳо меҳмони вазири якуми Бухоро гардад. ӯ бо қушбегӣ масъалаи бозгашти худро муҳокима кард.

А.Бёрнс дар тули саёҳати беш аз якуниммоҳа бо бисёр мочароҳо ба воситаи мулкҳои хевагӣ ва заминҳои туркманҳо гузашта 11-уми сентябр қорвони онҳо аз маҷрои хушкшудаи дарёи Таҷан гузашта, 14-уми сентябр дарвозаҳои шаҳри Машҳад ба рӯйи онҳо боз гардид.

Дар Машҳад А.Бёрнс бо шахзодаи форсӣ Аббос Мирзо, ки барои ӯ намоиши артиллериро, ки ба он англис Линдсей фармондихӣ мекард, пешкаш кард, дидорбинӣ намуд. Ҳангоми суҳбат бо А.Бёрнс валиаҳчи тахти форсӣ ба ӯ гуфт, ки ба Англия дастгирӣ намудани Эрон муфид мебошад, вале барои ин субсидҳо зарур мебошад. Онҳо дар атрофи дигар мавзӯҳо ҳам суҳбат карданд. Дар анҷоми суҳбат Аббос Мирзо ба ӯ гуфт, ки ӯ метавонад ба ҳама мулкҳои мамлақати ӯ беҳатар, сафар намояд [8, с. 233].

Дар Машҳад А.Бёрнс оромгоҳи Имом Ризо ва қабри Нодиршоҳро, ки сад сол қабл Ҳиндустонро фатҳ карда буд, зиёрат кард.

22-юми октябр А.Бёрнс ба Техрон омада расид ва дар хонаи сафари британи дар Эрон сэр Чон Кемпбелл, ки 26-уми октябр ўро ба шоҳи Эрон Фатҳалишоҳ муаррифӣ кард, қарор гирифт. Фатҳалишоҳ бо А.Бёрнс суҳбати тулонӣ дошт, ки дар он аз ҷониби англисҳо сафир Чон Кампбелл, капитан Макдоналд ва аз ҷониби Эронӣ вазирони ӯ хузур доштанд.

Шоҳ аз ӯ оиди саёҳатҳо доир ба Кобул, Бухоро ва дигар мамлақатҳои ташрифовардаи ӯ пурсон шуд. Баъд ӯ аз А.Бёрнс пурсид, ки чунин саёҳати вазнинро ӯ барои чӣ пеш гирифтааст ва А.Бёрнс посух дод, ки “Танҳо аз ҳисси кунҷқобӣ ба ин мамлақатҳои бегона”.

А.Бёрнс дар Техрон даҳ рӯз қарор гирифта 1-уми ноябр онро тарк карда ба самти Бушер раҳсипор шуд. Дар Бушер ӯ ба киштии “Клаив” нишаст, ки он махсус он ҷо аз тарафи ширкати Ост-Индия ба хотири омадани А.Бёрнс нигоҳ дошта мешуд. 10-уми декабр ба таври қатъӣ Эронро тарк карда, 18-уми январ соли 1833 ба Бомбай омад.

Баъд барои пешниҳод кардани ҳисобот оиди саёҳатҳои худ ба генерал-губернатори Ҳиндустон, лорд Уилям Бентинк ба Калкутта рафт [7, с. 13].

Дар миёни Александр Бёрнс маълумотҳо мушоҳидаҳо ва андешаҳои сершумор оиди сиёсат ва стратегияи бузурги Англия дар Осиёи миёна гирд оварда шуда буд. Тобистон асари А.Бёрнс ба таъб расид ва муваффақияти калон пайдо кард. А.Бёрнс аз ҷониби чамбияти чуғрофии Лондон ва Париж интихоб гардид. Дар Англия ӯ медали тиллоии чамбияти чуғрофӣ ва медали нукраро аз ҷунин чамбияти парижӣ сазовор гардид. Бе овоздихӣ ба Атенеум-клуби аристократӣ қабул карда шуд.

Дар ибтидои тобистони соли 1835 бо дархосту тавсияи Палмерстон А.Бёрнс ба воситаи киштӣ ба Бомбай рафт ва аз онҷо ба Катч ба мансаби пештарааш ёрдамчии гумошта соҳиб шуд. Дар моҳи март соли 1836 ба Ҳиндустон генерал-губернатори нав лорд Окленд омад, ки ӯ шахси бовариноки Палмерстон ба ҳисоб мерафт. А.Бёрнс пештар дар Лондон бо Окленд суҳбати дуру дарозе дошт, ки он вақт Окленд ӯро ҳамаҷониба хуб омӯхта, доир ба қобилиятҳои ӯ таасуротҳои баланд пайдо карда, буд. Бинобар ин, Окленд дар Ҳиндустон А.Бёрнсро назди худ даъват карда, ӯро дар раёсати назди худ баҳри иҷрои супоришҳои махсусан муҳим ба кор таъин кард.

Амир Дўстмуҳаммадхон иваз шудани генерал-губернаторро омили мусоид шуморида, дар соли 1836 дар мубориза ба муқобили сикхҳо аз англисҳо ёри пурсид, аммо Окленд ба ӯ фаҳмонд, ки Ранчит Сингх дўсти Англия ба ҳисоб меравад ва бинобар ин, ӯ хоҳони он аст, ки онҳо баҳси худро бо роҳи дўстона ҳал намоянд.

Дўстмуҳаммадхон умедашро аз англисҳо қанда ба шоҳи Эрон ва подшоҳи рус нома фиристод, то ки онҳо дар қори мубориза бо сингхҳо ӯро ҷонибдори намоянд. Аммо ӯ аз онҳо ягон ҷавоби мусбӣ нагирифт.

Дар ин давра Эрон ба мубориза барои Ҳирот кашида шуда буд, ки ҳокимони қандаҳорӣ мехостанд онро ба Қандаҳор ҳамроҳ намоянд ва барои ин барои кумак ба шоҳи Эрон муроҷиат карда буданд. Ба маслиҳати ҳукумати рус пайравӣ карда шоҳи Эрон мехост худ амалиётро оиди соҳиб шудан ба Ҳирот оғоз намояд.

Комитети махфӣи директорони ширкати Ост-Индия 25-уми июли соли 1836 ба Окленд номаи махсус фиристод, ки онро бо нишондоди Палмерстон навишта буданд. Ба генерал-губернатори Ҳиндустон пешниҳод карда мешуд, ки баҳри омӯзиш ҳамаҷониба вазъ дар Афғонистон тамоми чораҳоро андешад ва бо баҳонаи истодагарӣ ба “таъсири рус” ба Окленд супориш дода шуд, ки агар ӯ “зарур шуморад, ба таври қатъӣ ба қорҳои афғонӣ дахлат намояд”.

Маҳз дар ҳамин давра Окленд аз амири афғонӣ бо хоҳиши маҷбур кардани сикхҳо ба баргардонидани Пешовар ва дигар заминҳои афғонӣ нома гирифта буд. Вале англисҳо худ мехостанд Пешоварро ҳамчун маркази стратегӣ ишғол намоянд ва умуман ба Дўстмуҳаммадхон мақсади ёрӣ расондан надоштанд. Дар моҳи августи соли 1836 дар Кобул ҷавоби Оклендро гирифтанд ва дар он гуфта мешуд, ки Англия мехоҳад афғонҳоро ҳамчун миллати нашъунамоёфта бипазирад ва мехоҳад муносибатҳои тичоратиро бо Афғонистон ба низом дароварда ва бо ин мақсад ба Кобул сафири махсус мефиристад.

Сабаби асосие, ки Англияро ба қарор оиди фиристодани А.Бёрнс ба Кобул водор сохта буд, на масъалаҳои иқтисодӣ ва таҷоратӣ буданд ва бо киштигардӣ дар дарёи Ҳинд алоқамандӣ доштанд, балки он буд, ки Россия шоҳи Эронро ба забт кардани Ҳирот талаб мекард. Маҳз ҳамин ҳолат ҳукумати британиро ба изтироб меовард ва он қарор дод, ки ба Афғонистон робитаи бевосита барқарор намояд, то ки ба муттаҳидшавии Дўстмуҳаммадхон ва садрҳои қандаҳорӣ бо шоҳи Эрон дарқори забти Ҳирот роҳ надиҳад.

Ҳамин тавр, дар охири моҳи ноябри соли 1836 А.Бёрнс аз генерал-губернатори Ҳиндустон дастур гирифт, ки оиди ташкили эъзомия ба Кобул чораҳо андешад. Гурӯҳи А.Бёрнс 26-уми ноябр аз Бомбай шиноро оғоз карда, ба воситаи Синд, Панҷоб ва Пешовар ба Кобул роҳ пеш гирифт. 6-уми декабр онҳо ба соҳилҳои Синд баромаданд. Ҳангоми ба дарёи Ҳинд дохил шудан А.Бёрнс барои роҳбарӣ ба лейтенантҳо Лиг ва Вуд дастури дарқориро тартиб дод. Яқум бояд ба мушоҳидаи характери ҳарбидошта ва сонӣ ба тадқиқоти дарё машғул мешуд. Ончи ба Лорд дахл дошт, пас ӯ мебоист ба машваратҳои таърихӣ ва геология машғул мешуд.

А.Бёрнс ба Кобул расида, бо Дўстмуҳаммадхон гуфтушунидҳоро оғоз кард. А.Бёрнс мубаддал гардонидани Ҳиндро ба шоҳроҳи киштигардӣ изҳор карда аз Дўстмуҳаммадхон талаб кард, ки Афғонистон барои тичорати империяи британи кушода эълон шавад. Амир ҳамкориҳои пурраи худро дар ин масъала ваъда дод ва гуфт, ки Англия дар бозгардонидани Пешовар ба ӯ ёрӣ расонад, пас ӯ ва ҳукуматаш дўстони

аз ҳама бовафоӣ ӯ мешаванд. А.Бёрнс ба ӯ дастгирии худро ваъда кард. Гуфтушунидхо муваффақона анҷом ёфтанд ва А. Бёрнс 20-уми декабри соли 1837 ба Окленд нома фиристода дар он қайд кард, ки ба эътидол даровардани муносибатҳои миёни Англия ва Афғонистон ҳеч гуна душворӣ надорад. Барои ин танҳо талаб карда мешавад, ки ҳокимияти британи ба хошишҳои одилонаи Дӯстмуҳаммадхон тавачҷуҳи ҳадди ақал зоҳир намояд.

А.Бёрнс ахборномаи худ оиди вазъи сиёсии Афғонистон маълумотҳои хеле муҳимро хабар дод. Чунончи ӯ дар яке аз маълумотномаҳои навишта буд, ки лашкари Дӯстмуҳаммадхон аз 12-13 ҳазор саворагон ва 2500 пиёдагардон иборат буда, 45 туп дорад [6, с. 312].

Вобаста ба мавқеи оштинопазир, ки “миссияи тичоратӣ”- и англисӣ ишғол карда буд бо нишондоди Дӯстмуҳаммадхон гуфтушунидҳои минбаъда беманфиат буданд ва 26-уми апрели соли 1838 А.Бёрнс Кобулро тарк кард.

Дар охирҳои соли 1838 лашкари англис бо шумораи умумии беш аз 30 ҳазор нафар барои ҳучум ба Афғонистон омода карда шуданд ва соли 1839 онҳо ба Синд зада даромада, баъдан бандаре ишғол карданд. Барои пешгирии кардани истодагариҳои ҳокими Калат Меҳробхон, ки мулкҳои он ба ҳайати Афғонистон дохил шуд ва ӯ ба сардорҳои қандаҳорӣ итоат мекард, англисҳо А.Бёрнс фиристодаанд. Аммо сарфи назар аз чидду чаҳди А.Бёрнс, Меҳробхон аз ҳамкори кардан бо англисҳо рӯ гардонд ва дар натиҷа баъди забт карда шудани Калата ӯ аз тарафи англисҳо кушта шуд.

Зимистон солҳои 1840-1841 норозигии аҳолии ҳангоме, ки шоҳ ба қароргоҳи зимистонаи худ, дар Чалолобод рафт, торафт авҷ гирифт. Маҳз дар ҳамин вақт аломатҳои нахустини муковимати миллӣ пайдо шуданд

Александр Бёрнс, ки ҳамагӣ 36 сол зиндагӣ кард, фурсат ёфт, ки дар ин вақти кӯтоҳ барои ҳукумати Англия кори зиёди муфидро анҷом диҳад. 2-юми ноябри соли 1841 қурбони сиёсати мустамликавии мамлакатаи худ гардид.

АДАБИЁТ

1. Бёрнс, А. Кабул в 1836, 1837 и 1838 годах. Путевые записки сэра Александра Бёрнса / А. Бёрнс; пер. с англ.-Ч. I.-М., 1847.- 450 с
2. Бёрнс, А. Путешествие в Бухару лейтенанта Ост-индийской компанейской службы Александра Бёрнса.- Ч. II.-М., 1848. – 502 с.
3. Бёрнс, А. Путешествие в Бухару лейтенанта Ост-индийской компанейской службы Александра Бёрнса.- Ч. III.-М., 1850. – 628 с.
4. Вамбери, А. Путешествие по Средней Азии СПб., 1874. - 383 с
5. Гус М.С. Дуэль в Кабуле. Ташкент, 1964-336 с
6. Mohan Lal.Cit.-Vol.II.- P. 395 с
7. Каландарова М.Г. Геополитика Англии в Центральной Азии в 20-30-е годы XIX в. по материалам экспедиции А.Бёрнса в Бухару в 1831 г.: автореф... дис. канд. ист. наук – Москва, 1995. - 25 с
8. Риштия С.К. Афганистан в XIX веке. Пер.с. перс М.К.Куркина, Мухаммед Рахим Хана,и предис. Ю.В.Ганковского –М.,1958 -368 с
9. Халфин Н.А. Провал Британской агрессии в Афганистане (XIX в - начало XX в.) - М.,1959-158 с

ОТРАЖЕНИЕ НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ БУХАРЫ И АФГАНИСТАНА В ТРУДАХ А. БЁРНСА

В статье рассматривается проблема жизни и деятельности Александра Бёрнса. Сэр Александр Бёрнс дипломат, капитан британской армии, путешественник и исследователь, принимавший участие в Большой игре. Также получил прозвище «Бухарский Бёрнс» за свой вклад в установление контактов с Бухарским эмиратом и его изучение. Родился в Монтрозе, Шотландия, в семье местного пробста, двоюродного брата всемирно известного шотландского поэта Роберта Бернса. С 16 лет находился на службе Британской Ост-Индской компании. Это способствовало тому, что он овладел фарси и хинди и получил назначение в Сурат в качестве переводчика в 1822 году. В 1826 году он был переведен в Кач, где стал помощником британского политического агента. Тогда он заинтересовался историей и географией северо-западной Индии и сопредельных стран, которые на тот момент были изучены довольно слабо.

Ключевые слова: Дипломат, Шотландия, путешественник, Бухарский Бёрнс, Калькутта, Лахор, Гиндукуш, Бухара, Афганистан, Персия, Кабул, Великобритания, разведчик, Индия.

REFLECTION OF SOME QUESTIONS OF THE HISTORY OF BUKHARA AND AFGHANSIAN IN THE WORKS OF A. BURNSA

The article describes about the life and work of Sir Alexander Burns diplomat, British Army captain, traveler and explorer who took part in the Great Game. He also received the nickname "Bukhara Burns" for his contribution to establishing contacts with the Emirate of Bukhara and its study. Born in Montrose, Scotland, in the family of a local priest, cousin of the world famous Scottish poet Robert Burns. From the age of 16 he was in the service of the British East India Company. This contributed to his mastery of Farsi and Hindi and was assigned to Surat as an interpreter in 1822. In 1826 he was transferred to Kutch where he became an assistant to the British political agent. Then he became interested in the history and geography of northwestern India and neighboring countries, which at that time were studied rather poorly.

Keywords: Diplomat, Scotland, traveler, Bukhara Burns, Calcutta, Lahore, Hindu Kush, Bukhara, Afghanistan, Persia, Kabul, Great Britain, scout, India.

Сведения об авторах:

Негматов Давлатшо Нурулович – кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 934237985
Шамсиддинова Гулру Саломудиновна - соискатель кафедры всеобщей истории и международных отношений Таджикского государственного педагогического университета имени С. Айни. 734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рӯдакӣ, 121. Тел.: (+992) 935222019

About the authors:

Negmatov Davlatsho Nurulloevich - candidate of historical science, Associate Professor of the Department of General History and International Relations of Tajik State Pedagogical University named after S. Avni. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 934237985
Shamsiddinova Gulru Salomudinovna – Applicant of the Department of General History and International Relations of Tajik State Pedagogical University named after S. Avni. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Ave., 121. Ph.: (+992) 935222019

ОМУЪЗИШИ СИЛСИЛАОИНҲОИ ҚАБЛ АЗ ТҶҲИ СОКИНОНИ ШУҒНОНИ ВМКБ ДАР АСОСИ НАЗАРИЯИ АРНОЛЬД ВАН ГЕННЕП

Шоинбеков А.А., Айдаров Ҳ.С.

Институтуи илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови АМИТ

Истилоҳи маросимҳои гузариширо бори нахуст соли 1908 мардумшиноси маъруфи фаронсавӣ Арнолд ван Геннеп (1873-1957) вориди илм гардондааст. Арнолд ван Геннеп маросимхоеро, ки ба бухрони фардии гардиши ҳаёт (таваллуд, ба балоғатрасӣ, бастанӣ ақди никоҳ, марг ва ғайра) ва силсилаи ҳодисаҳои тақвими робита доранд, тасвир ва тадқиқ карда, онҳоро дар гурӯҳҳо (категорияҳо)-и маросимҳои гузариш муттаҳид сохтааст. А. ван Геннеп се марҳилаи маросимҳои гузариширо муайян кардааст. Якум ҷудошавӣ (separation), дуюм фосилавӣ ё муваққатӣ (limen), сеюм барқароршавӣ ё пайвастанӣ (reaggregation). Ҳамчун мафҳумҳои илмӣ марҳилаи якуми ҷудошавиро - пеш аз лименарӣ, марҳилаи дуюм муваққатиро - лименарӣ ва марҳилаи сеюм барқароршавиро баъд аз лименарӣ меноманд.

Мо тасмим гирифтаем санҷидани бинем, се марҳилаеро, ки Арнолд ван Геннеп муайян кардааст, дар “силсилаоинҳои қабл аз тӯй”-и мардуми Шуғнон вучуд доранд ё не? “Силсилаоинҳои қабл аз тӯй” гуфта мо якҷанд расму оинхоеро дар назар дорем, ки сокинони Шуғнон аз рӯи урфу одат ва анъана қабл аз барпошавии маросими тӯй ба ҷо меоранд, ки бе иҷро кардани онҳо тӯйро барпо намекарданд. “Силсилаоинҳои қабл аз тӯй” дар Шуғнон аз оини “интиҳоби арус” ғоз ёфта, то русуми даъват кардан ба тӯй (jetchīd) идома меёбанд. Ба “силсилаоинҳои қабл аз тӯй”, оинҳои “интиҳоби арус” (khushchīd), “арусталабон - хостгорӣ” (guftugī- kheštīlāpt), “додани қалин” (kukhm -at – qalīn), “ҷомабурон”, “оини кулчапазӣ ва тайёр кардани ҳалвои ширин” (kulchū-yat-xīx rēxt), “даъват кардани меҳмонон ба тӯй” дохил мешаванд.

Ба ҳамагон маълум аст, ки қабл аз маросими тӯй яке аз шартҳои асосии интиҳоби арус ин ба ҳисоб гирифтани синну соли арус аст. Чунонки аз маълумотҳои муҳаққиқони гузашта

бармеояд, дар замони пеш дар Шугнон ва умуман дар миёни халқиятҳои Помир, вақте ки синну соли духтар ба 12-16 расиди буд, ӯро барои интихоби арус раво миданд [муфассал ниг: 4, с. 89; 1, с. 12; 2, с. 120; 6, с. 75; 8, с. 129; 12, с. 100].

Вале бояд гуфт, ки замони пеш ҳатто то солҳои 20-30-юми қарни XX-ум аксарияти аҳолии Шугнон синну соли худро аниқ намедонистанд, ки чанд сола ҳастанд. Фақат қисми каме аз рӯи ҳисоби мӯчал ва шахсони донишманду ҳисобдон синну соли худро медонистанду ҳалос. Аз ин хотир замони пеш аниқ синну соли духтарро намедонистанд, вале аз лиҳози биологӣ яъне ҷисман ба балоғатрасии ӯро муайян мекарданд. Вақте ки бача ё духтарро ба балоғатрасида ҳисоб мекарданд онҳоро хонадор мекарданд.

Арнолд ван Геннеп дар назарияи худ гузаштан аз як синну сол ба соли дигар, аз як давра ба давраи дигар (масалан аз кӯдакӣ ба бачагӣ, аз бачагӣ ба наврасӣ, аз наврасӣ ба балоғатрасӣ ва ғайра) дар доираи марҳилаҳои гузариш хеле хуб шарҳу тавзеҳ дода, як боби алоҳидаро таҳти унвони “обряди инициации” ба ин масъала бахшидааст [3, с. 64-107].

Мо бошад дар асоси назарияи ин олим дида мебароем, вақте ки дар Шугнон духтари ба балоғатрасидаро барои арус интихоб мекунанд, то барпо шудани тӯи арусӣ, арусшавандаю домодшаванда (дар давраи муносибатҳои патриархалӣ-авлодӣ) кадом марҳилаҳои гузаришро аз сар гузаронданд.

Оини якуми “силсилаоинҳои қабл аз тӯи” дар Шугнон “интихоби арус” аст.

Тибқи анъана дар Шугнон хонаводае, ки нияти барқарор кардани оилаи навро дорад, яъне ба ягон ҷавони ба балоғатрасидаи хонаводаи худ агар зан додани шаванд муайян мекунанд, ки киро барои арус интихоб кунанд. Ин марҳиларо дар Шугнон “*dīd dēd*” ‘дидан’ меноманд. Ин марҳилаи лименарнӣ-фосилавӣ барои интихоби арус аст. Агар духтареро доништа аллакай зери чашм карданд ин марҳила зуд хотима меёбад ва марҳилаи “арусталабон” оғоз меёбад. Вале, агар духтареро зери чашм накарданд, ба хешу таборони худ муроҷиат мекунанд, ки барояшон ягон духтареро “*dastnixūn*” ‘нишон’ диҳанд. Дар ин маврид марҳилаи рафти “*dīd dēd*” тул мекашад.

Баъд аз оне, ки духтареро ёфтанд падар ё бобои домодшаванда “*katanaki xūnā*” ‘калонсоли марди хона’ баъд аз маслиҳат кардан бо аъзоёни калонсоли оилаи худ ва ба як қарори муайян омадан ба пеши “*katanaki awlod*” калонсоли авлод меравад, то ки эҳтироми ӯро ба ҷо орад аз ӯ маслиҳату дуо гирад. Баъди ба як қарор омадани “*katanaki awlod-у katanaki xūna*” сардори хонавода ба хонаи худ баргашта барои ба хонаи арусшаванда рафтан омодагӣ мебинад.

Аз ин ҷо бармеояд, ки оини “интихоби арус” дар навбати худ аз ду марҳила “*dīd dēd*” ‘дидан’ ва маслиҳат кардан иборат будааст ва ҳар дуи ин марҳила лименарнӣ ҳастанд.

Вақте ки “*katanaki xūna*” -и домодшаванда бори нахуст ба хонаводае барои интихоби арус меравад ва онҳоро аз мақсаду нияти худ “огоҳ мекунанд”, оини дуюми “силсилаоинҳои қабл аз тӯи” “арусталабон” оғоз мегардад, ки марҳилаи нахусти онро “огоҳкунӣ” ном гузоштан мумкин аст ва ин марҳила барои волидайнӣ арусшаванда марҳилаи лименарнӣ аст.

Барои гузаштан аз марҳилаи лименарнӣ ба марҳилаи баъд аз лимарнӣ (яъне барқарор шудан бо хонаводаи домод) ва мустаҳкам кардани муносибатҳои байни хонаводаҳое, ки нияти барқарор кардани оилаи нав ҳастанд ва онҳоро минбаъд “*quda*” кудошаванда меноманд пай дар пай расму оинҳои анъанавии муқарраршуда анҷом дода мешавад.

Дар марҳилаи “огоҳкунӣ” волидайнӣ арусшаванда аз нияти волидайнӣ домодшаванда огоҳ шуда, барои розигии худро додан ё надодан вақти муайян мегиранд. Чунки ин як масъалаи муҳими ҳаёти аст. Онҳо низ аввал бо ҳам ва баъд бо калонсолони авлодашон маслиҳат мекунанд. Агар онҳо кудошавандашро намешинохтанд, нисбати авлоди ӯ аз калонсолонашон маълумот мегирифтанд. Замони пеш ба ҳислати домод он қадар қор надоштанд. Аз рӯи авлодаш муайян мекарданд, ки ӯ чи гуна шахс аст. Аз ин хотир дар муносибатҳои байниҳамдигарӣ дар миёни мардуми Шугнон мафҳуми “*zotdor*” ‘авлоддор’ ва “*bezot*” ‘беавлод’ нақши калидӣ мебозид. Онҳо ҳамчунин бо кудошаванда муносибатҳои худро дар гузашта ба ёд меоранд, ки авлоди кудошаванда нисбати авлод ё гузаштагони онҳо чи гуна муносибат доштанд. Агар калонсолони авлоди арусшаванда маълумоти амиқ надошта бошанд аз он деҳае, ки кудошавандашон аст, онҳо ба воситаи хешу таборони наздикашон, ки дар деҳаи ӯ зиндагӣ доранд маълумот мегиранд. Аз инҷо бармеояд, ки замони пеш нақши калонро дар муносибатҳои ҷомеавӣ муносибатҳои авлодӣ мебозиданд, на ин ки муносибатҳои

оилави байни ду оилаи кудошаванда ва ё аъзоёни алоҳидаи онҳо. Агар шуду авлоди домодшаванда нисбати авлоди онҳо доғдор набуд онҳо метавонистанд розигии худро диҳанд ва минбаъд ваколатро ба ихтиёри “*katanaki xūna*” гузоранд.

Ҳастанд ҳолатҳое, ки “*katanaki xūna*”-и арус дафъаи аввал розигии худро намедихад ва кудошаванда маҷбур мешавад такроран ду- се бори дигар ба хонаи арус биёяд. Дар миёни тоҷикони Афғонистон низ соҳиби духтар дар вақти оини гуфтугӯ зуд розӣ намешавад. Вале хостгорон ба нею нестони духтардор нигоҳ накарда, рафтуомадро қатъ намекунанд ва дубору себор омадан мегиранд. Охируламр падари духтар розигии хешу қавмҳояшро гирифта, ба хостгорон мегӯяд, ки “Шумо зур буден, маро набонден. Ави зур боло рафтаниш рост будак” [9, с. 71].

Ин марҳилаи дуҷуми арусталабон аст ки онро *tilaptow- guftugu* ‘*талабидан-гуфтугӯ*’ меноманд ва ин ҳам марҳилаи лименарнӣ барои ҳар ду тараф аст. Дар ин марҳилаи лименарнӣ-фосилавӣ волидаини арус барои ба як қарори амиқ омадан боз мӯҳлат мегиранд. Барои волидаини арус ин боиси фахр ҳисоб мешуд. Барои ҳамин падари домодшаванда рафтуомади худро ба хонаводаи арусшаванда давом дода кӯшиш мекунад, ки розигии онҳоро ҳар чи тезтар гирад.

Замони пеш барои гирифтани розигии волидаини арусшаванда ва хешу таборонаш кори осон набуд. Баъди гирифтани розигии хешу таборон “*katanaki xūna*” -и домодшаванда маҷбур мешуд, ки тавассути иҷрои кардани чандин расму оинҳои гуногун розигии онҳоро гирад. Аз қабилӣ: Шаб рафтан ба русуми гуфтугӯ ё “*tilabtow*”; баъд аз “*duzdaki - pursi*” талаб кардани арусшаванда ба ҳайси (*murtha-ziniyij*) мурдашӯй; бо назокатона истифода бурдани ибораҳои рамзomez ҳангоми гуфтугӯ (аз қабилӣ *masham zindagi talapt yathch*, ‘мо омадем, ки аз шумо зиндагӣ талаб кунем’); бурдани савғоти аз тарафи падари домодшаванда ба хонаи арусшаванда ва баъди чанд муддат ба таври рамзomez баргардондан (яъне розӣ набудан) ё барнагардондан (яъне рози будан)-и худро изҳор кардани волидаини арусшаванда; аз тарафи падари домод бо худ бурдани шахси калонсолӣ деҳа, халифа, ё хеши наздик ба хонаводаи арусшаванда барои гирифтани розигии волидаини арус; рост истодани падари домодшаванда дар шаби чумаъ дар “*dupescha*”-и хонаи падари арусшаванда; рост истодани падари домод дар назди падари арусшаванда вақте ки ӯ намози меҳонд ва ғайра [оид ба ин оинҳо муфассал ниг: 2,с. 121-124; 12,с.104-108].

Агар падар бо ин воситаҳо розигии онҳоро гирифта натавонад домодшаванда фақат як роҳ дошт истифода бурдани расми (*kiloguzguz*) –килогузгуз дар идгардаки Наврӯзӣ [оид ба ин оин муфассал ниг: 10, с. 44; 11,с. 161-162; 7, с.6-7].

Бояд қайд кард, ки агар кудошавандаҳо бо ҳам хеш, дӯстӣ наздик ва ё ҳамсоия наздик бошанд ё агар “*katanaki xūna*” -и домодшаванда як шахси бисёр бообрӯ ё мӯйсафеди солхӯрда бошад ва аз “*katanaki xūna*” -и арусшаванда калонсол бошад, волидаини арусшаванда розигии худро тезтар медиҳанд ва он расму одатҳои, ки “*katanaki xūna*” -и домодшаванда аз маҷбурӣ барои гирифтани розигии “*katanaki xūna*” -и арусшаванда иҷро мекунад дар ин маврид анҷом намедихад ва марҳилаи дуҷуми лименарнӣ “арусталабон” он қадар тул намекашад. Аъзоёни калонсоли хонаводаи арус розигии худро медиҳанд ва духтар минбаъд “*numzad*” ‘номзад’ - яъне интиҳоб ба арусӣ шуд.

Розигии арусшавандаю домодшавандаро тамоман ба эътибор намегирифтанд. Аз ин хотир ин фосилаи муваққатӣ метавонад вақти дарозро гирад.

Дар фарҳанги анъанавии мардуми Шугнон Вақте ки духтари ба балоғатрасида “номзад ба арус мешавад ӯ дар се марҳилаи гузариш қарор мегирад.

Якум барои ӯ марҳилаи *separation*- чудошавӣ оғоз меёбад. Ӯро аз ҳамсолону муҳити пештарааш чудо месозанд. Акнун ӯ бояд кирдору рафтори худро дигар кунад. Барояш баъзе қору кирдорҳои бачагӣ, ки то ин дам хос буд мамнӯъ (табу) мешаванд ва озодияш маҳдудтар мегардад. Нисбати ӯ чунин ибораҳо кор мефармоянд “ *A rizin minbad shi xu hatyot kim*”, “ *tutayat shich chor thedard gac, az xu kor xarminda ca* ”, “ *tu qad dundozat xarminda nasawi*”, Дар табақаҳои болои дар ин марҳила мамнӯниятҳо зиёдтар буданд.

Дуҷум баъд аз “*numzad*” шудани арус марҳилаи баъд аз лименарнӣ-пайваستшавӣ оғоз меёбад яъне ӯ аллакай “*numzad*” ба хонадони домод шудааст.

Сеюм дар баробари ин ду марҳила, марҳилаи лименарнӣ давом мекунад.

Ин чизҳо айнан ба домодшаванда низ дахл доранд. Яъне бо интиҳоб шудани арус марҳилаи кӯдакию ба балоғатрасии арусшавандаю домодшаванда пурра хотима меёбад онҳо ба овони “чавони” гузаштан оғоз мекунанд. Вақте ки онҳо “*nomzad*”

шуданд, дар марҳилаи *limen* - фосилавӣ муваққатӣ қарор мегиранд ва бояд ин марҳиларо то барпо кардани тӯй, ки марҳилаи *reaggregation*- барқароршавӣ аст аз сар гузаронанд. Онҳо бояд қоидаҳои хатмии рафтор, ки аз тарафи ҷомеаи анъанавӣ мардуми Шугнон муайян шудааст иҷро кунанд. Дар иҷрои ин қоидаҳо на фақат арусу домод, балки аъзоёни калонсоли оила ва авлод низ манфиатдоранд. Зеро, ки агар арусшавандаю домодшаванда дар марҳилаи лименарнӣ-фосилавӣ тибқи анъана рафтор накунанд онҳо ба марҳилаи баъд аз лименарнӣ-барқароршавӣ намерасанд. Ва агар тӯй барпо нашавад онҳо мақоми баланди “*xunčiyat niwenc*” (шоҳу арус-малика) ва сипас мақоми “зан” (*шгн. “yinik”*) “мард” (*шгн. “čorik”*)-ро намегиранд ва мақоми авлоди онҳо низ дар ҷомеа паст мегардад.

Бинобар ин ҳар ду тараф кӯшиш мекунанд, ки ҳар чи тезтар тӯйро барпо кунанд, чунки барои ҳар ду тарафи қудошавандаҳо ҳам марҳилаи баъд аз лименарнӣ-барқароршавӣ оғоз меёбад. Дар ин марҳила ба таври расмӣ русуми хостгорӣ (*xexi-čid*)-ро бо иштироки шоҳидони ду тарафа мегузаронанд. Русуми хостгорӣ анҷом ёфтани рафти “арусталабон” *tilaptow-guftug*-ро расман тасдиқ мекунанд. Пас аз ин ҷо бармеояд, ки хостгорӣ марҳилаи алоҳидаи “силсилаоинҳои қабл аз тӯй” набудааст, балки нуктаи ҳалқунандаи оини арусталабон будааст. Дар вақти хостгорӣ халифа фотеҳа мехонад, ки ин як шакли “сеҳри сухан” барои бо ҳам пайванд кардани арусшаванда ва домодшаванда ба шумор меравад. Барои ҳамин баъди фотеҳа хондан онҳоро (*fota čugjin*) фотеҳа кардагӣ меноманд ва онҳо ба таври расмӣ мақоми (*xicmenj*) арусшаванда ва (*xicmunj*) домодшавандаро мегиранд. Гирифтани фотеҳа ва мақоми нав барои арусшаванда ва домодшаванда боз як марҳилаи дигари гузариш ба *reaggregation*- барқароршавӣ аст.

Вале баъд аз оини хостгорӣ ҳам марҳилаи лименарнӣ-фосилавӣ идома меёбад. Яъне арус алҳол бо аъзоёни хонаводаи домод пурра барқарор нагардидааст.

Чунонки, А. ван Геннеп менависад, дар ин давра марҳилаи лименарнӣ чунон тул мекашад, ки вай ба як марҳилаи мустақил мубадал мегардад. Ва *ӯ* ба хулоса омадааст, ки гузаштан аз айёми наврасӣ ба никоҳ як чанд силсила оинҳои ҷудошавӣ, фосилавӣ ва барқароршавиро дар бар мегирад [3,с.16].

Дар фарҳанги анъанавии мардуми Шугнон низ муайян гашт, ки оини “арусталабон” дар навбати худ аз панҷ оини дигар “огоҳкунӣ”, “маслиҳат кардан ё муайян кардани шахсияти домод ва авлоди *ӯ*”, гирифтани розигии (*katanaki xūna*)-и арус, (*nūmzad*) шудан ба арусӣ ва хостгорӣ иборат будааст ва ҳамаи оинҳои марҳилаҳои лименарнӣ-муваққатӣ ҳастанд.

Бо анҷом додани русуми хостгорӣ арусшаванда аз одами “бегона” ба одами “худӣ” қисман табдил меёбад, вале вақте ки қалин месупоранд арусшаванда пурра “худӣ” мешавад, чунки аллақай ҳаққашро супурдаанд. Н. А. Кисляков қалинро институти хариду фурӯши зан номидааст ва навиштааст, ки он таърихан ба давраҳои пайдоиши оилаи падаршоҳӣ алоқаманд аст. Дар оилаҳои падаршоҳӣ, ки онҳо баъзан калон шуда ба қабила табдил меёбанд, ба шавҳар додани духтар ё зан додан ба аъзои қабилаи худ вазифаи умумӣ ҳисоб шуда ин кор фақат бо хоҳишу рағбати сардори оила ё қабилаи падаршоҳӣ анҷом меёбад. Чунончӣ, агар писаре хонадор шавад, қалини зани *ӯ*ро аз ҳисоби аҳли қабила таҳия месозанд ё аз он ҷамоа духтаре ба шавҳар барояд, қалинашро сардори ҷамоа гирифта, онро барои ҷавони дигар нигоҳ медорад [6,с.146-153].

Дар фарҳанги анъанавии Шугнон низ дар интихоби арус, оини гуфтугӯ, хостгорӣ, ҷамъ кардану додани қалин нақши тамоми аъзоёни авлод калон буд ва ин аз ҷамоаи авлодӣ патриархалӣ сарманшаъ мегирад. Баъзе одати замони авлодӣ-падаршоҳӣ дар Шугнони ВМКБ то охири асри гузашта вучуд дошт.

Тибқи маълумоти фолклоршинос С. Норматов одати замони авлодӣ-падаршоҳӣ дар ҷашни арусии тоҷикони Бадахшони Афғонистон низ то солҳои 60-уми асри гузашта боқӣ монда будааст, ки шахсе писарашро хонадор кардани шавад, хешу табори худро ҷамъ намуда, меҳмондорӣ мекард ва баъд аз онҳо ёрӣ мепурсид. Ҳар кас мувофиқи қудрат ва тавоноӣ пул, буз, гӯсфанд ё ягон чизи дигар пешкаш мекард [9,с.73-74].

Дар оғози мақолаамон қайд кардем, ки ба “силсилаоинҳои қабл аз тӯй”-и мардуми Шугнон оинҳои “ҷомабурон”, “кулчапазӣ, тайёр кардани ҳалвои ширин” “даъват кардани меҳмонон ба тӯй” (*jetchid*) низ дохил мешаванд вале ин оинҳои аллақай нишонаҳои омодагӣ ба тӯй ҳастанд. Баъди анҷом додани ин оинҳои ҷавоби рад додан ба арусу домод ғайриимкон аст ва ин оинҳои зинаҳои барқароршавӣ баъд аз лименарнӣ ба шумор мераванд.

Хуллас, тибқи назарияи Арнолд ван Геннеп санчида дида баромадем, ки ҳақиқатан ҳам дар “силсилаоинҳои қабл аз тӯй”-и мардуми Шугнон се марҳила (ҷудошавӣ,

фосилавӣ, барқароршавӣ) дида мешаванд ва марҳилаи лименарӣ то барпошавии тӯй, баъд аз тӯй ҳам ва ҳатто то фарзанд таваллуд кардани навхонадорон ҳам давом мекунад ва ҳақиқатан марҳилаи лименарӣ ба як марҳилаи мустакилу тулонӣ табдил меёбад. Аз ин ҷо бармеояд, ки назарияи Арнолд ван Геннеп барои таҳлили таҳқиқу “силсилаоинҳои қабл аз тӯй” ва умуман маросими тӯйи мардуми Шугнон хеле қуллаи ва мувофиқ аст.

АДАБИЁТ

1. Андреев М. С., Половцев, А. А. Материалы по этнографии иранских племён Средней Азии (Ишкашим и Вахан) / М. С. Андреев, А. А. Половцев // «Сб. Музея по антропологии и этнографии при Императорской Академии Наук». Т. 1. Вып 9. СПб., 1911. -43с.
2. Андреев М. С. Таджики долины Хуф (верховья Аму-Дарьи) / М.С. Андреев / Вып 1. -Сталинабад: «АН. Тадж. ССР». 1953.- 250 с.
3. Арнольд ван Геннеп Обряды перехода: Систематическое изучение обрядов / Арнольд ван Геннеп / перевод с франц. Ю.В. Ивановой, Л.В. Покровской. «Вост. лит». 2002.-198 с.
4. Бобринской А. А. Горцы верховьев Пянджа (ваханцы и ишкашимцы) / А. А. Бобринской / Очерки быта по путевым заметкам А.А. Бобринского. М.: «Издания гр. П.С. Щерметова и А.А. Бобринского». 1908.-150 с.
5. Каландаров Т.С. Шугнанцы (историко-этнографическое исследование) / Т.С. Каландаров / М.: «ИЭА РАН». - 2004.- 478 с.
6. Кисляков Н. А. Семья и брак у таджиков: по материалам конца XIX начала XX века / Кисляков Н. А. / - М.-Л.- 1959 // Тр. Института этнографии им. Н.Н. Миклухо-Маклая «АН СССР». -Т.44.-269 с.
7. Мамадамонов Х, Мамадамонова С. Маросимҳои тӯии мардуми Помир / Х. Мамадамонов, С. Мамадамонова / Хоруг: «Логос»- 2012.-38с.
8. Моногарова Л. Ф. Преобразования в быту и культуре припамирских народностей / Л. Ф. Моногарова / М.: «Наука» 1972- 174 с.
9. Норматов С. Фолклори тоҷикони Афғонистон /С. Норматов /-Душанбе: «Ирфон». 2009. - 528 с.
10. Шакармамадов. Н. Оинҳои Наврӯзи дар Бадахшон / Н.Шакармамадов - Хоруг: «Логос». 2012.-99 с.
11. Юсуфбеков Ш., Шоинбеков А. Шогунӣ баҳор / Ш. Юсуфбеков А. Шоинбеков / Душанбе: «Эр-граф». 2019.-216 с.
12. Юсуфбекова. З. Семья и семейный быт шугнанцев (конец XIX – начало XX в.) / З. Юсуфбекова / – М.: «ИЭА РАН».-2015.-222 с.

ОМУЗИШИ СИЛСИЛАОИНҲОИ ҚАБЛ АЗ ТҶҶИ СОКИНОНИ ШУГНОНИ ВМКБ ДАР АСОСИ НАЗАРИЯИ АРНОЛЬД ВАН ГЕННЕП

Қабл аз барпошавии маросими тӯй сокинони Шугнон аз рӯи урфу одат ва анъана яқчанд силсила расму оинҳо ба ҷо меоранд, ки ба анҷом додани онҳо тӯйро барпо кардан аз ҷоида берун шуморида мешуд. Мо ин расму оинҳои қабл аз тӯйро тахминан силсилаоинҳои қабл аз тӯй номгузорӣ намудем. Силсилаоинҳои қабл аз тӯй дар Шугнон аз оини “интихоби арус” оғоз ёфта, то расми даъват кардан ба тӯй - jetchid идома меёбад. Ба силсилаоинҳои қабл аз тӯй оинҳои интихоби арус - хисҷид, арусталабон ё хостгорӣ - giftugi – хехтӣарт, додани қалинг - kixt -at qalip, ҷомабурон, оини кулчапазӣ ва тайёр кардани ҳалвои ширин - kulcha-yat xikhs rēxt), даъват кардани меҳмонон ба тӯй – jēt chid дохил мешаванд. Аз интихоби арус то барпошавии тӯй барои арусу домод як давраи махсусан асос ба шумор меравад. Поягузори назарияи маросимҳои гузариши Арнольд ван Геннеп ва давомдиҳандагон назарияи ӯ чунин давраи махсусан асосро дар доираи маросимҳои гузариши мавриди омӯзиши қарор додаанд ва се марҳилаи гузариширо муайян кардаанд. Яқум separation- ҷудошавӣ, дуюм limen – фосилавӣ-муваққатӣ, сеюм reaggregation - барқароршавӣ ё пайвастишавӣ. Дар мақола таъяс ба назарияи Арнольд ван Геннеп карда, марҳилаҳои гузариширо дар мисоли фарҳанги анъанавии мардуми Шугнон дар силсилаи оинҳои қабл аз тӯй таҳлили таҳлил қарор додаем.

Вожаҳои калидӣ: маросимҳои гузариши, марҳилаҳои гузариши, пеш аз лименарнӣ-ҷудошавӣ, лименарнӣ-муваққатӣ, баъд аз лименарнӣ-барқароршавӣ, “силсилаоинҳои қабл аз тӯй”, авлод, сокинони Шугнон.

ИЗУЧЕНИЕ СЕРИИ ДОСВАДЕБНЫХ ОБРЯДОВ ЖИТЕЛЕЙ ШУГНАНА ГБАО ПО КОНЦЕПЦИИ АРНОЛЬДА ВАН ГЕННЕПА

Согласно традициям и обычаям в пост свадебный период жителей Шугнана проводят нескольких подряд серий обрядов, без завершения которых завершение свадьбы считается без правил. Мы условно назвали эти досвадебные обычаи и традиции серией досвадебных обрядов. Серия досвадебных обрядов начинаются с обряда выбора невесты и продолжаются до обычая приглашения на свадьбу. К серии досвадебных обрядов

относятся обычаи выбор невесты - *xuščīd*, сватовство - *guftugu* или *xexitlāpt*, приподношение калыма и подарка - *kuxm-at qalīn*, обряд раскройки и шитья одежды жениха и невесты - *jūmaburūn*, приготовление куличей, лепешок и сладкой халвы - *kulcha-yat xixc pēxt*, приглашение гостей на свадьбу - *jētchīd*. От обычая выбора невесты до организации свадьбы для жениха и невеста считается особым периодом. Основоположник концепции “Обряды перехода” Арнольд ван Геннеп и его последователи изучили этот особый период в рамках переходных обрядов и установили три периода перехода: первый период *separation*- отделения (прелиминарный), второй *limen* - промежуточный (лиминарное), третий *reaggregation* - включения (постлиминарный). Каждый переход сопровождается последовательным прохождением составляющих единый церемониальный цикл. В этой статье мы на основе теории Арнольда ван Геннепа нами предпринята попытка проанализировать традиционные серии досвадебных обрядов жителей Шугнана отражающие период перехода в культуре данных этнических групп.

Ключевые слова: обряды перехода, периоды перехода, прелиминарное отделение, лиминарный промежуток, постлиминарное включение, серия досвадебных обрядов, род, жители Шугнана.

EXPLORING THE PRE-WEDDING SERIES OF SHUGHNI PEOPLE IN GBAO ACCORDING TO THE CONCEPT OF ARNOLD VAN GENNEP

Before celebrating a wedding, Shughni people performed a series of rituals and customs, which are essential and without their completion a wedding ceremony would not take place. We conditionally called these pre-wedding rituals pre-wedding series. Pre-wedding series of ceremonies” begins with the ceremony of choosing the bride and ends with the custom of inviting guests to the celebration of wedding. The series of pre-wedding rituals includes the customs of choosing the bride *xuščīd*), matchmaking - *guftugu* or *xexitlāpt*, offering *qalīn* and gifts – *kuxm-at qalīn*, the ceremony of cutting and sewing clothes of the bride and groom - *jūmaburūn*, cooking bread and sweet halvah - *kulcha-yat xixc pēxt*, inviting guests to the wedding ceremony - *jētchīd*. Starting with the custom of choosing bride and till arranging a wedding ceremony is considered a crucial moment for the bride and groom. The founder of theory Transition ceremonies Arnold van Genneп and his followers studied the series of special period within the framework of transitional ceremonies and established three periods of transition: the first one is separation (preliminary), the second is *limen* - intermediate (liminar), the third is *reaggregation* - inclusions (postliminar). Every transition is accompanied by a sequential passage, making up a single ceremonial cycle. In this article, we focused on the theory of Arnold van Genneп and analyze that through which periods of transition ceremonies in traditional culture of Shughni people the bride and groom are passing.

Keywords: transition ceremonies, transition stages, preliminaries, laminar intervals, postlaminar-inclusion, serial pre-wedding ceremonies, tribe, residents of Shughnan.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович – номзади илмҳои таърих, ходими илмии шӯъбаи таърих бостониносии ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б.Искандарови АМИТ. Тел.: (+992) 93 102 19 70, E-mail: aloviddinshoinbekov@gmail.com

Айдаров Ҳамроҳ Сайдамадович – аспиранти шӯъбаи таърих, бостониносии ва мардумшиносии Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б.Искандарови АМИТ. Тел.: (+992) 93 700 21 94, E-mail: aidarov_h@auca.kg

Сведения об авторах:

Шоинбеков Алоvidдин Абдуллобекович - кандидат исторических наук, заведующий отделом истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени Б. Искандарова НАНРТ. Тел.: (+992) 93 102 19 70, E-mail: aloviddinshoinbekov@gmail.com

Айдаров Ҳамроҳ Сайдамадович – аспирант отдела истории, археологии и этнографии Института гуманитарных наук имени Б. Искандарова НАНРТ. Тел.: (+992) 93 700 21 94, E-mail: aidarov_h@auca.kg

About the authors:

Shoinbekov Aloviddin Abdullobekovich - candidate of Historical Sciences, Head of the Department of History, Archeology and Ethnography of the Humanitarian Institute, National Academy of the Republic of Tajikistan. Ph.: (+992) 93 102 19 70, E-mail: aloviddinshoinbekov@gmail.com

Aidarov Hamroh Saidamadovich - post-graduate student of Institute for Human Sciences by name B. Iskandarov, National Academy of the Republic of Tajikistan. Ph.: (+992) 93 700 21 94, E-mail: aidarov_h@auca.kg

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи ҷопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонидани намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуются основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациями на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть при статейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
2022. № 6-1 (101)

Издательский центр
Таджикского педагогического университета им. С.Айни
по изданию научного журнала
«Вестник педагогического университета»:
734003, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки 121
Сайт журнала: www.vestnik.tgpu.tj
E-mail: vestnik.tgpu@gmail.com
Тел.: (+992 37) 224-20-12, (+992 37) 224-13-83.
Формат 70x108/16. Бумага офсетная. Печать офсетная.
Тираж 100 экз. Уч. изд. л. 89,25 усл. п.л.45
Подписано в печать 20.12.2022 г. Заказ №56
Отпечатано в типографии ТГПУ им. С.Айни
734025, г.Душанбе, ул.Рудаки 121.